

ספר

ארחות חיים

לרבנו אהרן הכהן (מלוניל)

כרך שני

קריאת התורה, תלמוד תורה, סעודה,
ברכות, מנחה, ערבית

יוצא לאור מחדש ע"פ כתבי יד ודפוסים ישנים
בצרוף מבואות, שינויי נוסחאות, מקורות, ביאורים ומפתחות

אור עציון ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

יצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט, מינהל התרבות

בפענוח כתבי היד, כתיבת הביאורים וביקורת השתתפו:
(לפי סדר הא-ב)

הרב יהודה בהרב, הרב יאיר זוסמן, הרב יאיר יפרח, הרב דן שוורץ

עריכה וביקורת:

הרב יוסף נעם רמון

עורך ראשי:

הרב שלום יהודה קליין

סיוע בעריכה:

הרב קלמן כץ, הרב יקהת רוזן

עימוד:

יואב גרוס

גריד כריכה:

חיים מושקין ז"ל

עיצוב כריכה:

רות בורנשטיין

מסת"ב 978-965-569-000-2 ISBN

© כל הזכויות שמורות

המכון התורני אור עציון

ת"ד 92 מרכז שפירא, ישראל

טלפון: 08-8502822

www.machon.oretzion.com

תשרי תשפ"ב

בס"ד

"גם ברכות יעטה מורה"

תהלים פד, ז

לעילוי נשמת אמי מורתי הכ"מ
אסתר בת יהודה יוסף רבינוביץ ז"ל

ולעילוי נשמת אחותי
יפה פנינה בת פינחס ורשנר ז"ל

תנצב"ה

הוקדש ע"י משפחת בהרב

לע"נ הורינו היקרים

מיכאל שלר

רבקה שלר
לבית הורוביץ הלוי

מנחם שלום דוקוב

אדית דוקוב
לבית שוורץ

יהי זכרם ברוך

תוכן העניינים

1	א. הלכות קריאת ספר תורה וסדר הקריאה במועדים ובו ס"ד סעיפים
72	ב. דין עניית אמן ובו ה' סעיפים
84	ג. הלכות תלמוד תורה ובו כ"ה סעיפים
111	ד. הלכות סעודה ובו ל"ז סעיפים
159	ה. הלכות ברכת המזון ובו ס"ד סעיפים
232	ו. הלכות ברכות ובו ע"ד סעיפים
330	ז. דברי מוסר ומדות
333	ח. דין תפילת המנחה ובו ה' סעיפים
338	ט. דין תפילת ערבית ובו ט' סעיפים
347	י. דין קריאת שמע סמוך למטתו ובו ג' סעיפים
354	מפתח מקורות

מתוך המבוא למהדורתנו

מומלץ לעיין במבוא לכרך א' בשלמותו.

בעבודתנו על כרך זה התבססנו על ארבעה כתבי יד של הארחות חיים בנוסף לנוסח הדפוס. הארבעה הגיעו אלינו מספרית צלומי כתבי היד שבספריה הלאומית בירושלים.

(1) המכונה בעבודתנו א, מספרית ביה"מ לרבנים בני"מ מס' 667, מספרו בספרית צלומי כתה"י 39339 נכתב בשנת ש"ט בצפון אפריקה (תאפזה).

(2) המכונה בעבודתנו ב, מספרית ביה"מ לרבנים בני"מ מס' 666, מספרו בספרית צלומי כתה"י 39338, נכתב בשנת רפ"ד בספרד.

(3) המכונה בעבודתנו ג, מספרית אוקספורד בודלי מס' 2366, מספרו בספרית צלומי כתה"י 21430, הוא נכתב בספרד במאה הט"ו-ט"ז.

(4) המכונה בעבודתנו ה, מספרית כתה"י בירושלים, ומספרו 12⁴. כתב יד זה מתחיל רק מהל' אמירת אמן.

נוסח הדפוס מכונה בעבודתנו ד.

בהקדמה לכרך העוסק בענייני שבת הרחבנו בהשוואה בין כתבי היד, וכאן נקצר.

אף במבט חטוף בנוסח ובשנויי הנוסחאות נקל לראות שיש כאן שתי קבוצות של כתבי יד. שני כתבי היד א ו-ג דומים מאד לנוסח הדפוס ד, וזו היתה כנראה הגרסה הראשונית של הספר ארחות חיים.

כתב היד החריג ובו החידושים הרבים ביותר הוא כ"י ב. יש בכ"י זה תוספות יחודיות רבות, שאותן הוסיף רבינו הא"ח כנראה בסוף ימיו. יש לציין שגם השמטות מסוימות קיימות בכ"י זה. התוספות היחודיות הוכנסו לנוסח הספר באות שונה כדי ליחדן.

במבוא להל' שבת ועירובין עמדנו על תוספות מכ"י שמשמעותן חזרה של המחבר ר' אהרון הכהן מפסיקה הלכתית מוקדמת יותר.

מפתח עניינים מפורט

א. הלכות קריאת ספר תורה

ובו ס"ד סעיפים

1	השלמת התורה בכל שנה; תקנת עזרא בסדר הקריאה; הבאת ס"ת אצל חבושים בבית האסורים	א
2	סדר קריאת התורה בשבת בשחרית ומנחה וכן בשני וחמישי	ב
3	מספר העולים לתורה; האם מותר לפחות או להוסיף עליהם	ג
4	האם קטן או אשה עולים למנין שבעה	ד
5	קריאה בחומשים בציבור; קריאה בספר תורה פסול; האם קוראים הפטרה כשלא קראו בתורה	ה
11	הקורא בתורה ונמצא בו פסול; מה פוסל ס"ת	ו
13	להתחיל ולסיים הקריאה בדבר טוב והטעם לזה	ז
14	חלוקת פרשת האזינו	ח
15	הטעם לחלוקה זו	ט
15	פרשיות שאין מפסיקין בהן; מה פירוש יחיד קורא שמונה פסוקים שבתורה	י
17	מתי מפסיקים לקרוא בסדר הרגיל וקוראים מעין המאורע ומתי מוציאים שני ספרים וקוראים בשני מעין המאורע	יא
17	איש אחד לא יקרא עניין אחד בשני ס"ת	יב
17	קריאת התורה במניין; אין קוראים פחות מעשרה פסוקים מלבד פרשת עמלק	יג
18	שלא יהיו הקוראים פחות משלושה ושלא יקרא כל אחד מהם פחות משלושה פסוקים; שלא יתחילו בפרשה פחות משלושה פסוקים; היכא דאפשר לא יחזרו לקרוא הפסוקים שכבר קראו	יד
18	בפרשות ויחל והקרבתם אין לחוש שיאמרו הראשון קרא שני פסוקים; כמה פסוקים יש לפני פרשות אלה; האם חוששים לנכנסים; אין מניחים בפרשה פחות משלושה פסוקים	טו
20	אין הקורא רשאי לברך קודם שיביט במקום שיקרא	טז
20	אין הקורא רשאי לקרוא עד שיכלה אמן מפי הציבור	יז
20	הקורא צריך שיקרא בדקדוק; אמירת והוא רחום לאחר הקריאה בשבת	יח
21	אחד קורא בתורה ולא שנים	יט
21	כיצד לנהוג אם קרא ונשתתק	כ
21	אין הקורא רשאי לקרוא עד שיקבל רשות; צריך שיעמוד אחד מהציבור ליד הקורא	כא
22	סדר העולים לקרוא בתורה; פירוש כהן פותח ראשון	כב
22	פירוש כהן מברך ראשון; הדין כשיש שם תלמיד חכם; פירוש כהן נוטל מנה יפה ראשון; האם רשאי לחלוק כבוד לאחר להיות ראשון	כג
23	אסור להשתמש בכהן	כד
24	האם תלמיד חכם רשאי לקרוא ראשון במקום כהן	כה

מפתח עניינים מפורט

25	האם כהן קטן רשאי לעלות מפטיר	כו
25	כשיש בקהל רק כהנים כיצד ינהגו	כז
26	בית כנסת שרובו כהנים ויש שם ישראל אחד או שנים כיצד ינהגו	כח
26	כיצד יש לנהוג כשאין כהן בבית כנסת והאם אפשר להעלות לוי	כט
28	כיצד יש לנהוג כשאין לוי בבית כנסת; אין קוראים כהן אחר כהן או לוי אחר לוי	ל
28	שני חתנים כהנים בשבת - כיצד יקראו שניהם; כיצד קורא החתן פרשת ואברהם זקן; מי קודם לקרוא ושכר הגולל	לא
30	אסור לדבר בזמן קריאת התורה	לב
31	לימוד תורה בזמן הקריאה	לג
31	יציאה מבית הכנסת בזמן הקריאה	לד
32	אין הקורא רשאי להגביה קולו מהמתרגם וכן להיפך	לה
32	אין הקורא רשאי להתחיל פסוק עד שיסיים המתרגם וכן להיפך	לו
32	הקורא והמתרגם צריכים לעמוד בלי להישען	לז
32	החזן עצמו לא יתרגם	לח
32	התרגום צריך שיהיה בעל פה ולא מן הכתב ולא יסייע הקורא לתורגמן	לט
33	לא יתרגמו שנים יחד; מקראות שאין מתרגמים; גם כאשר אין מתרגמים או כאשר קורא שמות שאין להם תרגום קורא הפסוק פעם נוספת; מדוע לא נהוג עתה לתרגם	מ
35	הפסוקים שהציבור קורא ומתרגם בעצמו; בעניין המנהג שהקהל אומר י"ג מדות בקריאת התורה של תענית צבור	מא
35	אמירת קדיש קצר לאחר הקריאה בתורה; מתי מאחרים אמירת הקדיש	מב
36	מנהגים נוספים בזה; אופן עליית המפטיר	מג
36	האם המפטיר עולה למניין שבעה	מד
36	גלילת ס"ת מפרשה לפרשה בצבור; הדין כשצריך לקרוא בשלושה ס"ת ויש להם רק אחד או שנים; מי גולל הספר; אופן הגלילה	מה
39	כמה דינים השייכים למפטיר	מו
39	כמה פסוקים צריך לקרוא בהפטרה	מז
39	דילוג בנביא; תרגום כמה פסוקים יחד בנביא	מח
40	הברכה שלפני ההפטרה	מט
40	מניין בקריאת הפטרה; האם מותר להביא לבית הכנסת ספר הפטרות דרך רשות הרבים ע"י גוי	נ
41	הברכות שלאחר ההפטרה; הטעם שחותמים בברכה השלישית מגן דוד	נא
41	הזכרת וחתמת מעין המאורע בברכה הרביעית שלאחר ההפטרה	נב
43	בשבת ראש חודש האם מזכיר וחותם של ראש חודש בהפטרה; האם מפטירים במנחה של שבת	נג
45	סדר הקריאה בפסח	נד
49	סדר הקריאה בשבועות	נה
49	סדר הקריאה בתשעה באב	נו
50	סדר הקריאה בראש השנה וביום הכיפורים	נז

מפתח עניינים מפורט

52	סדר הקריאה בסוכות, בשבת חול המועד ובשמיני עצרת; סדר הקריאה בשמחת תורה ומנהגים נוספים	נח
59	סדר הקריאה בחנוכה	נט
62	סדר הקריאה בראש חודש שחל להיות בחול, בשבת וביום ראשון; הטעם שאין קוראים קרבן מוסף בשבת כמו ברגל או בראש חודש	ס
64	סדר הקריאה בארבע פרשיות; סדר הקריאה בפורים; אין קוראים ביום טוב במנחה, אבל אם חל בשבת קוראים בשל שבת	סא
67	כיצד מפטירים בשבת שיש בו חתן	סב
67	כיצד מפטירים כשקוראים שני סדרים	סג
69	סדר ההפטרות מסדר פנחס עד סוכות	סד

ב. דין עניית אמן

ובו ה' סעיפים

72	החיוב לענות אמן לאחר ברכה; אחרי מי אין עונים; אופן הענייה; עניית אמן כשאינו שומע הברכה	א
75	אמן חטופה, קטופה, יתומה, קצרה, ארוכה; העונה לא יגביה קולו יותר מהמברך; מי שלא שמע הברכה שחייב בה לא יענה	ב
76	עניית אמן לאחר הרחמן בברהמ"ז ולאחר קדיש; מתי עונה אמן אחר ברכתיו; האם מותר לענות אמן או לומר אל מלך נאמן בין ברכת אהבת עולם לק"ש	ג
80	מעלת העונה אמן והטעם שגדול העונה מן המברך	ד
82	מעלת עניית אמן ע"י התינוקות; חומרת האיסור לדבר בשעת התפילה; אופן היציאה מבית הכנסת והעיסוק בתורה מיד לאחר התפילה	ה

ג. הלכות תלמוד תורה

ובו כ"ה סעיפים

84	חובת תלמוד תורה; כיצד ברכת אהבה רבה פוטרת ברכות התורה; האם הלילה נגור אחרי היום בברכות התורה	א
86	מדוע לא תיקנו ברכה לאחר לימוד תורה; מעלת ושבח לימוד התורה	ב
87	מעלת תורה שבעל פה	ג
88	חייב אדם ללמד בנו ובן בנו תורה; מצוה ללמד את כל התלמידים	ד
88	חייב אדם ללמד את עצמו; האם הוא קודם לבנו בלימוד תורה; האם קודם ישא אדם אשה או ילמד תורה	ה
89	מתי צריך האב להתחיל ללמד את בנו תורה ומה מלמדו	ו
89	מה מותר לכתוב לתינוק כדי להתלמד	ז
89	באיזה אופן מותר לכתוב פסוק; האם יש הבדל על מה כותבים הפסוק; אסור להיכנס לבית הכסא או המרחץ בלוחות שכתובים עליהם פסוקים	ח
90	אסור לכתוב דברי חול בכתב אשורי	ט

מפתח עניינים מפורט

91	האם מותר ליקח שכר ללמד תורה; חייב כל אדם ללמוד תורה; כיצד יחלק אדם את זמנו ללימוד תורה; עוון ביטול תורה; שכר המחזיקים ידי לומדי התורה; הנשים יחזקו את בעליהן בזה	י
94	לימוד תורה לנשים	יא
94	הושבת מלמדי תינוקות בכל מקום	יב
95	באיזה גיל מכניסים התינוק להתלמד; האם מותר להכות התלמידים; הזמן שמלמדים את התינוקות; מלמד המתרשל בתפקידו; כמה מלמדים יעמידו לתלמידים; אחד מבני מבוי או חצר שביקש ללמד תינוקות; האם רשאי לפתוח בית ללמד תינוקות סמוך למלמד אחר	יג
96	בעניין האיסור ליהנות מדברי תורה בעוה"ז; מצות תלמוד תורה שקולה כנגד כל המצות; תחילת דינו של האדם על לימוד תורה	יד
97	כיצד יושבים הרב והתלמידים; איסור הנחת ספרים על הקרקע; ישיבה על כסא או ספסל שמונחים עליו ספרים או ספר תורה; מעלת המלמד אחרים והמשאל ספרים לאחרים; יש לאדם ללמוד במקום שחפץ	טו
99	אין ללמד תלמיד שאינו הגון; אין ללמוד מרב שאינו הולך בדרך טובה	טז
100	מה יעשה הרב אם לא הבינו התלמידים	יז
100	שלושה כתרים שנכתרו בהם ישראל; כתר תורה גדול מכולם; כך היא דרכה של תורה; עשה תורתך קבע ומלאכתך ארעי; כיצד יתקיים תלמודו בידו	יח
102	אין לאדם לבטל תורה מעושר או מעוני; כיצד יש להתנהג בבית המדרש	יט
103	מצות כבוד רבו ויראתו	כ
103	איסור הוראה בפני רבו והאם שייך בזמן הזה; לא הגיע להוראה ומורה, הגיע להוראה ואינו מורה	כא
105	רב שמחל על כבודו; הרב צריך לכבד תלמידיו	כב
105	מקור המנהג שמנענעים הגוף בשעת הלימוד; כיצד יש להתנועע; ללמוד בנעימה וזמרה	כג
106	סעודה לגמרה של תורה; התורה שומרת ומגנה על האדם; קניית התורה ע"י סימנים; מדוע נמשלה התורה למים; המדבר דברים בטלים; סגולה להמשיך לבו בתורה	כד
108	חמשה דברים יפים לתלמוד; חמשה דברים משכחין את התלמוד; עשרה דברים קשים לתלמוד	כה

ד. הלכות סעודה
ובו ל"ז סעיפים

111	מי קודם ליטול ולהסב	א
111	תכף לנטילת ידיים סעודה; אין משיחין בסעודה; אין לאורח ליתן ממה שלפניו לבנו של בעה"ב	ב
112	בעל הבית בוצע והאורח מברך ברהמ"ז; אופן אחיזת הפת והטעם לזה	ג
113	האם האחד פוטר את כל המסובין בברכת הפת	ד
114	המברך צריך ליטול רשות מהמסובין	ה
114	יש למברך להמתין עד שיביאו מלה לפני כל אחד	ו
115	גודל הפרוסה שצריך המברך לבצוע	ז

מפתח עניינים מפורט

115	מקום הבציעה	ח
115	קודם שיבצע מברך המוציא; מדוע הנוסח המוציא	ט
116	אין הבוצע רשאי לטעום עד שיסיימו המסובין לענות אמן; הטעם לכך ומה יעשה כשחלקם מאריכים באמן	י
117	האם יש לחתוך הלחם קודם הברכה	יא
117	האם המסובין רשאים לטעום מהפת לפני המברך	יב
118	נהגו שלא להאכיל בהמה חיה ועוף וכן גוי מחתיכה שנגעה בחתיכת המוציא	יג
118	דיבור בין ברכה לטעימה האם נחשב הפסק; צריך שתכלה הברכה עם הבציעה	יד
119	שמע ברכת המוציא כשנטל ידיו ובירך ענ"י האם הוא הפסק	טו
119	אין מברכים אלא בשעה שהוא פורס	טז
120	שנים ממתנינים זה לזה בקערה, שלושה אין ממתנינים; הבוצע פושט ידו תחילה	יז
121	שכח לברך המוציא ונזכר לאחר שאכל האם יברך	יח
122	המסופק אם בירך המוציא או ברהמ"ז	יט
124	מדוע אין מברכים על הפת בורא פרי האדמה	כ
124	האם מברכים ברכה ראשונה על פחות מכשיעור; דרך ארץ בסעודה	כא
127	שינוי מקום צריך לברך	כב
127	המתפנה בסעודה האם צריך לברך שוב על הפת; שינוי מקום והיסח הדעת בסעודה	כג
129	דיני קדימות בסוגי פת שונים	כד
130	ברכת פירורי לחם	כה
132	דין עיסה שביליתה עבה או רכה שנתבשלה או נאפתה לעניין חלה המוציא וברכת המזון	כו
134	דין קביעות סעודה; פת הבאה בכיסנין	כז
137	ישבו או הסבו - האם אחד מברך לכולם	כח
137	מתי יש קביעות ברכיבה ויכולים להצטרף; אכלו מפוזרים בשדה האם מצטרפים; דין הסבה בימינו	כט
138	איסור שימוש באוכלין ומשקין	ל
140	המשכת יין בצנורות וזריקת קליות אגוזים בבית חתנים	לא
141	השארת פתיתי פת על השולחן	לב
141	איסור זריקת פתיתי פת לאיבוד	לג
142	מדוע כל אחד מברך לעצמו על יין בתוך המזון; האם כשאומר סברי מורי רשאי לברך לכולם; יין שלפני המזון פוטר יין שבתוך המזון; שבתוך המזון אינו פוטר את שלאחר המזון; האם בשינוי יין צריך לברך; ברכת הטוב והמטיב על יין; האם על שינוי פת יברך הטוב והמטיב; דין נמלך בכ	לד
149	דברים הבאים בתוך הסעודה או לאחריה האם טעונים ברכה לפנייהם או אחרייהם	לה
155	מאכל שיש ספק מה ברכתו האחרונה	לו
155	השותה מים בתוך סעודתו האם יברך; פירוש יין גורם ברכה לעצמו; השותה מים שלא לצמא האם יברך	לז

מפתח עניינים מפורט

ה. הלכות ברכת המזון

ובו ס"ד סעיפים

159	מי רשאי ליטול מים אחרונים לאחר ברכת המזון; מי נוטל תחילה	א
159	במה מכבדין אחרים ובמה אין מכבדין	ב
160	תכף לנטילת ידיים ברכה	ג
161	אכילה או שתיה בין מים אחרונים או אמירת הב ונברין לברכת המזון	ד
162	מדוע אין מברכים על מים אחרונים	ה
163	אין משיחין על כוס של ברכה	ו
163	עשרה דברים שנאמרו בכוס	ז
166	טעם למנהג שנהגו לכסות הסכינים בשעת ברכת המזון	ח
167	הטעם ששנים שאכלו כאחד מצוה שיתחלקו בברכת המזון	ט
168	שנים או שלושה שאכלו וכל אחד יודע רק ברכה אחת; כיצד יוצא ידי ברכה ראשונה של ברכת המזון באמירת ברין רחמנא מריה דההיא פיתא	י
169	המברך לעצמו אומר ברוך משיב רעבים ברוך משקה צמאים ומתחיל הברכה; שלושה שאכלו כאחד חייבים בזימון ואחד פוטר את כולם; האם יש לכל אחד לברך בלחש עם המברך	יא
169	ברכת המזון בלב; נוסח הזימון בעשרה; טעו ולא בירכו בשם	יב
171	מתי אומרים שהשמחה במעונו	יג
174	מי מברך ברכת המזון	יד
174	האם שיכור רשאי לברך	טו
175	נטילת רשות לברך	טז
175	בא ומצאן כשהן מברכין כיצד יענה; מדוע מברכים על הכוס לאחר ברכת המזון ולא לפניה	יז
176	האם ברכת המזון טעונה כוס אפילו ליחיד	יח
177	האם ניתן לברך ברכת המזון על כוס מים או שכר	יט
178	מתי סוברין על היין ומדוע	כ
179	מי שותה מן היין לאחר הברכה וכמה צריך לשתות	כא
179	המתנה למברך שישתה תחילה	כב
179	נתינה מכוס של ברכה לשאר כוסות; טעימת אחר מלא לוגמיו	כג
180	ברכה אחרונה על היין	כד
181	ברכה אחרונה על יין שבתוך המזון	כה
181	ברכת שלוש האם פוטרת מעין שלוש	כו
182	שיעור מלא לוגמיו לברכה אחרונה על הכוס	כז
182	שנים שאכלו כאחד - האם יכול אחד להוציא חבירו	כח
182	בקי ובור בברכה	כט
183	בעל הבית עם אשתו ובניו בברכה	ל
183	שלושה שאכלו כאחד אין רשאין ליחלק; מתי רשאין ליחלק	לא

מפתח עניינים מפורט

185	שלושה שאכלו כאחד - אחד מפסיק לשנים ואין שנים מפסיקין לאחד	לב
187	זימון כאשר אחד מהשלושה קדם ובירך; זימון כאשר אחד מהשלושה או העשרה יצא לשוק	לג
188	צירוף שתי חבורות לזימון	לד
189	פירוש שלושה בני אדם שבאו משלוש חבורות אין רשאיין ליחלק	לה
190	שיעור אכילה המחייב ברהמ"ז; האם אותם היתרים על שבעה המצטרפים לזימון בעשרה חייבים לאכול כזית ירק; מי שאכל רק כזית האם רשאי להוציא אחרים שאכלו ושבעו; האם אחד שאכל ירק או דייסא יכול להצטרף לזימון בשלושה; אכל ולא שתה האם חייב בברהמ"ז מן התורה; מי שאכל דבר א	לו
197	אמר בעל הבית הב לן ונברך או שנטלו ידים אין מצטרפין אחרים עמהם	לז
197	עניין הזימון	לח
197	האם קטן מצטרף לזימון	לט
199	עוד בעניין הנ"ל; כמה קטנים אפשר לצרף	מ
201	קטן ואישה שאכלו ושבעו האם מוציאים אחרים ידי חובה	מא
201	כיצד בן מברך לאביו	מב
201	זימון נשים לעצמן	מג
202	האם נשים יוצאות בברכת האנשים	מד
203	האוכל כשהוא מיסב או מהלך כיצד יברך	מה
204	שינוי מקום האם נחשב היסח הדעת	מו
205	שינוי מקום בשתיה ובאכילת פירות	מז
206	גמר בלבו שלא לאכול ולשתות ונמלך; לא גמר בלבו שלא לאכול אבל הפסיק	מח
206	סדר ברכת המזון	מט
208	הזכרת מעין המאורע	נ
214	שכח לברך ושינה מקומו - האם צריך לחזור למקומו ועד מתי יכול לברך	נא
215	המסופק אם בירך, האם צריך לברך מספק	נב
215	האם מותר לשאול מפני הכבוד או היראה בברכת המזון	נג
215	מדוע אין כל ברכה בברהמ"ז פותחת בברוך בהזכרת השם ובמלכות; מדוע הצריכו להשלים המלכויות בהטוב והמטיב; מדוע תיקנו לברך ברכת הטוב והמטיב בברהמ"ז; מדוע הטוב והמטיב פותחת בברוך	נד
217	כל שלא אמר ארץ טובה ורחבה וכן ברית ותורה לא יצא יד"ח; מדוע יש להקדים ברית לתורה; האם נשים ועבדים אומרים ברית ותורה; האם יש לומר חיים ומזון; כל שלא אמר מלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא יד"ח; הטעם שבבונה ירושלים לא מזכירים מלכות שמים; נוסח ברכת הטוב וה	נה
222	ברכת האורח; הרחמן שמוסיפים בסעודת נישואין ובברית מילה; סיום הברכה	נו
224	כיצד יברך את המסובים כשיש שם נכרי; הטעם שאין מברכים על הכוס קודם ברכת המזון אלא רק לאחריה	נז
224	ברכות הנישואין; האם צריך מניין בברכת אשר ברא; האם צריך שתי כוסות בשבע ברכות	נח

מפתח עניינים מפורט

226	דין פנים חדשות; שבע ברכות בשבת; האם מברכים ברכת חתנים שלא בשעת אכילה כשמתכנסים לשמח החתן	נט
228	האם עושים סעודת נישואין ביום טוב	ס
229	מנהג אמירת בנגינות ירבו שמחות בישראל; אנשים שאוכלים במקום סמוך לחופה האם יברכו ברכת חתנים; אין מברכים ברכת חתנים ואשר ברא אלא בחופה	סא
230	מנהג רחיצת כוס של ברכה והעברת המים על העיניים והפנים או שתייה מהם	סב
230	נוסח ברכת המזון קצרה	סג
231	תוספות שיש מוסיפים בסעודות שמחה בכל ברכה וברכה	סד

ו. הלכות ברכות

ובו ע"ד סעיפים

232	שלושה מיני ברכות; נוסח הברכות והאיסור לשנותן; הברכות נאמרות בכל לשון; השמעת הברכה לאזניו; שאין להפסיק בין הברכה ובין הדבר שמברך עליו; ברכת טמא וערום	א
233	בירך ויצא ידי חובתו - האם רשאי להוציא אחרים; השומע ברכה ונתכוון לצאת יד"ח אך לא ענה אמן האם יצא; אסור להנות מן העולם הזה בלא ברכה	ב

ברכות אכילה ושתיה

235	ברכה ראשונה ואחרונה על פירות האילן; האם יש לחתום בשם בברכת נפשות; פירוש ברכת נפשות ומדוע נקראת ולא כלום; ברכה ראשונה ואחרונה על היין וכיצד חותמים בה	ג
238	ברכת מעין שלוש צריך לברכה מיושב; ברכת שמרי יין; ברכת יין מבושל; ברכה ראשונה ואחרונה על מעשה קדרה מחמשת מיני דגן; ברכת הקמח; ברכה ראשונה ואחרונה על חיטים ושעורים	ד
242	ברכת פת אורז ודוחן, קטנית ופת קטנית	ה
245	ברכת קמח רך; ברכת פת או תבשיל העשוי מתערובת דוחן וכיוצ"ב עם חמשת מיני דגן	ו
245	ברכת פת או תבשיל העשוי מתערובת קמח פירות וחמשת מיני דגן	ז
246	הזכרת מעין המאורע בברכת מעין שלוש	ח
247	חתימת ברכת מעין שלוש	ט
248	אכל מזונות ופירות משבעת המינים ושתה יין כיצד יברך	י
249	אכל פרי משבעת המינים יחד עם פרי שאינו משבעת המינים או עם בשר וכיוצ"ב כיצד יברך	יא
249	האם ברכת מעין שלוש פוטרת נפשות; האם ברכת המזון פוטרת הכל	יב
250	האם צריך לברך על מאכל שלא היה מונח לפניו בזמן שבירך על מאכל אחר שברכתו שווה	יג
250	אכל פירות ורוצה לשתות יין יברך קודם לכן בורא נפשות על הפירות	יד
251	ברכה שאינה צריכה	טו

מפתח עניינים מפורט

251	האם הסבה והזמנה מועילה לפירות	טז
252	מה נחשב שינוי מקום שצריך לברך	יז
252	אכילת פירות בפרדס או בגן	יח
253	פירות שבעת המינים - מי קודם לברכה	יט
253	דיני קדימה בברכות	כ
258	ברכה אחרונה על מינים שונים	כא
259	דברים שברכתם שהכל	כב
260	ברכת הבוסר ושקדים מרים	כג
261	ברכת גרעיני פירות וקפריסין	כד
262	ברכת פלפל, זנגביל, אגוז הנקרא מושקאד"ה, קנה הנקרא קניל"א, דבש תמרים, סוכר	כה
266	ברכת הירקות; מה נחשב עץ ומה עשב; הברכה על פירות וירקות חיים ומבושלים	כו
269	ברכת אגוזים ושאר פירות המרוקחים בדבש	כז
269	ברכת שבת, כוסברתא, שביללותא, עשבי דדברא; ברכת מרקחות הבאות מרחוק והאם מותר לאוכלן	כח

שיעור ברכה אחרונה

271	חייב ברכה ראשונה ושיעור ברכה אחרונה; דין בריה	כט
273	בשעת הברכה המאכל או המשקה צריך שיהיו מונחים לפני המברך	ל
273	בירך על מאכל ונפל מידיו; שתייה מאמת המים; תיקון ברכה שאינה צריכה	לא
274	בירך כפה"א על פירות האילן או להיפך; ברכת שהכל פוטרת הכל	לב
274	בירך ברכה ראויה וטעה בחתימה	לג
275	הכניס מאכל או משקה לפיו בלא ברכה	לד
276	ברכת פירות מרוקחים בדבש ומתובלים בתבלין; רקיקי לחם דקים המשמשים לאכילת נוגא"ט	לה
277	ברכת הורד ומי ורד	לו
277	האוכל או שותה לרפואה; ברכת שמן בתוך אניגרון	לז

ברכת הריח

279	ברכות עצי עשבי ומיני בשמים	לח
281	ברכת עלה שושן, נרקום דגנוניתא, קושט, יאסמין, שבולת נרד, סיגלי	לט
282	ברכת מוסק, מי ורד, לבונה, מסטיק; מה לברך על דבר שלא נודע ברכתו; כשיש לפניו עצי ועשבי בשמים מה יברך; ברכת המוגמר	מ
284	ריח שאין מברכים עליו	מא
284	ברכת ריח טוב בפירות; האם מברכים על ריח טוב של פת; ברכת הריח בחנות בשמים; ריח מוגמר מבתי ישראל או גויים; האם יוצא בברכת שהכל על ריח; מדוע אין מברכים ברכה אחרונה על ריח; ברכה על דבר שאין בו ממש; טעם ההבדל בין ברכת הריח על פירות למיני בשמים	מב
287	איזה ברכה יש להקדים - של טעם או של ריח; כיצד יחזיק הכוס והבשמים בהבדלה; פירוש האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דברכות	מג

מפתח עניינים מפורט

ברכות ההודיה

287	שהחיינו על פירות - בשעת ראייה או אכילה; שהחיינו על דבר המתחדש בכל שנה	מד
288	ברכת האילנות; הרואה מקום שנעשו ניסים לישראל; הרואה מקום שנעשה לו נס; הרואה מקום שנעשה נס לאביו סבו או רבו; הרואה מקום שנעשה נס ליחיד או לצדיק	מה
290	הרואה בתי כנסיות בישובן או בחורבנן; הרואה בתי ע"ז בישובן או בחורבנן; הרואה מקום שעובדים בו ע"ז; הרואה קברי ישראל	מו
291	ההולך לבקר את החולה	מז
291	הרואה את חבירו החביב עליו לאחר שלושים יום או שנים עשר חודש	מח
291	הרואה קברי אומות העולם; הרואה חכמי ישראל, חכמי אומות העולם, מלכי אומות העולם; הרואה אוכלוסי ישראל או אוכלוסי אומות העולם	מט
292	על מי מברכים ברוך משנה הבריות ועל מי ברוך דיין האמת	נ
294	הרואה בריות טובות ואילנות טובות	נא
294	ברכת שהחיינו על בית או כלים חדשים וכן הטוב והמטיב; על איזה מלבושים מברך; עשיית סעודה על בית חדש	נב
296	ברכה על שמועות טובות או רעות	נג
296	מה מברך כשמת אביו ויורשו	נד
297	ברכה על ירידת גשמים, והאם נוהגת בכל מקום; ארבעה שצריכים להודות	נה
297	ברכת שכוחו מלא עולם, עושה בראשית, שעשה את הים הגדול, זוכר הברית; מתי מברך על רעמים וכיוצ"ב כמה פעמים ביום; מדוע מותר להסתכל בקשת כשמברך; הרואה לבנה בחידושה; הרואה חמה בתקופתה	נו
301	ברכת ברוך שפטרני	נח
301	העושה ציצית, מזוזה, תפילין וכיוצ"ב האם מברך; ברכות התפילין	נט
303	תפילת בית המדרש	ס
303	תפילת הנכנס והיוצא מהכרך	סא
304	תפילת הדרך	סב
305	תפילת הנכנס לבית הכסא; אופן ההתפנות, הקינוח והיציאה מבית הכסא	סג
306	תפילת הנכנס והיוצא מבית המרחץ; אופן הרחיצה; ברכת הטבילה; האם מותר להניח ידיו כנגד פניו של מטה; תפילת המקיז דם; מתי אין להקיז דם; כיצד יש לנהוג לאחר ההקזה	סד
309	תפילה על מדידת הגורן	סה
309	מה אומר הנכנס והיוצא מבית הכנסת, וכן הנכנס והיוצא מבית ע"ז	סו
310	סדר נטילת הצפורנים; נטילת ידיים לאחר מכן; קבורת או שריפת הצפורנים; מדוע השורפן נקרא חסיד; מדוע הזורקן לרשות הרבים מתחייב בנפשו; הרואה חבירו שקם מחוליו מה אומר	סז
311	האם אומר בברכות הללו שם ומלכות; המלכות בפתחה ולא בחתימה	סה
313	אסור לזרוק ברכה מפיו ולא יברך בלב	סט
313	כללי פתיחה וחתמה של הברכות בברוך	ע
317	מקום שאמרנו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך	עא

מפתח עניינים מפורט

כלל לכל הברכות איזו מהן מברך בלמ"ד ואיזו מברך בעל על אלו מצוות מברך בעשייתן ועל אלו מברך שהחינו

318	על איזה מצוה מברכים ועל איזה לא	עב
321	עשה מצוה ולא בירך עליה האם רשאי לברך; מצוה שאין עשייתה גמר חיובה; כללים בברכת שהחינו על מצות וימים טובים	עג
326	כיצד יברך כשיש לפניו הרבה מצות; מתי יש לברך על מצוה בלמ"ד ומתי בעל	עד

ז. דברי מוסר ומדות

330	אחר האכילה ילך לעסקיו; יהיו עסקיו מרוחקין מדבר שקר; יזהר מלשון הרע ורכילות; לא יהא גאה ולא שונא חבירו; לא ילביץ פני חבירו ברכים; לא יצער איש ישראל; אם יש לו עסק עם גוי יהיה באמונה; לא יצא לריב מהר ולא יהיה בעל שחוק והתול ולא עצוב אלא שמח; ולא יהיה בעל תאוה קנאה וקטטה ולא רודף אחרי הכבוד; יקבל כל אדם בסבר פנים יפות; לא יהיה גרגרן ולא רודף למלא כרסו; יאכל רק בביתו; לא ישתכר; לא ינבל פיו; יתנהג בצניעות גדולה; לא ילך בקומה זקופה; לא יהיה כעסן; שיהיו כוונותיו לשם שמים; יעסוק בתורה ולא ישב בטל

ח. דין תפילת המנחה

ובו ה' סעיפים

333	זמן תפילת מנחה	א
335	דברים שאסור להתחיל לעשות סמוך למנחה עד שיתפלל; מה נקרא התחלה	ב
336	סדר תפילת מנחה	ג
337	שליח צבור שאיחר ומצא שהציבור התפללו תפילת לחש - האם רשאי להתפלל בקול רם במקום תפילת לחש שלו	ד
337	צבור שהתאחרו ולא התפללו ואין שהות להתפלל תפילת לחש וחזרה	ה

ט. דין תפילת ערבית

ובו ט' סעיפים

338	זמן תפילת ערבית; פירוש והוא רחום ומדוע תיקנו לאומרו; מה הציבור אומרים בזמן שהחזן אומר והוא רחום	א
340	סמיכת גאולה לתפילה בערבית; הטעם שהשכיבנו כגאולה אריכתא	ב
341	הטעם שתיקנו לומר ברוך ה' לעולם ויראו עינינו; נוסח חתימת ברכה זו	ג
342	עכשיו שקבלו תפילת ערבית חובה האם אומרים ברוך ויראו; דעת הרבה גדולים שאין לומר יראו עינינו כלל	ד
343	הטעם שאין חזרת הש"ץ בערבית	ה
343	כיצד ינהג אדם בציבור שקורא ק"ש ומתפלל קודם צאת הכוכבים	ו

מפתח עניינים מפורט

345	בא ומצא ציבור שהגיע לעמידה של ערבית	ז
345	סיום תפילת ערבית	ח
346	יש מקומות שנוהגים לומר מי כאלהינו ופיטום הקטורת לאחר ערבית	ט

י. דין קריאת שמע סמוך למטתו

ובו ג' סעיפים

347	אמירת ק"ש על המיטה ומעלתה; האם ת"ח צריך לקרואה; נהגו שלא לאכול לשתות ולדבר לאחר קריאתה; ברכת המפיל, פסוקי דרחמי וק"ש; האם מברכים לפני הקריאה אקב"ו לקרוא את שמע	א
349	פסוקים שאומרים לאחר ק"ש וכן ברכת השכיבנו בלא חתימה; יש מקדימים ק"ש לפסוקי דרחמי וברכת המפיל; אמירת פסוקים לפני שינה ביום	ב
350	הטעם שתיקנו לקרוא קריאת שמע על המיטה	ג

יא. סדר הטבת חלום

ובו סעיף אחד

351	סדר הטבת חלום; מה יעשה הרואה חלום ולא יודע מה ראה	ד

עם הספר

המכון התורני של ישיבתנו, בראשות הרב שלום קליין שליט"א, זוכה להוציא לאור מחדש כרך נוסף מהספר ארחות חיים של רבינו אהרון הכהן מלוניל. ספר זה יוצא במסגרת ההדרת כתבי הראשונים.

קדמו לו שלושה כרכים: הכרך הראשון עוסק בהלכות נטילת ידים, ציצית, בית כנסת, תפילין, קריאת שמע ותפילה. הכרך השני עוסק בענייני שבת, והשלישי בענייני הפסח.

*

נוסח ברכת מעין שלוש מובא בגמ' בברכות (מד, א), בסוגיא העוסקת בברכה האחרונה על פרי העץ, ובאותו אופן מובא נוסח ברכה זו גם בספר שלפנינו (ארחות חיים הל' ברכות ס"ג).

וכתב רבינו יונה (תר"י לב, א ברי"ף), וכן הובא בראשונים אחרים, שברכת מעין שלוש כשמה כן היא, מעין ברכת המזון. ראשית הברכה – "על המחיה" או "על העץ" וכו' היא מעין ברכת הזן, הברכה הראשונה בברכת המזון. בהמשך: "ועל ארץ חמדה" וכו' – כנגד ברכת הארץ. "רחם" וכו' – כנגד הברכה השלישית בברכת המזון, היא בונה ירושלים.

אם נשים לב נמצא, שהחלק השלישי של ברכת מעין שלוש ארוך הרבה יותר מהחלקים האחרים, ויש בנוסח שלו גם הבדלים ניכרים בין המקורות השונים. להלן נציג כמה מהנוסחאות, ובהם נוסח שמצאנו בכתב יד של הארחות חיים, ודומה שהוא הארוך ביותר. וכפי שניווכח להלן הרי שבפרט מסוים בנוסח הברכה התלבטו כבר ראשונים ואחרונים.

נציג ראשית את נוסח הברכה בגמ', ברמב"ם ובשתי נוסחאות בארחות חיים.

בבבלי ברכות (מד, א) הנוסח הוא: "...רחם ה' אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל מקדשך ועל מזבחך ותבנה ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו והעלנו לתוכה ושמחנו בה...".

ברמב"ם הלכות ברכות (פ"ג, ג): "...רחם ה' אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך והעלנו לתוכה ושמחנו בבניינה ונברכך עליה...".

בארחות חיים חלק א הלכות ברכות (ס"ג): "...רחם ה' אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל עירך ועל נחלתך ובנה ירושלים עירך במהרה בימינו והעלנו לתוכה בשמחה ותטענו בה ונחמנו בתוכה ונברך שמך עליה...".

אורחות חיים הלכות ברכות ס"ג – נוסח כ"י ב: "...רחם ה' עלינו ועל עמך ועל עירך ועל היכלך ועל נחלתך ובנה ירושלים עירך במהרה בימינו והעלנו לירושלים עירך במהרה בימינו והעלנו לתוכה בשמחה, ותטענו בה ותשמחנו בתוכה ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברך שמך עליה...".

אחד ההבדלים בין הנוסח הארוך של כ"י ב בארחות חיים לבין שלושת הנוסחים האחרים הוא, שלקראת סיום הברכה נאמר באותו כ"י: "ונאכל מפריה ונשבע מטובה". ביטוי זה איננו מופיע במקורות האחרים שהבאנו, אף שמובא בראשונים רבים אחרים. אם נתבונן בסידורים,

עם הספר

הרי שבנוסח אשכנז ביטוי זה מופיע, ואילו בנוסח עדות המזרח הוא חסר. על ביטוי זה דנו הפוסקים, ראשונים ואחרונים.

הטור או"ח (סי' רח) מביא בשם הר"ם מקוצי בעל הסמ"ג (עשין כו ד"ה אמר אביי) הסתייגות מביטוי זה. וכך כתוב בסמ"ג:

"ויש ספרים שכתוב בהן רחם וכו' על ירושלים וכו' ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך עליה וכו', ואין נראה לי כל כך לשון טוב, משום דאמרינן בסוטה (יד, א) גבי משה רבינו 'אעברה נא ואראה' וגומר, וכי משה רבינו תאב היה לאכול מפירותיה? וכו'".

הסמ"ג מוכיח משאלת הגמ' בסוטה (יד, א), המבררת לאיזו מטרה רצה משה להיכנס לארץ ישראל ושואלת: וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך?! ופשוט לגמ' שלא היתה למשה מטרה לאכול מפירות הארץ, וממילא אין אפשרות לומר במעין שלוש שזו בקשתנו בבנין הארץ: "ונאכל מפריה ונשבע מטובה". ולכן סובר הוא, שאין לגרוס כך בלשון הברכה.

הטור כותב שם (סי' רח) שאביו הרא"ש חשש לחומרת הסמ"ג. מאידך הוא מציין שהבה"ג גרס ביטוי זה בברכה, וכך באמת מצאנו בבה"ג (ברכות סי' א פ"ו). כך גרס גם הרי"ף (ברכות לב, א בדפיו), כך הגי' בפ"י המשנה לרמב"ם (ברכות פ"ו מ"ח), ועוד ראשונים רבים. לעומתם, הרמב"ם שהובא לעיל (ברכות פ"ג, יג), סדר ר"ע גאון (סדר פסח ד"ה חלוקין), סמ"ק (מצ' קנא) ועוד לא גרסו זאת.

אלא שלראשונים הגורסים "ונאכל מפריה" וכו', קשה שאלת הסמ"ג שאין זה ראוי לבקש על בנין ירושלים כדי לאכול מפירותיה.

ומפורסמת תשובת הב"ח, שכתב (או"ח רח, ח ד"ה וכתב עוד): "הלא קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ". לדבריו, אכילת פירות הארץ אינה אכילת חולין גרידא, אלא אכילה היונקת מקדושת ארץ ישראל, ולכן יש מקום לתפילה שבה מבקשים אנו לקבל מקדושת הארץ דרך פירותיה. לדברי הב"ח חלקו הראשונים במשמעות הביטוי: "ונאכל מפריה ונשבע מטובה". ומי שלא גרס ביטוי זה סובר שמשמעותו אכילה בעלמא.

ונמצא שבזה נחלקו הגירסאות בכה"י של הארחות חיים. הדפוס וכה"י השונים הלכו בעקבות הרמב"ם, שלא גרס: "ונאכל מפריה" וכו', אולם בכ"י ב חזר בו בעל הארחות חיים וכלל ביטוי זה בברכה.

ובזה טמון ההבדל בין גירסת אשכנז בברכה, שלפיה גורסים: "ונאכל מפריה" וכו', לבין גירסת עדות המזרח, שלא גרסו כך.

נראה שהסברו של הב"ח במשמעות האמירה: "ונאכל מפריה ונשבע מטובה" יכול להאיר לנו ענין כללי נוסף בתוכן של ברכת מעין שלוש.

יש מקום לעמוד על הבדל בולט בין הברכה השלישית בברכת המזון למעין ברכה זו, כלומר, לחלק השלישי במעין שלוש.

עם הספר

בברכה השלישית בברכת המזון אנו מתפללים על בנין ירושלים, המקדש, ומלכות בית דוד. אולם אם נשים לב, הרי שעיקר הנוסח של ברכה זו הוא על עם ישראל, קיומו ופרנסתו על ידי הקב"ה. וכך אומרים אנו בין היתר: "אלוקינו זוננו פרנסנו הרויחנו" וכו'. לעומת זאת בחלק השלישי במעין שלוש לא מוזכרות בעיות הפרנסה. הבקשה המרכזית היא לבנין ירושלים וארץ ישראל.

גם הכמיהה לשמחה לא מוזכרת בברכת המזון, וכאן היא מוזכרת בכל הנוסחאות שהבאנו לעיל. בכ"י ב יש אריכות מעבר לנוסחאות האחרות, והשמחה מוזכרת שם פעמיים. והשאלה אם כן ממה נובע ההבדל בין נוסח הברכה בברכת המזון לנוסח במעין שלוש?

ולדעות הראשונים, שאינם גורסים את סיום הברכה "לאכול מפריה" וכו', נראה שניתן לפרש חלק זה של ברכת מעין שלוש כתפילה כללית לבנין ירושלים וארץ ישראל, שבאה אגב ההודאה על אכילת הפירות שנשתבחה בהן הארץ.

אולם לגורסים את הסיום: "לאכול מפריה" וכו', נראה שהדברים מבוארים יותר. זאת בהמשך להסבר הב"ח שהובא לעיל, ולאור דברי הראי"ה קוק זצ"ל בספרו "עין אי"ה" על המשנה במעשר שני.

המשנה שם (פ"ה, יג) דורשת את האמור בסיום וידוי המעשרות: "כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש כדי שתתן טעם בפירות". ואומר על כך הרב:

"יחש ארץ זבת חלב ודבש להבטחת האבות היא מכוונת מאד... אבל עם נעלה וגוי קדוש ראוי הוא שיחיה חיים של הרחבת הדעת, לא על הלחם לבדו, כ"א על כל ברכת ד', חיי התענוג הנלקח לתעודת רוממות הנפש, הוא מרומם גוי. ע"כ, לאות על מצב ישראל הרם שלסוף כל סוף יגיעו אליו, באה ההבטחה כי ארצם תהי' ברוכה, ארץ זבת חלב ודבש... ועם הנוצר לחכמה ודעת להפיץ אורה ובינה רבה בעולם, אי אפשר לו שיחיה חיים של צמצום באין דבר המרחיב דעתו. ע"כ זבת חלב ודבש היא גזרה להקיש על יתר נועם החיים כפי הדרוש לנפש גדולה של עם הוגה דעות ופונה רק למעלה".

על פי הסברו, קיימת התאמה בין גדולת הרוח של עם ישראל לבין אכילה משובחת המביאה להרחבת הדעת. משמעות ההבטחה האלוקית היא שיחד עם גדלות הרוח יזכה עם ישראל לשפע גשמי. ובהתאם לכך ניתן להוסיף ולומר שצריכה להיות התאמה גם בין המצב הפיזי של ארץ ישראל לאכילה המשובחת והמעולה. אכילת הפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל היא אכילה מעודנת ומענגת מעבר לאכילה הרגילה הבאה רק לשם קיום הגוף. וממילא, ההתגשמות המלאה של האכילה בה קדושת הארץ העליונה נשפעת מקדושת ארץ ישראל תתרחש, בהתאם לדברי הב"ח, כאשר ארץ ישראל תיבנה במלוא תפארתה ושלמותה.

ובכך נבין את ההבדל בין תוכן ברכת "רחם" בברכת המזון ל"רחם" במעין שלוש.

בברכת המזון, התפילה בהמשך הברכה השלישית מביעה את הדאגה לאמצעים הבסיסיים לעצם קיומו של עם ישראל. הלחם הוא המזון הבסיסי שעליו מודים אנו בברכת המזון. וכדי לקיים את החיים זקוק העם לפרנסה, "פרנסנו וכלכלנו", ולהרווחה "מכל צרותינו" ולהימנע

עם הספר

מהצורך להזדקקות ל"מתנת בשר ודם". אולם בברכה מעין שלוש ההודאה היא על האכילה המענגת והמשמחת, ולמיצוי קדושת אכילה זו נגיע כשיושלם בנינה של ארץ ישראל וירושלים. לכן מבינים אנו, שלפי כל הנוסחאות, בשונה מברכת המזון, מוזכרת השמחה בברכה מעין שלוש, וכפי שראינו לעיל בנוסח הארוך של כ"י ב, אף מוזכרת השמחה פעמיים: "...והעלנו לתוכה בשמחה, ותטענו בה ותשמחנו בתוכה..." , וכאמור לעיל בכ"י זה נוסף גם הבטוי: ונאכל מפריה ונשבע מטובה, שאינו מוזכר בכ"י האחרים של הארחות חיים, והוא מבואר לפי הסבר הב"ח והראי"ה כדלעיל.

*

בעבודה חשובה זאת של הוצאת הכרך הנוסף של ה"ארחות חיים" השלם עסק צוות רבנים מהמכון התורני שבישיבתנו, ובראשם הרב שלום קליין שלי"א, ראש המכון, המנצח על כל מלאכת הקודש, שטרח ועמל להוציא מתחת ידו דבר מתוקן ושלם בתכלית הדיוק - ועל כך יבורכו כולם מן השמים.

חיים דרוקמן

אדר ראשון ה'תשפ"ב

הלכות קריאת ספר תורה*

בכל יום מימות השנה וכל¹ הנטפל לה, ודין הגלילה², ודין ההפטר

וברכותיה, וסדר ההפטרות שקורין מפרשת פנחס³ ועד סוכות

(א) המנהג הפשוט להשלים התורה בכל שנה⁴, ומתחילין אותה בשבת לאחר סוכות⁵, וקורין בפרשת⁶ בראשית. וכן בכל שבת, קורין פרשת⁷ אותה⁸ שבת, עד שגומרין אותה בחג הסוכות⁷.

ועזרא תקן להם לישראל שיהיו⁹ קורין קללות שבספר ויקרא¹⁰ קודם שבועות⁷, וסדר ואתחנן אחר תשעה באב, נצבים קודם ראש השנה¹, וצו את אהרן קודם הפסח בשנה פשוטה, ובעמבורת קודם¹¹ זאת תהיה¹¹. ובוה יש מנהגות חלוקים. יש עושין פקיד¹⁰ ופסח¹², בין בשנה¹³ פשוטה בין בשנה מעוברת. ויש עושין סגיר¹⁴ ופסח¹⁵. ויש עושין פטיר¹⁶ ופסח.

1. וכל: ב ודין 2. ודין הגלילה: ב חסר 3. שקורין מפרשת פנחס: א ג שקורין מפסח ד מפסח 4. שנה: ב שנה ושנה 5. לאחר סוכות: ב שלאחרי הסוכות 6. בפרשת: ג ד פרשת 7. פר': ב חסר 8. אות: ב ג ד אותו 9. שיהיו: ב שיהו 10. שבספר ויקרא: א ד שבת"כ ג שבספר 11. קודם: ב חסר 12. פקיד ופסח: ב פקוד ופנחס 13. בשנה: א ג ד חסר וכן בסמוך 14. סגיר: ב סגור 15. ופסח: א ג ד פסח 16. פטיר: א ג ד פטר

א. כלבו (סי' כ).
ב. ר' שנו"ס. המדובר בהפטרות התוכחה הנחמה והתשובה, שקוראים מפנחס ואילך. לכן תיקנו את נוס' הדפוס. וכן בכלבו כתיקוננו.

ג. רוב סי' זה מהרמב"ם (תפילה פי"ג, א-ב).

ד. כך הוא מנהג בכל הקודם ושאר מקומות חו"ל, ובארץ ישראל המנהג היה להשלים התורה אחת לשלוש שנים, ראה מגילה (כט, ב). וכתב הרמב"ם (שם) על מנהג ארץ ישראל שאינו מנהג פשוט. והיום, מנהג כל המקומות להשלים התורה בכל שנה.

ה. ברמב"ם נוסף: "ושבמשנה תורה קודם ראש השנה, והמנהג הפשוט שיהו קוראין במדבר סיני קודם עצרת", וברומה לזה בכלבו. תקנת עזרא שיהיו קוראים הקללות שבתו"כ קודם עצרת ושבמשנה תורה קודם ר"ה נזכרה במגילה (לא, ב). שאר סדר הפרשיות המובא כאן, הוא מנהג מאוחר יותר.

ו. התוס' (מגילה לא, ב ד"ה קללות) כתבו בשם ר"ג גאון שקוראים פרשת נצבים קודם ר"ה, משום הקללות שיש בה, שאין אנו רוצים שיכנסו בשנה החדשה, אלא

שתכלה שנה וקללותיה. והקשו עליו, שהרי לכאורה אין בפרשת נצבים קללות. וכתבו שעיקר הטעם הוא כדי להפסיק בפרשה אחת בין הקללות שבפרשת כי תבוא לר"ה, ולכן גם קוראים פרשת במדבר לפני שבועות, להפסיק בה בין קללות של בחקותי לעצרת (שהיא ר"ה לפירות האילן). וכן כתבו ההגה"מ (שם אות א) בשם ר"י.

ז. מכאן עד סוף פסקה זו ליתא ברמב"ם ובכלבו.

ח. הביה"ל (תכח ד"ה צו) הביא הטעם לקריאת שתי פרשיות אלה קודם הפסח מהא"ר בשם האבודרהם (עמ' שעב), וז"ל: "מפני שבצו מדבר מהגעלת כלים לעניין נותר קדשים, והגעלת כלים מחמץ למוד מקדשים. וגם במעוברת שקורין מצורע קודם פסח, דכתיב בה וכלי חרש ישבר", שהוא כעין הגעלת כלים".

ט. דהיינו, פרשת צו (פקיד, מלשון ציווי), שקוראים אותה בשבת שקודם הפסח.

י. דהיינו, פרשת מצורע (סגיר, מלשון מצורע מוסגר).

יא. פטיר, מלשון פטירה, ופרשת אחרי מות מתחילה בפטירת בני אהרן.

פירוש, אחרי מות קודם הפסח. והכל לפי מנהגם, ואנו עושין פקיד ופסח בפשוטה¹⁷. לפיכך יש לנו שבתות שקורין בהן שני סדרים, כגון תזריע ומצורע, אחרי וקדושים, בהר ובחקותי, וכיוצא בהן, עד שישלימו כולן בשנה אחת, ויקראו אותן הסדרים בעונתן¹⁸. י"ז כתב מפרש אחד¹⁹, בני אדם החבושין בבית האיטורין, אין מביאין אצלם ספר תורה, ואפילו בראש השנה וביום הכפורים, מדאמרינן בירושלמי דיומא פרק בא לו (פ"ז ה"א לו, ב), בכל²⁰ את אמר הולכין אחר ספר תורה, (להכא) [והכא] את אמר מוליכין ספר תורה אצלו. אלא על ידי שהם בני אדם גדולים, נתעלה בהם. והיו²¹ תמן מובילין אוריתא גבי ריש גלותא. אמר רבי יוסי ב"ר בון תמן על ידי שזרעו של דוד משוקע שם, אינן עבדין להון²² מנהג אבהתהון²³, ע"כ י"ז¹⁷.

(ב) מקום שמפסיקין בשבת בשחרית, שם קורין¹⁸ במנחה, בשני, ובחמישי, ובשבת הבאה²⁴.

17. כתב... ע"כ: א ג ד ח טו. 18. בשחרית שם קורין: ב שחרית קורין שם

והרמ"א (שם) פסק עפ"י האו"ז (ח"א סי' ט), ההג"א (פ"א סי' ז) והמהר"ם פדוואה (סי' פח) שאם מניחים שם הספר יום או יומיים - מותר, וכן יש להתיר באדם חשוב. וראה משנ"ב (ס"ק מט) שכתב שהאחרונים הסכימו שהוא הדין אם הכינו מקום לס"ת באותו יום, שיחא מונח שם יום או יומיים, דשפיר דמי, ובלבד שיניחנו במקום שהכין קודם זמן הקריאה, ובשעת הקריאה יוציאנו ויקרא בו ואח"כ יחזירנו לשם, שאז לא ניכר שהבאתו היתה לצורך קריאה בלבד, אלא שקבע דירתו בכאן לאותו זמן. וע"ע ביה"ל (שם ד"ה אין) שכתב לתמוה על הדיוק מהירושלמי, שהרי שם מדובר שאפשר ללכת לס"ת, ואם לא הולכים - יש בזה זלזול, אבל באנוסים שאינם יכולים לבוא אל הספר - אין זלזול במה שמביאים הספר אצלם. וכתב שכן תמה הפר"ח, וכ"מ דעת האו"ז, שהרי התיר בחולה משום אונס. ולדינא פסק להקל בציבור שאינו יכול לבוא לביהכ"נ, כיון שחלה עליהם חובת קריאה בתורה, והמרדכי שהחמיר - זה דווקא ביחיד, שלא חלה עליו חובת קריאה.

כ. רוב סי' זה המשך לשון הרמב"ם (שם, ג).

כא. במגילה (לא, ב) איתא: "תנו רבנן: מקום שמפסיקין בשבת שחרית - שם קורין במנחה, במנחה - שם קורין בשני, בשני - שם קורין בחמישי, בחמישי - שם קורין לשבת הבאה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מקום שמפסיקין בשבת שחרית - שם קורין במנחה, ובשני ובחמישי ולשבת הבאה". ונפסק בגמ' כר' יהודה. וכ"פ הטוש"ע (קלה, ב; רצב, א).

יב. השו"ע (תכח, ד) פסק שלעולם קוראים פרשת צו קודם הפסח בפשוטה, ומצורע במעוברת, חוץ משנה מעוברת שר"ה חל ביום ה', וכסלו וחשון חסרים (והרמ"א הוסיף שה"ה כששניהם מלאים), שקוראים אחרי מות קודם הפסח.

ראה עוד בעניין סדר פרשיות אלה בסרע"ג (עמ' קנב), בתשובות הגאונים (עמנואל, סי' כה), בסידור רש"י (סי' שמז), בס' האורה (ח"א סי' עג), בס' האשכול (סה, א) ובטוש"ע (שם).

יג. דהיינו, שעל מנת שיקראו כל הפרשיות הנ"ל בזמן, יש צורך לחבר או להפריד כמה פרשיות במהלך השנה (מלבד הצורך לחלק הפרשות בשנה רגילה ומעוברת). וראה אבודרהם (שם) שהארין בזה, ובביה"ל (שם ד"ה במדבר) שהביא מהגר"א הכללים בזה.

יד. תוספת זו מכת"י ב, העוסקת בהבאת ס"ת לחבושים בבית הסוהר, איננה ברמב"ם ובכלבו. הלכה זו אינה קשורה לכאורה להלכות כאן, ויש לתהות מדוע נוספה כאן. ואפשר לפרש בדוחק, שכיון שבהלכה הקודמת נקשרה קריאת הקללות לראש השנה, נכתבה ההערה הנוגעת לעניין הקריאה בתורה בראש השנה.

טו. פסקי רבינו יחיאל מפאריש (סי' יד) בשם רבינו שמשון, שו"ת מהר"ם (ד"פ, ח"ד סי' כג), מרדכי (ר"ה סי' תשי) בשם תשובה אחת.

טז. בירושלמי נוסף: אתר.

יז. והיו - שם: והא.

יח. להון - שם: לו.

יט. ד"ז הובא להלכה בשו"ע (קלה, יד; תקפד, ג),

כיצד, שבת ראשונה קורין שבעה בפרשת בראשית, מתחלתו ועד סופו, כ^ב ומפטיר חוזר וקורא שלשה פסוקים או יותר מסופו¹⁹. ויש מקומות שהמפטיר ממנין השבעה לעולם, וכן בכל שאר הימים הוא ממנין הקוראים²⁰, והכל הולך אחר המנהג²¹. ובמנחה קורין שלשה בפרשת ואלה²² תולדות נח, עשרה פסוקים לכל הפחות²¹, וכן בשני ובחמישי²³. ולשבת²² הבאה בשחרית²³ מתחילין בה²⁴, וקורין בה²⁵ עד סוף הסדר. ועל דרך זה קורין כל השנה:

(ג) במנחת שבתות, ובשני ובחמישי קורין שלשה, כמו שכתבנו (סי' ב), והטעם, משום יושבי קרנות, שלא יהיו²⁶ כל השבת כלה בלא תורה²⁷. וכן בתענית²⁷, ובמעמדות, ובחנוכה²⁸, ובפורים²⁸, קורין שלשה, ובראשי חודשים ובחולו של מועד קורין ארבעה²⁹, ובימים טובים חמשה³⁰, וביום הכיפורים ששה³¹, ובשבתות שבעה³². נקוט²⁹ האי כללא בידך, כל דטפי מחבריה מילתא, טפי ליה גברא³³.

³⁴ הנח התבאר³⁰ דבשני ובחמישי קורין שלשה, כנגד כהנים לויים³¹ וישראלים³², אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהן, מפני ביטול מלאכה³³, והוא הדין בחנוכה ופורים. ובמנחת³¹ שבתות ויום הכיפורים, ובמנחת תענית³², אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהם, מפני איחור תפלת מנחה³³. בראשי חודשים ובחולו של מועד, דאיכא קרבן מוסף, קורין ארבעה, אין פוחתין מהן

19. ומפטיר... מסופו: ג ד חסר 20. ואלה: א ג ד חסר 21. לכל הפחות: ב לפחות 22. ולשבת: א ג ד ובשבת 23. בשחרית: ב חסר 24. בה: א ב אותה 25. בה: ב בה ז' 26. יהיו: ב יהו 27. בתענית: א ג בתעניות 28. ובפורים: א ג ד ופורים 29. נקוט: א נקיט 30. התבאר: ג ד נתבאר 31. וישראלים... ובמנחת: ב וישראל במנחת 32. תענית: א ג ד תעניות

כב. ומפטיר... המנהג: ברמב"ם ובכלבו ליתא.
 כג. במגילה (כג, א) נחלקו ר' ירמיה ורב הונא אם מפטיר עולה למניין שבעה, ופסקו הר"ף (יג, א) והרמב"ם (פי"ב, יז) שעולה. וכתבו התוס' (שם ד"ה חד; תענית כט, ב ד"ה בשני) בשם ר"ת שאף שהלכה כמ"ד שעולה, בשבתות וימים טובים אנו נוהגים ככו"ע, ומעלים שבעה מלבד המפטיר. וכ"פ הרא"ש (שם פ"ג סי' ה), וכתב שהמנהג בשבת ויו"ט לומר קדיש לאחר סיום הפרשה, ואח"כ חוזרים על הפסוקים האחרונים של הפרשה או שקוראים פסוקים אחרים למפטיר, וכ"פ הטוש"ע (רפב, ד). וע"ע לקמן סי' מד.
 כד. מגילה (כא, א-ב), ב"ק (פב, א), רמב"ם (פי"ב, ג), טוש"ע (קלה, א; קלז, א; רצב, א).
 כה. ב"ק (שם). הטעם לקריאה בשבת במנחה הוא משום יושבי קרנות, שאינם באים לקריאת התורה בשני וחמישי. וטעם הקריאה בשני וחמישי, שלא יהיו שלשה ימים בלא תורה.
 כו. שו"ע (תרפד, א).
 כז. שם (תרצג, ד).
 כח. שם (תכג, א; תרסג, א).
 כט. שם (תפח, ג; תצד, א).
 ל. שם (תרכא, א).
 לא. שם (רפב, א).
 לב. משנה וגמ' (כא, א; כב, א-ב), רמב"ם (פי"ב, טז). בגמ' ליתא: מעמדות, חנוכה ופורים. וברמב"ם (פי"ב, טז) איתא, מלבד מעמדות.
 לג. מכאן עד סוף הסי' הובא בכלבו בקיצור.
 לד. כדעת רבא במגילה (כא, ב). ורב אסי אמר כנגד תורה, נביאים וכתובים.
 לה. משנה וגמ' שם (כא, א; כב, ב).
 לו. טעם זה המובא גם בכלבו לא מצאנו לכאורה בראשונים אחרים. נר' שישוד סברא זו ברש"י במשנה (כא, א ד"ה ואין) שמנחה בשבת היתה סמוך לחשיכה כיון שכל היום "היו רגילין לדרוש", ולכן אין מוסיפים אז בקריאה יותר משלושה. בכסף משנה הל' תפילה (פי"ב) כתב שאין עדיפות ל"מנחת יום הכיפורים ממנחת שבת", ומש' שאם בשבת עולים במנחה רק ג', גם בפעמים האחרות לא עולים יותר (כמו שבקריאה בבוקר

ואין מוסיפין עליהם, מפני ביטול מלאכה. בימים טובים, דאסור בעשיית³³ מלאכה, קורין חמשה. ביום הכיפורים, דאסור כרת, קורין ששה. ובשבת, דאיסור³⁴ סקילה, שבעה^ל. בשבתות, ובימים טובים וביום הכיפורים, אין פוחתין מהן, אבל מוסיפין עליהם. לח³⁵ כך כתב הרמב"ם ז"ל³⁶ (פי"ב, טז), וכן נמי דעת רוב³⁷ הפוסקים ז"ל^{לט}. והר"י יהונתן ז"ל³⁸ כתב בפירוש ההלכות (מגילה יב, ב, בדפי הרי"ף), בכולן אין מוסיפין, לבד משבת, לפי שאין בו לא צער ולא ביטול מלאכה^{מ 35}:

(T) והכל עולין (מגילה כג, א) למנין שבעה, אפילו אשה או קטן^{מא 39}. באיזה קטן אמרו, שיודע לקרות ולמי מברכין^{מב}. והני מילי להצטרף להשלים שבעה^{מג}, אבל לא שיהיו כולם קטנים^{מד}. ואמרו ז"ל⁴⁰ (שם) אשה לא תקרא בצבור, מפני כבוד הצבור^{מה}:

33. דאסור בעשיית: ג ד דליכא ביטול 34. ובשבת דאיסור: א בשבתו' דאסור' ב בשבת דאיכא 35. כ"כ... מלאכה: ב חסר 36. ז"ל: ג ד חסר 37. נמי דעת רוב: ב ג ד דעת 38. ז"ל: ג ד חסר 39. או קטן: א ג ד וקטן 40. ואז"ל: ב ואמרו חכמים

העולים בשבת הם המרובים). ולפי"ז הנימוק "מפני איחור תפילת מנחה", מתייחס לשבת, והמועדים האחרים נגזרים אחריו. בס' השלחן לר' חייא בן חביב תלמיד הרשב"א (הל' תפילה ש"ו), כתב שבמנחה אין פוחתין ואין מוסיפין על ג' "מפני טורח הציבור". ואפשר שהדברים קשורים, משום שנהגו להתפלל מאוחר עם מדומי חמה ולא רצו להטריח ולהאריך בסיום היום.

לז. משנה וגמ' (שם). וע"ע שבה"ל (סי' עז) שכתב בשם הגאונים מדוע קוראים שבעה בתורה, שאם יארע לאדם אונס שלא בא לבית הכנסת כל שבעת ימי השבוע, ולא שמע 'ברכו', יאזין מפי הקוראים שבע פעמים 'ברכו', ויצא ידי חובתו.

לח. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

לט. במשנה (שם): "זה הכלל: כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב - קורין ארבעה. ביום טוב - חמשה. ביום הכפורים - ששה, בשבת - שבעה. אין פוחתין מהן, אבל מוסיפין עליהן". ונחלקו הפוסקים אם הסיומת: "אבל מוסיפין עליהן" מתייחסת רק לשבת או גם לימים טובים. הר"ן (על הרי"ף מגילה יב, ב ד"ה מתני') כתב לדייק בדעת רש"י שה"ה ימים טובים, שתלה העניין בביטול מלאכה, וכ"ה בשו"ת מהר"ם (ד"פ, סי' קי), וכ"פ הטוש"ע (רפב, א).

מ. וכ"כ הר"ן (שם) בשם י"א. ובכלבו רק כתב שמותר להוסיף, ולא הביא דעת רבינו יהונתן. הטעם שכתב

מא. טוש"ע (שם, ג).

מב. בירושלמי (פ"ז ה"ב) הובאה מח' אם קטן עולה מזמן שיודע טיב ברכה, או רק כאשר יודע למי מברכים, ופסק המהר"ם (הובא בהגה"מ שם אות ע) כמ"ד משיודע למי מברכים, וכ"פ בשו"ע (שם).

מג. ראה שו"ת יחווה דעת (ח"ב סי' טו) מחלוקת הראשונים אם עולה דווקא למניין שבעה, או גם למניין שלושה רשאי לעלות.

מד. המאירי (כג, א ד"ה הכל) כתב שיש מי שאומר שצריך להעלות גדול אחד לפחות, וכן יוצאים ידי תקנת משה רבינו (ותקנת עזרא שיעלו שבעה). וכדעת רבינו שהקטן משלים למניין שבעה, ואין להעלות רק קטנים, כ"כ גם הר"ן (שם יג, א ד"ה הכל), והובא להלכה ברמ"א (שם). ובכלבו השמיט עניין זה. מה. רמב"ם (פי"ב, יז), טוש"ע (שם).

(ה) וכן אין קורין בחומשין בצבור, דגרסינן פרק הנזקין⁴¹ (גיטין ס, א), מ"ר רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו, אין קורין בחומשים בבית הכנסת⁴³, מפני כבוד הצבור⁴².

ועל זה נשאלה שאלה אל הרב המובהק הרמב"ם ז"ל⁴⁴. וזה לשון השאלה והתשובה⁴⁵ (בלאו, ס"י רצד; פאר הדור, ס"י ט). על דבר קריאת התורה בכל יום⁴⁶, אם אין להם ספר תורה, מהו שיקראו⁴⁷ בחומשים ויברכו לפני ולאחריה, או ימנעו מהקריאה⁴⁸ כל עיקר. וכן בספר תורה שאינו עשוי כהלכתו⁴⁹, או בספרים של קלף⁵⁰ שהם ודאי פסולים, אם מותר הקורא⁵¹ לברך בהם או אסור לברך⁵¹.

והשיב להם, מותר לברך, ואין⁵² הברכה על הקריאה בספר כמו הברכה שעל⁵³ נטילת לולב או ישיבת⁵⁴ סוכה, שאם היתה פסולה או לולב פסול, נמצאת הברכה⁵⁵ לבטלה, שהמצוה היא נטילת לולב או ישיבת סוכה, שעליה מברך, ואם הם פסולים, לא עשה מצוה⁵⁶. וכן בקריאת התורה, היא המצוה, בין שקרא בספר כשר, בין שקרא בספר פסול, אפילו קרא על פה, עצמה של קריאה היא המצוה שעליה מברכין. הלא תראה שהקורא בשחר, קודם שיתפלל, משנה או הלכה או תלמוד או מדרש, מברך ואחר כך קורא או דורש⁵⁷. הא למדת, שההגיה בתורה⁵⁸ היא המצוה שעליה מברכין. וזה ההפרש שלא הרגישו בו חכמי המזרח, ואמרו⁵⁹ שהמברך או קורא בספר תורה פסול, הרי זו ברכה לבטלה.

41. דגרסינן פ' הנזקין: ב כדגרסי' בפרק הניזקין והוא בסוף הלכות קריאת ס"ת 42. רבה... עכ"ל: ב חסר ע"י ביאורים 43. בבי' הכנס': ג ד בצבור 44. אל הרב המובהק הר"מ במ"ז: א אל החכם המובהק הרמב"ם ז"ל ג ד להרמב"ם ז"ל 45. והתשובה: ב ה חסר 46. יום: ב ה יום ספר 47. מהו שיקראו: ה אם יקראו 48. מהקריאה: א ד להקריאה 49. כהלכתו: ה כתקנו 50. הקורא: ה לקורא 51. לברך: א ג ד לברך בהן ב חסר 52. ואין: ה דאין 53. הברכה שעל: ג ד ה שהברכה על וכו' בשו"ת הרמב"ם: "שהברכה על" 54. או ישיבת: א וישיבת ג ד או על ישיבת 55. נמצאת הברכה: ג ד היתה ברכה 56. מצוה: א ג ד המצוה 57. או דורש: ב חסר 58. שההגיה בתורה: ג ד שההגיה ה שהקורא בתורה 59. ואמרו: ה חסר

רשב"א ור"ן שם, ראבי"ה ח"ב סי' תקנד, מרדכי גיטין סי' תו, מאירי קרית ספר מאמר ב ח"ג). ובירושלמי (מגילה פ"ג ה"א) הטעם, כדי שלא יתעצלו הציבור לקנות להם ס"ת, ולא משום כבוד הציבור. הב"י (שם) דייק מדברי רבינו ירוחם שאם החומש עשוי כתיקון ס"ת, שתועיל מחילת הציבור, ושכ"כ המרדכי (הל' קטנות ס"ת תקסח). וכ"פ התשב"ץ קטן (סי' קפו). וכן הביאו להלכה הרא"ם (שו"ת ח"א סי' י) והא"ר (ס"ק ג). והב"י (שם) כתב שמדברי הירושלמי (שם) משמע שלא מועילה מחילה, וכ"פ החיד"א (לדוד אמת סי' ח אות כט) וכה"ח (ס"ק י).

מת. תשובה זו הובאה בכמה ראשונים, מהם: רשב"א (מיוחדות ס"י רלט; חדשות מכת"י סי' ג), אבודרהם (עמ' קלד), מהרי"ק (שורש ט) ובב"י (קמג, ד). מט. בכלבו נוסף: מצה, וברמב"ם: שאינן מעובדין לשמה.

מו. בכת"י ב וה חסר מכאן עד סוף סי' ו, אך הובא שם בסוף ההלכות (בכת"י ב כאן מציין שהלכות אלה הובאו בסוף הל' קריאת ס"ת, וגם בתוספת שם מציין שנשמטו הלכות אלה ממקומן). השארנו הלכות אלה במקומן, והשונו גם בשנו"ס לשני כתי"א אלה. בסוף סי' ו הבאנו תוספת המובאת בשני כתיבי יד אלה, שאינה בשאר כתיבי היד.

מז. רמב"ם (פי"ב, כג), טוש"ע (קמג, ב). וכתב ההגה"מ (שם אות א) שדעת ר"ת וכל הגאונים כפי שכתב הרמב"ם, ודלא כחכמי נרבונא, הסוברים שבזמן הזה קוראים בחומשים, משום שבלאו הכי ס"ת שלנו אינם עשויים כהלכתם. וראה דברי רבינו בסמוך. "כבוד הציבור", עניינו שלא ייראה שעושים דבר מתוך עניות (ואין הציבור עני), וגנאי הוא להם שאין להם אלא חומש אחד, והרי היו יכולים לכתוב ס"ת שלם (ראה:

וראיה לדבר זה, מה שאמרו ז"ל אין קורין בחומשים בצבור, מפני כבוד הצבור. וכי יש פסלנות בעולם כמו פסלנות חומשים, ואפילו היה ספר תורה חסר אות⁶⁰ אחת פסול, וכל שכן חומש, ולמה נתנו טעם מפני כבוד צבור, והיה להם ליתן טעם מפני שהוא פסול, ונמצא⁶¹ ברכה לבטלה.

ואם תאמר שהקריאה זו בלא ברכה למה נאסרה², וכי יש בעולם מי⁶² שעלה בדעתו לאסור קריאה בלא ברכה, ואפילו על פה. אלא ודאי שלא⁶³ אמרו⁶³ בצבור אלא על הקריאה שחייבין עליה לקרותה בצבור, שהן⁶⁴ שלשה או שבעה או כיוצא בהן⁶⁵, שאין קורין בהן מפני כבוד צבור, לא מפני שהיא ברכה⁶⁶ לבטלה.

ועל דוקיא זו⁶⁷ ⁶⁸ סמכו כל אנשי המערב, והיו קורין בספר קלף⁶⁸ בלא עיבוד כלל, ומברכין לפנייה ולאחריה בפני גאוני עולם²², כגון רבינו יוסף הלוי ורבינו יצחק²² ז"ל, וכיוצא בהם, ומעולם לא נשמע⁶⁹ פוצה פה ומצפצף, לפי שכלם בעלי בינה וחכמתם מיושבת, וידעו שאין הברכה תלויה בספר אם כשר הוא ואם פסול הוא, כמו שביארנו.

ואף על פי כן ראוי לכל צבור להיות להם⁷⁰ ספר תורה כשר ככל הלכותיו, ובו ראוי לקרות לכתחילה בצבור⁷¹. ואם אי אפשר להם, קורין אפילו בפסול, ומברכין מן הטעם שאמרנו. וכן הורה רבינו חנוך הספרדי ז"ל⁷².

תשובה אחרת.⁷² זאת התשובה השיבו חכמי נרבונה ז"ל על זאת השאלה⁷², וזה לשונם¹¹, ועל קריאת החומשים ששאלת⁷³, אנו כך דעתנו נוטה, אמת אמרו ז"ל אין קורין בחומשים בצבור מפני כבוד הצבור, וכן הלכה, אך זה תשיב אל דעתך, וכי ספר תורה שאנו קורין בו ושאונו עומדין מפניו, מעובד הוא כהלכה למשה מסיני, דמליח וקמח ועפיץ¹³, ומפני מה⁷⁴ אנו מברכין עליו וקורין בו. אלא אנו סומכין על דברי הגאונים ז"ל⁷⁵ שאין בינינו מי שידע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני, ורוב הספרים⁷⁶ שלנו עשוין מאלו העורות שאינן מעובדין כהלכתן, ומוטב שתעקר מצות העבוד ממקומה, ולא נתבטל מקריאת התורה. כמו שהתירו⁷⁷

60. אות: ג ד אפי' אות 61. ונמצא: ג חסר ד והויא ה ונמצאת 62. מי: ב חסר 63. שלא: ה לא
64. שהן: ג ד כגון 65. בהן: א בהן הוא 66. שהיא ברכה: ה שהברכה 67. דוקיא זו: ה דיוק זה
68. סמכו... קלף: ב כל אנשי... קלפ מצה ה סמכו... מצה 69. נשמע: א ד נמצא 70. להם: ג ד לו
71. לכתחילה בצבור: ה בצבור לכתחילה 72. זאת... השאלה: ה שהשיבו חכמי נרבונה 73. ששאלת: ה חסר
74. מה: ה זה 75. ז"ל: ה חסר 76. הספרים: ב ה ס"ת 77. שהתירו: ה שאמרו

נ. נאסרה - ברמב"ם שם (מהד' בלאו): נאמרה.

נה. עכ"ל הרמב"ם.

נא. שם בכת"י ס: אסרו.

נב. עי' שו"ת הגאונים (הרכבי, סי' תלב).

נג. ורבינו יצחק - בשו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו): ורבינו יצחק אלפס, בתשובת הרשב"א (החדשות מכת"י סי' יג): והריא"ג, ובכלבו: ור' יצחק הלוי.

נד. בשו"ת הרמב"ם (שם) נוסף: בזה.

נו. וכ"א בשו"ת בעלי התוס' (סי' טז), באשכול (אויערבך, ח"ב עמ' 52, ובאלבק ליתא), ברבינו מנוח (פ"י, כג), בספר מנהגים דבי מהר"ם (קריאה בחומשים), בקרית ספר (למאירי מאמר ב ח"ג), במנהגים ישנים מדורא (עמ' 162). ובב"י (קמג, ג) הביא בשם הכלבו שדעת חכמי נרבונה כרמב"ם.
נד. ראה מגילה (יט, א).

ז"ל (גיטין ס, א) בספרי דאפטרטא, דשרי למקרי ביה ושרי לטלטולי משום (תהלים קיט, קכו) עת לעשות לה' 78, וכמו שהתירו (שם; תמורה יד, ב) גם כן בכתיבת האגדות 79 והתלמוד. והכי נמי באותם כפרים שהם רחוקים שאין להם ספר תורה, מוטב שיקראו בחומשים הכל כקריאת ספר תורה 80 בשלשה או בשבעה ויברך כל אחד כתקנו, ולא יתבטלו 81 מקריאת התורה.

ועוד ראייה ממה שאמרו ז"ל (יומא ע, א), אין גוללין ספר תורה בצבור, מפני כבוד הצבור. והיכא 82 דמתרמי דוכתא דלית להו אלא חד ספרא, גוללין בצבור, ולא חיישינן לכבוד צבור, כדי שלא יתבטלו 83 מקריאת הפרשה 84. ומפני כבודך, ולמען 85 יאמינו כי מאצלנו נשתלח זה, כתבנו וחתמנו מקצתנו 86 בזה. טודרוס בר 87 משה. אברהם בר יצחק 88. משה בר יוסף 89. משולם בר נתן. מאיר בר יעקב. משה בר טודרוס ז"ל.

עוד 88 אחרת 90. הרגילין לקרות בחומשים 90, אין רוח חכמים נוחה מהם 89, והר"ש ז"ל 90 אוסר 91 לעשות כן, שאפילו בספר תורה גמור שאינו עשוי כתיקון חכמים 92, אסור לקרות בו, כמו 93 שאינו תפור בגידין, ושלא 94 היה בין שטה לשטה כמלוא שטה 94 95, אסור. ובספר חומש אין מדקדקין לעשות 95 אחד מכל התיקונים האלו 96. והמקל בזה, לא נכון לעשות 95 כן 97, שמוציא ברכה לבטלה.

עוד אחרת, אין קורין בחומשין 98 וכו'. רגילין היו לכתוב חומשין, כל חומש וחומש בפני עצמו, וכל ספריהן היו כמגלה 99, כספר תורה 99 שלנו. ואפילו עשו 100 החומש כתיקון ספר תורה בעורות מעובדין לשמן 101 ונתפר בגידין, אין קורין בו מפני כבוד הצבור. 102 אם לא היה מפני כבוד צבור, אין 100 קורין בהם 102. ואף על גב דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן (גיטין ס, א), ספר תורה שהיה חסר יריעה אחת, אין קורין בו. לא דמי, התם מחסר במילתיה, ואם 10

78. לעשו' לה': א לעשו' ליי' הפרו תורתך ג לעשות ליי' וגו' 79. האגדות: ב ההגדות 80. הכל כקריאת ס"ת: ה חסר 81. ולא יתבטלו: א ולא יבטל ב שלא יבטל ג ולא יתבטל ה שלא יבטלו 82. והיכא: ב ה היכא 83. שלא יתבטלו: א שיתבטלו 84. הפרשה: ג ד ה התורה 85. ולמען: א למען 86. מקצתנו: ב ה מקצת 87. בר: א ב ה בר' 88. עוד: ה עוד תשובה 89. מהם: ג ד בהם 90. ז"ל: ב ה חסר 91. אוס': ג ד אסר 92. חכמים: א ה חז"ל 93. כמו: ג ד כמו מי 94. היה... שטה: א ב ג ד יהא בין שרטוט לשרטוט כמלא שרטוט 95. אחד... לעשות: ה חסר 96. האלו: ב חסר 97. כן: ב חסר 98. בחומשין: א ג ד חסר 99. כס"ת: ה כמו 100. עשו: ב עשוי ה היה 101. לשמן: ב ה לשמה 102. אם... בהם: א ג ד והיו קורין בהן

נח. נראה שהוא הראב"ד בעל האשכול.
נט. הוא ר' משה בר' יוסף בר' מרון הלוי, מגדולי פרובינציא, רבו של הרז"ה (בעל המאור). היה תלמיד חבר לראב"ד (בעל האשכול).
ס. שו"ת רש"י (סי' רעו) ומחז"ו (סי' קיט) בשם תשו' הגאונים, סי' האורה (ח"ב סי' קנו), שבה"ל (סו"ס לא), מרדכי (גיטין סי' תו). ובשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' שלג) כתב, שלא רק שאין לקרוא בספר שאינו כשר,

א. לא שאין להשהותו ללא תיקון.
סא. בכלבו נוסף: בעשרה.
סב. כן הביאו בשמו הראשונים הנ"ל.
סג. ראה שנו"ס, ותיקנו עפ"י הראשונים הנ"ל.
סד. כמגלה - בכלבו: במגלה.
סה. נראה שיש למחוק תיבה זו, וכ"ה בכלבו.
סו. ואם - בכלבו: הכא אם.

לא מפני כבוד הצבור אנו¹⁰³ קורין בו. אבל בחומשים שלנו, פשיטא דאין קורין¹⁰⁴, שהרי אין עשוין כתיקון חכמים¹⁰⁵, שאין נגללין ואין נתפרין בגידין, הילכך אין הרבים יוצאין ידי חובתן, והלואי שהיחיד הקורא לעצמו¹⁰⁶ יהא רשאי לקרות ולברך לפניה¹⁰.

ועוד אחרת, כתב הבעל המנהל¹⁰⁷ שראה לרבו, רבי חיים דבאליאיש¹⁰⁸, שלא היה ספר תורה בעיר, ואמר לחזן לקרות אחד מן הקהל ולברך¹⁰⁹ לפניה, ולקרות כל פרשת¹¹⁰ שבת ולברך לאחריה¹⁰⁹. וכן המנהג. וגם¹¹¹ יאמר החזן ההפטר בהפטרות בברכותיה¹¹². אבל בשני וחמישי דליכא כנופיא, לא¹⁰.

והא דמסיק פרק הניזקין (שם) אין קורין בחומשין, היינו בספר בראשית לבדו או בספר¹¹³ ואלה שמות³, אבל בשלמים שלנו מותר. אך ר"ת פירש דכל שכן בחומשים שלנו דאין¹¹⁴ לקרות, אף על פי ששלמים¹¹⁵, דאותם שלהם נתפרין בגידין⁸.

עוד אחרת להרשב"א¹¹⁶ ז"ל^{עב} (ש"ת החדשות מכת"י סי' יג). שאל לפניו¹¹⁷ אחד מן החכמים, ספר תורה שאינו עשוי כהלכתו, או שיש בו אחד מן הדברים הפוסלין ספר תורה, מותר¹¹⁸ לברך בו או אסור. לפי שמצאתי תשובת שאלה מהרמב"ם¹¹⁹ ז"ל שהתיר, ונתן טעם לדבריו שאין ברכה זו¹²⁰ כברכת נטילת לולב או ישיבת סוכה¹²¹ וכו', כמו שכתבתי¹²² למעלה¹²³ עד ואם אי אפשר להם, קורין ומברכין אפילו בפסול¹²⁴, ע"כ עיקר התשובה¹²³.

ואני תמה על קצת¹²⁵ דבריו, שהוא ז"ל כתב בספרו¹²⁶ בהלכות ספר תורה (פ"י, א), נמצאת למד שעשרים דברים הם, שכל¹²⁷ אחד מהם פוסל ספר תורה, ואם נעשה¹²⁸ בו אחד מהם,

103. אנו: ב ה אין 104. קורין: א ב ג ד קורין בהן 105. חכמים: ב חז"ל 106. לעצמו: ג ד עצמו
107. ה' המנהל: ד ה' המנהיג ה' הרב המנהל 108. דבאליאיש: ב מבלייש 109. לפניה... לאחריה: ב אחריה
110. פרשת: א פרש' ד פרשה 111. וגם: ה וכן 112. בברכותיה: ה חסר 113. או בספר: א ובספ'
114. דאין: א ב ג ד שאין 115. שלמים: ה שהן שלמים 116. עוד אחרת לרשב"א: ה תשובה אחרת אל
הרשב"א 117. לפניו: ה חסר 118. מותר: ה אם מותר 119. תשובת שאלה מהרמב"ם: ב שאלה תשובה
להר"מ 120. ברכה זו: א ד הברכה ג הברכה זו 121. או ישיבת סוכה: ג ד חסר 122. שכתבתי: ב ה
שכתוב 123. עד... התשו': ג ד חסר 124. בפסול: ה בספר פסול 125. על קצת: א ב ג ד קצת על
126. בספרו: ה בחבורו 127. הם שכל: א ג ד שכל ה כל 128. נעשה: ה היה

סז. בכלבו נוסף: ולאחריה.
סח. ראה שנו"ס, ונראה שנפלה טעות בנדפס (ואין לגרוס 'המנהיג', אלא 'המנהל') מהטעמים הבאים: א. גירסת כל כתבי היד שונה. ב. הגירסא בכלבו: ר' יצחק מאורביל (שהוא בעל ס' המנהל). ג. במנהיג לפנינו ליתא.
סט. ה"י (שם) הביא דעה זו בשם י"א בשם הכלבו.
ע. בכלבו נוסף: לבדו.

עא. ראה מרדכי (גיטין סי' תו) ואגודה (שם ס, א) שכתבו שיש מדקדקים מפרש"י (בגיטין שם) שמותר לקרוא בחומשים דידן, כיון שהם שלמים, וראב"ה דחה
דבריהם. ורבינו כתב כן בשם ר"ת. וכן החמירו הרשב"א (ח"א סי' תתה; מיוחסות סי' קפז), רבינו ירוחם (נ"ב ח"ב כ ע"א), והאגור (סי' קפא) בשם שבה"ל (סי' לא), וכ"פ הרמ"א (קמג, ב).
עב. ראה: תשובות נוספות לרשב"א בעניין ס"ת פסול (ח"א סי' תתה; מיוחסות לרמב"ן קפז (וזה לקודמתה); ח"ז סי' קנ), אבודרהם (עמ' רלד), ב"י (שם) בשם הרשב"א והכלבו. להלן מביא רבינו מתשובת הרשב"א (ח"א סי' תפז, מיוחסות לרמב"ן סי' קצט) שתי התשובות זהות.
עג. ראה שנו"ס. ותיקנו עפ"י הרשב"א שם והכלבו.

הרי הוא כחומש שמלמדין בו התינוקות, ואין בו קדושת ספר תורה¹²⁹, ואין קורין בו ברבים.¹³⁰ נראה מדבריו שאין קורין בו כלל¹³⁰. תודיעני אם דעתך מסכים על זה¹³¹ לדעת הרב ז"ל, ואם מותר לקרות¹³² בחומשים בהקבץ בבית הכנסת עשרה או יותר, אף על פי שנראה מדעת¹³³ הרב ז"ל שהשוה דין חומשים שמלמדים בהן התינוקות לספר פסול.

תשובה. פליאה¹³⁴ ממני דעת הרב ז"ל בתשובה^{עד 134}, נשגבה לא אוכל לה^{ע"ה}, והדבר מחודש בעיני הרבה¹³⁵ מכמה ענינים. האחד, שאם אינו פסול לברך ולקרות בו, לאיזה ענין הוא¹³⁶ פסולו והכשרו¹³⁷, שאין סברא לומר פסול לקרות בו לכתחלה¹³⁸ היכא דאפשר להם בספר¹³⁹ כשר, וכן נמי כל¹⁴⁰ מקום שאמרו אין¹⁴¹ קורין בו, שיהיה פירושו אין קורין בו לכתחלה במקום שיש להם ספר כשר.

ועוד, שהטענה בעצמה שנסמך עליה¹⁴² הרב ז"ל, והיא שעל עצמה¹⁴³ של קריאה אנו מברכין, ואפילו קרא על פה¹⁴⁴, נפלאתי עליה הפלא ופלא, לפי שהקריאה בעצמה שבבית¹⁴⁵ הכנסת, לא תקנוה בעל פה, אלא בספר תורה, שאלו היתה התקנה בעל פה, מפני מה אין קורין בחומשין, מגרע גרעי חומשין מקורא על פה.¹⁴⁶ ואין ראייה מהקורא בבקר שמברך ואף על פי שקורא בעל פה, דאותה קריאה היא באמת בכל ענין, בין בכתב בין בעל פה¹⁴⁶. אבל תקנת משה ועזרא, תקנה מחוייבת¹⁴⁷ לקרות בשני ובחמישי ובשבתות וימים טובים, ואף על פי שבירך לאלתר על קריאת פרשת הקרבנות, ושנה סדר התמיד, וחזר ואמר אהבה רבה, ונפטר בכך מברכת התורה, ואלו רצה לקרות בעלמא ולשנות, פטור מלברך, אפילו כן¹⁴⁸, אם קרא בתורה באותם זמנים מזומנים, ואפילו לאלתר, חייב לברך עליה למצות קריאת התקנה. ואותה תקנה עיקרה לא נתקנה אלא בקריאת ספר תורה¹⁴⁹, הילכך כל שאינו קורא¹⁵⁰ על ספר ובספר¹⁵¹ כשר, אינו¹⁵² מברך, שאין זה כקורא^{טו} מן התקנה.

והראיה שהביא משמן של גאונים ז"ל¹⁵³, יותר תימא בעיני, לפי שמשם נראה לי ראייה מפורשת בהפכו. דהכי גרסינן התם (גיטין ס, א), שלחו בני גלילא לרבי חלבו, מהו לקרות בחומש בבית הכנסת. לא הוה בידיה.¹⁵⁴ אתא שאל לרבי יצחק נפחא. לא הוה בידיה¹⁵⁴. אתא שאל לבי¹⁵⁵ מדרשא, ופשטוה¹⁵⁶ מהא דרבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, ספר תורה

129. קדוש' ס"ת: ג ד קדושה דס"ת 130. נרא'... כלל: ג ד חסר 131. על זה: ג ד ה חסר 132. מות' לקרו': ג ד קורין 133. מדעת: ה דעת 134. ממני... בתשובה: ב ממני דעת הרב ז"ל ג ד דעת הרב ממני ה ממני... בתשובתו 135. בעיני הרבה: ג ד הרבה בעיני 136. הוא: ב ה חסר 137. והכשרו: ג ד או הכשרו 138. לכתח': ג ד בתחלה 139. בספר: ד בספר אחר 140. כל: א בכל 141. אין: א ב ג ד שאין 142. עליה: א ב ג ד בה 143. שעל עצמה: ב ה שלעצמה 144. על: א ב ג ד בעל 145. שבכית: א ג ד של בית 146. ואין... פה: א ג ד חסר 147. מחוייבת: א ב ג ד מחוייבת היא 148. אפי' כן: ד ואפי' ה אפי' 149. ס"ת: א ג ד ספר 150. קורא: א ג ד חסר 151. על ספר ובספר: ה בספר 152. אינו: ג ד אין זה 153. ז"ל: ה חסר 154. אתא... בידיה: ב ה חסר 155. לבי: א ב בי 156. ופשטוה: ה ופרשוה

שחסר יריעה אחת, אין קורין בו. ולא היא, התם מחסר במלתיה, הכא לא מחסר במלתיה. אלמא אפילו למאן דמכשר¹⁵⁷ בחומש, בספר תורה חסר או פסול¹⁵⁸ אין קורין בו, משום דעדיפי חומשים¹⁵⁹ טובא, דלא מחסרי ולא מפסלי במלתיהו, מספר תורה חסר או פסול במלתיה. ויריעה דנקט, מסתברא דלאו דוקא, דאפילו חסר אות אחת.

ועוד, דבהדיא תנן¹⁶⁰ במסכת סופרים פרק קמא (ה"ד), כותבין על הקלף במקום בשר, ועל הגויל במקום שער, ואין רשאי לשנות. והלכה למשה מסיני, שאם שינה בזה ובזה, פסול ואין קורין בו. ועוד שם¹⁶¹ בפרק שני¹⁶² (ה"א), מניח בין שם לשם, כדי שיהא¹⁶² ניכר, ובאותיות, כדי שלא יהיו מעורבות¹⁶³. ואם ערב האותיות או שהפסיק באמצע השם, ונעשה שם אחד כשני שמות, ¹⁶⁴ כגון שכתב ראובן מופסק כשני שמות¹⁶⁴, כזה, ראו בן, פסול ואין קורין בו. ועוד שנינו¹⁶⁵ שם כמה פסלניות שאין קורין בו. וזו היא¹⁶⁶ תשובה גדולה לדבריו.

גם מדבריו הוא מושב¹⁶⁷ שכתב בחבורו (ס"ת פ"י, א), אין קורין בספר פסול ברבים. ואיני כחולק¹⁶⁸ על דבריו ועל עדותו שהעיד משם¹⁶⁹ גאוני המערב ז"ל, אלא שאיני יורד לסוף דעתו, שדבריו נראין¹⁷⁰ כסותרים זה את זה¹⁷¹, עד שאני אומר שזה בילדותו שנאה לנו¹⁷², וחזר בו בזנותו¹⁷³.

ועם סתירת ראיותיו וטענותיו¹⁷⁴, אני מורה לך הלכה למעשה, ¹⁷⁵ ולא ראיתי מי שעשה בה מעשה. גם בכפרים שאין שם¹⁷⁶ ספר תורה, וקורין בספרים שאינן נגללין ואינן נכתבין כהלכתן¹⁷⁵, לא ראיתי מעולם מי שבירך¹⁷⁷ בהם, לא בתחלה ולא בסוף³.

157. דמכשר: א ג ד דאמר כשר ב דמחסר 158. או פסול: א ופסוי וכן בסמוך 159. חומשים: ב ה חומשי 160. תנן: ד תניא 161. שם: ב חסר 162. שיהא: א שיהיה 163. מעורבות: ב ה מעורבות 164. כגון... כשני שמות: ב כגון... בשני שמות ג ד חסר ה כגון... לשני שמות 165. שנינו: ג ד שנינו 166. וזו היא: ד זוהי 167. מושב: ב ה נושב ר' ביאורים 168. כחולק: ה חולק 169. משם: א ב משו' 170. נראין: א חסר 171. את זה: ג ד לזה 172. לנו: ג ד לו 173. בזנותו: ב ה בזנותו ותקן בחבורו 174. ראיותיו וטענותיו: ג ד טענותיו וראיותיו 175. ולא... כהלכתן: ב חסר 176. שם: ג ד חסר 177. מעולם מי שבירך: א ב ג ד מי שבירך לעולם

עח. מושב - בכלבו: חושב. ועי' שנו"ס, ולגי' שקבלנו המשמעות שמחבורו עצמו אפשר להשיב עליו. עט. עי' ב"י (יו"ד רעט, ב) שכתב שלפ"ז יקשה מש"כ שכן נהגו בפני גאוני עולם, דא"כ משינן להנך גאוני טועים. ובשם הר"י בי רב כתב שכיון שהרמב"ם כתב כן בתשובה, אין לומר שחזר בו בחיבורו, אלא מש"כ בחיבור אינו אלא לענין מצות כתיבת ס"ת. ולא יישב בזה אלא מש"כ הרמב"ם דהס"ת פסול, אך עדיין קשה מש"כ שאין קורין בו ברבים. וכבר תמה עליו בזה החוות יאיר (סי' רלה). ובכס"מ (פ"י, א) כתב לישב, דמש"כ אין קורין בו ברבים, היינו בדאפשר להו. ובשו"ת הרשב"ש (סי' יא ורלב) כתב שאין לחלק בין

פ. השו"ע (קמג, ג) פסק שאין לברך על ס"ת פסול, והרמ"א (שם, ד) כתב שבשעת הדחק שאין לציבור אלא ס"ת פסול, ואין מי שיכול לתקנו, יש אומרים שאפשר לקרוא בו ולברך, ויש מחמירים. וכתב להקל לקרוא בחומש שאין בו טעות, אע"פ שבאחרים יש טעויות.

ובהפטרה ששאלת, אפשר^{פא 178} שאין מקפידין בה, ומברכין על הקריאה אפילו בלא ספר¹⁷⁹, עכ"ל.

^{פב} ובתשובה (ח"א סי' תפז; מיוחסות לרמב"ן סי' קצט) שהשיב ז"ל לרב רבי יוסף דשנטאש הדר בעכו, מצאתי בזה הלשון¹⁸⁰, ולקראו אפטרותא במקום שלא קראו בספר תורה, לא, שלא נתקנה אלא אחר קריאת ספר תורה¹⁸¹, ושיקרא המפטיר בתורה ואחר כך בנביא. והדבר¹⁸¹ הזה תימא בעיני^{פד 182}:

(1) ^{פה} עוד כתב ז"ל בתשובה (שם סי' רל), הקורא בתורה ונמצא פסול בספר, צריך להוציא ספר אחר ולקרות בתחלה כמנין הקורין^{פז 183} לפי מה שהוא היום¹⁸⁴, שאותה קריאה שעשו באותו ספר, אינה מוציאה מידי תקנת עזרא¹⁸⁵.

178. אפשר: א אי אפש' ר' ביאורים 179. ספר: ב ס"ת 180. בזה הלשון: ג ד כלשון הזה 181. והדבר: ג ד והדבר 182. בעיני: א ג ד חסר 183. הקורין: ג ד הקוראים 184. היום: ג ד חסר

בס"ת כשר, והשניה מהרשב"א (אותה מצא בכלכו), שלפיה ניתן לומר הפטרה, יישב את שתיהן, שלא תהיה ביניהן סתירה. לדבריו כאשר קראו בס"ת פסול היתר הרשב"א להפטיר בברכה, אולם כשלא קראו כלל בס"ת אין להפטיר בברכה. אלא שהוסיף הבי"י שלהפטיר בלי לברך אפשר בכל גווני (ד"ז הובא להלכה ברמ"א שם). ובשו"ת פרח שושן (או"ח כלל ב סי' ג) ציטט מתשובת הרשב"א גם את הסימות "והדבר הזה... בעיני". הוא הביא מס' לקט הקמח שרצה לחלוק על פירושו של הבי"י, ורצה לפרש שמה שהתירו לקרוא ההפטרה זה כאשר יש פגם בס' ההפטרה שאינו כתוב בדיו ועל הקלף וכו', וממילא אין היתר לקרוא ההפטרה כאשר הס"ת פסול, אולם הפרח שושן דחה פירושו. ולפי הסבר הבי"י "והדבר הזה... בעיני", משמעו שהרשב"א מקשה על מנהג בני הכפרים שקראו ההפטרה בברכה, אף שלא קראו בס"ת. ועי' שו"ת שבוי" (חאו"ח סי' י) בשם מהר"י חאגיז, שהכריע שלא לברך על ההפטרה בכה"ג, שקראו בס"ת פסול, כיון שהשו"ע והרמ"א השמיטו ד"ז, ומשמע שלא קיבלו אותו למעשה.

פה. סי' זה ליתא בכלכו.

פו. ברשב"א נוסף כאן: משלשה עד שבעה.

פז. ובדומה לזה כתב הרשב"א גם בח"א סי' רכו. ובפשטות כוונתו, שאם נמצא הספר פסול באמצע הקריאה, מה שקראו אינו נחשב קריאה כלל, ויש לקרוא שוב מתחילת הפרשה, ולהעלות כפי מספר הקרואים הקבוע לאותו יום. וכ"פ הרא"ש בתשובה (כלל ג סי' ח). וכן דעת אותם פוסקים הסוברים שאין לקרוא בס"ת

פא. עי' שנו"ט. בכלכו הגירסא: אי אפשר, וכתב הבי"י (רפד, א) שנראה שיש שם ט"ס, וצריך להגיה: אפשר. ואכן כך הגירסא ברוב כתה"י כאן. וראה ב"ח (שם, ג) שכתב שמש"כ הכלכו: א"א, הכוונה - אני אומר, והמדפיס טעה כשפתח 'אי אפשר', והובא במג"א (כריש הסי').

פב. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלכו. ויש לציין שאת סיום התשובה הקודמת הביא הבי"י (רפד, א(ב)) וציין שהיא מצויה בכלכו (סי' כ), ואת התשובה הבאה הביא בתחילת אותה פסקה בשם הרמב"ן (ולא ציין שאינה אלא מיוחסת לרמב"ן). ולהלן (הע' פד), הבאנו פי' הבי"י לסתירה בין תשובה זו לתשובת הרשב"א לעיל.

פג. עי' ביה"ל (ד"ה אבל) שכתב בשם הפמ"ג, שאף על פי שתחילת התקנה הייתה על קריאת הפטרה אפילו בלא קריאת ס"ת, עכשיו שנתבטלה הגזרה, לא תיקנו לברך על הפטרה כ"א אחר קריאת ס"ת.

פד. והדבר הזה תימא בעיני - לעיל (הע' פב) כתבנו שתשובה זו שמקורה ברשב"א לא הובאה בכלכו, והבי"י (רפד, א(ב)) שהביא תשובה זו לא ציטט סיומת זו "והדבר הזה... בעיני". וניתן להבין שביטוי זה הוא לשון רבינו הא"ח, והתימה על הסתירה לכאורה בין התשובה הראשונה ממנה נר' שניתן לברך על ההפטרה, אף שלא היתה קריאה בספר כשר, בעוד שמהתשובה השנייה מש' שהדבר איננו אפשרי. ולהבנה זו נשאר רבינו הא"ח בתימה. אולם הבי"י (שם) שהביא את שתי התשובות, האחת בשם הרמב"ן (שלמסקנת הפוסקים רק מיוחסת אליו), ולפיה נר' שאין לברך על ההפטרה כשלא קראו

עוד כתב בתשובה אחרת¹⁸⁷ (מיוחסות ס"י רלו), ואם נדבקה האות לאחר שנגמרה צורתה, כגון שנדבקו ברגליהם, אין דיבוק זה פסול¹⁸⁵, ואין צריך לו¹⁸⁶ לגרור¹⁸⁷. אבל אם נדבקה בראשה קודם שנגמר¹⁸⁸ אותו הראש¹⁸⁹, צריך לגרור¹⁹⁰ את הכל, שהרי לא נעשה בהכשר. ואם נדבקה באמצעה, כגון רגל הכ"ף הארוכה, או הקו"ף, אותו צד שנדבק צריך גרירה. וכן אמרו בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ג טו, ב; מגילה פ"א ה"ט יא, א) שאם נדבקו למטה, כגון ארצנו תפארתנו, שרגל הוי"ו נדבקה אל¹⁹¹ התי"ו, או אל רגל הצד"י, כשר. ארצך ותפארתך, צריכה. כלומר, שנדבק רגל הכ"ף באמצע אל הצד"י או אל התי"ו, צריך עיון, שמא כבר הרגל נגמר כשמגיע אל רגל הצד"י¹⁹², והוא כרגל¹⁹³ קטן, או שמא אינו נגמר, והרי הוא דבוק קודם שנגמר, ולפיכך צריך לגרור את הרגל. אבל אם נדבקה האות בראשה, כגון שהיה כותב בי"ת רי"ש, ונדבק¹⁹⁴ גגה של רי"ש לגגה של בי"ת, צריך לגרור¹⁹⁵ כל הרי"ש¹⁹⁶, וכן כל כיוצא בזה¹⁹⁷, עכ"ל⁴².

¹⁹⁷ עוד נשאל (שם ס"י רלב) על ספר תורה שיש בו חסרות או יתרות כנגד המסרה, אם מתקנין אותם¹⁹⁸ אם לאו. והשיב מדעתו¹⁹⁹ שאין מוסיפין וגורעין על פי מדרשי¹⁹⁹ ההגדה ולא על פי מסורת, לפי שנחלקו במקומות בארצותם על פי חכמיהם הבקאים בחסרות ויתרות²⁰⁰. ועל זה

185. פסול: ג ד ה פוסל 186. לו לגרור: ב ה לגרור ג ד לו לגרור את הכל 187. ולא להפריד: ב ולא להפסיק
ה או להפסיק 188. שנגמר: ב ג ד ה שנגמרה 189. אותו הראש: ה צורתה 190. לגרור: ה לגרור
191. אל: א ג ד ה עם 192. רגל הצד"י: ג הצד"י ד הצד"י ק 193. כרגל: ג ד רגל 194. ונדבק: א ב ד
ה ונדבקה 195. לגרור: א ה לגרור 196. הרי"ש: ה אחת 197. עוד... בסיני: א ג ד חסר 198. אותם:
ה אותה 199. מדרשי: ה חסר

פסול כלל. אולם, לדעת הפוסקים הסוברים שניתן לקרוא בשעת הדחק בס"ת פסול, אם נמצאה טעות תוכ"ד הקריאה, א"צ להוציא ספר אחר. דעת הראב"י (ח"ב ס"י תקנ"ג), הובא במרדכי (מגילה ס"י תשצג-תשצד), שאם העולה קרא ג' פסוקים, והוא במקום שרשאי להפסיק, שיפסיק שם ויברך ברכה שלאחר הקריאה, ויוציאו ס"ת אחר להשלים הקריאה. ואם לא קרא ג' פסוקים או שנמצא במקום שא"א להפסיק - ימשיך בקריאתו עד שיוכל להפסיק, ואח"כ יברך הברכה שלאחריה, ויוציאו ס"ת אחר. הבי"י (יו"ד רעט, ב) הביא הכרעת המהר"י בי רב, שא"צ להתחיל הקריאה מחדש בספר אחר, ויש להמשיך במקום שנמצאה הטעות ולהשלים שבעה עולים על אותם שקראו במוטעה. ואם נמצאה הטעות באמצע הקריאה, גומר הקריאה בספר הכשר, ומברך לאחריה ואינו מברך לפניו, כיון שהברכה שלפניה והקריאה בס"ת הפסול, עלו להם בדיעבד. השו"ע (קמ"ג, ד; יו"ד רעט, ב) פסק כמהר"י בי רב, והרמ"א כראב"י.

פח. ובדומה לזה כתב גם בח"א ס"י תריא.
פט. לו - ברשב"א: לא.
צ. סברת הרשב"א כר' זירא, שכל הראוי לבילה, אין בילה מעכבת בו (מנחות קג, ב), אולם מדברי המאירי (קריית ספר מאמר ב ח"ב עמ' מד) משמע שאף לירושלמי יש לגרור בזה.
צא. שנגמר - ברשב"א: שנדבק.
צב. וכ"ד הסמ"ק (ס"י קנ"ג וקפ"ד). אולם דעת ריה"פ שתלמוד דידן חולק על הירושלמי, ראה: ספר התרומה (ס"י רה ותקט"ו), או"ז (ח"א ס"י תשט"ו) בשם ר"י, מרדכי (הל' קטנות ס"י תתקנ"ב), וכתב שכ"ד רבינו אלהנן ורבינו שמשון, הגה"מ (תפילין פ"א אות פ), ואגור (ס"י מח) בשם מהר"ם. והבי"י (לב, יח) כתב שכ"ד הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש שלא הזכירו דברי הירושלמי, וכ"פ בשו"ע (שם).
צג. וכ"פ הרדב"ז (בשו"ת ח"ד ס"י קא), והביא דברי הרשב"א הנ"ל.
צד. ועי' רמ"א (יו"ד רעט, א) שפסק (בשם הרד"כ בית טו) שאין להגיה ספר עפ"י סברא, אלא רק בראיה ברורה.

הביא ראיות ברורות. ובסוף דבריו כתב, מכל מקום, בכל מקום שבא בתלמוד דרך עיקר דין, צ"ה קרנות קרנת קרנת, סוכות סכת²⁰⁰, לטוטפות ודומיהן^צ, ודאי מתקנין. וכן בכל מקום ומקום, אפילו בחסרות ויתרות, מתקנין את המיעוט על פי הרוב, דמקרא מלא דבר הכתוב (שמות כג, ב) אחרי רבים להטות, ושנינו במסכת סופרים (פ"ו, ד), אמר ריש לקיש שלשה ספרים נמצאו בעזרה, ספר מעון, וספר זעטוטי, וספר היא^צ. באחד מצאו מעון אלהי קדם, ובשנים מצאו מעונה, וקיימו שנים ובטלו אחד. וכן עשו מן האחרים^ח.

עוד כתב בתשובה אחרת (שם סי' רלח), נראה לי²⁰¹ כי פסוק הפסוקים והנקוד פוסלין בספרים, שאין לנו אלא כנתינתה מסיני, שהכתוב נדרש במקרא ובמסורת, ואלו אתה מנקדו, פסלת את המסורת, ואין כאן אלא מקרא. ושנינו במסכת (סוטה) [סופרים]^{צט} 202 פרק שלישי²⁰³ (הל' ז), ספר תורה שנקד ראשי פסוקים שבו, אל יקרא בו, פ' אף על פי שגרר²⁰⁴ את הנקודה. וכן השיב רבינו האי ז"ל^{קא}. ולכן אם העליהו, מעלין אחר^ק. ומה שדרשו^{קב} (מגילה ג, א) בפסוק (נחמיה ח, ה) ויקראו בספר תורת אלהים, לא שיהו מנוקדים כספר תורה, אלא שכך מקובלים בסיני^{קג} 197, עכ"ל²⁰⁵.

(י) כל העולה לקרות בתורה, מתחיל בדבר טוב, ומסיים בדבר טוב^{קד}. קה ירושלמי^ק 206 (מגילה פ"ג ה"ז כו, ב), רבי חייא בר גמדה פתח, (משלי ג, יא) מוסר ה' בני אל תמאס. תני הפותח, פותח

200. סוכות סכת: ב ובסכת ובסכת בסוכות 201. נראה לי: ה חסר 202. (סוטה) [סופרים]: ב ה סוטה 203. שלישי: ה קמא 204. שגרר: ה שגרר 205. עכ"ל: א ג ד ה חסר 206. ומסיים בדבר טוב ירושלמי: ג ד ירושלמי ומסיים בדבר טוב

קב. בגמ' (שם): 'ויבינו במקרא - אלו פיסקי טעמים, ואמרי לה: אלו המסורת'.

קג. והוסיף הרשב"א (שם): "כמו שאמר מפורש - זה תרגום, ובודאי לא היה תרגום כתוב בספר". וכ"פ רבינו ירוחם (נ"ב ח"ב יט ע"ג), וכתב שכ"ד רה"ג והרשב"א. השו"ע (יו"ד רעד, ז) פסק שיש לפסול ס"ת מנוקד, ואפי' מחק הניקוד, וה"ה ס"ת מפוסק. וכתב הט"ז (ס"ק ז) שבס"ת מנוקד, גם אם מוחק הניקוד - הספר פסול, ובמפוסק, אם מוחק - הספר כשר. ובפת"ש (ס"ק ח) כתב בשם הנו"ב, שמה שאמרנו שהספר פסול גם אם הסירו הניקוד, זה דווקא ככה"ג שניקדו אותו בזמן הכתיבה, אך אם ניקדו אותו כשהיה מוכן, אם גרר הניקוד - הספר חוזר להכשירו.

קד. ירושלמי (הובא מיד בסמוך), רמב"ם (פי"ג, ה), רמ"א (קלח, א).

קה. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קו. וכ"פ בקה"ר (ח, ג) ובמסכת סופרים (פי"ב, א-ב). וכע"ז בבבלי (מגילה לא, ב): "בתעניות ברכות וקללות

צה. קרנות - ברשב"א: כקרנות... וכבסכת. צו. ראה סנהדרין (ד, ב).

צז. היא - וכ"ה בירושלמי (תענית פ"ד ה"ב), וברשב"א הגירסא: הוא. בירושלמי איתא: "באחד מצאו כתוב תשע 'היא', ובשנים כתיב אחד עשר 'היא'. וקיימו שנים ובטלו אחד". וכ"ה בספרי (וזאת הברכה, פיסקא שנו). ובמסכת סופרים וברשב"א: "באחד מצאו כתוב אחד עשר 'הוא', ובשנים מצאו כתוב אחד עשר 'היא', וביטלו אחד וקיימו שנים".

צח. ראה הע' קודמת בעניין ספר 'היא'. ולגבי ספר 'זעטוטי' איתא במ"ס שם: "באחד מצאו כתוב 'זישלח את זעטוטי בני ישראל', ובשנים כתוב (שמות כד, ה): 'זישלח את נערי בני ישראל', וקיימו שנים וביטלו אחד".

צט. תיקנו עפ"י הרשב"א שם [וייתכן שהיה כתוב: מ"ס, ופתחו בטעות מסכת סוטה].

ק. אע"פ... אחר: ליתא ברשב"א לפנינו.

קא. הוב"ד באשכול (סט, ב).

בדבר טוב. והחותם, חותם בדבר טוב. דתנינן, בברכות קורא ומפסיק, ובתוכחות אינו מפסיק, אלא אחד קורא את כולן, משום עמו אנכי בצרה, אמר הקב"ה בני מתקללין ואני מתברך. רבי יהושע בן לוי^ק אמר משום (קהלת ח, ג) אל תעמוד בדבר רע (משלי שם) ואל תקוץ בתוכחתו, אל תעש תוכחתו²⁰⁷ של הקב"ה קוצים קוצים. ²⁰⁸ פירש רש"י ז"ל (מגילה לא, ב ד"ה אל תמאס), פסקים פסקים, לשון קציצה^ק ²⁰⁸. רבי לוי בר פנטי^{קט} ²⁰⁹ קרא אורי^ק ²¹⁰ קדם ²¹¹ רב הונא ומגמגם²¹². אמר ליה, אשמע קליך²¹³, דלית אינון קללות, תוכחות אינון, מוסר ה' בני אל תמאס^{קיא}:

(II) אמר רבי יוסי בר²¹⁴ בון (ירושלמי שם) שירת הלויים, פירש רש"י ז"ל²¹⁵ (ר"ה לא, א ד"ה הזי"ו) פרשת האזינו, לא יפחתו לה משה קריאות^{קייב} ²¹⁶. הראשון קורא עד (דברים לב, ז) זכור ימות עולם. והשני מן זכור עד (שם, יג) ירכיבהו. והשלישי מן ירכיבהו²¹⁷ עד (שם, יט) וירא ה'. והרביעי מן וירא²¹⁸ ה' עד (שם, כט) לו חכמו. והחמישי מן לו²¹⁹ חכמו עד (שם, מ) כי אשא. והששי מן כי אשא עד (שם, מג) סוף השירה²²⁰. והסימן, הזי"ו ל"ך^{קיד}.

207. תוכחתו: א ב תוכחותיו ג בתוכחתו 208. פרש"י... קציצה: א ג ד חסר 209. פנטי: א ג ד פנטאי 210. קרא אורי: ב הוה קרי אורי: ג קרא אודיא ד קרא 211. קדם: ב ג קודם 212. ומגמגם: ב והוה קא מגמגם 213. אשמע קליך: ג ד השמע קולך 214. בר: ב בר' 215. פרש"י ז"ל: א ג ד חסר 216. קריאות: ג ד חסר 217. מן ירכיבהו: א מירכיבהו 218. מן וירא: א מוירא 219. מן לו: א מלא 220. סוף השירה: א סוף כל השירה ב סוף הפרשה

קט. פנטי - בירושלמי: פסטי, ובמ"ס: פאטי, ובבבלי: בוטי.

קי. אורי - בקה"ר: את ארוירא.

קיא. כ"ה בקה"ר שם, ובירושלמי לפנינו איתא: "לוי בר פסטי שאל לרב הונא: אלין ארוריה, מהו דיקרינון חד ויברך לפניהן ולאחריהן? א"ל: אין לך טעון ברכה לפניו ולאחריו אלא קללות שבתורת כהנים וקללות שבמשנה תורה". ובדומה לזה איתא בבבלי ובמ"ס.

קיב. והשביעי קורא מסוף השירה עד סוף הפרשה (רש"י שם ד"ה כך).

קייג. סי' זה הובא בירושלמי שם (וכ"ה בבבלי ר"ה לא, א), אך לא פירוט הקריאות, ונחלקו בזה הראשונים (מלבד שתי הקריאות הראשונות). כסדר הקריאות שכתב רבינו (וראה בסמוך דעות נוספות), כ"כ הטור (תכח, ה) בשם רב פלטי גאון, הרי"ף (מגילה יב, א), הרמב"ם (פי"ג, ה), הרא"ש (מגילה פ"ג סי' ב), המאירי (שם כה, ב ד"ה הרבה) והשו"ע (שם). ועי' ערוה"ש (תכח, ה) שכתב שהמנהג כדעה זו. וכן נדפס בחומשים בזמננו.

ואין מפסיקין בקללות. מנא הני מילי (= שאין מפסיקים בקללות)? אמר רב חייא בר גמדי אמר רבי אסי: דאמר קרא (משלי ג, יא): 'מוסר ה' בני אל תמאס'. ריש לקיש אמר: לפי שאין אומרים ברכה על הפורענות. אלא היכי עבידי? תנא: כשהוא מתחיל - מתחיל בפסוק שלפניהם, וכשהוא מסיים - מסיים בפסוק שלאחריהן". וראה לקמן סי' י.

קז. ר' יהושע בן לוי - בירושלמי ובמסכת סופרים: ר' לוי.

קח. "שמתוך שהוא קורא חתיכות חתיכות, נראה כאילו הקללות נמאסין בעיניו" (קרבן העדה שם). בירושלמי לפנינו ובמ"ס הובאו שלושה טעמים בזה: א. ר' חייא בר גמדי - אל תקוץ בתוכחתו, אל תעשה קוצים קוצים. ב. ר' לוי - אמר הקב"ה אינו בדין שיהו בני מתקללין ואני מתברך. ג. ר' יוסה (יוסי) בי ר' בון - זה שהוא עומד לקרות בתורה, צריך שיהא פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב. ורבינו הביא שני הסברים (ואפשר שחיבר את הטעם של פתיחה וסיום בדבר טוב עם הטעם שלא לברך את ה' באמצע הקללה), ושינה הסדר והחליף הדעות.

קיד כתב הבעל²²¹ האשכול (סז, א), כך אנו מחלקין אותה, ורבינו האי גאון²²² ז"ל קטו כתב²²³ הכי נהגינן בקבלה מאבותינו²²⁴, האזינו, זכור, ימצאהו, וישמן, לולי²²⁵, כי אשא. והר"ש ז"ל (ר"ה שם) כתב, האזינו, זכור, ירכיבהו, ששה פסוקים בכל אחד. וירא, שמנה²²⁶ פסוקים. לולי²²⁷, תשעה פסוקים^{קטו 228}. כי ידין, שמנה פסוקים^{קיד 229}:
(ט) ולמה פוסקין בענינים אלו, מפני²³⁰ שהם דברי תוכחה, כדי שיחזרו בתשובה^{קיי}:
(י) הפרשיות שאין מפסיקין בהן²³¹ בתורה הן אלה²³².

קט שמנה פסוקים שבסוף התורה, מן (דברים לד, ה) וימת משה עד (שם, יב) לעיני כל ישראל, קורין אותן בבית הכנסת ואפילו בפחות מעשרה, אף על פי שהכל תורה ומפי משה ומפי הגבורה הן, הואיל ומשמען שהם²³³ אחר מיתת משה, מותר ליחיד לקרותן, שהרי נשתנו^{קכ}.
קכא ויש מפרשים^{קכב} שהקורא שקרא למעלה, אינו יכול לקרותן, לפי שאינן מכלל התורה.

221. ה' : ג ד בעל 222. גאון : א ב חסר 223. כתב : א חסר 224. בקבלה מאבותינו : ב בקבלה ג ד מקבלה מאבותינו 225. לולי : ג לולא 226. ח' : א ג ה' 227. לולי : א ג לולא 228. פסוקים : ג ד חסר 229. פסוקים : א ג ד חסר 230. מפני : א ד לפי 231. בהן : ג ד בס 232. הן אלה : א ג ד הם אלו 233. שהם : ב שהן ג ד חסר

קיד. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. קטו. הובא גם באוצר הגאונים (ר"ה עמ' 51). קטז. ברש"י לפנינו איתא ב"ורא" - ששה ולא שמונה, וב"לולי" - שמונה ולא תשעה. ושמו רבינו שינה ותיקן פירושו, שהרי יש מפסוק "וירא" עד פסוק "לולי" שמונה פסוקים ולא ששה, ומ"לולי" עד "כי ידין" יש תשעה ולא שמונה, וצ"ע. ולפי דברי המחז"ר (סי' שנ) העניין מתיישב, שמש"כ רש"י שמונה פסוקים, כוונתו לכל הפחות שמונה, ואה"נ יש גם תשעה. ולפי"ז ה"ה ששה, צריך לומר לכל הפחות ששה, אך יש גם שמונה. קיז. התוס' (ר"ה שם ד"ה הזיו) כתבו שהמנהג כרש"י, וכ"כ ההגה"מ (שם אות ג). ובשבה"ל (סי' שו) ותניא רבתי (סו"ס עז) כ"כ בשם רש"י ורבינו ישעיה. הט"ז (ס"ק ד) כתב שכן נוהגים בכל הקהילות במדינות אלו, והמג"א (ס"ק ז) כתב שכן נוהגים בקצת מקומות. מלבד סדרים אלו, ישנם סדרים נוספים. במסכת סופרים (פי"ב, ח) הסדר: ירכיבהו, וישמן, לו חכמו, כי ידין. ובשבה"ל ותניא רבתי (שם) בשם ר' יהודה ב"ר נתן הסדר: ירכיבהו, וירא, לולי, כי אשא. וע"ע פר"ח (תכח, ה) שהקשה על מסכת סופרים, שבקריאה השלישית ("ירכיבהו" עד "וישמן") יש לפי חלוקתו רק שני פסוקים, ואין זה פרשה. ועי' שו"ת דבר אברהם (ח"א סי' רלו) שכתב שאין מחלוקת כלל בין הראשונים, שאין

קפידא באיזה פסוק יתחיל, ובלבד שראשי הפרקים יתחילו באותיות הזי"ו ל"ך, ולכן כל אחד מן הראשונים תפס פסוק אחר, אך כתב שלא משמע כן באחרונים. קיח. רמב"ם (שם). ורבינו בחיי (סוף האזינו) כתב שרומזים שהזיו והתפארת של תורה הוא לישראל, והובא בד"מ (שם אות ב). והאבודרהם (עמ' דש) כתב שחכמים נתנו סימן להפסקת פרשה זו יותר משאר פרשיות שבתורה, כדי שלא יתקוטטו העולם עם הש"ץ אם יפסיק להם בתוכחה.

קיט. בב"ב (טו, א) ובמנחות (ל, א) איתא: "אמר רבי יהושע בר אבא אמר רב גידל אמר רב: שמנה פסוקים שבתורה, יחיד קורא אותן בבהכ"נ. כמאן? דלא כר"ש; דתניא... אמר לו ר"ש: אפשר ס"ת חסר אות אחת?... אלא, עד כאן הקב"ה אומר ומשה כותב ואומר, מכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע... לימא, דלא כר"ש! אפי' תימא ר"ש, הואיל ואישתני אישתני... ונח' הפוסקים בביאור דברי הגמ' "יחיד קורא אותן", ורבינו מביא כאן כמה פירושים.

קכ. רמב"ם (פי"ז, ו). והראב"ד בהשגות שם דחה פירושו, וכתב שהוא פירוש מזור מאוד, עי"ש.

קכא. ויש... ומסיים: ליתא בכלבו.

קכב. כ"כ המאירי (מגילה כה, ב ד"ה במסי') בשם י"מ.

ויש מפרשים קכג יחיד קורא אותן, ששליח צבור מתחיל לקרות מעונה אלהי קדם, וקורא עד ויעל משה, ויחיד קורא בקול רם מן ויעל משה עד ולכל היד החזקה, ²³⁴ והחזן שותק, וכשמגיע ולכל היד החזקה ²³⁴, קורא שליח צבור בקול רם ומסיים קכא.

ויש מפרשים קכד יחיד קורא אותן ²³⁵, המיוחד שבהן, כלומר הגדול שבכולן, מפני כבודו של משה כשמזכירין פטירתו.

ואין מפסיקין אותן הפסוקים לשנים קכה.

וקללות שבתורת כהנים, אין מפסיקין בהם ²³⁶, אלא אחד קורא אותן, מתחיל בפסוק שלפניהם, ומפסיק בפסוק שלאחריהם קכו. וקללות שבמשנה תורה, אם רצה להפסיק בהם פוסק ²³⁷, אבל המנהג שאין מפסיק ²³⁸, ויחיד קכו ²³⁹ קורא אותן קכח.

קכט ירושלמי פרק בני העיר (מגילה פ"ג ה"ז נו, ב), רבי יונתן ²⁴⁰ ספרא ²⁴¹ דגרבתא קל נחת להכא, וחמא לבר אבונא ספרא קרי שירת הבאר, ומברך לפניו ולאחריה. אמר ליה, ועבדין כן ²⁴². אמר ליה, ועדיין את לזו, כל ²⁴³ השירות טעונות ברכה לפנייהם ולאחרייהם. אשאלה קלא ²⁴⁴ לרבי סימון. אמר ליה רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי, אין לך טעון ²⁴⁵ ברכה לפניו ולאחריו אלא שירת הים, ועשרת הדברות, וקללות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה. אמר רבי אבהו אני לא שמעתי, נראין הדברים בעשרת הדברות. רבי יוסי ברבי ²⁴⁶ בון בשם רב ²⁴⁷ תמניא ²⁴⁸

234. והחזן... ולכל היד החזקה: ב והחזן... אל היד החזקה ג ד חסר 235. אותן: ב בהן 236. בהם: א ב חסר 237. פוסק: ג ד מפסיק 238. מפסיק: א ג ד מפסיקין 239. ויחיד: א ב אבל היחיד 240. יונתן: ב יוחנן 241. ספרא: א ג ד חסר 242. כן: ב הן 243. כל: א ד כי 244. אשאלה: א ד אשאל 245. טעון: א ג ד טעונה 246. בר: ג ד בר 247. בש"ר: א ג ד בשם רב אמר 248. תמניא: א ח'

וכ"כ המרדכי (מגילה סי' תתלא), הר"ן (על הרי"ף יא, ב ד"ה גמ') ורבינו מנוח (שם).

קכו. ברמב"ם: אלא אחד.

קכח. במגילה (לא, ב) איתא: "ואין מפסיקין בקללות... תנא: כשהוא מתחיל - מתחיל בפסוק שלפניהם, וכשהוא מסיים - מסיים בפסוק שלאחריהן. אמר אביי: לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה - פוסק. מאי טעמא? הללו - בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו - בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן". ונפק ברמב"ם (פי"ג, ז), אך כתב שנהגו שלא להפסיק גם במשנה תורה, וכ"פ השו"ע (תכח, ו).

קכט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קל. דגרבתא - לפנינו בירושלמי: דגופתה. וכתבו המפרשים שמדובר בשם מקום.

קלא. אשאלה - לפנינו בירושלמי: אשאלת.

קכג. כע"ז בתוס' (ב"ב ומנחות שם ד"ה שמנה) בשם רבינו משולם, ובראב"ד (שם).

קכד. אשכול (במהד' אויברך, ח"ב עמ' 65, ובמהד' אלבק ליתא), וכ"א במרדכי (הל' קטנות סי' תתקנה), ונזכר ברמ"א (תרסט, א), אך כתב שבזה"ז אין חוששים לכך ומעלים אף קטן, כיון שהחזן קורא, ולא העולה.

קכה. כן הוא עפ"י פרש"י (ב"ב ומנחות שם ד"ה יחיד), שיחיד קורא אותן, דהיינו, שאין מחלקים אותם לשני עולים. וכ"כ תוס' (שם) בשם ר"ת, והראב"ד (שם). וכן פירשו רוב הראשונים, וכ"פ בשו"ע (תכח, ז). ועי' מאירי (שם) שהביא כל הפירושים הנ"ל, וכתב שהפירוש הראשון והאחרון עיקר, דהיינו, הפירוש שאין מחלקים קריאתם לשנים, והפירוש שהמיוחד שביבור קורא אותם.

קכו. כן הלשון בגמ' וברמב"ם (נזכרו בהע' קכח). וכתבו התוס' (שם ד"ה מתחיל) ש"פסוק" זה לאו דווקא, שהרי אין מתחילין ואין משיירין בפרשה פחות מג' פסוקים.

פסוקים אחרונים שבמשנה תורה טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם, לפי שאין מפסיקין, אלא יחיד קורא אותן.

שמעינן מהכא, האינדא דנהגינן אנן שיקרא יחיד שירת הים, ועשרת הדברות, ושמנה פסוקים שבסוף התורה, על הא שמעתא סמכינן קל"ב:

(יא) מפסיקין למועדות, ולראש השנה, ויום הכפורים קל"ג, וקורין בענין המועד, ולא בסדר השבת. אבל בראשי חודשים ובחנוכה אין מפסיקין, אבל מוציאין²⁴⁹ שני ספרים, וקורין בספר ראשון שבעה בסדר השבוע, ובשני קורא המפטיר²⁵⁰ מעין המאורע קל"ד. קלה ובמקומות²⁵¹ שהמפטיר ממנין שבעה קל"ב²⁵², קורין ששה בראשון, ובשני קורא מפטיר²⁵³ מעין המאורע קלה. ובתעניות, וראשי חודשים, וחנוכה ופורים, שחלו בשני ובחמישי, מפסיקין וקורין שלשה מעין המאורע קל"ז:

(יב) לא יקרא איש אחד ענין אחד בשתי תורות, שלא יאמרו הראשון פסול קל"ח:

(יג) אין קורין בצבור מעשרה קל"ט. ואין קורין פחות מעשרה פסוקים, קמ וידבר עולה מן המנין קמ"א. ירושלמי (מגילה פ"ד ה"ב כט, ב), והרי²⁵⁴ פרשת עמלק, דליכא²⁵⁵ אלא תשע. הוא עושה²⁵⁶ מעשה קטוע, לפיכך הפרשה קטועה קמ"ב:

249. מוציאין: ג ד מוסיפין ומוציאין 250. המפטיר: א מפטיר 251. ובמקומות: ב ובמקום 252. ממנין ז: ב מן המנין 253. קורא מפטיר: א ב המפטיר 254. והרי: ב והא 255. דליכא: א שאי" בה 256. עושה: ב עשה

לקרות חד גברא, בתרי ספרי לא יקרא, משום פגמו של ראשון". וכתב הביה"ל (ד"ה משום) שפשוט שדווקא כשהקריאה הייתה תכופה, אבל מי שעלה לס"ת בביהכ"נ במניין ראשון, מותר לעלות עוד בביהכ"נ במניין שני, אפי' בס"ת אחר, דהו"ל קריאה חדשה. קלט. משנה מגילה (כג, ב), רמב"ם (שם, ג), שו"ע (קמג, א).

קמ. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלכו.

קמא. מגילה (כא, ב), רמב"ם (שם, ג), טוש"ע (קלז, א). ופרש"י (שם ד"ה וידבר): "וידבר ה' אל משה לאמר' - אף על פי שאין ללמוד ממנו כלום".

קמב. בירושלמי לפנינו הלשון שונה: "שנייא היא, שהיא סדורה של יום", ועי' תורתן של ראשונים על הירושלמי, שכתב שיש בזה כמה גירסאות. [נע"ע מש"כ בזה הט"ז (קלז ס"ק א). גם ערוה"ש (שם, א) נשאר בצ"ע על טעם זה, שאינו מובא בירושלמי]. הרי"ף (מגילה יב, א) הביא בשם הירושלמי שני תירושים: א. שאני התם דסליק עניינא. ב. כיון שהוא סידורו של יום. ומדברי הר"ן (שם) משמע שזהו תירוש אחד, עיי"ש. בס' המנהיג (עמ' רמח)

קלב. גם האבודרהם (עמ' דש) הביא מהירושלמי וממסכת סופרים סמך למנהג שלא להפסיק בקריאת שירת הים, עשרת הדברות וקללות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה. והמנהיג (עמ' תכא) הביא מהירושלמי סמך לשמונה פסוקים שבסוף משנה תורה, ולא ציין לשאר עניינים. קלג. הרמב"ם הזכיר רק מועדות ויו"כ, ולא ר"ה. ועי' רבינו מנוח.

קלד. משנה מגילה (כט, א), רמב"ם (פי"ג, ד, ח), שו"ע (תכג, א-ב; תכה, א; תרפד, ב).

קלה. ובמקומות... המאורע: ליתא בכלכו.

קלו. ראה לעיל סי' ב והערה כג.

קלז. משנה ושו"ע (שם).

קלח. יומא (ע, א), רמב"ם (פי"ב, כג), טוש"ע (קמד, ד). וכתב הכס"ם (ובדומה לזה בכד"ה שם): "ויש מדקדקין מלשון רבינו שכתב לא יקרא איש אחד עניין אחד בשתי תורות, דשני עניינים מותר לקרות איש אחד בב' תורות, וטעות הוא בידם... ומה שכתב רבינו 'עניין אחד', היינו משום דבשני עניינים אין קורין בתורה בספר אחד... והשתא קאמר דאפילו בעניין אחד, דבספר אחד שרי

(יד) קמ"ג ולא יהיו ²⁵⁷ הקורין ²⁵⁸ פחות משלשה קמ"ד, ולא יקרא הקורא פחות משלשה קמ"ה, ²⁵⁹ ואין מתחילין בפרשה פחות משלשה פסוקים קמ"ז, ²⁵⁹ קמ"ז ואין קורין ²⁶⁰ אחרונים מה שקראו ראשונים, היכא דאפשר בלאו הכי קמ"ח:

(טו) וכתב הר' נתן (מחכים עמ' 25), ופרשת ויחל (שמות לב, יא-יד; שם לד, א-י), וגם ²⁶¹ פרשת והקרבתם קמ"ט (במדבר כה, יט-כה), ידועות ששם מתחילין, ואין לחוש שמא ²⁶² יאמרו הראשון לא קרא ²⁶³ אלא שני ²⁶⁴ פסוקים בלבד ק"פ.

קנ"א ²⁶⁵ ואני הכותב תמהתי על מה שכתבו הפוסקים על אלו שתי פרשיות, כי לפני פסוק ויחל משה יש בכל תיקון פרשיות ספרנו אשר תקן הרמב"מ ז"ל (ס"ת פ"ח, ד) ארבעה פסוקים מראש הפרשה עד ויחל. ואלו הן, לך רד, וסרו מהר, וראיתי את העם, והניחה לי. ולפני פסוק והקרבתם יש שלשה פסוקים אלו, ובחדש הראשון, ובחמשה עשר יום, ביום הראשון קנ"ב, וצ"ע קנ"א ²⁶⁵.

257. יהיו: א יהיה ג יהוא 258. הקורי': ב ג ד הקוראים 259. ואין... פסוקים: א ג ד חסר 260. קורין: ג ד קוראים 261. וגם: א עם 262. שמא: ב שמא לא 263. הראשון לא קרא: ב הראשונים לא קראו 264. ב': ב ג' 265. ואני... וצ"ע: א ג ד חסר

פסק כריב"ש, והרמ"א כתב שמנהגם כמרדכי, מלבד שמחת תורה שמרבים בקרואים. קמט. בחוה"מ פסח קוראים "והקרבתם" לעליית רביעי, ובשביעי של פסח קוראים אותו לעליית מפטיר. קנ. וכ"כ: תוס' (מגילה כב, ב ד"ה אין), הוב"ד ברשב"א (שם ד"ה ובתוספות), סמ"ג (עשין יט קג ע"ב), אר"ז (ח"ב סי' מד, הובא בד"מ קלח אות א), תוס' הרא"ש (שם ד"ה אין), מרדכי (מגילה סי' תתה) ואגודה (מגילה סי' כז).

קנא. ר' שנו"ס, זו תוספת מכת"ב, וליתא בכלבו.

קנב. גם האר"ז (שם) העיר שבסדר הרמב"ם אין שני פסוקים קודם הפרשה, וכ"כ: שו"ת מהרי"ל (סי' קמט), שלטי גבורים (מגילה פ"ד יא, ב) ומג"א (קלח ס"ק ב). והפוסקים שכתבו שיש שני פסוקים (תוס' ודעימיה), צ"ל שסדר הפרשיות אצלם שונה מסדר הרמב"ם. ובדומה לכך כתב המנחת שי (שמות לב, יא) בשם תיקוני ה"ר שמואל דילוויקין, שאפשר שהספרים שלהם היו עשויין כתיקון ר"ת ז"ל, שלדעתו ב"זיאמר ה' אל משה ראיתי יש פרשה, וכן נמצא בהעתק ס"ת ישן פרשה סתומה. וערוה"ש (קלח, ב) כתב ליישב, שאצלם שני פסוקים היו פסוק אחד (וע"ע מהרי"ל שם שכתב שדוחק לומר סברא זו, ורק בימי האמוראים אמרו כן, ולא לאחר מכן).

כתב בשם הגאונים והלכות גדולות שיש להוסיף פסוקים מלמעלה, אך כתב שלדעתו א"צ, כיון דסליק עניינא. וכ"כ התוס' (מגילה ד, א ד"ה פסק; כא, ב ד"ה אין), וכטעם הנזכר בירושלמי. וראה ספר האורה (סי' סז) שכתב שיש להוסיף פסוק בין מלמעלה בין מלמטה, שאין לפחות מ"י פסוקים. והרא"ש (מגילה פ"ד סי' ב) כתב שנהגו לכפול הפסוק האחרון, להשלים לעשרה פסוקים, וכ"פ השו"ע (תרצג, ד). אולם בסי' קלז, א לא כתב שיש לחזור על פסוק אחרון, והרמ"א שם כתב שאין המנהג לכופלו, וכדעת הרי"ף, התוס' והר"ן. וע"ע לקמן סו"ס סא.

קמג. ולא... פסוקים: רמב"ם (שם). ושם נוסף שאין משיירים בפרשה וכו', והזכיר רבינו ד"ז לקמן (סו"ס טו).

קמד. משנה מגילה (כא, א), ב"ק (פב, א), טוש"ע (קלה, א).

קמה. משנה מגילה (כג, ב), טוש"ע (קלז, ב).

קמו. מגילה (כב, א), טוש"ע (קלה, א).

קמז. מכאן עד סוף הסי' ליתא ברמב"ם ובכלבו.

קמח. וכ"כ המרדכי (מגילה סי' תתלא, יט ע"ג) בשם רבינו אפרים. והריב"ש (סי' פד) כתב שמותר לחזור על אותה קריאה כמה פעמים, ואין בכך כלום. השו"ע (רפב, ב)

ופרשת וביום השבת קנג (שם, ט-י), צריך להתחיל בה או לסיים בה קנד. ותפשו קנה הסיום, לפי (מגילה כב, א) דמאן²⁶⁶ דעייל, עייל ושאיל קני. קני והרא"ה ז"ל²⁶⁷ כתב דנכנסין לא מעייני כולי האי קנה²⁶⁸, ולא חיישינן להו, ע"כ.

ואם תאמר, אם איתא דלא חיישינן לנכנסין, למה אמרו בפרשת ראש חודש אמצעי דולג, לקרוא תרי פרשת (ש)[צו]²⁶⁹ כל אחד ארבעה פסוקים, והשלישי פרשת וביום השבת ופסוק ראשון מפרשת ובראשי חדשיכם. (איכא)[וליא]²⁷⁰ למיחש משום היוצאים, שיראו שהשני גמר פרשה, ויאמרו שהשלישי לא יקרא אלא פרשת וביום השבת בלבד, כיון דסליק בה פרשה, צ"ע²⁶⁸.

ואין מניחין בפרשה פחות משלשה פסוקים קנט:

266. לפי דמאן: ב לפי מאן 267. ז"ל: ב חסר 268. ולא... צ"ע: א ג ד חסר 269. (ש)[צו]: ב ש כך נר' להגיה 270. (איכא)[וליא]: ב איכא כך נר' להגיה

קנז. רבינו מצטט כאן המשך דברי המחכים מתחילת הסי (שנקטעו ע"י כת"י ב).

קנד. בפרשת ביום השבת יש שני פסוקים בלבד, וקוראים אותה בר"ח, והדיון בפוסקים כיצד קוראים אותה, האם מצרפים קריאתה לפרשת התמיד לעיל או לפרשת "ובראשי חודשיכם" להלן, או אפשרות אחרת. הר"ן במגילה (יב, ב ברי"ף ד"ה והלכתא הביא שהמנהג לצרף פסוקים אלה לשלישי. כך כתב בשם הרי"ף, ובהמשך הביא באריכות את הסבר הרשב"א ואת הסברו למנהג זה, אף שיש בו חשש לנכנסים שיחשבו שקראו לשלישי רק שני פסוקים אלה. ר' להלן הע' קנח.

קנה. ותפשו - במחכים: ובאחרי. ונראה כוונתו - שבחרו הסיום, דהיינו, לקרוא גם שני פסוקים אלה בהמשך לפסוקים שקראו קודם, ולסיים בהם.

קנו. בגמ' (שם כב, א) מובאת ברייתא בה חלקו בשאלה כיצד נוהגים כשאין בפרשה אלא ה' פסוקים. ופי' הגמ' שאליבא דת"ק יש לכתחילה לחשוש משום היוצאים ומשום הנכנסים, אך בדיעבד קוראים לשני שני פסוקים מהפרשה הראשונה ואחד מהפרשה השניה, ואין לחוש משום הנכנסים - "דמאן דעייל - שיולי שיל". ד"ז הובא בא"ר (קלח, ב) בשם הכלבו, וכתב שאף שלהלכה חוששים גם לטעות של הנכנסים, אולם בפרשת 'וביום השבת' שאי אפשר בעניין אחר, סומכים על הסברא דמאן דעייל וכו', עיי"ש. ור' להלן הע' קנח.

קנט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קנז. לא מצאנו את דעת הרא"ה הזו במקור אחר. ונראה שהוא סובר כדעת המכתם שיש לקרוא פסוקים אלה עם השלישי, ואין לחוש כאן לנכנסים, שיחשבו שלא קראו לשלישי אלא שני פסוקים. אלא שהוא מחדש סברא שאיננה לכאורה בגמ', ולדעתו במקרה זה ששני הפסוקים הם פרשה בפני עצמה אין כלל לחוש לנכנסים. אומנם הטעם לדעתו להלכה זו, שהנכנסין "לא מעייני כולי האי" לא ברור מה מקורה. ובשו"ת תרוה"ד (סי' כב) כתב שמותר לשייר בקריאתו פרשה שיש בה שני פסוקים, כדי שיקראוה לעולה הבא, ולא חוששים מפני היוצאים. ולדעתו מותר גם לסיים לעולה, גם אם יש פרשה אחריה שיש בה פחות מג' פסוקים. פסק זה הובא להלכה ברמ"א (קלח, א), ומפרש המשנ"ב (קלח סק"ד), שרק כאשר ההפסקה באמצע הפרשה תמהים הנכנסים והיוצאים, ולא כשמדובר בפרשה שלימה. ובדוחק אולי נאמר שזו גם כוונת הרא"ה, שכאשר מדובר בפרשה שלימה, שכבר קראו אותה, הנכנסים לא תמהים. ולעצם העניין הרדב"ז (בשו"ת מכת"י אר"ח סי' כה) האריך בזה, ומסקנתו להקל, בין כשמפסיק קודם אותה פרשה או אחריה. אולם הפר"ח (תכג אות ה) כתב בדעת התוס' (מגילה כב, א ד"ה אין) שדווקא להפסיק קודם אותה פרשה מותר, אך לא לסיים בה. וע"ע שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' רנג ורנו) שכתב שיש להחמיר בזה בכל עניין, ושכ"ד התוס', וראש חודש שאני, שהדבר ידוע לכל.

קנט. מגילה (כא, ב), רמב"ם (שם), שו"ע (קלח, א).

(יז) ואין הקורא רשאי לברך קודם שיפתח ספר תורה ויביט במקום שיקרא בו, ואחר כך מברך וקורא. ואחר הקריאה ק"מ מברך לאחריה קס"א:

(יז) ואין הקורא רשאי לקרות עד שיכלה אמן מפי הצבור קס"ב:

(יח) קרא וטעה אפילו באות אחת, מחזירין אותו עד שיקרא בדקדוק קס"ג. והני מילי הקורא שבירך, צריך שיקרא 271 בדקדוק, אבל על 272 החזן אין להקפיד 273 כל כך שיקרא בדקדוק קס"ד. קס"ה וכן כתוב 274 בירושלמי קס"ו, מגין לחזן הכנסת 275 שאמר על משה משה ועל אהרן 276

271. שיקרא: ג ד לקרות 272. על: ג ד חסר 273. להקפיד: ב לדקדק 274. וכ"כ: ב וכן כתוב ג וכן כתב 275. הכנסת: ג ד בית הכנסת 276. אהרן: א אהרן אמ'

וממשיך בו קצת יותר מן הצבור, בכדי שיבינו שמתחיל לקרות ויטו אוזן לשמוע, ומתחיל לקרות מיד". קס"ג. רמב"ם (שם). יש שהבינו שסובר שבכל טעות לא יוצאים יד"ח, גם אם לא משתנה העניין, ראה מהרי"ל (ש"ת החד' סו"ס כג) ותרומה"ד (פסקים וכתבים, סי' קפ"א). ויש שהבינו בדבריו שבטעות שאין משתנה העניין יוצאים יד"ח, ראה פמ"ג (א"א ס"ק א) ולבוש (ס"ק א). הפוסקים הביאו ראיות לדברי הרמב"ם ממקורות שונים. ראה הגה"מ (אות ד) שראיתו מהירושלמי (מגילה פ"ד ה"א), וכתב שכ"ד המהר"ם, ורבינו מנחם (שם) הביא מסנהדרין (צט, א), והב"י והכס"מ מהירושלמי (שם פ"ב ה"ב; פ"ד ה"ה). וע"ע ספר המנהיג (עמ' קס) שכתב שגם אם טועים הקורא או המקרא, הציבור יוצא ידי חובה, ואין לתקנם משום הלבנת פנים. והב"י (שם) תמה על הטור שלכאורה סותר עצמו מסי' קמ"א לסי' קמ"ב, והביא שני תירושים מהמהר"י בן חביב: א. יש לחלק בין לכתחילה לדיעבד. ב. יש לחלק בין טעות שמשנתנה העניין, לטעות שאין משנתנה העניין. וע"ע דרישה (אות א), שהביא בזה שני חילוקים נוספים.

קס"ד. הב"י (קמ"ב, א) כ"כ בשם הכלבו, ותמה עליו, שהרי בזמן התלמוד היו מברכים רק הראשון והאחרון, ולא מסתבר שלא היו מקפידים בקריאת האמצעיים. וכתב, שאפשר שכונתו לטעות שאין העניין משתנה, שבזה אין מחזירים לחזן אלא רק לקורא, והוסיף שכן נראה מהאחרות חיים (ועי' בסוף הע' קודמת). והרמ"א (קמ"ב, א) פסק שאין חילוק בין הקורא לחזן, והסביר המשנ"ב (ס"ק ג) שהה"א לחלק, שהיה מקום לסבור שהעניין תלוי בברכה, והחזן שקורא ואינו מברך, שמה אין מחזירים אותו.

קס"ה. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קס"ו. בירושלמי לפנינו ליתא. אולם איתא בשה"ר (ב, ד): "אמר ר' יששכר: תינוק שקורא למשה משה, לאהרן אהרן, לעפרן עפרן, אמר הקדוש ברוך הוא - וליגלוגו

קס. בכלבו נוסף: גולל הספר, ועי' בהערה הבאה. קס"א. במגילה (לב, א) איתא: "תנו רבנן: פותח ורואה, גולל ומברך, וחוזר ופותח וקורא, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: פותח ורואה ומברך וקורא. מאי טעמא דרבי מאיר... כדי שלא יאמרו ברכות כתובין בתורה... אמר רבי זירא אמר רב מתנה: הלכה, פותח ורואה ומברך וקורא". וכ"פ הפוסקים. והתוס' (שם ד"ה גוללו) כתבו שלכתחילה צריך לגלול הספר קודם הברכה, וגם ר"י מסכים שיש לנהוג כך לכתחילה. אולם הרמב"ם (פ"ב, ה) פסק שניתן לברך לכתחילה לפני הקריאה בעוד הספר פתוח, ואף מותר להסתכל בו כשמברך, וכ"ד רס"ג (עמ' שס), הביאו האבודרהם (סוף עמ' קלב). וכן פסק השו"ע (קלט, ד). והכלבו הביא ג' דעות בזה: "פותח הספר לראות מה יקרא בו, וגוללו ומברך. ויש אומרים שלא יגלול אותו, אלא פותח ורואה ומברך, וכן דעת הר"מ ז"ל. ויש אומרים שיש לו להפך פניו". הרמ"א (שם) פסק כדעה האחרונה שהביא הכלבו, ועי' משנ"ב (ס"ק יט) שכתב שיש אחרונים הסוברים שעדיף שלא יהפך פניו, אלא שיעצום עיניו בזמן שמברך. ובביה"ל (ד"ה ורואה) הביא שיש מקומות שנוהגים לגלול הספר קודם הברכה, ונהרא נהרא ופשטיה. וע"ע ר"ן (על הרי"ף שם יא, ב) שתמה על הרמב"ם מדוע כתב שלאחר הקריאה צריך לגלול הספר קודם שמברך, והרי פסק כר"י. ותירץ הב"י, שאע"פ שהלכה כר"י, יש לדעתו לעשות כן, כיון שבזה ר"י מסכים לר"מ, שהרי בכל מקרה יש לגלול הספר בין גברא לגברא, ואין בגלילה קודם שמברך טורח.

קס"ב. סוטה (לט, ב), רמב"ם (פ"ב, ו), טוש"ע (קמ"א, ה). וכתב המשנ"ב (ס"ק יז) בשם האחרונים: "ואפילו יש אנשים שמאריכין באמן, צריך להמתין עליהם, דהא כולם צריכין לשמוע הקריאה. לכן צריך הקורא להמתין אפילו על המיעוט שיגמרו האמן, ואח"כ יתחיל לקרוא. והמנהג, שהקורא עונה אמן עם הצבור בקול רם,

אהרן קס²⁷⁷ שאין משיבין אותו²⁷⁷, שנאמר (שה"ש ב, ד) ודגלו עלי אהבה, לגלוגו עלי אהבה. פירוש חזן הכנסת, שליח צבור קס²⁷⁸, ויש מפרשים מלמד תינוקות קס²⁷⁹. והראשון נראה עיקר, כי מלמד²⁷⁸ תינוקות שלא קרא בדקדוק מעבירין אותו²⁷⁹.

ומנהג ספרד ברוב המקומות אחר קריאת התורה בשבת לומר קעא²⁷⁹ (תהלים עת, לח) והוא רחום יכפר עון וגו', לכפר על שגגת הטעויות במקרא קעב²⁸⁰:

(ט) ולא יקראו שנים, אלא אחד לבדו קעג:

(כ) קרא ונשתתק, יעמוד אחר תחתיו, ויתחיל ממקום שנשתתק זה, ויברך בסוף קעד:

(כא) אין הקורא רשאי לקרות עד שיאמר לו החזן קעה לקרות קעי. ואפילו החזן עצמו לא יקרא

277. אותו: ב חסר 278. מלמד: ד המלמד 279. לומר: א ג ד לומר החזן ר' שנו"ט 280. הטעויות במקרא: ב טעויות שבמקרא

מגילה פ"ד ה"ה). דעת הרמב"ם שמברך רק לאחר הקריאה, וכ"כ בתשובה (פריימן, סי' מז; בלאו, סי' רצה), עיי"ש טעמו. וכן הסכימו כמה פוסקים, מהם: אר"ז ח"ב סי' מה, מאירי (מגילה לב, א) ורבינו מנוח (שם). אולם, דעת רוב הפוסקים, שמברך גם הברכה שלפני הקריאה. כ"כ: רבינו יהונתן (סו"פ ג דמגילה), שבה"ל (סי' מ), רבינו יונה (על הרי"ף כג, ב), רבינו יואל ורבינו אפרים (הובאו בראבי"ה ח"ב סי' תקנב) ומרדכי (מגילה סי' תלב). השו"ע (קמ, א) הביא דעת ריה"פ בסתם, שמברך גם הברכה הראשונה, והביא דעת הרמב"ם, שלא יברך בתחילה. המשנ"ב (ס"ק ג) הביא טעם הסוכרים שמברך גם בתחילה, והוא, שהעולה אינו יכול לסמוך על ברכה ראשונה שבירך זה שנשתתק, כיון שהמברך בתורה אינו מברך להוציא אחרים בברכתו. וכתב בשם האחרונים שכשחוזר ומברך, אינו חוזר לאמירת 'ברכו', אלא מברך הברכה בלבד. וכתב (ס"ק ד) שהאחרונים כתבו שהעיקר כדעה הראשונה, שמברך לפניו ואחריה.

קעה. החזן - ברמב"ם: גדול שבציבור.

קעו. רבינו השמיט המשך דברי הרמב"ם: "ואפילו חזן הכנסת או ראש הכנסת אינו קורא מעצמו, עד שיאמרו לו הציבור או גדול שבהם לקרות". מקור דבריו בתוספתא (מגילה פ"ג, ג), הובאה ברי"ף (שם יד, א), ברא"ש (שם פ"ג סי' יא) ובב"י (קלט, ג), וכתב שהמנהג שהש"צ הקורא בתורה רשאי לעלות בלי שיקראוהו - כיון שהרשוהו להיות ש"צ, הרשוהו לעלות לתורה, וכ"כ בשו"ע (שם). והרמ"א (בד"מ אות א ובהגה שם) כתב שהמנהג שהקורא לא עולה עד שיקרא לו הסגן, אך אין קוראים לו בשמו, כיון שהוא עומד שם (משנ"ב ס"ק ח).

3עלי אהבה". מדרש זה נזכר בתוס' (ע"ז כב, ב ד"ה רגלא), בראבי"ה (ח"א סי' נב), בהג"א (שבת פ"ו סי' יג), בשו"ת מהרי"ל ובתרוה"ד (שם). קסו. התוס' (שם) פירשו שמחסיר אות א' מאהרן, ואומר 'הרן' במקום 'אהרן'. ולפי רבינו צ"ל שקורא את המילה כתיקנה, אבל משנה הניקוד, כגון שאומר משה בשי"ן שמאלית או המ"ם בפתח.

קסח. וכן פירש הר"ן (על הרי"ף מגילה יד, א ד"ה או). ורש"י (שבת יא, א ד"ה חזון) פירש בפירוש א' שהוא אותו שמקרא את שבעת העולים לתורה, ובמקום אחר (סוכה נא, ב וסוטה מ, ב ד"ה חזון) פירש שמש הציבור, העוסק בצרכי בית הכנסת. וכ"ה באר"ז (ח"ב סי' מב): "סתם חזן - היינו שליח צבור, חזן הכנסת - היינו מה שאנו קורין שמש".

קסט. רש"י (שבת שם) בפירוש ב', פסקי רי"ד (שם יב, ב). קע. ראה ב"ב (כא, ב), רמב"ם (שכירות פ"י, ז), טוש"ע (שו, ח).

קעא. ר' שנו"ס. תיקנו עפ"י כ"י ב כי כך מצוטט בב"י (קמב, ב) בשם רבינו.

קעב. ז"ל ס' המנהיג (עמ' קסב): "ראיתי בטליטולא וכל סביכותיה שנהגו לומר בשבת אחרי קריאת התורה מיד 'הוא רחום יכפר עון' וגו', ויראה לי, לפי שאפשר ששגגו בקריאת התורה, וכתבי: 'זיפתוהו בפייהם וגו', ולא נאמנו בבריתו והוא רחום יכפר עון', ולפי שקריאת התורה, כלומר, קריאת הפרשה, דבר ארוך, ואי אפשר בלא שגגה". הבי"י (קמב, ב) הביא מנהג זה בשם רבינו, וכתב שהיום אין לו זכר.

קעג. מגילה (כא, ב), רמב"ם (פ"ב, ו), טוש"ע (קמא, ב). קעד. רמב"ם (שם), מקר"ד בירושלמי (ברכות פ"ה ה"ג;

אם לא יעמוד אחד מן הצבור עמו, כדרך שהחזן עומד עם הקוראים²⁸⁷. תוספתא (מגילה פ"ג, ג), חזן²⁸¹ העומד לקרות, עומד אחר ומחזן עליו^{קעח}. פירוש, שזהו²⁸² כבוד התורה שאחר יעמוד אצל הקורא^{קעט}.

ונוכל ללמוד מזה שאם²⁸³ היה החזן כהן, ^{קפ} שיוכל לקרות ראשון, ואם קורא²⁸⁴ ראשון^{קפ}, אין ראוי שיקרא יחידי, אבל²⁸⁵ צריך שיעמוד אחד²⁸⁶ מן הקהל, ויחזן עליו, ויעמוד אצלו. ולמעלה (דין מה שמוסיפין בב' וה' אחר י"ח סי' יד) כתבנו דעת הר' נתן על זה:

(כב) וסדר העולים לקרות בתורה כך הוא, בכל מקום שיש שם²⁸⁷ כהן ולוי וישראל, כהן קורא ראשון, ואחריו לוי, ואחריו ישראל^{קפא}, ^{קפב} דכתיב (ויקרא כא, ח) וקדשתו, לכל דבר שבקדושה^{קפג}. לפתוח ראשון^{קפט}, פירוש, כשמתחילין בבית הכנסת לומר ברכות בשחרית²⁸⁸, הכהן יתחיל²⁸⁹. וכן כל ראשי פרקים ומזמורים שאומרים בבית הכנסת. כך פירש הר' יהונתן בפירושו^{קפה} 290 (מגילה כא, ב):

(כג) ^{קפי} ולברך ראשון, פירש הר"מ ז"ל^{קפי}, שאומר לו תחלה לברך המוציא או קדוש²⁹¹ או

281. חזן: ב החזן 282. שזהו: ב שזה 283. שאם: א ג ד אם 284. קורא: א קרא 285. אבל: א ג ד אלא וכן הגי' בכלבו "אבל" 286. אחד: א א' ג ד אחר 287. שם: ג ד חסר 288. ברכות בשחרית: ג ד בשחר' ברכות 289. הכהן יתחיל: א ג ד יתחיל הכהן 290. יהונתן בפירושו: ב יונתן ז"ל 291. קדוש: א קדיש

שלוש, ומבואר בגמ' שם שאין לשנות הסדר גם אם הכהן או הלוי מוחלים על כבודם (וכ"כ רבינו בסוף הסי' הבא). הגמ' (שם, ב) הביאה שלושה לימודים נוספים על הקדמת הכהן.

קפד. בגמ' (מו"ק כח, ב, נדרים סב, ב, גיטין שם, הוריות יב, ב) איתא: "תנא דבי רבי ישמעאל: וקדשתו - לכל דבר שבקדושה - לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון". ורבינו מבאר כאן ובסי' הבא כל עניין. קפה. וכ"ה בנימוקי (מגילה שם) בשם י"מ. אולם, רוב הפוסקים פירשו - שקורא בתורה ראשון, ראה: רש"י (מו"ק, נדרים והוריות שם ד"ה לפתוח), רמב"ם (כלי המקדש פ"ד, ב), המפרש והר"ן נדרים (סב, ב ד"ה לפתוח), הובאו במג"א (רא ס"ק ד), חי' רמ"ה ושיטת קדמונים (גיטין שם, ב), מאירי (נדרים והוריות שם), ריטב"א ונימוקי (מו"ק שם), רבינו ירוחם (תאו"ב ח"ג), ועוד. וע"ע רש"י (גיטין שם) שפירש: "לפתוח ראשון - בכל דבר כבוד, בין בתורה בין בישיבה - הוא ידבר בראש". וכ"ה ברא"ש (נדרים שם).

קפו. סי' זה ליתא בכלבו. קפז. לא מצאנו מקור אחר לדברי רבינו כאן, לא ברמב"ם ולא במקורות אחרים. אפשר שהכוונה לר"ם מקוצי או לר"ם מרוטנבורג.

קעז. עכ"ל הרמב"ם (שם, ז).

קעה. המאירי (קריית ספר מאמר ה חלק א) כתב ש'מחזן עליו, היינו, שעונה אמן על ברכתיו.

קעט. תוספתא זו הובאה בראשונים רבים, מהם: רי"ף, רא"ש (שם), שבה"ל (סי' לה) ומרדכי (סי' תתיא). וכן איתא בירושלמי (מגילה פ"ד ה"א כז, ב), ושם הטעם: "כשם שניתנה ע"י סרסור, כך אנו צריכין לנהוג בה ע"י סרסור", ונפסק בטוש"ע (קמא, ד). והמשנ"ב (ס"ק טז) כתב בשם הלבוש: "נוהגין שהגבאי או הקונה המצות עומד אצל ס"ת, וזה נקרא סגן, כדי שיהיה שלושה, היינו, שהסגן הוא כביכול במקום הש"י, שהוא מצוה לקרות לכל מי שירצה, והקורא הוא הסרסור במקום משה, והעולה הוא המקבל במקום כל ישראל ובשליחותם. ובאמת זהו מנהג הקדמונים שיהו שלשה עומדים אצל ס"ת, כמו שכתוב במסכת סופרים (פי"ד, יד), אלא ששם איתא טעם אחר... כנגד האבות".

קפ. שיוכל... ראשון - בכלבו הלשון קצרה ובוררה יותר: וקורא ראשון.

קפא. משנה גיטין (נט, א), רמב"ם (שם, יח), טוש"ע (קלה, ג).

קפב. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קפג. במשנה (שם) מבואר שקבעו סדר זה מפני דרכי

ברכת המזון או הברלה, קודם שיאמרו לכל שאר הקרואים²⁹². והוא שיהיה תלמיד חכם. אבל אם היה²⁹² עם הארץ, ויש שם תלמיד חכם, התלמיד חכם חייב מיתה קפ"ט. והוא הדין אם נוטל²⁹³ הכוס מעצמו ואומר, אני ראוי לברך לפי שאני כהן, או שאמרו לו טול אתה, שאתה ראוי²⁹⁴ יותר שאתה כהן, התלמיד חכם חייב מיתה קפ".

וליטול מנה יפה ראשון, פירוש, שנותנין לפניו מנה יפה בשלחן קודם שיתנו לשאר הקרואים²⁹⁵, אבל לענין חלוקת ממון או קרקע, אין חולקין לו כבוד ליתן לו²⁹⁶ מנה יפה קצ"א. והבעל התוספות (גיטין נט, ב ד"ה וליטול) כתב דהוא הדין כשחולקין מתנות לעניים²⁹⁷ ויש שם כהן עני²⁹⁸, חולק ראשון²⁹⁹ לכהן מנה יפה, שנאמר וקדשתו קצ"ב, ע"כ³⁰⁰.

ואם בא לחלוק כבוד לרבו³⁰¹ או למי שגדול ממנו³⁰², הרשות בידו. והני מילי בסעודה קצ"ג³⁰³, אבל בבית הכנסת לא, דילמא אתי³⁰⁴ לאנצויי קצ"ד:

(TJ) קצ"ה ירושלמי (ברכות פ"ה ה"ה ס, א), המשתמש בכהונה, פירוש, שמקבל שמוש מכהן³⁰⁵, מעל, שנאמר (עזרא ח, כח) ואמרה³⁰⁶ להם קצ"ו אתם קדש קצ"ז והכלים קדש. מה הכלים קדש, אף אתם קדש. מכאן שאסור להשתמש בכהן, ואפילו³⁰⁷ במזיגת הכוס קצ"ח:

292. היה: ב הוא 293. נוטל: ג ד נטל 294. שאתה ראוי: ב שראוי אתה 295. הקרואים: ב קרואים 296. ליתן לו: ב ליטול 297. לעניים: ב עניים 298. כהן עני: א עני כהן 299. חולק ראשון: א חולק בראש ב חולקין בראש 300. ע"כ: א חסר 301. לרב: א ב לרבו 302. ממנו: א ג ד ממנו בחכמה 303. בסעודה: א לסעודה 304. אתי: א ג ד אתו 305. מכהן: ג ד מהכהן 306. ואמרה: א ואומר ג ד ואמרה 307. ואפי': א ג ד אפי'

מהקרוב, והשאר לשאר הכהנים. והנימוק"י (מו"ק יח, ב ד"ה וליטול) פירש: "בחלוק לחם הפנים, ובכל הקרבנות והמנחות הנאכלין".

קצ"ב. וכן פירש הרא"ש (גיטין פ"ה ס" כ). וכתבו התוס' והרא"ש שאי אפשר לפרש שמדובר בחלוקת שותפות, כיון דאיתא בפסחים (ג, ב) שהנותן עינו בחלק יפה, אינו רואה סימן ברכה לעולם. אבל הריטב"א (מו"ק שם ד"ה וקדשתו) פירש שמדובר בחלוקת שותפות, ולא קשה מפסחים, שאין מדובר כאן שהוא נותן עינו, אלא שאחרים נותנים לו.

קצ"ג. ראה טוש"ע (קסז, יז).

קצ"ד. גיטין (נט, ב). וראה לקמן (סי' כה) שהאריך רבינו לבאר בזה.

קצ"ה. סי' זה ליתא בכלבו.

קצ"ו. להם - בפסוק: אלהם.

קצ"ז. בפסוק נוסף: לה'.

קצ"ח. סמ"ג (עשין פג), שו"ת מהר"ם (ד"ל, סי' קטז), הגהמ"ר (גיטין סי' תסא), שלט"ג (על המדרכי, ברכות

קפח. רש"י בגיטין (שם ד"ה ולברך) פירש, בסעודה. ובנדרים (שם ד"ה ולברך) פירש, בברכת המוציא וברכת המזון. ובמו"ק (ד"ה ולברך) פירש, בברכת המזון. ובהוריות (ד"ה ולברך) פירש, בזימון. וכן פירשו שמדובר בסעודה: רבינו יהונתן (שם), ריטב"א (מו"ק כח, ב) ושטמ"ק (נדרים סב, ב).

קפ"ט. מגילה (כח, א). דהיינו, שאם הת"ח שפל בפני עם הארץ, הרואה אומר שאין נחת רוח בתורה (רש"י שם ד"ה משניאי). וכו"ה בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' קיט).

קצ. וכתב הריטב"א (שם ד"ה ולא ברכתי) שאם הת"ח אומר לו לברך, ונראה שברשותו הוא מברך - אין בכך כלום, ואפילו לעם הארץ דעלמא מותר.

קצ"א. אבל רש"י בגיטין (שם ד"ה ליטול) פירש: "אם בא לחלוק עם ישראל בכל דבר, לאחר שיחלקו בשוה, אומר לו: ברור וטול איזה שתרצה", ובנדרים (שם) פירש: "כשחולק עם אחיו הכהנים בלחם הפנים". והר"ן (על הרי"ף מגילה יד, א ד"ה גרסי) פירש, שהכהן הגדול רשאי להקריב מתי שרוצה, ובחלוקה נוטל ראשון חצי

(כה) קצט ולענין קריאה בתורה, גרסינן בפרק הניזקין³⁰⁸ (גיטין נט, ב), רב הונא קרי³⁰⁸ בכהני. ואמרינן התם, דוקא רב הונא, דאפילו רבי אמי ורבי אסי דהוו כהני חשיבי דארעא דישראל, מיכף כיפי ליה.

וכתב עלה³⁰⁹ הבעל ההשלמה ז"ל³¹⁰, וזה לשונו, שמעינן מיהא דאין³¹¹ תלמיד חכם רשאי לקרות במקום כהן אם יש³¹² כהן כל דהוא בבית הכנסת, אלא אם כן הוא יחיד בדורו³¹³ כרב הונא, אבל אם יש כמותו, אף על פי שאינו בבית הכנסת ואינו בעיר, אין לתלמיד חכם לקרות במקום כהן³¹⁴, עכ"ל³¹⁴.

ואית דאמרי דודאי אי ליכא בבי כנישתא³¹⁵ דחשיב כוותיה, אף על גב דאיכא בדוכתא אחריתי, שרי למקרי בכהני³¹⁶ אפילו בשבתות וימים טובים, והאי דנקט הא דרבי אמי ורבי אסי, לרווחא דמילתא נקט³¹⁷. וכן שמענו על הראב"ד ז"ל שהיה קרי בכהני³¹⁶ באתריה, משום דלא הוה התם דחשיב כוותיה³¹⁷.

308. קרי: ב קרא 309. עלה: ב עליו 310. ז"ל: ג ד חסר 311. דאין: א ב שאין 312. אם יש: ב במקום שיש שם 313. בדורו: א ג ד חסר 314. עכ"ל: א ב ע"כ 315. אי ליכא בבי כנישתא: ב אם ליכא בבי כנישתא ג אי לית כבה"ד אית ליה כבה"ה 316. אפי"ן... בכהני: ג ד חסר 317. כוותיה: א ב ג ד כוותי

הכהנים שהיו מצויים שם. ופי' הב"י (קלה, ד ד"ה ומ"ש הרמב"ם) שמדובר שהחכם גדול מכל הכהנים באותו דור. ומצאנו במאירי שגם הוא מגדיר שהשוואה היא לכהנים. והסברא לדעה זו שהקריאה של החכם בראשון לא תפגע בכהנים, אלא שהוא מביא לכך שני אופנים. בבית הבחירה על גיטין (שם ד"ה ודברים) בפי' ראשון הוא מביא שאם החכם גדול מהכהן באותו ביכ"נ החכם קורא ראשון, ובפי' שני כתב שצריך להיות גדול בחכמה מכל הכהנים. ומסיק שרוב המפרשים נוטים לפי' הראשון, שבגדול מהכהן באותו ביכ"נ קורא ראשון. המאירי דן בעניין גם בחיבורו קרית ספר (מאמר ה ח"א). גם כאן הביא ב' פירושים, אלא שכאן מסקנתו שצריך להיות גדול יותר מהכהנים בכל מקום. ולדעת הרשב"א והריטב"א במגילה (כב, א) הולכים לפי אותו מקום. ור' בהע' הבאה.

רג. ר' הע' קודמת. לדעה זו ההגדרה איננה היחס בין החכם לכהנים אלא שאם הוא החכם הגדול באותו ביכ"נ הוא עולה ראשון, משום שביחס אליו לא חלה התקנה. ובהע' הקודמת הובאה דעת הראשונים, וביניהם המאירי, שההגדרה היא היחס בין החכם ובין הכהנים. וגם לאותה סברא חלקו האם ההשוואה היא ביחס לכהנים בכל מקום, כי הכהן כאן הוא מעין בא כוחם, או רק ביחס לאותו מקום.

סי' קסז), רמ"א (קכת, מה). ויש מהראשונים שהוכיחו מכמה מקומות בבבלי שמותר להשתמש בכהן. כ"כ הגה"מ (עבדים פ"ג אות ב), ונשאר בצ"ע מהירושלמי הנ"ל, וראה גם שו"ת מהר"ם (ברלין, ש"א סי' תקיג עמ' 67). ובשו"ת נשאל דוד (או"ח סו"ס ד) כתב שאפשר שהבבלי חולק על הירושלמי, ולמעשה, כתב שיש להחמיר בזה לכתחילה. וראה ר"י פרלא על רס"ג (מילואים סי' ו) שכתב שרוה"פ שהשמיטו הירושלמי, סוברים שהבבלי חולק.

קצט. ולעניין... כוותיה: ליתא בכלבו.

ר. וכ"א במגילה (כב, א).

רא. לא מצאנו בס' ההשלמה שלפנינו.

רב. מלשון רבינו בשם ההשלמה מש' שרק יחיד בדור, כלומר החכם הגדול ביותר בדור, יכול לקרוא ראשון לפני הכהן. גם הרי"ד בפסקיו (גיטין נט, ב) כתב שמדובר דווקא בגדול הדור שכולם כפופים לו, ואין מי שיתקנא בו, ולא שהוא גדול בעירו בלבד, שהרי הרבה תופסים עצמם כגדולים. ולהסברם, תקנת החכמים שהכהן קורא ראשון היתה כללית, והיוצא מהכלל היחיד הוא גדול הדור, שעליו לא חלה התקנה. אולם בראשונים אחרים מש' שהשוואה היא ביחס לכהנים ולא ביחס הכללי לחכמים אחרים. כך בפי' המשנה לרמב"ם (פ"ה, ח) שרב הונא קרא בכהני משום ש"היה גדול מכל

ויש אומרים דאפילו יש שם תלמיד חכם וכהן עם הארץ, כהן קורא ראשון⁷⁷.

וכתב הבעל האשכול ז"ל⁷⁸ (סט, א), דדוקא³¹⁸ בשבתות וימים טובים דשכיחי רבים, אבל בשני וחמישי לא יקרא הכהן³¹⁹ תחלה, אלא יניח החכמים לקרות. ואפילו בשבתות וימים טובים, אם יש³²⁰ גאון או רב מובהק או ראש ישיבה דכולי עלמא כייפי ליה, מותר לכהן לחלוק לו כבוד, דליכא³²¹ למיחש לאנצויי, דהא כולי עלמא כייפי ליה. והכי איתא בפרק הניזקין (שם) דבשני וחמישי רשאי הכהן לחלוק כבוד למי שירצה⁷⁹:

(כ) ומעמידין כהן קטן לקרות שמיני, להיות מפטיר בנביא, ואין בזה פגם כלל, ומעשים בכל יום כהנים מפטירין. כן כתב רבינו האי ז"ל⁸⁰:

(כז) ואם אין בקהל רק³²² כהנים, כהן קורא ומברך³²³ לפניו ולאחריה, וחוזר הוא עצמו ומברך וקורא ומברך³²³, וכן יעשה עד שישלים מנין הקוראים⁸¹. ר⁸² והרשב"א ז"ל כתב בתשובה (ח"א סי' יג ותשלג; מיוחסות סי' קפו) שכהן קורא אחר³²⁴ כהן³²⁵, שאין כאן³²⁶ משום פגם ראשון³²⁷,

318. ז"ל דדוקא: א ז"ל דוק' ג ד דוקא 319. הכהן: א כהן 320. יש: א ב יש שם 321. דליכא: ב וליכא 322. בקהל רק: ב בכ"ה אלא 323. לפניו... ומברך: ג ד חסר 324. אחר: ג ד אחרי 325. כהן: א חסר 326. כאן: ג ד שם 327. ראשון: א ראשו' כלל

עסוקים כל ימות השבוע במלאכתן, ולא היו רגילים לבוא לביהכ"נ כי אם בשבתות וימים טובים, יש לחלק בין ימי חול לשבתות וימים טובים, אבל אנו ששכיחים בביהכ"נ בשני וחמישי, אין לחלק בזה. וכ"כ האו"ז (ח"ב סי' מב) בשם ר"ת. גם המאירי (גיטין שם, א ד"ה ומפי' כתב שגדולי הפוסקים (הרי"ף) לא הביאו חילוק זה, ומשמע שסוברים שאינו להלכה.

רז. אשכול (שם). הבי' קלה, (ג) כ"כ בשם הכלבו, ושכ"א בשבה"ל (סי' לה) בשם הגאונים. וכ"ה בשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' ס). השו"ע (רפכ, ג) פסק שמעלים קטן. והעיר המשנ"ב (ס"ק יב) בשם רי"ט ורדב"ז שאף אם אין שם כהן אלא קטן קורין אותו. ובשם המג"א כתב שאין מחוייבים להעלותו, שמצות יקדשתו אינה שייכת לגביו. והרמ"א (שם, ד) פסק שקטן רשאי לעלות למפטיר, וכ"פ המשנ"ב (שם).

רח. תוס' (גיטין נט, ב סוד"ה כי) ומרדכי (מגילה סי' תתיא; גיטין סי' תה) בשם רבינו יהודה, מהר"י אבוהב (הובא בב"י קלה, יב) בשם יש מי שכתב (ונראה שציטט מרבינו).

רט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

רד. דעת רב עמרם ורב נטרונאי גאון (הובאו בטור קלה, ד) שכהן קודם לכל ת"ח, אפי' הוא נשיא בישראל. הבי' (שם) התקשה בשיטתם הסותרת הגמ' בגיטין, והסביר שסוברים כן דדוקא ככה"ג שהת"ח עולה שלא מדעת הכהן, אבל אם עולה מדעתו - מותר. וכתב שיש סיוע לדבריהם מהאשכול (הביאו רבינו בסמוך). הרמב"ם (פי"ב, יח) והשו"ע (שם) כתבו שהמנהג פשוט שכהן ע"ה קודם לת"ח גדול. ובשו"ת הרדב"ז (מכת"י ח"ח סי' כד) כתב טעם הגאונים הנ"ל: א. היום יש חשש אינצויי. ב. הת"ח מוחלים על כבודם, ות"ח שמחל על כבודו, כבודו מחול. וע"ע מאירי (שם) שכתב שאע"פ שבמשנה בהוריות (יג, א) מפורש שת"ח ממזר קודם לכהן ע"ה, היום לא נהגו כן. ובב"י (שם) כתב ליישב המנהג שלכאורה סותר משנה זו (וכן מקורות נוספים), שדדוקא בשאר עניינים יש להקדים הת"ח, ולא בעלייה לתורה, משום אנצויי.

רה. הוב"ד בב"י (שם) בשם הכלבו.

רו. גם הרשב"א (גיטין שם) הביא חילוק זה מהגמ', ומשמע שסוברו להלכה. אולם, התוס' (שם ד"ה בשני) כתבו בשם ר"ח (ונדע"ל: ר"ת), שדדוקא בזמנם שהיו

שהרי הכל יודעים³²⁸ שאין שם אלא³²⁹ כהנים, וכן שלישי, וכן כולם, עד השלם מנין הקוראים³³⁰, ע"כ:

(כח) ר"ח כתב גאון ז"ל³³¹ דבית הכנסת³³² שרובם כהנים, ויש ביניהם ישראל אחד או שנים, קורא כהן ראשון³³³, ואחריו לוי, ואחריו ישראל. ואחר כך³³⁴ קורין לכהן, ואומר יעמוד רבי פלוני אף על פי שהוא כהן, וקורא, ואחריו לוי, ואחריו ישראל³³⁵. ויש אומרים שיעלה כהן, ואחריו לוי, ואחריו³³⁵ ישראל, והישראל חוזר וקורא עד שיגמרו כל מנין הקוראים³³⁶. והר"י יצחק בעל המנהל³³⁷ כתב שישאל קורא ראשון משום³³⁶ דרכי שלום, ושוב אין מחלוקת. וכן דעת הירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט לב, ב), שכתב עיר שכולה כהנים, ישראל קורא ראשון משום דרכי שלום³³⁸:

(כט) אין שם כהן, ישראל עולה ראשון³³⁹. וכתב הרמב"ם ז"ל (פי"ב, יט) שלא יעלה לוי אחריו³³⁷ כלל³³⁷. ויש אומרים שיעלה, ובלבד שלא יעלה במקום כהן, ולא במקום לוי. ויקרא אותו החזן בשמו, ומזכיר אף על פי שהוא לוי³³⁸.

328. שהרי הכל יודעים: א ג ד שהכל יודעי' 329. אלא: ב חסר 330. הקוראים: ב הקוראים 331. ז"ל: א ג ד חסר 332. דבית הכנסת: א בבי' הכנס' 333. קורא כהן: א כהן קורא 334. כך: ב כן 335. לוי ואחריו: ב חסר 336. משום: ב מפני וכן בסמוך 337. לוי אחריו: ב אחריו לוי

רטז. גיטין (נט, ב): "אמר אביי: נקטינן: אין שם כהן - נתפרדה חבילה", רמב"ם (פי"ב, יט), טוש"ע (קלה, ו). ריז. פוסקים רבים כתבו שאם אין כהן לא יקרא הלוי כלל, מהם: סרע"ג (עמ' קיד), רש"י (גיטין שם ד"ה נתפרדה) בפירושו א' בשם מורו הזקן ומורו ר' יצחק בן יהודה ורע"ג, טור (קלה, יב) ואבודרהם (עמ' רכט) בשם ר"ח, הגה"מ (פי"ב אות ר) בשם רע"ג, ר"ח, ר"י ב"ר יקר, ר' יצחק בר יהודה ורבינו שמחה, מרדכי (גיטין סי' תד) בשם ר' אברהם בשם הר"מ אחיו, אגור (סי' קפג). ויש שכתבו שלא יעלה הלוי במקום הכהן קודם הישראל, ראה: סידור רס"ג (עמ' שסג), ראב"ן (גיטין רפא ע"ג), ארו"ז (ח"ב סי' מב אות יג) וחידושי הרמ"ה (גיטין שם). אבל בשו"ת מהר"ם (ד"פ, סי' תקה) כתב שכונ"ע מודים שרשאי לעלות הלוי ראשון. וכ"כ בתשב"ץ קטן (סי' ר). ובדעת הרמב"ם נחלקו הפוסקים. בשו"ת מהרי"ק (החד', סי' מא) ובד"מ (אות ו) כתבו שמודה שרשאי הלוי לעלות ראשון, ורבינו מנוח (שם) כתב שלא יעלה לוי כלל, וכ"כ שהבין ס' הבתים (קריאת התורה שער ג).

ריח. שבה"ל (סי' לד) בשם גאון (ולא כתב שצריך לקרוא בשמו ולומר: "אע"פ שהוא לוי"), מאירי (מגילה כה, ב ד"ה במסכת גיטין) בשם י"א, רבינו ירוחם (נ"א ח"ג כ ע"ב), ס' המאוורות (מגילה כד, א), ב"י (שם) בשם כלבו.

רי. מרדכי (גיטין שם) בשם רבי"ה ור' יעב"ץ, טור (סו"ס קמג), אגור (סי' קפז), שו"ע (קלה, יב). וראה ד"מ (קמג אות ב*) שהביא מח' פוסקים בזה. וע"ע מרדכי (גיטין סי' תד, הובא בד"מ שם) שהביא בשם שו"ת מהר"ם (ד"פ סי' קח; ד"ק סי' ח) שהכהן יקרא שתי פעמים, ואחריו יקראו נשים וקטנים, ואם אין שם ישראלים או נשים וקטנים, לא יקראו כלל. וכ"כ הגה"מ (פי"ב אות ר) בשם מהר"ם, ורבינו ירוחם (נ"ב ח"ג כ ע"ב), והוסיף שכ"כ הרמ"ה בתשובה.

ריא. סי' זה ליתא בכלבו, מלבד מ"ש מהירושלמי.

ריב. אשכול (שם).

ריג. כ"נ דעת מהר"ם, הובא במרדכי (גיטין סי' סד), וכן מתבאר מדברי רבינו ירוחם (שם), ראה ב"י (קלה, יב). וכ"כ תוס' הרא"ש (מגילה כא, ב).

ריד. ר"י אורבילי, נזכר בכמה מקומות בדברי רבינו ובכלבו.

רטו. שו"ת הרשב"א (סי' יג ותשלג; מיוחסות סי' קפז), מאירי (מגילה כה, ב), מהר"י אבוהב (סי' קלה) בשם המנהיג (ונראה שיש שם טעות, וז"ל: המנהל), שו"ע (קלה, יב).

ריט והרשב"א ז"ל³³⁸ כתב בתשובת שאלה³³⁹ (ח"א סי' תקמג), דלוי שקרא רביעי, אף על פי שהיה ישראל מפסיק ביניהם, ואפילו אמר אף על פי שהוא לוי, אין זה³⁴⁰ מוציאו מידי פגם, דאיכא משום הנכנסין שלא שמעו כן, דאי לאו הכי אפילו לוי אחר לוי³⁴¹ יקרא ר"כ, ע"כ³⁴². והר"ש ז"ל ר"כ³⁴³ (גיטין נט, ב ד"ה נתפרדה) כתב דלוי³⁴⁴ קורא בכל מקום שירצה, וכן נמי³⁴⁴ דעת הר"פ ר"כ³⁴⁵ ז"ל, שיכול לקרותו ראשון אם ירצה. והביאו רביה מן הירושלמי³⁴⁵ (ברכות פ"ה ה"ד מא, א; גיטין פ"ה ה"ט לב, ב), דאמר רבי יהושע בן לוי מימי לא ברכתני לפני כהן, ולא ברך ישראל לפני ר"כ. וכך נמי³⁴⁶ כתב הר"י שמואל בר³⁴⁷ דוד ר"כ³⁴⁸ ז"ל. ושמעתי שהר"ז³⁴⁹ ז"ל ר"כ היה קורא לפעמים ראשון כשלא היה שם כהן ר"כ. והר"ם נ"ע (שו"ת ד"פ, סי' תקה) כתב, דבמקום שאין שם כהן, יש כל דבר לישראל כמו ללוי ר"כ. ואמרו לפניו זה הירושלמי, וענה ואמר איני מאמין שהוא בירושלמי, ואם הוא שם, זה לא היה אלא בשביל שהוא³⁵⁰ גדול מכלם ר"כ:

338. ז"ל: ג ד חסר 339. בתשובת שאלה: ב בתשובה 340. זה: ב חסר 341. לוי: ב חסר 342. ע"כ: ב עכ"ל 343. דלוי: ב שלוי 344. נמי: ד חסר 345. מן הירושלמי: א ב ד מהירוי 346. נמי: א ד חסר 347. בר: ג ד בר לוי ר' ביאורים 348. ז"ל: ב חסר וכן בסמוך 349. היה: א ג חסר 350. שהוא: ב שהיה

ריט. והרשב"א... שירצה: ליתא בכלבו. שגם בכרכות הגיר': לפניו. ונר' שגיר' רבינו בירושלמי מיושבת יותר.

רכו. וכן... כהן: ליתא בכלבו.

רכה. ר' שנו"ס. הכוונה לר' שמואל ב"ר דוד הלוי שהיה מגדולי הדור במגנצא (ראה שבה"ל סי' קצ). וכ"כ בשמו: מחז"ו (סי' קכג), שבה"ל (סי' לד) והגה"מ (שם).

רכו. ראה בעה"מ (מגילה יד, ב).

רכז. לכאורה כוונתו, שאם אין כהן, אין חילוק כלל בין ישראל ללוי, ועולים לפי חשיבותם. וכ"כ האגור (סי' רסה) בשמו. וצ"ע, שהרי המהר"ם בשו"ת ובתשב"ץ קטן (שם) הביא מחלוקת אם רשאים להעלות את הלוי בכל עלייה או שאינו רשאי לעלות כלל, וכתב שא"א להכריע. והוסיף שלכו"ע רשאי הלוי לעלות ראשון, אם ירצה. ועי' גם הגה"מ (שם) שכתב שמורו (המהר"ם) פסק בתשובה שאין להעלות לוי במקום כהן, אך בע"פ אמר לו שמותר אם יאמרו: "אע"פ שהוא לוי".

רכח. צ"ע, שהרי הוא בירושלמי בשני מקומות, וכיצד כתב שאינו מאמין שהוא כתוב בירושלמי. ואולי ניתן לדחוק ולומר שגרגר בשני המקומות: "לפניו" (ראה הע' רכג), וממילא אין ראיה משם. אולם מפשטות דבריו נר', שאכן סבר שאין זה כתוב בירושלמי. ולמעשה, השו"ע (קלה, ו) פסק שלוי לא יעלה אחר ישראל, והרמ"א כתב שיכול לעלות ראשון. ונחלקו האח"א השו"ע מסכים לרמ"א, עי' נו"כ שם.

ריט. והרשב"א... שירצה: ליתא בכלבו.

רכ. והריטב"א (כתובות כה, ב) כתב בשם מורו (הרא"ה) שמותר להעלות כהן או לוי בכל עלייה, אם אומרים: "אע"פ שהוא וכו', ואין חוששין לנכנסים, כיון שישראל ויאמרו להם. הרשב"א כתב בכמה תשובות שהלוי לא עולה כלל, ראה: ח"א סי' יג, ריד, תשלג, ובמיוחדות סי' קפו.

רכא. כ"כ בפירוש שני, ובפירושו ראשון כתב שלא עולה כלל. ומש"כ רבינו שרש"י סובר בפירושו השני, כ"כ גם ההגה"מ (פי"ב אות ר), וראה מחז"ו (סי' קכד) שכתב כדעה זו. וכ"כ: תוס' (גיטין שם ד"ה נתפרדה) בשם ר' יצחק ב"ר יהודה (ורעק"א בגליון הש"ס כתב שזה ט"ס, וצ"ל: ר' יצחק הלוי), מחז"ו (סי' קכד) ומרדכי (גיטין סי' תה) בשם ר"ת, מאורות (מגילה כד, א), תוס' ר"ד ומאירי (גיטין נט, ב), וכ"פ הטור (שם).

רכב. לא מצאנו דעתו זו במקור אחר.

רכג. וריב"ל היה לוי, ראה חולין (קו, ב). ראיה זו הובאה גם בתשב"ץ קטן (סי' ר) בשם ריב"א (ולא כתב שהוא מהירושלמי). בירושלמי בגיטין הגירסא: "דאמר ר' יהושע: מימי לא ברכתני לפני כהן, ולא הנחתי לברך ישראל לפניו". ולכאורה "לפניו" משמע שלא הניח לישראל לעלות לפני כהן, ולא שישראל לא עולה לפני לוי, וצ"ע (ור' ירושלמי ברכות שם, כת"י סקליגר 3, ספריית לידן, הוצא' האקדמיה ללשון, שכתבו שיתכן

(ז) אין שם לוי, כהן שקורא³⁵¹ ראשון, חוזר וקורא במקום לוי. אבל כהן אחר כהן לא יקרא, משום פגמו של ראשון. וכן לוי אחר לוי לא יקרא, משום פגם שניהם^{רכט}. ר"ל פירוש, שיאמרו הכהן הראשון³⁵² היה חלל, ועל כן קראו כהן אחר, ולשני אין³⁵³ פגם, דהא קראו אחריו לוי. ופגם שניהם, שיאמרו לוי הראשון נפסל, על כן קראו זה אחריו, או שמא הראשון הוא לוי גמור והשני פסול, ובא לכלל ישראל^{רלא}:

(לא) כתב הבעל האשכול ז"ל³⁵⁴ (סת, ב), היכא דאיכלעו שני כהנים חתנים³⁵⁵ בשבת אחת, אין ראוי לקרותם בזה³⁵⁶ אחר זה, מפני³⁵⁷ פגמו של ראשון, אלא עושין שתי שורות, וקורא³⁵⁸ כהן לוי וישראל, ואחר כך קורא הכהן האחר, ואחריו לוי וישראל^{רלב}³⁵⁹. ואם ירצו לעשות כל שורה ושורה משבעה³⁶⁰, יעשו^{רלד}. ר"ל ואי הוה עוד כהן שלישי, עבדינן³⁶¹ הכי^{רלה}.³⁶² וכן נמי פסק רבינו האיי בתשובה, וכן נמי פסק הרשב"א^{רלו} בתשובה^{רלז}³⁶². וכל מאן דקשיש או חשיב טפי, ראוי להקדימו^{רלי}.

351. שקורא: ב ד שקרא 352. הראשון: ב חסר 353. אין: א ג ד אין בו 354. ז"ל: א חסר ב זה 355. כהנים חתנים: א חתני כהנים ג ד חסר 356. בזה: ג ד זה 357. מפני: ב משום 358. וקורא: ב וקורין 359. לוי וישראל: ב הלוי ואחריו ישראל 360. משבעה: א ג ד ז' 361. עבדינן: ב עבדי 362. וכן... בתשובה: א ג ד חסר

משנ"ב (ס"ק לא) ושעה"צ (אות לא) בהסבר דעת המחבר.

רלג. באשכול לפנינו לא הביא אפשרות זו, ועי' נחל אשכול (ח"ב עמ' 69) שכתב שיש באשכול חסרון ניכר, והכלבו והאו"ח השלימו אותו. ונראה כוונת רבינו שיעלו י"ד עולים - כהן, לוי וחמישה ישראלים, ושוב כהן, לוי וחמישה ישראלים. ויש שכתבו שלאחר שעלו שבעה, מותר להעלות כהן אחר (וא"צ דווקא סדר נוסף של שבעה), ראה: אגור (סו"ס קפב) בשם מהר"י ווייל (שו"ת, סי' ג), מרדכי (גיטין סי' תג) ורבינו ירוחם (נ"א ח"ג כ ע"א). וכתב הרמ"א (שם) שכן המנהג במדינות אלה, אא"כ מדובר במקום צורך ודחק, שסומכים על דעת השו"ע. ועי' משנ"ב (ס"ק לז) שהחמיר לכתחילה לעשות סדר של כהן לוי וישראל, גם לאחר שבעה.

רלד. ואי... בתשובה: ליתא בכלבו.

רלה. דברי האשכול כאן סתומים, ועי' נחל אשכול שם. רלו. ראה לעיל ריש הע' רלב, ובשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' ג). ועי' ב"י שם שכתב שהרשב"א סותר עצמו בזה. וראה מאמ"ד (ס"ק יב) מש"כ בזה.

רלז. סיום דברי האשכול. ונראה כוונתו, שמבין שני החתנים הכהנים, יש להקדים את החשוב שבהם, וכ"כ בנחל אשכול (שם).

רכט. בגיטין (שם): "ואמר אביי: נקטינן: אין שם לוי - קורא כהן. איני? והאמר רבי יוחנן: כהן אחר כהן לא יקרא משום פגמו של ראשון, לוי אחר לוי לא יקרא משום פגם שניהם! כי קאמרינן - באותו כהן". ונפסק ברמב"ם (פי"ב, יט) ובטוש"ע (קלה, ח-ט).

רל. מאכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

רלא. רש"י (שם ד"ה משום), רבינו יהונתן (על הרי"ף יד, ב), ר"ן (על הרי"ף שם ד"ה כהן), אבודרהם (עמ' קל). לשון רבינו דומה ללשון רבינו יהונתן, וייתכן שמשם מקור דבריו (ובדומה לזה גם באבודרהם).

רלב. שו"ת הרי"ף (סי' רצד) בשם רה"ג, שו"ת הרשב"א (ח"א סי' ריד) בשם רה"ג ורי"ף. דברי האשכול הובאו בב"י (קלה, י) בשם הכלבו, ובמהר"י אבוהב (הובא בב"י שם) בשם רבינו. והטור (שם) כתב שיש מקומות שנהגים להעלות כהנים רבים בהפסק ישראל ביניהם, ושכן כתב רע"ג. וכ"כ האבודרהם (עמ' קל) בשם רע"ג ורס"ג, וכן הביא האגור (סי' קפו) בשם רע"ג, והרמ"א בד"מ (אות ז) בשם הבנימין זאב (סי' קס) בשם תניא רבתי (סי' ו). ועי' ריטב"א (כתובות כה, ב) שכתב שמותר להעלות כהן אחר כהן, אפי' בלי הפסק ישראל ביניהם, אם אומר: "אע"פ שהוא כהן". השו"ע (שם) כתב שנהגו לקרות כהן אחר כהן בהפסק ישראל ביניהם, ואומר החזן: "אע"פ שהוא כהן", וכן לוי אחר לוי. ועי'

³⁶³ כתב הבעל הערוך ז"ל (ער' חתן), חתן שבא לקרות בתורה רל"ח, פותח ורואה בעניינו של יום, ומברך. וקורא שלשה פסוקים, וגולל ספר תורה וקורא בפרשת ואברהם זקן (בראשית כד, א) שלשה רל"ט פסוקים על פה רמ"ב, ואחר כך מברך רמ"א. כדרך שעושה כהן גדול ביום הכפורים, שנוטל ספר תורה ומברך וקורא באחרי מות ואך בעשור, וגולל ספר תורה וקורא על פה ובעשור שבחומש הפקודים, ואחר כך מברך רמ"ב, כדמפורש בפרק אלו נאמרים רמ"ג (סוטה מ, ב). ואם תאמר יגלול ויקרא בספר ואברהם זקן. קיימא לן אין גוללין רמ"ב. ואם תאמר יגלול ויקרא על פה קודם רמ"ה. קיימא לן דאין מברכין אלא אם כן רואה, עכ"ל. וכל זה מפורש בפרק בא לו כהן גדול (יומא ע, א) ובפרק אלו נאמרים רמ"ו ³⁶³ (סוטה מא, א).

כתב הרמב"ם ז"ל (פי"ב, יח), כל שהוא גדול מחברו בחכמה ובמנין רמ"ב, קודם לקרות רמ"ח.

363. כתב... נאמרים: א ג ד חזר

שמפשוט דברי האבודרהם (שם) משמע שלא היו מוציאים ספר תורה אחר בשביל החתן, אלא בספר שקראו חובת היום בו קוראים "ואברהם זקן", ואעפ"י שיש בגלילת הספר לכאורה משום טורח ציבור - לכבוד חתן הציבור מסתמא אינו מקפיד, משום שדומה למלך ומצוה לשמחו.

רמב. משמע דעת הערוך שכמו כהן גדול כך גם החתן קורא הפסוקים בע"פ, ולאחריהם מברך הברכה האחרונה. וע"ע בס' חיים (למהר"ח פלאג"י, סי' ז סעי' טז ואילך) שכתב שיש לקרוא פרשה זו לאחר שבייך הברכה שלאחר עלייתו.

רמג. וכן במשנה ביומא (סח, ב), והובא להלכה ברמב"ם (עבודת יוה"כ פ"ג, י).

רמד. שאלתו שיקרא בעניינו של יום ויגלול לפרשת "ואברהם זקן" ויקרא אותה מתוך הספר. והתשובה שאין גוללים בציבור כמבואר ביומא (ע, א) ובסוטה (מא, א). רמה. האפשרות השלישית שמעלה שיגלול ל"אברהם זקן", יברך, יקרא בע"פ מענינו של יום, ואח"כ יקרא מהספר את "אברהם זקן". ותשובתו להלן שאין מברך אא"כ רואה את מה שעומד לקרוא.

רמו. ביומא ובסוטה מבואר שאין לגלול הספר בציבור מפני כבוד הציבור, והעניין השני שכתב לא מובא שם. רמז. ובמנין - ברמב"ם לפנינו ליתא, ואפשר שהשתרבו בטעות. ביטוי זה מובא במשנה (עדויות פ"א, ה): "שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין".

רמח. גיטין (ס, א), טוש"ע (קלו, א). והובא שם פירוט סדר החשיבות, והרמב"ם השמיט, וכן הסמ"ג (עשין יח).

רלח. המנהג לקרוא פסוקים לכבוד החתן הוא מנהג קדום מימות הגאונים, כ"כ הריטב"א (יומא ע, א ד"ה חד גברא). רבינו בחיי (בראשית כד, ג) כתב שהקריאה היא ביום החתונה (ועניינה ללמד את החתן והקהל שכוונת הנישואין צריך שתהא לשם שמים), והאבודרהם (סוף הל' ברכת נשואין) כתב שהיא בשבת שבתוך ז' ימי המשתה. מנהג זה לא התפשט בכל המקומות. התשב"ץ (ח"ב סי' לט) כתב שכן נהגו בכמה מקומות, והכנה"ג (הג' טור או"ח רפב, יא) ציין שכן מנהג א"י, והובא במג"א (קמד ס"ק ה). בשו"ת דברי דוד (מילדולה, סי' כז-כט) כתב שבאשכנז ופולין לא נהגו כן, ואף בקהילות הספרדים לא התפשט המנהג לגמרי, ובערוה"ש (קמד, ה) כתב שבמדינותינו אינו ידוע מנהג זה כלל.

רלט. האבודרהם (שם) כתב שקוראים עד "ולקחת אשה לבני משם" (דהיינו, ז' פסוקים).

רמ. ראה כה"ח (קמד ס"ק י') שכתב בשם תיקון יששכר ועוד פוסקים שנהגים לקרוא מתוך חומש, ולא בעל פה. רמא. בס' העיתים (סי' קפח) כתב שיש שני מנהגים בקריאה זו. יש המוציאים שני ס"ת, בראשון קוראים עניין היום, ובשני עולה החתן למפטיר וקוראים "ואברהם זקן", וזהו המנהג המעולה. ויש מוציאים ס"ת אחד, קוראים בו את עניין היום, והחתן עולה שלישי, ולאחר שסיימו לקרוא פסוקי עלייתו, קוראים "ואברהם זקן" בעל פה. ומעיי"ז בריטב"א (שם), שכתב שיש הנהגים לקרוא "ואברהם זקן" בעל פה, לאחר שהחתן קרא את חובת היום (ולאו דווקא שלישי), וזה המנהג היותר נכון. ויש מקומות שמוציאים שני ספרים, והחתן קורא רק "ואברהם זקן". וע"ע כנה"ג (שם) שכתב

והאחרון גולל ספר תורה, ונוטל שכר כנגד כלם ימ"ט. לפיכך עולה ומשלים גדול שבצבור י"י: (לב) ואסור לדבר בשעה שקורין בתורה משעה שהתחיל הקורא לקרות ימ"ט³⁶⁴, ואפילו בדבר הלכה ימ"ט, אלא ישימו כלם לבם למה שהוא קורא, שנאמר (נחמיה ח, ג) ואזני כלם³⁶⁵ העם אל ספר התורה ימ"ט.

ור"ת ז"ל ימ"ט כתב כי זה היה לפי מנהגם, שהיו נוהגין שהקורא ראשון היה מברך לפניו, והאחרון³⁶⁶ לאחריה, והאמצעיים לא היו מברכין כלל. ולפי זה המנהג, היה בדין שלא לדבר כלל, שמא יצטרך לעלות ולקרות, ואם ידבר בין שתי הברכות, יהיה הפסק. ומכל מקום, נכון לעשות כדעת הראשון אף לפי מנהגנו, שלא לדבר כלל ימ"ט:

364. לקרות: א לקרותה 365. כל: ב חסר 366. והאחרון: ב והאחרון מברך

הקורא לקרוא הפרשה, ולא משעה שנפתח ספר התורה, וכן מתבאר מלשון הרמב"ם (פי"ב, ט) והשו"ע (קמו, ב). ובביאור הגר"א (ס"ק ב) כתב שכ"ד רש"י (סוטה לט, א ד"ה ובפתחו). וכ"פ כמה אחרונים, מהם: א"ר (ס"ק ג), מאמר (ס"ק ד), כה"ח (ס"ק ח). ויש שפסקו (ראה מג"א ס"ק ג) להחמיר משעה שהספר נפתח, שכן הוא פשט לשון הגמ' (וכ"ה הלשון ברוב הפוסקים). ובביאור הגר"א שם כתב שכ"ה בירושלמי (מגילה פ"ג ה"ז) ובמסכת סופרים (פי"ג, ח). וכ"פ: שערי אפרים (שער ד אות יא), דה"ח (אות ג) ומשנ"ב (ס"ק ד). רנב. ראה בסי' הבא ובהע' רנו.

רג. סוטה (לט, א): "אמר רבא בר רב הונא: כיון שנפתח ספר תורה - אסור לספר אפילו בדבר הלכה, שנאמר (נחמיה ח, ג): 'וכפתחו עמדו כל העם', ואין עמידה אלא שתיקה... ר' זירא אמר רב חסדא: מהכא (שם): 'ואזני כל העם אל ספר התורה'". והובא להלכה ברמב"ם ובטוש"ע (שם). הרמב"ם ורבינו הביאו הפסוק השני הנזכר בגמ', משום שמהפסוק הראשון לא מוכח כולי האי שאין לדבר בשעת הקריאה, שאפשר שעמדו על רגליהם בשעה שהראו הסי' לציבור (כס"מ שם). והטור (שם) הביא הפסוק הראשון.

רנד. וכ"כ מכתם ורשב"ץ (ח, א) בשם ר"ת, מאירי (שם) בשם יש מפרשים, ספר הבתים (קריאת התורה שער ב סי' כח) ורבינו מנוח (שם) בשם אית דאמרי, וכתב שאין דעת הרמב"ם כן. הב"י (שם) כ"כ בשם הכלבו, והעיר שמדברי הפוסקים שכתבו דין זה בסתם, משמע שלא חילקו בזה.

רנה. וכ"כ שלא לסמוך לכתחילה להקל (ככל החילוקים המובאים בסי' הבא): אבורהם (עמ' קלג), ספר הבתים, רשב"ץ, בדק הבית וש"ע (שם).

ועי' מעשה רוקח על הרמב"ם מש"כ בזה. במגן גיבורים (אלף המגן ס"ק ב) כתב שכנראה הייתה לרמב"ם גירסא אחרת בש"ס, ורבינו מנוח (שם) כתב שהרמב"ם מסכים לסדר המובא שם.

רמט. מגילה (לב, א): "עשרה שקראו בתורה - הגדול שבהם גולל ספר תורה. הגוללו נוטל שכר כולן... שכר כולן סלקא דעתך? אלא אימא: קיבל שכר כנגד כולן". דעת הרמב"ם שהעולה האחרון הוא הגולל (כך הסבירו רבינו מנוח שם וס' הבתים קריאת התורה שער ג סי' ו). ועי' מה שביאר בזה ערוה"ש (קמו, ט). ומפשט הגמ' לכאורה משמע שאחד מהעולים גולל, ולא דווקא האחרון. ויש שכתבו שכ"א ראשי לגלול, ולא דווקא מאותם שעלו לתורה, ראה ח"י הרשב"א (סוף מגילה) ור"ן (על הרי"ף מגילה יא, ב ד"ה עשרה) בשם יש מי שכתב. והובאה מח' זו בטור (קמו, א) בשם העיטור, וכ"ה באשכול (איוערבך, ח"ב עמ' 68). השו"ע (קמו, א) פסק כסוברים שהגדול שבקוראים גולל, אך כתב שרגילים לקנותו בדמים יקרים. והמשנ"ב (ס"ק ז) כתב שכיום לא נהגו לדקדק בזה, ומכבדים אף בינוניים, ומשום דרכי שלום. וכתב עוד (ס"ק ו) שיש פוסקים שהגדול שבביהכ"נ גולל, אף על פי שלא קרא בתורה (מג"א), וכן פסק הגר"א בביאורו, וכן פשט המנהג כיום שאין מחפשיין אחר מי שקרא בתורה.

רנ. ברמב"ם לפנינו כתוב: "אפילו גדול שבצבור". וכוונתו (ראה כס"מ שם), שאע"פ שיש להקדים את החשוב שבצבור, ומזה נלמד לכאורה שאין ראוי להעלותו בסוף - כיון שהגולל, שהוא אחרון העולים, נוטל שכר כנגד כולם - יש לעלייה זו חשיבות רבה, ושיידך להעלותו בה. ועי' לקמן סי' מה.

רנא. מלשון רבינו האיסור לדבר חל רק משעה שמתחיל

(ג) והר"י מקורביל ז"ל³⁶⁷ (סמ"ק מצוה קנה) כתב, וכשנפתח ספר תורה אסור לספר³⁶⁸, יש גורסין אפילו לדבר הלכה ינו. וינו ואם יש שם³⁶⁹ עשרה בני אדם מטים אזנם אל הקריאה מותר ינו, או לגרוס נמי בלחש³⁷⁰ מותר, שאין³⁷¹ לבטל מצות³⁷² הקריאה ינו. וגם לחזור³⁷³ הסדר שנים מקרא ואחד תרגום שחייב אדם להשלים מותר ינו, ע"כ. ומי שתורתו אומנותו, מותר לעסוק בתורה בשעת הקריאה ינו:

(T2) ואסור להניח ספר תורה בשעה שקורא הקורא ינו ולצאת, אף על פי שישאר שם מנין. והיוצא הוא בכלל (ישעיהו א, כח) ועוזבי ה' יכלו. ובין גברא לגברא שרי ינו:

367. ז"ל: ג ד חסר 368. לספר: א ג ד לדבר 369. יש שם: ב ישנם ג ד יש 370. בלחש: ב בלחש נמי 371. שאין: ב שלא 372. מצות: ב את 373. לחזור: ב לחזור את

רק בין גברא לגברא, והפסיק בזמן הקריאה, וכך מצא שכתבו תלמידיו בשמו. וע"ע א"ר (ס"ק ד) בשם הלחם חמודות (פ"א אות לט) שהחמיר בזה אפי' בין גברא לגברא.

רסא. כ"ד הרי"ף (מגילה יד, ב), וכן חילק ר"ח (ח, א), הובא בתוס' (סוטה לט, א ד"ה כיון), בראבי"ה (ח"א סי' כא) ובאו"ז (שם). ובתוס' (ח, א ד"ה רב ששת) כ"כ בשם הרי"ף, וכתבו שמסתבר כתירוץ זה. וכ"כ ראשונים רבים, מהם: רמב"ם, רא"ש, מרדכי (שם), שבה"ל (סי' לט), ראב"ן (סי' קלג), מכתם, רא"ה, ריטב"א, נימוק"י (ח, א). למעשה, השו"ע (שם) הביא חילוקים אלה, אך בסוף דבריו כתב: "והנכון, שבכל הפרשיות, ראוי למדקדק בדבריו לכוין דעתו ולשומעם מפי הקורא". וע"ע משנ"ב (ס"ק ט) שכתב בשם כמה אחרונים להחמיר בזה מעיקר הדין.

רסב. מלשון רבינו (וכן הלשון ברמב"ם) משמע שהאיסור לצאת דווקא לאחר שהתחילו הקריאה, אולם מלשון הטור והשו"ע משמע שמזמן שנפתח הספר אסור לצאת. ועי' ביה"ל (קמו, א ד"ה כשהוא).

רסג. גמ' (ח, א): "אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר רבי אמי: מאי דכתיב (ישעיהו א, כח): 'ועוזבי ה' יכלו' - זה המניח ספר תורה ויוצא. רבי אבהו נפיק בין גברא לגברא". והובא להלכה ברמב"ם (פי"ב, ט) ובטוש"ע (קמו, א). ועי' ביה"ל (ד"ה אבל) שהביא מהתשב"ץ (ח"ג סי' צח) שמה שהקלו לצאת בין גברא לגברא, זה דוקא באקראי, אבל אם עושין כך תדיר - נראה הדבר כפריקת עול תורה.

רנו. כ"ה בנוסח הגמ' לפנינו, הביאיהו ראשונים רבים (וש"נ: "בדבר הלכה").

רנז. רבינו מביא כאן כמה חילוקים בעניין לימוד תורה בזמן הקריאה. חילוקים אלה נובעים מהסתירה בין הגמ' (ח, א) האומרת שרב ששת היה מחזיר פניו וגורס בשעת הקריאה (ראה רש"י שם), לגמ' בסוטה (שם) האומרת שאין לדבר בשעת הקריאה.

רנח. כן דעת בה"ג (עמ' רסג). ועי' ב"י (שם) שכתב בשם מהר"י אבהו שאף בה"ג לא התיר אלא לדבר דברי תורה, וכ"כ הרמ"א (שם). דעת בה"ג הובאה בראשונים רבים, מהם: תוס' (ח, א ד"ה רב ששת), או"ז (ח"א סי' יא), מרדכי (סי' טז), הג"א (פ"א סי' ז), מכתם, נימוק"י ורשב"ץ (ח, א). פוסקים רבים כתבו שדברי בה"ג הם בתנאי שלומד בלחש, וכמובא בסמוך. וראה משנ"ב (ס"ק ח). וע"ע רבינו מנוח (שם) שכתב שהרמב"ם חולק על בה"ג, וכן האבודרהם (עמ' קלג) בשם חידושי רב"ש, שהרי הפסוק (המובא בגמ' שם) מדבר שהיו רבים, ואעפ"כ אסור.

רנט. טור (שם) בשם רש"י (ובהג' והע' לטור מהד' מ"י כתבו שברוב דפוסי הטור, וכן בכתה"ל, כתוב: ר"י), תוס' (שם), או"ז (שם) בשם ר"י ב"ר יצחק בשם ר"י ב"ר שמואל, רא"ש (פ"א סו"ס ז), מרדכי (שם).

רס. כתב האו"ז (שם) שראה את מורו ר"י החסיד ומורו ה"ר אברהם בן ה"ר משה שנהגו כן, וכתב שזה מותר לכו"ע, הואיל ועוסק באותו עניין. והובאו דבריו במרדכי (סי' יט). וכ"כ הסמ"ק (סי' קנה). ויש חולקים, ראה הגה"מ (שם אות ז) שראה את מורו (המהר"ם) שלמד

(לז) ובמקומות שנהגו לתרגם רס"י, אין הקורא רשאי להגביה קולו מן המתרגם, ולא המתרגם יותר מן הקורא רס"ה:

(לז) ואין הקורא רשאי להתחיל פסוק עד שיכלה התרגום מפי המתרגם, ואין המתרגם רשאי לתרגם עד שיכלה הקורא לקרות רס"ו:

(לז) ולא יהיה הקורא או המתרגם³⁷⁴ נשען לעמוד או לקורה, אלא עומד ביראה רס"ז. ירושלמי (מגילה פ"ד ה"א כז, ב), רבי שמואל בר רב יצחק עאל³⁷⁵ לבי כנשתא, חזא³⁷⁶ בר נש קאי וקא קרי רס"ז³⁷⁷ וסמין³⁷⁸ לעמודא. אמר ליה אסור רס"ז³⁷⁹ לך, כשם שנתנה³⁸⁰ באימה ע"י, כך אנו צריכין לנהוג בה באימה רע"א³⁸¹:

(לז) ולא יתרגם החזן עצמו, כדאמרינן בירושלמי (שם), אמר רבי חגי³⁸², רבי שמואל בר רב יצחק עאל לבי כנשתא, חמא³⁸³ חזנא דקאים³⁸⁴ ומתרגם ע"ב. אמר ליה, אסור רס"ז לך, כשם שנתנה בסרסור, כך אנו צריכין לנהוג בה רע"ג:

(לז) ולא יתרגם מן הכתב, אלא בעל פה. דאמרינן בירושלמי (שם), רבי שמואל בר רב יצחק עאל³⁸⁵ לבי כנשתא, חמא³⁸⁶ חד סופר דהוה מושיט תרגומא מגו כתבא. אמר ליה, אסור³⁸⁷

374. הקורא או המתרגם: ב המתרגם או הקורא 375. עאל: ד על 376. חזא: ד חזר 377. קרי: ב קארי 378. וסמין: ב וקא סמין 379. אסור: א ב אסיר ר' ביאורים 380. שנתנה: ב שנתנה התורה 381. באימה: ב חסור 382. חגי: ג ד חגאי 383. חמא: ג ד חזא 384. דקאים: א ג ד קאי 385. עאל: ב ד על 386. חמא: ג ד חזא 387. אסור: א ב אסיר כנ"ל הע' רסט

קפ) כתב בשם רס"ג שהן הקורא והן המתרגם אסורים להישען, ובספר האשכול (סט, א) כתב בשם הנגיד בשם רס"ג: "הקורא בתורה לא ישען לכתל ולא לעמוד, וכן המתרגם, ולא ידענא מהיכא" (ובמהד' הרב אויערבך ח"ב עמ' 69 רק כתוב: "הקורא בתורה צריך לעמוד, ולא ישען עצמו בכותל". ולא כתב כן בשם הנגיד ורס"ג, ולא כתב: "ולא ידענא מהיכא"). וראה טור (קמא, א) שכתב ללמוד כן מזבחים (יט, ב), וכן למדו משם התוס' (שם ד"ה עמידה), והוסיפו שכ"ה בירושלמי, וכפי שכתב כאן רבינו למעשה, השו"ע (שם) כתב שצריך לקרות מעומד, ואפילו לסמוך עצמו לכותל או לעמוד, אסור. והרמ"א הוסיף שגם החזן הקורא (=בעל הקורא) צריך לעמוד עם הקורא. והמשנ"ב (ס"ק ה) כתב בשם השערי אפרים שה"ה לסגן. והד"מ (אות א) הביא בשם הגה"מ (פי"ב אות ט) שהמתרגם אינו רשאי להישען על שום דבר, כמו הקורא. ערב. בירושלמי נוסף כאן: ולא מקים בר נש תחתוהי, וכ"ה בכלבו.

רעג. ב"י (קמה, א) בשם הכלבו, שבה"ל (סי' לה).

רסד. ראה תוס' (מגילה כג, ב ד"ה לא שנו) שכתבו שכיום המנהג שלא לתרגם, וגם בימי התלמוד היו מקומות שלא תרגמו, וכ"כ הטוש"ע (קמה, ג). וראה לקמן סו"ס מ.

רסה. גמ' (מה, א), רמב"ם (שם, יא), טוש"ע (שם, א). רסו. סוטה (לט, ב), רמב"ם וטוש"ע (שם).

רסז. במגילה (כא, א) מובא שהקורא בתורה צריך לעמוד, ואת האיסור להישען למד רבינו מהירושלמי (המובא בסמוך). וראה הע' רעא.

רסח. וקא קארי - בירושלמי לפנינו: מתרגם.

רסט. אסור - ר' שנו"ס. בירושלמי לפנינו: "אסור", וכן מצטט במאירי מגילה (כא, א ד"ה כבר), ובאגודה מגילה (כד, א). אומנם בכלבו: "אסיר".

ער. בירושלמי לפנינו נוסף: וביראה, וכן בסמוך.

רעא. הירושלמי לפנינו כ"כ ביחס למתרגם, ולא ביחס לקורא (אולם לפי גירסת רבינו בירושלמי, ראה הערה רסח, מדובר בקורא). גם הרמב"ם (פי"ב, יא) כתב ד"ן ביחס למתרגם בלבד, אולם ההגה"מ (שם אות ט) כתבו שכ"ש שהקורא עצמו אסור להישען. בספר העיתים (סי'

לך. דברים שנאמרו בפה, בפה, ושנאמרו בכתב, בכתב. וכן נמי³⁸⁸ דעת הרמב"ם³⁸⁹ ז"ל ע"ד (פי"ב, יא). וכתב עוד (שם), ואין הקורא רשאי להיות מסייע לתורגמן³⁹⁰, שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ע"ה:

(מ) ולא יהיו שנים מתרגמין בתורה כאחד רע"ו.

רע"ו ולא כל המקראות מתרגמין בצבור. מעשה ראובן, ומעשה עגל השני רע"ח, וברכת כהנים רע"ט, ומעשה דדוד, ומעשה דאמנון³⁹¹ בן דוד, כל אלו³⁹² נקראין ולא מתרגמין רפ".³⁹³ ומעשה אמנון סתם רפ"א, ומעשה אבשלום בפלגשי אביו, נקראין ומתורגמין רפ"ב.

שאלו רפ"ג, היכן מצינו שמפטירין בהן, שהוצרכו לומר נקראין או לא נקראין, והלא ההפטרות סדורות אצלנו, ואין מפטירין באחת מכל אלו. ותרצו, כי בימי חכמי התלמוד, לא היו סדורות אצלם כמו היום, והם היו מפטירין בכל מקום. לכך הוצרכו לומר באלו נקראין ומתרגמין, ובאלו נקראין ולא מתרגמין³⁹³.

ירושלמי (מגילה פ"ד הי"א לג, ב), ברכת כהנים, נקרא ולא מתרגם. רבי אבא בעא מרבי יוסי, אמר ליה, מאי טעמא. אמר ליה, כה תברכו, לברכה ניתנו, ולא לקריאה. פירוש, לקריאה כהלכתו בתרגומו רפ"ד³⁹⁴.

ומעשה העגל השני, מן (שמות לב, כא) ויאמר משה אל אהרן עד (שם, כה) וירא משה את העם,

388. נמי: ד חסר 389. הרמב"ם: ב הרמב"ן 390. לתורגמן: ג לתרגום ד לתרגם 391. דאמנון: ב אמנון 392. אלו: ב אלה 393. ומעשה... מתרגמין: א ג ד חסר 394. בתרגומו: ג ד בתרגום

עדר. דברי הירושלמי הובאו גם ברי"ף (מגילה יד, א),

באשכול (סה, א), בשבה"ל (סי' עח), במאירי (שם כא, א סוד"ה כבר) ובראשונים נוספים. ועי' פר"ח (קמה, א) שכתב שנוהגים כיום לקרוא מתוך הכתב, משום: "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

ערה. מגילה (לב, א), טוש"ע (שם).

רעו. מגילה (כא, ב), רמב"ם (שם).

רעז. בכלבו רוב סימן זה ליתא, רק כתב: "מעשה ראובן, וברכת כהנים, ומעשה העגל מן ויאמר משה אל אהרן עד וירא משה את העם, ועוד פסוק אחד ויגוף ה' את העם" - נקריין ולא מתרגמין".

רעח. דהיינו, מה שסיפר אהרן למשה איך נעשה העגל (רש"י מגילה כה, א ד"ה ומעשה). ופירש, שאינו מתרגם, כדי שלא יחשבו שהיה בעגל ממשות. ותוס' (שם, ב ד"ה מעשה) כתבו עפ"י הירושלמי שזה מפני כבודו של אהרן.

רעט. ראה לקמן הע' רפד.

רפ. משנה מגילה (כה, א), רמב"ם (שם, יב).

רפא. היינו, שלא כתוב אמנון בן דוד, אלא רק אמנון.

רפב. גמ' (שם, ב).

רפג. כ"א באשכול (סה, ב, ובמה' אויערבך ליתא) ובכס"מ (פי"ב, יב). אולם צ"ע ממגילה (ל, ב) שכתוב: "לסדר ההפטרות הוא חזור", שמשמע שהיה סדר ההפטרות. וע"ע בספר העיתים (סי' קפד וקפה) שנחלקו בזה רה"ג ור"י אלברצלוני.

רפד. בבבלי (שם) הובא טעם אחר מדוע אין לתרגם ברכת כהנים, משום שכתוב בה: "ישא". ופרש"י: "שלא יאמרו הקדוש ברוך הוא נושא להן פנים, ואינן יודעין שכדאי הן ישראל לשאת להן פנים...". ובס' האשכול (סה, ב) הביא שני הטעמים.

ועוד פסוק (שם, לה) ויגוף ה' את העם, נקראין ולא מתרגמין רפ"ה. ³⁹⁵ והם ששה פסוקים בין הכל ³⁹⁵. פירוש, זה הפסוק שהוסיף בהלכות (בה"ג סוף עמ' רסה), ויגוף ³⁹⁶, לא נזכר בתלמוד כלל. ואמר רב האי ז"ל ³⁹⁷, דאיתמר משום זקנים הראשונים, כשמתרגמין ויגוף ה' ³⁹⁸, אין משלימין אותו. ונהגו בני אדם כן, ואין לו זכר אלא בתלמוד ארץ ישראל (ירושלמי שם), דאמר ביה, רבי אחא בשם רבי אבא תרגם ³⁹⁹, ומחא ה' ית עמא על ⁴⁰⁰ אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן רפ"ו.

כתב הבעל האשכול ז"ל ⁴⁰¹ (אויערבך, ח"ב עמ' 61), וזה לשונו רפ"ו, וכל אלו שאמרו נקראין ולא מתרגמין, וכל השמות, כגון ראובן ושמעון רפ"ה, עטרות ודיבון, שאין להם תרגום, בכולן חוזר ⁴⁰² המתרגם ⁴⁰³ וקורא כל פסוק ופסוק כפשוטו ⁴⁰³ אחר ⁴⁰⁴ הקורא, כדי לצאת ידי חובת תרגום, ולהודיע שלא משום ⁴⁰⁵ עצלות מניחין אותו ⁴⁰⁶, אלא משום כבוד צבור, וכבוד ⁴⁰⁷ ראובן רפ"ט, ומשום ישא ה' ³⁷. והיה לנו לצאת ידי חובת תרגום שהוא הלכה למשה מסיני רצ"א, אלא מנהג מקולקל הוא שנתעצלו בתרגום ⁴⁰⁸. ועכשיו לא נהגו לתרגם, והטעם כי אין מבינים התרגום עתה רצ"ב, עכ"ל:

395. והם... הכל: א ג ד חסר 396. ויגוף: ב ויגופ יי 397. ז"ל: א ג ד חסר 398. ה': א חסר 399. תרגם: ב חסר 400. על: ב חסר 401. ז"ל: ג ד חסר 402. חוזר: ב חוזר בהם 403. וקורא... כפשוטו: ב חסר 404. אחר: א ג ד לאחר 405. ולהודיע שלא משום: ב וכדי להודיע שלא מחמת 406. אותו: א ד אותן ג אותם 407. וכבוד: ב ומשום 408. בתרגום: ב בתרגום עכ"ל וי"א

מובא גם בשל"ה מס' שבת (פ' תורה אור כ) בשם תולעת יעקב: "וטעם התרגום כטעם שיער של תפלין שהוא הלכה למשה מסיני, והתורה ירדה כרוכה בו".

רצב. עיי' תוס' (מגילה כג, ב ד"ה לא) שהוכיחו מהגמ' שם, שאף בזמן חכמי התלמוד היו מקומות שלא היו מתרגמים, ומכאן סמך למה שאין אנו מתרגמים בזה"ו. וכן כתב הרא"ש (מגילה פ"ג סי' ו) להוכיח מהגמ', ושכ"א בירושלמי (שם פ"ד ה"א), שהתרגום אינו מעכב, ודווקא בזמנם שהיו יודעים ארמית, היו מפרשים להם הפסוקים בארמית, אבל כיום מה התועלת בתרגום שאין מבינים אותו. וכ"כ בשו"ע (קמה, ג). ויש מהגאונים שכתבו שבכל אופן יש לתרגם. דעת רב נטרונאי גאון שיש בזה חיוב, ואם לא תרגמו לא יצאו ידיה, הוב"ד בטור (שם), בסרע"ג (עמ' קטו), בסידור רש"י (סי' תקב), במחז"ו (סי' קצו) ובס' המנהיג (עמ' קסא). ודעת רה"ג שיש בזה מצוה, הוב"ד בשו"ת הגאונים (מוספיה, סי' צב; שערי תשובה, סו"ס פד). בשב"ל (סי' עח) הביא דברי שניהם, עיי"ש דעתו למעשה.

רפ"ה. גמ' (שם). הפסוק הנוסף ("ויגוף") לא נזכר בגמ', כפי שרבינו כותב בסמוך, והובא ברי"ף (מגילה טז, ב) ובמאירי (שם כה, א ד"ה המשנה העשירית).

רפ"ו. שו"ת הגאונים (הרכבי, סי' רח; עמנואל, סי' סה). ונראה שרבינו ציטט כל זה מהאשכול (סה, ב, ובמהד' אויערבך ליתא).

רפ"ז. הלכה זו שמביא רבינו בשם ס' האשכול מצויה רק באשכול שהוציא הרב צ"ב אוירבך, ואינה מופיעה באשכול שהוציא ר' שלום אלבק הנחשב למהימן יותר. ובהקדמה לכרך א' (עמ' 37) הרחבנו בעניין.

רפח. באשכול לפנינו נוסף: וכו' וכן.

רפט. כבוד צבור וכבוד ראובן - באשכול לפנינו: כבוד ראובן ואהרן.

רצ. באשכול לפנינו נוסף: וכדומה.

רצא. במגילה (ג, א) איתא שניתן בסיני, אך לא שחיוב קריאתו מהלמ"מ. ואולי זו כוונתו שניתן בסיני, ולכן יש לו חשיבות גדולה מאוד, והיה ראוי לקרותו בציבור. כך

(מא) רצג כתב הבעל האשכול ז"ל רצד⁴⁰⁹ (סה, ב), אמר רב סעדיה גאון ז"ל (בסידור עמ' שסט), עשרה פסוקים צבור קורא אותם ומתרגם אותם, כשמגיע הקורא בתורה⁴¹⁰ אליהם, ואלו הם, (שמות יד, יד) ה' ילחם לכם, (שם, לא) ויאמינו בה', (שם טו, ג) ה' איש מלחמה, (שם, יא) מי כמכה באלים⁴¹¹, (שם, יז) מקדש ה' כוננו ידיך, (שם, יח) ה' ימלוך⁴¹², (שם יז, יד) כי מחה אמחה⁴¹³, (שם לב, יב) שוב מחרון אפך, (שם לד, ו) ה' ה' אל רחום וחנון⁴¹⁴, (דברים כה, יט) תמחה את זכר עמלק. ובנביאים שלשה, ואינון דאפטרותא⁴¹⁵, ואלו הם, (ישעיהו ו, ג) קדוש קדוש קדוש ה' צבאות⁴¹⁶ בהפטרות⁴¹⁷ בשנת מות, (יחזקאל ג, יב) ברוך כבוד ה' ממקומו בהפטרות המרכבה⁴¹⁸, (ישעיהו נט, כא) לא ימושו מפּיך בסוף הפטרות יום הכפורים⁴¹⁹. ובכתובים שנים, ואלו הן, (אסתר ח, טז) ליהודים היתה אורה, (שם י, ג) כי מרדכי היהודי⁴²⁰, כשקורא המגלה בצבור⁴²¹, עכ"ל.

ובמחזור ויטרי⁴²² (סי' רמה) כתוב, מה שנהגו הקהל לומר י"ג מדות בשעת קריאת התורה בתענית צבור, מנהג כשר הוא, לפי שהן דברי תחנונים, והן הן י"ג מדות שאינן חוזרות ריקם⁴²³. [ו]דרך⁴²⁰ הוא ששליח צבור מתחיל ראש הפסוק ופוסק⁴²⁴ עד שיפסוק המקרא מפי הצבור, ואחר כך חוזר לגומר⁴²¹. ואינו אלא רמז לצבור לאומרו, ולא מפני שחובה הוא להתחיל ולשתוק. וכן נהגו בפסוק וסלחת לעוננו ולחטאתנו וכו', ע"כ⁴²².

(מב) ואחר קריאת התורה אומר קדיש זוטא⁴²⁵ לעולם⁴²³, לבד⁴²⁴ ממנחתא דשבתא ודתעניתא. לפי שאחרי קריאתן עומדין להתפלל, איחרו הקדיש עד עמדו לפני התיבה שב. ש"וסימן לדבר, בצפרא ברך, וברמשא כרך⁴²⁵. וכן המנהג ברוב המקומות⁴²⁶.

409. כת' הבי' האשכול ז"ל: א ג ד חסר 410. הקורא בתורה: א ג קורא בתורה ד קורא התורה 411. באלים: ג ד באלים ה' 412. ימלוך: א ג ד ימלוך לעולם ועד 413. אמחה: א ג ד אמחה את זכר עמלק 414. וחנון: ג ד חסר 415. דאפטרותא: א ב באפטרותא 416. ה' צבאות: ב חסר ג ד ה' 417. בהפטרות: ב באפטרותא 418. ממקומו בהפטרות המרכבה: ב באפטרותא המרכבה 419. בסוף הפטרות י"ה: ב באפטרותא ד"ה 420. [ו]דרך: א ב ג ד דרך 421. לגומר: א וגומר ב ואמרו 422. לעוננו ולחטאתנו וכו' ע"כ: א לעוננו וכו' ע"כ ב לעונינו עכ"ל 423. לעולם: ב חסר 424. לבד: א ג ד בר 425. כרך: ב כרע 426. המקומות: ב מקומות

ב מקומות

רצג. סי' זה ליתא בכלבו. רצד. ר' שנו"ס. נר' שיש לתקן הנוסח לפי כ"י ב כי המקור לדברים בסי' האשכול. רצה. עי' רמ"א (תרצ, יז). רצו. דברי רס"ג הובאו גם בשו"ת הגאונים (עמנואל, סי' סה). וע"ע אבודרהם (עמ' שה) שכתב בשם רס"ג שיש עשרה פסוקים שאומר ש"צ התחלתם, והציבור משלימם בקול רם, ואח"כ חוזר ואומרם הש"צ. ולא כתב שהציבור מתרגם אותם, וכמובא כאן, אלא שאומרים אותם בקול רם. רצז. וכ"א בסידור רש"י (סי' שדמ) ובשו"ת רש"י (סי' קל).

רחצ. ראה ר"ה (יז, ב). רצט. ופוסק - במחז"ו ובסידור רש"י: ושותק. ש. מנהג זה הובא במשנ"ב (תקסו ס"ק ג). שא. זוטא - במחכים: קצר. שב. עכ"ל ס' המחכים (עמ' 17). וכ"כ: ס' המנהיג (עמ' קסח), רוקח (סי' נו), שבה"ל (סי' עט), אבודרהם (עמ' קעח) וריב"ש (סי' שכא). רבינו כתב ד"ז גם בסדר תפילת מנחה של שבת (סי' ב). והובא להלכה במג"א (רצב ס"ק ב), במשנ"ב (ס"ק ד) ובשאר אחרונים. שג. וסימן... המקומות - ליתא בכלבו. סימן זה לא מצאנו בשום מקור אחר, אלא בא"ח (תפלת מנחה של שבת אות ב).

(מג) ויש אומרים דכל זמן שמפטירין בנביא⁴²⁷, אומרים קדיש אחר קריאת התורה, אפילו⁴²⁸ במנחה. וכן נהגו במקצת מקומות^ש. וגם יש מקומות אומרים⁴²⁹ קדיש במנחה אחר קריאת התורה אפילו בלא הפטרה, ואין אומרים ואני תפילתי עד אחר⁴³⁰ חזרת הספר למקומו, ואחר ואני תפילתי^ש אומר קדיש, ומתפללין⁴³¹ עמידה⁴³². והכל הולך אחר המנהג.

וביום שיש בו הפטרה, כגון⁴³³ בשבת, יעמוד המפטיר ויקרא במקום שקרא המסיים שלשה פסוקים לכל הפחות. ואם לא הפסיק בקדיש, יוכל המפטיר להיות ממנין הקוראים, שהרי קרא⁴³⁴ בתורה, ומברך⁴³⁵ לפניה ולאחריה כשאר הקוראים^ש:

(TM) כתב הר"ם נ"ע (תשב"ץ קטן סי' קצא), היכא שקראו ששה וסיימו הסדר, ואמר⁴³⁶ החזן קדיש, אינו⁴³⁷ צריך לקרות עוד אחר, אלא החזן יאמר⁴³⁸ עוד קדיש אחר אחר המפטיר, כי המפטיר עולה למנין שבעה, כדאמרינן במגילה (כג, א), הכל עולין למנין שבעה, אפילו אשה ואפילו קטן^ש. וכן פירש ר"ת ז"ל^ש (תוס' שם ד"ה חד).

⁴³⁹ והריא"פ ז"ל (מגילה יג, א) פירש משמיה דרב נטרונאי גאון ז"ל^ש (שו"ת, ברודי, או"ח סי' פה), דאמר משמיהו דרבנן סבוראי, דהיכא דקרו שיתא ואפסיקו בקדישא והדר אפטר, אינו עולה, וצריך למקרי שבעה מקמיה קדישא. והיכא דלא אפסקו בקדיש מקמיה אפטר, עולה. וטעמא דמסתבר הוא, עכ"ל. וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל⁴³⁹ (שם כג, א ד"ה ולא):

(מה) אין גוללין ספר תורה מפרשה לפרשה בצבור, מפני טורח צבור. נוסח אחר⁴⁴⁰, מפני

427. בנביא: א ג ד בנביאים 428. אפי': ב ואפי' 429. אומרים: ב שאומרים 430. אחר: ב חסר
431. אומר קדיש ומתפללין: ב מתפללין 432. עמידה: ב ג ד בעמידה 433. כגון: א ג ד כמו 434. קרא:
ב קורא 435. ומברך: א ג ד ובירך 436. ואמ': א ג ד ואומר 437. אינו: א ג ד שאינו 438. החזן
יאמר: א יאמר החזן ג ד יאמר 439. והריא"פ... הרשב"א ז"ל: א ג ד חסר 440. נוסח אחר: ב ויא

דש. ויש... המנהג - ליתא בכלבו.

שה. גם דעה זו הביא רבינו בסדר תפילת מנחה של שבת (שם). ובשו"ת הר"י מגאש (סי' פט) פסק שאין לומר קדיש במנחה של ת"ב ויו"כ, משום שאין להפסיק בקדיש בין הקריאה בתורה להפטרה.

שו. אמירת "ואני תפילתי" במנחה בשבת הוכרה בא"ח בסדר מנחה של שבת (סי' א) ושם הביא הטעם לכך. אמירה זו הוכרה בכלבו (סי' מ) ובראשונים רבים, ביניהם: מחז' ויטרי (סי' קלו), לקוטי הפרדס מרש"י (יז, ב) (שם הובאו שני טעמים למנהג), הרוקח הל' שבת (סי' נו), שבה"ל שבת (סי' קכו) ועוד ועוד. אומנם בדרך כלל כתבו שהמנהג לאומרו אחר הקדיש ולפני קריאת התורה, וכן כתוב בא"ח הל' שבת (שם), והמנהג לומר זאת סמוך לעמידה, כמבואר להלן, נר' שכתוב רק ברבינו.

שז. ראה לעיל סי' ב ובסי' הבא, ובהע' שם.

שת. ראה ביה"ל (רפב ד"ה דקיי"ל).

שט. וכ"כ הטור (רפב, ו) בשם הר"מ, והבי"י כתב שכ"ה במרדכי (הל' קטנות סי' תתקסט) ובכלבו. וראה עוד בזה לקמן סי' נו. הטור כתב שהרא"ש חולק בעניין הקדיש, ולדעתו אין לומר שוב קדיש, ודלא כמהר"ם. למעשה, השו"ע (שם) פסק שהמפטיר עולה למנין ז', ואין צריך להעלות אדם נוסף ל"שביעי", והמשנ"ב (ס"ק לד) פסק בשם כמה אח' שא"צ לומר קדיש נוסף, וכדעת הרא"ש.

שי. שו"ת הגאונים (הרכבי, סי' תקב), אוה"ג (מגילה סי' קל), ראבי"ה (ח"ב סי' תקפב) בשם רב עמרם ורב נטרונאי, ספר העיתים (סי' קפא) בשם מר רב פלטוי, ספר המכריע (סי' לא), הגה"מ (פי"ב אות צ).

כבוד צבור. לפיכך כשקורין⁴⁴¹ בשני עניינים בבית הכנסת, מוציין שני ספרי תורה, אם יהיין⁴⁴² שם שי"א.

ונהגו רבותינו ז"ל היכא דאיכלע יום שצריך להוציא שלשה ספרים, אם אין⁴⁴³ להם אלא שנים, קורין בראשון וגוללין אותו, ואחר כך נוטלין⁴⁴⁴ השני וקורין בו, וחוזרין ונוטלין הראשון למפטיר שי"ב. וכן הדין אם אין להם אלא אחד, קורין וגוללין אותו, ואחר כך קורין בו, וכן פעם⁴⁴⁵ שלישית. וכן נמי כתב⁴⁴⁶ רב יהודאי גאון והבעל האשכול ז"ל שי"ג (סט, א).

ונהגו להיות המסיים גולל שי"ד. שטו וביום שיש בו⁴⁴⁷ שני ספרים, גולל המסיים הראשון, והכהן השני. ויש מקומות שהחזן גולל לעולם, ונותן הספר בחיק המסיים⁴⁴⁸ או בחיק אחד מן הקוראים⁴⁴⁹. והוא אינו מקבלו לעולם בידים ערומות. ונראה הטעם, משום מה שגזרו שטו שכל כתבי הקדש מטמאין⁴⁵⁰ את הידים. וכן אמר⁴⁵¹ רב נטרונאי ז"ל שי"ז⁴⁵² (בשו"ת, ברודי, או"ח סי' מז), כל כתבי הקדש⁴⁵³ כספר תורה, ומטמאין את הידים, ואין נוגעין⁴⁵⁴ בהן אלא במטפחות שי"ח, ע"כ⁴⁵⁵.

441. כשקורין: א ג ד כשקוראים 442. ס"ת אם יהיו: ג ד ספרים ויהיו 443. אם אין: ג ד ואין 444. ואחר כך נוטלין: א ב ונוטלין 445. פעם: ב בפעם 446. וכן נמי כתב: ד וכ"כ 447. בו: ד חסר 448. המסיים: ב ד המסיים הא' והכהן השני ויש מקומות שהחזן גולל לעולם ונותן הספר בחיק המסיים טעות הדומות 449. מן הקוראים: א מהקוראים 450. מטמאין: א ג יטמאו ב מטמאות 451. אמר: ב נמי כת' 452. ז"ל: ב ג ד חסר 453. הקדש: ב הקדש מטמאות את הידים 454. ומטמאין... נוגעין: ב ואין נוגעות 455. ע"כ: א ג ד חסר

שי"ג. האשכול הביא בשם רב יהודאי שאם צריך לקרוא בג' ספרי תורה, ויש להם רק ספר אחד, יכרכו ויקראו, ולא יעשו כן ברבים. וכתב שרב נטרונאי מיקל לכרכו ברבים, כדי שלא יתבטלו מקריאת התורה, וכ"ש אם כורכים בצד ביהכ"נ. ורב מתתיה מחמיר שלא לכרוך הספר בפרהסיא כלל. ודעתו שהעיקר כרב נטרונאי. ועי' נחל אשכול (שם אות כה) שהאריך לבאר המח'.

שיד. רמב"ם (פ"ב, יח). וכ"א לעיל סו"ס לא.

שטו. וביום... המנהג - ליתא בכלבו. ויש להעיר, שלא מצאנו מקורות נוספים למנהגים אלו דלהלן.

שטז. ראה משנה (ידים פ"ג, ה).

שיז. וכ"כ בשמו שו"ת הגאונים (מוסאפיה, סי' פא) ואשכול (נט, ב).

שיח. וכ"א בתוס' (שבת יד, א ד"ה האותו) ובאגודה (שם סי' יט). הרמ"א (קמז, א) כתב שי"א שגם בשאר כתבי הקדש אין לאחזו בלי מטפחת, אך לא נהגו כן. והוסיף שטוב להחמיר בזה אם לא נטל ידיו (ובס"ת יש להחמיר אפי' נטל ידיו). וראה ביה"ל (ד"ה וטוב).

שיא. לשון הגמ' שלפנינו ביומא (ע, א): "... שאין גוללין ספר תורה בציבור, מפני כבוד ציבור". ופי' רש"י: "מפני כבוד ציבור - שיהו מצפין ודוממין לכך". ולכן אמרו שם שבר"ח טבת שחל בשבת מוציאין ג' ספרי תורה. אלא שברמב"ם (פ"ב, כג) הובאה ההלכה בלשון אחרת: "... מפני טורח הציבור, שלא יטריח עליהם להיותן עומדין עד שיגלול ספר תורה...". ונר' שהיתה לרמב"ם נוסחה אחרת בגמ'. בכלבו הובא נוסח הרמב"ם. בריטב"א ביומא (שם) הלשון: "כבוד הציבור", אולם במגילה (כט, ב ד"ה אמר ר"י הגי': "טורח הציבור". ובתוס' רא"ש ביומא (שם ד"ה ונגלול) גר' כנר': "טורח הציבור". ד"ו נפסק להלכה בטוש"ע (קמז, ג), ושי"ג: "כבוד הציבור", וכנוסח הגמ' לפנינו.

שיב. רמ"א (תרסט, א). ועי' ביה"ל (שם ד"ה וחוזרין) שכתב בשם החמד משה, שזה דווקא בכה"ג שהס"ת הראשון יגלל בינתיים למקום שצריכים עכשיו, ולא יצטרכו הציבור להמתין, דאם לא כן, יותר טוב לגלול אותו ס"ת שכבר מונח לפניהם, ולא לעבור על המצוה וליקח הראשון.

ויש מקומות שהמסיים גולל הראשון, והששי⁴⁵⁶ גולל השני בשבתות⁴⁵⁷, והחמישי ביום הכפורים, והרביעי ביום טוב, והשלישי בחולו של מועד⁴⁵⁸. ואם הם שלשה ספרים, גולל המסיים⁴⁵⁹ השנים. ⁴⁶⁰ ויש מקומות שהמסיים גולל הכל לעולם שייט⁴⁶⁰. והכל הולך אחר המנהג שטו.

והמנהג, להיות⁴⁶¹ משים הגולל פני הספר כלפי פניו עד אחר הגלילה. ויצא לנו המנהג ממה שאמרו ז"ל (מגילה לב, א), כשהוא גוללו, גוללו מבחוץ. וכשהוא מהדקו, מהדקו מבפנים. ויש אומרים טעם מבפנים, כמו לפנים, שנאמר⁴⁶² (רות ד, ז) וזאת לפנים, ואין זאת אלא תורה, שנאמר (דברים ד, מד) וזאת התורה שכ"א. וכשהוא מהדקו מהדקו מבפנים, כלומר, כשזה האוחז ספר תורה מהדק אותה כדי שיגלל⁴⁶³ יפה, צריך שתהא⁴⁶⁴ הכתיבה כלפי המהדק ולא כלפי הגולל, וכל זה משום⁴⁶⁵ כבודן שכ"ב. כך פירש הרא"ה שכ"ב ז"ל.

וביאר עוד, והנכון, שכל ספריהן היו עומדין בתיקין, והכי קאמר, הגולל ספר תורה, פירוש, הרוצה לגלול אותו מתחלתו לסופו או לאמצעיתו, גוללו מבחוץ, שמוציאו⁴⁶⁶ מן התיק, ואין גוללו⁴⁶⁷ מבפנים. וכשהוא מהדקו⁴⁶⁸, שאינו מהדק אלא מעט, מהדקה מבפנים, שאין צריך להוציאה אם לא ירצה, כלומר, שאינו⁴⁶⁹ צריך שכ"ב, ע"כ.

ונהגו שיאמר הגולל בשעת הגלילה (דהיי"א כט, יא-יג) לך ה' הגדולה וכו', עד לשם תפארתך שכ"ה. והטעם, לפי שבכל פסוק מהם מצינו לשון מלבוש במקום אחר שכ"ו, ואומר אותם כשהוא

456. והששי: ב והשני 457. בשבתות: ב בשבת 458. בחש"מ: ב בחולו של מועד ובר"ח 459. ספרים גולל המסיים: א ג ד המסיי' גולל 460. ויש... לעולם: א ג ד חסר 461. להיות: ג ד שיהא 462. שנא: ג ד כ"ש 463. שיגלל: ג שיתפלל 464. שתהא: ג ד שתהיה 465. משום: ג ד מפני 466. שמוציאו: א ג ד שמוציאה 467. גוללו: א ג ד גוללה 468. מהדקו: א ג ד מהדקה 469. שאינו: ב אינו

שיט. לא מצאנו מקור נוסף למנהג זה. שכ. מכאן עד סוף הסי' לא הובא בכלבו, מלבד העניין האחרון (שהגולל אומר: "לך ה' הגדולה" וכו').

שכ"א. ראה: ספרי (האזינו, שכג), איכ"ר (פרשה ג), תנחומא (שופטים, ט), עבודה זרה (ב, ב).

שכ"ב. עיטור (דף צו ע"א), ר"ן (על הרי"ף יא, ב ד"ה וכשהוא; ובחי' למגילה שם) ומכתם (סוף מגילה) בפי' שני, רבינו מנוח (פי"ב, כד) וספר הבתים (קריאת התורה שער ג סי' ה). ומהר"ן (שם) משמע שהטעם לזה הוא מפני כבוד הס"ת, ומהעיטור ומדברי רבינו משמע שהטעם הוא משום כבוד העוסקים בס"ת. התוס' (מגילה לב, א ד"ה גוללו) בשם ר"ח, הרא"ש (שם סי' יב), והמאירי (שם) בשם יש מפרשים, כתבו פירוש אחר, והוא, שכשקושר המטפת סביב הס"ת, יהיה הקשר מבפנים, דהיינו כלפי הכתב. שאם יהיה מאחוריו, כשיפתח הס"ת יהיה צריך להפכו על הכתב להתירו הקשר, ואין זה כבוד

לס"ת. וגוללו מבחוץ שאמרו, עניינו גם כן כדי שייצא ההידוק מבפנים. וכ"כ הטור והרמ"א (קמז, ד). ועי' משנ"ב (ס"ק יז) הטעם שאין מקפידים בזה. שכ"ג. לא מצאנו מקור אחר לדברים אלו בשם הרא"ה. שכ"ד. וכ"כ הר"ן (שם) בשם י"א ושו"ת הריב"ש (סי' לב), והובא להלכה בשו"ע (קמז, ו). וכתב המשנ"ב (ס"ק כא) שאין לגלול הרבה מבפנים, שמא יקרע הספר. שכה. הובא במג"א (שם ס"ק ז) בשם הכלבו.

שכו. הפסוקים מדב"ה"א (כט, יא-יג): "לך יקנך הגדולה ותגבורה ותתפארת ותנצח ותהוד פי כל בשמים ובאָרץ לך יקנך הממלכה ותמתנשא לכל לראש: והעשר ותקבד מלפניך ואתה מושל בכל וביןך פת וגבורה וביןך לגדל ולתצק לכל: ועתה אלהינו מודים אָנחנו לך ומהללים לְשֵׁם תְּפָאֲרָתְךָ:" והטעם לאמירת הפסוקים משום שזכור "לשון מלבוש במקום אחר", סתם ולא פירש. וביחס

מלביש ספר תורה שכי:

(מז) שכתב המפטיר בנביא, יש לו להפטיר מעניינא דיומא או במאי דסליק מיניה. לפיכך הוא צריך לקרות בתורה תחלה⁴⁷⁰ שלשה פסוקים לפחות, וחוזר וקורא ממה שקראו לפניו, ויברך⁴⁷¹ לפניו ולאחריה שכתב.

של ולא יהיה פותח המפטיר להפטיר בנביא עד שיגלול הגולל הספר שלא. פירוש, שיתחיל⁴⁷² לגוללו שלי. ויש מפרשים שליג עד שיגלול, שיהיה נסגר ויעתיקהו החזן מהבימה להוליכו למקום שיושב שם כשגוללין אותו שלי. והמנהגות חלוקין בזה, והכל הולך אחר המנהג שלי:

(מז) ולא יפטיר בנביא פחות מכ"א פסוקים. ואם נשלם הענין בפחות מאלו, דיו שליג⁴⁷³ ואם קרא עשרה פסוקים ותרגמן, או אחר עמו שלי, דיו שליג⁴⁷³, ואפילו לא נשלם הענין שלי:

(מח) ומדלגין בנביא מענין לענין בענין אחר שליג⁴⁷⁴, או מנביא לנביא בתרי עשר, ובלבד שלא ידלג מסוף הענין שליט לתחלתו, ולא ישאה⁴⁷⁵ בדילוג אלא כדי שישלים המתרגם תרגומו שמ.

470. תחלה: ב חסר 471. ויברך: ד ומברך 472. שיתחיל: א ד שיתחילו 473. ואם... דיו: א ג ד חסר
474. אחר: א א' ב ד אחר 475. ישאה: א ג ד ישאו

כבוד הספר תורה - שלא יסחו דעתם ממנו ויעמוד בלא גלילה, שבזיון לספר תורה שיקראו בנביא, והוא עדיין לא נגלל. לפיכך די שימתין עד שיתחילו הגלילה. שלד. השערי אפרים (סי' ט סעי' ט) כתב שהעולם מקילים להפטיר עם תחילת הגלילה. שלה. מגילה (כג, א-ב), רמב"ם (פי"ב, יג), טוש"ע (רפד, א).

שלו. ותרגמן או אחר עמו - הרמב"ם שם כתב: "ותרגמן המתרגם", ולא כתב שהקורא עצמו רשאי לתרגם. לדעת רבינו, הקורא עצמו רשאי לתרגם, ודווקא בקריאת התורה אינו רשאי, שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה (ראה לעיל סי' לד). וכ"כ שו"ת התשב"ץ (ח"ד סי' קכא) ושו"ת הרשב"ש (סי' רעז).

שלו. גמ', רמב"ם (שם), טור (קפד, א). ובשו"ע השמיט ד"ז. וכתב הטור הטעם שא"צ לקרוא כ"א פסוקים כשמתרגמים: "שכל אחד חשוב כשנים, הוא ותרגומו, והאחרון חשוב כשלשה, לפי שאחר תרגומו המתרגם חוזר וקורא אותו פעם שנית". וכן הביא הכס"מ בשם הר"ן. וע"ע מסכת סופרים (פי"ד, ב), ובנו"כ שם.

שלה. בעניין אחר - בכלבו ליתא, וברמב"ם הגירסא: אחר. שלט. העניין - לשון הגמ': הספר, וכ"ה ברמב"ם ובכלבו. שמ. מגילה (כד, א), רמב"ם (שם). שו"ע (קמד, א). וכתב המשנ"ב (ס"ק ו) שבזמננו אף שאין רגילין לתרגם, מותר לדלג, כיון שכל ההפטרות כתובות בספר בפני עצמן או

לפסוק הראשון והאחרון נר' לומר שהבטוי "תפארת" שבשניהם קשור למקרא בשמות (כח, ב) ביחס לבגדי הכהונה: "בגדי קודש... לכבוד ולתפארת". ואפשר שזה גם הקשר לפסוק השני, שם נאמר: "העשר".

שכו. מנהג זה המובא בכלבו מוזכר בשיירי הכנה"ג (סי' ג סוד"ה א"כ נמצינו) בשם הכלבו, אך לא מצאנוהו בשום מקור נוסף.

שכח. רוב סי' זה ליתא בכלבו, ורק כתב שלא יפתח בהפטרה קודם גלילת הספר.

שכט. מגילה (כג, א), סוטה (לט, ב), רמב"ם (פי"ב, יג), שו"ע (רפב, ד, ה; רפד, א).

של. ולא... אותו: הובא בכ"י (קמז, ז) בשם רבינו.

שלא. סוטה, רמב"ם (שם), שו"ע (קמז, ז; רפד, ג).

שלב. מאירי (סוטה מ, א ד"ה אף), וכתב שזה שלא כפי שחשבו רבים עד שתסתיים הגלילה, ובקרית ספר (מאמר ד ח"א) כתב כן בפירושו א'.

שלג. המרכזי (מגילה סי' תתיג) בשם ר' שמואל מבונבורק כתב שלא יפטיר עד שיגמור הגלילה, וכן פסק בשו"ע (רפד, ו).

נראה שיסוד המחלוקת למעשה תלוי בטעם העניין. יש מפרשים (ראה רש"י סוטה שם) שהטעם הוא כדי שלא יהיו הגוללים טרודים מלשמוע ההפטרה מפי המפטיר, ולכן לא יפטיר עד שיגמור הגלילה. ויש מפרשים (שבה"ל סי' פ; מאירי סוטה שם) שהטעם הוא משום

ויש לו לקרות לתורגמן שלשה פסוקים יחד, והמתרגם יתרגם שלשתן יחד שמ"א. ואם יהיו⁴⁷⁶ שלשה פסוקים שלשה⁴⁷⁷ פרשיות, שמ"ב⁴⁷⁸ כגון, כה אמר ה' חנם נמכרתם וגו', ומצרים ירד עמי וגו', ועתה מה לי פה גו', שלשתן בהפטרות שופטים בישיעה שמ"ב⁴⁷⁸ (נב, ג-ה), לא יקראם לתורגמן רק פסוק אחד אחד שמ"ג:

(מט) וקודם שיתחיל ההפטרה, יברך ברכה אחת, אשר בחר בנביאים טובים⁴⁷⁹ וכו', ומפטיר שמ"ד:

(נ) שמ"ה וכתוב בתוספות שמ"ו⁴⁸⁰, יש להזהר⁴⁸¹ בקריאת ההפטרה שיהיו שם עשרה אף לאחר שבירך לפניו שמ"ז⁴⁸², דהא תנן (מגילה כג, ב) אין מפטירין בנביא אלא בעשרה שמ"ח.

ואם אין ספרי דאפטרותא בבי כנישתא בשבתא, אין להתיר להביאו על ידי גוי⁴⁸³ דרך רשות הרבים מביתו לבית הכנסת. ומעשה היה בפריש שלא היה להם הפטרות בבית הכנסת, והלכו לשם מנין למקום שהיו שם ההפטרות, וקרא שם ההפטרה, ובירך לפניו ולאחריה שמ"ט⁴⁸⁴:

476. יהיו: ג ד היו 477. ג: ד מג' 478. כגון... בישיעה: א ג ד חטו 479. בנביאים טובים: ג ד חטו 480. וכתוב בתוס': א וכתו' בתוספו' ב וכתבו בתוספת' 481. להזהר: ג ד לזוהר 482. שבירך לפניו: ב שלפניה 483. גוי: ד עכו"ם 484. ולאחריה: ב ולאחריה ומפטיר

(רפד ד"ה רק). וע"ע ערוה"ש (שם, א) שכתב שאם קראו "מפטיר" ויצאו מקצת מהמניין, רשאים להפטיר בברכה, כיון שהמפטיר הוא תחילת ההפטרה. ור' בשו"ת דברי שלום סי' צט הדן באריכות בעניין והביא דברי רבינו.

שמח. וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, ד) שאין לקרוא ההפטרה בפחות מעשרה. ונחלקו אם הצורך בעשרה הוא משום דבר שבקדושה או שכך תיקנו חכמים. לדעת הר"ן (מגילה שם, עפ"י הסבר הא"ר קכח, א) ההפטרה אינה דבר שבקדושה, ולדעת המאירי (שם) היא דבר שבקדושה. וע"ע רשב"א (שם ד"ה ואין) שתמה מדוע צריך בהפטרה עשרה.

שמט. לדעת הרמב"ם (מילה פ"ב, ט) דבר שאיסורו מן התורה, אסור לומר לגוי לעשות אפי' לצורך מצוה, אבל דבר שאיסורו מדרבנן, מותר. ולתוס' (גיטין ח, ב ד"ה אע"ג; ב"ק פ, ב ד"ה אומר) יש להחמיר באמירה לגוי לצורך מצוה גם בדבר שאיסורו מדרבנן. וז"ל האגור (סי' תקנ"ג): "יש רוצים להתיר לומר לעכו"ם בשבת להביא ספר דרך ר"ה כדי ללמוד בו, כי היכי דשרינן הכא לומר לעכו"ם לצורך מצות מילה להביא המים דרך רשות הרבים. ולא נראה לר"י, דדוקא לצורך מילה, דהיא גופה דחי שבת, התירו אמירה לעובד כוכבים, אבל לצורך מצוה אחרת, אפי' בכרמלית דרבנן, אין אומרים לעכו"ם עשה. וכן נהגו כששכחו להביא החומש לבה"ב, שהולכין עשרה ומפטירין באותו בית שהחומש שם". ולדעת העיטור (דף מט ע"א), לצורך מצוה, מותר לומר

בחומשין, ויכול לסמן ולחפש מהר כל הפסוקים השייכים להפטרה זו, ולא יצטרכו הציבור להמתין. ולכן מותר אפילו כשהפסוקים הם משני נביאים, ואפילו רחוקים זה מזה הרבה.

שמא. דהיינו, שלא כפסוקי התורה שאינו רשאי לתרגם יותר מפסוק אחד, בנביא רשאי לתרגם אפי' ג' פסוקים, שגם אם יטעה - לא תצא מכך תקלה, שאין לומדים הוראה מהנביא (רש"י שם).

שמב. תוספת זו מכת"י ב ליתא ברמב"ם ובכלבו.

שמג. משנה וגמ' (כד, א), רמב"ם (שם, יד). וכתב הכס"מ בשם הר"ן שאין מדובר דווקא בג' פרשיות, אלא הוא הדין שלושה עניינים חלוקים.

שמד. מסכת סופרים (פי"ג, ט), סרע"ג (עמ' קטז), מחז"ו (סי' קסו), רמב"ם (שם, טו) ואבודרהם (עמ' קעב), ועי"ש פירוש הברכה.

שמה. סי' זה ליתא בכלבו.

שמו. לא מצאנו הדברים בתוס' לפנינו, ור' להלן הע' שמח. שמו. לכאורה כוונתו, שצריך מניין בקריאת ההפטרה, ולא רק בברכה לפניו. הא"ר (קכח ס"ק א) דייק בירושלמי (מגילה פ"ד ה"ד) שההפטרה והקריאה הם עניינים נפרדים, ואם יצאו קודם ברכת ההפטרה, אינם רשאים להפטיר בברכה. ובשערי אפרים (שער ז סימן לח) כתב שאם התחיל לברך על ההפטרה, גומר ההפטרה בברכותיה. והובא להלכה במשנ"ב (קמג ס"ק ו) ובביה"ל

(נא) ואחר ההפטרה יברך ארבע ש"ב ברכות אלו, צור כל העולמים, רחם ש"ב על ציון, שמחנו, על התורה ש"ב.

ש"ב ברכת ההפטרה הזו ש"ב 485 חלוקה בחתימה מן התפלה, שבתפלה חותמין מגן אברהם, ובכאן חותמין מגן דוד. וטעמו של דבר 486, כתב הרא"ה ז"ל, בתפלה אנו מזכירין זכות אברהם 487, שבזכותו נתקדש זרעו לדורות, ובהפטרה אנו מזכירין 488 מגן דוד, שנתבשר על ידי הנביאים 489 במלכות לדורות ש"ב:

(נב) ועל התורה 490, מזכיר בה מעין המאורע, וחותם בה כמו כן מעין המאורע. בשבת אומר 491 על התורה, ועל העבודה ש"ב, ועל הנביאים 492, ועל יום השבת הזה, ויש אומרים ועל 493 יום המנוח 494 הזה ש"ב, שנתת לנו 495 ה' אלהינו לקדושה ולמנוחה ש"ב, לכבוד ולתפארת 495 וכו', ברוך אתה ה' מקדש השבת.

בפסח ובשבועות ובסוכות אומר 496, ועל יום ש"ב חג פלוני הזה, 497 ויש אומרים ואת יום טוב מקרא קדש הזה ש"ב 497, שנתת לנו ה' אלהינו ש"ב 498 לששון ולשמחה, לכבוד ולתפארת 499 וכו', ש"ב 500, וחותם 501 ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים ש"ב.

485. הזו: א ג ד זו 486. וטעמו של דבר: ג ד והטעם 487. אברהם: א ב אבות 488. אנו מזכירין: ב אומרים 489. על ידי הנביאים: ב בדברי הנביאים ג ד ע"י הנביא 490. ועל התורה: ב ובברכה זו 491. אומר: ב אומרי' ג ד אומרים 492. הנביאים: ב הנבואה 493. ועל: ב ג ד על 494. המנוח: ג ד המנוחה 495. וי"י... ולתפארת: ב יי"י... על הכל ג ד חסר 496. אומר: א ב אומ' 497. וי"א... הזה: א ג ד חסר 498. יי"י אלהינו: ג ד חסר 499. לכבוד ולתפארת: ג ד חסר 500. וכו': א ב חסר 501. וחותם: ג ד חסר

פסחים (ק"ז, ב): "אמר רבה בר שילא: דצלותא - 'מצמיח קרן ישועה', דאפטרתא - 'מגן דוד'. 'ועשיתי לך שם גדול כשם הגדלים' (ש"ב ז, ט), תני רב יוסף: זהו שאומרים מגן דוד". וע"ע מדרש תהלים (יח, כה).

שנו. ועל העבודה - במסכת סופרים (שם, יד) ליתא. שנו. מחז"ו (סי' קסו), ברמב"ם (סדר תפילות המפטיר בנביא), באבודרהם (עמ' קעג). ובכלבו לא הביא הנוסח הראשון, אלא רק נוסח זה. ובמסכת סופרים (שם) הנוסח: "ועל יום פלוני הקדוש הזה".

שנו. ולמנוחה - ברמב"ם (שם) ליתא. שנט. ועל יום - בכלבו: ביום.

שס. כע"ז ברמב"ם (שם): "ועל יום טוב מקרא קדש הזה", ובאבודרהם (עמ' קעד) הביא שני הנוסחים גם יחד: "ועל יום חג פלוני הזה, ועל יום טוב מקרא קדש הזה".

שסא. ה' אלהינו - ראה שנו"ס, וגם ברמב"ם ליתא.

שסב. לכבוד ולתפארת וכו' - ראה שנו"ס, וגם ברמב"ם ליתא.

שסג. וכו' ברמב"ם ובאבודרהם. ובמסכת סופרים (שם)

הנוסח: "מקדש ישראל ויום פלוני". ולפי"ז בכל חג חותם בשם ההג, ולא בחתימה כללית.

לגוי לעשות אפי' מלאכה שאיסורה מן התורה. השו"ע (שו"ה) פסק כדעת הרמב"ם ודעימיה, והביא בי"א דעת התוס'. וראה רמ"א (רעו, ב) שהביא דעת בעל העיטור, והקל כמותו בצורך גדול. ועי"ש בנו"כ.

שנ. במחז"ו (סי' קפו) כתב שמברך לאחריה חמש ברכות. ונראה שסובר שברכה ראשונה מתחלקת לשתי ברכות: עד "אמת וצדק" ברכה אחת, ומ"נאמן אתה" ברכה נוספת. שנו. רחם - במסכת סופרים (פי"ג, יב) הגירסא: נחם, אבל הגר"א שם הגיה: רחם.

שנב. במסכת סופרים (שם, ט-יד) מובא הנוסח המלא של כל ברכות ההפטרה. רבינו הביא רק נוסח תחילת הברכה, והרמב"ם (פי"ב, טו) הביא רק נוסח החתימה. בברכה השניה, לפי נוסח הרמב"ם יש לחתום: "בונה ירושלים", ולפי הראב"ד (שם): "משמח ציון בבניה".

וכתב הכס"מ שכך המנהג.

שנג. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

שנד. כוונתו לברכה השלישית ("שמחנו").

שנה. במסכת סופרים החתימה בברכה זו: "מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל", וברמב"ם: "מגן דוד". וראה

ובשבת ויום טוב אומרים⁵⁰², ביום המנוח הזה ויום⁵⁰³ חג פלוני הזה, וחותרם ברוך אתה ה'⁵⁰⁴ מקדש השבת וישראל והזמנים ש⁵⁰⁵.

בשבת וחולו של מועד מזכיר בה של⁵⁰⁵ יום טוב, אבל אינו⁵⁰⁶ חותרם בה⁵⁰⁷ אלא מקדש השבת בלבד⁵⁰⁸, וכן המנהג בכל גלילות קטלונא⁵⁰⁹. ויש אומרים⁵¹⁰ שאף בשבת וחולו של מועד⁵¹⁰ חותרם כמו ביום טוב. וכן כתב רב עמרם ז"ל ש⁵¹¹.

וכראש השנה אומר, ביום הזכרון הזה, שנתת לנו ה' אלהינו,⁵¹¹ למחילה ולסליחה, לכבוד ולתפארת⁵¹¹. וחותרם, כי אתה אלהים אמת, ודברך אמת וקיים לעד, ברוך אתה ה' מלך על כל הארץ⁵¹², מקדש ישראל ויום הזכרון. ואם חל בשבת, מזכיר בה של⁵¹³ שבת, ואומר⁵¹⁴, ביום המנוח הזה⁵¹⁵ ויום הזכרון הזה⁵¹⁶, וחותרם מקדש השבת וישראל ויום הזכרון ש⁵¹⁷.

וביום הכפורים אומר, ביום הכפורים הזה שנתת לנו ה' אלהינו למחילה ולסליחה, לכבוד ולתפארת⁵¹⁷. וחותרם⁵¹⁸, כי אתה סולחן⁵¹⁹ לישראל⁵²⁰ ומוחלן לשבטי ישורון, ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה ש⁵²⁰ ברוך אתה ה' מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו ישראל, מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויום הכפורים ש⁵²¹.

502. אומרים: א ג ד מזכיר של שבת וי"ט ואומר 503. ויום: ג ד ביום 504. בא"י: ג ד חסר 505. של: א חסר 506. אינו: ג ד אין 507. בה: ב חסר 508. בלבד: א ג ד חסר 509. גלילות קטלונא: א גלילות קטלונא וארגון ב גבול קטלונא וארגון 510. שאף... מועד: א אף... מועד ג ד שגם כן 511. למחילה... ולתפארת: א ד וכו' ג למחילה ולסליחה לכבוד וכו' 512. מלך על כל הארץ: ב חסר 513. בה של: א וחותר בשל 514. בה של שבת ואומר: ב חסר 515. הזה: א חסר 516. ויום הזכרון הזה: ג ד וביום הזכרון 517. לכבוד ולתפארת: ג לכבוד ד ולכבוד 518. וחותרם: ב חסר 519. סולחן: ד סלחן 520. ומוחלן... ושנה: ג ד וכו' 521.

ובפסח: "מקדש השבת". והד"מ כתב להסביר הטעם, שבסוכות פרי החג חלוקים, משא"כ בפסח. וכ"פ הרמ"א (תצ, ט). ובמעשה רב (סי' רכו) כתב שאין לחלק בזה, ולעולם יש לחתום: "מקדש השבת" בלבד. ועיי' שו"ת יחזה דעת (ח"א סי' ע).

שסו. בכלבו קיצר בנוסח ברכה זו, וברמב"ם ליתא. והובא במטה אפרים (סי' תקפד).

שסז. ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה - הובא בכלבו בחתימת הברכה (לאחר המילים: "עמו ישראל"), וכאן כתב רק הכלבו: "אלא אתה".

שסח. ברמב"ם ליתא. והובא במטה אפרים (סי' תריט, נד).

שסד. וסיים שם הרמב"ם: "כנוסח שהוא חותרם בתפילה בברכה אמצעית באותו היום, כך הוא חותרם בברכה אחרונה זו".

שסה. בכלבו לא הביא מח' בזה, אלא השווה שבת חוה"מ לשבת ויו"ט, וכדעת רע"ג. והרמב"ם לא התייחס לחוה"מ כלל. בשו"ת הרשב"ץ (ח"ב סי' רמח) כתב שבשבת חוה"מ לא מזכירים החג כלל, ואין חותרים בו, אלא רק חותרים: "מקדש השבת". וכ"פ החיד"א בברכ"י (תכה ס"ק ב). אולם הרמ"א בד"מ (תרסג אות ב) כתב בשם המנהגים (טירנא, עמ' קלה) שנוהגים לחלק בין חוה"מ סוכות לחוה"מ פסח. בסוכות חותרם: "מקדש השבת וישראל והזמנים",

ובשבת ויום הכפורים⁵²¹ מזכיר וחותרם בה⁵²² של שבת, וכן במנחה שסט⁵²³ וכדרך שברך בשחרית, כך מברך במנחה. וכן כתב הרב רב עמרם ז"ל (עמ' רכד), וזה לשונו, והמפטיר בנביא במנחה, מברך לפניה ולאחריה כל הברכות כולן שבירך בשחרית שט"א, עכ"ל. ובעיר נרבונו לא נהגו לחתום במנחה בשל שבת, והטעם, שאילמלא יום הכפורים אין מפטירין במנחה בשבת שט"ב⁵²³.

והטעם שאומרים על התורה במנחת יום הכפורים, מה שאין כן בשאר תעניות, לפי שביום זה⁵²⁴ יכול לחתום בה, אבל⁵²⁵ בשאר תעניות מה יחתום בה, הלא אין ליום שם מיוחד שיחתום בה, ולא בתפלה, לפיכך אין אומרים אותה כלל, אך מסיימין מגן דוד שט"ג:

(נג) ובשבת וראש חודש, כתב הרמב"ם ז"ל (פי"ב, טו) שמזכירין ענין היום בברכה זו, כדרך שמזכירין⁵²⁶ בתפלה שט"ד. וכן נמי פסק⁵²⁷ הר' יונה ז"ל שט"ה.

ודוקא הזכרה, אבל חתימה בשל ראש חודש לא⁵²⁸, דהא אמרינן התם (ביצה יז, א) ערבית, שחרית ומנחה מתפלל שבע, ואומר מעין המאורע בעבודה ואינו חותם, דהיאך ייפה כח ראש חודש בהפטר דליכא⁵²⁹ כלל בראש חודש יותר משלש תפלות הקבועות בראש חודש, אלא ודאי אינו חותם אלא בשל שבת שט"ו. וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל (שבת כד, ב ד"ה ולית)⁵³⁰ שמזכיר בה, אבל אינו חותם אלא בשל שבת שט"ז⁵³⁰.

521. ובשבת וי"ה: ג ד ואם הוא שבת 522. בה: ב בו 523. וכדרך... בשבת: ב חטו 524. זה: ג ד הזה 525. אבל: ג ד שם מיוחד שיחתום אבל 526. שמזכירין: א ב שמזכיר 527. נמי פסק: ב נמי כת' ד פסק 528. בשל ר"ח לא: א ג ד לא בשל ר"ח 529. דליכא: ב דליתא 530. שמזכיר... שבת: א ג ד חטו

לשבתות וימים טובים, שמזכירים בהם ענין היום, ומודים להשם על המתנה הנכבדה שנתן לנו מאותם הימים. שט"ד. בשבת (כד, א) איתא: "דאמר רב גידל אמר רב: ראש חדש שחל להיות בשבת - המפטיר בנביא בשבת אינו צריך להזכיר של ראש חדש, שאילמלא שבת - אין נביא בראש חדש". ושם ע"ב: "ולית הילכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רבי יהושע בן לוי: יום הכפורים שחל להיות בשבת, המתפלל נעילה צריך להזכיר של שבת, יום הוא שנתחייב בארבע תפלות". דעת הרמב"ם שיש להזכיר ר"ח בברכה רביעית של ההפטר, כיון שאין הלכה כרב גידל, שדבריו נכללים בדברי הגמ': "ולית הלכתא ככל הני שמעתתא". ורבינו מביא ראשונים נוספים הסוברים כן. שט"ה. הוב"ד ברא"ש (שם פ"ב סי' טז) וברשב"א (שם ד"ה ולית).

שט"ו. וכ"כ הרא"ש, הרשב"א והר"ן (שם) בשם רבינו יונה. ויש סוברים שאף חותמים, ראה סידור רס"ג (עמ' שסז), פסקי הרי"ד (שבת שם, ב) ומאירי (שם, א ד"ה ראש חדש) בשם גדולי הפוסקים, ולקמן בשם רע"ג. שט"ז. בכלבו לא ציין שכ"ד הרשב"א. הרשב"א הביא

שט"ט. מש"כ שבמנחה מברכים ברכה רביעית, כ"כ גם הרא"ש (שבת פ"ב סי' טז), הר"ן (על הרי"ף שם יא, א ד"ה והא) והמרדכי (שם סי' רפב), וכ"פ השו"ע (תרכב, ב). וע"ע הגה' מרדכי (שם) והגה"מ (סוף שביתת העשור) בשם ראב"ן שכתבו שאין מברכים במנחה ברכה רביעית, וכ"פ הרמ"א (שם). וסברתם: א. שהפטר זה אינה מפני קדושת היום, אלא מפני התענית (הגה' מרדכי שם). ב. שגזרו שלא לומר ברכה זו, שלא יבואו להחליף עם שאר תענית (שם). ג. שהרי פסקה העבודה בשחרית, וכבר בירך עליה, ואין לומר פעם נוספת "על התורה ועל העבודה" (הגה"מ שם).

שע. תוספת זו מכת"ב ליתא בכלבו (ונזכרה בקיצור בס"ע). רבינו הביא מח' זו גם בהל' יוה"כ (סי' מ).

שע"א. וכ"כ הגה"מ (שם) בשם רש"י, רע"ג, מחז"ו, ריב"א, ראבי"ה, ועוד.

שע"ב. ראה בס"י הבא. מנהג נרבונו לא מצאנוהו במקור אחר.

שע"ג. וכ"כ הכלבו כאן ובס"י ע. ובס"י סב (הובא בב"י תקנט, ד) כתב שלא נתקנה ברכת "על התורה" אלא

וכן נמי פסק הרי"ף ז"ל⁵³¹ (שם יא, א) דהלכה כרבי יוחנן ורב נחמן דאמרי מזכיר (שבת כד, א), והביא ראייה מדאמר רבי יהושע בן לוי⁵³² (שם, ב) יום הכפורים שחל להיות בשבת, המתפלל נעילה צריך להזכיר⁵³³ בה של שבת, יום הוא שנתחייב בחמש תפלות, הכא נמי מאחר שנתחייב בהפטרה, מזכיר בה של ראש חודש. וכתב דלית הלכתא כרב גדל אמר רב, דאמר ראש חודש שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא אין צריך להזכיר בה של ראש חודש, שאלמלא שבת אין נביא בראש חודש. וכן נמי פסק הר"ש ז"ל^{שעח} (שם ד"ה ככל).

וכתב הר"ז⁵³⁴ ז"ל (המאור שם) דאין נראין דברי הרי"ף ז"ל, דהא טעמא דרבי יהושע בן לוי מפורש הוא, יום שנתחייב בחמש תפלות, כלומר, מתוך שנתחייב בארבע, נתחייב גם כן בחמש תפלות, ואלו נביא בראש חודש ליכא כלל, הילכך לא מדחיא ההיא⁵³⁵ דרב גדל משום הא דרבי יהושע בן לוי, משום⁵³⁶ דהא טעמא לחוד, והא⁵³⁷ טעמא לחוד^{שעט}.

וכתב רבינו תם ז"ל^{שפפ}⁵³⁸ (סה"י חיד' סי' רטז), והלכתא כרב גדל, והלכתא כרבי יהושע בן לוי, כדאמרינן בגמרא (שבת שם), מי דמי, התם נביא בראש חודש ליכא כלל, הכא איכא ערבית, שחרית ומנחה. וטעם המפורש בגמרא ליכא לדחויי. ולפי זה, הא דאמרינן⁵³⁹ בגמרא (שם, ב) לית הלכתא ככל הני שמעתתא, לאו אדרב גדל קאי^{שפא}.

ועל כן פשט המנהג בעיר נרבונה שלא להזכיר של⁵⁴⁰ ראש חודש בכרכת ההפטרה⁵⁴¹ דשבת וראש חודש^{שפכ}⁵⁴². שפג וכן נמי⁵⁴³ כתב הרב משולם ז"ל^{שפד} שאין להזכיר בה של⁵⁴⁴ ראש חודש כלל. והוא הדין בחולו של מועד ושבת, וכן המנהג ברוב המקומות. ויש מקומות⁵⁴⁵ שמזכירין

531. ז"ל: א ב חסר 532. מדאמר ר' יהושע בן לוי: ב מדריב"ל דאמי 533. צריך להזכיר: ג ד מזכיר 534. הר"ז: ג ד הר"ז 535. ההיא: א ג ד ההיא טעמא 536. משום: א ב חסר 537. והא: ב והאי 538. ז"ל: ב חסר 539. דאמרינן: ד אמרינן 540. של: ב חסר 541. בכרכת ההפטרה: א בכרכת האפטרה 542. ג ד בהפטרה 543. נמי: ד חסר 544. של: ב חסר 545. שמזכירין... בה: א ג ד מזכירין וחותמין

שפא. וכ"פ: תוס' (שם ד"ה ולית) בשם ר"י, רא"ש (שם פ"ב סי' טז), וכתב שכן עמא דבר, ר"ן (על הרי"ף שם יא, א ד"ה והא) בשם ר"י ורז"ה, ספר התרומה (סי' רכט), וכתבו שכן נהגו. גם הבי"י (רפד, ב) כתב שנהגו העולם כדברי התוס'. ובשו"ע (שם) הביא בסתם דעת התוס', ובי"א דעת הרמב"ם, וכתב שהמנהג כסברא ראשונה.

שפכ. גם המאירי (שם כד, א ד"ה ראש חדש) כתב שכן מנהג נרבונה, והביא מחלוקת הפוסקים בזה, וכתב שמכח הסברא נראה כמותם, אך מכח הסוגיא נראה כדעת החולקים, עי"ש.

שפג. וכן... חודש: ליתא בכלבו.

שפד. לא מצאנו בהשלמה לר' משולם מברדרש.

המחלוקת, ופסק למעשה כרבו (ה"ר יונה), וכתב: "ואף על פי שיש להשיב, הלכה למעשה הכי שפיר טפי למיעבד, משום דמאן דאמר מזכיר - חייב להזכיר קאמר, ולמאן דאמר אינו מזכיר - לאו אסור להזכיר קאמר, אלא אין צריך להזכיר קאמר, ואם בא להזכיר מזכיר, וכדאמרינן לעיל גבי הזכרת חנוכה בבהמ"ז אינו מזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה".

שעח. הכלבו לא ציין שכ"פ הר"ש (=רש"י).

שעט. הוב"ד ברשב"א (שם), ועי' מלחמות (שם) במה שהקשה על דבריו. וע"ע בי"י (או"ח סי' נה וקצט; יו"ד סי' קצח; אה"ע סי' צג) שהביא מחלוקת פוסקים בכה"ג שהגמ' אומרת: "ולית הלכתא" וכו', האם בהכרח כוונתה לכל הנאמר קודם או שאין הדבר מוכרח.

שפ. הוב"ד ברשב"א (שם) ובהגה"מ (פ"ב אות ל).

בה, אבל אין חותמין אלא בשל שבת, ויש מקומות שמזכירין וחותמין בה שפ"ה⁵⁴⁵. וכן נמי⁵⁴⁶ כתב רב עמרם ז"ל⁵⁴⁷ (עמ' קטז) בחבורו שחותמין בה של יום טוב ושל ראש חודש שפ"ג. ובגמרא (שם, א-ב) מייתי, יום טוב שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא במנחה⁵⁴⁸, צריך להזכיר מעין המאורע. ויש מגיהין בספרים, יום הכפורים שחל להיות בשבת⁵⁴⁹ וכו', משום דקשיא להו⁵⁵⁰ היכן מצינו אפטרותא במנחה בשבת, והא תנן במסכת מגלה שפ"ו⁵⁵¹ (כא, א) במנחה בשבת קורין שלשה, ואין מפטירין בנביא שפ"ו. וזה נשאל לפני רבינו האי ז"ל שפ"ה, והשיב, כי מקומות יש ומנהגים חלוקים⁵⁵², ועדיין במדי ופרס הפטרות ידועות בשבת במנחה שפ"ט. בתשעה באב ובשאר תעניות אין אומרים ברכה רביעית, אך חותמין מגן דוד כאשר כתבנו (סו"ס נב):

סדר קריאת התורה במועדים

(TJ) משה תקן להם לישראל שיהיו⁵⁵³ קורין בכל מועד ענינו, ושואלין ודורשין בענינו של יום בכל מועד ומועד שצ.

בפסח, ביום ראשון מוציאין שני ספרי תורה שצ, וקורין באחד חמשה בפרשת⁵⁵⁴ משכו עד לצבאותם שצב (שמות יב, כא-ג). ואם חל להיות בשבת, מוסיפין בפרשה⁵⁵⁵ מן (שם, יד) והיה

546. נמי: ג ד חסר 547. ז"ל: א חסר 548. בנביא במנחה: א במנח' בנביא 549. להיות בשבת: א להיות ג ד חסר 550. להו: א ג ד חסר 551. במסכת מגלה: א במגלה 552. ומנהגים חלוקים: א ומנהגו' חלוקי' ג ומנהגים חלוקות ד ומנהגות חלוקות 553. שיהיו: א שיהו ג שיהוא 554. באחד חמשה בפרשת: ב באחד ה פרשה 555. בפרשה: ב בפרשה ההיא

שפ"ה. ראה לעיל הערה שעו. שפ"ו. ונפסק בטוש"ע (קלה, א). שפ"ז. קושיא זו הקשה גם ר"י (בתוס' שם ד"ה שאלמלא), וכן הקשו ראשונים נוספים. ועיי' בעה"מ (שם) שכתב שחכמי ארצו הגיהו במקצת ספרים מטעם זה, וטעות היא, וה' הטוב יכפר בעדם. וכ"ה בר"ן (מגילה שם). גם הרשב"א והריטב"א (שבת שם) כתבו כן בשם מגייה ספרים. והמאירי (שבת שם) גרס: יום הכפורים, וכתב שיש גורסים: יום טוב. שפ"ח. הוב"ד בבעה"מ (שם), בספר העיתים (סי' קפ"א), ברשב"א (שם) בשם גאון, בריטב"א (מגילה שם ד"ה הא), במאירי (שם) בשם גאוני הראשונים ובר"ן (על הרי"ף מגילה יא, ב ד"ה והקשה). שפ"ט. ר"ת (בתוס' שם ובסה"י סי' קפ"ב) תירץ שנביא האמור כאן, היינו כתובים, שהיו מפטירין בכתובים בשבת במנחה, ומה שהגמ' במגילה אמרה שאין

מפטירין, מדובר בנביא ממש. ובס' העיתים (שם) כתב, שבתחילה המנהג להפטיר היה במקומות רבים, ונשאר בארץ עילם ואיי הים של פרס עד עכשיו. ובפסקי הרי"ד (שם) כתב שאין חובה להפטיר במנחה, אך אם רוצים - הרשות בידם, ושם נהגו להפטיר. וכ"כ שבה"ל (סי' פ), ר"ן (מגילה שם) וספר המכריע (סי' לא). שצ. מגילה (לא, א; לב, א), רמב"ם (פי"ג, ח). שצ"א. ראה רא"ש (מגילה פ"ד סי' י), ר"ן (שם י, ב ד"ה ומדאמרינן) ומרדכי (שם סי' תתלא), שכתבו שלא מצאנו במשנה ובגמ' שמוציאים שני ספרים, ורק רע"ג (עמ' קעג) כתב כן. ואפשר שמנהג זה התחיל בימי הסבוראים או הגאונים, והסתמכו על הגמ' במגילה (לא, ב): "אמר לו: כבר תקנתי להם סדר קרבנות, כל זמן שקוראין בהן, מעלה אני עליהן כאילו מקריבין לפני קרבן, ומוחל אני על כל עונותיהם". והובא במג"א (תפח ס"ק ג). שצ"ב. לצבאותם - צ"ל: על צבאותם.

היום הזה לכם⁵⁵⁶, וקורין בה שבעה שצ"ג. ולפיכך קורין אותה ביום ראשון, לפי שמזכיר בה מכת בכורים שהיה⁵⁵⁷ ביום ראשון. ובשני קורא המפטיר ובחדש הראשון עד סוף פסקא (במדבר כח, טז-כה), ומפטיר ביהושע (פרק ה-ו) בפסח גלגל, בעת ההיא שצ"ד⁵⁵⁸.

ואין אומרים קדיש בין שני הספרים עד שיקרא המפטיר, כי לעולם אין אומרים קדיש עד אחר קריאת חובת היום, וכן מנהגנו שצ"ה. ויש מקומות שאומרים⁵⁵⁹ קדיש בין כל ספר וספר שצ"ו.

יום שני מוציאין שני ספרי תורה⁵⁶⁰, וקורין באחד חמשה בסדר⁵⁶¹ אמור אל הכהנים⁵⁶² (ויקרא כב, כו - כג, מד) בפרשת שור או כשב או עז⁵⁶³ עד וידבר משה את מועדי ה' שצ"ז. והטעם, לפי שיש בה מצות ספירת העומר, שהיא ענין היום. ולא קפדינן לקרות קדש לי, אף על פי שהיא קודמת בסדר הכתוב⁵⁶⁴, מהטעם שכתבנו שצ"ח. ובשני קורא המפטיר כאתמול שצ"ט. ומפטיר במלכים (ב' כג, א-א) בפסח יאשיהו, וישלח המלך עד וישלך⁵⁶⁵ את עפרה, ומדלגין עד (שם, כא) ויצו המלך עשו פסח, עד (שם, כה) וכמוהו לא היה לפניו^ה.

יום שלישי, הוא⁵⁶⁶ ראשון לחולו של מועד⁵⁶⁷, מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד שלשה בפרשת קדש לי בסדר⁵⁶⁸ בא אל פרעה תא (שמות יג, א-טז), והטעם, לפי שיש בה ענינים מיציאת⁵⁶⁹ מצרים תב. ובשני קורא הרביעי⁵⁷⁰ (במדבר כח, יט-כה) והקרבתם עד סוף פסקא תג.

556. לכם: ב ג ד לזכרון 557. שהיה: א שהית' 558. בפסח גלגל בעת ההיא: א בעת ההיא ג ד בעת ההיא בפסח גלגל 559. שאומרים: א ג ד אומרים 560. ספרי תורה: ב ג ד ספרי' 561. בסדר: א חסר ב בפרש' 562. אמור אל הכהנים: א חסר ג ד אמור 563. או עז: א חסר 564. הכתוב: א הכתו' בתורה ב האמור בתורה 565. וישלך: ג וישלח 566. הוא: א ג ד הוא יום 567. לחולו של מועד: ג ד של חול המועד 568. בסדר: ג ד ב' 569. ענינים מיציאת: ג ד ענין יציאת 570. קורא הרביעי: ב הרביעי קורא

שצג. מהאבודרהם (עמ' רלז) משמע שמנהג רוב המקומות בספרד להוסיף פסוקים אלה גם כשחל בחול, ובשבת מחלקים אותם לשבעה עולים. ועי' כה"ח (תפח ס"ק כה). שצד. במשנה (שם ל, ב) איתא: "בפסח קורין בפרשת מועדות של תורת כהנים", ופרש"י, דהיינו שור או כשב. ובגמרא (לא, א): "ת": בפסח קורין בפרשת מועדות, ומפטירין בפסח גלגל. והאינדא דאיכא תרי יומי, יומא קמא בפסח גלגל, ולמחר בפסח יאשיהו... אמר אביי: והאינדא נהוג עלמא למיקרי משך תורא, קדש בכספא, פסל במדברא, שלח בוכרא". וז"ל הרמב"ם (פי"ג, ח): "וכבר נהגו העם לקרות ביום ראשון: 'משכו וקחו לכם' ומפטירין בפסח גלגל", ולא הביא את המנהג לקרוא בספר שני פרשת הקרבנות שבפרשת פנחס (ראה לעיל הע' שצא), והובא בטוש"ע (תפח, ג).

שצו. בכלבו לא הביא מנהג זה. ועי' שו"ת הריב"ש (סי' שכא) שכתב שמנהגם ומנהג ארגון לומר קדיש על כל ספר וספר, ומנהג ברצלונה לומר קדיש בסיום הקריאה של כל הספרים, והוא המנהג היפה. גם האבודרהם (עמ' רג) כתב שמנהגם לומר קדיש על כל ספר, והביא דעת גאון בתש' שאומרים קדיש רק לאחר שגומרים חובת היום. ועי' רמב"ם (פי"ג, טו) וכס"מ שם.

שצו. מגילה (לא, א), רמב"ם (שם, ח), טוש"ע (תצ, א). שצח. וכ"כ: ר"ן (על הרי"ף מגילה י, ב ד"ה והאינדא; חיד' שם בשם הראב"ד), אבודרהם (עמ' רמד), ועוד ראשונים, שמלבד יו"ט של פסח, שבת חוה"מ פסח, והיום השני של פסח, שיש לקרוא בהם עניין מסוים, יש לקרוא בשאר הימים הפרשיות כסדר המובא בתורה. שצט. טוש"ע (שם).

ת. רמב"ם וטוש"ע (שם).

תא. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ה).

תב. ר"ן (שם).

תג. טוש"ע (שם, ו).

שצה. וכ"א במחז"ו (סי' שעו), וז"ל: "והמדמים דמה מצינו בכל שבתות השנה קודם המפטיר קדיש, אף כאן, לא יפה דקדקו, דשאני התם שכבר קראו חובת היום, מה שאין כאן".

ת"ד ואם חל להיות בשבת, קורין שבעה⁵⁷¹ בסדר כי תשא (שמות לג, יב - לד, כו) בפרשת ראה אתה אומר אלי⁵⁷² עד לא תבשל גדי בחלב אמו⁵⁷³. ויש מקומות^{ת"ח} מתחילין (שם לג, ז) ומשה יקח את האהל. ובשני קורא המפטיר (במדבר כח, יט-כה) והקרבתם. ומפטיר ביחזקאל (לז, א-יד) היתה עלי יד ה' עד⁵⁷⁴ ונתתי רוחי בכם^{ת"י}. וכתב רבינו האי גאון^{ת"י} כי⁵⁷⁵ הטעם לפי שעתידה תחיית המתים⁵⁷⁶ להיות בניסן. ויש אומרים טעם אחר, לפי⁵⁷⁷ שהיו מיוצאי מצרים שיצאו קודם⁵⁷⁸ הקץ^{ת"ח}.

יום רביעי מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד שלשה⁵⁷⁹ בסדר משפטים (שמות כב, כד - כג, יט) בפרשת⁵⁸⁰ אם כסף תלוה עד לא תבשל גדי^{ת"ט}. ובשני קורא הרביעי כאתמול. ואם חל להיות⁵⁸¹ יום רביעי באחד בשבת, קורין קדש לי^{ת"י}. והטעם שקורין⁵⁸² אם כסף, לפי שמזכיר בה את חג המצות^{ת"א}.

יום חמישי מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד שלשה⁵⁸³ בסדר כי תשא (שמות לד, א-כו) בפרשת⁵⁸⁴ פסל לך עד לא תבשל גדי^{ת"ב}. ובשני קורא הרביעי⁵⁸⁵ כאתמול.

ואם חל להיות יום חמישי⁵⁸⁶ בשבת, מוסיפין בה מן (שם לג, יב) ראה אתה אומר אלי⁵⁸⁷, ויש מוסיפין בה מן⁵⁸⁸ (שם, ז) ומשה יקח את האהל, וקורין בה⁵⁸⁹ שבעה, כמו שכתבתי ביום שלישי. ואם חל להיות יום חמישי בשני⁵⁹⁰ בשבת, קורין בפרשת אם כסף^{ת"י}.

יום ששי מוציאין שני ספרי תורה, וקורין⁵⁹¹ שלשה בסדר בהעלותך (במדבר ט, א-יד) בפרשת^{ת"ד}⁵⁹² במדבר. והטעם ליום חמישי וליום ששי⁵⁹³, שהם כסדר הכתובות בתורה^{ת"ט}. ובשני קורא הרביעי⁵⁹⁴ כאתמול.

571. ד': ג ד חסר 572. אומר אלי: א ג ד חסר 573. בחלב אמו: ג ד חסר 574. יד ה' עד: א עד ב חסר
575. וכתב רבינו האי גאון כי: ב כי ג ד וכתב רבינו האי 576. שעתידה תחיית המתים: א שתחיי המת' עתידה
577. לפי: ב חסר 578. קודם: א ב ג לפני 579. שלשה: א ג ד חסר 580. בפרשת: א ג ד חסר
581. להיות: ב חסר 582. שקורין: ב למה קורין 583. שלשה: ב שלשה גברי 584. בפרשת: ג ד חסר
585. קורא הרביעי: ג ד חסר 586. להיות יום ה': א יום ה' להי' 587. אומר אלי: א ג ד חסר 588. מן:
ד חסר 589. וקורין בה: ג ד חסר 590. להיות יום חמישי בשני: א יום ה' להי' בבי' ד להיות ה' בשני
591. וקורין: ב וקורין באחד 592. בפרשת: ג ד חסר 593. וליום ששי: א וי' 594. הרביעי: א חסר

ת"ד. מש"כ רבינו על יום שלישי של פסח שחל להיות בשבת, בכלבו השמיט כאן עניין זה והביאו לאחר היום השישי (ושם לא התייחס ליום שלישי שחל בשבת, אלא ליום חמישי). ורבינו הביאו בשני המקרים.
ת"ה. בגמ', ברמב"ם ובכלבו לא הובא מנהג זה.
ת"ו. גמ' (שם), רמב"ם (שם, טז), טוש"ע (שם, ה).
ת"ז. הוב"ד בכמה ראשונים, מהם: ריצ"ג (פסחים, ע"ב שלו), אשכול (סו, א), תניא (סי' נג), הגה"מ (פי"ג על הל' טז), אבודרהם (ע"ב רמג) וטור (סי' תצ).
ת"ח. כ"כ רש"י (שם ד"ה בעצמות) ור"ן (על הרי"ף יא, א ד"ה אפטורי). ובכלבו טעם זה ליתא.

ת"ט. רמב"ם (שם, ח), טוש"ע (שם, ה).
ת"י. טוש"ע (שם). ובכלבו לא הביא הדין כשחל באחד בשבת.
ת"א. ר"ן (שם).
ת"ב. גמ' ורמב"ם (שם).
ת"ג. טוש"ע (שם, ה).
ת"ד. בפרשת - בכלבו: ובפרשת, והוא ט"ס. וקוראים בפרשת בהעלותך בפרשה המתחלת "במדבר סיני", העוסקת בפסח שני.
ת"ט. וכ"ה בר"ן (שם).

יום שביעי הוא יום טוב ראשון לאחרונים, ומוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד חמשה בסדר 595 ויהי בשלח (שמות יג, יז - טו, כו) עד כי אני ה' רופאך תט. ואם חל להיות בשבת, קורין בה 596 שבעה. ואף על פי שקדמה בסדר 597 התורה, לא נחוש, לפי שביום שביעי עברו 598 הים ואמרו עליו 599 שירה, וכל הענין המבואר באותה פרשה תי. ומפטיר קורא בשני (במדבר כח, יט-כה) והקרבתם. ומפטיר בשמואל (ב' כב, א-ג) וידבר דוד תי עד על כן אודך בגוים, ומדלג עד (שם, נא) מגדול ישועות 600. תיט ויש מקומות שאין מדלגין בה כלום. והטעם לזאת ההפטרה, לפי שמדברת ביציאת 601 מצרים, (שם, ט) עלה עשן באפו 602, דמתרגמינן 603 סליק זדוניה דפרעה רשיעא 604. וכן נמי 605 כתב הר' נתן ז"ל (ס' המחכים עמ' 34), דכתיב 606 (שם, כז) עם עקש תתפל 607, תכ דמתרגמינן פרעה ומשריתיה דחשיבו מחשבן תכ, ולכך צריך לתרגם השירה תכא, עכ"ל תיט 608.

יום שמיני 609 מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד חמשה בסדר ראה אנכי (דברים טו, יט - טז, יז) בפרשת 610 כל הבכור, ואם חל להיות בשבת מוסיפין 611 מן (שם יד, כב) עשר תעשר תכב, וקורין בה שבעה. ולכך נתקנה ליום אחרון, לפי שהיא אחרונה בסדר 612 התורה תכג. ומפטיר קורא בשני כאתמול, ומפטיר בישעיה (י, לב - יב, ו) עוד היום עד צהלי ורוני תכד.

וסימן פרשיות של פסח, משך, תורא, קדש, בכספא, פסל, במדברא, שלח, בוכרא תכה. וכתב בעל העיטור ז"ל 613 (דף קלו ע"ד) שזו הסדר נוהג כשחל פסח באג"ז, אבל אם חל ביום חמישי, נוהג הסדר משך תורא, פסל במדברא, קדש בכספא, שלח בוכרא תכו 614. ויש כותבין שאינו משנה הסדר לעולם, לבד מאותו יום 615 שבת, אבל למחרתו חזור לקדמותו, וכן מנהגנו תכו.

595. בסדר: ג ד בפ' 596. בה: ג ד חסר 597. לסדר: א ב ג בסדר 598. עברו: ב עברו את 599. עליו: ג ד חסר 600. ישועות: ג ד חסר 601. ביציאת: א מיציאת 602. באפו: ג ד חסר 603. דמתרגמינן: ב ומתרגמינן 604. רשיעא: ג ד חסר 605. נמי: ד חסר 606. ז"ל דכתיב: ב דכתי' ג ז"ל דכתיב בה 607. תתפל: ב ופתלתל 608. עכ"ל: א חסר 609. שמיני: ג ד א' 610. בפרשת: א ג ד חסר 611. מוסיפין: א מוסיף 612. בסדר: ד לסדר 613. בעל העיטור ז"ל: א בע' העטו' ג ד הבעל העיטור 614. שלח בוכרא: א וכו' 615. מאותו יום: א מיום

תטז. גמ', רמב"ם, שו"ע (שם).

תיז. וכ"ה בר"ן (שם).

תיח. גמ' ורמב"ם (שם).

תיט. ויש... עכ"ל: ליתא בכלבו.

תכ. דמתרגמינן... מחשבן: ליתא במחכים, ורק כתב: זה פרעה.

תכא. לתרגם השירה - במחכים: לומר כל השירה. אמנם,

קודם לכן כתב שיש לתרגם השירה.

תכב. וכ"ה בהגה"מ (שם אות ו).

תכג. ר"ן (שם).

תכד. גמ', רמב"ם, שו"ע (שם).

תכה. גמ' (שם), רי"ף (שם י, ב) וש"פ, טוש"ע (שם, ה).

תכו. הוב"ד בר"ן (חיד' שם). והמאירי (שם ד"ה בימות)

כ"כ בשם הגאונים, וכ"כ ראשונים נוספים. והטעם, שלא

להפריד הפרשה האחת מבין זוגה.

תכז. תוס' (שם ד"ה והאידינא), רא"ש (פ"ד סי' י), מרדכי

(סי' תתלא) בשם ר"י, הגה"מ (שם), מאירי (שם) בשם

יש נוהגים, ובספרו קרית ספר (מאמר ה ח"ב) כתב כדעה

זו בסתם, אבודרהם (עמ' רמד). והטעם לדעה זו, שלא

לשנות את הסדר הקבוע בתורה.

וכתב הר"מ נ"ע (תשב"ץ קטן סי' קפז), לעולם כשנותנין הספר השני לחזן לקרות, אינו⁶¹⁶ רשאי לפתחו ולהסיר ממנו המפה, עד שיגללו הראשון במפה תכ"ח:

(נח) בשבועות, ביום ראשון מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד חמשה בסדר⁶¹⁷ וישמע יתרו (שמות יט, א - כ, כג) בפרשת בחדש⁶¹⁸ השלישי עד סוף הסדר, ומפטיר קורא בשני בסדר פנחס (במדבר כח, כו-לא) בפרשת⁶¹⁹ וביום הבכורים עד סוף פסקא, ומפטיר⁶²⁰ במרכבה בראש יחזקאל (א, א-כח; ג, יב) עד ותשאני רוח, על שם שנגלה השם⁶²¹ על הר סיני (תהלים סח, יח) ברכב אלהים⁶²² רבותים אלפי שנאן.

יום שני מוציאין שני ספרי תורה, וקורין⁶²³ חמשה בסדר ראה אנכי⁶²⁴ (דברים טו, יט - טז, יז) בפרשת כל הבכור, ואם חל להיות בשבת מוסיפין⁶²⁵ מן (שם יד, כב) עשר תעשר, וקורין בה⁶²⁶ שבעה, ומפטיר קורא בשני כאתמול⁶²⁷. ומפטירין⁶²⁸ בחבקוק (ג, א-יט) תפלה לחבקוק עד למנצח בניגוני, תכ"ט דכתיב ביה⁶²⁹ (פסוק ג) אלוה מתימן יבא, וזה היה במתן תורה תל⁶³⁰ ויש מקומות מתחילין (שם ב, כ) וה' בהיכל קדשו, והוא פסוק אחד על תפלה לחבקוק תלא⁶³⁰:

(נו) בתשעה באב מוציאין ספר תורה, וקורין בו שלשה בסדר⁶³¹ ואתחנן (דברים ד, כה-מ) בפרשת כי תוליד בנים עד כל הימים תלב⁶³², והשלישי מפטיר⁶³³ בירמיה (ח, יג - ט, כג) אסוף אסיפם תלג עד כי אם בזאת יתהלל תלד. וכן ביאר הר"ש ז"ל בפירושו בסוף מסכת תעניות⁶³⁴ (כט, ב ד"ה קורא) על מה שכתוב שם קורין שלשה ומפטיר אחד, פירוש אחד, רוצה לומר, השלישי,

616. אינו ד אין 617. בסדר: א בפ' 618. יתרו בפרשת בחדש: א בחדש ב יתרו בפ' החדש 619. בסדר פנחס בפרש': א בסדר פינחס ד בפנחס בפ' 620. ומפטיר: א ומפטירי' 621. השם: א ב חסר 622. אלהים: א ב חסר 623. וקורין: א וקורי' בא' ב קורין 624. בסדר ראה אנכי: א חסר ג ד בסדר ראה 625. מוסיפין: ב מוסיפין בה 626. וקורין בה: ג ד חסר 627. קורא בשני כאתמול: ג ד כאתמול בשני 628. ומפטירין: ב ומפטיר 629. דכתיב ביה: ב דכתיב בה ג ד וכתוב בה 630. ויש... לחבקוק: א ג ד חסר 631. בו שלשה בסדר: א ג' ב בה ג' גברי בסדר 632. הימים: ב הימים ואומ' קדיש 633. והשלישי מפטיר: ג ד והמפטיר הוא השלישי ומפטירין 634. תעניות: א תענית

וכ"א בסרע"ג (עמ' קפא), באשכול (סו, ב), באבודרהם (עמ' רמו) ובטוש"ע (תצד, ב). והמג"א (ס"ק ב) כתב: "ובמדינות אלו מתחילין תפילה לחבקוק".

תלב. ראה שנו"ס, שבכת"י ב כתוב שאומרים קדיש לאחר שלושת העולים, קודם קריאת ההפטר. וכ"כ האבודרהם (עמ' רנו), וכך דעת ר"ה פ, ראשונים ואחרונים. והר"י מיגאש (סי' פט) סובר שאין להפסיק בין הקריאה למפטיר, ואומרים הקדיש לאחר ההפטר. וכ"כ בהג' רע"א (תקנט, ד), עי"ש שהאריך.

תלג. עד... עכ"ל: ליתא בכלבו.

תלד. מגילה (לא, ב), רמב"ם (שם, יח), רמ"א (תקנט, ד).

תכח. הוב"ד במדרכי (הל' קטנות יד ע"ד), ונפסק בשו"ע (קמז, ח). וכתב הלבוש (סו"ס קמז) הטעם לזה, כדי שלא יהיו העוסקים בס"ת ראשון טרודים, ויוכלו לשמוע כשקוראים בשני. והמשנ"ב (ס"ק כד) כתב לפי שאין עושין מצוות חבילות חבילות.

תכט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

תל. במגילה (לא, א) איתא: "בעצרת שבעה שבועות ומפטירין בחבקוק, אחרים אומרים: בחדש השלישי, ומפטירין במרכבה. והאידינא דאיכא תרי יומי - עבדינן כתרוייהו, ואיפכא", והובא להלכה ברמב"ם (פי"ג, ט) ובשו"ע (תצד, א-ב).

תלא. דהיינו, פסוק אחד קודם הפסוק "תפילה לחבקוק".

לעולם מפטיר ⁶³⁵. וכן נמי כתבו ⁶³⁶ רב עמרם תלה (עמ' קפג), והריא"ג ⁶³⁷ (הל' ת"ב עמ' לא), והבעל האשכול (סו, ב), והר' נתן (מחכים עמ' 36) והר"פ ז"ל תלו ⁶³⁸.

וכן נמי ⁶³⁹ כתב הר"ם מקוצי ז"ל (סמ"ג עשין יט קב ע"ד), וזה לשונו ⁶⁴⁰, בפרק עומד ויושב (מגילה כג, א) נחלקו אם המפטיר עולה אם לאו, ופוסק ר"ת ⁶⁴¹ (תוס' מגילה כג, א ד"ה חד) כדברי האומר עולה תלו, ולכך נהגו בתעניות במנחה, ובתשעה באב, ובמנחת יום הכפורים ⁶⁴², שהשלישי מפטיר לעולם, אבל בשבתות וימים טובים שחרית נוהגים כדברי הכל, אף לדברי האומר אינו ⁶⁴³ עולה תלה, עכ"ל תלג ⁶⁴⁴.

למנחה ⁶⁴⁵ מוציאין ספר תורה, וקורין בה שלשה בסדר ⁶⁴⁶ כי תשא (שמות לב, יא-יד) בפרשת ⁶⁴⁷ ויחל עד לעשות לעמו, והשני מדלג וקורא (שם לד, א-ג) פסול לך ⁶⁴⁸ עד אל מול ההר ההוא ⁶⁴⁹, והשלישי עד (שם, י) אשר אני עושה עמך. ובסדר הזה קורא בכל מנחת תענית ובשחרית שלהן תלו. ובמנחת תענית מפטיר השלישי (ישעיהו נה, ו - נו, ז) דרשו ⁶⁵⁰, אבל אין מפטירין בבקר, לבד מתענית של תשעה באב תמא:

(TJ) בראש השנה מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד חמשה בסדר ⁶⁵¹ וירא אליו (בראשית כא, א-לד) בפרשת וה' פקד את שרה עד והאלהים נסה את אברהם ⁶⁵², כמו שאמרו ז"ל (ר"ה י,

635. מפטיר: א ג ד חסר 636. וכן נמי כתבו: ג וכן נמי כתב ד וכ"כ 637. והריא"ג: ג ד והרי"א 638. ז"ל: ב דצ"ל 639. נמי: א ד חסר 640. וזה לשונו: א ג ד חסר 641. ופוסק ר"ת: א ופסק ר"ת ב ופסק ר"ת ז"ל 642. ובמנחת יום הכפורים: ב ובי"ה 643. אינו: ב ג ד שאינו 644. עכ"ל: א ע"כ 645. למנחה: א ג ד במנחה 646. בסדר: א ב' 647. בפרשת: א בסדר 648. פסול לך: ג ד חסר 649. ההוא: ד חסר 650. דרשו: א דרשו י' בהמצאו ג ד דרשו ה' 651. בסדר: א ב' 652. את אברהם: א ב ד חסר

תלה. רב עמרם כ"כ בשם רב נטרונאי גאון. תלו. לא מצאנו דבריו במקור אחר. תלו. וכ"פ הרי"ף (מגילה יג, א), הרמב"ם (פי"ב, יז) והרא"ש (שם פ"ג סי' ה), ודלא כר"ח, בה"ג ורע"ג (הובאו בהגה"מ שם אות פ) שפסקו שאינו עולה לשבעה. תלה. וכ"כ הרא"ש (שם) והמרדכי (שם סי' תתט) בשם ר"ת, רבינו משולם והגאונים, והובא להלכה בשו"ע וברמ"א (רפב, ד).

תלת. ראה מסכת סופרים (פי"ז, ז) שבת"ב קוראים ברכות וקללות, ובשאר תעניות קוראים: "ויחל" ומפטירין: "דרשו ה' בהמצאו". והוסף שיש אומרים שאין מפטירין, אך סיים שהעם נהגו להפטיר. ראשונים רבים פסקו שיש לקרוא: "ויחל" בתעניות בשחרית ובמנחה, מהם: רמב"ם (פי"ג, יח), מנהיג (עמ' רעג), טוש"ע (תקסו, א).

תמא. הבי" (תקעה, ב) כתב שהרמב"ם (פי"ג, יח) נראה שסובר שבת"ב מפטירין בשחרית ("אסוף אסיפם") ובמנחה אין מפטירין, ובשאר תעניות אין מפטירין כלל. וכתב שאכן מנהג בני ספרד שלא להפטיר בשאר תעניות, לא בשחרית ולא במנחה, אבל בת"ב מפטירין בשחרית ובמנחה, וכדעת האבודרהם (שם). וע"ע שו"ת יחווה דעת (ח"ה סי' מ).

ב) בתשרי^{תמב} נפקדה שרה, רחל וחנוה, ומפני זה הטעם מפטירין בחנה. ואם חל בשבת, קורין בה שבעה. ובשני קורא המפטיר בסדר פנחס (במדבר כט, א-ו) בפרשת⁶⁵³ ובחדש השביעי עד סוף הפרשה, ומפטיר בראש שמואל (א, א - ב, י) עד⁶⁵⁴ קרן משיחו.

יום שני מוציאין שני ספרי תורה⁶⁵⁵, וקורין באחד חמשה⁶⁵⁶ בפרשת (בראשית כב, א-כד) והאלהים נסה את אברהם⁶⁵⁷, והטעם, כדי לזכור עקידתו של יצחק^{תמג}. ובשני קורא המפטיר כאתמול, ומפטיר בירמיה (לא, א-יט) מצא חן במדבר⁶⁵⁸ עד הבן יקיר לי אפרים^{תמד}⁶⁵⁹, לפי שכתוב בה זכור אזכרנו רחם ארחמנו^{תמה}.

ביום הכפורים, בשחרית⁶⁶⁰ מוציאין שני ספרי תורה⁶⁶¹, באחד קורין ששה בסדר אחרי מות (ויקרא טז, א-לד) עד כאשר צוה ה' את משה, ואם חל בשבת קורין⁶⁶² שבעה. ובשני קורא המפטיר⁶⁶³ בסדר פנחס (במדבר כט, ז-יא) בפרשת⁶⁶⁴ ובעשור לחדש⁶⁶⁵ עד סוף פיסקא, ומפטיר בישעיה (נז, יד - נח, יד) ואמר סולו⁶⁶⁶, לפי שכל הפרשה מלמדת תשובה^{תמו}.

למנחה קורין שלשה בסדר אחרי מות (ויקרא יח, א-ל) מן כמעשה ארץ מצרים עד סוף הסדר^{תמז}, והטעם⁶⁶⁷, שאם יש⁶⁶⁸ אדם שנכשל בערוה, יזכור וישוב אל ה' וירחמהו^{תמח}. ובמדרש טעם אחר למה קורין בעריות ביום הכפורים, לומר רבון העולמים הזהרתנו שלא לגלות ערוה, אף אתה לא תגלה ערותנו ביום הכפורים, ותכפר לנו על⁶⁶⁹ כל עונותינו, ומחול וסלח לכל פשעינו^{תמט}.

והשלישי^{תנ} מפטיר ביונה בן אמתי^{תנא}, תנב והטעם כדי ללמד⁶⁷⁰ לבני אדם שאין יכולת⁶⁷¹ לברוח

653. בסדר פנחס בפרשת: א בפנחס ג ד בסדר פנחס 654. עד: א ב ג עד וירם 655. ספרי תורה: ג ספרים
656. ה': א ג ד חסר 657. את אברהם: א ג ד חסר 658. במדבר: ג ד חסר 659. יקיר לי אפרים: א יקיר
לי ג ד יקיר 660. בשחרית: ב ג ד בשחר 661. ספרי תורה: ג ד ספרי 662. קורין: ב קורין בה
663. קורא המפטיר: ב מפטיר קורא 664. בפרת': ג ד חסר 665. לחדש: ד חסר 666. ואמר סולו: ב
ואמ' סלו סלו ג ואמר סולו סולו 667. והטעם: א ב והטעם כדי 668. יש: א ג ד יש שם 669. לנו על:
א לנו את ג ד עלינו על 670. ללמד: ב ללמוד 671. יכולת: ב אדם יכול

תמב. בתשרי - בגמ' לפנינו בראש השנה. פירשו בפירוש א': "לפי שהנשים מקושטות בשביל כבוד היום, לפיכך צריך להזכירם שלא יכשלו בהן". וראה גם אבודרהם (עמ' רפח) שהביא טעם זה, והוסיף שע"י קריאה זו, מי שיש בידו עוון זה, יפירוש מהעבירה וישוב בתשובה. וע"ע מחז"ו (סי' שנה) שהביא טעמים נוספים. תמט. טעם זה מהמדרש הובא גם בתוס' (שם), במנהיג (עמ' שנד) ובאבודרהם (שם), ולא ידוע לנו מקור המדרש. וכ"א במחז"ו (שם), ולא ציין שהוא מהמדרש.

תמג. רש"י (מגילה לא, א ד"ה מפטירין). תמד. מגילה (לא, א), רמב"ם (פי"ג, י), טוש"ע (תקפד, א; תרא, א).

תמה. המטה משה (סי' תתכד) כתב בשם הכלבו (סי' סד) שקוראים אותה משום שיש בה זכירת ישראל לטובה.

תמו. גמ' (שם), רמב"ם (פי"ג, יא), טוש"ע (תרכא, א). תמז. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (תרכב, ב).

תמח. שו"ת הגאונים (חמדה גנוזה, סי' ח), רש"י (מגילה שם ד"ה קורין), רמב"ם (שם), תניא רבתי (סי' פא). ורש"י שם הוסיף לבאר: "לפי שהעירות עבירה מצויה, שנפשו

תנ. והשלישי - בכלבו: ואחד מן השלשה.

תנא. גמ', רמב"ם וטוש"ע (שם).

תנב. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו כאן, אבל הובא בסי' ע.

מפני השם יתברך⁶⁷² אם עבר עבירות, כמו שכתוב⁶⁷³ (תהלים קלט, ז) אנה מפניך אברח תנג⁶⁷⁴. ועוד, לעורר התשובה כמו שעשו אנשי ננוה, ובה נושעו בראות ה' מעשיהם כי שבו תנג:

(פנ) בסוכות, ביום ראשון מוציאין שני ספרים⁶⁷⁵, וקורין באחד⁶⁷⁶ חמשה בפרשת שור⁶⁷⁷ או כשב⁶⁷⁸ (ויקרא כב, כו - כג, מד), ובשני קורא המפטיר בסדר פנחס⁶⁷⁹ (במדבר כט, יב-טז) ובחמשה עשר יום⁶⁸⁰, ומפטיר בתרי עשר (זכריה יד, א-כא) הנה יום בא לה' תנה, לפי שמזכיר⁶⁸¹ בה ולחוג את חג הסוכות תנג.

יום שני⁶⁸² מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד⁶⁸³ חמשה בפרשת שור או כשב כאתמול⁶⁸⁴, והטעם, לפי שהוא⁶⁸⁵ ספק ראשון, וצריך לקרות בו מצות לולב שמצותו ביום ראשון, ואין בכל התורה עוד פרשה שמזכיר בה ענין המצוה הזאת. ובשני קורא המפטיר כאתמול, ומפטיר במלכים (א' ח, ב-כא) ויקהלו, על שם שאותה אסיפה היתה בחג הסוכות תנג.

יום⁶⁸⁶ שלישי, שהוא ספק יום שני, ראשון לחולו של מועד, מוציאין ספר תורה, וקורין בה ארבעה בסדר פנחס בקרבנות החג, וזהו סדר קריאתן. כהן קורא ביום השני⁶⁸⁷ (במדבר כט, יז-יט), ולוי⁶⁸⁸ ביום השלישי (שם, כ-כב), וישראל חוזר וקורא ביום השלישי, ורביעי קורא ביום השני וביום השלישי תנג.

672. מפני השם יתברך: א מן השם ג ד לפני השם 673. שכתוב: א ג שכתוב בה 674. אברח: א ב אסתר ואנה מפניך אברח 675. ספרים: ב ס"ת 676. וקורין בא': א בא' קורי' ב קורין 677. שור: א אמור אל הכהני' בשור 678. כשב: ב כשב בסדר אמור 679. בסדר פנחס: א בפנחס בפ' ב בסדר פנחס בפרש' 680. עשר יום: א ג עשר ד ה עשרה 681. לפי שמזכיר: א דכתי' 682. יום שני: א ביום ב' ג ד בשני 683. וקורין בא': א ג וקורין ב בא' קורין 684. כאתמול: ג ד כמו אתמול 685. שהוא: א ב שהוא שני 686. יום: א ג ד ביום 687. השני: ג ד שני 688. ולוי: ד ולוי קורא

תנג. וכ"ה באבודרהם (שם).
תנד. בדומה לזה כתבו מחז"ו (סי' שנה), סידור רש"י (סי' ריד), ראבי"ה (ח"ב סי' תקל) ואו"ז (ח"ב סי' רפא).
תנה. מגילה י, (לא, א), רמב"ם (פי"ג, יב), טוש"ע (תרנט, א).

תנו. טעם זה ליתא בכלבו, והוא מרש"י (שם ד"ה הנה).
תנו. וכ"ה ברש"י (שם ד"ה ויקהלו) ובר"ן (על הרי"ף מגילה י, ב ד"ה וביום שני).

תנח. איתא בסוכה (נה, א): "אתקין אמימר בנהרדעא דמדלגי דלוגי". ונחלקו הפוסקים כיצד לפרש העניין. רש"י (ד"ה אתקין) בשם רבותיו פירש ששניים הראשונים קוראים שני ספיקי היום, והשלישי בפרשת יום המחרת, שאינה מספיקות היום כלל, והרביעי חוזר וקורא מה שקראו שניים הראשונים. וכ"פ הרמ"א

(תרסג, א). והתוס' (ד"ה אתקין) פירשו שביום א' דחז"ה מ' יקרא הראשון: 'וביום השני', והשני: 'וביום השלישי', וחוזר שלישי: 'וביום השני', ורביעי: 'וביום השלישי', ובדומה לכך בשאר ימי חז"ה מ'. והרי"ף (מגילה י, ב) והרא"ש (מגילה פ"ד סי' י) בשם גאון והמאירי (לא, א ד"ה בימות) בשם הגאונים פירשו שביום א' דחז"ה מ' קורא כהן: 'וביום השני', ולוי: 'וביום השלישי'; וישראל חוזר וקורא: 'וביום השלישי'; והרביעי קורא ספיקא דיומא: 'וביום השני' 'וביום השלישי', ועל דרך זה קוראים בשאר ימים. וכן פירש רבינו, וכ"פ הטוש"ע (תרסג, א). וכתב הב"י (שם ובשו"ע) שכל זה דווקא בחז"ל, אבל בא"י שאין ספיקא דיומא, אין קורים בכל יום אלא קרבן היום בלבד, וחוזרים על הקריאה ד' פעמים.

יום רביעי, שהוא ספק שלישי, כהן קורא ביום השלישי (שם), ולוי ביום הרביעי (שם, כג-כה), ישראל חוזר וקורא ביום הרביעי, ורביעי ביום השלישי וביום הרביעי.

יום חמישי, שהוא ספק רביעי, כהן קורא ביום הרביעי (שם), ולוי ביום החמישי (שם, כו-כח), ישראל חוזר וקורא⁶⁸⁹ ביום החמישי, ורביעי⁶⁹⁰ ביום הרביעי וביום החמישי.

יום ששי, שהוא ספק חמישי, כהן קורא⁶⁹¹ וביום החמישי (שם), ולוי⁶⁹² ביום הששי (שם, כט-לא), ישראל חוזר וקורא⁶⁹³ ביום הששי, ורביעי ביום החמישי וביום הששי.

יום שביעי, שהוא ספק⁶⁹⁴ ששי, כהן קורא ביום הששי (שם), ולוי ביום⁶⁹⁵ השביעי (שם, לב-לד), ישראל חוזר וקורא⁶⁹⁶ ביום השביעי, ורביעי ביום הששי וביום השביעי.

בשבת של חולו של מועד, בין בפסח בין בסוכות, מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד שבעה⁶⁹⁷ בפרשת ראה אתה תט (שמות לג, יב - לד, כו), ויש מקומות^{תס} מתחילין⁶⁹⁸ (שם לג, ז) ומשה יקח את האהל. והטעם, לפי⁶⁹⁹ שיש בה (שם לד, יח) את חג המצות תשמור, ודרשו אותו⁷⁰⁰ במועד קטן^{תסא} (חגיגה יח, א) לרבות⁷⁰¹ חולו של מועד^{תסב}, תסג ויש בה גם כן מצות שבת, וחג המצות וחג הסוכות⁷⁰², לפיכך קורין בה בחול המועד של פסח ושל סוכות^{תסג}⁷⁰³. ובשני קורא המפטיר בסוכות ספקא דיומא, ומפטיר ביחזקאל (לח, יח - לט, טז) ביום בא גוג. וכתב רבינו האי ז"ל^{תסד}⁷⁰⁴ הטעם, לפי שעתידיה מלחמת⁷⁰⁵ גוג ומגוג להיות⁷⁰⁶ בתשרי. ובפסח קורא בשני כמו שכתבנו במקומו (סי' נד).

יום שמיני, שהוא חג עצרת, מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד חמשה בפרשת כל הבכור^{תסה} (דברים טו, יט - טז, יז),⁷⁰⁷ ואם חל בשבת מוסיף בה⁷⁰⁷ מן (שם יד, כב) עשר תעשר^{תסו},

689. וקורא: ב חסר 690. ורביעי: ב ורביעי חוזר 691. קורא: ג ד חסר 692. ולוי: א ולוי קורא 693. וקורא: ב חסר 694. ספק: ב ספק יום 695. ולוי: א לוי קורא 696. וקורא: ב חסר 697. שבעה: א ג ד חסר 698. מתחילין: א מתחילין מן ב שמתחילין 699. לפי: א ב לזאת הפרש' מפני 700. ודרשו אותו: א ודו"ל ג ד ודרשו בו 701. לרבות: א לרבות את 702. וחג המצות וחג הסוכות: ג ד ופסח וסוכות 703. בחול המועד של פסח ושל סוכות: א בחולו של פסח וסוכות ג ד בפסח בחש"מ ושל סוכות 704. ז"ל: א ג ד חסר 705. שעתידיה מלחמת: ג ד שמלחמת 706. להיות: ג ד עתידיה להיות 707. ואם... בה: ג ד ובשבת

תסב. רש"י (שם ד"ה מקרא), רא"ש (שם), אבודרהם (עמ' רמג).

תסג. ויש... סוכות: ליתא בכלבו, והובא ברש"י (שם). תסד. וכ"כ בשמור ריצ"ג (עמ' שלו), אשכול (סו, א), הגה"מ (פי"ג, טז), טור (תצ, ט) ואבודרהם (סוף עמ' רמג). והובא בט"ז (תצ ס"ק ד), בלבוש (תצ, ה; תרסג, ג) ובמשנ"ב (תרסג ס"ק י').

תסה. מגילה (שם), רמב"ם (שם, יב), טוש"ע (תרסב, ב). תסו. המנהיג (עמ' תיב) כתב שכן מנהג פרויניצה וספרד. ראשונים רבים כתבו שכן המנהג אצלם, ראה: עיטור

תנט. מגילה (שם), רמב"ם (שם, טז), טוש"ע (תצ, ה; תרסג, ג).

תס. מנהג זה לא נזכר בכלבו. תסא. רבינו מציין למועד קטן אף שבגמ' מצאנו דרשה זו בחגיגה (יח, א), וכן בכלבו. ונר' שנסמך על הרי"ף מו"ק (א, א), וראשונים נוספים כמו ר' יהונתן מלוניל על הרי"ף (שם), וכן המנהיג הל' דבר האבד (עמ' תקבא) שהביא גם את הדרשה בחגיגה וגם את הגמ' במו"ק. והסיבה שהרי"ף הביא זאת שם היא משום שהמש' והגמ' בתחילת מו"ק עוסקות בפרטי מלאכת חול המועד.

וקורין בה שבעה⁷⁰⁸. תס"ו ובצרפת מתחילין עשר תעשר⁷⁰⁹ בין בחול בין בשבת תס"ח, לפי שבזאת הפרשה⁷⁰⁹ מזהיר על המעשרות ומתנות עניים, ולפי שהוא תכלית⁷¹⁰ חג האסיף, להכריז שלא לעבור עליהן בבל תאחר תס"ט בשלשת רגלים תס"ו. ובשני קורא המפטיר (במדבר כט, לה - ל, א) וביום השמיני⁷¹¹ עד סוף הסדר, ומפטיר במלכים (א' ח, נד-סו) ויהי ככלות שלמה ת"ג, על שם (שם, סו) ביום השמיני שלח את⁷¹² העם.

טעם למה קורין כל הבכור בפסח, שבועות וסוכות⁷¹³ ביום אחרון שבכלם⁷¹⁴, משום דכתיב באותה פרשה (דברים טז, יד) ושמתח בחגך, וכתיב⁷¹⁵ אחר כך (שם, טו) והיית אך שמח. ושמתח, לרבות יום טוב⁷¹⁶ ראשון, והיית אך שמח, לרבות יום טוב האחרון ת"ג. מכאן שמכו ז"ל לתקן אותה לקרותה באלו הימים ת"ג.

ת"ג ונהגו בצרפת לפסוק צדקה ברבים באלו הימים (דברים טז, יז) איש כמתנת⁷¹⁷ ידו, וכתיב⁷¹⁸ (ישעיהו נח, ח) והלך לפניך צדקך ת"ד.

וכתב הבעל האשכול (סו, ב), דהאי דלא קרינן ביום השביעי וביום השמיני⁷¹⁹ משום ספקא כמו שעושין בשאר הימים, לפי שמאחר שעשינוהו קדש בתפלה וברכות, ואמרנו את יום שמיני חג העצרת⁷²⁰, לא נעשה אותו חול להיות קורא בו⁷²¹ וביום השביעי שהוא חולו של מועד.

ואמר רבינו האי גאון ז"ל⁷²², יש שקורין ביום אחרון (דברים ל, יא) כי המצוה הזאת, דתנן ת"ה (מגילה לא, א) יום טוב אחרון של חג קורין מצות וחוקים. וכן המנהג בארץ ישראל

708. וקורין בה שבעה: ג ד חסר 709. בין... הפרשה: ג ד לעולם לפי שבפרשה הזאת 710. תכלית: ב חסר 711. ה': ב השמיני עצרת 712. את: ד חסר 713. שבועות וסוכות: ב ובשבועות ובסוכות ג בשבועות ובסוכות 714. שבכלם: א ב לכולם 715. וכתיב: א ג ד וכתוב 716. לרבות יום טוב: ב כתוב ליום ג לרבות יום 717. כמתנת: ב כמסת 718. וכתיב: א חסר 719. השביעי וביום השמיני: ב השמיני 720. העצרת: א ב ג עצרת 721. בו: ב חסר 722. ז"ל: א ג ד חסר

וחוקים הרבה הנהוגות בחג באותו זמן, שהוא זמן אסיף, ועת שהעניים צריכין לאסוף מאכל לביתם. ועוד יש באותה פרשה מצות מעשר עני, ומצות נתון תתן, ופתוח תפתח, והעניק תעניק לעבד עברי, ושילוח חפשי, והעבט תעביטנו". ולא התייחס לבל תאחר. תע. גמ', רמב"ם ושו"ע (שם).

תעא. הבבלי (פסחים עא, א; סוכה מח, א) מרבה לילי יו"ט אחרון. אולם בירושלמי (סוכה פ"ד ה"ה) מרבה לילי יו"ט ראשון.

תעב. מחז"ו (סי' שפד) בשם רש"י.

תעג. מנהג זה לא הובא בכלבו.

תעד. מחז"ו (שם), סידור רש"י (סי' שח), רוקח (סי' רכג).

תעה. כ"א בכרייתא (שם), ולא במשנה.

(דף צה ע"ד), הגה"מ (פי"ג אות ז), מאירי (לא, א ד"ה בימות), אגור (סי' אלף ל) ואבודרהם (עמ' רצט). וכ"פ בשו"ע (תרסח, ב) במקום שעושים בו שני ימים טובים. תסז. ובצרפת... רגלים: ליתא בכלבו. ונראה שהוא מלשון המנהיג (שם).

תסח. כ"ד רש"י (מגילה שם ד"ה קורין). במחז"ו (סי' שפד) כ"כ בשם רש"י, ובעיטור (שם) כתב שיש מקומות שנוהגים כן, וההגה"מ (שם) כ"כ בשם מורו, וכתב שכן מנהג צרפת וארץ כנען. וע"ע שבה"ל (סי' שעב) שכתב שרבותינו הלויים חולקים על רש"י, וגורסים: "במצות וחוקים של בכור", ומתחילים מ"כל הבכור" (ומשמע אפי' בשבת).

תסט. רש"י (שם) כתב: "לפי שיש באותה פרשה מצות

ובירושלים⁷²³. תעו⁷²⁴ והר"ש ז"ל תעו (שם ד"ה קורין) פירש, מצות וחוקים, (דברים יד, כב) עשר תעשר תעו⁷²⁴. ויש שקורין ברכות דאם בחקותי תעו⁷²⁵, בשביל (דברים כו, ד) ונתתי גשמיכם בעתם, שהוא⁷²⁵ יום הזכרת גשמים תעו⁷²⁵.

יום תשיעי, שהוא שמחת תורה, מוציאין שני ספרי תורה. והמנהג שקורין באחד וזאת הברכה, שהוא סיום התורה. תפ והטעם, לפי ששלמה המלך ע"ה ברך את ישראל בשמיני של חג, לפיכך אנו קורין הברכה שבירך משה רבינו⁷²⁶ ע"ה את ישראל תפ⁷²⁷, ושמים שמחה גדולה תפא. ולהרבות בשמחה נהגו במקצת⁷²⁸ מקומות⁷²⁹ לקרות יותר ממנין הקוראים ולהוסיף עליהם תפב⁷²⁹.

ונהגו גם כן להסדיר⁷³⁰ כל אחד בביתו ליל יום תשיעי⁷³¹ וזאת הברכה⁷³² שנים מקרא ואחד תרגום לאור הנר על השלחן תפג. ואחר כך נהגו⁷³³ להתחיל⁷³⁴ מכל אחד מחמשה חומשי תורה תפד,

723. ובירושלים: ב בירושלם 724. והר"ש... תעשר: א ג ד חסר 725. שהוא: א כי הוא ב והטעם כי הוא 726. רבי: ג ד חסר 727. את ישראל: ג ד חסר 728. ולהרבות בשמחה נהגו במקצת: ג ד ונהגו בקצת 729. לקרות... עליהם: ג ד להוסיף על מנין הקורים 730. גם כן להסדיר: ג ד להסדיר הפ' של וזאת הברכה 731. תשיעי: א ב הט' 732. וזאת הברכה: ג ד חסר 733. נהגו: ד חסר 734. להתחיל: א לקרו'

תעו. והר"ש... תעשר - זו תוספת מכ"ב ואיננה באשכול. נר' שנכתבה תחילה כהערה בשולי הגליון והמעתיק הכניסה פנימה.

תעו. ראה לעיל ד"ה יום שמיני ובהערה תסח, והוא מנהג צרפת. האשכול (שם) הביא בסוף דבריו (בדעה שלישית) במקום "עשר תעשר" "כל הבכור". ועי' שנו"ס.

תעח. ראה מחז"ו (שם) שכ"ד ר' חיים כהן ב"ר חננאל.

תעט. ע"כ מהאשכול (שם). דברי רה"ג הובאו גם במנהגי (עמ' תיא) ובריצ"ג (עמ' קנח). ובכלבו ליתא.

תפ. והטעם... ישראל: ליתא בכלבו.

תפא. טעם זה מבאר מדוע בשמחת תורה קוראים בסדר הרגיל, ולא מעניינו של יום, כשאר מועדים. ונראה שמקור טעם זה בספר המנהיג (עמ' תיג), והובא גם באבודרהם (עמ' ש). והר"ן (על הרי"ף מגילה יא, א ד"ה למחר) כתב: "לפי שהוא סוף כל המועדות, חותמין בברכת משה רבינו שבירך את ישראל".

תפב. מלשון רבינו משמע שהיו מרבים בעולים, אך לא בהכרח שהיו מעלים את כולם. וכן נראה במנהגים

(טירנא, מנהגי שמיני עצרת עמ' קלח) וברמ"א (תרסט, א). האבודרהם (שם) לא הזכיר שיש תוספת עולים, ומשמע שלא היו נוהגים במקומו להוסיף עולים כלל, וכך גם משמע מסתימת ראשונים רבים. אולם בסידור רש"י (סי' שח) כתב שקוראים לקטן וגדול, ומשמע שכולם היו עולים. ובדומה לזה כתב בס' המנהיג, הוב"ד בסמוך (ולא הזכירו בשמו). וע"ע שו"ת עשה לך רב (ח"ג סי' כא) שהאריך לדון בזה, וכתב, שכל הנראה מנהג זה התחיל באשכנז, ומשם התפשט לשאר מקומות.

תפג. בברכ"י (רפה ס"ק ד) כתב: "ביום הושענא רבא יקרא פרשת 'וזאת הברכה' שנים מקרא ואחד תרגום (האר"י זצ"ל). וגם בחו"ל שעושים שני ימים טובים, יקראנה ביום הושענא רבא. ומ"מ אם קראה ביום שמיני עצרת לא הפסיד (מהר"ם זכותו בתשובה כ"י)". וראה הגה"מ (פ"י"ג אות ש) שכתב בשם רבינו שמחה שאם לא השלים פרשיותיו עם הציבור, ישלים ביום שמיני עצרת, שבו גומרים הציבור. והובא להלכה בשו"ע וברמ"א (רפה, ד).

תפד. לא מצאנו במקור אחר מנהג זה, לקרוא בכל אחד מהחומשים.

כדי⁷³⁵ שלא יראה כמי שמסיים התורה והולך. וכל זה על דרך ההגדה שאמרה תורה לפני הקב"ה, נתתני לבניך⁷³⁶, וכבר סיימו לקרותי⁷³⁷, ושוב לא יהיה להם⁷³⁸ חפץ בתפה, כך מצאתי. תפ"ו ונהגו ברוב מקומות ישראל להתחיל⁷³⁹ בזה⁷⁴⁰ היום פרשת⁷⁴¹ בראשית, לפי⁷⁴² שביום שהשלמנוה, אנו מתחילין אותה. כמו שזכינו⁷⁴³ להשלימה, כן נזכה בהתחלה ובהשלמה תפ"ו⁷⁴⁴. ויש מקומות תפ"ח שנהגו⁷⁴⁵ לקרות המסיים התורה⁷⁴⁶ בזמירות, וכמו כן המתחיל⁷⁴⁷, ונודרין נדרים ונדבות הרבה⁷⁴⁸, וכל הקהל כאחד, מגדולם ועד קטנם, קורין בתורה ונודרים נדרים ונדבות כמתנת⁷⁴⁹ ידם, ועושין שמחות גדולות תפ"ט בבית המסיים והמתחיל⁷⁵⁰.⁷⁵¹ ובהגדת עשרת ימי תשובה^{ה"ז} כתוב שהשטן מקטרטג שהם סיימו התורה ואין שונין אותה, (לפי) [לפיכך] נהגו לקרות בראשית ביום הכפורים במנחה עד (א, א-ה) יום אחד. ואומר לו הקב"ה, הרי ישראל זריזין, שעדיין לא השלימו התורה, ומתחילין בראשית. וכן נהגו בשתי ישיבות תפ"ו⁷⁵¹.

735. כדי: א ג ד לפי 736. לבניך: ד לפניך 737. לקרותי: ב אותי לקרותי ג ד לקרות 738. להם: א ג בהם 739. ברוב מקומות ישראל להתחיל: א להתחיל ברו' מקומו' ישר' 740. בזה: א ב בזה 741. פרשת: א ב חסר 742. לפי: ב כלומ' 743. שזכינו: ב ג שזכרנו 744. בהתחלה ובהשלמה: ג ד להתחיל ולהשלמה 745. ויש מקומות שנהגו: א וי"מ נהגו ג ד ויש נוהגי' 746. התורה: ד חסר 747. וכמו כן המתחיל: א והמתחילה ג"כ ג ד והמתחיל ג"כ 748. הרבה: ג ד חסר 749. כמתנת: ה כפי מנות 750. המסיים והמתחיל: א ג ד המתחיל והמסיים 751. ובהגדת... ישיבות: א ג ד חסר

שורה עלינו, כי אין השכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות, אלא מתוך דבר שמחה".

תפ"ח. המנהיג (שם) כתב שכן מנהג צרפת, וסיים שעושים כן: "לפי שהוא תכלית הכפרה ושמחת התורה". ונראה שמקור דברי רבינו כאן הוא מספר המנהיג שם.

תפ"ט. כתב הג"א (סוכה פ"ד ס"ו 1) בשם או"ז (ח"ב סו"ס ש"כ): "ומצאתי עיקרו של המנהג במדרש בתחלת שיר השירים: (שהש"ר א, ט) 'ויבוא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' וגו' (מ"א ג, טו), אמר רבי יצחק: מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה".

תצ. ובהגדת עשי"ת - הגדה זו מובאת גם בשב"ל (ס"ו שא) ובעיטור (הל' שופר דף קא ע"ב). מלשון רבינו מש' ששם ההגדה הוא: "עשי"ת", ושם זה למדרש לא ידוע לנו, אולם בעיטור (שם) כתוב: "מצינו בהגדה בעשי"ת השטן מקטרטג" וכו', ומש' שאינו מציין שם ההגדה, שמוסר שהשטן מקטרטג בעשי"ת. וכן ניתן גם להבין את לשון שב"ל (שם): "מצינו באגדה עשרת ימי תשובה השטן מקטרטג".

תפ"ה. הגדה זו לא מצאנוה במקור אחר, אולם לכ' ניתן ללמוד ממנה רק שיש צורך להתחיל מחדש, אך אין להוכיח ממנה שצריך לקרוא מכל החומשים. ואכן לקמן מביא רבינו המנהג המקובל שמתחילים מבראשית, והביא לכך הטור (רפה) מקור במשמעות דומה ממדרש: "כדי שלא יהא פתחון פה לשטן לקטרטג לומר: כבר סיימו אותה ואינם רוצים לקרותה עוד". מדרש זה הוזכר גם באבודרהם (יום שמיני ושמחת תורה ד"ה ונקרא יום) ובשו"ת רדב"ז (ח"ד ס"ו רח) ועוד. ולקמן מביא רבינו מדרש דומה כמקור למנהג לקרוא מבראשית ביום כפור. תפ"ו. ונהגו... ישיבות - ליחא בכלכו.

תפ"ז. לשון רבינו דומה ללשון המנהיג (עמ' תיד), ונראה שמשם בארה (ושם כתב שכן המנהג בכל ישראל, ולא כפי שכתב רבינו "ברוב מקומות"). וכ"כ עוד ראשונים רבים. והמנהיג שם הוסיף: "ולפי שהיום יום שמחה שנתכפרו עונותינו מהכל כאשר אמרנו, מתוך דבר שמחה אנו רוצים להשלים ולהתחיל ולהיות שכינה

ושמונה פסוקים שבסוף הסדר⁷⁵³, שמתחילין (דברים לד, א) בויעל משה⁷⁵⁴, יחיד קורא אותם, כמו שכתבנו למעלה⁷⁵² (סי' י). ובשני⁷⁵³ קורא המפטיר כאתמול, ומפטיר ביהושע⁷⁵⁴ (א, א-ו) עד חזק ואמץ⁷⁵³. ובכל גלילות קטלוניא מסיימין (שם, ט) בכל אשר תלך⁷⁵³.

וכתב הר' נתן ז"ל⁷⁵⁵ (מחכים עמ' 46) שמפטיר במלכים (א' ח, כב-נג) ויעמוד שלמה עד בהוציאך את אבותינו ממצרים ה' אלהים⁷⁵⁶, והכי איתא במגלה (לא, א), לפי שכל אותו הסדר שעשה שלמה ככלותו⁷⁵⁷ בית המקדש היה בסוכות⁷⁵⁸, ראוי להפטיר בו בסוכות. אך⁷⁵⁹ בחומשים שלנו נרמז (יהושע א, א) אחרי מות משה⁷⁶⁰, לפי שזכרנו את מותו⁷⁶¹. ולא יתכן, שיש לו להפטיר במאי דסליק מיניה⁷⁶². ויש אומרים ג' תצח⁷⁶¹ פסוקים מראש יהושע, ואחר כך⁷⁶²

752. למעלה: ה לעיל 753. ובב': ב ה ובספר השני 754. ביהושע: ג ד ביהושע בן נון 755. ז"ל: ב ה חסר 756. יי' אלהים: ב ג ד חסר 757. ככלותו: ג ד ככלות 758. היה בסוכות: א היה בס"ח ג שהיה בס"ח ד שהיה בח"ס 759. אך: א ד ה אף 760. משה: א ג ד ה חסר 761. ג': ד ה גם כן 762. ואחר כך: ג ד ה ואח"כ אומרים

הש"ס אין אומר כן. ויש אומרים שרב האי גאון תיקן לומר: 'זיהי אחרי מות משה', אבל אינן יודעין הסברא אמאי שינה סדר הש"ס". ובדומה לזה איתא ברמב"ם (פי"ג, יב) שיש מקומות שקוראים: 'זיהי אחרי', וכתב ההגה"מ (שם אות ח) בשם מורו (המהר"ם), שאע"פ שבגמ' מבואר להפטיר הפטרה מסוימת, רשאים הגאונים לתקן לקרוא הפטרה אחרת שהיא מעין הפרשה. ובסדר התפילות הביא רק שמפטירין: 'זיהי אחרי' ומדלג עד: 'זיהי ה' את יהושע'. ובס' המנהיג (עמ' תיג) כתב להפטיר: 'זיעמוד שלמה', וכ"כ המחז"ו (סי' שפה), אך הוסיף שיש מפטירין: 'זיהי אחרי', ושכ"ה בספרים ישנים וברי"ף. האשכול (ח"ב עמ' 65, ובאלבק ליתא) כתב שנהגו להפטיר: 'זיהי אחרי' עפ"י הירושלמי, וכ"ה ברא"ש (מגילה פ"ד סי' י), וסיים שכך מנהגינו. והראב"ה (ח"ב סי' תקצה) כתב שכ"ה בירושלמי, ותמה מדוע הניחו הבבלי וסמכו על הירושלמי. ובדקדוקי סופרים בכ"י של הבבלי כתוב: 'זיהי אחרי מות משה'. וכך העניין מיושב. למעשה, הטור (תרסט, א) כתב: 'ומפטיר במלכים: זיעמוד שלמה לפני ה', ובירושלים יש שמפטירין: זיהי אחרי מות משה, והכי מנהגינו', וכ"פ בשו"ע (שם).

תצו. דהיינו, בפרשת וזאת הברכה.

תצו. דהיינו, במפטיר, שקרא בשמיני עצרת.

תצח. ג' - כ"ה בכלבו, ראה שנו"ס. ובאשכול הגירסא: שמונה, ובמחז"ו (שם): שלשה.

תצא. רבינו מזכיר כאן את דין שמונת הפסוקים האחרונים המובא בגמ' בב"ב (טו, א) ובמנחות (ל, א). לעיל (סי' י) הביא רבינו הלכה זו, והביא שם מספר פירושים לעניין זה.

תצב. בב"ב (יד, ב ד"ה ושמונה) ובמנחות (ל, א) כתב רש"י (ד"ה שמנה) ששמונת הפסוקים מתחילים מ"זימת משה" עד סוף התורה, וכן ברבי' גרשום (ב"ב שם), ראב"ן (סוכה ד"ה מקום), ועוד ראשונים. גם רבינו כתב לעיל (סי' י) ששמונת הפסוקים מתחילים מ"זימת משה". אלא שבכלבו כתב כאן ששמונת הפסוקים מתחילים מ"זיעל משה עד ויהושע", ואכן מדובר בשמונה פסוקים, אלא שאחריהם עוד פסוקים בסיום התורה, וכן נר' שזו כוונת רבינו כאן. ויש להעיר, שדברי רבינו כאן סותרים לדבריו לעיל (שם) ששמונת הפסוקים הם מ"זימת משה" עד סיום התורה. וע' בא"ר סי' תרסט שפי' עפ"י דברי הכלבו (ורבינו), ששמונת הפסוקים מתחילים מ"זיעל משה", את המנהג המקובל שקוראים לחתן תורה מ"מעונה", וזאת כדי להתחיל ג' פסוקים מגוף התורה, לפני "זיעל משה", פסוקים שאינם מגוף התורה.

תצג. וכ"ה בס' הרוקח (סי' רכד).

תצד. אבודרהם (עמ' ש).

תצה. בגמ' (שם) מבואר שמפטירין: 'זיעמוד שלמה'. והתוס' (שם ד"ה למחר) כתבו: 'ויש מקומות שנהגו להפטיר: זיהי אחרי מות משה', ושיבוש הוא, שהרי

ויעמוד שלמה תצט. וטוב לאחוז מזה ומזה א⁷⁶³ (עפ"י קהלת ז, יח).

ואחר ההפטרה אומרים אשרי, ואחר כך עומדים על המגדל עם ספרי⁷⁶⁴ התורה.

גם נהגו להוציא כל הספרים אשר בארון⁷⁶⁵, ולעמוד⁷⁶⁶ על המגדל כל הזקנים וספרי תורה בזרועותם⁷⁶⁶, ומקוננין כל אחד על פטירת משה רבן של נביאים⁷⁶⁷.

ויש מקומות שמזכירין לטובה כל מי שנדכו לבו להקדיש ולעשות צדקה⁷⁶⁸ לכבוד האל⁷⁶⁹ ולכבוד החיים והמתים, ואומרים⁷⁷⁰ מצלאינ⁷⁷¹, ומתפללין על כל ישראל, ואומרים מזמורים. ואחר כך מחזירין הספרים למקומן, ואומר קדיש, ומתפללין תפלת מוסף.

ו'ונשאל לרבינו האי ז"ל⁷⁷¹, מה שנהגו להוציא ספר תורה מתיקו⁷⁷² בשעת סיום התורה ביום טוב אחרון של חג. והשיב, אנו אין נוהגין אצלנו כך, ואי משום אבול, זכר פטירת משה, מותר. והוא שלא יראה ספר תורה ערום⁷⁷³. ומה שנהגו במקומות⁷⁷³, אין משנין אותן, אף על פי שמנהגים⁷⁷⁴ אחרים מתקנין יותר⁷⁷⁵ מהן, דחיישינן לאנצויי, עכ"ל⁷⁷⁶.

כתב גאון ז"ל⁷⁷⁷, עטרה שמניחין על ספר תורה, אסור להניחה על ראש מסיים התורה⁷⁷⁸ ביום שמחת תורה, דמעלין בקדש ואין⁷⁷⁹ מורידין, ע"כ.⁷⁸⁰ והרשב"א ז"ל כתב בחדושו במגלה (כו, א ד"ה ירושלמי), שמותר להניחה על ראש המסיים, כי הם עושין לכבוד קריאת

763. ומזה: ג ד ה וגם מזה 764. ספרי: ב ג ד ה ספר 765. אשר בארון: ב שבארון 766. על... בזרועותם: ג ד הזקנים על המגדל והספרים בזרועותיהם 767. נביאים: ב כל הנביאים ג ד ה מקומות 768. צדקה: ד ה צדקות 769. האל: ב חסר 770. ואומרים: א ואר' ג ד ה ואומר וכן בסמוך 771. לרבינו האי ז"ל: א מרבי האי גאון ז"ל ג ד מר' האי ה מרבי האי ז"ל 772. מתיקו: א מן תיקו ה מן התיק 773. שנהגו במקומות: א ג ד שנהגין במקומות ה שנהגו 774. שמנהגים: א ב ה שמנהגות 775. מתקנין יותר: ג ד יותר מתקנים 776. עכ"ל: א ב ע"כ 777. ז"ל: א ג ד חסר 778. מסיים התורה: ג ד ה המסיים 779. ואין: ג ד ה ולא 780. והרשב"א... אסור: א ג ד חסר

ה. הוב"ד בריצ"ג (עמ' קס) ובספר המנהיג (עמ' תיט), וכן הובא באוצה"ג (סוף מגילה). ומע"ז כתבו גם לגבי ת"ב בריצ"ג (עמ' לב) ובמנהיג (עמ' רצט).

ו. יראה... ערום - וכ"ה בריצ"ג (שם), ובמנהיג (שם): "שלא יהיה ערום". ונר' שאין מקום לתיקון הגר' במקום "יראה" לכתוב: יאחז, והכוונה כאן, שיש לכסות את סה"ת.

ז. שו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' רעז), והיא מתשובת רב נטרונאי גאון. והובא בריצ"ג (עמ' קס) בשם גאון, ונזכר ברשב"א (מגילה כז, א ד"ה ירושלמי), וע"ע בסמוך. ובספר המנהיג (סוף עמ' תיז) כתב שהיו עושים כן מתכשיטי הנשים. ויצא נגד מנהג זה, משום 'לא ילבש' ו'מעלין בקודש'.

תצט. כן כתבו תלמידי רש"י בשם בה"ג, ראה: מחז"ו (סי' תיח), סידור רש"י (סי' שח), וכן הנהיג ר' פרץ (כ"א בסדר טרוישי ס"י ה). ובמנהיג (סוף עמ' תטו) כתב להיפך, שקורם מפטירין: "ויעמוד שלמה", כדי להסמך פסוקים אלה לקריאת "ביום השמיני", ואח"כ מפטירין: "ויהי אחרי".

א. עכ"ל ספר המחכים, מקורו ס' האשכול (מהר" אויערבך, ח"ב עמ' 65, ובמהד' אלבק ליתא).

ב. וכ"א במנהג מרשלייאה (שמיני עצרת עמ' 144).

ג. ראה סדר תפלת שבת שחרית (סי' ט) שהביא רבינו נוסח תפילת מצלאיין.

ד. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

התורה, ולכך התנו מתחלה, אבל להניחה על ראש החתן שעושה לכבוד עצמו, לא, דודאי אסור^{ח 780}.

^ט ואמר רב עמרם (עמ' רלז), לאחר שמפטירין בנביא, מברכין ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בגלל אבות בני גדל וכו' ⁷⁸¹, עד שפתחו פיהם ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד, ברוך אתה ה' נותן התורה, ע"כ ⁷⁸².

ואלפא ביתא זו, יש שמסיימין אותה, אך רבינו סעדיה ז"ל ⁷⁸³ אמר שאין נכון לגמרה ⁷⁸⁴, שיש בה תוספת דברים שאין ראוי לאומרן ⁷⁸⁵. ולא יתכן לומר ברכה כזו ⁷⁸⁶ בהזכרת השם ומלכות, שלא הוזכרה בתלמוד ⁷⁸⁷, ואין לקבוע ברכה אלא מה שקבעו הם ⁷⁸⁸. וכן מנהג בצרפת ⁷⁸⁹ לאומרה בלא ברכה. ואנו לא נהגנו לאומרה כלל ⁷⁸⁹, אפילו בלא ברכה ⁷⁹⁰:

(ט) בחנוכה מוציאין ספר תורה, וקורין בה ⁷⁹⁰ שלשה בסדר נשא ⁷⁹¹, ומתחיל לקרות בפרשת ברכת ⁷⁹¹ כהנים ^{טו} (במדבר ו, כב), וקורא ⁷⁹² כהן עד (שם ז, ג) ויקריבו אותם לפני המשכן, ולוי קורא ⁷⁹³ עד (שם, יא) ויקריבו את קרבנם לחנוכת המזבח, וישראל קורא ביום הראשון, כל ⁷⁹⁴ הפרשה ^{טז} (שם, יב-יז).

ויש מקומות שאין מתחילין רק ⁷⁹⁵ מתחלת החנוך (שם, א), שהוא ויהי ⁷⁹⁶ ביום כלות משה ⁷⁹⁷, ויעשה ההפסקות שאמרנו ⁷⁹⁷ כמו כן.

ויש אומרים שכהן קורא כל הפרשה עד לחנוכת המזבח (שם, א-יא), ולוי וישראל קורין בין שניהם ביום הראשון ⁷⁹⁸ (שם, יב-יז).

781. וכו': ב חסר ג כו' 782. ע"כ: א חסר 783. ז"ל: ג ד ה חסר 784. לגמרה: א ג ד לאומרה 785. שאין ראוי לאומרן: א ב שאינם ראויים לאומרן 786. כזו: ה זו 787. בתלמוד: ב ברכה בתלמוד 788. הם: א ג ד ה הם ע"כ 789. כלל: ב חסר 790. בה: ג ד ה בו 791. לקרות בפ' ברכת: א מברכת ב לקרות בפרש' 792. וקורא: א ומתחיל 793. קורא: א חסר 794. כל: ה עד סוף 795. רק: ג ד אלא 796. ויהי: א ג ד חסר 797. שאמרנו: ג ד ה חסר

חולק וסובר שאין לברך בשם ומלכות, וכן המנהג. ונראה בפשטות דעת ריה"פ שאין מברכים אותה כלל, שהרי לא הזכירו אותה.

יד. מגילה (ל, ב; לא, א). ועי' דברי הפסיקתא בסמוך, מדוע קוראים קרבנות הנשיאים בפרשת נשא.

טו. רמב"ם (פי"ג, יז), ס' השלחן (שער ו), ועוד פוסקים. וכתב הטור (תרפד, א) שיש מתחילים מברכת כהנים, לפי שנעשה הנס על ידם, ומנהג יפה הוא. וכ"ה ברוקח (סי' רכה).

טז. שו"ע (שם).

יז. טור, רמ"א (שם).

יח. מחז"ו (סי' רלט), מחכים (עמ' 48), רמ"א (שם).

ח. הרשב"א (שם) כתב שגם רה"ג מסכים שיש לחלק כן (ובחתן שעושה כן לכבוד עצמו, א"א להתנות). וע"ע שו"ת הרשב"א (המיוחסות, סי' רס) שכתב שאע"פ שהיה ראוי להחמיר בזה, כיון שנהגו כן - מנהג ישראל תורה, ויש להקל. וביאר מדוע אין בזה איסור.

ט. ואמר... ברכה: לשון ספר המנהיג (עמ' תיט).

י. ריב"ג (שם).

יא. וניתן לומר שהגאונים שתיקנו לברך, מצאו לכך סמך בתלמוד, בדומה למש"כ הט"ז (מו ס"ק ז).

יב. בצרפת - בס' המנהיג: ישראל.

יג. האבודרהם (עמ' ש) כתב שרס"ג ורע"ג סוברים שיש לברך ברכה זו בשם ומלכות, אבל אבן הירחי (המנהיג)

ביום שני⁷⁹⁸ כהן ולוי קורין ביום⁷⁹⁹ השני (שם, יח-כג), וישראל ביום השלישי (שם, כד-כט), כאדם שקורא בתורה י'. ויש שנהגו⁸⁰⁰ לחזור אל⁸⁰¹ השלישי כל הפרשה שקראו כהן ולוי, ועל הסדר הזה⁸⁰² הולכין כל המנהגות⁸⁰³ כל שבעת הימים².

ביום⁸⁰⁴ שמיני כהן ולוי קורין⁸⁰⁵ ביום השמיני (שם, נד), וישראל קורא כל החנוך⁸⁰⁶ עד סוף הסדר^כ (שם, פט). ויש שנהגו⁸⁰⁷ להוסיף אל⁸⁰⁸ השלישי לקרות⁸⁰⁹ מפרשת בהעלותך עד כן עשה את המנורה (שם ה, א-ד), ומנהג יפה הוא⁸¹⁰ להשלים כל החנוך, ולקרות בענין הנרות^{כב}⁸¹⁰.

וסמך למנהג זה מצינו במדרש²², כיון שבאו כל נשיאי ישראל והקריבו איש את קרבנו לחנוכת המזבח, ושבתו של לוי לא הקריב, חלשה דעתו של אהרן על⁸¹¹ שלא זכו בני שבטו להקריב לחנוכת⁸¹² המזבח. והקב"ה הניח דעתו של אהרן, ואמר לו, עתידין בני בניך לעשות חנוך אחר בפני עצמן, וזהו חנוכת הנרות שעשו חשמונאי ובניו, שהיו מזרעו⁸¹³ של אהרן. ולכך נסמכה פרשת הנרות⁸¹⁴ לחנוכת המזבח. לכך נראה שמנהג יפה הוא⁸¹⁴.

ועוד⁸¹⁵ מצינו במדרש רבי⁸¹⁶ תנחומא (פקודי, יא), אמר רב שמואל בר נחמני לשלשה חדשים נגמרה מלאכת המשכן, בתשרי, ומרחשון וכסליו.

ובפסיקתא (רבתי, ו), איתא במדרש²³, (מ"א ז, נא) ותשלם כל המלאכה, (תהלים צב, ו) מאד עמקו מחשבותיך⁸¹⁷, אמר רבי חנינא בכ"ה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן, ונעשה⁸¹⁸ המשכן מקופל עד אחד בניסן, שהקימו משה. וכל זמן שהיה מקופל, היו⁸¹⁹ ישראל^כ מלמלמין^{כז}⁸²⁰ על משה ואומרים שאין בו כח להקימו^כ, או שמא יש⁸²¹ בו דופי. והקב"ה היה מעכב הקמתו עד ניסן,

798. ביום שני: א ביו' ב' קורי' ב ה יום שני קורין ג ביום ג' 799. קורין ביום: א ב וביום ה ביום 800. ויש שנהגו: א ויש נהגו ד וי"א שנהגו 801. אל: ב את 802. הסדר הזה: א ג ד ה זה הסדר 803. כל המנהגות: א חסר 804. ביום: ב יום 805. קורין: ג ד קורא 806. קורא כל החנוך: ה מסיים 807. שנהגו: א נהגו ג"כ 808. אל: ה על 809. לקרות: ג ד ה לקרוא 810. להשלים... הנרות: ג ד חסר 811. על: ב חסר 812. לחנוכת: ג ד ה בחנוכת 813. מזרעו: ג ד ה מבני בניו 814. לחנוכת... הוא: ג ד לפ' מזבח ה לחנכת המזבח 815. ועוד: ג ד ה וכן 816. ר': א חסר 817. מאד עמקו מחשבותיך: א מאד עמקו כל מחשבותיך ג ד ה היינו דכתיב מה גדלו מעשיך ה' וכו' 818. ונעשה: ג ד ה והיה 819. היו: א ב אז 820. מלמלמין: ג ד ה מרננין 821. יש: א אין

יט. מחז"ו ומחכים (שם), שבה"ל (סי' קפט), הגה"מ (פי"ג אות ל), רמ"א (שם).

כ. אבודרהם (עמ' רג), טוש"ע (שם).

כא. רמב"ם (שם). וכתב ההגה"מ (שם אות נ) שכ"ה ברע"ג, ודלא כיש מי שכתב לנהוג כמובא במסכת סופרים לקרוא עד: "כן עשה את המנורה", וכפי שהביא רבינו בסמוך.

כב. אבודרהם, מחז"ו, מחכים, טוש"ע ורמ"א (שם).

כג. ראה רמב"ן (במדבר ח, ב) שכ"ה במגילת סתרים לר' נסים בשם מדרש אגדה.

כד. דברי הפסיקתא מבוססים על מדרש תנחומא (פקודי, יא).

כה. ישראל - בתנחומא: ליצני הדור.

כו. מלמלמין - בפסיקתא לפנינו: מלמלאין, ובכלבו: ממלליין.

כז. שאין בו כוח להקימו - בפסיקתא לפנינו ליתא.

שבו נולדו אבות^{כח}, ובו נגאלו ישראל ממצרים. וכיון שהקימו משה בניסן, לא למלמו⁸²² עליו⁸²³ מאותה שעה ואילך. וחדש כסליו נתרעם על הדבר, כיון שבו נגמר, מדוע לא זכה בהקמתו. אמר לו הקב"ה, עלי לשלם מה שהפסדת⁸²⁴, ושלם לו חנוכת בית חשמונאי. ומזה הטעם אנו קורין בחנוכת בית חשמונאי בסדר חנוכת המזבח^{כט}.

שבת של חנוכה מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד שבעה בסדר השבוע, ובשני קורא המפטיר ענין⁸²⁵ היום בחנוכת הנשיאים^ל. ואם יהיו שתי שבתות בחנוכה, עושין כסדר הזה, ומפטיר⁸²⁶ בנרות זכריה⁸²⁷ רני ושמחי עד חן חן לה (זכריה, יד - ד, ז), ובשבת שניה מפטיר⁸²⁸ בנרות שלמה⁸²⁹ (מ"א ז, מ-ג) ויעש חירום עד להיכל זהב^{לז}. ואף על גב דנרות שלמה קדימי⁸³⁰, והיה⁸³¹ בדין⁸³² לקרותן בשבת ראשונה, אלא כיון דנבואת זכריה⁸³³ היתה על חורבן בית שני, שבו היה חנוכה, קורין בה בשבת ראשונה^{לג}.

וראש חודש טבת שחל להיות בחול⁸³⁴, מוציאין שני ספרי תורה, וקורין באחד שלשה בענין⁸³⁵ ראש חודש, ורביעי^{לד} בחנוכה בענין היום^{לה}. ואם חל להיות בשבת, מוציאין שלשה ספרי תורה⁸³⁶, וקורין באחד ששה בסדר השבוע, ובשני קורא השביעי⁸³⁷ (במדבר כה, יא-טו) ובראשי חדשיכם, ויש אומרים^{לו} מתחיל⁸³⁸ (שם, ט) וביום השבת. ומפטיר קורא בשלישי⁸³⁹ בחנוכה⁸⁴⁰ ענין היום, כדאמרינן^{לז} (מגילה כט, ב) תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם^{לח}.

822. למלמו: ד לגלגו 823. עליו: א עליו ישר' 824. שהפסדת: א ב ג שהפחתת 825. ענין: א ג ד ה בענין 826. ומפטיר: ב ומפטירין 827. זכריה: ב ג ד ה זכריה 828. מפטיר: ב ה מפטירין 829. שלמה: ב ד ד שלמה 830. קדימי: א ה קדמי ד קדמו 831. והיה: א היה ג והיכי 832. בדין: ג ד ראוי 833. דנבואת זכריה: ב דנבואה זכריה 834. בחול: ג ד ה בחנוכה 835. בענין: א ב ה בפרש' 836. ספרי תורה: ב ה ספרים 837. השביעי: א ג ד ה השביעי בר"ח 838. מתחיל: א ב ג ד חסר 839. ומפטיר קורא בשלישי: ה ובשלישי קורא המפטיר 840. בחנוכה: א בדחנוכה ה בענין חנכה

הר"ן (חי' מגילה לא, סוע"א) והמאירי (קריית ספר, מאמר ה ח"ב). ובמטה משה (סי' תקצו) כתב טעם זה בשם רבינו. וע"ע ר"ן (על הרי"ף מגילה יא, א ד"ה שבת ראשונה) שכתב שמקדימים נרות זכריה, משום שהן נבואות עתיד. והובא בכ"י (שם, ב).

לד. בכלבו נוסף: קורא בשני.

לה. מגילה (כט, ב), וכדעת ר' יצחק, רמב"ם (שם, כד), טוש"ע (שם, ג).

לו. אבודרהם, טוש"ע (שם).

לז. וכ"א בברכות (נא, ב), פסחים (קיד, א), סוכה (נד, ב; נו, א) וזבחים (פט, א; צא, א).

לח. רמב"ם, טוש"ע (שם).

כח. בברייתא (ר"ה י, ב) נח' ר' אליעזר ור' יהושע אם אבות נולדו בתשרי או בניסן, ולכו"ע יצחק נולד בניסן. ואכן בפסיקתא מובא רק שבניסן נולד יצחק, ולא שכל האבות נולדו בניסן, וכ"ה במחז"ו (סי' רלט).

כט. שבה"ל (שם). וכ"כ הטור (תרפד, א) בשם הפסיקתא. וכ"ה במשנ"ב (ס"א).

ל. שו"ע (שם, ב).

לא. גמ', רמב"ם ושו"ע (שם).

לב. כ"ה באשכול (אויערבך, ח"ב עמ' 66. ובאלבק סז, א כתב רק שבראשון מפטירין בנרות זכריה ובשני בנרות שלמה), ויש קוראים עד: "מעיר דוד היא ציון" (מ"א ח, א), וכ"ה בסידור רש"י (סי' תמט) ובאבודרהם (עמ' רג).

לג. וכ"ה באשכול (אויערבך שם, ובאלבק ליתא), וכ"כ

וכתב הר"ש ז"ל לט (ברכות נא, ב ד"ה תדיר), וזה נפקא לן בזבחים (פט, א) מהאי⁸⁴¹ קרא, (במדבר כח, כג) מלבד עולת הבקר⁸⁴² אשר לעולת התמיד תעשו את אלה. פירוש, תעשו את⁸⁴³ המוספין. ומלבד, משמע אחר אשר⁸⁴⁴ הקרבתם את התמיד, תקריבו את המוספין. וכן דרשינן אשר לעולת התמיד, קרא יתירא⁸⁴⁵, למילף דבשביל שהוא תדיר הקדימו הכתוב למוספין, ומזה אתה דן לכל דבר שהוא תדיר, ע"כ.

ומפטיר⁸⁴⁶ בנרות זכריה⁸⁴⁷, והפטרת ראש חודש בטלה, לפי שאין המפטיר קורא בתורה בשל ראש חודש⁸⁴⁸, ויש לו להפטיר במאי דסליק מיניה². ובמסכת סופרים (סו"פ כ) גרסינן שיש לו להפטיר בשל ראש חודש^מ. ואנו לא כן נהגנו⁸⁴⁹:

(ו) בראש חודש קורין ארבעה²². כהן קורא בפרשת צו⁸⁵⁰ (במדבר כח, א-ג) שלשה פסוקים, ומסיים עולה תמיד, ולוי חוזר פסוק (שם, ג) ואמרת²², מד⁸⁵¹ כך פירש הראב"ד, כמו האיש הדולג, שחוזר מעט לאחוריו, כדי להרבות בדלוגו^{מד} ומסיים (שם, ה) רביעית ההין, וישראל עד⁸⁵² (שם, י) עולת התמיד ונסכה, ורביעי פרשת⁸⁵³ (שם, יא-טו) ובראשי חדשיכם^מ.

וראש חודש שחל להיות בשבת, מוציאין שני ספרי תורה⁸⁵⁴, באחד קורין שבעה בפרשת⁸⁵⁵ השבוע, ובשני קורא המפטיר בראש חודש^מ, ומתחיל ובראשי חדשיכם^מ, ויש אומרים

841. מהאי: ב מההיא 842. הבקר: א החודש ג ב ה החדש 843. אלה פי' תעשו את: ג ד חסר 844. אשר: א חסר 845. יתירא: ב ה יתירא הוא 846. ומפטיר: א ד ומפטירין ג ומפטירין ה והמפטיר 847. זכריה: א ב ד דזכריה 848. בשל ראש חודש: א ב ג ד בדר"ח וכן להלן 849. כן נהגנו: א נהגנו ה נהגנו כן 850. כהן קורא בפרש' צו: א ג כהן בפ' צו ד בפ' צו כהן ה כהן קורא 851. כך... בדלוגו: א ג ד חסר 852. עד: א ב עד על 853. פרשת: א ב פרש' ג פי' 854. ס"ת: ג ד ה ספרים 855. שבעה בפרשת: ג ד ז' בפ' ה ו' בסדר

מב. משנה (מגילה כא, א), רמב"ם (פי"ב, טז), טוש"ע (תכג, א).

מג. עי' שבה"ל (סי' קעה) בהסבר מדוע דווקא הלוי דולג (-חוזר על פסוק אחרון מעליית הכהן), ולא הישראל.

מד. כך פירש... בדלוגו - ר' שנו"ס. נר' שזו היתה הע' רבינו בצד הנוסח, והמעתיק הכניסה כאן אף שאינה משתלבת יפה בנוסח הפיסקה.

מה. גמ' (שם, ב - כב, א): "פרשת ראש חודש כיצד קורין אותה, 'צו את בני ישראל ואמרת אלהם את קרבני לחמי' דהיינו תמניא פסוקי, היכי נעביד?... ואיתמר עלה: רב אמר: דולג, ושמואל אמר: פוסק... הלכתא מאי? שלח ליה: הלכתא דולג, ואמצעי דולגן". רמב"ם (פי"ג, ד), טוש"ע (שם, ב).

מו. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (תכה, א).

מז. רמב"ם (שם).

לט. וכה"ב בפירוש הרשב"ם (פסחים שם ד"ה תדיר). מ. שו"ת הגאונים (ליק, סי' מה; הרכבי, סי' ח), תוס' (שבת כג, ב ד"ה הדר), רא"ש (מגילה פ"ב סי' יג, ובתוספותיו שבת שם ד"ה הדר), ראב"י (מגילה סי' תקנו), או"ז (ח"ב סי' שצד), שבה"ל (סי' קצ), מרדכי (שבת סי' רעד), אבודרהם (עמ' רג), ועוד. ונפסק בטוש"ע (תרפד, ג). רבים מהפוסקים הנ"ל הביאו שני טעמים להפטרת נרות זכריה: א. משום שיש בהפטרה זו פרסומי ניסא. ב. משום שהמפטיר קרא בשל חנוכה, ויש להפטיר מעניין הקריאה. ורבינו כתב רק הטעם השני. מא. שבה"ל (שם) בשם תשו' ר' יהודה החסיד, ובשם הלכות פסוקות של ס' הזהיר, ובשם ר' שמואל ב"ר יהודה, וכתב שבמגנצא נחלקו שני גדולי הדור בזה, תניא רבתי (סי' לז) בשם י"א, וסיים: "ומסתברא בשל חנוכה", פרדס (הוצ' עהרנרייך, עמ' שמד) בשם ר' יהודה הכהן הזקן, ושכן נהגו "במקומנו", או"ז (שם) בשם ר' יהודה הכהן, ועוד.

מתחיל⁸⁵⁶ וביום השבת^{מח}. ומפטיר בסוף ישעיה (פרק סו), השמים כסאי^{מט}.

וראש חודש שחל להיות באחד בשבת, מפטיר בשמואל (א' כ, יח-מב), מחר חדש⁸⁵⁷, והטעם, כמו הזכרת ראש חודש. ויש חולקין^{נא} בזה המנהג, לפי⁸⁵⁸ שלעולם אין מפטירין אלא במאי⁸⁵⁹ דסליק מיניה או מענינא דיומא, וזאת⁸⁶⁰ אינה מאחת מהנה. ולכך לא נהגו להפטיר מחר חדש אלא בהיות ראש חודש^{בבשבת}⁸⁶¹ ואחד בשבת, ואז היא מענינא דיומא, ומזכירין⁸⁶² גם כן שלמחר יהיה ראש חודש^{בבשבת} כמו היום, וכך נהגו גדולי צרפת^{בב}.

טעם למה אין אנו⁸⁶³ קורין קרבן מוסף בשבת⁸⁶⁴

כמו קרבן הרגל או⁸⁶⁵ ראש חודש

שאלו אל הרב⁸⁶⁶ אליהו מפרי"ש, מפני מה אין קורין פרשת שבת בשבת⁸⁶⁷, כמו⁸⁶⁸ שקורין פרשת ראש חודש בראש חודש או פרשת הרגל ברגל⁸⁶⁸. והשיב^ב, יראה לי, לפי⁸⁶⁹ שכל קריאות שאנו קורין במוסף, לכפרה הן באות, כדאיתא פרק בתרא דמגלה (לא, א), וידבר משה את מועדי ה'⁸⁷⁰ (ויקרא כד, מד), מצוה שיהיו קורין כל אחת ואחת בזמנה⁸⁷¹. ואמרינן נמי (מגילה שם, ב), כבר תקנתי להם⁸⁷² סדר קרבנות, כל זמן שיהיו קורין אותן, מעלה אני עליהם⁸⁷³ כאלו הקריבום לפני. הלכך, בראש חודש או ביום טוב, שחטאת קרב בה, קבעו לקרות, שקריאתן כפרה כהקרבנות. אבל שבת^ב, שהן עולות, ואין חטאת קרב בה⁸⁷⁴, אין לחוש בקריאתן, כי לא לכפרה הן באות.

856. מתחיל: א ב ג ד חסר 857. חדש: א חסר 858. לפי: א ג ד חסר 859. במאי: א ממאי 860. וזאת: ב וזו 861. בשבת: א ב שבת 862. ומזכירין: ב ה ומזכירין 863. אנו: ב חסר 864. מוסף בשבת: א מוסף שבת בתורה ב מוסף שבת ה מוסף בתורה 865. קרבן הרגל או: ה מוסף 866. הר': ב החכם ר' 867. פרשת שבת בשבת: א ג ד ה בתורה פ' שבת 868. שקורין... ברגל: א ג ד ה פ' הרגל ברגל ופ' ר"ח בר"ח 869. יראה לי לפי: ב יראה לי בכה"א א ג ד י"ל לפי, ובכלבו יש לומר לפי, אולם כיון שבכ"ב ב מפורש יראה לי פתחנו כן את ראשי התיבות בכה"א האחרים 870. יי: ד ה חסר 871. וא' בזמנה: א ג בזמנה ד וא' בזמנו 872. להם: א ג לכם 873. עליהם: א ג עליכם 874. קרב בה: א ג קרב בהן ד ה קרבה בהן

מח. האשכול (אויערבך, ח"ב עמ' 66, ובאלבק ליתא) הביא שתי הדעות, וכמובא כאן, והאבודרהם (עמ' קצח) פסק כדעה השנייה, וכ"פ הטוש"ע (שם). מט. גמ' (שם לא, א), רמב"ם, טוש"ע (שם). נ. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ב). נא. פירוש הר"א מלונדריש (עמ' קמח). נב. בשבת... חודש: בכלבו ליתא, ויש בדבריו חסרון ניכר. נג. רוב הראשונים חולקים, וסוברים שמפטירים בשבת זו: "השמים כסאי". וכ"פ: רס"ג (עמ' רסט), אשכול (אויערבך, שם, ובאלבק ליתא) פסק כדעה השנייה, וכ"פ הטוש"ע (שם). מט. גמ' (שם לא, א), רמב"ם, טוש"ע (שם). נ. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ב). נא. פירוש הר"א מלונדריש (עמ' קמח). נב. בשבת... חודש: בכלבו ליתא, ויש בדבריו חסרון ניכר. נג. רוב הראשונים חולקים, וסוברים שמפטירים בשבת זו: "השמים כסאי". וכ"פ: רס"ג (עמ' רסט), אשכול

מח. האשכול (אויערבך, שם, ובאלבק סז, א) וש"ע (שם). וכתב השו"ע שנהגים להוסיף פסוק ראשון ופסוק אחרון מהפסטר "מחר חודש", לזכר שמחר הוא ג"כ ר"ח. והרמ"א (שם ובד"מ אות ד) כתב שמפטירים: "השמים כסאי" ללא כל תוספת.

נד. וכ"כ המרדכי (שם סי' תתלא) בשמו. וכ"א בתוס' (שם כג, א ד"ה כיון) בפ"י שלישי, ברא"ש (שם פ"ג סי' ה) בפ"י שני, בר"ן (על הרי"ף שם י, ב ד"ה ומדאמרי') בפ"י ראשון, בטור (רפג, א) בפ"י שני, ובכ"י (שם) בשמם.

נה. שבת - בכלבו: במוסף שבת.

ויש אומרים⁸⁷⁵, לפי שאין בפרשת שבת כי אם ⁸⁷⁵ שני פסוקים, לכך ⁸⁷⁶ לא תקנו ⁸⁷⁷ לקרותה. וקשיא⁸⁷⁸, דאף לדבריהם היה לנו לקרות ולהתחיל בפרשת התמיד⁸⁷⁸, כמו שאנו מתחילין בראש חודש⁸⁷⁹.

⁸⁷⁹ וזאת השאלה נשאלה גם כן לרבינו האי גאון ז"ל⁸⁸⁰, והשיב, אם אתם מקנטרין על מה שתקנו הקדמונים, יארך הדבר הזה. דאמרו⁸⁸⁰ למה עזבו קריאת עשרת הדברות שהיו אומרים במקדש⁸⁸⁰, וזה יאמר למה אין קורין בתורה בכל יום או בשני ובשלישי⁸⁸⁰ פרשת התמיד. אלא עלינו להתנהג בתקונים שתקנו לנו גדולים מדורנו בחכמה ובמנין, ואין לנו לשנות, ע"כ⁸⁷⁹ :

(טו) בפרשת⁸⁸⁰ שקלים מוציאין שני ספרי תורה⁸⁸⁰, וקורין שבעה בפרשת⁸⁸¹ השבוע, ומפטיר קורא בשני בפרשת כי תשא עד סוף פיסקא (שמות ל, יא-טז), ומפטיר במלכים (ב' יא, יז) ויכרות יהודיע⁸⁸² ⁸⁸³. ויש מתחילין (שם יב, א) בן שבע שנים⁸⁸³.

ואם חל ראש חודש אדר להיות⁸⁸⁴ בשבת, מוציאין שלשה ספרי תורה⁸⁸⁵, וקורין באחד ששה בסדר השבוע, והשביעי קורא⁸⁸⁶ בראש חודש⁸⁸⁶, ומפטיר בכי תשא בספר השלישי⁸⁸⁷, ומפטיר ויכרות יהודיע⁸⁸⁷.

875. כי אם: ה אלא 876. לכך: ג ד ה לכן 877. תקנו: א ג ד ה תקנוה 878. בפרשת התמיד: א ה מפרש' התמיד ד מפ' תמיד 879. וזאת... ע"כ: א ג ד חסר 880. בפרשת: ה פרשת 881. בפ': ב ה בסדר 882. יהודיע: א יהושע ג יהודע 883. ויש... שנים: ב ויש מתחילין בן ד' שנים יהואש במלכו ה חסר 884. להיות: ד חסר 885. ס"ת: ה ספרים 886. קורא: א ג ד חסר 887. בכי תשא בספר השלישי: ה בספר ג' כי תשא

נו. תוס' ורא"ש (שם) בפ' ראשון, ר"ן (שם) בפ' שני, טור (שם) בפ' ראשון, שו"ע (שם).

נד. וקשיא - בכלבו: והוא הדין.

נח. והתוס', הרא"ש והר"ן (שם) תירצו שלא קוראים הפסוקים שלפניה או שלאחריה, כיון שאינם מעניינו של יום. ועוד תירצו התוס': "לפי צריך להפטיר בכל שבת מענינו של יום, ואי קרינן בשל שבת, א"כ יהא צריך להפטיר בדסליק מיניה, והיינו בשבת, וא"כ יהו כל ההפטרות מעניין אחד". והר"ן תירץ עוד: "משום דביו"ט מפסיקין וקורין בענינו, קוראין נמי בקרבנו, שהרי כל קריאתו לחובת היום, אבל בשבת שלא תקנו בקריאתו שתהא מענינו של יום, אלא לקרות התורה על הסדר, לא תקנו גם כן לקרות בקרבנו".

נט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

ס. כ"א בתשובות הגאונים החדשות (עמנואל, סי' נז), והובא באשכול (מז, א) ובספר העיתים (סי' קפה).

סא. דאמרו - בשו"ת הגאונים ובאשכול: זה יאמר.

סב. משנה (תמיד פ"ה, א).

סג. משנה (תענית פ"ד, ג).

סד. ובשלישי - בשו"ת הגאונים ובאשכול: ובחמשי.

סה. מגילה (כט, א), רמב"ם (שם, כ, כב). ועי' שו"ע (תרפה, א).

סו. סרע"ג (עמ' קמח), רבינו ירוחם (נ"י ח"א סב ע"ד), אבודרהם (עמ' שו), שו"ע (שם).

סז. אוצר הגאונים (מגילה סי' קצא), או"ז (ח"ב סי' שפט), טור (תרפה, א), לבוש (שם).

סח. בכלבו נוסף כאן: ויש מתחילין ביום השבת.

סט. גמ' (שם, ב), רמב"ם (פי"ג, כג), שו"ע (שם).

בפרשת⁸⁸⁸ זכור מוציאים שני ספרי תורה⁸⁸⁹, וקורין באחד שבעה בסדר השבוע, ובשני קורא המפטיר בסדר⁸⁹⁰ כי תצא⁸⁹¹ (דברים כה, יז-יט) זכור⁸⁹² את אשר עשה לך עמלק⁸⁹³ עד סוף הסדר, ומפטיר⁸⁹⁴ בשמואל (א' טו, ב-לג) פקדתי⁸⁹⁵ עד וישסף שמואל⁸⁹⁶. ויש מתחילין⁸⁹⁷ (שם יד, נב) ותהי המלחמה, והם שני פסוקים למעלה, ומסיימין (שם טו, לד) וילך שמואל, והוא פסוק אחד למטה⁸⁹⁸.

בפרשת⁸⁹⁶ פרה מוציאים שני ספרי תורה⁸⁹⁷, וקורין באחד שבעה⁸⁹⁸ בסדר השבוע, ובשני קורא המפטיר⁸⁹⁹ בפרשת זאת חקת התורה⁹⁰⁰ (במדבר יט, א-כב) עד הנפש הנגעת תטמא⁹⁰¹ עד הערב, כי כל הפרשה מענין היום⁹⁰².

ומעשה בחזן אחד שקרא ופסק⁹⁰² (שם, י) ולגר⁹⁰³ הגר בתוכם לחקת עולם, וגלל⁹⁰⁴ הספר וישב במקומו. וקפד רבי על הדבר, ואמר לא⁹⁰⁴ קריתם כל הפרשה, ודומה כאלו לא קרינו⁹⁰⁵ בה כלל, שלא אמרנו אלא רמז בעלמא⁹⁰⁶. וחזרו ופתחו והתחילו בראש⁹⁰⁶ הפרשה, והקורא בירך לפניו ולאחריה מטעם רבי, ואמרו⁹⁰⁷ כל הפרשה עד תטמא⁹⁰⁸ עד הערב⁹⁰⁹.

ומפטיר ביחזקאל (לו, טז-לז) בית ישראל יושבים על אדמתם עד דברתי ועשיתי⁹¹⁰.

בפרשת⁹⁰⁹ החדש מוציאים שני ספרי תורה, באחד קורין שבעה בסדר⁹¹⁰ השבוע, ובשני קורא

888. בפרשת: ה פרשת 889. ספרי תורה: ה ספרים 890. ובשני קורא המפטיר בסדר: ב ומפטיר קורא בסדר
ה ומפטיר קורא בספר השני בפרש' 891. תצא: א ג תשא 892. זכור: א ג ד ב' זכור 893. לך עמלק:
ה חסר 894. ומפטיר: ה ומפטירין 895. פקדתי: ה חסר 896. בפרשת: ג ד ו' ה פרשת 897. ספרי
תורה: ה ספרים 898. שבעה: ה ז' גברי 899. ובשני קורא המפטיר: ה והמפטיר קורא בשני ובכלבו כ"י ה
900. התורה: ב חסר 901. הנפש הנגעת תטמא: ה חסר 902. שקרא ופסק: ה שהפסיק 903. ולגר: א
להגר ב ה בהגר 904. ואמר לא: ב ולא אמ' 905. קרינו: ה קרינא 906. בראש: ה חסר 907. ואמרו:
א ואמ' ג ד ואמר 908. תטמא: ה חסר 909. בפרשת: ב פרשת 910. בסדר: א ב'

ע. והאבודרהם (שם) כתב שמתחילים בפסוק: "ויאמר שמואל" (שם, א).

עא. משנה (מגילה כט, א) וגמ' (שם ל, א), רמב"ם (שם, שו"ע (שם, ב)).

עב. מנהג זה ליתא בכלבו.

עג. וכ"א בס' השלחן (שער ו).

עד. גמ', רמב"ם (שם, שו"ע (שם, ג)).

עה. הט"ז (ס"ק ח) כתב שאם לא גלל, אלא רק בירך ברכה אחרונה - חוזר וקורא המותר, ומברך שנית ברכה לאחריה ולא לפניו. ויש חולקים וסוברים שאין הרבר תלוי בגלילה, אלא בברכה אחרונה. ואם לא בירך, אף על פי שגלל - חוזר וקורא את המותר בלא ברכה לפניו (משנב"ס ס"ק יז).

עו. שיעקר הפרשה הפסוקים המדברים על טהרת הטמאים.

עז. ואמרו - בכלבו: וגמרו.

עה. מחז"ו (סי' רמ), שו"ת רש"י (סי' רעה). והב"י (קלז, ה) והמטה משה (סי' תקצח) כ"כ בשם הכלבו. ובדומה לזה כתב האבודרהם (שם) שיש קוראים עד: "מים חיים אל כלי", אך אינו נכון, וצריך לקרות עניין פרה אדומה כולה. והובא להלכה בשו"ע (שם).

עט. בגמ' (שם, א): "ומפטירין (יחזקאל לו, כה): 'וזרקתי עליכם', וכ"ה בסרע"ג (שם), ברמב"ם (שם, כ), באו"ז (ח"ב סי' שפט), באבודרהם (עמ' שו) ובטוש"ע (שם). וקוראים הפטרה זו בגלל פסוק זה, שעניינו טהרה. והרוקח (סי' רמא) כתב שמסיימים (יחזקאל שם, לח): "וידיעו כי אני ה'".

המפטיר בסדר בא⁹¹¹ אל פרעה (שמות יב, א-כ) בפרשת⁹¹² החדש הזה לכם⁹¹³ עד בכל מושבותיכם תאכלו מצות^פ.

ואם חל ראש חודש ניסן להיות בשבת, מוציאין שלשה ספרי תורה⁹¹⁴, וקורין באחד ששה בסדר⁹¹⁵ השבוע, והשביעי קורא בשני בפרשת ראש חודש^{פא}, ומפטיר קורא בשלישי בפרשת החדש הזה לכם^{פב}⁹¹⁶.

ומפטיר ביחזקאל (מה, יח - מו, טו) בראשון באחד לחדש^ב עד בבקר בבקר⁹¹⁷ עולת תמיד^{פד}.
^{פה} בפורים מוציאין⁹¹⁸ ספר תורה, וקורין בו שלשה⁹¹⁹ בסדר בשלח (שמות יז, ח-טז) בפרשת⁹²⁰ ויבא עמלק^{פז} עד סוף הסדר. אף על פי שאין בה כי אם⁹²¹ תשע פסוקים, כיון דסליק ענינא, מותר^{פז}.

^{פח} וכתב הר"ש⁹²² ז"ל^{פט}, וחזי לן לאוסופי בין מלמעלה בין מלמטה, כי בודאי אסור לקרות בפרשה⁹²³ פחות מעשרה פסוקים. ואנו לא כן נהגנו^ז.

ואני מצאתי^{פח} בתשובת⁹²⁴ שאלה טעם למה לא הוסיפו ז"ל בין מלמעלה בין מלמטה, אמר הקב"ה, עמלק גרם⁹²⁵ להיות שמי חסר וכסאי חסר, ⁹²⁶ כשם ששמי חסר וכסאי חסר בעבורו, כך פרשיותיו חסרות⁹²⁶, ע"כ⁹²⁷. ⁹²⁸ ולמעלה (סי' יג) כתבתי טעם מירושלמי, הוא עשה מעשה קטוע וכו', ^{פז}⁹²⁸.

911. בסדר בא: א בבא ה בפרשת בא 912. בפרשת: ג ד חסר 913. לכם: ב חסר 914. ספרי תורה: א ג ד ה ספרים 915. בסדר: א ג ד מסדר 916. הזה לכם: ב ג ד חסר 917. בבקר: א חסר 918. מוציאין: ה מוציא 919. וקורין בו שלשה: ה וקורא בו ג' גברי 920. בפרשת: ה חסר 921. כי אם: ה אלא 922. הר"ש: ה רש"י 923. בפרשה: ב ה בתורה 924. בתשובת: א בתשוב' ב בתשובה 925. גרם: א ג ד גרם לי 926. כשם... חסרות: ה תהא פרשתו גם כן חסרה 927. ע"כ: ב ה חסר 928. ולמעלה... וכו': א ג ד חסר

- פ. משנה (שם כט, א), גמ' (שם ל, ב), רמב"ם (שם), שו"ע (שם, ד).
 פא. בכלבו נוסף: ויש מתחילין וביום השבת.
 פב. רמב"ם (שם, כג), וכתב הכס"מ שלמד כן מר"ח אדר וטבת שחלו להיות בשבת, שנזכרו בגמ' (שם כט, ב), והובא להלכה במשנ"ב (שם ס"ק יג).
 פג. מגילה (ל, א). ויש המתחילים (יחזקאל שם, טז): "כל העם הארץ", וכן הוא בסדר רע"ג (ח"ב סי' עה) לנוסח אחר. ויש המתחילים (שם, ט): "רב לכם נשיאי ישראל", כ"א באוצה"ג (מגילה סי' קצא).
 פד. וכ"א באבודרהם (עמ' שו). ויש מסיימים בפסוק (שם מו, יא): ושמך היין לאיפה", ראה אור זרוע (ח"ב סי' שפט) ורוקח (סי' רמב). ולדעת קצת גאונים (ראה אוצה"ג שם) מסיימים בפסוק (שם, א): "שער החצר הפנימית".
 פה. בכלבו הובא פורים לאחר חנוכה.
 פו. משנה (שם ל, ב), רמב"ם (פי"ג, יז), שו"ע (תרצג, ד).
 פז. תוס' (שם כא, ב ד"ה אין), רא"ש (שם פ"ג סי' ב), ר"ן (על הרי"ף שם יא, א), אבודרהם (עמ' רז), רמ"א (שם).
 פח. וכתב... וכו': ליתא בכלבו.
 פט. ספר האורה (ח"א סי' טז).
 צ. השו"ע (שם) פסק שיש לכפול את הפסוק האחרון, כדי להשלים לעשרה פסוקים, אולם בסימן קלז (סעי' א) לא כתב כן, ומשמע דעתו שאין זה לעיכובא.
 צא. הב"י (קלז, א) כתב טעם זה (וכן את הטעם מהירושלמי) בשם רבינו.

צב אמר רב כהן צדק, אין מנהג צב לקרות בתורה ביום טוב במנחה⁹³⁰, שלא תקן עזרא אלא במנחת שבת צד. ויום טוב שחל להיות בשבת, קורין במנחה⁹³¹ בפרשה הראויה לאותו שבת⁹³² כשאר שבתות⁹³³ השנה, דספר תורה משום שבת מקרי צד:

(טו) ושבת שיש בו חתן, נהגו להפטיר לכבוד החתן⁹³⁴ (ישעיהו סא, י - סב, ה) שוש אשיש עד ומשום חתן⁹³⁵ על כלה ישיש עליך אלהיך⁹³⁶, ואחר כך מפטירין הפטרת סדר השבוע⁹³⁷, מתחלה ועד סוף, ומברך לאחריה⁹³⁸. ויש מקומות נהגו להפטיר בסדר השבוע ולברך לאחריה, ואחר הברכות אומר⁹³⁹ לכבוד החתן⁹⁴⁰ שוש אשיש⁹⁴¹. וזהו⁹⁴¹ העיקר, שמפטיר ממאי דסליק מיניה. ויש מקומות שאומרים פיוט אחד⁹⁴² קודם שיתחילו שוש אשיש. והכל לפי המנהג צד:

(טז) ולעולם כשיתחברו שני סדרים, מפטירין ההפטרה של סדר שניק, קי חוץ מסדר ואלה המשפטים וסדר אם כסף קב⁹⁴⁴, שאם יחברו אלה⁹⁴⁵ הסדרים, מפטירין הפטרת ואלה

929. לקרות: ג ד להיות קורין 930. ביום טוב במנחה: ה במנחת י"ט 931. במנחה: ב בשבת 932. שבת: ה שבוע 933. שבתות: ה מנחות של שבתות 934. לכבוד החתן: ב לכבוד השבת ה משום כבוד החתן 935. ומשום חתן: א משום חתן ב ה חסר 936. על כלה ישיש עליך אלהיך: ב ה ישיש עליך אלהיך ג ד חסר 937. סדר השבוע: א השבת ג ד השבוע 938. לאחריה: ה לאחריה ד' ברכות 939. אומר: ג ד אומרים 940. לכבוד החתן: ה חסר 941. וזהו: ב וזה הוא 942. פיוט א': א פיוט"ה פיוטין 943. ולעולם... טובה: ב ה חסר 944. כסף: ג ד כסף תלוה 945. אלה: א ג אלו

צב. ספר האשכול (סו, ב).
צג. באשכול נוסף: בשתי ישיבות.

צד. שבה"ל (סי' קכו) בשם רש"י, סידור רש"י (סו"ס תקיג) וליקוטי הפרדס לרש"י (יה, א).
צה. רוקח (סי' שב), שו"ע (רצב, א).

צו. ראה מאירי (מגילה כד, א), שכתב שכן מנהגם. ובספר העיתים (סי' קפח) כתב שאם יש להם שני ספרים, המנהג היותר מעולה שיפטירו בראשון הפטרת השבוע ואחריו הפטרת "שוש אשיש" לכבוד החתן. וכתב שאם רוצים להניח הפטרת השבוע ולקרוא רק הפטרת החתן, הרשות בידם. וכ"מ בראבי"ה (ח"ב סי' תקנז) ובאו"ז (ח"ב סי' שפט), מלבד ד' פרשיות, שדוחין את הפטרת החתן מפניהן.

צז. המאירי (שם) כתב שכן מנהג ספרד, והוא מנהג נאה. וכ"כ האבודרהם (עמ' ססה). ובספר העיתים (שם) כתב לנהוג כן כשיש להם ספר הפטרות אחד.

צח. השו"ע (קמז, ב) כתב שנוהגים בשבת שיש חתן לומר אחר הפטרת השבוע שניים או שלשה פסוקים מהפטרת "שוש אשיש". וכתב ערוה"ש (שם, ה) שלא

נהגו כן במדינות שלנו. וע"ע רמ"א (תכח, ח) שכתב שנוהגים להפטיר בחתונה: "שוש אשיש" (ע"ש מתי הפטרה זו נדחית).

צט. נר' שהבסיס לסי' זה הוא דברי ס' השלחן, לתלמיד הרשב"א, הל' תפילה (ש"י ראשי הסדרים וההפטרות ד"ה ולעולם כשיתחברו), אלא שרבינו הוסיף פרטים נוספים. ק. הרמב"ם (סוף סדר התפילות) כתב שכן המנהג ברוב המקומות. ועי' שבה"ל (סי' פ) שכתב שכן נכון לנהוג, שהרי בה מפסיקים, אך מנהג וורמשא להפטיר בשל הראשונה. והובא מנהג וורמשא בראבי"ה (ח"ב סי' תקנז), באו"ז (ח"ב סי' שצד) ובהגמ"ר (סוף מגילה), ומשמע שכן סוכרים להלכה. ועי' אבודרהם (עמ' דש) שכתב שכן מנהג רוב המקומות בספרד. וע"ע מרדכי (מגילה סי' תללא) והגה"מ (דפוס קושטא, פי"ג אות כ) שהביאו שני המנהגים, ולא הכריעו. השו"ע (רפד, ז) פסק להפטיר בשנייה.

קא. מאכן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קב. האבודרהם (עמ' שעד) כתב שיש מקומות שמחלקים פרשיות אלה, וכ"ה בספר החינוך. אולם, רבים מרבותינו הראשונים לא חילקו אותן כלל.

המשפטים, אם לא יהיה בו כיום פרשת שקלים, ולפי שיש בהפטרה של סדר ואלה המשפטים מענין הסדר ומסדר אם כסף, ולפי⁹⁴⁶ שאינם תדירין נהגו⁹⁴⁷ לחלק. ועוד, שיש עיירות גדולות וכרכים שמחלקין במקומן סדר כי תשא מן (שמות לב, טו) ויפן⁹⁴⁷, או מן (שם לג, יב) ראה אתה, ולכך לא נתישב דעת הבריות על זה, וביררו להם מן ואלה⁹⁴⁸ המשפטים הן מן כי⁹⁴⁹ תשא, לומר הפטרת סדר ראשון.

והפטרות של סדר ויקהל וסדר פקודי אין לדקדק בהם, כי לעולם תבא בסדר ויקהל פרשת החדש או פרשת פרה.

וטעם למה מפטיר הפטרת זאת תהיה⁹⁵⁰ כשמחברים אשה כי תזריע עם זאת תהיה⁹⁵⁰, לפי שיש בה⁹⁵¹ מענין שני הסדרים⁹⁴⁷, והואיל שכן הוא, יש לנו להפטיר מענין הסדר שפסקנו בו. וטעם למה מפטירין הפטרת קדושים תהיו כשמחברים אחרי מות עם קדושים תהיו⁹⁵², מפני הענין⁹⁵³ שכתבנו בהפטרת זאת תהיה. וטעם זה בהפטרת אם בחקתי, כשמחברין אותה עם בהר סיני. וכמו כן בהפטרת וירא בלק⁹⁴⁷.

וכשיחברו אתם נצבים עם וילך, כבר כתבתי (סי' א) שלעולם סדר אתם⁹⁵⁴ נצבים לפני ראש השנה⁹⁴⁷. ולעולם מפטירין בשבת שלפני ראש השנה שובה, לפי⁹⁵⁵ שיש בהפטרת שובה מענין הסדר ומסדר וילך. ועוד, שלא יתכן להפטיר דרשו קודם⁹⁵⁶ ראש השנה, אף על פי שכתוב בה ענין תשובה, לפי מה שאמרו ז"ל (ר"ה יח, א), בהמצאו, אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, לכך אנו מפטירין שובה⁹⁴³ קז:

946. ולפי: ג ד תלוה לפי 947. נהגו: א חסר 948. מן ואלה: א מואלה 949. מן כי: ג ד מכי 950. כשמחברין... תהיה: ג ד חסר 951. בה: א בהפטרת זאת תהיה 952. תהיו: א חסר 953. הענין: ג ד ענין 954. אתם: ד חסר 955. לפי: ג ד חסר 956. קודם: א לפני

קז. סרע"ג (עמ' קנב), שו"ת הגאונים (עמנואל, סי' כה), מחז"ו (סי' רנו), סידור רש"י (סי' שמו), תוס' (ב"ב פח, ב ד"ה וקללם), רא"ש (מגילה פ"ד סי' י), מרדכי (שם סי' תתלא), אבודרהם (עמ' שג), טוש"ע (תכח, ד). והטעם לזה, כתבו רבים מהראשונים הנ"ל, לפי שרוצים להפסיק בפרשה אחת בין קללות של כי תבוא לר"ה.

קז. וכ"ה במחז"ו (סי' רסב) ובסידור רש"י (סי' תד), וראה בסי' הבא שרבינו האריך בזה, ושכ"ד רס"ג. ועי' אבודרהם (שם) שכתב: "ברוב המקומות בספר מפטירין שבת של עשרת ימי התשובה: 'שובה ישראל... נוהגין בצרפת ובפרבנציה להפטיר בשבת שבין ראש השנה ויום הכיפורים ב'דרשו ה'". והרמב"ם (פי"ג, יט) כתב שבשבת שבין ר"ה ויוה"כ מפטירין: "שובה", ולא בשבת שקודם ר"ה, וכ"כ רבינו ירוחם (נ"ב ח"ג כ ע"ד) ועוד ראשונים, וכ"פ השו"ע (תכח, ח).

קג. המאירי (קריית ספר, מאמר ה, חלק א) כתב שכן נוהגים בארצו, והאבודרהם (סימני פרשיות מחוברות וחלוקות) כתב שיש מקומות שמחלקים כן.

קד. לכאורה צ"ע מדוע צריך לטעם זה, שהרי בריש הסי' כתב שמפטירין בהפטרה של הפרשה השנייה, והטעם לכך הוא כיון שבה סליק עניינא. וכבר ציינו לעיל שסי' זה מבוסס על דברי סי' השלח, וגם שם מביא תחילה את ההנחה שקוראים את ההפטרה של הפר' השנייה, ובהמשך מפרט את הדברים מתי הולכים לפי כלל זה ומתי הכלל אינו מתקיים ומדוע. ומדברי רבינו נר' שרק במקום שההפטרה של הפרשה האחרונה קשורה גם לפרשה שלפניה, קוראים את אותה הפטרה שפסקנו בה".

קה. כאשר פר' בלק מחוברת עם חוקת.

(TU) ק"ה סדר ההפטרות שקורין מסדר פנחס⁹⁵⁷ עד חג הסוכות, סימן דש"ח, נו"ע⁹⁵⁸, אר"ק, שד"ש. פירוש, "דברי", שמעו, "חזון"⁹⁵⁹, "נחמו", "ותאמר ציון"⁹⁶⁰, "עניה סוערה"⁹⁶¹, "אנכי אנכי", "רני עקרה", "קומי אורי"⁹⁶², "שובה ישראל"⁹⁶³, "דרשו ה'⁹⁶⁴, "שוש איש קט"⁹⁶⁵.

ק"שבת שלפני⁹⁶⁶ ראש השנה מפטירין שובה, ושבת שבין⁹⁶⁷ ראש השנה ליום הכפורים⁹⁶⁸ דרשו, ובשבת⁹⁶⁹ שבין יום הכפורים⁹⁷⁰ לסוכות שוש איש, משום דכתיב (קהלת ט, ז) לך אכול בשמחה לחמך קיא⁹⁷¹. ואם אין⁹⁷² שבת ביניהם, יאמרוה⁹⁷³ במקום דרשו, ודרשו הלא היא בצום גדליה ק"ב, וכן מנהגנו. ויש מפטירין וידבר דוד, ואין מדלגין ממנה כלום, שירה לשירה ק"ב.

ולכך תקנום בסדר הזה ק"ד, לפי שאם אומר⁹⁷⁴ לעני⁹⁷⁵ המחזור על הפתחים למחר אתה מלך, אינו מאמין, שנאמר (שמות ו, ט) ולא שמעו אל משה. לכך אומר⁹⁷⁶ בתחלה⁹⁷⁷ לא עזבתיך, ואחר כך נחמה על ידי הנביאים⁹⁷⁸, ואחר כך הוא⁹⁷⁹ בעצמו, אנכי אנכי, ואחר כך פוסק לו טובות, רני, קומי, שוש איש⁹⁸⁰. כך סדרם הרמב"ם ז"ל (סוף סדר התפילות, המפטיר בנביא) רני, קומי ק"ט, שוש איש.

957. מסדר פנחס: ג ד מפנחס 958. דש"ח נו"ע: ב ה ד"ש חנו"ע 959. חזון: א ד "חזון זהו דש"ח ג "חזון דהוא דש"ח 960. ציון: ב חסר 961. סוערה: א ג ד סוערה זהו נו"ע 962. אורי: א ג ד אורי זהו אר"ק 963. ישראל: א ג ד ה חסר 964. יי: א ג ד ה חסר 965. איש: א ג ד איש זהו שד"ש 966. שלפני: ג ד לפני 967. ושבת שבין: א ג ד ושבין 968. ליום הכפורים: ה ליום הכפורים מפטירין 969. ובשבת: ה ושבת 970. יום הכפורים: ב צום כפור ה הכפורים 971. לחמך: ה לחמך כי כבר רצה האלהים את מעשיך 972. אין: ב אין שם 973. יאמרוה: ה יאמר אותה 974. אומר: א ה אומ' ג ד אומרים 975. לעני: א ג ד לפני 976. אומר: א ב ה אומ' 977. בתחלה: ג ד תחלה 978. על ידי הנביאים: ג ד מהנביא ה על הנביאים 979. הוא: א חסר 980. איש: ב איש קודם ר"ה דכתי' שוש איש ביי

קח. ספר המחכים (עמ' 47-46).

נוהגים היום בכל מקום. מנהג ג' - "שוש איש" בשבת שלפני ראש השנה, "דרשו" בשבת שבין ראש השנה ויוה"כ, ו"שובה" בשבת שבין יוה"כ לסוכות.

קיא. האשכול (סח, א) כתב שכך המנהג.

קיב. מחז"ו (סי' רסו), סידור רש"י (סי' תח), טור (תקנט, י), רמ"א (תקסו, א). השו"ע (תכח, ח) כתב שמפטירין: "דרשו" בצום גדליה, והחיד"א (חיים שאל ח"ב סי' לח אות צא) כתב שהמנהג בא"י מצרים וטורקיה שלא להפטיר במנחה של צום גדליה. ובדומה לזה כתב כה"ח (תכח ס"ק מז).

קיג. במחכים (שם) כתב שכן מנהג אשכנז, ובמחז"ו (סי' רסב) וסידור רש"י (סי' תד) כתבו שכן מנהג מגנצא, ובראבי"ה (ח"ג סי' תצז) כתב שהוא מנהג מגנצא וקלוניא. והובא בטור (סו"ס תכח) בדעה שנייה, ונפסק בשו"ע (שם) בדעה ראשונה, והרמ"א כתב שכן עיקר.

קיד. מחז"ו (שם).

קטו. בכל דפוסי הרמב"ם - "קומי" קודם ל"רני",

קט. סימן זה הובא בראשונים רבים, ונחלקו כיצד לפרש: שד"ש, וכפי שרבינו מבאר בסמוך. ראה סדר טרוייש (סי' ה) שהביא המח', וכך ראשונים נוספים. לדעת רבינו נסים, שד"ש פירושו: שובה, דרשו, שוש איש (ואם אין שבת בין יו"כ לסוכות, הפטרת "שוש איש" בטיילה), וכך דעת רבינו. ולדעת ר"ת: שוש איש, דרשו, שובה. וכן דעת הרמב"ם (ראה בסמוך).

קי. המנהג בבבל בתקופת הגאונים בשבת שבין ראש השנה ויום הכיפורים להפטיר: "דרשו". בתקופת הראשונים נחלקו המנהגים בסדר קריאת "שובה", "דרשו" ו"שוש איש" (כפי שמבאר רבינו): מנהג א' - הפטרת "שובה" בשבת שלפני ראש השנה, ו"דרשו" בשבת שבין ראש השנה ויום הכיפורים, ו"שוש איש" בשבת שבין יו"כ וסוכות. מנהג ב' - הפטרת "שוש איש" בשבת שלפני ראש השנה, "שובה" בשבת שבין ראש השנה ויום הכיפורים, ו"דרשו" בצום גדליה. וכך

והטעם לאלו שאומרים שוש אשיש קודם⁹⁸¹ ראש השנה, דכתיב (ש"ב ז, כג) ומי כעמך
 כישראל קטו⁹⁸² גוי אחד בארץ, שבוטח בהקב"ה ואינו מתפחד אפילו⁹⁸³ מיום הדין. ועוד,
 לבלתי⁹⁸⁴ להפסיק בנחמתא⁹⁸⁵, דהכי איתא בפסיקתא ק"י, תלתא דפורענותא, ושב⁹⁸⁶ דנחמתא,
 ותרתי דתיובתא. ואומרים⁹⁸⁷ דרשו בין ראש השנה ליום הכפורים⁹⁸⁸, ושובה בין יום הכפורים
 לסוכות, שיפה תשובה בין קודם גזר דין, בין לאחר גזר דין. וכשאין שבת ביניהם, אומרים⁹⁸⁹
 שובה בין ראש השנה ליום הכפורים, ודרשו הלא היא בצום גדליה ק"י. ק"י ויש מקומות
 שאומרים⁹⁹⁰ לעולם דרשו בין ראש השנה ליום הכפורים⁹⁹¹, אפילו לא יהיה שבת בין צום
 כפור⁹⁹² לסוכות, והטעם, על מה שאמר ז"ל (ר"ה יח, א) דרשו ה' בהמצאו (ישעיהו נה, ו), אלו
 עשרה⁹⁹³ ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. וכן אמר רב⁹⁹⁴ וכן אמר רב⁹⁹⁵ סעדיה גאון ז"ל קכ⁹⁹⁶ (מקייצי
 נרדמים, עמ' תלא אות ד) שצריכין אנו⁹⁹⁷ להפטיר דרשו בשבת שבין ראש השנה ליום
 הכפורים⁹⁹⁴.

וסדר הסימנין באלו⁹⁹⁸ ההפטרות, יש מקומות שאין דוחין אותם⁹⁹⁹ לעולם, אפילו חל¹ ראש
 חודש אב קכ² או אלול בשבת, אין אומרים² השמים כסאי, אלא ההפטרה הקבועה באותה³

981. קודם: א לפני 982. כישראל: ד ישראל 983. אפי': א ג ה ואפי' 984. לבלתי: ה שלא
 985. בנחמתא: ה בנחמות 986. ושב: ב ושב' ג ושבעה ד וז' ה ותלתא 987. ואומרים: א ואמ' ג ואמר ד
 ואומר ה ואו' 988. ליום הכפורים: ה לכפור 989. אומרים: א או' ג ד אומר 990. שאומרים: א שאומ'
 991. ליום הכפורים: ה לכיפור 992. צום כפור: ה כיפור 993. י': ב ה עשרת 994. וכן... לי"ה: ה חסר
 995. א"ר: ב נמי כת' רבי' 996. ז"ל: ג ד ה חסר 997. אנו: ב חסר 998. באלו: א ג ד ה מאלו
 999. אותם: ב ה אותו 1. חל: ב חסר 2. אומרים: ה מפטירין 3. באותה: ג ד באותו

בפסחים (מ, ב ד"ה אבל) כתבו שמפטירין: "השמים
 כסאי", ובמגילה (שם ד"ה ראש חדש) כתבו להפטיר:
 "שמעו", ורק בשבת שלאחריו, שהוא ערב ת"ב,
 מפטירים: "חזון ישעיהו", וזה על פי הפסיקתא שיש
 לומר ג' דפורענותא קודם ת"ב, דהיינו: "דבריו",
 "שמעו", "חזון". ובהגה"מ (שם אות ב) כתב על דברי
 הרמב"ם: "וכן צווה רבינו אפרים. וכן רבי יצחק בר'
 יהודה יצא מבית הכנסת ככעס שלא שמעו לו לעשות
 כן בגרמיז"א. וכתב רבינו שמחה, אבל מה נעשה המנהג
 עוקר את ההלכה, ומפטיר דש"ח כסדרין, וכן כתב בספר
 המצות, שראש חדש אב שחל להיות בשבת, שנהגו
 להפטיר: "שמעו דבר ה'". אמנם אנו נוהגים להפטיר:
 "השמים כסאי". ובשורת תרוה"ד (סי' יט) פסק
 שמפטירין: "השמים כסאי", אלא אם יש מנהג אחר. וכן
 פסק הרמ"א (תכה, א). והגר"א בהגה' שם דחה דעה זו,
 ופסק שמפטירין: "שמעו", וכדעה ראשונה שכתב
 הרמ"א. הוב"ד במשנ"ב (ס"ק ח).

ובהוצ' פאג"י בשם נוסח כתי' תימן הנוסח הוא כרוב
 הראשונים, וכפי שכתב רבינו כאן, וכ"ה במהד' רמב"ם
 פרנקל (וכתב בשנו"ס שם שכך כתוב בכתה"י).

קטו. עי' שנו"ס. במחכים (בנדפס) הגירסא: ישראל,
 ובכתי"י ה שם: כישראל. ושני נוסחים אלה אפשריים:
 בדה"א (יז, כא) - ישראל, ובש"ב (ז, כג) - כישראל.

קיו. כן במחכים (סדר סוכות), בראבי"ה מס' מגילה (סי'
 תקנו ד"ה גרס' בשלהי), ברבי"ר ירוחם תאו"ח (נת' יח
 ח"ב קסד ע"ג) בשם הפסיקתא. ובראשונים אחרים כתבו
 בסתם שכן המנהג, אמנם בפסיקתא לפנינו לא מצאנו.

קית. תוס' (מגילה לא, ב ד"ה ראש) בשם ר"ת.

קיט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קכ. הוב"ד באבודרהם (עמ' שג).

קכא. במגילה (לא, ב) איתא שכאשר חל ר"ח אב בשבת,
 מפטירין: "חדשיכם ומועדיכם שגאה נפשי", דהיינו,
 הפטרת "חזון", וכ"פ הרמב"ם (פי"ג, ד). אולם התוס'

שבת. ויש מקומות דוחין אותה, ואומרים⁴ השמים כסאי קכב או מחר חדש קכג, ובשבת הבאה חוזרין למקום שפסקו⁵, וסימן להם⁶ ימוטו ידחה קכד (סוכה נה, א). ויש דוחין אותה לגמרי קכה. והכל הולך אחר המנהג קכו⁷:

נשלמו הלכות⁸ קריאת ספר תורה תהלה לה' יתברך⁹:

4. ואומרים: ה ומפטירין 5. שפסקו: א ג ד ה שפסק 6. להם: ה חסר 7. המנהג: ב המנהג שכח"ת למע"לה במק"ם וכ"ן אין קור"ן בחומשי"ן בצבור כדגרס"י בפרק הנוזקין גרסינן... עכ"ל ה המנהג בפרק הניזוקין... מסיני ראה ביאורים 8. הלכות: ה דין 9. תהלה לה' יתברך: א ד ת"ל ג ש"ל ה בע"ה

קכג. המהרי"ל (מנהגים, הל' טבת שבט אדר) כתב לחלק בין "השמים כסאי" ל"מחר חודש", שדווקא "השמים כסאי" דוחה את שבע דנחמתא, משא"כ "מחר חודש", כיון שאין בה נחמה. וכ"כ: מנהגים (טירנא, מנהג חודש אלול עמ' פו) ומהרי"ו (סי' לח). ונפסק במטה משה (סי' תשעז).

קכד. מדובר שם בשיר המוספין שהיו אומרים בחוה"מ סוכות, ובשבת אומרים השיר של שבת, וביום ראשון ממשיכים לומר לפי הסדר. ומשמעות סימן זה, שהאחרון ידחה.

קכה. והראבי"ה (שם) כתב שבשבת שאחרי שבת ר"ח, מפטירין שתי הפטרות יחד ("עניה סוערה" ו"רני עקרה"). וכן כתב המשנ"ב (ס"ק ז).

קכו. ראה שנו"ס. בכת"י ב וה יש כאן תוספת מרובה, שהיא השמטה מסי' ה-ו (כפי שכתוב בכתה"י בהדיא). את שינויי הנוסח בפסקאות אלה של שני כתבי היד הבאנו לעיל שם.

קכב. הראבי"ה ("ח"ב סי' תקנז) כתב שמפטירין בר"ח אלול שחל בשבת: "השמים כסאי", כיון שהפטרה זו מפורשת בתלמוד, וסדר הפרשיות של שבע דנחמתא מובא רק בפסיקתא, ועוד שגם בה יש נחמה. וכן כתב בשמו האו"ז ("ח"ב סי' שצב). וכ"א במנהגים דבי מהר"ם (סדר קריאת התורה והפטרות דנחמתא) ובמנהגים ישנים מדורא (עמ' 150). ההגהמ"ר (מגילה סי' תחלא) הביא בהג' ראשונה שאין מדלגין בשבע דנחמתא, ובשפייר"א נהגו לדלג מפני "השמים כסאי" ומפני "ויאמר לו יהונתן", כיון שהן כתובות בתלמוד. ובהגה' שניה כתב שיש להפטיר: "השמים כסאי", ושכן ציווה המהר"ם. וכ"כ האגודה (מגילה פ"ד, מט). מח' זו הובאה גם בהגה"מ (פי"ג אות ב). וע"ע אבודרהם (עמ' שג) שכתב שאין לבטל סדר פרשיות אלה, וכתב הב"י (תכה, א) שנוהגים כמותו, והוסיף שאחר שגמרו ההפטרה, נכון לומר פסוק ראשון ואחרון מהפטרת "השמים כסאי", לזכר שהיום ראש חודש. וכ"פ בשו"ע (שם), אך לא התייחס לקריאת שני הפסוקים מהפטרת ר"ח. והרמ"א כתב שנוהגים להפטיר: "השמים כסאי".

דין עניית אמן*

(א) כל השומע אחד מישראל מברך ברכה מכל הברכות כולן, אף על פי שאינו חייב באותה ברכה¹, ואף על פי שלא שמע אותה מתחלתה ועד סופה, חייב לענות אמן². ואם היה המברך גוי², או כותי³, או תינוק הלמד⁴, או שהיה גדול ושינה מטבע³ הברכות¹, אין עונין אחריהן אמן⁴.

1. באותה ברכה: ה בה 2. גוי: ד עכו"ם ה גר 3. מטבע: ה המטבע 4. אחריהן אמן: ג ד אמן אחריהם

בגוי, אפי' לא שמע כל הברכה, עונה. ויש סוברים (רבינו יונה על הרי"ף מ, א בשם י"א) שדווקא בכותי עונים אם אמר כל הברכה, אבל בגוי אין עונים כלל, כיון שדווקא כוונתו לע"ז. ורבינו יונה (שם) כתב שאין חילוק בין גוי לכותי, ואם בירך כל הברכה, עונים אחרי אמן, דמוכחא מילתא שאין כוונתו לע"ז, כיון שאומר הברכה. והביא הכס"מ בדעת הרמב"ם שתי אפשרויות: א. אין עונים אחר גוי, דווקא אם לא שמע אותו מברך כל הברכה, אבל אם שמע כל הברכה, עונה, וכדין כותי. ב. אין עונים אמן כלל אחרי גוי, ומש"כ בירושלמי שעונים, תלמוד דידן חולק. וכיום, גם על כותי אין עונים, שדווקא בימי המשנה חילקו ביניהם, אבל מאוחר יותר עשו אותם כגויים גמורים. וכתב שכך נראה יותר. ובסוף דבריו כתב שהטור לא גרס ברמב"ם: "גוי", והיא גירסא נכונה [אמנם, בכמה דפוסים של הטור נזכר גוי דברכי הרמב"ם]. השו"ע (רטו, ב) העתיק לשון הרמב"ם (ולא הזכיר גוי), ומשמע שאין עונים אחרי כלל (כך ביארו הפמ"ג א"א ס"ק ג ועוד אחרונים), והרמ"א פסק כרבינו יונה, שאם שמע כל הברכה, עונה אחרי אמן (ועי' ביה"ל שם ד"ה אם שמע).

ה. בגמ' (נג, ב): "בעי מיניה שמואל מרב: מהו לענות אמן אחר תינוקות של בית רבן? (כשלומדים ברכות מפי רבן, רש"י). אמר ליה: אחר הכל עונין אמן, חוץ מתינוקות של בית רבן, הואיל ולהתלמד עשוין" (שאין מתכוונים לברך אלא ללמד, רש"י). וראה בסמוך מתי עונים אמן אחר קטן.

ו. רבינו מנוח (שם) כתב שאינו בגמרא בפירושו, אבל הדין כן - כיון שלא אמר במטבע שטבעו חכמים, טועה הוא (ראה רמב"ם פ"א, ה), ואמן לשון קיום, ואין מקיימים את הטעות. וכתב המשנ"ב (ס"ק יא) שכ"ז דווקא אם שינה באופן שלא יצא בברכה מחמת זה, והרי הוא כמברך ברכה לבטלה.

ז. עכ"ל הרמב"ם (פ"א, יג), והובא להלכה בשו"ע (שם). רבינו השמיט "אפיקורס" הנזכר ברמב"ם.

א. דין עניית אמן הובא בכלבו בשלושה מקומות: בדין הלכות תפלה ותחנון (סי' יא), בדין ברכת המזון (סי' כה) ובדין עונה אמן (סי' צט). בסימנים הבאים נציין את הנזכר בכלבו.

ב. משנה (גא, ב): "ועונין אמן אחר ישראל המברך, ואין עונין אמן אחר כותי המברך, עד שישמע כל הברכה כולה". ופרש"י (ד"ה עונין) שעונים אמן אחר ישראל, אפילו לא שמע אלא סוף הברכה. ובגמ' (נג, ב): "למימרא דישאל אע"ג דלא שמע כולה ברכה, עונה. וכי לא שמע, היכי נפיק? אמר חייא בר רב: בשלא אכל עמהן". ונח' הראשונים אם עניית אמן חובה או מצוה. מלשון הרמב"ם (הנזכר כאן) משמע שהיא חובה, וכ"כ הב"י (רטו, ב) בדעתו, והוסיף שכ"נ דעת בה"ג (נזכר בטור סי' קצח), וכן להלכה. וכ"פ בשו"ע (שם). וכ"כ מחז"ו (סי' סב), ריטב"א (הל' ברכות פ"ו, ב), מכתם ומאירי (נג, ב). אולם הב"י (שם) והפרישה (ס"ק ד) כתבו בדעת הטור שאין זה חיוב. וע"ע בי"ח (שם) שכתב שהטור מודה שהשומע ברכה מישראל, חייב לענות אמן (ורק בגוי סובר שאין חיוב). והט"ז (ס"ק ב) כתב שהטור מדבר בכה"ג שלא שמע כל הברכה, אך אם שמע הכל, חייב לענות. ועי' ביה"ל (שם ד"ה חייב). וע"ע פמ"ג (מש"ז סוס"ק ב; א"א ס"ק ו) שכתב בשם הצדה לדרך ותיבת גמא שלדעת הרמב"ם (סה"מ, מ"ע טו) יש חיוב דאורייתא לענות אמן על ברכה שחיובה מן התורה. וכ"כ המבי"ט (קריית ספר פ"ד מהל' תפילה).

ג. ברמב"ם נוסף: או מין.

ד. במשנה (שם): "ואין עונין אמן אחר כותי המברך, עד שישמע כל הברכה כולה". המשנה לא הזכירה גוי, ונחלקו הראשונים בדיון. הרא"ש (פ"ח סי' ה) כתב שעונים אמן אחר גוי המברך, כיון שאין דרכו לכוון לע"ז כשמזכיר השם. וכ"א בירושלמי (פ"ח ה"ח). וכ"כ תוס' ר"י שירליאון ונימוק"י (נג, ב). וכ"כ הטור (רטו, ב), והוסיף שדווקא בכותי צריך שישמע הישראל כל הברכה. אבל

אבל בעידן⁵ (נג, ב) דמפטרי, עונין אמן. פירש רש"י ז"ל⁶ (ד"ה אבל) בשעה שהתינוקות מפטירין בבית הכנסת, או בשעה שקורין בתורה, עונין אמן⁷. והרשב"א ז"ל פירש (שם ד"ה בעידן) בשעה⁷ שמברכין לפטור עצמן על אכילתן, ואף על פי שאינה רק לחנוך, מכל מקום חנוך מצוה הוא^{8,9}, ע"כ.

'כתב הרמב"ם ז"ל (פ"א, טו), המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא השם לשוא, והרי הוא⁹ כנשבע לשוא⁸, ואסור לענות אמן¹⁰ אחריו¹¹.

¹⁰ ואסור לענות אמן עד שתכלה הברכה מפי המברך¹², ואין המברך רשאי להתחיל בברכה אחרת עד שתכלה אמן מפי העונים¹³. ואם יש קצת מהעונים שמאריכין¹¹ יותר מדאי, אין צריך המברך להמתין, אלא יברך כדרכו, דשלא כהוגן עונין, כי אמרו ז"ל

5. בעידן: ה בענין 6. ז"ל: ד חסר 7. בשעה: ה מפטירין 8. הוא: א ה היא 9. הוא: ב חסר
10. ואסור... המברך: א ג ד חסר 11. שמאריכין: ה שמאריך אמן

הגאונים (חמדה גנוזה, סי' א), וכן משמע בשו"ת תמים דעים (סו"ס רכד) בשם רה"ג, בס' המכריע (סו"ס פח) בשם רב נטרונאי גאון ובס' האגור (סי' ח) בשם רב פלטי גאון. ובדעת הרמב"ם נח' הפוסקים (עי' גם הל' שבועות פי"ב, ט). וראה שו"ת פאר הדור לרמב"ם, שלכאורה סותר עצמו, שבס' קה כתב שהאיסור מן התורה, ובס' כו משמע שהוא מדרבנן. המג"א (רטו ס"ק ו) כתב בדעת הרמב"ם שהאיסור מן התורה, וכ"כ אחרונים רבים. ויש שכתבו שסובר שהוא מדרבנן, ראה שו"ת זרע אמת (ח"א סי' א) ושדי חמד (כללים, מערכת ב, כלל קטו). השו"ע (רטו, ד) הביא לשון הרמב"ם, והמשנ"ב (ס"ק כ) הביא דעת החולקים, עי"ש.

יב. ירושלמי (פ"ג ה"א כב, ב).

יג. בסוטה (לט, ב) איתא: "ואין הצבור רשאי לענות אמן, עד שתכלה ברכה מפי הכהנים", והובא להלכה ברמב"ם (תפילה פי"ד, ה) ובטוש"ע (קכח, יח). ועוד איתא בגמ' (שם): "אין הצבור רשאי לענות אמן, עד שתכלה ברכה מפי הקורא", ונפסק בטוש"ע (קמא, ה). ובגמ' (מז, א): "תנו רבנן: אין עונין לא אמן חטופה", ופירש הערוך (ער' אמן, ב) בשם רב כהן צדק גאון, שממהר לענות אמן קודם שמסיים המברך את הברכה, והובא במרדכי (סי' קסח). וכ"ד הראב"ד, הובא בס' המאורות (שם) וברבינו מנוח (פ"א, יד), וכ"כ הרא"ה, הריטב"א והמאירי (שם), וכן פסקו הטוש"ע (קכד, ח).

יד. סוטה (שם), שו"ע (קכח, יח; קמא, ה).

ח. ברש"י לפנינו: "כשאומרים ההפטרה ומברכין בתורה ובנביא". וכן הסכים הרא"ה (שם), וכן פירשו תוס' רי"ד (שם), או"ז (ח"א סי' רי) ואגודה (סי' קצב). ומפירוש רש"י לכאורה משמע שבשאר ברכות אין עונים אחר הקטנים, אולם בס' הפרדס (שער י) הביא פרש"י, וכתב שלפירושו כל שכן בשאר ברכות עונים, כל שאין אומרים הברכה להתלמד.

ט. הראשונים כ"כ בשם הראב"ד. ראה רא"ש (פ"ח סי' ה), טור (רטו, ב), ס' המאורות, ריטב"א ורשב"ץ (נג, ב). וכ"ה בס' המכתם (שם), וכתב שכן נראה דעת הרי"ף. וכ"כ רבינו מנוח (פ"א, טו), וביאר כן בדעת הרמב"ם. פירוש נוסף הביאו הרא"ש והטור (שם), שעונים אחר הקטנים האומרים קדיש לאחר הלימוד. וכ"ה בתשובות חכמי צרפת ואשכנז (סי' נט) בשם ר"ח, וכן פירש הראב"ה (ח"א סי' קמד). השו"ע (שם) הביא דעת הראב"ד ורש"י גם יחד להלכה. וכתב המשנ"ב (ס"ק טז) בשם הפמ"ג, שמשמע שעל ברכה שמברך הקטן קודם שהגיע לחינוך אין לענות אמן, שהרי הטעם שעונים אחר הקטנים הוא שהם בני חינוך.

י. כתב... אחריו: כלבו (סי' יא).

יא. בגמ' (לג, א): "כל המברך ברכה שאינה צריכה - עובר משום 'לא תשא'". יש מרבותינו שכתבו שהאיסור מדברי סופרים, וקרא אסמכתא בעלמא. כן כתבו תוס' (ר"ה לג, א ד"ה הא), רא"ש (קידושין פ"א סי' מט), רבינו יונה (על הרי"ף לט, ב ד"ה כל) וס' החינוך (סוף מצוה תל). ויש שכתבו שהאיסור מן התורה. כ"א בשו"ת

(מו, א), אין עונין¹² אמן ארוכה, ולא קצרה, אלא בינונית¹⁰. אם כן, המאריך בו יותר מדאי, אינו אלא טועה¹³. והעונה¹³ אמן לא יגביה קולו יותר מן המברך¹⁰.

"כתב הר"ש¹⁴ ז"ל (ס' האורה ח"א ס' לה-לו), עונין אמן אחר ישראל המברך, אף על פי שאינו שומע הברכה, כגון מי שאומר¹⁵ ברכותיו בלחש, כיון דידע דמברך¹⁶ הוא, אי עני¹⁷ שפיר דמי. אבל מצוה מן המובחר מאן דמברך בצבורא, שיגביה קולו כדי שישמעו כולן, ויענו אמן אחריו¹⁸. וואם הוא מחוייב בברכה¹⁸ וסומך על אחר, ואותו שסומך עליו אינו שומע ברכותיו¹⁹ אלא מעט, והוא עונה אחריו אמן ופוטר עצמו בכך, כגון הכי²⁰ אמרינן (מו, א) יהיו בניו יתומים, שזהו²¹ אמן יתומה²⁰, עכ"ל.

²² תשובה לרבינו האי ז"ל²², מי ששמע רבים מישראל שאומרים אמן, וחזקתן שאין

12. כי אמרו ז"ל אין עונין: ב כדאמרו ז"ל לא 13. והעונה: ב וגם כן העונה 14. הר"ש: ב הרא"ש ה רש"י
15. מי שאומר: ה שאמר 16. דמברך: א ג ד ה שמברך 17. אי עני: ג ד חסר ה וענה 18. בברכה: א
ברכה 19. ברכותיו: א ג ד ברכתו 20. הכי: ה האי 21. שזהו: ה שזו היא 22. תשובה... ע"כ: א ג
ד חסר 23. תשובה: ב תשובת שאלה

הראשונים מביכ"נ של אלכסנדריה של מצרים, שהיו מניפים סודרים ועונים אמן (ראה סוכה נא, ב), אע"פ שלא שמעו הברכה. ויישבו הסתירה בכמה אופנים. רש"י (מו, א ד"ה יתומה) ביאר, שהעיקר שידע על איזה ברכה עונה, גם אם לא שומע הברכה כלל, ובאלכסנדריה היו יודעים איזה ברכה מברך הש"ץ. וכ"ה בספר האורה (ס' ט) ובשורת רש"י (ס' מג), וכ"כ תוס' (שם ד"ה אמן) ועוד ראשונים. ורבינו נסים גאון (במגילת סתרים, הובא בערוך ער' אמן ובתוס' סוכה נב, א ד"ה וכיון) כתב שהאיסור הוא דווקא כשמחוייב בברכה, ועונה אמן אחר המברך בלי לשמוע הברכה. וכתב הב"י (שם) שכ"ד הרמב"ם (פ"א, יד) והרא"ש (פ"ז ס' יז). וכ"ה בספר האורה (הנוכח כאן), וכ"פ השו"ע (קכד, ח). ועי' משנ"ב (ס"ק לג). וכתב הפמ"ג (מש"ז ס"ק ד) שאין האיסור לדעה זו מצד עניית אמן, אלא משום שרוצה לצאת יד"ח. ולפי"ז, אם בדעתו לברך אח"כ, אין איסור לענות אמן. וכן משמע מס' האורה המובא כאן, וכן מוכח מהריטב"א (נא, ב). שיטה נוספת ליישב העניין היא שיטת האבודרהם (עמ' קיג), שכתב שאם ממתין מלענות אמן לאחר סיום הברכה, ה"ז אמן יתומה, שעניית אמן צריך שתהיה סמוך לברכה. וכ"כ המאירי (מו, א) בשם י"מ. ונפסק ברמ"א (שם). וראה בסמוך, שהביא רבינו בשם רה"ג שיש חילוק בין ציבור ליחיד, שדווקא ביחיד הוי אמן יתומה (והיא שיטה נוספת).

כב. תשובה זו הובאה בב"י (קכד, ח) בשם רבינו.

טו. לשון הרמב"ם (שם, יד), ובגמ' שם הלשון שונה: "כל העונה אמן יותר מדאי, אינו אלא טועה". ויש להעיר שגם בסמ"ג (עשין כז) הלשון דומה ללשון רבינו כאן, ואפשר שגירסא אחרת הייתה להם בגמ'. וראה בס' הבא ובהע' ל.

טז. הב"י (קכד, ט) הביא דברי רבינו, ופסקם בשו"ע (שם). וכתב המשנ"ב (ס"ק לח) בשם המג"א שאם מוציא רבים ידי חובתן, צריך להמתין אף על הטועים המאריכים באמן, כדי שישמעו ויצאו ידי חובה. וראה גם שו"ע (קכח, יח ומשנ"ב ס"ק סה; קמא, ה ומשנ"ב ס"ק יז).

יז. רבינו הביא דין זה גם בס' הבא, ומקורו בגמ' (מה, א): "מנין לעונה אמן שלא יגביה קולו יותר מן המברך? - שנאמר (תהלים לד, ד): 'גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו'". ונפסק ברמב"ם (פ"א, יד) ובשו"ע (קכד, יב). וכתב המשנ"ב (ס"ק מז) שנראה שאם כוונתו לזרו הציבור שיענו, מותר להגביה קולו יותר מן המברך.

יח. הכלבו הביא דברי הר"ש, וכתב: "כתב הר"ש באסור והיתר שלו...". ולפינו באיסור והיתר ליתא.

יט. ראה שו"ת ציץ אליעזר (חי"א ס' ב).

כ. בס' האורה נוסף כאן: "אם הוא מחוייב בדבר ברכה וסומך על אחר, צריך הוא שישמע ויכוון את לבו במה שהוא מברך, ויענה אמן אחר החתימה, ובהכי יוצא ידי חובתו".

כא. בגמ' (שם) מבואר שאסור לענות אמן יתומה, והכוונה בפשטות שאין לענות אמן בלי לשמוע הברכה. והקשו

עונין²⁴ אמן אלא אחר ששמעו הברכה כתקנה, אין חוששין לאמן יתומה, וכששמע מהן קדושה רשאי לענות אמן עמהן, וכן²⁵ קדיש וברכו. אבל ודאי אם שמע יחיד שאמר אמן, ולא שמע הברכה, יש חשש לאמן יתומה, ואינו רשאי לענות אמן עמו²⁶, ע"כ²²:

(ב) כד²⁷ ואמרו ז"ל כ"ה (שם), העונה אמן, לא יענה אמן חטופה. פירש רש"י ז"ל²⁸ (ד"ה חטופה), שקורין האל"ף בחטף פתח, ולא בפתח²⁹. ויש אומרים שעונה אמן קודם שגמר המברך הברכה²⁹.³⁰ ולא יענה אמן קטופה, פירוש שמחסר נון בקריאתו³⁰. ולא יענה אמן יתומה, פירוש³¹ שלא שמע הברכה, אלא ששמע שעונין אמן. אבל אם שמע סוף הברכה, אין זה אמן יתומה. והא דאמרינן בפרק החליל (סוכה נא, ב) שהיו מניפין בסודרין³², אלמא לא שמעו וקא ענו. אינהו³³ מידע ידעו³⁴ שהן עונין על כל ברכה וברכה³⁵ ועל איזו ברכה, אלא

24. שאין עונין: ה שלא ענו 25. אמן עמהן וכן: ה עמהן אמן 26. עמו: ה חסר 27. ואז"ל... העונים: ה חסר [כת"ב ב נמצא לקמן בריש ס"ד, וציינו כאן את שינויי הנוסח] 28. ז"ל: א חסר 29. ויש... הברכה: א ג ד חסר 30. ולא... בקריאתו: ג ד חסר 31. פ"י: א ג ד חסר 32. בסודרין: ב הסודרין 33. אינהו: א הנהו ג ד הנה 34. ידעו: א ידעי ג ד חסר 35. וברכה: ב חסר

שלא יחטוף בחי"ת של "אחד" בק"ש, שלא ימהר קריאתה, שלא יקרא בחטף בלא פתח (וגם כאן הכוונה לקמץ), ואין זה כלום. וכן הביא המרדכי (סי' קסח) בשמו. וכן ביארו רבינו יהונתן, מאירי בשם י"מ, ס' המכתם ונימוק"י (שם).

כו. זה פירוש הערוך (ער' אמן, ב) בשם רב כהן צדק גאון, הובא גם במרדכי (שם). וכן פירש הראב"ד, הובא בס' המאורות (שם), ברבינו מנוח (פ"א, יד) ובס' הבתים (הל' ברכות שער ב סי' ו). וכ"כ הרא"ה, הריטב"א והמאירי (שם). בטוש"ע (קכד, ח) הובאו שני הפירושים, ור' לעיל הערה יג. ורבינו יונה (על הרי"ף לד, ב ד"ה אין) פירש, שחוטף המילה, ואומר אותה במהירות. וכ"כ בס' הפרדס (שער י') ובס' הבתים (שם) בפירוש א. והוא כעין אמן קצרה, ראה בסמוך הערה ל.

כח. רש"י (ד"ה חטופה). וכן פירשו רבינו יהונתן, ס' המאורות, ריטב"א, נימוק"י, מרדכי, רבינו מנוח וטוש"ע (שם). וכתב הב"ח (שם) שה"ה אם מחסר האל"ף או המ"ם, ונקט נון משום שהרבה אין נזהרים בזה. והובא בביה"ל (ד"ה קריאת). וכן מבואר בס' האשכול (לג, א), בטור ובמאירי (שם). פירוש נוסף לקטופה, שמפסיק האמן לשניים. כ"כ הערוך (שם), הובא במרדכי ובב"י (שם), וכ"ה בס' האשכול (שם) בשם רב כהן צדק גאון, במאירי (שם) בשם י"מ, בס' המכתם ובחי' הרשב"ץ (שם), והובא ברמ"א (שם).

כג. כתב המור וקציעה (סי' קכד): "ומשמע דלתירוץ זה, בצבור לעולם שרי, ואין חילוק בין יודע באיזה ברכה או לא, ובין נתחייב באותה ברכה או לא. דאי הוה ס"ל הכי, מנ"ל לפלוגי בכי, אלא ודאי הנפת סודרין קשיתיה, וניחא ליה משום דאירי בצבור, וההיא דאמן יתומה אוקמה ביחיד. ונפקא מינה נמי מילתא, דלפ"ז אחר היחיד לעולם אין עונין כשאינו שמע הברכה שמברך, ואפילו יודע...". הבי"י, שהעתיק דברי רבינו, השמיטם בשו"ע (שם), וכתב: "ולא יענה אמן יתומה, דהיינו שהוא חייב בברכה אחת וש"צ מברך אותה וזה אינו שומעה" וכו'. וכתב הביה"ל (ד"ה ושלוח צבור) שנקט בלשון זו ("וש"צ מברך") כדי לשלול דעת רה"ג שהביא רבינו. אמנם הרמ"א (ד"מ הארוך אות ג ובהג"ה סעי' יא) הביא דעת רבינו בשם רה"ג. ועי' מג"א ופמ"ג (שם) שכתבו שאין כוונתו לפסוק כמותו.

כד. סי' זה הובא בכלבו (סי' יא) בקיצור. בכת"י ה לא הובא כלל, ובכת"י ב הובא בריש סי' ד (והבאנו השנו"ס כאן).

כה. זה לשון הברייתא (שם): "תנו רבנן: אין עונין לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה, ולא אמן יתומה", ורבינו מבאר כל עניין.

כו. ברש"י לפנינו: "שקורין את האלף בחטף, ולא בפתח". וכוונתו, שאומר האלף בחטף-פתח (וכפי שכתב רבינו), ולא בקמץ. וכע"ז פרש"י (יג, ב ד"ה ובלבד)

שלא היו שומעין את הקול³⁶. כך פירש רש"י ז"ל בפרק שלשה שאכלו³⁷ (ברכות שם ד"ה יתומה). ולא אמן קצרה, ולא ארוכה³⁷, אלא אמן³⁸ בינונית^ל. ולא יגביה קולו יותר מן המברך^ל. וכל מי שלא שמע הברכה שהוא חייב לברך, לא יענה אמן בכלל העונים^ל³⁷:

(ג) ^לוששאלתם³⁹, מאחר ששנינו, העונה אמן אחר ברכה שאין בה⁴⁰ הזכרת השם⁴¹, זהו⁴² אמן יתומה^ל, מהו לענות אמן אחר הרחמן דברכת⁴³ המזון ועל אמנים שבקדיש. אני שמעתי מבית מדרשו של רבינו⁴⁴ יעקב^ל⁴⁵, העונה אמן יתומה, זהו העונה אמן שלא שמע שום ברכה, אלא שמע אחרים עונין אמן^ל. ^לווכן משמע מדאמרינן⁴⁶ במסכת סוכה (נא, ב), כיון שהגיע לענות אמן, הלה מניף בסודרין, והיו יודעים שהגיע שעה לענות אמן. ופריך עלה בירושלמי^ל, והתניא⁴⁷ העונה אמן יתומה וכו', ההיא ברכה דלא מחייב לברכה, כגון ברכות של שמונה עשרה, שכבר התפללו כל אחד ואחד בצבור לעצמו. אלמא היינו⁴⁸ אמן יתומה, שלא שמע, כגון אלו שלא שמעו הברכה, אלא המניף בסודר היה מודיעם. ^לווכן כתב⁴⁹ הר' יום טוב⁵⁰ (ריטב"א סוכה נא, ב ד"ה כיון), שאם אינו בא לצאת ידי חובה, לית לן בה. וכן נהגו בבית שבוע הבן, ואריך. ע"כ^ל⁵¹.

36. הקול: ב הכל 37. ארוכה: ב אמן ארוכה 38. אמן: ב חסר 39. וששאלתם: א תשו' שאלה וששאלתם ב תשובת שאלה אחרת לא ידעתי מי השיבה וששאלתם ה תשובת שאלה לא ידעתי המשיב וששאלתם 40. בה: ג ד ה שומע 41. השם: א הש"י 42. זהו: ה זו היא 43. דברכת: ב ה שבברכת 44. רבינו: א ר' 45. יעקב: א יעק' מ"כ ב יעקב ז"ל ג יעקב מ"ב 46. מדאמרינן: ג ד כדאמרי' 47. והתניא: ג והא תניא 48. היינו: א ג ד ה לאו היינו 49. כתב: א ב נמי כת' 50. טוב: א טוב ז"ל 51. ע"כ: ב עכ"ל

א) איתא כל ברכה שאין בה הזכרת השם, אינה ברכה. ולפי"ז אפשר כוונתו כאן, שאם שמע אדם מברך בלי הזכרת השם, כיון שהמברך לא יצא יד"ח בברכה, העונה אחריו הרי זה כאמן יתומה.

לה. הכוונה לרבי יעקב ב"ר יקר, רבו של רש"י.

לו. וזה דלא כשיטת רש"י (מז, א), שאע"פ שלא שמע הקול, הוא יודע מכל מקום על מה הוא עונה, ולא הוי אמן יתומה.

לז. וכן... הרחמן - ליתא בספרי דבי רש"י (שם).

לח. בירושלמי (פ"ח ה"ח סב, א): "איזו היא אמן יתומה? אמר רב הונא: דין דיתייב למיברכה, והוא ענה ולא ידע למה הוא ענה". ובמקום אחר בירושלמי (מגילה פ"א ה"ט יג, א): "אי זה הוא אמן יתומה? אמר רב חונה: ההן דחב למברכה, והוא עני ולא ידע מה הוא עני". הקושיא והתירוץ המובאים כאן אינם מהירושלמי, והובאו בכמה ראשונים בשם רב נסים גאון (ראה תוס' סוכה נב, א ד"ה וכיון).

לט. וכן... ע"כ: ליתא בכלבו.

כט. נתבאר לעיל (סי' א) ובהערה כא.

ל. לשון הרמב"ם (שם). ולמד כן מהגמ' (שם): "שאני אומר כל העונה אמן יותר מדאי, אינו אלא טועה... וכל המאריך באמן - מאריכין לו ימיו ושנותיו". נראה שחלק מהראשונים גרסו בגמ' שלא יענה אמן קצרה, ויש שגרסו שהעונה אמן קצרה, יתקצרו ימיו. ובטעם הדבר שאין לקצר, כתב רבינו מנוח (שם), שזה נראה עליו כמשא כבד. ובטעם הדבר שאין להאריך, כתבו התוס' (שם ד"ה כל), שאין משמעות לתיבה כשמאריך בה יותר מדאי.

לא. כבר כתב דין זה לעיל (סי' א), וראה הערה יז.

לב. ראה הערה כא, וכן בתחילת הסי' הבא.

לג. וששאלתם... שבקדיש - כלבו (סי' צט). מקור דברי רבינו מספרי דבי רש"י: ס' האורה (ח"ב, סי' ט), מחז"ו (סי' תסט) ושו"ת רש"י (סי' מג), ועל התשובה חתום: ר' שלמה ב"ר יצחק. וכ"א בס' הישר (חיד', סי' קלא). וראה שנו"ס, שבכתה"י ב ה כתוב שלא ידע מי המשיב. לד. צ"ע היכן שנינו כן. ונראה כוונת רבינו, דבגמ' (יב,

ואני ראיתי בתשובת הגאונים ז"ל שמותר לענות אמן אחר הרחמן⁵². וכן הוא מפורש נמי בהלכות גדולות⁵² (עמ' פו), וכן עיקר, שלא לחנם תקנו רבותינו⁵³ שבבבל⁵⁴ דאמרי אמן ביתגדל. ועוד מצינו בירמיה שאמר⁵⁴ אמן אחר בקשה, (ירמיהו כח, ו) כן יעשה ה'. ואמר רבי יוסי ברבי⁵⁵ חגינא (שבועות לו, א), אמן יש בו אמנת⁵⁶ דברים. כלומר, שיבקש⁵⁷ מאת ה' שיתקיימו דבריו. וכשם שירמיה אמר אמן אחר דברי ריצוי, כך אנו אומרים אחר דברי תחנה, כגון אחר הרחמן שבברכת⁵⁸ המזון ויהא שלמא רבה⁵⁹ שבקדיש⁶⁰.

כתב הרמב"ם (פ"א, טז), העונה אמן אחר ברכותיו, הרי זה מגונה. והעונה אמן אחר ברכה שהיא⁶¹ סוף הברכות⁶², הרי זה משובח, כגון אחר⁶² בונה ירושלם בברכת⁶³ המזון, ואחר ברכה אחרונה של קריאת שמע של ערבית⁶⁷, וכן בסוף כל ברכה שהיא סוף כל הברכות⁶⁸, עונה אמן אחר עצמו⁶⁹, ע"כ.

52. מפורש נמי בהלכות גדולות: ב מפרש בעה"ג 53. רבותינו: א רז"ל 54. שאמר: ב ע"ה שאמ' 55. בר': ב ג ד ה בר 56. אמנת: א ג ד ה אמנת 57. שיבקש: א ג ד ה שיבקש רחמים 58. שבברכת: א ג ד ה דברת 59. שלמא רבה: ג שמייה רבה ד ה שמייה רבא 60. שבקדיש: א דקדיש 61. שהיא: ב שהוא 62. אחר: ג ד ה דברת 63. בברכת: א דברת

חשש להפסק, ואילו הרמב"ם כתב רק ק"ש של ערבית, מפני שבשחרית יש הפסק בין גאולה לתפילה (רבינו מנוח שם). ורבינו יונה (שם ד"ה ונמצינו) וכס"מ (שם) ביארו אחרת בדעת הרמב"ם, מפני שבערבית יש שתי ברכות לאחריה, ובשחרית רק ברכה אחת.

מה. הרמב"ם בהלכה יח שם כתב, כגון: ברכות מלך וברכות כהן גדול.

מז. מש"כ רבינו שכן מפורש בהלכות גדולות, כוונתו להגדרת אמן יתומה, ואין זה קשור באופן ישיר למה שהביא בשם ר' יו"ט או בשם תשובת הגאונים. וראה הע' לו שכל זה לא נמצא כלל במקור התשובה (בספרי דבי רש"י), אלא תוספת של רבינו. ואכן אין בה"ג מדבר כלל על "הרחמן" וכו', אלא מפרש מהי אמן יתומה, וז"ל: "אמן יתומה - דלא שמעה לברכה, ולא ידע מאי הוי".

מא. ראה דין הקדיש ופירושו (סי' א ובהע' יח, עמ' 164 במהדורתנו), אימתי ניתקן הקדיש, ובכלל זה אמירת אמן שלא על ברכה.

מב. וכן פרש"י (שם ד"ה בו אמנת דברים), וז"ל: "וראוי לענות אמן על דבר תפלה ותחנה, שהוא לשון מאמן הדברים, שיהא רצון שיהא אמת כך". וכן הביא להלכה המג"א (רטו ס"ק ג) בשם מדרש: "כששומע אחד מישראל מתפלל דבר או מברך לישראל, אפילו בלא הזכרת השם, חייב לענות אמן. ולכן עונין אמן אחר הרחמן בברכת המזון". וכ"פ המשנ"ב (ס"ק ט). ועי' שו"ת יחיה דעת (ח"ג סי' ט).

מג. לפנינו ברמב"ם: סוף ברכות אחרונות, וכן איתא בסמוך. ומ"ש "אחרונות", בא לאפוקי ראשונות (כס"מ שם).

מד. וכ"כ רש"י (שם), וכלל גם ק"ש של שחרית, ולא

מז. מש"כ רבינו שכן מפורש בהלכות גדולות, כוונתו להגדרת אמן יתומה, ואין זה קשור באופן ישיר למה שהביא בשם ר' יו"ט או בשם תשובת הגאונים. וראה הע' לו שכל זה לא נמצא כלל במקור התשובה (בספרי דבי רש"י), אלא תוספת של רבינו. ואכן אין בה"ג מדבר כלל על "הרחמן" וכו', אלא מפרש מהי אמן יתומה, וז"ל: "אמן יתומה - דלא שמעה לברכה, ולא ידע מאי הוי".

מא. ראה דין הקדיש ופירושו (סי' א ובהע' יח, עמ' 164 במהדורתנו), אימתי ניתקן הקדיש, ובכלל זה אמירת אמן שלא על ברכה.

מב. וכן פרש"י (שם ד"ה בו אמנת דברים), וז"ל: "וראוי לענות אמן על דבר תפלה ותחנה, שהוא לשון מאמן הדברים, שיהא רצון שיהא אמת כך". וכן הביא להלכה המג"א (רטו ס"ק ג) בשם מדרש: "כששומע אחד מישראל מתפלל דבר או מברך לישראל, אפילו בלא הזכרת השם, חייב לענות אמן. ולכן עונין אמן אחר הרחמן בברכת המזון". וכ"פ המשנ"ב (ס"ק ט). ועי' שו"ת יחיה דעת (ח"ג סי' ט).

מג. לפנינו ברמב"ם: סוף ברכות אחרונות, וכן איתא בסמוך. ומ"ש "אחרונות", בא לאפוקי ראשונות (כס"מ שם).

מד. וכ"כ רש"י (שם), וכלל גם ק"ש של שחרית, ולא

^מ ומה שאמרו ז"ל (מה, ב), העונה אמן אחר בונה ירושלם הרי זה משובח, יש אומרים כי הטעם ^{מח} כדי לחלוק ⁶⁴ בין שלש ברכות של תורה וברכה רביעית שהיא מדרבנן. ומזה הטעם גם כן אמרו באמן שאחר ישתבח ובאמן שאחר גאל ישראל ^{מט}.

ואין זה נכון, כי בסוף כל ברכות ⁶⁵ שבעולם יש לו לענות אמן, כגון אחר סיום התפלה, כשיגיע להמברך את ⁶⁶ עמו ישראל בשלום, וכן בסוף יהללוך ³, ובסוף קריאת שמע שחרית וערבית, ואין בזה הפסק כיון שצריך לאומרו ⁶⁷. וכן כתבו הר"ש (ד"ה הא) והר"ח ⁶⁷ ז"ל ^{נב}.

ועוד כתבו הגאונים רב יהודאי ⁶⁸ ורבינו האי ז"ל, שאחר ⁶⁹ אכילת הפירות גם כן צריך לענות אמן בסוף הברכה שאחר אכילתן. כיון שהוא סוף הענין, ראוי לענות אמן. ⁷⁰ וכן נמי אחר ⁷⁰ קריאת התורה ⁷¹. וכן נמי כתב הר"ש ⁷² ז"ל ^{נב}. ומה שאמרו בתוספתא (מגילה פ"ג, טז), העונה אמן ⁷¹ ⁷² אחר ברכת הפירות ואחר ברכת המצות ⁷², הרי זה דרך ⁷³ בורות, לא אמרו אלא בברכה ראשונה, שאם יענה אמן קודם אכילת הפרי או קודם עשיית המצוה, נראה כמפסיק, ולכך אמרו שזה דרך בורות, שאין זה ⁷⁴ נקרא סוף ברכה. אבל אחר ברכה אחרונה, ודאי צריך לענות

64. לחלוק: א ג ד ה לחלק 65. ברכות: ג ד ה הברכות 66. להמברך את: א ב המברך 67. והר"ח: ב ור"ח 68. רב יהודאי: א רבי יהודאי ג ד ה רבי יהודה 69. שאחר: א שאחרי 70. אחר: ב אחר ברכת 71. אמן: ב אמן אחר ברכותיו 72. אחר... המצות: ב חסר 73. דרך: ב דבר 74. זה: ג ד ה הדרך

ג. וכן בסוף יהללוך - בכלבו ליתא.

נא. ואפילו בין גאולה לתפילה, וכ"כ הרא"ש (שם), הטור (סו, ז), ועוד ראשונים. ובב"י (שם) כתב שהעולם נהגו שלא לענות אמן אחר "גאל ישראל" (אפי" אחר ברכת הש"ן), משום דחשבי ליה הפסק בין גאולה לתפילה, וכן הכריע בשו"ע (שם) עפ"י הוזה"ק (ח"א קלה, ב; שם רה, ב). והרמ"א (שם) כתב וי"א שעונים אמן, וכן נוהגין לענות אחר הש"ן, אבל אם התפלל לבד אין עונין אמן, וכ"כ בס"י רטו, א שאף במקום שנוהגים לענות אמן על ברכת עצמו, יענה רק אחר "שומר עמו ישראל לעד". וראה משנ"ב (סו ס"ק לד).

נב. התוס' (ד"ה הא) כתבו שכ"ד ר"ח, וברבינו יונה ובכלבו ליתא.

נג. כ"כ בה"ג (עמ' פא) בשמו, וראה שנו"ס.

נד. וכן... ז"ל: ליתא בכלבו.

נה. אמן זה לא נזכר ברבינו יונה (שם), וגם הפוסקים ציינו שלא נהגו לומר אמן אחר ברכת התורה. והאחרונים יישבו המנהג (וראה ב"ח רטו, א מה שהקשה הרש"ל, ובתירון הב"ח).

נו. צ"ע, שהרי רש"י פירש אחרת (ראה לעיל בסמוך).

מז. ומה... באמן: כלבו (סי' כה). רוב דברי רבינו כאן מקורם ברבינו יונה (על הרי"ף לג, ב).

מח. מלבד טעם זה, נאמרו טעמים נוספים: א. רבינו יונה (על הרי"ף לג, ב ד"ה הא) כתב שאם אומר אמן בסוף כל הברכות, מורה שכבר גמר לברך ואין לו לומר יותר, אבל אם אומר אמן בסוף כל ברכה וברכה, מראה בכל פעם ופעם שמסיים, וחוזר ואומר אח"כ ברכה נוספת, והרי זה בור. משמענות עניית אמן על ברכת עצמו לפירוש זה היא לומר שסיים ברכותיו, בשונה מעניית אמן על ברכת אחר, שעניינה חיזוק הברכה. וכן מצינו בסוף ספרי תהלים אמן (מא, יד; עב, כ; פט, נג). וכבר העיר על כך הרשב"א (מה, ב ד"ה לא), וז"ל: "וקרא נמי קא מסייע: 'ברוך ה' לעולם אמן ואמן'". ב. עפ"י שיטת הגאונים (המובאת בסמוך), אמירת אמן על ברכותיו מגונה, מפני ההפסק שבין הברכה לטעימה או המצוה, אך אם אין חשש הפסק, טוב לומר אמן.

מט. זוהי שיטת תוס' (ר' לעיל), אך לא כתבו שאומר אמן לאחר "ישתבח" ו"גאל ישראל". גם בכלבו (סו"ס ו סי' קכב) כתב בשם ה"ר שמעיה ור' יוסף בן פלט שאומר אמן לאחר "ישתבח" ו"גאל ישראל", וכ"כ רבינו בהל' מאה ברכות (סי' מא). וכ"ה בס' המחכים (עמ' 7 ו) בשם רבינו שמעיה.

אמן, שהרי זה⁷⁵ סוף עניין⁷⁶. נ"ח וברכות⁷⁶ הרואה, שאין הפסק בין הברכה והראיה⁷⁷, עונה אמן, וכן פסקו רבוותא⁷⁸.

והרמב"ם ז"ל (שם, יח) חולק על כל זה, ואמר כי מה שאמרו ז"ל העונה אמן⁷⁹ אחר ברכותיו, הרי זה משובח, זהו⁸⁰ כשאומר שתי ברכות מחוברות או יותר, אבל בברכה אחת לבר, אין לו⁸¹ לענות אמן אחריה⁸².

והר"י יונה⁸² (על הרי"ף לג, ב ד"ה ונמצינו) כתב שיותר נראין דברי הגאונים רב יהודאי ורבינו⁸³ האיי ז"ל⁸⁴, שאחר כל ברכה אחרונה צריך לענות אמן, שסוף ברכה נקראת⁸⁵. ובשחרית עונין אמן אחר גאל ישראל⁸⁶, וכן אחר ברכה אחרונה של ברכת⁸⁶ הפירות, אף על פי שאינה אלא ברכה אחת. וכן דעת הירושלמי (פ"ה ה"ד מ, ב), וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל⁸⁷ (מה, ב ד"ה לא קשיא). ואחר הבוחר בעמו ישראל באהבה, שהיא ברכה שלפני קריאת שמע שחרית, ואחר אוהב⁸⁷ עמו ישראל, שהיא ברכה שלפני קריאת שמע⁸⁸ ערבית, כתב הרמב"ם ז"ל (שם, יז) שאין לענות אמן, כיון⁸⁹ שהברכות באות על קריאת שמע, אין⁹⁰ להפסיק בין הברכה והמצוה⁹⁰. וכן נמי דעת הר"מ נ"ע⁹¹ והרמב"ן⁹² ז"ל (יא, ב ד"ה כבר היה). וביאר עוד הרמב"ן ז"ל⁹¹ (שם), שאין לומר אל מלך נאמן⁹¹, לפי שאל מלך נאמן הוא⁹² נוטריקון של אמן⁹¹, והוא במקום אמן, וכתבנו שאין להפסיק בין הברכות וקריאת שמע באמן⁹².

75. זה: א היא 76. וברכות: א וברכת ב ובברכת 77. הברכה והראיה: א ברכה והראיה ב ברכה לראיה 78. רבוותא: ב רבוותא ג רבוותא 79. אמן: ג ד ה חסר 80. זהו: ב זה 81. לו: א חסר 82. יונה: א ג יונה ז"ל 83. ורבינו: א ור' ב ורב ג ורבי 84. ז"ל: א ג ד ה חסר 85. ברכה נקראת: ב ברכה ג ד ה ברכה ברכה נקראת 86. של ברכת: ב שבברכת 87. אוהב: ב אוהב את 88. שהיא ברכה שלפני ק"ש: א ג ד ה באהבה של 89. כיון: ב חסר 90. אין: ג ד ה שאין 91. עוד הרמב"ן ז"ל: ב עוד הרמב"ן ג ד ה הרמב"ן עוד 92. הוא: ב חסר

נד. וכ"ד הראב"ד (פ"א, יח), וראה כס"מ (שם).
נח. וברכות... רבוותא: ליתא ברבינו יונה ובכלבו.
נט. ראה לעיל הערה מו.
ס. ראה לעיל הערה מז.
סא. ראה לעיל הערה נא.
סב. בכלבו לא כתב שכ"ד הירושלמי והרשב"א.
סג. משמע מד' הרמב"ם כאן שברכות ק"ש הן ברכות המצוות, וכן נראה מד' הרמב"ן בסמוך. אמנם לעיל (הל' ק"ש סי' ב ויד, עמ' 193 200 במהדורתנו) הביא רבינו תשובת הרשב"א (ח"א סי' שיט), שהברכות לא ניתקנו על ק"ש. וכ"כ רבינו מנוח (הל' ק"ש פ"ב, יז), ור' בהערות שם. ונמצא שלפנינו מח' ראשונים בעניין זה. ובשו"ע (נט, ד) כתב שלא יענה אמן אחר סיום "הבוחר בעמו ישראל באהבה", משום דהוי הפסק. ועיין משנ"ב (ס"ק כד) וביה"ל (ד"ה ולא).

סד. כוונתו לרמ"ה (ולא למהר"ם), ראה רבינו יונה (שם).
סה. והרמב"ן - בכלבו כתב: והרמב"ם, והוא ט"ס.
סו. בכלבו נוסף כאן: אחר אלו הברכות שהזכרנו לפני קריאת שמע.
סז. שבת (ק"ט, ב). ויש להעיר שאמירת: "אל מלך נאמן" כדי להשלים למניין רמ"ח תיבות הייתה נהוגה ברוב העולם (רבינו מנוח ק"ש פ"א, ה). אמנם הרמ"ה (נזכר בסמוך) כתב שאין לומר כן מפני ההפסק. והמאירי בס' מגן אבות (עניין א) האריך ליישב המנהג, ואף הביא שר' יעקב ב"ר יקר (פי' התפלול והברכות עמ' ל), רבו של הרמב"ן, נהג כן. וכן הביאו המנהג: הראב"ן (סי' קפד) בשם ר"ח, הרוקח (סי' שכ), הרא"ה, הריטב"א, המכתם והמאירי (מה, ב). והטעם שכתבו לומר: א. אמירה זו במקום אמן. ב. היא משלימה לרמ"ח תיבות, שהן כנגד רמ"ח איברים.

וכן⁹³ דעת רוב הגאונים, וכן נהגו בכל גלילות קטלוניא וארגון וקשטיליא⁹⁴ שלא לאומרו כלל⁹⁵. והרמ"ה⁹⁵ כתב, כל היכא⁹⁶ דקדים וחתים מקמיה⁹⁷ שליח צבור, כי הדר שמע ברכה⁹⁸ מפי שליח צבור⁹⁹ מצוה לענות אמן, ואין זה עונה¹⁰⁰ אחר ברכותיו, אלא שומע ברכה מפי אחר הוא, והפסקה לא הויה, משאילת שלום דמפסיק בין שניה לשמע¹⁰¹, אבל היכא דלא הויה¹⁰² הכי, הויה הפסק, כל שכן אל מלך נאמן¹⁰³, עכ"ל:

(T) ואמרו רז"ל¹⁰⁴ (נג, ב), גדול העונה אמן מן המברך¹⁰⁵, ופותחין לו שערי גן עדן (שבת קיט, ב), שנאמר (ישעיהו כו, ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שמר אמונים, אל תקרי אמונים, אלא אמנים¹⁰⁶.

93. וכן: ב וכן נמי 94. קטלוניא וארגון וקש: א קטלוניא וארגון וקשטיליא ב קטלוניא וארגון וקשטיליא ד ה קטלוניא וארגון בק"ש 95. והרמ"ה: ב והרב ר"מ 96. כל היכא: א ג ד ה דהיכא 97. מקמיה: א ב מקמי 98. ברכה: ב חסר 99. מפי שליח צבור: א מש"צ 100. עונה: ב עונה אמן 101. לשמע: א ג ד ה לשמע ישראל 102. הויה: ב הויה 103. נאמן: ג ד ה וכו' 104. וארז"ל: ב וארז"ל... ע"כ ר' ביאוריוס

עב. בכת"י ב ישנו קטע שבדפוסים וברוב כתה"י נמצא בסי' ב. ציינו שם את הבדלי הנוסח.

עג. גמ' (נג, ב): "...למימרא דמברך עדיף ממאן דעני אמן, והתניא, רבי יוסי אומר: גדול העונה אמן יותר מן המברך! ... תנאי היא, דתניא: אחד המברך ואחד העונה אמן במשמע, אלא שממהרין למברך יותר מן העונה אמן". מבואר בגמ' שיש מח' מי גדול, העונה או המברך (אולם ע"י מעדני יו"ט חולין פ"ו סי' ח אות ד שכתב שאין מח', וכולם מסכימים שגדול העונה, אך מההרים ליתן שכר למברך). הרמב"ם (פ"א, יא) כתב: "וכל העונה אמן אחר המברך, הרי זה כמברך". וביאר הכס"מ שם, שפסק דלא כר' יוסי, שהרי רב ורב הונא הורו לבניהם לחטוף לברך, כיון שהברכה עדיפה על עניית אמן, ולא מצאנו אמוראים שפסקו כר' יוסי. ומאידך, יש מהראשונים שפסקו שגדול העונה, מהם: ר"ת (בתוס' ב"ק צא, ב ד"ה וחייבו) וס' המנהיג (עמ' לא). הטוש"ע (רא, ד) כתבו שצריך לחזור אחר כוס של ברכה, ומשמע שהמברך עדיף. ועי' מג"א (ס"ק ו) וש"ך (ח"מ שפב ס"ק ד).

עד. נוסח הגמרא לפנינו: "אל תיקרי שומר אמונים, אלא שאומרים אמן". וכן הגירסא בפוסקים רבים, מהם: שאילתות (שא"י א), מחז"ו (סי' לח), סידור רש"י (סי' נב), אשכול (טז, ב), רוקח (סי' שסב) וטור (קכד, ט). ויש גרסו כרבינו: "שאומרים אמנים", מהם: אבודרהם (עמ' קיד) וסמ"ק (סי' יא). ועי' מהרש"א (שבת שם ד"ה אל תקרי).

סח. אבל דעת רב נחשון גאון (שו"ת הגאונים, חמדה גנוזה, סי' מה) שאומר אמן לאחר ברכת "אהבת עולם" שחרית וערבית, הביאה רבינו (ח"א, הל' קדושה דמיושב סי' ד), וכתב שכן מנהג גאונים קדמונים וראשונים חסידים. וכ"כ הראב"ן (סי' קפד). וגם בס' המנהיג (עמ' סו) כתב בשם מקצת סידורים שאומר אמן.

סט. משנה (יג, א): "אלו הן בין הפרקים... בין שניה לשמע" (דהיינו, בין "אהבת עולם" לשמע). מדברי הרמ"ה מבואר שמותר לענות אמן אחר הש"ץ, אך אין צריך להשתדל למהר לסיים לפניו כדי לענות. ובשו"ת הרא"ש (כלל ד סי' יט) כתב שהיה נוהג למהר לסיים הברכה קודם הש"ץ, כדי להספיק לענות אמן אחריו. ועי' בהע' הבאה.

ע. דברי הרמ"ה הובאו בטור (סא, ג) ובאבודרהם (עמ' עז). והביאו בשמו עוד טעם לדחות מנהג אמירת: "אל מלך נאמן", שתוספת זו לא אמרה יעקב, ואנו איך נאמר. ופסק השו"ע (נט, ד) שאין לומר אמן לפני ק"ש, והרמ"א (סא, ג) כתב שבקורא ביחיד נהגו לומר: "אל מלך נאמן", וכשקורא בציבור לא יאמר: "אל מלך נאמן", רק יענה אמן אחר הש"ץ כשמסיים הברכה. ועי' משנ"ב (ס"ק טז) שיותר טוב לסיים עם הש"ץ, ולא יצטרך לענות אמן אחריו.

עא. ואמרו... אמנים: כלבו (סי' יא). ומקור הדברים בסמ"ק (סי' יא).

ואמרינן באגדתא ע"ה (שחר טוב, תהלים לא, ח), אמונים (שומר) [נוצר] 105 ה' (תהלים שם, כד), שאומרים 106 אמן באמונה. לאחר מחיה 107 המתים עונין אמן, ועדיין לא ראו תחיית המתים, ומאמינים 108 שהקב"ה מחיה מתים 109. ולאחר גואל 110 ישראל ע"ה עונין אמן, ועדיין לא נגאלו ע"ה. ולאחר 111 בונה ירושלם עונין אמן 112, ועדיין היא 113 בחורבנה. הוי אמונים (שומר) [נוצר] 114 ה' ע"ה.

וטעם למה גדול העונה 115 אמן מן 116 המברך, לפי שהמברך דומה לשטר חתום שלא 117 נתקיים בבית דין, ויכול אדם 118 להכחישו, וכשמתיקיים 119 אין אדם יכול להכחישו ע"ה. ואמן הוא קיום פ חתימת הברכה, כמו שמצינו בפרשת סוטה 120 (במדבר ה, כב) ואמרה האשה אמן אמן, לקיים 121 מה שהשביעה הכהן. וכן (דברים כז, טו) וענו כל העם ואמרו אמן, וכן בירמיה (כה, ו) אמן כן יעשה 122 ה' פ"א.

105. (שומר) [נוצר]: א ב ג ד ה שומר 106. שאומ': ב שאומר ג ד ה שאמר 107. לאחר מחיה: ב לאחר מחיה ד ה אחר תחיית 108. ומאמינים: ב והם מאמינים 109. מתים: א המת' 110. ולאחר גואל: א ואח' ג ד ה אחר גאל 111. ולאחר: ג ד ה ואחר 112. עונין אמן: א ג ד ה חסר 113. היא: א חסר ד הוא 114. אמונים (שומר) [נוצר]: א שומר אמונים ב ג ד ה אמונים שומר 115. העונה: א ג ד ה עונה 116. מן: ג ד ה יותר מן 117. שלא: א ג ד ה ולא 118. אדם: ב האדם 119. וכשמתיקיים: א ב וכשמקויים 120. סוטה: ג שוטה 121. לקיים: ב מכל 122. כן יעשה: ב יקם

הברכה שבירך המברך, ואני מאמין בזה. וכתב המש"ב (ס"ק כה) שבתפילה צריך לכוון אמת היא הברכה, וגם אני מתפלל שיהי רצון שיקויים דבר זה. ובקדיש צריך לכוון על העתיד לבד, שיאמנו דבריו שיתגלה מלכותו, שוודאי יקויים לבסוף. וראה ביה"ל (שם ד"ה ובכוונה). עח. ראה שנו"ס. לפי רוב כתיב"י יש שיבוש (כדלעיל), ויש לתקן הנוסח (ובמקום: שומר, יש לגרוס: נוצר). ולפי כתיב"י א כוונתו לפסוק בישיעיהו (כו, ב): "שומר אמונים". במדרש ובפוסקים הנ"ל הובא הפסוק בתהלים. עט. ראה כתובות (כ, א) ורמב"ם (עדות פ"ו, ב).

פ. וכ"א ברד"ק, במצודת ציון (תהלים מא, יד), במחז"ו (סי' קכו), ועוד.

פא. טעם זה הובא בס' המנהיג (עמ' לב) ובאבודרהם (עמ' קיד), וכע"ז פירש רבינו בחיי (שמות יד, לא), ע"ש. וראה שו"ת הרשב"א (ח"ה סי' נג) שהעונה גומר את הדבר.

עה. וכ"א בילקו"ש (תהלים, רמז תשיז). מדרש זה הובא בפוסקים רבים, מהם: סדר רע"ג (עמ' עח), מחז"ו (סי' לז), סידור רש"י (סי' נא), אשכול (שם), מנהיג (עמ' צ), אבודרהם (עמ' צז) וטור (שם, ו).

עו. הבי"י (סו, ז) העיר שאין הכוונה לברכת "גאל ישראל" שלפני שמונה עשרה (ששם אמן הוא הפסק), אלא לברכת "גואל ישראל" שבתפילת עמידה, שהרי הזכיר מקודם "מחיה המתים", ואח"כ ברכת "גאל ישראל" כסדר התפילה. ועי' שנו"ס שבכת"ב הגירסא: "גואל ישראל", וכן הוא במדרש תהלים, בסדר רע"ג, בס' רש"י, במנהיג ובאבודרהם (שם). וכן תיקנו למעלה. וכ"ה בחלק מכתב"י והדפוסים הקדמונים של הטור (ועי' הגהות והערות שם).

עז. במדרש תהלים לפנינו נוסף: "אלא לשעה, וחזרו ונשתעבדו". וכן הוא בסדר רע"ג (שם): "ואם תאמר שנגאלו, הרי חזרו ונשתעבדו". והובא גם בטור (שם, ח). וכתב בשו"ע (שם, ו) שיש לכוון בעניית אמן, אמת היא

²³ ויש אומרים כי מפני זה הוא גדול העונה אמן מן המברך, לפי שאמן עולה בגימטריה כאותיות השם ככתבו וכקריאתו¹²³, ¹²⁴ פירוש ביו"ד ה"א ובאל"ף דל"ת¹²⁴, והמברך ברכו ככתבו, והעונה ברכו¹²⁵ בזה ובזה, ומאמן אותו בהן⁷⁵:

(ה) פ"ה כתב הר"י מקורביל ז"ל⁷⁵ (סמ"ק מצוה יא), ומאותה שעה זוכין התינוקות⁷⁵ לחיי העולם הבא, ואם כן אוי להם למדברים דברים בטלים או שחוק⁷⁶ בשעת תפלה¹²⁶, ומונעין בניהם מחיי העולם הבא. כי יש לנו לעשות קל וחומר בעצמנו⁷⁵ מן האומות הגוים¹²⁷ שאמונתם שקר, ועומדים בבית תרפותם¹²⁸ כאלמים⁷⁵, כל שכן אנחנו שעומדים¹²⁹ לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. כי ראינו בעינינו⁷⁵ כמה בתי כנסיות שנחרבו¹³⁰ על שנהגו בהם קלות ראש, ונהפכו להיות בתי¹³¹ עבודה זרה⁷⁵. ואמר הנביא⁷⁵, (ירמיהו ז, יא) המערת פרצים היה¹³² הבית הזה. על כן כל אחד ואחד יתן אל לבו¹³³ להיות ירא וחרד¹³⁴ לפני בוראו, שלא ידבר בשעה שהחזן מתפלל תפלת שמונה עשרה⁷⁵.

123. ככתבו וכקריאתו: א כתיבתו ובקריאתו ב כתיבתו וכקריאתו 124. פי'... דל"ת: א ב חסר ג פי' (כאן כתובים בכתב היד שני שמות ה') 125. ברכו: א חסר 126. תפלה: ב התפלה 127. האומות הגוים: ד עכו"ם 128. תרפותם: א ד ה תפלתם 129. שעומדים: ב שאנו עומדים ג ד ה שאנחנו עומדים 130. שנחרבו: ב נחרבו 131. בתי: א ג ד ה חסר 132. היה: א חסר ד ה היא 133. לבו: ג ד ה לבו ר"ל 134. ירא וחרד: א ג ד ה חרד

מאמינים, עומדים כאלמים בבית חרפותם (ייתכן שהשינויים מחמת הצנזורה). הביטוי "תרפות" מופיע במשנה ע"ז (כט, ב): "ההולכין לתרפות". ועי' תוס' (שם לב, ב ד"ה ההולך), שפירש ה"ר שמעיה מקום טנופות, כמו בית התורפה. וכירושלמי פירש לשון תרפים.

צ. כי ראינו בעינינו - בסמ"ק: ומצינו במדרש ובתלמוד, גם ספרו לנו אבותינו וראינו בעינינו. ובכלבו: בעוננו.

צא. על דברי השו"ע (קנא, א) שאין נוהגים קלות ראש בבתי כנסיות ובתי מדרשות, כתב המג"א (ס"ק א) בשם הסמ"ק, שבעוון זה נהפכין הבתי כנסיות לבתי עכו"ם ח"ו. והובא במשנ"ב (ס"ק א). ובמקום אחר (קכד ס"ק כז) כ"כ בשם הא"ר בשם הכלבו.

צב. בסמ"ק: וכן הנביא אומר. בכלבו: ועליהם אמר הנביא.

צג. בסמ"ק נוסף: לכל הפחות. וראה מש"כ רבינו בהל' תפלה (סי' פב, עמ' 308 במהדורתנו) בשם רבינו יונה, שלא ישיח שיחת חולין בשעה שש"ץ מתפלל, ואם שח הרי הוא חוטא, וגדול עונו מנשוא, וגוערין בו. והובא להלכה בב"י ובשו"ע (קכד, ז).

פב. מכאן עד סוף הסי' הובא בכלבו (שם).
פג. כלומר, אמן בגימטריא - 91. שם הוי"ה - 26, ושם אדנות - 65, ושניהם יחד עולים למספר - 91.
פד. ס' המנהיג (שם) בשם הרשב"ם, ס' חסידים (סי' יח), רוקח (סי' של), אבודרהם (שם), ועוד. וראה גם פרישה (קכד אות ז).

פה. כתב... עשרה: כלבו (שם).
פו. רבינו התחיל לצטט מהסמ"ק בריש הסי' הקודם (הפסיק במדרש אגדה), וכאן ממשיך דבריו.

פז. התינוקות - בסמ"ק: הנערים. ומקור הדברים בסנהדרין (ק"י, ב): "קטן מאימתי בא לעולם הבא?... תנא משום ר"מ: משעה שיאמר אמן, שנאמר (ישעיהו כו, ב): 'פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים', אל תקרי שומר אמונים, אלא שאומר אמן". והביא הד"מ (קכד אות ו) את דברי הגמ' והכלבו, שמשום זה יש לאדם להרגיל בניו הקטנים שיענו אמן, וכן פסק ברמ"א (שם, ז). ור' משנ"ב (ס"ק כח).

פח. או שחוק - בסמ"ק: או עושים שחוק וקלות ראש בבית הכנסת.

פט. מן... כאלמים - בסמ"ק: מעובדי אלילים אשר אינם

ואחר התפלה יצא מבית הכנסת, ואומר בצאתו¹³⁵ (תהלים ה, ט) ה' נחני בצדקתך וגו'^{צד}. ואל יפסיע פסיעה גסה כשיצא^{ה136}.

וכשיגיע לביתו יקפוץ מיד לעסוק בדברי תורה¹³⁷, שכן¹³⁸ אמרו ז"ל (סד, א) היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש, זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר (תהלים פד, ה) ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון^{צו139}:

135. בצאתו: א חסר 136. כשיצא: ד ה כשיוצא 137. בדברי תורה: א בתור' 138. שכן: א ב שכן 139. יראה אל אלהים בציון: ב וגו'

צה. גמ' (ו, ב): "אמר רבי חלבו אמר רב הונא: היוצא מבית הכנסת, אל יפסיע פסיעה גסה". ונפסק ברמב"ם (תפילה פ"ח, ב) ובטוש"ע (צ, יב). וכתב המשנ"ב (ס"ק מז) הטעם, לפי שמראה עצמו שעוכב ביהכ"נ דומה עליו כמשאוי. וכ"ז דווקא כשהולך לעסקיו, אבל אם יוצא ע"מ לחזור - מצוה לרוץ כדי לחזור מהר. וה"ה אם יוצא מביהכ"נ לבית המדרש כדי ללמוד תורה.

צו. ז"ל ס' היראה (עמ' קסח): "ויבא לביתו בשלום... וטוב שילמוד מיד, משום דכתיב (תהלים פד, ח): 'ילכו מחיל אל חיל', ומיד טרם ילך לעסקיו". ובטור (קנה, א): "ואחר שיצא מבית הכנסת, ילך לבית המדרש קודם שילך לעסקיו, ויקבע עת ללמוד", וכן הוא בשו"ע (שם). ועי' משנ"ב (ס"ק א).

צד. סדר רע"ג (עמ' רמד), שו"ת הגאונים (עמנואל, סי' ט), סידור רש"י (סי' תיז), מחז"ו (סי' צט), כלבו (סי' פז). וכ"כ רבינו בהל' ברכות (סי' סו), ועי"ש בהערה. וכ"ה באבודרהם (עמ' שמט) בתוספת ביאור, וז"ל: "הנכנס לבית הכנסת אומר: 'ואני ברוב חסדך אבא ביתך' וגו' (תהלים ה, ח), וכשיצא אומר: 'ה' נחני בצדקתך וגו' (שם, ט). ותמצא באלו ב' פסוקים י"ח תיבות כנגד י"ח ברכות". ובס' היראה (עמ' קסז) לרבינו יונה הוסיף אופן היציאה: "יצא מבית הכנסת בנחת בדרך כריעה, ויאמר: 'ה' נחני בצדקתך וגו', וילך". וכתב המטה משה (סי' ריז) שכן נהג הרש"ל, הובא בא"ר (קלב ס"ק ו). הד"מ (קלג אות ד) כתב כן בשם הכלבו, והוסיף: "וכן נוהגין". וז"ל בהג"ה (קלב, ב): "וכשיצא מבית הכנסת אומר: 'ה' נחני וגו', ומשתחוה ויוצא".

הלכות תלמוד תורה^א

(א) חייב אדם ללמוד תורה, שנאמר (דברים ה, א) ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם¹². והמשכים ללמוד תורה קודם קריאת שמע, צריך לברך על התורה ואחר כך ילמוד.² לאחר קריאת שמע, אם שונה מיד, אין³ צריך לברך. כך השיב ר"י אל ה"ר אשר מלוני"ל ז"ל^{2ג}. והר"פ ז"ל⁴ (הגה' סמ"ק מצוה יא אות קח) כתב, וכן⁵ משמע בירושלמי (ברכות פ"א ה"ה ט, ב) גבי הא דאמר⁶ נפטר באהבה רבה, והוא ששנה על אתר, פירוש לאלתר⁷.

מיהו בתוספות⁷ דברכות (יא, ב ד"ה שכבר) פירש דדוקא לענין אהבה רבה, שאין עיקרה על התורה, לא פטרה כי אם דוקא כששונה לאלתר⁸, אבל אם בירך ברכת התורה קודם פסוקי דזמרה, ודאי⁹ פטור כל היום¹⁰ אפילו לא שנה לאלתר, ואפילו הפסיק⁷.

והראב"ד ז"ל¹¹ כתב, ויש¹² גרסאות¹³ שגורסין, והוא שקרא על אתר¹⁴. ולאותה גרסא¹⁵, כל

1. לעשותם: ד לעשות 2. לאחר... ז"ל: א ולאחר... ז"ל ב חסר 3. אין: א אינו 4. ז"ל: ג ד חסר 5. וכן: ב וכן נמי 6. דאמר: א ג דאמר' ב דאמרין 7. בתוספות: א ג בתוספות ב ה בתוספתא 8. כששונה לאלתר: ב ה כששנה על אתר 9. ודאי: ב ה חסר 10. היום: ג ד אדם 11. ז"ל: ב חסר 12. ויש: א ג יש ב ה שיש 13. גרסאות: ב ה גרסא 14. על אתר: ב לאלתר 15. גרסא: א ג ד הגרסא

א. הלי' תלמוד תורה ליתא בכלכו.

והרמב"ם (תפילה פ"ז, י). וכ"כ בהדיא העיטור (דף עז ע"א), הסמ"ג (עשין סי' יט) ושבה"ל (סי' ה) בשם רבינו ישעיה.

ד. רוב הראשונים (על אתר) סוברים כפי המבואר כאן, שאין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, וצריך ללמוד לאלתר. ויש סוברים שהבבלי חולק, ואין הלכה כירושלמי, ראה: סי' ההשלמה (שם), סי' הפרס (שער ט), שו"ת הרא"ם (סי' ו).

ה. עכ"ל ר"פ (שם). וכ"כ הבי"מ (מוז, ט) בדעת הרא"ש (ברכות פ"א סי' יג) והמרדכי (שם סי' כז), וכ"כ הרא"ה והריטב"א (שם יא, ב). אולם, מדברי הרמב"ם (שם, יא) משמע שאף בברכות התורה צריך לשנות לאלתר (וכ"כ הכס"מ שם בדעתו). וכ"ד רבותינו הצרפתים, הובאו בתוס' (שם). השו"ע (שם) פסק שמעיקר הדין א"צ ללמוד לאלתר לאחר ברכות התורה, אך לכתחילה נכון לעשות כן. והרמ"א (ד"מ אות ב) דחה דברי הבי"מ, וכתב שלדעת הרא"ש והטור יש ללמוד לאלתר גם לאחר ברכות התורה. וכ"פ פרי"ח (ס"ק ז), א"ר (ס"ק ו), גר"א (ס"ק ז) ומשנ"ב (ס"ק יט).

ב. גם היראים (סי' רנד), הסמ"ג (סי' יב) והסמ"ק (סי' קה) למדו מצות ת"ת מפסוק זה. והרמב"ם בספר המצוות (מצוה יא) למד מצוה זו (ללמוד וללמד) מהפסוק (דברים ו, ז): "ושונתם לבנך" [וכ"ה בספר החינוך מצוה תיטן]. אולם בהל' ת"ת (פ"א, ג) הביא את הפסוק המובא כאן (ושם מדובר במי שלא לימדו אביו תורה בקטנותו, שחייב ללמד עצמו). ושם בהל' א כתב שחייב אדם ללמד בנו הקטן תורה מהפסוק (שם יא, ט): "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם".

ג. לשון סמ"ק (סי' יא) ורבינו פרץ (שם אות קח). וראה גם רבינו יונה (על הרי"ף ברכות ה, ב) שהביא תשובת ר"י לחכמי לונגיל באריכות. בברכות (יא, ב) איתא: "אמר רב יהודה אמר שמואל: השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע - צריך לברך, משקרא קריאת שמע - אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה". ובירושלמי (הובא בסמוך) כתוב שצריך ללמוד לאלתר. ומבואר מדברי רבינו שניתן לצאת לכתחילה ידי חובת ברכות התורה ע"י "אהבת עולם". וכן משמע מלשון הגמ' (שם)

שקרא קריאת שמע סמוך לאהבה רבה, יצא ידי¹⁶ ברכת התורה כל היום כלו, לפי שכבר בירך על התורה פעם אחת בבקר¹, ע"כ.

וכן הדין למי שהוא לומד¹⁷ בלילה, ¹⁸ אם קרא קריאת שמע בברכותיה, אין צריך לברך על התורה, ¹⁹ ואם לא קרא ²⁰, צריך לברך¹ על התורה¹⁹. וכן שמעתי שנהגו חכמי צרפת ז"ל¹⁸. ²¹ וכן כתב הבעל התמיד ז"ל²¹. ²² ויש אומרים שאינו צריך לברך בלילה קודם הפסק השינה, לפי שקריאת הלילה נגדרת אחר קריאת היום, שנאמר (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה'. ובתוספות (שם) כתיב בשם הר"ש ז"ל, מי שעומד על מטתו בלילה לעסוק בתורה, ברכת התורה דאתחיל שחרית, פוטרת עד שחרית אחר²³, ע"כ²²:

16. ידי: ה ידי חובתו של 17. שהוא לומד: ג ד לומד 18. אם... ז"ל: ה חסר 19. ואם... התורה: ב חסר
20. קרא: א קראה 21. וכן... ז"ל: א ג ד חסר 22. ויש אומרים.. ע"כ: א ג ד חסר

מפרש"י (שם). ומדברי רע"א בהע' לשו"ע (סי' מז ד"ה למג"א) וכן למשנ"ב (שם סקי"ג) ברור שיוצא ב"אהבת עולם" של הלילה, אלא שצריך ללמוד מיד. ואדרבה לדעת המשנ"ב (שם) כשישן ביום עדיף שיכוון ב"אהבת עולם" כדי לצאת יד"ח לדעות השונות.

ח. לא נאמר כאן שצריך ללמוד על אתר, אולם נר' פשוט שיש ללמוד על אתר לדעות לעיל שאחרת אינו יוצא ב"אהבה רבה".

ט. בעל התמיד הוא ר' ראובן בר' חיים, המוזכר בא"ח פעמים מספר, ואין הספר לפנינו. לדעתו זו, לפיה צריך לברך לפני הלימוד בלילה, אלא שיוצא יד"ח בברכות ק"ש, לא מצאנו חבר.

י. רבינו יונה (על הרי"ף ו, א) והרא"ש (פ"א סי' יג) כתבו שבברכות התורה, הלילה נגרר אחרי היום, וא"צ לברך (אא"כ יש הפסק שינה), וכ"פ השו"ע (שם, יב). והטעם לזה, כתב רבינו יונה, שאף שבד"כ אומרים שהיום הולך אחר הלילה, לענין ת"ת אנו נחשבים פועלים הפורעים בלילה את שלא הספקנו ביום.

יא. צ"ל: ר"ת, וכ"ה בתוס' (שם) ובשאר פוסקים שהביאו שיטה זו.

יב. רוצה לומר, שאף אם ישן בלילה, אין זה הפסק, וא"צ לברך עד הבוקר. וכ"כ המרדכי (שם סי' כט) בשם מהר"ם, אך סיים שבצרפת נהגו לברך. גם התוס' (שם) כתבו על דברי ר"ת: "ולא נהירא", וכן פסקו הרא"ש (שם), תרוה"ד (ח"ב סי' קג) והאגור (סי' א), וכן תמימת הפוסקים, וכ"פ השו"ע (שם, יב-יג).

ו. דברי הראב"ד הובאו ברשב"א (יא, ב ד"ה השכים). וכן הביאו גירסא זו: מאירי, רשב"ץ (שם) ושו"ת הרשב"ש (סי' תרג). ויש שגרסתם בירושלמי: "ששנה", ואעפ"כ כתבו דמהני ק"ש, ראה: פירוש ריבב"ן, רא"ה וריטב"א (על אתר), שבה"ל (סי' ה) בשם אחיו ר' בנימין, ס' הפרדס (שם). אכן, פוסקים רבים חולקים, וסוברים שק"ש לא מהני, ראה: אר"ז (ח"א סי' כב), מאירי (שם), וכן משמע דעת התוס' (שם) וראשונים נוספים שהביאו השאלה שנשאל ר"י מדוע אין אנו מברכים לאחר התפילה, שהרי איננו לומדים מיד אחריה. השו"ע (מו, ח) כתב שיש להסתפק בזה, ולכן יש לברך ברכות התורה קודם "אהבת עולם". וע"ע ביאור הגר"א (ס"ק ז) שדחה ספקו של השו"ע, וכתב שדעת רוה"פ דלא מהני ק"ש, וצריך ללמוד מיד לאחר התפילה.

ז. בדברי רבינו כאן יש שני חדושים: (1) ברכת התורה בבוקר אינה עולה ללימוד בלילה, אף שלא ישן במשך היום, וצריך לברך מחדש. (2) שיכול לצאת יד"ח ב"אהבת עולם" של ערבית. את החידוש השני, כתב גם רבינו יונה (א, א ד"ה אלא כך) אולם לא כתב האם לדעתו עצם הלימוד בלילה מחייב ברכה חדשה, או שמדובר כשלא ברך בבוקר או שישן ביום. גם בלקט יושר (עמ' עג), לתלמיד בעל תרומת הדשן (עמ' מג), כתב שב"אהבת עולם" יוצא יד"ח ברכת התורה, אלא ששם מדובר במפורש שישן קודם לכן. וכן דן בעניין בשו"ת ארץ צבי (פרומי, סי' טז). אולם בשו"ת תהלה לדוד (סי' שמב) כתב שיש חילוק בין "אהבת עולם" של שחרית לשל ערבית, ודווקא בשל שחרית יוצא, ושכ"נ

(ב) ויש שואלין למה אין מברכין לאחריה²³, כמי שקורא בתורה²⁴ בצבור. ומתריצין, כי בקריאת בית הכנסת²⁵ בצבור אין מפסיקין בשאלת שלום ולא בדבר אחר, אבל בתורה בביתו אי אפשר שלא יפסיק בדבור עם תלמידיו או בשאלת שלום²⁶, לפיכך לא תקנו ברכה לאחריה²⁷.

י" כתב הר"י מקורביל ז"ל²⁷ (סמ"ק מצוה קה), לעולם יחשוב²⁸ אדם בשבחה של תורה, ומתוך כך יאהבנה, שנאמר (במדבר כא, יח) ומדבר מתנה, כלומר, אם אדם עושה²⁹ עצמו על דברי תורה כמדבר³⁰ שהוא הפקר³¹ לכל, לסוף³² ניתנה לו במתנה. וכיון שניתנה לו במתנה, נחלו אל³³. וכיון שנחלו אל, עולה לגדולה, שנאמר (שם, יט) ומנחילאל במות³⁰.

ועוד כתיב (משלי ה, יט) אילת אהבים ויעלת חן, מה אילה³⁴ זו רחמה צר, וחביבה על בעלה³⁰ כל שעה ושעה כשעה ראשונה, כך דברי תורה חביבין על לומדיהן כשעה ראשונה שניתנו³⁵ בסיני. ויעלת חן, שמעלה³⁶ חן על לומדיה, וכתיב (שם) דדיה ירווך בכל עת, מה הדר הזה כל זמן שהתינוק מוצצה³⁷, מוצא בה טעם, כך דברי תורה, כל זמן שאדם הוגה בהם³⁸, מוצא בהם טעם³⁹. באהבתה תשגה תמיד (שם), שיש לו לאדם לעשות עצמו בדברי תורה כשוגה במנהג העולם³⁰.

ואמר רבי עקיבא (שמחות סוף פ"ד, דרך ארץ זוטא סוף פ"ח), פעם אחת בתחלת שמושי לפני⁴⁰ חכמים נזדמן לי מת מצוה, ונשאתיו על כתפי ארבעה² מילין עד בית הקברות. ואמרו לי חכמים, על כל פסיעה ופסיעה⁴¹ שנשאתו, כאלו שפכת דם נקי, שהרי מת⁴² מצוה קונה⁴³ מקומו. ואמרתי בלבי, ומה⁴⁴ כשאני מתכוין לעשות מצוה, כך, כשאני מתכוין לעשות עבירה,

23. לאחריה: ד ה אחריה 24. כמי שקורא בתורה: ה כקורא בס"ת 25. בית הכנסת: ה התורה בבית הכנסת
26. או בשאלת שלום: ב ה חסר 27. ז"ל: ה חסר 28. יחשוב: ב יעסוק 29. אדם עושה: ד עושה אדם
30. כמדבר: ב ג ד הפקר כמדבר 31. הפקר: ב חסר 32. לסוף: ה חסר 33. נחלו אל: ב נחליאל
34. אילה: ג ד ה אילת 35. שניתנו: ה שניתנה 36. שמעלה: ב ג ה שמעלת 37. מוצצה: ג ד ממצה
38. בהם: ב בה וכן בסמוך 39. טעם: ג ד ה חסר 40. לפני: ה בפני תלמידי 41. ופסיעה: ב ופסיעה
שפסעת 42. שהרי מת: ה שמת 43. קונה: א ג ד קונה את 44. ומה: א ג ד חסר

יז. מוצצה - בגמ' ובסמ"ק: ממשמש בה.

יח. כל זה בעירובין (שם, ב).

יט. דברי עצמו (של הסמ"ק), ונראה שפירש כן ע"פ מה דאיתא בעירובין (שם): "באהבתה תשגה תמיד", כגון רבי אלעזר בן פדת. אמרו עליו על רבי אלעזר שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של ציפורי, וסדינו מוטל (מונח) בשוק העליון של ציפורי.

כ. ארבעה - וכ"ה במסכת ד"א זוטא (שם), אולם בסמ"ק כתוב: שלשה, וכ"ה במסכת שמחות (שם).

יג. בשו"ת הרשב"א (ח"ז ס"י תקמ) כתב תירוץ אחר, שאין מברכין לאחר עשיית המצוות, אלא רק לפניהן (מלבד התקנות, שמברכין). והב"י (מו, ו) הביא דברי הרשב"א, וכתב שאפי' אם היו מברכין אחרי המצוות, שאני מצות ת"ת שאינה מפסקת כלל (שהרי חייבים בה ביום ובלילה), לפיכך לא שייך לברך אחריה.

יד. רבינו מצטט מכאן עד סוף הסי' הבא מהסמ"ק.

טו. עירובין (נד, א), נדרים (נה, א).

טז. בעלה - בעירובין: בוועלה, אולם ביומא (כט, א) ובילקו"ש (רמז תרפה ותתקלוז): בעלה.

על אחת כמה וכמה. מאותה שעה לא זזתי מלפני חכמים. וזה שאמרו ז"ל (אבות פ"ב, ה) ולא⁴⁵ עם הארץ חסיד.

^{כא} וכתוב⁴⁶ (קהלת יב, יא) דברי חכמים כדרבונות. למה נמשלו דברי תורה⁴⁷ לדרבן, מה דרבן זה מכוין את הפרה לתלמיה להביא חיים לעולם, אף דברי תורה מכוונים לב לומדיהם מדרכי מיתה לדרכי חיים.^{כב} ומה נטיעה זו פרה ורבה, אף דברי תורה פריין ורביין. בעלי אסופות (שם), אלו תלמידי חכמים שיושבים אסופות אסופות⁴⁸ ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין,⁴⁹ הללו פוסלין והללו מכשירין⁴⁹, הללו אוסרין והללו מתירין^{כג}. ואם תאמר, היאך אני לומד⁵⁰ תורה מעתה, תלמוד לומר (שם) כולם נתנו מרועה אחד, כל דברייהם דברי אלהים חיים הם⁵¹, ורועה אחד נתנם, משה⁵² מפי הגבורה אמרן. וכמשמרות (שם), כתיב⁵³ בשי"ן, רמז לתורה שהיא כ"ד ספרים, כמשמרות כהונה ווליה^{כד}:

(ג) ^{כה} ואל תחשוב⁵⁴ כי עיקר התורה בכתוב^{כז}, כי⁵⁵ אדרבה עיקרה בעל פה⁵⁶, ועל תורה שבעל פה נכרת ברית, שנאמר (שמות לד, כז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית^{כח}. והן אוצרו של הקב"ה, כי גלוי וידוע⁵⁷ לפניו שהיו ישראל עתידין⁵⁸ לגלות, ויעתיקו גוים⁵⁹ ספריהם, לפיכך לא רצה שתכתב. כי לעתיד לבא ירצו הגוים לקבל שכר ממה שלמדו תורה, ואומר להם⁶⁰ הקב"ה מי שמסירין^{כח} שלי בידו, יקבל⁶² שכר. פירוש, אוצר^{כט}. ואף על פי שבדורות אחרונים, על ידי מיעוט הלכות נכתבו הארבעה סדרים^ל, מכל מקום הם^{לא} צריכין פירוש גדול,^{לב} ולבבות הגוים נתמעטו כמו כן⁶³, ולא יוכלו ללמדה^{לב}, דכתיב (הושע ה, יב) אכתוב לו

45. ולא: א לא ב ה אין 46. וכתוב: ה וכתו' 47. דברי תורה: א דברי חכמי' 48. אסופות: א ג ד חסר
49. הללו... מכשירין: ג ד ה הללו מכשירין והללו פוסלין ה חסר 50. אני לומד: ה נלמוד 51. הם: א ג ד חסר
52. משה: ג ד ומשה 53. כתיב: א כתו' 54. תחשוב: ה תאמר 55. כי: א ב ג ד היא 56. בעל פה: א ב על פה 57. וידוע: א ב ה חסר 58. שהיו ישראל עתידין: ג ד שעתידין ישראל ה שעתידין בני ישראל 59. גוים: ד עכ"ם וכן בסמוך 60. להם: ב חסר 61. שמסירין: א שמסתמ' ב שמשתמא ג שמסתמו ה שמשמש 62. יקבל: ג ד ה הוא יקבל 63. נתמעטו כמו כן: א ג"כ נתמעטו ג ד כמו כן נתמעטו

כז. ראה גיטין (ס, ב).

כא. וכתוב... אמרן: חגיגה (ג, ב).

כח. שמסירין - בסמ"ק: מסתרים.

כב. בחגיגה (שם) נוסף כאן: "אי מה דרבן זה מטלטל, אף דברי תורה מטלטלין - תלמוד לומר: 'משמרות'. אי מה מסמר זה חסר ולא יתר, אף דברי תורה חסירין ולא יתירין - תלמוד לומר: 'נטועים'..."

ל. ישנם ששה סדרי משנה, ונקט ארבעה סדרים (ראה גם מגילה כח, ב), דהיינו: מועד, נשים, נזיקין, שהם נוהגים בזמן הזה, וקדשים, שהעוסק בהם - מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב בביהמ"ק, לאפוקי זרעים וטהרות, שאין נוהגים בחו"ל, כדאיתא בב"מ (קיד, ב) וברש"י (שם ד"ה בארבעה וד"ה בשיתא).

כג. הללו אוסרין והללו מתירין - בגמ' שם ליתא.

לא. הם - בסמ"ק: לא יעתיקום הגוים לפי שהם.

כה. סי' זה הוא המשך דברי הסמ"ק (סי' קה), המתחילים בסי' הקודם.

לב. ולבבות... ללמדה: בסמ"ק שם ליתא.

כו. בכתוב - בסמ"ק: בכתב.

רובי תורת, בתמיהה, אם כן (שם) כמו זר נחשבו, ומה הפרש⁶⁴ ביניהם וכין האומות⁶⁵, עכ"ל הר"י מקורביל ז"ל⁶⁶:

(T) כתב הר"מ במז"ל⁶⁷ (פ"א, א-ג), נשים ועבדים וקטנים פטורין מתלמוד תורה⁶⁸, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר (דברים יא, יט) ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ⁶⁹ וואין האשה חייבת ללמד לבנה⁶⁹ תורה, שכל החייב⁷⁰ ללמוד⁷¹, חייב ללמד⁷².

כשם שחייב אדם⁷² ללמד את בנו⁷³, כך חייב⁷⁴ ללמד בן בנו, שנאמר (שם ד, ט) והודעתם לבניך ולבני בניך⁷⁵. ולא בנו ובן בנו בלבד, אלא מצוה על כל ישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינם בניו, שנאמר (שם ו, ז) ושוננתם לבניך, והתלמידים קרויין בנים, שנאמר (מ"ב ב, ג) ויצאו בני הנביאים⁷⁶. אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן⁷⁵ בנו, להקדים בנו לבן בנו, ובן בנו⁷⁶ לבן חברו⁷⁷. וחייב לשכור מלמד לבנו ולבן בנו⁷⁸, ואינו חייב ללמד⁷⁷ בן חברו אלא⁷⁸ בחנם⁷⁹:

(ה) כל מי (רמב"ם שם, ג-ה) שלא למדו אביו, חייב ללמד את⁷⁹ עצמו, שנאמר (דברים ה, א) ולמדתם אותם⁸⁰. היה הוא⁸⁰ ללמוד תורה⁸¹, ויש לו בן ללמוד תורה⁸², הוא קודם לבנו. ואם היה בנו מבין ומשכיל⁸³ יותר ממנו, בנו קודם⁸⁴. ואף על פי שבנו קודם, לא יבטל⁸⁴ הוא מללמוד⁸⁵.

לעולם ילמוד⁸⁵ אדם תורה ואחר כך ישא אשה. ואם היה יצרו מתגבר עליו, ישא אשה ואחר כך ילמוד⁸⁶:

64. הפרש: ה הפרש יש 65. האומות: ד העכו"ם 66. הר"י מקור' ז"ל: א חסר ב הר"י ז"ל ה הר"י 67. הר"מ במז"ל: א ג ד הר"ם ז"ל 68. לדבר במ: ג ד ה חסר 69. לבנה: ה בנה 70. החייב: ב מי שהוא חייב 71. ללמוד: ג ד ללמוד תורה 72. שחייב אדם: ה שאדם חייב 73. את בנו: א ג ד בנו תורה ב את בנו תורה 74. חייב: ב חייב אדם 75. ועל בן: ג ד ה ובן 76. לבן בנו ובן בנו: ג ד ובן בנו 77. ללמד: ב ללמד את 78. אלא: ה חסר 79. את: א ב ג ד חסר 80. היה הוא: א ג ד הוא היה 81. תורה: ה חסר 82. ללמוד תורה: א ה ללמוד ב ללמד 83. מבין ומשכיל: א משכיל ומבין ה יותר משכיל ומבין 84. יבטל: ג ד יבטל 85. ילמוד: א ג ילמד וכן בסמוך

לג. בקידושין (כט, ב) מבואר שנשים פטורות מת"ת, והובא להלכה בטוש"ע (יו"ד רמו, ו). וראה לקמן סי' יא שהרחיב רבינו במצות ת"ת לנשים. ובכתובות (כח, א) איתא שעבדים פטורים ממצות ת"ת. לד. גמ' (שם, א), טוש"ע (יו"ד רמה, א). לה. גמ' (שם, א-ב). והובא להלכה ברמ"א (יו"ד רמו, ו), והוסיף בשם הגה"מ וסמ"ג שאם עוזרת לבנה או לבעלה שיעסקו בתורה, חולקת שכר עמהם. לו. נח' בזה הברייתות (שם ל, א), וכ"ד ריב"ל שם, ונפסק בטוש"ע (יו"ד רמה, ג). לז. ספרי (ואתחנן, לד'), טוש"ע (שם).

לח. טוש"ע (שם). לט. ובן בנו - ברמב"ם ליתא. וראה כס"מ (שם) שכתב שאפשר שלדעת הרמב"ם חייב לשכור גם בבן בנו, כמו בבנו. מ. דהיינו, שלבן חברו אינו חייב להשכיר מלמד בשכר. וכ"פ הטוש"ע (שם, ד). מא. גמ' (שם, ב), טוש"ע (שם, א). מב. פסק כר' יהודה בברייתא (שם), וכעובדא דרב אחא, והובא להלכה בטוש"ע (שם, ב). מג. טוש"ע (שם). מד. גמ' ורש"י (שם), וכ"פ הטוש"ע (יו"ד רמו, ב).

(I) מאימתי מתחיל (רמב"ם שם, ו) אביו ללמדו תורה, משיתחיל לדבר מלמדו⁸⁶ תורה צוה לנו משה⁸⁷ ופסוק ראשון של קריאת שמע⁸⁸, ואחר כך מלמדו⁸⁹ מעט מעט מפסוקים עד שיהיה⁹⁰ בן שש או בן⁹¹ שבע לפי בוריו מוליכו⁹² אצל מלמד⁹² תינוקות⁹³. עכ"ל:

(II) כתוב במסכת סופרים (פ"ה, ט), אין כותבין שמע, הלל ומגלה לתינוקות, ורבי יהודה מתיר מן בראשית⁹³ עד המבול, מן ויקרא עד ויהי ביום השמיני⁹⁴. ושאר כל הספרים [אסור]⁹⁴. אם הוא עתיד להוסיף עליו, מותר⁹⁵. והרמב"ם ז"ל⁹⁵ (ס"ת פ"ז, יד) כתב, אין כותבין מגלה לתינוק להתלמד בה⁹⁶, ואם דעתו⁹⁷ להשלים עליה חומש, מותר⁹⁸. אבל כותבין שלש⁹⁹ תיבות ולא יותר¹⁰⁰, ע"כ:

(III) עוד כתב ז"ל בתשובה⁹⁸ (פריימן, סי' ה; פאר הדור, סי' ז; בלאו, סי' רסח), וכשנצטרך להביא ראייה מפסוק, נשנה הכתב ונצייר אותו בצורה אחרת, ונכתוב מכל תיבה אות אחת או שתי

86. מלמדו: ב מלמדו פסוק 87. משה: ב ה חסר 88. של קריאת שמע: ב מק"ש ה חסר 89. ואחר כך מלמדו: ה חסר 90. שיהיה: ה שיהא 91. או בן: א ג ד ובן 92. מלמד: א ג ד ה מלמדי 93. מן בראשית: ה מבראשית 94. [אסור]: א ב ג ד ה חסר 95. והרמב"ם ז"ל: ב והר"מ ה חסר 96. בה: ב חסר 97. דעתו: ה עתיד 98. כתב ז"ל בתשובה: א ג ד כתוב בתשובת שאלה

מה. סוכה (מב, א), טוש"ע (יו"ד רמה, ה).

מו. מוליכו - ברמב"ם: ומוליכו.

מז. למד כן מב"ב (כא, א) וכתובות (ג, א), ונפסק בטוש"ע (שם).

מח. וביאר הנחלת יעקב (על המ"ס שם) שזה נחשב כמו עניין אחד, ולכן התיר ר' יהודה. וכ"כ תוס' בגיטין וכ"ה בירושלמי.

מט. אסור - הוספנו עפ"י המ"ס. ר' יהודה מחמיר בשאר ספרים, כיון שאינם עניין אחד. ואפשר שלרבי יהודה גם בשאר ספרים, אם זה עניין אחד - מותר. ומה שאמר מבראשית וכו', זה לא דווקא, ונקט דוגמאות בעלמא.

נ. בזה אין מח', וכן מפורש בגיטין (ס, א): "אין כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה, ואם דעתו להשלים - מותר".

נא. גמ' (שם): "בעא מיניה אביי מרבה: מהו לכתוב מגילה לתינוק להתלמד בה?... א"ל: אין כותבין, ומה טעם? לפי שאין כותבין. איתיביה... כתנאי: אין כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה, ואם דעתו להשלים - מותר; ר' יהודה אומר: בבראשית - עד דור המבול, בתורת כהנים - עד ויהי ביום השמיני". הרי"ף (כח, א), הביאו רבינו בסמוך (סו"ס ט), פסק להקל, והקשו עליו כמה פוסקים מדוע לא פסק כרבה וכת"ק שהחמירו (ועי' רא"ש שם סי' כ וב"י רפג, ב בביאור שיטתו), והרמב"ם פסק להחמיר, וכ"פ הטוש"ע (יו"ד רפג, ב).

נב. שלש - ברמב"ם: שלש שלש.

נג. בגיטין (שם) וביומא (לז, ב) מבואר שאם כתב המגילה סירוגין, מותר. ופירש הרמב"ם (שו"ת פאר הדור, סי' ז) דהיינו, שכותב שלוש מילים בכל שורה, ונפסק בטוש"ע (שם, ג). וע"ע רש"י (יומא שם ד"ה בסירוגין) שפירש שכותב שלוש מילים ואחריהם משלים ב"ת את הפסוק, ואח"כ כותב שלוש מילים נוספות ומשלים הפסוק ב"ת, וחזור חלילה. ובגיטין (שם) כתב שתחילת המקרא כותב תיבה שלימה (ולא כתב שלוש), ואח"כ משלים ב"ת. וביאר אבן האזל (על הרמב"ם שם) שמש"כ להתיר שלוש תיבות בכל שורה, נראה שהוא עפ"י מה שפסק בהמשך דבריו (שם, טז) שמותר לכתוב עד שלוש תיבות מן המקרא בלא שרטוט, ומקורו בגיטין (ו, ב): "א"ר יצחק: שתים כותבין, שלש אין כותבין. במתנייתא תנא, שלש כותבין ארבע אין כותבין". וסובר הרמב"ם שכמו שלעניין שרטוט, עד שלוש מילים א"צ שרטוט (פסק כמתנייתא), ה"ה לעניין כתיבת מגילה, שעד ג' מילים מותר. וע"ע הגה"מ (שם אות ו) שבה"ג, סי' התרומה וס' המצוות פסקו כר' יצחק, שמותר לכתוב רק שתי תיבות (וע"ע בסוף דבריו מש"כ בדעת הרמב"ם).

נד. הרמב"ם דן בתשובה שם ברקמת פסוקים על גבי טלית, ופסק לאסור משני טעמים: א. אין לכתוב פסוקים כצורתם. ב. יש חשש שיכנסו בזה לבית הכסא או לבית המרחץ. וכ"פ בשו"ע (שם, ד).

אותיות. והכלל, שנניח קצת מהתיבה או נכתוב⁹⁹ בסירוגין¹⁰⁰ נה. ואפילו מי שהתיר¹⁰¹ לכתוב פרשה לתינוק להתלמד, דוקא להניח¹⁰² הלימוד.

ואין הפרש בין כתיבה על הספר בדיו¹⁰¹ וכיוצא בו, או לפתח על העץ, או על המתכות, או לרקם, הכל¹⁰² אסור¹⁰³. ובכאן במצרים ראינו אותם לוקחין לוחות כסף וזהב, ומפתחין עליהם שיר של פגעים¹⁰⁴, ותולין אותן בצוארי¹⁰³ הנערים. ומנענו אותם מזה, והזהרנו אותם¹⁰⁴ בתכלית האזהרה. ואסור¹⁰⁵ ליכנס¹⁰⁵ באלו הלוחות או באלו הלוחות¹⁰⁶ שיש בהם פסוקים מפותחין או מרוקמין לבית המרחץ או לבית הכסא. ומי שעושה זה מבזה את¹⁰⁷ התורה¹⁰⁸:

(ט) ואסור לכתוב בכתב אשורי¹⁰⁸, שבו ניתנה התורה¹⁰⁹ באמת, אלא¹⁰⁹ כתי הקדש לבד¹¹⁰. ומעולם לא זזו ישראל להיות נזהרים¹¹¹ מזה. ואמנם אגרותיהם, וספרי חכמותיהם, וכתבי¹¹² חול¹¹³ שלהם, וכל¹¹⁴ מה שחוקקין על המטבעות, ועל האבנים ועל שקלי הקדש¹¹⁴, הכל בכתב עברי. ובעבור זה שינו¹¹⁵ הספרדים וציירו צורות אחרות באותיות, עד שחזר כאלו¹¹⁶ כתב אחר¹¹⁷, כדי שיהיה¹¹⁸ מותר להשתמש בו¹¹⁹ בדברי חול¹²⁰, עכ"ל בתשובה.

והבעל האשכול ז"ל¹²⁰ (נט, ב) כתב גם כן¹²¹ שאין כותבין מגלה לתינוק להתלמד בה. והריא"ף¹²² (גיטין כח, א) ורבינו¹²³ יהונתן ז"ל (שם) מתירין מפני הדחק להתלמד¹²⁴:

99. או נכתוב: א וניכתו¹⁰⁰. בסירוגין: ה בסיימין¹⁰¹. בדיו: ב ה ובדיו¹⁰². הכל: ה חסר¹⁰³. אותן בצוארי: ב אותן בצואר ה אותו בצואר¹⁰⁴. אותם: א ב ה עליו¹⁰⁵. ליכנס: א ה הכנס¹⁰⁶. הלוחות: א ב ה הכלים¹⁰⁷. את: ב ה חסר¹⁰⁸. אשורי: ב ג ד אשורית¹⁰⁹. אלא: א ג ד אלו¹¹⁰. לבד: ה בלבד¹¹¹. נזהרים: א ג ד ה נשמרים¹¹². וכתבי: ג ד וכתב ה וספרי¹¹³. חול: ב קדש¹¹⁴. וכל... הקדש: ב ועל... הקדש ג ד חסר¹¹⁵. שינו: ב ה נהגו¹¹⁶. כאלו: ג ד כאלו הוא¹¹⁷. אחר: ב ה אחר¹¹⁸. שיהיה: א ב ה שיהא¹¹⁹. בו: א ג ד בהם¹²⁰. ז"ל: א חסר¹²¹. גם כן: א ה נמי¹²². ב הכי נמי¹²³. והריא"ף: א והרי"ף¹²⁴. ורבינו: א ב ג ד והר'

נה. ראה לעיל הערה נג.
נו. ראה לקמן ס"ט ט, שכ"ד הרי"ף ורבינו יהונתן.

נז. דוקא להניח - ברמב"ם: לא [התיר] זאת אלא בגלל הכרח.

נח. כ"א בגיטין (כ, א) לגבי חריטה (וה"ה לרקמה), וכן פסק הרמב"ם בהל' גירושין (פ"ד, ו) והטוש"ע (אה"ע קכה, ד).

נט. עי' שבועות (טו, ב). ופרש"י שם (ד"ה פגעים): "פגעים - מזיקין, שפוגעין בבני אדם להזיק". ושם (ד"ה ושיר) כתב ששיר זה הוא "יושב בסתר עליון" (תהלים צא).

ס. זהו הטעם השני לאסור, וכתב עליו שהוא נכון וחזק יותר מן הראשון.

סא. ראה ברכות (כג, א) ושבת (סא, ב), וכן מג"א (מה

ס"ק ב), א"ר (מג ס"ק ו), משנ"ב (ס"ק כה), בית האוצר (ח"א כלל קלג).

סב. המשך תשובת הרמב"ם מהסי' הקודם.

סג. ראה סנהדרין (כא, א), זבחים (סב, א), ירושלמי סוטה (פ"ז ה"ב ל, א).

סד. דברי הרמב"ם הובאו ברבינו ירוחם (ח"א נ"ב ח"א) ובשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' מה), והרמ"א (רפד, ב) הביאו להלכה בשם י"א. וע"ע שו"ת מהר"ם אלשקר (סו"ס עד) ושו"ת כת"ס (חאה"ע סו"ס כב). ובשו"ת אהל משה צוויג (ח"ב סי' מא) כתב שיש לומר שכיון שהכתב המרובע הדומה לאותיות הדפוס, אינו דומה ממש לכתב אשורי שכותבים בו ס"ת, אין איסור לכתוב בו. וע"ע שו"ת יבי"א (ח"ט חיר"ד סי' כד) שהאריך בזה.

סה. ראה לעיל הע' נא.

(7) כתב הרמב"ם ז"ל (פ"א, ז"ב), היה מנהג המדינה לקחת מלמד¹²⁴ תינוקות שכר, נותן¹²⁵ לו שכר. וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא¹²⁶ תורה שבכתב כולה¹²⁷. מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר¹²⁸, מותר¹²⁷ ללמד בשכר¹²⁹, אבל תורה שבעל פה אסור ללמדה¹³⁰ בשכר¹³¹.
¹³¹ לא מצא מי שילמדנו בחנם, ילמד¹³² בשכר¹³¹.

כל איש חייב בתלמוד תורה,¹³³ בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל ייסורין¹³³, בין בחור בין זקן שתשש כחו, אפילו עני המחזור על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים, חייב¹³⁴ לקבוע¹³⁵ לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה¹³⁶, שנאמר (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה¹³⁷.
¹³⁵ גדולי חכמי¹³⁶ ישראל, מהן היו¹³⁷ חוטבי עצים ושואבי מים, ומהן סומים, ואף על פי כן היו¹³⁸ עוסקין בתורה ביום ובלילה¹³⁵.

עד מתי חייב אדם ללמוד תורה, עד יום מותו, שנאמר (דברים ד, ט) ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך¹³⁹. ואם היה בעל מלאכה, יהיה¹³⁹ עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ותשע שעות

124. מלמד: א ג ד שכר מלמדי ב שכר מלומדי 125. שכר נותן: א ב נותן ג ד נותנין 126. שיקרא: ב שיקרא לו כל 127. מקום... מותר: ה חסר 128. תורה שבכתב בשכר: ב ג ד בשכר תורה שבכתב 129. ללמד בשכר: ב ג ד ה חסר 130. ללמדה: א ג ד ה ללמד 131. לא... בשכר: ב ה חסר 132. ילמד: א ילמוד 133. בין... ייסורין: ד בין שלם בגופו בין בעל ייסורין בין עני בין עשיר 134. חייב: א צרי' 135. גדולי... ובלילה: ה חסר 136. גדולי חכמי: ג ד ה גדולים מחכמי 137. היו: א חסר 138. היו: ג ד ה חסר 139. יהיה: ה חסר

עא. ראה יומא (לה, ב): "תנו רבנן: עני ועשיר ורשע באין לדין, לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי, אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל?... עשיר אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עשיר הייתי וטרוד הייתי בנכסי, אומרים לו: כלום עשיר היית יותר מרבי אלעזר?... נמצא, הלל מחייב את העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים...". וכתב הכס"מ (שם) שמצינו בגמ' כמה חכמים שהיו חולים ועניים, כמו ר' אלעזר (ב"מ פד, א) שהיה חולה, ור' חנינא בן דוסא (תענית כז, ב) והלל (יומא שם) שהיו עניים, וכולם עוסקים בתורה. וכ"ה בטוש"ע (יו"ד רמו, א).

עב. כתב הכס"מ (שם) שגדולי ישראל – מהם היו חוטבי עצים, כגון הלל (אדר"נ פ"ו), ושואבי מים, כגון רב הונא, ומהם היו סומין, כגון רב יוסף (וכן רב ששת).

עג. "אמר רבי יונתן: לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ומדברי תורה, ואפילו בשעת מיתה" (שבת פג, ב), והובא בטוש"ע (שם, ג).

עד. יהיה - ברמב"ם: והיה.

סו. ע"י ש"ך (רמו ס"ק ה) וט"ז (שם ס"ק ב).
 סז. נדרים (לו, א): "אפילו במקום שנטלין שכר, על המקרא שרי למשקל, על המדרש לא שרי למשקל... רב אמר: שכר שימור, ורבי יוחנן אמר: שכר פיסוק טעמים". וכתבו התוס' (בכורות כט, א ד"ה מה) והרא"ש (שם פ"ד סי' ה) שמה שנוהגים עכשיו ללמד תורה בשכר, אם אין לו שמה להתפרנס – מותר, ואפילו יש לו – אם הוא שכר בטלה דמוכה, שמניח כל עסקיו ומשא ומתן שלו, מותר (ובקטנים מותר מטעם שימור ושכר פיסוק טעמים). והובא להלכה בטוש"ע (יו"ד רמה, ו; רמו, ה).

סח. בכורות (כט, א): "...ומנין שאם לא מצא בחנם שילמד בשכר – תלמוד לומר (משלי כג, כג): 'אמת קנה'. ומנין שלא יאמר, כשם שלמדתי בשכר – כך אלמדנה בשכר – תלמוד לומר (שם): 'אמת קנה ואל תמכור'". ונפסק בטוש"ע (שם).

סט. שבת (לא, א): "קבעת עתים לתורה".

ע. שמור' (מו, ה): "ללמד את ישראל שיהו יגיעין בתורה ביום ובלילה", ויק"ר (יט, א): "ד"ת צריכין השחרה והערבה".

ביום 140 בתורה, ובאותן ע"ה 141 תשע שעות ביום, קורא בשלש מהן 142 בתורה שבכתב, ושלש 143 בתורה שבעל פה, ושלש מתבונן בדעתו 144. ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ע"ה, ופירושהן בכלל תורה 145 שבעל פה ע"ה.

במה דברים אמורים, בתחלת תלמודו 146 של אדם, אבל כשיגדיל 147 בתורה ובחכמה, ולא היא 148 צריך ללמוד, לא 149 תורה שבכתב ולא תורה שבעל פה, יקרא בעתים מזומנים תורה 150 שבכתב ודברי השמועה 151, כדי שלא ישכח דבר מדברי תורה, ויפנה כל ימיו 152 לתלמוד 153 בלבד, לפי רוחב לבו 154 וישוב דעתו ע"ה, עכ"ל הרמב"ם ז"ל 155.

כתב הרב רבינו 156 יונה ז"ל 157 (אגרת התשובה אות ז וסח, מהר" שפתי חכמים), אמרו ז"ל בספרי ע"ה (דברים פ"ט מא), כשם ששכר תלמוד תורה גדול מכל המצות, כך עונש בטול תורה 158 גדול מכל העבירות. ומצינו לבית ראשון שויתר הקב"ה על עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים 159, ולא ויתר על עון בטול תורה 160, שנאמר (ירמיהו ט, יא-יב) מי האיש החכם 161 ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה 161 על מה אבדה הארץ. ויאמר ה' על עזבם את תורת אשר נתתי לפניהם 162.

והרוצה להנצל מן העונש המר והעון 163 הגדול הזה, יתעסק בצרכי התלמידים והרבנים הלומדים לשם שמים, ויעזור בשכירות 164 הרבנים, כדי שיעמדו 165 בעירו ויהיו עוסקים בתורה על ידו. ופירשו רבותינו ז"ל 166 בספרי ע"ה, כי זהו שאמר הכתוב (משלי ג, יח) עץ חיים היא

140. ביום: ב ה חסר 141. ובאותן: ה ואותן 142. ביום קורא בשלש מהם: ה גימל 143. ושלש: ב ובג' ה ושלשה 144. מתבונן בדעתו: ג מתבונן מדעתו ה מכוין בדעתו 145. תורה: א חסר 146. תלמודו: ה למודו 147. כשיגדיל: ב כשיגדיל 148. היא: ג ג יהיה 149. לא: ב חסר 150. תורה: א ג ד בתורה 151. ודברי השמועה: א ג ד ודבר שמועה ב ודברי שמועה 152. כל ימיו: א ג ד לבו 153. לתלמוד: ה בתלמוד 154. לבו: ה לבבו 155. הרמב"ם ז"ל: א חסר 156. הרב רבינו: א ג ד ה ה"ה 157. ז"ל: ב חסר 158. תורה: ג ד התורה 159. וגילוי עריות ושפיכות דמים: א ועל ג"ע ועל ש"ד ה ועל גילוי עריות ושפיכות דמים 160. תורה: ב בתלמוד תורה 161. ויבן... ויגידה: ג ד וגו' ה ויבן את זאת וכו' 162. אשר נתתי לפניהם: א וכו' ג ד ה חסר 163. והעון: ב והעונש 164. בשכירות: א בזכירת ב בשכירת 165. שיעמדו: ג ד שישבו 166. רז"ל: ב רבות' ג ד ז"ל ה חסר

עה. ובאותן - שם: אותן.
עו. בשמו"ר (מו, ז) איתא: "כך אמר לו הקדוש ברוך הוא: כתוב לך תורה נביאים וכתובים שיהיו בכתב, אבל הלכות ומדרש ואגדות והתלמוד יהיו על פה". וכוונת הרמב"ם "דברי קבלה" לנביאים וכתובים. וע"ע ר"ה (יט, א): "גדליה בן אחיקם דברי קבלה הוא, ודברי קבלה כדברי תורה דמו".

עז. איתא בקידושין (ל, א): "לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד. מי יודע כמה חיי? לא צריכא - ליומיו". והובא להלכה בטוש"ע (שם, ד).
עח. טוש"ע (שם). ועי' לח"מ (שם) שכתב שהרמב"ם כ"כ כדי לתת סמך למה שאין אנו נוהגים אלא בתלמוד, ולזה אמר מסברא דנפשיה שכל זה בתחילת תלמודו וכו'. וכתב שר"ת תירץ שאנו סומכים שתלמוד בבלי כלול במקרא ובמשנה ובתלמוד (ראה תוס' קידושין שם ד"ה לא; ע"ז יט, ב ד"ה ישלש).
עט. הלשון שם במדרש לפנינו שונה ממה שציטט כאן רבינו יונה.
פ. ראה ירושלמי חגיגה (פ"א ה"ו) ואיכ"ר (פתיח ב).
פא. בספרי ל"מ. ועי' ויק"ר (כה, א).

למחזיקים¹⁶⁷ בה, ¹⁶⁸ ללומדיה לא נאמר, אלא למחזיקים בה¹⁶⁹, שהם מחזיקים¹⁶⁸ ידי התלמידים והרבנים¹⁷⁰.

וכשבני אדם פוסקים ממלאכתם וממעשיהם, והולכים לבתיהם¹⁷¹ או יושבים¹⁷² בקרנות והם¹⁷³ בטלים ומשיחים¹⁷⁴ בדברים בטלים, רעתם רבה וחטאתם כבדה מאד, לפי שהם מבזים את¹⁷⁵ התורה, שאילו¹⁷⁶ היו מאמינים שאין תכלית למתן שכרה¹⁷⁷, למה לא ישיבו רגליהם לבית המדרש¹⁷⁸ ללמוד הלכות¹⁷⁹, או קרוא¹⁸⁰ מקרא, או סדור תפילות, הלא האדם¹⁸¹ זריו ואץ¹⁸² ברגליו למלאכתו ועסקיו וידוע כי הכל הבל, ואיך ישכח חיי העולם הבא¹⁸³, ולא יתן להם¹⁸⁴ חלק ביום¹⁸⁵ מן הימים או שעה מן¹⁸⁶ השעות [ללמוד]¹⁸⁷, אף כי בעת שהוא בטל ממלאכתו, ובל יאמר בלבו¹⁸⁸ עת לעשות לה', לקרוא¹⁸⁹ בתורה ולתנות צדקות ה', אשם הוא, אשם¹⁹⁰ אשם לה'.

על כן¹⁹¹ אמרו ז"ל¹⁹² (סנהדרין צט, א) כי זה שאמר הכתוב (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, כי זה¹⁹³ נאמר על¹⁹⁴ מי שאפשר לו לעסוק¹⁹⁵ בתורה ואינו עוסק, שהוא בווה דבר ה'¹⁹⁶.

על כן חייב כל אדם לתקן¹⁹⁶ מקום בביתו¹⁹⁷, וישים לו שם¹⁹⁸ הלכות, או מקרא¹⁹⁹, או תלים²⁰⁰, או²⁰¹ סדור תפלות. וכאשר יפנה מעסקיו, ומדי²⁰² עברו ממלאכתו, יסור שמה לשנות או לקרות²⁰³. וטוב ונכון שיקנוס כל²⁰⁴ אדם עצמו בפשוט או במחצה²⁰⁵ על כל יום ויום²⁰⁶ שיפשע מלכת אל בית הכנסת²⁰⁷ ואל המקום²⁰⁸ אשר שם לו שם²⁰⁹ ספר אחד²¹⁰ מספרי הקדש²¹¹.

167. למחזיקים: ג ד למחזיקים שהם מחזיקים 168. ללומדיה... מחזיקים: ה אלו המחזיקים 169. בה: ב ג ד ה חסר 170. התלמידים והרבנים: א הרבני' והתלמידי' ה הרבנים והלומדים 171. והולכים לבתיהם: ה חסר 172. או יושבים: א והם יושבי' ה ויושבין 173. והם: א חסר 174. ומשיחים: ה ומשיחין 175. את: א ג ד חסר 176. שאילו: א לפי שאלו 177. למתן שכרה: ה לשכרה 178. המדרש: א ב ה הספר 179. הלכות: ג ד מצות 180. קרוא: ה לקרוא 181. האדם: ב ה אדם 182. ואץ: ה ורץ 183. העולם הבא: א ה העולם ב עולם 184. להם: ב ה חסר 185. ביום: א ב ג ד חסר 186. מן: א או 187. [ללמוד]: א ב ג ד ה חסר 188. בלבו: ה בלבבו 189. לקרוא: ב לקרות 190. אשם: א אשו' ה משום 191. על כן: ג ד עכ"ל 192. אמרו ז"ל: ד ואז"ל 193. כי זה: א זה ה חסר 194. על: א ב ג ד על כל 195. לעסוק: ג לעשות 196. לתקן: א ב לתקן לו 197. מקום בביתו: א ג ד בביתו מקום 198. שם: ה בו 199. או מקרא: ג ד ומקרא 200. תלים: ה תהלים 201. או: ה או אפי' 202. ומדי: ה מדי 203. לשנות או לקרות: א ג ד לקרות או לשנות 204. כל: ג ד ה חסר 205. בפשוט או במחצה: ב ה פשוט או מחצה 206. ויום: ב ה חסר 207. מלכת אל בית הכנסת: ה מלבוא לבית הכנסת 208. המקום: ג ד ה מקום 209. שם לו שם: א ב שם לו ג ד לו 210. אחד: ה חסר

פב. רמב"ם (פ"ג, יג), טוש"ע (שם, כה). וראה לקמן סו"ס ונטעתי ושכן תחתיו ולא ירגו עוד ולא יסיפו בני עולה

פג. ברכות (ז, ב): "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו אויבו נופלים תחתיו, הקובע מקום לתורתו". ובספר קב הישר (פכ"ד ס' יב)

ויכולות הנשים הצנועות למלט נפשן, ונפש בעליהן, ונפש בניהן, כאשר יבואו בעליהן, איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, והם²¹¹ יגעים ואינם זוכרים לתת חלק²¹² מיגיעם ומחשבות לבם לתורה, על הנשים להזכירם לפתוח ספר אחד ולעסוק בדברי תורה²¹³, ואל ישעו בדברי בטלה²¹⁴, ואל ישימו על נפשם עון ואשמה לבטל יומם ולילה מן התורה, כי עונש ביטול תורה²¹⁵ גדול מכל העבירות²¹⁶ שבתורה²¹⁷, עכ"ל²¹⁷:

(יא) כתב הרמב"ם ז"ל (פ"א, יג), אשה שלמדה תורה, יש לה שכר, אבל לא²¹⁸ כשכר האיש²¹⁸. ואף על פי שיש לה שכר,²¹⁹ צו חכמים שלא ילמד אדם את²¹⁹ בתו תורה,²²⁰ מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת²²¹ במוציאין דברי תורה לדברי הבאי. ואמרו ז"ל (סוטה כא, ב) כל המלמד את²²² בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות²²⁰:

(יב) מושיבין מלמדי תינוקות (רמב"ם פ"ב, א) בכל מדינה ומדינה, ובכל פלך ופלך, ובכל עיר ועיר²²³. וכל עיר²²³ שאין בה מלמדי תינוקות של בית רבן²²⁴, מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין²²⁵ מלמדי תינוקות. ואם לא הושיבו, מחריבין²²⁶ את העיר²²⁷:

211. והם: א ג ד והמה 212. חלק: ד ה חלקם 213. בדברי תורה: ה בתורה 214. בטלה: ג ד שקר 215. תורה: ה הלמוד תורה 216. העבירות: ב עונות 217. שבתורה עכ"ל: א עכ"ל ד ע"כ 218. לא: א ב ג ד אין לה 219. צו... את: א צו חכמים שלא ילמד אדם ה אמרו ז"ל כל המלמד 220. מפני... תפלות: ה כאלו מלמדה תפלו' מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונות ומוציאין דברי תורה לדברי הבאי (בשולי הגיליון נכתב: ה'ר"א בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמוד לכתחלה ואם למדה אינו כמלמד תפלות) 221. מכוונת: א ד ה מכוונות 222. את: ד ה חסר 223. וכל עיר: ג חסר ד ועיר 224. של בית רבן: ג ד חסר 225. שמושיבין: א ג ד שיושיבו 226. מחריבין: א ב מחרימין 227. את העיר: ה אותן

וכתב שכתבונים בית, חייב להקצות מקום מיוחד לעמידת הספרים וחדר מיוחד ללמוד. עוד שם (פע"ב סי' יא) כתב: "אשרי האיש אשר בוחר ובורר מקום יפה ונאה בביתו כדי ללמוד שם, כי הקדוש ברוך הוא מצוי בבית שלומדים בו תורה, וגדול יהי כבוד בית זה לעתיד בעת שיתקבצו נדחי ישראל".

פד. כל דברי רבינו בשם רבינו יונה הובאו בחי"א (ח"א כלל י סעי' יד).

פה. מקור דבריו בסוטה (כא, א): "ויש זכות תולה ג' שנים כו'. זכות דמאי? אילמא זכות דתורה, הא אינה מצווה ועושה היא!". ומכאן למד שיש לה שכר, אך לא כשכר האיש. וכ"ה בטוש"ע (יו"ד רמו, ו). וכתב הרמ"א (שם) בשם הגה"מ וסמ"ג שמכל מקום אם עוזרת לבנה או לבעלה שיעסקו בתורה, חולקת שכר עמהם.

פו. ברמב"ם נוסף: להתלמד.

פז. נח' בזה בן עזאי ור' אליעזר במשנה (סוטה כ, א),

ופסק כר"א, וכ"פ הטוש"ע (שם). ועי' בדברי הרמב"ם שם שחילק בין תושבע"פ לתורה שבכתב, שבתושב"ע כאילו מלמדה תפלות, אבל בתורה שבכתב - אף שאין ללמדה לכתחילה, אם לימדה, אין זה כתפלות. והטור (שם) כתב בשם הרמב"ם להיפך, שדווקא בתורה שבכתב, ה"ז כמלמדה תפלות. וכתב הב"י שיש ט"ס בדבריו. וכ"פ בשו"ע (שם). וע"ע פרישה (אות טז) שכתב ליתן טעם לגירסת הטור, והוא, שיש הפסד גדול יותר אם מוציאה תורה שבכתב לדברי הבאי מתושב"ע. והרמ"א (שם) כתב שמכל מקום חייבת אישה ללמוד דינים השייכים לה.

פח. ב"ב (כא, א), טוש"ע (יו"ד רמה, ז).

פט. בשבת (קט"ט, ב) איתא: "כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן - מחריבין אותה. רבינא אמר: מחרימין אותה". וכתב הכס"מ שם שהרמב"ם קיים שתי הגירסאות, שבתחילה כתב: "מחרימין" ואח"כ: "מחריבין", וכ"ה בטוש"ע (שם).

(ג) מכניסין את התינוקות (שם, ב-ג) להתלמד כבן שש או כבן שבע.²²⁸ פחות²²⁸ מכן שש אין מכניסין²²⁹. ומכה אותן המלמד, להטיל עליהם אימה. ואינו מכה אותם מכת אויב, מכת²²⁹ אכזרי. לפיכך לא יכה אותם בשוטים ובמקלות²³⁰, אלא ברצועה קטנה²³⁰.

ויושב ומלמדן כל היום כלו²³¹ ומקצת הלילה, כדי לחנכן²³² ביום ובלילה²³². ולא יבטלו התינוקות²³³ כלל, חוץ מערבי שבתות וימים טובים²³⁴, בסוף הימים²³⁵ ובימים טובים קורין²³⁶, אבל אין קורין בשבתות²³⁶ לכתחלה, אבל שונין²³⁷. ואין מבטלין²³⁷ התינוקות אפילו²³⁸ לבנין בית המקדש²³⁸.

מלמד תינוקות שהוא מניח²³⁹ התינוקות ויוצא, או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהם, או שהוא מתרשל בלמודן²⁴⁰, הרי הוא בכלל ארור עושה מלאכת ה' רמיה. לפיכך אין מושיבין²⁴¹ מלמד²⁴² אלא בעל יראה ומהיר לקרות²⁴³, ע"כ.

אמר רבא (ב"מ קט, א; ב"ב כא, ב), מקרי דרדקי, טבחא, אומנא ושתלא²⁴⁴, לא צריכי התראה, דבלא התראה מסלקינן להו. כללא דמילתא, כל פסידא דלא הדרא, כמותרין ועומדים דמו²⁴⁵.

228. פחות: ה ואם פחות 229. מכת: ב מוסר ה או מוסר 230. בשוטים ובמקלות: ב במקלות ובשוטים ג ד בשוטים ומקלות ה במקל ובשוטים 231. כלו: ה חסר 232. כדי לחנכן ביום ובלילה: א ג ד חסר ה כדי לחנכן 233. התינוקות: ג ד ה חסר 234. וימים טובים: ב וערבי ימים טובים 235. הימים: ה היום 236. אין קורין בשבתות: ה בשבתות אין קורין 237. מבטלין: א ג ד מבטלין את 238. אפילו: ה אלא 239. מניח: א ב מניח את 240. בלמודן: א ד בתלמודם ג בתלמודן 241. מושיבין: א ב להושיב 242. מלמד: ה מלמד תינוקות 243. ע"כ... ז"ל: א ג ד חסר

להדיא: חוץ מערבי שבתות וימים טובים, וכן בריטב"א ז"ל הביא גירסא זו²⁴⁶.

צה. קורין - ברמב"ם ליתא, ואדרבה משמע שדינם כמו ערבי שבתות וימים טובים שבטלין בהן, וכ"כ הבי"י (רמה, יב). השו"ע (שם) השמיט ימים טובים, והאחרונים שם העירו שגם ביו"ט בטלין.

צו. נדרים (לו, א). ופירשו התוס' והר"ן (שם) הטעם, משום מצות עונג שבת, וללמוד בפעם הראשונה זהו טורח בשבילם, משא"כ בלימוד שני. והובא להלכה בטוש"ע (שם, יד).

צז. שבת (ק"ט, ב), שו"ע (שם, יג).

צח. ב"ב (כא, א).

צט. בגמ' שם נוסף: וסופר מתא.

ק. רמב"ם (שכירות פ"י, ז), טוש"ע (ח"מ שו, ח). והרמ"א שם הביא י"א (מ"מ בשם הראב"ד והנימוק"י) שאין לסלקם עד שיהיו מוחזקים בכך או עד שיתרו בהם.

צ. ברמב"ם נוסף: לפי כח הבן ובנין גופו. בב"ב (כא, א) איתא שמכניסין אותו כבן שש כבן שבע, וכתב הכס"מ שהרמב"ם פירש כתוס' (שם ד"ה כבן), כבן שש - בכריא, כבן שבע - בכחוש.

צא. ב"ב (שם), כתובות (נ, א), טוש"ע (שם, ח).

צב. בב"ב (שם): "כי מחית לינוקא, לא תימחי אלא בערקתא דמסנא". ופרש"י (ד"ה לא): "ברצועות של מנעלים, כלומר, מכה קלה שלא יוזק". ונפסק בטוש"ע (שם, י).

צג. ברמב"ם נוסף: ללמוד.

צד. ראה סוכה (כח, א): "אמרו עליו על ריב"ז... ולא אמר: הגיע עת לעמוד מבית המדרש, חוץ מערבי פסחים וערבי יום הכפורים". וכתב עבודת המלך (על הרמב"ם שם): "והנה ברבינו חננאל שם הגירסא: חוץ מערבי פסחים, שבתות וימים טובים, וידוע דרבינו נמשך אחרי גרסאות רבינו חננאל ברוב המקומות. שוב מצאתי בדקדוקי סופרים בסוכה שם הביא גרסאות מכת"י שונים

כתב הרמב"ם ז"ל²⁴³ (פ"ב, ה), עשרים וחמשה²⁴⁴ תינוקות למדין²⁴⁵ אצל מלמד אחד, ואם הם יותר²⁴⁶ מעשרים וחמשה עד²⁴⁷ ארבעים, מושיבין אחר עמו לסייעו בלימודו. היו יותר²⁴⁸ על ארבעים²⁴⁹, מעמידין להם שני מלמדי תינוקות א"פ²⁵⁰.

אחד מבני מבוי (שם, ז) שבקש להעשות²⁵¹ מלמד, אפילו אחד מבני חצר, אין יכולין שכנוי למחות בידו²⁵². וכן מלמד תינוקות, שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו, כדי שיביאו²⁵³ לו תינוקות אחרים או כדי שיביאו לו מתינוקות של זה אצל זה²⁵⁴, אינו יכול למחות בידו²⁵⁵, שנאמר (ישעיהו מב, כא) ה' חפץ למען צדקו²⁵⁶ יגדיל תורה ויאדיר ק"ב:

(ד) כל המשים על לבו (רמב"ם פ"ג, י) שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חלל את²⁵⁷ השם, ובזה את התורה, וכבה מאור הדת, וגורם רעה לעצמו, ונוטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מן התורה בעולם הזה. אמרו ז"ל²⁵⁸ (אבות פ"ד, ה), כל הנהנה מדברי תורה, נוטל חייו מן העולם ק"ב.

מעלה גדולה היא²⁵⁹ (רמב"ם שם, יא) למי שמתפרנס ממעשה ידיו, ומדת חסידים הראשונים היא, ובזה²⁶⁰ זוכה לכל כבוד²⁶¹ שבעולם הזה ובעולם הבא²⁶², שנאמר (תהלים קכח, ב) יגיע

244. עשרים וחמשה: ה חמשה ועשרים 245. למדין: ה חסר 246. יותר: א יתר 247. עד: א ועד 248. יותר: ה יתר 249. על ארבעים: ג ד מ' 250. מלמדי תינוקות: ג מלמדין תינוקות ד ה מלמדים 251. להעשות: ב ג ד לעשות 252. בידו: ג בידם 253. שיביאו: ה שיבואו 254. אצל זה: ג ד אצל ידו 255. בידו: ג ד בידם 256. ה' חפץ למען צדקו: ג ד ה חסר 257. את: ד חסר 258. אמרו ז"ל: א אחז"ל ג ד ואז"ל 259. היא: א ב ה חסר 260. ובזה: א ג ד ובה 261. לכל כבוד: ג ד לכבוד ה על כל כבוד 262. שבעולם הזה ובעה"ב: א שבעה"ז והעה"ב ג ד העה"ז והעה"ב

קא. בגמ' (שם): "ואמר רבא: סך מקרי דרדקי - עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשין - מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין - מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא". ונח' בפירוש הגמ'. הרמב"ם פירש שמעשרים וחמישה עד ארבעים מעמידים ריש דוכנא, ומארבעים מוסיפים עוד מלמד, וכן כתב בעליות דרבינו יונה (כא, א ד"ה ואמר), וכ"פ השו"ע (יו"ד רמה, טו). והרא"ש (שם פ"ב סי' ז) פירש שעד ארבעים א"צ ריש דוכנא, ומארבעים ועד חמישים מעמידים ריש דוכנא, וכ"פ הטור (שם) ורבינו ירוחם (נ"ב ח"א). ועי' ב"י (שם) בהסבר מחלוקתם. והש"ך (ס"ק י) כתב שהכל לפי העניין, דהיינו, לפי המלמד והנערים, וכן אם לומדים הרבה או מעט.

קב. משנה (שם כ, ב) וגמ' (כא, ב), רמב"ם (שכנים פ"ו, יב), שו"ע (יו"ד רמה, כב; חו"מ קנו, ג). ויש להעיר שהגמ' שם הביאה פסוק אחר: "קנאת סופרים תרבה חכמה".

קג. הרמב"ם בפיהמ"ש (שם) הביא ראיות לדבריו מחכמי ישראל שלא רצו לקבל שכר מן הציבור, והיו עוסקים במלאכה. והכס"מ (שם) האריך לדון בדבריו ולסתור ראיותיו, ואף ניסה לבאר בדעתו שאם לומד מלאכה ועוסק בה, ואין לו ממנה די סיפוק - רשאי ליטול מן הציבור (וכתב שבפיהמ"ש א"א להסביר כן). ובסוף דבריו כתב: "וראינו כל חכמי ישראל, קודם זמן רבינו ואחריו, נוהגים ליטול שכרם מן הציבור, וגם כי נודה שהלכה כדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שאילו לא הייתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה, לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי, והייתה התורה משתכחת ח"ו, ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק, ויגדיל תורה ויאדיר". והובא להלכה ברמ"א (יו"ד רמו, כא).

קא. בגמ' (שם): "ואמר רבא: סך מקרי דרדקי - עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשין - מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין - מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא". ונח' בפירוש הגמ'. הרמב"ם פירש שמעשרים וחמישה עד ארבעים מעמידים ריש דוכנא, ומארבעים מוסיפים עוד מלמד, וכן כתב בעליות דרבינו יונה (כא, א ד"ה ואמר), וכ"פ השו"ע (יו"ד רמה, טו). והרא"ש (שם פ"ב סי' ז) פירש שעד ארבעים א"צ ריש דוכנא, ומארבעים ועד חמישים מעמידים ריש דוכנא, וכ"פ הטור (שם) ורבינו ירוחם (נ"ב ח"א). ועי' ב"י (שם) בהסבר מחלוקתם. והש"ך (ס"ק י) כתב שהכל לפי העניין, דהיינו, לפי המלמד והנערים, וכן אם לומדים הרבה או מעט.

קב. משנה (שם כ, ב) וגמ' (כא, ב), רמב"ם (שכנים פ"ו, יב), שו"ע (יו"ד רמה, כב; חו"מ קנו, ג). ויש להעיר שהגמ' שם הביאה פסוק אחר: "קנאת סופרים תרבה חכמה".

כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך²⁶³, אשריך בעולם הזה²⁶⁴, וטוב לך לעולם הבא²⁶⁵, לעולם²⁶⁶ שכלו טוב קי²⁶⁷.

אין לך²⁶⁸ מצוה²⁶⁹ (רמב"ם שם, ג) בכל המצות כולן שהיא שקולה²⁷⁰ כנגד כל המצות אלא תלמוד תורה קי²⁷¹.

תחלת²⁷¹ דינו של אדם (שם, ה) אינו²⁷² נידון אלא על התלמוד²⁷³, ואחר כך על שאר מעשיו קי²⁷⁴. לפיכך²⁷⁴ אמרו ז"ל קי²⁷⁵ (פסחים נ, ב), לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה קי²⁷⁶:

(יט) כיצד מלמדין (רמב"ם פ"ד, ב), הרב יושב בראש, והתלמידים לפניו מוקפים כעטרה קי²⁷⁶, כדי שיהיו²⁷⁷ כלן רואין קי²⁷⁸ את הרב ושומעין את דבריו. ולא ישב הרב על הכסא ותלמידיו²⁷⁸ על הקרקע, אלא או כלן²⁷⁹ על הארץ²⁸⁰ או על הכסא קי²⁸¹, עכ"ל.

ואסור להניח ספרים על הקרקע קי²⁸¹, ולא²⁸² ישב על הספסל או על הכסא²⁸³ שהם עומדין שם כנגדן²⁸⁴ בשוה קי²⁸⁵.

263. אשריך וטוב לך: ב ג ד חסר 264. בעולם הזה ב חסר 265. לעולם הבא: א ב חסר ג בעולם הבא 266. לעולם: א בעי' 267. לעולם שכלו טוב: ב חסר 268. אין לך: ב חסר ג ד אין ה ואין לך 269. מצוה: ה חסר 270. שהיא שקולה: ד ששקולה 271. תחלת: א ג ד ותחלת 272. אינו: א ב ג ד אין 273. התלמוד: ב ת"ת 274. לפיכך: ג ד ולפיכך 275. אמרו ז"ל: ג ד אמרו חז"ל 276. כעטרה: א ב ג ד עטרה 277. שיהיו: ג ד ה שיהיו 278. ותלמידיו: ג ד והתלמידיו 279. או כלן: ב חסר 280. הארץ: א ג ד ה הקרקע 281. על הקרקע: א ב ה בקרקע 282. ולא: ד לא ה והוא 283. על הספסל או על הכסא: א בכסא או בספסל ג ד בכסא ובספסל 284. כנגדן: ה חסר 285. בשוה: ב ה בשוה עכ"ל

קט. ויק"ר (יא, ח): "ר' אבין בשם רבי ישמעאל בר' יהושע אמר: עתיד הקדוש ב"ה לישב כבגורן וצדיקים יושבין לפניו, כהוא (מ"א כב, י): זומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה יושבים איש על כסאו מלובשים בגדים בגורן. וכי בגורן היו יושבים? אלא כהא דתנינן (סנהדרין לו, ב): סנהדרין כחצי גורן עגולה, כדי שיראו זה את זה".

קי. כריתות (ו, א): "כי יתיביתו קמי רבכון, חזו לפומיה דרבכון, שנאמר (ישעיהו ל, כ): 'והיו עיניך רואות את מורין'".

קיב. ראה מגילה (כא, א) ומו"ק (טז, א). נו"כ הרמב"ם האריכו הרבה לבאר דבריו, ואכמ"ל.

קיג. במנחות (לב, ב) איתא שר' אלעזר הצטער מאוד על ס"ת שהיה מונח ע"ג הקרקע, והיה דומה כמי שהכישו נחש. והובא להלכה ברמ"א (יו"ד רפב, ז), וכתב (בשם רבינו מנחם) שה"ה שאר ספרים.

קיג. במו"ק (כה, א) ובמנחות (שם) איתא שרב הונא

קד. תנב"א זוטא (רפט"ו), ברכות (ח, א).

קה. פאה (פ"א, א). ועי' מרכבת המשנה (אלפנדרי, על הרמב"ם שם) שכתב בשם המהרח"ו שכוונת הרמב"ם, שאע"פ שישנן עוד מצוות השקולות כנגד כל התורה, כמו שבת, מצוות אלו הן למטה ממדרגת תלמוד תורה.

קו. קידושין (מ, ב), סנהדרין (ז, א), טוש"ע (שם, יט).

וכתבו התוס' (קידושין שם ד"ה אין; סנהדרין שם ד"ה אלא, בתירוח ב') שאע"פ שאמרו (שבת לא, א) שכאשר מכניסים אדם לדין, אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, כ"ז דווקא לעניין שאלה ששואלים אותו על משא ומתן, אבל מ"מ נפרעים ממנו תחילה על שלא קבע עתים לתורה. ובתירוח א' תירצו (בסנהדרין שם) שבגמ' בשבת מדובר שעסק בתורה אך לא קבע עתים לתורה, וכאן מדובר שלא עסק בתורה כלל.

קז. וכ"א בסוטה (כב, ב; מז, א), בסנהדרין (קה, ב),

בהוריות (י, ב) ובערכין (טז, ב).

קח. טוש"ע (שם, כ).

והר' מנוח ז"ל²⁸⁶ (ס"ת פ"י, ו) כתב, דבזמן בית²⁸⁷ המדרש, אם המקום צר לתלמידים, מותר לישב בשוה עם הספרים²⁸⁸ והפירושים ק"ד. וכן²⁸⁹ היה נוהג הר' ²⁹⁰ משולם מברדוש²⁹¹. אך²⁹² כשלא היה במקום²⁹³ בית המדרש, היה²⁹⁴ מדקדק שיהא²⁹⁵ הספר נתון על גבי דבר אחר כל שהוא קטן,²⁹⁶ עכ"ל.

ירושלמי (ברכות פ"ג ה"ה כח, א), מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב על גבי ספסל, והיה ספר תורה נתון עליו, והרתיע מלפניו כמרתיע מפני הנחש. ואם היה נתון על גבי דבר אחר, מותר. ועד היכן²⁹⁷, רבי אחא קטן²⁹⁸ בשם רב הונא אמר טפח, רבי ירמיה בשם רבי זעירא אמר אפילו כל שהוא ק"י, ע"כ.

הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד (תהלים קיב, ג), רב הונא ורב חסדא, חד אמר הלמד ומלמד, וחד אמר זה הכותב תורה, נביאים וכתובים, ומשאלין לאחרים ק"י, ע"כ²⁹⁶. מדרש, (תהלים א, ב) כי אם בתורת ה' חפצו, אמר רבא אין אדם למד תורה²⁹⁹ אלא במקום שלבו חפץ ק"י.

286. ז"ל: ב ה חסר 287. בית: א ג ד חסר 288. הספרים: ב התלמוד ה ספרי התלמוד 289. וכן: ב ואומ' כי כן ה ואמ' כי כן 290. הר': ה רבי' 291. מברדוש: א מברדוש ב מברדוש ה דמפריש 292. אך: ב ה אבל 293. במקום: ה בזמן 294. בית המדרש היה: א ג ד בית 295. שיהא: א שיהיה 296. עכ"ל... ע"כ: א ג ד חסר 297. היכן: ה כמה 298. אחא: ה בא 299. תורה: א ב ה חסר

הספרים". והובא כל זה בש"ך (שם ס"ק ט). ולא מצאנו בא"ח שלפנינו לשון זו.

קטז. אחא - ראה שנו"ס, וברירושלמי לפנינו: אבא.

ק"ז. הירושלמי לא הכריע במח' זו, וכתבו הראב"ה (סי' אלף וקמט) והראב"ד (בהשגות ס"ת פ"י, ו) שראוי להחמיר, ור' מנוח (הביאו ב"י שם) כתב דראוי להחמיר שמקום שמניח בו הס"ת יהיה גבוה י' טפחים ולכל הפחות ג' טפחים, הביאו הש"ך (ס"ק ח) להלכה, וכתב שהוא רק ממידת חסידות, דמדינא סגי בטפת. וראה הערה קטו.

ק"ח. כתובות (נ, א), והובא ברי"ף (שם יח, ב) וברא"ש (שם פ"ד סי' יח).

ק"ט. ע"ז (יט, א). רבא אמר: "במקום שלבו חפץ", ורבי אמר: "ממקום שלבו חפץ". ופירש המהרש"א (חד"א שם) ש"במקום" הכוונה לספר או מסכת, ו"ממקום" הכוונה לרב.

אסר ליישב ע"ג מטה שספר תורה מונח עליה, ורבה בב"ח בשם ר' יוחנן (הוב"ד רק במנחות שם) הקל. הרמב"ם (ס"ת פ"י, ו), הסמ"ק (סי' קנה) והראב"ד (שם) פסקו להחמיר, כיון שמעשה רב עדיף (שכך עשה רב הונא, ולא נזכר שמאן דהו נהג אחרת). ומאידך, התוס' (במנחות שם ד"ה דאמר) והמרדכי (שם סי' תתקסא) כתבו שמסתבר להקל, שבמח' ר' יוחנן ורב הונא הלכה כר' יוחנן. השו"ע (יו"ד רפב, ז) פסק כרמב"ם ודעימיה, והרמ"א (שם) הוסיף שהוא הדין שאר ספרים. ועי' שו"ת יבי"א (ח"ט יו"ד סי' כב) שכתב שלדעת השו"ע יש להחמיר דווקא בס"ת, ולא בשאר ספרי קודש, וכל שכן באלה הנדפסים שקדושתן פחותה, ורק הרמ"א החמיר בזה.

ק"ד. וכ"כ בקרית ספר (מאמר ב ח"ב) בשם הגאונים.

קטו. דברי רבינו מנוח הובאו בב"י (שם), וכתב הב"י על דבריו: "וכתב בעל ספר ארחות חיים בסוף ספרו: ונראה שאין להקל בדרב, שלא יראה כמזלזל בכבוד

אמר רבא לעולם³⁰⁰ ליגרוס איניש, אף על גב דמשכח³⁰¹, ואף על גב דלא ידע מאי קאמר, שנאמר (תהלים קיט, כ) גרסה נפשי לתאבה, גרסה ולא טחנה קב:

(טו) אין מלמדין תורה (רמב"ם פ"ד, א), אלא לתלמיד הגון במעשיו או לתם קבא. אבל ההולך³⁰² בדרך לא טובה, קבב מחזירין אותו למוטב, ואחר כך מלמדין³⁰³ אותו קבב קבא. ואמרו ז"ל (חולין קלג, א), כל המלמד קבד³⁰⁴ לתלמיד שאינו הגון, כאלו זורק³⁰⁵ אבן למרקוליס, שנאמר (משלי כו, ח) כצורור אבן במרגמה³⁰⁶ כן נותן לכסיל כבוד. ואין כבוד אלא תורה, שנאמר (שם ג, לה) כבוד חכמים ינחלו.

קבא ועוד גרסינן בפרק הזרוע והלחיים³⁰⁷ (חולין שם), אמר רב יהודה אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון, נופל בגיהנם, שנאמר (איוב כ, כו) כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח³⁰⁸ ירע שריד באהלו³⁰⁹, ואין שריד אלא תלמיד חכם, שנאמר (יואל ג, ה) ולשרידים קבד³¹⁰ אשר ה' קורא.

300. לעולם: ה לעולם לא 301. דמשכח: ב ה דשכח 302. ההולך: א ב ג ד הולך 303. ואחר כך מלמדין: א ג ד ומלמדין ב ואחד מלמדין 304. המלמד: א הלומד 305. כאלו זורק: ה כזורק 306. במרגמה: א למרגמה 307. והלחיים: ג ד ה חסור 308. נפח: א ג נופח לא ב יופח ה נופח 309. באהלו: א לאהלו 310. ולשרידים: ב ד לשרידים

קב. גמ' (שם). מלשון הגמ' משמע שמצות ת"ת היא גם ללא הבנה, וכך כתב המהר"ל (גבורות ה' סו"פ סב). אולם, המג"א (נ ס"ק ב) כתב שהלומד ואינו מבין, אינו נחשב לו לימוד כלל. וסיוע לדבריו מפרש"י לברכות (ו, ב ד"ה אגרא) שכתב, שאף שמשנתפי הדרשה אינם מבינים אותה, הם מקבלים שכר על הריצה שרצים להגיע אליה. ומשמע מדבריו שעל הדרשה עצמה אינם מקבלים שכר כלל. אולם, לכאורה קשה על המג"א מהגמ' בע"ז הנ"ל, ויש ליישב בכמה אופנים: א. שו"ע הרב (ת"ת סו"פ ב) כתב שבתורה שבכתב מקבלים שכר גם בלי הבנה, משא"כ בתושב"ע (ע"י שו"ת ארץ צבי סי' יא הטעם לזה). ולפי"ז, המג"א דיבר בלימוד תושב"ע, והגמ' בע"ז בתורה שבכתב. ב. שו"ע הרב (שם) כתב עוד, שאע"פ שאינו נחשב עתה לת"ת, אל ימנע עצמו ללמוד כך, משום שלעת"ל יזכה להבין מה שלמד ללא הבנה. וכע"ז בספר חסידים (סי' תתשסד), והובא גם בשו"ת האלף לך שלמה (יו"ד סי' רנח). וממילא אין סתירה, שהמג"א מדבר בזמן שלומד ולא מבין - שאין לו שכר, אך לעת"ל כשיבין מה שלמד - יקבל גם עליו שכר. ג. החיד"א במראית עין (ע"ז שם)

קבא. כתב הכס"מ שהרמב"ם למד כן מברכות (כת, א), שר"ג הכריז שכל תלמיד שאין תוכו כבוד לא יכנס לביהמ"ד, ולא הסכימו עמו. ולכן אם הוא תם, דהיינו שיש לנו ספק לגביו, יש לקבלו וללמדו. וראה גם אדר"נ (ספ"ב) מח' ב"ש וב"ה, ופסק כב"ה.

קבב. מחזירין... אותו - ברמב"ם: מחזירין אותו למוטב, ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובודקין אותו, ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו.

קבג. טוש"ע (יו"ד רמו, ז).

קכד. המלמד - בגמ' וברמב"ם: השונה.

קכה. ועוד... קורא: כל זה ליתא ברמב"ם שם.

קכו. ולשרידים - בפסוק: ובשרידים.

וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה, אף על פי שחכם גדול הוא³¹¹, אין מתלמדין³¹² ממנו עד שיחזור למוטב קכו³¹³:

(י) כתב הרמב"ם ז"ל (שם, ד-ה), הרב שלימד³¹⁴ ולא הבינו התלמידים³¹⁵, לא יכעוס עליהם קכה, אלא חוזר ושונה אפילו כמה פעמים,³¹⁶ עד שיבינו עומק ההלכה קכט. וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא אינו מבין, אלא חוזר ושואל אפילו כמה³¹⁷ פעמים קלכ. ואם יכעוס עליו רבו, יאמר לו³¹⁸, רבי, תורה היא, וללמוד אני צריך, ודעתי קצרה קלא.

במה דברים אמורים, בזמן שלא³¹⁹ הבינו התלמידים מפני עומק ההלכה או מפני שדעתן קצרה, אבל אם היה ניכר לרב שהם מתרשלין בדברי תורה³²⁰ ומתרפין עליהן³²¹, ולפיכך לא הבינו, חייב לרגוז³²² עליהן ולהכלימן בדברים כדי לחדדן, ובענין קלב זה³²³ אמרו ז"ל³²⁴ (כתובות קג, ב), זרוק מרה בתלמידים.

לפיכך אין ראוי לרב³²⁵ לנהוג קלות ראש בפני התלמידים, ולא לשחוק³²⁶ בפניהם³²⁷, ולא לאכול ולשתות³²⁸ עמהם, כדי שתהא אימתו קלג³²⁹ עליהן וילמדו קלד במהרה קלה:

(יח) קלי בשלשה כתרים (רמב"ם פ"ג, א-ב) נכתרו ישראל, כתר תורה, וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה, זכה בו אהרן הכהן³³⁰, שנאמר (במדבר כה, יג) והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם³³¹. כתר מלכות, זכה בו דוד, שנאמר (תהלים פט, לו) זרעו לעולם יהיה³³² וכסאו³³³ כשמש נגדי. כתר תורה, הרי הוא³³⁴ מונח ועומד ומוכן לכל קלי, שנאמר (דברים לג, ד) מורשה קהלת יעקב, כל מי שירצה יבא ויטול. שמא תאמר שאותם הכתרים גדולים מכתר תורה, הרי הוא

311. אף על פי שחכם גדול הוא: א ג ד אע"פ שהוא חכם גדול ה אפי' הוא חכם גדול 312. מתלמדין: ג ד למדין 313. למוטב: ה בתשובה 314. הרב שלימד: ב שלמד ג ד למד 315. התלמידים: א התינוקו 316. עד... פעמים: ה חסר 317. כמה: ב מאה 318. לו: ב חסר 319. בזמן שלא: ה בשלא 320. בדברי תורה: ג ד מד"ת 321. עליהן: ב עליהם חייב ג ד חסר 322. לרגוז: ה לכעוס 323. ובענין זה: ה ובאלה 324. אמרו ז"ל: ג אחז"ל 325. לרב: א ב ג ד חסר 326. לשחוק: א ג ד ישחוק 327. בפניהם: ב עמהם 328. לאכול ולשתות: ג ד יאכל וישתה 329. אימתו: ד ה אימתו מוטלת 330. הכהן: ה חסר 331. ברית כהונת עולם: ג ד וגו' ה חסר 332. יהיה: ב יכון 333. וכסאו: ד וכסאי 334. הרי הוא: א הרי ב ה חסר

קכו. מו"ק (יז, א), חגיגה (טו, ב), טוש"ע (יו"ד רמו, ח).
קכה. אבות (פ"ב, ה): "ולא הקפדן מלמד".

קכט. עירובין (נד, ב).
קל. אבות (שם): "לא הביישן למד". ועי' דרך ארץ זוטא (פ"ב).

קלא. ראה ברכות (סג, ב): "אמר רבי שמואל בר נחמני: מאי דכתיב (משלי ל, לב): 'אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה?' כל המנבל עצמו על דברי תורה - סופו להתנשא, ואם זמם - יד לפה". ופרש"י שם: "המנבל

עצמו - ששואל לרבו כל ספקותיו, ואף על פי שיש בהם שחבריו מלעיגים עליו".
קלב. ובענין - ברמב"ם: ובענין.
קלג. פסיקתא דרב כהנא (פיסקא יב, בחדש השלישי): "כשאדם מלמד את בנו תורה, צריך ללמדו באימה".
קלד. ברמב"ם נוסף: ממנו.
קלה. סי' זה הובא להלכה בטוש"ע (שם, י-יא).
קלו. סי' זה הוא המשך לשון הרמב"ם, והובא בטור (יו"ד סי' רמו).
קלז. ברמב"ם נוסף: ישראל.

אומר (משלי ח, טו) כי מלכים ימלוכו, ³³⁵ הא למדת שכתר תורה גדול מכולם קלח ³³⁵. אמרו חכמים ³³⁶ (הוריות יג, א), ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול ³³⁷ עם הארץ, שנאמר (משלי ג, טו) יקרה היא מפנינים, יקרה היא מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים.

מי שנשאו לכו (רמב"ם שם, ו) לקיים מצוה זו כראוי לה, ולהיות ³³⁸ מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים קלט, ולא ישים על לבו ³³⁹ שיקנה תורה עם עושר וכבוד כאחת. כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל, ³⁴⁰ ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל קמ, ולא עליך המלאכה לגמור, ולא ³⁴⁰ אתה בן חורין ליבטל ³⁴¹ ממנה. אלא אם הרבית בתורה ³⁴² הרבית בשכר קמא, והשכר לפי הצער קמב.

שמא תאמר ³⁴³ (שם, ז-ח), אפנה עד שאקבץ ³⁴⁴ ממון ואחר כך אקרא, או עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא קמג. אם תעלה מחשבה זו על לבך ³⁴⁵, אין ³⁴⁶ אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם. אלא עשה תורתך קבע קמד ומלאכתך עראי, ואל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה קמה. לפיכך כתוב בתורה, (דברים ל, יב) לא בשמים היא ולא מעבר לים היא ³⁴⁷, לא בגסי הרוח מצויה ³⁴⁸, ולא במהלכי מעבר לים קמו. לפיכך ³⁴⁹ אמרו ז"ל ³⁵⁰ (אבות פ"ב, ה), לא ³⁵¹ כל המרבה בסחורה ³⁵² מחכים, וצו וואמרו (שם פ"ד, י), הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה ³⁵³.

אין דברי תורה (רמב"ם שם, יב) מתקיימין במי ³⁵⁴ שמרפה ³⁵⁵ עצמו עליהן קמו, ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתיה קמח, אלא במי שממית ³⁵⁶ עצמו עליהם ומצער גופו תמיד ³⁵⁷,

335. הא... מכולם: ה חסר 336. אמרו חכמים: א אז"ל ב אחז"ל ה ואמרו חז"ל 337. לכהן גדול: א ג ד ה לכהן 338. ולהיות: ד ה להיות 339. על לבו: ב אל לבו ה בלבו 340. ומים... ולא: ג ד וכו' עד ואין 341. ליבטל: ב להבטל 342. בתורה: ב ה תורה 343. תאמר: ג תאמר א"כ 344. עד שאקבץ: ג ואקבץ 345. לבך: ב ה לבכך 346. אין: א ב ג ד אי 347. ולא מעבר לים היא: ג ד וגוי ה חסר 348. מצויה: ה חסר 349. לפיכך: א חסר 350. אמרו ז"ל: ב ג אחז"ל 351. לא: ג ד ולא 352. בסחורה: ג ד ה סחורה 353. בתורה: ב בד"ת 354. במי: א ב לא במי ג ה אלא במי 355. שמרפה: ה שממית 356. שממית: ה שמצער 357. עליהם ומצער גופו תמיד: ב ג ד עליה ומצער גופו תמיד ה תמיד עליהן

קלח. ראה: אבות (פ"ד, יג), אדר"נ (ר"פ מא), ספרי (קרח, קיט), במד"ר (ד, יג; יד, י), קה"ר (פר' ז), תנחומא (ויקהל סי' ח), יומא (עב, ב).

קלט. ראה מגילה (יח, ב): "אמר ליה רמי בר חמא לרבי ירמיה מדפתי: מאי (משלי ד, כה) 'זעפעפיך יישרו נגדך'? אמר לו: אלו דברי תורה, דכתיב בהו (שם כג, ה): 'התעיף עיניך בו ואיננו'. ופרש"י (שם): "אם תכפול עיניך ממנה, הרי היא משתכחת ממך כהרף עין".

קמ. אבות (פ"ו, ד).

קמא. שם (פ"ב, טז).

קמב. שם (פ"ה, כג): "לפום צערא אגרא".

קמג. ראה מדרש משלי (סוף פ"א), וכן תענית (כא, א) בעובדא דאילפא ור' יוחנן.

קמד. אבות (פ"א, טו).

קמה. שם (פ"ב, ד).

קמו. לשון הגמ' (עירובין נה, א): "רבי יוחנן אמר: לא בשמים היא - לא תמצא בגסי רוח, ולא מעבר לים היא - לא תמצא לא בסחורנים ולא בתגריים".

קמו. ראה כתובות (קיא, ב).

קמח. עירובין (נד, א).

ולא יתן שינה³⁵⁸ לעיניו קמט ולעפעפיו תנומה קי. אמרו חכמים³⁵⁹ (ברכות סג, ב) דרך³⁶⁰ רמז, (במדבר יט, יד) זאת התורה אדם כי ימות באהל, אין התורה³⁶¹ מתקיימת, אלא במי שממית עצמו באהל קנא³⁶². וכן אמר שלמה³⁶³ (קהלת ב, ט) אף חכמתי עמדה לי, חכמה³⁶⁴ שלמדתי באף, היא³⁶⁵ עמדה לי קנב.

אמרו חכמים ז"ל³⁶⁶ (ירושלמי ברכות פ"ה ה"א לז, ב), ברית כרותה שכל³⁶⁷ היגע בתלמודו קנב, לא במהרה שוכח. וכל³⁶⁷ היגע בתלמודו בצנעה מחכים קנב, שנאמר (משלי יא, ב) ואת צנועים חכמה. וכל המשמיע קולו בשעת³⁶⁸ תלמודו, תלמודו מתקיים³⁶⁹. וכל הלומד בלחש, במהרה³⁷⁰ הוא שוכח קנב, עכ"ל הרמב"ם ז"ל.

וכן גרסינן בעירובין (נד, א), לעולם אל יגרוס אדם בלחישה, דכתיב (ש"ב כג, ה) ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה ברמ"ח אבריו³⁷¹, משתמרת, ואם לאו, אינה³⁷² משתמרת. תנא, תלמיד אחד³⁷³ היה לו לרבי יעקב קנא³⁷⁴ שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו:

(ו') כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ג, יג; פ"ד, ט), אמרו חז"ל³⁷⁵ (אבות פ"ד, ט), כל המבטל תורה מעושר, סופו לבטלה מעוני. וכל³⁷⁶ המקיימה מעוני, סופו לקיימה מעושר קנא³⁷⁶.

אין ישנים בבית המדרש קנב. וכל המתנמנם³⁷⁷ בבית המדרש, חכמתו נעשית קרעים קרעים. וכן אמר שלמה³⁷⁸ (משלי כג, כא), וקרעים תלביש נומה קנט.

358. שינה: א ג ד שנת 359. אמרו חכמים: א אז"ל ב ואח"זל 360. דרך: א ב ג ד על דרך 361. התורה: א ג ד תורה 362. באהל: ב ה עליה 363. אמר שלמה: א ב אשע"ה 364. חכמה: א ג ד חכמתי 365. היא: א ב ג ד חסר 366. אמרו חז"ל: א אז"ל 367. היגע... וכל: א ב ג ד חסר 368. בשעת: ה בשעת לימודו 369. תלמודו מתקיים: א ג תלמודו מתקיימת ד חכמתו מתקיימת ה מתקיים 370. במהרה: א ג ד מהרה 371. אבריו: ה אבריו היא 372. אינה: א ב אין 373. תלמיד א': א ת"ח ה תלמיד 374. יעקב: ב עקי' 375. אמרו חז"ל: א אז"ל ה חסר 376. המקיימה... מעושר: ג ד וכו' 377. המתנמנם: ב הישן 378. שלמה: ב שע"ה

קמט. ב"ב (י, א): "...אמר רב נחמן בר יצחק: אלו תלמידי חכמים שמנדדין שינה מעיניהם בעולם הזה, והקב"ה משיען מזיו השכינה לעולם הבא".

קנ. הובא בשו"ע (יו"ד רמו, כא).

קנא. ראה שנו"ס. ברמב"ם: באהלי החכמים, ובגמ': עליה.

קנב. קה"ר (ב, ט).

קנג. בירושלמי, וכן ברוב דפוסי הרמב"ם, ובכל כתה"י שלו נוסף: בבית הכנסת. ובקצת דפוסי הרמב"ם כתוב:

בבית המדרש.

קנד. מחכים - בירושלמי: לא במהרה הוא משכת. וכנראה הייתה לרמב"ם גירסא אחרת שם.

קנה. עירובין (נג, ב - נד, א), שו"ע (שם, כב).

קנו. לר' יעקב - בגמ' לפנינו: לר' אליעזר, וי"ג: לר' אליעזר בן יעקב.

קנז. טוש"ע (שם, כו).

קנח. מגילה וסוכה (כח, א): "ולא ישנתי בבית המדרש, לא שינת קבע ולא שינת עראי", והובא להלכה בטוש"ע (שם, טז).

קנט. סנהדרין (עא, א), טוש"ע (שם).

ואין משיחין בבית המדרש³⁷⁹ אלא בדברי תורה³⁸⁰, ואין צריך לומר³⁸¹ בשאר³⁸² דברים. וקדושת בית המדרש חמורה מקדושת בית הכנסת³⁸³. ואפילו מי שנתעטש אין אומרים לו³⁸⁴ אסותא בבית המדרש^{קסא}:

(כ) כשם שאדם (רמב"ם פ"ה, א-ב) מצווה על כבוד אביו ויראתו, כך הוא חייב בכבוד³⁸⁵ רבו ויראתו יותר³⁸⁶ מאביו, שאביו הביאו לחיי העולם הזה³⁸⁷, ורבו מביאו³⁸⁸ לחיי העולם הבא^{קסב}. ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב, ואין מורא יותר³⁸⁹ ממורא הרב³⁹⁰. אמרו ז"ל (אבות פ"ד, יב), מורא רבך כמורא שמים. ועוד אמרו³⁹¹ (סנהדרין קי, א), כל החולק על רבו, כחולק³⁹² על השכינה, וכל המהרהר³⁹³ אחר³⁹⁴ רבו, כאילו מהרהר³⁹⁵ אחר³⁹⁶ השכינה^{קסג}. איזהו חולק על רבו, זה³⁹⁷ שקובע לו מדרש ויושב ודורש³⁹⁸ ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים, ואף על פי שרבו³⁹⁹ במדינה אחרת^{קסד}:

(כא) ואסור לו⁴⁰⁰ (רמב"ם שם, ב-ד) להורות בפני⁴⁰¹ רבו לעולם, והמורה⁴⁰² הלכה בפני⁴⁰³ רבו, חייב מיתה. היה בינו ובין רבו י"ב מיל, ושאל לו אדם דבר הלכה, משיב. ולהפריש אדם⁴⁰⁴ מן האיסור, אפילו בפני רבו מותר להורות, אפילו לא נתן לו רבו רשות, שכל מקום שיש חילול השם, אין חולקין כבוד לרב^{קסה}.

במה דברים אמורים, בדבר שנקרה מקרה⁴⁰⁵, אבל לקבוע עצמו להוראה, ולישב ולהורות לכל שואל⁴⁰⁶, אפילו הוא בסוף העולם ורבו בסוף העולם⁴⁰⁷, אסור לו עד שימות רבו או נתן⁴⁰⁸

379. בבית המדרש: ב בבית המדרש ולא בב"ה 380. אלא בדברי תורה: א ד ה אלא בד"ת בלבד אפילו מי שנתעטש אין אומרים לו רפואה בבית המדרש ב חסר 381. ואין צריך לומר: ב חסר 382. בשאר: ה שאר 383. מקדושת בית הכנסת: ג ד מב"הכ 384. לו: ג ד חסר 385. בכבוד: ב ג ד על כבוד 386. יותר: א ג ד ה ורבו יותר 387. לחיי העולם הזה: ה לעולם הזה 388. מביאו: ה הביאו 389. יותר: א יתר 390. ממורא הרב: א ממורא האב ג מאביו שאביו 391. אמרו: ב ה אז"ל 392. כחולק: א ב ג ד כאלו חולק 393. וכל המהרהר: א ב ג ד והמהרהר 394. אחר: א ב ה אחרי 395. כאילו מהרהר: א ה כמהרהר ג ד כמי שמהרהר 396. אחר: ב על 397. זה: ב זהו 398. ויושב ודורש: ב חסר 399. שרבו: ג ד שהוא 400. לו: ב ה חסר 401. בפני: א ג ד ה לפני 402. והמורה: ה שכל המורה 403. הלכה בפני: א ג ד לפני ה הלכה לפני 404. ולהפריש אדם: א ולהפריד האדם 405. שנקרה מקרה: א ב שנקרה ג שנקרא 406. שואל: ג ד ה ישראל 407. ורבו בסוף העולם: א ג ד ה חסר 408. נתן: א יתן ב שנתן ה עד שיתן

קסג. טוש"ע (שם, ב).

קס. מגילה (כו, ב).

קסד. ברכות (נג, א): "של בית רבן גמליאל לא היו אומרים מרפא בבית המדרש, מפני בטול בית המדרש", והובא להלכה בטוש"ע (שם, יז). ועי' ש"ך וט"ז (שם) שנח' אם כיום יש להיזהר בזה. ובסוכה (שם): "...ולא שחתי שיחת חולין", והובא להלכה ברמ"א (שם, כה). קסב. הרמב"ם למד כן ממשנה (ב"מ לג, א): "אבדת אביו ואבדת רבו - של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה, ורבו שלמדו חכמה - מביאו לחיי העולם הבא". ונפסק בטוש"ע (יו"ד רמב, א, וראה גם סעי' לד).

קסד. ברכות (כו, ב): "ותניא רבי אליעזר אומר... והחולק על ישיבתו של רבו... - גורם לשכינה שתסתלק מישראל", והובא בטוש"ע (שם, ג). הב"י (שם) כתב שהרמ"ך תמה על הרמב"ם מניין שאסור לתלמיד לקבוע בימ"ד בחיי רבו. והסביר (הב"י) שצ"ל שכך פירש הרמב"ם את הגמ' (סנהדרין קי, א): "כל החולק על רבו - כחולק על השכינה". ועי' רמ"א (שם) בשם תרוה"ד. קסה. ברכות (לא, ב), עירובין (סב, ב - סג, א), סנהדרין (ה, ב; פב, א), טוש"ע (שם, ד, יא).

לו רשות קט. והוא שיהיה תלמיד שהגיע להוראה קט.

ומי שלא הגיע 409 להוראה 410 ומורה קט, שוטה, רשע וגס רוח, ועליו נאמר (משלי ז, כו) כי רבים חללים הפילה. ומי שהגיע להוראה 410 ואינו מורה, הרי זה מונע תורה, ונותן מכשולות לפני העורים, ועליו נאמר (שם) ועצומים כל הרוגיה קט.

ואלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי, ומבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם, ויושבין בראש לדין ולהורות 411 בישראל, הם המכבין נרה של תורה, ומרבים המחלוקות 412, והם מחריבין 413 את העולם, ועליהם נאמר (שהש"ר ב, טו) אחזו לנו שועלים וגו' קט 414, עכ"ל הרמב"ם ז"ל.

ור' משה 415 מאיורא ז"ל 416, רבו של הר' 417 יונה ז"ל 418, ואחיו 419 ר' 420 שמואל מאיורא 421, כתבו באגרותיהם, מיום שגלו אבותינו וחרב בית מקדשנו, ונשתבשו 422 הארצות ונתמעטו התורות והלבבות 423, אין לנו עוד לומר מורא רבך כמורא שמים. וכל הדינין הראויין לעשות תלמיד 424 לרב נתבטלו, כי הגמרות 425 והפירושין והחדושין 426 והחבורים, הם המורים האנשים, והכל לפי פקחות הלבבות. ולכך היו 427 רגילים שבעירם 428 יחזיק התלמיד מדרש, ולא אמרינן בהא כל המורה הלכה בפני 429 רבו חייב מיתה. וכן התלמיד סותר דברי הרב 430 אם יוכל לפי 431 פפולר קטא, ע"כ מלשונם:

409. שלא הגיע: ד שהגיע 410. ומורה... להוראה: ג ד חסר 411. לדין ולהורות: ב שלהן ולהורות ג ד להורות ה לדין ולהורות 412. המחלוקות: א ב ג ד את המחלוקות 413. והם מחריבין: א ב ומחריבין ג ד ומחייבים 414. וגו': ה וכו' 415. ור' משה: ג ד והר' שמואל ה והרב רבי' משה 416. מאיורא ז"ל: א מאיורה ג ד מאיורא ה מאיברא 417. הר': ב רבי' 418. ז"ל: ב חסר 419. ואחיו: א ג ד ואחיו של 420. ר': ה ה"ר 421. מאיורא: א מיאורה ג ד דאיורא ה חסר 422. ונשתבשו: א נשתבשו 423. התורות והלבבות: ה הלבבות 424. תלמיד: ה התלמיד 425. הגמרות: ב ה הגמרא 426. והפירושין והחדושין: א והפירושין ה והחדושין והפירושין 427. היו: ב ה הם 428. שבעירם: ה בעירם 429. בפני: ג ד לפני 430. התלמיד סותר דברי הרב: א ב ג ד יסתור דבריו התלמיד לרב 431. לפי: ב כפי ה כרי

שבפרטים לא תקיף הידיעה, ואנו רואים מחלוקת בהבנת הפוסקים, מכל מקום רוב הדינים פשוטים, ולא מסתבר לגזור בשביל המיעוט על הרוב. וההגה"מ (פ"ה סוף אות ג) בשם מורו (המהר"ם) כתב שדווקא כל הכתוב בספרים יכול להורות בימי רבו, אבל לא יורה דבר מלבו, ולא יסמוך על ראיותיו לדמות דבר לדבר מעצמו. והובא להלכה בשו"ע (שם, ט) בשם יש מי שכתב. ועי' מהרי"ק (שו"ת סי' קסט) שכתב שהסמ"ק מצוירך כתב בשם מהר"ם שדווקא בימי התנאים והאמוראים היה הדין כן, אולם בימינו מותר לתלמיד להורות בפני רבו, והאריך לדחות דבריו. וע"ע ש"ך (ס"ק טז).

קסו. טוש"ע (שם, ד). ועי' כס"מ ובי" (שם) מניין למד הרמב"ם חילוק זה. ועי"ש שתוס' ורא"ש חילקו בעניין אחר, שאם הוא תלמיד גמור - אסור אפי' מחוץ לג' פרסאות, ואם הוא תלמיד חבר - מחוץ לג' פרסאות מותר. והובא בשו"ע (שם) בשם י"א.

קסז. טור (שם) בשם הרמב"ם, רמ"א (שם, יב).

קסח. ברמב"ם נוסף: הרי זה.

קסט. סוטה (כב, א), ע"ז (יט, ב), טוש"ע (שם, יג-ד).

קע. הובא בטור וברמ"א (שם, יג).

קעא. בשו"ת מהרש"ם (חו"מ סי' א) כתב, שאע"פ

(כב) כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ה, יא-יב), הרב המובהק⁴³² שמחל על כבודו לכל תלמידיו⁴³³ או לאחד⁴³⁴ מהם⁴³⁵, כבודו מחולק^{קעב}. ואף על פי שמחל, חייב להדרו ולכבדו^{קעג}⁴³⁶, אפילו בשעה שמחל^{קעז}.

כשם⁴³⁷ שהתלמידים חייבין בכבוד הרב, כך הרב צריך לכבד תלמידיו ולקרובן⁴³⁸. כך⁴³⁹ אמרו ז"ל⁴⁴⁰ (אבות פ"ד, יב), יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך^{קעה}⁴⁴¹. וצריך אדם להזהר⁴⁴² בתלמידיו ולאזהבם, שהם^{קעו} המהנים⁴⁴³ בעולם הזה ובעולם הבא^{קעו}⁴⁴⁴, עכ"ל⁴⁴⁵:

(כג) והמנהג⁴⁴⁶ שנהגו ישראל לנענע גופן בשעת הלימוד, לא דבר רק הוא, כי הגדה⁴⁴⁷ היא כבראשית רבה (נו, ב), התורה לא ניתנה אלא בזכות השתחויה⁴⁴⁸, שנאמר (שמות כד, א) והשתחויתם מרחוק^{קעה}. ולפיכך⁴⁴⁹ אין לנענע לצדדין, אלא לפניו^{קעט}⁴⁵⁰.

432. המובהק: ה חסר 433. תלמידיו: א ג ד תלמיד 434. לאחד: א ג לכל א' 435. מהם: ב מהם לאחר זמן 436. להדרו ולכבדו: ב ה לכבדו ולהדרו 437. כשם: ג ד וכשם 438. תלמידיו ולקרובן: ב לתלמידיו ולקרובן ג תלמידיו ולקרובן ד תלמידיו ולהקריבן 439. כך: ב ה חסר ג ד וכך 440. אמרו ז"ל: ג אחז"ל 441. חביב עליך כשלך: ג ד וכו' 442. להזהר: א ב ד ליהזר 443. המהנים: ה המזכין 444. ובעולם הבא: ה ולעולם הבא 445. ע"כ: ב ה עכ"ל 446. והמנהג: ה המנהג 447. הגדה: ג ד אגדה ה דברי אגדה 448. השתחויה: ב ההשתחואה ה ההשתחוויה 449. ולפיכך: ב לפי' 450. אלא לפניו: א חסר

בשעה שקורין, כי כשנתנה התורה נרתעו כולם, שנאמר: 'וירא העם וינעו, וכתוב (תהלים לה, י): 'כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך', להודיע כי הוא וכל עצמותיו עוסקים יחד להלל ולשבח לשם". ויש שכתבו מנהג זה ביחס לתפילה, ראה: ספר חסידים (סי' נו), שבה"ל (סי' יז), מנהיג (עמ' פה), מטה משה (סי' קיח) בשם צרור המור, רבינו יונה ומהרי"ל. וכ"כ רבינו בהל' בית כנסת (סי' כט) ובדין קדיש ופירושו (סי' ד). גם בוזה"ק (פנחס ריח, ב) מובא עניין וחשיבות ההתנועעות בשעת הלימוד. וע"ע ספר הכוזרי (ב, עט), שכתב שמנהג זה יסודו במחסור בספרים, שהיו לומדים כמה אנשים בספר אחד, וכל אחד היה מתכופף וחוזר למעמדו, ונשאר הרגל זה. הרמ"א (מת, א) כתב שנהגו המדקדקים להתנועע בשעה שקורין בתורה, דוגמת התורה שנתנה ברתת, וכן בשעה שמתפללים, על שם "כל עצמותי תאמרנה". והמשנ"ב (סי' ה) כתב שיש אחרונים שסוברים שאין להתנועע בתפילת שמו"ע. וכתב למעשה (עפ"י הפמ"ג) שהדבר תלוי בכוננת הלב של כל אחד. קעט. כך גם נראה מלשון המהרי"ל (מובא במג"א שם), שכתב לפניו ולאחוריו. ובמשנ"ב (שם) כתב בשם האליה זוטא שיש המתנועעים תנועה משובשת - הגוף עומד על עמדו, ובראש הופכים פעם לימין ופעם לשמאל - וזה דרך גאוה, ואין לעשות כן.

קעב. קידושין (לב, א): "א"ר יצחק בר שילא א"ר מתנה אמר רב חסדא: האב שמחל על כבודו - כבודו מחול, הרב שמחל על כבודו - אין כבודו מחול; ורב יוסף אמר: אפי' הרב שמחל על כבודו - כבודו מחול, שנאמר (שמות יג, כא): 'וה' הולך לפנייהם יומם'. וכדעת הרמב"ם שפסק כרב יוסף, כן פסקו הרי"ף (שם יג, ב), הרא"ש (שם פ"א סי' נג) והטוש"ע (שם, לב). קעג. ולכבדו - ברמב"ם ליתא. קעד. גמ' (שם, ב), טוש"ע (שם). קעה. טוש"ע (שם, לג). קעו. ברמב"ם נוסף: הבנים. קעז. ירושלמי (ברכות פ"ב ה"ח כ, א): "תלמידיה דבר נשא, חביב עליה כבריה". ובספרי (דברים, לד): "לבניך - אלו תלמידך, וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים... וכשם שהתלמידים קרויים בנים, כך הרב קרוי אב...". קעח. רבינו במקום אחר (מנהג רז"ל בת"ת) למד כן מפסוק אחר, וז"ל: 'ומרגילין התינוקות לנענע גופן בשעת הלמוד, כמו שכתוב במתן תורה (שמות כ, טו): 'וירא העם וינעו'. וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ב, יא): 'עבדו את ה' ביראה'. וכ"ה בכלבו (סי' עד). וראה גם מחז"ו (סי' תקח) ובעל הטורים (שמות כ, טו). ובדומה לזה כתב האבודרהם (עמ' מג): "ונהגו ישראל להתנועע

ולא חזי למקרי בלא נעימה ובלא זמרה ⁴⁵¹ קפא, כדאמרינן (עירובין נד, א), חיים הם למוציאיהם (משלי ד, כב), למוציאיהם ⁴⁵² בפה קפא :

(ד) ונהגו ⁴⁵³ לעשות סעודה ביום סיום הספר ⁴⁵⁴, והטעם נמצא בהגדה (שהש"ר א, ט) על פסוק (מ"א ג, טו) ויקץ שלמה והנה חלום וגו' ⁴⁵⁵, ויעש משתה לכל עבדיו, ואמר רבי אלעזר מכאן שעושיין סעודה לגמרה של תורה, שהרי שלמה כשאמר לו הקב"ה (שם, יב) הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה ⁴⁵⁶ קפב ואחריך לא יקום כמוך, וכתוב ויקץ שלמה והנה חלום. ומיד שהיה שומע צפצוף העופות והיה מבין ⁴⁵⁷ לשונם, מיד עשה ⁴⁵⁸ משתה לכל עבדיו. הא למדת שעושיין סעודה ⁴⁵⁹ לגמרה של תורה. ולכך עושיין סעודות גדולות ⁴⁶⁰ ביום שמחת תורה לכבוד סיום התורה ⁴⁶¹.

⁴⁶² קפד אמר רבי יהושע בן לוי המהלך בדרך ואין עמו לוי, יעסוק בתורה, שנאמר (משלי א, ט) כי לויית חן הם ⁴⁶¹ לראשך. חש בראשו, יעסוק בתורה, שנאמר כי לויית חן ⁴⁶² הם לראשך ⁴⁶³. חש בגרונו, יעסוק בתורה, שנאמר ⁴⁶⁴ (שם) וענקים לגרותיך ⁴⁶⁵. חש במעיו ⁴⁶⁶, יעסוק בתורה, שנאמר (שם ג, ח) רפאות תהי לשרך. ⁴⁶⁷ חש בעצמותיו, יעסוק בתורה, שנאמר (שם) ושקוי לעצמותיך. חש בכל גופו, יעסוק בתורה, שנאמר (שם ד, כב) ולכל בשרו מרפא ⁴⁶⁷.

כתיב (שופטים ה, י) רוכבי אתונות צחורות וכו' ⁴⁶⁸ קפה אלו תלמידי חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה לתלמוד תורה. צחורות, שעושיין אותה כצהרים. יושבי על מדין, שדנין ⁴⁶⁹ דין אמת לאמתו. הולכי, אלו בעלי מקרא. על דרך, אלו בעלי משנה. שיחו, אלו בעלי תלמוד ⁴⁷⁰, שכל שיחתן ⁴⁷¹ תורה.

451. זמרה: א ב זמירה 452. למוציאיהם: ב ה למוציאם 453. ונהגו: ה נהגו 454. הספר: ה התורה 455. וגו': ב ה חסר 456. היה: ב יהיה 457. והיה מבין: א ה היה מבין ב ומבין 458. עשה: ד ויעש 459. סעודה: א ג ד משתה 460. גדולות: א ג ד גדולות ג"כ 461. הם: ב הן ה היא 462. כי לויית חן: א ב ד ה חסר 463. הם לראשך: א ה חסר ב וענקים לגרותיך 464. חש בגרונו יעסוק בתורה שנא': א ב ה חסר 465. וענקים לגרותיך: ב חסר 466. במעיו: ד בבני מעיו 467. חש... מרפא: ג ד וכו' 468. וכו': א ב ג ד חסר 469. שדנין: א ד שהם דנים ב ג שהם דנין 470. אלו בעלי תלמוד: א ב ב ג ד חסר

קפ. מגילה (לב, א): "ואמר רבי שפטיה אמר רבי יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה - עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ, כה): 'זגם אני נתתי להם חקים לא טובים' וגו'..." ועי' מהרש"א שם.

קפא. בעירובין (שם) איתא שאין ללמוד בלחש, משום שע"י שמוציא הדברי תורה בפה, זוכר אותם. ולא נזכר שם עניין הנעימה והזמרה בלימוד. ועי' תוס' (מגילה שם ד"ה והשונה) שכתבו שעניין הזמרה בלימוד הוא כדי לזכור מה שלומד, וממילא עניינם שווה.

קפב. בפסוק נוסף: לפניך.

קפג. לשון ס' האשכול (קעג, ב). ובדומה לזה כתבו: שבה"ל (ס' שעב), רוקח (ס' רכב), או"ז (ח"ב ס' שכ) ואהל מועד (שער סוכה ולולב, דרך ג, נתיב ח). וכ"כ הב"י (תרסט, א) בשם הג"א בשם או"ז, והובא ברמ"א (שם).

קפד. אמר... לתורה: עירובין (נד, א-ב).

קפה. בגמ' נוסף: רוכבי אתונות.

קפו. בגמ' נוסף: דברי.

אמר רב חסדא אין תורה נקנית אלא בסימנין⁴⁷¹, שנאמר⁴⁷¹ (דברים לא, יט) שימה בפיהם, אל תקרי שימה אלא סימנה. ורבי אבהו⁴⁷² אמר מהכא (ירמיהו לא, כ) הציבי לך ציונים, עשו ציונים⁴⁷² לתורה קפד⁴⁷³.

קפס ואמרו ז"ל⁴⁷⁴ (תענית ז, א), התורה⁴⁷⁵ נמשלה למים, מה המים יורדין טיפין ונמשכין⁴⁷⁶ נחל גדול, כך דברי תורה, אדם לומד⁴⁷⁷ היום הלכה⁴⁷⁸ ולמחר הלכה, עד שיודע הרבה קפא. קצב ומה המים⁴⁷⁹ יורדין מגבוה⁴⁸⁰ לנמוך, כך דברי תורה מורדין לבי⁴⁸¹ האדם מגבוה לנמוך קצב קצב.

ואמרו ז"ל (יומא יט, ב), כל⁴⁸² המדבר בדברים בטלים, עובר בעשה, שנאמר (דברים ו, ז) ודברת בם, ולא בדברים בטלים קצד.

471. שנא': א ב ג ה שנא' ולמדה את בני ישראל 472. עשו ציונים: ב ה חסר 473. לתורה: ה לתורה ע"כ 474. ואמרו ז"ל: א וארז"ל 475. התורה: א ב ג ד שהתורה 476. נחל: ב נהר ה מהן נהר 477. לומד: ב ה למד 478. היום הלכה: ה הלכה היום 479. המים: א מים 480. מגבוה: ג ד מן הגבוה 481. לב: ב את 482. כל: ב ה חסר

לומר לך מה מים אינם מתכנסין במקום מדרון, אלא נזחלין מעליו ומתקבצים במקום אשבורן, כך דברי תורה אינם נמצאים בגסי הרוח, ולא בלב כל גבה לב, אלא בדכא ושפל רוח...."

קצד. רבינו הביא רק את הדעה הראשונה הנוכרת בגמ' (יומא שם): "אמר רבא: השח שיחת חולין - עובר בעשה, שנאמר (דברים ו, ז): 'ודברת בם' - בם ולא בדברים אחרים, רב אחא בר יעקב אמר: עובר בלאו, שנאמר (קהלת א, ח): 'כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר'". ופרש"י (שם): "ולא בדברים אחרים - שיחת הילדים וקלות ראש". ובפירושו לאבות (פ"ג, י) כתב ששיחת הילדים, היינו ליצנות (וראה גם בפירושו לברכות לא, א ד"ה שיחה). ונראה שרבינו שינה לשון הגמ' (וכתב: "דברים בטלים"), לרמוז שאין הכוונה שמדבר סתם שיחת חולין, אלא שיחה שיש בה קלות ראש. וראה גם מאירי (שם) שהכוונה שלא יהיה יושב קרנות, ושלא ידבר שיחה בטילה, אלא רק כפי הצורך. ובדומה לזה כתב המג"א (סו"ס קנו). והובא עניין זה להלכה ברמב"א (רמו, כה ובד"מ אות ט) בשם הגה"מ (ד"ק, פ"ג, יג) בשם חז"ל. ופשוט שאין הכוונה שעובר ממש בעשה או בלאו מן התורה, אלא הוא על דרך אסמכתא. וכ"כ בתורה תמימה (דברים שם, הערה לג) עפ"י סה"מ לרמב"ם (שורש ח). וראה גם מאירי (שם), שכתב שדברי חכמים בזה הם על

קפז. פרש"י (שם ד"ה סימנין): "סימני השמועות זו אחר זו, וסימני חכמים כדרך שיש בהש"ס".

קפח. בגמ' (שם) הובאה דעה נוספת, דעת ר' אליעזר, הלומד כן מהפסוק (משלי ז, ד): "אמר לחכמה אחתי את ומדע לבינה תקרא" - עשה מודעים לתורה. ואפשר שלא הביאו, משום שרבא למד מכאן עניין אחר, שיש לעשות מודעים לתורה (לקבוע עיתים לתורה).

קפט. מכאן עד סוף הסי' לשון הסמ"ק (סי' קה), מלבד דברי ר"פ בסיום.

קצ. ונמשכין - בסמ"ק שם: ונעשין.

קצא. בתענית (שם) לא הובא הדימוי של "טיפין טיפין", ונראה שמקורו מדרש תהלים (א, יח): "מה המים יורדין טפין טפין ונעשין נחלים נחלים, אף דברי תורה - אדם לומד הלכה אחת היום, והלכה אחת למחר, עד שמתגבר ונובע כמעין".

קצב. ומה... לנמוך: ליתא בסמ"ק שם.

קצג. פשט לשון רבינו, שהתורה מורידה את לב האדם להיות נמוך, אולם בתענית (שם) כתוב: "מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה". דהיינו שהאדם צריך להיות בעל דעה שפלה, כדי שדברי תורה יוכלו להתקיים בו. וכ"כ ברמב"ם (פ"ג, ט), וז"ל: "דברי תורה נמשלו כמים, שנאמר (ישעיהו נה, א): 'הוי כל צמא לכו למים',

ועוד אמרו ז"ל⁴⁸³ (ברכות ה, א), כל⁴⁸⁴ שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, מביא עליו יסורין קצ"ה, שנאמר (תהלים לט, ג) החשיתי מטוב וכאבי נעכר, ואין טוב אלא תורה, שנאמר (משלי ד, ב) כי לקח טוב נתתי לכם קצ"ו⁴⁸⁵.

ואף על פי שלמד תורה, צריך לזהר שלא ישכח קצ"ז. וגם אפילו נזהר שאינו שוכח מה שלמד, אף על פי כן צריך ללמוד⁴⁸⁶ דברים אחרים.

ושמעתי בשם הר"פ קצ"ח⁴⁸⁷ ז"ל שהקורא באשרי תמימי דרך (תהלים קיט), ממשיך לבו לתורה: (כה) קצ"ט גרסינן במסכת הוריות (יג, ב), חמשה דברים יפים לתלמוד^ד, האוכל פת חטין ק"א, ואין צריך לומר חטין עצמן, והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח, והרגיל ביינין ובבשמים. ⁴⁸⁸ ואמרין (שם) חמרא וריחני פקחין⁴⁸⁸. והרגיל בשמן זית, והשותה מים שבשירי⁴⁸⁹ עיסה. ויש אומרים אף הטובל אצבעותיו במלח ואוכל אחת ולא שתיים, וסימנך קמיצה^ב.

חמשה⁴⁹⁰ דברים משכחין את⁴⁹¹ התלמוד, האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול⁴⁹² וכלב^ג, והאוכל לב בהמה, ויש אומרים אף לב עוף^ד, והרגיל בזיתים, והשותה ממים הנותרים

483. ועוד אמרו ז"ל: א ג ד ואמרו 484. כל: א ב ג ד כל מי 485. לכם: א לכם תור' ב לכם תורתי אל תעזובו 486. צריך ללמוד: א צרי' שילמו' ב למוד ה ילמוד 487. הר"פ: ב ה הר"י 488. ואמרין... פקחין: ג ד חסר 489. שבשירי: ב ג ה שבשירי 490. ה': ה וחמשה 491. את: ד ה חסר 492. וממה שאכל חתול: ה וחתול

רא. חטין - בגמ' שם: פחמין. וכן הגירסא בסמוך. ופרש"י - פת האפוי בגחלים. ובמסורת הש"ס הביא נוסח אחר, וכמובא כאן.
רב. עי' פרש"י (שם ד"ה וסימנך).

רג. וכלב - בגמ' לפנינו ליתא. בחופת אליהו (מובא בסוף ספר ראשית חכמה, שער ו) הוסיף שהאוכל ממה שאכל כלב, גם כן גורם לשכחה. וכתב בשו"ת יבי"א (ח"ב חיו"ד סי' ח), שאף שבספר זבחי צדק (סי' קטז) כתב שאנו אין לנו אלא דברי הגמרא, ושם לא נזכר כלב אלא חתול ועכבר, מכל מקום נראה שטוב לחוש גם לזה, משום שהש"ס נקט דברים שמשכחים ביותר ובריא היזקם, אבל שאר הדברים אינם חמורים כל כך, אבל ראוי להזהר גם מהם.

רד. וי"א אף לב עוף - בגמ' לפנינו ליתא. ועי' ש"ך (עב ס"ק ב) שכתב שהתשב"ץ החמיר על עצמו שלא לאכול גם לב עוף, והוסיף שכן ראה נזהרים בזה. וכן כתב החגורת שמואל (על הלבוש שם אות יד).

דרך צחות. ולפירוש ר"ח (על אתר) אין הכוונה לשיחה בעלמא כלל, אלא לזה השח באמצע לימוד תורה. ויש שתמהו (האדר"ת, עובר אורח סי' קנו) על פירושו, מדוע רק לשיחת חולין אסור, והרי כל שיחה אסורה תוכ"ד לימוד, אפי' בדברים שיש בהם תועלת.

קצה. מביא עליו יסורין - בגמ' שם: הקדוש ברוך הוא מביא עליו יסורין מכווערין ועוכרין אותו.

קצו. והובא מאמר חז"ל זה בקיצור גם בהגה"מ (שם). ולעיל (סי' י) הביא שכל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, הרי זה בכלל "כי דבר ה' בזה", עי"ש.

קצו. ראה אבות (פ"ג, ח), מנחות (צט, ב), יומא (לח, ב), אדר"נ (נ"א פכ"ד).

קצח. לא מצאנו עוד מי שהביא כן בשמו.

קצט. סי' זה מהגמ' בהוריות (שם), בתוספת ביאור שהביא רבינו מהערוך.

ר. יפים לתלמוד - בגמ' שם: משיבים את הלימוד, ובמסורת הש"ס הביא נוסח אחר, והוא כנוסח הנזכר כאן.

מן הרחיצה⁴⁹³, והמטבל⁴⁹³ רגליו זו על גב זו, ו"והמזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד⁴⁹⁴, והמניח כליו תחת מראשותיו, והמנגב ידיו בחלוקן⁴⁹⁴.

עשרה דברים קשים לתלמוד, העובר תחת אפסר הגמל⁴⁹⁵, ואין צריך לומר גמל⁴⁹⁶ עצמו, והעובר בין שני גמלים, ובין⁴⁹⁷ שתי נשים, ואשה העוברת בין שני אנשים, והעובר על הגשר שלא עברו תחתיו מים שלשים⁴⁹⁷ יום, וההולך לריח הנבילה⁴⁹⁸, והאוכל בשר מזומא⁴⁹⁸ ליסטרוץ. פירש הבעל⁴⁹⁸ הערוך (ער' זמלסטר), הוא כלי⁴⁹⁹ של מתכת, ראשו אחד מזלג, והאחר⁵⁰⁰ כף. במזלג מעלין בשר⁵⁰¹ מן היורה⁵⁰², ובכף מעלין⁵⁰³ מרק⁵⁰⁴. פירוש אחר, זו מה עושה⁵⁰⁵ לי תרין. כלומר, דין עביד תרין עבירתא. פירוש אחר, מעביר הזוהמא לסטר⁵⁰⁶. פירוש אחר⁵⁰⁷, לשון יוני הוא קורין אותו ליסטרוץ⁵⁰⁷, קרוב ללעזות שקורין⁵⁰⁸ מנישטרא⁵⁰⁹, כלומר זו מנישטרא, ע"כ. והאוכל פת שלא בשלה כל צרכו⁵¹⁰, והשותה מאמת המים העוברת בבית הקברות, והמסתכל בפני המת. ויש אומרים אף הקורא כתב שעל גבי הקבר⁵¹¹.

שאלו תלמידיו (הוריות שם, א) את רבי אלעזר ברבי⁵¹¹ צדוק, מפני מה כלב מכיר את קונו, וחתול אינו מכיר את קונו⁵¹². אמר להם, ומה האוכל ממה שנותר לעכבר⁵¹³ משכח⁵¹⁴ תלמודו, האוכל עכבר⁵¹⁵ עצמו לא כל שכן⁵¹⁵.

493. ממים הנותרים מן הרחיצה: א מים שבשיורי רחיצה וי"א אף הרוחץ ממים הנותרי' מן השתיה ג ד מים שבשיורי רחיצה וי"א אף הרוחץ ממים הנותרי' מן השתיה או השות' ממי' הנותרי' מן הרחיצה 494. בחלוקן: א ג ד לחלוקן 495. הגמל: ב של גמל 496. גמל: א ג ד הגמל 497. ובין: א ג ד או 498. הבעל: ג ד בעל ה הרב בעל 499. כלי: ג ד כלי א' 500. והאחר: ב והאחת 501. מעלין בשר: ב עולין הבשר ה מעלין הבשר 502. מן היורה: א ב ג ד מהיורה 503. מעלין: א חסר 504. מרק: ב ד המרק ג המזוק ה הירק 505. עושה: ה עושין 506. הזוהמא לסטר: א ב ג ד זוהמא לסטר 507. אותו ליסטרוץ: ב אותה ליסטרא ה אותו ליסטרא 508. שקורין: א שקורי' אותו 509. מנישטרא: ד מנישט"א 510. צרכו: ב ה צורכה 511. את ר' אלעז' בר': ב את ר' אלעזר בר' ג ד לר"א בר ה של ר' אלעזר בר' 512. מכיר את קונו: ב מכיר ה מכירו 513. לעכבר: ב מן העכבר ה מעכבר 514. משכח: ב משכח את 515. האוכל עכבר: א ב ה עכבר ג חסר

רה. ראה שנו"ס, שלפי חלק מכתה"י גם רחיצה ממים שנשארו מהשתייה משכח הלימוד. וכ"א באוצר המדרשים (אייזנשטיין, חופת אליהו, עמ' 175).

רו. והמטבל - בגמ' לפנינו: והרוחץ.

רז. והמזיע... בחלוקן: לפנינו בגמ' כתוב רק: "וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו".

רח. הובא בחופת אליהו (שם).

רט. התשב"ץ קטן (סי' רפז) כתב שהמהר"ם לא היה מנגב ידיו בחלוקן, ולא היה מניח כליו תחת מראשותיו, משום שקשה לשכחה. והובא במג"א (קנח ס"ק יז) ובמשנ"ב (ס"ק מה), וכתב שהפמ"ג הסתפק אם דווקא חלוקן או גם שאר בגדיו.

רי. שלשים - בגמ' לפנינו: ארבעים.

ריא. וההולך לריח הנבילה - בגמ' לפנינו: והעובר מתחת ריח רע של נבילה. ופרש"י (שם): "כלומר, ההולך ומריח ריח נבילה, דכל ההולך ומריח - הוי עובר תחת אותו ריח, שהריח הולך ועולה".

ריב. נדצ"ל: מזוהמא.

ריג. בערוך רק כתב: בלשון יוני, כף המקבל את המרק. ריד. בקצש"ע (קכת, יג) ובכה"ח (ב ס"ק ג) כתבו שהחשש הוא דווקא בכתב בולט ולא בשקוע (מקורם תלמידי האר"י).

רטו. עי' מהרש"א (חד"א שם) בביאור העניין.

וצריך כל⁵¹⁶ אדם רטו לזוהר ריז⁵¹⁷ מכל אלו⁵¹⁸ הדברים המשכחין את⁵¹⁹ החכמה והתלמוד⁵²⁰,
וירגיל בדברים⁵²¹ שהם יפין להם:

נשלמו הלכות תלמוד תורה:

ואחר שיצא⁵²² מבית המדרש, ילך⁵²³ לסעוד. והא לך⁵²⁴ הלכות סעודה בעזרת השם⁵²⁵:

516. כל: א ג ד חסר 517. לזוהר: א ג להזוהר 518. אלו: א אלה 519. את: ב ה חסר 520. והתלמוד:
ד ואת התלמוד 521. בדברים: ב ג ה הדברים 522. שיצא: ג ד יצא 523. ילך: ג ד חסר 524. והא
לך: ה והילך 525. בעזרת השם: ב ה חסר

ריז. ממש"כ שצריך להזוהר, ולא כתב לשון איסור -
לכאורה משמע שאין בזה איסור, אלא רק זהירות
בעלמא. וכ"כ בספר זיכרון (ח"ב) עפ"י ס' חסידים הנ"ל,
שאינן בזה איסור אפי' דרבנן, כיון שאין מוכרח שישכח,
אלא רק ייחלש הזיכרון שלו, והרי אינו מתכוון לשכוח
תלמודו. אך הוסיף שראוי להזוהר בזה בכל אופן, שלכך
מנו אותם חז"ל.

רטו. צ"ע אם נשים ג"כ מוזהרות בכל זה. החו"ד (עב ס"ק
ב) כתב שהזכרים אין אוכלים לב עוף, שקשה לשכחה.
וכ"כ הבית לחם יהודה (שם ס"ק ג), הוב"ד בדרכי
תשובה (ס"ק ה) ובכה"ח (ס"ק ו). ומדבריהם מבואר
שרק הגברים מוזהרים בכך, ולא הנשים. והטעם, משום
שפטורות ממצות ת"ת, וממילא אין עליהן איסור לשכוח
את שלמדו. ואף שחייבות ללמוד את ההלכות הנוגעות
להן למעשה, אין זה משום מצות ת"ת, אלא רק כדי
שידעו כיצד לקיים המצוות, ובזה אין חשש שכחה.
ובעניין עם הארץ, אם מותר באלה, עי' ספר חסידים (סי'
תרח) שכתב שאינו מוזהר.

הלכות סעודה*

(א) כשכני אדם באין לסעוד, הגדול שבכלן¹ נוטל ידיו תחלה, ומברך על נטילת ידים². וכן כלם זה אחר זה, איש² לפי גדלו¹. והגדול מסב³ בראש, ואחריו כל אחד, איש לפי⁴ גדלו¹. ודין⁵ נטילת ידים ביארנו למעלה בהלכותיו⁶ באר היטב:

(ב) ותכף אחר נטילת ידים⁷ יברך המוציא, דהכי אמרו ז"ל (נב, ב), תכף לנטילת ידים סעודה⁸.

1. הגדול שבכלן: ב גדול שבכולם 2. איש: ה איש איש 3. והגדול מסב: ה הגדול יושב 4. אחד איש לפי: ב אחד ואחר לפי ה אחד כפי 5. ודין: ה ודיני 6. בהלכותיו: ה חסר 7. ידים: א ג ד ידים סעודה 8. לנטילת ידים סעודה: ה לנטילה אכילה

ה. גמ' (שם): "דתניא, כיצד סדר הסבה: בזמן שהן שתי מטות - גדול מסב בראש ושני לו למטה הימנו, בזמן שהן שלש מטות - גדול מסב בראש, שני לו למעלה הימנו, שלישי לו למטה הימנו". והוא ברמב"ם ובטור (שם). אולם השו"ע השמיט ד"ז, כיון שכיום לא נהוג להסב. וכתב המאירי (שם): "אתה למד ממנה דרך סלסול וכבוד הגדולים בסעודה, הן לסדר היסב, הן להקדמת הנטילה ושאר מיני כבוד, לפי מנהג העם ולפי מנהג המקום".

ו. בגמ' (מב, א): "שלש תכיפות הן... תכף לנטילת ידים ברכה". ונחלקו הפוסקים באיזה נטילה מדובר. רש"י (ד"ה לנטילת) ותוס' (ד"ה תיכף) פירשו שמדובר במים אחרונים (ובגליון הש"ס כתב שכן מבואר בסוגיאין). וכ"מ דעת הרמב"ם (פ"ו, כ), וכ"כ הגה"מ (שם אות ע) בשם תוס' ורבינו שמחה, וכ"כ הטור (קסו, א) בשם הרי"ף, הרמב"ם ורבינו יואל [והעיר הבי"ש שם שלא ברור כיצד למד הטור כן בדעת הרי"ף, שהרי רק הביא לשון הגמ'. וע"ע בי"ח שם שכתב לבאר דבריו]. וכ"כ סידור רש"י (סי' עח), ס' הסדרים לרש"י (סי' סג), מחז"י (סי' נו), ס' ההשלמה, הרא"ה, המכתם והרשב"ץ (מב, א). ומאידך, בגמ' (נב, ב) נאמר: "תכף לנטילת ידים סעודה". וכן מהירושלמי (פ"א ה"א ו, א) משמע שמדובר במים ראשונים, וז"ל: "וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה, אין השטן מקטרג באותה סעודה". וממה שאמרו: "אין השטן מקטרג בסעודה", משמע שמדובר בנטילה שקודם הסעודה. וכן ביאר דבריו ההגה"מ והטור (שם). ואכן כמה ראשונים כתבו שיש לתכוף הן בראשונים והן באחרונים, ראה: ס' המנהיג (עמ' עט), ראבי"ה (ח"א ס' קנא וקנד), ריטב"א (הל' א. כלבו (סי' כד)).

א. כלבו (סי' כד).

ב. סי' זה ליתא בכלבו.

ג. בגמ' (מו, ב) שאלת ריש גלותא מרב ששת: "מים ראשונים מהיכן מתחילין? אמר ליה: מן הגדול. ישב גדול וישמור ידיו עד שנוטלין כולן?" - והשיב רב ששת שמביאים לו מיד שולחן קטן והוא מתחיל לאכול (ופרש"י, שלפני כל אחד היו מביאין שולחן קטן). ומסכם רב ששת: "אנא מתניתא ידענא, דתניא... מים הראשונים מתחילין מן הגדול (ופרש"י, שלא לתר מביאים השולחן הקטן לפניו)". וכתב הבי"י (קסה, ב) שעכשיו שאין אנו נוהגים בשולחנות קטנים, לא היה לגדול ליטול ראשון, כדי שלא יישב וישמור ידיו עד שייטלו כולם. מכל מקום, כיון שהברייתא אמרה בסתם שמתחילים מן הגדול, משמע שבכל מקום ובכל זמן צריך לחלוק כבוד לגדול ליטול תחילה. והוסיף שכ"ג דעת הרמב"ם (פ"ז, א), שלא חילק בזה. אולם הטור (קסו, א) כתב שהרא"ש היה רגיל כשהיה מסב בסעודה עם אחרים ליטול באחרונה, שלא להפסיק ושלא לדבר. השו"ע (קסה, ב) פסק בסתם כרמב"ם, והביא מנהג הרא"ש. וכתב המשנ"ב (ס"ק ה) שבסעודות גדולות שיש הרבה מסובין, אם ימתינו כל המסובין עד שייטול הגדול, יהיה הרבה מאוד, וגם יבואו לידי דיבור בינתיים - מן הנכון שהגדול ייטול תחילה כבזמן הש"ס, ולא יוציאם בברכת המוציא, אלא יברך לעצמו, וכן כאו"א מן המסובין ייטול ידיו ויברך לעצמו, ולא יצטרך לשהות כלל. וראה גם ערוה"ש (שם, ג) שכתב שהמנהג כיום שהגדול נוטל ידיו ראשון.

ד. עפ"י ברייתא (שם).

ואין משיחין בסעודה, שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה⁹. אסור לאדם¹⁰ ליטול כלום ממה שלפניו¹¹ וליתן ביד בנו של בעל הבית, שמא יתבייש בעל הבית¹²:

(ג) ובעל¹² הבית בוצע¹³, כדי שיבצע בעין יפה¹⁴, והאורח מברך ברכת המזון¹⁴, כדי שיברך לבעל¹⁵ הבית¹⁶. ואם היו כולן בעלי בית¹⁶, הגדול¹⁷ שבכולן יברך המוציא ועל המזון¹⁷. ולוקח הפת בשתי ידיו ומברך¹⁸ הכי, ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, המוציא לחם מן הארץ¹⁸. ועשר¹⁹ תיבות יש²⁰ בכרכה זו, כנגד עשר מצות התלויות בתבואה²⁰. ואלו הן, לא תחרוש,

9. ויבא לידי סכנה: ה ויחנק 10. לאדם: ב ה לאורחים 11. שלפניו: ב שלפניהם 12. ובעל: ה בעל 13. בוצע: ג בוצעו 14. המזון: ה מזון 15. לבעל: א ב ה בעל 16. בית: א הבי 17. הגדול: ג ד ה גדול 18. הכי... הארץ: ב ברוך... הארץ ה המוציא 19. ועשר: ב עשר 20. יש: ד חסר

הטור (שם), והוסיף שאפי' אם האורח גדול, בעה"ב בוצע, כדי שיתן לכולם בעין יפה. וכ"פ השו"ע (שם). וכתב הדברי חמודות (פ"ז אות כב) שכיום נהגו שהגדול בוצע, שהרי בלאו הכי אין נותן לכאור"א פרוסה אלא כזית, א"כ לא שייך עין יפה, והביאו המג"א (ס"ק לב). אמנם המשנ"ב (ס"ק עד) הביא שכמה אחרונים מקפיקים בזה, אולם בסעודה שכאור"א מהמסובים אוכל מכיכרו ומברך לעצמו, בוודאי הנכון שבעה"ב יכבד לגדול שיבצע תחילה, שאין כאן טעם משום עין יפה.

י. והאורח... הארץ: ליתא בכלבו.

יא. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (רא, א). וכתב הרא"ש (פ"ז סי' יא) שהאורח מברך אפי' בעה"ב גדול ממנו, אך אם בעה"ב מוותר על ברכתו, רשאי לברך בעצמו, שלא תיקנו ליתן לאורח אלא לטובת בעה"ב. וכ"פ הטוש"ע (שם). והוסיף הרמ"א (שם) שהיה שיקול ליתן לברך למי שירצה. ועי' ביה"ל (ד"ה ואם).

יב. רמב"ם (שם), תוס' (מו, א ד"ה לא) ומרדכי (סי' קלג). וכ"פ הטוש"ע (קסז, יד; רא, א).

יג. משנה (לה, א), רמב"ם (פ"ג, ב), טוש"ע (קסז, ב). יד. ירושלמי (חלה פ"א ה"ו ט, ב): "עשר מצות אדם עושה עד שלא יאכל פרוסה... ר' צחק בידו (=פ"י הפני משה: כשבא לאכול, מניח ידיו על הפרוסה), אתי מיסב (=לאכול), הוא פשט עשר אצבעותיה ואמר: הרי קיימתי עשר מצוות". ובדומה לזה במדרש ויכלו (אוצר המדרשים, אייזנשטיין, עמ' 157): "ובשעה שמברך המוציא, ויחזו לחם בעשר אצבעותיו, כנגד עשר מצוות שמקיים". ונזכר בפוסקים רבים, מהם: אוצה"ג (ברכות, חלק הפירושים, עמ' 83) בשם רה"ג, ספרי דבי רש"י (מחז"ו סי' עט; סידור רש"י סי' תכ), מנהיג (עמ' רו) בשם תשובת רש"י, ס' הישר (חי' סי' שעט), שבה"ל

ברכות פ"ו, כא) ואהל מועד (שער הברכות דרך ו). גם הטור כתב שאביו הרא"ש נהג לתכוף גם במים ראשונים. השו"ע (שם) הביא שתי הדעות בשם י"א, וסיים: "וטוב להיזהר", ומשמע שמן הדין א"צ לתכוף במים ראשונים, אבל ראוי לעשות כן. ועי' רמ"א (שם) ונו"כ. ז. תענית (ה, ב). ואיתא בירושלמי (פ"ו ה"ו מט, ב) שאפי' אסותא אין לומר למתעטש בסעודה, משום סכנה. והובא להלכה בטוש"ע (קע, א). ובמג"א (ס"ק א) הוסיף עפ"י הגמ' שם, שאפי' בדברי תורה אסור, והובא במשנ"ב (ס"ק א), וכתב שבין תבשיל לתבשיל מותר. ועי' פרישה, ברכ"י, שע"ת (ס"ק א) וערוה"ש (סעי' ב) מדוע רבים מקילים בזה בימינו.

ח. דרך ארץ רבה (פרק ט), הובא בחולין (צד, א), והיא תקנת חכמים מפני מעשה שהיה, עי"ש. והטעם לזה, שאפשר שאין לבעה"ב אלא מה שהביא לפניו, ואם ייתנו לבנו הקטן, לא יהיה לו מה ליתן להם, ויבוא לידי בוש. ד"ז הובא ברי"ף (חולין לג, א), ברמב"ם (פ"ז, י) וברא"ש (חולין פ"ז סי' יח), ונפסק בטוש"ע (שם, יט). והב"ח (שם, יד) הביא דעת רבינו יונה (על הרי"ף מב, ב ד"ה בין), שדווקא לבנו לא ייתן, אבל אחד לשני רשאים לתת - מאחר שהוא זימן אותם, אינו מקפיד במה שנותנים אלו לאלו. וכתב המשנ"ב (ס"ק מ) בשם המג"א וא"ר שדווקא ככה"ג שהסעודה מצומצמת הדין כן, אבל אם יש הרבה על השולחן ולא יחסר אם ייתנו, רשאים ליתן. ולפי זה כ"ש אם כבר כלו לאכול ונשתייר, שיותר ליתן להם מהשיריים. ובספר שמן רוקח חוכך להחמיר בכל זה.

ט. גמ' (מו, א), רמב"ם (שם, ב), טוש"ע (קסז, יד). וכתב רבינו יונה (על הרי"ף שם ד"ה בעל) שמכאן נראה שמנהגם היה שהבוצע נותן לכולם שלפניו. והביאו

לא תחסום, שדך²¹ לא תזרע²² כלאים, לקט, שכחה, פאה²³, תרומה, מעשר²⁴ ראשון, מעשר שני, חלה²⁵. וכנגד עשר²⁶ תיבות שיש בפסוק (תהלים קד, יד) מצמיח חציר²⁷. "וכנגדן יש לו ליקח הפת בעשר אצבעותיו, דהיינו בשתי ידיו"²⁸:

(ד) שנים או שלשה או יותר²⁸ שאכלו על שלחן אחד, האחד פוטר את כולן מברכת הלחם, אם לא ירצו כל אחד לברך בעצמו²⁹. "והגדול מברך אם אין שם בעל הבית"³⁰. ואף על פי שכל אחד אוכל מכרו, אחד פוטר את כולן³¹. והר"ש ז"ל (מה, ב ד"ה מצוה) כתב שמצוה ליחלק ולברך כל אחד לעצמו. "והמנהג שאחד מברך לכולן"³²:

21. שדך: ד ה חסר 22. לא תזרע: ה חסר 23. פאה: ב ופאה ה ופיאה 24. מעשר: ב ומעשר 25. חלה: א ב ג ה חסר 26. עשר: ב ה עשרה 27. חציר: ב חציר לבהמה 28. או יותר: ה חסר 29. בעצמו: א ב ג ה לעצמו

(מלאכות הנעשות בתבואה). ונראה מלשונם, שהטעם העיקרי לאחוז הפת בי' אצבעות הוא הטעם הנוכרי בירושלמי.

יז. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

יח. ראה הערות קודמות. מלשון רבינו מבואר שיש להחזיק הפת בשתי ידיים, וכן משמע מרוב הפוסקים הנ"ל, מהירושלמי וממדרש ויכלו, שכתבו שיש לאחוז הפת בעשר אצבעות. אמנם הטוש"ע (שם) כתבו: "ויתן שתי ידיו על הפת", ולכאורה משמע שיש להניח הידיים, ואין צריך לאחוז. אולם, בכל דבר שמברך עליו לאוכלו או להריח בו נפסק שצריך לאחוז בימינו (שו"ע רו, ד עפ"י הגמ' מג, ב), וממילא פשוט שיש להחזיק הפת, אלא שכאן יש צורך בשתי ידיים מהטעם שנתבאר. המהרי"ל (עמ' רד, מהד' מכוון י-ם) נהג כשהזכיר את תיבת השם בברכת המוציא להגביה הפת בשתי ידיו למעלה עד שסיים הזכרת השם, והורידו כבראשונה. והובא במג"א (קס"ק י). וכ"כ המשנ"ב (ס"ק כג) בשם האחרונים.

יט. והגדול... כולן: ליתא בכלבו.

כ. ראה בס' הקודם ובהערה יב.

כא. גמ' (מב, ב): "ישבו לאכול, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל מכרו - אחד מברך לכולם". וראה רמב"ם (פ"א, יב) וטוש"ע (קס"ק, יא).

כב. והמנהג שאחד מברך לכולן - ליתא בכלבו.

כג. גמ' (מה, ב): "שנים שאכלו כאחת - מצוה ליחלק". התוס' (שם, א ד"ה אם) הביאו פרש"י, שמצוה ליחלק בין בבהמ"ז בין בהמוציא, וכתבו שלא נראה כפירוש, שהרי מצאנו בגמ' (לט, א) שבר קפרא נתן רשות לאחד

(סי' קמא), רוקח (סי' שטט), או"ז (ח"א סי' רכד; ח"ב סי' רנו), שו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תלגל) ואבודרהם (עמ' שטו), ונפסק בטוש"ע (קס"ד, ד). וראה הערה טז שיש שלמדו מהירושלמי והמדרש שבברכה יש עשר תיבות כנגד עשר מצוות הנעשות בפת, כפי שכתב כאן רבינו. טו. בירושלמי ובמדרש (שם) פירוט המצוות הוא כפי שכתב כאן רבינו. ובטור (שם) כתב כלאים במקום לא תחסום, ובספרי דבי רש"י, בשבחה"ל ובאבודרהם (שם) כתבו מעשר עני במקום לא תחסום. וע"ע ביאור הגר"א (על השו"ע שם) שתיקן הגירסא בירושלמי: לקט, שכחה, ופאה, תרומה, ומעשר ראשון, ותרומת מעשר, ומעשר שני, חלה, בכורים וצדקה.

טז. לשון הפסוק: "מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבדת האדם להוציא לחם מן הארץ". התוס' (לח, ב ד"ה והלכתא) למדו מפסוק זה שיש לבצוע בעשר אצבעות, כנגד עשר תיבות שבפסוק (ולא הזכירו טעם הירושלמי או פסוק אחר). בס' הישר ובספרי דבי רש"י (שם) הביאו הפסוק, וכתבו שכנגדו יש עשר תיבות בברכת המוציא (ולא כתבו ללמוד שיש לאחוז בעשר אצבעות). בס' המנהיג ובשבחה"ל (שם) למדו מהפסוק שצריך לאחוז הפת בעשר אצבעות (והביאו גם טעם הירושלמי והטעם שיש בברכה עשר תיבות). וראה אבודרהם (שם) שכתב שיש לאחוז הלחם בעשר אצבעות, כנגד עשר תיבות שבברכת המוציא, ועשר בפסוק "מצמיח חציר", ועשר בפסוק "עיני כל אליך ישברו", ועשר בפסוק "ארץ חטה", ועשר בפסוק "ויתן לך האלהים", ועשר מצות נצטוו ישראל בתבואה, ועשר מלאכות נעשות בתבואה: חורש, קוצר, מעמר, דש, זורה, בורר, טוחן, מרקד, לש, אופה. וכ"כ בטוש"ע (שם), מלבד הטעם האחרון

(ה) והאחד המברך לכולן³⁰, נוטל רשות מהם מדרך המוסר³¹, ואומר ברשות מורי ורבותי³², והם עונים ברשות שמים³³:

(ו) כתב³³ הרמב"ם ז"ל (פ"ז, ג), אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיביאו מלח ולפתן³⁴ לפני כל אחד ואחד³⁵, אלא אם כן דעתם לאכול פת חרבה³⁶:

30. לכולן: א אחר 31. המוסר: ה מוסר 32. מורי ורבותי: א ב רבותי 33. כתב: ה וכתב

בלשון יחיד, וביארו הט"ז (ס"ק ה) והמג"א (ס"ק יא) שמדובר שאוכל לבדו, אבל אם אוכל עם אנשים נוספים, צריך להמתין עד שיביאו לפני כאו"א מלח. וביד אהרון (על הטור) כתב שכתבו כן משום שבזמננו כולם יושבים בשולחן אחד, שלא כזמן התלמוד שכ"א ישב ליד שולחן לבדו.

כו. גמ' (שם): "ראב בר שמואל אקלע לבי ריש גלותא, אפיקו ליה ריפתא ובצע להדיא. אמרו ליה: הדר מר משמעתי? אמר להו: לית דין צריך בשש". ונחלקו הראשונים בביאור העניין. רש"י פירש, בשש לשון עיכוב, כמו: "בושש רכבו לבא", שהפת נקיה, ואינה צריכה לפתן. וכ"כ הערוך (ער' בשש) בפירוש אחד. ובפירוש אחר כתב, בשש היינו לפתן. וגם לפירוש זה הכוונה, כל שהיא פת טובה ונקיה - אינה צריכה לפתן או מלח. וכ"ד ר"ח (הובא בטור שם). וכ"כ תוס' (שם ד"ה הבא), מחז"ו (סי' נב), סידור רש"י (סי' ע), ראב"ן (סי' קצא), רוקח (סי' שטט), רבינו יונה (על הר"ף כתב, ב), רא"ה, מאירי, ס' המאורות (שם), ועוד פוסקים רבים. ויש שביארו שאם הפת מתובלת, א"צ להביא מלח. כ"כ או"ז (ח"א סי' קמא) והגה"מ (פ"ז אות א) בשם ר"ח. וכ"ה בערוך (שם) בפירוש אחד. והובא בפוסקים נוספים. וכפירוש הרמב"ם (שהביא רבינו) כן כתבו ס' המנהגות (ל, ב), ס' השולחן (הל' סעודה שער ב) וס' הבתים (הל' ברכות שער ד סי' ב). וביאר הב"י (שם) דעתו, שהכל תלוי בדעת הבוצע, ואם רוצה לאוכלה לבדה אין צריך מלח, ואינו מחלק בין פת נקיה לשאר פת. וכ"כ הב"ח והדרישה לבאר דעת הרמב"ם. וע"ע ט"ז (ס"ק ו). השו"ע (שם) הביא את שלושת הפירושים הנזכרים להלכה, ודי באחד מהם כדי שלא יצטרך להמתין למלח או לפתן. והרמ"א (שם) כתב בשם שבה"ל (סי' קמא) בשם הגאונים, שמ"מ מצוה להניח על כל שלחן מלח קודם שיבצע, כי השולחן דומה למזבח והאכילה כקרבן, ונאמר (ויקרא ב, יג): "על כל קרבן תקריב מלח". ובשם התוס' (שם) בשם ר' מנחם כתב טעם נוסף, שהוא מגן מן הפורעניות, ע"ש.

לברך ולהוציא את חברו, וכן מצאנו (נג, א) שב"ה סוברים שאחד מברך על המאור ומוציא אחרים יד"ח, ולכן לכו"ע בברכה ראשונה האחד מוציא חברו. גם הרא"ש (פ"ז סי' ו; בתוספותיו שם ד"ה שנים) כתב שהעולם לא נהגו כפרש"י, ואף רש"י עצמו לא שמענו שנהג כן. וכ"כ רבינו יונה (על הר"ף לג, א ד"ה שנים), וכ"פ השו"ע (קצג, א). ראה לקמן הל' ברכת המזון (סי' ט), שרבינו הביא שלושה טעמים לחלק בין המוציא לבהמ"ז. והטעם שעדיף שאחד יוציא את האחרים הוא משום: "ברוב עם הדרת מלך", כן מבואר בגמ' (שם), אבל כתב המשנ"ב (ריג ס"ק יב): "וכמדומה שכעת המנהג פשוט ברוב המקומות שאין מוציאין אחד את חברו כמעט בשום דבר מאכל, אף שהוא נגד הדין, ואפשר משום שאין הכל בקיאים להתכוין לצאת ולהוציא, וכעין זה מבואר בחי"א (כלל ה)". וראה מ"ש רבינו בהל' ציצית (סי' כה).

כד. ליקוטי הפרדס (ט, ב) ושבה"ל (סי' קמ) בשם רה"ג, וכ"ה באו"ז (ח"א סי' קעח). וכתב שבה"ל (שם) שיש ללמוד כן מהגמ' (נה, א): "אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור...". ובאו"ז שם כתב שאפי' הוא הגדול מכולם, דרך ענוה לומר: "ברשות מורי". הב"י (קסז, א) הביא דברי שבה"ל בקיצור, והד"מ (אות ד) הוסיף שכ"כ באו"ז. ד"ז הובא להלכה ברמ"א (שם), אך לא כתב שעונים: "ברשות שמים", ותמה עליו היפה ללב (ס"ק יז). שבה"ל (שם) כתב שני טעמים מדוע לומר: "ברשות שמים", וע"ע שו"ת רב פעלים (ח"ד או"ח סי' כב) שהביא טעמים נוספים. וראה לקמן הל' ברכת המזון (סי' טז).

כה. ולפתן - ברמב"ם: או לפתן.

כו. גמ' (מ, א), טוש"ע (קסז, ה). וכתב המשנ"ב (ס"ק כז) שני טעמים בזה: א. משום כבוד הברכה, שתהא נאכלת הפת בטעם (רש"י שם ד"ה הביאו). ב. משום הפסק, שלא יצטרך להמתין למלח בין הברכה לטעימה (בה"ג עמ' פד, ביאור הגר"א ס"ק כא). הטוש"ע שם כתבו: "לא יבצע עד שיביאו לפניו מלח או ליפתן",

- (ז) ולא יבצע (שם) פרוסה קטנה, ולא גדולה יותר מכביצה³⁴. קטנה, מפני שנראה כצר עין. גדולה, מפני שנראה כרעבתן³⁵. אבל בשבת³⁵ יש לו לבצוע פרוסה גדולה^ל.
- (ח) ואינו³⁶ בוצע (שם) אלא ממקום³⁷ שבשל יפה^ל:
- (ט) לבוקודם שיבצע³⁸ צריך לברך³⁸ המוציא לחם מן הארץ^{לד}³⁹. ופירש בירושלמי (פ"ו ה"א מג, ב) דעל כן אומר המוציא בה"א⁴⁰, ולא אומר⁴¹ מוציא, כדי שלא לערב^{לה}⁴² האותיות^ל. ופריך⁴³

34. יותר מכביצה: א ג ד חסר 35. אבל בשבת: א ובשבת 36. ואינו: ב ו אין 37. ממקום: ד ה במקום 38. צריך לברך: ה ירך 39. לחם מן הארץ: ה חסר 40. בה"א: ה חסר 41. אומר: ה חסר 42. לערב: א ג ד ה לערבב 43. ופריך: א ופרי' מוציא

כח. סי' זה ליתא בכלבו. כט. הכס"מ (שם) כתב שהרמב"ם למד שאין לבצוע פרוסה קטנה מהגמ' (מו, א): "בעל הבית בוצע, כדי שיבצע בעין יפה", ומשמע שלא תהיה קטנה. ולמד שאין לבצוע גדולה מהגמ' (לט, ב; שבת קיז, ב): "רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא (פרש"י: פרוסה גדולה שהיה די לו לכל הסעודה בשבת). אמר ליה רבינא לרב אשי: והא קא מתחזי כרעבתנותא! אמר [ליה]: כיון דכל יומא לא קעביד הכי, והאידינא קא עביד - לא מתחזי כרעבתנותא". ובמס' דרך ארץ זוטא (סוף פ"ד): "ולא יאחזו פרוסה כביצה בידו ויאכל, ואם אכל הרי זה רעבתן". והובא כל זה להלכה בטוש"ע (קסז, א). וכתב הד"מ (שם אות ג): "ונראה הא דלא יבצע יותר מכביצה, היינו אם אינו אוכל מן הפרושה שבצע רק הבוצע, אבל לדידן שנוהגים שהבוצע נותן מן הפרושה לכל המסובים, יש לבצוע יותר כדי שיגיע כזית או מעט פחות לכל המסובים. וכן נוהגים". וכ"פ בהג"ה (שם, א).

ל. גמ' (שם), והובא להלכה בשו"ע (רעד, ב) וברמ"א (קסז, א).

לא. סנהדרין (קב, ב): "...מהיכא בעית למישרא המוציא...? אמר ליה: מהיכא דקרים בישולא". רש"י (ד"ה מהיכא) הביא ג' לישנות: א. ממקום שנקרמין פניה של הפת בתנור, דהיינו מלמעלה או מסביבות הפת או משוליו, אבל באמצע לא, שאם הביאו לפניו פרוסה של לחם, לא יהיה בוצע ומברך אלא משולי הפת ולא מאמצעיתו. ב. מהיכא דקרים (גירסא אחרת בגמ'), כלומר מהיכא שמקדים לאפות, והיינו הך. ג. מהיכא דגמר בשולא (כנראה שזו גירסא שלישית), וכן גרס הערוך (ער' שר, ט), והיינו, ממקום שהלחם אפוי יפה. וסיים שפירוש ראשון עיקרו והב"י (קסז, א) כתב שנראה דעת הרמב"ם והטור כפירוש אחרון ברש"י, ובמס' דרך ארץ (זוטא פ"ד; רבה סוף פ"ו) כתוב: "לא יפרוס אדם המוציא

ממקום הרך, אלא ממקום הקשה". ועי' רי"ף (לד, ב) ורא"ש (פ"ז סי' טז) שג"כ פסקו כפי' שליש. וההגה"מ (שם אות ג) בשם סמ"ג כתב שיש לבצוע מצד התחתון של פת, ששם מתבשל תחילה, וכן נוהגים בצרפת, אבל באשכנז נוהגים לבצוע מצד העליון, ששם מתבשל תחילה. והמהר"ם היה חותך חתך אחד מב' הצדדים ובוצע, לצאת ידי כולם. השו"ע (שם) פסק שבוצע במקום שנאפה היטב, והרמ"א כתב שיש לבצוע כמנהג המהר"ם. לב. סי' זה ליתא בכלבו, מהלך שיש לבצוע הראשון: "וקודם שיבצע צריך לברך", שהוא מס' המנהגות (לא, א).

לג. כתב: "וקודם שיבצע", שהלכה כרובא שאמר (לט, ב) מברך ואח"כ בוצע. וכ"פ הרמב"ם (פ"ז, ב) והטוש"ע (קסז, א). וראה לקמן סי' יא ובהע' שם.

לד. משנה (לה, א): "...על הפת הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ". ובגמ' (לח, א): "תנו רבנן: מה הוא אומר? המוציא לחם מן הארץ, רבי נחמיה אומר: מוציא לחם מן הארץ... והלכתא: המוציא לחם מן הארץ, דקיימא לן כרבנן, דאמרי: דאפיק משמע". ונפסק ברמב"ם (פ"ג, ב) ובטוש"ע (שם, ב). וכתב המשנ"ב (ס"ק טז) שאם בירך מוציא, יצא לה. בירושלמי נוסף: ראשי.

לו. בבבלי (שם) מבואר שלא נחלקו ר' נחמיה וחכמים ב"מוציא" אלא רק ב"המוציא", ואעפ"כ מסקנת הגמ' לברך "המוציא". הירושלמי מסביר הטעם, שבמילה "מוציא" יש חשש שיערבו את האות "מ" שבתחילת המילה עם האות "מ" שבסוף מילת "העולם" שלפניה, ואות אחת תשמש לשתי המילים. דברי הירושלמי הובאו בראשונים רבים, מהם: תוס' (לח, ב ד"ה והלכתא), תוס' ריה"ח (שם ד"ה במוציא) ורא"ש (פ"ו סי' יד). ויש שפירשו שאומרים "המוציא" מפני שיש בו חידוש, שאף הוא לשון עבר, ומתוך ברכתיו של אדם ניכר אם תלמיד חכם אם לאו (מאירי לח, א ד"ה מה שבארנו, רא"ש פסחים פ"א סי' י, ועוד).

לחם מן הארץ, ולא משני מידי^{לז}.

והרשב"א ז"ל (לח, ב ד"ה והילכתא) תירץ, דבמקום שאפשר, חששו לערוב האותיות⁴⁴, כגון בהמוציא⁴⁵, אבל במקום דלא⁴⁶ אפשר, כגון במן⁴⁷ הארץ^{לח 48}, דאי⁴⁹ אמר^{לט} המן הארץ, לא משתמע⁵⁰ מידי, לא חששו. ולא ניחא להו לתקוני המוציא⁵¹ מן הארץ לחם, שאין כן דרך הברכות להזכיר החפץ שמברכין בו באחרונה, שאין אומרים בורא מן העץ פרי⁵², ולא מן האדמה פרי, כך נראה לי^{מ 53}. עכ"ל.

ונראה לי דלישנא דקרא נקט, דכתיב⁵⁴ (תהלים קד, יד) להוציא לחם מן הארץ^{מז}. וצריך עיון למה אומרים הגומל לחייבים טובות^{מב}:

(1) ^{מג} ואין הבוצע רשאי לטעום עד שתכלה⁵⁵ אמן מפיי⁵⁶ המסובין^{מז}. והטעם שאין רשאי לטעום עד תום הברכה⁵⁷, שזה שעונה⁵⁸ אמן כמברך, ולפיכך יוצא בעניינות^{מח}. ^{מז} ואם יש קצת מהמסובין⁵⁹ שמאריכין⁶⁰ באמן יותר מדאי, אין צריך להמתנם, דשלא כהוגן עונין⁶¹, שכל העונה אמן⁶² יותר מדאי, אינו אלא טועה^{מז}:

44. האותיות: ב ה אותיות 45. בהמוציא: ה המוציא 46. במקום דלא: ה בדלא 47. במן: ה מן
48. הארץ: א ג הארץ לא 49. דאי: ב דאם 50. משתמע: ג ד ה משמע 51. המוציא: א ג ד חסר
52. פרי: ג ד חסר 53. כנ"ל: א ה חסר 54. דכתיב: ה חסר 55. שתכלה: ג ד ה שיכלה 56. מפיי: ב מן
57. הברכה: ג ד הברכות 58. שעונה: ג עונה ד העונה 59. מהמסובין: א מן המסובין
60. שמאריכין: ה שהן מאריכין 61. עונין: א ג ד עונין אותו 62. העונה אמן: ה המאריך באמן

למיעוט שמאריכין "לפי שכל המאריך...", הביא בשם מהר"י בן חביב. לכאורה נראה מכאן שבארחות חיים שלפני הבי" לא היה את הסיפא שלפנינו. מד. בגמ' (מו, א): "אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפיי העונים". וגירסת הרי"ף (לד, ב): "ואין הבוצע רשאי לטעום" וכו', וכ"ה ברמב"ם (פ"ז, ה), וכך גרס רבינו (ובכלבו הגירסא לבצוע). ובטוש"ע (קסז, טז) הגירסא: לבצוע. וכתב העטרת זקנים (ס"ק ט) שאין כאן מח', ואף לדעת הרי"ף אסור לבצוע קודם שיענו אמן. מה. רש"י (שם ד"ה עד) פירש שאף עניית אמן מן הברכה היא, ואמרו בגמ' (לט, ב): צריך שתכלה ברכה קודם בציעה. לכאורה, לפי טעם זה ההמתנה בשביל העונה, שעניית האמן שלו שהיא חלק מהברכה, תהיה קודם בציעת המברך. אמנם האו"ז (ח"א סי' קעח) כתב בשם הירושלמי שאף המברך צריך לכוון לאמן של העונה, והובא ברמ"א (קסז, ב). והגר"א (שם) ציין לפרש"י הנ"ל מקור לשיטה זו. לפי זה, טעם ההמתנה בשביל המברך. וראה ביאור הלכה (שם ד"ה והמברך).

מו. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.
מז. גמ', רמב"ם וטוש"ע (שם). ד"ז נתבאר לעיל (דין אמירת אמן סי' א), עיי"ש ובהע"י.

לז. אע"פ שהירושלמי הקשה ולא תירץ, הראשונים הביאו כמה תירוצים בזה, ראה בסמוך ובהע"י.

לח. במן הארץ - ברשב"א: בלחם מן.

לט. ברשב"א נוסף כאן: לחם.

מ. וכ"כ ס' הפרדס (שער י, נוסח קצת הברכות ופירושן) בשם הרשב"א.

מא. וכן תירצו התוס' והרא"ש (שם). והאו"ז (ח"א סי' קלט) כתב שני התירוצים. תירוץ נוסף כתב האבודרהם (עמ' שטז): "שאינו דומה עירוב אות שאחר צר"י או סגו"ל לעירוב אות שאחר קמ"ץ, דמרחיב טפ"י".

מב. שהרי יש בנוסח זה חשש עירוב אותיות במילים: "הגומל לחייבים" (באות ל'), ואין פסוק המחייב נוסח זה. בס' המכתם (ברכות עמ' סב) הביא קושיא זו משמו של הראב"ד, וכתב שיש מי שתירץ שצריך שיהא לשון שמשמעו גם להבא, שגמל ויגמול, דרך תחנה ובקשה. ויש להעיר שכעין זה כתב ס' המנהיג (עמ' רז), ש"המוציא" הוא לשעבר ולעתיד, וכ"כ בשלחן של ארבע (עמ' תסט). וכיון לדבריהם הב"ח (שם, ד).

מג. בב"י (קסז, טז) הביא את דברי רבינו, שאין הבוצע ממתין שיכלה אמן מרוב המסובין לפי שהעונה אמן כמברך. ואת הסיפא של דברי רבינו שאין צריך להמתין

(יא) כתב הבעל המנהגות מ"ח ז"ל⁶³ (לא, א), ויש⁶⁴ בני אדם שאין חותכין הלחם כלל⁶⁵ עד לאחר הברכה, שאם יחתכנו קודם הברכה, לאו⁶⁶ לחם שלם הוא. ואנחנו⁶⁷ נהגנו לחתכו תחלה, דכל זמן דאגודה⁶⁸ החתיכה בלחם⁶⁹, שלם⁷⁰ מקרי. מ"ט ויותר טוב לעשות כן, כדי שיהיה⁷¹ מזומן לפרוס תכף אחר הברכה, שאם יחתכנו אחר הברכה, שמא יפסיק קודם שיאכל המוציא בדברים, וצריך⁷² לברך פעם אחרת.⁷³ אבל מכל מקום צריך ליוזר⁷⁴ שלא יחתכנו כל כך שאם יגביה הלחם ממקום החתיכה, תיפרד⁷⁴ ממשקל הלחם⁸³:

(יב) ואין רשאי אחד מהם לאכול, פירוש מאותו ככר שבצע, עד שיאכל המברך⁷⁵, אם לא ברשות המברך^{75, 76}. ו"הרשב"א ז"ל כתב (מו, א ד"ה אמר) שאם כולם זקוקים לככר אחד, אף על פי שנתן לפניהם מככרו, אין אחד מהם רשאי לטעום עד שיטעום המברך. ואמרינן

63. כתב הב"ה ז"ל: ב וכת' הבי'ג ה וכת' בעל ה"ג 64. ויש: ה יש 65. הלחם כלל: ב ה כלל הלחם 66. לאו: א ב ה לא 67. ואנחנו: ג ד ה ואנו 68. דאגודה: ה דאגיד 69. בלחם: ה כלחם 70. שלם: ג לחם 71. שיהיה: ב ג ה שיהא 72. וצריך: ה ויצטרך 73. ליוזר: א להזר 74. תיפרד: א ב שיתפרד 75. החתיכה ג וסר ה שלא תתפרד החתכה 76. אמ... המברך: א ג ד וסר

נא. רא"ש (שם), וכתב שם: "שאם יאחו בפרוסה שיעלה הככר עמו". והביא ראייה ממח' ר"מ ור' יהודה בטבול יום (פ"ג מ"א) באוכל שנחתך, שר' יהודה אומר שאם אוחו בקטן והגדול עולה עמו, הרי הוא כמוהו, והלכה כמותו. וכ"כ הגה"מ (פ"ו אות ו) בשם מהר"ם, והביא ראייה לכך מחולין (קכז, ב). ושם כתב בשם רבינו ברוך שאין לחוש לכך, כיון שבכל מקרה בוצע מן הפת. וכתב הב"י (קסז, א) שרבינו ברוך יחיד לעומת מהר"ם ורא"ש, וגם אין טעם בדבריו. וכ"פ הטוש"ע (שם).

נב. גמ' (מו, א), רמב"ם (פ"ז, ה), טוש"ע (שם, טו).

נג. עי' שנו"ס, שבחלק מכתה"י המילים: "אם לא ברשות המברך" ליתא, ויש בזה נ"מ גדולה, ולמעשה נח' בזה הראשונים. דעת הסמ"ק (סי' קנא) שאם נותן להם רשות לאכול לפניו, וכגון שהוא רגיל לחלק להם לפני שאוכל בעצמו, מותר. ובדומה לזה כתבו תוס' (מו, א ד"ה אין) בשם השר מקוצי, וכ"כ ס' המאורות (שם). אולם, התוס' (שם) בשם יש מפרשים כתבו להחמיר בזה. וכן דייק הב"י (קסז, טו) בדברי הרמב"ם (שם), וכתב שכ"ד הרשב"א (הובא בסמוך). וכ"פ הרמ"א (שם) ובד"מ אות י, המג"א (ס"ק לה), המשנ"ב (ס"ק עט), ועוד אחרונים. ועי' ביאור הגר"א (ס"ק נה) שכתב שמהירושלמי (פ"ו ה"א) משמע דלא כשר מקוצי.

נד. והרשב"א... בימיניה: ליתא בכלבו.

מת. הבעל המנהגות - בחלק מכתה"י הגירסא: בה"ג. כיון שבכלבו כתב כן בשם ה"ר אשר, וכ"ה בס' המנהגות ולא בבה"ג, העדפנו גירסא זו. ואף שברוך כלל רבינו מצטט בשם ה"ר אשר (ולא בשם הספר), מצינו כמה מקומות שהזכיר שם הספר (ראה: דין התחיינות והמזמורים שאומרים לאחר י"ח ס"ו ד; סדר תפלת ערב שבת ס"ו יא; ה' אב"ל ס"ו יא).

מט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. ואין זה לשון ס' המנהגות, אלא תוספת הסבר של רבינו.

נ. בגמ' (לט, א-ב): "אמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת... אלא אמר רבא: מברך ואחר כך בוצע. נהרדעי עבדי כרבי חייא, ורבנן עבדי כרבא... והלכתא כרבא, דאמר: מברך ואחר כך בוצע". וכמנהג שכתב ס' המנהגות, שבוצע מעט קודם הברכה, כן כתבו תוס' (לט, ב ד"ה והלכתא), רא"ש (פ"ו ס"ו יט), רבינו יונה (על הרי"ף כז, ב ד"ה מתקיף), מרדכי (סי' קכח), ועוד, וכ"פ הטוש"ע (קסז, א). ובחי' הרשב"ז (לט, א) כתב שיש ניהגים לחתוך הפת קודם הברכה, אולם אין צריך לנהוג כן, כיון שבציעה אינה נחשבת הפסק. ובס' המנהגי (עמ' רח) כתב: "מברך ואחר כך בוצע. ראייתי במדרש, הבוצע ואחר כך מברך, עליו הכתוב אומר: 'ובוצע ברוך ניאץ ה'". אך מנהג צרפת לאחר שמברך חותך, ומנהג פרויבניץ לחתוך ולא מהכל, ולאחר ברכה בצע מיד".

בירושלמי (פ"ו ה"א מד, א), רב כד הוה קצי⁷⁶, הוה⁷⁷ טעים בשמאליה, ומפליג⁷⁸ בימיניה⁷⁹.
וביאר עוד בירושלמי (שם) דאם כל אחד ככרו לפניו⁷⁹, מותר⁸⁰:

(יג) כתב הר' אשר⁸⁰ ז"ל (ס' המנהגות לב, ב), ונהגו⁸¹ כל ישראל שלא להאכיל בהמה, חיה ועוף,
ולא גוי⁸², מחתיכה הנוגעת בחתיכת⁸³ המוציא⁸⁴, ע"כ⁸⁴:

(יד) נ"ט כתב הר"ש⁸⁵ ז"ל (ס' האורה ח"א סי' מב-מג), ס"ו ובתר⁸⁶ דשרי ובצע⁸⁷, אסור⁸⁸ לאשתעווי
עד דטעים⁸⁹. ואי אשתעי מקמי דטעים, צריך לחזור ולברך⁹⁰. ס"ו והוא הדין בכלהו⁹⁰ ברכתא
דמיכלא ומשתיא, אי אפסיק להון⁹¹, צריך לחזור ולברך⁹¹. אבל אי אפסיק לצורך מיכלא, לא

76. כד הוה קצי: ה כי 77. הוה: ג ד ה הוא 78. ומפליג: א ומפליגה ה ופליג 79. ככרו לפניו: ה לפניו
ככרו 80. הר' אשר: א הרא"ש 81. ונהגו: ה נהגו 82. גוי: ד עכ"ס 83. הנוגעת בחתיכת: א המגע
84. ע"כ: ד ה חסר 85. הר"ש: א הרא"ש ה רש"י 86. ובתר: ב דבחר 87. דשרי ובצע: ה דבצע
88. אסור: ב ה אסיר 89. דטעים: ה שיטעום 90. בכלהו: ב ה בכלהו ג לכלהו ד לכולהו 91. אי אפסיק
להון: א אי אפסיק להו ג אי מפסיק ליהון ד אי מפסיק להון ה שאם הפסיק בהון

לזה מקור מהגמ', ובשו"ת בית דוד (חאו"ח סי' עט)
הביא לזה סמך מהזוהר.

נט. רוב סי' זה הובא בס' האשכול (הל' סעודה כב, א)
בשינויי לשון, ומקורו בגאונים.

ס. ר"ש - ר' שנו"ס. הכוונה כאן לרש"י, וכך מפורש
בכ"י ה.

סא. בס' האורה, באשכול ובכלבו נוסף כאן: ומקמי
דליבצע, בעו למיתן מלח או לפתן לפני כל אחד ואחד.
ובס' רע"ג (עמ' עג): והבוצע חייב ליתן מלח או לפתן
לפני כל אחד ואחד, דאמר רבה בר שמואל משום ר'
חייא אין בוצע ראשי לבצוע עד שיתן מלח או לפתן לפני
כל אחד ואחד. ונראה שרבינו השמיט ד"ז כאן, משום
שהביאו כבר לעיל (סי' ו).

סב. סי' רע"ג (שם) ושו"ת הגאונים (עמנואל, סי' יז).
והובא בספרי דבי רש"י (ס' הסדרים סי' נח; סידור רש"י
סי' עג; מחז"ו סי' נג) ובשבה"ל (סי' קמב). באשכול
(שם) נוסף כאן: דאי לא מהדר ובריך, הוי ליה אוכל
בלא ברכה. ובס' רע"ג (שם) נוסף: ואי לא הדר ומברך
ואכיל, הוי ליה מוציא שם שמים לבטלה, וקא אכיל
פרוסה בלא ברכה. וכ"ה בספרי דבי רש"י ובשבה"ל
(שם).

סג. בס' האורה יש כאן תוספת: ואין המסובין רשאים
לטעום כלום עד שיכלו אמן מפי העונים, רוב העונים,
וכן נמי בברכה של פירות ובקדושה ואבדלתא.

סד. במנחות (לו, א) מבואר ששיחה נחשבת הפסק, וכן
מתבאר מהגמ' הנזכרת בהע' הבאה, וכ"פ הרמב"ם
(פ"א, ח) והטוש"ע (קסד, ו).

נה. פירש הפני משה (שם), כשהיה פורס הלחם, היה
טועם בידו השמאלית, ובתוך כך היה מחלק למסובים
בידו הימנית, וקמ"ל שהמברך צריך שיטעום בתחילה.
ומפני שהיה רוצה למהר ושלא ימתינו עליו, נהג כן.

נו. עכ"ל הרשב"א. ועיי"ש שבא ליישב סתירה בין שתי
גמרות בבבלי (עפ"י הירושלמי), שבברכות (שם) רב
אמר שאין למסובים לטעום מהפת קודם הבוצע,
ובפסחים (קו, א) מבואר (מהמקרה עם אותו זקן ורב
אשי) שמותר לטעום קודם המקדש. גם התוס' (שם),
ה"ר יונה (על הרי"ף לה, ב ד"ה אין) והרא"ש (פ"ז סי'
טו) הראו סתירה זו, והביאו כמה תירוצים, ונראה
שתירוץ זה עיקר גם לדעתם. וכתבו התוס' (שם) שכן
עשה רבינו שמשון מעשה בחופה אחת.

נז. ולא גוי - ראה שנו"ס, ובנדרפס שונה מחמת הצנזורה.
ובס' המנהגות ליתא.

נח. וכ"ה בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תקלג) בשם רבינו
אשר, ובאבודרהם (עמ' שטז) בשם ס' המנהגות. ובכ"י
(קסז, כ) הובא בשם כלבו בשם רבינו אשר, ובשם
האבודרהם בשם ס' המנהגות, וכתב שלא ראינו ולא
שמענו מי שזוהר בכך, ואין סמך לדבר כלל. ולכן לא
הביא ד"ז בשו"ע. אכן, כמה אח' הביאו מנהג זה, מהם:
מטה משה (סי' רפג), של"ה (שער האותיות ק, קדושת
האכילה, קס), ט"ז (ס"ק יח), מג"א (ס"ק מב) ומשנ"ב
(ס"ק צז). וביאר הט"ז (שם) שמדובר שחותך פרוסה מן
הלחם לברכת המוציא, וממנה חותך פרוסה אחרת,
ואותה אסור ליתן לכל הנ"ל. ועיי' מור וקציעה שהביא

הוי הפסקה⁹², כגון טול ברוך טול ברוך⁹³, או הבא⁹⁴ מלח או⁹⁵ לפתן. ואפילו גביל לתורי, לא הוי הפסקה⁹⁶. וכולהו בדיעבד¹⁰. וכד שרי המוציא, לא ליבצע ויברך ויאכל, אלא מברך תחלה, ואחר כך בוצע. וצריך שתכלה הברכה עם בציעת הפת¹⁰, עכ"ל:

(טו) ואם ראובן נוטל ידיו לאכילה, וכשהוא נוטל, יעקב אביו בירך ברכת המוציא, ואחר כך נגב ראובן את ידיו לאכילה⁹⁷ ובירך ברכת⁹⁸ נטילת ידים, אין ברכת הידים הפסק, כמו טול ברוך⁹⁹, ואין צריך ראובן לחזור ולברך ברכת המוציא. כך השיב הר"י ז"ל¹⁰⁰:

(טז) ירושלמי⁹ (פ"ו ה"א מג, ב), אין מברכין אלא בשעה שהוא פורס. ¹⁰⁰ אמר רבי חייא בר

92. הפסקה: א הפס' הפסק 93. טול ברוך: א ב ה חסר 94. או הבא: א או הביא ה הביאו 95. או: ה הביאו 96. הפסקה: ב ה הפסק 97. לאכילה: א ב ה חסר 98. ברכת: א ב ה חסר 99. ברוך: ב ה ברוך 100. אמר רבי... פוגלא: ג אמר

על הצנומה שבצע, ולר' חייא יש לבצוע על השלמה "עם הפת", כלומר שהברכה והבציעה יסתיימו יחד. אלא שרבא סובר שיש לסיים הברכה לפני הבציעה: "מברך ואח"כ בוצע". ונר' שניתן לפרש את לשון רבינו הא"ח שצריך שתכלה הברכה "עם בציעת הפת" כלומר עם תחילת הבציעה. ואפשר שלפי זה רבא אינו חולק על ר' חייא אלא מפרש, שכוונתו להשלים הברכה עם תחילת הבציעה. ונר' שכך פי' גם המנהיג (הל' סעודה עמ' רח) שהביא מהמדרש שמברך ואח"כ בוצע, בהמשך הביא מנהג צרפת ומנהג פרוביניצה, ובסוף כתב: "ואמר' בברכו" וצריך שתיכלה ברכה עם הפת פי' עם בציעת הפת".

סת. סי' זה ליתא בכלבו.

סט. הבי' (קסז, ז) הביא תשובה זו בשם רבינו, ופסקה בשו"ע (שם). ועי' משנ"ב (ס"ק מה) שכתב בשם השע"ת בשם הברכ"י, שה"ה כשכל הנטילה וברכת ענט"י היו אח"כ, ג"כ יוצא בדיעבד, שכל זה לא הוי הפסק, דהוי צורך סעודה, וכנ"ל, ולא נקט לשון זה, אלא להורות לנו שאם ברכת ענט"י הייתה בשעה שיעקב בירך המוציא, לא יצא. ועי' צל"ח (מו, ב) שכתב לדחות דברי השו"ע, שלדעת הרמב"ם (פ"ז, א) כל שלא סיים הנטילה, נחשב אינו ראוי לביילה, ואינו יוצא בברכת המוציא של חברו.

ע. דברי הירושלמי הובאו בראשונים רבים, מהם: סי' המנהיג (עמ' רח), שבה"ל (סי' קסו), רוקח (סי' שטכ), רבינו יונה (על הרי"ף כח, א), רא"ש (פ"ו סי' כ), ראבי"ה (ח"א סי' קג), או"ז (ח"א סי' קמב), אבודרהם (עמ' שטז) וס' הפרדס (שער י').

סה. בגמ' (מ, א): "אמר רב: טול ברוך, טול ברוך - אינו צריך לברך, הבא מלח, הבא לפתן - צריך לברך; ורבי יוחנן אמר: אפילו הביאו מלח, הביאו לפתן - נמי אינו צריך לברך; גביל לתורי גביל לתורי - צריך לברך; ורב ששת אמר: אפילו גביל לתורי נמי אינו צריך לברך...". ופסקו הרי"ף (כח, א), הרמב"ם (שם) והרא"ש (פ"ו סי' כב) כר' יוחנן במחלוקתו עם רב, שאם אמר הביאו מלח או ליפתן אינו הפסק, דקיי"ל רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן, וכרב ששת הסובר שגביל לתורי אינו הפסק, ולא כר' יוחנן, כיון שהוא בתראה (כס"מ שם). וכ"פ הטוש"ע (שם). ועי' ב"י (שם) שכתב לדייק מלשון רש"י, תוס' (שם), מרדכי (סי' קל) וטור (שם) שצריך שהדיבור יהיה צורך "המוציא", אבל מהרמב"ם (פ"א, ח) משמע שכל שהוא צורך הסעודה מהני (וכגון: הביאו תבשיל), וכיון שיש בוה ספק ברכות, נקטינן לקולא, וכדעת הרמב"ם. וכן מתבאר מלשון ר"ח (מ, א), ערוך (ער' גבל א), תוס' ר"י שירליאון (שם), ראבי"ה (ח"א סי' קיב), או"ז (ח"א סי' קמה) וס' השלחן (הל' סעודה שער ב). וכן משמע מלשון רבינו כאן, שכתב: "לצורך מיכלא".

סו. בה"ג (עמ' פב), הביאו האשכול (שם). ובכ"י (קסז, ו) כתב כן בשם הכלבו, ונפסק ברמ"א (שם). והגר"א (שם) כתב שכן משמע מלשון הגמרא (שם): "אין צריך לברך".

סז. בגמ' (לט, א-ב) דעת ר' חייא בר אשי שמברך על פתיית הלחם ודעת ר' חייא שצריך שתכלה הברכה עם הפת. ומפרשים התוס' (לט, א ד"ה פת) שמדובר שבצע את הצנומה ויש לו פת שלמה. לדעת ר"ח בר אשי מברך

ווא ^{עא} 101 הדא אמרה ¹⁰², אהן ¹⁰³ דנסיב פוגלא ^{עב} 100 ¹⁰⁴, ובריך ¹⁰⁵ עלוי ולא ¹⁰⁶ אתי לידיה ¹⁰⁷, צריך לברוכי עליה זמן תנינות ¹⁰⁸. אמר רבי תנחום וצריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שלא להזכיר שם שמים לבטלה ^{עג}. וכן נמי ¹⁰⁹ כתב הרמב"ם ¹¹⁰ ז"ל ^{עז} (פ"ד, י):

(י"ז) ^{עח} שנים ממתניין (מו, א) זה לזה בקערה. פירוש, אם האחד ¹¹¹ שותה, ממתין לו חברו. שלשה אין ממתניין. פירוש, אין צריך ^{עט}. ודרך ארץ קמ"ל ^{עז}. והבוצע הוא פושט ידו ¹¹² תחלה,

101. בר ווא: א ב ה חטו 102. הדא אמרה: א הא דאמ' 103. אהן: א ב האי מאן ה אמן 104. פוגלא: א אגולא 105. ובריך: ד ה ומברך 106. ולא: ד ה והוא לא 107. לידיה: א ב לידוי ג למי 108. תנינות: א תנינא 109. נמי: ד חטו 110. הרמב"ם: ב ה הר"ם 111. האחד: א היה א' 112. ידו: א ב ג ידו

הפסק, ומשום שצריך לאחוז בידו המאכל בשעת הברכה.

עה. סי' זה ליתא בכלבו.

עו. וכן פרש"י (גיטין נט, ב ד"ה אין ממתניין). שא"צ להמתין. והחילוק בין שניים לשלושה, שהרבים אינם צריכים להטריח עצמם לחכות מפני היחיד.

עז. כך פירש רבינו יהונתן (על הרי"ף לד, ב) את הברייתא, והוא בכס"מ (פ"ז, ו). וכן פירש המאירי (שם). ובדומה לזה כתב רבינו יונה (על הרי"ף לד, ב ד"ה שנים), שמדובר שהאחד שותה או חותך לחם או ממתין שיתנו לו מפרוסת המוציא, וכל זה משום דרך ארץ. אבל אם הוא מפסיק לדברים אחרים, ששוהה הרבה, אין צריך להמתין לו. והוא בד"מ (קע אות ב).

ובדומה לזה כתב הריטב"א (שם), שמדובר שהאחד שותה או חותך הלחם (ובפשוט גם רבינו יהונתן והמאירי מודים ששתייה היא לאו דווקא, וראה מח' אחרונים בזה בסוף ההע'). הבי"י (קע, ב) כתב לבאר הברייתא מדנפשיה, שמדובר שהאחד ממתין לשני שיישתה, וכך פסק בשו"ע (שם). ותמה עליו הדרישה (ס"ק א) מדוע לא כתב כן בשם רבינו יונה. ובפרישה (ס"ק ה) הוסיף עוד לתמוה עליו, שהרי בכס"מ כ"כ בשם רבינו יהונתן. והנימוק"י (שם) פירש פירוש אחר, שדרך ארץ שאם הקערה מונחת לפני אחד, שלא יתחיל לאכול עד שיביאו לחברו הקערה שלו. ובספר הנר (שם) הביא פירוש נוסף, ששניים שאוכלים יחד מאותה קערה, בכל פעם לפני שהאחד אוכל, ימתין שגם חברו ייקח מהקערה, שאין האחד רשאי לאכול יותר מחברו, משום גזל. וע"ע רבינו מנוח (על הרמב"ם שם). המג"א (ס"ק ז) כתב שמש"כ השו"ע "לשתות", זה לאו דווקא, אלא ה"ה שאר דברים הקשורים לסעודה, וכפי שמשמע מפשט לשון הגמ' והפוסקים, ודלא כלבוש (סע"ב) ב) שכתב שדווקא בשתייה יש להמתין.

עא. הוא ר' חייא בר אבא, והרא"ש (שם) גרס: ר"ח בר בא.

עב. פוגלא - כן הגירסא בירושלמי לפנינו, וכן גרסו רבינו יונה, רא"ש, אר"ז, אבודרהם וס' הפרדס (שם). ויש מהראשונים שגרסו: עגולא. כן גרסו ס' המנהיג, רוקח, ראבי"ה ושבה"ל (שם). וכ"ה בכת"י א כאן ובכלבו. עג. ד"ז שיש לומר בשכמל"ו, הובא להלכה בטוש"ע (רו, ו). מלשון הירושלמי, הרמב"ם ורבינו משמע שבאמירת בשכמל"ו מתקן את ברכתו, ואינה לבטלה. אולם התוס' (לט, א ד"ה בצר) והרא"ש (פ"ו סי' כ) כתבו שאומר כן על הברכה שעשה לבטלה, ומשמע שאין באמירה זו כדי לתקן. וכעין זה כתבו הרא"ה (לח, ב) והמהר"ם (שו"ת סי' לח, דפוס ברלין).

עד. מרן בב"י (שם, ה) ובכס"מ (שם) כתב שנראה שמקור דברי הרמב"ם מהירושלמי. וע"ע ב"י (שם, ו) שהביא דברי שבה"ל (סי' קסו) שטעם הירושלמי משום ששוהה בין הברכה לטעימה, אולם אם מביאים לפניו מיד, א"צ לחזור ולברך. וכ"כ הבי"י (סי' קמ) בשם האבודרהם, שפירש הירושלמי משום הפסק. ובס' המאורות (מא, א) כתב שהראב"ד דחה דברי הירושלמי מהלכה, ואין צריך לחזור ולברך, ובלבד שלא ישהה הרבה בין הברכה לטעימה. הטוש"ע (שם) פסק כדעת הרמב"ם, שצריך לחזור ולברך. ויש מהאחרונים שתמהו מדוע לא חשש לסב"ל. המשנ"ב (ס"ק יט) כתב שאפי' כיוון דעתו עליהם בשעת ברכה, ג"כ לא מהני, כיון שאז לא היו לפניו, ולא היה לברכה על מה לחול (שהוא תלוי בדעת אחרים). והוסיף, שאם הדבר שבירך עליו היה מונח בתיבה בעת הברכה, ואחר הברכה לקחה משם - א"צ לחזור ולברך, כיון שהוא מוכן לפניו ואינו תלוי בדעת אחרים. וכתב בשם הפמ"ג שה"ה כל כה"ג שהוא ודאי שיובא אצלו, וכגון שהוא בחדר הסמוך לו, ג"כ א"צ לחזור ולברך. אך לכתחילה בוודאי יש לזהר בזה מטעם

ואם רצה לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול¹¹³ ממנו בחכמה, הרשות בידו^{עח}:

(יח) כתב הר"ש¹¹⁴ ז"ל^{עט} (ס' האורה ח"א סי' מד), והיכא דאיכרי ואכיל נהמא ואישתלי ולא שרי המוציא, ובתור הכי אידכר, הדר שרי המוציא ואכיל. ודוקא דלא גמר סעודתיה, אבל אי גמיר¹¹⁵ סעודתיה ולא יכיל למיכל טפי^פ, לא ליבריק, דמעיקרא הוה¹¹⁶ חזי ליה לברך המוציא¹¹⁷, וכיון דאכל וגמר ליה¹¹⁸, אידחי ליה, דכל נראה ונדחה¹¹⁹, שוב אינו נראה. ^{פג} והכי אמרינן בכל ברכות¹²⁰ דמקמי מיכלא ומשתיא¹²¹, דכיון דגמר אדחי ליה, ואינו חוזר ונראה^{פב}, עכ"ל:

113. כבוד לרבו או למי שגדול: א לרבו או שהוא גדול ב כבוד לרבו ולמי שגדול ג ד כבוד למי שהוא גדול
114. הר"ש: א הרא"ש 115. גמיר: א ג ד ה גמר 116. הוה: ה הוא 117. לברך המוציא: ג ד לברך
המוציא ואכיל ה לברוך 118. ליה: ב חסר 119. נראה ונדחה: א הנדחה נדחה 120. ברכות: ב הברכות
121. ומשתיא: ה או משתיא

יוכל לתקן. והמעדני יו"ט (פ"ז סי' לג אות ט) סובר שיש בכוחה לתקן, שכל שהוא מתעסק בדבר, נחשב עובר לעשייתו.

פא. מכאן ליתא בבה"ג וברוב ספרי דבי רש"י (והובא רק בס' האורה).

פב. גמ' (נא, א): "בעו מיניה מרב חסדא: מי שאכל ושתה ולא ברך - מהו שיחזור ויברך? - אמר להו: מי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף? אמר רבינא: הלכך, אפילו גמר סעודתו יחזור ויברך, דתניא: טבל ועלה, אומר בעלייתו: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה. ולא היא, התם - מעיקרא גברא לא חזי, הכא - מעיקרא גברא חזי, והואיל ואידחי אידחי". ופסקו הרמב"ם (פ"ד, ב) והטוש"ע (קסז, ח) כרב חסדא, שיש לחלק אם נזכר תוכ"ד הסעודה או אחריה. אולם דעת הראב"ד, הביאו הרשב"א (ג, ב ד"ה והתניא), שהלכה כרבינא, ומברך גם לאחר שסיים לאכול. ותמה עליו, שהוא נגד מסקנת הגמרא. והריטב"א (ד"ה שכח) כתב שרק הראיה לרבינא נדחתה, אך לא עצם דינו. וכן שיטת הראב"ה (ח"א סי' קלח). וביאר הגר"ז (ס"ק יא) סברתם, שאין ברכת הנהנין דומה לברכת המצות, ויכול גם לברך אחר כך. ועי' רא"ש (פ"ז סי' לג) בביאור דעת הראב"ד, שמדובר באופן שמשקין בפיו ונזכר שלא בירך עליהן, שרשאי לבלען ולברך אח"כ, שדומה קצת לעובר לעשייתן מה שנזכר קודם הבליעה, והובא להלכה ברמ"א (קעב, א).

עח. התוס' (שם ד"ה אין) כתבו שני פירושים: א. בשם השר מקוצי - מדובר בבציעת הפת, שהבוצע מטבל את הפת וטועם ראשון, אך אם רצה, רשאי לכבד את אחד המסובים לטעום לפניו. ב. בשם יש מפרשים - מדובר בסעודה עצמה, שהבוצע לוקח מהקערה תחילה, והוא רשאי לכבד אחר שייקח לפניו. כפירוש הראשון כתבו בהדיא הרא"ה והמאירי (שם), וכ"כ הגר"א (ס"ק נה) בדעת הרמב"ם, וכן מוכח מלשון האו"ז (ח"א סי' קמד) ועוד פוסקים. וכפירוש השני כתב הראב"ה (ח"א סי' קנד), והוסיף שכן פירש ר"ח, והב"י (קסז, טו) כתב שכן נראה דעת הרמב"ם והרשב"א, וכך פסקו הטוש"ע (קסז, יז). ועי' לעיל סי' יב והע' נג.

עט. וכ"ה בשאר ספרי דבי רש"י (מחז"ו סי' נב, סי' הסדרים לרש"י סי' נו, סידור רש"י סי' עא), אמנם מקורו בה"ג (עמ' פב).

פ. משמע מדברי רבינו (וכ"ה בבה"ג ובספרי דבי רש"י (שם) שגם כאשר סיים סעודתו, אם יש לו אפשרות לאכול לחם, יש לו לחזור ולאכול ולברך עליו תחילה. וכן דייק הב"י (קסז, ח) בכלבו, אך כתב שכל זה לפי שיטת הראב"ד (ראה הע' פב), אבל אין הפוסקים מודים לו (כמו שנתבאר בסי' קעב), ולכן גם כשיש אפשרות, א"צ לחזור ולאכול. וכ"פ הב"ח (שם, ט). אמנם המג"א (ס"ק כא) כתב שטוב לעשות כדברי הכלבו, כדי להוציא עצמו מפלוגתא. וכ"כ המש"ב (ס"ק מח). ונח' אם יש בברכה זו כדי לתקן מה שאכל קודם בלא ברכה. דעת הלבוש (שם) שאין בכוחה לתקן, והרי זה מעוות לא

(יט) נסתפק לו אם בירך המוציא, כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ד, ב) דאינו¹²² חוזר ומברך, שאינה של תורה¹²³. (פ"ב, יד) אבל בברכת המזון מברך, אם לא נתעכל המזון שבמעיו¹²⁴.

¹²³ והר"ש ז"ל (שבת נג, א ד"ה רבא) כתב, כל ספק דדבריהם צריך ברכה¹²⁵. והרשב"א ז"ל (שם ד"ה רבא) כתב דמה שאמר הר"ש ז"ל, לא אמר¹²⁴ אלא בדבר שעיקרו מן התורה, כספק מילה, אבל קריאת שמע דעיקרו דרבנן¹²⁶, לא. וכן דעת הר"י ז"ל¹²⁷. והרמב"ם ז"ל (ק"ש פ"ב, יג) כתב, ספק קרא קריאת שמע, חוזר וקורא ומברך לפניה ולאחריה¹²⁸. והרבה מן הגאונים הסכימו דכל מצות¹²⁹ דרבנן¹²⁵, אפילו במצות של¹²⁶ תורה, כל שנסתפק¹²⁷

122. דאינו: א ב שאינו 123. והר"ש... ערלה: א ג ד חסר 124. אמר: ב אמר כלום 125. דכל מצות דרבנן: ב דברכת המזון דרבנן 126. במצות של: ה בשל 127. כל שנסתפק: ה כשנסתפק

בה. רבא אמר: רוב עמי הארץ מעשרין הן. ופרש"י: "רבא אמר - ספק דדבריהם בעי ברכה, ודמאי - אפילו ספק לא הוי, אלא חומרא בעלמא, דרוב עמי הארץ מעשרין". וביאר הרשב"א (שם), שלוש"י, אביי ורבא נחלקו אם יש לברך בספק דבריהם, דהיינו, על מצוה שקבעו חכמים בגלל ספק, וכגון דמאי, שקבעו שיש לעשר מספק, או על יו"ט שני שנתקן בגלל ספק. ולר"י ודעימיה לא נחלקו אביי ורבא בזה כלל, אלא רק תירצו תירוצים שונים לקושיא מדמאי.

פז. ראה גמ' (כא, א) שנחלקו האמוראים אם ק"ש מן התורה, וכ"כ למ"ד שהיא מדרבנן.

פח. וכן הובא בשם ר"י בשלטה"ג (על הרי"ף נד, א אות ד). וכשיטה זו כתבו ראב"ד (מילה פ"ג, ו; סוכה פ"ו, יג; חנוכה פ"ג, ה), ראב"ה (ח"א סי' רפה), או"ז (ח"א סי' שצ) ורמ"ה (באגרותיו, הובא בכס"מ מילה שם), וכ"כ הר"ן (על הרי"ף שבת י, א ד"ה ובגמרא אמרי') בשם קצת מן המפרשים. והרחיב בכך המאירי (מגן אבות, העניין הי"ד), ולדעתו הלכה כדעה זו.

פט. לדעת הרמב"ם, אין לברך על מצוה הנעשית מספק, וכפי שכתב בהל' ברכות (פי"א, טז), בהל' מילה (פ"ג, ו).

1, ובתשובה (פאר הדור, סי' כו, מובאת גם בכס"מ מילה שם). ורבים נתקשו מדבריו בהל' ק"ש (פ"ב, יג), שפסק שחוזר ומברך בספק קרא ק"ש. והרשב"א (שו"ת ח"א סי' שכ) תירץ שכך הייתה התקנה, לברך כל זמן שקורין ק"ש. וכעין זה כתב בשו"ת התשב"ץ (ח"ב סי' מב).

צ. מצות - נדצ"ל: ברכת המצות. וכ"א בס' אהל מועד (שער הברכות דרך א נתיב ג).

פג. נסתפק... ערלה: ליתא בכלבו.

פד. ובמקום אחר (פ"ח, יב) כתב הרמב"ם שה"ה שאר ברכות (שחיובן מדרבנן), שאינו חוזר בספק. ונפסק בטוש"ע (רט, ג). וראה לקמן (בהמשך הסי') שהביא רבינו דעת התוס' שחולקים. ובעניין ברכת המוציא, הטור (קסז, ט) הביא בשם הרמב"ם, שאדם המסופק אם ברך המוציא, צריך לברך מספק. וכתב לחלוק עליו, שנראה שאינו אלא מדרבנן, ולא יברך מספק. והוסיף שכ"כ ספר המצוות (סמ"ג עשין כז). הבי"י (שם) כתב שנוסחא משובשת נודמנה לטור בדברי הרמב"ם, שבנוסחאות שלפנינו כתוב שאינו חוזר ומברך, מפני שאינה מן התורה. ולפי מה שהיה כתוב בנוסחת הטור יש לתמוה, שהוא עצמו (סי' רט) כתב בשם הרמב"ם (פ"ח, יב) שכל הברכות כולן אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך, ואם כן היה לו להקשות מדברי הרמב"ם שסותר עצמו. וכגירסת הבי"י ברמב"ם, כן הגירסא ברבינו מנוח (פ"ד, ח), וכן הגירסא לפנינו. וכ"פ בשו"ע (קסז, ט). וע"ע ב"ח (שם, י) ופרישה (ס"ק ז) שכתבו שהטור סובר שלרמב"ם ברכת המוציא מדאו', כיון שנלמד חיובה בגמ' (לה, א) מק"ו. וכ"כ ס' האגודה (פ"ז סי' קפח) בדעת הרמב"ם.

פה. וכ"פ הטוש"ע (קפד, ד; רט, ג). ומש"כ: "אם לא נתעכל המזון שבמעיו", כ"א במשנה (נא, ב) לגבי השוכה לברך, עד מתי רשאי לברך (וה"ה בספק). ונפסק בטוש"ע (קפד, ה).

פו. בשבת (כג, א) מובא שאין מברכים על הפרשת דמאי, ונחלקו מדוע: "אמר אביי: ודאי דדבריהם - בעי ברכה, ספק דדבריהם - לא בעי ברכה. והא יום טוב שני, דספק דבריהם הוא, ובעי ברכה! - התם כי היכי דלא לזילזולי

עליה, אף על פי שצריך לעשותה מספק, אינו מברך עליה, כיון שהברכה מדרבנן. ועל כן כתב הר"ר יונה ז"ל שאין מברכין על המילה אלא אם כן נראית לו ערלה¹²³.

והבעל¹²⁸ התוספות ז"ל¹²⁹ כתב, דכיון דברכת הנאה אסמכוה רבנן (לה, א) אקרא דקדש¹³⁰ הלולים, כמו שאמרו ז"ל אסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ואמרו גם כן שהנהנה¹³¹ מן העולם הזה¹³² בלא ברכה, כאלו נהנה מקדשי שמים, שנאמר (תהלים כד, א) לה' הארץ ומלואה, וכיון¹³³ שכן, האי מאן דמספקא ליה אם בירך אם לאו, ועדיין הוא אוכל, חוזר ומברך בכל¹³⁴ דבר הנאה¹³⁵, וכל שכן שכח ולא בירך, שחוזר¹³⁵ ומברך¹³⁶. ואפילו בהנאה פחות מכזית, צריך לברך לפניו¹³⁷.

והר"ם מקוצי¹³⁶ ז"ל (סמ"ג עשין כז) כתב¹³⁷, שאם נסתפק לו אם בירך אם לאו, אינו חוזר ומברך¹³⁸, לא¹³⁹ בתחילה ולא¹⁴⁰ בסוף, צה¹⁴¹ חוץ מברכת המזון שהיא מן התורה, שאם שכח ולא בירך ונוזר קודם שיתעכל המזון במעיו, שחוזר ומברך¹³⁸, וכן אם נעלם¹⁴² ממנו ולא ידע אם בירך אם לאו, חוזר ומברך¹³⁸, עכ"ל¹⁴¹:

128. והבעל: ה והרב בעל 129. ז"ל: ג ד ה חסר 130. דקדש: ב ה קדש 131. שהנהנה: ב ג ד שנהנה
132. מן העולם הזה: ב ה חסר 133. וכיון: א ב ה כיון 134. בכל: ה על 135. שחוזר: ב שהוא חוזר
136. מקוצי: ג ד ה חסר 137. כתב: ב חסר 138. ומברך: ה חסר 139. לא: א בין 140. ולא: א בין
141. חוץ... עכ"ל: א ג ד חסר 142. נעלם: ב יעלם

משום שאסור לאכול בלא ברכה, משא"כ ברכת המצות. וברומה לזה ביאר רע"א (גליון הש"ס שם), עי"ש. ולכאורה עדיין קשה כיצד יברך מספק, הרי יש חשש איסור "לא תשא". ואפשר שהתוס' (ר"ה לג, א ד"ה הא) לשיטתם, שאיסור זה אינו מן התורה, וקרא אסמכתא בעלמא, ולכן רשאי במקום הצורך לברך ולאכול, ואין זו ברכה לבטלה. וע"ע ריטב"א (שבת כג, א ד"ה וכן) שהסתפק בזה, ובהל' ברכות (פ"ב, כג) כתב שאינו חוזר ומברך. ומדברי הר"ף (ו, א), הרמב"ם והטוש"ע (שם) מבואר שרשאי להמשיך לאכול בלא ברכה, וסברתם, שמה שאינו חוזר ומברך אינו משום זלזול בברכה, אלא שאינו רוצה להיכנס לחשש ברכה לבטלה, ולכן אין בזה מעילה כלל. וראה משנ"ב (ס"ק מט) שכתב שאם אפשר לצאת מספק ע"י אחר, ראוי לעשות כן.

צג. עי' לעיל סי' יח והע' פב.

צד. רמב"ם (פ"ג, יב), טוש"ע (רי, א). וראה להלן (סי' כא), שרבינו הרח"ב בזה.

צה. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. וראה שנו"ס.

צו. משנה (נא, ב), רמב"ם (פ"ב, יד), טוש"ע (קפד, ה).

צז. ראה לעיל בריש הסי' ובהע' שם.

צא. וברומה לזה כתב רבינו בהל' מילה (ר"ס ט) בשם רב יהודאי גאון, שאין לברך על מילת אנדרוגינוס, כיון שהיא ספק. ורבו הראשונים שהלכו בשיטה זו: הר"ף (שבת שם) הביא דעת הר"ף (שבת נד, א) בשם רה"ג שאין מברכים על המילה, אא"כ נראית לו ערלה כבושה, ואעפ"י שצ"ע מילה מדאורייתא, כל ספק של דבריהם אפי' במצוה דאורייתא, אינו מברך. וכ"כ הרא"ש (חולין פ"ו סי' א) והריב"ש (בשר"ת סי' רכא), וכ"פ בשו"ע (יו"ד כח, ג; רסה, ג). אמנם מ"ש רבינו בשם רבינו יונה צ"ע, שבמספר מקומות מצינו דעת רבינו יונה שיש לברך בספק, ראה בפירושו על הר"ף (יב, ב ד"ה והיכא), וכן ברא"ש (חולין פ"ו סי' א) ובר"ן (שבת על הר"ף נד, א ד"ה ולענין ברכה) שכתבו כן בשמו.

צב. תוס' (יב, א ד"ה לא) ומרדכי (סי' לב) בשם ר"י, ראבי"ה (ח"א סי' לח) ואו"ז (ח"א סי' כו) בשם ר"ח, תוס' ר"י שירל"און (לה, א), מכתם ומאירי (שם) בשם תוס', רשב"ץ (שם) בשם י"א. ומדובר בכה"ג שרוצה להמשיך לאכול, שלדעה זו יברך ברכה ראשונה מספק. אולם אם סיים לאכול ומסופק אם ברך, לא יברך. וסברתם, שבברכות הנהנין יש להחמיר ולברך גם בספק,

(כ) כתב הר' אשר ז"ל¹⁴³ (ס' המנהגות ל, ב), איכא דשאלו¹⁴⁴ אמאי לא מברך¹⁴⁵ בורא פרי האדמה בפת¹⁴⁶. ונראה בעיני¹⁴⁷, צ"ח דבורא פרי האדמה מברכין¹⁴⁸ כשהוציא הקב"ה דבר שאין בו צ"ח¹⁴⁹, אבל חטה יוצאה כמו שהוא¹⁵⁰ מכניסה, על כן¹⁵¹ מברך המוציא, כלומר, מה שאדם מכניס בארץ¹⁵², הקב"ה מוציאו.

ואי תקשי¹⁵³ לך, והלא פולין וכל שאר¹⁵⁴ מיני קטניות¹⁵⁵, שאדם זורען והקב"ה מוציאן כמות¹⁵⁶ שהן, ומברכין¹⁵⁷ עליהן בורא פרי האדמה, ולא פלוג רבנן לברוכי עליהו¹⁵⁸ המוציא. והנכון בעיני, כי באמת מברכין על החטה בורא פרי האדמה, כמו שמברכין על הענבים בורא פרי העץ. וכשעושין¹⁵⁹ מהם יין, מברכין עליו¹⁶⁰ בורא פרי הגפן, דאישתני לעילויא¹⁶¹. וכן בלחם מברכין המוציא, כאלו הוציא הלחם עצמו¹⁶¹, דאין¹⁶² בגרגיר החטה שום פסולת¹⁶³, שאף הסובין ראוי¹⁶⁴ עם הקמח, שכן עני אוכל פתו בעיסה בלוסה¹⁶⁵. אבל ענבים איכא פסולת הרבה, וצריך לעשות בו כמה דברים עד שיהא¹⁶⁵ ראוי לשתותו¹⁶⁶:

(כא) ירושלמי (פ"ו ה"א מג, ב), עד כמה יפרוס¹⁶⁷, פירוש, כמה ירצה לאכול. רבי חמא ורבי מונא¹⁶⁸, חד אמר עד כזית, וחד אמר עד¹⁶⁶ פחות מכזית. הילכך משמע דברכת המוציא כשאר ברכות, ואמרינן (לה, א) אסור לאדם שיהנה¹⁶⁷ מן העולם הזה¹⁶⁸ בלא ברכה, ומברך על פחות

143. הר' אשר ז"ל: א ב הרא"ש ז"ל ה הר' אשר 144. דשאלו: א ג ד דשאלו 145. מברך: א מברכין 146. בפת: א בלחם ה על הלחם 147. ונראה בעיני: ב ונ"ל ה נ"ל 148. מברכין: א ג ד ה חסר 149. בו: ב בו אוכל 150. כמו שהוא: א כשם שהיא ג ד ה כשהוא 151. על כן: ב על כן הוא 152. בארץ: ג ד חסר 153. ואי תקשי: א ג ה ואם תקשי ד ואם תקשה 154. וכל שאר: א ב ג ד ושאר 155. מיני קטניות: א מיני קטניות ב קטניות ג קטניות 156. כמות: א ג ד כמו 157. ומברכין: ב ג ד ומברך 158. לברוכי עליהו: א לברוכי עליהו ג ד ה לברך עליהן 159. וכשעושין: א ב ג ד ועושין 160. מברכין עליו: א ב ג ד ומברכין 161. עצמו: ב לעצמו 162. דאין: ב ג ד ה ואין 163. שום פסולת: ב ה חסר 164. ראוי: ה חסר 165. שיהא: ב ג שיהיה 166. עד: א ג ה חסר 167. שיהנה: ה להנות 168. הזה: א חסר

שחייטים הם פה"א (ולקחת מראשית כל פרי האדמה"). וע"ע ברכ"י (שיורי ברכה קו"א סי' רז) שלדעת הרמ"ע (ספר אלפסי זוטא כ"י פרק כיצד מברכין) יצא, ולדעת הרא"ה (פקודת הלויים מ, א ד"ה פיס"), הריטב"א (הלי ברכות פ"ב, יד) והפרדס (כ"י שער י' פרק ד סוף אות א) לא יצא. וסברתם, כיון שנעשה פת, כבר אינו נקרא פרי כלל.

קב. עד כמה יפרוס - וכן הגירסא בירושלמי ד"ו וד"ק, ובגליון הש"ס הביא שכ"ה בירושלמי עם פנ"מ, וכוונתו לירושלמי דפוס ליוורנו. אבל בד"א הגירסא: עד כמה יברך, ועל פיו הדפיסו בדפוס זיטומיר, וממנו בהוצאות אחרונות. ושתי הגירסאות עולות בקנה אחד.

קג. ר' חנא ור' מונא - בירושלמי לפנינו: ר' חננא ור' מנא, ובכלבו: ר' חנניא ור' מונא.

צח. דבורא... בו: במנהגות ובכלבו - בורא פרי העץ מברכין שכן ר"ל הב"ה בורא בעץ דבר שאין בו.

צט. גמ' (לה, ב).

ק. שבת (עו, ב). ופרש"י (ד"ה בלוסה): מעורבת בסובנה ובמורסנה.

קא. עכ"ל ס' המנהגות. האבודרהם (עמ' שטו) הביא שאלה זו בשם חידושי הרב"ש, עיי"ש מה שתירץ. ובשם ה"ר אשר מלוניל כתב שלישינא דקרא נקט (תהלים קד, יד): "להוציא לחם מן הארץ", ובשאר ברכות גם נקט לישנא דקרא, שנאמר (דברים כו, י'): "הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה". ועי' כס"מ (פ"ד, ו) שכתב שאפשר שאם ברך על הפת בפה"א יצא, והנשמת אדם (כלל נח אות ב) העיר מדוע כתב אפשר, שהרי מקרא מפורש

מכזית המוציא, ועל פחות מרביעית בורא פרי הגפן¹⁷¹. ויש אומרים דעל פחות מכשיעור אינו¹⁶⁹ מברך רק שהכל, דברכת הנהנין היא¹⁷⁰. ובשם רב אחא משבחא¹⁷⁰ מצאתי דעל פחות מכשיעור אין צריך לברך¹⁷¹ אפילו שהכל¹⁷¹.

ק¹⁷² אמרו ז"ל (מס' דרך ארץ פ"ד, ה), לא יפרוס אדם פרוסה ממקום הרך, אלא ממקום הקשה¹⁷³. ולא יאחוז אדם פרוסה כביצה בידו, לפי שהאוחז פרוסה בידו כביצה, הרי זה רעבתן¹⁷⁴. ולא ישתה אדם כוסו בבת אחת. והשותהו בבת אחת, הרי זה גרגרן. וכמה הוא שותה, שנים מדרך ארץ, שלשה מגסי הרוח¹⁷⁵. ואמרו ז"ל בסוף פרק כיצד צולין (פסחים פו, ב), לא אמרו גרגרן בכוס מועט, ויין מתוק, וכרס רחבה, פירוש, מרובה¹⁷⁴. ולא יאכל שום ובצל מראשו, אלא מעליו¹⁷⁵. ואם אכל, הרי זה רעבתן¹⁷⁵. ולא ישתה אדם שני כוסות בתוך סעודתו ויברך ברכת המזון, מפני שנראה גרגרן¹⁷⁶.

169. אינו: ה אין 170. משבחא: א ב ה חסר 171. צריך לברך: ה מברך 172. אמרו... קדרה: א ג ד חסר 173. הקשה: ב קשה 174. מרובה: ב מרופה

משמע שנקרא רעבתן אם אוחז פרוסה כביצה, אע"פ שאינו אוכל ממנה אלא מעט, ופי' כן כוונת הטור. והב"ח (שם, ז) פירש שהאיסור דווקא במכניס כביצה לפיו. השו"ע (שם) כתב לשון הטור, ובמשנ"ב (ס"ק יט) כתב הערת הבי"ו. ועי' שעה"צ (אות יט) שכתב שמותר לאחוז כביצה, והאיסור ביותר מכך. קי' טוש"ע (שם, ח).

קיא. הרמ"א (שם) הביא החילוק הראשון הנוכח בגמ' (כוס קטנה), והשמיט השניים האחרים (כרס רחבה ויין מתוק). ועי' מג"א (ס"ק יג).

קיב. רש"י (ביצה כה, ב ד"ה מעליו) פירש: מצד העלים. וביאר המאירי, שלא יקפוז מיד באכילתם, אלא יסיר העלים תחילה, ואחר כך יאכל מצד העלים מעט מעט, עד שיגיע לראשו. ועי' מה שפירש בזה הפרישה (קע, ח), והובא במשנ"ב (ס"ק כג).

קיג. טוש"ע (שם, ט).

קיד. ד"ז הובא בטור (שם, יא), אך שם כתב: "ולא יביא שתי כוסות בסעודתו" וכו'. הבי"ו (שם) העיר שלשון הטור אינה מכוונת ללשון הברייתא: "לא ישתה אדם ב' כוסות בבת אחת בתוך סעודתו" וכו'. ובשו"ע (שם) כתב כלשון הברייתא. ופירשו הרבה אחרונים לשון הטור, שמדבר שרוצה לשתות עתה רק כוס אחת, והשנייה מניח לבהמ"ז, אפילו הכי לא יביאם בפעם אחת, מפני הרואים שסבורים שבשביל להרבות בשתייה מכוון. ועי' לבוש (שם) שתמה מה עניין בהמ"ז בכל זה, והלא גם בלי בהמ"ז שייך לכאורה גרגרנות. ועוד, מדוע דווקא בתוך

קד. כרעה זו, שאין חילוק בין פת לשאר מאכלים, נקטו רוב הראשונים, מהם: רי"ף (כו, ב), רמב"ם (פ"ג, יב), רא"ש (פ"ו סי' טז), תוס' (לט, א ד"ה בצר), מאור (על הרי"ף שם ד"ה אמר), רשב"א (לו, ב ד"ה כתב הראב"ד; לח, ב ד"ה כיון), רא"ה (לח, ב ד"ה אמר ר' חייא) וריטב"א (שם ד"ה ואקשי ובהלכותיו פ"א, ב וה). וכ"פ הטוש"ע (קסת, ט; רי, א).

קה. כ"ד הראב"ד. וסברתו, שאמנם לעניין חשיבות הברכה צריך כזית, אך לעניין האיסור ליהנות בלא ברכה, די לנו בברכת שהכל, שאינה ברכה חשובה (ראה רשב"ם פסחים קא, ב ד"ה דבררים). הראב"ד כ"כ בהשג' למאור (על הרי"ף שם ד"ה אמר ר' יעקב), והובא ברשב"א, במכתם ובמאירי (לו, ב). רבינו כתב בשמו לברך שהכל, וברשב"א כתב בשמו לברך במ"מ.

קו. בשאלתות לפנינו ליתא. לדבריו, כל שאין חשיבות לברכה אחרונה, אין לברך גם ברכה ראשונה. בב"י (רי, א) הביא שיטה זו בשם הכלבו, וכתב שדעת כל הפוסקים אינה כן.

קז. תוספת זו מכת"י ב וה ליתא בכלבו, והיא מתאימה יותר לסי' ל העוסק אף הוא בהל' דרך ארץ בסעודה, אולם השארנוה במקומה כפי שמצאנוה בכתבי יד אלה. מקור רוב ההלכות במסכת ד"א רבה (ו-ט). והובאו גם בטור (סי' קע) ובסי' שלחן של ארבע (עמ' תצז ואילך).

קח. ראה לעיל סי' ח ובהע' שם.

קט. ראה לעיל סי' ז ובהע' שם. הטור (קע, ז) כתב שלא יאכל אדם פרוסה כביצה, ובב"י העיר שמלשון הברייתא

לא ישוך (ד"א רבה פ"ט) אדם פרוסה ויחזירנה לקערה, שאין דעת¹⁷⁵ הבריות שוות קט"ו. ולא ישתה אדם מן הכוס ויתננו לחבירו, מפני סבת סכנת נפשות קט"ז. (שם, פ"ז) ולא ישלח אדם ידו לקערה בפני מי שגדול ממנו, ואם עשה כן, הרי זה גרגרן קט"ח. ולא יאחזו בשר בידו אחת ותולש בידו אחרת קי"ח. (שם, פ"ו) מניחין פאה ממעשה אילפס, ואין מניחין פאה ממעשה קדרה קיט¹⁷²:

175. דעת: ה דעות

קיז. זה לשון ד"א רבה (שם): "שנים שהיו יושבין על שלחן אחד, הגדול שבהם שולח ידו תחלה, ואחר כך הקטן. והשולח ידו בפני מי שגדול הימנו, הרי זה גרגרן". והובא בטוש"ע (שם, יב). ועי' לעיל סי' יז ובהע' שם. וכתב המשנ"ב בשם האחרונים, שאפי' יש קערה לפני כל אחד, ימתין לאכול עד שהגדול יפשוט לקערה שלו תחילה, וזה דלא כט"ז (ס"ק ו), שכתב שא"צ להמתין בזה כלל.

קיח. רבינו למד כן ממעשה דר"ע הנזכר במס' ד"א (שם), וכ"ה בכמה פוסקים ובטור (שם). ויש להעיר שרבינו כתב כן לגבי בשר, ובשאר מקורות כתוב ירק. השו"ע השמיט ד"ז, אבל הרמ"א (שם, ט) הביאו, וכתב שלא יאחזו המאכל בידו אחת ויתלוש ממנה בידו השנייה. אמנם לפנינו בד"א רבה כתוב שהטיפש אחזו ונשכו בשיניו. ולפי"ז דווקא נשיכה בשיניו אסורה (משנ"ב ס"ק כה). וכתבו האחרונים (א"ר אות יא בשם לחם חמודות) שאם המאכל מחוץ לקערה, רשאי לתלוש בידו.

קיט. ביאורו (עפ"י נחלת יעקב שם בשם הדברי חמודות), שהאילפס גדול מהקדרה, ולכן ראוי להשאיר ממה שניתן מהאילפס לקערה, שאם לא כן הרי זו רעבתנות. אולם מעשה קדירה נעשה בכמות קטנה, ואין צורך לשייר. בעירובין (נג, ב) הובאה גירסא שונה: "אין משיירין פאה באילפס, אבל משיירין פאה בקערה". ופרש"י, כשהשמש מערה מן האילפס לתוך הקערה, אין דרך להניח באילפס כלום לצורכו, אבל כל אחד מניח פאה בקערה ומחזירה לשמש, והוא מאכל שמש. ותוס' (שם ד"ה משיירין) הביאו ממס' ד"א: משיירין פאה במעשה קדירה, ואין משיירין פאה במעשה אילפס. וזוהי גירסא הפוכה ממה שלפנינו. ואכן הרש"ל (שם) מתקן גירסת תוס' כלפנינו. בטוש"ע (שם, ג) הביאו גיר' הגמ' ופרש"י, ולפי"ז רק בקערה יש להשאיר לשמש או לעני, ולא בקדרה וקערה. והב"ח (שם, ד) הביא דעת התוס' לפי שתי הגירסאות. וכתב שכיון שיש פלוגתא, ראוי לבעל נפש שיחמיר לעצמו להניח פאה, בין במעשה קדרה ובין במעשה אילפס.

הסעודה. וביאר שכששותה אותן יחד סמוך לבהמ"ז ומברך מיד, זה נראה גרגרנות, שנראה שמפני שהוא שבע הוא שותה אותן בבת אחת, כדי לרכך המאכל הרבה שיתעכל מהרה, כדי שיוכל לחזור ולאכול מהר אחר בהמ"ז, שזהו ודאי דבר מגונה ביותר. ולפי"ז בתוך הסעודה מותר לשתות שתי כוסות זא"ז. ויש שביארו הטעם בזה משום זוגות, ראה ט"ז (ס"ק ה) ולבושי שרד שם, שבתוך הסעודה ודאי יש בעיית זוגות, והטור מחדש שגם בסוף הסעודה, שמשאיר אחד לאחר בהמ"ז ואין חשש לזוגות, יש להימנע משום שנראה גרגרן. ולכן כתב שאין להביאם יחד.

קטו. שאין דעת הבריות שוות, הכוונה, שאף אם בעיניו אינו מאוס, אפשר שבעיני הבריות האוכלים מתוך הקערה הוא מאוס. בברייתא שם נוסף: "וכן לא ישך אדם מפרוסה ויתננה לחבירו". וכן הביא הטור (שם, טו), אך הוסיף: "ולא ישוך אדם פרוסה ויניחנה על גבי השלחן". וכ"ה בד"א זוטא (פ"ו): "ולא יטול את הככר ויתלש בשניו ויחזירנו על השלחן" (עפ"י גיר' הגר"א). ובשו"ע חילקו לשני סעיפים. בסעי' י כתב: "לא ישוך פרוסה ויניחנו על גבי שלחן", ובסעי' טו כתב: "ולא ישוך פרוסה ויתננה לפני חברו או לתוך הקערה...". והסבירו אחרונים (פרישה אות יב, א"ר ס"ק יח, והובא במשנ"ב ס"ק לו) שיש שני דינים: האחד, שלא לתת לחברו ממה שנותר בפרוסה לאחר שנשכו. והשני, שלא להניח ע"ג השולחן דבר שנשך ממנו, אף אם הוא ממשיך לאוכלו. ואם אוכל לבדו לית לן בה.

קטז. טוש"ע (שם, טז). טעם האיסור, כתב הפרישה (ס"ק יג) בשם מהרש"ל שיש לחוש שמא אינו רוצה לשתות מחמת שנמאסת דעתו בכך, ומחמת הבושה ישתה ויסתכן. אבל אם מניח על השולחן, וחברו לוקח הכוס בעצמו ושותה, מותר. והדברי חמודות (חולין פ"ח אות צה) כתב לבאר שיש לחוש שהשני לא ירצה לשתות, וימות בצמא. והט"ז (ס"ק ח) כתב לבאר בשם צוואת ר' אליעזר הגדול, שבכל עניין אין לשתות מכוס חברו, משום חשש שיש לו איזה חולי ויעבור אותו חולי אליו.

(כב) קכ כתב הר"ש¹⁷⁶ ז"ל (ס' האורה ח"א סי' מד), שינוי מקום צריך קכא¹⁷⁷ לברך. בין בדברים שטעונין ברכה לאחריהן במקומן, כגון פת ומיני דגן, בין בדברים שאינן¹⁷⁸ טעונין ברכה לאחריהן במקומן, כגון פירות ויין, צריך¹⁷⁹ לברך, דהלכה כרב ששת קכב: (כג) והיכא דקא אכיל נהמא וצריך לאפנויי, קכג והדר אתא, שרי¹⁸⁰ המוציא ברישא, והדר אכיל קכד.

קכה והירושלמי קכו¹⁸¹ פירש, שינוי מקום היסח דעת קכז¹⁸². והרמב"ם ז"ל כתב (פ"ד, ג-ה), היה אוכל בבית זה והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראהו חבריו¹⁸³ לדבר עמו, ויצא לו¹⁸⁴ לפתח ביתו קכח וחזור, צריך לברך על מה שאכל למפרע, הואיל ושינה מקומו, וחוזר ומברך

176. הר"ש: א הרא"ש 177. צריך: א ג ד אין צריך 178. שאינן: א ב שאין 179. צריך: ב שצריך ג אין צריך 180. שרי: ג ד שארי 181. והירושלמי: ה והר"י ר' ביאורים 182. דעת: א ב ה הדעת 183. וקראהו חבריו: א וקראהו חבריו ג ד וקראהו חבריו ה וקרהו חבריו 184. לדבר עמו ויצא לו: ב ויצא לו ה חסר

קכ. כלבו (סי' כה).

קכא. מה שכתוב בדפוס ובחלק מכתה"י: אין צריך, הוא ט"ס (ואף בדפוס עצמו בסוף סי' זה כתוב: צריך), ותיקנו עפ"י כת"י ב ו-ה, וכ"ה בכלבו, וכנזכר בפסחים (קא, ב). וכן מוכח מהמקורות בהערה הבאה.

קכב. בפסחים (קא, ב) איתא: "שינוי מקום צריך לברך", ונחלקו בזה רב חסדא ורב ששת. לרב חסדא שינוי מקום נהוג רק בדברים שאינם צריכים ברכה במקומן, כגון פירות, אולם בדברים הצריכים ברכה במקומן, כגון פת, אין צריך לברך, כיון ד"לקיבעא קמא הדר". ופי' רשב"ם (ד"ה לקיבעיה) על דעת סעודה הראשונה הוא אוכל עכשיו, לסיים סעודתו. ולרב ששת אחד זה ואחד זה צריך לברך. ופסק רבינו כרב ששת. אמנם ישנם ראשונים

שפסקו כרב חסדא, ודעתם מובאת בסי' הבא (ובדרך אגב למדנו, שלרש"י יין אינו טעון ברכה במקומו, וכדעת תוס' (פסחים שם ד"ה אלא), ודלא כרשב"ם (שם ד"ה אבל), הסובר שכל שבעת המינים, ויין בכללם, טעונים ברכה במקומם).

קכג. בבה"ג נוסף: ואזל איפני, וכע"ז בכלבו.

קכד. ס' האורה (שם), והוא לשון בה"ג (עמ' פב). הב"י (קצח, ד) כתב בשם ס' אוהל מועד (דרך ח נתיב ה) שהמפסיק בתוך סעודתו בדבר הרשות, א"צ לחזור ולברך, וכ"כ הר"ם לגבי הצריך לנקביו, ויש גאונים

המצריכים לחזור ולברך. וכ"ה בשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' רפז) ובסידור רס"ג (עמ' קו). אולם, בשו"ת הרשב"א (המיוחסות, סי' רב) פסק שא"צ לחזור ולברך, וכ"ג דעת הרמב"ן (במלחמות, פסחים כד, א). וראה מהר"ם חלאוה (פסחים קט, ב) שכתב בשם רה"ג שיציאה לבית הכסא אינה נחשבת הפסק, והסכים לדבריו. הרמ"א (קצח, ז) פסק שאם הפסיק לדבר רשות, וכגון בית הכסא, אין זה הפסק. ועי' אחרונים.

קכה. והירושלמי... ולברך: ליתא בכלבו.

קכו. לא ידועים לנו דברי הירושלמי בזה. ישנה גירסא מסתברת של כת"י ה: והר"י פירש. ודבריו בתוס' (פסחים קא, ב ד"ה כשהן).

קכז. הפוסקים נחלקו אם שינוי מקום נחשב היסח הדעת, וצריך לברך רק ברכה ראשונה שוב, או שנחשב עקירה וסעודה חדשה, וצריך לברך ברכה אחרונה על מה שאכל, וברכה ראשונה על אכילתו החדשה. דעת התוס' (שם) והרא"ש (שם פ"י סי' ו) שנחשב רק היסח הדעת, ודעת הר"ף (שם כ, ב) והרמב"ם (ראה בסמוך) שנחשב עקירה לגמרי.

קכח. הכס"מ (שם) פירש שיצא מפתח ביתו, והביאו המשנ"ב (קצח ס"ק ה) שמשם יצא, אך בפתח עצמו אין זה נחשב שינוי מקום. וכ"כ הגר"א (ס"ק א).

המוציא¹⁸⁵, וגומר סעודתו קכט. שינה מקומו מפנה לפנה בבית זה¹⁸⁶, אין צריך לחזור לברך קל¹⁸⁷, או אם היה דעתו בראשונה לשנות את מקומו, אין צריך לחזור ולברך קכה קלא. והר"ף (הגה' סמ"ק מצוה קפא אות יג) כתב דשינוי מקום אין צריך לחזור ולברך¹⁸⁸, אפילו יצא והפליג ודבר עם חבירו אפילו שעה אחת¹⁸⁹, אין צריך לברך המוציא קלב, אך צריך ליטול את¹⁹⁰ ידיו, לפי שהסיח¹⁹¹ דעתו מהן קלג. קלד וכן אם יצא והשתין¹⁹², נוטל ידו אחת, אותה¹⁹³ ששפשף בה קלה. וכן אם עמד אדם להתפלל תפלת המנחה בתוך הסעודה, אין צריך לחזור ולברך המוציא, דאין זה היסח הדעת, כדאמרינן בפסחים קלו (קב, א).¹⁹⁴

¹⁹⁴ וכן נמי כתב ה"ר יום טוב אשבילי ז"ל קלי, אם עמד¹⁹⁵ מן הסעודה על דעת לחזור לאלתר, שאינו¹⁹⁶ טעון ברכה לפניו ולא לאחריו, וליקבעיה הדר, אף על פי שלא הניח שם זקן או חולה קלד¹⁹⁴.

185. המוציא: ב המוציא וחזור 186. זה: ה חסר 187. אין צריך לחזור לברך: א ג אין צריך לחזור ולברך ב ה חסר 188. לחזור ולברך: א ג ד ה לברך 189. אחת: ה חסר 190. את: ב חסר 191. שהסיח: ג שהסיח את 192. והשתין: ב והשתין מים 193. ידו אחת אותה: ב ידו אותה ה היד 194. וכן... חולה: א ג ד חסר 195. עמד: ה עומד 196. שאינו: ה שאין

קלג. ראה טור, ב"י, שו"ע (קע, א; קסד, א-ב), ומשנ"ב (שם).

קלד. וכן... חולה: ליתא בכלבו.

קלה. מקור ד"ז ביומא (ל, א): "תנו רבנן, הלכה בסעודה: אדם יוצא להשתין מים - נוטל ידו אחת ונכנס. דיבר עם חבירו והפליג - נוטל שתי ידיו ונכנס." וכ"כ רבינו בשם ר"פ בהל' נטילת ידים (סי' כח), וכ"פ בשו"ע (קע, א). קלו. וכ"כ תוס' (פסחים קב, א ד"ה ועקרו; חולין פז, א ד"ה משתא) ורא"ש (פסחים פ"י סי' כד; חולין פ"ו סי' ו), וכ"פ הטוש"ע (קעח, ו). ודלא כרבינו יו"ט ב"ר יהודה (הובא בתוס' ובטור שם), הסובר שצריך ליטול ידיו ולברך ברכת המוציא, הואיל וא"א להתפלל ולאכול יחד. וכתב הב"י (שם) שנראה שהרי"ף סובר כמותו, ואעפ"כ אין הלכה כן.

קלז. בפסחים לא זכינו לאורו, אך בחידושינו לסוכה (מה, ב) כתב: "מיהו כי אמרינן דמברך על הסוכה כל זמן שנכנס בה, היינו כשיצא ממנה מתחלה יציאה גמורה לעשות עניניו ושלא לחזור לאלתר, דהוי כחליצה דתפילין, אבל לא יצא מתחלה אלא לדבר עם חבירו או להביא דבר לסוכה לצורך שעתו, לא הויא יציאה כלל לחייבו בברכה כשחזור. וכיוצא בזה לענין ברכת הנהנין כשעמד בתוך הסעודה על דעת לחזור לאלתר, שאינו טעון ברכה לאחריו ולא לפניו, ולקביעיה הדר, ואף על פי שלא הניח שם זקן או חולה, וכדפרישנא בדוכתא (פסחים קא, ב)."

קכט. לשון הרמב"ם לפנינו מעט שונה. הכס"מ ציין שמקור דבריו בתוספתא (פ"ד, יח): "בעל הבית שהיה מסב ואוכל, קראו חברו לדבר עמו - אין צריך לברך למפרע, וכשהוא חוזר - אין צריך לברך כתחלה. הפליג - צריך לברך למפרע, וכשהוא חוזר - צריך לברך כתחילה". הפליג, פירושו: התרחק מפתח ביתו.

קל. וכ"פ השו"ע (קעח, א).

קלא. תוספת זו ליתא ברמב"ם. אמנם הראב"ד (שם, ה) כתב על מש"כ הרמב"ם שהאוכל במזרחא של תאנה ובא לאכול במערבה, צריך לחזור ולברך - והוא שלא היה דעתו מתחלה לכן. ומשמע שבמקום שיש שינוי, מהני דעתו לכן. וסובר רבינו שהרמב"ם מודה בזה לראב"ד. וכ"כ רבינו בהל' ברכות (סי' יז), והלכתא כרב ששת, ה"מ מבית לבית, אבל מפנה לפנה באותו בית, לא, אם היה דעתו בראשונה לשנות את מקומו. וצ"ב לד' רבינו עד כמה מועילה דעתו, האם אפילו מבית לבית או רק מחדר לחדר. ומד' רבינו שם (סי' יח) נראה שלא לכל דבר מהני דעתו, שכתב שמגן לגן ודאי צריך לברך, ואפילו בדעתו לילך לשני, והביאו הב"י והשו"ע (קעח, ג). ועיי' אחרונים שדנו אם מהני דעתו גם מבית לבית.

קלב. ר"פ פסק כרב חסדא (ראה הע' קכב). וכ"פ רשב"ם (פסחים קב, א ד"ה ה"ג תניא), תוס' (שם קא, ב ד"ה כשהן), רא"ש (שם פ"י סי' ו), טור (שם, א), ועוד.

וה"ר אשר ז"ל¹⁹⁷ (ס' המנהגות כז, ב) כתב, בני חבורה שהיו מסובים וקדש עליהם היום, שיפרסו¹⁹⁸ מפה ויקדשו ואחר כך¹⁹⁹ יברכו ברכת²⁰⁰ המוציא, ולא ברכת המזון. והוא שלא יצאו חוץ או לא עקרו²⁰¹ מאכילתן. וכן קבע²⁰² הריא"ף ז"ל קל"ח (פסחים יט, ב).

והר"י מקורביל ז"ל (סמ"ק מצוה קנא) כתב, בני חבורה שהיו מסובים, ועקרו רגליהם ללכת לקראת חתן או לקראת כלה קלט²⁰³ והניחו מקצתן, כשהן חוזרים, אין²⁰³ טעונין ברכה²⁰⁴ למפרע²⁰⁵, ברכת המזון, ולא לכתחילה²⁰⁶, המוציא²⁰⁷. והגיה הר"ף ז"ל (שם אות ט) ואמר, מה שהזכיר ברכה למפרע, ²⁰⁷לאו דוקא כשהניחו שם מקצת חברים, דהא היסח הדעת²⁰⁸ אינו גורם חיוב ברכה למפרע²⁰⁷, דהיינו ברכה לאחריו, כי אם לכתחילה, כדמפרש בתוספות²⁰⁹ (פסחים קא, ב ד"ה כשהן) גבי הב ונברין²¹⁰. והא דאמרינן בבביתא דאם לא הניחו מקצת חברים דטעונין²¹¹ ברכה למפרע, עצה טובה קא משמע לן, דשמא²¹² ישוה קודם חזרה כדי שיהיו²¹³ רעבים מאותה אכילה, ותו לא מצי מברכי²¹⁴ ברכת המזון קמ"א, עכ"ל:

(ת"ד) כתבו הגאונים ז"ל, מי שיש לפניו פרוסה של חטים ושלימה של שעורים, מברך על הפרוסה של חטים ופוטרי קמ"ב²¹⁵ השלימה של שעורים, לפי שחשוב עדיף, והוא קודם לברכה. והרמב"ם²¹⁶ ז"ל (פ"ז, ד) כתב שמברך ובוצע בשתייהן²¹⁷, בשלימה של שעורים²¹⁸, בשלימה מצוה מן המובחר, ובפתייתן דחטים²¹⁹, משום²²⁰ דחשיבי קמ"ב. ואפילו שתייהן של חטים, אלא

197. ז"ל: ג ד ה חסר 198. שיפרסו: ב ה שיפרשו ג ד צריך שיפרסו 199. ואח"כ: א ג ד ואח"כ לא
200. ברכת: א לא ברכת 201. לא עקרו: א ולא עקרו ב לא נעקרו ה שלא עקרו 202. קבע: ב ה פסק ג ד
כתב 203. אין: ב אינן 204. ברכה: ג ד חסר 205. למפרע: ה למפרע לא 206. לכתחילה: ב ברכת
ה חסר 207. לא... למפרע: ה חסר 208. הדעת: א דעת ג ד ה דעת 209. בתוספות: ב ה בתוספתא
210. ונברין: א ונברך ב וניברין 211. דטעונין: א ג ד דטעון 212. דשמא: א ושמא 213. שיהיו: א ה
שיהו 214. מצי מברכי: א מצו מברכי ב ה מצי מברך 215. ופוטרי: א ב ד ופוטרי את 216. והרמב"ם:
ה והר"ם 217. בשתייהן: ה משתייהן 218. בשלימה של שעורים: ה חסר 219. ובפתייתן דחטים: א ג ד
ובפתייתן ה ובפתים של חטים 220. משום: ה חסר

בש"ע (רעא, ד) הובאו ב' הדעות, וספק ברכות להקל
(משנ"ב ס"ק יח עפ"י המג"א).

קלט. לקראת חתן או לקראת כלה - בסמ"ק לפנינו: לבית
הכנסת או לקראת חתן.

קמ. פסק כרב ששת.

קמא. וכ"פ הרמ"א (קעח, ב), ור' ביה"ל (ד"ה בלא ברכה).

קמב. ופוטרי - בכלבו: ופורס, והוא ט"ס.

קמג. גמ' (לט, ב): "איתמר, הביאו לפניהם פתייתן
ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתייתן ופוטרי את
השלמין, ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר,
אבל פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין - דברי הכל
מברך על הפרוסה של חטין ופוטרי את השלמה של
שעורין... אמר רב נחמן בר יצחק: וירא שמים יוצא ידי

קלח. זהו דין פריסת מפה, שלר"ף אינו נחשב שינוי מקום,
אלא היסח דעת, ולכן מברך המוציא בלבד. ומש"כ ה"ר
אשר מלוניל שעצם הדין של פורס מפה ומברך המוציא
ולא בהמ"ז - מקורו בר"ף, אך אם שינה מקומו דינו
שונה. וע' בעה"מ שתמה על הרי"ף מדוע לא יברך
בהמ"ז. והר"ן תירץ (שם ד"ה ואחר כך) שדינו כדין
נמלך (שם קג, ב), ושם לכונ"ע לא מברך בהמ"ז. אמנם
לד' בעה"מ בפריסת מפה אינו מברך גם המוציא, וכן ד'
הרמב"ם (שבת פכ"ט, יב). והטור (רעא, ד) הביא מח'
בעניין המוציא. ובפרישה (רעא, ו) הסביר שאין זה דומה
לתפילה, שאינה היסח דעת, ורק קידוש שנאסר מלאכול
הוי היסח דעת (ר' בד' הרמב"ן לעיל הע' קנד). והביא
ד' הרא"ש (פסחים פ"י ס" ב, מרבינו יונה). ולהלכה

שהפרוסה מסולת נקיה יותר, מברך על הפרוסה קודם, לפי שהחביב קודם קמ"ד²²¹. אבל לעולם אם היו²²² שתיהן שוות, ישתדל כל אדם²²³ לברך על השלימה, לפי שהשלימה לברכה קמ"ה²²⁴. מצוה מן המובחר לברך על הלחם שלם ומראשו קמ"ה²²⁵:
(כ"ה) ולענין פירורין דקין, כתב הר' יונה ז"ל (על הרי"ף כו, ב ד"ה על כן) ששלשה דינין חלוקין הם²²⁶.

בזמן שהפירורין מבושלים, אם יש בפרוסות הקיימות²²⁷ עד כזית, מברך עליהם המוציא ושלש ברכות. ואם לאו, אף על פי שיש בהם תואר לחם, אין מברכים עליהם אלא²²⁸ בורא מיני מזונות, ולבסוף על המחיה על הכלכלה²²⁹, לפי שהלחם המבושל לא תואר לו ולא הדר קמ"ו²³⁰. ובזמן שאינו מבושל, אלא שהוא מחובר על ידי מרק או דבש בלי²³¹ שום בישול, אם יש כזית בפרוסות²³², מברך עליהם המוציא ושלש ברכות. קמ"ח ואם לאו, מברך עליהם²³³ בורא מיני מזונות, ולבסוף על המחיה ועל הכלכלה²³⁴. והוא שאין להם תואר לחם²³⁵, אבל אם²³⁶ יש בהם²³⁷ תואר לחם, אף על פי שאין קמ"ט²³⁸ כזית בפרוסות, מברך עליהם המוציא ושלש ברכות קמ"ח קי.

221. לפי שהחביב קודם: ג ד לפי שהחשוב קודם ב ה חסר 222. היו: א ג ד יהיו 223. כל אדם: ה חסר
224. לפי שהשלימה לברכה: א שהשלימה לברכה ג ד חסר 225. הלחם שלם ומראשו: א לחם שלם ג ד השלימה
226. הם: ה יש להם 227. הקיימות: א ב ה קיימות 228. אלא: ה חסר 229. על המחיה על הכלכלה:
א על המחיה וגו' ג ד על הכלכלה ה על המחיה 230. לא תואר לו ולא הדר: ה אין בו תאר לחם 231. בלי:
א ב בלא 232. בפרוסות: א ג ד בפרוסות קיימות 233. עליהם: ג ד חסר 234. ועל הכלכלה: א ב חסר
235. לחם: ב חסר 236. אם: ב ה חסר 237. בהם: ב ה להם 238. שאין: ד שיש

קמו. ס' המנהגות (לא, א).
קמו. גמ' (לו, א): "הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה; טחנה אפאה ובשלה, בזמן שהפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליה המוציא לחם מן הארץ, ולבסוף מברך עליה שלש ברכות, אם אין הפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליה בורא מיני מזונות, ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלש". ומפרש בירושלמי (פ"ו ה"א מד, ב) פרוסות קיימות, היינו, שיש בהן כזית. וכיון שיש בהן שיעור זה, אין מתבטל מהן שם לחם. וכאשר אין בפרוסות כזית, אם אין להן תואר לחם, ברכתן מזונות. כשיטה זו נקטו התוס' (לו, ב ד"ה חביצא), הרא"ש (פ"ו ס"י י) והטו"ש (קסח, י).
קמח. ואם... ברכות: ליתא בכלבו.
קמט. שאין - בנדפס: שיש, והוא ט"ס. גם בכלבו הגירסא: שאין.

קג. גמ' (לו, ב): "אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרוורין כזית - בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ, ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה

שניהן... מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע". ופסקו תוס' (ד"ה מברך), רא"ש (פ"ו ס"י כא), מרדכי (ס"י קכט), רשב"א (ד"ה ולענין) ושא"פ כר' יוחנן, וכתבו שהמח' בגמ' בפתיים גדולים ושלמים קטנים. וכ"פ השו"ע (קסח, א). לדעת תוס' (ד"ה מניח) ורוב הפוסקים, מה שאמרה הגמ' שיר"ש יניח פרוסה בשלמה ויבצע, מדובר בחיטין ושעורין (שני מינים), ולא בפתיים ושלמים מאותו מין. וכ"פ הרמב"ם והשו"ע (שם). ולרש"י וראב"ד מדובר באותו מין. וממילא בשני מינים, יברך על הפרוסה של החיטין. וזו דעת הגאונים שכתב רבינו קמד. וכ"ד רבינו יונה (על הרי"ף כח, א ד"ה ולפי). אולם, התוס', הרא"ש, המרדכי (שם) והאבודרהם (עמ' שטו) כתבו עפ"י התוספתא (פ"ד, יא) והירושלמי (פ"ו ה"א מה, ב) ששלם עדיף. וכ"פ הטו"ש (שם) ורוב האחרונים. וע"ע נחלת צבי וא"ר (ס"ק א) שכתבו לחשוש לדעת רבינו יונה.

קמה. ראה מח' האמוראים הערה קמג, ובכה"ג ששתיהן מאותו מין, לכו"ע יש לברך על השלם. וכ"פ בשו"ע (שם).

ובזמן שאין²³⁹ מבושלין ולא מחוברין²⁴⁰, אלא מפוררין לבר²⁴¹, אף על פי שאין בהם כזית, ולא תואר לחם, שהן דקות מאד, מברכים עליהם המוציא ושלש ברכות, לפי שמאחר שהוא פת²⁴² בפני עצמו, אינו יוצא מתורת לחם קנא²⁴³.

כל זה כתב רבינו יונה²⁴⁴ בשם כמה גאונים ז"ל קנב. ורבינו חננאל ז"ל כתב קנב שאין מברכים המוציא על פירורין פחותים מכזית, אם אין בהם תואר לחם קנב.

ורבותינו ז"ל הזכירו בתלמוד (לו, ב) לענין המוציא ולענין הפרשת חלה כמה מיני מאכלים שהיו עושין באותם הדורות, ועכשיו אין אנו בקיאים בהם, כגון נהמא דהנדקא, ומרתת גביל, ולחם העשוי לכותח, ורבים כאלה. ועל כלם כתב רבינו תם ז"ל קנב (תוס' שם ד"ה לחם) כלל גדול שאין להרהר אחריו, וזהו הכלל:

239. שאין: ה שאינן 240. מבושלין ולא מחוברין: ג ג מחוברין ולא מבושלין 241. מפוררין לבר: א מפוררין לבלבד ה מפוררין 242. פת: ג ד חסר 243. לחם: א חסר 244. רבינו יונה: א ב ה"ר יונה ה רבינו יונה ז"ל

קנב. רה"ג ורב נתן בעל הערוך.

קנב. הובא ברבינו יונה (על הרי"ף כו, ב ד"ה על כן), בתוס' (מב, א ד"ה ברך), וברא"ש (פ"ו סי' י) וכך פירש מה שאמרו פת הצנומא בקערה מברך המוציא היינו כשיש בה תואר לחם, דכשאין לה תואר לחם מברך מזונות. וכן פסק הראב"ד (בהשגות למאור כז, ב ברי"ף ד"ה ואפילו). ורי' הע' הבאה.

קנב. אם אין בהם תואר לחם - בכלבו הגירסא: אפי' יש בהן תואר לחם. לגי' זו יש כאן חידוש גדול, שלדעת ר"ח לחם בשיעור פחות מכזית אין מברכים עליו המוציא, והדבר מנוגד למובא בשמו במקורות שהובאו בהע' הקודמת. אולם יש להוסיף, שגם ברשב"א (לו, ב ד"ה כתב הראב"ד) מובא במפורש בשם ר"ח כמו בכלבו, "שאין מברכין המוציא על פירורין פחותין מכזית אפילו יש בהן תואר לחם". ונר' שכן מפורש גם בדעת הראב"ד המובאת ברשב"א (שם), שאין מברכים המוציא על פירורים הקטנים מכזית. וכן נר' מדברי ס' הפרנס לתלמיד הרשב"א (סי' שעח). וא"כ מצאנו שיש מחלוקת ראשונים, הן בדעת רבי' חננאל והן בדעת הראב"ד, מה הדין בפירורים שיש בהם פחות מכזית.

קנב. דעת ר"ת הובאה ברא"ש (פסחים פ"ב סי' טז), בר"ן (על הרי"ף שם יא, ב ד"ה הלכך), במרדכי (שם סי' תקצב) ובהגה"מ (פ"ג אות ג).

פרורין כזית - בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש... אמר רב ששת: האי חביצא, אף על גב דלית ביה פרורין כזית - מברך עליו המוציא לחם מן הארץ. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא". ופסקו כל הפוסקים כרב ששת ורבא. מכאן למדו תוס' (ד"ה חביצא) ורבינו יונה שמברכים מזונות ומעין שלוש על פת שאינה מבושלת (שהחתיכות שלה נדבקו ע"י משקה), כאשר אין בכל חתיכה כזית ואין לה תואר לחם, וכ"פ הטוש"ע (קסח, י). ולרש"י (שם) שיטה אחרת, שפירש שמדובר בבישול, ולפי"ז גם מבושל פחות מכזית, רק כשאין בו תואר לחם מברך עליו מזונות. וכ"כ המרדכי (סי' קיט), האו"ז (ח"א סי' קמז), הריטב"א (הל' ברכות פ"א, ל), ועוד.

קנא. הבי' (קסח י) כתב שדין זה נלמד מסברא, שכיון שהוא פת בלי תערובת שום משקה, אינו יוצא מתורת לחם, דעד כאן לא אמר רבא שצריך תוריתא דנהמא אלא בחביצא, שהפירורים מעורבין עם המשקה, אבל כאשר הפירורים לבדם בלי שום תערובת, אף על פי שהם דקים ביותר - לעולם שם לחם עליהם, ומברכים עליהם המוציא ושלוש ברכות. ודלא כ"ח (הובא בסמוך). וכן פסקו המאור (על הרי"ף כז, ב), הרא"ש (פ"ו סי' י), הריטב"א (הל' ברכות פ"ב, א) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ה), וכ"פ בטוש"ע (קסח, י). והבי' (שם) כתב שכן סובר הרמב"ם (פ"ג, ח), אמנם במבושל יותר מכזית ועברה צורתו, חולק על ר' יונה, וסובר שברכתו מזונות.

(כד) כל דבר שבלילתו רכה ונאפה בתנור, חייב בחלה²⁴⁷. וראיה לדבר, מה שאמרו במסכת חלה (פ"א, ה), תחלתה עיסה וסופה סופגנין, פירוש²⁴⁸, מיני מאכל של חטין שהבצק רך כמין ספוג, ומתבשל עם שמן²⁴⁵ או דבש²⁴⁶, או תחלתה סופגנין וסופה עיסה, חייבת בחלה, עד שתהא²⁴⁷ תחלתה וסופה סופגנין.

כלומר, אם גלגל אותה מתחלה עבה כמו שאר עיסות²⁴⁸, ולבסוף אפאה באלפס בשמן או בשאר משקין, כמו²⁴⁹ הסופגנין, חייבת בחלה, כיון שבלילתה היתה²⁵⁰ עבה מתחלתה. וכן אם היתה תחלתה²⁵¹ סופגנין, כלומר, שהם רכים וחלולים כספוג²⁵², וסופה עיסה, שנאפית בתנור כשאר עיסות, חייבת בחלה, שבאחת מכל²⁵³ הדברים האלה היא²⁵⁴ מתחייבת. והוא הדין אם אפאה באלפס בלא²⁵⁵ שום משקה, שאם יש שם משקה, הוי תחלתה וסופה²⁵⁶ סופגנין. וראיה על זה מה שאמרו בירושלמי (חלה פ"א ה"ג ז, א), אמר רבי שמעון בן לקיש כל שהאור עובר תחתיו, פטור מן החלה, ואין²⁵⁶ מברכין עליו המוציא. אמר רבי יוחנן ובלבד על ידי משקה קנט²⁵⁷.

וכל עיסה שנתגלגלה שלא לעשות ממנה פת לאכילת בני אדם, אף על פי שבלילתה עבה, פטורה מן החלה, שכך²⁵⁸ אמרו ז"ל (משנה חלה שם, ח), עיסת כלבים, בזמן שאין הרועים אוכלין ממנה, פטורה מן החלה, אף על פי²⁵⁹ שבלילתה עבה^ס.

245. עם שמן: ב ה בשמן 246. דבש: א ב ה בדבש 247. שתהא: א ה שתהיה 248. מתחלה עבה כמו שאר עיסות: א מתחלה כמו שאר עיסה ה מתחלתה עבה כגון שאר עיסות 249. כמו: א ג ד כגון 250. שבלילתה היתה: ה שהיתה 251. תחלתה: ג ד חסר 252. כספוג: א ג ד חסר 253. שבאחת מכל: ה שבכל אחד מן 254. היא: ה חסר 255. בלא: ג ד בלי 256. ואין: א שכך אמרו אין 257. משקה: א ב ה משקין 258. שכך: ד שכן 259. אף על פי: א ב ואע"פ

ריטב"א (לז, ב) וס' החינוך (מצ' שפה). וכתב הב"י (קסח, יג) שכן נראה דעת הרמב"ם (ביכורים פ"ו, יב) והרא"ש (פסחים פ"ב ס"ו טז), וכך מנהג העולם, אולם כתב שראוי לנהוג כמהר"ם (המובא ברא"ש שם), שהיה נוהר לאוכלם דווקא בסעודה. בשו"ע (שם) הביא דעת ר"ש בסתם, ודעת ר"ת בשם יש חולקים, וסיים שיר"ש יפטור אותם ע"י לחם אחר. ובחלק יו"ד (שכט, ג) הביא דעת ר"ש בלבד, ומשמע שסובר שהעיקר כמותו. גם הרמ"א (שם) כתב שכן המנהג.

קס. ונפסק ברמב"ם (שם, ח) ובטוש"ע (יו"ד של, ט). הטור שם כתב שפטורה דווקא כשניכר שהיא לכלבים, וכגון שאינה ערוכה ועשויה כצורת לחם, הא לאו הכי - חייבת. ע"י ב"י שם. ובבד"ה כתב שמדברי הרמב"ם נראה שאפילו לא עשה בה שום שינוי, ולא שום גריעותא, ולא שום היכר - מאחר שעשאה משעה ראשונה שלא יאכלו הרועים ממנה, פטורה.

קנו. אפשר שיש כאן חסרון, ובכלבו הגירסא: "כל דבר שבלילתו רכה, ולא נאפה בתנור, פטור מן החלה. וכל דבר שבלילתו עבה, אף על פי שלא נאפה בתנור, חייב בחלה".

קנו. בכלבו לא הביא פירוש זה.

קנח. וסופה - בכלבו ליתא, ולכאורה הוא ט"ס.

קנט. ר"ת סובר שרבי יוחנן ור"ל נחלקו בגמ' (פסחים לז, ב) בבליה רכה, אם אפייתה בקדרה עושה אותה לחם, אבל בבליה עבה, לכו"ע אפי' מבשלה או מטגנה - חייבת בחלה, ומברך עליה המוציא. וכ"ד ר"י (הובא בסמ"ג עשין קמא), תוס' ר"י יירליאון (לז, ב) ויראים (ס' קמח). אולם, רבינו שמשון (חלה פ"א, ה) חולק וסובר שפטורה מן החלה, ומברך עליה מזונות. וכן הסכימו ראשונים רבים, מהם: רמב"ן (הלכות חלה, דף כו ע"ב), ס' המכריע (ס' סג), סמ"ק (ס' רמו), רבינו יונה (על הרי"ף כז, א), רשב"א (פסקי חלה, שער א),

ויש מתירין לאכול חוטי הבצק, הנקראין בלשון משנה איטרין קסא²⁶⁰, ובלעז²⁶¹ פיטול"אש קסב²⁶² או אלטרי"אה²⁶³, בלתי חלה קסג, אף על פי שבלילתן עבה מתחלה²⁶⁴, ואין²⁶⁵ מברכין עליהן המוציא, כיון שלא לשו אותן תחלה אלא לבשל, לא²⁶⁶ לעשות מהן פת, ולא דרך פת כלל, וכן²⁶⁷ כל כיוצא בזה קסד.

ויש מחמירין בדבר, ואומרים שכל²⁶⁸ זמן שיעשנה כעכין קסה²⁶⁹, כלומר, ערוכה ומקוטפת כשאר עיסות שעושין מהן פת, אף על פי שאינה נעשית לאכילה, חייבת בחלה מפני מראית העין, וכן אמרו ז"ל (לו, א) מעשיה מוכיחין עליה. עשאה כעכין חייבת בחלה, כלימודין פטורה. פירוש²⁷⁰, כנסרים, כלומר, פתיתין ארוכין שאינו מקפיד על לישתן וקיטופן²⁷¹, ולפיכך פטורה בזה, שכיון²⁷² ששנה בה, אין לחוש למראית העין קסו.

וכתב הר"י²⁷³ יצחק הזקן ז"ל שכל דבר שפטור מן החלה, פטור מברכת המוציא ומשלש²⁷⁴ ברכות קסו. וה"ר²⁷⁵ יונה ז"ל (על הרי"ף כז, א ד"ה ומזה) כתב²⁷⁶ שיש לחלוק²⁷⁷ בדבר ולהפריש, שאם הוא דבר שבלילתו עבה מתחלה²⁷⁸, ואחר כך רכך אותה על ידי משקה, שודאי חייב בחלה, לפי²⁷⁹ שהבלילה היתה עבה מתחלה, וחייב החלה הגלגול²⁸⁰, אבל אין מברכין עליו

260. איטרין: א ב ג אטרין ה אטרין 261. ובלעז: ג ד בלעז ח חסר 262. פיטול"אש: א פיטולש ב פיניולש ג פיטולאש ה חסר 263. אלטרי"אה: א אלטריאה ב אליטריאה ג אילטריאה ה אטריאה 264. מתחלה: א בתחלה 265. ואין: א ה אין 266. לא: ב ולא 267. וכן: א ג ד חסר 268. שכל: א ג ד כל 269. כעכין: ב בעכין 270. כלימודין פטורה פירוש: ה חסר 271. וקיטופן: ה חסר 272. שכיון: ה כיון 273. הר"י: ב הרב רבינו ה ר' 274. ומשלש: ה וגם משלש 275. וה"ר: ב והחכם רבינו ג ד וכתב הר"י 276. כת': ג ד ה חסר 277. לחלוק: ג ד ה לחלק 278. מתחלה: א בתחלה 279. לפי: ה שהרי 280. הגלגול: ד בגלגול ה הוא הגלגול

(שם). והסביר החזו"א (זרעים ליקוטים ה, ב) שאין זה דומה לסופגנין שחייב בחלה, שכאן אין זה דרך פת אלא כתבשיל, וכמו בעיסת הכלבים או לחם העשוי לכותח (גמ' לו, ב).

קסד. לשון רבינו יונה (על הרי"ף כז, א ד"ה ומזה), וכ"ה בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תקלג). וכ"כ תוס' (לו, ב ד"ה לחם), אבל טעמם משום דלית להו תורייתא דנהמא. עיין שם ובתוס' ר"י שירליאון (ד"ה כי). וכ"פ הרמ"א (קסח, יג).

קסה. לפנינו בגמ': כעכין, ור' שנו"ס.

קסו. שיטה זו מופיעה ברבינו יונה (שם), אך לא כדעה חולקת אלא כהמשך לשיטה הפוסטרת אטריות מחלה. וכתב שאם עשאה כעכין - חייבת משום מראית העין, משא"כ באטריות שאין מראית עין.

קסז. הובא ברבינו יונה (שם). ועי' תוס' ר"י שירליאון (שם) ותוס' הר"ש משאנן (שם ד"ה דכולי).

קסא. ירושלמי (חלה פ"א ה"ד) לפי גירסת הערוך (ערך איטרין).

קסב. פיטול"אש - ברבינו יונה: וירמזיליו"ש.

קסג. כלומר, לר"ת לכאורה אטריות היו צריכות להתחייב בחלה, כיון שבלילתן עבה אף שמבושלת בהמשך. וכן מצינו ראשונים בדר"ת שכתבו כן (ולעניין המוציא ר' להלן), הם הרא"ש והמרדכי (שם), וכן הורה ר"י (וכמ"ש רבינו בסוף דבריו), ראה תוס' (פסחים וברכות שם). ומפורש כתב הד"מ (שכט אות ב) שלר"ת חייבות בחלה, ולחולקים עליו פטורות, וכן הוא בכלבו (סי' פט). ובר' רבינו צ"ע האם מה שכ' שייש מתירין" הוא בשו"ת או החולקים. ובפשטות כוונתו לשי' הרמב"ן וסיעתו, שכל שכוונתו לבישול, אין לחייבו בחלה, כפי שמוכח מעיסת הכלבים, וממילא כל שכוונתו לעיסה, אף שנמלך לעשותו סופגנין, גם הר"ש יודה שחייב. אמנם נראה שלד' רבינו אף לר"ת הדין כן, וכפי שמשמע ברבינו יונה שר"ת מודה בזה, ובדומה לזה כתב הד"מ

המוציא, לפי שהיא תלויה בלחם, וזה נתבטל מתורת לחם, ואין מברכין עליו שלוש ברכות קסח²⁸¹ :

(כז) קסט וכתבו הגאונים ז"ל, כי כשאדם קובע סעודתו על כמה מאכלים שעושים מעיסה, בין שבלילתן²⁸² עבה בין שבלילתן²⁸³ רכה, אף על פי שאין דרך קביעות בכך, מברך²⁸⁴ המוציא ושלש ברכות, אחר שהוא קובע סעודתו²⁸⁵ עליהן קע.

והר"י הזקן ז"ל²⁸⁶ כתב שאין הקביעות מועיל בכל דבר, אלא על דברים שהם ראויים להיות מזון, כגון פת הבאה בכסנין, שהוא פת המתובל בתבלין קעא.

והר"י אשר²⁸⁷ (ס' המנהגות לה, ב) פירש פת הבאה בכסנין, פת הבאה²⁸⁸ בעבור כסיסה ולא לרעבון, והוא פת העשויה²⁸⁹ בתבלין קעב. ותרגום של נקודים של אשת ירבעם, כסנין קעב. ונראה בעיני²⁹⁰ כי לכך נקראו נקודים, שהבשמים²⁹¹ נראין שם נקודים נקודים קעב.

ויש מפרשים קעה²⁹² שעושים מן העיסה (כביצים) [ככיסין] קעו²⁹³, ומכניסין לתוכם שקדים ודבש ומיני מתיקה. וכן פירש הרשב"א ז"ל קעו (מא, ב ד"ה נמצא). וכגון לחמניות שקורין אובלי"אש

281. שלוש ברכות: א ג ד חסר 282. שבלילתן: ג ד שבלילתה 283. שבלילתן: ג ד ה חסר 284. מברך: ה ולברך עליהן 285. סעודתו: א ג ד חסר 286. והר"י הזקן ז"ל: ב והר"י יהודה הזקן ד והר"י זקן ז"ל 287. והר"י אשר: א והרא"ש ז"ל ב והר"י אשר ז"ל 288. בכסנין פת הבא': ב חסר 289. העשויה: ג עשירה עשויה ד ה עשויה 290. ונראה בעיני: ב ונ"ל 291. שהבשמים: ג ד ה לפי שהבשמים 292. ויש מפרשים: א ויש מי 293. (כביצים) [ככיסין]: א ב כביסין ג ד ה כביצים

שהקביעות היא לפי האוכל, בלי להתחשב בדעת שאר בני אדם, וראה לקמן.

קעא. כן פרש"י (מא, ב ד"ה פת) פת הבאה בכיסנין, וכן פירשו הר"י, רבינו יהונתן והרשב"ץ (שם).

קעב. בתבלין - בכלבו: מבשמים, ובס' המנהגות: בבשמים. קעג. מלכים א (יד, ג), ותרגום יונתן שם.

קעד. עכ"ל ס' המנהגות. ופירש כיסנין מל' כסיסה, שהיא אכילה שלא כדרכה (ר' רש"י מגילה ז, ב ד"ה דאיכסייא). כלומר, לא לרעבון, אלא לתענוג. יש שזיהו פ"י זה עם פ"י רה"ג, שהיא פת שעושים ממנה כעכין יבשים (ערוך ער' סנן), והביא גם מד' התרגום (יהושע ט, ה) נקודים, כיסנין. אמנם כאן הביא פס' אחר שכוונתו לפת מתובלת, והנקודים הם הבשמים. וזה כעין הפ"י הקודם, אלא שהביא לכך ראיה.

קעה. ר"ח, הובא בערוך (שם) וברבינו יונה (על הר"י"ף כט, א ד"ה שאין).

קעו. תקנו עפ"י שו"ת הרשב"א (שם).

קעז. בכלבו לא ציין שכן פ"י הרשב"א. השו"ע (שם, ז) הביא כל הפירושים, וכתב שהלכה כדברי כולם.

קסח. לרבינו יונה דעה שלישית, והיא גם דעת רבינו ירוחם (ני"ו ח"ה קמה ע"ד, הובא בב"י קסח, יג), שיש לחלק בין חיוב חלה וברכת המוציא, שבחלה הקובע - זמן הגלגול, ובברכת המוציא - שעת האפייה.

קסט. וכתבו הגאונים... אצל כל אדם - פסקאות אלה הובאו בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תקלג). ברור שאין מקורן ברשב"א, שכן הובאו שם בהמשך דברים בשם הרשב"א, מש' שהכותב אינו הרשב"א, ע"ש.

קע. מקור דין קביעות סעודה בגמ' (לח, א): "אמר ליה אביי לרב יוסף: האי כובא דארעא, מאי מברכין עלויה? אמר ליה: מי סברת נהמא הוא? גובלא בעלמא הוא ומברכין עלויה בורא מיני מזונות. מר זוטרא קבע סעודתיה עלויה, וברך עלויה המוציא לחם מן הארץ ושלש ברכות". וכן מבואר שם (מב, א): "רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך...". וכ"פ הרמב"ם (פ"ג, ט), הרא"ש (פ"ו סי' יא ול) והטושי"ע (קסח, ו). לדעת הגאונים קביעות סעודה שייכת גם בעיסה דקה, ובפשטות משמע אפי' דקה ביותר. וגם משמע

וברצדי"לש²⁹⁴, וכגון נהמא דהנדקא קע²⁹⁵, שהוא בצק שצולין אותו בשפור ומטגנין אותו בשמן וביצים קע^ט, וכיוצא בדברים אלו, ודאי מועיל בהם הקביעות, לפי שהם²⁹⁶ דברים הראויים למזון, קע ומברכים עליהם המוציא ושלש ברכות. ודווקא כי קבע²⁹⁷ עליהו מעיקרא, הא לא קבע²⁹⁸, מברך בורא מיני מזונות קע^א. ואי לא אכיל אלא מעט, מברך עליהם²⁹⁹ מעין שלש קע^ב. ואם אכל מהם כשיעור שאחרים קובעים עליו סעודה, אף על פי שלא בירך לפניו המוציא, מברך בסוף³⁰⁰ שלש ברכות קע^ב. וכן נמי פסק³⁰¹ הרשב"א ז"ל קע^{פד} (מב, א ד"ה והא). אבל באלו הרקיקין הדקין ביותר, שעושין בין שני ברזלים הנקראים ניבל"אש³⁰², אין³⁰³ קביעותם קבע, ואין³⁰⁴ מברכין עליהן רק בורא מיני מזונות, שאין קביעות אכילה בהם כלל קע^{פה}³⁰⁵. וכן נראה דעת הרשב"א ז"ל קע^פ.

והרמב"ם ז"ל כתב קע^פ שבכל³⁰⁶ הדברים האלו, אם אחרים קובעים עליהם, אף על פי שהוא

294. וברצדי"לש: א ובראדילש ב וברצדיליש 295. דהנדקא: ד דהנדקי 296. שהם: ה שאין 297. כי קבע: ה דקבע 298. קבע: ה קבע עליהו מעיקרא 299. עליהם: ב ה אחריהן 300. בסוף: א ב לבסוף ה לסוף 301. נמי פסק: ה כת' 302. הנקראים ניבל"אש: ב הנקראין ניבליש ה שקורין ניבלש 303. אין: ג ד ואין 304. ואין: ד אין 305. בהם כלל: ב כלל בהם 306. שבכל: ה שכל

קעח. ראה גמ' (לז, ב).
קעט. כן פרש"י (שם ד"ה נהמא). והוא אחד מסוגי טריתא שאמר אביי (שם) שפטורה מן החלה וממילא פטורה מהמוציא (ראה לעיל סי' כה). אמנם הבין הר"י שאם קבע עליה סעודה דינו המוציא, וכמו שנת' בגמ' בהמשך ביחס לכובא דארעא. וכן הטור (קסח, טו) כתב שטריתא שקבע עליה סעודה, מברך המוציא. ותמה הב"י, שהרי אדרבה מהגמ' נראה שדווקא כובא דארעא מהני קב"ס, שהוא טרוקנין הנזכר מקודם שחייב בחלה ומ"מ ברכתו מזונות, וממילא טריתא גרועה ממנו ואין מועיל בה קב"ס. והוכיח הב"י דבריו מרבינו ירוחם, ופסק בשו"ע (קסח, טו) שברכת טריתא מזונות ולא מהני קב"ס, וכן בנהמא דהנדקא (שם, טז). ויש שחלקו על השו"ע (ר' משנ"ב ס"ק צ). ומ"מ מד' רבינו ראיא לשיטתם. ולעיל (סו"ס כה) כ' רבינו בשם ר"ת שאין אנו בקיאים בלחמים אלו.

קפד. וכ"פ הטוש"ע (שם).

קפה. כ"כ רבינו יונה (על הרי"ף כז, א ד"ה ואי) בשם ר"י. בגמ' (מב, א) מבואר שמברכים על הלחמניות המוציא, אם קבעו עליהם סעודה, ובלא קבע - מברכים מזונות. רש"י (ד"ה לחמניות) פירש לחמניות, אובליא"ש (עיסה שבלילתה עבה). ותוס' (ד"ה לחמניות) כתבו על פירושו שזה לחם גמור, ופירושו נילי"ש (ניבלא"ש) [עיסה שבלילתה רכה]. וכ"פ הטוש"ע (קסח, ח).

קפו. דין ריקקים הדקים לא נזכר בשו"ת הרשב"א (שם), וגם בכלבו לא ציין כך בשמו. הרשב"א (מב, א ד"ה והא) כתב על ד' התוס' הנ"ל, ואינו מחזור, שהרי בלילתן רכה היא. ודייק רבינו שעל בלילה רכה ביותר לא מהני קביעות סעודה כלל. וכ"כ המשנ"ב (קסח ס"ק לח) בשם הפוסקים, וראה שעה"צ (אות לה) שנח' בזה.

קפז. דעה זו שהובאה כאן בשם הרמב"ם הובאה כאמור לעיל (הע' קסט) בלשון זו גם בשו"ת הרשב"א. ויש בדבריו שתי הלכות: א דבר שאחרים קובעים והוא אינו קובע (שנחשבת קביעות), ב כשהוא קובע ולא האחרים

קפב. וזה דלא כרש"י, שכתב שלאחריו אינו מברך כלל, ודלא כר"ף הסובר שמברך בורא נפשות, ראה רבינו יונה (שם ד"ה א"ל), אלא כתוס' (מא, ב ד"ה אלא) ורא"ש (פ"ו סי' ל), וכן פשטות ל' הרמב"ם (שם, יא). קפג. רא"ש (שם), דאוליגן בתר סופו. וכ"פ בשו"ע קפח. כמבואר בסוגיה שם. קפב. וזה דלא כרש"י, שכתב שלאחריו אינו מברך כלל, ודלא כר"ף הסובר שמברך בורא נפשות, ראה רבינו יונה (שם ד"ה א"ל), אלא כתוס' (מא, ב ד"ה אלא) ורא"ש (פ"ו סי' ל), וכן פשטות ל' הרמב"ם (שם, יא). קפג. רא"ש (שם), דאוליגן בתר סופו. וכ"פ בשו"ע

קפ. ומברכים... ז"ל: ליתא בכלבו.

קפא. כמבואר בסוגיה שם.

אינו ³⁰⁷ קובע ³⁰⁸, חייב לברך ³⁰⁹. ואם אחרים אינם קובעים ³¹⁰, אף על פי שהוא קובע, אינו מברך ³¹¹, שבכל אלו הולכים אחר הרוב, ובטלה דעתו אצל כל אדם קפ"ו קסט.

קפ"והר' דוד בר ³¹² לוי ז"ל כתב קפ"ט בכל ³¹³ הני דאמרינן ³¹⁴, כגון ³¹⁵ קרפו"לש, טפיל"ש, צנו"אש, סנייט"ן, ניבל"אש, אובליאש, ופרטולאש, וברצדילאש ³¹⁵, וכל הדברים שלשין ³¹⁶ אותן בביצים ומתבלין אותן, כיון דחזינן בהו פלוגתא, מספיקא עבדינן בהו בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה מעין שלש ^{קפ"ז}, אין דרך אדם לקבוע סעודתו על אלו הדברים, ולמילתא ³¹⁷ דלא שכיחא ³¹⁸ לא גזרינן. מיהו אם קבע סעודתו ³¹⁹ עליהם, כיון דהלכה כרבי יוחנן ^{קצ"א}, עביד בהו ³²⁰ נטילת ידים והמוציא, שכל דבר ³²¹ שמברכין ³²² המוציא, צריך נטילת ידים תחלה וברכת ³²³ המזון לבסוף.

307. שהוא אינו: ה שאינו 308. קובע: א קובע אינו 309. לברך: ה חסר 310. ואם אחרים אינם קובעים: ב ה ואם אין אחרים אינם קובעים א ואם אין אחרים קובעים 311. מברך: א חסר ג ד כלום לפי 312. בר: א ב ה בר' 313. כתב בכל: ה דכל 314. דאמרינן: ב דאמרי 315. קרפו"לש... וברצדילאש: א קרשפילש פוסילאש צנואש בונייטן ניבלאש אובליאש ופרטולאש וברצדילש ב קרישפיליש ופיליש וצינואיש סנייטין ונבליש אובלייש ופרטולאש וברצדילש ג קרפולש טפילאש צנואש סנייטין ניבלאש אובליאש ופרטולאש וברצדי לאש ה קרשפילש ופופינש וצינואיש ונבלש ואובלש ופארטולש 316. שלשין: ד שעושין 317. ולמילתא: ב ובמילתא 318. שכיחא: ג שכיח 319. סעודתו: א סעודה 320. בהו: ג ביהו 321. דבר: ה דברים 322. שמברכין: א ה שמברכין עליו 323. וברכת: ב ולסוף ברכת ה ולבסוף ג' ברכות

קצ. הב"י (קסח, ז) הביא מח' הראשונים בהגדרת פת הבאה בכיסנין, וכתב שכיון שיש בזה ספק, נקטינן להקל כדברי כולם, ואינו מברך עליהם המוציא ובהמ"ז, אא"כ קובע סעודתו עליהם. ובברכה ראשונה שהיא דרבנן פשוט הדבר, שהרי ברכת מזונות היא ברכה כוללת כמו שהכל (דרישה אות ב, וכן בט"ז ס"ק ו), אך מדוע בברכה אחרונה שהיא של תורה לא החמיר? והאחרונים (ר' שו"ע הרב שם, ח) ביארו שמן התורה די בברכה אחת מעין ג', ובמקום פלוגתא יכול לברך כן. וי"א שמן התורה אינו חייב אא"כ אכל כדי שביעה, ובלא זה חיובו מדרבנן, וספקו להקל. וברעת הב"י י"א שכוונתו שאין מח' בין השיטות בפת הבאה בכיסנין (מאמר מרדכי, הביאו הביה"ל שם ד"ה והלכה). אמנם רבי דוד המובא כאן בוודאי ס"ל שיש מחלוקת, כפי שכתב בדבריו, ומ"מ הסיק שאפשר לברך מזונות ומעין שלש. וממילא יש סמך לד' הב"י, כפי שנתבאר.

(שבטלה דעתו). רבי' יונה (על הרי"ף ל, א ד"ה א"ל) כתב כך, אך לא כתב שזו דעת הרמב"ם. ויש מקום להקשות על ההלכה הראשונה, שדין אכל מה שאחרים קובעים נאמר בגמ' בשם רב נחמן, ואין מקום להביאה בשם הרמב"ם. ואכן הרא"ש (פ"ו סי' ל) כתב רק את ההלכה השנייה בשם רבינו משה, וכן האבודרהם (ברכת הלחם והזימון). אולם קשה עוד שכלל לא מצאנו היכן כתב הרמב"ם כך. ואדרבה ביחס להלכה השנייה נר' מלשון הרמב"ם (פ"ג, ט) שהולכים אחרי הקביעות האישית שלו. וכך הקשה במעשה רקח ובס' בן ידיד על הלכה זו (פ"ג, ט). בס' דברי ירמיהו כתב שאפשר שאין כוונת הרא"ש בהל' זו לרמב"ם אלא לר' משה ב"ג, הוא הרמב"ן. אלא שבדברי רבינו ובשו"ת הרשב"א וכן באבודרהם אין אפשרות לפרש כך. ובטוש"ע (קסח, ו) נפסק כאמור כאן בשם הרמב"ם, ודלא כראב"ד (נזכר ברא"ש שם), שאפי' קבע על משהו, מברך המוציא ובהמ"ז.

קפח. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. קצא. כרבי יוחנן - לכאורה לא ברור, ובגמרא לפנינו (מב, א) זו דעת רב נחמן.

קפט. לא מצאנו פיסקא זו במכתם למס' ברכות.

והרשב"א קצ"ב (לח, א ד"ה האי) כתב, ואותם פרטולא"ש וראולא"ש³²⁴, כיון דאית בהו תוריתא דנהמא, מברכין עליהן המוציא, וחייבות³²⁵ בחלה. וכן כתבו בתוספות³²⁶ (לו, ב ד"ה לחם). וצריך עיון בההיא דפרק כל שעה קצ"ג (פסחים לו, א):

(כז) ומה שאמרו ז"ל (מב, א), היו יושבין, כל אחד מברך לעצמו. כלומר, שאכלו בלא הזמנה³²⁷, אלא שהיו יושבין, וכל אחד התחיל לאכול, ולא הסכימו לאכול יחדיו. אבל הסבו קצ"ד, אחד מברך לכולן קצ"ה.

ודייקי רבוותא³²⁸ (שם, ב), הסבו אין, לא הסבו לא. ואי אמרי³²⁹ ניזיל וניכול נהמא בדוך פלן, אף על פי שלא הסבו, קצ"א אלא שכל³³⁰ אחד אוכל מכרו קצ"ב, אחד מברך לכלן קצ"ג.

קצ"ח וכתב הר"י³³¹ הזקן ז"ל שאפילו לא אמרו ניזיל³³² וניכול³³³ בדוך פלן, כיון שהסכימו לאכול יחד, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל מכרו, אין³³⁴ צריכים לקבוע מקום, ואחד³³⁵ מברך לכולן קצ"ט. וכן נמי פסק³³⁶ הרשב"א ז"ל (שם ד"ה מתני):

(טז) וכן אם היו רוכבין על גבי בהמה ואמרו נאכל, ולא ירדו מעל בהמתם, אף על פי שכל אחד³³⁷ אוכל מכרו, מצטרפין בין לברכת המוציא בין לברכת המזון, אם עמדו במקום אחד.

324. פרטולא"ש וראולא"ש: ב פרטולש וראוליש ד וראולא"ש בחיד' הרשב"א פרטוליש ורישאוליש
325. וחייבות: ב ה וחייבין 326. בתוספות: א ב התוספות 327. בלא הזמנה: א שלא בהזמנה
328. רבוותא: א ב ה רבוותא ג רבבותא 329. אמרי: ב אמרינן ג ד אמרו 330. שכל: ה כל 331. הר"י:
א ה ה"ר יצחק 332. ניזיל: ב ניזול 333. וניכול: א ניכול ה וניכול נהמא 334. אין: ב ג ד ואין
335. ואחד: ג ד אחד 336. נמי פסק: ה כת' 337. אחד: א ג ד אחד ואחד

קצב. ר' גם פסקי חלה (עמ' טז).
קצג. עכ"ל הרשב"א. ולכאורה כוונתו למה שנתבאר לעיל בד' ר"ת (סי' נו) שבליה עבה מבושלת ויש בה תואר לחם, חייבת בחלה ובהמוציא. וזהו שסיים בצ"ע, שהרי ישנה דעת הר"ש החולקת (ר' בהע' שם). וכן מבואר בפסקי חלה לרשב"א (שם): "לפיכך רשאול"ש וכו', חייבין בחלה ומברכין עליהם המוציא, דתוריתא דנהמא אית בהו. ולפי מה שכתבנו למעלה, אף הן פטורין... הואיל וגלגל עיסתן מתחילה לעשותם כן". והרשב"א כן כתב שפטורות מן החלה, ואין מברכים עליהם המוציא. ובס' הפרדס (שער א) הביא מח' בזה, וסיים שהעיקר כדעה שמברכים עליהם מזונות, אפי' קובע עליהם. קצד. הסבו - בכלבו: הסכימו.

קצה. בראשונים הובאו כמה פירושים בביאור ההבדל בין ישיבה והסבה. רש"י (שם ד"ה כל אחד) פירש, שישבה היא בלא הסבת מטות, והסבה היא שמוטים על צד שמאל על המטה, ואוכלים ושותים בהסבה. ובישיבה אין קביעות כמו בהסבה. וכן נראה דעת התוס' (שם ד"ה הסבו). והרא"ש (פ"ו סי' לג) הביא פירוש ר"ח, וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לא, א ד"ה ואומר) בשמו. וכ"כ הרא"ש (שם) מדנפשיה, וביאר שהגמ' דיברה בהולכי דרכים, וכתבה עפ"י מנהגם, שקובעים לאכול במקום מסוים בדרך, אך העיקר הוא קביעות המקום, ואפי' במקום בו נמצאים עתה. וכתב הב"י (שם) שנראה שכ"ד רש"י. וכ"פ השו"ע (שם).

שיושבים, היינו שהיו בעסק אחד ונודמן להם לאכול. והסבו, היינו שישבו לאכול ולא לעסק אחר. והביא שיש מפרשים: היו יושבים זה כאן וזה כאן, שלא כסדר אכילה. הסבו, שישבו סביבות השולחן. וכתב שהעיקר כפרש"י. וכ"פ הטוש"ע (קסז, יא).

קצו. אלא... מכרו: זו הלשון גם בכלבו. ונר' שאין הכוונה, שהסבו משמעותו שאכלו מכרו אחת, ומפורש בגמ' שאין הדברים תלויים הא בהא. ונר' שהמשמעות היא, שגם כשלא אכלו מכרו אחת, כיון שאמרו: "ניזיל וניכול... פלן" זו קביעות ואחד מברך לכולם.

קצז. טוש"ע (שם). והטעם, שהכנת המקום יש בה קביעות. קצח. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

אבל אם היו מהלכין, צריכין כל אחד לברך³³⁸ לעצמו. ואם היו אוכלין בשדה מפוזרין ומפורדין, אף על פי שהיו כלם³³⁹ אוכלין בשעה אחת ומככר אחד, כיון שלא קבעו להם מקום ואוכלין בפזור, אין מצטרפין.¹

ועוד כתב הר"י הזקן ז"ל (תוס' מב, א ד"ה הסבו), כי מה שאמרו הסבו אין, לא הסבו לא, היה³⁴⁰ בימי חכמי התלמוד, שהיה מנהגם להיות בפני כל³⁴¹ אחד ואחד שלחן ומפה בפני עצמו, על כן צריך הסבה להצטרף, אבל בזמן הזה שיש לכל החבורה שלחן אחד, אין³⁴² לחוש³⁴³ להסב, כי אם ר"א בשיבה מצטרפין³⁴⁴. ואף על פי שכל אחד אוכל מככרו³⁴⁴, אחד מברך לכולן, בין ברכת³⁴⁵ המוציא בין ברכת המזון³⁴⁶. וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל³⁴⁷ (שם).

והר"י מקורביל ז"ל (סמ"ק מצוה קט) כתב, והיכא שלא קבעו³⁴⁶ מקום לסעודה, רק במקרה ישבו שלשתן יחד, כל אחד³⁴⁷ מברך לעצמו, בין ברכת המוציא בין ברכת המזון. ואם קבעו מקום, אחד מברך לכולן. וכן אם³⁴⁸ היו מהלכין בדרך ואמרו ניזיל וניכול נהמא במקום פלוני³⁴⁹, נתחייבו בזימון. והגיה עליו הר"ף ז"ל³⁵⁰ ואמר, מיהו בתוספות (שם) משמע דלדידן הפת קובעת³⁵¹, אך³⁵⁰ כשמהלכין, עד שישבו³⁵¹.

(ז) ואסור³⁵² להשתמש באוכלין ומשקין.

כלל גדול אמרו באוכלין ומשקין³⁵³, דכל הפסד דאוכלין³⁵⁴ ומשקין דרך בזוי ובענין שימאסו לאכול ולשתות³⁵⁵, אסור³⁵⁵.

338. צריכין כל אחד לברך: ה כל אחד מברך 339. כלם: א ג ד ה חסר 340. היה: ב ג ד ה היא 341. בפני כל: א ג ד ה לכל 342. אין: ג ד ה ואין 343. לחוש: ב חסר 344. מככרו: ב ככרו 345. ברכת: ב ברכת וכן בסמוך 346. קבעו: ב הוקבעו 347. אחד: ג ד ה אחד ואחד 348. וכן אם: ה ואם 349. במקום פלוני: ה בדרך פלן 350. קובעת אך: ה קביעות אף 351. שישבו: ה שישבו אסור 352. ואסור: ה אסור 353. באוכלין ומשקין: ב חסר 354. דאוכלין: ה אוכלין 355. לאכול ולשתות: ה מלאכל ומלשתות

ר. רבינו יונה (שם) בשם ר"י הזקן, הובא בב"י, ונפסק בשו"ע (שם, יב). והטעם, שהעמידה על הבהמות נחשבת כשיבה במקום אחד, וכיון שאמרו נאכל מצטרפים, שיש בזה הכנה למקום אכילתם. ואם הם הולכים, לא מועילה האמירה בתחילה לאכול יחד, שההליכה מבטלת הקביעות. וכאשר הם מפוזרים, אפילו אמרו נאכל יחד אין זה מועיל, כיון שלא אכלו במקום אחד (משנ"ב ס"ק סא-סד, ועי' ביאור הגר"א ס"ק מד).

ר. רבינו יונה (שם) בשם ר"י הזקן, הובא בב"י, ונפסק בשו"ע (שם, יב). והטעם, שהעמידה על הבהמות נחשבת כשיבה במקום אחד, וכיון שאמרו נאכל מצטרפים, שיש בזה הכנה למקום אכילתם. ואם הם הולכים, לא מועילה האמירה בתחילה לאכול יחד, שההליכה מבטלת הקביעות. וכאשר הם מפוזרים, אפילו אמרו נאכל יחד אין זה מועיל, כיון שלא אכלו במקום אחד (משנ"ב ס"ק סא-סד, ועי' ביאור הגר"א ס"ק מד). וראה גם ספר הפרדס (שער י, בהמ"ז).

ר. ראה גם תוס' (מג, א ד"ה הואיל) וביה"ל (קסז, יא ד"ה ישיבה). ואין זה סותר את המבואר לעיל בדין רוכבים ע"ג בהמות, כיון שלא ירדו. רח. לשון המכתם (ג, ב). מקור ד"ז בגמ' (ג, ב): "כמאן ר. ע"י טור, ב"י ושו"ע (ריג, א).

ר. ראה גם תוס' (מג, א ד"ה הואיל) וביה"ל (קסז, יא ד"ה ישיבה). ואין זה סותר את המבואר לעיל בדין רוכבים ע"ג בהמות, כיון שלא ירדו. רח. לשון המכתם (ג, ב). מקור ד"ז בגמ' (ג, ב): "כמאן (יעוד) והטוש"ע (שם).

ר. ראה גם תוס' (מג, א ד"ה הואיל) וביה"ל (קסז, יא ד"ה ישיבה). ואין זה סותר את המבואר לעיל בדין רוכבים ע"ג בהמות, כיון שלא ירדו. רח. לשון המכתם (ג, ב). מקור ד"ז בגמ' (ג, ב): "כמאן (יעוד) והטוש"ע (שם).

כיצד, אין זורקין אוכלין בכדי³⁵⁶ שימאסו מלאכול, ואין סומכין³⁵⁷ הקערה בפת ר"ט אם יש בה אוכל, שמא³⁵⁸ יפול עליו שימאסנו³⁵⁹, ואין מניחין בשר על³⁶⁰ הפת, ואין מעבירין כוס מלא על³⁶¹ הפת ר"ט. ואותם האנשים הסומכים קערה³⁶² בפת, אף על פי שאוכלין אותו אחר כך, לא טוב עושים³⁶³.

ר"א וכן נמי כתוב במסכת סופרים (פ"ג הי"ד), אין³⁶⁴ נוהגים בזיון באוכלים³⁶⁵. אין זורקין אותו³⁶⁶, ולא לישב³⁶⁶ על קופה מלאה³⁶⁷ תמרים או גרוגרות, אבל קופה³⁶⁸ מלאה קטנית מותר, ועגול של דבלה מותר³⁶⁹. ואין סומכין באוכלים³⁷⁰, ואין מכסין בהם³⁷¹, ואין אוכלין³⁷² באוכלין אלא אם כן ראויים לאכילה.

ואמרינן נמי במסכת תמיד (כו, ב), חמרא כפר, מיא מפך³⁷³. כלומר, אחר ששתית ונשאר יין בכוס לשתות חברך³⁷⁴, כפר. כלומר, תקנח, מלשון (בראשית לב, כא) אכפרה פניו. כלומר, שתקנח מקום נשיקת הפה משום מיאוס³⁷⁵, ולא תשפוך משום בל תשחית. אבל אחר שתיית מים, תשפוך מים³⁷⁵ דרך שם ריאתו.

356. בכדי: ה במקום 357. סומכין: א ג ד ה סומכין את 358. שמא: ב ה שאם 359. שימאסנו: א ג שימאיסנו 360. בשר על: א בשר על גבי ב בשר חי על ה בשר חי על גבי 361. על: ה על גבי 362. קערה: א ב הקערה ה שהן סומכין את הקערה 363. עושים: ב ה הם עושין 364. אין: ה שאין 365. באוכלים: ב על האוכלין 366. לישב: א ישב 367. מלאה: ד מלאה קטנית ר' ביאורים 368. קופה: ב בקופה ה חסר 369. ועגול של דבלה מותר: ה חסר 370. באוכלים: ד בה כלים 371. בהם: ה חסר 372. אוכלין: ב אוכלין אוכלין 373. מפך: א ב ה שפך 374. חברך: א חברך ה חסר 375. תשפוך מים: א תשפוך מהם ב ה שפוך מהם

רא"ש (פ"ז סי' לב), רשב"א, נימוק", רשב"ץ, ריטב"א (ג, ב), ועוד פוסקים, וכ"ד רבינו (וראה גם בסי' הבא). ועי' ב"י (קעא, א).
רט. אם... הפת: ליתא בכלבו.
רי. ברייתא (שם), רמב"ם (פ"ז, ט), טוש"ע (שם).
ריא. וכן... שם: ליתא בכלבו.
ריב. לפנינו נוסף: ממקום למקום.
ריג. וכ"ה ברא"ש (שם) ובטוש"ע (שם, ב). וכתב המשנ"ב (ס"ק יב) שהאיסור הוא דווקא בקופה של נצרים שהאוכל נמנע, אך קופה של עץ וכה"ג שרי. ומה שהתירו בקטניות או דבילה הוא אפי' בקופה של נצרים, שהם בעצמם קשים ואינם נמעכים (שם ס"ק יד).
ריד. לעיל בסוף סי' כא (בהוספה מכת"י) הובאו דינים שונים בעניין דרך ארץ בסעודה, ור' בהערה קיב שם.
רטו. דברי רבינו הובאו בב"י (קע, כב), בד"מ האריך (שם אות טו) ובטוש"ע (שם).

אזלא הא דאמר שמואל: עושה אדם כל צרכיו בפת, כמאן? כרבי אליעזר (ר"א והכמים נח' אם מותר ליטול ידיים בין קודם שנמוג במים)... אממר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי, אייתי לקמייהו תמרי ורמוני, שקל מר זוטרא, פתק לקמיה דרב אשי דסתנא, אמר ליה: לא סבר לה מר להא דתניא: אין זורקין את האוכלין? - ההיא בפת תניא. והתניא: כשם שאין זורקין את הפת, כך אין זורקין את האוכלין! אמר ליה, והתניא: אף על פי שאין זורקין את הפת, אבל זורקין את האוכלין! אלא לא קשיא: הא - במידי דממאיס, הא - במידי דלא ממאיס. נח' הפוסקים אם הלכה כשמואל. דעת ר"ח (שם), הובא בראשונים רבים, שאין הלכה כשמואל, שהרי הוא סובר כר"א, והלכה כרבנן. וכ"פ ההשלמה, המאורות והמכתם (שם). ומאידך, התוס' (שם ד"ה כמאן) פסקו כשמואל, וכתבו שאף הוא מודה בדבר שנמאס, וכרבנן. וכ"פ רבינו יונה (על הרי"ף לז, ב),

וכתב הר"מ נ"ע³⁷⁶ (תשב"ץ קטן סי' רצג), אין טוב רטו לעשות כף מן הלחם³⁷⁷ לאכול בו, אלא אם כן אוכל מן הפת³⁷⁸ בכל פעם ריז³⁷⁹. וגם אין³⁸⁰ לחתוך בשר על ריח הפת, שלא יהא³⁸¹ נמאס, ריט³⁸² כי צריך לאכול מן הפת בכל פעם³⁸³ והוא נמאס ריט³⁸². והר"ף ז"ל³⁸⁴ (בהג' שם) כתב, מיהו³⁸⁵ אם אוכל³⁸⁶ אותם אחרי כן³⁸⁷, אין לחוש רי, ע"כ³⁸⁸.

ואין³⁸⁹ נוטלים לידים אלא במים, ולא בשאר משקין רכא, ומשום הפסד משקין רכב חששו בורכיג: (לא) רכז³⁹⁰ ומותר להמשיך יין בצנורות בבית חתנים רכה, וזורקין לפנייהם קליות ואגוזים בימות החמה, אבל לא בימות הגשמים, מפני שהם נמאסים רכי. ומה שאסרו ז"ל להשתמש באוכלים, הני מילי כשעושין³⁹¹ דרך ביזוי ובעיטה רכי, אבל כל דבר שאין בו הפסד, משתמשין בהם,

376. הר"מ נ"ע: ב ה הרמ"נע כי 377. הלחם: ב ה הפת 378. הפת: א הלחם 379. פעם: ב ה פעם ופעם 380. וגם אין: ג ד ואין 381. יהא: א ג ד יהיה 382. כי... נמאס: ה חסר 383. פעם: ב פעם ופעם אם 384. ז"ל: ג ד חסר 385. מיהו: ה חסר 386. אוכל: א ג ד אכל 387. אחרי כן: א ב אח"כ ה אחר כן 388. ע"כ: א ה חסר 389. ואין: ה אין 390. ומותר... ז"ל: ב ה חסר 391. כשעושין: א כשעושה

הרא"ש (פ"ז סי' לא) והרשב"א (שם ד"ה כך) שהראב"ד פירש שאין מדובר בנטילת ידיים לאכילה (שבוה לכו"ע יש ליטול דווקא במים), אלא מדובר בנטילה לנקיות בעלמא, ומשום הפסד אוכלים, והסכימו לדבריו. וכ"פ בשו"ע (קעא, א). וראה טור, ב"י ושו"ע (קס, יב) דעת הפוסקים בענין נטילת ידיים לסעודה ביין.

רכז. סי' זה ליתא בכלבו. וראה שנו"ס שבחלק מכתה"י כאן ג"כ ליתא.

רכה. רש"י (שם ד"ה ממשיכין) כתב שעושים כן משום סימן טוב, ואין כאן משום בזיון והפסד, לפי שמקבלים אותו בראש פי הצינור בכלי. כלומר, אין בזיון משום שהוא לסימן טוב, ואין הפסד משום שהוא מקבלם בראש הצינור. ולפי"ז אם היין הולך לאיבוד, יש להחמיר. וכ"כ הרא"ש (פ"ז סי' לב). אולם רבינו מנוח (פ"ז, ט) בשם הראב"ד כתב שאפי' הולך לאיבוד מותר. ועי' ב"י (קעא, ד) שכתב שכך לכאורה משמע דעת הרשב"א (שם ד"ה ולענין) ורבינו יונה (על הרי"ף לו, ב ד"ה ממשיכין), אולם מסקנתו שאף הם סוברים כרש"י, ולכן אין להקל אם הולך לאיבוד. וכ"פ בשו"ע (שם).

רכו. גמ' (ג, ב), רמב"ם (פ"ז, ט), טוש"ע (שם). ובגמ' שם נוסף: "אבל לא גלוסקאות - לא בימות החמה ולא בימות הגשמים". ופרש"י (ד"ה אבל) שהרי אף בימות החמה הן נמאסין בזיקתן. וכתבו התוס' (שם ד"ה ולא), אע"פ שבאגוזים אין האוכל נמאס בתוכו, מ"מ כשהן נופלים בטיט נמאסים.

רכז. לשון הרמב"ם (שם).

רטז. טוב - בתשב"ץ קטן ובכלבו ליתא.

ריז. בתשב"ץ קטן נוסף: "כדאיתא במסכת סופרים, אין אוכלין באוכלים אלא אם כן שיאכל מן הפת עמהם". התוס' (ג, ב סוד"ה כמאן) כתבו שאפשר שמ"ס אינה כשמואל (ואין לחוש לה). גם הרא"ש (פ"ז סי' לב) כתב שמ"ס חולקת על שמואל, ואפשר להקל לאכול הפת בסוף. אולם הביא שראה גדולים שהיו אוכלים מעט מן הפת בכל פעם. השו"ע (שם, ג) פסק שמותר לאכול דייסא בפת במקום כף, והוא שיאכל הפת אח"כ. וכתב שהמדקקים אוכלים בכל פעם שמכניסים לתוך פיהם מעט מן הפת עם הדייסא. וביאר המג"א (ס"ק ג) דעה זו, שביזוי הוא להשתמש מעשה עץ באוכלין, לכן אוכלים כל פעם מעט, כאלו בא לפת הפת. ומה שנשאר - אוכלים בעצמן, משום שלאחרים הוא נמאס.

ריח. על - בתשב"ץ קטן: עם.

ריט. כי... נמאס: בתשב"ץ קטן ליתא.

רכ. לכאורה צ"ע, שבהג' התשב"ץ לפנינו כתוב: "ומיהו אם אוכל מן הלחם בכל פעם אין לחוש", וזה דלא כפי שכתב רבינו בשמו.

רכא. ולא בשאר משקין - בכלבו ליתא, אך נוסף שם: ולא נטילה של מצוה בלבד, דבעינן בה מים, דאסמכינהו רבנן אקרא ידידו לא שטף במים, אלא אפילו נטילה לנקיות בעלמא, לא.

רכב. משקין - בכלבו: אוכלין.

רכג. בגמ' (שם) נחלקו ר"א וחכמים בנטילת ידיים ביין, וקיי"ל כחכמים שאסרו, בין בחי בין במוג. וכתבו

דקיימא לן כשמואל, דאמר (נ, ב) עושה אדם כל צרכיו בפת. ודווקא במידי דלא ממאיס, וכמו שכתבנו למעלה רכ"ח (סי' ל). וכן דעת הרי"ף³⁹² ורבינו האי ז"ל רכט 390³⁹³ :

(לז) ר"ל טעם למה אסרו להרבות פתיתין על השלחן.

אמר רבי אלעזר (סנהדרין צב, א) כל מי שאינו משייר פת על שלחנו, אינו רואה סימן ברכה ר"א, שנאמר (איוב כ, כא) אין שריד לאכלו רלב³⁹⁴. ואם הרבה פתיתין על שלחנו, כאלו עובד³⁹⁵ עבודה זרה, שנאמר (ישעיהו סה, יא) העורכים לגד שלחן. והני מילי דאיכא³⁹⁶ שלימה בהדיה רלב³⁹⁷, אבל כי ליכא³⁹⁸ שלימה בהדיה³⁹⁹, לית לן בה ר"ד :

(לח) ואסור לזרוק הפתיתין לאיבוד, דאמרינן בפרק⁴⁰⁰ ערכי פסחים (קיא, ב), שרא ר"ה דעניותא, נביל שמיה. פירושו ר"ל, מי שנבל⁴⁰¹ ומזלזל בפת, ומשליך הפירורין בארץ ונדרכין⁴⁰² ברגלי בני אדם⁴⁰³, משתתר על האדם שר העניות⁴⁰⁴. ומי שמצניעם, משתתר עליו שר של⁴⁰⁵ מזונות⁴⁰⁶.

והרמב"ם ז"ל (פ"ז, יא) כתב שפירורין שיש בהן כזית, אסור להלך עליהן, אבל אין בהם כזית, מותר לאבדן ביד ר"ל. ועל כן צריך אדם⁴⁰⁷ לאחר סלוק השלחן לכבד את⁴⁰⁸ המקום שאכלו

392. הרי"ף: א חסר ג הרי"ף פ 393. ז"ל: א גאון והרי"ף ג ז"ל 394. לאכלו: ג ד ה לאכלו רעבים חדלו 395. עובד: ד עובר 396. דאיכא: א ב דליכא 397. בהדיה: ד בהדיא 398. כי ליכא: א ב אי איכא 399. בהדיה: ב ג בהדיא 400. דאמרינן בפרק: ה כדאמרי' פר' 401. שנבל: א ב ה שמנבל 402. ומשליך הפירורין בארץ ונדרכין: א ומשליך פירורי' לארץ ונדרכין ב והוא משליך הפתיתין לארץ ונדרכין ה והוא משליך הפתיתין בארץ והם נדרכין 403. בני אדם: ב ה האדם 404. העניות: ב של עניות 405. של: א חסר 406. מזונות: ב עשירות ומזונות 407. אדם: א ב חסר 408. את: ב ה חסר

רכח. ע"י הערה רח. עביד הכי. וראה גם ט"ז (ס"ק א) שכל האיסור הוא לאחר אכילה.

רכט. כ"כ גם הרשב"א (נ, ב ד"ה ולענין) בשם רה"ג והרי"ף. בכת"י א הוסיף שכן דעת ר"י אבן גאון. רל. סי' זה ליתא בכלבו. רלא. בגמ' לפנינו נוסף: לעולם.

רלב. המשך הפסוק: "על כן לא יחיל טובו". ופרש"י (ד"ה כל) שצריך לשייר, כדכתיב (מ"ב ד, מג): "אכול והותר". וביאר הלבוש (סעי' ב) כדי שיהיו מזומנים לעני שיבוא, ועוד כדי שיודה לשם יתברך חסדו שהשפיע לנו מטובו עד ששבענו והותרנו. והובא במשנ"ב (ס"ק ב). וכתב בשעה"צ (אות ג) שלפ"ז טוב לכתחילה שהפתיתים לא יהיו קטנים מאוד, כדי שיהא בהם כדי נתינה.

רלג. פרש"י (ד"ה דאיכא) שמביא שלימה לאחר שאכל, ונותן על השלחן עם הפתיתין ששייר, דמחזי דלשם ע"ז

עביד הכי. וראה גם ט"ז (ס"ק א) שכל האיסור הוא לאחר אכילה. רלד. בס' באר שבע (סנהד' שם) תמה מדוע השמיטו הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש גמ' זו, וכתב שאפשר שע"ז זו אינה מצויה בינינו. אך רבינו הביא ד' הגמ', וכן בב"י ובשו"ע (קפ, ב). ובמשנ"ב (ס"ק ד) כתב שלא יביא שלמה לשולחן, דווקא כשיש פתיתין, אך אם אין פתיתין, מותר להביא אפילו שלמה. ובשם הזוהר כתבו שטוב לעשות כן לכתחילה. רלה. שרא - לפנינו בגמ' איסרא. ובכל אופן הכוונה: שר, מלאך. רלו. רשב"ם (ד"ה איסרא) פירש לשון לכלוך, ושמה נכנס בבית שהוא רואה שאין נוהגים נקיין בפת. וכע"ז ברש"י שם.

רלז. בגמ' (נב, ב): "אמר ר' יוחנן: פירורין שאין בהם כזית, מותר לאבדן ביד". וכי התוס' (שם ד"ה פירורין) דאעפ"כ קשה לעניות, כמובא בחולין (קה, ב). והובא

שם, שמא יש בהם פירורין⁴⁰⁹ שיש בהם כזית, ואסור לאבדן ביד רל"ח:

(T2) בא להם (מב, ב) יין בתוך המזון⁴¹⁰, כל אחד ואחד מברך לעצמו, ואין האחד יכול לפטור את האחרים כמו בברכת הלחם וברכת המזון⁴¹¹, (מג, א) לפי שאין בית הבליעה פנוי. פירוש, שמתוך⁴¹² שאוכלין, אין מכוונים לבם לברכה שזה מברך⁴¹³, לפיכך אינן⁴¹⁴ יוצאין בה, וצריך כל אחד לברך לעצמו^{לט}. ויש אומרים שמתוך שאין בית הבליעה פנוי, אין⁴¹⁵ יכולין לענות אמן בפה מלא, וכתוב⁴¹⁶ (תהלים עא, ח) ימלא פי⁴¹⁷ תהלתך^{רמ}, ולפיכך אין יוצאין בה רמא. והנכון, שאין⁴¹⁸ יכולין לענות אמן מפני הסכנה. וכן נראה מהירושלימי (פ"ו ה"ו מט, ב), ששנינו, כל אחד ואחד⁴¹⁹ מברך לעצמו⁴²⁰, שאין בית הבליעה פנוי. אמר רבי מונא⁴²¹ הדא אמרה, האי מאן דעטיש בגו מיכלא, אסיר למימר ליה אסותא, בגין⁴²² סכנתא רמב⁴²³. ומצאתי בשם רש"י ז"ל רמג⁴²⁴ שאם אמר סברי מורי⁴²⁵, אחד מברך לכלן⁴²⁶. וכן נמי כתוב⁴²⁷

409. בהם פירורין: א שם פירורי' ב שם פתיחין 410. המזון: א הסעודה 411. בברכת הלחם וברכת המזון: ב ברכת הלחם וברכת המזון ג ד בברכת המזון וברכת הלחם ה ברכת המוציא וברכת המזון 412. שמתוך: א ג ד מתוך 413. שזה מברך: ה לזה שמברך 414. אינן: ב ג ד אין 415. פנוי אין: ב פנוי אינם ה אינו פנוי 416. וכתוב: ב ולפי' 417. ימלא פי: א ג פי ימלא 418. שאין: ב מפני שאינם 419. ואחד: ב חסר 420. לעצמו: ג ד ה חסר 421. מונא: א מנא 422. בגין: ה משום 423. סכנתא: ג ד ה סכנה 424. ז"ל: ב ה חסר 425. מורי: ה מרנן 426. לכלן: ב לכלן 427. כתוב: א כתי'

(מג, א ד"ה שאלו), וכן הביא רבינו יונה (על הרי"ף ל, ב ד"ה בא להם) בשם י"מ. טעם נוסף כתבו הרא"ה (מב, ב בא להם), הריטב"א (מג, א; הל' ברכות פ"ג, טז) והמאירי (שם) בשם קצת מחכמי הדור – לפי שאינו ראוי לשותות, אינו יוצא בברכת חברו.

רמב. רבינו יונה (שם) ורא"ש (פ"ו סי' לד) הביאו פירוש רש"י וכתבו שאינו נראה, שאע"פ שאוכל, יכול לשמוע הברכה ולצאת יד"ח. וטעם הירושלימי לדעתם עיקר, שחוששים שמא יענה אמן תוכ"ד אכילה, ויבוא לידי סכנה. גם הרמב"ם (פ"ז, ו) כתב שאין משיחין בסעודה משום סכנה, ומפני זה כשהביאו יין בסעודה, כאור"א מברך לעצמו. וכ"ה בשו"ע (קעד, ח). דברי הירושלימי נזכרו בראשונים נוספים, מהם: רשב"א (מג, א ד"ה לפי), מכתם (שם), מאורות (מב, ב ד"ה ויין) ומאירי (שם ד"ה בא להם). וע"ע אור"ז (ח"א סי' קס) שהביא דברי הירושלימי, וכתב שנראה שהוא הולך לשיטתו, שצריך השומע להוציא המשמיע כשעונה אמן.

רמג. ס' הפרדס (סי' נה), סידור רש"י (סי' תכא), רשב"א (שם) בשם רש"י.

גם ברבינו מנוח (פ"ז, יא), ועוד, וכ"ה בכ"י ובשו"ע (קפ, ד). וכתב המשנ"ב (ס"ק י) שדווקא לדרוס עליהם, שהוא בזוי גדול, אבל כשמשליכן למים, אפי' שנאבדין עי"ז, אין חשש, כיון שהוא פחות מכזית (מג"א ס"ק ג עפ"י מעשה שמוכא בחולין שם). ויש מחמירין כשיש הרבה פירורין שיצטרפו לכזית (שע"ת ס"ק ג בשם הברכ"י בשם המהר"ם גלאנטי).

רלח. ראה מח' ב"ה וב"ש בגמ' (נב, ב), רמב"ם (שם) וטוש"ע (שם, ג). ורבינו יונה (על הרי"ף לח, ב ד"ה מתני') כתב שעכשיו אין אנו נוהגים כן, מפני שאיננו מסלקים השולחן, אלא נוטלים ידיים חוץ לשולחן במקום שאין פירורים, ואין חשש. והובא להלכה בשו"ע (שם).

רלט. רש"י (מג, א ד"ה הואיל). וכן פירשו ראב"ן (סי' קצה), וקח (סי' שטט), שבה"ל (סי' קמ) בשם רה"ג ומרדכי (סי' קמה). וכן נראה דעת התוס' (שם ד"ה הואיל).

רמ. גמ' (נא, א).

רמא. כן פירשו רבינו יהונתן (מב, ב ד"ה בא להם) ומכתם

במחזור דויטרי רמ"ד (סי' פ). והירושלמי רמ"ה וקצת רבני צרפת⁴²⁸ חולקין על זה רמ"ד⁴²⁹.
 וברכת היין היא בורא פרי הגפן רמ"ו. וכתב רבינו יצחק⁴³⁰ הזקן ז"ל⁴³¹, שייך שלפני המזון,
 פוטר את שלאחר רמח⁴³² המזון, לפי שהיין שלפני⁴³³ המזון⁴³⁴ בא לשותות, ושבתוך המזון בא
 לשרות⁴³⁵, ולעולם זה שבא לשותות פוטר הבא⁴³⁶ לשרות רמ"ט.
 ולפיכך⁴³⁷ בשבתות וימים טובים, שאדם מקדש על היין קודם⁴³⁸ אכילה ומברך בורא פרי
 הגפן, אינו צריך לברך על היין שבתוך המזון. ולא מבעיא יין של קידוש בלבד, שאין קידוש
 אלא במקום סעודה, ובדין הוא שיפטור יין⁴³⁹ שבתוך המזון, אלא אפילו ברכת היין של
 הברלה⁴⁴⁰, או כל⁴⁴⁰ זמן שישתה⁴⁴¹ קודם המזון⁴⁴² אחר שהסב לאכול, יין שלפני המזון
 פוטר⁴⁴³ שבתוך המזון מהטעם⁴⁴⁴ שכתבנו. וכן נמי דעת⁴⁴⁵ הרשב"א ז"ל רנ"א (מב, ב ד"ה איבעיא).

428. וקצת רבני צרפת: א ורבני צרפת 429. על זה: א עליהם בדבר זה ב ה עליהם בדבר 430. רבינו יצחק:
 א ר' יצחק ג ד הר"י ה ה"ר יצחק 431. ז"ל: א ג ד ה חסר 432. את שלאחר: ג ד ה אחר 433. שהיין
 שלפני: ד שייך שלפני ה שייך לפני 434. המזון: ב המזון פוטר את שלאחר המזון 435. ושבתוך המזון בא
 לשרות: א ושלאחר המזון בא לשרות ב ה חסר 436. הבא: ה שבא 437. ולפיכך: ב לפי 438. קודם:
 ה שלפני 439. שיפטור יין: ה פוטר היין 440. או כל: ב ג אוכל 441. שישתה: ה ששותה 442. המזון:
 ב ה חסר 443. פוטר: ב פוטר את היין ה פוטר יין 444. מהטעם: ה מן הטעם 445. וכן נמי דעת: ב
 כ"כ ג וכן נמי

רמ"ד. וכן הביאו המרדכי (שם) והגה"מ (פ"ז אות ט) בשם
 מחז"ו, וכתבו שכך נהגו העולם. המחז"ו כ"כ בשם רי"ט
 עלם, וכ"ה בשבחה"ל (שם) בשם רבינו יוסף הגדול
 (ונראה שהוא ר"י טוב עלם). התוס' (שם) כ"כ בשם
 י"מ, והביאו ראיה לזה מירושלמי (פ"ו ה"ו), שאם
 בעה"ב מברך - כולם יוצאים בברכתו, מפני שהכל פונים
 אצל בעה"ב. וכן הוא במנהיג (עמ' רו). וכן כתבו
 הראב"ן (סי' קצה), הרוקח (סי' שטט), הראב"ה (ח"א
 סי' קכ) והאו"ז (ח"א סי' קצח). להלכה, הרמ"א (קעד,
 ח) כתב שהמנהג כרש"י, אבל הביה"ל (ד"ה וכן) כתב
 בשם הפמ"ג (מש"ז ס"ק יא) שעדיף שכ"א יברך לעצמו,
 לצאת לכו"ע.
 רמ"ה. רבינו סובר שלטעם הירושלמי יש להחמיר בזה, וכן
 פסקו הרא"ש (עפ"י מעדני י"ט אות י) והטור (קעד, ח)
 עפ"י הירושלמי, שיש לחוש שמא לא יפסיק לאכול
 ויבוא לידי סכנה. אמנם הראב"ה והאו"ז (שם) כתבו
 שגם לטעם הירושלמי יש להקל - כיון שמפסיק ועונה,
 אין לחוש לסכנה.
 רמ"ו. כ"כ תוס', תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ ואו"ז (שם)
 בשם רבינו אלחנן, שכיון שתיקנו שכ"א מברך לעצמו,
 אינו יוצא כלל בברכת חברו. וכ"ה ברשב"א (שם) בשם
 רבותינו הצרפתים. והסכימו לזה הרא"ה והריטב"א (שם).

רמ"ז. משנה (לה, א), רמב"ם (פ"ח, ב), טוש"ע (רב, א).
 רמח. שלאחר - צ"ל: שבתוך, וכ"ה בכלבו.
 רמ"ט. וכן הביאו רבינו יונה (על הרי"ף ל, ב ד"ה ואמר ר'
 יצחק) בשם ר"י הזקן. וכ"כ תוס' (מב, ב ד"ה ורב ששת;
 פסחים ק, ב ד"ה ידי יין), רשב"א (מב, ב ד"ה איבעיא;
 שו"ת ח"א סי' תפו, והובא בסמוך) ורא"ש (פ"ו סי' לב;
 פסחים פ"י סי' ד), וכ"ה בס' ההשלמה והמאורות (מא,
 ב ד"ה ברך) בשם הראב"ד, וכ"פ הטוש"ע (קעד, ד).
 רנ. כן כתבו תוס', רבינו יונה, רשב"א ורא"ש (שם). וכ"א
 בתוס' ר"י שירליאון (מב, ב ד"ה מי), באו"ז (ח"א סי'
 קנו) ובמרדכי (סי' קמו) בשם ה"ר יוסף (הוא רי"ט
 עלם), וכ"פ הטור (רטט, ז), והוכיחו כן מפסחים (קא,
 א). אמנם התוס' (שם) הביאו שי"א שבהבדלה אינו
 פוטר (וקידוש שאני, שקשור לסעודה). הרא"ש (שם)
 כתב שאפילו הבדיל קודם שנטל ידיו - פוטר יין שבתוך
 המזון, אולם התוס' (שם) והמרדכי (סי' קמד) כתבו
 שפוטר דווקא אם נוטל ידיו ואחר כך מבדיל. וע"מ שלא
 להיכנס למחלוקת, פסק השו"ע (קעד, ד) שהמבדיל
 קודם נטילה, יכוון שלא להוציא היין שבתוך הסעודה.
 ובדיעבד אם לא כיוון כך - פוטר יין שבתוך הסעודה,
 שספק ברכות להקל.
 רנא. בכלבו לא ציין שזו גם דעת הרשב"א.

יבכתב עוד⁴⁴⁶ (שם), בא⁴⁴⁷ להם יין בתוך המזון, אינו פוטר את שלאחר המזון יב. ופירוש שלאחר המזון⁴⁴⁸, כגון שהפסיק⁴⁴⁹ בשיחה, ולאחר זמן מרובה צמא לשנות מחמת שיחה, אבל לאחר⁴⁵⁰ אכילה מיד, או לזמן מרובה בלא שיחה, עדיין לשרות הוא בא, ויין שבתוך המזון פוטר. וכן⁴⁵¹ דעת הראב"ד ז"ל רנב רנד⁴⁵².

שינוי יין (נט, ב) אין צריך לברך. פירוש⁴⁵³, אם בא להם יין אחר בתוך⁴⁵⁴ המזון, אין צריך לברך עליו בורא פרי הגפן⁴⁵⁵, שהראשון פוטר, שכולן מין אחד הן רנה⁴⁵⁶. רני והוא הדין לכל ברכות⁴⁵⁷ הנהנין, שאם⁴⁵⁸ בירך על פרי אחד והביאו לו עוד ממנו, לא יברך עליו כל זמן שלא בירך ברכה שלאחריו⁴⁵⁹.

ואמרינן בירושלמי דברכות (פ"ו ה"ח נ, ב) דהני מילי כששני היינות או הפירות רנח⁴⁵⁹ חדשים או שניהם⁴⁶⁰ ישנים, אבל אם האחד חדש והאחד ישן⁴⁶¹, צריך לחזור ולברך⁴⁶² בורא פרי הגפן, דכשני מינין דמו⁴⁶³. וכן כתבו התוספות⁴⁶⁴ (שם ד"ה הטוב). מיהו הרמב"ם ז"ל (פ"ד, ט) כתב שאין⁴⁶⁵ צריך רנו רנט.

446. וכתב עוד: ב ועוד כת' 447. בא: ה יש 448. המזון: ב המזון הוא 449. שהפסיק: א ג ד הפסיק 450. לאחר: ב אחר 451. וכן: ב וכן נמי 452. ז"ל: ב ז"ל ע"כ 453. פירוש: א ב ג ד כי 454. בתוך: א תוך 455. בורא פרי הגפן: ד לפי 456. הן: א הם ב ה חסר 457. ברכות: ב ג ד ברכת 458. שאם: א ב ה כגון אם 459. היינות או הפירות: א יינות או הפירות ה הפירות או בששני היינות 460. שניהם: ב ששניהם 461. האחד חדש והאחד ישן: א אחד חדש והאחד ישן ב אחד ישן ואחד חדש ה אחד ישן והאחד חדש 462. לחזור ולברך: ג ד לברך 463. דמו: ה דאמי 464. התוספות: ה בתוספות 465. שאין: א

רנב. וכתב... ז"ל: ליתא בכלבו.

רנג. נח' בזה בגמ' (מב, ב). רב ורב נחמן אמרו שפוטר, ורב ששת וכל תלמידי רב אמרו שאינו פוטר, כיון שזה (שבסעודה) לשרות, וזה לשתות. ופסקו הראשונים (רי"ף ל, ב; רמב"ם פ"ד, יב; רא"ש פ"ו סי' לב) כרב ששת, וכ"פ הטוש"ע (שם). וביאר הרא"ש (שם) שאע"ג שקיי"ל שהלכה כרב באיסורי, מסתמא כיון שכל תלמידיו נחלקו עליו, שמעו מרב שחזר בו, וקיי"ל רב נחמן ורב ששת - הלכתא כרב ששת באיסורי.

רנד. הביאיהו רשב"א, ריטב"א (שם), סי' הבתים (שער ד, סעי' טו) ומאירי (שם) בשם גדולי המפרשים. והסכימו לזה המכתם (מב, א ד"ה ברך על) ואוהל מועד (שער הברכות דרך א נתיב ו, הביאו הבי"ק קעד, ד). אולם תוס' ורבינו יונה (שם) כתבו ש"לאחר המזון" היינו סילוק השולחן, ובימינו שאין מסלקים השולחן, לא מברך. וכ"פ המג"א (קעד ס"ג ק עפ"י מחה"ש ופמ"ג שם) והלבוש (קעד, ב), וכתבו שהשו"ע לא הביא דין יין שלאחר הסעודה, כיון שאינו מצוי בימינו. וכ"פ המשנ"ב (סק"ז).

רנה. שו"ע (קעד, ה; קעה, א).

רנו. והוא... צריך: בכלבו ליתא.

רנו. ראה הלכות ברכות (סי' יג), ובהע' שם.

רנת. או הפירות - בירושלמי לפנינו ליתא.

רנט. ז"ל הירושלמי: "יין ישן יין חדש - צריך לברך, שינוי יין - אין צריך לברך, שינוי מקום - צריך לברך... רבי על כל חבית וחבית שהיה פותח היה מברך עליה... ברוך הטוב והמטיב." ונח' הראשונים בהבנת דבריו. התוס' (שם) והרא"ש (פ"ט סי' טו) בשם י"מ שצריך לברך בפה"ג על שינוי יין חדש וישן, כיון שהם נחשבים כמו שני מינים. וכ"כ ראב"יה (ח"ב סי' תקי), או"ז (ח"א סי' קנז), עיטור (הל' מצה ומרור קלא ע"ג) ותשב"ץ קטן (סי' רצז). אבל הרמב"ם (שם) סובר שצריך לברך הטהו"מ. גם התוס' (שם) כתבו שלא מצאנו כן בגמ' שלנו, וכן כתב ר"פ (תשב"ץ קטן שם). וכתב הבי"ק (קעה, ב) שכ"ה דעת הטור, שסתם וכתב שעל שני מיני יינות מברך הטוב והמטיב, ולא חילק בין חדש וישן, וסיים שכן נהגו העולם, והובא להלכה ברמ"א (שם). עוד יש להעיר, שהרא"ש, התוס' והאו"ז (שם), שגרסו:

אבל אם בא להם יין אחר בתוך המזון⁴⁶⁶, מברך הטוב והמטיב, כדאמרין⁴⁶⁷ (בגמ' שם) שינוי יין אין צריך לברך, פירוש בורא פרי הגפן, כיון שבירך על היין הראשון, אבל הטוב והמטיב מברך. ואפילו היה אותו היין⁴⁶⁸ גרוע מן הראשון, מברכין עליו ברכה זו, על ריבוי הטובה. וכן נמי⁴⁶⁹ כתבו הר"י⁷⁰ והר"ף⁴⁷⁰ ז"ל (תשב"ץ קטן סי' רצז).

והרמב"ם ז"ל (פ"ד, ט) כתב שאין מברכין אותה⁴⁷¹ אלא אם כן הוא משונה במראה מן הראשון, או הראשון חדש והשני ישן או בהפך, דלאו בחשיבותא תליא מילתא, אלא בשינויא^{70א}.

ואמרו⁴⁷² ז"ל (נט, ב) שאין מברכין אותה אלא אם כן הוא מיסב עם אחרים השותין עמו⁴⁷³, דהכי פירוש הברכה⁴⁷⁴, הטוב לו והמטיב לאחרים. אבל אם הוא לבדו יושב, אינו מברך הטוב והמטיב^{70ב}, שכך אמרו ז"ל (שם), קצבו^{70ב} של דבר, על שלו אומר⁴⁷⁵ שהחיינו, ועל שלו ושל⁴⁷⁶ אחרים אומר הטוב והמטיב. וכן נמי פסקו⁴⁷⁷ הר' מנחם בר' שלמה^{70ב} (בית הבחירה נט, ב ד"ה היו), והר' יהודה בר⁴⁷⁸ אבא מארי^{70ב} ובעל⁴⁸⁰ השלחן (הל' סעודה שער ג)⁴⁸¹ בשם

ב דלא 466. המזון: א הסעודה 467. כדאמרין: ב ה דכי אמרין ד דכדאמרין 468. היין: ה יין 469. נמי: ד חסר 470. והר"ף: ג ד והר"ף 471. אותה: ב הטוב והמטיב 472. ואמרו: א ג ד וכתבו 473. עמו: א ג ד אותו ונהנין עמו ב אתו 474. פ"י הברכה: א פ"י ה הוא פירוש הברכה 475. אומר: ג ד ה הוא אומר 476. ושל: ב ה ועל של 477. פסקו: ה פסק 478. בר: ב ה בר' 479. מארי: א מרי 480. ובעל: ב ה וכן נמי פסק בעל 481. בשם... שהחיינו: א ג ד חסר

הפרס (שער י) וספר השלחן (הל' סעודה שער ג). וכן דייק הב"י (שם) בדבריו.

רסב. בגמ' (נט, ב) לכאורה מוכח שצריך שיהיה אחר שותה עמו. וכ"פ רא"ש (פ"ט סי' טו), סמ"ק (סי' קנא) ומרדכי (סי' רטז). וכן דייק הב"י (קעה, ד) ברמב"ם (פ"ד, ט), וכתב שאף הר"ף סובר כן, אע"פ שהשמיט תנאי זה, וכדמוכח מדבריו שם, וכ"פ בטוש"ע (שם). וע"ע באבודרהם (שם) שכתב שי"א שאפילו הוא לבד מברך הטוב והמטיב, ובדומה לזה כתב התשב"ץ קטן (סי' רצט) בשם ר' יחיאל, ואין כוונת הגמ' שצריך לפטור אחרים בברכתו, אלא שגם אחרים ייהנו מאותו היין.

רסג. קצבו - וכן הגיטא ברי"ף ובכלבו, והוא מלשון קצבה. ובגמ' לפנינו הגיטא: קצרו, וכ"ה ברוה"פ. ופירש רש"י: כללו של דבר.

רסד. וכן... כ"מ: בכלבו ליתא.

רסה. מרבינו מש' שביחיד מברך על היין השני שהחיינו, והוא מסתייע לכך במאירי וראשונים אחרים. וקשה, שהמאירי שם כתב בהדיא: "ואם אין אדם עמו אינו מברך כלום".

רסו. הזכירו רבינו בכמה מקומות, מהם: הל' שבת (סי' שלד), סדר ליל פסח (סי' ו), הל' טהרת הנידה (סי' יב).

"יין חדש יין ישן", משמע שסוברים שדווקא אם הביאו את הישן באחרונה מברך, שחשוב כמין אחר לגבי חדש, לפי שהשתנה לטובה. אולם בתשב"ץ קטן (סי' רצז, הביאו רבינו לקמן) מבואר להדיא שאין חילוק, וכן משמע מהעיתור ומרבינו (וכל שכן לגרסת כת"י ב ה שגרסו: "אחד ישן ואחד חדש").

רס. כוונתו לסמ"ק (סי' קנא), הוא ר' יצחק מקורביל. וכן פסקו ר"ת (תוס' שם; פסחים קא, א ד"ה שינוי), סמ"ג (עשין כז) ורשב"א (נט, ב ד"ה שינוי). ויש סוברים שמברך רק אם היין השני טוב יותר. כ"ד רש"י (נט, ב ד"ה שינוי), רשב"ם (פסחים שם ד"ה אחד שינוי), תוס' (שם) בשם בה"ג (עמ' צה), או"ז ועיתור (שם). ונחלקו בהבנת שיטה זו. התוס' כתבו בדעת רש"י ודעימיה שמברך אפי' אם אינו יודע שהשני טוב מהראשון, כל שאינו יודע שהוא גרוע ממנו, וכ"פ השו"ע (קעה, ב). והמאירי (נט, ב ד"ה ברכה זו) כתב שצריך שיידע בוודאות שהשני טוב מהראשון, אבל בספק אין מברך. וכ"כ האבודרהם (עמ' שלה).

רסא. דעת הרמב"ם לא הובאה בכלבו. וכן למדו בדעת הרמב"ם: הגה"מ (שם אות ו), רבינו מנוח (שם), ספר

הרשב"א ז"ל⁴⁸¹. ובתוספות (שם ד"ה התם) כתבו דאשינוי יין לא מצאנו שהחיינו רי"ח⁴⁸¹.
 ויש אומרים⁴⁸² דכי אמרינן דמברך הטוב והמטיב, דוקא⁴⁸³ 484 כשמסב, אבל אם שותה עם פירות ובא להם שינוי יין, אין מברך הטוב והמטיב⁴⁸⁴, דהא חייב לברך בורא פרי הגפן אכל כסא וכסא⁴⁸⁵, בין איכא שינויא⁴⁸⁶ בין ליכא שינויא⁴⁸⁷, משום דהוה כנמלך, כיון שאין שם סעודה, ולא קבע עצמו על היין, הילכך אין כאן מקום להטוב והמטיב רי"ח⁴⁸⁸. כ"מ רסד⁴⁸⁸.
 ובתוך המזון אין אחד יכול לפטור את חבריו מברכה זו, לפי שאין בית הבליעה פנוי, כמו שכתבנו לעיל ע"ר⁴⁸⁹. ורבני איברא⁴⁹⁰ היו נוהגים שאחד פוטר את אחרים, שאינו בא אלא לשמחה ובשביל אחרים, ומסתברא⁴⁹¹ טעמייהו. כך כתב הר"י מקורביל ז"ל רע"א⁴⁹² (סמ"ק מצוה קנא). וכן נמי⁴⁹³ כתב הר"ף ז"ל⁴⁹⁴ (שם אות יא), וזה לשונו, ואחד מברך לכולן, ואפילו בתוך המזון, ורבים נוהגים כן ע"ב.
 ובמחזור דויטרי (סי' פ) כתב⁴⁹⁵ שאם אמר⁴⁹⁶ סברי מורי, שאחד⁴⁹⁷ מברך לכולן, ואפילו⁴⁹⁸ בורא פרי הגפן רע"ג.

482. ויש אומרים: ה אלא 483. דוקא: א ג ד ה ח טו 484. כשמסב... והמטיב: ב כשמסב אבל אם שותין עם פירות ובא להם שינוי יין אין מברכין הטוב והמטיב ג ד ה ח טו 485. אכל כסא וכסא: א ג ד על כל כסא 486. שינויא: ב ה שינוי 487. שינויא: ב ג ה שינוי 488. כ"מ: ב ה ח טו 489. כמו שכתבנו לעיל: ב ה כאשר כתבנו 490. איברא: ב אירא ה איוורא 491. ומסתברא: ב ומסתבר 492. ז"ל: ג ד ח טו 493. נמי: ד ח טו 494. ז"ל: ג ד ה ח טו 495. כתב: ב כתו 496. אמר: ג חסר 497. שאחד: ג ד ה א' 498. ואפילו: ב אפי'

מלשון הרמב"ם (פ"ד, ט), וכן נראה דעת הטור (שם, ה). ולמעשה, נח' בזה האחרונים. הרמ"א, הב"ח (שם) והלבוש (סעי' ה) פסקו כשיטת הטור, וכן משמע דעת המג"א (ריש סי' קעה), וכ"פ הפמ"ג (א"א ס"ק א), הביאו שעה"צ (אות ב). אולם בשו"ת גינת ורדים (חאו"ח כלל א סי' מו) פסק שלא לברך אלא בסעודה, וכ"פ עוד אחרונים. ועי' שו"ת יבי"א (ח"ט חאו"ח סי' קח אות פה).

ער. בתחילת הסימן. ושם כתב כן לעניין ברכת בפה"ג, וראה בסמוך שהביא דברי ר' יחיאל שכ"כ גם לגבי הטוב והמטיב.

רע"א. והובאה דעה זו ברא"ש (פ"ט סו"ס טו), ודחאה. וכ"פ האגודה (סי' קנז).

ערב. אמנם בהמשך דבריו הביא דעת רבו, ר' יחיאל (המובא כאן בסמוך), שכל אחד יברך לעצמו. ונראה שהסכים לדבריו.

רע"ג. הביאו רבינו לעיל בראש הסימן, ולדעתו כל שכן דמהני אמירת סברי מרגן לברכת הטוב והמטיב.

רסז. בס' השולחן שלפנינו לא נכתב הפסק שביחיד מברך שהחיינו בשם הרשב"א. גם בחד' הרשב"א (נט, ב) לא מצאנו שכתב שהיחיד מברך שהחיינו.

רסח. כדעת ספר השולחן ור' יהודה, הסוברים שיחיד מברך שהחיינו, כן פסקו עוד ראשונים, מהם: ראבי"ה (ח"א סי' קמו), רוקח (סי' שמא), ר"ן (על הרי"ף פסחים כ, א ד"ה אבל מברך), ריטב"א (הל' ברכות פ"ה, יד), רבינו מנוח (פ"ד, ט) ורמ"ך (על הרמב"ם שם), וכ"כ ההשלמה והמאורות (פסחים קא, א). וכדעת התוס' הסובר שיחיד אינו מברך שהחיינו, כ"כ תוס' ר"י שירלאון (נט, ב ד"ה התם), או"ז (ח"א סי' קנז), מאירי (נט, ב ד"ה היו) וספר הבתים (הל' ברכות שער ט סי' י). וכתב הב"י (קעה, ד) שכן נראה דעת כל הפוסקים שהשיטתוהו, וכ"פ בשו"ע (שם).

רסט. מבואר כאן שברכת הטוב והמטיב דווקא בסעודה. וכן משמע לשון רש"י (נט, ב ד"ה שינוי יין), ראב"ן (סי' רא), סמ"ג (עשין כז), ריטב"א ומאירי (שם). אולם, התוס' (פסחים קא, א סוד"ה שינוי) כתבו שיש לברך בין בשעת הסעודה ובין שלא בשעת הסעודה, וכן מוכח

עדר ור' יחיאל⁴⁹⁹ כתב, כיון⁵⁰⁰ דבתוך הסעודה הוא בא, ואין בית הבליעה פנוי, אם כן לענין הטוב והמטיב נמי⁵⁰¹ כל אחד מברך לעצמו, מידי דהוה אבורא פרי הגפן. ואם תאמר, היכי שייך הטוב והמטיב. יש לומר, כיון דשניהם נהנים מאותו דבר, שייך ביה הטוב לו והמטיב לאחריו⁵⁰², אף על גב דכל אחד מברך לעצמו. וראיה מההיא דאמרינן (נט, ב), אמרו לו ילדה אשתך זכר, מברך הטוב והמטיב, הטוב לדידיה והמטיב לאחריו⁵⁰³, לאשתו⁵⁰⁴. ומי⁵⁰⁵ לא עסקינן דעומד רחוק מאשתו, ואינה נפטרת בברכה⁵⁰⁶ זו שמברך⁵⁰⁷ הבעל, לפי שאינה שומעתו, ואם כן גם היא צריכה לברך לעצמה הטוב והמטיב^{ע"ה}, אף על גב דכל אחד מברך לעצמו רעד רעו.

והיכא שמתכוונין המסובין לפטור את עצמן^{רע"ז} מבורא פרי הגפן, יש להסתפק אם יפטור אותם אם לאו⁵⁰⁸, ונראה דלא⁵⁰⁹ פלוג רבנן רע"ח.

ואם בא להם כמה יינות בתוך הסעודה, צריך לברך על כל אחד ואחד, כדאמרינן בגמרא (ירושלמי פ"ו ה"ח נ, ב), רבי חנינא רע"ט⁵¹⁰ על כל חביתא וחביתא⁵¹¹ דהוה פתח, מברך הטוב והמטיב רפ.

רפא ופירש⁵¹² הבעל השלמה (פסחים קא, א) דמסתברא בשעה שהיה פותח החביות⁵¹³ היה

499. יחיאל: ב ור"ח ז"ל 500. כיון: א ב ג חסר 501. נמי: ב חסר 502. לאחריו: ב לאחרים 503. והמטיב לאחריו: א והמטיב ב לאחרים 504. לאשתו: א ג ד ה חסר 505. ומי: ג ד ה מי 506. בברכה: א ג ד ה מברכה 507. שמברך: ד ה שבירך 508. לאו: ב לא 509. דלא: א ב דלא כפר"ח דלא 510. חנינא: ב פלוני 511. חביתא וחביתא: ב חבית וחבית 512. ופירש: ב וכת' 513. בשעה שהיה פותח החביות: א ג ד ה בשעת פתיחת החבית

עדר. לשון ר' פרץ (שם). נוספת, שלא תחלוק בין פנוי לשאינו פנוי, דאתי למטעי. וראה לעיל הערה רמו.

רע"ט. ר' חנינא – לפנינו בירושלמי: רבי, וכן הגירסא בשאר ראשונים שהביאו דברי הירושלמי (תוס' ברכות נט, ב; רא"ש פ"ט סי' טו; רבינו"ה פסחים סי' תקי; עיטור הל' מצה ומרור קלא ע"ג).

רפ. וכן כתבו שיכול לברך הטוב והמטיב כמה פעמים: סי' המנהיג (עמ' ריד), תשב"ץ קטן (סי' צט) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"א). וכ"פ להלכה שיירי כנה"ג (הג"ה ב"י ס"ק א), א"ר (ס"ק ו) גר"ז (סדר ברכת הנהנין הל' יז) ומשנ"ב (ס"ק יד). וע"ע תורת חיים (סופר, ס"ק ח) שהאריך לדחות דברי האחרונים הנ"ל, משום שרבותינו הראשונים לא כתבו כן. ונעלמו ממנו דברי הראשונים הנ"ל, ולא מצאנו בראשונים מי שחולק על זה בהדיא.

רעו. בסמ"ק נוסף כאן: אף.

רע"ח. המשך דברי הסמ"ק (שם), המסתמך על פסק ר' אלחנן. הדברים מוסבים על מנהג רבני איברא שהובא לעיל, וראה שנו"ס. דעת ר' אלחנן נזכרה בכמה ראשונים, מהם: תוס' (מג, א ד"ה הואיל), אר"ז (ח"א סי' קס) ומרדכי (סי' קמה). וכתבו התוס' שם סברא

רפא. ופירש... יין: ליתא בכלבו.

מברך הטוב והמטיב, לפי שהיה נותן שבח והודאה לשם על שלא החמיץ יינו, אבל שינוי יין לא היה שם⁵¹⁴ כלל רפ"ב, עכ"ל. ולא כן פשט המנהג לברך אותו כי אם בשינוי יין רפ"א רפ"ג.

וכתב הראב"ד ז"ל דעל כל שינוי⁵¹⁵ שיבא לו, יברך הטוב והמטיב. וכן אם בירך על⁵¹⁶ הפת שפטר את הפרפרת (מב, א), רפ"ד פירוש, כל דבר שיבא⁵¹⁷ עם הפת רפ"ה, ויש מפרשים פת צנומה בקערה רפ"ד רפ"ו, מברך עליו הטוב והמטיב רפ"ו⁵¹⁸. ודעת קצת הפוסקים, דדווקא על שינוי יין מברך הטוב והמטיב, אבל על שינוי פת אינו מברך רפ"ח⁵¹⁹. והטעם⁵²⁰, לפי שהיין הוא ברצון השם יתברך⁵²¹, ואין הדבר מסור לבני אדם⁵²² לעשותו טוב או רע. תדע שכן הוא, שהרי מחבית אחת יצאו כמה חביות, אחד טוב ואחד רע. אבל הפת בידי אדם הוא לעשותו⁵²³ יפה או ההפך, ועל כן אין הדין נותן להיות מברך על השינוי, כיון שבירך על אותו שבתחלת העיסה רפ"ט. ויש חולקין

514. שם: ג ד ה כאן 515. שינוי: א ב שנוי ושנוי 516. על: ב את 517. שיבא: א ב הבא 518. והמטיב: ב והמטיב אבל בשנוי פת ולא ביאר שיברך הטוב והמטיב 519. אינו מברך: ב לא יברך 520. והטעם: ג ד ה והטעם הוא 521. יתברך: ב חזק 522. לבני אדם: ב ביד בני האדם 523. הוא לעשותו: א לעשותו ג ד ה לעשות

גרסינן פ' הרוואה) מובא הראב"ד אך לא נאמר שם שלדעתו מברכים בשינוי פת הטוב והמטיב, ובמכתם (מב, א ד"ה יין גורם) נכתב ש"בשינוי פת לא ביאר שיברך הטוב והמטיב". לשון זו של המכתם מובאת בכלבו. ור' גי' כ"י ב כאן הדומה ללשון הכלבו. גם לגי' יתר כה"י לא נאמר בא"ח שלראב"ד יש לברך הטוב והמטיב גם על שינוי פת (אלא רק על הפרפרת).

רפח. שו"ת רש"י (סי' טז), תוס' (נט, ב ד"ה הטוב; פסחים קא, א ד"ה שינוי), תוס' ר"י שירליאון (נט, ב), ראב"ה (ח"ב סי' תקט), שבה"ל (סי' קמד), רא"ש (פ"ט סי' טו), ר"ן (שם), השלמה, מאורות (פסחים קב, א), מאירי (נט, ב) בשם חכמי הצרפתים ומכתם (מב, א). וכ"פ בטוש"ע (סי' קעה).

רפט. הפוסקים הביאו כמה טעמים בזה. כטעם שכתב כאן רבינו, כן כתבו המאירי והמאורות (שם). תוס' ורא"ש (שם) כתבו שדווקא על יין מברכים, משום שיש בו תרתי, סעיד ומשמח. וכ"כ שו"ת רש"י (שם), ועיי"ש שהביא כמה טעמים נוספים. והר"ן (שם) כתב שפת דרך לאכול משני מינים, משא"כ יין אין דרך לשתות משני מינים, ולכן אם הביאו מין אחר מברכים. המכתם (שם) כתב שביין יש הפרש גדול בין הטעמים, משא"כ פת. והרא"ש (שם) הוסיף שיין חשוב וקובע ברכה לעצמו, ועוד שאין אומרים שירה אלא על היין (וכ"ה בראב"ה שם), ועוד שהטוה"מ ביבנה תיקנוה על הרוגי ביתר שניתנו לקבורה, ולכן תקנו הטוה"מ על היין שהוא כמו הדם.

רפב. וכן הביאו בשמו המאורות והמכתם (פסחים שם). ואפשר שאף ההשלמה מסכים שאפשר לברך כמה פעמים הטוב והמטיב על שינוי יין בסעודה, אלא שמבאר את דברי הירושלמי באופן אחר.

רפג. וכן בשו"ע (סי' קעה, סעי' א-ב) שלא הזכיר אלא ברכה על שינוי יין.

רפד. פירוש... בקערה: בכלבו ליתא. ר' להלן הע' רפז. רפה. כן פירש הרמב"ם (פ"ד, ו), וזה לשונו בפיהמ"ש (פ"ו, ה): "ופרפרת, שם ללפתן ולכל מיני מטעמים שיאכלו בו הלחם...".

רפו. אגב הבאת דעת הראב"ד, שמברכים הטוב והמטיב על הפרפרת, מבואר כאן מהי פרפרת. פירוש זה שהפרפרת היא פת הצנומה בקערה, הובא בתוס' ר"י שירליאון (מב, א ד"ה ברך) בשם ר"ח, וכן באו"ז (ח"א סי' קנט) וברא"ש (פ"ו סי' לב). ובכלבו, שהביא את דעת הראב"ד, לא פירש מהי פרפרת, ורק אמר כללית, שלראב"ד על הפרפרת שנפטרה בברכתה על ידי הפת, יש לברך הטוב והמטיב, ר' לעיל הע' רפד.

רפז. בר"ן (על הרי"ף פסחים כ, א ד"ה אבל) הובא בשם הראב"ד שמברכים הטוב והמטיב גם על שינוי פת, וכן בריטב"א (נט, ב ד"ה ושנוי). המאירי בברכות (נט, ב ד"ה היו) מביא דעה זו בשם "יש מי שאומר", ובפסחים (קא, ב ד"ה שינוי) הביא דעה זו בשם "גדולי המפרשים", הכנוי במאירי לראב"ד. אולם נר' שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים. בהשלמה (פסחים קא, א ד"ה

על זה ואומרים שעל כל רבוי הטובה יברך הטוב והמטיב⁵²⁴, ואנו לא כן נהגנו⁵²⁴.

כתב הר"ם נ"ע (תשב"ץ קטן סי' רצז) שאם שותה יין חדש אחר ישן או ההפך, אינו מברך הטוב והמטיב כי אם בורא פרי הגפן. וכל שלושים יום של תסיסתו נקרא חדש⁵²⁵. והגיה עליו הר"ף ז"ל (שם אות א) שאין לחלוק, כי⁵²⁵ לעולם מברכין הטוב והמטיב אפילו בגרוע, רק שלא יהיה גרוע יותר מדאי⁵²⁶.

עוד כתב הר"ם נ"ע (שם סי' ש) כשנכנס⁵²⁶ אדם לבית חבריו, ויש שם⁵²⁷ חבורות הרבה⁵²⁸ שאוכלין, וכל אחד פושט לו כוסו⁵²⁸, מברך על כל אחד ואחד⁵²⁹ בורא פרי הגפן, כי בכל פעם הוא נמלך⁵²⁹:

(לה) דברים הבאים (מא, ב) בתוך הסעודה מחמת הסעודה, אינם טעונים ברכה, לא לפניהם ולא לאחריהם.⁵³⁰ שלא מחמת הסעודה, בתוך הסעודה, טעונים ברכה לפניהם ולא לאחריהם⁵³⁰, לאחר הסעודה, טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם.

בשמועה זו מפרשים הגאונים⁵³¹ כמה פירושים⁵³², אמנם הנכון מה שפירש ה"ר יצחק ז"ל (תוס' מא, ב ד"ה הלכתא), וזה פירושו⁵³². דברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה, כגון בשר, וביצים, ודגים, ובשר מליח⁵³² וגבינה, שאין דרך לאוכלן שלא בשעת סעודה⁵³³ כמו

524. כן נהגנו: א נהגנו כן 525. כי: ג ד ה כי אם 526. כשנכנס: ד ה כשיכנס 527. שם: ג ד ה לשם 528. כוסו: ב כוס 529. אחד ואחד: א כוס ב אחד 530. שלא... לאחריהם: ב חסר 531. הגאונים: א הגאונים ז"ל 532. וזה פירושו: ב וזהו פירושה 533. סעודה: א ב הסעודה

ס"ק ד). ובמקום שהמנהג שמושיטים כוסות הרבה למי שנכנס במסיבת הקבועים לשתיה, אז אפילו בירך בסתם על כוס אחד, אומרים שדעתו הייתה על כל מה שייתנו לו, וא"צ שוב לברך על כל כוס וכוס. ומ"מ טוב יותר שיכוון בשעת ברכה על כל מה שייתנו לו.

רצה. רש"י (שם) פירש, דברים הבאים מחמת סעודה בסעודה, היינו דברים שמלפת בהם הפת. פטורים מברכה, משום שטפלים לפת. שלא מחמת סעודה, דהיינו תבשילים שאין מלפת בהם הפת, ונועדו למזון ושובע, טעונים ברכה ראשונה, משום שאינם טפלים לפת, אך לא אחרונה משום שבהמ"ז פוטרם, שהרי הם מזון. דברים הרגילים לבוא אחר סעודה, כגון פירות, אפילו הביאים בסעודה - טעונים ברכה לפניהם, משום שאינם טפלים לפת, וברכה לאחריהם, שאינם נפטרים בבהמ"ז, משום שאינם מזון. וכן מבואר בספרי דבי רש"י (מחז"ו סי' סח, ספר הפרדס סי' ע, סידור רש"י סי' קד). וכ"כ רבינו יהונתן וס' המאורות (שם). ועי' תוס' (ד"ה הלכתא) שהקשו כמה קושיות על פירושו. רצו. ובשר מליח - בכלבו ליתא.

רצ. נר' שדעת היש חולקין היא דעת הר"ן הריטב"א והמאירי בשם הראב"ד שהובאה בהע' רפז, שגם בשינוי פת יש לברך הטוב והמטיב.

רצא. ראה לעיל הערה רנט.

רצב. ראה לעיל הערה רס.

רצג. המשנ"ב (קעט ס"ק טו) כתב שה"ה חבורה אחת, כשכל אחד מושיט לו כוס. וכתב שעה"צ (אות יט) שכן משמע מסי' קעד, ה בהג"ה.

רצד. וכ"א ברוקח (סי' שכת). הבי" (קעט, ד) הביא דברי הר"ם בשם הכלבו, ופסקם להלכה בשו"ע (שם) בשם יש מי שאומר. וכ"פ הרמ"א (קעד, ה). וביאר המשנ"ב (קעט ס"ק יד וטו) שמדובר שלא קראו לו להיקבע לשתות עמם, ולכן כיון שאינו יודע שיושיטו לו כוס נוספת, אין דעתו על כך, וצריך לברך. ואפי' הושיטו לו כוס נוספת קודם שגמר הכוס הראשונה, הדין כן. וכתב שכ"ז דווקא בסתם, אבל אם בשעת ברכתו הייתה דעתו שתעלה הברכה על כל מה שייתנו לו, א"צ לברך על כל כוס (מג"א קסט ס"ק ז ועוד אחרונים, ודלא כט"ז קעט

שדרך לאכול פירות⁵³⁴, אבל דרכן של אלו לאוכלן בשעת⁵³⁵ הסעודה להשביע. וכן דרך דייסא וחביץ קדרה, ושאר מיני קדרה. פירוש דייסא, תבשיל של חטים כתושין. וחביץ קדרה, תבשיל שעושין מקמח ודבש⁵³⁶, ונעשה עבה על ידי הדבש. שדרך לאוכלן כל אלה⁵³⁷ בשעת סעודה⁵³⁸ להשביע, וכיון שהדבר כן, מעיקר⁵³⁹ הסעודה הם, שהרי משיביעין וכוונתם של בני⁵⁴⁰ אדם להשביע, ואף על פי שאוכלן בלא פת. בין שבאו בתוך הסעודה, בין שבאו לאחר הסעודה, אינו מברך, לא לפניהם ולא לאחריהם, לפי שנכללין עם הפת עצמו, וברכת הלחם שבירך תחלה, וכן ברכת⁵⁴¹ המזון שיברך לבסוף פוטרותן^{רצו}.

רחצ⁵⁴² וכן דעת הרשב"א ז"ל (מא, ב ד"ה א"ר פפא), והוסיף עוד רצט⁵⁴³ בדין זה, פת הבאה בכסנין, דהיינו כעין אובלי"אש, ואותן העושין כעין כיסים שממלאין מינין בשמים, אם באין בתוך הסעודה, אין טעונין ברכה, לא לפניהם ולא לאחריהם. ואם באו לאחר הסעודה, דהיינו לאחר⁵⁴⁴ סלוק הטבלא, טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם^ש, עכ"ל^{רחצ}.

שא⁵⁴⁵ אבל דברים שאינם באים מחמת סעודה, כלומר, שדרך לאכלן כל היום אפילו⁵⁴⁶ שלא בשעת סעודה⁵⁴⁵, כגון פירות וכיוצא בהם, אם הביאן בתוך הסעודה ללפת⁵⁴⁷, אינם טעונין ברכה⁵⁴⁸ לפניהם ולא לאחריהם. ואם באו שלא ללפת, ואכלן בלא פת, אינן מעיקר⁵⁴⁹

534. פירות: ב פת 535. בשעת: ב ג ד ה בתוך 536. ודבש: א ב ומדבש 537. אלה: ב אלו 538. בשעת סעודה: ג ד ה בסעודה 539. מעיקר: א ב מעיקרי 540. בני: ב חסר 541. וכן ברכת: ג ד ה ברכת 542. וכן: ב ג וכן נמי 543. פת: ב הפת 544. לאחר: ג אחר 545. כלומר... סעודה: ג ד ה חסר 546. אפילו: א חסר 547. ללפת: ב ללפת פת 548. ברכה: ב ברכה לא 549. אינן מעיקר: ב אינם מעיקרי

ולדעתו הדין שאכילה לאחר הסעודה, מחייבת ברכה לפניה ואחריה, נאמר רק בפירות. ביחס לתבשילים הבאים מחמת הסעודה, א"צ לברך עליהם כלל, ועל פת הבאה בכיסנין, יש לברך רק ברכה ראשונה, וברכה אחרונה נפטרת בבהמ"ז. וכ"כ המאירי (שם) בשם גאוני ספרד וס' הפרדס (שער י). ולכן נראה שכוונת רבינו לר"י תוס' (מא, ב ד"ה לאחר), הביאו רבינו לעיל, הסובר שעל כל מה שבא לאחר סעודה, יש לברך לפני ואחרי האכילה. זו גם דעת הרא"ש (פ"ו, ס' כה), וכן נפסק בטוש"ע (קצו, ב). ועי' ביה"ל (ד"ה שאין) שאין לברך כלל על פת הבאה בכיסנין בתוך הסעודה, וכן כתבו הרא"ה, הריטב"א, הנימוק"י, המאירי וס' הפרדס (שם), ודלא כרא"ש (שם ס' ל), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ה) וטוש"ע (קסח, ח), שכתבו שמברכים.

שא. המשך דעת ר"י.

רצו. פי' זה החולק על רש"י (לעיל הע' רצה) הובא באו"ז (ח"א ס' קנד) בשם ר"ח וערוך, וברוקח (ס' שכט) ובראבי"ה (ח"א ס' קיז) בשם ר"ח. וכ"ד בה"ג (סה, א) ורה"ג (הובא בס' הפרדס ס' ט-ע ובמעשה הגאונים עמ' נח). וכ"כ תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ (שם), רבינו יונה (על הרי"ף כט, ב ד"ה ורבינו יצחק הזקן). רא"ש (פ"ו ס' כו), סמ"ג (ס' כז), מרדכי (ס' קלה) ומאירי (מא, ב ד"ה כל מה). וכ"פ הטוש"ע (קצו, א). רחצ. וכן דעת... ולאחריהם עכ"ל - ליתא בכלבו.

רצט. והוסיף עוד - ניתן היה להבין שהכוונה לרשב"א, אולם כפי שנברר בהע' הבאה נר' שהכוונה לר"י שהובא לעיל.

ש. ברכה לפניהם ולאחריהם - הלשון בהלכה זו דומה מאד ללשון הרשב"א (מא, ב ד"ה נמצא עכשיו) אלא שמסקנתו להלכה שם שאינם טעונים ברכה לאחריהם.

הסעודה, וטעונין ברכה לפניהם, שאין נגררים אחר ברכת המוציא שבירך תחלה, אבל אין⁵⁵⁰ טעונים ברכה לאחריהם, שכיון שעתידי לברך ברכת המזון על מה שאכל, גם זה נכלל עמו ש"ב. ודברים הבאים לאחר⁵⁵¹ הסעודה, כלומר, אחר שסיימו כל סעודתן, אין אותן דברים נטפלים עם המאכל כלל, אף על פי שעדיין לא ברכו ברכת המזון, וצריך לברך ברכה הראויה להם תחלה וסוף. ש"וכן⁵⁵² פסק הרשב"א ז"ל ד"ש (מא, ב ד"ה שלא; ד"ה נמצא).

⁵⁵³ והרמב"ם ז"ל (פ"ד, יא) כתב, דברים הבאים בתוך הסעודה, אינם צריכין ברכה, לא לפניהם ולא לאחריהם, שברכת המוציא שבתחלה וברכת המזון שבסוף פוטרות, שהכל טפלה לסעודה. ודברים שאינם מחמת הסעודה שבאו בתוך הסעודה, טעונין ברכה לפניהם ש"ה⁵⁵⁴ [ולא לאחריהם. ודברים הבאים לאחר הסעודה ש"ו בין מחמת סעודה בין שלא מחמת סעודה טעונין ברכה לפניהן] ש"ה ולאחריהם ש"ו, ע"כ ש"ג⁵⁵³.

וכתב הר"י⁵⁵⁵ הזקן ז"ל, כי מה שאמרו רבותינו⁵⁵⁶, דברים הבאים לאחר הסעודה, טעונין ברכה בין⁵⁵⁷ לפניהם בין לאחריהם, זהו בימי חכמי התלמוד, שהיה מנהגם לעקור השלחן קודם ברכת המזון, ועל כן אמרו שאין מצטרף כלל עם מה שאכל, אבל נראה כסעודה בפני עצמה, ועל כן צריך לברך עליו תחלה וסוף. אבל בזמן הזה, שאין המנהג לעקור השלחן עד אחר⁵⁵⁸ ברכת המזון, אף על פי שסיים לאכול, כל זמן שלא בירך ברכת⁵⁵⁹ המזון, אינו נקרא

550. אין: ב אינם 551. לאחר: ב אחר 552. וכן: א ב ג וכן נמי 553. והרמב"ם... ע"כ: א ג ד ה חסר 554. [ולא לאחריהם... לפניהן]: ב חסר ר' ביאורים 555. הר"י: א ה"ר יצח' ב ר' יצחק 556. רבותינו: א ב רז"ל 557. בין: ב חסר 558. השלחן עד אחר: ב את השולחן עד לאחר 559. ברכת: א ב על

בדברים שאינם מחמת הסעודה שבאו בתוך הסעודה כתב שמברך לפניהם ולא אחריהם. אולם בהמשך ההלכה כשדן בדברים הבאים לאחר הסעודה כתב שמברך לפניהם ולאחריהם. רבינו הא"ח דן כאן בדברים הבאים לאחר הסעודה, ולכן נר' שהביא את דברי הרמב"ם לעניין הדברים הבאים לאחר סעודה. ונר' שיש כאן דילוג הדומות, ולכן השלמנו בלשון שהביא מהרמב"ם את ההלכה בדבר הדברים הבאים לאחר הסעודה.

שו. הכס"מ (פ"ד, יא) מסתפק האם פסק הרמב"ם כרש"י במחלוקתו עם ר"י בפרוש הדברים הבאים לאחר סעודה, שלשונו מתאימה לגי' רש"י בגמ'. אולם הלח"מ (שם) סבר שהרמב"ם סובר כר"י.

זו. לפי ההוספה שהוספנו ברור שמברכים גם אחריהם, אולם בלי תוספת זו קשה כי מדובר לכ' בדברים הבאים בתוך הסעודה ובהם נפסק שאין מברכים אחריהם אלא שנפטרים בברכת המזון.

שב. חילוק זה, אם מלפת הפירות בפת או לא, נזכר גם בתוס' (ד"ה אייתו וד"ה הביאו) וברבינו יונה (על הר"ף כט, ב). וכ"כ ההשלמה, המאורות, רבינו יהונתן, המכתם, המאירי, הנימוק"י, הרשב"ץ (שם), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ב), ס' הפרדס (שער י) וס' שלחן של ארבע (שער א). וכ"פ הטוש"ע (שם, א). וראה בסמוך שיש גאונים שחולקים, וסוברים שבטלה דעתו, וצריך לברך על הפירות אם לא היו מונחים לפניו כשברך "המוציא". שג. וכן פסק... לאחריהם ע"כ: ליתא בכלבו.

דש. רבינו לא כתב אם ד"ז שייך גם בדברים הבאים מחמת הסעודה, ונחלקו בזה הראשונים. התוס' (מא, ב ד"ה לאחר) והרא"ש (פ"ו ס' כו) כתבו שאפי' אוכל דברים הבאים מחמת הסעודה לאחר הסעודה, צריך לברך לפניהם ואחריהם. וכ"פ השו"ע (שם, ב). אבל הרשב"א (ר' הערה ש), הראב"ד (בהש' על המאור כט, א), ההשלמה, המאורות, הרשב"ץ (שם), ועוד ראשונים, פסקו שלא לברך. ועי' ביה"ל (ד"ה שאין). שה. ולא לאחריהן... לפניהן - ברמב"ם לפנינו כשדן

לאחר⁵⁶⁰ סעודה, אבל דנין הדבר כמו בתוך הסעודה, וטעונין ברכה לפניהם, אבל לא⁵⁶¹ לאחריהם. וכן צריך לפרש בכל מקום שנמצא⁵⁶² בתלמוד לאחר המזון, אין הדין נוהג אלא בימי חכמי⁵⁶³ התלמוד, אבל עכשיו יש לו דין כמו בתוך הסעודה. ש"ח וכן כתבו בתוספות⁵⁶⁴ (מא, ב ד"ה לאחר), וכן נמי דעת הרשב"א ז"ל ש"ט (מא, ב סוד"ה וכלל).

וביאר עוד (ד"ה ואני מסתפק), דברים הבאים⁵⁶⁵ לפני הסעודה, ודעתו לאכול פת אחריהם, טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם, שהם כדברים הבאים לאחר⁵⁶⁶ הסעודה. וכן נמי פסק הירושלמי ש"י, וכן עיקר ש"ח שי"א.

ואמרו ז"ל (מד, א), כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר, ופוטר את הטפלה. מכאן למדנו שאם מלפת⁵⁶⁷ את הפת במיני פירות, כגון תאנים, ענבים, ותפוחים⁵⁶⁸ ואגוזים, והדומה להם, או במיני ירקות, כגון החציר⁵⁶⁹, הבצלים והשומים וכיוצא בהם, או במעשה קדרה של מיני קטניות⁵⁷⁰ או תבשיל של מיני דגן או תבשיל של קמח, והדומה להם, ואין צריך לומר דברים המיוחדים ללפת, כגון בשר, ודגים, וביצים, וגבינה וחלב, כל אלה הפת פוטרתן⁵⁷¹, ואף על פי שלא היו על השלחן בשעה שבירך על הלחם ש"ב.

560. לאחר: ב אחר 561. אבל לא: א ב ולא 562. שנמצא: ב ג ד ה שתמצא 563. חכמי: ב חז"ל
564. וכן כתבו בתוספות: א ג וכן נמי כתבו בתוס' ב וכן נמי כתבו התוספות 565. הבאים: ב הבאים תוך
566. לאחר: ב אחר 567. מלפת: א מלפת אדם 568. תאנים ענבים ותפוחים: ג ד ה ענבים ותאנים תפוחים
569. החציר: ב חז"ל 570. של מיני קטניות: א ב כגון קטניות 571. פוטרתן: ב פוטרתן

שח. וכן... עיקר: ליתא בכלבו. רבנן דקסרין (סוף ה"ה), הסוברים שלא נפטרים, וסיים שכן נראה עיקר.

שי"א. וכ"כ הרשב"א בשו"ת (ח"א סי' רמא). וכ"ד סי' החינוך (מצ' כא), שכתב שיש לברך ברכה אחרונה לאחר אכילת המרור. וכ"ד הרי"ף (פסחים כד, ב), שכתב שיש לברך ברכה אחרונה בליל פסח לאחר כוס שניה, כיון שבהמ"ז אינה פוטרת מה ששתה קודם הסעודה. והסכימו לדבריו הרמב"ן במלחמות והר"ן (שם). ודעת המאור (שם) ותוס' (שם קא, א סוד"ה ידי יין) שאם ממשיך לשתות בסעודה, בהמ"ז פוטרתו, ואם לאו, צריך לברך ברכה אחרונה. והרא"ש (שם פ"י סי' כד) כתב שיין שלפני המזון, כיון שמעורר תאוות המאכל, בהמ"ז פוטרתו. וכ"פ השו"ע (קעד, ו; רעב, י), בין ביין סתם בין ביין של קידוש. ובשאר משקין ששתה קודם סעודה, הביה"ל (קעד ד"ה ואפילו) הביא מחלוקת אחרונים (מג"א ס"ק יד, ברכ"י סק"ב וגר"ז ס"ו, לעומת ט"ז סק"ט וא"ר ס"ק יג), והכריע כמג"א, שצריך לברך ב"א, מפני שאינם מעוררים תאוות המאכל.

שיב. לשיטה זו הולכים אחר דעת האוכל, ולא אחר דרך בני אדם. ולכן אפי' מלפת דבר שאין דרך ללפת בו,

ש"ט. וכ"כ תוס' ר"י שירליאון (ד"ה לאחר), רא"ש (פ"ו סי' כז), רבינו יונה (על הרי"ף כט, ב ד"ה לאחר), מרדכי (סי' קלה), סמ"ג (עשין כז קיא ע"ג) והגה"מ (פ"ד אות כ). וכ"פ הטוש"ע (קעז, ב). הטור (שם) כתב שגם בימינו בסעודות גדולות, שרגילים למשוך ידיהם מהפת ולערוך השולחן במיני פירות, נוהג דין זה. וכתב הביה"ל (ד"ה שאין) שכן נראה דעת תוס' ר"י שירליאון, רא"ש (שם) ור"ח (הובא באו"ח ח"א סי' קנד), שכתבו שכל שמשכו ידיהם מהפת, מקרי לאחר סעודה. אמנם הרשב"א (ד"ה ופת) ורבינו יונה (שם ד"ה ומיהו) כתבו שהגדר הוא סילוק השולחן, וכן מפורש ברבינו: "אבל בזמן הזה שאין מנהג לעקור השולחן", וכ"פ ב"ח (סעי' ב), מג"א (סק"ז). א"ר (סק"י) וחיי"א (מג, א). ולפי"ז בימינו, אע"פ שסיימו לאכול ואין דעתן לאכול פת, כיון שלא סילקו השולחן, כבתוך הסעודה דמיא. וכ"פ הביה"ל (שם).

שי. הרשב"א כתב שהיא מחלוקת בירושלמי (פ"ו) בין רבי זעירא (סוף ה"ד), הסובר שנפטרים בבהמ"ז, לבין

וכן⁵⁷² יכול לטבול פתו ביין, ולא יברך על היין כלל, כי הפת עיקר והיין טפל, וכבר בירך על הפת. ולעולם אינו חייב לברך על המשקה, לא בורא פרי הגפן ולא שהכל, עד שישתה אותו בלא⁵⁷³ תערובת שיי.

וכן כשנותנין בקערה יין⁵⁷⁴ ומלח או שאר תבלין לעשות מטעמים לטבול⁵⁷⁵ בהן בשר, אין צריך לברך על אותו יין, לפי⁵⁷⁶ שהבשר עיקר, וכבר נפטר בברכת הלחם, שהרי בא ללפת⁵⁷⁷ הפת. ואם יאכל⁵⁷⁸ בשר בלי⁵⁷⁹ פת, יברך על הבשר שהכל, ויפטור הטיבול שהוא טפל⁵⁸⁰ לו שיד.

ויש גאונים חולקים על זה, ואומרים כי ודאי⁵⁸¹ הדברים המיוחדין⁵⁸² ללפת, כגון בשר, וביצים, ודגים, וגבינה וחלב, או תבשיל של ירקות, שכל אלו⁵⁸³ אין חשובין מזון בפני עצמן, אך מיוחדין הן⁵⁸⁴ ללפת, אף על פי שלא היו⁵⁸⁵ על השלחן בשעה שבירך על הלחם, וגם אלה לא היה בדעתו שיביאו אותן, אלא שהובאו⁵⁸⁶ אחר כן דרך מקרה, ומלפתין בהן את הפת⁵⁸⁷, הפת פוטרותן. אבל מעשה קדרה של⁵⁸⁸ מיני דגן, כגון תבשיל של חטים או של קמח וכיוצא בהן, שהן מזון בעצמן, אם הובאו על השלחן אחר ברכת הלחם, אפילו אוכל אותן עם הפת, אין הפת פוטרותן, לפי שבטלה דעתו אצל כל אדם, שאינן מיוחדין ללפת, ולפיכך אין לפטור⁵⁸⁹ אותן מברכה שלפניהם, אבל מברכה שלאחריהם, שהיא על המחיה⁵⁹⁰, נראה ודאי שברכת המזון פוטרת כל דבר שבמזון שבא בתוך הסעודה שטו.

והוא הדין לכל פירות האילן⁵⁹¹ שהובאו על השלחן⁵⁹² אחר ברכת המוציא, כגון אגוזים ותפוחים וכיוצא בהם, אם אוכלין אותן עם הפת כמו שדרך שטו⁵⁹³ בני אדם⁵⁹⁴ שמלפתין בהם את הפת, נאמר שבטלה דעתן אצל כל אדם, וצריכין ברכה לפניהם, לפי שאין ברכת הלחם

572. וכן: ב וכן נמי 573. בלא: א ג ד חסר 574. יין: ה מים 575. לטבול: ב ה לטבל 576. לפי: א ג ד חסר 577. ללפת: ב ללפת את ה ללפת בו את 578. יאכל: א ב ה לאכל 579. בלי: ה בלא 580. טפל: א ג ד תפל ה טפלה 581. כי ודאי: ה חסר 582. הדברים המיוחדים: ב דברים המיוחדים ה דברים המיוחדין 583. אלו: ב אלה ג אלא 584. הן: ב ה חסר 585. היו: ב באו ה באו עדין 586. אלא שהובאו: ב חסר ה אלא שהביאו אותן 587. את הפת: א ב ג ד חסר 588. של: ב כל 589. לפטור: ה פוטרין 590. על המחיה: א ב ה המחיה והכלכלה 591. פירות האילן: א הפירוי 592. על השלחן: א בתו' הסעודה 593. כמו שדרך: ב ג ד ה כדרך 594. בני אדם: ג ד שאוכלין בני אדם

(אוצה"ג עמ' 92 ובס' הפרדס סי' ע), וכ"ה במחז"ו (סי' סח ועא). ולשיטה זו, דברים הבאים מחמת סעודה, אינו תלוי בדעת האוכל, אלא ברגילות בני אדם. הב"י (קעז, ד) הביא דעה זו בשם הכלבו, וכתב שהעיקר כדעת הר"ה (מאור כט, א ד"ה אמר) הנזכר ברשב"א (שם), שאם אוכל הפירות עם הפת, אין צריך לברך עליהם, אפי' לא היו לפניו בזמן "המוציא". וכ"פ בשו"ע (שם).

שטו. בכלבו נוסף: קצת.

נפטר בברכת הפת. וכ"ה בראבי"ה (ח"א סי' קיז) בשם יש שפירשו, וכן נראה שיטת ר"ח (בראבי"ה ובאו"ז שם). וזה דלא כשיטת הגאונים שכתב רבינו בסמוך, שהולכים אחר דרך בני אדם.

שיג. תוס' ר"ד (לו, ב).

שיד. סידור רש"י (סי' קיח).

שטו. ראבי"ה (ח"א סי' קיז) בשם בה"ג, וכ"ה בשם רע"ג

פוטרת⁵⁹⁵ אלא דבר שיש בו תורת לפתן, מה שאין כן באלו⁵⁹⁶. אבל אם הובאו על השלחן קודם ברכת המוציא⁵⁹⁷, שוב אין צריכין ברכה, לא⁵⁹⁸ לפניהם ולא לאחריהם, לא⁵⁹⁹ פירות ולא מעשה קדרה, כיון שעומדין לפניו⁶⁰⁰ בשעת המוציא, היה⁶⁰¹ דעתו על כל מה שלפניו שמלפת את הפת⁶⁰². וכן אמרו ז"ל (מב, א), ברוך על הפת, פטר את הפרפרת ש"י. ופרפרת נקרא כל דבר הבא עם הפת ש"י. שיט ויש מפרשים⁶⁰³ פת צנומה⁶⁰⁴ בקערה ש"י.

וכתב הרשב"א ז"ל (מא, א ד"ה וקשיא לי), ברוך על הפרפרת, פטר את מעשה קדרה ש"י, ואפילו בסתם ובשלא מתכוין. וברכת פרפרת⁶⁰⁵ ומעשה קדרה שוות⁶⁰⁶, דכלהו מיני⁶⁰⁷ מזונות מברכין להו שיט שכב⁶⁰⁸.

וכתב הר' יונה⁶⁰⁹ ז"ל (על הרי"ף כט, ב ד"ה אמר ר"פ), שאם מביאין על השלחן מיני פירות ללפת, ואחר כך אוכלין אותן בלא פת אחר שאכלו בהן את הפת, מאחר שמתחלה עשו מהן עיקר הלפתן⁶¹⁰ ונפטרו⁶¹¹ בברכת הפת, אין טעונין ברכה, לא⁶¹² לפניהם ולא לאחריהם. שכ"ו וכן נמי דעת הרשב"א ז"ל ש"י (שם, ב ד"ה נמצא).

595. הלחם פוטרת: א הלחם פוטרתן ה המוציא פוטרתן 596. באלו: א ג ד באלה 597. המוציא: א ג ד הלחם 598. לא: ה חסר 599. לא: ב ג ה ולא 600. לפניו: א ג בפניו ב על השולחן 601. היה: ב ה והיה 602. את הפת: א ג ד חסר 603. ויש מפרשים: ה וי"מ פרפרת 604. צנומה: ג צנומה ה הצנומה 605. פרפרת: ה הפרפרת 606. שוות: ה שוין 607. מיני: א ב ה בורא מיני 608. להו: ב עליהן ה להם 609. הר' יונה: ב הר"ב ר' יונה 610. הלפתן: ה ללפתן 611. ונפטרו: א ונפטרין 612. לא: ה חסר

חשוב מהשני, אם ברוך על החשוב, אפילו בסתמא, פטר את המין השני, כגון פרפרת, שחשובה יותר ממעשה קדרה. אבל להיפך, אין המין הפחות חשוב פוטר בסתמא את החשוב, אא"כ נתכוון בפירוש לפוטרו בברכה, דאינו ברוך שיפטור מי שאינו חשוב את החשוב דרך גררא אלא בכוונה, כגון מעשה קדרה פוטר הפרפרת רק אם כיוון לכך. וכן הביא הב"י (רו, ב, וסוף סי' ריא) בשמו לעניין ברוך על חביב או על מין ז' שפוטר את המין הב' בסתמא, אבל להיפך פוטר רק אם נתכוון לפוטרו. וכ"פ הרמ"א (ריא, ה). ועי' בה"ח (רו ס"ק לט; ריא ס"ק כד) שכתב, שהשו"ע שלא הביא רשב"א זה להלכה, נראה שפוסק שבכל גווני פוטר, אף בסתמא. אמנם רוב ככל האחרונים (עי' משנ"ב ריא ס"ק לב) הסכימו לרשב"א ולפסק הרמ"א להלכה.

שגג. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

שכד. לרבינו יונה ורשב"א דווקא אם קבע עיקר סעודתו על פירות, די שיאכלם בתחילת סעודה עם הפת לפטור כל הפירות שיאכל בסעודה. אבל אם קבע עיקר סעודתו על דברים אחרים, ואח"כ אכל פירות עם פת, רק אם יאכל מהם עם הפת גם בסוף סעודה פוטר את הפירות שאוכל

שיז. כן כתב רבי"ה (שם) שאם הביאין לפניו קודם ברכת המוציא ודעתו ללפת בהן את הפת, נפטרין בברכת הפת, בין תבשיל מזונות בין פירות. וכ"כ בס' הפרדס (סי' עא-עב) ובמחזורו (סי' סח).

שיח. כן פרש"י (מב, א ד"ה ברוך), כגון מיני פרגיות ודגים שהיו מביאים קודם הסעודה. ותוס' (ד"ה ברוך) הקשו שאם כן, פשיטא שלא תפטור הפרפרת את הפת. שיט. ויש... להו: ליתא בכלבו.

שכ. תוס' (שם) בשם ר"ח. ובפת זו אין תוריתא דנהמא וברכתה מזונות, וקמ"ל שאם ברוך עליה, לא פטר את הפת אע"פ שהיא מין פת. וכ"כ תוס' ר"י שירלאון (מא, ב ד"ה ברוך), אר"ז (ח"א סי' קנט) ורא"ש (פ"ו סי' לב). ור' יונה (על הרי"ף ל, א ד"ה תניתין) דחה פירוש זה, וכתב שמדובר בפירור לחם שערכם בדבש או מרק. וכ"פ השו"ע (קעו, א). והרשב"א (מא, ב ד"ה וכלל) והמאירי (שם ד"ה פת) פירשו שהיא פת הבאה בכיסנין, כשבאה בסעודה - נפטרת בברכת הפת, ואם באה לאחר סעודה, לקינוח - צריכה ברכה.

שכא. גמ' (מב, ב), הובא להלכה ברמ"א (קעו, א).

שכב. דהיינו, בשני מינים שברכותיהם שוות, ומין א'

וביאר עוד (הרשב"א שם), ונראה⁶¹³ שאם התחיל⁶¹⁴ לאכול מהן בתוך הסעודה, ונמשכה אכילתן עד אחר הסעודה, גם אותן שאכל אחר סעודה⁶¹⁵, אינן טעונין ברכה לאחריהם, שהכל הולך אחר התחלת⁶¹⁶ אכילתן שכה:

(לז) כתב⁶¹⁷ גאון, מי שאינו בקי במטבע ברכה⁶¹⁸ שנתקנה על הדבר שירצה לאכול ממנו, יאכלנו בתוך הסעודה, דפת⁶¹⁹ פוטרת הכל. ואם לא יעשה כן, מוטב שלא יאכלנו כלל. וכן מסיק בירושלמי (פ"ו ה"א מה, א), רבי ירמיה בעי, הדין דאכיל⁶²⁰ סולת, מאי מברך בסופיה⁶²¹. ומסיק, אמר רבי יוסא להכיין לא אכל רבי⁶²² ירמיה סולת מן יומי. פירוש, משום ספק ברכה, שלא לברך אחריה ברכה שלא נתקנה שכו:

(לז) השותה מים בתוך סעודתו⁶²³, מברך עליהן⁶²⁴ שהכל נהיה בדברו על כל⁶²⁵ פעם ופעם שהוא שותה, לפי שאין קבע למים לפטור כל שתיותיו בפעם ראשונה כמו שיש⁶²⁶ לייין ששותין אותו להנאתו ולתאות נפשו להשביעו ולהברותו אפילו בלא צמא, לפיכך הדין נותן לפטור כל השתיות בפעם ראשונה, אבל מים⁶²⁷ שאדם נמלך עליהם בכל פעם, ולא⁶²⁸ ישתה מהן אם לא⁶²⁹ בהכרח גדול, ודעתו שלא לשתות עוד מהם⁶³⁰ אם יוכל לעמוד על עצמו, צריך לברך על כל פעם ופעם שכו.

613. ונראה: ה דנראה 614. התחיל: ג ד התחילו 615. סעודה: ב ה הסעודה 616. התחלת: ה תחלת 617. כתב: ב ה וכתב 618. ברכה: ב ג ד הברכה 619. דפת: ה ופת 620. דאכיל: ה ואכיל 621. בסופיה: ג ד בסופה 622. אכל רבי: ג ד אכיל ה אכל אמר 623. סעודתו: ה הסעודה 624. עליהן: א ג ד עליהן בא"י אמ"ה 625. על כל: ב בכל 626. ראשונה כמו שיש: ה אחת כמו 627. מים: ה במים 628. ולא: ב לא 629. מהן אם לא: א ג ד מהם אלא ה אותן אם לא 630. עוד מהם: ב מהן עוד ה מהם

ובברכות), הגה"מ (פ"ג אות ב) ותשב"ץ קטן (סי' שכב), והביאו דברי הירושלמי. השו"ע (רח, ד) כתב בסתם לברך על דגן חי או קליות בפה"א, וסיים: "והתוספות נסתפקו אם יברך לאחריו ברכה מעין שלש, ולכך כתבו שנכון שלא לאכלו אלא בתוך הסעודה ויפטרנו ברכת המזון".

שכו. סדר רע"ג (עמ' עד), ספרי דבי רש"י (שו"ת רש"י סי' רסט, סי' האורה ח"ב סי' סא, איסור והיתר סי' נו, סי' הסדרים סי' ס, פרדס סי' עב ועד, סידור רש"י סי' עה וקז), תוס' (מא, ב ד"ה אי הכי) בשם מחז"ר (סי' נד ועג), תוס' רי"ד (מא, ב), שבה"ל (סי' קמג) ומנהיג (עמ' ריג) בשם רש"י, שו"ת מהר"ם (לבוב, סי' תקט) בשם רבינו משולם הגדול, מרדכי (סי' קלו) בשם ה"ר יוסף. ויש סוברים שיש לברך על הכוס הראשונה בלבד. כ"ד בה"ג (עמ' פג), הובאה דעתו בראשונים רבים.

באמצע בלא פת. ודעת רא"ש (פ"ו סי' כח) וטור (קעז, ג) שאם קבע עיקר סעודתו על פירות, אפילו אכל מהם תחילה בלא פת פטרם, ואם קבע על דברים אחרים, די שיאכלם בתחילה עם פת. והאריך הב"י (קעז, ג-ד) במחלוקת זו. בשו"ע (שם, א) פסק כרבינו יונה, שכאשר לא קבע סעודתו על הפירות, רק באכל פת תחילה וסוף עם פירות פוטר את הפירות שבאמצע. אבל אם קבע סעודתו על הפירות, פסק (ע"ג) כתוס' ורא"ש, שאפילו אוכל מהפירות בתחילה בלא פת, לא מברך עליהם. והוסיף שיש חולקים (רבינו יונה), ולכן טוב שיאכל תחילה הפירות עם פת, לצאת ידי כולם.

שכה. הובא בב"י (שם). ונראה שבשו"ע השמיטו משום שאינו מצוי ביננו, כמו שכתב בסע"ב.

שכו. וכ"כ תוס' (לז, א ד"ה הכוס), רא"ש (פ"ו סי' ט), רבינו יונה (על הרי"ף לב, א), רשב"א (לו, א ד"ה

וּכְתַב ר"ת ז"ל שֶׁכַּח⁶³¹ (סה"י, חיד' סי' תכה), שהשונה מים בסעודתו שלא לצמא, רק⁶³² להעביר המאכל המעוכב בגרונו שֶׁכַּט, לא יברך עליהם כל עיקר, לא לפנייהם ולא לאחריהם,⁶³³ כי מעיקר המזון הם. וכן⁶³⁴ דעת הר"ם מקוצי ז"ל (סמ"ג עשין כז קיא ע"ד).

והר"ת ז"ל⁶³⁵ (שם) מביא ראיה על זה⁶³⁶ ממה ששנינו (מא, ב), מפני מה אמרו דברים הבאים בתוך הסעודה מחמת סעודה, אין טעונין ברכה לא⁶³⁷ לפנייהם ולא לאחריהם⁶³³, מפני שהפת פוטרתן. והוינן בה, אי הכי יין נמי, ומשני, יין גורם ברכה לעצמו. כלומר, היין יש לו חשיבות, שבאה ברכה אחרת⁶³⁸ על ידו, כגון קדוש והבדלה ושאר ברכות, מה שאין כן בשאר דברים של.

⁶³⁹ ויש מפרשים גורם ברכה לעצמו, שפוטר שאר משקין, שאם בירך על היין ושתה אחר כך משקין אחרים, אין צריך לברך עליהם, לא לפנייהם ולא לאחריהם, שברכת היין שבירך תחלה ושיברך לבסוף פוטרתן, כמו ששנינו (שם) פת פוטר כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקין, ואף על פי שאין הלכה מן הפת, הלכה היא מן היין שלא⁶³⁹.

ויש מפרשים גורם ברכה לעצמו, שעל כל שאר⁶⁴⁰ הדברים אין מזכירין שם האילן המגדל אותן, אלא בורא פרי העץ סתם, ועל היין מזכירין הגפן שיצא ממנו, וזה חשיבות ומעלה⁶⁴¹ שיש לו⁶⁴² על שאר פירות שלב.

הרי למדנו, שמתוך⁶⁴³ חשיבות שיש לו, אין⁶⁴⁴ הפת פוטרתו. אבל מים⁶⁴⁵, שאין לומר⁶⁴⁶ טעם זה, הפת פוטרתן⁶⁴⁷.

עוד 631. ז"ל: ה חסר 632. רק: א ה אלא רק ב חסר 633. כי... לאחריהם: ה חסר 634. וכן: ב וכן נמי 635. ז"ל: ב חסר 636. על זה: ב לזה 637. לא: ב חסר 638. אחרת: ה אחת 639. וי"מ... היין: ב ה חסר 640. שאר: ה חסר 641. ומעלה: ב ה למעלה 642. לו: ג ד בו 643. שמתוך: ה שמפני 644. אין: ה אין ברכת 645. מים: ג ד המים מדי 646. לומר: ה אומרים 647. פוטרתן: ג ד ה פוטרתו

משום שאין שותה אותם לצמא, ובסוף דבריו מנמק משום שהם עיקר מזונו, וצ"ע.

של. כן פרש"י (מב, א ד"ה דגורם). וכן פירשו סמ"ק (סי' קנא) ורבינו יהונתן, אגודה, נימוק"י (שם) וס' השלחן (הל' סעודה שער ג).

שלא. כן הביאו רבינו יונה (שם) ואו"ז (ח"א סי' קנא) בשם ר"ח. וכתב רבינו יונה שפירוש זה נאה, אבל אין הלשון מורה עליו.

שלב. תוס' ר"י שירלאון (ד"ה שאני), או"ז ורבינו יונה (שם) בשם רשב"ם. וכע"ז כתבו התוס' (שם) בשם רשב"א. וכ"כ הראב"י (ח"א סי' קיח), הסמ"ג (עשין כז), ס' ההשלמה והמאורות (שם). פירוש נוסף כתב באו"ז (שם), שעל היין מברכים הטוב והמטיב, משא"כ שאר משקים.

שכח. וכן הביאו בשמו תוס' (שם), תוס' ר"י שירלאון (ד"ה אי הכי), רבינו יונה (על הרי"ף כט, ב ד"ה ומכאן), רשב"א (שם), ועוד. וכן דעת ר"י (הובא בתוס' שם ובראשונים נוספים). וכ"פ השו"ע (קעד, ז) בסתם. והרא"ש (פ"ו סי' כט; שו"ת ד, יד) כתב שהרוצה להסתלק מן הספק, יישב קודם נטילה במקום אכילתו, ויברך על המים על דעת לשתות בתוך סעודתו. והובא להלכה בטוש"ע (שם). ולשון רבינו כאן, שכתב שלדעת ר"ת אין לברך על המים אם שותה אותם שלא מחמת צמא, צ"ע, שהרי כל הראשונים שהביאו שיטתו כתבו שאין לברך על המים בסעודה כלל, שחשובים מחמת סעודה, שבאים מחמת הפת, וכפי שכתב רבינו לקמן.

שכט. מכאן משמע שהטעם שאין לברך על המים בסעודה,

ויש דוחין ראיה זו, ואומרים שאין לדמות המים ליין, כי ביין שהוא⁶⁴⁸ מעין מזון, ודאי⁶⁴⁹ היינו אומרים⁶⁵⁰ שהפת⁶⁵¹ תפטרנו⁶⁵², אם לא שגורם ברכה לעצמו, אבל מים⁶⁵³ שאינן מעין מזון, אין הפת פוטרתן שלג.

ודחוי זה אינו כלום, שאף המים הם מעין מזון, אחר שבאין מחמת הפת⁶⁵⁴, והילכך הדין נותן שהפת פוטרתן שלד⁶⁵⁵. ואף על פי שיצמא למים קודם שיברך על הפת, אין לומר שלא באו המים בסבת הפת אחר שהיה⁶⁵⁶ צמא קודם לכן, ויהיה⁶⁵⁷ צריך לברך עליהם בעת שתותו אותם, כי מאחר שלא רצה לשתות קודם אוכלו את הפת, שלא יזיקוהו המים בלתי הפת, נראה ודאי שאותה שתיה בסבת הפת היא⁶⁵⁸, ודין הוא שתהיה⁶⁵⁹ הפת פוטרתה שלה. שלו וכן הוא⁶⁶⁰ דעת הר"ש שלו⁶⁶¹ וגדולי צרפת ז"ל⁶⁶², וכן פסק הרשב"א ז"ל שלו (מב, א ד"ה יין).

וכן כתב שלח⁶⁶³ רב עמרם בשם רב פלטוי⁶⁶³ ז"ל, ⁶⁶⁴[כי שלט השותה מים שלא מחמת צמא, אלא מחמת דרך רפואה, כגון להעביר המאכל שיש לו בבית הבליעה]⁶⁶⁴, שאין לו לברך עליהם תחלה, כיון שאינו שותה להנאה, אבל לבסוף מברך בורא נפשות רבות, שכבר נהנה שם. וכן⁶⁶⁵ נראה דעת הרשב"א ז"ל שם.

ורבני⁶⁶⁶ צרפת (תוס' מה, א ד"ה דחנקתיה) חולקים על זה, ואומרים שמה שאמרו ז"ל⁶⁶⁷ (לה, ב) לענין שמן זית, החושש בגרונו נותן שמן הרבה לתוך⁶⁶⁸ אניגרון, שהוא⁶⁶⁹ מי שלקות של

648. ביין שהוא: ב ה היין הוא 649. ודאי: ב ה חסר 650. אומרים: ב ה דאמרינן ג ד דאמר 651. שהפת: ג ד דהפת 652. תפטרנו: ה פוטרתו 653. מים: ג ד המים 654. מחמת הפת: ה בסבתו 655. פוטרתן: א פוטרן 656. שהיה: א ב שיהיה 657. ויהיה: ה ויהא 658. היא: ה חסר 659. שתהיה: א ג ה שתהא 660. הוא: ב ה נמי 661. הר"ש: א ב ה הר"ש ז"ל 662. ז"ל: א ה חסר 663. פלטוי: ה פלטוי גאון 664. [כי השותה... בבית הבליעה]: א ב ג ד ה חסר ר' ביאורים 665. וכן: ב וכן נמי 666. ורבני: ב וגדולי 667. שמה שאמרו ז"ל: ב שמה שאמרו שם ה שמה שאמרו 668. הרבה לתוך: ב בתוך 669. שהוא: ה עם

שלג. כ"כ רבינו יו"ט (הובא באו"ז שם) לדחות סברת ר"ת. שלד. כסברא זו כתבו תוס', תוס' ר"י שירלאון, או"ז, רבינו יונה, רשב"א ורא"ש (שם).

שלה. כסברא זו כתב רבינו יונה (שם). שלו. וכן... ז"ל: ליתא בכלבו.

שלו. וכ"כ הרשב"א (שם) בשם רש"י. וראה לעיל הערה שכז שיש ראשונים שכתבו שרש"י סובר שיש לברך על כל כוס, וכדעת רע"ג.

שלה. נראה שצ"ל: כתב רב עמרם, שאינו המשך למה שלמעלה, אלא עניין חדש. בכלבו הלכה זו מובאת בהמשך לדין של ברכה על דבר ונפל מידו, ולכאורה אין זה מקומה. כאן בא"ח תיקן רבינו את העניין והעביר את ההלכה לכאן בסמיכות לדין השותה מים בסעודה לצמאו.

שלט. ר' שנו"ס. נר' שיש בא"ח חיסרון ניכר, והשלמנו אותו מהכתוב בכלבו.

שמ. דעת רע"ג לא הובאה בסדר רע"ג, אולם הובאה בתשו' הגאונים (אופק, סי' יז), בתוס' (מה, א ד"ה דחנקתיה), ובר' יונה (על הריף לב, ב ד"ה לאפוקי). ובהגה"מ (פ"ח אות ג) כתב שרע"ג כתב כן בשם רב פלטוי גאון. וסברתו שלפני השתייה אינו מברך משום שהוא אנוס, אך לאחריה צריך לברך כי בכ"ז נהנה. אמנם בספר המנהיג (עמ' ריג) כתב דרע"ג חולק על רב פלטוי וסובר דגם לאחריה אינו מברך, דאין בשתייה זו הנאה דומיא דשותה לרפואה.

שם. וכן נראה דעת הרשב"א ז"ל - ליתא בכלבו. וברשב"א (מב, א ד"ה יין; מה, א ד"ה למעוטי) לא מצאנו שהתייחס לעניין זה אם מברך לבסוף.

תרדין, ובולע, ומברך תחלה בורא פרי העץ על השמן, שהוא עיקר⁶⁷⁰, ואף על פי ששותה אותו לרפואה, כיון שנהנה ממנו, דווקא בשמן⁶⁷¹ זית או בדברים אחרים⁶⁷² כיוצא⁶⁷³ בו, שהנאתן ניכרת ומצויה בכל ענין, אבל מים שאין בהם הנאה כלל אלא כשהוא צמא, עכשיו שאינו⁶⁷⁴ שותה מהן אלא כדי להנצל מן הצער, אינו מברך עליהן לא בתחלה ולא בסוף שמב:

נשלמו הלכות סעודה ת"ל⁶⁷⁵:

670. עיקר: ה העקר 671. בשמן: ה שמן 672. בדברים אחרים: ה חסר 673. כיוצא: ב וכיוצא 674. שאינו: א כשאינו 675. נשלמו הלכות סעודה ת"ל: א חסר ה נשלמו הלכות סעודה

שמב. וכ"פ רוה"פ, מהם: תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ, מאירי, נימוק"י (מה, א ד"ה דחנקתיה), סמ"ג (עשין כז), סמ"ק (סי' קנא), או"ז (ח"א סי' קפג), רבינו יונה (שם), רא"ש (פ"ו סי' מג) ומרדכי (סי' קנא). וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, א) והטוש"ע (רד, ז).

הלכות ברכת המזון^א

(א) כתב רב אחא גאון¹ ז"ל (שאלתות, שא"י נד), שהמברך ברכת המזון, צריך ליטול ידיו קודם שיברך, לפי שיש לו להזכיר השם הנכבד בברכה. והאחרים נוטלין אם ירצו קודם ברכת המזון או אחרי כן, שהם אין² נוטלין אלא מפני הסכנה³. אבל המברך ברכת המזון, יטול ידיו³ תחלה, והאחרים בזה אחר זה⁴:

(ב) ואין מכבדין בדבר זה, שאין מכבדין בידים מזוהמות, ולא בגשרים ולא בדרכים⁴, אלא⁵ בפתח הראוי למזוזה, ובשעת כניסה⁷.

1. גאון: ג ד חסר 2. אין: ב אינם ה אינן 3. יטול ידיו: ב יטול ידיו לעולם ה לעולם יטול ידיו 4. בגשרים ולא בדרכים: א ג ד ה בדרכים ולא בגשרים 5. אלא: ב ולא

וימתין שם יושב ובטל עד שיטלו כלם. לפיכך, כשהם יותר מחמשה - מתחילין מן הקטן היושב בסוף, ואין מסלקין שלחן מלפני הגדול עד שיגיעו המים לחמשה שאצלו". והרשב"א (ד"ה בזמן) כתב ש"גדול" הוא לאו דווקא, אלא זה אותו המזומן לברכה. וביאר שקבעו כך משום כבוד הברכה, שהמברך יספיק לעיין בברכה קודם שמברך, וגם שלא יהיה הפסק בין הברכה לנטילה. וכן פסקו עוד כמה ראשונים. אבל הרמב"ם (פ"ז, יב) לא חילק בזה, וכתב שהמברך נוטל תחילה, וכולם נוטלים אחריו. והראב"ד (שם) חלק עליו עפ"י הגמ' הנ"ל. והכס"מ יישב דעתו, שסובר שכיום שאין מסלקים השולחן, בכל עניין מתחילים מן הגדול. הטוש"ע (קפא, ו) פסקו כרשב"א וראב"ד.

ד. סי' זה ליתא בכלבו.

ה. לשון הרמב"ם (שם) עפ"י הגמ' (מו, ב - מז, א). ומ"ש: "ובשעת כניסה", לא נזכר בגמ' שם, אבל כ"ה במס' דרך ארץ (פ"ו): "לכניסה הגדול קודם, ליציאה הקטן קודם". ומשמע שאין עניין של כבוד ביציאה כלל. ובספרי (פרשת דברים, טו) כתוב: "ואתן אותם ראשים עליכם", כו', ראשיכם כמו"מ, ראשיכם בכניסה ויציאה, נכנס ראשון ויוצא אחרון כו', שיהו מכובדים עליכם". ולפי"ז, אדרבה, כבוד הוא לגדול שיותר מתעכב בבית. אולם בתוספתא (מגילה פ"ג, טו) איתא: "בכניסה וביציאה והן קודמין לכל אדם", ומשמע שגם ביציאה יש להקדים הגדול. וכ"א בבמד"ר (טו, יז): "וחיבב להקדימו לכל אדם בכניסה וביציאה".

א. כלבו (סי' כה).

ב. דברי רב אחא מיישבים את הסתירה בין הגמ' בברכות (נג, ב) האומרת שמים אחרונים מצוה, לגמ' בחולין (קה, ב) האומרת שהם חובה. למברך הם מצוה, כדי שיברך בקדושה ובטהרה, ולאחרים הם חובה, משום מלח סדומית. והוב"ד ברבינו יונה (על הרי"ף מ, א ד"ה והייתם), ברשב"א (שו"ת ח"ז סי' תקלא), ברא"ש (פ"ח סי' ו) ובטור (קפא, ז). וכ"א בשו"ת הגאונים (ליק, סי' מז) בשם רב נטרונאי גאון. וע"ע ב"ח (שם, ג) כמה שהקשה על רב אחא ובתירוצו, ולמעשה כתב שאין חילוק בין המברך לאחרים, וכולם צריכין ליטול ידיהם קודם בהמ"ז, אם הם נזהרים במים אחרונים. והובא בשיירי כנסת הגדולה (הגה"ב"י אות ב). ולכאורה, היום שכ"א מברך לעצמו, צריכים כולם ליטול קודם בהמ"ז. ואפשר שמתעם זה השמיטו השו"ע.

ג. סי' זה הובא בכלבו בקיצור, ונראה שיש שם חסרון, עי"ש. מש"כ רבינו, נח' בו הפוסקים, והוא דעת הרמב"ם, כפי שנבאר. בגמ' (מו, ב): "מים אחרונים, בזמן שהם חמשה - מתחילין מן הגדול, ובזמן שהם מאה - מתחילין מן הקטן עד שמגיעים אצל חמשי, וחוזרין ומתחילין מן הגדול; ולמקום שמים אחרונים חוזרין - לשם ברכה חוזרת. מסייע ליה לרב, דאמר רבי חייה בר אשי אמר רב: כל הנוטל ידיו באחרונה תחלה - הוא מזומן לברכה". ופרש"י (שם): "ובזמן שהם מאה - לאו דווקא, דהוא הדין עשרה ולכל יותר מחמשה, שגנאי הוא שיסלקו השלחן מלפני הגדול כשיטול ידיו,

ומה שאמרו ז"ל⁶ (מו, ב) שאין⁷ מכבדין, דוקא⁸ כשיתחברו דרך מקרה, זה הולך לדרכו וזה⁹ לדרכו, לפיכך אין להם¹⁰ להמתין זה לזה¹¹. אבל אם כולן הולכין ביחד לדבר אחד, ודאי¹² מכבדין. דהכי אמרינן פרק אמר להם הממונה (יומא לו, א), שלשה שהיו מהלכין בדרך, הרב הולך באמצע, והגדול בימינו, והקטן בשמאלו¹³. ושנים שהיו מהלכין בדרך¹³, ילך הקטן לשמאל הגדול, ולא לימינו¹⁴, דאמרינן (שם), ההולך לימין רבו, הרי זה בור¹⁵:

(ג) ותכף אחר נטילת ידיים לברכת המזון יטול¹⁴ את הכוס ויברך, דהכי אמרינן (מב, א), תכף לנטילת ידיים ברכה¹⁵. ואמר רבי יוסי בר אבין (ירושלמי פ"א ה"א ו, א) תכף לנטילת ידיים ברכה, אין השטן מקטרג באותה סעודה¹⁵:

6. ז"ל: ג ד רז"ל 7. שאין: ה אין 8. דוקא: ה בידים מזוהמות דוק 9. וזה: ה וזה הולך 10. להם: א ב צריך ה צריכין 11. לזה: א ב את זה 12. ודאי: ג מאי ד חסר 13. בדרך: א ב ג חסר 14. יטול: א נוטל 15. וא"ר... סעודה: א ג ד חסר ה אין השטן בא לקטרג באותה סעודה

בוה, ולפי חשיבות ההולך עמו. ובדומה לזה כתב המאירי (שם) שיש אופנים שאם לא יכבד בדרך, יתבזה ההולך עימו. והשפת אמת דייק בלשון רש"י, שלא חשש לוי (בשבת שם) לדיני כיבוד, אלא לבזיון של רבה בר רב הונא, ובודאי מה שנחשב בזיון, אסור גם בדרך. והמאירי (שם) יישב, כי מה שאין חיוב כיבוד בדרך, הוא מצד שיתעכב בכך מדרכו, וההולך בדרך אינו מחוייב להתעכב כדי לקיים כיבוד חכם. ולכן ענייני כבוד שהם מחמת ההליכה בדרך עצמה, כגון איך ללוות את החכם ושלא לעבור על פניו ולהקדימו, בוודאי שמכבדין גם בדרכים.

ט. רבינו סובר ש"תכף נטילה ברכה" מדבר במים אחרונים. וכ"ד רש"י (שם ד"ה לנטילת ידיים), רמב"ם (פ"ו, כ), רבינו יואל (הובא בטור קסו, א), הגה"מ (שם אות ע) בשם תוס' (שם ד"ה תכף) ורבינו שמחה, וכ"פ השו"ע (קעט, א). ויש שהסבירו שזה נאמר גם על מים ראשונים, שיש להסמיך ברכת הפת אליהם. וכתבו הטור והגה"מ (שם) שכך משמע מהירושלמי (ראה הערה בסמוך שנחלקו בזה). השו"ע (קסו, א) הביא מחלוקת הפוסקים אם יש להיזהר בהפסק בין נטילת ידיים לברכת המוציא, וכתב שטוב להיזהר. ומשמע שהכריע כרוב הפוסקים, שדין זה נאמר לגבי מים אחרונים.

י. לפי רבינו, הירושלמי מדבר במים אחרונים. וכ"כ תוס' (סוטה לט, א ד"ה כל) ושבה"ל (סי' קמט). אולם הגה"מ (שם) כתבו שהירושלמי מדבר במים ראשונים, שאם מדובר במים אחרונים, הרי עברה הסעודה, ומאי

ו. רמב"ם (ת"ת פ"ו, ה), שו"ע (שם).

ז. הרמב"ם והשו"ע השמיטו ד"ז. וע"י מאירי (יומא שם) שכתב שיש לתלמיד ללכת לשמאל הרב, כדי שתהיה ימינו של התלמיד מזומנת לשרת את רבו אם יצטרך לו, ואם ילך לימין רבו, הרי עשה עצמו כמי שאינו מזמין עצמו לשימוש. וע"ע פרי"ח על הרמב"ם (ת"ת פ"ו, ה) שכתב בלשון ראשון לבאר ברעת הרמב"ם (שהשמיט מימרא זו של רב יהודה) שסובר שאין הלכה כן, ותלמיד רשאי ללכת לימין רבו, וכן מצאנו בפסחים (קיא, ב) ובעירובין (נד ב) תלמידים שהיו הולכים או יושבים לימין הרב. וע"י ברכ"י (יו"ד שם אות כג) וצורר החיים (שם) שנתקשו בדבריו.

ח. ישנה סתירה בין כמה גמ' בעניין כיבוד בדרכים. בברכות (מו, א) כתוב במפורש שאין מכבדים בדרכים, ומאידך ביומא (לו, א) מבואר שמכבדים, וכך גם בשבת (גא, ב) במקרה עם לוי ורבה בר רב הונא. הפוסקים יישבו את הסתירה בכמה אופנים. החילוק שכתב כאן רבינו, הובא בראשונים רבים. כ"כ תוס' (מו, ב ד"ה אין; שבת שם ד"ה קדמיה) והגה"מ (ת"ת פ"ו אות ב) בשם ר"ת, ריטב"א (יומא שם ד"ה שלשה) ומרדכי (סי' קסו) בשם ר"י, מאירי (שבת שם) בשם מקצת חכמי צרפת, תוס' רא"ש (יומא שם) ורבינו יונה (על הרי"ף לד, ב ד"ה אין מכבדין). חילוק אחר כתב המרדכי (שם) בשם הראב"ה, שאין מכבדים בדרך שיש בה סכנה, אבל בדרך שאין בה סכנה חייבים לכבד. והרמ"א (יו"ד רמב, יז) פסק כשני חילוקים אלו. והריטב"א (ברכות שם) כתב שהכל לפי העניין, דהיינו לפי האפשרות לכבד והצורך

(ד) ואין אדם רשאי לשתות אפילו בברכת הנהנין¹⁶ עד אחר ברכת המזון, משום דנטילת ידיים הוא הפסק לגמרי¹⁷.

ויש שכותבין שאפילו אמר הב ונברך הוי הפסק, ואין¹⁷ לשתות אפילו¹⁸ בברכת הנהנין עד¹⁹ אחר ברכת המזון. ולדברי הכל, כיון שאמר הב ונברך, אסור לשתות אם לא בברכת הנהנין, דהיינו בורא פרי הגפן²⁰.

והראב"ד ז"ל כתב בהגהות (פ"ד, ז) דלענין אכילה לא הויא²⁰ הפסקה אלא במים אחרונים או בשינה²¹. ובפרק כיצד מברכין²¹ אמרינן, דכיון שאמר הב²¹ ונברך, אסור למיכל

16. הנהנין: ב הנהנין דהיינו 17. הוי הפסק ואין: ב ה אסור 18. אפי': ב אלא ה אם לא 19. עד: ה דהינו 20. הויא: א ב ה הוי 21. הב: א ב ג הב

יב. בפסחים (קג, ב): "כיון דאמרתיו הב לך ונברך, איתסרא לכו למישתי". הרשב"א (מב, ב ולית) פירש שאסור לשתות או לאכול קודם בהמ"ז אפילו בברכה, וכן נראה דעת הרמב"ם (פ"ד, ח), וכ"כ תוס' ר"י שירלאון (מב, א) ואו"ז (ח"א, סי' קעז). בדעת רש"י, בפסחים (ד"ה כיון) משמע שסובר כרשב"א, אולם בחולין (פו, ב ד"ה כיון) כתב שמותר לשתות אם מברך קודם לכן, וכן כתבו ר"ף (פסחים כא, א), הביאו רבינו בסמוך, תוס' (חולין פו, ב ד"ה אסור) בשמו ובשם ר"ח. וכ"פ תוס' (מב, א ד"ה ר' זירא; פסחים קא, ב ד"ה כשהן), רא"ש (חולין פ"ו סי' ה), רמב"ן (חולין פו, ב), רא"ה וריטב"א (מב, א), סמ"ג (עשין כז) וטור (סי' קעט).

יג. דסובר שדווקא לענין שתייה יש באמירת "הב לך ונברך" משום היסח דעת וצריך לברך שוב על השתייה, אבל לענין אכילה לא חשיב היסח דעת וממשיך לאכול בלי ברכה. ודייק כן מלשון הגמ' (פסחים קג, ב): "איתסרא לכו למישתי". והטעם, שאדם נגרר מאכילה לאכילה, ואינו מסיח דעתו. וכ"כ בשמו הרשב"א (שם) וס' אהל מועד (שער הברכות דרך א נתיב ו). וכ"פ רבינו יונה (על הרי"ף ל, א ד"ה אלא), ובי"ב כתב שכן דעת הר"ן (על הרי"ף חולין כט, א). והרא"ש (פ"ו סי' לא) דחה דעה זו וכתב שאין חילוק בין אכילה ושתייה, ואין לדקדק מלשון הגמ' (ובשו"ע קעט, א) פסק בי"א קמא כרא"ש, שבין לאכילה בין לשתייה צריך לברך, ובי"א בתרא כר' יונה וראב"ד, שרק על שתייה צריך לברך. וראה שם משנ"ב (ס"ק ט) וביה"ל (ד"ה אין צריך).

יד. הראיה שממנה למדו דין אכילה ושתייה אחרי "הב ונברך" היא ודאי מפרק ערבי פסחים (פסחים קג, ב) ממעשה דתלמידי דרב, ולא מפרק כיצד מברכין. אולם

דהוה הוה. וכ"כ הטור והב"י (קסו, א). ויש ליישב, שאפשר לומר שאין השטן מקטוג באותו היום על מה שכבר סעד, ולא ייזוק מאותה אכילה. ועי' מעדני יו"ט (פ"ו סי' לא אות ז), ביאור הגר"א (קסו, א), מצפה איתן (מב, א) וברכ"י (קפא אות ג).

יא. על דברי הגמ' (מב, א): "תכף לנטילת ידיים ברכה", כתב רש"י (ד"ה לנטילת) שלא יאכל כלום עד שיברך על מזונו, ומשמע שאפי' בברכה אסור לאכול או לשתות קודם שמברך בהמ"ז. וכ"פ הרמב"ם (פ"ו, כ), הרשב"א, הרא"ה, הריטב"א, המאירי, הנימוקי והרשב"ץ (מב, א), וכ"ד רבינו, וכ"פ השו"ע (קעט, א). וכתב הב"י (שם) שהטעם בזה הוא משום הפסק, שלאחר הנטילה נחשב כאילו התחיל בברכה, ולכן אסור להפסיק כלל. וכע"ז מבואר ברשב"א וברא"ה (שם). אבל יש מהראשונים הסוברים שמים אחרונים לא נחשבים הפסק אלא כהיסח הדעת, ואם מברך שוב ברכה ראשונה מותר לאכול ולשתות ולבסוף יטול שוב ידיו במים אחרונים. כן דעת התוס' (ד"ה תכף) ע"פ הדרישה ובי"ח (על הטור סי' קעט), ורא"ש (פ"ו סי' לא; חולין פ"ו סי' ה) ע"פ הבנת הטור (שם), וכ"כ בי"ח ודרישה בדעתו (אולם הב"י כתב שדעת הרא"ש כרש"י). וכ"כ ט"ז (ס"ק א), מג"א (ס"ק ב) וגר"א (ס"ק ב) בדעת תוס' ורא"ש. וכן מוכח בתוס' רבינו פרץ (שם) ובפסקי ריא"ז (פ"ו הל' ד אות י). וא"ר (אות א) כתב שכן דעת בה"ג (פ"ז עמ' פה) [וכן משמע בס' המנהיג (עמ' רטו) בדעת בה"ג], שבה"ל (סי' קמז), תניא רבתי (סי' כה וכו'). וכ"פ ט"ז וא"ר (שם). ובמשנ"ב (ס"ק ב ובה"ל ד"ה עד) פסק למעשה ע"פ בי"ח (שם) ומג"א שהעיקר להקל כדעת הטור, אולם לכתח"י יזהר שלא להפסיק באכילה בין נטילה לבהמ"ז.

ולמשתי²² ו"ל אפילו בברכה²³. והביא שם ראייה ברורה לדבריו.

^ט והריא"ף ז"ל (פסחים כא, א) כתב דבברכה מותר. וכתב הבעל השלחן²⁴ שצריך לברך ברכה²⁵ אחרונה על מה ששתה למפרע²⁷:

(ה) ו"לענין לברך²⁶ על הנטילה, נראה שהמברך ברכת המזון, שיש לו לעשות המצוה, צריך לברך, אבל המנהג ברוב שלא לברך. ורבני צרפת נותנין טעם לדבר, לפי שבימי חכמי התלמוד היה המנהג²⁷ להביא שמן ערב אחר הנטילה להעביר הזוהמא מן הידים²⁸, ולכך היו מברכין. אבל עכשו שאין אנחנו עושין המצוה כתקנה, שאין לנו שמן ערב, נראה שאין צריך לברך אפילו מי שמברך²⁹ ברכת המזון. וכן כתבו רב עמרם³⁰ (עמ' קסז) והרמב"ם ז"ל³¹ (פ"ו, ב). וכבר כתבנו בהלכות נטילת ידים (סי' ל) דעות החכמים על זה.

22. למיכל ולמשתי: א ליה למיכל עלוי ולמשתי ג ליה למיכלי עלוי ולמשתי ד ליה למכלי ולמשתי ה לו לאכל ולשתות. 23. בברכה: ג בברכת הנה"נין. 24. הבעל השלחן: א ג הב' השלמן ב הב' השלמה ז"ל ה הרב בעל השלמן. 25. ברכה: ג ד חסר. 26. לברך: ה אם מברך. 27. המנהג: א ה מנהג. 28. מן הידים: ג ד מהידים. 29. מי שמברך: א חסר ב ה המברך.

יח. ולענין... עמרם: רבינו יונה (על הרי"ף מ, ב ד"ה ולענין).

יט. וכ"ד רוב הפוסקים, וכתבו כמה טעמים. סי' המנהגות (כת, ב) כתב משום שהם לרפואה, והרמב"ם (פ"ו, ב) כתב משום שחיויבם מפני הסכנה, והתוס' (שם קה, א ד"ה מים ראשונים) בשם בה"ג (עמ' עה) כתבו משום שהם צורך האדם. וטעמים אלה עניינם אחד - שחכמים תקנו לברך על מצוה, ולא על עניין אחר. ומאידך, דעת היראים (סי' תלד), ושכן שמע בשם ר' יצחק בן מלכי צדק, שצריך לברך על מים אחרונים. וכ"כ הטור (קפא, ז) בשם הרמ"ה. וע"ע ראב"ד (בהשג' שם; תמים דעים סי' סו) ורשב"א (חולין קה, א ד"ה ואחרונים; קז, א ד"ה ומים; תוה"ב הקצר ב"ו ש"ה עג"א) שכתבו שצריך לברך על מים אחרונים דווקא כשידיו מוזהמות, כיון שיש בזה מצוה, משום כבוד הברכה, אבל אם אינן מוזהמות - אין לברך. וכ"פ סי' המנהיג (עמ' רטו), המכתם, הריטב"א והרשב"ץ (שם סוף פ"ח). ומש"כ רבינו בתחילת דבריו שיש לחלק בין המברך לאחרים שעמו, הוא עפ"י השאלות (המובא לעיל בסי' א), שאצל המברך הנטילה מצוה, ואצל האחרים חובה. וכ"כ האגור (סי' רלה) בשם רה"ג ור' משה ממגנצא. וראה גם מרדכי (סי' קצא) בשם ר' משה כהן, שכתב שיחיד אינו מברך, אבל שלושה שאכלו, שחייבים בימון - צריכים לברך. ולמעשה, הטוש"ע (שם) פסקו שלא לברך, וכדעת רוב הפוסקים.

בכלבו נכתב: "ובפ' כיצד מברכין כתב", והכוונה למקום שהראב"ד כתב דבריו, וכן נר' מלשון המהר"ם חלאווה (פסחים קג, ב ד"ה כיון דאמרתו) שהביא דעת הראב"ד, שכתב כך באותה סוגיה במס' ברכות (אומנם נכתב שם שהדבר נכתב בפ' שלושה שאכלו, אך ברור שהכוונה לפ' כיצד מברכין, שם נמצאת הסוגיה).

טו. למיכל ולמשתי - גם בכלבו (סי' כה ד"ה וכתב ר' אחא) כתוב: "לאכול ולשתות", וא"כ שונה דעתו כאן מהנכתב בהגהות. וכן ניתן להבין את לשון הרשב"א (מב, א ד"ה ולית הלכתא) שכתב: "דכיון שנטל ידיו לברכה קביל עליה לברוכי ואי אמר הב ונברין ה"ה והוא הטעם", וממילא הדבר כולל אכילה ושתייה, ובהמשך הביא שזו דעת הראב"ד. וכן יש להבין את לשון מהר"ם חלאווה תלמידו (פסחים קג, ב ד"ה כיון דאמרתו) בשם הראב"ד: "ופי' הוא ז"ל אתסר לגמרי עד שיברכו ברכת המזון דהא קבילו עלייהו", כי אם קבל על עצמו לברך מה ההבדל בין אכילה לשתייה. אומנם בדעת הרשב"א ומהר"ם חלאווה יש מקום לבעל דין לחלוק.

טז. מאכן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

יז. לא מצאנו מקורו. אמנם מצאנו לר' מנוח (על הרמב"ם פ"ד, ח) שפסק כך. ובאחרונים נחלקו בדבר, המג"א (רח ס"ק כד) פסק שיברך ברכה אחרונה, וא"ר (קעט ס"ק ד) חולק וסובר שאין צריך לברך. וכתב כה"ח (אות ה) שכן משמע מסתימת השו"ע.

ולדברי הכל, צריך המברך ליטול ידיו קודם שיברך. ועוד היום³⁰ נוהגין כן אנשי מעשה², ומנהג יפה הוא, וראוי להתנהג בו³¹:

(1) ואסור לשוח על כוס של ברכה, שכך אמרו ז"ל (נא, ב), אין משיחין על כוס של ברכה. ופירש רש"י ז"ל (ד"ה אין), שאחר שלקח המברך³² הכוס בידו, אין לו³³ לשוח, אלא יברך מיד³². ורבני צרפת (תוס' ד"ה אין) אומרים³⁴, שאם יש אנשים עומדין ויוצאין עמו, גם הם אסורים³⁵ לשוח³². ולדברי הכל, אחר שהתחיל³⁶ לברך, אין להם לשוח באמצע הברכה, אלא צריך³⁷ שיכוונו לבם אל הברכה, ולצאת ידי חובתן³⁷:

(2) עשרה דברים (נא, א) נאמרו בכוס של ברכה, ואלו הן³⁸, הדחה, שטיפה, חי, מלא, עטור, עטוף, ונוטלו בשתי ידיו, ומניחו בימין, ומגביהו³⁹ מן הקרקע טפח, ונותן עיניו בו, ומשגרו במתנה לאנשי ביתו³⁹. ואנו אין לנו אלא ארבעה, וסימניך⁴⁰ חמש"ה³⁹, חי, מלא, שטיפה, הדחה. ופירושו הדחה מבפנים⁴¹, ושטיפה מבחוץ⁴².

כ" וכתב הרשב"א ז"ל⁴³ (שם ד"ה אמר), ונראה דאלו דוקא⁴⁴ מעכבין ולא האחרים, אבל מכל

30. היום: א ב ה היום היו 31. וראוי להתנהג בו: א ג ד חטו 32. שאחר שלקח המברך: ב שאחר שלוקח המברך ה מאחר שלוקח המברך את 33. לו: א חטו 34. אומרים: ג ד אמרו 35. גם הם אסורים: א ד אף הם אסורי"ה ג"כ אין להם 36. אחר שהתחיל: ה אם התחיל 37. צריך: ה צריכין 38. הן: א ב ג ד הן צריך 39. ומגביהו: ה ונוטלו 40. וסימניך: א וסי' ה וסימנהון 41. מבפנים: א מבחו' 42. מבחוץ: א מבפני' 43. וכתב הרשב"א ז"ל: ב ופי' הרשב"א ה וכתב הרשב"א 44. דאלו דוקא: ב דלאו דוק: ג ד דווקא אלו ה דלאו דוק: דאלו

כ. אנשי מעשה - בכלכו: חכמי קטלוניי"א ואנשי מעשה שבהם.
כא. ראה לעיל סי' א, ובהע' שם.
כב. רבינו יונה (על הרי"ף לח, א ד"ה אין).
כג. וכן פירש הערוך (ער' סח), הובא בהגה"מ (פ"ז אות ר), ונפסק בשו"ע (קפג, ו). ועי' ס' העיטור (שער ב הל' שחיטה מו ע"ג) שכתב שני טעמים בזה: א. תכף לנטילה ברכה. ב. שלא יסח דעתו מהכוס ויישפך היין. וראה גם ס' האגודה (סי' קפז) שכתב בשם רש"י, שהטעם בזה הוא משום היסח הדעת, ובשבה"ל (סי' קנו) כתב משום שאין מעבירין על המצוות.

כד. וכ"ד רבינו ירוחם (נט"ז ח"ז קמח ע"ד). אבל הרא"ש (פ"ז סי' לה) והמאירי (שם) חולקים וסוברים שמותר לאחרים לדבר עד שמתחיל לברך, וכ"פ הטוש"ע (שם). ועי' משנ"ב (ס"ק כב) שכתב עפ"י המג"א ועוד כמה אחרונים שנכון לחוש לדברי המחמירים.
כה. וכ"פ הרמב"ם (פ"ז, טו) והטוש"ע (שם). וכתבו התוס', הרא"ש ורבינו יונה (שם) שאם שחו בין הברכות

כז. לכאורה רבינו מנה אחד עשר דברים, ולא עשרה. בגמ' לפנינו שיגור הכוס לאנשי ביתו הובא בשם יש אומרים. ויש סוברים (עפ"י גירסתם בגמ') ששיגור הכוס נכלל בעשרה דברים, ומחשיבים "נוטלו בשתי ידיו" ו"נותנו בימין" לדבר אחד, ואין כלל מחלוקת בגמ'. כ"א בבה"ג (סו"פ ז), ברי"ף (לה, א) וברא"ש (פ"ז סי' לה). ומסתבר שכ"ד רבינו.

כז. וסימנך חמש"ה - בגמ' ליתא, ונזכר בכמה ראשונים, מהם: תשב"ץ קטן (סי' שיא), רבינו ירוחם (נט"ז קמח ע"ב), מאירי (שם), ס' הפרדס (שער י, ברכת המזון), ס' שלחן של ארבע (שער א).

כח. וכתב... ז"ל: ליתא בכלכו.

מקום⁴⁵ למצוה מן המובחר עושין⁴⁶ את כולן כט.

וביאר⁴⁷ עוד (שם), שמאל מהו שתסייע⁴⁸ לימין, אמר רב אשי הואיל וראשונים לא אפשר להו, אגן נעביד לחומרא^ל. וכן נראה מדברי הראב"ד ז"ל^א.

ועל מה שהצריכו לעשות שטיפה והדחה,⁴⁹ פירש רבינו יצחק הזקן ז"ל (תוס' שם ד"ה שטיפה מבחוץ), שלא הצריכו שטיפה והדחה⁴⁹ אלא משום שיווי כוסות, אבל אם⁵⁰ הכוס נקי מבית ומחוץ, אינו צריך^ל. אך נהגו העם⁵¹ לעשות שטיפה והדחה^ל. והר"י⁵² יונה (על הרי"ף לו, ב ד"ה אנו) כתב שאם לא שתו באותו כוס באותה סעודה והוא נקי, אינו⁵³ צריך ל^ד.

חי ומלא, יש אומרים שיהיה בלי מים כלל, ומה שאמרו ז"ל (ג, ב) שאין מברכין ברכת המזון על היין⁵⁴ עד שיתן לתוכו⁵⁵ מים,⁵⁶ רוצה לומר מברכת הארץ⁵⁷ ואילך^ל. וכן כתב הרמב"ם

45. אבל מ"מ: ה אלא 46. עושין: ב עושה 47. וביאר: ה וכתב 48. שמאל מהו שתסייע: ה מהו שמאל שיהא מסייע 49. פי'... והדחה: ג ד אינו 50. אם: ה אם היה 51. נהגו העם: א ג ד ה העם נהגו 52. והר"י: ב והחכם ר' 53. אינו: ג ד אין 54. היין: ה כוס 55. לתוכו: א בו ב בתוכו 56. ר"ל... מים: ה חסר 57. הארץ: ג ד ה המזון

נותן אותה תחת הימין לסייעה, מותר. והמשנ"ב (ס"ק טו) כתב בשם האחרונים להחמיר, אם לא לצורך. ונראה שהרשב"א הביא כל זה כדי להוכיח שיש לכתחילה להחמיר בכל העשרה דברים, שהרי הגמ' מסיקה שיש להחמיר אפי' בדבר שאינו כלול בהם.

לא. כ"כ רשב"א ורשב"ץ (שם) בשמו.

לב. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לו, ב ד"ה ומשגרו) ומרדכי (סי' קפז) בשם ר"י. וכ"פ סמ"ג (עשין כז), תוס' רבינו פרץ, ניומוק"י (נא, א) ואגודה (סי' קפז), והובא להלכה בשו"ע (שם, א).

לג. כ"כ רבינו יונה ומרדכי (שם), אבל בתוס' ליתא.

לד. הובא בב"י (שם) ובמשנ"ב (ס"ק ג). וע"ע כה"ח (ס"ק ד וה) שעפ"י זוה"ק יש לשטוף ולהדיח גם כוס נקיה.

לה. רי"ף (לח, א). וכ"פ הרי"ד, הרא"ה (נא, א), הסמ"ק (סי' קט) וספר הבתים (הל' ברכות שער ה סי' יח). וה"ר יונה (על הרי"ף לו, ב ד"ה חי) והרא"ש (פ"ז סי' לה) הקשו על הרי"ף, שהרי צריך לברך ברכת המזון על כוס מלא, ולפי פירושו בתחילת הברכה הכוס אינו מלא, שהרי בזמנם היו מוזגים היין במים ביחס של אחד לשלוש. והרא"ה, המאירי והמכתם (נא, א) כתבו לבאר דעתו, שמה שאמרה הגמ' שצריך כוס מלא, די שיהיה מלא בברכת הארץ, ולאו דווקא מתחילת הברכה. וע"ע ב"ח (קפג, ב) שיישב העניין באופן אחר.

כט. בברייתא (שם) נזכרו עשרה דברים שנאמרו בכוס, ורבי יוחנן אומר שאנו אין לנו אלא ארבעה בלבד. ונחלקו הראשונים בהבנת הגמ' ובפסיקת ההלכה. לדעת הרשב"א, רבי יוחנן סובר שארבעה אלו הם לעיכובא, וכל השאר למצוה מן המובחר, והלכה כמותו. וכן פסקו הרא"ה, הריטב"א, הנימוק"י, הרשב"ץ (שם) וס' הפרדס (שער י). ויש שכתבו שרבי יוחנן סובר שארבעה אלו הם דווקא, וא"צ להקפיד בששה האחרים. וכ"פ ס' המאורות (שם), סמ"ק (סו"ס קט), תשב"ץ קטן (סי' שיא) בשם מהר"ם ואבודרהם (עמ' שכא). והתוס' (שם ד"ה אין) וס' המנהיג (עמ' רכא) בשם רבינו שמאל כתבו שיש להחמיר בכל העשרה דברים, וכ"נ דעת בה"ג (עמ' פז), שהביא כל העשרה, וכ"כ הטור (שם) בשם הגאונים. והרמב"ם בהל' ברכות (פ"ז, טו) הזכיר רק ארבעה דברים דרבי יוחנן, אולם בהל' קידוש (שבת פכ"ט, ז) כתב גם שאוחזו בימינו ומגביהו מן הקרקע טפח. וראה גם רבינו יונה (על הרי"ף נא, א ד"ה אין) שכתב שרבי יוחנן מודה בנותנו לימינו, ונמצא סובר חמשה דברים, והחמשה האחרים הם ליפוי המצוה. השו"ע (סי' קפג) הביא כל הדברים הנזכרים בגמ', מלבד עיטור ועיטוף. ועי' נו"כ.

ל. בגמ' (שם) נשאלה שאלה זו בשם רבי יוחנן, ורב אשי פסק לחומרא. וכ"פ הרמב"ם (שבת שם) והשו"ע (שם, ד). והרמ"א (שם) כתב בשם שבה"ל (סי' קנו, הובא בב"י) שיש להקפיד שלא תגע יד שמאל בכוס, אבל אם

ז"ל (פ"ז, טו), שנותן⁵⁸ לתוכו מים⁵⁶ כשמגיע⁵⁹ לברכת הארץ. והטעם, לפי⁶⁰ שבא להזכיר שבח הארץ, ובנתינת המים⁶¹ ביין גבר השבח, שמראה שהיינות חזקים וצריך ליתן בהם⁶² מים. לפיכך צריך שיהיה⁶³ חי עד שיתחיל בברכה זו⁶⁴.

והר' יונה ז"ל (שם ד"ה חי) כתב שאין זה הפירוש נכון, כי באמת אין הלשון מוכיח שלא יתן בו⁶⁵ מים עד ברכת הארץ, שהרי אמרו (שם) שאין⁶⁶ מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים⁶⁷. על כן נראה כמו שפירש ר"ת⁶⁷ ז"ל לט' (סה"י חי' סי' תכח), שחי, רוצה לומר מזוג ואינו מזוג. וסיוע לדבריו, מה שמצינו בירושלמי⁶⁸, בן סורר ומורה, אינו חייב עד שיאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין⁶⁸. ופירשו שם מאי חי, מזוג ואינו⁶⁹ מזוג. פירוש, שלא ימזוגו כל צרכו עד שיגיע לברכת הארץ, וכשיגיע לברכת הארץ ישרים המזג. ועכשיו מיושב הלשון שאין מברכין על היין עד שיתן לתוכו⁷⁰ מים, שהרי נותן בו⁷¹ מים מיד. ואין להקשות ממה שאנו מצריכין להיות מלא, איך⁷² יוכל⁷³ לתת בו מים שלא ישפך⁷⁴, כיון שאינו חסר כל כך בברכה ראשונה, וממלא אותו לגמרי כשמגיע לברכת הארץ, די לו בכך.

ורש"י ז"ל (נא, א ד"ה חי) פירש, שימזוג אותו אחר שיתננו בכוס חי⁷⁵. ולברך עליו כשהוא חי, אין לומר, שהרי אמרו⁷⁶ אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים⁷⁷. עוד פירש ז"ל (שם), חי⁷⁸, פריש"ק⁷⁹, כלומר, שיביאנו מן החבית חי לאלתר לשם ברכה⁸⁰.

ויש מפרשים⁸¹ חי על הכלי, שיהיה⁸⁰ שלם ולא פגום ולא נשבר⁸¹, כההיא דאמרינן (ב"ק נד, א) יצאו כלים ששבירתן זו⁸² היא מיתתן, אלמא שלמותן היא⁸³ חייהם.

ופירוש ר"ת הוא הנכון, וכן פירש ה"ר יונה ז"ל⁸⁴ (על הרי"ף לח, א), וכן פירש הרשב"א⁸⁴

58. שנותן: א ג ד ה שנותנין 59. כשמגיע: א ג ד כשיגיע 60. לפי: ה חסר 61. המים: א מים 62. בהם: ב חסר 63. שיהיה: ה שיהא 64. בברכה זו: ב ברכה זו ה ברכת הארץ 65. בו: ב חסר 66. שאין: ב ה אין 67. ר"ת: ג ד ר"ח 68. יין: ה יין חי 69. ואינו: ה ושאינו 70. לתוכו: ב בו 71. בו: א ג ד בתוכו 72. איך: ג ד שאין ה וכשיהיה מלא אין 73. יוכל: ה יכול 74. ישפך: א ב ג ד ישפוך 75. חי: ג ד כשהוא חי 76. אמרו: ב ה אמרנו 77. עד שיתן לתוכו מים: ג ד וכו' 78. חי: ב חי כלומי 79. פריש"ק: א ב פרישק ג פרישקו בלע"ז ד פריש"קו בלעז 80. שיהיה: ה שיהא 81. נשבר: ה שבור 82. זו: ב ה חסר 83. היא: א ב ג ד הוא 84. וכן פ"י הרשב"א: א וכן נמי פ"י הרשב"א ג ד והרשב"א

מודים), בשבה"ל (סי' קנו) ובמרדכי (סי' קפב).
מב. כן פירשו חכמי נרבונה, הובאו בתוס' (עירובין שם) וברשב"א (נא, א), וכו' בתוס' (נ, ב ד"ה מודים). וכו"כ רבינו יונה (על הרי"ף לח, א), אך כתב שאין פירוש זה מתקבל, והסכים לפירוש ר"ת (וכ"כ רבינו בשמו בסמוך).
מג. ראה לעיל הערה לט. ועי' רמב"ן (ב"ב צז, ב) שכתב שמצא כשיטת ר"ת בתשובות הגאונים, וכ"פ הרא"ש (שם), ספר הפרדס (שער י) והאבודרהם (עמ' שכא).
מד. וכן... כן: בכלבו ליתא.

לו. פירוש זה הובא ברבינו יונה (שם), וכתב לבאר כן דעת הרי"ף.
לז. ראה הערה לה שהקשה על הרי"ף קושיא נוספת.
לח. המשך דברי רבינו יונה (שם).
לט. והובא בתוס' (שבת עו, ב ד"ה כדי; עירובין כט, ב ד"ה כדי; ב"ב צז, ב ד"ה עד; סנהדרין ע, א ד"ה חי) ובפוסקים נוספים.
מ. כ"ה בבבלי (סנהדרין ע, א), וצ"ע מדוע כתב רבינו יונה: "בירושלמי", דליתא שם.
מא. והובאו שני פירושי רש"י אלה בתוס' (נ, ב ד"ה

ז"ל (נא, א ד"ה חי). וביאר עוד (ד"ה וכתב) דהאידינא לא נהוג⁸⁵ עלמא למיחש לחי עד ברכת הארץ, לפי שאין שותין אותו חי כל עיקר, ולפי מנהגם אמרו כן מג מד מה.

וכתב הר"ם נ"ע (תשב"ץ קטן סי' שיא), דאפילו בלא זמון צריך שטיפה, הדחה, חי ומלא¹⁰². ואמרו ז"ל (נא, א) כל המברך על כוס מלא, זוכה ונוחל שני עולמים⁸⁶, שנאמר⁸⁷ (דברים לג, כג) ים ודרום⁸⁸ ירשה¹⁰³. ויש שואלין, היאך נלמוד מזה העולם הבא, שהרי אינו מדבר אלא מן העולם הזה, והוא אמרו ים ודרום ירשה⁸⁸. ותרצו רבני צרפת¹⁰⁴, דבשכר העולם הבא לא צריך קרא, לפי ששכר רוב המצות לעולם הבא, אבל להודיע שכרו בעולם הזה הוצרך הכתוב, לפי שאין רוב שכר⁸⁹ מצות בזה:

(II) טעם למנהג שנהגו כל⁹⁰ ישראל לכסות¹ הסכינים בשעת ברכת המזון, לפי ששלחנו⁹¹ מזבח כפרה לנו⁹², שהמאריך על שלחנו, מאריכין לו ימיו ושנותיו⁹³, שנאמר (יחזקאל מא, כב) והמזבח⁹⁴ שלש אמות גובה²² וכו', וכתיב (שם) וידבר אלי⁹⁴ זה השלחן אשר לפני ה'. פתח במזבח וסיים בשלחן, שבזמן⁹⁵ שבית המקדש⁹⁶ קיים, מזבח⁹⁷ מכפר עליו, ועבשו שאין בית המקדש, שלחנו של אדם מכפר עליו⁹⁸. וכתיב על אבני המזבח, (דברים כז, ה) לא תניף עליהם ברזל, לפי שזה מאריך וזה מקצר¹⁰⁵. וכן נמי בשלחן⁹⁹.

ועוד כתוב במדרש¹⁰⁶, מעשה בחסיד אחד שהיה מברך ברכת המזון, וכשהגיע לבונה¹⁰⁰ ירושלם נצטער על חרבן המקדש¹⁰¹, ולקח הסכין ותקעו בבטנו. ולפיכך מכסין אותו¹⁰²:

85. נהוג: ב נהגו. 86. עולמים: ב ה עולמות. 87. שנא': ה שני ומלא ברכת יי'. 88. ירשה... ירשה: ג ג ד חסר טעות הדומות. 89. רוב שכר: א ג ד ה שכר רוב. 90. למנהג שנהגו כל: ה למה נהגו. 91. ששלחנו: ג ששולחנו ד ששלחן ה ששלחן שלנו. 92. לנו: ב ה שלנו. 93. ושנותיו: א ב חסר. 94. גובה וכו' וכתיב וידבר אלי: א גובה וכו' וידבר אלי ב קומתו וגו' וידבר אלי ה קומתו ואומ'. 95. שבזמן: א ב ג ה ובזמן. 96. שבית המקדש: ג ד שאין ב"ה. 97. מזבח: ב ג ד שלחנו ה חסר. 98. ועבשו... עליו: ג ד חסר. 99. נמי בשלחן: ג ד בשלחן נמי. 100. לבונה: ג ד לבנין. 101. המקדש: א ג ד חסר.

ולא: "רש", הרי יו"ד וה"א מיותרים, וביו"ד וה"א נבראו שני עולמות (ראה מנחות כט, ב).

מט. סי' זה ליתא בכלבו.

נ. ראה לקמן הערה נו.

נא. והמזבח - בפסוק: המזבח עץ.

נב. גובה - בפסוק: גִבְהָהּ.

נג. גמ' (נה, א), וראה גם חגיגה (כז, א).

נד. מכילתא (פרשה יא אות ח).

נה. וכו' בשבחה"ל (שם) בשם רבינו שמחה. שני הטעמים הובאו בבי" (קפ, ה) ובמשנ"ב (ס"ק יא). וראה טעם נוסף בכה"ח (שם אות טו) בשם המטה משה.

נו. ברוקח (שם) כתב שמכסים הסכין, כפי שכתב רבינו, ובשבחה"ל (שם) כתב שמסירים אותו. ד"ז נפסק בשו"ע

מה. כ"כ רשב"ם (ב"ב צז, ב ד"ה עד), סי' המנהיג (עמ' רכ) בשמו, תוס' (פסחים קח, ב ד"ה שתאן), שבה"ל (סי' קנו) בשם רבוותא, מרדכי (סוף פסחים) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ז). וכ"פ הד"מ (קפג אות א; בהג"ה סעי' ב). וע"ע מאמר (ס"ק א) בביאור דעת השו"ע בזה.

מו. בכלבו נוסף כאן: ונטילת ידים.

מז. הרישא של הפסוק: "ומלא ברכת ה'", ומכאן נלמד למברך על כוס מלא, שזוכה למש"כ בהמשך הפסוק.

מח. הביאם רבינו יונה (על הרי"ף לח, א ד"ה זוכה), וכ"כ לבאר הרא"ש בתוספותיו (נא, א). והתוס' (שם ד"ה זוכה) כתבו בשם ה"ר יוסף ממשיליי"א (וכ"ה בתוס' הרא"ש שם בפירוש שני) שמזה שכתוב בפסוק: "ירשה"

(ט) שנים שאכלו (מה, ב) כאחד, מצוה ליחלק¹⁰¹. פירש רש"י ז"ל (ד"ה מצוה), בין בברכת המוציא בין בברכת המזון¹⁰². אמנם¹⁰³ אין המנהג רק¹⁰⁴ בברכת המזון¹⁰⁵.

והטעם בברכת המזון, משום דאסמכוה¹⁰⁴ רבנן¹⁰⁶ אקרא דגדלו לה' אתי (תהלים לד, ה), ואין אחד יכול לומר לאחד¹⁰⁵ גדלו, לפיכך אין¹⁰⁶ יכולין לומר¹⁰⁷ כי אם¹⁰⁸ בשלשה. אבל בברכת¹⁰⁹ המוציא, האחד מוציא את¹¹⁰ חבירו¹¹¹.

ורבינו¹¹⁰ שמואל ז"ל¹¹² כתב טעם אחר, שברכת המוציא שאינה מן התורה¹¹³ הקלו בה להיות האחד פוטר¹¹² את¹¹³ חבירו, אבל ברכת המזון שהיא מן התורה, החמירו בה¹¹⁴ להיות כל אחד מברך לעצמו, ואסמכוה¹¹⁵ אקרא¹¹⁶ (דברים ח, י) ואכלת ושבעת וברכת, מי שאכל¹¹⁷ יברך¹¹⁸.

ורבינו יצחק הזקן ז"ל (תוס' שם, א ד"ה אם) כתב טעם אחר, כי¹¹⁸ לפיכך אמרו בברכת המזון שמצוה ליחלק, לפי שסיימו האכילה ונסתלק הקביעות מהן, ודומה כאלו אכלו כל אחד לעצמו¹¹⁹, אבל ברכת¹²⁰ המוציא, שמתחילין לאכול ולקבוע עצמן, דין הוא¹²¹ שיפטור זה את זה¹²²:

102. אמנם: ב ה אבל 103. רק: ב ליחלק רק ה ליחלק אלא 104. משום דאסמכוה: ב לפי שאסמכוה 105. לאחד: א לא' ג ד לאחר 106. לפיכך אין: ג ד ה לפי שאין 107. כי אם: ג ד אלא 108. בברכת: ה ברכת 109. את: ה חסר 110. ורבינו: א ד ופי רבינו ג ופי רבי' 111. שאינה מן התורה: א אינה מן התורה ה אינה מן התורה לפי' 112. פוטר: ב ג ד ה מוציא 113. את: ה חסר 114. בה: ה חסר 115. ואסמכוה: א ב ג ד וסמכו 116. אקרא: ב אקרא דכתי' 117. שאכל: ג ד שיאכל 118. כי: ה חסר 119. לעצמו: א מהם לעצמו ג ד לבדו 120. ברכת: ב ה חסר 121. דין הוא: ה דין

סב. טעם זה הובא במכתם (שם).
סג. רבינו יונה (שם) בשם רבינו שמואל. וכ"כ שבה"ל, או"ז, רא"ש (שם) ומרדכי (סי' קנז) בשם ה"ר יוסף בשם הרשב"ם. והובא בתוס' (מה, א ד"ה אם) בתירוץ שני. וכ"כ המאירי (מה, א) בשם גדולי הדורות, ועיי"ש מש"כ להקשות ע"ז, וכתב לחלק בין ברכת המצוות לברכת הנהנין.

סד. בכלבו נוסף: רבנן.
סה. לשון הירושלמי (פ"ג ה"ג כה, ב): "כל מצות שאדם פטור, אדם מוציא את הרבים ידי חובתן, חוץ מברכת המזון. והא דתנינן כל שאינו חייב בדבר, אין מוציא את הרבים ידי חובתן - הא אם היה חייב, אפי' אם יצא מוציא. א"ר לייא: שנייא היא ברכת המזון, דכתיב בה (דברים ח, י): ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך - מי שאכל הוא יברך".

סו. וכ"כ ברבינו יונה, רא"ש ומרדכי (שם) בשם ר"י, וכ"כ שבה"ל (שם). והובא שני הטעמים (של רשב"ם ור"י) באחרונים ובמשנ"ב (שם ס"ק ב), וכתב בשם הפמ"ג שנכון לחוש לטעם של ר"י, ולכן גם אם אכל ולא שבע (שחיובו מדרבנן), מצוה ליחלק.

(שם), ושם כתב שמכסים אותו. ובכה"ח (שם) כתב שיש להסיר הסכין, ולא די בכיסוי, עיי"ש טעמו עפ"י הסוד. ועיי"ש ערוה"ש (סעי' ה) שכתב שעששו אין נזהרים אפי' בכיסוי הסכין.

נו. והובא להלכה ברמב"ם (פ"ה, טו) ובטוש"ע (קצג, א).
נח. וכ"כ שבה"ל (סי' קלט) בשם רש"י ורבינו שמחה, והובא בב"י (קסז, יא) בשם. וכ"ה בד"מ (שם אות ח) בשם הכלבו.

נט. בשבה"ל (שם) לאחר שהביא פרש"י, כתב שיש שאין נוהגים כן. והרא"ש (פ"ז סי' ו; בתוספותיו שם ד"ה שנים) כתב שהעולם לא נהגו כפרש"י, ואף רש"י עצמו לא נהג כן, והיה מוציא אחרים יד"ח בברכת המוציא. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לג, א ד"ה שנים). וכ"פ ראבי"ה (ח"א סי' ככד), או"ז (ח"א סי' קנא), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ג), אבודרהם (עמ' שיט) ושור"ע (קצג, א). וראה לעיל הלי' סעודה (סי' ד), ובהע' שם.

ס. ראה גמ' (מה, א).

סא. לומר - בכלבו: לזמן.

(י) ו"אם היו שם שנים או שלשה, ואין אחד מהן יודע ברכת המזון כלה, אלא כל אחד יודע¹²² ברכה אחת, כתב הרשב"א ז"ל (מו, א ד"ה עד) שמברך כל אחד ברכתו¹²³, ויצאו ס"ח¹²⁴. ואם לא ידעו כלל, ואמרו¹²⁵ בריך רחמנא מריה¹²⁶ דהאי פיתא, ¹²⁷ יצאו ידי ברכה ראשונה, כההיא (מ, ב) דמנימין¹²⁸ רעיא, דבתר דאכל¹²⁸ אמר בריך רחמנא מרי¹²⁹ דהאי פיתא³.

והרשב"א ז"ל (ד"ה והא) כתב, מסתברא לי דבהא אפילו ידי¹³⁰ ברכה ראשונה לא יצא, אלא אם כן פותח וחותרם בה, דברכה ראשונה של ברכת המזון ארוכה היא, ואמרו ז"ל (יא, א) מקום שאמרו להאריך וכו'. והילכך¹³¹ צריך¹²⁷ לומר¹³² בריך רחמנא מריה¹³³ דהאי פיתא, בריך רחמנא דון כולא¹³⁴, וכיוצא בזה¹³⁵, כדי שיהא פותח בברוך וחותרם, ואז¹³⁶ מהני ליה לברכה ראשונה¹³⁷. ולרבי יוחנן דבעי מלכות, צריך גם¹³⁷ בזו מלכות²:

122. יודע: ב מברך 123. כתב הרשב"א ז"ל שמברך כל אחד ברכתו: ב מברך כל אחד ברכתו ה מברך כל אחד ברכתו ויצאו וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל 124. ויצאו: ד ויצאין 125. ואמרו: א ג ד ואמרי 126. מריה: א ג מארי ב מרי ה מאריה 127. יצאו... צריך: א מהני להו בתחלה ובסוף אם אמרו ג ד מהני להו בתחלה ולבסוף אי אמרי 128. דאכל: ה דאכל 129. מרי: ה מאריה 130. ידי: ה חסר 131. וכו' והילכך: ה אינו רשאי לקצר א"נ 132. לומר: א ב ג ד חסר 133. מריה: א ג מארי ב מרי ה מאריה 134. דון כולא: ה מאריה דהאי כלא 135. בזה: ג ד בו 136. ואז: א ג ד חסר ה בברוך ואי 137. גם: ה ג"כ

סז. סי' זה ליתא בכלבו.
סט. מנימין - בגמ' לפנינו: בנימין. בפוסקים - יש שגרסו כך, ויש שגרסו כן.

ע. ז"ל הגמ' (שם): "בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא. אמר רב: יצא. והאמר רב: כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה! - דאמר: בריך רחמנא מריה דהאי פיתא. והא בעינן שלש ברכות! מאי יצא דקאמר רב - נמי, יצא ידי ברכה ראשונה". ופרש"י: ידי ברכה ראשונה - ברכת הון. והובא להלכה ברמב"ם (פ"א, ו) ובטור (קפז, א). וכ"פ השו"ע (שם) בסתם.

עא. וכ"כ הריטב"א, המאירי, הנימוקי והרשב"ץ (שם), והובא להלכה בשם י"א בשו"ע (שם). וכתב המשנ"ב (ס"ק ד) בשם הב"ח (שם) שהעיקר כדעה זו. והוסיף שכ"ז דווקא בדיעבד, אבל לכתחילה לכו"ע אין לשנות כלל מנוסח הברכה שתקינן חכמים.

עב. בגמ' (מ, ב) נחלקו רב ורבי יוחנן אם ברכה שאין בה מלכות נחשבת ברכה. הרא"ש (פ"ו סי' כג) כתב שר"י הסתפק כמי ההלכה, אבל הרי"ף (כח, ב), הרמב"ם (פ"א, ה) ורוה"פ פסקו כרבי יוחנן, וכ"פ השו"ע (ריד, א). רבינו האריך בעניין זה בהל' ברכות (סי' סח), וכתב שדעת ריה"פ שאמירת מלכות מעכבת, עיי"ש בהערות.

סח. גמ' (מו, א): "תני חדא: ברכת המזון שנים ושלשה, ותניא אידך: שלשה וארבעה...". ופירש הרי"ף (לד, א) שמדובר בשנים ושלשה שאכלו, ואין אחד מהם יודע לברך ברכת המזון כולה, אלא אחד יודע ברכה ראשונה, והשני יודע השנייה והשלישית ואינו יודע הברכה הראשונה, או שאחד יודע לברך ברכה ראשונה, ואחד יודע לברך ברכה שנייה ואחד יודע לברך ברכה שלישית, חייבים בברכת המזון, לפי שאפשר לברך כל אחד ואחד מהם ברכה אחת שהוא יודע, ונמצאת ברכת המזון משניים מהם או משלשתם, והוכיח כן מהירושלמי (פ"ז ה"א). וכן הסכימו תוס' (ד"ה ולמאן), אשכול (כח, א), רבינו יונה (על הרי"ף לד, א ד"ה לימא), רשב"א (ד"ה עד), רא"ה (ד"ה רב נחמן) וריטב"א (הל' ברכות פ"ו אות ד), וכ"כ דעת הרא"ש (פ"ז סו"ס יב), וכ"פ הטוש"ע (קצד, ג). ועיי' רש"י (שם) שפירש בעניין אחר. ועיי' משנ"ב (ס"ק יג) שהביא מח' אחרונים אם ברכות בהמ"ז מעכבות זא"ז, שאם יודע חלק מהברכות, אם יברך אותן שיוודע או שלא יברך כלל, ומסקנתו שאם אכל ושבע, שחיובו מן התורה - יש להחמיר ולברך הברכה שיוודע.

(יא) והמברך לעצמו אומר ברוך משביע רעבים¹³⁸, ברוך משקה¹³⁹ צמאים¹⁴⁰, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם¹⁴¹ הזן וכו', כל הארבע ברכות¹⁴².

ואם¹⁴³ היו שלשה שאכלו כאחד, חייבין לזמן, ואחד פוטר את כולן¹⁴⁴. ופותח ואומר¹⁴⁴ נברך שאכלנו משלו. והן עונין ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.¹⁴⁵ והמברך גם כן חוזר ואומר ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו¹⁴⁵. ואומר אחר כך¹⁴⁶, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הזן וכו'.

וכתב הר"ף ז"ל (כהג' לתשב"ץ קטן סי' שו) שיש לכל אחד ואחד לברך ברכת המזון בלחש אף כשיזמנו¹⁴⁷, לפי שאין יכולין לכוין¹⁴⁸ התיבות כל תיבה ותיבה מפי המברך. ומכל מקום לא יתחיל לברך¹⁴⁹ עד שתכלה ברכת הזן¹⁵⁰ מפי המברך, שעד כאן ברכת הזן¹⁵¹. אבל הר"ם נ"ע לא היה מברך בלחש¹⁵²:

(יב) ולא יברך אדם ברכת המזון בלבו, ואם בירך יצא, ובלבד שיניע התיבות בשפתיו¹⁵³.

138. רעבים: ב ג ד לרעבים 139. ברוך משקה: ב ב ומשקה 140. צמאים: א ג ד צמאים ברוך הוא וכו' 141. אמ"ה: ה חסר 142. וכו' כל הארבע ברכות: ב וכו' כל ד' ברכות ג ד וגומר לכל הברכות ה את העולם כלו וכו' על ארבע ברכות 143. ואם: ה חסר 144. ופותח ואומ': א ג ד ומתחיל 145. והמברך... חיינו: ג ד ה חסר 146. ואומר אח"כ: ה חסר 147. אף כשיזמנו: ג ד כשיזמנו 148. לכוין: ב לכוין את ג ד ה חסר 149. לברך: ה חסר 150. הזן: ג ד זימון

שבה"ל (סי' קנו) שכתב בשם רבינו אביגדור שכל אחד ואומר בלחש את כל הברכות עם המזמן, וכ"פ בשו"ע (קפג, ז). ועי' משנ"ב (ס"ק כח).

עח. המהר"ם היה יוצא בכל בהמ"ז ע"י המזמן. ועי' ב"ח (שם) שפסק כמותו, וכתב שכן מתבאר מדברי התוס', הרא"ש והטור, ודלא כב"י בהבנת הרא"ש. ורוב האחרונים פסקו דלא כב"ח, וכתבו שכן המנהג.

עט. דין זה ליתא בכלבו, ומקורו במשנה (טו, א): "הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא; רבי יוסי אומר: לא יצא", ובגמ' (שם, ב): "אמר רב יוסף: מחלוקת בקריאת שמע, דכתביב: 'שמע ישראל', אבל בשאר מצות - דברי הכל יצא". מכאן למדו שאם לא השמיע הברכה לאזניו, יצא בדיעבד יד"ח. כ"פ הרי"ף (ה, ב), השאלות (סוף שא"י קמג), תוס' ר"י שירליאון (כ, ב), רא"ש (פ"ב סי' יב), רבינו יונה (על הרי"ף ח, ב ד"ה גמ'), מאירי (כא, א), רבינו ירוחם (סוף נט"ז), ועוד, וכ"פ השו"ע (קפד, ב). וע"ע ברכ"י (ס"ק ב) שכתב בשם ספר חרדים שרוה"פ הסכימו שאם לא השמיע לאזניו, לא יצא. וכבר תמהו עליו האחרונים, שהרי בגמ' ובפוסקים מבואר שיצא בדיעבד. ועי' ביה"ל (סב ד"ה ואם לא) שכתב ליישב דבריו, שלא יצא הכוונה למצוה מן המוכרח, וסיים בצ"ע.

עג. המרדכי (סי' ריז) כתב בשם ס' הפרדס שהמברך ברכת המזון לעצמו אינו אומר: "משביע רעבים" וכו'. הב"י (קפו, א) כתב שמדבריו נראה שאם מברך בזימון אומר תוספת זו (ע"ע דרישה שם אות ב). ומדברי רבינו משמע להיפך, שדווקא המברך לעצמו אומר כן, ולא המברך בזימון. והטור (שם) כתב שאין לומר תוספת זו, שאינה ממטבע הברכה, וכל המוסיף גורע. גם הד"מ (אות א) כתב שאין המנהג לאומרה, וכ"פ בשו"ע (שם). עד. כל הארבע ברכות - בכלבו: ויש מתחילין בא"י אמ"ה הזן את העולם וכו' וכל הג' ברכות.

עה. משנה (מה, א), רמב"ם (פ"ה, ב), טוש"ע (קצב, א). עו. גמ' (מו, ב): "להיכן הוא חוזר? רב זביד משמיה דאביי אמר: חוזר לראש, ורבנן אמרי: למקום שפסק. והלכתא: למקום שפסק". וביאר הרי"ף (לד, א), להיכן הוא חוזר - כשהוא אומר: "נברך שאכלנו משלו", למקום שפסק - שאומר: "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו". וכ"כ ראשונים נוספים, והובא להלכה ברמב"ם ובטוש"ע (שם).

עז. אולי צ"ל: הזימון (ובכלבו הגירסא: המזון), ועי' הערה פה. ר"פ סובר שיש לכתחילה לברך בהמ"ז בלחש, ולא לצאת ע"י המזמן (ולכאורה גם את ברכת הזן יש לו לברך בלחש, לאחר שיסיים המזמן). ועי'

ועל הסדר הזה מברך¹⁵¹ משלשה ועד¹⁵² עשרה, ולא עד בכלל. ועשרה¹⁵³, ומעשרה ולמעלה, מברך בשם, ואומר נברך אלהינו שאכלנו משלו¹⁵⁴. והם עונין¹⁵⁵, ברוך אלהינו שאכלנו משלו ובטובו חיינו¹⁵⁶.

ואין¹⁵⁷ לומר נברך לאלהינו, לפי¹⁵⁸ שלא מצינו השם הנכבד סמוך לברכה בלמ"ד¹⁵⁹, שנאמר (תהלים סח, כז) במקהלות ברכו אלהים, (שם סו, ח) ברכו עמים אלהינו¹⁵⁹. פ"ב¹⁶⁰ וכן נמי כתב רבינו נסים גאון ז"ל¹⁶¹.

ואם טעו המזמין והעונין ולא ברכו בשם, אין יכולין לחזור ולזמן בשם¹⁶¹, דאין זימון למפרע¹⁶², וקיימא לן דעד היכן ברכת זימון, עד נברך¹⁶³. מיהו אם לא ענו אחריו ברוך

151. מברך: א ג ד יברך 152. ועד: ג עד 153. ועשרה: ה חסר 154. אלהינו שאכלנו משלו: ב לאלהינו ה לאלהינו שאכלנו משלו 155. עונין: א ב עונין כמו כן ג ד עונים אח"כ 156. שאכלנו משלו ובטובו חיינו: א ב ג ד חסר 157. ואין: א ב ואין לו 158. לפי: ה חסר 159. ברכו עמים אלהינו: א ב ברכו עמים אלהים ה חסר 160. וכן... כך מצאתי: א ג ד חסר 161. בשם: ה חסר

פ"ה, ד) גרסו: "לאלוהינו", וכן הגירסא במשנה (פ"ז, ג) ובירושלמי. וכ"ה בסידור רס"ג (עמ' קה), בראבי"ה (ח"א סי' קלב), באו"ז (ח"א סי' רב), ובראשונים נוספים. ועי' שעה"צ (ס"ק ו) שהעיר שאף שבירושלמי, ברמב"ם וברא"ה על הרי"ף כתוב בלמ"ד, יותר נכון לנהוג כשו"ע, שזה שפיר לכו"ע.

פד. גמ' (מה, ב).

פה. בגמ' (מו, א): "עד היכן ברכת הזמון? רב נחמן אמר: עד נברך; ורב ששת אמר: עד הזון". רש"י (ד"ה עד היכן) פירש עד היכן ברכת הזימון הנאמרת בשלושה, שאם הם שניים, לא אומרים אותה. והתוס' (שם ד"ה עד היכן) הקשו עליו, שהרי ברכת הזון מן התורה, ואין יחיד ייפטר ממנה. ועוד הקשו עליו כמה קושיות, וביארו שמדובר באחד המפסיק לענות לזימון לשניים, מתי רשאי לחזור לאכול. וכן פירש הרא"ש (פ"ז סי' יב). ראשונים רבים פסקו כדעת רב נחמן, שברכת הזון אינה חלק מהזימון, מהם: רי"ף (לד, א), ב"י (רב, ב) בדעת הרמב"ם (פ"ב, א; פ"ה, ב), רשב"א (מו, ב) בשם הגאונים, והסכים לדבריהם, ראבי"ה (ח"א סי' קכד) ואו"ז (ח"א סי' קצא), וכתבו שכ"ד ר"ח, וכ"פ השו"ע (שם). ומאידך, ראשונים רבים פסקו כרב ששת, שברכת הזימון כוללת את ברכת הזון, מהם: בה"ג (עמ' עט), סידור רס"ג (עמ' קו), מחז"ו (סי' ס), סמ"ק (סי' קט), רבינו יונה (על הרי"ף לד, א) ורא"ש (שם). וכן הביא רבינו לעיל (סו"ס יא) בשם ר"פ, ולקמן (סי' לב) בשם הראב"ד. וכ"פ הרמ"א (רב, ב).

ואם לא מחתך בשפתיו כלל, אלא רק מהרהר, נחלקו בזה בגמ' (כ, ב) אם הרהור כדיבור דמי, וכתב הרא"ש (פ"ג סי' יד) שר"ח פסק כרב חסדא, שהרהור לאו כדיבור דמי, וחייב להוציא לכל הפחות בשפתיו. וכ"פ השו"ע (סב, ג; קפה, ב; ו, ג). אבל דעת הרמב"ם (פ"א, ז) וסמ"ג (עשין כז) שהרהור כדיבור דמי. ומש"כ רבינו בהל' ברכות (סי' א) שיוצא בהרהור בלבד, הוא לשון הרמב"ם, ואינו סותר למה שפסק כאן כחולקים.

פ. בכלכו נוסף: והוא גם כן חוזר ואומר ברוך אלהינו. מקור דין זה במשנה ובגמ' (מט, ב - ג, א), והובא להלכה ברמב"ם (פ"ה, ב, ד) ובשו"ע (קצב, א).

פא. הברכ"י (שיו"ב קו"א, א) הביא שיש מי שהקשה שהרי מצאנו פסוקים שהשם סמוך לברכה בלמ"ד, כמו בדברי הימים (א כט, כ): "ויברכו כל הקהל לה'". וכתב שאעפ"כ עדיף לומר בלי למ"ד, כיון שברוב המקראות לא כתוב למ"ד, ויש ללכת אחרי הרוב, אולם לשון רע"ג ותוס' (ראה הע' פג) שכתבו שלא מצאנו ברכה בלמ"ד קשה. ועי' מחב"ר (אות א).

פב. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלכו.

פג. בסדר רע"ג (עמ' עה) כתב כן בשם רבינו נסים גאון. וכ"כ התוס' (ד"ה נברך) בשם רע"ג, וציינו שרק בשיר והודאה מצאנו שכתוב בלמ"ד, ולא בברכה. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לו, ב), רא"ש (פ"ז סי' כה), מרדכי (סי' קעט), ועוד ראשונים רבים, וכ"ה הגירסא במשנה בבבלי, וכ"פ הטוש"ע (שם). אבל הרי"ף (שם) והרמב"ם

שאכלנו, הם ודאי מזמנין עליו. ומסתברא דאף הוא מזמן, ועדין¹⁶² לא הפסיד, דאין זה כמו שבירך עד שיענו אחריו, ועדין אינו למפרע¹⁶³, כך מצאתי^{160 163}:

(ג) ובסעודת הנשואין אומר נברך אלהינו¹⁶⁴ שהשמחה במעונו, והם עונין כמו כן¹⁶⁵. אבל¹⁶⁶ בסעודת ברית מילה אין אומרים שהשמחה במעונו¹⁶⁷, והטעם, משום צערא דינוקא¹⁶⁸.

ז והוא הדין שאומר¹⁶⁸ שהשמחה במעונו לכל¹⁶⁹ סעודה של שמחה¹⁷⁰, כגון סעודת פדיון הבן וכיוצא בה. ומוכחינן¹⁷¹ מדאמר¹⁷² גבי ברית מילה שאין אומרים אותו¹⁷³ משום צערא דינוקא, מכלל דאי לאו הכי¹⁷⁴ אמרינן ליה¹⁷⁵ בכל סעודה של¹⁷⁶ שמחה¹⁷⁷.

ז"ל ופסקו התוספות שאין אומרים אותו בפדיון הבן, דפעמים דאיכא צערא, כגון אם עבר והמתין עד¹⁷⁸ אחר שלשים יום¹⁷⁹ ומת, שחייב לפדותו. משום הכי אין אומרים¹⁸⁰ אותו. וכן הלכתא בכל סעודה של מצוה, חוץ מהלולא¹⁸¹.

162. ועדין: ב דעדיין 163. כך מצאתי: ה חסר 164. אלהינו: ה לאלהינו 165. והם עונין כמו כן: ג ד חסר 166. אבל: א ב חסר ג ד לא 167. אין אומרים שהשמחה במעונו: ג ד חסר 168. שאומר: א שאומר ב שאומרים ה לומ' 169. במעונו לכל: א לכל ג ד בכל 170. שמחה: ב שמחה של מצוה ה מצוה 171. ומוכחינן: א ה ומוכחי' ג ד ומוכחיין 172. מדאמר: א ב ה מדאמרינן ג מדאמ' 173. אותו: ג ד חסר 174. לאו הכי: ה ליכא צערא 175. ליה: ג ד ה לה 176. סעודה של: א סעודת 177. שמחה: ה מצוה 178. עד: ה חסר 179. אחר שלושים יום: א אחר ל' ב לאחר שלשים 180. אומרים: א ה אנו אומרי' 181. חוץ מהלולא: א חוץ מהללו ב ג חוץ מהללוי ה אומרי' וכן הלכתא חוץ מאלו

רב תחליפא) בשם י"א, ובמאירי (שם ד"ה סעודת) בשם הגאונים.

צב. ופסקו... השלחן: ליתא בכלבו.

צג. וכ"כ הריטב"א (שם) בשם רבינו טוביה בשם תוס' (ולפנינו בתוס' ליתא), ותוס' הרא"ש (שם ד"ה דטרידי) בשם רבינו טוביה. וביארו שכיון שיש מקרים שאין אומרים, לכן לא יאמרו כלל, שאין לתת דברינו לשיעורין. וכתב הריטב"א (שם) שאין טעם זה נכון, שהרי בזה יש סעודה ובה אין סעודה, וממילא אין הדברים נתונים לשיעורין, שהרי כל שאין שם סעודה, לא שייך לומר שהשמחה במעונו. והביא שיש שנתנו טעם אחר, שלא אמרו שהשמחה במעונו אלא בסעודה שנאמר בה שמחה, כגון ברית מילה, דכתיב: "שש אנכי על אמרתך", מה שאין כן בפדיון הבן, ואין להוסיף על מה שאמרו חז"ל. ועי' אבודרהם (עמ' שנד) שכתב שיש סוברים שצריך לומר שהשמחה במעונו בפדיון הבן, ודחה דבריהם, שהעיקר לומר רק בנישואין, וכדכתב רבינו בשם התוס'. ובשו"ת תרוה"ד (סי' רסח) הביא בשם ס' הפרנס לומר, וציין שכן מנהג בני רינו"ס, אבל מנהג בני אושטרייך שלא לומר, ולא הכריע בין המנהגים. ופסק הרמ"א (יו"ד שה, י) שלא לומר

פו. דברי רבינו הובאו להלכה בב"י ובשו"ע (קצב, ב). ועי' ברכ"י (שם, ב) שכתב שכן איתא ברשב"א כת"י (ואפשר שהרשב"א הנ"ל הוא מקור דברי רבינו). מדברי רבינו מבואר שאם המסובים ענו אחרי המזמן ללא שם, גם הוא אינו רשאי להזכיר השם אחריהם. והפר"ח (שם) חולק, ולדעתו המזמן רשאי להזכיר השם גם כאשר המסובים לא הזכירו. וכתב המשנ"ב (ס"ק י) שלכו"ע אם הם אמרו בשם, יכול גם הוא לחזור ולומר בשם, אף ש"נברך" אמר בלא שם.

פז. מש"כ: "אלהינו" זה לאו דווקא, וה"ה שמוסיפים: "שהשמחה במעונו" בזימון בשלושה, וכ"כ בהדיא בסוף הסימן.

פח. בכלבו נוסף כאן: והוא גם כן עונה אחר כן ברוך אלהינו שהשמחה במעונו. מקור דין זה בכתובות (ח, א), והובא ברמב"ם (פ"ה, ה) ובשאר פוסקים, ונפסק בטוש"ע (אה"ע סב, יג).

פט. כ"א בכתובות (שם), והובא בפוסקים.

צ. והוא... שמחה: בכלבו סי' כה ליתא, והובא בסי' עה. צא. כ"ד המהר"ם (הובא במרדכי יבמות סי' קצז), וכ"פ המהרי"ו (סי' קפט). וכ"ה בריטב"א (כתובות שם ד"ה

צ"ד ומה שאמרו (כתובות ח, א) שאומרים שהשמחה במעונו מכי רמו שערי באסינתא¹⁸², פירש רש"י ז"ל¹⁸³ (שם ד"ה מכי; ע"ז ח, ב ד"ה אסינתא), עריבה ששורין בה שעורים לעשות בה¹⁸⁴ שר. יש אומרים¹⁸⁵ ונותנין¹⁸⁶ בה עפר וזורעין שם¹⁸⁷ שעורים קודם ימי¹⁸⁸ החופה, ומביאין אותה לפני החתן והכלה כשהן צומחין לסימן טוב, ואומרים להם פרו ורבו כשעורים הללו שממהרין לצמוח מכל תבואה¹⁸⁹, עכ"ל.

וכן פסק הרשב"א ז"ל¹⁹⁰ שאומרים שהשמחה במעונו¹⁹¹ מכי רמו שערי באסינתא¹⁹². ולאחר הנשואין כל שלשים יום אם יש שם קרואים, ואפילו לא אמר לאלו בואו מחמת הנשואין¹⁹³. צ"ט ואם אמר להם בואו¹⁹⁴ מחמת הנשואין, מברכין אותה כל¹⁹⁵ שנים עשר חדש¹⁹⁶. וכן¹⁹⁷ הביא הרב בעל¹⁹⁸ השלחן צ"ק¹⁹⁹ (הלי סעודה סוף שער ה).

ק"א והני מילי לדידהו, דהוו מקדשי²⁰⁰ מעיקרא, וכבר התחילה השמחה, אבל אנן דלא מקדשין²⁰¹ עד יום הנשואין, ²⁰²לא מברכין²⁰³ שהשמחה במעונו עד יום הנשואין²⁰⁴, ואפילו בסעודה שעושין לכבוד החתן והכלה²⁰⁵ בקצת מקומות בליל חמישי, ובקצת מקומות בליל²⁰⁶ ששי²⁰⁷.

ק"ב ובתשובת²⁰⁸ שאלה מצאתי בשם ה"ר אליקים הלוי²⁰⁹, נוהגין היינו במקומו להתחיל סעודה²¹⁰ בלילה הנכנסת, ומברכין שהשמחה במעונו ואשר ברא²¹¹, אף על פי שעדיין לא עשו לא²¹² ברכת אירוסין ולא ברכת נשואין, ועדיין לא נכנסה כלה²¹³ לחופה, משום האי טעמא דסבירי דליליא²¹⁴ שייכא בתר יומא, וכשם שמברכין ביום, כך מברכין בלילה²¹⁵, ע"כ²¹⁶.

182. באסינתא: ג ה באסינתא 183. ז"ל: ב חסר ה ז"ל אסינתא 184. בה: ה חסר 185. יש אומרים: א ב ג ד חסר 186. ונותנין: א לא נותנין 187. שם: ג בה שר ד ה בה 188. ימי: ה חסר 189. באסינתא: ה באסינתא 190. בואו: א ג ד חסר 191. מברכין אותה כל: א מברכי אותה עד ג ד מברך עד 192. וכן: א וכך ב ה כך 193. הרב בעל: א ב ג ד הבעל 194. השלחן: ב השולחן ז"ל עכ"ל ה השלחן ע"כ 195. מקדשי: ה מקדשו 196. מקדשין: ג ב מקדשין 197. לא... הנשואין: ב ה חסר 198. מברכין: א מברכי ד מברכין 199. החתן והכלה: ב חתן וכלה 200. בליל: ה ליל 201. ובתשובת: א ג ד ותשובת 202. הלוי: ב ז"ל 203. סעודה: ה בסעודה 204. ברא: ב ברא משום שמחה 205. לא: ה חסר 206. כלה: ג ד הכלה 207. דליליא: א ג ד דלילה 208. ע"כ: ב ה עכ"ל

צד. ומה... הנשואין - לשון הרשב"א בתשובה (ח"ז סי' תקלא).
צה. י"א ונותנין - לכאורה צ"ל: וי"א שנותנין.
צו. שני פירושים אלה של רש"י הובאו גם בר"ן (על הרי"ף ע"ז ב, ב ד"ה אסינתא) ובפוסקים נוספים.
צז. ראה לעיל הערה צד.
צח. שהשמחה במעונו - כאמור לעיל (הערה צד) הלשון כאן מצויה בשו"ת הרשב"א. אלא ששם נכתב: שהכל ברא, וכן בסמוך, ואין זה מסתבר. ושם יש שם ט"ס.
צט. ואם... חדש - ליתא ברשב"א שם.
ק. כתובות (ח, א), רמב"ם (פ"ה, ה), טוש"ע (אה"ע סב, יג). וראה בסמוך.
קא. חילוק זה לא הובא בכלבו בסי' כה, אבל הובא בסי' עה.
קב. וכ"ה במאירי (שם). והובא בד"מ (שם אות יז) בשם הכלבו, וכתב שכן נוהגין.
קג. ובתשובת... במעונו: ליתא בכלבו.
קד. רשב"א שם בשם י"א.

ועוד יש מפרשים²⁰⁷ שאומרים שאפילו בשבת שלפני החופה אומרים שהשמחה במעונו, מכיון שהם קרובים לחופה כל כך, אין לחוש שמא יחזרו בהם ונמצאת ברכה לבטלה למפרע²⁰⁸. והראב"ד ז"ל כתב דבליל ששי, בסעודה שעושין²⁰⁹ לחתן, אומרים שהשמחה במעונו²¹⁰.

וכל שבעת ימי המשתה אומרים אותו²¹⁰ לבחור שנשא בתולה או אלמנה, או אלמון שנשא בתולה, אבל אלמון שנשא אלמנה אומרים אותו יום ראשון בלבד²¹¹. ויש אומרים כי כל²¹¹ שלשה ימים אומרים אותו²¹², כדאמרינן (כתובות ז, א) אלמון שנשא אלמנה, יום ראשון לברכה ושלשה לשמחה. והראב"ד ז"ל כתב²¹³ דלענין שהשמחה במעונו ליכא²¹³ חלוק בין אלמון לבחור²¹⁴.

ובדין הוא לומר שהשמחה במעונו כל שלשים יום, אבל נמנעו עכשו²¹⁴ לברך²¹⁵ אותה אחר שבעה, לפי שעברו השמחות (בראשית מט, י) עד כי יבא שילה (עפ"י ישעיהו לה, י) ונבא²¹⁶ ציון ברנה²¹⁷.

ופירוש שהשמחה במעונו, שהשמחה השלמה במעונו של האל²¹⁷ יתברך, לפי²¹⁸ שהיכולת בידו לחדש לו²¹⁹ פנים חדשות, שהרי הרקיע שבו מלאכי השרת נקרא מעון, ובו²²⁰ אומרים שירה בכל יום²²¹, ושמחים ועליזים²²² לפניו²²³, ובכל יום ויום נבראין המלאכים²²⁴. אבל

209. בסעודה שעושין: ב ה שעושין סעודה 210. אותו: ג ד אותה וכן בסמוך 211. כי כל: א כל ג ד חסר 212. אותו: ב ה שהשמחה במעונו 213. ליכא: ג ד אין 214. נמנעו עכשו: ב נמנעו עכשו ג ד נמנעו עתה ה עכשו נמנעו 215. לברך: ב ה מלברך 216. ונבא: ב ה ובאו 217. האל: ב א לה השם 218. לפי: ה חסר 219. לו: ב ג ד חסר 220. ובו: ה וכן הן 221. יום: ה יום פעמים 222. ועליזים: ג ד חסר

קה. מצאנו בשם שו"ת ויצבור יוסף בר ד יח (א-ז) שזה מנהג תימן לומר שהשמחה במעונו בשבת לפני החופה. קו. ומש"כ: "ונמצאת ברכה לבטלה למפרע" על "השמחה במעונו", לכאורה צ"ע, שהרי אין כאן ברכה כלל אלא רק תוספת לזימון, ואף הזימון עצמו אינו נחשב לכאורה ברכה. ראה ס' המנהיג (עמ' תקלח) ואבודרהם (עמ' ססד) שכתבו ש"השמחה במעונו" אינה ברכה בפני עצמה, אבל נקראת ברכה משום שנכללת בברכת הזימון (והזימון נקרא ברכה משום שסמוך לברכת הזון). ומדברי רבינו משמע לכאורה שיש בזה ברכה לבטלה, וכן מצאנו שכתב השיטמ"ק (כתובות ח, א) בשם הגאונים. ואפשר כוונתם שיש במילים: "השמחה במעונו" משום הפסק בזימון בעשרה שאומר: "אלוקינו". וע"ע ס' העיטור (ברכת חתנים סד ע"ב) שכתב שאע"ג שאין ב"השמחה במעונו" שם ומלכות, היא נחשבת ברכה.

קט. בכלבו סי' כה כתב בשם הראב"ד "אלמנה לבחורה", ונר' שזו ט"ס וצ"ל כמו כאן, וכן הוא בכלבו סי' עה. קי. סמ"ג (עשין מח קכו ע"א), רשב"א (שם), הגה"מ (פ"ה אות ג), טוש"ע (שם). ובבד"ה (שם) כתב שכ"ש שאין אומרים קודם ז' ימי החופה, וכ"פ בשו"ע (שם). קיא. חולין (צא, א): "דאמר רב חננאל אמר רב: שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום".

קיב. עי' חגיגה (יב, ב). והעיטור (ח"ב, ברכת חתנים שם) כתב שמעון הוא מקום השיר, והשירה היא השמחה לפניו יתברך. ועי' שיטמ"ק (כתובות שם) בשם פי' הגאונים, שמלאכי השרת שבמעון הביאו לאדם סעודתו ביום שנשא את חוה.

קיד. ראה שמו"ר (טו, ו) ותוס' (חגיגה יג, ב ד"ה מזיעתן). כעין פירוש זה כתב האבודרהם (עמ' ססד) בשם העיטור והמנהיג.

קז. נחלקו אם דין אמירת שהשמחה במעונו כדין הברכה או כדין השמחה, הטור (אה"ע סב, יג) כתב שאומרים שלשה ימים וכדין השמחה, וכ"פ הב"ש (שם ס"ק יז). אולם בשו"ע (שם) משמע (כן דייק הב"ש שם בדעתו) שרק יום אחד אומרים, וכדין הברכה.

השמחה השפלה והחסרה²²³ אצלנו היא, שאין²²⁴ אנו יכולין להביא פנים חדשות לרצוננו²²⁵. ומברכין שהשמחה במעונו אפילו בשלשה ק"י, ואפילו חוץ לחופה ק"י. במה דברים אמורים שאומרים²²⁶ אותה בשלשה, בזמן שהן קרואין מחמת נשואין²²⁷. אבל חתן²²⁸ הסועד עם אנשי ביתו, אינו אומר שהשמחה במעונו. כן כתבו המפרשים ז"ל ק"י:

(י) ומצוה בגדול לברך, מפני כבודו. ואם יש שם אורח, הוא מברך, כדי שיברך בעל²²⁹ הבית ק"י. ויש מי שאומר שאם אמר בעל הבית איני חושש לברכת האורח, וטוב לי שאברך אני בעצמי²³⁰ ואודה השם²³¹ המספיק²³² על ידי, הרשות בידו ק"י:

(יט) ירושלמי (תרומות פ"א ה"ד ו, ב), רבי זעירא בעי קומי²³³ רבי יוסי ק"י, שכור²³⁴ מהו שיברך. אמר ליה, (דברים ה, י) ואכלת²³⁵ ושבעת וברכת כתיב²³⁶, אפילו²³⁷ מדומדם. כלומר²³⁸, שאינו יכול לדבר כראוי מתוך שכרותו ק"י²³⁹:

223. השפלה והחסרה: א ב ה החסרה והשפלה 224. שאין: ה שאין לנו 225. לרצוננו: ב ה לרצוננו ובוה הדרך שהזכרנו מברכין לעולם לעולם 226. במה דברים אמורים שאומרים: א בד"א שאומר ה והינו דאמרי שאומרי 227. נשואין: א הנשואים ב הנשואים 228. חתן: א ג ד החתן 229. בעל: א ג ד לבעל 230. בעצמי: א לעצמי 231. השם: א ג ד לשם ה השם י"ה 232. המספיק: א ב ג ד המספק 233. קומי: א ה קמי 234. שכור: ה חסר 235. ואכלת: ה כתיב ואכלת 236. וברכת כתיב: א כתוב ה וברכת 237. אפילו ג ואפי' ד ואפי' הוא 238. כלומר: ב ה פי' 239. שכרותו: ה חסר

הובא באו"ז (ח"א סי' קצ), סובר שבעל הבית רשאי לברך בעצמו, רק אם הוא גדול מהאורח. ק"י. רא"ש (פ"ז סי' יא), מאורות, מכתם, ריטב"א, נימוק"י, רשב"ץ (מו, א), אבודרהם (עמ' שכא), טוש"ע (שם).

קיט. יוסי - בירושלמי לפנינו: איסי.

קכ. דברי הירושלמי הובאו בכלבו בקיצור. מדברי רבינו משמע שגם שיכור ממש מברך בהמ"ז, וכ"כ ראשונים רבים, מהם: רמב"ן (ליקוטם, ריש ברכות), או"ז (ח"א סי' צט), סמ"ג (עשין כו קי ע"ג), רבינו יונה (על הרי"ף כג, א), רשב"א, ריטב"א, מכתם, נימוק"י ורשב"ץ (לא, א). ויש שכתבו שדווקא בשתי התירו, אבל לא בשיכור ממש. כ"כ המאירי (כו, א; עירובין סד, א), וכ"מ לשון הרא"ה (לא, ב). ונראה דעת התוס' (לא, ב ד"ה מכאן) ששיכור מברך, אבל בעירובין (סד, א ד"ה שיכור) כתבו לחלק בין שיכור לשתי. וע"ע רא"ש (פ"ה סי' ט; עירובין פ"ו סי' ה) שסותר עצמו לכאורה. השו"ע (קפה, ד) כתב שאם נשתכר כל כך עד שאינו יכול לדבר כראוי, יכול לברך בהמ"ז. ונח' האחרונים בדעתו (ואף הראו סתירה בדבריו). ע"י ט"ז (ס"ק ב), מג"א (ס"ק ג) ושאר אחרונים.

קיד. וכ"פ הרמב"ם (שם), הרמב"ן, הרא"ה, הר"ן (כתובות שם), הרא"ש (שם פ"א סי' ז), סי' המנהיג (סי' קז), האבודרהם והטוש"ע (שם). ולדעת העיטור (שער ב סד, ב) צריך עשרה.

קטו. הר"ן (על הרי"ף סוכה יא, ב) הביא בשם תוס' (סוכה כה, א ד"ה אין) שיש לומר "שהשמחה במעונו" רק במקום חופה, וכתב לחלוק עליהם. וכ"כ סי' האורה (ח"ב סי' ז), סי' הישר (חי' סי' קל) ורשב"א (שם).

קטז. כ"כ רמב"ן, רשב"א, רא"ה, ריטב"א (כתובות שם), ועוד פוסקים. ונראה שרבינו העתיק לשון סי' השולחן (סוף שער ה).

קצו. גמ' (מו, א): "והלכתא: גדול מברך, אף על גב דאתא לבסוף". ושם (מו, א): "...דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: בעל הבית בוצע ואורח מברך, בעל הבית בוצע - כדי שיבצע בעין יפה, ואורח מברך - כדי שיברך בעל הבית". והובא להלכה בטוש"ע (רא, א). מלשון רבינו משמע שהאורח קודם לבעה"ב בכל עניין, גם אם בעה"ב גדול מהאורח. וכ"ה במרדכי (סי' קסג). גם מהרמב"ם (פ"ז, ב) משמע כן, אבל רבינו מנוח (פ"ב, ז) כתב לבאר בדעתו שאינו חייב ליתן לאורח, ורשאי ליתן לגדול או לאחר לברך. ורי' שיריליאון (מו, א),

(יז) ומדרך המוסר לכל²⁴⁰ מי שיברך, יש לו ליטול רשות מן הגדולים המסובין שם, ואומר²⁴¹ ברשות רבותי נברך וכו',²⁴² ואם לא ירצה²⁴³ ליטול רשות אלא מאחד, אומר ברשות מורי²⁴⁴ נברך קכא:

(יח) ומי שבא ומצאן כשהן מברכין, אם בא כשאומר²⁴⁵ המברך נברך, והם עונין²⁴⁶ ברוך, זה שבא עליהן אומר²⁴⁶ ברוך הוא ומבורך קכב. ואם מצאן כשהן אומרים²⁴⁷ ברוך אתה ה', כשמגיע לסוף הברכה עונה אמן עמהם²⁴⁸, ואף על פי שלא אכל עמהן²⁴⁹, כדאמרינן (נא, ב) עונין אמן אחר ישראל המברך קכג.

ואמרי רבוותא²⁵⁰ דהוא הדין²⁵¹ אם היו עשרה או יותר²⁵² שמברכין בשם, עונה זה הבא

240. ומדרך המוסר לכל: ה המוסר שכל 241. ואומר: א ואו' ג ד ואומרים 242. נברך וכו': ג ד חסר ה נברך 243. ירצה: ה רצה 244. מורי: א מורי ור' ג ד מורי או רבי 245. כשאומר: ב כשאמ' 246. ברוך... אומר: ג ד עונה 247. כשהן אומרים: א שהן אומ' ג ד כשאומר 248. אמן עמהם: א עמהם ב עמהם אמן ה עמהן אמן 249. ואף על פי שלא אכל עמהם: ג ד חסר 250. ואמרי רבוותא: א ואז"ל ב ה ואמרי רבוותא ג ואמרי רבוותא 251. דהוא הדין: א דה"ה נמי ב ה וה"ה נמי 252. יותר: ה יתר

קכג. מקור דין זה בגמ' (מה, ב): "בא ומצאן כשהן מברכים, מהו אומר אחריהם? רב זביד אמר: ברוך ומבורך; רב פפא אמר: עונה אמן. ולא פליגי: הא דאשכחינהו דקא אמרי נברך, והא דאשכחינהו דקא אמרי ברוך; אשכחינהו דקא אמרי נברך - אומר ברוך ומבורך, אשכחינהו דקא אמרי ברוך - עונה אמן". רוב הפוסקים ביארו, שאם שומע את המברך אומר: "נברך שאכלנו משלך", עונה: "ברוך ומבורך", ואם שומע המסובים עונים: "ברוך שאכלנו משלך", עונה אחריהם: "אמן". אולם רבינו ביאר, שאם שומע את המסובים עונים: "ברוך שאכלנו משלך", עונה אחריהם: "ברוך הוא ומבורך", וכאשר שומע אותם מברכים בהמ"ז, עונה אמן על ברכתיהם. ואפשר שהייתה לו גירסא אחרת בגמ'. וכן מצאנו שהביא המאירי (שם) בשם גדולי המפרשים (הראב"ד), אבל כתב שהעיקר כדעה החולקת. גם רבינו מנוח (פ"ה, יז) הביא דברי הראב"ד ודחאם. והמכתם (שם) הביא פירוש הראב"ד, ולא חלק עליו, ונראה שמפרש כן אף לגירסת הגמ' לפנינו. גם הרשב"ץ (שם) הביא פירוש זה, ונראה מדבריו שהראב"ד מפרש כן לפי גירסתנו, אך חלק עליו להלכה, ותמה אם הראב"ד כתב לפרש כן. הכלבו לכאורה סותר עצמו, שבהל' ברכת המזון (סי' כה) כתב כפי המובא כאן (וכנוסח הגמ' והרמב"ם), אולם בסי' קמו (סדר ברכת המזון) כתב לבאר כרוה"פ, והביא נוסח בה"ג, וצ"ע.

קכא. ליקוטי הפרדס (ט, ב) ושבה"ל (סי' קמ) בשם רה"ג, וז"ל: "שנים שבאו לאכול כאחד, המברך נוטל רשות מחבירו דרך כבוד ואומר: ברשות רבי או ברשות מורי, ואם הם שנים או יותר חוץ מן המברך אומר: ברשות מורי או ברשות רבותי". וכ"כ או"ז (ח"א סי' קעח): "וכשבא לבצוע אומר: ברשות רבותי, מדת עונה היא אף על פי שהוא חשוב מכל המסובין אומר: ברשות רבותי, שלא יהא נראה כמראה בעצמו שהוא חשוב יותר מכולם". וראה לעיל הל' סעודה (סי' ה), ובהע' שם. עי' רוקח (סי' שלה) שכתב שאם היה רבו יושב בסעודה עם אחרים, נוטל רשות מרבו קודם שיטול רשות מאחרים. והובא להלכה ברמ"א (יו"ד רמב, טז). וכתב הש"ך (סי' קכז): "נראה דה"ה אם היה אביו יושב בסעודה עם אחרים, נוטל רשות מאביו ואחר כך מאחרים, וכן הוא בנוסחאות בהמ"ז, וכן נוהגין. ואם אביו וגם רבו מובהק שלמד עמו בחינם מסובים, נוטל רשות מרבו, ואחר כך מאביו".

קכב. וכן הנוסח ברמב"ם (פ"ה, יז). אולם, התוס' (ד"ה רב זביד), ה"ר יונה (על הרי"ף לג, ב ד"ה אשכחינהו) והרא"ש (פ"ז סי' ט) כתבו בשם בה"ג (עמ' פה) שאומר: "ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד", וכ"כ פוסקים רבים בשמו, וכפ' הטוש"ע (קצח, א). ויש בפוסקים נוסחים נוספים, ואכמ"ל.

עליהם²⁵³ גם כן בשם²⁵⁴, ואומר ברוך²⁵⁵ אלהינו ומבורך. ויש אומרים ברוך הוא אלהינו המבורך לעולם ועד קכד.

וגומר השלש²⁵⁶ ברכות, והטוב והמטיב, והרחמן²⁵⁷, ואחר כך מברך על הכוס בורא פרי הגפן קכה.

קכו²⁵⁸ ושאלו לרבינו נסים, מאי שנא דבכל הברכות מברכין תחלה בורא פרי הגפן, ובברכת המזון אין מברכין אותה אלא לבסוף. והשיב, משום דברכת המזון הויא היסח הדעת באכילה ושתייה, שהרי הפסיק מאכילה ושתייה, ואי מברכין בורא פרי הגפן בתחלה²⁵⁹, לא יפטר ממנה לבסוף, לפיכך תקנוהו לבסוף. אבל בקדוש, והבדלה²⁶⁰, וברכת חתנים, וכיוצא בהן, אין הברכות באות בשביל הפסק אכילה ושתייה, (לפי) [לפיכך]²⁶¹ אין אותן הברכות הפסק בין בורא פרי הגפן וטעימת הכוס קכז²⁵⁸.

(יז) קכח כתב רבינו²⁶² יחיאל מפריש קכט²⁶³ שברכת המזון טעונה כוס אפילו ליחיד, וכן נמי כתב הר"ם נ"ע קל²⁶⁴ (תשב"ץ קטן סי' שג). וביאר עוד, שאם²⁶⁵ אוכלין שנים, צריך כל אחד²⁶⁶

253. עליהם: ג ד עמהם 254. גם כן בשם: א בשם ב ג ד בשם גס כן 255. ברוך: א ג ד ברוך הוא 256. וגומר השלש: א ב וגומר הברכה השלש 257. והרחמן: ג והרחמן כו' ד והרחמן וכו' 258. ושאלו... הכוס: א ג ד חזר 259. בתחלה: ה ברישא 260. בקדוש והבדלה: ה הקדוש וההבדלה 261. (לפי) [לפיכך]: ב ??? ה לפי 262. רבינו: ב ר' ה ה"ר 263. מפריש: א ב מפריש ז"ל 264. כתב הר"ם נ"ע: ב דעת הרמ"ע ה כת' הרמ"ע ז"ל 265. שאם: א ה דאם 266. אחד: ה אחד ואחד

הרי"ף לט, א ד"ה מה נפשך) בשם רבני צרפת. וע"ע או"ז (ח"א סי' רח) שביאר העניין עפ"י הירושלמי באופן אחר. רבינו לקמן (סי' נו) הביא שאלה זו, ותירצה באופן אחר. קכח. סי' זה הוא לשון שו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תקלא). קכט. הוב"ד בתוס' (פסחים קה, ב ד"ה שמע מינה ברכה), בתשב"ץ קטן (סי' שג), במרדכי (פסחים סי' ריא) וברבינו ירוחם (נט"ז ח"ז קמט ע"א).

קל. וכ"ה בשו"ת מהר"ם (ד"פ, ח"ד סי' תקז), וראה הגה"מ (פ"ז אות ס) שכתב שכן נהג רבינו מאיר. וכ"פ רשב"ם (הובא בתוס' שם), תוס' ר"י החסיד (נב, א), בעה"מ (לט, א), או"ז (ח"א סי' רט) בשם הר"א ממיץ ור"י שירליאון, שבה"ל (סי' קנו), רא"ש (פ"ח סי' ב), רבינו יונה (על הרי"ף לז, ב), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ז קמט ע"א) וטור (קפב, א). ויש שפסקו שדווקא בשלושה טעונה כוס. כ"כ הגה"מ (שם) בשם ר"י ורבינו אלחנן, וכן הביאו תוס' ר"י שירליאון (נב, א) ותוס' רבינו פרץ (פסחים קיז, ב) בשם רבינו אלחנן. והב"י (קפב, א) כתב שכן הוא במדרש רות הנעלם (זוהר חדש, מז ע"א). והגר"א (ס"ק ו) כתב שכ"א בהרבה מקומות בזהוהר. וראה לקמן (סו"ס נז) שכתב רבינו שאם יש לו יין, לדעת ר"פ טעונה כוס.

קכד. בה"ג (שם) כתב שבעשרה יש להוסיף "אלהינו", ונזכר בפוסקים רבים. הפוסקים הביאו עוד כמה נוסחים בזה. רבינו מנוח (פ"ה, יז) כתב בשם אביו בשם הגאונים שאומר: "ברוך ה' המבורך", וכ"כ בס' המאורות (מה, ב). ובס' ההשלמה (שם) כתב שאומר: "ברוך ה' ומבורך". והמאירי (שם) בשם בה"ג כתב שאומר: "ברוך הוא אלהינו ומבורך לעולם ולעולמי עולמים", ובמחז"ו (סי' סב) ובסידור רש"י (סי' צב) כתבו שאומר: "ברוך הוא אלהינו המבורך לעולם ועד" (וכ"ה דעת הי"א שהביא רבינו), ובסידור רס"ג (עמ' קו) כתב שאומר: "ברוך המבורך לעולם ועד".

קכה. בפסחים (קג, ב) נח' מר זוטרא רב אשי אם הכוס שלאחר ברכת המזון צריכה ברכה, ופסקו הרי"ף (שם כא, א) והרא"ש (שם פ"י סי' י) כמר זוטרא, כיון שתלמידי רב סוברים כמותו שבה"מ נחשבת הפסק, וכ"פ הטוש"ע (קצ, א).

קכו. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קכז. וכ"ה במרדכי (פסחים סי' תריא) בשם רבינו נסים. וכ"כ התוס' (נב, א ד"ה ורבי) והרא"ש (פסחים פ"י סי' י), אך לא ציינו שכן פ"י רבינו נסים. וראה גם רבינו יונה (על

לקחת כוסו²⁶⁷ ולברך על המזון קלא. והרמב"ם ז"ל (פ"ז, טו) כתב דאינה²⁶⁸ טעונה כוס. קלב וכן נמי כתבו²⁶⁹ הראב"ד והרשב"א ז"ל קלב (נב, א ד"ה ולענין). והרמב"ן ז"ל (מלחמות לט, א) כתב²⁷⁰ דאינו צריך לחזור²⁷¹ אחריו, אבל מצוה²⁷² מן המובחר הוא קלד²⁷³.

ובהלכות קדוש היום²⁷⁴ (סי' כב) אבאר היין הראוי לברך עליו²⁷⁵ ברכת המזון:

(יט) והקובע סעודתו על המים, כגון חולה, או ערב תשעה באב²⁷⁶ בסעודה המפסיק בה²⁷⁷, או מי שאינו שותה יין כל עיקר, כשיברך²⁷⁸ ברכת המזון קלה, לא יקבענה על הכוס כלל קלו, אבל על השכר מברך, אם קבע²⁷⁹ סעודתו עליו קלו²⁸⁰. והראב"ד ז"ל כתב שהוא הדין אם קובע²⁸¹ סעודתו על המים קלח:

267. כוסו: ה כוס 268. דאינה: ה שאינה 269. וכן נמי כתבו: ד וכ"כ 270. כתב: ה חסר 271. לחזור: א ב ה לחזור 272. מצוה: ה למצוה 273. הוא: א היא 274. היום: ב ה חסר 275. עליו: א ב בו 276. תשעה באב: ג שבת 277. המפסיק בה: ג ד המפסקת 278. כל עיקר כשיברך: ג ד כשמברך 279. קבע: א ה קובע 280. סעודתו עליו: ה עליו סעודתו 281. קובע: א ב ה קבע

קלו. בפסחים (קז, א): "תנו רבנן: אין מקדשין אלא על היין, ואין מברכין אלא על היין. אטו אשיכרא ואמיא מי לא מברכין עליהו שהכל נהיה בדברו? – אמר אביי: הכי קאמר: אין אומרים הבא כוס של ברכה לברך אלא על היין". ולפי גירסא זו בגמ', אין מברכין בהמ"ז על שכר, גם אם קובע סעודתו עליו. ועי' רשב"ם (שם ד"ה כוס של ברכה) שהביא שיש גורסים: "המ"ד לא קבע עליה, אבל קבע עליה לית לן בה" (אך כתב שלא גורסים כן). והגה"מ (פ"ז אות ס) כתב שבה"ג (עמ' צב), ר"ח (פסחים קז, א) ותוס' (שם קז, ב ד"ה מקדש) גורסים תוספת זו. ולפי"ז אם קובע סעודתו על השכר, רשאי לברך עליו. ומסתימת לשון ראשונים אלה משמע שרשאי לברך עליו גם כאשר היין מצוי באותה מדינה. וכ"ד סמ"ג (עשין כט) וס' השלחן (הל' סעודה שער ה), וכתב שכן דעת הר"ף והראב"ד. וכ"מ לשון רבינו. אבל הראב"ה (ח"א סי' קמט), הרא"ש (פסחים פ"י סי' יז) והמרדכי (סוף פסחים) כתבו שמברכים על השכר רק כאשר אין היין מצוי, והוא נחשב חמר מדינה. וכ"פ בשו"ע (קפב, ב). והרמ"א (שם) כתב שהמנהג לברך על שכר גם כשיין מצוי, ולימד זכות על מנהג זה, אך כתב שמצוה מן המובחר לברך על היין.

קלח. בס' הפרדס (שער ט הל' קידוש) כתב לדייק כן בגמ', והוסיף שכן אמר לו מורו, וכ"ה בס' המאורות (פסחים קז, א) ובזרור החיים (עמ' עח) בשם יש מי שאומר. אבל המכתם והר"ן (שם) כתבו שאין מועיל קביעות במים. וכ"כ הבי"י (קפב, ב), והוסיף שכן נראה

קלא. הובא בכ"י (שם) בשם הכלבו, ובשו"ע (שם) בשם י"א.

קלב. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קלג. וכ"כ סמ"ג (עשין כז קיב ע"א), ריטב"א ונימוקי" (נב, א). וכ"כ רשב"א, ריטב"א, נימוקי" ורשב"ן (שם) בדעת הר"ף. ובשו"ת הרשב"א (שם) כתב שדעת הרמב"ם, הראב"ד והרשב"א שאינה צריכה כוס ביחיד, אבל בשלושה צריכה. ולכאורה צ"ע, שהרי הרמב"ם כתב בסתם שא"צ כוס, ומשמע שאין צריך כלל, ואף הראב"א בח"י (שם) כתב שא"צ כוס, ורק כתב (שם ד"ה תרי) שדעת הראב"ד שצריכה כוס.

קלד. וכ"כ ר"ן (על הר"ף פסחים כו, א), רבינו מנוח (פ"ז, טו), רא"ה (נא, ב), מאירי (פסחים קה, ב) ורשב"ן (נב, א). השו"ע (קפב, א) הביא שלוש הדעות בשם י"א. בתחילה הביא דעת הסוברים שצריך כוס אפי' ביחיד, ואח"כ כתב הדעה הסוברת שצריך כוס דווקא בשלושה, ובסוף הביא דעת הסוברים שאינה צריכה כוס כלל. והרמ"א כתב שמ"מ מצוה מן המובחר לברך על הכוס (ובפשטות, דעת השו"ע כדעה השלישית שהיא הי"א בתרא, אך הוא מסכים למה שהעיר הרמ"א, וראיה מסי' קעד, ג שכתב שאם אין לו אלא כוס אחת מניחו לבהמ"ז). וכתב המשנ"ב (ס"ק ד) שמנהג העולם כדעה השלישית, שא"צ כוס, אך אם יש לו יין בביתו, מצוה מן המובחר לברך עליו (כשיש זימון).

קלה. בכלבו נוסף: אחרי אוכלו.

קלו. ע"כ הובא בכלבו (סי' כד וכה).

(כ) ואם יש שם גדול או גדולים, אומר סברי מורי או סברי מרנן²⁸², ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם²⁸³ בורא פרי הגפן קלט. ולפיכך סוברין²⁸⁴ על היין של ברכת²⁸⁵ המזון, לפי שיש דעות חלוקין אם טעונה כוס אם לאו, כמו שכתבנו (סי' יח).

ופירוש קמ²⁸⁶ סברי מורי²⁸⁷, יש בדעתכם שנברך על הכוס. והם עונין לחיים, כלומר, יש בדעתנו שנברך לחיים עליו, לא כברכת כוס²⁸⁸ יין של הרוגי בית דין, שהיו משקיין אותו כדי שתטרף דעתו²⁸⁹, שנאמר (משלי לא, ו) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש קמא.

²⁹⁰ ויש אומרים קמב טעם אחר, לפי שבשביל יין ששתה אדם הראשון בברכת נשואין שלו, נשתכר ועבר על צויו של מקום, ונקנסה על כל העולם מיתה, לפיכך²⁹¹ עונין לחיים²⁹⁰.

ויש אומרים קמג טעם אחר, לפי שבשביל היין²⁹² קלל נח את כנען²⁹³ בנו, ולכך²⁹⁴ שואל המברך, יש בדעתכם לברך על היין²⁹³. והם אומרים לחיים²⁹⁵, כלומר, זכה²⁹⁶ לשתותו²⁹⁷ לחיים.

ויש אומרים קמד שבכל יין סוברין, והטעם, כי ברוב שותין בתוך המזון, וכדי שיפנו אוכלין

282. מורי או סברי מרנן: א ג מורי או מרנן ב מרי או סברי מורי ה מרנן או סבר מורי 283. אמ"ה: ג ד חסר
284. סוברין: ג אומרים סוברים ד אומרים סברי 285. של ברכת: ג ד שבברכת 286. ופי': ב ה ועוד
287. מורי: ה מרנן 288. כוס: ג ד ה הכוס 289. דעתו: ה דעתו עליו 290. ויש... לחיים: ה חסר
291. לפיכך: א לכך ג ד ה לעולם 292. היין: ב יין
293. בנו... היין: ה חסר 294. ולכך: ג ד ה ולפיכך
295. לחיים: ה לחיי 296. זכה: ה חסר 297. לשתותו: ב ה לשתיתו ג ד בשתיתו

קמא. סנהדרין (מג, א), רמב"ם (סנהדרין פ"ג, ב).

קמב. טעם זה לא הובא בכלבו, וראה שנו"ס שבכת"י ה ליתא. מעין טעם זה (וכן הטעם הקודם) הובא בס' מנורת המאור (פ"ו עמ' 455).

קמג. פירוש זה הובא בשבה"ל (שם) בשם ר' יצחק ב"ר יהודה. והביא שם טעם נוסף, וז"ל: "ולפיכך צריך לומר סברי, שהיין גורם דברים הרבה שאינם הגונים, שמביא לידי שטות, שכרות, ושמומן... ומפני הפחד הוא אומר כך, והן עונין לחיים, כלומר, רצונינו וסברתנו לשתות יין לחיים. וכדי שלא יבא קילקול לזה המקדים לשתות לפני כולם, לפיכך הוא מזמנם, שמאחר שרצון כולן לשתות בסעודה, לא יבא אחד מהם לידי קילקול, שזכות הרבים רב וגדול הוא, וכולם ישתו לשמחה ולחיים".

קמד. שבה"ל (שם) בשם רבינו יוסף הגדול, ס' המנהיג (עמ' ר). וראה אבודרהם (עמ' קנא) שהביא כמה מהטעמים הנ"ל, וכתב שהעיקר כטעם זה. והביא טעם נוסף, שכוונתו ליטול רשות מן היושבים אם ישתה תחילה.

מדברי הכלבו. ועי' מאירי (שם) שכתב שאין מברכים בהמ"ז על כוס מים אפי' קבע סעודתו עליהם, אך הוסיף: "ומ"מ יש נוהגים בערב תשעה באב בסעודה המפסיק בה לברך עליה, ולא מתורת חיוב כוס, אלא כדי ליפטר מן השלחן בשתיה".

קלט. ראה תנחומא (פקודי, ב).

קמ. שבה"ל (סי' קמ) בשם אחיו ר' בנימין בשם רבו ר' יצחק. ובס' המנהיג (עמ' קצט) כתב שמנהג ספרד לומר "סברי מרנן" לפני קידוש והבדלה, וברכת אירוסין ונישואין, וברכת מילה שעל היין. והביא סמך בשם רבותיו מצרפת, כמובא כאן. ועי' ב"ח (סו"ס קעד) שיש לומר "סברי" בכל מקום שמברכים על היין, אף בברכת אירוסין ונישואין. ועי' מג"א (שם ס"ק יז) שבכוס של חופה ומילה אין אומרים "סברי", לפי ש"סברי" הוא במקום נטילת רשות, ובכוסות אלו אין נוטלים רשות. ועי' שעה"צ (שם אות נב) הטעם שאין נוטלים רשות בברכות אלו. ושם (אות נג) כתב שאפשר שזה הטעם שאין נוהגים לומר "סברי" אף בכוס של בהמ"ז, לפי שכבר נטל רשות קודם שבירך.

שבבית²⁹⁸ הבליעה אומר להם סברי מורי²⁹⁹, כלומר, כווננו דעתכם ופנו בית הבליעה, כדי שתוכלו לענות אמן בפה מלא³⁰⁰ ותצאו בברכה זו קמח:

(כא) ואחר ברכת היין שותה כל אחד ואחד³⁰¹ מכוס של ברכה מלא לוגמיו או מהכוסות³⁰² שמזגו לפני כל אחד ואחד³⁰³ בשביל ברכת המזון קמו³⁰⁴:

(כב) ואין לחוש להמתין שישתה זה שבירך תחלה, אם לא מדרך המוסר, אחר שישתו³⁰⁵ משאר כוסות שמזגו שברכו קמו עליהן קמח³⁰⁵:

(כג) וגם אין לחוש לתת מכוס של ברכה לשאר כוסות, כמו שנהגו קצת אנשים קמט.

וראיה לשני דברים אלו, מה ששינונו בערכי פסחים (קו, א) במעשה דההוא סבא³⁰⁷ דקא גחין ושתי, ולא המתין למברך³⁰⁸,³⁰⁹ ולא שיתנו בכוסו³¹⁰ מיינ כוס הקדוש. ומה שאמרו ז"ל (מו, א) אין המסובין³¹¹ רשאים לטעום עד שיטעום המברך, לא אמרו אלא מאותו ככר שבצע או מאותו כוס שבירך³¹².

298. שבבית: ה שיש בתוך בית 299. מורי: ה מרנן 300. מלא: ב חסר 301. ואחד: ב חסר 302. מהכוסות: ה מן הכוסות 303. לפני כל אחד ואחד: ד לפני כל אחד ואחד מכוס של ברכה מלא לוגמיו או מהכוסות שמזגו לפני כל אחד ואחד ה חסר 304. בשביל ברכת המזון: ה ושברכו עליהן 305. ואין... עליהן: ה חסר 306. שישתו: ג ד ה ששותין 307. דההוא סבא: ב ההוא 308. למברך: א ב ג ד המברך 309. ולא... צריך: ה חסר 310. בכוסו: ג ד ה בכוס 311. אין המסובין: ג ד ה המסובין אין

רק חיבוב מצוה, ודי בטעימה בעלמא. וכ"כ הריטב"א (עירובין עט, ב), וכ"פ השו"ע (קצ, ד). קמו. שברכו - בכלבו: שלא ברכו.

קמח. כן מבואר בירושלמי (פ"ו ה"א מד, א), הובא בתוס' (מו, א ד"ה אין; פסחים קו, א ד"ה הוה), בראבי"ה (ח"א סי' קכה), באו"ז (ח"א סי' קמד), ברא"ש (פ"ז סי' טו), ברבינו יונה (על הרי"ף לד, ב), ברשב"א (מו, א ד"ה אמר), בס' ההשלמה, בס' המאורות, ברא"ה, בריטב"א, במאירי, במכתם, בנימוק"י וברשב"ץ (שם). וכ"פ הטוש"ע (קסז, טו; קצ, א).

קמט. בס' הפרדס (שער י) כתב שלכתחילה צריכים המסובים לטעום מהככר או הכוס של זה שברך קודם שטועמים משלהם, והירושלמי מדבר בדיעבד. אולם ר"ה"פ (הובאו בהע' הקודמת) כתבו שאם יש כוס לפני המסובים, א"צ לטעום מכוס המברך כלל. וראה גם מאירי (פסחים שם): "במה שנהגו ליתן מכוס של ברכה לתוך שאר הכוסות, אין שורש דבר... אלא מנהג בעלמא הוא".

קנ. וכן כתבו רבים מהפוסקים הנ"ל (בהע' קמח) ליישב שני המקורות עפ"י הירושלמי (והביאו חילוקים נוספים).

קמח. משנה (מב, ב): "בא להם יין בתוך המזון - כל אחד ואחד מברך לעצמו, לאחר המזון - אחד מברך לכולם". ומפרש בגמרא (מג, א) הטעם שכל אחד ואחד מברך לעצמו בתוך המזון, מפני שאין בית הבליעה פנוי. וכתבו התוס' (ד"ה הואיל) שיש מפרשים כשאומר "סברי מורי", והן מניחין לאכול כדי לשמוע הברכה ולענות אמן, שיוצאין בברכת המברך, ורבינו אלחנן חולק. וכן כתב המרדכי (סי' קמה), אלא שכתב שנהגו העולם שלא כדעת רבינו אלחנן. אבל הרא"ש (פ"ו סי' לד) הסכים לרבינו אלחנן, וכן דעת ה"ר יונה (על הרי"ף ל, ב ד"ה בא להם) והרשב"א (ד"ה לפי). השו"ע (קעד, ח) פסק שעל היין שבתוך המזון כ"א מברך לעצמו, והרמ"א כתב שאם אחד אומר "סברי רבותי", והמסובים מפסיקים לאכול ומקשיבים לברכתו ועונים אמן, יוצאים בברכתו יד"ח.

קמו. לדעת רבינו, כל אחד צריך לשתות מן היין כמלא לוגמיו. וכן משמע באהל מועד (שער הקידוש דרך א), וכ"פ הלבוש (קצ, ד; רעא, יד). אולם המ"מ (שבת פכ"ט, ז, הובא בב"ר רעא, יד) כתב בשם הגאונים שאין חיוב על שאר המסובים לשתות מכוס של ברכה, אלא

קנא וכתב הרשב"א ז"ל (מז, א ד"ה אמר) שאם היו³¹² כולן זקוקין לכוס אחד,³¹³ אף על פי שנתן המברך מכוסו לכוס אחר³¹³ ריקן שביד המסובין, אין רשאי לטעום עד שיטעום המברך קנב³¹⁴.

וכתבו התוספות (שם ד"ה אין; פסחים שם ד"ה הוה) שאם היו הכוסות פגומין³¹⁵, שאין³¹⁶ ראויין לברכה, אז צריך ליתן³¹⁷ מכוס של ברכה זה לכוס זה³¹⁸ הפגום, לפי שאין הכוס³¹⁹ הפגום ראוי לברכה, וכשהוא שותה צריך³⁰⁹ לתת³²⁰ בו מן היין הראוי לברכה קנב, ע"כ קנא.

והא דאמרינן (פסחים קז, א) אם טעם מלא לוגמיו יצא, ואם לאו לא יצא, יש אומרים דלאו דוקא שיטעום הוא בעצמו, דאפילו³²¹ בטעימת אחר יצא. ומוכחין האי סברא מהא דאמרינן³²² (עירובין מ, ב) אין אומרים זמן³²³ על הכוס של קדוש של³²⁴ יום הכפורים, משום דלא אפשר לגדול. וכי תימא לטעמיה לינוקא, אתי למסרך. משמע דאי לא אתי למסרך, מקדשין על הכוס ויוצאין בטעימת התינוקות קנב³²⁵.

(T) ואחר בורא פרי הגפן מברך על הגפן ועל פרי הגפן קנב:

312. היו: א יהיו 313. אף על פי... אחר: ג ד ה חסר 314. המברך: ג ד ה המברך ולא אמרו אלא מאותו ככר שבצע או מאותו כוס שברך 315. פגומין: א פגומות 316. שאין: א ב שאינן 317. ליתן: ה ליתן לו בכוסו 318. זה לכוס זה: ה לכוסו 319. הכוס: א ג ד כוס 320. לתת: ד ליתן 321. דאפילו: ה ואפי' 322. מהא דאמרינן: א דאמרינן ג מיהא דאמרינן ה מדאמרינן 323. זמן: ה חסר 324. קדוש של: א ב ג ד חסר 325. בטעימת התינוקות: א ב בטעימה דתינוקות

קנא. וכתב... ע"כ: ליתא בכלבו.

קנב. כ"ד הרשב"ם (פסחים קז, א ד"ה וטעם) והרא"ש (פסחים פ"י סי' יח; שו"ת כלל כה סי' א), וכ"פ האבודרהם (עמ' קנט). ודעת הגאונים ובה"ג (נזכרו בטור שם) שהמקדש חייב לשתות כמלא לוגמיו, וא"א שאחר יישתה במקומו. והריטב"א (עירובין עט, ב ד"ה הא דאמרינן) כתב בשם תוס' ששתיית כל המסובים מצטרפת לשיעור. השו"ע (רעא, יד) הביא דעת הרשב"ם והרא"ש בסתם, ובי"א הביא דעת הריטב"א, ואח"כ הביא דעת הגאונים בשם, וכתב שראוי לחוש לדבריהם בקידוש (בשאר דברים הגאונים מסכימים שאפשר ליתן לאחר). ועי' משנ"ב (ס"ק עג) וביה"ל (ד"ה וי"א).

קנב. וכ"ד ר"ה"פ, לאפוקי מבה"ג (עמ' פ) ורע"ג (נזכרו בטור קצ, ב) שכתבו שאין לברך לאחר כוס בהמ"ז. ועי' רא"ש (פ"ו סי' כז) שהביא דעת בה"ג, וכתב שלא מסתבר כדבריו, וגם העולם לא נהגו כמותו. וכ"כ המרדכי (סי' קמא). והסמ"ג (עשין כז קיא ע"ד) כתב שהוא ט"ס בבה"ג. ועי' ב"י (קצ, ב) שכתב ללמד זכות על בה"ג, שסובר כרב אשי, שברכת המזון אינה נחשבת הפסק. אך כתב, שכיון שהסכמת הפוסקים שלא כדבריו, אין הלכה כמותו. וכ"פ בשו"ע (שם).

קנב. הרשב"א דייק כן מהירושלמי (שם), וכ"כ בשו"ת (ח"ז סי' תקלא). וכן הביא רבינו בשמו בהל' סעודה (סי' יב), וכ"א ברשב"ץ (שם) בשמו. הבי' בסי' קצ, א כ"כ בשם רבינו (ולא ציין לרשב"א), ובסי' קסז, טו כתב כן בשם הרשב"א, והוסיף שכ"ד י"מ בתוס' (מז, א ד"ה אין), ושכ"נ דעת הרמב"ם (פ"ז, ה). והד"מ (קסז אות י) כתב שמדברי התוס' (השר מקוצי, שם) והמרדכי (סי' קסז) משמע שיותר להם לשתות לפניו גם כשצריכים לכוסו, אולם למעשה פסק כאוסרים. וכדעת השר מקוצי שפסק להקל, כ"פ ס' המאורות (שם). אכן דעת ר"ה"פ להחמיר, וכ"פ תוס' ר"י שירליאון (שם), רא"ש (פ"ז סי' טו), ריטב"א, מאירי ונימוקי"י (שם). וכ"פ השו"ע (רעא, טז) והרמ"א (קסז, טו).

קנב. וכ"כ רבים מהראשונים הנ"ל, וכ"פ בשו"ע (קצ, א; רעא, יז). וכתב המשנ"ב (ס"ק פב) שהמברך צריך ליתן בכוסות שלהם קודם ששותה ממנו. וכל זה הוא רק לכתחילה, כדי שישתו מכוס שאינו פגום, שהרי מן הדין אינם חייבים לשתות כלל.

(כה) קני וכתב אחד מן הגאונים ז"ל, כל המברך לאחר היין שבתוך הסעודה קודם ברכת המזון, הרי זה משובח, שהיין שבא³²⁶ לאחר המזון אינו פוטר היין שבתוך הסעודה³²⁷, לפי שמפסיקין בברכת המזון, ומסיח דעתו בנתיים³²⁸.

וראיה גדולה על זה³²⁸ ממה שמברכין על כוס של ברכת המזון³²⁹ בורא פרי הגפן, ואם אין ברכת המזון הפסק, למה מברכין בורא פרי הגפן על זה הכוס, והרי דין קנח³³⁰ הוא שיפטר³³⁰ ביין שלפני המזון. הרי למדנו קנטשיין שלאחר המזון אינו³³¹ נגרר עם יין³³² שלפני המזון, ולפיכך צריך לברך לפניו ולאחריו, שכיון³³³ שהדבר כן, במה יפטר מברכה של אחריו³³⁴, אלא ודאי צריך לברך על הגפן ועל פרי הגפן קודם ברכת המזון.

אמנם אותו הגאון ז"ל לא רצה לעשות כן בפני תלמידיו, כדי שלא יטול³³⁵ עטרה ולקבוע הלכה לדורות. אבל היה אומר, כל העושה כן, ינוחו לו³³⁶ ברכות על ראשו קנט, כי אין ברכת המזון פוטרת אלא דבר של מזון³³⁷:

(ד) וכן כתבו גאוני צרפת, שברכת שלש אינה פוטרת מעין שלש. ואם אוכל אדם³³⁷ דייסא או חביץ קדרה וכיוצא בהן, אף על פי שהברכה של אחריה³³⁸ היא מעין שלש, אין ברכת שלש פוטרת. ומביאין ראיה ממה שאמרו ז"ל (מא, ב) דברים הבאים לאחר סעודה³³⁹, טעונין ברכה לפנייהם ולאחריהם. ואם כן³⁴⁰ שברכת שלש פוטרת מעין שלש, למה נברך לאחריהם³⁴¹, תפטרם ברכת שלש.

יש גאונים קט³⁴² חולקין קצת בדבר, ואומרים שדין זה ודאי בשאר דברים, חוץ מן³⁴² היין,

326. שבא: א הבא 327. הסעודה: ג ד ה המזון 328. על זה: ג ד עליו 329. של ברכת המזון: ב שבברכת המזון ג ד של ברכה 330. שיפטר: א ב ג שיפטר 331. אינו: ג ד אין 332. יין: ב ה היין 333. שכיון: ג ד וכיון 334. של אחריו: א ד שלאחריו 335. יטול: א ב ג ד ליטול 336. לו: ב ג ד חסר 337. אדם: ה חסר 338. של אחריה: א ד שלאחריהם 339. סעודה: א ג ד ה הסעודה 340. ואם כן: ה ואפי' 341. לאחריהם: ה אחריהם 342. חוץ מן: ב ג ד ה חוץ

שא"צ לברך על היין ברכה אחרונה, כיון שסועד, וברכת המזון פוטרתו. ועי' תוס' (שם) שכתבו לחלוק על סברת הרשב"ם, אך הסכימו עמו להלכה מטעם אחר, שהיין נחשב בא מחמת הסעודה. וכ"פ הרא"ש (פ"ו סי' כו) והטוש"ע (קעד, ו).

קנח. דין - בכלבו: מן הדין.

קנט. שיין... ראשו: ליתא בשו"ת הרשב"א שם.

קס. וכ"ה בספרי דבי רש"י (שם).

קסא. כלבו (סי' כד). סי' זה מרבינו יונה (על הרי"ף כט, ב

ד"ה לאחר).

קסב. כ"ד רבינו יונה (שם ד"ה מיהו), ונראה שכך מבאר

שיטת רבני צרפת. וכ"כ הרא"ש (פ"א סי' ד) בשם רבינו

יונה בשם רבני צרפת. וכ"ד הרשב"ם (פסחים קג, ב ד"ה

אסור) והמאור (שם כד, ב) שיין נפטר בבהמ"ז.

קנו. הובא בכלבו (סי' כד), והוא לשון הרשב"א (שו"ת ח"ז סי' תקלא).

קנז. דעה זו נזכרה בתוס' (פסחים קג, א ד"ה אנא) בשם

תשובת רש"י, וכ"ה בספרי דבי רש"י (מחז"ו סי' עב;

שו"ת רש"י סי' פז; סי' הפרדס סי' פד). ומש"כ: "אחד

מן הגאונים", כוונתו לרש"י, וכפי שגם מתבאר בסמוך,

שאותו גאון לא רצה לעשות כן בפני תלמידיו, וכך נזכר

בספרי דבי רש"י שם. וכ"פ הרי"ד בפסקיו (פסחים קט,

א) והראב"ד (בהשג' על המאור פסחים פ"י). וע"ע

מאירי (לה, א; מא, ב) שכתב לחלק בזה בין לכתחילה

לדיעבד. ורבים מרבנותינו הראשונים חלקו על פסק זה.

ראה רשב"ם (פסחים קג, ב ד"ה אסור) שכתב שהיין

נפטר בבהמ"ז מק"ו, שאם מעין שלוש פוטר, כ"ש

שלוש. וכתב שכ"ד בה"ג. גם הרשב"א (מב, א) כתב

שודאי יין ברכת שלש³⁴³, שהיא ברכת המזון³⁴⁴, פוטרת מעין שלש, ואם שתה אחר שאמר הב ונברין³⁴⁵, שאמרו ז"ל (פסחים קג, ב) שאסור לשתות בלא ברכה, מברך לפניו ולא לאחריו, שברכת המזון תפטרנו³⁴⁶, ואפילו יברך ברכת המזון בלא כוס³⁴⁷.

וסיוע לדבר זה, מה שאמרו ז"ל (לה, ב) חמרא סעיד ומשמח. והוינן בה, אם כן נברך³⁴⁷ עליה שלש ברכות. ומשני, לא קבעי אינשי עלויה. נראה דאי³⁴⁸ קבעי אינשי עלויה³⁴⁹, היינו³⁵⁰ מברכין עליו שלש ברכות כמו על הפת. וכיון שכן, דין הוא שתהיה לו³⁵¹ מעלה יתירה על שאר המינים שתפטרנו ברכת שלש מעין³⁵² קס"ד שלש. וכן נמי דעת הרשב"א ז"ל³⁵³ (מא, ב):

(יז) ואחר ברכת שלש, אם בירך על הכוס ושתה, צריך לברך ברכה זו, כמו שכתבנו³⁵² (סי' כד). והסכימו כל הגאונים ז"ל שאין לברך³⁵³ ברכה זו אם לא שתה מלא לוגמיו, ואם בירך הוי³⁵⁴ ברכה לבטלה, כי בודאי³⁵⁵ בברכה שלאחריו³⁵⁶ צריך שישתה כשיעור, בין מים בין³⁵⁷ יין, מלא לוגמיו, ובפת³⁵⁸ קס"ד כזית. ובהלכות ברכת הנהנין (הל' ברכות סי' כט) אבאר דין זה בארוכה בע"ה³⁵⁹ קס"ד:

(כז) קס"ח שנים שאכלו (מה, ב) כאחד מצוה ליחלק. פירוש (רש"י ד"ה מצוה), כל אחד מברך³⁵⁹ לעצמו. וכתב הרשב"א ז"ל (שם ד"ה הא) דמצוה³⁶⁰ מן המובחר ליחלק, הא³⁶¹ חובה ליכא, ואלו רצה לצאת בברכת חבירו, יוצא לכתחלה³⁶² קס"ט. ועוד יש לומר, דאחד מהן יוצא בברכת חבירו דקאמר רבי יוחנן, בדיעבד, אבל לכתחלה לא³⁶³ ק"ע:

343. שלש: ג המזון ג' 344. שהיא ברכת המזון א ג ד: חסר 345. הב ונברין: א הב ונברך ב הבו ונברין 346. תפטרנו: א ב ג ד יפטרנו 347. נברך: ה נברין 348. נראה דאי: א נראה דאי לאו דלא ג ד נראה ודאי דאי לאו דלא 349. אינשי עלויה: ג ד עליה ה אינשי עליה 350. היינו: ה חסר 351. שתהיה לו: א ג ד שיהיה 352. שכתבנו: ב ה שביארנו 353. לברך: ה מברך 354. הוי: ה הויא 355. בודאי: א ג ד ודאי 356. בברכה שלאחריו: ב בברכה של אחריה ה הברכה שלאחריו 357. בין: ה או 358. ובפת: ב וכן פת ה ופת 359. מברך: ה יברך 360. דמצוה: ד ה מצוה 361. ליחלק הא: א ג ד היא

קסג. במקום אחר כתב רבינו יונה (על הרי"ף ו, א ד"ה

א"נ) שאף תמרים נפטרים בבהמ"ז, כיון שהם זנים. כדעת רבינו יונה, שבהמ"ז אינה פוטרת אלא יין ותמרים, פסקו הרא"ש (שם), הרשב"א (מא, ב ד"ה הביאו), הרא"ה (מא, ב), רבינו ירוחם (נט"ז ח"א), המאירי (לה, ב), ההשלמה והמכתם (יב, א). וכ"פ הטוש"ע (רח, יז). ועי' משנ"ב (ס"ק עה) שכתב בשם האחרונים שבדיעבד בהמ"ז פוטרת כל מיני דגן, שהרי הם זנים יותר מתמרים, ודלא כשו"ע. ועי' רבינו בהל' ברכות (סי' יב) שהביא בשם ס' המאורות (יב, א) שבהמ"ז פוטרת הכל (מלבד מים ומלח שאינם נחשבים מזון), וכתב שרשב"א חולק. וכס' המאורות כ"פ המנהיג (עמ' רלא). וראה מאירי (יב, א) שכתב כן בשם י"א, ודחה דבריהם. קסד. מעין - בכלבו: כמו מעין, ברבינו יונה - מברכת מעין. קסה. בכלבו לא ציין שכ"ד הרשב"א.

קסו. ובפת - בכלבו: ובפירות.

קסז. עי' בהערותינו שם.

קסח. סי' זה ליתא בכלבו.

קסט. איתא בברייתא (מה, ב): "דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שנים שאכלו כאחת - אחד מהן יוצא בברכת חבירו... אמר אביי: נקיטין: שנים שאכלו כאחת - מצוה ליחלק. תניא נמי הכי: שנים שאכלו כאחת - מצוה ליחלק". לכאורה דברי ר' יוחנן סותרים לדברי הברייתא, וכך כתב הרשב"א בתחילת דבריו, והעיקר כדברי הברייתא שאין האחד מוציא חבירו, ולכן הרי"ף לא הביא דברי ר' יוחנן. אולם בסוף דבריו כתב שניתן לפרש שר' יוחנן לא סותר הברייתא, ויש לחלק בין מצוה מן המובחר לבין לצאת לכתחילה, וכפי שכתב רבינו בשמו. קע. כך חילק הרי"ן בחידושו (חולין קו, א), וביאר שאם

(כט) ואם היה האחד בקי לברך והאחד ³⁶² בור, דכולי עלמא יברך הבקי בקול רם, והבור יכוין דעתו וישמע ויוצא ק"ע. והבקי נקרא בלשונם סופר:

(ז) ובעל הבית עם אשתו ובניו, הוי כסופר ³⁶³ מברך ובור יוצא. לפיכך צריך בעל ³⁶⁴ הבית לברך בקול רם, כדי שישמעו בניו ואשתו ³⁶⁵ ויצאו. ומי שבירך ³⁶⁶ בלחש טועה, אם יש שם ³⁶⁷ אשה ובנים ק"עב:

(זא) שלשה שאכלו כאחד (ג, א), אין רשאי ליחלק, לפי שכבר נתחייבו בזימון, ואינן ³⁶⁸ רשאי לפטור עצמן ולברך כל אחד לעצמו. וכן ארבעה או חמשה, אין רשאי ליחלק ולומר שיזמינו ק"עג ³⁶⁹ השלשה והשנים יברכו לעצמן, לפי שכולן נתחייבו בזמון, וצריך שיזמינו ³⁶⁹ כולן ביחד ³⁷⁰. אבל ששה נחלקין שלשה שלשה ³⁷¹ אם ירצו, ומזמינן אלו לעצמן ואלו לעצמן. וכן ³⁷² עד עשרה, נחלקין לשלשה שלשה ³⁷³. ועשרה אין נחלקין עד עשרים, לפי שכבר נתחייבו לזמן בשם. אבל עשרים ³⁷⁴ נחלקין עשרה ³⁷⁵ עשרה ק"עד.

ומצינו בתלמוד ³⁷⁶ (שם) לשון אחר ק"עה, שלשה שישבו לאכול, אין רשאי ליחלק. וכתבו ר"ח

362. לברך והאחד: א ג ד והאחד ה והשני 363. הוי כסופר: ה נקרא סופר 364. בעל: ב ג ד לבעל
365. בניו ואשתו: ה אשתו ובניו 366. שבירך: ב ה שמברך 367. שם: ה חסר 368. ואינן: א ג ד ואין
369. שיזמינו: ה שיזמינו ר' ביאורים 370. כולן ביחד: ג ד לפי שכלם אכלו ביחד 371. שלשה שלשה: ה
לשנים 372. וכן: ה חסר 373. שלשה: ג ד חסר ה שלשה וארבעה 374. אבל עשרים: ה ועשרים
375. עשרה: ב לעשרה 376. בתלמוד: ד בגמרא

שעכ"פ זה עדיף ממה שלא יברכו כלל, שיוצאים עכ"פ לדעה זו [נאפשר שזו כוונת המג"א בסוף דבריו, שכתב לעי' בס"י קצג ס"ק ב, ושם מבואר שלשו"ע אין דין זה המובא כאן עיקר להלכה, ולכן כתב כאן בשם יש מי שאומר].

ק"עג. שיזמינו - ר' שנו"ס. ברוב הראשונים ובפוסקים כתוב: שיזמינו וכן כאן בכ"י ה. ובכלבו (ס"י כה) מוזכרות שתי הלשונות. אומנם בס' על הכל (לתלמיד הר" מאיוורא ס"י יא ד"ה וגם מצוה), וכן בס' השלחן (לתלמיד הרשב"א ה"ל סעודה ש"ו ד"ה שלשה שאכלו) הלשון: יזמינו כמו בא"ח.

ק"עד. ע"כ מהמשנה (ג, א) בתוספת ביאור (ובדומה לזה בפרש"י), והובא להלכה ברמב"ם (פ"ה, י) ובטו"שע (קצג, א).

ק"עה. הגמ' הקשתה מה מחדשת המשנה באמרה ששלושה שאכלו כאחד אינם רשאים לחלק, והרי כבר שנינו (מה, א) שלוש שאכלו כאחד חייבים לזמן. והביאה בתירוץ א' שתי לישנות: "דאמר רבי אבא אמר שמואל: שלשה שישבו לאכול כאחת ועדיין לא אכלו - אינן רשאי ליחלק. לישנא אחרינא: אמר רבי אבא אמר שמואל: הכי

לא כן, היאך סופר מוציא בור יד"ח (ורק בתפילה שהיא רחמים, אין הבקי מוציא מי שבקי). ובס' השלחן (ה"ל סעודה שער ו) כתב שהרי"ף סובר שבכה"ג ששני הסועדים יודעים לברך, אין האחד מוציא יד"ח את חברו בברכתו כלל (ומ"ש הגמ' מצוה ליחלק, זה לעיכובא, ולא קיי"ל כר' יוחנן). והביא גם שיטת הרשב"א.

ק"עא. גמ' (מה, ב), רמב"ם (פ"ה, טו), טו"שע (קצג, א). ק"עב. ראה לקמן (סו"ס מה), שרבינו כתב כן בשם ר' דוד בר לוי בשם ר' שמואל שקלי. ד"ז הובא בב"י (קפה, ג) בשם הכלבו, ונפסק בשו"ע (שם) בשם יש מי שאומר. ועי' מג"א (ס"ק ב) שתמה מדוע המחבר כתב כן בשם יש מי שאומר, והרי פשוט שכך הדין, שכיון שאינם יודעים לברך, הרי הם נחשבים בורים, והבקי מוציאם לכו"ע, ולא כתב לתרץ. והביה"ל (ד"ה יש) כתב בשם הברכ"י (ס"ק ג) והנהר שלום (ס"ק ב) שהיש מי שאומר סובר כשיטת רש"י, שיכול להוציא אפילו אינם מבינים לשון הקודש, והשו"ע כתב כן בשם יש מי שאומר משום שסובר שהעיקר למעשה כשיטת שארי פוסקים המחמירים בזה, ואעפ"כ העתיק דברי הכלבו, משום

והריא"ף³⁷⁷ ז"ל (לו, א) שפירוש הלשון כך הוא, שלשה שישבו לאכול, אף על פי שכל אחד אוכל ככרו³⁷⁸, אינן רשאים ליחלק, כיון ששלשתן אוכלין יחד. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק ה' (הי"א) מהלכות ברכות.

וקצת רבני צרפת³⁷⁹ מפרשין בענין אחר, שלשה שישבו לאכול וברכו המוציא, ולא אכלו³⁷⁹ עדיין כזית כל אחד, כיון שהתחילו לעשות דרך³⁸⁰ קביעות וברכו המוציא, אין³⁷⁹ רשאים ליחלק, לפי שבשעה שברכו המוציא ביחד³⁸¹, חל עליהן תורת זמון קע"ו.

וכן נמי³⁸² כתב הר"י מקורביל בספרו³⁸³ (סמ"ק מצוה קט), וביאר עוד, וזה לשונו, ושלשה שאכלו ובתחלה ברכו³⁸⁴ ברכת המוציא ביחד, אין³⁸⁵ רשאים ליחלק, אלא³⁸⁶ ממתנין זה את זה³⁸⁷. ואם לא ברכו ברכת המוציא ביחד³⁸⁸, רשאים ליחלק. אבל אם גמרו סעודתן ביחד, חייבין לזמן קע"ח.

וה"ר יונה³⁸⁹ ז"ל (על הרי"ף לו, א ד"ה הכי קתני) פירש³⁹⁰, שלשה שישבו בהזמנה אחת מתחלה, וגמרו בדעתן³⁹¹ לאכול יחד, אבל לא ברכו יחד³⁹² המוציא, אף על פי שאכלו כל אחד בפני עצמו, אין רשאים ליחלק, לפי שכבר הסכימו וגמרו בדעתן³⁹³ לעשות ברכת זמון, וכיון שכן אין רשאים ליפטר בלא³⁹⁴ זמון. קע"ט וכן נמי דעת רבינו האי והראב"ד³⁹⁵ ז"ל קפ.

377. ר"ח והריא"ף: ג ד הריא"ף והר"ח ה ר"ח ז"ל והריא"ף 378. ככרו: ה מכרו 379. עדיין... אין: א חסר 380. דרך: ה בכך 381. ביחד: ב ה יחד ג ביחד אין רשאים ליחלק 382. נמי: ד חסר 383. בספרו: ה חסר 384. ובתחלה ברכו: א ב ג ד בתחלה וברכו 385. אין: א אינן ה כל אחד ואחד 386. אלא: ב אבל 387. את זה: ג ד ה לזה 388. ביחד: א ב ביחד כל אחד ואחד ג ביחד כל א' 389. וה"ר יונה: ג ד ה והר"י 390. פירש: ה כת' 391. בדעתן: ה דעתן 392. יחד: א ה עדין ב עדיין 393. הסכימו וגמרו בדעתן: א גמרו והסכימו בדעתן ב ה הסכימו וגמרו ד הסכימו בדעתן 394. בלא: ה בלי 395. רבינו האי והראב"ד: ב הר"ב רבינו האי והראב"ד ה הראב"ד

קתני: שלשה שישבו לאכול כאחת, אף על פי שכל אחד ואחד אוכל מכרו - אינן רשאים ליחלק". והעירו הב"ח והגר"א שם שהלישנא הראשונה היא גירסת הרא"ש, והשנייה גירסת הרי"ף (ואין גורסים את שתייהן). לכאורה לפי רבינו אין שתי גירסאות, ובגמ' כתוב: "שלשה שישבו לאכול, אין רשאים ליחלק" (בשונה מהמשנה שכתוב: "שאלו"), אלא שנחלקו הרי"ף והרא"ש בביאור העניין. וכך אכן משמע ברא"ש, אולם ברי"ף א"א לומר כן, שגרס בהלכותיו כמובא לפנינו בל"ב.

קע"ו. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה גמ' הכי) בשמם. ועי"ש שהקשה מהירושלמי ותירץ, ולמעשה בסוף דבריו כתב פירוש אחר (הביאו רבינו בסמוך). קע"ז. כ"כ הרא"ש (פ"ז סי' כט), וכ"ד הראב"ה (ח"א סי' קלג) ותוס' ר"י יירליאון (שם). הטוש"ע (שם, ד) חששו לשני הפירושים (של הרי"ף והרא"ש) לחומרא.

קע"ח. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. קפ. הרא"ש (שם) כתב שלא מסתבר לפרש כן, שהיא חומרא יתירה. הב"י (קצג, ד) ציין שכך פירש רבינו יונה, אך כיון שהרא"ש כתב שהיא חומרא יתירה, הטור השמיטה (וכך גם בשו"ע). ומש"כ שכ"ד רה"ג והראב"ד, כן כתב הרשב"א (נ, א ד"ה קמ"ל).

והרשב"א ז"ל (נ, א ד"ה קמ"ל) כתב שאם ³⁹⁶ לא התחילו קצת ³⁹⁷ לאכול, אין חייבין. ובירושלמי (פ"ז ה"א נא, א) פליגי אי ³⁹⁸ בעינן שיתחילו או שיגמרו קפ"א:

(ל"ב) שלשה שאכלו כאחד (מה, ב), אחד מפסיק לשנים ³⁹⁹, ואין שנים מפסיקין לאחד. פירוש, אם אכלו שלשה כאחד, ויש לשנים נחץ לצאת חוץ קפ"ב ⁴⁰⁰, ועדיין לא גמר השלישי לאכול, חייב אותו השלישי להיות מפסיק בשביל השנים, ויענה לזימון, ואחר כך יחזור לאכול קפ"ב.

קפ"ד וביאר הרשב"א ז"ל (שם ד"ה אחד) שמפסיק בעל כרחו ועונה עמהם. ואפילו לא רצה להפסיק, מזמנין עליו, בין עונה בין אינו ⁴⁰¹ עונה, כל זמן שהוא עומד שם קפ"ד קפ"ה.

אבל אם האחד רוצה לצאת, והשנים לא גמרו עדיין לאכול קפ"ו, אינן ⁴⁰² חייבין להפסיק אכילתן ⁴⁰³ לזמן עם האחד, אם לא ירצו קפ"ד ⁴⁰⁴.

וכתב הריא"ף ז"ל (לד, א), שכשהאחד ⁴⁰⁵ מפסיק לשנים, מפסיק ⁴⁰⁶ עד שיענה ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, שעד כאן הוא עיקר הזימון, ואחר כך יחזור לאכול. ובה"ג (עמ' עט) כתב שצריך להפסיק עד סוף ברכת הזון, ואחר כך יחזור ויאכל קפ"ח ⁴⁰⁷. ואינו ⁴⁰⁸ צריך ⁴⁰⁹ לברך, לא

396. שאם: ה חסר 397. קצת: ה חסר 398. אי: א ב אם 399. לשנים: ה חסר 400. חוץ: ב לחוץ 401. אינו: א ב ה לא 402. אינן: ג ד אין 403. אכילתן: ג סעודתן ד סעודתו 404. ירצו: ב ה רצו 405. שכשהאחד: א ג ד כשהאחד ה שכשם שהאחד 406. לשנים מפסיק: ג ד פוסק 407. ויאכל: ה לאכל 408. ואינו: א ג ד ואין 409. לברך... ידים: ג ד לברך לא ברכת המוציא ולא נטילה ה נטילת ידים ולא המוציא

רבינו בסמוך. ובכס"מ (פ"ז, ו) כתב שאפשר שדעת הרמב"ם כרש"י (ועי' שלט"ג לג, א אות ד). השו"ע (ר), א פסק כדעת רבינו יונה ודעימיה.

קפ"ד. וביאר... שם: ליתא בכלבו.

קפ"ה. וכ"כ הרא"ה, הריטב"א (שם) וספר השלחן (הל' סעודה שער ו), וכן הביא הרשב"ץ (שם) בשם הראב"ד והרשב"א, וכ"פ השו"ע (שם).

קפ"ו. אבל משגמרו סעודתם, שוב אין להם רשות לשהות יותר לעכב את השלישי הרוצה לזמן ולברך. וכך מדויק לשון הגמרא: "אין שנים מפסיקין לאחד", והיינו להפסיק מהסעודה דוקא. וכן דייק הביה"ל (ד"ה עד).

קפ"ז. טוש"ע (שם). אבל מ"מ ראוי לפנים משורת הדין שיזמנו עמו, כן מבואר בגמ' שם, וכ"כ סמ"ג (עשין כז) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ז) בשם בה"ג.

קפ"ח. בגמ' (מו, א): "עד היכן ברכת הזומן? רב נחמן אמר: עד נברך; ורב ששת אמר: עד הזון". רש"י (ד"ה עד היכן) פירש עד היכן ברכת הזימון הנאמרת בשלושה, שאם הם שניים, לא אומרים אותה. והתוס' (שם ד"ה עד היכן) הקשו עליו, שהרי ברכת הזון מן התורה, ואיך יחיד ייפטר ממנה. ועוד הקשו על פירושו כמה קושיות,

קפ"א. הרשב"א סובר שאין די בכוונה לאכול יחד, אלא צריך שיאכלו בפועל, והירושלמי מסתפק אם צריך כזית או אפי' פחות מכך.

קפ"ב. לדעת רבינו, דווקא כשהשניים נחוצים לצאת, חייב האחד להפסיק סעודתו לענות להם, אבל אם אינם נחוצים, אינו חייב. וכ"כ רס"ג (עמ' קו) ורא"ה (מה, ב), וכן משמע מדברי האו"ז (ח"א סי' קפז) בדעת רה"ג ור"ח. אולם, מהריטב"א (הל' ברכות פ"ה, כה) משמע שמזמנים עליו בכל עניין, גם כשאנם נחוצים לצאת. וכן נראה מכמה ראשונים שכתבו דין זה בסתמא, ומשמע שבכל עניין מזמנים עליו. ועי' ביה"ל (ד"ה שאכלו) שנשאר בזה בצ"ע, וכתב שכו"ע ממידת דרך ארץ צריך להפסיק.

קפ"ג. רבינו יונה (על הרי"ף לג, א ד"ה ואין) כתב שהאחד חייב להפסיק סעודתו לענות לשניים, וכ"כ המרדכי (סי' קנט) בשם ר"ח, והרא"ש (פ"ז סי' ז) והטור (ר, א) בשם הראב"ד, וכ"ד רבינו. ורש"י (שם ד"ה אחד) פירש שצריך להפסיק משום דרך ארץ, ואינו חייב מן הדין. וכ"כ הרי"ד, הר"י מלנויל והנימוק"י (שם), וכ"כ המאירי (שם) בשם גדולי הרבנים. וכ"ד סי' ההשלמה, הביאו

ברכת המוציא ולא נטילת ידים⁴⁰⁹, אבל אוכל והולך, ואחר כך יברך ברכת המזון. ואפילו אם נמלך אחר כן שלא יאכל, מאחר שהיתה כוונתו בשעה שהפסיק לחזור ולאכול, לא יצא בברכה זו שברכו חבריו קפ"ט.

והראב"ד ז"ל כתב דלכל⁴¹⁰ הברכה צריך להפסיק, ויוצא בה ידי⁴¹¹ ברכה על מה שאכל, ואם ירצה לאכול עוד⁴¹², צריך נטילת ידים והמוציא, כיון שנתחייב בזימון⁴¹³, דמיכל וברוכי בהדי הדדי לא אפשר, ואיך יתכן שיאכל באמצע הברכה, כי הזימון אחת מהברכות של⁴¹³ ברכת המזון הוא, ואיך יברך ברכה אחת, ואחר כך ישלים ברכתו. וכתב הרשב"א ז"ל (מה, ב ד"ה ולענין), ונראין הדברים קפ"א.

והר"י⁴¹⁴ משולם ז"ל קפ"ב (ס' ההשלמה מה, ב) כתב על הראב"ד ז"ל, דכבוד הרב מונח במקומו, דנהגו העם⁴¹⁵ להיות אחד⁴¹⁶ מפסיק עד נברך, וחוזר ואוכל בלי⁴¹⁷ נטילת ידים⁴¹⁸ ובלוי⁴¹⁹ המוציא. וטעמא דמלתא, משום דהא דאמרינן⁴²⁰ אחד מפסיק לשנים, לדעתו קאמרינן⁴²¹, ולא בעל כרחו קפ"ב, שדרך⁴²² ארץ הוא שיפסיק⁴²³ מדעתו, ולא⁴²⁴ הוא הפסק אותו הזמון שיהיה מדעתו⁴²⁵. ולא⁴²⁴ גרע מיוצא לשוק, שאין צריך⁴²⁶ לעמוד עמהן אלא⁴²⁷ עד נברך לרב⁴²⁸ נחמן ועד הזן לרב ששת, הכא נמי לא שנה. אבל שנים אין מפסיקין לאחד, שעל כרחו צריך

410. דלכל: ב ג ד דכל 411. ידי: ג ד ידי חובת 412. ירצה לאכול עוד: א ירצה לאכול ג ד ירצה עוד לאכול ה רצה לחזור ולאכל 413. מהברכות של: א מהברכו"ג ד מברכות 414. והר"י ב והרב ר' 415. דנהגו העם: ה ונהגו עלמ 416. אחד: ה האחד 417. בלי: א ב ה בלא 418. נטילת ידים: ג ד נטילה 419. ובלוי: א ולא ב ה ובלא 420. דהא דאמרינן: ה דקא אמרי' 421. קאמרינן: ב קאמרי 422. שדרך: ג ד מדרך 423. שיפסיק: א להפסי' 424. ולא... ולא: ג ד דלא 425. שיהיה מדעתו: ב שיהיה מדעת ה שיהיה מדעתו 426. שאין צריך: א ג ד שאינו צריך ה שצריך 427. אלא: ג ד ה חסר 428. לרב: ה לדעתו ולא בעל כרחו לרב

שמשמע שאפי' חזר ואכל, ממשיך מברכת הארץ. וכ"כ המרדכי (סי' קסג) בשם בה"ג ור"י, וכ"כ ס' הפרנס (סי' תא), ושכ"ד בה"ג. ולכאורה בבה"ג לפנינו משמע כהבנת רבינו יונה והרא"ש.

קצ. בכלבו נוסף: על כרחו הפסיק אכילתו בזמון. קצא. דברי הראב"ד נזכרו גם ברא"ש (שם). הרשב"א הביא סברא נוספת לשיטת הראב"ד, שיש כאן עקירה, כמו בני חבורה שיעצו לקראת חתן וכלה, ראה פסחים (קא, ב). וכתב שכ"ד רה"ג. וע"ע ביה"ל (ר"ה לחזור).

קצב. וכ"כ בשמו המאורות והמתחם (שם). וכ"כ הבי"ר (ר, ב) בשם רבינו ור' משולם, וכתב: "ולענין הלכה, כיון דה"ר יונה, והרא"ש, ובה"ג, ושבה"ל, וה"ר משולם מסכימים לדעת אחת, הכי נקטינן. ועוד דהוי ספק בברכות דרבנן ולהקל". וכ"פ בשו"ע (שם). קצג. ראה לעיל הערה קפג.

וביאר שמדובר באחד המפסיק לענות לזימון לשניים, מתי רשאי לחזור לאכול. וכן פירש הרא"ש (פ"ז סי' יב). ראשונים רבים פסקו כדעת רב נחמן, שברכת הזן אינה חלק מהזימון, מהם: רי"ף (לד, א), הביאו רבינו, בי"ר (רב, ב) בדעת הרמב"ם (פ"ב, א; פ"ה, ב), רשב"א (מו, ב) בשם הגאונים, והסכים לדבריהם, ראבי"ה (ח"א סי' קנד) ואו"ז (ח"א סי' קצא), וכתבו שכ"ד ר"ח, וכ"פ השו"ע (ר, ב). ומאידך, ראשונים רבים פסקו כרב ששת, שברכת הזימון כוללת את ברכת הזן, מהם: בה"ג (עמ' עט), הביאו רבינו, סידור רס"ג (עמ' קו), מחז"ו (סי' ס), רבינו יונה (על הרי"ף לד, א), רא"ש (פ"ז סי' יב) וסמ"ק (סי' קט). וכ"פ הרמ"א (שם).

קפ"ט. כ"כ רבינו יונה (על הרי"ף שם ד"ה ולענין) בשם בה"ג, וכ"א ברא"ש (פ"ז סי' יב) בשמו, והובא להלכה ברמ"א (ר, ב). וע"ע הגה"מ (פ"ז אות ט) בשם ר"י,

להמתין אותן, שאינו רשאי להפקיע הזימון מהם, ולא ממנו. ורב האי ז"ל כתב⁴²⁹ שהוא מברך לעצמו בלא זימון, ויוצא קצד⁴³⁰:

(ג) ועוד אמרו ז"ל (נ, א), שלשה שאכלו כאחד, וקדם אחד מהם וברך, הם יוצאין בזמון שלו, והוא אינו יוצא בזמון שלהם. כלומר, אף על פי שברך, הוא נגרר להצטרף עמהם, אחר שהם רבים ממנו. ומוציא אותם מזמון, כיון שלא ברכו עדיין. אבל הוא אינו יוצא בזמון שלהם, כיון שברך, לפי שאין⁴³¹ זמון למפרע קצד.

שלשה שאכלו כאחד (מה, ב), ויצא אחד מהם לשוק, קורין לו ומזמנין עליו קצד. כלומר, מודיעין לו שיכוין להצטרף עמהם, ויענה ממקומו שהוא שם. והוא שישמע משם דברי המברך בביאור קצד.

וכתב רבינו האי גאון ז"ל בשם רבוותא, דהני מילי כגון שפתחו של בית לשוק, והוא יושב כנגדו, קורין לו⁴³² ושומע קולן⁴³³ ומזמנין קצד⁴³⁴, עכ"ל.

וכשיגמור⁴³⁵ מלאכתו, יבא הביתה במקומו⁴³⁶ שאכל, ויברך ברכת המזון לעצמו, שלא יצא

429. ורב האי ז"ל כתב: א ג ד וכתב ר' האי ז"ל ב ורב' האי כת' 430. ויוצא: ה ויצא 431. לפי שאין: ג ד דאין 432. לו: ג ד חסר 433. קולן: ב ג ה קולו 434. ומזמנין: ה של המברך ומזמנין 435. וכשיגמור: ב ומשיגמור 436. במקומו: ב ה למקומו

המאירי (שם) בשם גדולי המפרשים, וכ"מ בס' המאורות (שם) בשם הראב"ד, בריטב"א וברבינו מנוח (שם). השו"ע (שם) כתב שצריך שיענה, ונחלקו האחרונים בכונתו. הברכ"י (שירי ברכה ס"ק ב) כתב שחייב לענות, וזה שונה מריש ס"ר, שגם אם לא עונה מצטרף, כיון שכאן אינו עומד עמהם, וכ"פ המשנ"ב (ס"ק ו). והא"ר (ס"ק ב) כתב שזה רק לכתחילה, ובכל אופן מצטרף, ואין לחלק אם נמצא עמהם או לא.

קצד. דברי רה"ג לא הובאו בכלבו. ונראה שרבינו הביאם מהרשב"א (מה, ב ד"ה אמר), וכ"ה בתשובותיו (ח"ז סי' תקלא), והובא בב"י (קצד, ב) בשמו. וכ"כ בשם רה"ג: נימוק"י, רשב"ץ (שם), ס' השלחן (הל' סעודה שער ו) וס' הפרדס (שער י'). וכ"ה באשכול (כו, א) בשם רבנן, ובס' אהל מועד (שער הברכות דרך ז נתיב ג) בסתם. וכע"ז כתב המאירי (שם) בשם יש מי שאומר, והביא דעה חולקת שא"צ שיראו אלו את אלו. המשנ"ב (ס"ק ח) פסק שצריך לעמוד כנגד הפתח ובסמוך, וכדעת רה"ג.

קצד. דעת רה"ג לא הובאה בכלבו. הבי"י (שם) הביא דברי רה"ג בשם הרשב"א, וכתב שנראה שהגאון לא איירי אלא כשהדרב נחוץ לו לצאת ואי אפשר לו להתעכב, אבל היכא דאפשר לו להתעכב, גם לדברי הגאון אינו רשאי לברך ולצאת לשוק עד שיגמרו השניים ויזמן עמהם. השו"ע לא הביא דברי רה"ג, ומשמע שאינו סובר כמותו, אבל הבי"ח והמג"א הסכימו לסברת רה"ג, שחייב הזימון חל רק כשהלושה מסיימים סעודתם. ועי' משנ"ב (ס"ק ה) שכתב שהעיקר כשו"ע, אך במקום הפסד וכד', ניתן לסמוך להקל כרה"ג.

קצה. רמב"ם (פ"ה, יד), טוש"ע (קצד, א).

קצו. רמב"ם (שם, יג), טוש"ע (שם, ב).

קצז. בגמ' (שם) נאמר שקוראים לו והוא עונה. מפשט לשון רש"י משמע שהוא צריך לענות לזימון, וכ"כ רבינו יונה, רא"ש (שם), ועוד ראשונים. ויש שפירשו שצריך שייתן דעתו להצטרף עמהם, אבל אין ענייתו מעכבת (ועונה, הכוונה נותן דעתו והסכמתו להצטרף). כ"כ

אלא מן הזמון קצט. מיהו אם נשתהה שם עד גמר הברכה⁴³⁷ וכיון לכו לצאת, יצא ידי הכל, ואינו⁴³⁸ צריך לחזור ולברך⁷¹.

והני מילי דאמרינן שיענה ממקומו, לשלשה, אבל לעשרה, אחר שמזכירין⁴³⁹ השם, צריך לבא ולישב במקומו עם המברכין יחדו, כדכתיב⁴⁴⁰ (תהלים סח, כז) במקהלות ברכו אלהים^{71א}:

(T2) שתי חברות (ג, א) שאוכלות בבית אחד, בזמן שרואות⁷² זו את זו, מצטרפין. ואם לאו, אלו⁴⁴¹ מזמנין לעצמן, ואלו מזמנין⁴⁴² לעצמן. ואם יש שמש ביניהן, השמש מצרפן, אף על פי שאין⁴⁴³ רואין אלו את אלו^{71ב}. והוסיף הרמב"ם ז"ל (פ"ה, יב), וצריך שישמעו כולן דברי המברך בביאור^{71ב}.

ובה"ג (עמ' פד) כתב⁴⁴⁴, שאפילו אוכלין בשני בתים, השמש מצרפן. ומפרש כי מה שאמרו בבית אחד, לאו דוקא, דהוא הדין לשני בתים, אם מקצתן רואין אלו את אלו או שמש אחד ביניהם. והאי דנקט בית אחד, אורחא דמלתא נקט. וכן מצינו בירושלמי (פ"ז ה"ה נה, ב), רבי ברכיה מוקים⁴⁴⁵ לאמוראה על תרעיה מציעא⁴⁴⁶ דבי⁴⁴⁷ מדרשא, ומזמנין אלין לאלין^{71ב}.

ואם רשות הרבים מפסקת ביניהם, נראה לכאורה שאין מצטרפין בשום ענין⁷¹:

437. הברכה: א ב ג ד המלאכה 438. ואינו: ה ואין 439. שמזכירין: א שמזכירי את 440. כדכתיב: ב דכתי' ה שני' 441. אלו: ב אין 442. מזמנין: א חסר 443. שאין: א ב ה שאינן ג שאין אומרים 444. כתב: ב ז"ל כת' 445. מוקים: ה מוקי 446. תרעיה מציעא: ב ה תרעא מציעאה 447. דבי: א ג ד בבית

רד. כן מוכח מדברי הגמ' (ג, א) במעשה דריש גלותא. וכ"כ תוס' (שם ד"ה שמש), סמ"ג (עשין כז), מכתם, מאירי, נימוק"י, רשב"ץ (ג, ב), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ז קמח ע"ג) וס' הפרדס (שער י), ונפסק בשו"ע (שם, ג).

רה. לשון רבינו יונה (על הרי"ף לז, סוע"א). וכ"כ הרא"ש (פ"ז סי' ל) בשם בה"ג ור"ח, וכ"כ תוס' (ג, ב) ד"ה שמש), מאורות, מכתם, מאירי, נימוק"י (שם), ועוד פוסקים, והביאו דברי הירושלמי, ונפסק בטוש"ע (שם, א). וע"ע רמב"ן (פסחים פה, ב) דמשמע שסובר שלפי תלמוד דידן לא מועיל צירוף שני בתים כלל, ונסתפק בזה בדעת הירושלמי. וראה גם שו"ת משכנות יעקב (או"ח סי' עה) שהרמב"ם והרי"ף שלא הביאו דברי הירושלמי, משמע שלא סוברים שמועיל צירוף בשני בתים. אבל מרבינו מנוח (פ"ה, יב) משמע שהרמב"ם מודה לזה, אלא שהביא הדברים כפי שנזכרים במשנה לפנינו. וכ"כ המעשה רוקח (שם) מדנפשיה.

רו. לשון רבינו יונה (שם, ב), הובא בב"י (שם), ונפסק בשם יש מי שאומר בשו"ע (שם).

קצט. רמב"ם (שם), רמב"ן (פסחים פה, ב), שו"ת הרשב"א (שם), מאירי (שם) בשם י"א, משנ"ב (ס"ק ז-ח). וע"ע רבינו יונה (על הרי"ף לז, א ד"ה ומפני), הובא לקמן (סי' לה), שכתב שהם יצאו ידי חובת זימון, אך הוא לא, שהרי לא נתכוון לצאת.

ר. שו"ת הרשב"א (שם). הובא במשנ"ב (ס"ק ח) בשם האחרונים.

רא. בגמ' (מה, ב) נחלקו מר זוטרא ורב אשי אם יש להחמיר בזה בזימון בעשרה, ומסקנת הגמ': "והלכתא כמר זוטרא (=שפסק לחומרא). מאי טעמא - כיון דבעי לאדכורי שם שמים, בציר מעשרה לאו אורח ארעא". וכ"פ הרמב"ם והטוש"ע (שם). וע"ע הגה"מ (שם) אות כ) שכתב שכך פסק מורו (=המהר"ם), ודלא כתוס' שכתבו שאין חילוק בין שלושה לעשרה (ואפשר שלא גרסו בגמ': "והלכתא").

רב. בגמ' ובפוסקים כתוב שמספיק שמקצתן יראו אלו את אלו.

רג. נפסק ברמב"ם (פ"ה, יב) ובטוש"ע (קצה, א).

(לז) שלשה בני אדם (נ, א) שבאו משלשה חבורות, ⁴⁴⁸ אין רשאים ליחלק. והוא שבאו משלשה חבורות ⁴⁴⁸ של שלשה שלשה בני אדם ⁴⁴⁹. כלומר ⁴⁵⁰, שכל אחד חייב ⁴⁵¹ בזימון במקומו, וכיון שכן, לא נסתלק הזמון מהן, וכשפגעו עכשיו זה את זה, אין ⁴⁵² רשאים ליחלק, ומזמנין כלן יחדו, כדי שיפטרו מן הזמון ⁴⁵³.

והתלמוד (שם, ב) מדקדק על זה ואומר ⁴⁵³, אמר רבא לא אמרן אלא דלא אקדימו הנך ואזמינו עלייהו, אבל אקדימו הנך ואזמינו עלייהו, פרח זמון מהני.

⁴⁵⁴ יש מפרשים ⁴⁵⁴ שכך פירושה של מימרא זו ⁴⁵⁴, לא אמרן שאין רשאים ליחלק, אלא כשלא זמנו עם בני חבורתם, שלא נסתלק הזמון מהם, אבל אם כבר זמנו עם בני חבורתם, נסתלק הזמון מהם, ושוב אין מזמנין ⁴⁵⁵.

ואין זה הפירוש נכון, שאם זמנו עם בני חבורתם, מה בא זה ⁴⁵⁵ ללמדנו, שאין מזמנין פעם אחרת ⁴⁵⁶, פשיטא שאין לאכילה אחת אלא זמון אחד ⁴⁵⁷.

⁴⁵⁷ לפיכך ⁴⁵⁷ פירש רבינו יהודה ⁴⁵⁷, כגון שבאו אלו שלשה, ונפטרו משלשה חבורות, והניחו בכל חבורה וחבורה ⁴⁵⁸ שלשה, ואלו שהניחו זמנו לעצמן, או שלא היו בכל חבורה וחבורה רק שלשה ⁴⁵⁸, והלך האחד ונשארו השנים, ובא אחד ואכל כזית ונצטרף עם השנים וזמנו עמו. אף על פי שעדיין לא זמנו אלו ⁴⁵⁹, אלא שהלכו ⁴⁶⁰ לדרכם, כיון שזמנו בני ⁴⁶¹ חבורתם, נסתלק הזמון מהם, שהרי אינן ⁴⁶² יכולין לזמן עם בני חבורתם, שכבר זמנו, ואין לזמן ⁴⁶³ על אכילה

448. אין... חבורות: ב חסר 449. בני אדם: ה חסר 450. כלומר: ג ד פי' 451. אחד חייב: ב א' וא' חייב ה אחת חייבת 452. אין: ב אינם ה אינן 453. ואומר: ה חסר 454. של מימרא זו: א ג ד חסר 455. זה: ה חסר 456. אחרת: ב אחד 457. לפיכך: ג ד ולכך 458. שלשה... בכל חבורה וחבורה רק שלשה: ב ג... רק שלשה בכל חבורה וחבורה ה חסר 459. אלו: א ג ד חסר 460. שהלכו: א ג ד הלכו 461. בני: ג ד עם 462. אינן: ב אין 463. לזמן: ה מזמנין

לזמן שוב, גם אם יאכלו עוד יחד, שכבר נפטרו מזימון בפעם הראשונה, וכ"כ רבינו יונה והרא"ש (שם). והב"ח (שם) כתב שלדעת התוס' (שם) והרמב"ם (פ"ה, יא) אם רצו יכולים לזמן. והט"ז (ס"ק ז) והגר"א (ס"ק יט) ביארו דעת התוס', שדווקא אם אכלו אח"כ יחד רשאים. וע"ע נחלת צבי (ס"ק ה) שאף לתוס' אינם רשאים לזמן שוב. הטוש"ע (שם) פסקו כרש"י ודעימיה.

ריב. הרא"ש (שם) כתב שכן הקשה רבינו יהודה, ויישב קושייתו דקמ"ל שאפי' חזרו ואכלו, אינם חוזרים ומזמנים על מה שאכלו, כיון שזימנו על תחילת הסעודה.

ריג. רבינו יהודה מפר"ש.

רז. רמב"ם (פ"ה, יא), טוש"ע (קצג, ה).

רח. ופרש"י (שם ד"ה שלשה) שחייבים לזמן ואינם רשאים ליחלק, שכבר הוקבעו, ואפילו לא אכלו אלו השלשה משנצטרפו יחד, שכבר גמרו סעודתן עם הראשונים. וכ"כ אר"ז (ח"א סי' רג), רבינו יונה (שם), רמב"ן, ר"י מלוניל, מכתם, ריטב"א, רשב"ץ (נ, א), וכן משמע לשון הרמב"ם (פ"ה, יא), וכ"פ הטוש"ע (שם).

רט. מכאן עד סוף הסי' מרבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה אמר וד"ה ומפני).

רי. תוס' (נ, א ד"ה אבל).

ריא. מלשון רש"י (שם, ב ד"ה אבל) משמע שאינם רשאים

אחת שתי פעמים, וכיון שכן, גם הם אינן⁴⁶⁴ מזמנין. ולשון עליהו⁴⁶⁵, אינו רוצה לומר עמהם, אלא שחבריהם זמנו במקומן על עצמן, ובא ללמד שאף על פי שאלו השלשה לא זמנו, נסתלק הזמון מהן, כיון שזמנו בני החבורה יד.

והר' יונה ז"ל (על הרי"ף לז, א ד"ה ומפני) פירש, כגון שלשה⁴⁶⁶ בני אדם שנפטרו משלשה חבורות משלשה⁴⁶⁷ בני אדם, ויצא לשוק אחד מכל חבורה⁴⁶⁸, והשנים הנשארים⁴⁶⁹ מכל החבורה קראו לזה השלישי שיצא לשוק וזמנו עליו, והוא ענה⁴⁷⁰ ממקומו⁴⁷¹, כמו שכתבנו למעלה (סי' לג). נמצא שאלו השנים שעמדו במקומן יצאו ידי זמון, אבל לא השלישי, אף על פי שענה ממקומו, כיון שלא בא אצל⁴⁷² חבריו⁴⁷³. ובא ללמד, שאף על פי שאלו השלשה לא יצאו ידי זמון, אם פגעו⁴⁷³ זה את זה אחרי כן⁴⁷⁴, אין⁴⁷⁵ יכולין לזמן, שהרי נסתלק מהן הזמון כשזמנו עליהן בני חבורתן, כי בהפרדם נסתלק מהם שם שלשה, ועל ידי שזמנו עליהם⁴⁷⁶ הראשונים, נסתלק מהם שם זמון, ואף על פי שחוזרין אחר כן לכלל שלשה, אין⁴⁷⁷ יכולין לחזור לכלל זמון.

עוד כתב הר' יונה⁴⁷⁸ (שם), כי לכאורה משמע שאפילו⁴⁷⁹ אכלו לאחר שזמנו עליהם⁴⁸⁰ כל אחד ואחד, ואחר כן פגעו שלשתן זה את זה⁴⁸¹, שאין מזמנין, אחר שלא נועדו יחד לאכול. ואף על פי שדבר פשוט הוא⁴⁸² שאם אכלו שנים בהזמנה אחת ולבסוף בא שלישי ואכל כזית, שמצטרף⁴⁸³ לזמן⁴⁸⁴ עמהם⁴⁸⁵, זהו מפני שכבר נועדו השנים מתחלה, ולפיכך זה נגרר עמהם⁴⁸⁵, אבל כאן שלא נועדו כלל, לא השנים ולא השלשה, אין נגררין זה עם זה לזמן, אף על פי שלא יצאו⁴⁸⁶ ידי זמון מהאכילה הראשונה שאכלו עם חבריהם, כי פרח מהן הזמון אחר שנפטרו חבריהן מהזמון עליהם⁴⁸⁷ יד.

(ל) וכמה⁴⁸⁸ אכלו⁴⁸⁹ שחייבין לברך ברכת המזון, ומה אכלו⁴⁹⁰ שיצטרפו לזמון

464. אינן: א ב אין 465. עליהו: ה עליהן 466. שלשה: א ב ג ד בג' 467. משלשה: ב מג' ג'
468. חבורה: א ג ד בני החבורה 469. הנשארים: ה נשארו 470. ענה: ה עונה 471. ממקומו: א ב ג ד
במקומו וכן בסמוך 472. אצל: ב ה אל 473. פגעו: א ג ד פגע 474. אחרי כן: א אח"כ 475. אין: ב
אינם ה אינן 476. עליהם: ב חסר 477. אין: א ג ד ה אינן 478. יונה: ג ד יונה ז"ל 479. שאפילו:
א כי אפי' 480. עליהם: ה עליהם הראשונים 481. את זה: ד בזה 482. הוא: ה חסר 483. שמצטרף:
ה מצטרף 484. לזמן: א ג ד חסר ב לזמון 485. זה נגרר עמהם: א זה עמהם ב לא נגרר עמהם ה עמהן
486. יצאו: ב יצא 487. עליהם: ה עמהן 488. וכמה: ה כמה 489. אכלו: ג ד יאכלו 490. אכלו: ג
ד ה יאכלו

יד. כפירוש זה כתב תוס' ר"י שירליאון (שם) בשם רבו, וכ"כ רמב"ן וריטב"א (שם), וכ"כ ס' המכתם (שם) בשם תוס', וכ"ה ברא"ה (מה, ב) ובריטב"א (הל' ברכות פ"ז, יב), וכ"פ השו"ע (שם, ו).
רטו. ראה לעיל סי' לג והערה קצט שדעת ר"ה פ' שיוצא ידי זימון כשעונה עמהם, ודלא כרבינו יונה.
רטז. ראה גמ' (מז, א) וטוש"ע (קצז, א).
ריז. עליהם - בכלבו: על ידם.

כתב הרי"ף⁴⁹¹ ז"ל ר"ח (לו, ב), דאם⁴⁹² אכל כזית, חייב לברך⁴⁹³ מדרבנן, דקרא⁴⁹⁴ אסמכתא בעלמא הוא ריט⁴⁹⁵.

ואית⁴⁹⁶ דאמרי דלענין זמון שלשה הוא דקאמר⁴⁹⁷ דבעינן כזית, לדעת המצריכין⁴⁹⁸ להיות שלשה אוכלי פת. אבל לזמון עשרה, דסגי בירק או בשתיה⁴⁹⁹, לא בעינן⁵⁰⁰ כזית לאותן שהם יתרים שם על שבעה, אבל לאותן השבעה⁵⁰¹, לא מצטרפי⁵⁰² אלא בכזית פת. ואיכא נמי למימר דהתם נמי⁵⁰³ דכזית פת לא בעינן, מיהו כזית ירק⁵⁰⁴ או רביעית יין בעינן⁵⁰⁵.

וכתב הרי"ף⁵⁰⁵ ז"ל (לה, ב), דכי לא בעי⁵⁰⁴ שיאכל כזית⁵⁰⁷ דגן, הני מילי לענין אצטרופי לגבי רכא⁵⁰⁸ עשרה, אבל להוציא אחרים ידי חובתן, בעינן שיאכל כזית דגן. וכן נמי אמרינן

491. הרי"ף: א ב ה הרי"ף 492. דאם: ג ד שאם 493. לברך: ה לברך ברכת מזון 494. דקרא: א ה וקרא 495. הוא: ב ה חסר 496. ואית: ה ואיכא 497. דקאמר: ג דקאמר ה דקאמר⁴⁹⁸ המצריכין: ה המחייבין 499. או בשתיה: ב חסר 500. בעינן: א בעי ב ה בעי ג בענן 501. השבעה: ג ד הו' 502. לא מצטרפי: ב לא מצטרפין ה אין מצטרפין 503. נמי: ה ב נהי 504. או... בעי: ג חסר 505. הרי"ף: ב הרי"ף פ ה הרי"ף 506. בעי: א ה בעי ב בעינן 507. כזית: ב כזית ירק 508. לגבי: ב למנין

הרי"ף (וצ"ע, שרבינו כתב בדעת הרי"ף שחייב מדרבנן), ראבי"ה (ח"א סי' קכט), רשב"א (מט, ב), ועוד. וע"ע יראים (שם) שסובר שבחצי זית חייב מדרבנן, וזה שלא כדעת כל הפוסקים, שסוברים שרק מכזית מתחייב מדרבנן או מן התורה. וראה גם ספר החינוך (מצוה תל) שכתב שיש מרבותינו הסוברים ששיעור חיוב מן התורה בכביצה, וכ"ד רבינו יונה (על הרי"ף יב, א) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ז). ועי' ביה"ל (קפד, ו ד"ה כזית).

רכ. הבי' (קצו, ב) הביא בשם המרדכי (סי' קעג) שאותם שלושה שמצטרפים לעשרה, צריכים לשתות רביעית או לאכול כזית. ובשם הכלבו הביא ש"א שא"צ כזית או רביעית, אך סיים שאפשר שא"צ פת, אבל כזית או רביעית צריך, וכפי שכתב כאן רבינו. וכדעת הי"א שא"צ כזית, כן כתב ר' אליהו מלונדריש (מח, א). השו"ע (קצו, ב) פסק שצריך כזית או רביעית, והגרא (ס"ק ב) הוכיח מלשון הגמ': "עלה של ירק" שא"צ כזית. ועי' ביה"ל (ד"ה כזית ירק) שהביא דעת הגר"א, וכתב שכן מוכח מהרא"ה (מח, א) ושבה"ל (סי' קנב), אך כתב שצ"ע אם אפשר להקל נגד פסק השו"ע, שכ"ד פוסקים רבים, עי"ש.

רכא. לגבי - ברי"ף ובכלבו: לבי.

ריח. הרי"ף פסק כת"ק, ולא כתב אם החיוב מדרבנן או מן התורה. ועי' בהערה הבאה.

ריט. במשנה (מה, א): "עד כמה מזמנין? עד כזית; רבי יהודה אומר: עד כביצה". וכתבו התוס' (מט, ב ד"ה עד) שאע"פ שהמשנה עוסקת בזימון, ה"ה חיוב בהמ"ז בלא זימון. ולענין הלכה, הסכמת הפוסקים שהלכה כת"ק (דהיינו ר"מ), וכ"פ הרמב"ם (פ"א, א) והטוש"ע (קפד, ו). ובגמ' (מט, ב): "אביי אמר... הכא בקראי פליגי, רבי מאיר סבר: ואכלת - זו אכילה, ושבעת - זו שתיה, ואכילה בכזית. ורבי יהודה סבר: ואכלת ושבעת - אכילה שיש בה שביעה, ואיזו זו - כביצה". וכתבו התוס' (מה, א ד"ה עד; מט, ב ד"ה ר"מ; פסחים מט, ב ד"ה ואכלת) שקרא אסמכתא בעלמא הוא, ומן התורה חייב רק כששבע. וכ"ד רוב רבותינו הראשונים, מהם: בה"ג (עמ' פה), רש"י (כ, ב ד"ה שיעורא; מח, א ד"ה עד), רמב"ם (שם; פ"ה, טז), ר"ת (הובא ביראים סי' כד), ר"י מלוניל (מח, א; סוכה כו, ב), סמ"ג (עשין כז), סי' המנהיג (עמ' ריט) ורא"ש (פ"ז סי' כא וכד), וכ"פ הטוש"ע (קפו, ב; קצו, ד). ויש שכתבו שחייב מן התורה בכזית. כ"ד הראב"ד (בהשג' על הרמב"ם פ"ה, טז; בהשג' על המאור יב, א מהספר; שו"ת תמים דעים סי' רמ), היראים (שם), הרמב"ן (מלחמות ה' פרק ג), וכתב שכ"ד

בגמרא (מח, א) גבי עובדא דינאי מלכא, שמעון בן שטח דעבד⁵⁰⁹, לגרמיה הוא דעבד, דתניא להוציא⁵¹⁰ אחרים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן רכב.

ויש מן הגאונים ז"ל רכב שכתבו⁵¹¹, דלאפוקי אחרים⁵¹² שאכלו ושבעו⁵¹³, בעינן שיאכל וישבע כמו כן⁵¹⁴, ולא יוציאם באכילת כזית⁵¹⁵, דלא אתי דרבנן ומפיק דאורייתא⁵¹⁶.

ורבינו יצחק הזקן רכב ז"ל אומר⁵¹⁷, שאפילו אחרים⁵¹⁸ שאכלו רכה⁵¹⁹ כדי שביעה, מוציא. לפי שמן הדין היה שאפילו מי שלא אכל יוציא⁵²⁰ הרבים ידי חובתן, שכל⁵²¹ ישראל ערבים זה לזה, אלא שברכת הנהנין אינו יכול לברך עד שיהנה, וכאן כיון שנהנה ונתחייב בברכה דרבנן, פוטר את האחרים, ואפילו אותן שאכלו ושבעו, לפי שכל ישראל ערבים זה לזה רכב ע"כ⁵²². וכן⁵¹⁸ דעת הר"ש⁵²³ ז"ל (רש"י מח, א ד"ה עד שיאכל), שמוציא אף מי שאכל ושבע וחייב⁵²⁴ מן התורה. וכן נמי פסקו הר"ז (המאור יב, א) והרשב"א ז"ל רכב (מח, א ד"ה הא).

⁵²⁵ והרי"ף ז"ל (שם) כתב, דוקא לבי רכב עשרה הוא⁵²⁵ דמצטרפי אוכלי ירק או שותי יין⁵²⁶, אבל לגבי שלשה לא⁵²⁷ מצטרף, אלא אם כן אכל כזית דגן. ונוכל לומר⁵²⁸ שאם אכל כזית

509. דעבד: ב ג ה חסר 510. להוציא: ב להוציא את 511. ויש מן הגאונים ז"ל שכתבו: ב וכתבו קצת מהגאונים ה וכתבו קצת מן הגאונים 512. אחרים: א ג ד אחרים ידי חובתן 513. שאכלו ושבעו: ה ששבעו 514. כמו כן: ב ה חסר 515. כזית: א ב ג ד כזית דגן 516. דאורייתא: ב ה חסר 517. אומר: ב אמ' 518. שאכלו... וכן: ב ה וכו' כמו שכתוב למטה ר' ביאורים 519. שאכלו: ה שלא שאכלו 520. יוציא: א מוציא 521. שכל: ב ג ד ה לפי שכל 522. ע"כ: ג ד חסר 523. הר"ש: ב הר"ם (להלן) ג ד הרשב"א 524. וחייב: ב ה שחייב 525. והרי"ף... הוא: ב ה ועל מה שכת' הרי"א פ' ז"ל על הא דאמרין ג ד והרי"ף כתב דוקא לבי עשרה הוא 526. או שותי יין: ב או שותי יין דוקא לגבי עשרה ה ושותי יין דוקא לגבי עשרה 527. לא: א ג ד אין 528. ונ"ל: ב ה נוכל לומר

רכו. כעין טעם זה כתבו הרא"ה (מה, ב ד"ה תניא) והריטב"א (מה, ב; מח, א). והמרדכי (סי' קעד) כתב בשם ר"י שבהמ"ז דומה למצה וקידוש, שאפשר להוציא בהן אחרים, כיון שהן חובה, ומה שצריך לאכול כזית פת - כדי שיוכל לומר "שאכלנו משלו". וכ"ה בתוס' (שם) בסתם. ולרש"י (שם) הטעם בזה משום שנקרא מחויב בדבר, ואין זה משנה אם מחויב מדרבנן או מדאורייתא (וקטן אינו מוציא מטעם שאינו נחשב בר חיובא).

רכז. רבינו יונה (על הרי"ף לה, ב ד"ה ובהא) הביא שתי הדעות ולא הכריע, והרמב"ם (פ"ה, טז; שו"ת סי' כד) נראה שסובר כבה"ג. ולמעשה, השו"ע (שם) פסק כר"י ודעימיה, אך לכתחילה כתב להחמיר, ע"ש. וכתב הבי"ד (קצו, ד) שנראה שבה"ג סובר שאינו מוציא האוכל כזית לאותו ששבע, דווקא כבהמ"ז, אבל בוימון מוציא.

רכח. לבי - בכלבו: לגבי.

רכב. הרא"ש (פ"ז סי' כא) כתב שיתכן שאפשר להוציא בזימון אם נתחייב במעין שלוש, וכ"ה בטור (קצו, ב). וכתב הפרישה (סי' ח) דהיינו דייסא, שהיא ממין דגן, אך לא שאר פירות שבעת המינים. אבל מהרמב"ם (פ"ה, ח) משמע שמוציא אחרים רק אם אכל פת, וכ"ד רס"ג (עמ' קה) וס' הבתים (הל' ברכות שער ו סי' יב), וכ"פ השו"ע (שם).

רכג. בה"ג (עמ' פה), הובא בתוס' (מח, א ד"ה עד). וכ"פ ההשלמה (כ, ב; מח, ב) והאורה (סי' מד).

רכד. הוב"ד ברבינו יונה (על הרי"ף יב, א). וכ"כ ראשונים נוספים (ולא ציינו שכ"ד ר"י הזקן), וכתבו בזה כמה טעמים, ע"י בהערה הבאה.

רכה. ר' שנו"ס. ככה"י ב ה לא הובאה עיקר לשון ר"י הזקן אלא לקמן ר' שנו"ס להלן הע' 608 ובכ"י ב הקדים וכתב שם: "שכחתי למעלה". כאן הבאנו את השוואת הנוסח למובא באותם כ"י שם.

תבשיל של⁵²⁹ דייסא או שאר מעשה קדרה, יהיה נחשב⁵³⁰ כמו כזית⁵³¹ דגן, אך הרמב"ם ז"ל (פ"ה, ח) כתב בפירוש שיהיו שלשתן אוכלי פת^{רכט}.

ירושלמי (פ"ז ה"ב נד, א), שנים שאכלו פת⁵³² ואחד⁵³³ ירק, מצטרף^{רל 534}.

ובספר⁵³⁵ היראים (סי' רנג) כתב, אדם⁵³⁶ שאכל ולא שתה, אינו⁵³⁷ חייב לברך אלא מדרבנן, דמן התורה⁵³⁸ אינו חייב⁵³⁹ עד שיאכל וישתה, דכתיב (דברים ח, י) ואכלת ושבעת וברכת, ושביעה זו היא שתיה^{רלא}. ודוקא אם צריך לו⁵⁴⁰ לשתות, אבל אם אין צריך לשתיה⁵⁴¹, לא אמרה תורה שישתה שלא לתאבון, וחייב לברך. הילכך לא שתה, והוא צריך לשתיה, וחבריו אכלו ושתו, אינו יכול להוציא אותן ידי חובתן⁵⁴², דאיהו⁵⁴³ מחייב⁵⁴⁴ מדרבנן, ואינהו מחייבי⁵⁴⁵ מדאורייתא, ולא אתי⁵⁴⁶ דרבנן ומפיק דאורייתא^{רלב}.

ואמרו ז"ל (מה, א) אכל⁵⁴⁷ טבל, ומעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו, ומעשר שני והקדש⁵⁴⁸ שלא נפדו, אין מזמנין עליו. וכתבו הגאונים ז"ל, מכאן אנו למדין שמי שאכל דבר של⁵⁴⁹

529. של: ב ה חסר 530. נחשב: ה חסר 531. כזית: ג ד זית 532. פת: א ב ג ד דגן 533. ואחד: ה
ואחד אכל 534. מצטרף: ה מצטרפין 535. ובספר: א ג ד בעל ספר 536. כתב אדם: ב כתוב אדם ג ד
כתב 537. אינו: ב אין 538. דמן התורה: ב ה דמדאורייתא 539. חייב: ב חייב אלא ג ד ה חייב לברך
540. לו: ה הוא 541. לשתיה: ג ד לשתות 542. ידי חובתן: ב ה חסר 543. דאיהו: ב דהוא ג דאינהו
544. דאיהו מחייב: ב דהוא מחויב ג דאינהו מחויב ד ה מחויב 545. מחייבי: ג מחויב ה חסר 546. אתי:
א אתו 547. אכל: ה חסר 548. והקדש: ב מההקדש 549. של: ה חסר

(מח, א ד"ה תשעה) כתבו שמהירושלמי עולה שמי שאכל ירק מצטרף גם בשלושה, וכ"כ עוד ראשונים בהבנת הירושלמי, וכ"כ רבינו לקמן בשם רבינו יונה. רלא. ראה גמ' (מט, ב).

רלב. דעת היראים הובאה בכמה ראשונים, מהם: שבה"ל (סי' קנד), ברכות מהר"ם (סי' כח), רשב"א (שו"ת ח"ז סי' תקלא), מרדכי (סי' קעז) ואגור (סי' רמב). אולם התוס' (מט, ב ד"ה ר"מ) כתבו שקרא אסמכתא בעלמא הוא, ואין חיוב לשתות כדי להתחייב בבהמ"ז מן התורה. וכתב הב"י (קצז, ד) שכ"מ מסתימת כל הפוסקים שלא כתבו סברא זו. והרמ"א (שם) הביא דעת היראים בשם י"א, וכתב שטוב להיזהר בזה לכתחילה, וכ"כ פוסקים רבים. וע"ע ב"ח, פר"ח ומר"ק (שם) שפסקו כיראים. וראה בא"ח (ש"ר, חוקת, אות ט) שפסק שאם אכל ושבע ולא שתה, והסתפק אם בירך בהמ"ז, שאינו חוזר ומברך. וכ"ה בחסד לאלפים (קפד ס"ק ב) ובכה"ח (ס"ק כו). ועי' הליכות עולם (ח"ב, חוקת, אות ד) שכתב שאין לחשוש לדעת היראים, וצריך לברך.

רכט. גם הרשב"א, הרא"ה והריטב"א (שם) כתבו שצריך דווקא פת, אולם המכתם (שם) כתב לבאר דעת הרי"ף (כפי סבר רבינו לבאר), שאפשר בדייסא וכיוצ"ב. ויש מקילים יותר, וסוברים שאפשר לצרף גם בירק, ואין חילוק בזה בין שלושה לעשרה. כן דעת ראב"ן (סי' קפד), ר"י (תוס' מח, א ד"ה תשעה), רוקח (סי' שלד), ראב"י"ה (ח"א סי' קכט), רא"ש (פ"ז סי' כא), רבינו יונה (על הרי"ף לה, ב) וסמ"ק (סי' קט). השו"ע (קצז, ג) פסק בסתם שצריך כזית פת, ובי"א כתב שאפשר בכזית דגן, ובי"א שאפשר בכזית ירק. ובסיום דבריו כתב דברי ההגה"מ (פ"ה אות ז) בשם מהר"ם, שאם יכולים להזיקו שיאכל כזית פת, מוטב. ואם אינו רוצה, לא יתנו לו לשתות ולא מאכל אחר. ואם אירע שנתנו לו, יזמנו עמו אף על פי שאינו רוצה לאכול פת.

רל. נח' הפוסקים בהבנת הירושלמי. הרשב"א (מה, ב ד"ה ולענין) והסמ"ג (עשין כז קי ע"ב) כתבו שבירושלמי מפורש כדעת הרי"ף, שהרי חכמים חולקים על רשב"ג שאמר שמצטרף, והלכה כחכמים. אבל התוס'

איסור, אינו⁵⁵⁰ מצטרף עם האחרים לזמן⁵⁵¹, וכן אם אכלו כולן דבר של איסור, אין מזמנין⁵⁵². אבל ודאי⁵⁵³ חייב כל אחד⁵⁵⁴ לברך תחלה וסוף, כיון שנהנה רל"ו.

והרמב"ם ז"ל (פ"א, יט) כתב שאינו מברך⁵⁵⁵ כלל, לא בתחלה ולא בסוף רל"ו. והגיה עליו הראב"ד ז"ל רל"ה (שם), ואמר⁵⁵⁶, טעה בזה טעות גדולה, שלא⁵⁵⁷ אמרו שאין מברכין, אלא⁵⁵⁸ שאין מזמנין, לפי שאין⁵⁵⁹ להם קבע לזמן⁵⁶⁰, אבל ברכה תחלה וסוף למה לא יברכו, הואיל ונהנו. והרשב"א ז"ל (מה, א ד"ה מתני') כתב⁵⁶¹, ולי נראה כדברי הרמב"ם ז"ל רל"ו.

ורבינו שמואל איש רומי רל"ו כתב⁵⁶² שאם היו אוכלים שלשה בני אדם יחדו⁵⁶³, והאחד אוכל פת של גוים⁵⁶⁴, והשנים נזהרים מלאכול ממנו⁵⁶⁵, שמצטרפין לזמון. אף על פי שאין השנים⁵⁶⁶ יכולין לאכול מפתו של שלישי, דהא שווהו לנפשיהו⁵⁶⁷ חתיכה דאיסורא, כיון שהשלישי יכול לאכול מפתן⁵⁶⁸, מצטרפין רל"ה.

550. אינו: ב אין 551. לזמן: ה לזימון 552. אין מזמנין: ג ד אינו מצטרף עם האחרים לזמן 553. ודאי: ה חסר 554. חייב כל אחד: ג ד כל אחד חייב 555. מברך: ג ד צריך לברך 556. ואמר: א ג ד חסר 557. שלא: ה שאין 558. אלא: ב אלא על 559. מזמנין לפי שאין: ה חסר 560. לזמן: א ב לזמון ה לזימון 561. כתב: ב חסר 562. ולי... כתב: ה חסר 563. יחדו: ה חסר 564. גוים: ד עכ"ם 565. מלאכול ממנו: ב מלאכול ה מלאכלה 566. שאין השנים: ה שהשנים אינן 567. שווהו לנפשיהו: א ב ג שווה לנפשיהו ה שווה לנפשיה 568. מפתן: ה מפתן של השנים

(קצו, א) כתב שנראה שגם רש"י סובר כרמב"ם, וכ"כ ס' המאורות (מז, ב) ורבינו מנוח (שם) בהדיא בדעת רש"י. וכן פסקו שבה"ל (סו"ס קנא), רא"ה, ריטב"א, רשב"ץ (מה, א), מאורות, מאירי (מז, ב), רבינו ירוחם (נט"ז סוף ח"א) בשם הרמ"ה, ס' הפרדס (שער י), ס' הבתים (שם) וס' אהל מועד (שער הברכות נתיב ז ח"ז). הבי"ש שם הביא סיוע לשיטה זו מהירושלמי ומהתוספתא, וכתב שכן הלכה, וכ"פ בשו"ע (שם).

רל"ה. הוב"ד ברבינו יונה (על הרי"ף לג, א) וברשב"א (מה, א ד"ה מתני'). וראה לעיל הע' רל"ו.

רל"ו. דברי הרשב"א ליתא בכלבו. הרשב"א כתב להוכיח כרמב"ם מהמשנה (דמאי פ"א, ד) שאמרה שמעריבים בדמאי ומברכים עליו וכו', ומכאן שעל דמאי מברכים, אך לא על טבל.

רל"ו. רבי' שמואל... רומי - כך מובא גם בכלבו. נר' שהכוונה לרשב"ם, ואפשר שיש ט"ס, וצ"ל: מרמורוג, וכן ברבי' יונה (שם) שמועה זו בשם "רבי' שמואל ז"ל מרמורוג". ור' שם הגדולים (מערכת הגדולים, אות ש, קנא) שרשב"ם התגורר ברומורוג.

רל"ה. דעת הרשב"ם נזכרה בשמו בתוס' ר"י שירלאון (מה, א), באו"ז (ח"א ס' קצה), בשבה"ל (ס' קנא), ברא"ש, ברבי' יונה (שם) ובמרדכי (ס' קנו). וכ"פ תוס'

רל"ג. הגאונים הנזכרים כאן מוסיפים על דברי המשנה (שאמרה שאין לזמן עם האוכל איסור), שהוא הדין שאין לזמן גם כאשר כולם אוכלים איסור. ועיקר חידושם, שאין להשוות זימון לברכה. אע"ג שאין לזמן על איסור, יש לברך עליו. והטעם - זימון צריך קביעות, ואין להקבע על איסור, אבל הברכה על ההנאה, וגם באכילת איסור יש הנאה, וצריך לברך. וכ"כ הרמב"ן (מה, א) בשם רבותיו, הרשב"א (שם) בשם הראב"ד (הובא בסמוך), והמאירי (שם). וכ"ד הרא"ש (פ"ז ס' ב), ס' השלחן (הל' סעודה שער ו) ושו"ת הריב"ש (סי' קעב), וכ"פ הטור (קצו, א). ומש"כ: "תחלה וסוף" - בכלבו כתב רק: "תחילה". ועי' ד"מ (קצו אות א) שהביא בשם ר"א מפראג, דאליבא דהראב"ד ודעימיה, דווקא בהמ"ז שהיא מן התורה יש לברך, אך לא ברכה ראשונה. וכתב לדחות דבריו, שמדברי הרא"ש משמע שאין חילוק. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לג, א), מכתם (מז, ב) וס' הבתים (הל' ברכות שער א ס' ט) אליבא דהראב"ד. הטור (שם) כתב שצריך לברך "לבסוף", והמהרש"ל הגיה: "בתחילה" (וממילא ה"ה בסוף). ועי' מאירי (מז, ב) בשם גדולי המפרשים שהזכיר רק בהמ"ז.

רל"ו. הרמב"ם סובר שאין לחלק בין זימון לברכה, הואיל ויש עבירה באכילתו, ה"ז מנאץ את השם בברכתו. הבי'

ועוד כתב, שאם היו שלשה בני אדם שהיו⁵⁶⁹ אוכלים יחד⁵⁷⁰, והודרו הנאה זה מזה, כיון שאין אחד מהם רשאי⁵⁷¹ לאכול מפת⁵⁷² חברו, אין מצטרפין לזמון. ואף על פי שיכול⁵⁷³ כל אחד להיות נשאל על נדרו ויהיו מותרים זה⁵⁷⁴ בזה, מכל מקום כל זמן שלא נשאלו, אין מצטרפין⁵⁷⁴. אבל כל⁵⁷⁵ 576 זמן שהאחד יכול לאכול מן השנים, מצטרפין⁵⁷⁶ רלט⁵⁷⁶.

והביא⁵⁷⁷ ראייה^{רמ} לדבריו ממה ששנינו במסכת ערכין (ד, א), דתנן, הכל חייבין בזמון, כהנים, לויים וישראלים⁵⁷⁸. ומקשינן בגמרא (שם), פשיטא. ומשני, לא צריכא, דכהנים⁵⁷⁹ אכלי תרומה וקדשים, וחד אכיל חולי⁵⁸⁰. מהו דתימא כיון דזר לא מצי אכיל קדשים, לא מצטרף, קא משמע לן דכיון דכהן מצי אכיל חולין⁵⁸¹, שפיר דמי. מכאן אנו למדין שכל זמן שהאחד יכול לאכול משל חברו⁵⁸², אין ספק שמצטרפין. וכן הורה רבינו יצחק הכהן ז"ל^{רמא}, רמב"ן נמי פסקו התוספות (מה, א ד"ה אכל), וכן נראה דעת הרשב"א ז"ל (שם ד"ה מתני').

⁵⁸³ כתב ה"ר מאיר (תשב"ץ קטן סי' דש) דמצוה לחזור אחר זמון. אם כן, שנים שאכלו ונכנס עליהם שלישי, חייבין ליתן לו דגן או פירות כדי שיזמנו עליו^{רמב}. וכן כתב⁵⁸⁴ הרמב"ן ז"ל^{רמב} 583.

כיצד הוא צרוף לעשרה, שבעה שאכלו דגן ושלשה שאכלו ירק, מצטרפין ומזמנין בשם, אחר⁵⁸⁵ שיש בהם רובא דמינכר אוכלי דגן. אבל ששה שאכלו דגן וארבעה שאכלו ירק,

569. שהיו: ב ה חסר 570. יחד: א ג ד ביחד 571. אחד מהם רשאי: ב האחד רשאי ה אחד מהם יכול 572. מפת: ב מפתו של 573. שיכול: ה שיכול 574. בזה... מצטרפין: ג ד מזה וכל 575. אבל כל: ג ד ה חסר 576. זמן... מצטרפין: ה חסר 577. והביא: ב ומביא 578. וישראלים: ב וישראל 579. דכהנים: ב ה דכהני 580. אכיל חולי: ג ד אכיל חול ה לא אכיל 581. מהו... חולין: א ג ד חסר 582. חברו: ב חבריו 583. כתב ה"ר מאיר... הרמב"ן ז"ל: א ג ד חסר 584. כתב: ב נמי פסק 585. אחר: ה מאחר 586. שאכלו: ה אכלו

רבינו פרץ, מאירי, נימוק"י (שם), סמ"ג (עשין כז), הגה"מ (פ"ה אות ד), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ז), אבודרהם (עמ' שיט), טוש"ע (קצו, ג).

רלט. וכ"כ תוס' (מה, א ד"ה אכל) בשם רבינו יהודה, הביאו רבינו בסמוך, רבינו יונה (שם) וטור (קצו, ג) בשם ר"י, או"ז ורא"ש (שם), ונפסק בשו"ע (שם). וע"ע תוס' (ערכין ד, א ד"ה והן) שכתבו שבמודרים הנאה זה מזה אפשר בשאלה, וכן הביאו מחלוקת בזה סי' אהל מועד (שער הברכות דרך ז נתיב ב), סי' הבתים (הל' ברכות שער ו סי' יד) ורבינו מנוח (פ"ה, ו).

רמ. ראייה זו הובאה בתוס' ובשאר פוסקים שהביאו דברי רשב"ם (נזכרו לעיל).

רמא. רבינו מצאצאי, ראה הלכות טריפות (סי' ג ולו):

"אדוני זקני ר' דוד הכהן בן הרב יצחק הכהן ז"ל".
וברבינו יונה (שם): "וכן הורה ר"י הזקן".
רמב. וכן... ז"ל: ליתא בכלבו. לא מצאנו מקור לדברים ברמב"ן.

רמג. דברי המהר"ם הובאו גם בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' נו), בב"י ובשו"ע (קצו, א). בדומה לזה פסקו הרא"ש (פ"ז סי' ג), תוס' ר"י שירליאון (מה, א ד"ה השמש), סי' האשכול (כט, א), ריטב"א (חולין קו, א) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ז), והובא להלכה בטוש"ע (קצג, א). ולכאורה הרא"ש סותר עצמו למה שכתב בפסחים (פ"י סי' לב) שבעלמא אין מצוה לחזור אחר זימון (ורק בליל הסדר מצוה, וגם בזה לא נהגו העולם לחזור). ור' בעניין זה בהרחבה בשו"ת לבושי מרדכי (או"ח תנינא סי' סד ה) ובשו"ת משנה שכיר (או"ח סי' ס).

אין מצטרפין, לפי שאין באוכלי דגן רובא דמינכר רמ"ד. ומכל מקום⁵⁸⁷ להוציא את⁵⁸⁸ אחרים⁵⁸⁹, צריך שיברך מאוכלי דגן רמ"ה.

ויש תמהין רמ"ו למה שכתבו הרי"ף⁵⁹⁰ (לה, ב) והרמב"ם ז"ל (פ"ה, ח) לענין צרוף שלשה, שצריך שיהיו שלשתן אוכלי דגן, ובעשרה לא החמירו כל כך, ששלשה אוכלי⁵⁹¹ ירק מצטרפין רמ"ו. וגבי יצא אחד מהם לשוק הקלו בשלישי שקורין⁵⁹² לו ועונה ממקומו ודי⁵⁹³, ובעשרה צריך שיבא⁵⁹⁴ אצלם, ואין די לענות ממקומו רמ"ה. נמצא שעשרה חמורים משלשה⁵⁹⁵.

ויש להשיב רמ"ט, לענין יצא אחד מהם לשוק, ראוי להחמיר בעשרה, לפי שהדבר תלוי בישיבה, שהשכינה שורה עמה⁵⁹⁶ כשהם עדה⁵⁹⁷, ואז יברכו בשם, ולפיכך ראוי להחמיר שיבא⁵⁹⁸ אצל חבריו. אבל⁵⁹⁹ לענין צרוף, שכלם יושבים שם, והם עדה⁶⁰⁰ באותו מעמד, נראה שמספיק⁶⁰⁰ בדבר מועט שיראה צרוף, והוא אכילת ירק, ובלבד שיהיה⁶⁰¹ העיקר רוב הניכר. אבל לזמון שלשה, שהן מועטין, צריך שיהיו כלם אוכלי דגן.

וה"ר יונה ז"ל (על הרי"ף שם ד"ה ואפי') פסק כמו הירושלמי (פ"ז ה"ב ג' נד, א), שמצטרף אחד אוכל⁶⁰² ירק עם השנים רנ"א, רנ"ב וכן פסקו התוספות⁶⁰³ (מת, א ד"ה תשעה). והרשב"א ז"ל (שם ד"ה ולענין) פסק שאינו מצטרף⁶⁰⁴ אם לא אכל כזית דגן רנ"ב.

ולעולם צריך שיברך⁶⁰⁵ מאוכלי הדגן, כמו שביארנו רנ"ג:

587. ומכל מקום: ג ד ומי' 588. את: א ג ד חסר 589. אחרים: ה האחרים 590. הרי"ף: א ה הרי"ף
 ב הרי"ף פ' 591. אוכלי: ב שאכלו ה מהן אוכלי 592. שקורין: א ב שקורא ה שקוראין 593. ודי: ה וכו'
 594. שיבא: ה לבוא 595. משלשה: ה משלשה כזה 596. שורה עמה: א ג ד שורה ה שרויה 597. עדה:
 ג ד עדה באותו מעמד 598. שיבא: ה בעשרה עד שיבוא 599. אבל: ה וכן 600. שמספיק: א ג שמספיק
 601. שיהיה: ה שיהא 602. אוכל: ב ג ד ה אוכלי 603. התוספות: ה בתוספות 604. שאינו מצטרף: א
 ג ד שלא יצטרף לעולם ה שאין מצטרף 605. שיברך: ה שיברך אחד

רמ"ד. גמ' (מח, א): "אמר רבי יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: תשעה אכלו דגן ואחד אכל ירק - מצטרפין. אמר רבי זירא: בעאי מיניה מרב יהודה: שמנה מהו? שבעה מהו? - אמר ליה: לא שנא. ששה ודאי לא מיבעיא לי. אמר ליה רבי ירמיה: שפיר עבדת דלא איבעיא לך, התם טעמא מאי - משום דאיכא רובא, הכא נמי - איכא רובא. ואיהו סבר: רובא דמינכר בעינן".

רמ"ו. רבינו יונה (על הרי"ף לה, ב ד"ה ואפי').

רמ"ו. ראה לעיל הע' רכט.

רמ"ח. ראה סו"ס לג, ובהע' שם.

רמ"ט. רבינו יונה (שם). וכתבו תלמידיו שאין דעת רבם נוחה מסברא זו, שהרי הגמ' לא חילקה בזה, ולכן כתב לחלוק (וכמובא בסמוך).

רנ. עדה - בכלבו: עדיין.

רנ"א. ראה לעיל הערה רל.

רנ"ב. וכן... דגן: ליתא בכלבו.

רנ"ג. ראה לעיל ד"ה וכתב הרי"ף והע' רכב ורמ"ה.

רמ"ד. גמ' (מח, א): "אמר רבי יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: תשעה אכלו דגן ואחד אכל ירק - מצטרפין. אמר רבי זירא: בעאי מיניה מרב יהודה: שמנה מהו? שבעה מהו? - אמר ליה: לא שנא. ששה ודאי לא מיבעיא לי. אמר ליה רבי ירמיה: שפיר עבדת דלא איבעיא לך, התם טעמא מאי - משום דאיכא רובא, הכא נמי - איכא רובא. ואיהו סבר: רובא דמינכר בעינן".

רמ"ו. רבינו יונה (על הרי"ף לה, ב ד"ה ואפי').

רמ"ו. ראה לעיל הע' רכט.

רמ"ח. ראה סו"ס לג, ובהע' שם.

רמ"ט. רבינו יונה (שם). וכתבו תלמידיו שאין דעת רבם נוחה מסברא זו, שהרי הגמ' לא חילקה בזה, ולכן כתב לחלוק (וכמובא בסמוך).

רנ. עדה - בכלבו: עדיין.

רנ"א. ראה לעיל הערה רל.

רנ"ב. וכן... דגן: ליתא בכלבו.

רנ"ג. ראה לעיל ד"ה וכתב הרי"ף והע' רכב ורמ"ה.

(לז) ויגדלו ויאמרו בעל הבית ⁶⁰⁶ הב לן ונברך, שוב אין מצטרפין ⁶⁰⁷ אחרים עמהם ^ג. והוא הדין אם נטלו ידיהם לברכה ^{יג}. כך מצאתי בשם המפרשים ז"ל ⁶⁰⁸.

(לח) וענין הזמון הוא רבוי שבה ⁶⁰⁹ וגדולה אל השם יתברך ⁶¹⁰, שמזמנין ומתרין זה את זה ומתועדין יחד ⁶¹¹ להודות לו ⁶¹² ולשבחו על שפע ⁶¹³ טובתו, כדכתיב (תהלים לד, ד) ונרוממה שמו יחדו ^{יג}:

(לט) ולענין קטן אם מצטרף, אמרו ז"ל (מח, א) קטן היודע למי מברכין, מזמנין עליו. ודעת הרי"ף ⁶¹⁴ ז"ל (לה, ב) שיהא בן תשע ⁶¹⁵ או בן ⁶¹⁶ עשר, ⁶¹⁷ ודעת הרמב"ם ז"ל (פ"ה, ז) שיהא ⁶¹⁸ בן שמונה או בן תשע ^{יג} ⁶¹⁷.

והראב"ד ^{יג} ז"ל כתב בתשובת ⁶¹⁹ שאלה (תמים דעים סי' א), וזה לשונו ⁶²⁰, ראיתי רבים וגדולים טועים בענין זמון, שסומכין על הקטן כשהוא דבר ויודע לומר מה שמלמדין אותו למי מברכין, לאל היושב בשמים. ואין זה דעת גאון ⁶²¹ והרי"ף ז"ל, דבעינן ⁶²² בן תשע או בן ⁶²³ עשר ^{יג}.

606. אמר בעל הבית: ג ד בעל הבית אומר 607. אין מצטרפין: א ב ה לא יצטרפו 608. ז"ל: ב ז"ל שכחתי למעלה ורבי יצחק... הר"ם שמוציא וכו' ע"כ ה ז"ל ורבי יצחק... הר"ש שמוציא ר' ביאורים לעיל הע' רכה. 609. רבוי שבה: ב רבוי שבה והודאה ה דבר שבה 610. אל השם יתברך: ב להשי"ג של השי"ת ד לשם יתברך 611. יחד: ב ג ד זה את זה יחד 612. לו: ה לשם ית' 613. שפע: א ב ג ד שבה 614. הרי"ף: א ה הרי"ף ב הרי"ף פ 615. בן תשע: ב או בן ט' ה תשע שנים 616. או בן: א ג ד ובן ה או 617. ודעת... ט': ב חסר 618. שיהא: ד שיהיה ה חסר 619. ז"ל כתב בתשובת: ב כתב בתשובה 620. ז"ל: ה חסר 621. גאון: א גאון ז"ל 622. והרי"ף ז"ל דבעינן: א והרי"ף דבעי ב ודעת הרי"ף דבעינן דבעינן 623. או בן: ג ד ובן

רנז. סי' זה ליתא בכלבו. רנח. תוס' (מז, א ד"ה אילן), תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ (שם), רשב"א (מח, א ד"ה יהבו), רא"ש (פ"ז סי' יח), סמ"ק (סי' קט), מרדכי (סי' קסג), מכתם, מאירי (מז, א), טוש"ע (קצז, א).

רנו. הגה' סמ"ק (שם אות כה). וכ"כ רוקח (סי' שלד), ראבי"ה (ח"א סי' קכז), אר"ז (ח"א סי' קצד), מרדכי (סי' קעא), הגה"מ (פ"ה אות ח), מכתם, רמ"א (שם).

רנז. וכ"כ באבודרהם (עמ' שכ). ויש להעיר שהגמ' (מה, א) למדה מפסוק זה שזימון בג'. והמאירי (שם) כתב: "וענין הזמון הוא דרך אזהרה והתראה להתעורר לברכה מתוך כונה".

רנח. ברמב"ם לפנינו: שבע או שמונה, וצ"ע. וראה הע' רס.

רנט. והראב"ד - בכלבו: והרי"ף, ונר' שזו ט"ס.

רס. הב"י (קצט, י) כתב שהרי"ף שנקט תשע או עשר, זה לא דווקא, שהרי הרמב"ם נקט שבע או שמונה, ולא נראה שחולקים. אלא העיקר שידוע למי מברכים, והגיע לעונת הפעוטות. וכך פסק בשו"ע (שם). ומש"כ הראב"ד שכ"ד גאון, כוונתו לרה"ג, וכמו שכתב הרי"ף (שם). וכן הביאו הערוך (ער' פרח) וס' האורה (סי' מד) בשם רה"ג. וכ"פ שו"ת ראב"י אב"ד (סי' טו), ס' המנהיג (עמ' קי), רבינו יונה (על הרי"ף שם), ס' המאורות, רא"ה ומאירי (מח, א). וכתב הב"י (שם) שקטן ביותר שלמדוהו למי מברכין, אין מזמנין עליו, שאע"פ שהוא משיב כששואלין אותו למי מברכין, אין לסמוך עליו, כיון שהוא קטן ביותר. ומכל מקום אם מעצמו יודע להשיב למי מברכין, לכאורה היה מקום לומר שזימנו עליו. אבל מהרשב"א (מח, א ד"ה ולית) מבואר שגם אם מבין מעצמו והוא קטן ביותר, אין מזמנין עליו. וכן כתב הריב"ש בתשובה (סי' תנא),

ועל כולם אני אומר⁶²⁴, שלא התירו צרוף של⁶²⁵ קטן אלא לזמון של עשרה, שמקילין⁶²⁶ גם כן באכילת⁶²⁷ ירק או בשתיית⁶²⁸ יין^{רסא}, אבל לזמון של⁶²⁹ שלשה לא הקלו, וצריך שיביא שתי שערות. וכל הנוטה מזה עובר על⁶³⁰ משנתינו, דתנן בהדיא⁶³¹ (מה, א) נשים ועבדים וקטנים, אין⁶³² מזמנין עליהם, לפי שאינן בני קביעות, וכל שכן קטן, ואפילו יודע למי מברכין. וכן בירושלמי (פ"ז ה"ב נג, ב) מתמה ואומר⁶³³, אם תמן שמזכירין שם שמים, עושין אותו סניף⁶³⁴, כאן שאין מזכירין שם שמים, לא כל שכן. אמרו ליה, והיינו. כלומר, היא הנותנת. תמן על ידי שמזכירין⁶³⁵, עושין אותו סניף⁶³⁶. כלומר, לעשרה דוחקין עצמן לעשות סניף, כדי להוסיף בשבחו של מקום, אבל לשלשה לא איכפת לן. אמר רבי ניסא⁶³⁷ זמנין סגי אין אכלית⁶³⁸ עם אבא ועם רבי⁶³⁹ ענני⁶⁴⁰ בר סיסי⁶⁴¹ חביבי, ולא זמינו עלי עד דאיתיתי⁶⁴² שתי שערות.

מכל זה⁶⁴³ משמע שאין עושין שום⁶⁴⁴ קטן סניף⁶⁴⁵ אלא לעשרה, אבל לשלשה עד שיביא שתי שערות, כסתמא דמתניתין^{רסב}⁶⁴⁶, עכ"ל.

ודעת הרי"ף^{רסג}⁶⁴⁷ והרמב"ם ז"ל (שם) דקטן היודע למי מברכין, מצרפין אותו בן לשלשה בין לעשרה^{רסד}⁶⁴⁸:

624. אני אומר: ה' אנו אומרי' 625. של: א ב ג ד חסר 626. שמקילין: ה כמו שמקילין 627. באכילת: א ב לאכילת ה לאוכלי 628. בשתיית: ה בשתייתן 629. לזמון של: ב לזמון ה לצירוף 630. על: א ג ד ה חסר 631. בהדיא: ה חסר 632. אין: ב אין ה שאינן 633. מתמה ואומר: ה אומ' 634. סניף: ב ה צניף 635. שמזכירין: ב ה שמזכיר 636. סניף: ה צניף וכן בסמוך 637. א"ר ניסא: ב א"ר יוסא ה אמר' יוסא 638. אכלית: ג ד אכילנא 639. ר': ה רבי' 640. ענני: א ב ג ד ענני 641. סיסי: ב איסי ג ד ססי ה אסי 642. דאיתיתי: ה דאיתיתי 643. זה: ג ד זאת 644. שום: ג ד ה משום 645. סניף: ג ה צניף 646. כסתמא דמתני': ב ה חסר 647. הרי"ף: א ה הריא"ף ב הריא"פ 648. אותו בן לג' בין ל': ב ה בין לעשרה בין לשלשה

וכ"פ הראב"ה (ח"א סי' קכח), וכן הביא שבה"ל (סי' קנג) בשם ר' יצחק מדנפיר, רש"י, ר' צדקיה בשם ר' אביגדור כהן צדק, ושכן כתב היראים (סי' רנג).

רסג. הרי"ף - בכלבו ליתא.

רסד. וכ"כ הראב"ן (סי' קפה), הרמב"ן, ההשלמה, המאורות, המאירי והרשב"ץ (מח, א), וכ"פ השו"ע (שם). ולמדו כן מדברי הגמ' (מח, א): "ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין - מזמנין עליו". וכיון שהגמ' לא חילקה בין שלושה לעשרה, משמע שאין חילוק. וראה בסי' הבא שרבינו הביא לזה ראייה נוספת.

שקטן פחות מבן שש, אפילו הוא חריף ויודע למי מברכין ולמי מתפללין אינו כלום, שהרי לא הגיע לעונת הפעוטות, והרי הוא כמי שאינו בן דעת. ויש מרבתינו הראשונים שכתבו שאפי' קטן המוטל בעריסה מצטרף לזימון בעשרה. כ"ד ר"ת (תוס' שם ד"ה ולית), וכ"פ בעל המאור (לה, ב), וכ"כ הרא"ש (פ"ז סי' כ) בשם רה"ג (וסותר למה שכתבו כמה ראשונים, שרה"ג בשיטת הרי"ף). וע"ע בסי' הבא ובהערות שם.

רסא. ראה לעיל סי' לו, ובהערות שם.

רסב. וכ"ד ר"ת, הובא בתוס' (מח, א סוד"ה ולית) ובמרדכי (סי' קעב), אך כתבו שלא רצה לעשות מעשה כדבריו.

(מ) ולדעת אלו שמצרפין לשלשה⁶⁴⁹, דוקא אחד, אבל שנים⁶⁵⁰ לא, דרובא דמנכר בעינין^{רסה}, אבל לעשרה יש⁶⁵¹ מצרפין⁶⁵² אפילו שלשה קטנים, כמו שמצטרפין⁶⁵³ שלשה אוכלי ירק^{רסו}. ויש להביא ראיה לאלו המצרפין⁶⁵⁴ לשלשה, מה ששינונו בתלמוד (מח, א), אביי ורבא הוו יתבי בסעודתא קמיה דרבה. אמר להו רבה למי מברכין. אמרי ליה⁶⁵⁵ לרחמנא. אמר להו⁶⁵⁶ ורחמנא היכא יתיב. אביי⁶⁵⁷ נפק לברא ואחוי⁶⁵⁸ ליה כלפי ריקיעא⁶⁵⁹, רבא אחוי ליה⁶⁶⁰ כלפי טללא. אמר להו רבה תרויכו⁶⁶¹ רבנן תהוון⁶⁶², כדאמרי אינשי בוצין בוצין מקניה ידיע⁶⁶³. פירש רש"י ז"ל (ד"ה בוצין), בוצין, דלעת. מקיניה, מקן שלו⁶⁶⁴. פירוש, מקטנותו⁶⁶⁵. ואית דגרסי⁶⁶⁶ מקטפיה ידיע⁶⁶⁷. קטף⁶⁶⁸ הוא שרף האילן. כלומר, משעה שהוא חונט ויוצא מתוך השרף, יהיה ניכר אם רע אם טוב^{רסו}⁶⁶⁹.

נראה מכאן⁶⁷⁰ שאין לדקדק כל כך בקטן, ובלבד שידע⁶⁷¹ למי מברכין. אמנם אין להביא ראיה מזה שנוכל⁶⁷² לצרף שנים, שהרי אלו שנים היו, לפי שאיפשר⁶⁷³ שהיו בעשרה או שהיו שם⁶⁷⁴ שנים גדולים⁶⁷⁵.

ויש מן הגאונים^{רסח} שכתבו שאין לזמן עם הקטנים, אלא אם כן הביאו שתי שערות או היו⁶⁷⁶ בני שלש עשרה שנה, ואומרים⁶⁷⁷ כי מעשה זה⁶⁷⁸ דאביי ורבא⁶⁷⁹ לא היה כדי לזמן עליהם,

649. שמצרפין לג: ב שמצטרפין ה שמצטרפין לשלשה 650. שנים: א ג ה לשנים 651. ליי: יש: ה בעשרה 652. מצרפין: ב ה מצטרפין 653. שמצטרפין: א ג ד שמצטרפין 654. המצרפין: ב ה שמצטרפין 655. אמרי ליה: א אמ' להו ג ד אמרו ה אמ' ליה 656. אמר להו: ד חסר ה אמ' ליה 657. אביי: ה חסר 658. ואחוי: ה ואחוי 659. כלפי ריקיעא: ג ד חסר 660. רבא אחוי ליה: ג חסר ד רבא אחוי 661. רבה תרויכו: א ג ד חסר ה תרויכו 662. תהוון: ה תהוין 663. ידיע: ג ידיעי 664. שלו: ג ד שלה 665. פי' מקטנותו: ב חסר 666. ואית דגרסי: ה וי"א 667. ידיע: ב חסר 668. קטף: ה חסר 669. רע אם טוב: ב רע או טוב ה טוב ואם רע 670. מכאן: ב מכולן 671. שידע: א ג ד ה שידעו 672. שנוכל: ב ג ד שיוכל 673. לפי שאיפשר: א שהרי איפשר ג ד שהרי אפשר ה אפשר 674. שם: ב ה חסר 675. גדולים: ה גדולים שם 676. היו: ג ד שהיו ה חסר 677. ואומרים: א ב ואומ' ג ד ואומר 678. זה: א ג ד חסר 679. ורבא: א ג ורבה בר בר חנה

רסז. עכ"ל רש"י (שם). וז"ל שו"ת הגאונים (הרכבי, סי' שצה): "אית דגרסי מקוטפיה ידיע, ואית דגרסי מכניה ידיע, ותרויהו עולין לטעם אחד. ומשל הוא זה שמצוי בלשון ארמי. הרבה קישות מעיקרה ידועה מרה היא או מתוקה. מאן דאמר מקוטפיה, מדוכתא דקטפין לה מיניה. ומאן דאמר מכניה, מן הכן שתחתיו בשעה שקוטפין אותו בסימנין שיש לעובדי אדמה שיודעין אם מרה היא אם מתוקה".

רסח. רוקח (סי' שלד) בשם רב יהודאי גאון, רב צמח גאון (הובא בשו"ת הגאונים, חמדה גנוזה, סי' קכד), מנהיג (עמ' קי) בשם רב שר שלום גאון.

רסה. בכלבו (סי' כה), הביאו ב"י (קצט, י), כתב: "אבל שנים לא, דרובא דגדולים בעינין". ונראה שזו גם כוונת רבינו כאן.

רסו. וכ"כ הרא"ה והריטב"א (מח, א). ובעל המאור (לה), כתב שמצרפים לזימון בעשרה אפי' ארבעה קטנים. ועי' ס' המאורות (מח, א) שהביא דבריו ודחאם, שהרי צריך רובא דמינכר, כמו בצירוף אוכלי ירק. ועי' מג"א (ס"ק ו) שהביא בשם השל"ט ג (לה, א אות א) בשם ריא"ז שאף לעשרה אפשר לצרף רק אחד. וכן דעת ר"ת (הובא בתוס' שם) ומאירי (שם). וכ"כ החיד"א (ברכ"י ס"ק ג; מחז"ב ס"ק ד), ערך השלחן (ס"ק ב), משנ"ב (ס"ק כה) וכה"ח (ס"ק ל).

אלא שהיה מנסה אותם לראות חדרום ופלפולם. ומה ששנינו (מה, א) נשים ועבדים וקטנים, אין מזמנין עליהם, רצה לומר, קטנים שלא הגיעו לשלש עשרה שנה⁶⁸⁰ או שלא הביאו שתי שערות, שכל⁶⁸¹ זמן שלא הגיעו לכלל זה אינן בכלל⁶⁸² המצות⁶⁸³, וקורא אותן קטנים ר"ט.

והרבה מן החכמים⁶⁸⁴ מדקדקים על עצמן ועושין על פי דעת זה, ואין מזמנין על קטן שאינו בן⁶⁸⁵ שלש עשרה שנה⁶⁸⁶ או שיביא⁶⁸⁷ שתי שערות, וסומכין על הירושלמי שכתוב בדברי הראב"ד ז"ל ע"ר⁶⁸⁸. וכן דעת הר"י מקורביל (סמ"ק מצוה קט), ור"ף רע"א (שם אות לה), והרשב"א ע"כ ז"ל⁶⁹⁰ (מת, א ד"ה ולית).

וביאר הר"י מקורביל⁶⁸⁹ (שם), שמה שנהגו למסור חומש לקטן, זהו מנהג טעות רע"ג⁶⁹¹. ובירושלמי (פ"א ה"ד ו, ב) כתוב דבשכור⁶⁹² מזמנין אפילו היה מדומדם ע"ר.

והר"י יונה ז"ל (על הרי"ף לה, א ד"ה אבל נראה) כתב שיותר⁶⁹³ נראין דברי הרי"ף ז"ל, כיון שמצינו⁶⁹⁴ בתלמוד (מת, א), קטן היודע למי מברכין, מזמנין עליו. ואם כדברי שאר הגאונים, שמעמידין הדבר בקטן⁶⁹⁵ שהגיע לשלש עשרה⁶⁹⁶, לא היה צריך לומר היודע למי מברכין, אלא ודאי יש לנו לומר שמדבר בקטן⁶⁹⁷ בן שמונה או בן תשע, ולכך הוצרך לומר היודע⁶⁹⁸ למי מברכין, לפי שיש מהם לפי קטנם אינם פקחים⁶⁹⁹ כל כך להכיר בוראם ברוך הוא:

680. שנה: ב חסר 681. שכל: ב דכל 682. בכלל: א ב לכלל ה בני 683. המצות: ב ה מצוה
684. החכמים: ג ד החסידים 685. על קטן שאינו בן: ה עליהם אלא א"כ היו בני 686. שנה: א ב חסר
687. שיביא: ה שהביאו 688. ז"ל: ב חסר 689. והר"ף... מקורביל: א חסר 690. ז"ל: ה זצ"ל
691. זהו מנהג טעות: ב זה מנהג טעות ה מנהג טעות הוא 692. כתוב דבשכור: א כתוב דבשכור ה שכור
693. שיותר: ה שיותר נכון 694. כיון שמצינו: א ג ד כמו ששנינו ה דכיון שמצינו 695. הדבר בקטן: ה הקטן
696. לשלש עשרה: ה לייג שנה 697. בקטן: ג ד או 698. היודע: ה דיוודע 699. פקחין: א בקיאים

ויש לו שתי שערות, וחלק עליו. והד"מ (אות ד) כתב בדעתם שצריך שיגיע לגיל י"ג, ואז סומכים על חזקה שהביא שתי שערות. וכ"פ בהגה לשר"ע (שם).

ערב. והרשב"א - בכלבו ליתא. הרשב"א שם הביא דעת רה"ג, שמצרפים קטן אם הוא בן שלוש עשרה, ופרחו סימניו, ויודע למי מברכין. ופירש דבריו, שגדול שאמרו שאין צריך לבדוק אם יודע למי מברכין, דהיינו כשהגיע לגיל שלוש עשרה ויש לו שתי שערות שלמות, אבל אם שערותיו רק התחילו לצאת, אע"פ שהוא בן שלוש עשרה, יש לבדוק אם יודע למי מברכין. וכן פסקו הנימוק"י והרשב"ץ (שם).

רעג. טעות - בסמ"ק לפנינו: שטות. וכ"פ תוס' (מת, א ד"ה ולית), רא"ש (שם) ומרדכי (סי' קעב).

עדר. עכ"ל הסמ"ק. וראה לעיל סי' טו ובהערה כב.

ר"ט. וכ"כ תוס' (מת, א ד"ה אביי), ר' יונה (על הרי"ף לה, א ד"ה קטן), רא"ש (פ"ז סי' כ) ורשב"א (שם ד"ה ולית).

ער. הובא בסימן הקודם. הראב"ד למד מתחילת דברי הירושלמי שם שיש לחלק בין שלושה לעשרה, והגאונים הנזכרים כאן למדו מסוף דברי הירושלמי, שאין חילוק בזה, ואינו מצטרף כלל.

רעא. הסמ"ק כתב שצריך שיביא שתי שערות כדי להצטרף לזימון, ור"פ (בהגהה שם) כתב שאין מצרפים עד גיל י"ג, ולאחר מכן סומכים על חזקה שהביא שתי שערות. ובדומה לזה כתבו הרא"ש (שם) והטור (קצט, י), ונחלקו בדעתם. הב"י (שם) כתב שסוברים שאם יש לו שתי שערות, מצטרף אף אם לא הגיע לגיל י"ג. והביא בשם המהרי"ק (שורש מט) דבעינן תרתי, בן י"ג

(מא) וכתב הר"ז ז"ל⁷⁰⁰ (המאור יב, א) דקטן ואשה, כיון⁷⁰¹ דאפילו אכלו ושבעו, לא מחייבי מדאורייתא, לא מצו מפקי⁷⁰² אחריני דאכלו⁷⁰³ ושבעו. וכן נמי כתב⁷⁰⁴ הרמב"ם ז"ל (פ"ה, טו-טז), דאשה וקטן אין מוציאין אלא הגדול שלא אכל כזית^{ערה}, אבל גדול שאכל ושבע אין מוציאין רעו:

(מב) רעו ומה שאמרו ז"ל (סוכה לח, א) בן מברך לאביו, פירש רש"י⁷⁰⁵ ז"ל (ד"ה בן), שהגיע לחינוך. ופירש הרמב"ם ז"ל (שם, ז), כבן שבע או כבן⁷⁰⁶ שמונה.

וכי תימא היאך בן⁷⁰⁷ מברך לאביו. יש לומר, שעונה אחריו מה שהוא אומר, דהוה ליה כאלו הוא מברך רעו. ירושלמי (פ"ג ה"ג כו, א), תבוא מארה לבן⁷⁰⁸ עשרים שצריך⁷⁰⁹ לבן עשר:

(מג) ולענין אם מזמנות הנשים⁷¹⁰ לעצמן, כתב הר"י יונה ז"ל (על הרי"ף לג, א ד"ה ונראה) שחייבות לזמן לעצמן כשהן שלש. וכן נראה מלשון התלמוד (מה, א) שאמר⁷¹¹ נשים ועבדים וקטנים, אין מזמנין עליהן. ויש לדקדק, שאין מזמנין עליהן עם האנשים משום חשש⁷¹² פריצות, אבל לעצמן מזמנות אם הן שלש. ועוד, שהרי⁷¹³ אמרו בפירוש (שם, ב) נשים מזמנות לעצמן רעו.

700. ז"ל: ה הלוי 701. כיון: ה חסר 702. מפקי: ה לאפוקי 703. דאכלו: ה אשר אכלו 704. וכן נמי כתב: ד וכ"כ 705. פרש"י: א ב פר"ש 706. או כבן: ב ובן 707. בן: ה הבן 708. לבן: ב לאדם בן 709. שצריך: ד שהוא צריך 710. מזמנות הנשים: ב מזמנות נשים ה נשים מזמנות 711. שאמר: א א ב שאז"ל 712. חשש: ג ד חסר 713. שהרי: ב ה שהם

שמברך לאביו מיירי שהאב עונה אחריו (ראב"ד ע"פ הירושלמי פ"ג ה"ג), או שמדובר בבן גדול (רמב"ן במלחמות). ומרבניו יונה (על הרי"ף יא, ב) משמע שחייבות מדרבנן, וכ"ד המנהיג (עמ' רכ), הפרדס (שער י) ונימוקי"י (ב"ב פא, א).

רעו. סי' זה ליתא בכלבו.

רעו. קושיא ותירוץ זה מקורם בירושלמי (שם), הזכירו דבריו הראב"ד (שם) והרשב"א (כ, ב). ומבואר שהסבר זה אינו על פי הרז"ה והרמב"ם שהביאם רבינו בס' הקודם, אלא על פי שיטת הראב"ד (שהובאה בהערה שם).

רעו. וכ"ד ר"ח (מה, ב), רא"ש (פ"ז סי' ד), מאירי (מז, ב) וספר הפרדס (שער י) בשם השר מקוצי והראב"ד. אולם רוה"פ סוברים שהנשים רשאות לזמן, אך אין זה חיוב. כ"ד רש"י (מה, ב ד"ה דאיכא), תוס' (שם ד"ה שאני; ערכין ג, א ד"ה מזמנות), סמ"ג (עשין כז קט ע"ד) בשם ר"י, תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ, נימוקי"י (מה, ב), ס' ההשלמה, ס' המאורות (מה, א) וסמ"ק (סי' קט). וכ"פ השו"ע (קצט, ז). וע"ע ביאור הגר"א (שם) שפסק כרבינו יונה ורא"ש שחייבות לזמן, הביאו הבה"ל (ד"ה נשים), וכתב שהעולם לא נהגו כן.

ערה. כזית - נראה שצ"ל: אלא כזית, שהרי בפחות מכזית אין חיוב כלל בבהמ"ז. וכ"ה בכלבו.

רעו. במשנה איתא (כ, ב) נשים עבדים וקטנים חייבים בבהמ"ז, ובגמ' (שם) אמרו משום שהיא מצות עשה שאין הזמן גרמא, והסתפק רבינא אי נשים בבהמ"ז דאו או דרבנן, ולפשוט בעיא זו הובאה ברייתא דאשה וקטן יכולים לברך לגדול אבל תבוא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכים לו, ומשמע שאשה חייבת מדאו' שהרי מוציאה את האיש, ודחו דמיירי באכל האב שיעורא דרבנן. דעת רז"ה (המאור יא, ב), רמב"ם (פ"ה, א, טו-טז) ורא"ש (פ"ג, יג) שבעיא לא איפשטא, לכן אשה ספק אם חייבת מדאו', ולכן רק כשאכל האיש כזית ולא שבע, שחייב רק מדרבנן, אשה או קטן מוציאים אותו, אבל באכל ושבע שחייב מדאו' אין אשה או קטן מוציאין אותו, וכן פסקו בטוש"ע (קפו, א-ב). אולם דעת הראב"ד (בהשגות למאור יב, א; תמים דעים סי' רמ), רמב"ן (מלחמות שם) ורשב"א (כ, ב ד"ה אלא; מת, א ד"ה הא) דלא קיי"ל כספיקו של רבינא, אלא פשוט לנו שנשים חייבות בבהמ"ז מדאו' כיון שאין הזמן גרמא, ולכן מוציאה ידי חובה את האיש, וכן קיי"ל דבכזית חייב בבהמ"ז מדאו' (ואין כלל שיעורא דרבנן בבהמ"ז), וקטן

714 וכן נמי כתב הרמב"ם ז"ל^{פ"ה, ז}. וביאר עוד, וזה לשונו⁷¹⁵, נשים ועבדים וקטנים, אין מזמנין עליהם, אבל מזמנין לעצמן. ולא תהא חבורה של נשים ועבדים וקטנים, מפני פריצות. אבל נשים לעצמן, ועבדים לעצמן, וקטנים לעצמן^{פ"ב}, ובלבד שלא⁷¹⁶ יזמנו בשם^{פ"ב}. אנדרוגינוס מזמן למינו⁷¹⁷, ואינו מזמן לאנשים ולנשים⁷¹⁸, מפני שהוא ספק. וטומטום אינו מזמן כל עקר^{פ"ג}⁷¹⁴:

(TM) ולענין אם יוצאות הנשים בברכת האנשים, כתב הר"י⁷¹⁹ יונה ז"ל (שם), שהנשים שאינן מבינות לשון הקדש, צריכות לברך ברכת המזון לעצמן, שאינן נפטרות בברכה ששומעות מן⁷²⁰ האנשים. כי מה שאמרו ז"ל (מה, ב), סופר מברך ובור יוצא, היה בזמנם שכלם היו⁷²¹ מדברין בלשון הקדש ומבינין אותו, ובור שאמרו, בענין⁷²² שאינו יודע נוסח⁷²³ ברכת המזון, אבל מבין⁷²⁴ הוא בלשון הקדש. ואם אינו מברך בלשון הקדש⁷²⁵, לדברי הכל יצא. וכן הדין נותן בנשים, שגם הנה⁷²⁶ חייבות בברכת המזון. ואף על פי שאמרו ז"ל (מגילה יז, א) גבי מקרא מגלה, הלועז ששמע אשורית יצא, שאני התם שאין הדבר רק בפרסום⁷²⁷ הנס, וכל זמן שיודע⁷²⁸ שזהו⁷²⁹ מקרא מגלה, יש בו פרסום. אבל בברכת המזון, הדבר תלוי לתת שבח והודאה לשם יתברך⁷³⁰ על שפע טובתו ומזונו, ודאי נראה שצריך שיבין השומע⁷³¹ ויצא^{פ"ד}.

714. וכן... עקר: א ג ד חסר 715. וביאר עוד וז"ל: ה ועוד ביאר ז"ל 716. ובלבד שלא: ה אבל לא 717. למינו: ה לעצמו ולמינו 718. לאנשים ולנשים: ב לנשים ולא לאנשים 719. הר"י: א ד ר' ג רבי 720. מן: ב מפי 721. שכלם היו: א שכלם ב שהיו הכל 722. שאמרו בענין: ב שאמרו בענין רז"ל ג חסר ה שאמרו בענין כל 723. נוסח: ג ד חסר 724. מבין: ב ג ד חסר 725. ואם אינו מברך בלשון הקדש: א ג ד חסר 726. הנה: ב ה הם 727. בפרסום: א ב ג ד פרסום 728. שיודע: א ג ד שהוא יודע 729. שזהו: ב שזה ה שזהו זמן 730. לשם יתברך: ב ה לאל 731. שיבין השומע: ה שיכוין השומע ומשמיע

שופר: כהנים, ולוים, וישראלים... וטומטום ואנדרוגינוס... טומטום - אינו מוציא לא את מינו ולא את שאינו מינו. אנדרוגינוס - מוציא את מינו אבל לא את שאינו מינו. וכתב הב"י (שם, ט) הטעם להבדל ביניהם, שאנדרוגינוס הוא בריה בפני עצמה, ולכן מוציא בני מינו, אבל טומטום נחשב ספק, ואם יזמן עם בני מינו, ייתכן שהוא זכר והאחרים נקבה, וכן להיפך. הרמב"ם שכתב ד"ז בהלכות זימון למד כן מגמ' זו העוסקת דיני שופר. וכ"פ הטוש"ע (שם, ח-ט).

רפד. וכ"כ תוס' (מה, ב ד"ה שאני), תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ (שם), או"ח (ח"א סי' קפו), רא"ש (פ"ז סי' ו) ומרדכי (סי' קנז), וכ"פ הטוש"ע (קצג, א). ויש חולקים, וסוברים שבלשון הקודש אפשר להוציא אחר אע"פ שאינו מבין. כ"ד רש"י (הובא ברא"ש שם), וכ"פ סי' הפרדס (שערי הל' ברכת המזון), ושכן דעת השר מקוצי (הסמ"ג), וכ"כ הגה"מ (פ"ה אות ה), מאירי ורשב"ץ (מה, ב). וכתב הד"מ (שם אות א) שהמנהג כרש"י.

רפ. מלשון רבינו משמע שדעת הרמב"ם כרבינו יונה, שנשים חייבות בזימון, וכ"כ המאירי (שם) וס' השלחן (עמ' שמח). אולם, ס' המאורות (שם) ורבינו מנוח (פ"ה, ז) כתבו שהרמב"ם סובר שזה רשות.

רפא. וקטנים לעצמן - ברמב"ם ליתא.

רפב. וכ"פ ס' המכתם (מה, א), המאירי (מז, ב), ס' הבתים (הל' ברכות שער ו סי' טז), ס' אהל מועד (שער הברכות דרך ז נתיב א) ורשב"ץ (מה, ב), והובא להלכה בטוש"ע (שם, ו). וע"ע ס' המאורות (מה, א) שכתב לחלוק על הרמב"ם, שאין למחות ביד הנשים אם מזמנות בשם, כיון שבגמ' לא נזכר שאין לעשות כן. ובדעת הרמב"ם, כתב לבאר (בחד תירוצא), שזימון תלוי בקביעות, ונשים אינן בני קביעות שיזמנו בשם. ורבינו מנוח (שם) כתב לבאר, שזימון בעשרה הוא דבר שבקדושה. וכ"כ המאירי (מז, ב), הכס"מ והב"י (שם) בדעת הרמב"ם.

רפג. איתא ב"ר"ה (כט, א): "תנו רבנן: הכל חייבין בתקיעת

וה"ר דוד ברבי⁷³² לוי ז"ל (מכתם מה, ב) כתב בשם ה"ר שמואל שקלי ז"ל, ובעל⁷³³ הבית עם אשתו⁷³⁴ ובניו, הוי⁷³⁵ כסופר מברך ובור יוצא וכו',⁷³⁶ כמו שכתבנו למעלה רפ"ה (סי' ל):

(נמח) האוכל כשהוא מיסב או כשהוא⁷³⁷ מהלך

אמרו ז"ל (נא, ב), אכל כשהוא מיסב⁷³⁸, יושב ומברך. פירוש, שלא יברך כשהוא מיסב דרך גאווה, אלא יברך בלא הסבה⁷³⁹, דרך כבוד ואימה רפ"ו.

ואמרו ז"ל (שם), אכל⁷⁴⁰ כשהוא מהלך, יושב ומברך⁷⁴¹ במקום⁷⁴² שפסק. אבל רפ"ו כשהוא⁷⁴³ עומד, יושב⁷⁴⁴ במקומו ומברך⁷⁴⁵. וכן דעת הרמב"ם ז"ל (פ"ד, א) והר"י מקורביל ז"ל רפ"ח (סמ"ק מצוה קט). ואם בירך כשהוא מהלך או כשהוא עומד, יצא ידי חובתו, אבל לכתחלה אין לו⁷⁴⁶ לברך ברכת המזון ולא מעין שלש אלא מיושב רפ"ט.

וכתוב בתוספות⁷³⁷, דכי אמרינן דאכל כשהוא מהלך, דיושב ומברך⁷⁴¹, הני מילי מהלך בבית רצ"א⁷⁴⁷ מפנה לפנה מפני טרדתו. וכן נמי כתב ה"ר יהונתן ז"ל בפירושו רצ"א⁷⁴⁷ (נא, ב). אבל מהלך בדרך, אינו צריך לישב, אלא עומד רצ"ב ומברך רצ"ג, דישוב הדעת עדיף, כדאמרינן (ל, א) ברוכב בתפלה דאינו⁷⁴⁸ צריך לירד, משום ישוב הדעת. דאפילו בתפלה נמי יש שאמרו⁷⁴⁹ שהמהלך בדרך אינו צריך לעמוד אלא בשלש ראשונות ובשלש אחרונות, והשאר מתפלל כשהוא מהלך, אם הוא נחוץ רצ"ד.

732. בר': ג ד בר 733. ובעל: ה בעל 734. עם אשתו: ב ואשתו 735. הוי: ב ה הם 736. וכו': ה חסר 737. כשהוא: א ג ד חסר 738. מיסב: ג ד מסב דרך גאווה לא יברך אבל קודם שהוא 739. בלא הסבה: ב בלא היסבה ג ד דרך הסבה ה בלי הסבה 740. אכל: ג ד חסר ה אבל 741. במקום... ומברך: ה חסר 742. במקום: ב במקומו 743. כשהוא: ג ד כשהוא מסב 744. יושב: ג ד ויושב 745. ומברך: א ג ד ויברך 746. לוי: א חסר 747. מפנה... בפירושו: א ג ד חסר 748. ברוכב בתפלה דאינו: ה בתפלה ברוכב אבל אינו 749. נמי יש שאמרו: ג ד יש נמי מי שאמר ה נמי י"א

רפ"ה. בכלבו כתב: "וכן פשט המנהג". וראה מש"כ לעיל הערה קעב.

רפ"ו. מכתם (נא, ב), ושכן דעת הראב"ד. וכ"כ רבינו יהונתן, מאירי, רשב"ץ (שם), ריא"ז (סו"פ ז), ונפסק בטוש"ע (קפג, ט). וראה בסוף הסי' שהביא רבינו מהירושלמי שאפשר לברך בהסיבה.

רפ"ז. אבל - נדצ"ל: אכל.

רפ"ח. וכ"פ הטוש"ע (שם).

רפ"ט. כ"כ הרמב"ם (שם), המרדכי (סי' קפד) והאגודה (סי' קפח), והובא להלכה ברמ"א (שם). ומש"כ שמעין שלוש צריך לברך מיושב, הב"י (שם, י) כתב שכן נראה דעת הרמב"ם (שם), וכ"כ המרדכי (שם), ונפסק בשו"ע (שם) בשם י"א.

רצ. וכ"כ סי' המכתם (שם) בשם תוס', והובא בב"י (קפג, יא) בשם הכלבו בשם התוס'.

רצ"א. תוספת זו מכתה"י ליתא בכלבו. רצ"ב. משמע שהמהלך בדרך צריך לעמוד בכרכה, ואינו רשאי לברך מהלך. וכ"כ סי' אהל מועד (דרך ח נתיב ז) בשם תוס', אבל מהרא"ש ומשא"פ (הובאו בהע' בסמוך) משמע שרשאי לברך כשהוא מהלך. רצ"ג. וכ"כ הרא"ש (פ"ז סי' לו), הביאו רבינו ירוחם (נט"ז ח"ז). וכ"כ סי' המאורות (נא, ב) ורבינו מנוח (פ"ד, א), ושכן הסכים רש"י. והמאירי (שם) כתב בסתם שצריך לשבת, ובשם י"א כתב שאפי' מהלך מותר. הטוש"ע (קפג, יא) פסקו כרא"ש ודעימיה.

רצ"ד. בגמ' (שם): "תנו רבנן: היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה, אם יש לו מי שיאחז את חמורו - ירד למטה ויתפלל, ואם לאו - ישב במקומו ויתפלל; רבי אומר: בין כך ובין כך - ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. אמר רבא ואיתימא רבי יהושע בן לוי:

ויש מן הגאונים שהחמירו בזה, ואמרו שאין לברך ברכת המזון לעולם אם לא מיושב⁷⁵⁰. לפי שהיא מן התורה, החמירו בה שצריך לישב במקומו, כמו שאמרו בפסוק ראשון של קריאת שמע. ואם אכל⁷⁵¹ והוא⁷⁵² רוכב, צריך להעמיד הבהמה עד שיברך שלש ברכות⁷⁵³, דרוכב כמהלך דמי⁷⁵⁴. כך פסקו מקצת⁷⁵⁵ הגאונים ז"ל רצו.

רצו ירושלמי (פ"ז ה"ה נו, א), אכל כשהוא⁷⁵⁶ מהלך⁷⁵⁷, עומד ומברך. אכל יושב, יושב ומברך⁷⁵⁸. אכל מיסב, מתעטף ומברך. נראה מזה הירושלמי⁷⁵⁹ שיכול לברך כשהוא מיסב רצו:

(מ) כתב הר"י מקורביל ז"ל (סמ"ק מצוה קנא), אכל פת במקום אחד, וחזר⁷⁶⁰ ואכל פת במקום אחר, צריך לחזור ולברך במקומו⁷⁶¹. ואין צריך לברך במקום⁷⁶² שני לפניו⁷⁶³, דאמרינן לקיבעיה⁷⁶⁴ הדר.

והגיה עליו הר"ף ז"ל (אות ח), מיהו לעיל פירש⁷⁶⁵ דאדם שאוכל כשהוא מהלך, יושב ומברך. ופוק חזי מאי עמא דבר באוכלין בדרך והולכין⁷⁶⁶ עד פרסה או יותר, ויושבין ומברכין במקום סיום אכילתן, ואין חוזרין⁷⁶⁷ ומברכין במקום שאכלו בראשונה. וכן פסק בה"ג⁷⁶⁸ (עשין כז קיב, א).

750. אם לא מיושב: ה אלא כשהוא יושב 751. אכל: א ב יאכל ה אכל אדם 752. והוא: א ג ד ה כשהוא
753. ג' ברכות: ה ברכת מזון 754. דמי: ה חסר 755. מקצת: ה קצת 756. אכל כשהוא: ה וכל שהוא
757. מהלך: ג ד הולך 758. יושב יושב ומברך: ג יושב ומברך ה חסר 759. הירושלמי: א ג ד חסר
760. וחזר: ב חסר 761. ולברך במקומו: ה למקומו ומברך 762. לברך במקום: ב לחזור למקום ה לחזור
ולברך במקום 763. לפניו: ג ד ה חסר 764. לקיבעיה: ג לקיבעיה ה לקיבעיה 765. מיהו לעיל פירש:
א מיהו פ"ג מי פירש ד חסר ה מיהו 766. והולכין: ה ואוכלין 767. ואין חוזרין: ב ואין אוכלין ה ואין
חוזרין

רחצ. רבינו בתחילת הסימן כתב שאין לברך בהסיבה, וכאן הביא מהירושלמי שמותר. ולכאורה משמע שכן מסקנתו. הבי"י (קפג, ט) הביא את דברי רבינו בשם הירושלמי, ולא את תחילת דבריו. והקשה הדרישה (שם) על רבינו, שהרי בגמ' מבואר בהדיא שאסור לברך בהסיבה. ותירץ, שכל האיסור הוא משום גאווה, ולכן אם מתעטף - אין חשש גאווה, ובזה דיבר הירושלמי. וע"ע ראבי"ה (ח"א סי' קמ) בביאור דברי הירושלמי.

רצו. בסמ"ק שם נוסף: הראשון ברה"מ.
ש. עכ"ל הסמ"ק. וכוונתו, שבמקום השני לא צריך לברך ברכה ראשונה על מה שממשיך לאכול, וכאשר חזר למקום הראשון מברך ברכה אחרונה.

שא. בה"ג - כך נכתב בכה"י ובדפוס, ובדרך כלל יש לפתוח: "בעל הל' גדולות" או: "בהל' גדולות". אלא שדברי רבי' פרץ המובאים כאן, לקוחים מהגהותיו לסמ"ק, ושם נכתב: סמ"ג. ובכלבו הובאו הדברים, ושם כתב: בספר הגדול. ונר' שכן הוא מכנה את הסמ"ג, או שבהג' רבי' פרץ שלפני הכלבו היה כתוב: בספר הגדול

הלכה כרבי". וכן הסכמת הפוסקים, וכ"פ הרמב"ם (פ"ה, ב) והטוש"ע (צד, ד). ונחלקו הפוסקים אם צריך לעכב הבהמה בשעה שמתפלל. דעת רש"י, הובא בס' ההשלמה, בס' המאורות (ל, א), ברשב"ץ (שם), בס' הבתים (הל' תפלה שער ח סי' א) וברבינו מנוח (פ"ה, א), שא"צ לעכב הבהמה, וכ"כ רבינו (תפילה סי' מד). וכ"ד תוס' (שם ד"ה הלכה), רא"ש (פ"ז סי' יט) ומרדכי (סי' צז). ומאידך, דעת רבינו יונה (על הרי"ף כ, ב), שאם אפשר, צריך להתפלל ברכת אבות בעמידה, אא"כ יש סכנה. והובא בטור (שם) ובס' אהל מועד (שער התפלה דרך ג נתיב יב). ורבינו מנוח (ריש פ"ה מהל' תפלה) כתב שיש מחמירים לעמוד בג' ראשונות ואחרונות, ושכ"ד ריצ"ג. השו"ע (שם) פסק שראוי לעמוד באבות, ומשמע שסובר שמעיקר הדין א"צ לעמוד כלל.

רצה. קידושין (לג, ב).

רצו. תוס' (שם ד"ה והלכתא).

רצו. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

ומהאי ש^ב טעמא לא הוי שינוי מקום היסח הדעת, משום דלקיבעיה⁷⁶⁸ קמא הדר שי.
 וכמדומה לי שראיתי בפירושו רבינו יחיאל ז"ל שנסתפק אם יברך פעמים, במקום ראשון
 ובמקום שני. ומיהו בפירושו רשב"ם⁷⁶⁹ בפרק ערבי פסחים (קב, א ד"ה תניא) משמע דאינו
 מברך⁷⁷⁰ כי אם ברכה⁷⁷¹ אחת על שתיהם במקום שני.
 ובכל שינוי מקום מברך אחריהם במקום שני שגמר סעודתו, בין שינוי מקום דהולכי דרכים,
 בין שינוי מקום⁷⁷² דסעודה קבועה, אפילו מבית לבית. ולפניהם אין צריך לברך, וכן עיקר.
 עכ"ל הר"ף ז"ל.
 ד^ש והרשב"א ז"ל (נג, ב ד"ה מחלוקת) כתב שאם שכח יברך במקומו, אבל במזיד יחזור למקומו
 ויברך ש^ה. ודוקא לפת, אבל לייץ או שאר⁷⁷³ פירות לא ש^י. וכן פסקו התוספות ש^י (פסחים קא, ב
 ד"ה אלא):

(מז) ש^ח 774 כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ד, ה) שאם היו מסובין לשתות או לאכילת פירות, כל המשנה
 מקומו פסק, ומברך למפרע על שאכל, וחוזר ומברך על מה שהוא צריך ש^ח 774:

768. דלקיבעיה: ב דלקבליה ג דלקבעיה ה דלקיבעיה 769. בפירושו רשב"ם: ג ד ה חסר 770. מברך: ה
 צריך לברך 771. ברכה: ה פעם 772. מקום: ה חסר 773. לייץ או שאר: ד לייץ או לשאר ה יין ושאר
 774. כתב... צריך: ה חסר

שו. דעת רש"י ורשב"ם (פסחים קא, ב ד"ה אבל דברים)
 שכל שבעת המינים טעונים ברכה לאחריהם במקומם,
 וכ"ד הרמב"ם (פ"ד, א), הראב"י (ח"א סי' קמב; ח"ב
 ר"ס תקיא), ריא"ז (פסחים פ"י ה"א אות יב) והגה"מ
 (שם אות א) בשם ר' שמחה. אולם, דעת הרא"ש (פ"י
 סי' ו) שדווקא מיני דגן טעונים ברכה לאחריהם
 במקומם, משא"כ יין ופירות. וכ"כ ראשונים רבים בדעת
 הר"ף (כ, א), וכ"פ הסמ"ג (עשין כז), המאורות, תוס'
 ר"פ (פסחים שם) ונימוק"י (נג, ב). השו"ע (קעח, ה;
 קפד, ג) כתב שי"א שכל ז' המינים טעונים ברכה
 לאחריהם במקומם, וי"א שדווקא חמשת מיני דגן.
 ומשמע דעתו כרי"ף והרא"ש (שקיי"ל הלכה כ"א
 בתרא). והרמ"א כתב שי"א דווקא פת (ראה הע' הבאה).
 שזו כ"כ הרשב"א (נג, ב) בשם התוס'. וע"ע תוס' (פסחים
 שם) שהסתפקו אם דווקא פת או גם שאר מיני מזונות
 שיש בהם מחמשת מיני דגן. והמרדכי (סוף פסחים)

והטור (קעח, ה) כ"כ בשם ר"י.

שח. סי' זה ליתא בכלבו.

שט. בפסחים (קא, ב) נחלקו רב חסדא ורב ששת באלו
 דברים שייך שינוי מקום, לרב חסדא דווקא בדברים
 שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומם, ולרב ששת גם
 בדברים הטעונים ברכה במקומם. הר"ף (כ, ב)

והכוונה שם לסמ"ג שהוא סי' המצוות הגדול, בשונה
 מהסמ"ק שהוא סי' המצוות הקטן. וא"כ אפשר אולי
 לומר שיש לפתוח כאן את ראשי התיבות: בה"ג - בספר
 הגדול.

שב. ומהאי - בכלבו ובר"פ: מאי.

שג. עי"ש שהביא שני ביאורים לדברי הגמ': "לקיבעא
 קמא הדר". כדעת הסמ"ק, שצריך לחזור ולברך במקום
 הראשון, כן פסק הריטב"א (הל' ברכות פ"ה, ז; פ"ח,
 ז). והשו"ע (קעח, ד; קפד, ב) פסק כרבינו פרץ שמברך
 במקום השני. ועי' אחרונים מה שהתקשו בדבריו.

דש. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

שה. ראה משנה (נא, ב) וגמ' (נג, ב), שלכו"ע במזיד חוזר
 למקומו הראשון לברך, ונחלקו בשוגג. הרא"ש (פ"ח סי'
 ה) בשם רע"ג פסק כב"ש, שאף בשוגג חוזר למקומו
 לברך, וכ"כ רבינו יונה (על הר"ף מ, א) בשם מקצת
 גאונים ור' שמואל בן חפני, וכ"פ התוס' (נב, ב ד"ה
 בכליה; סוכה ג, א ד"ה דאמר) ועוד ראשונים רבים.
 ודעת הרמב"ם (פ"ד, א) שהלכה כב"ה, ובשוגג אינו
 צריך לחזור למקומו, וכ"פ הראב"י (ח"א סי' קמב),
 רבינו יונה (שם), ועוד פוסקים. השו"ע (קפד, א) הביא
 דעת הרמב"ם והרא"ש בשמם, והאחרונים הסתפקו
 בדעתו. וראה לקמן סי' נא.

(מח) גמר בלבו לאכול ולשתות, ונמלך עוד לאכול ולשתות⁷⁷⁵, צריך לחזור ולברך אף על פי שלא שינה מקומו⁷⁷⁶. ואם לא גמר בלבו, אף על פי שפסק כל היום כלו, אינו צריך לברך שנית⁷⁷⁷, עכ"ל. ודין שינוי מקום⁷⁷⁷ תמצא בהלכות ברכות (סי' יז-יח):

(מט) סדר ברכת המזון⁷⁷⁸ הם שלש ברכות. ומנין שהיא⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ מן התורה, שנאמר (דברים ח, י) ואכלת ושבעת וברכת, זו ברכת הזן. על הארץ, זו ברכת הארץ. הטובה, זו ברכת רחם⁷⁸⁰ שיב.

שיג ראשונה ברכת הזן, ומשה רבינו ע"ה⁷⁸¹ תקנה בשעה שירד המן ש"י. ולכך יש אומרים שאין לומר⁷⁸² בה פסוק (תהלים קמה, טז) פותח את ידך, רק חותמין ברוך אתה ה' הזן את הכל, בלי פסוק⁷⁸³. וטעמא דמסתבר הוא, כי איך נאמר פסוק שאמרו דוד לדברי משה רבינו⁷⁸⁴ ע"ה ש"י. שניה ברכת הארץ, ויהושע תקנה⁷⁸⁵ בשעה שנכנס לארץ ש"י. ש"י וגם יש שאין אומרים בה פסוק ש"י, ואומר בחתימה מעין חתימה⁷⁸⁶ ש"י, ונודה לך על הארץ ועל המזונות ש"י, ברוך אתה ה' וכי' ש"י⁷⁸⁷.

775. ולשתות: א ג או לשתות 776. מקומו: א את מקומו 777. מקום: א ג ד מקום בפירות 778. ברכת המזון: ה ברכת המזון ברכת מזון 779. ומנין שהיא: א ג ד ה חסר 780. מן... רחם: א ג ד חסר 781. ומרע"ה: ב מרע"ה ג ד ומשה רבינו ה משה רבי' 782. י"א שאין לומר: ב אין לומר' 783. פסוק: ב הפסוק 784. רבינו: ה חסר 785. תקנה: ב ה תקן אותה 786. חתימה: ב ה פתיחה ר' ביאורים 787. וכי': א ג ה חסר

שיג. ברמב"ם (שם) ובמחז"ו (שם) מובא שיש לומר הפסוק (דברים ח, י): "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך".

שיח. מעין חתימה - ר' ש"י. נר' שיש לגר': מעין חתימה, כיון שהנוסח להלן הוא ממש מעין החתימה (על הארץ ועל המזון), אולם לגי' השנייה אומנם תחילת הברכה: "ונודה... שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה" מזכיר את הארץ, אך רק בהמשך (לאחר ברית ותורה) מזכיר המזון: "על אכילת מזון". וכן להלן בסוף הסי' נכתב ג"כ: "סמוך לחתימה מעין החתימה".

שיט. גמ' (מט, א): "רבי אבא אומר: צריך שיאמר בה הודאה תחלה וסוף, והפחות - לא יפחות מאחת, וכל הפחות מאחת הרי זה מגונה". רמב"ם (פ"ב, ג), טור (שם). וכתב שאצ"ל בסיומ הברכה: "ונודה לך סלה באמת על הארץ ועל המזונות", משום שכמו שאין לפחות בהודאה כך אין להוסיף (עי' פרישה שם). ובסדר רע"ג (הל' סעודה) לא הביא הפסוק הנ"ל, וכן לא סימת אחרת שיש בה מעין החתימה.

והרמב"ם (פ"ד, ג) פסקו כרב ששת, וכ"פ השו"ע (קעח, א-ב). ומאידך, התוס' (שם ד"ה אלא) והרא"ש (שם פ"י סי' ו) פסקו כרב חסדא, וכ"פ הרמ"א (שם, ב).

שי. וכ"מ דעת הרא"ה, הריטב"א (מב, א) והמאירי (פסחים קג, ב).

שיא. עי' מג"א (קפד סוס"ק ט), אבן העזר (שם), שו"ת חוקי חיים (או"ח סי' א).

שיב. גמ' (מח, ב), וכדעת רבי.

שיג. מכאן עד סוף הסי' מצטט רבינו משו"ת הרשב"א (ח"ו סי' תקלב).

שיד. גמ' (שם), רמב"ם (פ"ב, א), טור (קפז, א).

שטו. הבי"י (שם) הביא כ"ז בשם הכלבו, וכתב שאין הכרח בזה (ונראה כוונתו, שמשה רע"ה לא תיקן אלא את עיקר הברכה, ומאוחר יותר חכמים תיקנו הנוסח השלם).

ובד"מ (שם אות א) כתב שהמנהג כדברי הכלבו. ובנוסח בהמ"ז של הרמב"ם (מובא בסדר תפילות) מופיע פסוק זה, וכן במחז"ו (סי' פג) ובסידורים נוספים.

שטז. וגם... וכי': ליתא ברשב"א ובכלבו שם.

ובחנוכה ופורים מוסיפין בה על הנסים כשיגיע בכלל⁷⁸⁸ עת ובכל שעה שכי. שכח ולא אמרו כאן, אין שכח מחזירין אותו שכח. ויש אומרים⁷⁸⁹ הני מילי אם סיים כל⁷⁹⁰ הברכה, אבל אם לא סיים, כשיגיע להרחמן יאמר⁷⁹¹, הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות כמו שעשה⁷⁹² לאבותינו בימים ההם בזמן הזה⁷⁹³, בימי פלוני שכח וכו', ואחר כך משלים שכח. שבה ורב⁷⁹⁴ אחא (שאלתות, שא"י כו) והרי"ף⁷⁹⁵ ז"ל (שבת י, ב) כתבו שאין צריך להזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה. שלישית בונה ירושלם, ודוד ושלמה תקנוה ש"ד. וחותרין בה ברוך אתה ה' בונה ירושלים. ואין אומרים⁷⁹⁶ ברחמיו, לפי שלא יבנה ירושלם כי אם⁷⁹⁷ במשפט, שנאמר (ישעיהו א, כז) ציון במשפט תפדה⁷⁹⁸. שכח⁷⁹⁹ ואם אמר ברחמיו, נראה לי דאין מחזירין אותו, שכבר מצינו על בנין הבית רחמים, דכתיב בזכריה (א, טז) שבת י לירושלם ברחמים ביתי יבנה בה שכח⁷⁹⁹. שכח וגם בזו אין אומרים⁸⁰⁰ שום פסוק, כי⁸⁰¹ יש סמוך לחתימה מעין חתימה בלתי הפסק שכח⁸⁰². ואחר זאת הברכה עונין אמר, כדי להפסיק⁸⁰³ בין אלו שהן מן התורה להטוב והמטיב שהיא מדרבנן שכח⁸⁰⁴:

788. כשיגיע בכל: ה כשמגיעין לבכל 789. וי"א: א ג ד וי"מ 790. כל: ה חסר 791. יאמר: א ה אומ' 792. כמו שעשה: ד כאשר עשה 793. בזמן הזה: ב ובזמן הזה א ג ד חסר 794. ורב: א ג ד והר' 795. והרי"ף: א והרי"ף ב והרי"ף ה משבחה והרי"ף 796. אומרים: א ג ד אומרים בה 797. כי אם: ב ה אל' 798. תפדה: ב תפדה וגו' 799. ואם... בה: א ג ד חסר 800. אומרים: ב ה צריך 801. כי: ב ה שהרי 802. בלתי הפסק: א ב בלתי הפסק ג ד בלי הפסק 803. להפסיק: ג לפסוק 804. שהיא מדרבנן: א שהוא מדרבנן ב שהוא דרבנן

שכח. שבת (כד, א): "איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון? כיון דמדרבנן הוא - לא מדכרינן, או דילמא: משום פרסומי ניסא - מדכרינן? - אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא: אינו מזכיר, ואם בא להזכיר - מזכיר בהודאה...". ופרש"י (שם), הודאה, היינו ברכת הארץ. הפוסקים כתבו בסתם להזכיר, וכ"פ הרמב"ם (פ"ב, ו), הטוש"ע (תרפב, א; תרצה, ג) והרמ"א (קפו, ד). ומש"כ רבינו שאומרים "על הניסים" לאחר "בכל עת ובכל שעה", כ"כ מחז"ו (סי' פג) ואהל מועד (שער מוי"ק, דרך א, נתיב ח). שכא. אין - וכ"ה בכלבו, וברשב"א ליתא. שכח. כן דעת רודה"פ, שהרי הגמ' אמרה שא"צ להזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה. וכן פסקו הרמב"ם (שם, יג), הסמ"ג (עשין כז קט ע"ד), תרוה"ד (סי' לח), הטוש"ע (תרפב, א) והרמ"א (קפו, ד). ודלא כראב"ה (סי' קלא), הובא בהגה"מ (שם אות ח), שכתב שצריך לחזור, כיון שנוהגים לומר, וגם הוא בירך על דעת להזכיר - שוייה עליה כחובה. שכג. פלוני - בכלבו: מתתיהו. שכד. הובא להלכה ברמ"א (קפו, ד; תרפב, א).

שכה. דברי רב אחא והרי"ף לא הובאו בכלבו. שכו. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. שכז. הב"י (קפח, ד) כתב בשם המרדכי (סי' ריז) שהמהר"ם היה אומר "בונה ברחמיו", והביא דברי רבינו והכלבו, שלכתחילה אין לומר "ברחמיו", וכ"פ בשו"ע (שם). גם בסידור רס"ג (עמ"ק), בסדר רע"ג (עמ"ז), במחז"ו (סי' פג), בסמ"ג (עשין כז), בטור (שם) ובאבודרהם (עמ"ש שנג) תיבת "ברחמיו" ליתא. וכ"ד הגר"א, ראה מעשה רב (אות פח). ובד"מ (אות א) כתב שהמנהג כדברי מהר"ם, כי מה שכתוב: "במשפט תפדה", ר"ל שאם ישפטו ישראל דין אמת בין איש לחבירו, אז תפדה ציון, וכמו שכתוב: "ושביה בצדקה", וכ"פ בהגה' לשו"ע (שם). וראה מג"א (ס"ק ג) שכתב שמהר"י גינצבורג היה אומר: "בונה ירושלים ברחמים", וברקאנטי (פרשת עקב) כתב שהרב ר' יצחק היה חותם: "ברוך ה' אלהי דוד ובונה ירושלים". ובפמ"ג (ס"ק ג) כתב שאין לומר "ברחמים" אלא "ברחמיו". והמשנ"ב בשעה"צ (ס"ק ט) העיר שבנוסח הרמב"ם איתא "ברחמים" (ולפנינו כתוב: "ברחמיו"). שכח. וגם... הפסק: ליתא ברשב"א. שכט. גמ' (מה, ב), רמב"ם (פ"א, טז-יז), טוש"ע (קפח, א).

שכח. שבת (כד, א): "איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון? כיון דמדרבנן הוא - לא מדכרינן, או דילמא: משום פרסומי ניסא - מדכרינן? - אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא: אינו מזכיר, ואם בא להזכיר - מזכיר בהודאה...". ופרש"י (שם), הודאה, היינו ברכת הארץ. הפוסקים כתבו בסתם להזכיר, וכ"פ הרמב"ם (פ"ב, ו), הטוש"ע (תרפב, א; תרצה, ג) והרמ"א (קפו, ד). ומש"כ רבינו שאומרים "על הניסים" לאחר "בכל עת ובכל שעה", כ"כ מחז"ו (סי' פג) ואהל מועד (שער מוי"ק, דרך א, נתיב ח). שכא. אין - וכ"ה בכלבו, וברשב"א ליתא. שכח. כן דעת רודה"פ, שהרי הגמ' אמרה שא"צ להזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה. וכן פסקו הרמב"ם (שם, יג), הסמ"ג (עשין כז קט ע"ד), תרוה"ד (סי' לח), הטוש"ע (תרפב, א) והרמ"א (קפו, ד). ודלא כראב"ה (סי' קלא), הובא בהגה"מ (שם אות ח), שכתב שצריך לחזור, כיון שנוהגים לומר, וגם הוא בירך על דעת להזכיר - שוייה עליה כחובה. שכג. פלוני - בכלבו: מתתיהו. שכד. הובא להלכה ברמ"א (קפו, ד; תרפב, א).

(1) ובשבתות, וימים טובים⁸⁰⁵, וחולו של מועד, וראשי חודשים, מזכירין בה⁸⁰⁶ מעין המאורע של⁸⁰⁷. בשבתות, דכתיב (שמות כ, ח) זכור⁸⁰⁷ (דברים ה, טו) וזכרת, מלמד שטעון זכירה, בין בקדוש בין בברכת המזון של⁸⁰⁸.

ובשבת⁸⁰⁸ כשיגיע⁸⁰⁹ ולא⁸¹⁰ נברוש לעולם ועד, יאמר⁸¹¹ רצה והחליצנו. פירוש של⁸¹², השביענו ודשננו, מגזרת (ישעיהו נח, יא) ועצמותיך יחליץ של⁸¹². או נוכל לפרש⁸¹³ והניחנו. וכן פירש רבי דוד קמחי ז"ל של⁸¹⁴ (שם ד"ה ועצמותיך), יחליץ⁸¹², יתן להם⁸¹⁴ מנוחה של⁸¹⁵.

וחותם ברוך אתה ה' ⁸¹⁶ מנחם עמו ⁸¹⁷ ישראל בבנין ירושלם של⁸¹⁸. ואין נוסח זה שתי חתימות דלימא דאין חותמין בשתים, שהכל אחד, כי נחמת ישראל בבנין ירושלם של⁸¹⁸.

וה"ר יונה ז"ל (על הרי"ף לה, ב ד"ה ובשבת) כתב⁸¹⁹ דאין⁸²⁰ לחתום בו כן⁸²¹, משום דהוי⁸²² כחותם בשתים, והראיה, שכן בתפלת הביננו תקנו וישמחו צדיקים בבנין עירך במקום שתי ברכות של⁸²³. לפיכך כתב שחותמין⁸²³ ברוך אתה ה' ⁸²⁴ בונה ירושלם של⁸²⁴.

805. וימים טובים: ב וימים טובים 806. בה: ב חסר ה שם 807. זכור: ג ד חסר 808. ובשבת: א ובשבת אומ' בלשון זה: ב ובשבת אומ' כלשון הזה 809. כשיגיע: ה כשמגיע 810. ולא: ב לא ה לולא 811. יאמר: ה אומ' 812. או... יחליץ: ג ד חסר 813. לפרש: א ב לומר 814. להם: ה לך 815. מנוחה: א ב ה מנוח 816. בא"י: ה חסר 817. עמו: ב חסר 818. ואין... ירושלם: ב ה חסר 819. ז"ל כתב: א ז"ל ג ד כתב 820. דאין: א כי אין ה שאם 821. כן: א ג ד ה חסר 822. דהוי: ב ה דנראה 823. שחותמין: ג ד שחותמין בה 824. בא"י: ה חסר

(א). ובראבי"ה (ח"א סי' קכט) ובאו"ז (ח"א סי' קצט) הנוסח: "מנחם ציון ובונה ירושלם". ועי' אבודרהם (שם) שהביא נוסח הרי"ף, וכתב: "והחותם מנחם עמו ישראל ובונה ירושלם טועה הוא, דהויא חתימה בשתים". וכ"כ ס' הפרדס (שער י) לדהות נוסח זה.

שלו. וכ"כ לבאר נוסח הרי"ף: רבינו יונה (שם), רא"ש (פ"ז סי' כב) ואבודרהם (שם).

שלח. הב"י (קפח, ד, וכו"ה בכס"מ שם) כתב שאע"פ שאפשר שירמוז לשתי ברכות, מ"מ פשטא דמילתא לא הויא אלא כעין ברכה אחת.

שלט. גם בסדר רע"ג (עמ' עו) ובמחז"ו (סי' פג) הנוסח: "בונה ירושלם". והרמב"ם (פ"ב, ד) כתב שחותם: "בונה ירושלם" או "מנחם עמו ישראל בבנין ירושלם". וכ"ה במאירי (מח, ב). הב"י (שם) כתב שכיון שהרי"ף והרמב"ם הסכימו שחותם: "עמו ישראל בבנין ירושלם", וגם הרא"ש היה נוהג כן (כפי מה שהעיד עליו בנו הטור), אפשר לחתום כן. אבל בשו"ע (שם) כתב שחותם: "בונה ירושלם" או "מנחם ציון בבנין ירושלם", וזה כנוסח שכתב הרא"ש שהוא מוסכם, ולא כרי"ף והרמב"ם. והרמ"א שם כתב שחותמים: "בונה ברחמי ירושלם", וראה הערה שלו.

של. דין הזכרת מעין המאורע בשבת מבואר בגמ' (מח, ב), ודין הזכרת מעין המאורע בר"ח ובמועדים מבואר בשבת (כד, א), ונפסק ברמב"ם (פ"ב, ה) ובטוש"ע (שם, ה).

שלא. בה"ג (עמ' צא). וכ"כ במחז"ו (סי' קז) ובסי' רש"י (סי' תפד). ועי' ספר המכריע (סי' עא) שהביא דברי בה"ג, וכתב: "נראה לי שאין זה כתוב בשום מקום, אלא מלבד אמר הדברים הללו ליתן טעם לדברי חכמים שהצריכו לקדש בין בתפלה בין על הכוס, ועיקר קידושא דאורייתא אינו אלא מה שאנו מברכין בתפלה מקדש השבת, וזה שבסעודה - מדרבנן הוא".

שלב. בכלבו לא פירש העניין. שלג. וכ"כ האבודרהם (עמ' שכד), עי"ש הטעם שאומרים לשון זו בשבת.

שלד. גם הפירוש הראשון מרד"ק שם. שלה. וכ"ה במחז"ו (סי' פג). ורש"י (דה"א יב, כה; עירובין לט, א ד"ה החליצנו) פירש, החליצנו - ורזנו. וכ"ה בטור (קפח, ה).

שלו. כן הנוסח ברי"ף (לה, ב). וכ"ה בס' האשכול (ל, א), בפסקי ריא"ז (פ"ז ה"א אות יח), בריטב"א (הל' ברכות פ"ז, ט) ובס' אהל מועד (שער הברכות, דרך ח, נתיב

והרי"ף ז"ל⁸²⁵ (לה, ב) כתב שצריך בשבת לשנות מטבע⁸²⁶ החול בברכת רחם, ומתחיל אותה⁸²⁷ בלשון זה⁸²⁸, נחמנו ה' אלהינו בציון⁸²⁹ עירך שמ, שמא ושמחנו מלכנו⁸³⁰ בכנין בית בחירתך, ומלכות בית דוד משיחך במהרה⁸³¹ תחזירנה⁸³² למקומה, רצה והחליצנו וכו' שמא⁸³³. והטעם, לפי שאמרו ז"ל (מח, ב) בשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה שמב.

ויש אומרים שאין אומרים בשבת נחמנו, אלא רחם, וחותרם בונה ירושלם, לפי⁸³⁴ דאין נחמה אלא במקום אבלות, ושבת לאו⁸³⁵ בר נחמה הוא⁸³⁶. וכן דעת הר"ש⁸³⁷ ז"ל (מח, ב ד"ה ובשבת), שכתב שמג דאין⁸³⁸ לשנות מטבע⁸³⁹ החול, רק שיכלול ענין שבת באמצע, כמו שהסדרנו⁸⁴⁰, כי⁸⁴¹ כשמזכיר רחמים תחלה ובונה ירושלם בסוף⁸⁴², זו היא נחמת ישראל ברחמי שמים ובכנין ירושלם. ולא אמרו מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה, רק לומר שאומר⁸⁴³ קדושת היום⁸⁴⁴ בין שתי נחמות. שד"ם וכן דעת הירושלמי⁸⁴⁵ שמא, שאומר⁸⁴⁵, וכי שבת אבל הוא⁸⁴⁶ שצריך⁸⁴⁷ לנחם. נראה שאין דעתו שנאמר⁸⁴⁸ נחמנו שד"ם שמו.

825. ז"ל: ג ד ה חסר 826. מטבע: ה ממטבע 827. אותה: ה בה 828. זה: ב ג ד ה הוה 829. בציון: ב בכנין 830. מלכנו: ה חסר 831. במהרה: א ה מהרה 832. תחזירנה: ב תחזירנה ג ד תחזירנה 833. וכו': ב חסר 834. לפי: ב ה משום 835. ושבת לאו: ה ואין אבלות בשבת ולא 836. הוא: א היא ג ד חסר 837. הר"ש: ב הרא"ש 838. דאין: א ב ג ד ואין 839. מטבע: ה ממטבע 840. שהסדרנו: ג ד שהוסדרו ה הסדרנו 841. כי: ה כמו 842. בסוף: א ג ד לבסוף 843. שאומר: א שאומ' ב שאומרים ה חסר 844. היום: ה היום באמצע 845. שאומר: א ב ה שאומ' ג שאומרים 846. הוא: א היא 847. שצריך: ה דצריך 848. שנאמר: ה לומ'

שבה"ל (סי' צד) וס' אהל מועד (שער הברכות, דרך ת, נתיב א), וכ"כ האבודרהם (שם) בשם הראב"ד. וע"ע ראב"ה (ח"א סו"ס קטט) שכתב טעם אחר.

שמג. אין זה לשון רש"י שם.

שד"ם. וכן... נחמנו: ליתא בכלבו.

שמה. לא מצאנו בירושלמי שלפנינו ולא בראשונים אחרים שהזכירו גמ' זו מהירושלמי. ובאבודרהם (בר' הלחם זימון בר' המזון) הביא בשם חידושי רב"ש שהקשה בסגנון זה: "וכי בשבת מנודה הוא או אבל שצריך נחמה יותר משאר ימים" אלא שהוא מתרץ: "מפני ששבת וי"ט הם ימי עונג ושמחה תקנו להזכיר בהם נחמה זכר לחרבן... ירושלים משום שנאמר תדבק לשוני" וכו'.

שמו. וכ"ד תוס' (שם), רמב"ם (פ"ב, ד-ה), סמ"ג (עשין כז), תוס' ר"פ, רא"ה, מאירי, נימוקי, רשב"ץ (שם) ומרדכי (סי' קעה). וכן מתבאר מסידור רס"ג (עמ' קב-קג), וכ"כ הגה"מ (שם אות א) בשם תשובת ר' יצחק ב"ר יהודה, והובאה תשובה זו במחז"ו (סי' פג) ובס' הסדרים (סי' צ). וכ"פ השו"ע (שם).

שמ. בציון עירך - וכ"ה בכלבו, וכן גרסו רא"ש, טור, רבינו ירוחם (ני"ב חיי"ט) ואבודרהם (שם) ברי"ף. אולם ברי"ף לפנינו הגירסא: בכנין עירך (ועי' שנו"ס שכן הנוסח בכת"י ב).

שמא. ושמחנו... וכו': נוסח זה לא הובא ברי"ף, וז"ל: "נחמנו ה' אלהינו בכנין עירך, ומסיים בנחמה, שאומר: והעלנו לתוכה ונחמנו בה כי אתה הוא בעל הנחמות, ברוך אתה ה' המנחם עמו ישראל בכנין ירושלם".

שמב. וכ"כ רי"ד בפסקיו (מח, ב) בשם בה"ג, ר"ח ורי"ף, או"ז (ח"א סי' קצט) בשם ר"ח, שבה"ל (סי' צד) בשם ר"ח, בה"ג ורי"ד, ס' האשכול (ל, א), רוקח (סי' שלח), ראב"ן (סי' קפו), ועוד פוסקים. ועי' ס' המנהיג (עמ' קעד) שכתב שאע"פ שהעיקר כפי רש"י, נהגו כרי"ף. וכ"כ ס' הבתים (שער ה סי' ה). והטור כתב שכן נהג הרא"ש, ועי' ב"י שתמה עליו. הראשונים נחלקו בטעם הרי"ף. התוס' (שם ד"ה מתחיל) כתבו ש"א שאין לומר בשבת רחם, כיון דהוי שאילת צרכיו. וכ"ד רבינו יוסף, הובא באו"ז, ברא"ש (שם) ובמרדכי (סי' קעה). והמכתם (שם) כתב שתיקנו לשון נחמה בשבת, להעיד על הנחמה השלמה שהיא לעולם הבא שכולו שבת. וכע"ז כתבו

ולסברא זו נוטה הר' יונה ז"ל⁸⁴⁹ (שם), ומביא⁸⁵⁰ ראייה מן הירושלמי⁸⁵¹ (שבת פט"ו ה"ג עה, ב) שאמר⁸⁵² אל ישאל אדם צרכיו בשבת. ופריך, והא אמרינן זוננו פרנסנו. ומשני, נוסח הברכה כך היא⁸⁵³. שמע מינה אין משנין נוסח הברכה, ואפילו בשבת. וכן⁸⁵⁴ פסקו הר"ם נ"ע שמו (תשב"ץ קטן סי' שטז) והרשב"א ז"ל שמה⁸⁵⁵ (מת, ב ד"ה מתחיל).

ביום טוב, ובחולו של מועד, ובראשי חודשים, כולל בתוך ברכה זו⁸⁵⁵ יעלה ויבא, וחותרם ובנה⁸⁵⁶ ירושלם עירך וכו' שמת⁸⁵⁷.

שכח ולא הזכיר בשבתות וימים טובים קדושת היום, אם נזכר קודם שיתחיל ברכה רביעית, בשבתות אומר שג⁸⁵⁸, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שגא אשר נתן שגב שבתות למנוחה לעמו ישראל⁸⁵⁹ לאות ולברית קדש, ברוך אתה ה' מקדש השבת שגג.

שגד וכתב הראב"ד ז"ל שגה⁸⁶⁰ שאין מזכיר בה שם⁸⁶¹, אלא כמו שהיא נזכרת בגמרא. והוא הדין לכל שאר⁸⁶² הברכות הכתובות⁸⁶³ בפרק הרואה. והטעם, לפי שאינן קבועות. והרשב"א ז"ל (מט, א ד"ה ברוך) כתב⁸⁶⁴ שאינו מחזור, דכל הני ודאי בשם ניהו, וכן חתמינן בשם שגו⁸⁶⁵. וכן נראה דעת רבותינו הצרפתים ז"ל שגו⁸⁶⁶, וכן מפורש בהדיא בירושלמי שגד (פ"ט ה"א סב, ב).

849. ז"ל: א חסר 850. ומביא: ג ד ה והביא 851. מן הירושלמי: א מהירוש' 852. שאמר: א ב שאומ' ג שאומרים ד שאומר 853. היא: ב הוא 854. וכן: ב וכן נמי 855. ברכה זו: ה הברכה 856. ובנה: ב ה בונה 857. עירך וכו': ב חסר 858. אומר: ב ג חסר 859. שבתות למנוחה לעמו ישראל: ה לעמו ישראל שבתות למנוחה 860. ז"ל: ג ה חסר 861. שם: ה חסר 862. שאר: א ג ד חסר 863. הכתובות: ג ד האמורות ה חסר 864. והרשב"א ז"ל כתב: ב וכת' הרשב"א ז"ל ג ד והרשב"א כתב ה והרשב"א ז"ל 865. ניהו וכן חתמינן בשם: ה חסר 866. ז"ל: ה חסר

מהשג' למאור (פ"ט), שכתב שכל ברכה שאינה קבועה והיא נעקרת לפרקים, אינה טעונה הזכרה. וכן העיר הברכ"י (ס"ק ה). ואפשר שכוונתם לר"א אב"ד בס' האשכול (ל, ב) שלא הזכיר שם בנוסח זה. והרמב"ם (פ"ב, יב) לא הזכיר שם ומלכות בפתיחת הברכה, ובחתימתה הזכיר, ועי' במפרשיו. וראה מאירי (מח, א) שכתב שאין בברכה זו מלכות כלל, ויש בה הזכרת השם רק בחתימה. וכן מבואר בס' המנהיג (עמ' קעט), וכ"כ הסמ"ג (עשין כז) וס' הבתים (שער ה סי' ו).

שגו. וכ"כ רבים מרביתנו הראשונים, מהם: הראב"ן (סי' קפו), הרוקח (סי' שלט), הראב"ה (ח"א סי' קלא), שבה"ל (סי' צד), ס' החינוך (מצ' תל), הסמ"ק (סי' קט) והריקאנטי (סי' לג), וכ"פ בשו"ע (קפח, ו).

שגו. הזכירם הרשב"א (שם), גם הנימוק"י (שם) כתב ש"כ"ד הרי"ף והתוס'. וכ"א בתוס' ר"י שירליאון (שם).

שמו. כן איתא שם בהגהת ר"פ (שם) על התשב"ץ.

שמת. בכלבו לא כתב שכ"פ הר"ם והרשב"א.

שמת. ראה הערה של.

שג. ישנם שינויים בין נוסח הברכות שכתב כאן רבינו לנוסח המובא בכלבו, עי"ש ודו"ק.

שגא. ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם - בכלבו ליתא, וכן בהמשך.

שגב. אשר נתן - וכ"ה ברמב"ם, בין לעניין שבת בין לעניין יו"ט. ובגמ' לפנינו הנוסח: שנתן. ובשו"ע (שם) הנוסח: שנתן - לגבי שבת, ואשר נתן - לגבי יו"ט.

שגג. גמ' (מט, א), רמב"ם (פ"ב, יב), טוש"ע (קפח, ו).

שגד. וכתב... בירושלמי: ליתא בכלבו.

שגה. הובא בטור (שם), ברשב"א, בס' המאורות ובס' המחכים (מט, א). ונראה שלמדו כן בדעת הראב"ד

ובימים טובים אומרים, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם⁸⁶⁷, אשר נתן⁸⁶⁸ ימים טובים לעמו ישראל⁸⁶⁹ לששון ולשמחה שנח⁸⁷⁰, ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים שנ⁸⁷¹.

⁸⁷¹ ובשבת ויום טוב יחד אומר, ברוך אתה ה' אשר נתן שבתות למנוחה וימים טובים לעמו ישראל לאות ולברית קדש לשמחה ולזכרון, ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל והזמנים שנ⁸⁷¹.

ש ומתחיל בברכה רביעית, ואין אומר⁸⁷² בה תתברך, כי אחר⁸⁷³ שאמר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם⁸⁷⁴, למה צריך לחזור ולומר⁸⁷⁵ תתברך, ולא מצינו כן⁸⁷⁶ בכל הברכות. ומתוך ברכותיו (ג, א) של אדם ניכר אם תלמיד חכם הוא⁸⁷⁷ אם⁸⁷⁸ לאו שסא.

ואם נזכר אחר שהתחיל ברכה⁸⁷⁹ רביעית, חוזר לראש ברכת הזן. כך פירש הרמב"ם ז"ל⁸⁸⁰ (פ"ב, יב) ורבני צרפת ז"ל שס שבס⁸⁸¹. והראב"ד ז"ל⁸⁸² (שם) כתב שאין⁸⁸³ לחזור כי אם לראש⁸⁸⁴ בונה ירושלים. שסג והרשב"א ז"ל⁸⁸⁵ (מט, ב ד"ה לא) כתב, ונראין דברי הראב"ד ז"ל שסד⁸⁸⁶.

867. אמ"ה: ה חסר 868. נתן: ב נתן מנוחה 869. ימים טובים לעמו ישראל: ה לעמו ישראל י"ט 870. לששון ולשמחה: ג ד לאות ולברית קדש ולשמחה ולזכרון 871. ובשבת... והזמנים: ג ד ה חסר 872. אומר: ג ד ה אומרים 873. אחר: ה מאחר 874. ה' אמ"ה: א ג ד חסר 875. צריך לחזור ולומר: ה יחזור ויאמ' 876. כן: ה חסר 877. תלמיד חכם הוא: ג ד הוא ת"ח 878. אם: ד או 879. ברכה: ב בברכה 880. הרמב"ם: א ב הרמב"ם ז"ל ה הר"ם במ"ז 881. ז"ל: א ב ה חסר 882. ז"ל: ג ד ה חסר 883. שאין: א ב ה שאין צריך 884. לראש: ה לראש ברכת 885. ז"ל: ג ד ה חסר 886. ז"ל: ה חסר

בהטוב והמטיב - חוזר לראש". ונחלקו הראשונים בביאור "חוזר לראש". כדעת הרמב"ם, הסובר שהכוונה שחוזר לתחילת בהמ"ז, כ"כ רש"י (ד"ה והדר), רא"ש (שם סי' כג), ראבי"ה (ח"א סי' קלא), או"ז (ח"א סי' ר), סמ"ג (עשין כז), תוס' ר"י שירליאון, ר"י מלוניל, ריטב"א, מאירי (מט, ב), ועוד ראשונים רבים, וכ"פ השו"ע (שם). וכתב הרא"ש (שם) שהסברא בזה היא שכל השלוש ברכות נחשבות אחת, וכ"כ רבינו ירוחם (ני"ב חי"ט), אבל רש"י שם ביאר שסיום הברכות שמן התורה נחשב כמו עקירת רגלים בתפילה. וכדעת הראב"ד שכתב שחוזר לראש ברכת בונה ירושלים, כ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה לאות), רוקח (סי' שלט), ס' המאורות, נימוקי, רשב"ץ (מט, ב), ס' השלחן (שם) וס' הפרדס (שער י). וסברתם, שדומה למי ששכח להזכיר מעין המאורע בתפילה ונזכר באמצע אלוהי נצור, שאינו נחשב לסיים תפילתו, ואינו חוזר לראש התפילה, אלא לאותה ברכה שצריך להזכיר מעין המאורע. ורק אם סיים הטוב והמטיב - חוזר לראש.

שנח. רבינו לא הזכיר שצ"ל: "את יום חג פלוני הזה", וכן הוא ברוה"פ. אבל הטור (שם) בשם הראב"ד כתב להזכיר, וכ"ה בריטב"א ובמאירי (מט, א), והובא בשו"ע (שם).

שנט. כ"כ תוס' (מט, א ד"ה ברוך), ראבי"ה (ח"א סו"ס קלא), רא"ש (פ"ז סי' כג) וסמ"ג (עשין כז), וכ"פ הטו"ש (שם). וכתבו החי"א (כלל מז אות יז), המשנ"ב (ס"ק כ) וכה"ח (ס"ק כו) שאם שכח רק שבת או רק יו"ט, מזכיר בברכה רק מה ששכח.

שפ. ומתחיל... ז"ל - ליתא בכלבו.

שסא. מקור דברי רבינו בס' השלחן (הל' סעודה שער ה). וכ"כ האבודרהם (עמ' שכו), והובא להלכה בטוש"ע (קפט, א). גם המאירי (מו, א ד"ה הטוב) כתב כן, אבל מטעם אחר, עי"ש.

שסב. כ"כ הרשב"א (מט, ב ד"ה לא) בשמם.

שסג. והרשב"א... יום טוב - ליתא בכלבו.

שסד. בגמ' (שם, ב): "אמר רב מנשיא בר תחליפא אמר רב: לא שנו אלא שלא פתח בהטוב והמטיב, אבל פתח

וביאר עוד שם⁸⁸⁷ (שם ד"ה תפלה), דמאי⁸⁸⁸ דאמרינן (מט, ב) בשבתות ובימים טובים⁸⁸⁹ מחזירין אותו, הני מילי ליל ראשון של יום טוב שסו דוקא, שהיא⁸⁹⁰ חובה באכילת פת, אבל שאר עונות⁸⁹¹, אפילו ביום ראשון אין מחזירין אותו. ⁸⁹²ומינה דבשבת מחזירין אותו⁸⁹² אפילו בסעודה שלישית, ולא כדברי ר"ת שאומר שאינו⁸⁹³ צריך לפת שסו, ע"כ. ויש מחכמי הדור שאומרים שביום טוב חוזר בכל הסעודות כמו בשבת, לפי שמחוייב הוא לאכול פת מדין יום טוב שסג שסח⁸⁹⁴.

שלשה שאכלו בשבתות וימים טובים⁸⁹⁵, וזמנו ושכחו מעין המאורע, ולא נזכרו עד שפתחו בברכה רביעית, לדברי האומר שצריך לחזור⁸⁹⁶ לראש ברכת⁸⁹⁷ הזן, כל אחד יברך⁸⁹⁸ לעצמו, כי מידי זימון יצאו⁸⁹⁹, ואין רשאי⁹⁰⁰ לחזור ולזמן שסו.

בראשי חודשים ובחולו של מועד^{שע}, שכח ולא אמר יעלה ויבא, אם נזכר קודם שיתחיל ברכה רביעית, אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שע"א⁹⁰¹, אשר נתן ראשי חדשים לעמו

887. וביאר עוד: ה ועוד ביאר 888. דמאי: א ב דמה ה ומאי 889. ובימים טובים: ג ד וי"ט 890. שהיא: ג ד שהוא 891. עונות: ה לילות ושאר עונות 892. ומינה... אותו: ג ד חסר 893. שאומר שאינו: ב ה דמאי דאינו 894. יום טוב: ה חסר 895. וי"ט: ב ובימים טובים 896. לחזור: ב חסר 897. ברכת: א חסר 898. יברך: ה מברך 899. מידי זימון יצאו: ה כבר יצאו מידי זימון 900. רשאי: ג ד צריך 901. בא"י אמ"ה: ב ה ברוך

שסו. הרשב"א כ"כ גם בשו"ת (ח"ג סי' רפז).
שסו. הרשב"א כתב שהדין כן בליל פסח ובליל סוכות (שנלמד מפסח בג"ש).

שסז. נחלקו ר"ת ור"י אם צריך פת בסעודה שלישית בשבת. דעת ר"י (הובא בטור רצא, ה) שצריך פת, וכ"כ סמ"ג (עשין כז קט ע"ד). ודעת ר"ת, שאינו צריך פת, נזכרה גם באבודרהם (עמ' קפב). ועי' ב"י ושו"ע (רצא, ה).

שסח. כדעה ראשונה, שחוזר רק בליל יו"ט (פסח וסוכות), כ"כ תוס' (סוכה כז, א ד"ה אי בעי), סמ"ג (עשין מג), אגודה (סוכה סי' יט) בשם ר"י, ריקנאטי (סי' לג) בשם ר' אברהם ב"ר אפרים ור"פ בהג' לתשב"ץ קטן (סי' ריד) בשם תוס' שאנץ. וכדעה שנייה, שחוזר בכל סעודות יו"ט כמו בשבת, כ"כ תוס' (מט, ב ד"ה אי בעי) ורא"ש (פ"ז סי' כג) בשם רבינו יהודה, וכ"ה בתוס' ר"י שירליאון (מט, ב). וכ"ד הרוקח (סי' שלט), שבה"ל (סי' רלח), ר"ן (על הרי"ף סוכה יב, ב), מרדכי (ביצה סי' תרסט), תוס' ר"פ (מט, ב; סוכה כז, א) וסמ"ק (סי' קט). וכ"מ דעת הרמב"ם (פ"ב, יב), שכתב בסתמא שחוזר, ולא חילק בין הסעודות. מהשו"ע (קפח, ו) משמע שסובר כרמב"ם ורא"ש, וכ"פ אחרונים רבים. וע"ע שו"ת יחווה דעת (ח"ה סי' לו) שכתב שאם התחיל ברכת

הטוב והמטיב וכבר אמר: "האל אבינו מלכנו", חוזר רק בליל פסח וליל סוכות.
שסט. הבי"י (קפח, ט) הביא ד"ז בשם הכלבו, וכ"כ הכס"מ (פ"ב, יב) בדעת הרמב"ם, וכ"פ בשו"ע (שם). וכ"א בפסקי ריא"ז (פ"ז ה"א אות יט). ובשו"ת הרדב"ז (ח"ח חאו"ח סי' כח) כתב כן מדנפשיה (ועי"ש שכתב שאם יזמנו שוב, יש חשש להוצאת שם שמים לבטלה. ואע"פ שאין בזימון ברכה, הרי מזכיר שם ה' ללא צורך. ועי' שנו"ס כאן). וע"ע ריטב"א (מט, ב) שסובר שצריך לחזור ולזמן.
שע. ובחולו של מועד - בבה"ג לפנינו ליתא, וגם בגמ' לא נזכר חוה"מ. אולם כמה פוסקים כתבו בהדיא שדין חוה"מ כר"ח, מהם: סמ"ג (עשין כז), רשב"ץ בשם תוס', ס' המאורות, רא"ה, ס' המכתם ומאירי (מט, ב). וכ"פ השו"ע (שם), ועי' גר"א (ס"ק טו). ובדעת הרמב"ם (שם, יג) נחלקו נושאי כליו, עיי"ש.
שעא. בבה"ג לא נזכר שאומר בפתיחה שם ומלכות ובחתימה שם, רק כתב שאומר: "ברוך אשר נתן" וכו', "ברוך מקדש" וכו'. אך גם בשאר מקרים שמוסכם שמברך בשם ומלכות כתב כך, ומשמע שאינו מחלק. וכ"כ בשמו הסמ"ג (עשין כז) והגה"מ (פ"ב אות ו) לעניין החתימה, עיי"ש.

ישראל⁹⁰² לאות שעב ולזכרון, ברוך אתה ה' מקדש ישראל וראשי חודשים. כך כתב בה"ג שעב (עמ' ק). והרמב"ם ז"ל⁹⁰³ (פ"ב, יג) כתב שאינו חותם בה שעב, לפי שהוא מטבע קצר שעה, ומתחיל בברכה רביעית. ואם נזכר אחר שהתחיל אין מחזירין אותו⁹⁰⁴, וכן בחולו של מועד שעב. ואף על פי שמחזירין אותו בתפלה, הטעם, לפי שהתפלה חובה על כל אדם, ואי אפשר שלא יתפלל, אבל ברכת המזון אינה חובה, כי אפשר שלא יאכל דברים הטעונים ברכת שלש⁹⁰⁵, ובלבד שלא יתענה, ואפילו בפירות או בדברים⁹⁰⁶ אחרים שעב.

שעה וכתב הרשב"א ז"ל (מט, ב ד"ה שבתות), דבשבת וראש חודש, שאי אפשר לו בפירות אלא בפת⁹⁰⁷, אם שכח ולא אמר של⁹⁰⁸ ראש חודש, מחזירין אותו לראש הברכה שעב, דהיינו לנחמה ש⁹⁰⁹, ע"כ. ויש חולקין ואומרים שאינו חוזר לעולם בשל ראש חודש, ואפילו בשבת⁹⁰⁹, מאחר שאינו מוכרח בפת⁹¹⁰ מחמת ראש חודש, אלא מחמת שבת שעב שפא.

יום טוב או ראש חודש⁹¹¹ שחלו⁹¹² בשבת, אומר רצה והחליצנו תחלה, ואחר כך יעלה ויבא.

902. ראשי חודשים לעמו ישראל: ה לעמו ישראל ראשי חודשים 903. ז"ל: ג ד חסר 904. אין מחזירין אותו: ב וגמר אותה ואינו חוזר ה ברכה רביעית וגמר אותה אינו חוזר 905. ברכת שלש: ד ה ג' ברכות 906. או בדברים: ד ה ובדברים 907. בפת: ג בלבד 908. אמר של: ב אמה הזכיר 909. בשבת: ה בשל שבת 910. בפת: ה לפת 911. או ראש חודש: ב ד ה ור"ח 912. שחלו: א ג ד ה שחלו להיות

שעב. לאות - בבה"ג לפנינו ליתא. שעב. בגמ' (מט, א): "טעה ולא הזכיר של ראש חודש, אומר: ברוך שנתן ראשי חודשים לעמו ישראל לזכרון, ולא ידענא - אי אמר בה שמחה אי לא אמר בה שמחה, אי חתים בה אי לא חתים בה..." עפ"י גמ' זו פסקו הר"ף (לו, א), הרמב"ם (פ"ב, יג) ורוה"פ שאומרים בר"ח "אשר נתן", ודלא כבעה"מ (שם) שלמד מהגמ' (שם, ב) שאינו חוזר, והוסיף שכ"ד השאלתות (שאי נד). וכ"פ ס' החינוך (מצ' תל). וע"ע רמב"ן (מלחמות שם) שכתב שמהשאלתות לא משמע שסובר כן, ושרה"ג, ר"ח, רע"ג, בה"ג ור"ף פסקו שאומר "אשר נתן". וכ"כ הראב"ד בהשגות על המאור שם. וכ"פ הטוש"ע (קפח, ז). שעד. הגמ' (שם) הסתפקה אם חותם, ולא נפשט הספק. רבים מרבותינו הראשונים סוברים שאין לחתום, וכדעת הרמב"ם הנזכר כאן. וכ"ד רס"ג (עמ' קד), ר"ף (שם, ב), ר"י מלוניל, ס' המאורות, רא"ה, מאירי, ס' המכתם ונימוקי" (מט, ב). ומאידך, ראשונים רבים כתבו שחותם. כ"כ ראב"ן (סי' קפו), תוס' ר"י שירליאון (שם), או"ז (ח"א סי' ר), סמ"ק (סי' קט) ורבינו ירוחם (ני"א ח"א) בשם רבינו יונה. ויש שכתבו שמזכיר בתחילת הברכה שם ומלכות. כ"ד בה"ג (ראה הע' שעב), רס"ג (עמ' קד), ראב"ה (ח"א סי' קלא), שבה"ל (סי' קפב), ס' הפרס (שער י) ואבודרהם (עמ' שכז). ויש שכתבו שמזכיר שם ומלכות בפתיחה ושם בחתימה. כ"כ הרוקח (סי' רכח) בשם הפסיקתא (פסי' א) והסמ"ק (סי' קט), וכ"כ רבינו בדעת בה"ג. השו"ע (שם) פסק כדעת הר"ף והרמב"ם, שלא חותם, ומשמע שאינו אומר שם ומלכות בפתיחה. והלבוש (ס"ק ז) והא"ד (ס"ק י), ועוד אחרונים רבים, פסקו לומר בפתיחה שם ומלכות (ובחתימה אין חותמים בשם). וכ"פ הביה"ל (ד"ה אומר), ע"ש. שעב. טעם זה לא הובא ברמב"ם. שעו. ע"כ מהרמב"ם (שם), והוסיף: "ובחנוכה ובפורים, שכח ולא הזכיר העניין בברכת המזון, אינו חוזר". שעו. בגמ' (מט, ב): "...תפלה דחובה היא - מחזירין אותו; ברכת מזווא, דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל - אין מחזירין אותו". וכתבו תוס' (שם ד"ה אי בעי), תוס' הרא"ש (שם ד"ה אי) ורשב"א (שם ד"ה תפלה) שאין הכוונה שרשאי להתענות בר"ח, אלא שלא חייב לאכול פת ורשאי להסתפק במיני תרגימה, וכפי שביאר כאן רבינו. שעב. וכתב... שבת: ליתא בכלבו. שעט. וכ"ד רבינו יחיאל, הובא בטור (קפח, ז). וכ"פ ראב"ה (ח"א סו"ס קלא), שו"ת מהר"ח או"ז (סי' עט), ס' המכתם, מאירי, ניומוקי, רשב"ץ (מט, ב) ואבודרהם (עמ' שכח). שפ. ראה הערה ססד. שפא. וכ"ד רבינו יוסף, הובא בטור (שם). וכ"פ המהר"ם

ומזכיר קדושת שבת בפני עצמו, ומעין המאורע בפני עצמו. ושבת תחלה, לפי שתדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם שפ"ב. ואינו מזכיר שבת ביעלה ויבא⁹¹³, שכבר הזכירו ברצה והחליצנו. וכן ברצה והחליצנו לא יזכיר⁹¹⁴ שום דבר, רק ענין⁹¹⁵ שבת שפ"ג.

וראש חודש וחנוכה שחלו להיות בשבת⁹¹⁶, מזכיר על הנסים בברכת הארץ שהיא ברכת הודאה, דכיון דתקנוה בברכת הודאה מעין תפלה שקבעוה בברכת הודאה, מזכירין אותה בה, ואין חוששין להקדים שבת וראש חודש דתדיר שפ"ד:

(ג) שפ"ה שכח לברך ברכת המזון ונזכר, יחזור למקומו ויברך⁹¹⁷. עד מתי הוא מברך, עד כדי שיתעכל המזון שבמעיו⁹¹⁸. פירוש, כל זמן שאינו רעב מאותה⁹¹⁹ אכילה שפ"ו. כך פסק הרי"ף ז"ל שפ"ו⁹²⁰ (מ, א). והרמב"ם ז"ל (פ"ד, א) כתב⁹²¹, אם שכת, מברך במקום שנוזר. ואם הזיד, יחזור למקומו שפ"ח. ואם בירך במקום שנוזר, יצא שפ"ט:

913. ויבא: ב ויבא לפי ה ויבוא לפי 914. ברצה והחליצנו לא יזכיר: א ב ג לא יזכיר ברצה והחליצנו 915. ענין: ד ה מענין 916. וחנוכה שחלו להיות בשבת: ה שחלו בשבת עם חנכה 917. ויברך: ה ומברך 918. שבמעיו: ב ה במעיו 919. מאותה: ב ה מחמת אותה 920. ז"ל: ה חסר 921. כתב: ב פסק

חזור. ואין כן דעת שא"פ, שפירשו ששיעור זה הוא בכל אדם.

שפ"ו. לפי רבינו, דעת הרי"ף כב"ש, שאין לחלק בין שוגג למזיד, ובכל אופן צריך לחזור למקומו לברך. גם המאירי (נג, ב) כתב שכ"ג דעת גדולי הפוסקים (כוונתו לרי"ף). אולם הרי"ף עצמו הביא מח' ב"ש וב"ה וחילוק דרב זביד, ולא הכריע. כדעה זו כתב הרא"ש (פ"ח ס"ה) בשם רע"ג, רבינו יונה (על הרי"ף מ, א) בשם מקצת גאונים ור' שמואל בן חפני, וס' המכתם (נג, ב) בשם רב נחשון גאון. וכ"פ תוס' (נב, ב ד"ה בכליה; סוכה ג, א ד"ה דאמר), או"ז (ח"א ס"ו רא), סמ"ג (עשין כז), סמ"ק (ס"ו קט), ס' המכתם, נימוק"י (נג, ב), ועוד פוסקים.

שפ"ח. הרמב"ם פסק כב"ה, וכפי שחילק רב זביד בגמ' שם, שדווקא מזיד חייב לחזור למקומו, ולא שוגג. וכ"פ ראבי"ה (ח"א ס"ו קמב), רבינו יונה (שם), ס' המאורות ותשב"ץ (שם), ועוד ראשונים. וראה לעיל (ס"ו ס' מו) שרבינו כ"כ בשם הרשב"א. השו"ע (קפד, א) הביא דעת הרמב"ם בשמו, ואח"כ דעת הרא"ש ורבינו יונה בשמם, ולא הכריע (והאחרונים התקשו במה שכתב שרבינו יונה כרא"ש, שהרי דעת רבינו יונה כרמב"ם. וכתב הברכ"י (קפד סק"א) שהוא ט"ס בלשון המחבר, אולם הפמ"ג (בא"א קפד סק"ב) ואחרונים אחרים כתבו שכוונתו לרבינו יונה בשם הגאונים שזו דעתם).

שפ"ט. הכס"מ (שם) כתב שד"ז פשוט, שהרי מה שצריך לחזור למקום שאכל זהו קנס, ולכן בדיעבד אם בירך

(הל' ברכות, ס' אלף ומא), הרא"ה (שם), המרדכי (ס' קעו, ובהג' מרדכי שבת ס' רעט הביא שתי הדעות), ס' האגודה (ס' קעח) והריטב"א (הל' ברכות פ"ז, ח). שתי הדעות הובאו בס' השלחן (הל' סעודה שער ה), ונראה שהם מקור דברי רבינו. הב"י (בבד"ה שם) כתב שהלכה כרבינו יוסף, שספק ברכות להקל, וכ"פ בשו"ע (שם).

שפ"ב. סרע"ג (עמ' עח), סידור רס"ג (עמ' קג), מחז"ו (ס' קלב), סידור רש"י (ס' תקלז), רמב"ם (פ"ב, ו), סמ"ג (עשין כז קט ע"ג), סמ"ק (ס' קט), אבודרהם (עמ' שכה), טוש"ע (קפח, ה).

שפ"ג. סמ"ג (עשין כז קט ע"ג), טוש"ע (שם).

שפ"ד. וכ"כ רבינו בהל' חנוכה (ס' כב), וכ"ה בכלבו (ס' מד).

שפ"ה. ס' זה ליתא בכלבו.

שפ"ו. משנה (נא, ב): "מי שאכל ושכח ולא בירך, בית שמאי אומרים: יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים: יברך במקום שנוזר. ועד מתי מברך? עד כדי שיתעכל המזון שבמעיו". ובגמ' (נג, ב): "כמה שיעור עכול? אמר רבי יוחנן: כל זמן שאינו רעב; וריש לקיש אמר: כל זמן שיצמא מחמת אכילתו". והסכמת הפוסקים כר' יוחנן, וכ"פ הרמב"ם (פ"ב, יד) והטוש"ע (קפד, ה). וע"ע ראבי"ה (ח"א ס' קמב) שכתב בשם ר"ח, שמה שאמרו עד אימתי מברך, קאי על הנאמר קודם לכן, שמי שיצא ממקומו במזיד חזור למקומו לברך, והיינו עד שיתעכל המזון במעיו, אבל אח"כ אפי' במזיד אינו

(נב) נסתפק לו אם בירך, חוזר ומברך אם לא⁹²² נתעכל המזון⁹²³ שבמעיו שצ⁹²⁴. והוא הדין בכל שבעת המינין, שהן מן התורה. אבל בשאר⁹²⁵ מינין, אינו חוזר ומברך שצא:

(נג) ויש שואלין אם יכול לשאול בה מפני הכבוד או מפני היראה כדין קריאת שמע או דינה כתפלה⁹²⁶. וכתב הבעל השלחן שצב⁹²⁷ מסתברא דדינה כתפלה, מה תפלה אין מתפללין אותה אלא במקום אחד ובעמידה שצג, כך ברכת המזון אין מברכין אותה אלא מיושב שצד⁹²⁸, מה שאין כן בקריאת שמע, שיכול⁹²⁹ לאומרה מהלך⁹³⁰ מעל לבכך ואילך שצה⁹³¹:

(נד) וכל אחת מאלו השלש ברכות היתה ראויה להיות פותחת בברוך ובהזכרת השם ומלכות, כדין⁹³² כל ברכה שאינה סמוכה⁹³³. אבל לפי⁹³⁴ שסדרום יחד, תקנום כדין⁹³⁵ כל ברכות⁹³⁶ הסמוכות, שאין⁹³⁷ פותחות בברוך ואין בהן מלכות שצז. לפיכך הצריכו להשלים המלכות הראויה לומר בהם, וקבעום⁹³⁸ בהטוב והמטיב,⁹³⁹ כדאמרין בגמרא (מט, א), אמר רב פפא צריכה בהטוב והמטיב⁹³⁹ שתי מלכיות⁹⁴⁰ לבר מדידיה. וכן המנהג, דמלך⁹⁴¹ העולם הוא מלכות דידיה⁹⁴², ואבינו⁹⁴³ מלכנו והמלך הטוב והמטיב, הרי שתיים לבר מדידיה שצז.

ויש שואלין⁹⁴⁴ למה הצריכו⁹⁴⁵ להשלים המלכיות⁹⁴⁶ באלו יותר משאר⁹⁴⁷ הברכות הסמוכות,

922. חוזר ומברך אם לא: ה אם לא בירך חוזר ומברך כל עוד שלא 923. המזון: א המאכל 924. שבמעיו: ה במעיו 925. בשאר: ג ד שאר 926. דינה כתפלה: ה כדין תפלה 927. השלחן: א ב ג השלמן 928. מיושב: ג ד ביושב 929. שיכול: ה יכול 930. מהלך: א ב במהלך ה כמהלך 931. ואילך: ה ואילך ע"כ 932. כדין: ב ג ד ה כדרך 933. סמוכה: א ג ד סמוכה לחברתה 934. לפי: ג על פי ד מפני 935. כדין: ה חסר 936. ברכות: א ה הברכות 937. שאין: ד שאינן 938. וקבעום: א וקבעו' ג ד וקבעו 939. כדאמרין... והמטיב: ג ד חסר 940. מלכיות: ה חסר 941. דמלך: ב ג ד ומלך ה מלך 942. דידיה: ג ד דידיה 943. ואבינו: ב ה אבינו 944. שואלין: ה לשאול 945. הצריכו: ג ד הוצרכו 946. המלכיות: ה במלכות 947. משאר: ג ד מבשאר

דעת בה"ג, ולא הסכים לדבריו. והרמב"ם (פ"ח, יב) נראה שסובר שהיא מדרבנן, וכ"פ השו"ע (רט, ג).

שצב. גם האבודרהם (עמ' שחכ) כ"כ בשם ר' גרשון בן שלמה (בעל ס' השלחן), ולא מצאנו שכתב כן בספר זה. והובא בב"י (קפג, ח) בשם רבינו, ונפסק להלכה בשו"ע (שם).

שצג. ראה הל' תפילה (סו"ס מג ומד).

שצד. ראה הל' בהמ"ז (סי' מה).

שצה. ראה הל' ק"ש (סי' ט).

שצו. כ"כ הרא"ה, המכתם והמאירי (מט, א), וכע"ז בתוס' (שם ד"ה לומר).

שצז. בגמ' (שם) נחלקו ר' זירא ורב פפא אם צריכה שתי מלכיות או שלוש, ופסקו הפוסקים כרב פפא שצריך שלוש, וכ"פ השו"ע (קפט, א).

במקומו, יצא. ולדעה החולקת על הרמב"ם (הרא"ש ודעימיה), אם בירך במזיד במקום שנוכר, לא יצא ידי חובה אפי' בדיעבד, ראה ב"י (קפד, ג). השו"ע (שם) פסק בזה כדעת הרמב"ם, וכתב המשנ"ב (ס"ק ה) שכן הסכמת האחרונים.

שצ. רמב"ם (פ"ב, יד), רא"ש (פ"ג סי' טו) בשם השאלתות, טוש"ע (קפד, ד). ובביאור הגר"א (ס"ק ז) כתב שכ"ה בירושלמי (פ"א ה"א). וכתב המשנ"ב (ס"ק טו) שחוזר דווקא כששבע, שאם לא כן לרוב הפוסקים הוא מדרבנן. והוסיף בשם החי"א, שמ"מ ראוי לירא שמים כאשר מסתפק אם בירך או לא, אפילו שלא אכל אלא כזית, שייטול ידיו ויברך המוציא ויאכל כזית ויברך בהמ"ז.

שצא. דעת הרשב"א (לה, א ד"ה הכי) שמעין שלוש מן התורה, והסמ"ג (עשין כז קיג ע"ג) כתב שכן משמע

כגון של שמונה עשרה וכיוצא בהן. ומתריך הרב שמואל, כי משה⁹⁴⁸ תיקן ברכת⁹⁴⁹ הזן, ויהושע ברכת הארץ, ודוד ושלמה⁹⁵⁰ בונה ירושלם, כולהו בפתיחה ובחתימה⁹⁵¹, וחברום חכמים ונטלו המלכות מראשם, והחזירו⁹⁵² בראש ברכת⁹⁵³ הטוב והמטיב שצח.

והראב"ד ז"ל שצטט⁹⁵⁴ כתב טעם אחר, משום דכולה תוספת היא, עשו בה כדי שתראה תשלום לחסרון האחרות. דהטוב⁹⁵⁵ והמטיב אינה מברכת המזון⁹⁵⁶, כדאמרינן בגמרא (מח, ב) הטוב⁹⁵⁷ והמטיב ביבנה תקנוה על⁹⁵⁸ הרוגי ביתר^ה.

דאמרינן⁹⁵⁹ באיכה רבתי^{הא} (פרשה ב אות ד), חמש מאות בתי מדרשות היו בביתר, ובכל בית המדרש היו בו⁹⁶⁰ חמש מאות מלמדי תינוקות. ואנשי העיר בעלי מלאכה ששים רבוא. ובמלכות אדריאנוס לקחו אותם⁹⁶¹ הרומיים⁹⁶², וישפכו בעיר דם לרוב מאד, ויהרגו⁹⁶³ עד תום כל העיר טף ונשים, ויצו המלך לבלתי קברם. ויהי שם מחוץ לעיר כרם גדולה לאדריאנוס⁹⁶⁴, ארכה י"ח מילין⁹⁶⁵ ורחבה י"ח מילין^ה, ויקיפו את הכרם סביב סביב ממתי ישראל⁹⁶⁶ זה על זה מלא קומה ופשוט ידיים, ויעמדו שם עשרים וחמש שנים^{הג}⁹⁶⁷, כל ימי אותו המלך, ולא הסריחו ולא הבאישו. ואחרי⁹⁶⁸ מות המלך, ויעמד⁹⁶⁹ מלך אחר ויצו לקברם. וילכו כל העם מן העיר לקברם⁹⁷⁰, ויקברום במקומם בכרם⁹⁷¹. בו⁹⁷² תקנו הטוב והמטיב. הטוב, שלא הסריחו. והמטיב, שנתנו לקבורה.

948. משה: ה משה ע"ה 949. ברכת: ב חסר 950. ושלמה: ב ה חסר 951. ובחתימה: ב ה וחתימה
952. מראשם והחזירו: א ג מראש והחזירו ה מראש והחזירוה 953. בראש ברכת: א ב בראש ה ברכת
954. ז"ל: ב ג ד ה חסר 955. דהטוב: ה והטוב 956. המזון: ג ד הזן ה מזון 957. הטוב: א ג ד דהטוב
958. על: א ב ג ד על ענין 959. דאמרינן: ה כדאמרינן 960. בית המדרש היו בו: ה מדרש ומדרש
961. אותם: א אותה 962. הרומיים: ב ה רומיים 963. וישפכו... ויהרגו: ה ושפכו דמן 964. לאדריאנוס:
א ה לאדרינוס המלך ב של אדריאנוס ג לאדרינוס 965. מילין: א ג ד מיל וכן בסמוך 966. סביב סביב ממתי
ישראל: ד ממתי ישראל סביב סביב מהרוגי ישראל 967. שנים: א ב ג ד שנה 968. ואחרי: א
ג ד ואחר 969. ויעמד: ב ויעמוד ג ד ה עמד 970. מן העיר לקברם: ב חסר ג ד ה לקברם 971. בכרם:
ה באותו כרם 972. בו: ב ה ובו

ת. בגמ' (מו, א; מח, ב; מט, א) איכא מ"ד שהטוב והמטיב דאוי, אולם דעת כל הפוסקים למעשה כמ"ד שהיא דרבנן, וכ"פ הרמב"ם (פ"א, יז; פ"ב, ב) והטוש"ע (קפת, א).

תא. מדרש זה נזכר בקיצור בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה), והובא גם ברמב"ן, ברשב"א, בריטב"א, בר"ן (ב"ב קכא, ב), ובעוד פוסקים.

תב. ארכה י"ח מילין ורחבה י"ח מילין - בכלבו: רחבה י"ב מילין.

תג. בבנימין זאב (סי' שנא) כתב עפ"י המדרש ג' שנים.

שצח. תירוץ זה ליתא בכלבו. מקור דברי רבינו בס' המנהגות (לב, ב), והובא טעם זה באבודרהם (שם). ועי' תוס' (מט, א ד"ה לומר), תוס' רא"ש ומאירי (שם), שכתבו שצריך להשלים שתי מלכויות בהטוב והמטיב, אחת של בונה ירושלים, שאין זה מידת דרך ארץ להזכיר מלכות בשר ודם ולא להזכיר מלכות שמים, ובבונה ירושלים אי אפשר לומר מלכות, כיון שסמוכה לחברתה. וכיון שהשלים מלכות של בונה ירושלים, אומר גם מלכות של ברכת הארץ, שמתחילה לא הייתה סמוכה לחברתה.

שצט. הובא בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תקלב), במכתם ובאבודרהם (שם).

וזו שקבעוה כאן, יש אומרים⁹⁷³ משום דאמרינן בירושלמי (סוכה פ"ה ה"א כג, א) על חרבן ביתר^{תד}, באותה שעה נגדעה⁹⁷⁴ קרן ישראל, ואינה עתידה לחזור עד שיבא⁹⁷⁵ בן דוד, לפיכך קבעוה אחר בונה ירושלם^{תה}.

תי וה"ר אשר ז"ל⁹⁷⁶ (ס' המנהגות לב, ב) כתב, מפני כך תקנוה בברכת המזון ולא בתפלה, משום שהיו מברין^{תי} את האבל ברחובה^{תח}, ומפני⁹⁷⁷ כבודן של הרוגי ביתר^{תט}.

והרמב"ן ז"ל⁹⁷⁸ (ב"ב קכא, ב ד"ה יום שנתנו) כתב טעם אחר, משום מעשה כרמו של אדריאנוס, זכר לדבר^{תו}.

ופותחת בברוך לפי שאינה סמוכה לאחרות, ויש בה הזכרת השם ומלכות מזה הטעם. אחר שהראשונות מן התורה וזו⁹⁷⁹ מדרבנן, ודאי אין לדון אותה לסמוכה להן^{תיא}:

(נח) ואמרו ז"ל (מח, ב), כל⁹⁸⁰ שלא אמר ארץ חמדה⁹⁸¹ טובה ורחבה, לא יצא ידי חובתו^{תיב}. ששבח זה הוזכר למשה רבינו ע"ה⁹⁸² כשנגלה לו השם⁹⁸³ בסנה, כמו שכתוב (שמות ג, יז) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים וגו'^{תיג984}. והוסיפו לומר חמדה, שעל ידי⁹⁸⁵ שהיא זבת חלב ודבש, היא ארץ חמדה. ונמצא שבזה הלשון⁹⁸⁶ נכללו⁹⁸⁷ כל שבחיה אשר בכתוב^{תיד}.

973. יש אומרים: ה חסר 974. נגדעה: ג ד טבעה 975. שיבא: ב שיחזור 976. וה"ר אשר ז"ל: א והרא"ש ז"ל ב והר"ש ז"ל ג ד והר" אשר 977. ומפני: ה של עיר משום 978. ז"ל: ב ג ד חסר 979. וזו: ה וזאת 980. כל: ה כל מי 981. חמדה: ג ד חסר 982. רבינו ע"ה: ב רבינו ה למשה 983. השם: ג ד חסר ה הש' ית' 984. וגו': א וכו' ג ד ה אל ארץ טובה ורחבה 985. שעל ידי: ג ד לפי שעל ידי 986. הלשון: ה חסר 987. נכללו: ב והכללו

שהרי פותח בה בברוך ואין חותם בה בברוך... מכלל דברכה בפני עצמה היא". ופירש רש"י (ד"ה שהרי): "ואי דאורייתא היא, היא סמוכה לחברתה - ואין פותחין בה בברוך".

תיב. ד"ז הובא ברייף (לו, א), ברמב"ם (פ"ב, ג), ברא"ש (פ"ז ס"י כב) ובטור (ס"י קפז). בשו"ע לא הובא, ותמהו על כך האחרונים. והא"ר (ס"ק ה) כתב שפשיטא שאמירה זו מעכבת גם לדעת השו"ע, שהרי היא עיקר עניין ברכת הארץ, ומה שהזכיר רק ברית ותורה, ר"ל שאפי"ו בזה צריך לחזור. והובא במשנ"ב (ס"ק ו).

תיג. ראה שנו"ס. ובסוף הפסוק הנ"ל כתוב: "אל ארץ זבת חלב ודבש". ולעיל בפסוק ח נאמר: "אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש".

תיד. בשב"ה"ל (ס"י קנז) כתב בשם אחיו ר' בנימין טעם אחר לאמירת "חמדה", לפי שראה יהושע את משה רבינו ע"ה שחמד להיכנס לארץ והתפלל עליה, וגם אבות העולם חמדו להיכנס ולקבר שם, כיון שזכה הוא לכנס לשם, תיקן בברכת הארץ "ארץ חמדה".

תד. בירושלמי שם לא נזכר כן לעניין חורבן ביתר, עיי"ש. תה. וכ"ת בתוס' ר"י שירליאון, במכתם (מח, ב), ברא"ש (פ"ז ס"י כב), ברבינו ירוחם (נט"ז ח"ז) ובאבודרהם (שם).

תו. וה"ר... לדבר: ליתא בכלבו.

תז. מברין - בס' המנהגות: מברכין.

תח. ברחובה - שם: ברחבה, ועיי' שנו"ס.

תט. ס' הפרדס (שער י) הביא הסבר זה של ס' המנהגות, וכתב שפירוש זה הוא שיבוש גדול. ובתוס' ר"י שירליאון וברא"ה (מח, ב) כתבו הטעם שקבעוהו בבהמ"ז, משום שכולה הודאה, וכ"כ הרא"ש (שם) והריטב"א (ב"ב קכא, ב). והאבודרהם (שם) כתב שקבעוהו בבהמ"ז, לפי שהסעודה היא מקום השמחה.

תי. דהיינו, שמברכים על היין בברכת המזון, וזה זכר לדבר (לכרם). והובא טעם זה ברשב"א, בר"ן ובס' הפרדס (שם).

תיא. גמ' (מו, א): "אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: תדע דהטיב והמטיב לאו דאורייתא -

ואמרו ז"ל (מט, א), כל⁹⁸⁸ שלא אמר⁹⁸⁹ ברית ותורה⁹⁹⁰, לא יצא ידי חובתו^{תסו}. וצריך להקדים (מח, ב) ברית לתורה, שהברית היא⁹⁹¹ ברית המילה, שנכתרה עליה שלשה עשר בריתות, ועל⁹⁹² התורה כלה לא נכתרו אלא⁹⁹³ שלש^{תטז}⁹⁹⁴. להורות שבשביל ברית המילה והתורה זכינו לארץ⁹⁹⁵, ת"י שכן בפרשת מילה נתנה הארץ לאברהם, ובתורה כתיב⁹⁹⁶ (דברים ד, א) למען תחיו ובאתם⁹⁹⁷ וירשתם את הארץ תי"ח.

וכתב הראב"ד ז"ל^{תט}⁹⁹⁸ דנשים ועבדים⁹⁹⁹ לא אמרי¹ להו, דנשים לאו בני ברית², ועבדים לאו בני תורה. והרשב"א ז"ל³ (מט, א ד"ה רב) כתב, הלכך לא טבעו חכמים מטבע אחד⁴ לאנשים, ומטבע אחד לנשים, ומטבע אחד לעבדים^{תכ}, ע"כ⁵.

ויש כותבין⁶ שצריך לומר גם כן חיים ומזון בברכה זו⁷, ואם לא אמר לא יצא^{תכא}.

988. מי: א ב חסר 989. אמר: ב אמ' ארץ חמדה טובה ורחבה 990. ותורה: ג ד ותורה חיים ומזון 991. היא: ב ה הוא 992. ועל: ב ועל כל 993. לא נכתרו אלא: ה חסר 994. אלא שלש: א כי אם ג' ופי' ב כי אם שלש ופי' ה אלא ג' בריתות 995. לארץ: ג ד לארץ ישראל 996. כתיב: א ב כתוב 997. ובאתם: א ג ד וכו' 998. ז"ל: ג ד ה חסר 999. ועבדים: ג ד ועבדים וקטנים 1. אמרי: ב אמרינן 2. ברית: ב ה ברית ניהו 3. ז"ל: ב ג ד חסר 4. אחד: ה חסר 5. ע"כ: א ה חסר ב ע"כ 6. ויש כותבין: ה וי"א 7. זו: ב חסר

שמתי", כלומר לא הייתה הארץ קיימת, ואם לא הייתה קיימת לא ניתנה להם הארץ.

תיט. וכ"כ בשמו המכתם והרשב"ץ (מט, א).

תכ. דברי הרשב"א, החולק על הראב"ד, ליתא בכלבו. כדעת הראב"ד, כן מבואר בתוס' (כ, ב ד"ה נשים), וכ"ה בשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' שמה) ובס' אהל מועד (שער הברכות דרך ח), וכ"פ הרמ"א (קפז, ג). והרשב"ץ (שם) כתב שהעיקר כרשב"א, שלא קבעו חכמים כמה מטבעות בבהמ"ז. גם המאירי (מח, ב) כתב שנשים אומרות ברית ותורה. הבי"ב (בבד"ה שם) הביא דברי הכלבו בשם הראב"ד, ותמה עליו. ולכאורה משמע שחולק. בשו"ע השמיט ד"ז, וכתב המחז"ב (ס"ק א) שמוכח מהשמטתו שאינו סובר כראב"ד. וע"ע לבוש (סעי' ג) שכתב שברית לא יאמרו, אבל תורה יאמרו, כיון ששייכות בתורה. וכן הסכימו כמה אחרונים. והמג"א (ס"ק ג) כתב שהמנהג שנשים אומרות ברית ותורה, ויישב המנהג. וכ"פ המשנ"ב (ס"ק ט).

תכא. בנוסח הגמ' לפנינו ליתא. אבל בתנחומא (מסעי, סי' ו) מובא שאם לא אמר לא יצא יד"ח. תוספת זו של חיים ומזון הובאה בסידור רס"ג (עמ' קב), במחזור ויטרי (סי' פג) ובסמ"ק (סי' קט).

תטו. רבינו יחיאל (הובא בטור קפז, ג) הסתפק אם הזכרת ברית ותורה בברכת הארץ מעכבת, ומסקנתו שהיא רק למצוה. והטור שם חלק עליו, וכתב שההזכרה לעיכובא, כיון שברכת הארץ מן התורה. הבי"י (שם) בתחילת דבריו כתב לדחות סברת הטור, שאע"פ שבהמ"ז מן התורה, המטבע שלה מדרבנן, ואם שינה במטבע של חכמים, אפשר שיצא. וכתב שמהרמב"ם (פ"ב, ג) משמע שזה לעיכובא (ועי' נו"כ הרמב"ם שנח' בזה), וכך גם כתב הרא"ש (פ"ז סי' כב) בשם ר"ח, ושכ"א בתוספתא (פ"ג, יג) ובירושלמי (פ"א ה"ו). וראה גם מאירי (מט, א) שכתב שי"א שאם לא אמר ברית ותורה אינו חוזר, ודחה דבריהם. השו"ע (שם) פסק שאם לא הזכיר, מחזירים אותו. וע"ע שו"ת יבי"א (ח"ב חאו"ח סי' יב אות יז) שכתב שכיון שיש בזה מח', ספק ברכות להקל, ואם לא הזכיר אינו חוזר.

תטז. ונפסק ברמב"ם וטור (שם). השו"ע השמיט ד"ז, וע"ע.

תיז. שכן... הארץ: ליתא בכלבו.

תיח. טעם זה הובא באבודרהם (עמ' שכב) בשם י"א, ובשם הרא"ש מלוניל כתב טעם נוסף, שאלמלא ברית ותורה, לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר (ירמיהו לג, כה): "אם לא בריתי יומם ולילה חוקת שמים וארץ לא

⁸ ומצאתי דלאו על אותן ארבע תיבות שהם, ברית ותורה חיים ומזון, רצו לומר, אלא צריך לומר ⁸ על בריתך שחתמת בבשרנו, זהו ברית. ועל ⁹ תורתך שלמדתנו, זהו ¹⁰ תורה. ועל חיים חן ¹¹ וחסד ¹², זהו חיים. ועל אכילת מזון ¹³, זהו מזון ¹⁴ תכב. כן מצאתי. ואמרו ז"ל (מת, ב), כל ¹⁵ שלא אמר מלכות בית דוד בבונה ירושלים, לא יצא ידי חובתו ¹⁶ תכג. והטעם, לפי שבמלכות בית דוד נתקדשה הארץ תכד.

ולפיכך צריך להזכיר מלכות שמים בהטוב והמטיב כנגד מלכות בית דוד שבבונה ירושלים, משום דלאו אורח ארעא ¹⁷ שלא יזכיר מלכות שמים כיון שהזכיר מלכות בית דוד ¹⁸ תכה. ובברכת בונה ירושלים עצמה לא רצו להזכירה, שלא לשתף מלכות שמים למלכות ¹⁸ בית דוד, אי נמי שלא לשנות מטבע ¹⁹ הברכות, לפי שהן סמוכות ²⁰, כמו שכתבנו ²¹ תכ"ו (ר"ס נד).

וכתב הראב"ד ז"ל ²² תכ"ו דמהא ²¹ שמעינן שאין בברכת בונה ירושלים מלכות שמים, ואלו שאומרים ומלכותך ²² ומלכות בית דוד, טועים הם, שאין בה ²³ אלא מלכות ²⁴ בית דוד בלבד ²⁵. תכח וכן נמי ²⁶ כתב הרשב"א ²⁷ ז"ל תכט (מט, א ד"ה ואידי). והדין נותן, שאם היה לו ²⁸ להזכיר ²⁹ מלכות שמים בבונה ירושלים, למה הצריכו להשלים אותו בהטוב ³⁰ והמטיב, כמו שכתבנו ³¹. תל ויש כותבין שאף ³² מלכנו רוענו אין לו ³³ להזכיר, לפי שאין מזכירין בה ³⁴ מלכות שמים ³⁵ תלא.

8. ומצאתי... צריך לומר: ה ידי חובתו ואין צריך לומר' 9. ועל: ב על 10. זהו: ה זו היא 11. חן: א וחן ב חסד 12. חן וחסד: ה ומזון 13. אכילת מזון: א ב אכילה ומזון 14. ועל אכילת מזון זהו מזון: ה ומזון 15. כל: א ג ד ה כל מי 16. ידי חובתו: ב ה חסד 17. ארעא: ג ד ה ארעא היא 18. למלכות: ה עם מלכות 19. מטבע: ב מטבע 20. לפי שהן סמוכות: ב חסד 21. ז"ל דמהא: א ז"ל דמהא ב דמהא 22. ומלכותך: ג ד ה מלכותך 23. שאין בה: ג ד חסד 24. מלכות: א ב ג ד ומלכות 25. בלבד: א ג ד חסד 26. נמי: ג ד חסד 27. הרשב"א: ב ה הרמב"ן 28. לו: ב ה חסד 29. להזכיר: ה מזכיר 30. בהטוב: ה בברכת הטוב 31. כמו שכתבנו: ג ד כ"ש למעלה 32. ויש כותבין שאף: ה ו"א שאפי' 33. לו: ב ה לנו 34. בה: ב ה שום 35. שמים: ב ה חסד

שמים בבונה ירושלים, כיון שהיא סמוכה לחברתה (טעם ב' כאן), וכ"כ סמ"ג (סי' כז), רמב"ן (מו, א), רשב"א (מט, א ד"ה ואידי; שו"ת ח"ז סי' תקלב) וריטב"א (הל' ברכות פ"ו, יב). והרא"ש (שם) כתב, הטעם, שלא להשוות מלכות שמים למלכות בשר ודם (טעם א' כאן), וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה ואידי), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ז) וס' הפרדס (שער י').

תכז. הובאו דבריו בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' שלט) ובס' הפרדס (שער י').

תכח. בכלבו לא ציין שכ"כ הרשב"א.

תכט. וכ"כ הרמב"ן, רבינו יונה, אבודרהם (עמ' שכג), ועוד פוסקים.

תל. ויש... ע"כ: ליתא בכלבו.

תלא. רא"ש (שם), מרדכי (סי' ריו) בשם מהר"ם, רבינו

תכב. בנוסח בהמ"ז של הרמב"ם כתוב: ברית ותורה, ובסידור רס"ג (שם): ברית ותורה חיים ומזון. ומ"ש רבינו שאין צריך להזכיר מילים אלה, כ"כ תוס' (מת, ב ד"ה ברית), אור"ז (ח"א סי' קצט), רא"ש (פ"ז סי' כב), מרדכי (סי' ריו) וטור (שם).

תכג. רמב"ם (פ"ב, ד), טוש"ע (קפז, ד).

תכד. כע"ז פירש רש"י (מת, ב ד"ה מלכות), שעל ידו נתקדשה ירושלים. והרמב"ם (שם) כתב שצריך להזכיר מלכות בית דוד בברכה זו, מפני שהוא עניין הברכה, שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד. וע"י שבה"ל (סי' קנז), שכתב טעם נוסף בשם אחיו ר' בנימין.

תכה. גמ' (מט, א).

תכו. התוס' (ד"ה לומר) כתבו שאין להזכיר מלכות

ויש לדחות זה, דמה שאמרו שאין מזכירין בה שום מלכות³⁶, היינו בתחלת הברכה, אבל באמצע הברכה לא אמרו, כדאשכחן בתפלה, דאמרו ז"ל שאין מזכירין בה שום מלכות, כאשר כתבנו³⁷ במקומו תל"ב (הל' תפילה סי' יז), ועם כל זה אמרינן בעשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים³⁸ המלך הקדוש והמלך המשפט. וכן באהבת עולם ובאמת ויציב מזכירין בהן³⁹ מלכות אף על פי שהן⁴⁰ סמוכות. אלא⁴¹ באמת יכול לומר בה⁴² המלכות⁴³ שירצה, ובלבד שלא יאמר אותן בתחלת הברכה תל"ג.

והרשב"א ז"ל⁴⁴ (מט, א ד"ה ואידי) כתב, משמע מכאן דמאן דאמר אבינו מלכנו רוענו, טעות היא⁴⁵ בידו, דאבינו⁴⁶ מלכנו חשיב⁴⁷ נמי מלכות, שהרי⁴⁸ חד מהני דהטוב והמטיב הוי האל⁴⁹ אבינו מלכנו, וחשיבין ליה כהזכרת⁵⁰ מלכות תל"ד. ומכל מקום יש להסתפק בזה הרבה⁵¹, שהרי באבות אומר מלך עוזר, ובגבורות⁵² מלך⁵³ ממית ומחיה,⁵⁴ ובקדושת השם בימים שבין ראש השנה ליום הכפורים אומר⁵⁴ המלך הקדוש, וכן המלך⁵⁵ המשפט, ובשאר הימים מלך אוהב צדקה ומשפט⁵⁶, ובברכת סליחה מחול לנו מלכנו,⁵⁷ ובברכת רפואה מלך רופא, ובאהבת עולם אבינו מלכנו, ובאמת ויציב מלכנו⁵⁸ מלך אבותינו, וכן באמת ואמונה⁵⁷, וכן רבים בברכות הסמוכות, והדבר צריך תלמוד תלה, ע"כ תל⁵⁹.

ומלכות שני של הטוב והמטיב, משום ברכת הארץ תל"ו. ואף על פי שאינה צריכה מלכות, לפי שהיא סמוכה לחברתה, אבל לפי⁶⁰ שצריך להזכיר בה מלכות של⁶¹ בונה⁶² ירושלם, כמו שכתבנו⁶³, יזכיר גם כן מלכות ברכת הארץ תל"ז.

36. מלכות: ב ה מלכות כאשר כתבנו 37. כאשר כתבנו: ד כמ"ש 38. ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים: ג ד ימי תשובה 39. בהן: ב בה 40. שהן: ה שאינן 41. אלא: ב ולא 42. בה: ה חסר 43. המלכות: ה מלכות 44. ז"ל: ב ג ד ה חסר 45. טעות היא: א ב טעות הוא ה טועה הוא 46. דאבינו: ב לפי דאבינו 47. חשיב: ה חשוב 48. שהרי: ג ד דהא 49. הוי האל: ב הוי ה חשוב נמי מלכות היא 50. ליה כהזכרת: א ליה בהזכרת ה לה בהזכרת 51. הרבה: ב ג ד הדבר 52. ובגבורות: ב ומחיה 53. ובגבורות מלך: ה ומלך 54. ובקדושת... אומר: ג ד ובי' ימים ה באתה גבור ובאתה קדוש בעשרת ימים שבין ר"ה ליום הכפורים 55. וכן המלך: א ובברכת המלך ב והמלך ה המלך 56. ומשפט: ג ד חסר 57. ובברכת... ואמונה: ה חסר 58. מלכנו: ב חסר 59. ע"כ: א חסר 60. לפי: ה חסר 61. של: א ג ד חסר ה לפי 62. בונה: ה שבבונה 63. כמו שכתבנו: ב ג ד ה כאשר כתבנו

ירוחם, אבודרהם (שם), ספר השלחן (הל' סעודה, שער ה), טוש"ע (קפח, ג).

תל"ב. עיי"ש בהערות שכ"א בכמה פוסקים, והביא כמה טעמים לזה.

תל"ג. וכ"כ המאירי (מט, א) בשם י"א. וראה גם תוס' (שם) שכתבו שיש נוהגים לומר מלכות בבונה ירושלים. לכאורה ד"ז תלוי בשני הטעמים מדוע אין להזכיר מלכות שמים בבונה ירושלים, ראה לעיל הערה תכו.

אולם יש שכתבו כטעם התוס' ודעימיה, ואעפ"כ כתבו שלא להזכיר מלכות כלל.

תל"ד. ראה לעיל הערה תלא.

תלה. דברי הרשב"א הובאו בב"י (שם), עיי"ש כיצד יישב תמיהתו.

תלו. גמ' (מט, א).

תלז. רבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה רב פפא), רא"ש מלכות שמים בבונה ירושלים, ראה לעיל הערה תכו.

וכן מצינו במדרש תלח⁶⁵ שצריך להזכיר בה שלש מלכיות⁶⁴, ושלש הטבות,⁶⁵ ושלש גמולות. שלש מלכיות שכתבנו. שלש⁶⁶ הטבות⁶⁵, הטוב, והמטיב לכל, הוא ייטיב לנו תלט⁶⁷. ויש אומרים הוא מטיב לנו, הוא הטיב לנו⁶⁸, הוא ייטיב לנו. בתחלה לשון הווה, ואחד⁶⁹ לשעבר, ואחד להבא⁷⁰, על דרך ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד⁷¹. ושלש גמולות,⁷² הוא גומלנו, הוא גמלנו, הוא יגמלנו תמ⁷².

ובבית האבלים מוסיף בברכה זו⁷³ ככה תמא, המלך⁷⁴ החי תמב, הטוב והמטיב לכל, אל אמת, דיין אמת, שופט בצדק ואמת תמג⁷⁵, שליט בעולמו לעשות בו⁷⁶ כרצונו תמד, שאנחנו עבדיו ועמו, ובכל זאת תמה⁷⁷ אנחנו לו ולברכו תמו. ומאריך⁷⁸ כרצונו לבקש רחמים

64. מלכיות: א ה מלכות 65. ושלש... הטבות: ה הם 66. שלש: ב ושלש 67. הוא ייטיב לנו: א ב ג ה חסר 68. לנו: א חסר 69. ואחד: א ואח' ב ואחר ג וא' 70. ואחד להבא: א ג חסר ב ואחר להבא 71. לעולם ועד: א ג ד לעולם ה חסר 72. הוא... יגמלנו: ב ה הוא גמלנו הוא גומלנו הוא יגמלנו 73. זו: א ג ד ה חסר 74. המלך: ה חסר 75. בצדק ואמת: ב ה בצדק ובאמת ג ד צדק ואמת 76. בו: ב חסר 77. אנחנו: א ג ד ה אנו 78. ומאריך: א ג ד ומבשר

גמולות ושלש הטבות. וכ"פ הש"ך (שם ס"ק א-ב) והחכ"א (כלל קסג אות יז). ועיי' ברכ"י (שיו"ב ס"ק ב) שכתב שמנהג ספרד לומר שלוש מלכיות בלבד, וכדעת הב"י, ושכן כתבו שבה"ל (הל' שמחות, סי' כג), כלבו ואבודרהם.

תמב. החי - בגמ' לפנינו ליתא, אולם בנוסח הרי"ף (לד, ב), הרמב"ם (שם), הרא"ש (פ"ז סי' יג) וש"פ איתא, וכ"ה בשו"ע (שם).

תמג. ואמת - בגמ' לפנינו: לוקח במשפט. בה"ג (עמ' עג) כתב שאין לומר: "ולוקח נפשות במשפט", משום שאמרו (שבת נה, ב) יש מיתה בלא חטא. גם הרי"ף והרמב"ם (שם) השמיטו מילים אלו. אבל הרא"ש ורבינו יונה (שם) כתבו שאין למחוק זאת כיון שכל דרכיו משפט והוא יודע למה עשה כך, והוסיפו שכן עמא דבר. וכ"כ התוס' (מו, ב ד"ה מר זוטרא). הב"י (קפט, ב) כתב, שכיון שהרי"ף והרמב"ם הסכימו לדעת בה"ג, כך יש לנהוג. והרמ"א (ד"מ יו"ד שעט אות ב; בהגה' לשו"ע שם, א) פסק כדעת הרא"ש.

תמד. בגמ' לפנינו נוסף: כי כל דרכיו משפט שהכל שלו. תמה. ובכל זאת - בכלבו גרס: ובכל, וכ"ה בנוסח הגמ' לפנינו וברמב"ם, וגירסת רבינו בהל' אבל (סי' לב): ועל הכל.

תמו. בגמ' לפנינו נוסף: גודר פרצות בישראל, הוא יגדור את הפרצה הזאת בישראל לחיים. בנוסח הרי"ף והרמב"ם לא הובאה תוספת זו, וכתב הכס"מ שסובר

תלח. וכ"כ רבינו יונה, רא"ש (שם), רא"ה, רשב"א, מאירי (מו, א), שבה"ל (סי' קנז), ס' הפרדס (שער י) וטור (קפט, א) בשם מדרש. ובס' שולחן של ארבע (שער א) כתב כן בשם הירושלמי.

תלט. בשבה"ל (שם) כתב בשם רבינו שמחה שהטוב לא נכלל בטובות, שמשמעו שהקב"ה טוב. וההטבות הן: הוא הטיב, הוא מטיב, הוא ייטיב (עבר, הווה ועתיד). וכסדר זה, כ"כ הטור (קפט, א) בשם הרא"ש, רבינו יונה (על הרי"ף לד, ב ד"ה מהו; לו, א ד"ה רב פפא) ומאירי (מט, א ד"ה הטוב), וכ"כ השו"ע (שם). ועיי' הגהות והערות לטור (שם) שכתב שבדפוסים קדמונים ובכת"י של הטור הסדר: הוא מטיב, הוא הטיב, הוא ייטיב.

תמ. בס' המנהיג (עמ' רכג) כתב שכ"ה מנהג צרפת. וכ"א במרדכי (סי' ריז), בס' אהל מועד (שער הברכות דרך ח נתיב ד), בס' שולחן של ארבע (שער א) ובלקט יושר (ח"א עמ' לו ענין ב). וכ"כ האבודרהם (עמ' שכו) בשם הרא"ש. ויש להעיר שבסדר רע"ג (עמ' עו), בסידור רס"ג (עמ' קג) וברמב"ם (פ"ב, ז, וכן בסדר תפילות כל השנה) לא הזכירו שלוש הטבות ושלוש גמולות.

תמא. תוספת זו מקורה בגמ' (מו, ב), והובאה ברמב"ם (פ"ב, ח) ובשו"ע (קפט, ב; יו"ד שעט, א). הב"י הבין בדעת הפוסקים שמזכירים רק שלוש מלכיות, ולא שלוש גמולות ושלש הטבות, וכן מתבאר מדבריו בשו"ע (שם). אולם הב"ח (כאן וביו"ד סי' שעט) כתב שצריך לומר אף בבית האבל שלוש מלכיות, שלוש

על האבל ולנחמו⁷⁹. ולמטה בהלכות⁷⁹ אבל (סי' לב) תמצא כל דין⁸⁰ ברכת המזון לאבלים⁸¹. ויש שואלין, אחר שצריך לומר בברכה זו כל אלה⁸² הדברים, למה אין חותמין בה בברוך, שהרי מטבע ארוך הוא.

ורבני צרפת תמח⁸³ מתרצין ואומרים שכל אלה הדברים⁸⁴ ענין אחד הוא⁸⁵, לפי שאלה השמות הם שמות התואר אצל הבורא יתברך⁸⁶, והכל ענין אחד, והילכך⁸⁷ לא הוי מטבע ארוך.

וה"ר יונה ז"ל⁸⁸ (על הרי"ף לו, א ד"ה ובכאן) תירץ, כי מתחלה כשנתקנה הטוב והמטיב היה מטבע קצר, שלא תקנו בה רק⁸⁹ הטוב והמטיב בלבד⁹⁰, ואחר כך⁹¹ הוסיפו⁹² בה כל הדברים האלה⁹³, ולפיכך כשנתקנה לא תקנו בה חתימה. ומה שאמרו במדרש שצריך⁹⁴ לומר בה⁹⁵, אחר⁹⁶ התוספת היה המט.

ואחר זאת הברכה אומר⁹⁷ הרחמן, ומאריך כרצונו⁹⁸:

(נ) ואם יש שם אורח⁹⁸, הוא מברך⁹⁹ ברכת המזון, כדי שיברך בעל¹⁰⁰ הבית תנא. כדכתיב¹⁰¹ (דברים ח, י) ואכלת ושבעת¹⁰² וברכת את ה' אלהיך¹⁰³, ואמרו ז"ל תנב, את, לרבות¹⁰⁴ בעל הבית.

79. ולמטה בהלכות: ב ה ובהלכות 80. דין: ה דיני 81. לאבלים: ה של אבלים 82. אלה: ג ד ה אלו 83. צרפת: ב ה צרפת ז"ל 84. הדברים: ב הדברים למה אין חותמין בה בברוך שהם מטבע ארוך ה הדברים למה אין חותמין בהן בברוך 85. ענין אחד הוא: ב הוא ה חסר 86. יתברך: ב ה חסר 87. והילכך: ד לפיכך ה הלכך 88. ז"ל: ג ד ה חסר 89. רק: ד אלא 90. בלבד: ה לבד 91. ואחר כך: ג ג ד ואחר ה ואחרים 92. הוסיפו: ב שהוסיפו 93. האלה: א ב ג האלו ה חסר 94. שצריך: ג ד צריך 95. בה: ג ד כי 96. אחר: ה חסר 97. ואחר זאת הברכה אומר: א ג ד ואח"כ אומרים 98. שם אורח: ב אורח שם ג ד אורח 99. מברך: א ב ה יברך 100. בעל: א ג ד לבעל 101. כדכתיב: ה חסר 102. וברכת... ז"ל: ה חסר 103. אלהיך: א ג ד ה חסר 104. לרבות: ב לרבות את ג ד ה לרבות ברכת

בהמ"ז לברכת בפה"ג. ואפשר שנהגו לעשות כן מהא דאמרו (מו, א) אורח מברך יר"מ וכו', ע"כ. ונ"ל שאין בזה משום הפסק, וגדולה מזו מצאנו בברכת המילה שמתפללין על הילד באמצע הברכה אחר שבירך בפה"ג, ומפסיק בין ברכה לשתייה". ועי' פרישה (אות ט) בביאור דברי הטור. וכדברי הטור כן כתב האבודרהם (עמ' שכו). פוסקים רבים הביאו המנהג לומר "הרחמן", מהם: סדר רע"ג (הל' סעודה), רמב"ם (סדר תפילות כל השנה, נוסח בהמ"ז) ומחז"ו (סי' פג). וז"ל ס' הפרדס (שער י'): "מנהג בכל ישראל להאריך אחר ברכת הטוב והמטיב בתחנונים, שאומרים עשר פעמים 'הרחמן'. וכל המאריך בשבתו של הקדוש ברוך הוא לקלוסו כפי צחות לשונו, ה"ז משובח".

תנא. גמ' (מו, א), רמב"ם (פ"ב, ז), טוש"ע (רא, א). תנב. דרשה זו הובאה בסמ"ג (סי' כז) בשם הירושלמי, ובס' המנהיג (עמ' רכג) וברוקח (הקדמה להל' ברכות)

הרמב"ם שלשון זו אינה מעניין הברכה, אלא בקשת רחמים על האבל, ולכן הוסיף שהכל לפי מה שירצה לבקש רחמים עליו. בין רבותינו הראשונים, יש שהביאו לתוספת זו, ויש שהשמיטה. הטור (כאן וביו"ד) והרמ"א (יו"ד שם) כתבו לאומרה, והשו"ע השמיטה.

תמוז. כ"א ברמב"ם (שם).

תמח. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה ובכאן) בשם רבני צרפת, והובא בב"י (קפט, א).

תמט. טעם זה הובא בתוס' (מו, ב ד"ה והטוב), ברא"ש (פ"ז סו"ס כב) ובטור (שם). והרשב"א (מו, א ד"ה תדע) כתב טעם אחר, שלא רצו לחתום בה לעשותה מעולה משאר ברכות של תורה. והובא בב"י (שם).

תנ. ז"ל הטור (סו"ס קפט): "כתב אחי ה"ר יחיאל ז"ל, נהגו להאריך בברכת הטוב והמטיב הרחמן בכמה גוונים, ולא ידעתי מאין בא זה להרבות בבקשה בין

מכאן שמכו ז"ל¹⁰² לתקן¹⁰⁵ ברכה בפני עצמה לברך בעל הבית¹⁰⁶.
ואומר הכי¹⁰⁷, הרחמן הוא¹⁰⁸ יברך מורי בעל הבית הזה, אותו ואת ביתו¹⁰⁹ ואת כל אשר לו,
כמו שנתברכו אבותנו אברהם יצחק ויעקב בכל מכל כל, כן¹¹⁰ יתברך ונתברך כלנו בברכה
שלימה, ונאמר אמן.

פירוש¹¹¹, באברהם כתיב (בראשית כד, א) וה' ברך את אברהם בכל, וביצחק כתיב (שם כז, לג)
ואוכל מכל, וביעקב כתיב (שם לג, יא) וכי יש לי כל תנני¹¹² ועל כן תקנו בכל מכל כל¹¹².

ואחר כך¹¹³ יאמר, יהי רצון מלפני¹¹⁴ אלהי השמים, שלא יבוש מורי בעל הבית הזה בעולם
הזה, ולא¹¹⁵ יכלם לעולם הבא. ויהיו נכסיו מוצלחין וקרובים לעיר, ואל יזדקק תנני¹¹⁶ לפניו
שום חטא והרהור עבירה ועון, ואל ישלוט שטן במעשה ידי תנני.

ממרום ילמדו עליו זכות שתהא משמרת שלום, (תהלים כד, ה) ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי
ישעו, (עפ"י משלי ג, ד) וימצא¹¹⁷ חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם תני.

ובסעודת הנשואין אומר ברכה זו¹¹⁸, הרחמן הוא יתמוך ויסמוך¹¹⁹ ויכלכל וירומם מעלה מעלה
החמוד¹²⁰ החתן תני והכלה הנעימה, וכל רבותי המסובין כאן¹²¹ וכו' תנני¹²².

ובסעודת¹²³ ברית מילה אומר הכי¹²⁴, הרחמן הוא יתמוך ויסמוך¹²⁵ ויכלכל וירומם מעלה
מעלה¹²⁶ אבי הבן, והבן, והמוהל, והסנדקוס, וכל רבותי¹²⁷ המסובין כאן וכו'.

105. לתקן: ב ה חסר 106. לברך בעל הבית: א לברך לב"ה ג ד לבעל הבית 107. הכי: ג ד חסר
108. הוא: ג ד חסר 109. אותו ואת ביתו: ב אותו ובניו ה הוא ובניו ואשתו ובני 110. כן: ב ג ד ה חסר
111. פי': ב ופי' 112. ועל כן... כל: א ג ד חסר 113. ואחר כך: ג ד ואחר 114. מלפני: א מלפניך
115. ולא: א ואל 116. יזדקק: ג יזדקק 117. וימצא: א ג חסר ה ומצא 118. ברכה זו: א בברכה זו ג
ד חסר 119. ויסמוך: ה ויסעוד 120. החמוד: ב חסר ג ד הנחמד 121. כאן: ה בכאן 122. וכו': ג
כו' ה חסר 123. ובסעודת: ב ובברכת סעודת 124. הכי: א ג"כ ג ד חסר 125. הוא יתמוך ויסמוך: ב
יסמוך ויתמוך ויסעוד ג ד יסמוך ה הוא יתמוך 126. ויכלכל וירומם מעלה מעלה: ג ד וכו' כדלעיל ה חסר
127. וכל רבותי: ג ד ורבותי

בשם התוספתא, ובאבודרהם (עמ' שכא) בשם הירחי. ובירושלמי ובתוספתא לפנינו ליתא.

תנני. הכלבו לא הביא פירוש זה. המקור לאמירת "בכל מכל כל" בגמ' (ב"ב יז, א), והפירוש שכתב כאן רבינו הוא מרש"י (שם ד"ה בכל, הראשון). וכ"כ או"ז (ח"ג סי' ל ולא).

תנני. גם ברי"ף (לג, ב), ברא"ש (פ"ז סי' יא) ובשו"ע (שם) הנוסח: יזדקק. ובנוסח הגמ' לפנינו: יזדקק, וכמובא בכת"י ג. וכ"ה ברא"ה ובמאירי (שם).

תננה. גמ' (מו, א), בשנינויים קלים. הרמב"ם (פ"ב, ז) הביא ברכה זו בקיצור, וכתב שיש לאורח רשות להוסיף

להאריך בברכה, ובשוש"ע (רא, א) הביאו כל הנוסח. הנוסח שכתב רבינו דומה לנוסח המובא במחז"ו (סי' פג), אך שם הנוסח כולל את כלל המסובים, ולא רק את בעל הבית, וכמובא בגמ'.

תנני. תוספת זו מובאת במחז"ו (שם), וגם בזה כתב שם בלשון רבים.

תנני. החמוד החתן - בכלבו: החתן החמוד.

תנני. הכלבו הביא כאן תוספת שיש מוסיפים בכל ברכה וברכה של בהמ"ז בסעודות של שמחה, עי"ש. הביאה רבינו לקמן (סי' סד).

ובסוף כל אלו הבקשות יאמר ¹²⁸, הרחמן הוא ידרשנו לטוב ¹²⁹, ¹³⁰ וישלח לנו את אליהו זכרו לטוב. בפתח הלמ"ד. פירוש, הטוב הידוע ¹⁰³. ויברך כל אחד ואחד ¹³¹ ממנו בשמו וכו' תנט ¹³²:

(נ) ¹³³ ואם יש שם נכרי אומר ¹³⁴, ויברך כל אחד ואחד ¹³³ בני ברית, לפי שאסור לברך את הנכרי, כדכתיב (דברים ז, ב) לא תחנם ¹³⁵, לא תתן להם חן ^{תס}. ^{תסא} ואחר כך יברך ¹³⁶ בורא פרי הגפן וישתה ¹³⁷.

¹³⁸ ויש לשאול מפני מה אין מברכין ברכה בורא פרי הגפן בראש ברכת המזון, כמו שמברכין בקדוש ובהבדלה, ובברכת חתנים ובברכת מילה. והטעם לקדוש, כי היום גורם לקדושה שתאמר, וכן הבדלה וברכת חתנים ומילה נתקנו על הכוס, אבל ברכת המזון, אפילו אין לו יין אחר שאכל, חייב לברך, ואין הכוס מעכבה. וכל זמן דאית ליה יין, ודאי טעונה כוס לדעת רוב הפוסקים ^{תסב}. ובראש הלכות ברכת המזון (סי' יז) כתבתי תשובה לרבינו נסים על זה ^{תסג} ¹³⁸:

(ננ) ובסעודת נשואין מוסיפין אחר בורא פרי הגפן ¹³⁹ שש ברכות.

וכתב הרמב"ם ז"ל ¹⁴⁰ (פ"ב, ט"ג), בבית חתנים מברכין ¹⁴¹ ברכת חתנים ¹⁴² אחר ^{תסד} ברכות אלו ¹⁴³ בכל סעודה ¹⁴⁴ שעושין שם. ואין מברכין ברכה זו לא עבדים ולא קטנים ^{תסה}. עד כמה ¹⁴⁵ מברכין אותה. אם היה אלמון שנשא אלמנה, מברכין אותה ביום ¹⁴⁶ ראשון בלבד. ואם היה בחור שנשא אלמנה או אלמון שנשא בתולה, מברכין אותה כל שבעת ימי המשתה ¹⁴⁷. וברכה זו שמוסיפין בבית חתנים, היא ברכה אחרונה של שבע ברכות של נשואין ¹⁴⁸. במה דברים אמורים, כשהיו האוכלין ¹⁴⁹ שעמדו שם בברכת הנשואין ושמעו הברכות. אבל אם היו האוכלין ¹⁴⁹ אחרים, שלא שמעו ברכת נשואין ^{תסו}, מברכין בשבילין אחר ברכת המזון שבע ברכות, כדרך שמברכין בשעת ¹⁵⁰ הנשואין. והוא שיהיו עשרה, וחתנים מן המניין ^{תסו}.

128. יאמר: ב ג ד ה יאמר כן 129. לטוב: ה לטובה 130. וישלח... הידוע: א ג ד וכו' 131. ואחד: ד חסר 132. בשמו וכו': א לשמו ה בשמו 133. ואם... וא': ב ה חסר 134. אומר: א יאמ' 135. תחנם: ב ה תחנם פי' 136. ואחר כך יברך: ג ד ה ויברך 137. וישתה: ג ד ה חסר 138. ויש... זה: א ג ד חסר 139. בפ"ה: ב ברכת בפ"ה ה מזון 140. ז"ל: ג ד חסר 141. מברכין: א יברך 142. מברכין ברכת חתנים: ב חסר 143. אלו: ב חסר 144. סעודה: ג ד סעודות 145. כמה: ה כמה הם 146. ביום: ג ד יום 147. שבעה: א ב ה שבעת ימי המשתה 148. של נשואין: ג ד חסר 149. שעמדו... האוכלין: ג ד חסר 150. בשעת: א ב ג ד ברכת

תנט. מעי"ז במחז"ו (שם).
תס. ראה ע"ז (כ, א). המג"א (קפט ס"ק א) כתב לומר: "כלנו יחד בני ברית", והט"ז (י"ד רלב ס"ק יד) כתב שאינו נכון נוסח זה, שכיון שאומר כולנו יחד, הכל בכלל, אלא יאמר: "אותנו בני ברית כולנו יחד".
תסא. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.
תסב. ראה לעיל סי' יח, ובהערות שם.
תסג. ע"י בהע' שם.
תסד. ברמב"ם ובכלבו נוסף: ארבע.
תסה. למד כן מהגמ' (מו, א), שאמרה שאינם מצטרפים למניין.
תסו. ראה הע' תצ.
תסז. עכ"ל הרמב"ם. מקור דבריו בכתובות (ז, ב - ח, א), והובא להלכה בטוש"ע (אה"ע סב, ד-ז).

ומה שאמרו ז"ל (כתובות ה, ב) ברכת חתנים בעשרה, וחתנים מן המניין, פירוש, לא שנה כולהו שבע, ולא שנה 151 אשר ברא תסח, בעינן עשרה. 152 וכן נמי פסק הראב"ד ז"ל חס"ט 152.

וכן נמי כתב 153 ה"ר יצחק בעל 154 המנהל בשם רבו תע, וזה לשונו 155, כי לאשר ברא דשבעת 156 ימי המשתה, נמי 157 צריך עשרה, דברכת חתנים נקראת, וכן פסק הרמב"ם ז"ל תעא (פ"ב, י) ומחזור דויטרי תעב (סי' תעב), עכ"ל. תעג וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל בתשובה 158 (ח"א סי' תרמו; שם אלף קסז; מיוחסות סי' קפה).

ויש אומרים דברכת אשר 159 ברא לא בעינן 160 עשרה, וכן פסק ה"ר יונה ז"ל תעג תעד.

כתב השר מקוצי תע"ה, כי השמשין האוכלין אחר הסעודה של נשואין, אין מברכין שבע ברכות. וה"ר טוביה אומר 161 שמברכין תעו.

ונהגו לברך שבע ברכות אחר ברכת המזון יום ראשון של חופה תעו.

והמנהג לברך הכל על כוס אחד, מאחר שהסעודה היא מפני השמחה, הכל עולה לענין 162 אחד, כמו שתקנו קדוש והבדלה על כוס אחד ביום טוב, לפי שקדוש והבדלה ענין אחד, לפי

151. ול"ש: א ו לא שנה ברכת 152. וכן... הראב"ד ז"ל: ג ד חסר 153. כתב: ה פסק 154. בעל: ב בשם 155. וז"ל: ג ד ז"ל 156. דשבעת: ה בשבעה 157. נמי: ה חסר 158. בתשובה: ב בתשובה שאלה 159. דברכת אשר: ג ד דאשר ה דלברכת אשר 160. בעינן: ג ד צריך 161. אומר: א אמ' ה ז"ל כת' 162. לענין: ב למנין

תסח. בכלבו נוסף: בשאר יומי.

תעג. וכן... יונה ז"ל: ליתא בכלבו.

תסט. בכלבו לא נזכר שכ"ד הראב"ד, וכן בחלק מכה"י כאן, ועי' שנו"ס. כדעה זו פסקו סי' הפרדס (שער ט, ברכת חתן), ריטב"א (שם) בשם רבותיו, וריא"ז (כתובות פ"א ה"א אות טו), וכתב שכ"ד רבינו יוסף הלוי.

תע. בשם הגדולים מערכת מ אות קמא כתב שבעל המנהל הוא ר' יצחק מאורביל, ובאור החיים (אות ח ערך 860) כתב שרבו היה ר' חיים מבלאייש מגדולי צרפת בזמן ר' יחיאל מפריס.

תעא. בלשון הרמב"ם (פ"ב, י) הדברים לא לגמרי מפורשים, וכתב הר"ן (על הרי"ף כתובות ג, א) שלדעת הרמב"ם א"צ עשרה. בס' ישא ברכה על רבינו ירוחם (דף קי"ו ע"א) העלה אפשרות שהכוונה לרמב"ן ובטעות נכתב רמב"ם, אולם בכלבו כתב כן בשם "המיימון", וא"כ אין כאן ט"ס וכן הובן הרמב"ם.

תעב. במחז"ו לא כתב כן בפירוש, רק כתב שברכת "אשר ברא" נאמרת לבדה בבית המשתה כשאין פנים חדשות. ואפשר שדייק מלשונו שמשמע שאין הבדל נוסף ביניהם.

תעד. כ"כ סי' השלחן (הל' סעודה שער ה) בשם רבינו יונה, וכ"פ הרא"ש (כתובות פ"א סי' יג), הר"ן (שם) והרי"ד (שם ז, ב). הטוש"ע (אה"ע סב, ד) פסקו שא"צ עשרה, והרמ"א (שם) פסק שצריך שלושה, והט"ז (ס"ק ב) כתב שהמהר"ל הכריע שצריך עשרה.

תעה. הוא ר' שמשון מקוצי.

תעו. הובא בב"י (אה"ע סב, יב) בשם הכלבו (ולא ציין לסמ"ג), ובשו"ע (שם) הביא שתי הדעות, והכריע כדעה השנייה. והט"ז (ס"ק ט) חולק, וחושש לדעה הראשונה, משום סב"ל.

תעז. כתובות (ח, א): "רב אשי איקלע לבי רב כהנא, יומא קמא בריך כולהו; מכאן ואילך, אי איכא פנים חדשות - בריך כולהו, ואי לא - אפושמי שמחה בעלמא הוא, מברך שהשמחה במעונו ואשר ברא". וכתבו תוס' רא"ש, רי"ד, ר"ן (כתובות ח, א), ריא"ז (שם אות יג) ורבינו ירוחם (נכ"ב ח"ב קפו ע"ב) שמברכים בסעודה ראשונה לאחר בהמ"ז, גם כאשר אכלו הסעודה רק בלילה.

שהכל נקבע לקדוש היום תע"ה. וכן כתב נמי¹⁶³ הבעל העטור ז"ל תעט¹⁶⁴ (שער ב דף סה ע"ג). אך גדולי צרפת לא נהגו כן, ת"א אלא מביאין¹⁶⁵ כוס אחר. וכך מנהגם, מוזגין שני כוסות¹⁶⁵, ונוטל האחד ומברך ברכת המזון. וקודם בורא פרי הגפן, מניח כוס של ברכה¹⁶⁶ ונוטל האחר¹⁶⁷, ומברך שש¹⁶⁸ ברכות או אשר ברא. ואחר כך¹⁶⁹ מניח זה הכוס, וחוזר¹⁷⁰ ונוטל כוס של ברכה¹⁷¹ ומברך בורא פרי הגפן. והטעם, לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות תפ"א. וכתב הרמב"ן ז"ל (כתובות ח, א ד"ה ומצינו עוד), וכן ראוי לעשות, וכן חברים¹⁷² ואנשי מעשה עושין תפ"ב.

ונראה כי הטעם¹⁷³ שמברכין¹⁷⁴ אותן יום ראשון, לפי¹⁷⁵ שאי אפשר שלא יהיה שם מי שלא שמען בשעת נשואין, ומיום ראשון ואילך אין אומרים¹⁷⁶ רק אשר ברא, אם אין שם פנים חדשות שלא שמען עדיין תפ"ב:

(ט"ז) תפ"ב וכתב הבעל התוספות דיום שבאו פנים חדשות, כל אותו יום¹⁷⁷, ואפילו אם¹⁷⁸ באו בלילה, מברכין אותן¹⁷⁹ לילה ויום תפ"ד. וכתב הרמב"ן¹⁸⁰ ז"ל (כתובות ח, א ד"ה עוד), וזה נכון¹⁸¹ ומחזור תפ"ג.

ויש אומרים דמה שאמרו דבפנים¹⁸² חדשות מברכין שבע ברכות, והוא שיהיה¹⁸³ אדם גדול ונכבד, שיש לו להרבות בשבילו, שאם¹⁸⁴ לא כן אין לברך¹⁸⁵ בשבילו תפ"ה.

163. וכן כתב נמי: א וכן נמי כת' ב ה חסר ג וכן נמי 164. הבעל העטור ז"ל: א הבעל העטור ב ה חסר 165. כוס... כוסות: ב כוס אחד וכך מנהגם מביאין ב' כוסות ומוזגין אותן ה כוסות ומוזגין אותן 166. כוס של ברכה: ה הכוס 167. האחר: ה הכוס 168. ר': א ב ה שבע 169. ואח"כ: א ג ד ואחר 170. וחוזר: ב ה חסר 171. כוס של ברכה: ה הכוס הראשון 172. וכן חברים: ה וחברים 173. כי הטעם: ג ד ה שהטעם 174. שמברכין: ב שמברך 175. לפי: א ה חסר 176. אומרים: א או' 177. יום: ה היום 178. אם: ב ה חסר 179. אותן: ה אותה 180. הרמב"ן: ב הרמב"מ 181. וזה נכון: ה וכן ראוי 182. דמה שאמרו דבפנים: ב שמה שאמרו בפנים ה דמה שאמרו בפנים 183. שיהיה: ה שיהיה שם 184. שאם: ה דאם 185. לברך: ה מברכין

שרב אשי בירך שבע ברכות גם בסעודה, כיון שמן הסתם נוספו בסעודה אנשים שלא היו בזמן החופה. וכתב שאף שפירוש זה דחוק, כך מבואר בכלבו (ונעלמו דבריו מהמהר"א). ועי' ב"ש (סב ס"ק ה).

תפ"ג. וכתב... ומחזור: ליתא בכלבו.

תפ"ד. גם הרשב"א (כתובות ח, א ד"ה מכאן) והר"ן (על הרי"ף כתובות ב, ב ד"ה והוא שבאו) כתבו כן בשם תוס', והובא בב"י (אה"ע סב, ז), ונפסק ברמ"א (שם) בשם י"א. ועי' ב"ש (ס"ק ט) שכתב שרוה"פ חולקים על זה. ועי' ריטב"א (שם ז, ב) שכתב שכ"א בתוספות הראשונות, אבל באחרונות כתוב להיפך.

תפ"ה. תוס' (כתובות ז, ב ד"ה והוא) בשם ר"י, רא"ש פ"א סי' יג), מרדכי (שם סי' קלג) בשם ר"ת, והובא להלכה

תע"ה. וכ"ד רבינו משולם (הובא בתוס' פסחים קב, ב ד"ה שאין, ברא"ש שם סי' ח, בהגה"מ פ"ב אות ה ובפוסקים נוספים).

תע"ט. בכלבו לא כתב שכ"כ בעל העיטור (וכך בחלק מכתה"י כאן).

תפ"א. אלא... עושין: ליתא בכלבו.

תפ"א. תוס' (שם), הגה"מ (שם) בשם ר"ת, רא"ש (שם). השו"ע (שם, ט) הביא שתי הדעות בשם י"א, וכתב שהמנהג כסברא שמברכים הכל על כוס אחת, והרמ"א כתב שהמנהג לקחת שתי כוסות. ועי' שו"ת יבי"א (ח"ט אה"ע סי' כב) שגם מנהג הספרדים כרמ"א.

תפ"ב. עי' שו"ת חיים שאל (ח"ב סי' לח) שהביא דברי שו"ת מהראנ"ח (ח"ב סי' לח) שביאר הגמ' בתירוץ שני,

ופירש רש"י ז"ל תפ"ו (שם ז, ב ד"ה פנים), פנים חדשות, שלא אכל¹⁸⁶ שם כל שבעת ימי המשתה¹⁸⁷, וכן כתב¹⁸⁸ הרמב"ן ז"ל תפ"ו (שם). ויש מפרשים¹⁸⁹ כל אדם שהחתן נהנה¹⁹⁰ ומתכבד בו תפ"ו. ויש אומרים שלא היה שם מאתמול תפ"ו. והרמב"ם ז"ל¹⁹¹ (פ"ב, י) פירש, שלא שמע עדיין ברכת נשואין תפ"ו.

ונהגו לברך גם כן שבע ברכות¹⁹² בשבת תוך שבעת ימי חופה¹⁹³, לפי שאי אפשר שלא יהיה שם בשבת מי שלא שמע. ובעל התוספות (שם ד"ה והוא) כתב¹⁹⁴, לפי שהשבת עצמה פנים חדשות היא¹⁹⁵, כמו שאמרו במדרש תלים תפ"ו, כיון שנכנס¹⁹⁷ שבת, אמר הקב"ה למלאכי השרת, זמרו¹⁹⁸ לפני שירה, שפנים חדשות באו לכאן תפ"ו.

186. אכל: א ג ד אכלו. 187. ימי המשתה: א ג ד שבעת הימים. 188. כתב: ב ה פי' 189. ז"ל ויש מפרשים: ה ויא"א. 190. נהנה: ב נהנה ממנו. 191. ז"ל: א ג ד חסר. 192. שבע ברכות: א ג ד חסר. 193. תוך שבעת ימי חופה: א ג ד חסר. 194. כתב: א פי' 195. היא: א ג ד חסר. 196. תלים: ה תלים שנכנס: ה שנכנסה. 197. זמרו: א ב אמרו.

תצ. וכ"כ הערוך (ער' פן), סידור רס"ג (עמ' קט), ריטב"א, רי"ד, ריא"ז (כתובות ח, א) ומרדכי פ"ק דכתובות). ולדעתם גם אם היה בסעודה של החופה כל שלא שמע הברכות מקרי פנים חדשות. וכ"פ השו"ע (שם, ז) בסתם, ובי"א הביא דעת הרא"ש והרמב"ן, וסיים שכן פשט המנהג. והמהרש"ל (יש"ש כתובות סי' ח) פסק כרמב"ם. בכלבו לא הובאה דעה זו כאן, שהרי כבר נזכרה לעיל בריש הסימן הקודם.

תצא. גם ס' השולחן (הל' סעודה שער ה) כ"כ בשם מדרש תהלים (ולפנינו ליתא). ובס' המנהיג (עמ' תקמב) כתב שכ"א בירושלמי ובבראשית רבה, והאבודרהם (שם) כ"כ בשם בראשית רבה. הפוסקים הרבים שהביאו טעם זה (ראה בהע' הבאה), רק כתבו שכן איתא במדרש.

תצב. בכלבו כתב: "לפי שאין לך פנים חדשות גדולות ונכבדות משבת", וזה כטעם השני הנזכר כאן, ולא הביא הטעם הראשון. שני טעמים אלה הובאו ברא"ש (כתובות פ"א סי' יג), ברמב"ן, ברשב"א, בר"ן (כתובות ח, א), ברא"ה ובריטב"א (שם ז, ב). ושם כתבו שא"א שלא יהיה אחד שלא היה שם אתמול. ורבינו שכתב שא"א שלא יהיה אחד שלא שמע הברכות, זה כשיטת הרמב"ם, ראה לעיל. ועי' מאירי (ז, ב) שהביא תחילה הטעם השני, ואת הטעם הראשון דחה, כיון שפנים חדשות הן דווקא בסעודה (ראה לקמן). ראשונים רבים ציינו רק את הטעם השני, ראה: ס' המנהיג (שם), סמ"ג (סי' מח), מרדכי (שם סי' קלג), הגה"מ (פ"ב אות ה), ס' השולחן (שם), ס' הפרדס (שער ט, ברכת חתן) ואבודרהם (שם).

בשו"ע (שם, ח) בשם י"א. והב"ח (שם) כתב ע"פ המרדכי (כתובות סי' קלג) שאם הדרך להרבות בשבילם, הרי אלו פנים חדשות, אע"פ שבפועל לא הרבו, וכ"פ ח"מ (סי' יג) וב"ש (סי' י). ועי' ב"ש (שם), שלדעת הר"ן והרמ"א, א"צ שיאכלו שם, גם א"צ שיהיו ראויים להרבות בשבילם, אלא ששמחים בשבילם בני החופה. אבל הח"מ (סי' יא) כתב ששמחים בשבילם וראוי להרבות בשבילם, הוא דבר אחד. ולדעת הרמב"ם (הובא בסמוך), שפנים חדשות הן אותן שלא שמעו הברכות, משמע שא"צ שיהיו כאלה ששמחים בכאן.

תפו. לפנינו ברש"י: "שלא היו שם אתמול", מדבריו דייק המאירי, מכאן שאם היה לפני יומיים חשיב פנים חדשות. אמנם הרמב"ן וריטב"א כתבו בשם רש"י: "שלא היה שם קודם לכן", דהיינו שלא היה כל ז' ימי המשתה. נראה שהיתה לפנייהם גרסא אחרת ברש"י, וכן היא גרסת רבינו.

תפו. וכ"כ רא"ש (שם), רשב"א (כתובות ח, א ד"ה מכאן), אהל מועד (דרך ט נתיב ב), רבינו ירוחם (נכ"ב ח"ב), אבודרהם (עמ' שסד) וטור (סי' סב). בכלבו הובאה דעה זו בשם יש מפרשים.

תפח. הכלבו לא הביא דעה זו. וראה לעיל הערה תפה. תפט. כ"ד רש"י (כתובות ז, ב ד"ה פנים), וכ"כ המאירי (שם) בשם גדולי המפרשים (רש"י), וגם בכלבו כתב כן בשם רש"י. וצ"ע, שלעיל הביא רבינו בשם רש"י פירוש אחר. וכפירוש זה כתבו ס' המנהיג (הל' אירוסין אות קיב), שו"ת תמים דעים (סי' קט) ומחז"ו (סי' תעב).

תצ"ג ויש אומרים דהני מילי בסעודת ליל שבת ושחרית¹⁹⁹, אבל בסעודת מנחה לא אמרינן להו תצ"ד. והמנהג לאמרן אפילו בסעודת המנחה, דיום הוא שנתחייב בשלש סעודות תצ"ה.

ודעת הרשב"א ז"ל²⁰⁰ (שם ח, א ד"ה מכאן) שמברכין ברכת חתנים כל שבעה²⁰¹, כל זמן שמתכנסין שם לשמח²⁰² החתן, בין בשעת אכילה, בין שלא בשעת אכילה. והביא ראייה ממסכת סופרים, דגרסינן התם בפרק י"ח תצ"ו (הל' יא), ונהגו רבותינו²⁰³ לברך בבקר ברכת חתנים על הכוס בעשרה ובפנים חדשות כל שבעה, וכן בערב קודם סעודה, ע"כ במסכת סופרים. אלמא דאין הדבר תלוי באכילה, אלא באסיפת העם לשמח החתן והכלה תצ"ז, עכ"ל. ומכאן סמכו²⁰⁴ לברך ברכת חתנים בשבת²⁰⁵ שחרית כשיוצאין מבית הכנסת, לפי שיש שם אסיפת העם תצ"ח. וכן מטעם זה²⁰⁶ מברכין אותה²⁰⁷ גם כן²⁰⁸ בליל מוצאי שבת על כוס של הברלה.

ויש מן המפרשים שאמרו²⁰⁹ שאין מברכין אותה²¹⁰ אלא בשעת אכילה תצ"ט:

(ו) ונשאל הרשב"א ז"ל²¹¹ (שו"ת ח"ז סי' ט) על מי שנשא אשה בערב יום טוב, ובאו לו פנים חדשות ביום טוב, אם מברכין שבע ברכות²¹² אם לאו. והשיב, אסור²¹³ לעשות סעודת נשואין²¹⁴ ביום טוב, כדגרסינן בפרק²¹⁵ ואלו מגלחין (יה, ב), אין כונסין ואין עושין סעודת נשואין²¹⁶, מפני ששמחה היא לו. ומיהו אם נכנסו לו פנים חדשות מעצמן, אפשר שמברכין

199. ושחרית: ב ה ובשחרית 200. ז"ל: ג ד חסר 201. כל שבעה: ד חסר 202. לשמח: א הע' לשמח ג ד העם לשמוח ה לשמוח 203. רבותינו: ה רז"ל 204. סמכו: ה אמרו 205. בשבת: ב ד בשעת ג בש' 206. זה: ה זה הם 207. אותה: א ג ד אותן 208. כן: ה חסר 209. ויש מן המפרשים שאמרו: ג ד ו"מ 210. אותה: א ג ד אותן ב אותו 211. ז"ל: ב חסר 212. ברכות: ב ברכות ב"ט 213. אסור: ה שאסור 214. סעודת נשואין: א ג ד ה סעודה דנשואין 215. כדגרסינן בפרק: ב ה דגרסי' פרק 216. נשואין: ב ה נשואין במועד וכו'

תצו. י"ח - צ"ל: י"ט.

תצג. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

תצז. וכ"ה ברמב"ן, ברא"ה, בריטב"א, בשיטה לר"ן ובנימוק"י (שם). וכתב הרמב"ן שאין למחות בנוהגים כן, אולם הוסיף שעכשיו לא נהגו לברך אלא בשעת הסעודה, שבאותה שעה מתכנסים לשמח החתן והכלה.

תצח. רמב"ן (שם).

תצט. סדר רע"ג (עמ' רמג) בשם רב שר שלום גאון, ושכן המנהג בשתי הישיבות, וכ"פ הרמב"ם (פ"ב, ט). הרא"ש (שם) בשם רה"ג כתב שאינו מנהג יפה לברך באסיפת העם, ובשם י"א כתב שרק בשעת אכילה מברכים, וכ"פ השו"ע (שם, ה).

א. סי' זה ליתא בכלבו.

תצד. טוש"ע (שם, ח). וכתב הב"י (שם) שכיון שסעודה שלישית אינה עיקר, שהרי יש מ"ד שיוצא בה ידי חובה במיני תרגימא, אינה נחשבת פנים חדשות. ונראה כוונתו, שיש מצוה להרבות במאכלים בשתי סעודות ראשונות של השבת, בסעודה ראשונה משום כבוד ליל שבת, ובסעודה שנייה משום כבוד יום שבת. וסעודה שלישית נתקנה כדי לשנות מהסעודות של ימות החול, ואין חיוב להרבות בה, וממילא אינה נחשבת פנים חדשות.

תצה. וכ"פ הרמ"א (שם), אך כתב שני טעמים אחרים: א. משום שרגילים לבוא פנים חדשות. ב. משום שרגילים לדרוש, והדרשה נחשבת כפנים חדשות.

ברכת חתנים, לפי שחתן²¹⁷ טעון שבע ברכות כל שיש פנים חדשות, וכיון שבאו לו פנים חדשות²¹⁸, אפשר לומר שאין מבטלין הברכה מחמת שמחת המועד²¹⁹, עכ"ל.

²²⁰ ובתשובת הגאונים³ כתוב, אף על פי שאמרו אסור לכנוס במועד, אם כנסה יום או יומים קודם המועד, יכול לעשות סעודתו במועד, מפני שעקר השמחה בהלילה הראשון, ע"כ.

ובעל המנהיג²²¹ ז"ל (הל' אירוסין ונישואין עמ' תקלה) כתב כמו כן שיכול לעשות סעודתו ביום טוב, שכן שנינו (סוכה כה, ב) חתן וכל השובינין פטורין מן הסוכה, משום דבעו כלהו למחדי, ואין שמחה אלא בחופה, ע"כ.

והרשב"א ז"ל (שו"ת החדשות מכת"י סי' לט) כתב שאין עקר השמחה אלא יום אחד בלבד, שהוא התחלת הנישואין, אבל הסעודה טפלה היא לשמחת הנישואין, ואף על פי ששמחין בסעודת הנישואין כל שבעה, אין מונעין אלא הנישואין בלבד²²⁰.

ופירוש שבע ברכות²²² תמצא בסוף הלכות קדושין (סי' כא) בע"ה²²²:

(א) ונהגו לומר אחר שבע ברכות²²³ כנגינות ירבו שמחות בישראל²²⁴. והטעם, משום דאמרינן (ו, ב) כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו, עובר בחמשה קולות. והמשמחו, זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות.

ואותן האנשים האוכלים בחדר סביבות החופה, אין מברכין ברכת חתנים, לפי²²⁵ שאין שמחה אלא²²⁶ בחופה. אמנם אם שמש אחד לכולן, השמש מצרפין¹.

217. שחתן: ה שהחתן 218. וכיון שבאו לו פנים חדשות: א ג ד חסר 219. המועד: ב י"ט
 220. ובתשובת... בלבד: א ג ד חסר 221. המנהיג: ה המנהל 222. תמצא... בע"ה: א ג ד בהלכות קדושין
 223. ז' ברכות: א ב ה ברכת המזון 224. בישראל: ג ד וכו' 225. לפי: ב ה חסר 226. אלא: ג ד אלא
 שמחה

איניש נפשיה". וכתב הב"י (שם) שמפרשי" שם משמע שמותר לישא לכתחילה ערב הרגל, אע"פ ששבעת ימי הסעודה יהיו ברגל, וכן משמע מדברי הגה"א (סוכה פ"ב סי' ח), וכן נראה מדברי הריב"ש בתשובה (סי' רס). וכתב שכיון שגם הרשב"א במקום אחד הקל, העיקר בזה לקולא, שכל האיטור בזה הוא מדרבנן. והוסיף שכן נהגו, וכ"פ בשו"ע (שם). וע"ע מג"א (ס"ק ד) שהקשה על הב"י שבגמ' מבואר שדין זה הוא דאורייתא, וכתב שהעיקר להחמיר שלא לעשות סעודת נישואין ראשונה ביו"ט, אבל שאר סעודות מותר. ובמשנ"ב (ס"ק ט ו) הביא דבריו, וכתב שבשעת הדחק אפשר להקל. ה. סי' זה ליתא בכלבו.

ו. כ"א בסרע"ג (עמ' רמג), עיי"ש הנוסח המלא.
 ז. הרא"ש (סוכה פ"ב סי' ח) כתב בשם י"א שאם אוכלים בכמה בתים, אין מברכים שבע ברכות. אך הוסיף שאם

ב. תשובת הרשב"א הובאה בב"י (תקמו, ג). וסובר שאף אם נשא בערב הרגל שמותר, אין לעשות סעודת הנישואין.

ג. וכ"ה בס' המנהיג (עמ' תקלה) בשם תשובות הגאונים.

ד. כלומר שמותר לישא ערב המועד אע"פ שהסעודה הראשונה תהיה במועד, משום שעיקר השמחה היא בנישואין עצמן, וזה סותר את התשובה הקודמת שהובאה בשמו (בריש הסי'). ובב"י (שם) הביא תשו' נוספת משמו, שם כתב להתיר. במו"ק (ח, ב) איתא: "מיתבי: כל אלו שאמרו אסורין לישא במועד מותרין לישא ערב הרגל. קשיא לכולהו! - לא קשיא: למאן דאמר משום שמחה - עיקר שמחה חד יומא הוא. למאן דאמר משום טירחא - עיקר טירחא חד יומא הוא. למאן דאמר משום ביטול פריה ורביה - אחד יומא לא משהי

כתב הראב"ד ז"ל, שאם זמנו החתן בבית אחר²²⁷, שאומרים שם שבע ברכות אי איכא פנים חדשות, חוץ מברית מילה, דההיא לאו בשביל חתן היא²²⁸, ע"כ.

והרמב"ן ז"ל (כתובות ח, סו"ע א) כתב, שמעתי שאין מברכין ברכת חתנים ולא אשר ברא אלא בחופה, שאין שמחה אלא בחופה²²⁸. וכן נמי²²⁹ כתב הרשב"א ז"ל²³⁰ (שם ד"ה ואין).

וישנה כוס של ברכה, ואחר כך²³⁰ יברך על הגפן ועל פרי הגפן²³¹:

(טו) וכתב הר' אשר ז"ל (ס' המנהגות לב, ב), ונהגו לרחוץ כוס של ברכה אחר ששתו, ומעבירין אותן המים על עיניהם ועל פניהם, שלא לשפוך יין של ברכה לארץ במקום בזיון²³², ע"כ. "אויש שנהגו לרחוץ אותה²³², ולשתות אותה הרחיצה. ועושים זה על מה שאמרו ז"ל (סוכה לח, א) שיירי כוסות²³³ של ברכה, מצילין את²³⁴ האדם מן הפורענות²³⁵:

(טז) "נוסח ברכת המזון קצרה.

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, הזן את העולם כלו ברוב גדלו, המכין לכל הבריות מאכלו, ושלחנו ערוך לכל, ברוך אתה ה' הזן את הכל.

227. אחר: ב ה אחד 228. שאין שמחה אלא בחופה: ג ד חסר 229. נמי: א ד ה חסר 230. ואחר כך: ב ואחר 231. ועל פרי הגפן: ג ד ה חסר 232. אותה: ב חסר 233. שיירי כוסות: ב ה כוס 234. מצילין את: ב מציל את ה מציל

י. עירובין (סה, א): "כל שאין יין נשפך בתוך ביתו כמים - אינו בכלל ברכה". מנהג זה הובא בכ"י (קפט, ב) בשם הכלבו.

יא. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

יב. בסוכה (שם) איתא: "שירי מצוה מעכבין את הפורענות". שני מנהגים אלה שהביא רבינו, מקורם בפרקי דר"א (פ"ב), וז"ל: "ר' אליעזר אומר: לאחר ששתה אדם כוס של הבדלה, מצוה להטיל מעט מים בכוס של הבדלה, ושונה כדי לחבב את המצות. ומה שישאר בכוס מן המים, מעבירו על גבי עיניו, משום שאמרו חכמים שירי מצות מעכבים את הפורעניות". וכ"ה במדרכי (ריש יומא) בשם תשובות הגאונים ובסדר רע"ג (עמ' קכה), והובא בטור (סי' קצט) בשמו ובס' המנהיג (עמ' קצג), אך בכל הנ"ל בהיפוך הטעמים: שירי מצוה וכו' לשתיית המים, וחיוב מצוה להעברה ע"ג העיניים. וראה גם סידור רש"י (סי' תקלד) וליקוטי הפרדס (כא, ב). הרמ"א (רצו, א) כתב שנוהגים לשפוך מן הכוס על הארץ קודם שמסיים בפה"ג. וכן נוהגים לשפוך מן הכוס לאחר הבדלה, ומכבים בו את הנר, ורוחצים בו את העיניים. ועי' נ"כ שם כיצד יש לנהוג בזה למעשה.

יג. כלבו (סי' כו).

יש שמש, השמש מצרפם. ובשם ה"ר יחיאל בשם ה"ר יהודה כתב שאפילו אין שם שמש, כיון שהתחילו לאכול עם אותם שבחופה, כולם חשובים כאחד לשמחה, ומברכין ברכת חתנים כיון שאוכלין מסעודה שתיקנו בשביל החופה. וכתב שכן עמא דבר. וכ"כ רבינו ירוחם (נכ"ב ח"ב) בשם רבינו יחיאל. וכ"פ בשו"ע (אה"ע סב, יא). והמדרכי (סי' קפ) כתב שהשמש מצרף בשני בתים, גם כשאנים רואים אלה את אלה. ובהגה"א (סוכה פ"ב סי' ח הגהה ב) כתב שריצב"א הורה לברך בבתיים הפתוחים לבית חתנים על ידי צירוף שמש.

ח. וכ"כ ריטב"א (סוכה כה, ב) ומאירי (כתובות ז, ב) בשם י"א. ועי' ר"ן (על הרי"ף סוכה יא, ב ד"ה וכתבו) שכתב שכן המנהג, אבל יש לחוש לדעת התוס', הסוברים שמברכים רק במקום חופה. וראה בהערה הבאה.

ט. בסוכה (כה, ב): "אין שמחה אלא בחופה", ובכתובות (ז, ב): "מברכין ברכת חתנים בבית חתנים". מכאן למדו ראשונים רבים שמברכים שבע ברכות רק במקום חופה, דהיינו במקום דירת החתן והכלה. וכ"פ תוס' (סוכה שם ד"ה אין), או"ז (ח"ב סי' רצט) בשם ריב"א, מדרכי (סוכה סי' תשמ), ריטב"א (שם), וב"י (שם) בדעת הרא"ש (סוכה פ"ב סי' ח). וכ"פ בשו"ע (שם, י) בשם י"א. ועי' ט"ז (ס"ק ח).

נודה לאל גואלנו, המעדיף מטובו²³⁶ עלינו, לא חסר כלום ממאכלנו, ברית²³⁵ ותורה²³⁶ חיים ומזון, ברוך אתה ה' על הארץ ועל המזון.

רחם על עם עני ואביון, הנתונים ללעג ולבזיון, ודוד עבדך מהרה תמליך²³⁷ בציון, ותכין²³⁸ בתוכה עמוסי מעים²³⁹, ברוך אתה ה' בונה ירושלים. אמן.

בחיי יהודה ואפרים, תמליך מלך בירושלים, ותביט עני עמך²³⁹ ותפן.

ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, בורא פרי הגפן²⁴⁰:

(TU) "ויש מוסיפין בסעודת נשואין ובכל סעודה של שמחה זה התוספת בכל²⁴⁰ ברכה וברכה.

בברכת הזן, כשמגיע למשביע²⁴¹ לכל חי רצון, אומר²⁴², יחיד ונשגב ואין מלבדו, המעדיף מטובו²⁴³ לכל יצורי חלדו, ומכין לכל חי מזונו²⁴⁴ וצידו, דשני ארץ בפתיחת ידו מפארין כי לעולם חסדו. חסדו ימשך²⁴⁵ לכל, כאב שלח אבימלך ופיכול, ונודה לך על פרי האשכול, ברוך אתה ה' הזן את הכל.

נודה לך וכו', עד אשר נתן לך, יה כי²⁴⁶ הוציאני ממאסר כבלי, הכה בעשר רועה אוילי, בריתו ודתו הודיעני להועילי²⁴⁷, דגן שמים הכין מאכלי, עשה עמי נס להפליא, ולא יבושו עמי לעולם, לעולם²⁴⁸ אל יהי עמנו לחפזון²⁴⁹, וננצל בטובך מרעש רוזון, ונברך על ישיבת הפרוזן, ברוך אתה ה' על הארץ ועל המזון.

רחם וכו', עד²⁴⁹ נדחי ישראל יכנס, ימינך הופיע²⁵⁰ נורא ועליון, והושע בטובך²⁵¹ פלטת כליון, ונחם²⁵¹ ה' ציון, ובחר עוד²⁵² בירושלים, ברוך אתה ה' בונה ירושלים.

נשלמו²⁵³ הלכות²⁵⁴ ברכת המזון תהילה לאל²⁵⁵:

235. ברית: ד שנתן לנו ברית 236. ותורה: ב ותורת 237. תמליך: ג ה תמלוך ד ימלוך 238. ותכין: ב ותמליך 239. עני עמך: א על עני עמך ג ד עני עמך ישראל ה על עניך 240. בכל: ה על כל 241. למשביע: א ב ג ד חסר 242. אומר: ה יאמ' 243. מטובו: א בטובו ה טובו 244. מזונו: ב מזון ה רצון 245. חסדו ימשך: ה ימשוך 246. כי: ה חסר 247. להועילי: ה להפליא 248. לעולם: ב ה חסר 249. וכו' עד: א ג ד עד ב עם 250. הופיע: ה תופיע 251. ונחם: ה כי נחם 252. ציון ובחר עוד: ה עמו גאל 253. נשלמו: א הם ה תמו 254. הלכות: א חסר 255. ת"ל: א ד ה חסר ג ש"ל

יד. מטובו - ראה שנו"ס. גם בכלבו: טובו.
טו. עמוסי מעים - בכלבו: עם עמוסי ירכים.
טז. נוסח זה הובא בד"מ (קצא אות א) בשם הכלבו, וכתב: "כל זה מצאתי, אך לא ידעתי מי תיקנה ואימת יש לאמרה, כי לא מצאתיה בשום פוסק אחר. וכבר נתבאר לעיל סו"ס קפז דכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים, לא יצא ידי חובתו. ואפשר דאף הכל בו לא כתבה לצאת בה, אלא שהוא כדמות תפילה קצרה שמתפלל מי שהולך במקום גדודי חיה ולסטים, וכשבא לביתו חוזר ומתפלל, כנתבאר לעיל סימן קי, ואפשר שהוא הדין בברכה קצרה זו, יברכנה במקום אונס ואח"כ

יז. לא מצאנו נוסח זה בראשונים נוספים.

יח. לחפזון - בכלבו: בחפזון.

יט. בטובך - בכלבו: בעוך.

הלכות ברכות^א

(א) ברכות הרבה ודברי שבח והודאה תקנו חז"ל לשבח ה' יתברך על המאורעות¹. כל הברכות נחלקות לשלשה מינים. ברכת ההנייה², וברכת המצוה, וברכת השבח וההודיה ובקשה, לזכור הבורא תמיד וליראה ממנו.

ונוסח כל הברכות, עזרא ובית דינו תקנום³, ואין ראוי לשנותם, ולא להוסיף ולא לגרוע מהם. וכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות³, אינו אלא טועה⁴. וכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה¹, אלא אם כן היתה⁴ סמוכה לחברתה¹.

וכל הברכות נאמרות בכל לשון, ואפילו⁵ בלשון חול, הואיל ואמר כל⁶ ענין הברכה⁷. וצריך שישמיע הברכה לאזניו⁶. ואם לא השמיע לאזניו⁷, בין⁸ שהוציא בשפתיו או בירך בלבו, יצא⁹.

1. המאורעות: ב המאורעות ואחז"ל... הארץ ועל הפירות ה המאורעות כאמרם ז"ל... הארץ ועל הפירות ר' ביאורים חנ' ג
2. ההנייה: א ההנייה ג ד ה הנאה 3. בברכות: ה חסר 4. היתה: ב ה היא 5. ואפי': ג ד אפילו 6. ענין... לאזניו: ה המברך צריך שישמיע לאזניו 7. לאזניו: א ג ד חסר ה לאזניו 8. בין: ה כיון

שם ומלכות - יוצא יד"ח, אך טועה במה שמשנה נוסח הברכה שתיקנו חז"ל. ואם לא אומר שם ומלכות - לא יוצא יד"ח. וכתב שהעיקר כתיורן ב'.

ו. בגמ' (שם): "אמר רב: כל ברכה שאין בה הזכרת השם - אינה ברכה. ורבי יוחנן אמר: כל ברכה שאין בה מלכות - אינה ברכה. אמר אביי: כוותיה דרב מסתברא..." לדעת רב, רק הזכרת השם מעכבת הברכה, ולר' יוחנן אף הזכרת מלכות מעכבת. הרי"ף (כח, ב) פסק כר' יוחנן, דקיי"ל רב ור' יוחנן, הלכה כר' יוחנן. וכ"כ או"ז (ח"א סי' קעד), רא"ש (פ"ו סי' כג) והגה"מ (שם אות א) בשם רה"ג, וכ"פ השו"ע (ריד, א). והרא"ש (שם) כתב שר"י הסתפק שמא הלכה כרב, כיון שאביי אמר שמשתבר כמותו, או שמא כיון שאביי נקט בלשון "מסתבר", אין הדבר ברור אצלו, ויש לחזור לכלל - רב ור' יוחנן, הלכה כר' יוחנן.

ז. גמ' (מו, א): "כל הברכות כולן, פותח בהן בברוך וחותם בהן בברוך, חוץ מברכת הפירות, וברכת המצוות, וברכה הסמוכה לחברתה..." וכתב הכס"מ (שם) שכיון שברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך ואין בה הזכרה - אין בה מלכות, שמלכות נתקנה לאחר הזכרה ראשונה. וכן מבואר בגמ' (מט, א), עיי"ש. וכ"כ האבודרהם (עמ' כד) ועוד פוסקים.

ח. גמ' (מ, ב), טוש"ע (רו, ג).

ט. משנה (טו, א): "הקורא את שמע ולא השמיע לאזניו - יצא; רבי יוסי אומר: לא יצא". ובגמ' (שם, ב): "אמר

א. הל' ברכות מובאות בכלבו בסימנים שונים (כד, פז, צח, קמו). להלן נציין את הסי' המקביל בכלבו בתחילת כל עניין.

ב. כלבו (סי' קמו). סי' זה הוא לשון הרמב"ם (פ"א, ג-ט).

ג. ר' שנו"ס. בכתה"י ב ו-ה הובאו כאן, בשינויים ניכרים, ההלכות המובאות בשאר כתה"י לקמן (סו"ס ב ור"ס ג). נר' שמקומן של ההלכות שם, ולכן ציינו שם בפרוט את השינויים בכתה"י ב ו-ה.

ד. וכ"כ הרמב"ם בהל' ק"ש (פ"א, ז). מקור דבריו בגמ' (לג, א): "מכדי אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות, קדושות והבדלות".

ה. בגמ' (מ, ב): "ראה פת ואמר: כמה נאה פת זו, ברוך המקום שבראה - יצא. ראה תאנה ואמר: כמה נאה תאנה זו, ברוך המקום שבראה - יצא, דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר: כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות - לא יצא ידי חובתו". והקשה הכס"מ (שם): מדוע שינה הרמב"ם לשון הגמ' וכתב: "אינו אלא טועה", ועוד למה כתב: "ואין ראוי לשנותם", דמשמע שאין זה לעיכובא, והרי לר' יוסי לא יצא יד"ח. ותיירן: א. יש לחלק בין שני סוגי שינויים בברכה. כאשר מוסיף או גורע או אומר הנוסח במילים אחרות - בזה אין ראוי לשנות, אך יוצא יד"ח. אולם, אם משנה כוונת הברכה, שמברך באופן שונה ממה שתיקנו חכמים - אינו יוצא יד"ח לדעת ר"י. ב. יש לחלק אם אומר שם ומלכות או לא. כאשר אומר

ולעולם לא יפסיק⁹ בין הברכה ובין הדבר¹⁰ שמברך עליו. ומותר לטמא לברך אותן¹¹. ואסור למברך לברך ערום עד שיכסה¹² ערותו באיש, והאשה¹³ יושבת ופניה¹⁴ טוחות בקרקע ומברכת¹⁵:

(ב) כל הברכות, אף על פי שבירך ויצא ידי חובתו, מותר לו לברך לאחרים שלא יצאו ידי חובתן כדי להוציאן, חוץ מברכת ההנייה¹⁶ שאין בה מצוה, שאינו מברך לאחרים, אלא אם כן נהנה עמה. ויש מי שכותב¹⁷ שמלמדין אותו מלה במלה¹⁸, וליכא¹⁹ משום הזכרת השם לבטלה, כיון דלצורך למוד מזכירין אותו²⁰. וברכת ההנייה¹⁸ שיש בה מצוה, כגון אכילת מצה וקדוש היום, אף על פי שיצא, מוציא²¹.

כל השומע ברכה מן הברכות מתחלתה ועד סופה, ונתכוון לצאת בה, יצא, ואף על פי¹⁹ שלא

9. יפסיק: ה יפסוק 10. הדבר: א ג ד דבר 11. שיכסה: א ג ד שיתכסה 12. והאשה: א ב ג ד ואשה 13. ופניה: א ד ופנים 14. ומברכת: א ב ג ד מברכת 15. ההנייה: א ג ד ההנאה 16. במלה: ב מלה 17. וליכא: ה חסר 18. ההנייה: א ג ד ההנאה ה ההנייה 19. ואף על פי: א ג ד ה אעפ"י

יג. סי' זה ליתא בכלבו.
יד. לא מצאנו מי שכתב כך, ור' בהע' הבאה.
טו. ר"ה (כט, ב): "אבל פורס הוא לבניו ולבני ביתו, כדי לחנכן במצות", והכוונה שמברך עבורם כרש"י (שם ד"ה לא יפרוס). וכתב הב"י (קסז, יט) בפירושו א', שדווקא לבניו הקטנים רשאי לברך, אך לקטנים אחרים שיש להם מי שיחנכם, לא יפרוס. ובפירושו ב' כתב שאין חילוק, אלא אורחא דמילתא נקט. וכך פסק בשו"ע (שם). אולם לדעה שמביא רבינו כאן יש חידוש שמתר לומר הברכה גם עם האחרים המבוגרים ואין כאן הזכרה לבטלה.

טז. רמב"ם (פ"א, י), מלבד מש"כ: "ויש מי שכותב" וכו'. מקור ד"ז בר"ה (שם, א): "תני אהבה בריה דרבי זירא: כל הברכות כולן, אף על פי שיצא - מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין, שאם לא יצא - מוציא, ואם יצא - אינו מוציא. בעי רבא: ברכת הלחם של מצה, וברכת היין של קידוש היום, מהו? כיון דחובה הוא - מפיק, או דלמא ברכה לאו חובה היא? תא שמע: דאמר רב אשי: כי הוינן בי רב פפי הוה מקדש לן, וכי הוה אתי אריסיה מדברא הוה מקדש להו". ונפסק ד"ז בשו"ע (קסז, יט, כ; ריג, ב; רעג, ד). והטעם לזה כתב רש"י (ד"ה חוץ): "חוץ מברכת הלחם והיין ושאר ברכת פירות וריחני, שאינן חובה, אלא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ובוז - אין כאן ערבות, שאינו חובה על האדם; לא ליתנהי ולא ליברך". וכ"כ הרא"ש (פ"ז סי' כא).

רב יוסף: מחלוקת בקריאת שמע, דכתיב: 'שמע ישראל', אבל בשאר מצות - דברי הכל יצא". מפרש"י (שם, א ד"ה בלבו) משמע שאם לא הוציא בשפתיו כלל, לא יצא. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף ח, ב ד"ה גמ'). ובגמ' (ב, נח) אם הרהור כדיבור דמי, וכתב הרא"ש (פ"ג סי' יד) שר"ח פסק כרב חסדא, שהרהור לאו כדיבור דמי, וכ"פ השו"ע (סב, ג-ד; קפה, ב; רו, ג). ודעת הרמב"ם (פ"א, ז) וסמ"ג (עשין כז) שהרהור כדיבור.

י. הרמב"ם שם הוסיף: "ואם הפסיק בדברים שהן מעניין דברים שמברכין עליו, אינו צריך לברך שנייה". מקור הדברים בגמ' (מ, א): "אמר רב: טול ברוך, טול ברוך - אינו צריך לברך, הבא מלח, הבא לפתן - צריך לברך; ורבי יוחנן אמר: אפילו הביאו מלח, הביאו לפתן - נמי אינו צריך לברך; גביל לתורי גביל לתורי - צריך לברך; ורב ששת אמר: אפילו גביל לתורי נמי אינו צריך לברך...". ופסקו הרמב"ם והרא"ש (פ"ו סי' כב) כר' יוחנן לגבי מלח, וכרב ששת לגבי גביל לתורי, שאינו חוזר. וכ"פ השו"ע (קסז, ו; רו, ג).

יא. משנה (כו, א): "זב שראה קרי, ונדה שפלטה שכבת זרע, והמשמשת שראתה נדה - צריכין טבילה, ורבי יהודה פוטר". וכתב רבינו יונה (על הרי"ף יז, ב ד"ה מתניי) שהמשנה נשנית קודם שביטלו הטבילה, אבל עכשיו שביטלוה, לדברי הכל אינם צריכין טבילה כלל. וכ"כ הרמב"ם (בפיהמ"ש שם).

יב. גמ' (כד, א), שו"ע (רו, ג; י"ד שכח, א) ורמ"א (עד, ד).

ענה אמן²⁰. וכל העונה אמן אחר המברך, הרי הוא כמברך²¹. והוא שיהיה המברך חייב באותה ברכה²². אבל אם הוא חייב מן התורה²¹ והמברך מדברי²⁰ סופרים, לא יצא²³ עד שישמע ממי שהוא חייב מן התורה כמוהו²⁴.

גרסינן בתוספתא²⁵ דברכות (פ"ו, כ), היו עשרה עושין עשר מצות, כל אחד מברך לעצמו²⁶. היו כולן עושין מצוה אחת, אחד מברך לכולן²⁷. ויחיד שעושה עשר²² מצות, מברך על כל אחת ואחת²⁸, ע"כ.

²³ ואמרו²⁴ ז"ל (לה, א), אסור להנות מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה בלא ברכה, מעל²⁵. ועל כן אכתוב כל הברכות הנתקנות²⁵ על²⁶ אכילה ושתייה, ואחר כך כל הברכות הנתקנות על הריח, ואחר כך כל הברכות²⁶ הנקראות ברכות ההודאה, והן²⁷ הברכות הבאות במקרה.

20. והוא... מדברי: ה ומדברי 21. מן התורה: ב מדברי תורה 22. עשר: ב עשרה 23. ואמרו ז"ל... על הארץ ועל הפירות: ב ה חסר ר' ביאורים הע' ג 24. ואמרו: ה כאמרם 25. הנתקנות: ה והתקנות 26. על אכילה... כל הברכות: ה חסר 27. הברכות הבאות במקרה: א ג ד באות במהרה

כב. הובאה גם באו"ז (ח"ב סי' רסב), בהגה"מ (פי"א אות ד) ובאבודרהם (עמ' יב).

כג. האו"ז (שם) פירש שמדובר בכה"ג שעשו מצוות שאין ברכותיהן שוות, כגון זה לובש תפילין, זה מתעטף בציצית, זה קובע מזוזה, זה שוחט, זה מעשר, זה תורם, זה מוהל, זה פודה בנו וכו'. ועי' תוספת ראשונים לתוספתא (שם) בשם ס' הפרדס כ"י שפירש בעניין אחר. כד. עפי"ז פסקו הטוש"ע (תלב, ב) בעניין בדיקת חמץ שאם בעל הבית אינו יכול לטרוח ולבדוק בכל המקומות שבבית, יכול להעמיד בני ביתו אצלו בשעה שהוא מברך, ויתפזרו לבדוק איש במקומו על סמך הברכה שבידו.

כה. בסוכה (מו, א): "תנו רבנן: היו לפניו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה. אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: הלכתא כרבי יהודה. ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה, דכתב (תהלים סח, כ): 'ברוך ה' יום יום, וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו, הכא נמי בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכותיו'. הסכמת הפוסקים שהלכה כר"י, וכמסקנת הגמ', וכן פסק הרמב"ם (שם, י). וכתב בשו"ת הריב"ש (סי' שפד) שכ"ז דווקא כשהמצוות היו ממינין שונים, שאין ברכותיהן שוות, אבל במצוות ממיין אחד, שברכותיהן שוות, לדברי הכל מברך ברכה אחת על כולן.

כו. רמב"ם (שם, ב), טור (רי, א).

יז. גמ' (מה, ב): "דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שנים שאכלו כאחת - אחד מהן יוצא בברכת חבירו. והוינן בה; מאי קא משמע לן? תנינא: שמע ולא ענה - יצא...". ונפסק בטוש"ע (ריג, ב).

יח. גמ' (נג, ב): "רבי יוסי אומר: גדול העונה אמן יותר מן המברך... תנאי היא, דתניא: אחד המברך ואחד העונה אמן במשמע, אלא שממהרין למברך יותר מן העונה אמן". ופסק הרמב"ם דלא כר' יוסי, כיון שבגמ' (שם) רב ורבה אמרו לבניהם: "חטוף וברוך", ולא מצאנו אמוראים הסוברים כר' יוסי. ועי' כס"מ שם.

יט. משנה (ר"ה כט, א): "זה הכלל: כל שאינו מחוייב בדבר - אינו מוציא את הרבים ידי חובתן".

כ. ברמב"ם (פ"א, יא) נוסף כאן: "עד שיענה או". ואפשר שרבינו השמיט זאת, כיון שלשון הרמב"ם קשה. ופי' הכס"מ שם שאין כוונת הרמב"ם, שאם יענה יוכל לצאת גם אם המברך חייב רק מדרבנן, ואדרבא המשמעות היא שבכל מצב לא יוכל לצאת אלא א"כ המברך חייב מדאורייתא. וממילא המשמעות כפי שכתב רבינו האו"ח.

כא. רמב"ם (שם). הדין האחרון שכתב, מקורו בגמ' (כ, ב): "אמר ליה רבינא לרבא: נשים בברכת המזון, דאורייתא או דרבנן? למאי נפקא מינה - לאפוקי רבים ידי חובתן. אי אמרת דאורייתא - אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא, ואי אמרת דרבנן - הוי שאינו מחוייב בדבר, וכל שאינו מחוייב בדבר - אינו מוציא את הרבים ידי חובתן". ונפסק בשו"ע (קפו, א).

ברכות אכילה ושתיה

ירושלמי (פ"ו ה"א מא, ב), כתיב (תהלים טז, ב) אמרת לה' אדני אתה טובתי כל עליך, אם אכלת וברכת, כביכול משלך אכלת¹²:

(ג) כ"ע על כל פירות האילן, בין מחמשה מינים בין²⁸ מן האחרים, על כלם מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם בורא פרי העץ כ"ט²⁹.

ואם הפרי מחמשת³⁰ המינים, כגון ענבים, תאנים, רמונים, זתים³¹ ותמרים, מברכין אחריהם ברכה מעין שלש^ל, וזו נוסחה^{לא} 32, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, על העץ^{לב} 33 ועל פרי העץ^{לד}, ועל ארץ חמדה טובה ורחבה, שרצית והנחלת^{לז} לאבותינו³⁴, לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם ה' אלהינו³⁵ עלינו ועל ישראל^{לה} 36 עמך, ל^{לו} ועל עירך^{לז} 37 ועל נחלתך. ובנה ירושלם עירך^{לז} במהרה בימינו, ל^{לז} והעלנו בתוכה³⁸ בשמחה, ותטענו בה, ונחמנו³⁹

28. מן האחרים על כלם: ה מזולתן 29. העץ: ב עץ 30. מחמשת: א ג ד מחמש 31. תאנים רמונים זתים: ב ג ה ותאנים ורמונים וזתים 32. נוסחה: ב ה נוסחתא 33. העץ: א ג ד הארץ 34. לאבותינו: ב ה את אבותינו 35. אלהינו: ב ה חסר 36. ישראל: א ב ה חסר 37. עירך: ב ה עירך ועל היכלך 38. והעלנו בתוכה: ב ה והעלנו לירושלים עירך במהרה בימינו והעלנו לתוכה 39. ונחמנו: ב ה ותשמחנו

על חמשת מיני דגן, ולא על מעין ג' לפירות, ואילו דעת הרמב"ם, הרי"ף (שם) וראשונים אחרים שנוסח זה נאמר גם ב"על העץ". ויש השלכה מעשית ממחלוקת זו מלבד עצם נוסח הברכה. בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ג סי' ג; ח"ה סי' כא) מדייק מלשון השו"ע שלשון "תנובת השדה" פוטרת גם פרי האדמה. וממילא כשאכל גם פרי האדמה צריך לכונן לא לצאת בברכת "על העץ", או לברך לפני כן בורא נפשות, משא"כ לגבי רבי יונה ודעימיה שאינם גורסים זאת ב"על העץ". ובסידורים בנוסח הברכה נמצא ביטוי זה. ר' להלן הע' סז בעניין ברכת "על המחיה".

לד. שרצית והנחלת - בגמ' לפנינו: שהנחלת.

לה. עלינו ועל ישראל - שם: על ישראל.

לו. ועל... ירושלים עירך - שם ובכ"י ב ה: ועל ירושלים עירך ועל מקדשך ועל מזבחך ותבנה ירושלים עיר קדשך.

לז. והעלנו... ונחמנו בתוכה - בגמ' לפנינו: והעלנו לתוכה ושמחנו בה, ובכלבו: ותטענו בה ותנחמנו בתוכה. ועי' לקמן הע' לח. בכתי"ב ב ה: והעלנו לירושלים עירך במהרה בימינו והעלנו לתוכה בשמחה ותטענו בה ותשמחנו בתוכה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה.

כז. דרשה זו נזכרה גם במדרש תהלים (טז, א) ובילקו"ש (תהלים רמז תרסז), והובאה ברשב"א ובמאירי (לה, א). ואיתא בגמ' (לה, א): "רבי לוי רמי: כתיב: 'לה' הארץ ומלוואה', וכתיב: 'השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם'! לא קשיא, כאן - קודם ברכה, כאן - לאחר ברכה".

כח. כלבו (סי' כד).

כט. משנה (לה, א), רמב"ם (פ"ח, א), טוש"ע (רב, א).

ל. גמ' (מד, א): "אמר רבה בר מרי אמר רבי יהושע בן לוי: כל שהוא משבעת המינים - בתחלה מברך בורא פרי העץ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש". ונפסק ברמב"ם (שם) ובטוש"ע (רח, א).

לא. נוסח הברכה הובא בגמ' (שם), ונציין את השינויים העיקריים מהנוסח המובא שם.

לב. הארץ - בגמ', בכלבו ובשאר פוסקים: העץ.

לג. בגמ' נוסף: ועל תנובת השדה. גם במקורות אחרים מילים אלו חסרות, וכן בכלבו (סי' כד), סידור רש"י (סי' קי), מחז"ו (סי' ע), הרוקח (סי' שמב), ס' השולחן (הל' סעודה שע' ג), על הכל (סי' יג). חסרון זה בנוסח נר' שתלוי במחלוקת הראשונים. רבי יונה (על הרי"ף לב, א) סובר ש"על תנובת השדה" שייך רק ב"על המחיה"

בתוכה ל⁴⁰, ל⁴¹ ונברך שמך עליה בקדושה ובטהרה, כי אל טוב ומטיב אתה ל⁴², ברוך אתה ה' על הארץ ועל הפירות⁴³.

ועל⁴⁴ כל שאר המינין, כגון שקדים ואגוזים⁴⁵, לוזים וערמונים⁴⁶, ושאר מיני פירות, מברך אחריהן, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם⁴⁷, בורא נפשות רבות⁴⁸ וחסרונן⁴⁹ מא⁵⁰, על כל מה שבראת⁵¹ להחיות בהן⁵² נפש כל חי, ברוך אתה ה' חי העולמים⁵³. כך נראה מהירושלמי⁵⁴ (פ"ו ה"א מה, א) שחותמין בשם מ⁵⁵.

40. בתוכה: ב ה בתוכה ונאכל מפריה ונשבע מטובה 41. ועל: ה על 42. ואגוזים: ה חסר 43. לוזים וערמוני: ב וערמונים ולוזים ה ולוזים וערמונים 44. בא"י אמ"ה: ה חסר 45. וחסרונן... העולמים: ה חסר 46. וחסרונן: א ג ד ה חסרונם וברוב המקורות "וחסרונן" 47. בהן: א ג ד ה בהם 48. מהירושלמי: א ג ד ה מן הירושלמי

מא. ע"י שנו"ס. בין הראשונים יש שכתבו: "וחסרונן", ויש שכתבו: "וחסרונם", ובנוסח הבבלי והירושלמי לפנינו: "וחסרונן".

מב. בבבלי ברכות (לו, א; לח, ב) הגירסא: "שברא", וכ"ה בסידור רס"ג (עמ' פג), בשאלתות (יתרו, שא"י נא), בסידור רש"י (סי' קטז), בתוס' (שם), בפיהמ"ש לרמב"ם (סוף פ"ו), בתשב"ץ קטן (סי' שכב) ובביאור הגר"א (רו"ס ק"ד). אולם בבבלי עירובין (יד, ב), וכ"ה בברכות בכי"מ, במכילתא (בשלח, פרשה ה), בראב"ן (סי' קצ), בס' המנהגות (לג, ב), באו"ז (סי' קפג), בסמ"ק (סי' קנא), בטור, בב"י (סי' רז) ובמג"א (ר"ס רז) הגירסא: "שבראת".

מג. גמ' (מד, ב): "אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו: על הביעא ועל מיני קופרא בתחלה מברך שהכל, ולבסוף בורא נפשות רבות וכו'. אבל ירקא - לא; ורבי יצחק אמר: אפילו ירקא, אבל מיא - לא; ורב פפא אמר: אפילו מיא". וכתבו הפוסקים שה"ה פירות שאינם מז' המינים, וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, א) והטוש"ע (שם, א).

מד. כירושלמי פסקו: סידור רס"ג (שם), סידור רש"י (סי' עה וקטז), מחז"ו (סי' נד ועא), ספר הסדרים (סי' ס), ורקח (סי' שמא), ראבי"ה (ח"א סי' צח וקכב), או"ז (ח"א סי' קפג) ותשב"ץ קטן (סי' שכב). וכ"פ הגר"א (ס"ק ד). וכ"נ דעת הסמ"ג (עשין כז) והרא"ש (פ"ו סי' ח) שהביאו הירושלמי ללא חולק. התוס' (לו, א ד"ה בורא), המרדכי (סי' קנא-קנב) והנימוק"י (לו, א) כתבו שמסיים: "ברוך חי העולמים", והוסיפו שביירושלמי מסיים: "בא"י חי העולמים".

לח. ונברך שמך... ומטיב אתה - בכלבו: כי אל טוב ומטיב אתה, ובגמ' לפנינו: כי אתה טוב ומטיב לכל.

לט. הרמב"ם (פ"ח, יד) כתב: "ויש מי שמוסיף בברכה שמעין שלש קודם חתימה כי אל טוב ומטיב אתה", שהוא מעין ברכה רביעית, ויש מי שאמר שלא תיקנו ברכה רביעית אלא בברכת המזון בלבד". והטור (רח, ח) כתב שבכל הנוסחאות כתוב: "כי אתה ה' טוב ומטיב", שהיא מעין ברכת הטוב והמטיב. ובדומה לזה בסרע"ג (עמ' קסט): "כי אתה טוב ומטיב לכל", וכ"ה ברא"ש (פ"ו סי' מב). וביריף (לב, א) וברא"ה (מד, א): "כי אל טוב ומטיב אתה". ועי' אבודרהם (עמ' שכט) שהביא המח' הנוכרת ברמב"ם, והוסיף דעה נוספת: "ויש אומרים שאין לאומרו בברכה של ה' המינין, ולא בברכת הפירות שהוא 'על העץ ועל פה'ע', אלא בברכת היין בלבד, שהוא 'על הגפן ועל פרי הגפן', שהטוב והמטיב על היין נתקן מתחלתו... ואין חלוק בין היכא דאיכא כוס, להיכא דליכא כוס. אלא מיהו כבר נהגו לאומרו בכל ברכה מעין ג', מפני שהוא ברכת סעודה, ואין לשנות מן המנהג".

מ. הפירות - בכלבו: פרי העץ, וכ"ה בספרי דבי רש"י (מחז"ו סי' ע; סידור רש"י סי' קי). ועי' שבה"ל (סי' קסא) שהביא מחלוקת ראשונים בזה. בגמ' (שם) נח' לגבי החתימה: "רב חסדא אמר: על הארץ ועל פירותיה; ורבי יוחנן אמר: על הארץ ועל הפירות. אמר רב עמרם: ולא פליגי, הא - לן, והא - להו. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אינהו אכלי ואנן מברכינן? אלא איפוך: רב חסדא אמר: על הארץ ועל הפירות; רבי יוחנן אמר: על הארץ ועל פירותיה". ונפסק ברמב"ם (שם) ובטוש"ע (רח, י').

והר' 49 יונה ז"ל⁵⁰ (על הרי"ף לב, א ד"ה ובירושלמי) כתב שאין חותמין בשם, לפי שמטבע קצר הוא, וכיון⁵¹ שלא נזכר בתלמוד שלנו, לא נחתום בשם מספק⁵².⁵³ והנכון לחתום שלא בשם ולצאת מספק, ולימא הכי⁵³, חי העולמים⁷⁷. וכך הוא הפירוש⁵⁴, בורא נפשות רבות וכל⁵⁵ מה שצריכין. וחסרונן⁵⁶ מלשון (שופטים יט, כ) וכל מחסורך⁵⁷ עלי. ועל כל מה שבראת, אתה חי העולמים⁷⁸.

⁵⁸ וזאת הברכה קראוה ז"ל (לז, א), ולא כלום⁷⁷. ועל זה נשאל הרשב"א ז"ל (ח"א סי' קמט ותתכג) מפני מה קראוה ולא כלום, והשיב, אומר אני מפני שאינו מברך על הדבר שנהנה ממנו, וכל שאר הברכות מברך על הדבר, כגון לשמור חוקיו, ועל הכסוי, ועל כל המצות, ועל הפירות. ואפילו ברכת שהכל, שאינו מזכיר הדבר אלא דרך כלל, מכל מקום הרי הוא כולל מה⁵⁹ שנהנה ממנו בכלל⁶⁰ הדברים שנתהוו במאמרו⁶¹. אבל בורא נפשות רבות אינו כן, שאינו מזכיר הדבר שנהנה ממנו, לא בכלל ולא בפרט, שאינו אומר בורא מינין רבים למלאת חסרון הנפשות שברא, אלא אדרבה מברך על אשר ברא נפשות רבות⁷⁸ וצריכות למה שברא. על כן קראוה ולא כלום⁷⁷, ע"כ. ובכל מקום שאמרו ז"ל בברכות ולא כלום, היא זאת הברכה⁵⁸.

49. והר' ב והחכ' ר' 50. ז"ל: א ג ד ה חסר 51. וכיון: ה חסר 52. מספק: ב מן הספק 53. והנכון... הכי: א ג ד לומר 54. וכך הוא הפי': ה ופי' 55. וכל: ה על 56. וחסרונן: א ג ד וחסרונם 57. וכל מחסורך: ב ה ומחסורך 58. וזאת... הברכה: א ג ד חסר 59. מה: ה כל מה 60. בכלל: ב ככל 61. במאמרו: ה בדברו

מז. וכן פירושו בה"ג (עמ' סח), רש"י (לז, א ד"ה ולא), רי"ף (כו, א), רא"ש (פ"ו סי' ח).

מח. ברשב"א נוסף כאן: שחסרות.

מט. בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תשט) הקשה על הרשב"א, שהרי אין מברכין על החסרון, וכתב: "שלא אמרו שהברכה היא ולא כלום, אלא הכי אמרו: 'ואחריו ולא כלום', כלומר, אין שם כלום חדוש, אלא הברכה הנהוגה בכל הדברים, בין גידולי קרקע בין שאינם גידולי קרקע, הברכה של אחריהם שוה היא, חוץ מן הלחם ומעין שלש. אבל לעולם הברכה היא שבח לבורא על כל מה שברא, כאשר הברכות". והרמ"ע באלפסי זוטא (ר"פ כיצד מברכין) כתב: "ואמאי קרי לה 'ולא כלום', משום דשהכל פוטרת כל מילי מברכה שלפניהם וכו', אבל בנ"ר אינה פוטרת כלום מברכה לאחריהן, לא במקום ג' ברכות ולא במקום מעין ג', אפילו דפרי". וע"ע ביאור הגר"א (רח ס"ק יט) שכתב שלפניך אמרו: "ולא כלום", לפי שבזמנם לא היו מברכים כלל ברכה זו אלא על בשר וביצים, ובתקופה מאוחרת יותר נהגו לומר אותה גם על שאר דברים.

מה. וכ"ה בשאילתות (יתרו, שא"י נא), בשו"ת הרמב"ם (פריימן, סי' לד), בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' קמט) וברבינו ירוחם (נט"ז ח"ג קמד ע"ב). וכתב הב"י (רו, א) שכך ראוי לנהוג, וכ"פ בשו"ע (שם). ובסרע"ג (עמ' 344) סיום הברכה: "על כל מה שברא חיי העולמים".

מו. עכ"ל רבינו יונה. וז"ל סי' המנהגות (לג, ב): "בורא תאוות רבות ומה שהן חסרות מתמלא על כל מה שבראת חי העולמים, וכמהו במקרא כל מחסורך עלי, שטעמו, כל מה שתחסור עלי למלאתו". ועי' טור (שם) שהביא שני פירושים: "בורא נפשות רבות וכל מה שהם חסרים, ועל כל שאר הדברים שברא בעולם שלא היו הנפשות חסרים מהם אם לא בראן, שאינן אלא להתענג בהן להחיות נפש כל חי. וי"א בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שבראת להחיות בהם נפש כל חי". ופירש הב"י (שם) שלפירוש הראשון המילה "וחסרונן" קאי ארישא, ולפירוש השני אסיפא. וכתב שהתוס' (לז, א ד"ה בורא) והרא"ש (פ"ו סי' ח) כתבו כפירוש הראשון, וכ"נ מדברי רש"י (מה, א ד"ה מאי).

השותה יין, בתחלה⁶² מברך בורא פרי הגפן⁶³, ולבסוף על הגפן ועל פרי הגפן וכו'⁶⁴, כמו בברכת⁶⁵ על העץ, אלא שחותם על הגפן ועל פרי הגפן⁶⁶. והרשב"א ז"ל⁶⁷ (מד, א ד"ה רב חסדא) כתב דלא מסתברא, דמאי שנא דבשאר מדכרינן הארץ, וביין לא מדכרינן⁶⁸. ומסתברא דהמחזורת⁶⁹ מן החתימות על הארץ ועל פרי הגפן, כיון דהיין גורם ברכה לעצמו בפרט, שמברכין עליו⁷⁰ על הגפן ועל פרי הגפן⁷¹ בפתיחה, הכי נמי חתמינן⁷² עליה בפרט. וכן נמי פסקו רבינו האי והרי"ף⁷³ ז"ל⁷⁴ (לב, א):

(T) ⁷⁵ כתב הר"ז דברכת מעין שלש צריך לברכה מיושב כדין ברכת המזון⁷⁶, אף על פי שאכל הפירות⁷⁷ או שתה היין מעומד או מהלך⁷⁸, ע"כ.

62. בתחלה: ב חסר 63. וכו': ב וגו' 64. בברכת: ה ברכת 65. ועל פרי הגפן: א ג ד חסר 66. ז"ל: ה חסר 67. מדכרינן: ה מדכרי 68. דהמחזורת: א ג ד שהמחזורת דהמחזורת 69. שמברכין עליו: ה שאומרי 70. ועל פרי הגפן: א ג ד חסר 71. חתמינן: ה חתמי 72. והרי"ף: ב והרי"ף ג ה והרי"ף 73. הר"ז: ב הר"ז ז"ל 74. הפירות: א ד ה פירות

נ. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. נא. משנה (לה, א), רמב"ם (פ"ח, ב), טוש"ע (רב, א). נב. הסכמת הפוסקים שברכת מעין שלוש על היין פותחת ב"על הגפן ועל פרי הגפן", אף שלא נזכר נוסח זה בגמ'. והטעם, כתבו התוס' (מד, א ד"ה על העץ), שכמו שבברכה ראשונה היין קובע ברכה לעצמו, בגלל חביבותו, כך גם בברכה אחרונה. גם נוסח החתימה לברכת היין לא נזכר בגמ', ונחלקו בזה הפוסקים. התוס' (שם), הרשב"א (נזכר בסמוך) ורבינו יונה (על הרי"ף לב, א) כתבו שיש חותמים: "על הגפן ועל פרי הגפן", ודחו דבריהם. ובדומה לזה כתב האבודרהם (עמ' שלד) שיש טפשים החותמים כך, וטעות הוא. אולם, סי' המנהיג (עמ' קעז) כתב שמנהג העולם לחתום כך, וכ"ה בתשב"ץ קטן (סי' ששכב).

נג. ע"כ לשון הרשב"א, ולא ציין שכ"ד הרי"ף. וכדעת הרשב"א, שחותם: "על הארץ ועל פרי הגפן", פסקו פוסקים רבים, מהם: בה"ג (עמ' סד), סרע"ג (עמ' קסט), סידור רס"ג (עמ' פו), שבה"ל (סי' קסא) בשם בה"ג ורה"ג, תוס', רבינו יונה (שם), סי' האשכול (מו, א), ראב"ן (סי' קצ), רא"ש (פ"ו סי' מב), רא"ה, מאורות, מכתם, ריטב"א, נימוק"י (מד, א) ואבודרהם (שם). וע"ע רמב"ם (פ"ח, יד) שכתב שחותמים: "על הארץ ועל הפירות", וסברתו, שייך הוא בכלל פירות, וכיון שלא נזכרה חתימה מיוחדת, חותמים בו כשאר פירות. וכ"כ

הגה"מ (שם אות ת) בשם ר"ח ורי"י, סמ"ג (עשין כו קיא ע"ב) בשם ר"י, שבה"ל (שם) בשם רש"י ורי"ד, וכ"פ האו"ז (ח"א סי' קפא) והמרדכי (סי' קג). וראה לקמן (סי' ט) שהביא רבינו דעת הרמב"ם, וכתב שכ"ד רוה"פ. וכ"פ הגר"א (רח ס"ק לח). השו"ע (רח, יא) פסק שאין חותמים: "על הגפן ועל פרי הגפן", ויש לחתום או: "על הארץ ועל פרי הגפן" או: "על הארץ ועל הפירות". והמשנ"ב (סי' נו) כתב בשם האחרונים שהמנהג לחתום: "על הארץ ועל פרי הגפן", אולם כדיעבד אם חתם: "על הארץ ועל הפירות", יצא נד. הל' זו אינה בכלבו, אומנם באו"ח מובאת ההלכה גם בהל' בהמ"ז (סי' מה).

נד. המקור לכך שבהמ"ז מיושב בגמ' (נא, ב): "האוכל ומהלך - מברך מעומד, וכשהוא אוכל מעומד - מברך מיושב, וכשהוא מיסב ואוכל - יושב ומברך. והלכתא: בכולהו יושב ומברך". הגמ' עוסקת בבהמ"ז, והחידוש כאן שגם בברכת מעין ג' צריך לשבת. רבינו מביא כמקור להלכה את הר"ז והכוונה לבעה"מ, אולם כך מש' ברמב"ם (פ"ד, א), וכן כתב המרדכי (רמז קפד), והאגודה (סי' קפח) בשם יש גאונים. בשו"ע (קפג, י) הובאה ההלכה ביחס לברכת מעין ג' בשם י"א.

נו. וכ"פ המרדכי (סי' קפד), וכ"ה באגודה (סי' קפח) בשם הגאונים. בשו"ע (שם, י) הובא ד"ז בשם י"א, וע"י משנ"ב (סי' קלה).

ולענין שמרי היין, מצינו בבבא בתרא (צו, ב), רמא תלתא ואפיק ארבעה, חמרא מעליא הוא. וכיון שכן מברכין עליהן⁷⁵ בורא פרי הגפן. אבל⁷⁶ בפחות מכאן⁷⁷, אפילו יש בו טעם יין, אין מברכין עליו רק שהכל⁷⁸.

והרי"ף⁷⁸ ז"ל (לב, ב) כתב בכלל, שאין מברכין על שמרי יין⁷⁹ רק שהכל. וכן נראה, שמה שאמרו רבותינו⁸⁰ רמא תלתא ואפיק ארבעה, חמרא מעליא הוא⁸¹, דוקא ביין שלהם שהיה חזק מאד, אבל היין⁸² שלנו שאינו חזק כל כך, אפילו רמא תלתא ואפיק ארבעה, אין מברכין עליו רק שהכל⁸³.

ויש מן הגאונים ז"ל⁸³ דנין זה כמיא דפורצני, הוא משקה⁸⁴ שעושין בחרצני הענבים על ידי מים, ואומרים כי שמרי יין ומיא דפורצני דין אחד להם⁸⁵. ויש אומרים כי מיא דפורצני חשובים⁸⁵ משמרי יין, ומברכין עליהם בורא פרי הגפן ומקדשין עליהם, אף על גב דרמא⁸⁶ תלתא ולא אפיק אלא תלתא. ונהני מילי כשעצרן ברגל, לפי שאי אפשר שלא ימצא בהן גרעינין שלא יצא מהן יינן⁸⁷, אבל עצרן בגלגל⁸⁸, אין מברכין עליו אלא אם כן רמא תלתא ואפיק ארבעה, אבל אי לא אפיק אלא תלתא ומחצה, לא. וכן דעת הרמב"ן⁸⁹ (ע"ז ל, א ד"ה ונ"ל) והרשב"א ז"ל⁹⁰ (ב"ב צז, א ד"ה וכל; תוה"א ב"ה ש"ג נא, ב).

והראב"ד ז"ל כתב בתשובה⁹⁰ (סי' ט), עד כאן לא נחלקו חכמים ואחרים בשמרים דרמא תלתא ואפיק תלתא ופלגא⁹¹, אלא במראה מים, אבל במראה יין מודו⁹² חכמים לאחרים דמברך בורא פרי הגפן, ע"כ⁹³.

75. עליהן: ה עליה 76. אבל: ה אבל אפיק 77. מכאן: ה מכן 78. והרי"ף: א ה והרי"ף ב והרי"ף פ
79. יין: ב היין 80. שאמרו רבותינו: א ב ה שאמרו ז"ל 81. הוא: א ג ד חסר 82. היין: ב ביין 83. ז"ל:
ג ד חסר 84. משקה: ב ה המשקה 85. חשובים: א חשובי ב חשובים הם ה חשיבין 86. דרמא: ב דרמו
ה דרמי 87. יינן: ב יין 88. בגלגל: ב כגלגל 89. הרמב"ן: א ג הרמב"ן ז"ל ה הר"ם במ"זל 90. ז"ל
כתב בתשובה: ב ג ד כתב בתשובות 91. ואפיק תלתא ופלגא: א ב ג ד ופלגא וכו' 92. מודו: ב ה מודים
93. ע"כ... שהכל: א ג ד חסר

נרבונוה. וכ"א בס' הפרדס (שער ב), אך סיים: "הכל תלוי כפי היין וכפי המקום וכפי השותה".

סא. והני... שהכל: ליתא בכלבו.

סב. וכ"פ השו"ע (רד, ו). סברתם, שהחרצנים שנדרכו ברגל ולא ע"י קורה, נשארה בהם לחלוותית יין, ואפי' השליך בו שלושה ובאו שלושה או פחות מברכים "בורא פרי הגפן", שייך הוא והמים נבלעים בזגים, ובמה שיוצא יש יין מרובה. ובדומה לזה כתב הר"ן (על הרי"ף פסחים כג, א ד"ה ומיהו), אלא שכתב שדנים לפי טעמו וריחו.

סג. וכ"ה בתמים דעים (סי' פג).

נז. עליהן - ר' שנו"ס. הכוונה כאן לשמרים, ולכן נקט לשון רבים. ובכלבו כתב: עליו, והכוונה ליין.

נח. רמב"ם (פ"ח, ט), טור (רד, ה). ועי' הע' הבאה.

נט. רבינו יונה (על הרי"ף שם ד"ה שמרים). והוסיף שאפשר שכן כוונת הרי"ף, שכתב בסתם שאין הלכה כאחרים. השו"ע (שם) הביא בתחילה כפי הנזכר בגמ' וברמב"ם, אך בהמשך דבריו הביא דעת רבינו יונה למעשה.

ס. הגמ' (ב"ב צו, ב) כתבה ד"ז בשמרי יין, והראשונים דנו אם חרצנים שווים או טובים מהם. ראה תוס' (שם) ד"ה אין) שהשוו חרצנים לשמרים. וכ"כ המאירי (ע"ז ל, א ד"ה תמידים) בשם י"א, ושכן כתבו מגדולי זקני

ועל יין מבושל, כתב רב צמח גאון שאין מברכין עליו אלא שהכל⁹⁴. וכן נמי כתב רש"י⁹⁴ בתשובה⁹⁵. ועל התירוש, שמבשלין אותו עד שמתעבה כמו דבש וקורין אותו ארוב, אין מברכין עליו אלא שהכל⁹⁶.

על כל מעשה קדרה שהן⁹⁵ מחמשת המינין, מברך תחלה, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם⁹⁶, בורא מיני מזונות. ולבסוף מברך, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם⁹⁷, על המחיה⁹⁸ ועל הכלכלה ועל תנובת השדה⁹⁹ ועל ארץ חמדה וכו', כמו בברכת⁹⁹ העץ, אלא שחותם¹⁰⁰ על הארץ ועל המחיה¹⁰⁰. וברכה זו נקראת⁹⁸ מעין שלש. על המחיה, מעין ברכת הזן¹⁰¹. ועל ארץ חמדה, מעין ברכת הארץ. רחם, מעין בונה ירושלים. כי אל¹⁰² טוב ומטיב¹⁰³, מעין הטוב והמטיב. אמנם אינה מן המנין, לפי שאינה מן התורה¹⁰⁴. ואם אכלן על ידי פת, מברך בתחלה¹⁰⁴ המוציא, ולבסוף ברכת המזון⁹⁷.

¹⁰⁵ והאוכל קמח, כתב הרי"ף ז"ל¹⁰⁶ (כה, א) שאם¹⁰⁷ הוא¹⁰⁵ קמח¹⁰⁸ של חטים או¹⁰⁹ שעורים

94. רש"י: ב ר"ש 95. שהן: א ג ד שהם ה שהוא 96. תחלה בא"י אמ"ה: א תחלה ה חסר 97. מברך בא"י אמ"ה: ג ד מברך ה חסר 98. ועל... נקראת: ה וכו' וזו היא הנקראת 99. בברכת: ב ברכת 100. שחותם: ב שחותם בה 101. הזן: א ג ד המזון 102. כי אל: א ב ג ד האל 103. טוב ומטיב: א ג ד הטוב והמטיב 104. בתחלה: ב ה ברכת 105. והאוכל... הוא: ה קמח של חטים או 106. הרי"ף ז"ל: ב הרי"ף 107. שאם: ב אם 108. קמח: ה חסר 109. חטים או: א ג ד ה חסר

סו. הבי"י (רב, א) הביא בשם רבינו שעל "ארופי" מברכים שהכל, וכתב שפשוט הוא. וכ"כ המהריק"ש (ערך לחם שם). וכן הביא הברכ"י (ס"ק ב) בשם המהר"א אזולאי והכנה"ג (בתשובה חאו"ח סו"ס א). וכן מבואר בשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' פה). וע"ע שו"ת בית יהודה (חאו"ח סי' סא) שכתב שברכתו "הגפן", והוכיח כן מקונדיטון. ועי' פמ"ג (פתיחה להל' ברכות אות יב) שהסתפק בזה. ובשו"ת זכור ליצחק (סי' נה) האריך לתמוה על הבית יהודה, וכן דחה דבריו בשו"ת שער שלמה (סי' יז וכו').

סז. וכ"ה בכלכו. וראה לעיל (הע' לג) שבברכת "על העץ" לא גרס כן. ושם פירשנו שלר' יונה דווקא ב"על המחיה" גורסים כן, ונ"מ לברכת נפשות.

סח. גמ' (לז, א; מד, א), רמב"ם (פ"ג, ד, יג), טוש"ע (רח, ב).

סט. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לב, א ד"ה כי) וטור (סו"ס רח). והמנהיג (עמ' רכד) כתב שקוראים אותה מעין שלוש, לפי שכך נקראה קודם שתיקנו הטוב והמטיב.

ע. גמ' (מב, ב), רמב"ם (פ"ד, ו), שו"ע (קעו, א).

סד. וכ"כ רמב"ן (ב"ב צז, א), רא"ש (שם פ"ו סי' י) ורשב"א (שו"ת ח"ז סי' תקטט) בשמו, או"ז (ח"א סי' קסב) בשם רה"ג ושאר גאונים, שו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' ד ועוד), רי"ד (סי' המכריע, סי' כד) בשם תשו"י רב פלטיי גאון, שו"ת הרי"ף (סי' רצה), ועוד. וסברתם, שע"י הבישול היין משתנה לגריעותא, ולכן ברכתו שהכל.

סה. וכ"כ תוס' (ב"ב שם ד"ה אילימא), רא"ש (שם) ור"ן (חיד' ב"ב צז, א; על הרי"ף פסחים כב, ב ד"ה אין) בשם רש"י בתשובה. מאידך, דעת פוסקים רבים שמברכים על המבושל בורא פרי הגפן, כיון שאינו משתנה לרעה. כ"פ תוס' (לח, ב ד"ה משכחת; פסחים קט, ב ד"ה ארבעה; ב"ב שם), רא"ש (שם) וסמ"ג (עשין קט) בשם ר"ת, או"ז (שם), רמב"ן (שם וע"ז ל, ב), ריטב"א, עליות דרבינו יונה, מאירי ונימוק"י (ב"ב שם), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' כד ותשסו ותתיג; ח"ז סי' תקטט; מיוחסות סי' קצ), שבה"ל (שם), רי"ד (סי' המכריע שם), ר"ן (פסחים קו, א) ותרוה"ד (סי' ל), וכתב שכ"ד רוב הראשונים. וכ"פ השו"ע (רב, א; רעב, ח והביא שם ב"א גם דעת החולקים).

כמות שהוא¹¹⁰, מברך עליו שהכל, ואחריו¹¹¹ בורא נפשות רבות¹¹². וכן נמי¹¹³ דעת הרשב"א¹¹⁴ ז"ל ע"א (לו, א ד"ה קימחא).

ועל שבלים של חטים שחרכן באור, כמו שעושין קליות, מברך עליהן בורא פרי האדמה. וכן נמי אם עשה מהן קמח. כך פסקו הראב"ד ע"ב והרשב"א ז"ל ע"ב (שם).

ועל שבלים של שעורים שהכל, לפי שהן מאכל קשה, ואין דרך לאוכלן ע"ב.

והוא הדין לכוסס את החטים ע"ב. פירש רש"י ז"ל¹¹⁵ (לו, ב ד"ה כס), כל דבר שאוכל שלא כדרכו, קרי¹¹⁶ כסיסה. ומברך עליהם¹¹⁷ בורא פרי האדמה, ולשעורים שהכל. וכן הורה ה"ר יצחק¹¹⁸ הזקן ז"ל ע"ב. ולבסוף, כתב הר"י יונה ז"ל¹¹⁹ (על הרי"ף לב, א ד"ה ונראה) שמברכין¹²⁰ עליהן בורא

110. שהוא: ג ד שהיא 111. ואחריו: ג ד ולבסוף 112. רבות: א חסר 113. נמי: ד חסר 114. הרשב"א: ב הרי"א פ ז"ל והרשב"א 115. ז"ל: ה חסר 116. כדרכו קרי: ה כדרך אכילתו יקרא 117. ומברך עליהם: ב ומברך עליה ה ויברך עליו 118. ה"ר יצחק: ג ד הרי"י 119. ז"ל: ב ג ד ה חסר 120. שמברכין: ה שמברך

והובא בב"י (שם). ונראה שכן כוונת רבינו כאן, וקאי אדלעיל, שדיבר בקלויים. וכ"ה ברשב"א (שם).

עה. גמ' (לו, א): "הכוסס את החטה, מברך עליה בורא פרי האדמה". הטור (שם, ד) כתב דלא שנא חיים או מבושלים, מברך האדמה. והב"י (שם) כתב שכ"ג מדברי התוס' (לו, א ד"ה הכוסס) והרא"ש (פ"ו סי' ט). וכ"ג דעת רבינו יונה (שם). וכ"פ בהדיא ר"י מלוניל (לו, א), תוס' ר"י שירליאון (לו, א), סמ"ג (עשין כז) ושבה"ל (ס"ו קנט). אולם המאירי (לו, א) כתב שברכתן שהכל, כיון שאין דרך לאוכלן חיים. וכ"כ ס' המאורות (לו, א), וכתב שכ"ג דעת הרמב"ם. אולם ס' הבתים (הל' ברכות שער ז סי' טז) כתב שלדעת הרמב"ם ברכתם האדמה, וכ"כ הכס"מ, וכ"פ בשו"ע (שם).

עו. הובא ברבינו יונה (שם). מדברי רבינו מבואר, שעל החיטים מברך אדמה, בין חיים בין קלויים, ועל השעורים מברך שהכל, בין חיים בין קלויים. וכתב הד"מ (שם אות א) שכ"מ ברשב"א, וכ"פ בהגהה לשו"ע (רח, ד). והב"י (שם) כתב שלדעת הטור אין חילוק ביניהם, וגם על שעורים חיים או קלויים מברכים האדמה (והד"מ שם כתב שאינו מוכרח בטור). וכתב שדעת האבודרהם (עמ' שלב) שהכוסס את השעורים לא מברך כלל, כיון שהוא מאכל בהמה. ותמה עליו, שהרי אם נהנה, למה לא יברך. בשו"ע (שם) פסק שעל דגן חי או קלוי מברכים האדמה, ולא חילק בין המינים, וכהבנתו בטור.

עא. בכלבו לא כתב שכ"ד הרשב"א. מקור ד"ז בגמ' (לו, א): "קימחא דחיטי - רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה; ורב נחמן אמר: שהכל נהיה בדברו... אמר רבי זירא אמר רב מתנא אמר שמואל: אקרא חיאי וקמחא דשערי מברכין עליהו שהכל נהיה בדברו, מאי לאו, דחיטי - בורא פרי האדמה! לא, דחיטי נמי, שהכל נהיה בדברו". ופסקו הרי"ף (שם), הרמב"ם (פ"ג, ב) והשו"ע (רח, ה) כרב נחמן. וע"ע רא"ש (פ"ו סי' ב) ורשב"א (שם) מה שכתבו בזה.

עב. הובא ברשב"א (שם) ובס' הבתים (הל' ברכות שער ג סי' ח).

עג. כראב"ד ורשב"א, הסוברים שעל קמח חיטים קלוי מברכים אדמה, כ"פ רבינו יונה (על הרי"ף כה, א), וכתב בשם ר"י הזקן שהלכה כרב יהודה שברכת הקמח כ"פ האדמה, וזה כשחרכו בעוד השבולים לחים, אולם בקמח סולת לכו"ע מברך שהכל. והריטב"א (לו, א) כתב שאין חילוק בין קמח חי לקלוי, וברכתו שהכל. וכ"כ בס' הבתים (שם) בדעת הרמב"ם, וכ"פ רבינו ירוחם (נט"ז ח"ה). גם הרא"ש (שם) כתב שראוי לברך עליו שהכל, וכ"פ השו"ע (שם). ובקמח שעורים, כתב הרשב"א (שם) שאפי' הוא קלוי, מברכים עליו שהכל. וכ"ג דעת הרוקח (סי' שמא), הסמ"ג (עשין כז), הסמ"ק (סי' קנא) והשו"ע (שם). והמאירי (לו, א) כתב שבקלוי ברכתו שהכל, ובחי אין לברך כלל. וכ"כ ס' הבתים (שם) בשם הראב"ד.

עד. בכלבו כתב שאפי' חרכן באור - ברכתן שהכל,

נפשות¹²¹, והביא ראיות גדולות לדבריו¹²². וכן נמי¹²³ כתב הרמב"ם ז"ל ע"פ¹²⁴ (פ"ג, ב) ע"ט¹²⁴ והבעל האשכול ז"ל (מב, ב).

והבעל¹²⁵ התוספות³ (לו, א ד"ה הכוס) כתב¹²⁶ שאין מברכין מעין שלש אלא על שבעת המינין ולא מין דגן, [או מין דגן]¹²⁷ ועשאו כעין דייסא ודכוותא, שמברכין בתחלה מיני מזונות. הא על מי שמברכין עליו בורא פרי האדמה, אין מברכין עליו¹²⁸ בסופו אלא בורא נפשות¹²⁹, ע"כ ע"ט¹²⁴.

ויש מן החכמים ז"ל¹³⁰ שאמרו שמברכין לבסוף על המחיה¹³¹, וחותרם בה על הארץ ועל הפירות, לפי שהוא משבעת המינין, ולפרי האדמה תקנו נוסח זה. כ"כ דעת ר"ת ז"ל¹³² (בתוס' שם).

וכתב הרשב"א ז"ל (לו, א ד"ה ובברכות) והמחמיר שלא לכוס כלל, לאפוקי נפשיה מפלוגתא, תבא עליו ברכה¹³³:

(ה) ועל פת אורז ודוחן, כתב הרי"ף ז"ל¹³² (כו, א) שעל פת אורז מברך תחלה בורא מיני מזונות, ולבסוף בורא נפשות רבות¹³³. ובפת¹³⁴ דוחן מברך תחלה שהכל, ולבסוף בורא נפשות רבות¹³⁵.

121. נפשות: ב ג ד נפשות רבות 122. נמי: ד חסר 123. ז"ל: ג ד חסר 124. והבעל... ע"כ: א ג ד חסר 125. והבעל האשכול ז"ל והבעל: ה וה"ר בעל 126. כתב: ב פסקו 127. [או מין דגן]: א ב ג ד חסר 128. עליו: ה חסר 129. נפשות: ב נפשות רבות 130. ז"ל: ב ג ד חסר 131. המחיה: ב המחיה ועל הכלכלה 132. הרי"ף ז"ל: ב הרי"ף ה הרי"ף ז"ל 133. בורא נפשות רבות: א ב ה בורא נפשות 134. ובפת: ב ה ופת 135. בורא נפשו רבות: ה בורא נפשות

(סי' קיח), הביאם הב"י (רח, ד), וכתב: "והכי נקטינן". והביאו הראשונים הנ"ל ראייה לכך מהירושלמי, ע"ש. בשו"ע (שם) כתב דעת ר"ת פ"ב בסתם, ודעת התוס' בשמם. ונראה שסובר שהעיקר לדינא לברך נפשות, והביא דעת החולקים לחשוש לה ממידת חסידות, וכפי שכתב בב"י. פה. הברכה על פת דוחן אינה מפורשת בגמ'. וכתב רבינו יונה (שם ד"ה ופת) שהרי"ף למד שברכתה שהכל מר' יוחנן בן נורי (לו, א) שאמר אורז מין דגן הוא, ולא אמר כן על דוחן וכיוצא ב. ואע"פ שאין הלכה כמותו באורז, יש ללמוד מדבריו שאין דין האורז והדוחן שווה. והרא"ש (פ"ו סי' ח) כתב שלמד כן מרבנן החולקים על ר' יוחנן בן נורי, שאמרו: "הכוסס את האורז" וכו', ולא הזכירו דוחן. וכן פסקו הרמב"ם (פ"ג, י) והשו"ע (רח, ח). והסברא לחלק בין אורז לדוחן היא, שאין דרך לעשות מהדוחן פת. כ"כ הט"ז (ס"ק יא). וע"ע מג"א (ס"ק יב) מה שביאר בזה. וראה בסמוך שיש מרבתינו הראשונים שחולקים על הרי"ף ודעימיה, וסוברים שפת דוחן ברכתה מזונות, וכתב הביה"ל (ד"ה על) שהנהגה כמותם, אין מוחזין בידו.

עז. ברבינו יונה (על הרי"ף לב, א ד"ה ונראה) מצאנו לעניין זה רק ראייה אחת. עח. וכ"פ בה"ג (עמ' סד), סידור רס"ג (עמ' פד), סי' האשכול (מב, ב), ראבי"ה (ח"א סו"ס קב), רא"ה וריטב"א (לו, א), מכתם ומאירי (לו, א), סי' המנהיג (עמ' רכד), סי' ההשלמה והמאורות (לו, א). וראה הע' פד. עט. והבעל האשכול... נפשות ע"כ: ליתא בכלבו. פ. פיסקה זו זהה ללשון הרשב"א בשם התוס' (לו, א בד"ה ובברכות). פא. הוספנו עפ"י הרשב"א (שם). פב. מאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. פג. וכן הביאו בשמו ראשונים רבים, וכ"פ הראב"ן (סי' קצ), וכ"כ שבה"ל (סי' קסא) בשם רש"י בספר הפרדס. וראה בתוס' (שם) שר"ת הגיה במחזור שלו: "על האדמה ועל פרי האדמה", אך חזר בו, שלא מצאנו בשום מקום נוסח זה. וייתכן שלאחר שחזר בו, סובר שמברך נפשות. וכ"כ תוס' ר"י שירלאון (לו, א ד"ה קמחא) בדעתו. פד. וכ"כ תוס' (שם) בשם ר"י, רא"ש (פ"ו סי' ט) ומרדכי

¹³⁶ וכן בשאר דברים שאנו רואין שהן מזון, כגון המין שקורין פניס¹³⁵, מברך תחלה בורא מיני מזונות, ולבסוף בורא נפשות רבות פ"ח¹³⁶.

ועוד כתב¹³⁷, שהאורז שדרכו לאכלו שלם, מברכין עליו בורא מיני מזונות, ואפילו אכלו שלם כמו¹³⁷ שהוא¹³⁷. אבל דוחן שאין דרך לאכלו אלא על ידי כתישה וטחינה, אם אכלו שלם מברך¹³⁸ שהכל¹³⁸.

פירוש¹³⁹ אורז, ארוז¹⁴⁰. דוחן, מיל¹⁴¹. והר"ש ז"ל¹⁴² פירש אורז, פניס. דוחן, מיל. והבעל¹⁴³ התוספות פירש אורז, מיל¹⁴⁴. דוחן, פניס¹⁴⁵.

¹⁴⁵ והראב"ד¹⁴⁶ פסק דאורז ודוחן, חדא ברכתא אית להו¹⁴⁷. וביאר הרשב"א ז"ל (לו, א ד"ה תיובתא), דודאי כולה סוגיין הכין מכרעא לכאורה, ובריייתא (לו, א) בהדיא קתני¹⁴⁸ הביאו לפניהם פת אורז ודוחן. ואני תמה, אפילו אם¹⁴⁹ נאמר שאין ברכת הדוחן שוה לאורז לברכת מיני מזונות, מכל מקום ליבריק עליה בורא פרי האדמה¹⁵⁰, ע"כ¹⁴⁵.

136. בורא נפשות רבות: ב בורא נפשות 137. כמו: ב ה כמות 138. מברך: ה מברך עליו 139. פירוש: א ג ד פ"ה הרמב"ם ז"ל 140. ארוז: ה אל ראזו 141. מיל: א ג ד ה מיליו וכן בסמוך 142. והר"ש ז"ל: ב והר"ז ג ד ה והר"ש 143. והבעל: ה ורבינו בעל 144. אורז מיל: א ג ד אורז מיליו ה מיל 145. והראב"ד... ע"כ: א ג ד חסר 146. והראב"ד: ה והר"ז 147. חדא ברכתא אית להו: ה ברכה אחת להם 148. ובריייתא בהדיא קתני: ה ובכרית' בהדיא דקתני 149. אם: ה חסר

שכתבו שרק אם נתמעך ברכתו במ"מ, ראה: רא"ש פ"ו סי' ח, מאירי (לו, א), פסקי ריא"ז (פ"ו הל' א אות יא) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ה). וכ"פ הרמ"א (שם). צא. מש"כ רבינו שברכת דוחן שלם שהכל, אין זה מדברי רבינו יונה. רבינו יונה רק כתב שאין מברכים עליו מזונות.

צב. רש"י (לו, א ד"ה אורז וד"ה דוחן) פירש: אורז - מי"ל, דוחן - פניץ. ותוס' (שם ד"ה רש"י) פי': אורז ר"זו, דוחן מי"ל. והמאירי (שם ד"ה אורז) כתב שאורז הוא הנקרא ר"ש, ודוחן נקרא מי"ל. והוסיף שגדולי הרבנים כתבו ששניהם נקראים מי"ל, אלא שאורז הוא הנקרא מי"ל פאניס, והוא גס יותר מהדוחן.

צג. ראשונים רבים כ"כ בשם הראב"ד, מהם: רשב"א (הנזכר כאן), מכתם, רשב"ץ (שם), ספר הבתים (ברכות שער ג סי' ז) ואהל מועד (שער הברכות דרך ד נתיב ב). וכ"כ שבה"ל (סי' קנט) בשם רש"י ורי"ד. וכ"פ ר"י שירליאון בתוספותיו (לו, ב), הובא להלכה באו"ז (ח"א סי' קסה), וכ"פ סי' האשכול (מב, ב), סי' המנהיג (עמ' רלב), רא"ה, ריטב"א (שם), סמ"ק (סי' קנא) ואבודרהם (עמ' שכט). וכן פסק פ"ח (ליקוטם לסי' רח).

צד. וכ"כ טור (שם) בשם בה"ג, סידור רס"ג (עמ' פה),

פו. נראה שיש כאן חסרון, והושמטו כאן דברי רבינו יונה (החולק על הר"ף, ופסק כגאון), וכן העיר הברכ"י (רח ס"ק ו). וז"ל הכלבו: "והר"י יונה ז"ל כתב שניהן שוין לברכה, ועל שניהם מברך בתחלה בורא מיני מזונות, ולבסוף בורא נפשות".

פז. ברבינו יונה: פניצ"ו, בטור: פניצ"ו (בהג' והער') לטור מהד' שירת דבורה הביא שברפוס ספרדי כתוב: פניז, ובדפוס שלוניקי: פניס, ובדפוס פייבי: פניגט), בשו"ע: פליצ"ו. וכתב המשנ"ב (ס"ק לד) שהכל אחד, והוא מין שהוא זן יותר משאר מיני קטניות.

פח. כ"כ רבינו יונה (שם ד"ה והנה), ראה הערה פו, וכן הביא הטור (שם) בשם גאון, ורבינו מנוח (שם) בשם יש מהגאונים. הבי"י (שם) הסתפק בדעת הרא"ש (פ"ו סי' ח), ובביה"ל (ד"ה על פת) כתב שבתוס' הרא"ש כתוב בהדיא שה"ה שאר דברים מזינים. וראה לעיל הערה פה, שדעת השו"ע כרי"ף, שמברכים שהכל על כל פת העשויה מקטניות.

פט. רבינו יונה (שם ד"ה והפת), ראה הערה פה.

צ. דעת רבינו יונה שמברכים על אורז מבושל במ"מ, גם כשהוא שלם ולא נתמעך. וכ"כ ח"י הריבב"ן וס' ההשלמה (לו, א), וכן נראה שפסק השו"ע (רח, ז). ויש

^צ ועל פת שעושין ממיני קטנית, כגון פת פולין ועדשים וכיוצא בהן¹⁵⁰, נראה לכאורה שאין מברכין עליו בורא פרי האדמה^צ,¹⁵¹ לפי שאין דרך לעשות מהן פת, ואינן מזוין כל כך^צ.
^צ ועל קטנית כמו שהוא חי בין מבושל, מברכין עליו בורא פרי האדמה^צ¹⁵¹.¹⁵² ויש שואלין^צ למה אין מברכין על פת קטנית בורא פרי האדמה¹⁵², כמו שמברכין על הקטנית עצמו כמות שהוא, שהרי נשתנה¹⁵³ לעלויא, ולא ירד מברכתו. ונראה לומר, שאין לברך עליו בורא פרי האדמה, שכבר יצא מתורת פרי. וברכת הפת אין לברך עליו,¹⁵⁴ שאינו מחמשת המינין. ולפיכך¹⁵⁵ מברך עליו¹⁵⁴ ברכה הכוללת הכל¹⁵⁶, כדאמרינן (מ, א) ועל הכל¹⁵⁷ אם אמר¹⁵⁸ שהכל, יצא^ק. או נוכל לומר כי באמת נשתנה לגריעות¹⁵⁹, אחר שדרך הנאתן כשהן פרי, ועתה יצאו מתורת פרי ובאו לשלא¹⁶⁰ כדרך הנאתן, ונשתנו לגריעותא¹⁶¹, הלכך בדין הוא שיצאו¹⁶² מברכתן, ולפיכך מברכין¹⁶³ עליהן שהכל.

זה הכלל, כל שהוא¹⁶⁴ מין דגן, שהוא¹⁶⁵ מחמשת המינין, שהן¹⁶⁶ חטה, ¹⁶⁷ ושעורה, וכוסמת, ושכולת שועל, ושיפון¹⁶⁷, בזמן שאוכלין אותן על ידי טחינה ואפיה¹⁶⁸ שיעשה¹⁶⁹ מהן פת, מברך עליהן¹⁷⁰ המוציא ושלש ברכות^ק¹⁷¹. ואם יעשו¹⁷² מהן קמח מבושל, או חטים מבושלין, או חוטי בצק, או שאר מיני קדרה, אם יאכלו בלא פת, מברכין עליהן¹⁷³ תחלה בורא מיני מזונות, ולבסוף על המחיה^ק¹⁷⁴:

150. בהן: ב חסר 151. לפי... האדמה: ג ד חסר 152. ויש שואלין... פרי האדמה: ב ה חסר 153. נשתנה: ב ה אם נשתנה נשתנה 154. שאינו... עליו: ה חסר 155. ולפי: ג ד לפי 156. הכל: ג ד שהכל 157. ועל הכל: ג ד על הכל ה ועל כלם 158. אמר: ה בירך 159. לגריעות: א ג ד לגריעותא 160. לשלא: א ג ד שלא 161. לגריעותא: א ב לגריעות 162. שיצאו: א ב ג ד שירדו 163. ולפיכך מברכין: ה ומברכין 164. שהוא: א ג ד שהוא עושה 165. שהוא: ג ד והוא 166. שהן: א ב ג ד כגון, וכן בכלבו כגון, אולם גי' כת"ה נראית יותר 167. ושעורה וכוסמת... ושיפון: א וכוסמ' ושעורה ושכולת שועל ושיפון ב ושעורה ושכולת שועל ושיפון וכוסמת 168. ואפיה: א ד ואפילו 169. שיעשה: ב ועשה 170. עליהן: ד חסר 171. ושלש ברכות: ה ולבסוף ברכת מזון 172. יעשו: ג ד עשה 173. עליהן: א ג ד חסר 174. המחיה: ב המחיה ועל הכלכלה

ח) כתב בשם הרא"ש שעל קטניות מבושלות מברכים שהכל, ותמה עליו הבי"י (שם) מדוע לא יברך האדמה, כמו שמברכים כשהם חיים. ותירץ, שאפשר שמדבר בכה"ג שנתמעכו, ואין זה דרך אכילתם. וכ"פ הרמ"א (שם).

צט. ויש שואלין - ברבינו יונה (שם): ואם תאמר.

ק. הכל - ר' שנו"ס. ברוב כה"י: הכל, אולם ברוב המקורות האחרים נכתב: כולם.

קא. ראה רמב"ם (פ"ח, י) וטוש"ע (רו, א).

קב. משנה (לה, א), רמב"ם (פ"ג, א-ב), שו"ע (קסז, ב).

קג. גמ' (לו, ב), רמב"ם (שם, ד), טוש"ע (רח, ב).

ראבי"ה (ח"א סי' קב) בשם "ויש שפסק", סמ"ג (עשין כז קיא ע"ב).

צה. ועל... שהכל - רבינו יונה (על הרי"ף כו, א ד"ה והפת).

צו. בורא פרי האדמה - ברבינו יונה ובכלבו: אלא שהכל.

צז. ראה לעיל הערה פח.

צח. ועל קטנית... פרי האדמה - ר' שנו"ס. משפט זה, שאינו בכה"י ג, ד, אינו במקור הדברים בר' יונה (שם), אומנם בכלבו הוא הובא, כדי להקדים את השאלה להלן. ולעצם הלכה זו, כך פסק השו"ע (רה, א). הטור (רח,

(1) ק"י ויש אומרים שבקמח¹⁷⁵ רכה מברך תחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות¹⁷⁶, לפי שלא נעשית לאכילה, אחר שהיא רכה כל כך¹⁷⁷, אלא לרפואה ק"ה¹⁷⁸.

כתב הבעל¹⁷⁹ האשכול ז"ל¹⁸⁰ (מב, ב), היכא דאכיל איניש פת תערובת, כגון קמחא¹⁸¹ דשערי או דחטי, דערביניהו¹⁸² בהדי קמחא¹⁸³ דדוחן או דגלבונים¹⁸⁴ או מחד מיני דלאו¹⁸⁵ מחמשת המינין, מברכין¹⁸⁶ עליו בורא מיני מזונות מדרב ושמואל¹⁸⁷, דאמרי תרויהו (לו, ב), כל שיש בו מחמשת המינין מברכין עליו בורא מיני מזונות¹⁸⁷, אי עבדינהו מעשה¹⁸⁸ קדרה. ואי עבדינהו פת, מברך¹⁸⁹ המוציא ושלש ברכות ק"י:

(2) ק"י¹⁹⁰ וכן נמי קמחא דפרי בפרי העץ ק"ה¹⁹¹, כגון אלונים ודומיהם, דרגילי אינשי¹⁹² אגב אורחייהו ק"ט דטחנין להון¹⁹³ ומערבי בהדי¹⁹⁴ מחמשת¹⁹⁵ המינין, אי עבדינהו מעשה קדרה בורא מיני מזונות, ואי עבדינהו פתא¹⁹⁶ המוציא¹⁹⁷ ושלש ברכות, דכל מיני¹⁹⁸ בתר חמשת¹⁹⁹ המינין גרידי²⁰⁰ כרב ושמואל ק"י, עכ"ל:

175. שבקמח: ב ה דבקמח 176. רבות: א ה חסר 177. כל כך: ה חסר 178. לרפואה: ב ה לרפואה וצ"ע
179. הבעל: ה הרב בעל 180. ז"ל: ב ה כל 181. קמחא: ה חמרא 182. דערביניהו: ה וערביניהו
183. בהדי קמחא: א בקמחא 184. או דגלבונים: א ה או הגלבונים ג ד חסר 185. מחד מיני דלאו: ה בחד
מין שאי 186. מברכין: ה מברך 187. דאמרי תרויהו... בו... מברך עליו... מזונות: א ג ד חסר ב דאמרי...
מברכין עליו... מזונות 188. מעשה: ה מיני 189. מברך: ה מברך עליהן 190. וכן נמי... ברכות: ה חסר
191. בפרי העץ: א ד בפה"ע ב בורא פרי העץ ר' ביאורים 192. דרגילי אינשי: ב דרגילין בני נשא
193. דטחנין להון: א ד דטחני להו ג דטחני להון 194. בהדי: ב בהדיא 195. מחמשת: א ג ד ה'
196. פתא: א פת ב חסר 197. המוציא: ב המוציא לחם מן 198. מיני: ה מדי 199. בתר חמשת: ה
דהוא מחמשת 200. גרידי: א ג ד גרידי ה גורי' באשכול ובס' האורה גרידי, וכן מסתבר

קד. ס"י זה ליתא בכלבו. קבאודרהם (עמ' שיד). ועי' אבודרהם (שם) שכתב בשם רבינו יונה (והובא בכ"י שם), שכל זה דווקא כשיש בקמח של חמשת המינין כדי שיאכל ממנו כזית דגן בכדי אכילת פרס, אבל אם אין בו שיעור זה - אינו מברך לבסוף ברכת המזון, אלא מעין שלוש (ובתחילה מברך המוציא, כיון שיש בו טעם דגן). והוא הדין כשבשלוהו בקדרה, שמברך תחילה בורא מיני מזונות, ולבסוף בורא נפשות רבות. וכ"פ בשו"ע (שם).

קז. ס"י זה ליתא בכלבו, והוא המשך לשון האשכול מהס"י הקודם. וכ"א בס' האורה ובאבודרהם (שם).

קח. דפרי בפרי העץ - ר' שנו"ס. בכ"י ב: דפרי בורא פרי העץ ואינו מובן. בכ"י א ובנדפס ד: בפה"ע, ואפשר שניתן לפתוח את ראשי התיבות: בפרי העץ (ולא בורא פרי העץ), וממילא אין קושי, ובדומה בס' האורה ובאשכול: קמחא דפרי העץ.

קט. אורחייהו - באשכול ובס' האורה: הדחק.

קי. עי' בס' הקודם והערה קו.

קה. נר' שהכוונה לתבשיל העשוי מקמח ולא בקמח עצמו. ובגמ' (לח, א): "שתיחא, רב אמר: שהכל נהיה בדברו, ושמואל אמר: בורא מיני מזונות. אמר רב חסדא: ולא פליגי, הא בעבה הא ברכה; עבה - לאכילה עבדי לה, רכה - לרפואה קא עבדי לה". ונפסק ברמב"ם (פ"ג, ג) ובשו"ע (רח, 1). מלשון רבינו משמע שהטעם שמברכים על הרכה שהכל, משום שנעשית לרפואה, ולא משום שהיא רכה. וכ"ה בחי' הרא"ה (לח, א), וכ"פ הרמ"א (רד, יא). וכסברת הרא"ה כתבו הרשב"א, המאירי, הנימוקי' והרשב"ץ (שם). אולם התוס' (שם ד"ה והא) ורבינו יונה (על הר"ף כז, א ד"ה שתיחא) כתבו שהטעם שמברכים על שתיחא רכה שהכל, מפני שהיא כמשקא, ומה שהגמ' אמרה שהיא לרפואה, כוונתה שכן הדרך לעשות לרפואה, ואין זה משום שאין הנאה בשתיחתה. וכ"ז סברת הרמב"ם (שם).

קו. וכ"א בס' האורה (ח"א ס"י מה). הב"י (רח, ט) כתב כן בשם רבינו בשם ס' האשכול, והוסיף שכ"ה

(II) כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ג, יג), בברכת מעין שלש, ובעל העץ ובעל הגפן²⁰¹, צריך להזכיר בה מעין המאורע, כמו שמזכיר בברכת שלש ק"א²⁰². וכן מצינו בירושלמי ק"ב (פ"ו ה"א מה, ב).
²⁰³ וצריך להזכיר בה מעין המאורע²⁰³, של שבת בשבת, ושל יום טוב ביום טוב, ושל ראש חודש בראש חודש ק"י. ק"י בשבת אומר²⁰⁴ ושמחנו בה²⁰⁵ בשבת קדש ק"ט. וביום טוב אומר²⁰⁶ ושמחנו בה²⁰⁷ ביום טוב קדש ק"ט. ובראש חודש אומר²⁰⁸ והעלה²⁰⁹ זכרוננו לפניך לטובה בראשי חדש ק"י²¹⁰.

והראב"ד ז"ל ק"ה כתב²¹¹, מעולם²¹² לא ראינו מי שחשש לזה הירושלמי. ²¹³ אבל הרמב"ם ז"ל הביאו, כמו שכתבנו²¹³.

ויש אומרים שהירושלמי נאמר למי שלא אכל פת אותו היום, שלא בירך ברכת שלש²¹⁴, וכיון שלא²¹⁵ הזכיר מעין המאורע, וכשאוכל פירות²¹⁶ משבעת המינים, צריך להזכיר בהן מעין²¹⁷ המאורע, אחר שלא הזכירו פעם אחרת ק"ט.

201. ובעל העץ ובעל הגפן: א ג ובעל הגפן ובעל העץ ועל פרי העץ ה ובעל הגפן ובעל העץ 202. כמו שמזכיר בברכת ג': א כמו שמזכיר בברכת שלש אחר שיאמ' מעין ??? ב ה חסר 203. וצריך... המאורע: ב ה חסר 204. אומר: א ג ד אומרים 205. בה: ה חסר 206. אומר: א א' ב אומ' ה חסר 207. ושמחנו בה: ה שמחנו 208. אומר: א ב אומ' ה חסר 209. והעלה: ה ויעלה 210. בראשי חדש: ה ב"ח זה 211. כתב: ה חסר 212. מעולם: ב לעולם 213. אבל... שכתבנו: ג ד חסר 214. ברכת שלש: ב שלש ברכות ה ג' ברכות 215. שלא: א ב ג ד שכן לא 216. פירות: א הפירו' 217. מעין: ה שם

קיד. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קטו. ברא"ש ובטור (שם): "ונחמנו ביום המנוח הזה", ברבינו יונה, במאירי (שם) ובס' כפתור ופרח (פ"י): "ונחמנו בשבת קדשך", ובמג"א (ס"ק יח): "ורצה והחליצנו ביום השבת הזה".

קטז. במאירי (שם): "ושמחנו במועדי קדשך", ובדומה לזה בס' כפתור ופרח (שם): "ושמחנו בה במועדי קדשך", ברא"ש (שם): "וזכרנו לטובה ביום פלוני זה", ובדומה לזה במג"א (שם). ובטור (שם): "ושמחנו ביום חג פלוני הזה".

קיז. במאירי (שם): "והעלה זכרוננו לפניך בראשי חדשנו", בס' כפתור ופרח (שם): "ויעלה זכרוננו בראשי חדשים", ובטור (שם): "וזכרנו לטובה ביום ר"ח הזה".

קיח. הוב"ד ברשב"א (מד, א ד"ה רב חסדא), בריטב"א (שם ד"ה אל), במכתם (עמ' פ) ובס' ההשלמה (מג, ב).

קיט. ל"מ חילוק זה בראשונים נוספים.

קיא. ראה שנו"ס. ובכלבו נוסף: אחר שיאמר מעין בונה ירושלים.

קיב. וכ"ה בתוס' (מד, א ד"ה על), ברבינו יונה (על הרי"ף לב, א ד"ה כ), בתשב"ץ קטן (סי' שכב) ובמרדכי (סי' קנ) בשם הרמב"ם, וצינו שכן משמע בירושלמי. וכ"כ הרא"ש (פ"ו סי' מב), המאירי (מד, א ד"ה פירשו) והגה"מ (שם אות ל) בשם הירושלמי. גם הרוקח (סי' שמ) כתב שמנהגו להזכיר מעין המאורע, וכ"פ הטוש"ע (שם, יב). ועיי' משנ"ב (ס"ק נח) שכתב בשם המג"א (ס"ק יח) שבדיעבד אם לא הזכיר מעין המאורע, יצא ובשעה"צ (אות ס) כתב כמה טעמים: א. כאשר אין חיוב אכילה, אין ההזכרה מעכבת, וכמבואר בס' קפח לגבי ראש חודש. ב. ישנם כמה פוסקים הסוברים שאין צריך להזכיר כלל (וכמובא בדברי רבינו בסמוך). ג. גם בירושלמי עצמו (שהוא מקור דין זה), משמע שכל זה רק לכתחילה, ולא לעיכובא.

קיג. ראה הגה"מ (שם) שכתב שבחנוכה ופורים לא מוסיפים מעין המאורע, וכ"נ דעת רבינו, שלא הזכיר חנוכה ופורים, וכ"פ בשו"ע (שם).

והרשב"א ז"ל²¹⁸ (מד, א ד"ה רב) כתב, מיהו עכשו לא נהגו כן, ופוק חזי מה עמא דבר. וכן נמי²¹⁹ כתבו בעלי²²⁰ התוספות ז"ל קכ²²¹ (שם ד"ה על):

(ט) ויש שחותמין²²² כל ברכה מעין שלש, בין של מיני מזונות, בין של יין, בין של²²³ פירות, ברוך אתה ה' על הארץ ועל הפירות קכא. וכן דעת הרמב"ם ז"ל²²⁴ (פ"ח, טו) והר"ם מקוצי ז"ל²²⁵ (סמ"ג עשין כז קיא ע"ב), קכב וכן נמי דעת רוב²²⁶ הפוסקים ז"ל. ודעת רבינו²²⁷ האי קכג והרי"ף²²⁸ ז"ל²²⁹ (לב, א) שחותמין ליין על הארץ ועל פרי הגפן, ובשאר פירות²³⁰ על הארץ ועל הפירות. וכן נמי²³¹ כתב הרשב"א ז"ל²³² (שם), כמו שכתבנו קכב קכד (סי' ג).

ובני²³³ ארץ ישראל, כיון שיושבין בארץ²³⁴, מפני שבח הארץ²³⁵ חותמין על הארץ ועל פירותיה קכה. אך אם יביאו²³⁶ פירות הארץ לחוצה²³⁷ לארץ, אין צריך לשנות מטבע חוצה לארץ, אבל צריך להפריש מעשר. וכן עשה הר' יונה הלכה למעשה קכו. והרשב"א ז"ל

218. ז"ל: ג ד חסר 219. נמי: ד חסר 220. בעלי: ב הב' 221. ז"ל: ב ה חסר 222. שחותמין: ה חותמין 223. של: ה של מיני 224. ז"ל: ד ה חסר 225. ז"ל: ב חסר וכן בסמוך 226. וכן נמי דעת רוב: ב וכן דעת רוב ה ורוב 227. ודעת ר': ב ודעת ה"ר רבי' ג ודעת רבי' ה ורבי' 228. והרי"ף: ב והרי"א פ ה והרי"ף 229. ז"ל: א ג ד חסר 230. פירות: א ג ד הפירות 231. נמי: א ד חסר 232. ז"ל: ה חסר 233. ובני: ג ד ורבני 234. בארץ: ג ד בארץ ישראל 235. מפני שבח הארץ: ב ה חסר 236. יביאו: ג ד באו 237. לחוצה: א ג ד בחוצה

ועל הפירות; רבי יוחנן אמר: על הארץ ועל פירותיה". וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, יד) והטוש"ע (רח, י).

קכו. ללשון כאן המדובר בנוסח הברכה על פירות א"י שיצאו לחו"ל שברכתם כפירות א"י וצריך לעשרם ובהם עשה רבי יונה מעשה. אולם יש להעיר שלשוננו לפנינו (על הרי"ף לב, א ד"ה ולא). שונה, וז"ל: "וכשמביאים פירות חוצה לארץ לא", על הספק אין צריך לשנות המטבע של חוצה לארץ, אבל מספק יש לעשרם, וכן עשה רבינו...". ונראה שהוא ט"ס, וצ"ל: "מארץ ישראל לחו"ל", וכמובא כאן וכן בב"י (רח, י) ובב"ח (שם). והדבר מוכח גם מכך שעשה מעשה, שהרי מושבו של רבינו יונה היה בספרד. ועי' פרישה (ס"ק טו) שכתב שרבינו יונה לא חולק על הרשב"א (הנוכח בסמוך), ובפירות א"י שהובאו לחו"ל, לכו"ע יש לחתום: "ועל פירותיה", ורבינו יונה דיבר בכה"ג שיש ספק בפירות אם הם של א"י או חו"ל, ודלא כהבנת הב"י שהספק כיצד לחתום.

ומש"כ רבינו שצריך לעשר, ראה משנה (חלה פ"ב, א): "פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבים בחלה, יצאו מכאן לשם ר' אליעזר מחייב, ור' עקיבא פוטר". ופסקו הרמב"ם (תרומו פ"א, כ) והטוש"ע (י"ד שלא, יב) כר"ע, כיון שהלכה כר"ע מחבירו, והשוו חלה לתרו"מ. וע"ע השגות הראב"ד (שם) שחולק, וסובר שחייבים מדרבנן.

קכ. ז"ל התוס' (שם): "ויכול להיות מה שמזכירים מעין המאורע, היינו דוקא בימיהם שהיו רגילין לקבוע איין ואמיני פירות, אבל האידנא לא קבעי". וכ"כ או"ז (ח"א סי' קפא) בשם ר"י שירליאון, סמ"ג (עשין כז קיג ע"ד) בשם ר"י החסיד, מרדכי (סי' קג) בשם יש חולקים, ומאירי (מד, א) בשם גדולי המפרשים.

קכא. יש כאן קושי, אם אכל גם מזונות מדוע לא מזכיר זאת בחתימה, וכיצד יוצא בחתימת: "על הארץ ועל הפירות". ובחיי"א (ח"א, כלל נ, סעי' ה) ציין שגם בש"ג כתב כך, אלא שהקשה שהרמב"ם כתב בפירוש (פ"ח, טו), שמזכיר בחתימה גם "על המחיה", וגם בסמ"ג לא כתב כך. ומסקנתו שיש כאן ט"ס, וצריך למחוק: "בין של מיני מזונות".

קכב. וכן... שכתבנו: ליתא בכלבו.

קכג. נזכר ברשב"א (מד, א ד"ה רב).

קכד. ראה לעיל הערות נב ונג.

קכה. גמ' (מד, א): "מיחתם במאי חתיים?... רב חסדא אמר: על הארץ ועל פירותיה; ורבי יוחנן אמר: על הארץ ועל הפירות. אמר רב עמרם: ולא פליגי, הא - לך, והא - להו. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אינהו אכלי ואנן מברכין? אלא איפוך: רב חסדא אמר: על הארץ

(שם ד"ה ולענין) כתב 238 דחותמין בה 239 על הארץ ועל פירותיה קכ"ז :

(ו) ומי שאכל מיני מזונות, ושתה יין, ואכל פירות משבעת המינים, כתב הבעל 240 האשכול (מד, ב) שמברך 241 לאחריהן על כל אחד ואחד 242 בפני עצמו, מפני שחלוקין 243 בחתימתן, ואין חותמין בשתיים קכח.

ור"ת, ור"ח ז"ל 244, ורבינו האי, וקצת 245 גדולי צרפת קכט, הורו שכולל כולן כאחת, ויוצא בכרכה אחת לכולן קל. ויאמר בנוסח זה 246, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם 247, על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה, ועל הגפן ועל פרי הגפן, ועל העץ ועל פרי העץ, 248 ועל ארץ חמדה וכו'. וחותמין, על הארץ ועל המחיה, ועל הגפן, ועל פרי העץ קלא 248.

קלב וכן נמי פסק 249 הרשב"א ז"ל (שם). וביאר עוד דהוא הדין 250 לשותה יין ואכל 251 תפוחים, לאותן שחותמין על הארץ ועל הפירות, אבל לאותן שחותמין על הארץ ועל פרי הגפן, לא 252, לפי שזו ברכה פרטית 253 ליון, ואינה כוללת אפילו 254 שאר פירות משבעת המינים קלב קלג 255.

238. כתב: ה חסר 239. דחותמין בה: ב שחותמין בהן ה שחותם 240. הבעל: ה בעל 241. שמברך: ב שמברך עליהן 242. לאחריהן על כל אחד ואחד: ה אחר כל מין 243. שחלוקין: ב שחלוקות ג ד שחותמין 244. ור"ח ז"ל: ב ור"ח ה חסר 245. וקצת: ה ומקצת 246. בנוסח זה: ג ד בנוסחא זו 247. בא"י אמ"ה: ה חסר 248. ועל...ועץ: ב וכו' וחותמין על הארץ ועל המחיה ועל הגפן ועל פרי הגפן ועל העץ ועל פרי העץ ג ד ה חסר 249. פסק: ה כת' 250. דה"ה: א ב ג ד וה"ה 251. ואכל: א ג ד ואוכל 252. לא: ה חסר 253. פרטית: ה פוטרת 254. אפי': ג ד חסר 255. המינים: ג מינים ד מינים

(ח"א סי' קפא), וכתב בשם מורו (ר"י שירליאון), שכן היה נוהג ר"י. וצ"ע מדוע לא חותם: "על הפירות", וכן תמה שבה"ל (שם) על נוסחת ר"ח, וכתב שהיא נוסחא משובשת, וצריך לחתום: "על הפירות". אכן הרא"ש (פ"ו סי' מב; בתוספותיו מד, א ד"ה על חמשת) והאבודרהם (עמ' שלו) כתבו בשם ר"ח כנוסחא המתוקנת.

קלב. וכן... המינים: ליתא בכלבו.

קלג. הרשב"א כתב בשם הרמב"ם, שברכת מעין שלוש על פירות מז' המינים, פוטרת פירות שאינם מז' מינים מברכה. ועל זה הוסיף, שה"ה ברכת מעין שלוש על היין - פוטרת פירות, אם הנוסח: "על הארץ ועל הפירות". וכ"כ רבינו ירוחם (נט"ו ח"ד) וס' השולחן (הל' סעודה שער ג ד"ה על הענבים). אולם, הרא"ש (פ"ו סי' מב) כתב שאם אכל תפוחים ושתה יין, צריך לברך בנ"ד על התפוחים, ומשמע אפי' אם מברך על היין: "על הארץ ועל הפירות". כך ביארו דבריו ב"ח, מג"א ופר"ח (שם). ומאידך, המאמר (ס"ק כט) כתב שאפשר שאף הרא"ש מודה לחילוק הרשב"א. השו"ע (רח, יג) כתב שיש לא פוטר תפוחים, ולכאורה משמע שסובר שאין חילוק כיצד

קכו. הכלבו השמיט דעת הרשב"א. כדעת הרשב"א פסקו: הרא"ה, הריטב"א, המאירי, הנימוקי (מד, א) והשו"ע (שם).

קכח. וכן כתבו ס' המנהיג (עמ' ריא), שבה"ל (סי' קסא) בשם תשובות הגאונים, ושכן נהג ר' מאיר ב"ר משה, שו"ת הגאונים (גאוני מזרח ומערב, סי' קכד), ספר הפרדס (שער י) בשם רב שרירא גאון, חי' ריבב"ן (שם) ופסקי ריא"ז (פ"ו ה"ו אות ב). בכלבו לא הביא דעה זו. קכט. ורבינו האי וקצת גדולי צרפת - בכלבו ליתא.

קל. וכ"כ הרשב"א (שם) בשם רה"ג, ר"ח, וקצת גדולי צרפת, והוסיף שכ"ד הרמב"ם (פ"ח, טו). וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף לב, א ד"ה וכן) בשם ר"ח ור"ת, תוס' (מד, א ד"ה על העץ) ורא"ש (פ"ו סי' מב) בשם ר"ח, טור (רח, יב) בשם בה"ג (ובהגה' והע' לטור) כתב שלפנינו בבה"ג ליתא, ובמהד' הילדסהיימר ח"א עמ' 80 הגיה: רה"ג), וכ"פ השו"ע (שם). וכתבו הראשונים הנ"ל שאין כאן חתימה בשתיים, שהארץ היא המוציאה פירות, והיא המוציאה מחיה וגפן.

קלא. וכן הנוסח בכלבו, ועי' שנו"ס. חתימה זו מובאת בשיטת ר"ח, גם ברבינו יונה (על הרי"ף שם, ב) ובאו"ז

וּכְתַב הַרְי' אֲשֶׁר ז"ל²⁵⁶ (ס' המנהגות לג, א), וּמִצְאָתִי²⁵⁷ בְּהַלְכַתָּא גְבֵרְתָא שַׁחְבַּר הַנְּגִיד ז"ל קלד', שאמר שאם אכל²⁵⁸ ענבים או תאנים ושתה יין בכת אחת, מברך על הכל על העץ ועל פרי העץ קלה'. בשם רבינו האי ז"ל²⁵⁹. וכן מצאתי בחבור הרמב"ם ז"ל קל"ו (פ"ח, טו):

(יא) קלד' ועוד מצאתי בו קל"ח, שאם אכל תאנים קל"ט ושאר מיני פירות שאינן קמ' משבעת המינים, שמברך ברכת²⁶⁰ מעין שלש, ותו לא צריך לברך על שאר פירות, דכלהו פרי העץ²⁶¹ נינהו. אבל אם אכל בשר ושתה יין, מברך על הבשר בורא נפשות²⁶² ועל היין על הגפן²⁶³, משום דבשר לא דמי ליין, ולא יין²⁶⁴ לבשר²⁶⁵. לפיכך אם אכל תאנים ובשר²⁶⁶, כמו כן מברך על הבשר, ולא יפטרן התאנים את הבשר, עכ"ל. וכן נמי דעת²⁶⁷ הרשב"א ז"ל קמ"א (שם):

(יב) קמ"ב ובמאורות פרק קמא דברכות (יב, א) כתוב דברכה²⁶⁸ מעין שלש אינה פוטרת בורא נפשות רבות קמ"ג²⁶⁹, אבל ברכת המזון פוטרת את²⁷⁰ הכל קמ"ד. והרשב"א ז"ל²⁷¹ (מא, ב ד"ה מהא)

256. וכתב הר' אשר ז"ל: א וכתב הר"ש ב כת' הר"ב רבי אשר ג ד וכתב הר' אשר 257. ומצאתי: ה מצאתי כתוב 258. ז"ל שאמר שאם אכל: ה ואמ' שאכל 259. ז"ל: א ג ד חסר 260. ברכת: א ברכ' ב ברכה 261. העץ: ב ה עץ 262. בורא נפשות: א ג ד בניר 263. הגפן: ה הגפן ועל פרי הגפן הי' 264. יין: א ב ה לפירות ג חסר 265. לבשר: א ב ה חסר 266. ובשר: א ג ד ואכל בשר 267. דעת: ב ה כת' 268. כתוב דברכה: ה כת' דברכה 269. בורא נפשות רבות: ב ב"נ ה מיני בורא נפשות 270. פוטרת את: א פוטר 271. ז"ל: ג ד ה חסר

ה"ד ירוחם (נט"ז ח"ד) והאהל מועד (שער הברכות דרך ד נתיב י). והובא להלכה בשו"ע (שם). ודלא כמרדכי (סי' קנ), הובא בב"י (שם), שכתב שאין ברכת מעין שלוש פוטרת נפשות כלל. ועי' ד"מ (שם אות ג). קמ"ב. סי' זה ליתא בכלבו.

קמ"ג. הטור (שם) כתב שהיה נ"ל שברכת על המחיה תפטור מיני לפתן, אבל אביו הרא"ש לא הודה לו. והסביר הב"י שם דעת הרא"ש, שיש הבדל בין דברים שזנים לדברים שסועדים, ולכן מיני דגן שסועדים, אינם פוטרים מיני לפתן שרק זנים, וכ"פ בשו"ע (שם). וע"ע הגה' סמ"ק (סי' קנא) שכתב שאם מברך מעין שלוש ואומר: "על תנובת השרה", פוטר את כל מיני האדמה שאכל. ועפ"י פסק בשו"ת יבי"א (ח"ה סי' יז) שאם אכל מיני מזונות ומיני פרי האדמה, שיש לו להקדים ברכת נפשות לברכת על המחיה. ובדיעבד, אם בירך על המחיה, שוב לא יברך נפשות. ושאר מאכלים שאינם גדלים באדמה, כגון: בשר, דגים ומים, מעין שלוש אינה פוטרת. וראה לקמן סי' יד, שדייק רבינו בדעת המהר"ם שמעין שלוש פוטרת נפשות.

קמ"ד. מלבד מים ומלח, שאינם נחשבים מזון. כ"כ המאורות (שם) והמהניג (עמ' רלא).

חותם. וכתב המשנ"ב (ס"ק סד) שכיון שיש אחרונים שכתבו שאם סיים בברכת היין: "על הארץ ועל הפירות", אפשר שיוצא גם על התפוחים - יש ליהדר אם אוכל תפוחים ושתה יין, שיברך תחלה בניר על התפוחים או שייסיים בברכת היין: "על הארץ ועל פרי הגפן".

קלד'. כוונתו לרבינו שמואל הנגיד, ראה שם הגדולים (מערכת גדולים, אות ש, קכז).

קלה'. על העץ ועל פרי העץ - בס' המנהגות ובכלבו: על הארץ ועל פרי העץ ועל פרי הגפן. ונראה שאין כוונת רבינו לומר שמסיים: "על העץ ועל פרי העץ", אלא שמברך מעין שלוש על כל מה שאכל, ובא לאפוקי מבעל האשכול, הסובר שצריך לברך על כ"א לחוד.

קלו'. עכ"ל ס' המנהגות. וראה לעיל בתחילת הסי' שרבינו כתב שכ"ד רה"ג, וראה הערה קל הפוסקים הסוברים כן.

קלז'. המשך לשון ס' המנהגות שם.

קלח'. כוונתו לרמב"ם (שם, טז).

קלט'. בס' המנהגות נוסף: וענבים.

קמ'. שאינן - וכ"ה בכלבו. ובס' המנהגות: שהן ולכאורה הוא ט"ס.

קמא'. וכ"פ הרא"ש, המאורות, המאירי, הנימוק"י (שם),

כתב, מיהא דאמרינן לאחר²⁷² סעודה טעונין ברכה לפנייהם ולאחרייהם, איכא למשמע דשלש אין פוטריין²⁷³ מעיין שלש קמא:

(ג) כתב הר"ם נ"ע קמ"ר (תשב"ץ קטן סי' שי), כשאוכלין שני מיני מזונות קמ"ר או שלש, או אפילו מין אחד, אם אין קמ"ח כלן לפניו בשעה²⁷⁴ אחת, מברך על כל אחד ואחד לבדו ברכה ראשונה מפני היסח הדעת, אבל לא ברכה אחרונה קמ"ט.

והגיה עליו הר"פ ז"ל (שם), מיהו כשאדם אוכל בבית חבירו, כגון²⁷⁵ בברית מילה ופורים²⁷⁶, די לו בברכה אחת על כלן, ואפילו כלה מין זה קודם שיביאו לו מין ק"י אחר²⁷⁷, כיון שתלוי בדעת בעל הבית, אינו עושה היסח הדעת, כדאמרינן בברכות (מב, א), אנן אתכא²⁷⁸ דריש גלותא סמכינן קנא, ע"כ²⁷⁹:

(ד) עוד כתב הר"ם נ"ע (שם), כשאדם אוכל פירות, ודעתו לשתות יין אחריהם, מברך קודם השתיה ברכה אחרונה על²⁸⁰ הפירות, שהיא בורא נפשות רבות²⁸¹, ואחר כך מברך²⁸² בורא פרי הגפן על היין, כדי להרבות בברכות, ע"כ. נראה מזה²⁸³ שדעתו שברכת²⁸⁴ מעין שלש²⁸⁵ פוטרת בורא נפשות רבות קנב²⁸⁶:

272. לאחר: ג ד מאחר 273. אין פוטריין: א ג אינה פוטריין ד אינה פוטרת 274. בשעה: ה בבת 275. כגון: ב חסר 276. ופורים: א ג ד או פורים 277. מין אחר: ה המין האחר 278. אתכא: ב ה אדעתא 279. ע"כ: ב חסר 280. על: ה של 281. רבות: ה חסר 282. מברך: א ג ד חסר 283. מזה: ה חסר 284. שברכת: ב שברכה 285. מעין שלש: ה בורא נפשות 286. בורא נפשות רבות: א ב בורא נפשות ה ברכה מעין שלש

שלא היו לפניו כשבירך. ובסי' קעט כתב הב"י שהעיקר כדברי הטור, ולכן לא הביא דברי המהר"ם להלכה בשו"ע. ועי' דרישה (סי' קעט) שכתב שאף שמפשט הב"י משמע שסובר שהכלבו והטור חולקים, יותר נראה שאין מח' ביניהם, והטור דיבר בכה"ג שלא כלה מה שאכל, והכלבו דיבר שכלה. ועי' מג"א (רו ס"ק ז) ושאר נ"כ השו"ע שנחלקו בזה.

קנ. מין - בהג' ר"פ בסמ"ק הנדפס: יין, ונר' שיש שם ט"ס.

קנא. ד"ז נפסק בשו"ע (קעט, ה).

קנב. ראה לעיל הע' קמג. ויש להעיר שדיוק זה שכתב כאן רבינו לא הובא בכלבו. ולכאורה צ"ע מניין לרבינו לדייק כן, שאפשר שהמהר"ם סובר כרשב"א (ראה לעיל סי' י), שברכת הגפן פוטרת את הפירות למי שחותרם: "על הפירות", אך אין הכרח שתפטור שאר דברים שברכתם שהכל. ועי' בשו"ת יביע אומר (ח"ה סי' יז) שהביא משו"ת מעט מים (סי' כה אות כא) הסובר שלדעת מהר"ם על המחיה פטר ב"ג על משקים. אולם

קמא. רבינו יונה (על הרי"ף כט, ב ד"ה לאחר) הביא בשם רבני צרפת שברכת שלוש אינה פוטרת מעין שלוש, וכתב שנראה שזה דווקא בשאר דברים, אבל בין פוטרת. ובמקום אחר (שם ו, א ד"ה א"י) כתב שתמרים כ"יין. וכ"פ הרשב"א (מא, ב ד"ה הביאו), הרא"ש (פ"א סי' יד) והשו"ע (רוח, יז). ועי' משנ"ב (ס"ק עה) שכתב בשם האחרונים שבדיעבד ברכת המזון פוטרת כל מיני דגן, שהרי הם זנים יותר מתמרים, ודלא כשו"ע.

קמו. וכ"ה בשו"ת מהר"ם (ד"פ, ח"ד סי' סז). סי' זה הובא כולו בב"י (קעט, ה) בשם הכלבו בשם הר"ם וה"ר פריץ.

קמו. מזונות - בתשב"ץ קטן ובכלבו: פירות, ונר' שצריך לתקן כאן את הנוסח.

קמח. בכלבו לא גרס: אין, ונר' שהגיר' כאן היא הנכונה, וכן מוכח מדברי ר"פ דלהלן.

קמט. הב"י (שם) כתב שהטור (רו, ה) חולק על המהר"ם, וסובר שמי שבירך על פירות שלפניו, ואח"כ הביאו לו יותר מאותו המין אין צריך לברך, אף על פי

(טו) קנג ומה שאמרו ז"ל (יומא ע, א), אסור להרבות בברכות, הני מילי²⁸⁷ בחנם, כגון מי²⁸⁸ שלא אכל²⁸⁹ כל צרכו ומברך ברכת המזון, ואחר כך מברך המוציא כדי להרבות בברכות²⁹⁰, אבל כגון זה אין בו²⁹¹ אסור כלל קני. וכן נמי נראה²⁹² דעת הרמב"ם ז"ל (פי"א, טז), שכתב, לעולם יזהר אדם מברכה שאינה צריכה, וירבה בברכות הצריכות קני. וכן אמר דוד²⁹³, (תהלים קמה, ב) בכל יום אברכך:

(טז) ובני²⁹⁴ חבורה שישבו בהזמנה אחת לאכול פירות או לשתות יין והסבו, אחד מברך לכלן בתחלה קני, ולבסוף²⁹⁵ ²⁹⁶ כל אחד ואחד²⁹⁷ מברך לעצמו, לפי שאין הסבה והזמנה מועילה לפירות²⁹⁸, קני כדאמרינן בפרק כל הבשר (קו, א), אין²⁹⁹ זמן לפירות קני²⁹⁶. וכן נמי³⁰⁰ דעת הרשב"א ז"ל קנו³⁰¹ (לט, א ד"ה נתן; מג, א ד"ה איכא).

287. הני מילי: ב ה"נ 288. מי: ה חסר 289. אכל: ב מלא 290. להרבות בברכות: א להרבות בברכות ע"כ נראה מזה שדעתו שברכה מעין שלש פוטרת בורא נפשו ומה שאמרו ז"ל אסור ג ד להרבות 291. בו: א ג ד חסר 292. וכן נמי נראה: ד וכן נראה ה וכן נמי 293. דוד: א ה דוד ע"ה 294. ובני: ה בני 295. ולבסוף: ב ג ד ובסוף 296. כל... לפירות: ג ד חסר 297. ואחד: א ה חסר 298. מועילה לפירות: א מועילה ה מועלת לפירות 299. אין: א דאין 300. נמי: ג ד ה חסר 301. ז"ל: א ג ד ה חסר

פת - דמהניא ליה הסבה, אבל יין - לא מהניא ליה הסבה. ורבי יוחנן אמר: אפילו יין נמי מהניא ליה הסבה. הראשונים נחלקו בביאור העניין ובפסיקת ההלכה. שיטה א' היא שיטת הרי"ף (לא, א), הרמב"ם (פ"א, יב), והובא בסמוך) והרא"ש (פ"ו סי' לג) שפסקו שדוקא בפת ויין צריך הסבה, אבל בשאר דברים אין צריך. וכ"פ עוד ראשונים רבים והשו"ע (ריג, א). ובפשטות פסקו כך, משום שסוברים שהעיקר כל"ק, וכדעת ר' יוחנן (אבל הרמב"ם בתשובה הנזכרת בסמוך כתב טעם אחר). שיטה ב' היא שיטת הראב"ד (בהשג' שם) שפסק כל"ב, ולכן דוקא בפת ויין מועילה הסבה, אולם בשאר דברים לא מועילה. וכ"פ ההשלמה (מג, א) והמאורות (מב, א). והובאה שיטה זו ברמ"א (שם), וכתב שכך המנהג. השיטה הג' היא שיטת הרא"ה והריטב"א (מג, א), שהמחלוקת בגמ' דוקא ביין, שהוא משקה, אבל במאכלים אין מח' ודינם כפת, שצריך הסבה. וכן פשטות לשון רבינו.

קנו. כדאמרינן... ז"ל: ליתא בכלבו.

קנת. ע"י תוס' (חולין שם ד"ה וש"מ) שביארו החילוק בין ברכה ראשונה ואחרונה. רוב הפוסקים הבינו שרק בפת או ביין אפשר להוציא אחרים יד"ח בברכה אחרונה, משא"כ שאר דברים. אולם בפסקי ריא"ז (פ"ו, ה, אות ב) כתב שאם יש שלושה או יותר, אחד מוציא את כולם בכל הברכות. וכ"פ בהג' הרמ"ך על הרמב"ם

הוא דחה דבריו וסובר שכונת המהר"ם שבברכה אחרונה על היין אומרים על הארץ ועל הפירות, וממילא ברכה זו פוטרת את אותם פירות שהברכה האחרונה עליהם היא ב"נ. ואין כוונת המהר"ם שמעין ג' יפטור משקים. קנו. זה ליתא בכלבו.

קני. נראה כוונתו, שיש לחלק בין גורם ברכה שאינה צריכה, לאינו מונע עצמו מלברך ברכה שיכול להיפטר ע"י ברכה אחרת. והטעם לחילוק זה, שעכשיו הרי הוא מחוייב בברכה זו, ואף שיכול להיפטר ממנה, אין זה מברך בחינם. משא"כ זה שפטור מלברך, ומביא עצמו לידי חיוב ברכה ללא סיבה. ובדומה לזה כתבו המהר"ם גלאנטי (שו"ת סי' לח) ור"ח בן עטר בס' ראשון לציון (חי' שו"ע יר"ד סי' רסה). וע"ע ריטב"א (יומא ע, א), הסובר שאין לחלק כן, ואם יכול לפטור עצמו מן הברכה, צריך לעשות כן. וכ"כ המג"א (ריא סי"ק ט).

קנה. נראה שדייק ממה שכתב הרמב"ם: "וירבה". אך אין בזה הכרח, שאפשר כוונתו שביא עצמו לידי חיוב בברכות שאינו מחוייב בהן, וכגון ברכות הראייה וכל כיוצא ב.

קנו. משנה (מב, א): "היו יושבין - כל אחד מברך לעצמו, הסבו - אחד מברך לכולן". ובגמ' (מג, א): "הסבו - אחד מברך. אמר רב: לא שנו אלא פת דבעי הסבה, אבל יין לא בעי הסבה. ורבי יוחנן אמר: אפילו יין נמי בעי הסבה. איכא דאמרי, אמר רב: לא שנו אלא

והרמב"ם ז"ל³⁰² כתב, ופירות לא בעו הסבה, לפי שאין ראוי להחמיר עליהן כפת קנט, ואף על פי כן³⁰³ בלא הסבה, אחד מברך לכולן. כך כתוב בתשובה (פריימן, סי' מט; פאר הדור, סי' כג) שעשה³⁰⁴ לחכמי לונל ז"ל קס:

(יז) קסא ושינוי³⁰⁵ מקום צריך לברך, והלכתא³⁰⁶ כרב ששת קסב. והני מילי מבית לבית, אבל מפנה לפנה באותו בית לא קסג, או קסז³⁰⁷ אם היה דעתו³⁰⁸ בראשונה לשנות את³⁰⁹ מקומו קסד:

(יח) קסה ונראה דמי שהוא בפרדס או בגן, ורוצה לאכול מפירות כל אילן ואילן, כיון שבירך³¹⁰ על אילן אחד³¹¹, אין צריך לברך על האחרים שהם מאותו המין, דהוה ליה כמפנה לפנה. אבל מגן לגן ודאי צריך, אפילו היו סמוכין זה לזה, ואפילו היה דעתו³¹² לילך לשני. ואפילו בגן אחד, לא אמרן אלא כשהיה בדעתו³¹³ מתחלה לכולן, אבל אם בראשונה לא היה דעתו³¹⁴ אלא באחד³¹⁵, מברך לאחר הראשון, ואחר כך לפני אלו. והיינו שכתב הרמב"ם ז"ל קסו (פ"ד, ה),

302. ז"ל: ג ד חסר 303. ואף על פי כן: ה ואע"פ 304. בתשובה שעשה: ג ד בתשובות שעשה ה בתשובה
305. ושינוי: ה שינוי 306. והלכתא: ב ה דהלכתא 307. או: א ג ד חסר 308. דעתו: א ב ה בדעתו
309. את: ב ה חסר 310. כיון שבירך: ג ד כשבירך 311. אילן אחד: א ג ד האחד 312. היה דעתו: א
ה היה בדעתו ג ד בדעתו 313. כשהיה בדעתו: א ה בשדעתו ב שדעתו 314. דעתו: א ג ד ה בדעתו
315. באחד: ג א"כ א' ד על אחד ה לאחד

לבית, אבל ממקום למקום - לא...". גירסת רש"י בגמ': "ממקום למקום", ופירש, היינו מבית לעליה. והובא להלכה באו"ז (ח"א סי' קנח) ובמכתם (שם). ולפי דבריהם, אין נחשב שינוי מקום מבית לעליה, וכ"ש מחדר לחדר, אלה דווקא מבית לבית. והתוס' (שם, א ד"ה אבל) והרא"ש (שם סי' ה) כתבו שדווקא מפניה לפניה לא הוי שינוי מקום, אבל מחדר לחדר הוי שינוי. והרי"ף (כ, א) גרס בגמ': "מפניה לפניה", ולא "ממקום למקום", וכן גרסו בה"ג (עמ' צד), ר"ח ור"ן (על הרי"ף שם ובחיד'). ובדעת הרמב"ם (פ"ד, ה) נחלקו, ראה ב"י (קעח, א) ומ"מ (שם). השו"ע (שם) פסק שמבית לבית הוי שינוי מקום, ומפניה לפניה באותו בית לא הוי שינוי מקום. ולא כתב מה הדין מחדר לחדר, ונח' בזה האחרונים.

קסד. ראה שנו"ס. הראשונים נח' בשינוי מקום מבית לבית, אם מועילה דעתו מתחילה לכך. התוס' (שם ד"ה קידוש) והרא"ש (שם) כתבו בהבנת דברי ר' ניסים גאון (לענין קידוש במקום סעודה) שלא מועילה, והמאירי (קא, א) בשם ראשוני הגאונים שבספרד כתב שמועילה.

קסה. סי' זה ליתא בכלבו, והובא בב"י (שם, ג) בשם רבינו.

קסו. מקורו בירושלמי (פ"ו ה"ח נ, א).

(שם), ודווקא בשניים אין האחד מוציא את האחר. גם המאירי (לו, א; מג, א) הביא דעה זו, וחלק עליה. הטוש"ע (שם) פסקו כרוה"פ.
קנט. בכלבו נוסף: ויין.

קס. ובדומה לזה פסק בהלכות (פ"א, יב). הכס"מ (שם) הביא תשובה זו, בה מבואר שלא פסק כל"ק, אלא שסובר שלשתי הלישנות א"צ הסבה. ותמה שם כמה תמיהות על הרמב"ם, וכתב שאף הרמ"ה (באגרות, סי' יז) תמה עליו. ועי' שו"ת ברכת אברהם (סי' מב) שהאריך ליישב דבריו.

קסא. סי' זה ליתא בכלבו.

קסב. רב חסדא ורב ששת נחלקו בפסחים (קא, ב) באיזה דברים שייך שינוי מקום. לרב חסדא דווקא בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומם, ולרב ששת גם בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם. הרי"ף (כ, ב), הרמב"ם (פ"ד, ג) והשו"ע (קעח, א) פסקו כרב ששת. ומאידך, התוס' (שם ד"ה אלא) והרא"ש (שם פ"י סי' ו) פסקו כרב חסדא, וכ"פ הרמ"א (שם, ב).

קסג. בפסחים (שם): "יתב רב אידי בר אבין קמיה דרב חסדא, ויתב רב חסדא וקאמר משמיה דרב הונא: הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך - לא שנו אלא מבית

היה אוכל במזרחה של תאנה, ובא לאכול במערבה, צריך לחזור ולברך, והגיה עליו הראב"ד ז"ל³¹⁶ (שם), והוא שלא היה דעתו³¹⁷ מתחלה לכך³¹⁸:
 (יט) ומי שהיו לפניו³¹⁸ מינין הרבה, אם הם משבעה מינין³¹⁹, כגון תאנים וענבים ורמונים³²⁰, כל הקודם בפסוק קודם לברכה, ויש לו להקדים ענבים לתאנים, ותאנים לרמונים, ורמונים לזיתים³²¹, וזיתים לתמרים:

(כ) קט"ו ואם יש באותן המינין ממין שבעה וממין³²¹ אחר שברכותיהן שוות, כגון אתרוג וזית, מברך על מין שבעה ופוסטו האחר³²². ואם אין ברכותיהן שוות, אם הברכה האחת³²² שהכל והאחרת³²³ בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה, ³²⁴מברך בורא פרי העץ או בורא פרי

316. ז"ל: ה חסר 317. דעתו: ה בדעתו 318. לפניו: א ג ד לו 319. מינין: ב ה המינין ג מינין 320. תאנים וענבים ורמונים: ב תאנים ורמונים ד רמונים ותאנים 321. וממין: ד ומין 322. האחת: א אחת 323. והאחרת: ה והברכה האחרת 324. מברך... פרי האדמה: א חסר

ט"ו, וצריך לשנות הסדר. והעיר עוד בעינים למשפט (שם) שגם הרוקח (סי' שכט) צ"ע, שסותר עצמו בשאלה האם זיתים קודמים לענבים.

קסט. ואם... שהיא: רבינו יונה (על הרי"ף כט, א).

קע. משנה (מ, ב): "היו לפניו מינין הרבה, רבי יהודה אומר: אם יש ביניהן מין שבעה - עליו הוא מברך; וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה". ובגמ' (מא, א): "אמר עולא: מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף. אבל בשאין ברכותיהן שוות - דברי הכל מברך על זה, וחזור ומברך על זה". ונחלקו הפוסקים כיצד לפסוק. בה"ג (עמ' סז), רבינו יונה (על הרי"ף כח, ב) בשם הגאונים, רשב"א (מא, א) בשם התוס' והראב"ד, והסכים לדבריהם, ועוד רבים מרבותינו הראשונים, פסקו כר' יהודה, שיש להקדים מין שבעה לחביב כשברכותיהם שוות. אולם, לדעת הרמב"ם (פ"ח, יג) הלכה כחכמים, וחביב קודם למין שבעה. וכ"כ הרשב"א (שם) והמרדכי (סי' קלב) בשם רה"ג ורש"י, וכ"כ ההשלמה, המכתם והרשב"ץ (שם) בשם הרי"ף, וכ"פ ראשונים רבים. למעשה, השו"ע (סי' ריא) הביא בסע' א בסתם דעת הפוסקים כר' יהודה, ובסע' ב הביא דעת הרמב"ם בשמו. ועי' ט"ז (סי' א) שכתב שר"ל שאין שיעשה אדם, יש לו ע"מ שיסמוך. והפמ"ג (משב"ז ס"ק א) כתב שדעת מרן כדעה הראשונה, כיון שהביאה בסתם.

קסז. דין זה הובא להלכה בשו"ע (שם) בשם יש מי שאומר, והוא מדברי רבינו עפ"י סברת הראב"ד. ובשו"ע בהל' ב פסק כסברת הרמב"ם, ולא חילק אם הייתה דעתו לאכול מהאחרים, ונחלקו האחרונים ביישוב דבריו. הגר"א (סי' יז) ביאר שבסע' ב הביא הדין בסתם כרמב"ם, ובסע' ג בי"א כראב"ד, והעיקר כסתם. ומשפט דברי הכס"מ שם מבואר שהרמב"ם מסכים לראב"ד, ורק העתיק לשון הירושלמי. וכן ביארו המאמר (סי' ז ו-י) והפמ"ג (א"א ס"ק ט). ועי' משנ"ב (סי' לד-לח).

קסח. בגמ' (מא, א): "אמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר (דברים ח, ח): 'ארץ חטה ושעורה'". ושם (עמ' ב) מסופר על רב חסדא ורב המנונא שהביאו לפניו תמרים ורמונים. ומסקנת הגמ' שם שיש להקדים ולברך על התמרים שהם שניים ל"ארץ" השני שכתוב בפסוק לפני הרמונים שהם חמישיים ל"ארץ" הראשון בפסוק. וכך נפסק ברמב"ם (פ"ח, יג) ובטושו"ע (ריא, ד). והעיר הבי"ע על מש"כ הטור שיש להקדים בז' המינים את המוקדם בפסוק גם כאשר המאוחר חביב עליו יותר, שזה לשיטת מי שפוסק כר' יהודה, אבל הרמב"ם שפסק כחכמים יסבור שחביב קודם גם בז' המינים. ולכאורה א"כ צ"ע הסדר שכתב כאן רבינו (וכ"ה בכלבו), שלמסקנה שם יש להקדים הזיתים הראשונים לאחר ה"ארץ" השניה לכל אחרים המוזכרים כאן. וכבר העירו המאמר (שם אות ז) והעינים למשפט (מא, ב ד"ה זה שני) שנראה שיש כאן

האדמה³²⁴, לפי שהיא חשובה קעב. ואם הברכה האחת³²⁵ בורא פרי העץ, והאחרת³²⁶ בורא פרי האדמה, מקדים את החביב לו תחלה קעב.

ואם תאמר, היאך נקדים בורא פרי העץ לבורא פרי האדמה אם הוא³²⁷ חביב לו³²⁸, והאמרין³²⁹ (מא, א) כל המוקדם בפסוק³³⁰ מוקדם³³¹ לברכה, ופרי האדמה מוקדם בפסוק, דכתיב³³³ (דברים ה, ח) ארץ חטה ושעורה.

ויש לומר, שמה שאמרו ז"ל³³⁴ כל המוקדם בפסוק קודם³³⁵ לברכה³³², לא אמרו בכל שבעת³³⁶ המינין, אלא³³⁷ בפרי³³⁸ האדמה בפני עצמו, ובפרי³³⁹ העץ בפני עצמו, כגון אם היו לפניו חטה ושעורה, שיש לו להקדים חטה לשעורה, או אם היו לפניו גפן ותאנה, שיש לו להקדים גפן לתאנה, אבל אם היו לפניו חטה וגפן³⁴⁰, מקדים³⁴¹ החביב לו, כמו שביארנו קעב.

ועוד יש לומר, כי בכל שבעת המינין, אף על פי שאין ברכותיהן שוות, אמרו ז"ל כל המוקדם בפסוק מוקדם³⁴² לברכה, ואם³⁴³ היו לפניו חטה וגפן, יש לו לברך על החטה תחלה, והוא שיאכל החטה³⁴⁴ על ידי תבשיל שברכתו חשובה, שהיא³⁴⁵ בורא מיני מזונות. ומה שאמרו ז"ל (מא, א) היו לפניו פירות האילן ופירות האדמה, שיקדים³⁴⁶ החביב לו, דוקא כשברכותיהן בורא פרי האדמה ובורא פרי העץ, שיאכל³⁴⁷ החטה כמות שהיא קסט קעב.

325. האחת: א ג אחת 326. והאחרת: ה והאחת 327. הוא: א היה 328. לו: ב חסר 329. והאמרין: ד והאמרין 330. המוקדם בפסוק: א המוקדם לפסוק ה הקודם לפסוק 331. מוקדם: ג ד ה קודם 332. ופרי... לברכה: ה חסר 333. דכתיב: א שני 334. ז"ל: ב חסר 335. קודם: א ב מוקדם 336. אמרו בכל שבעת: א ב אמרו אלא לו ג אמרו אלא בו ה אמרן אלא לשבעת 337. אלא: א ב ה אבל 338. בפרי: ה בורא פרי 339. ובפרי: ה ובורא פרי 340. וגפן: א או גפן ג חסר 341. מקדים: ב ה מקדים את 342. מוקדם: א ב ה קודם 343. ואם: ה חסר 344. החטה: ג ד החטה תחלה והוא 345. שהיא: ב שהוא 346. שיקדים: ה שיקדים את 347. שיאכל: ה שאכל

הרמב"ם (פ"ח, יג). וכ"פ הרשב"א (מא, א), וכתב שכ"ד רה"ג ורש"י. אולם הרא"ש (פ"ו סי' כה) כתב שאם אין ברכותיהם שוות, א"צ להקדים החביב, כיון שאינם שייכים זה לזה כלל. וכ"פ הראב"ה (ח"א סי' קטז) והטור (ריא, א). השו"ע (שם) פסק בסתם שיקדים איזה שירצה, ובי"א כתב שיקדים החביב. הבי"ה"ל (ד"ה וי"א) כתב שדעה ראשונה בשו"ע היא דעת מקצת פוסקים, ודעה שנייה בשם י"א היא דעת רוה"פ, עי"ש.

קעג. וכ"כ הרא"ש (פ"ו סי' כה; בתוס' שם).

קעד. רא"ש (שם), וכן מבואר בבה"ג (שם), ועי' ב"י (סו"ס ריא). ועי' הגה"מ (פ"ח אות ש) ותשב"ץ קטן (סי' שכב) שכתבו בשם מהר"ם, שאפילו היה לפניו תבשיל שיש בו קמח כוסמין או קמח שיפון או שכולת שועל, וגפן ותאנה ורימון, כיון שמברך תחילה על התבשיל ב"מ מזונות, ברכתו קודמת, וז"ל: "ואף על גב

קעא. כן מוכח מהגמ' (לט, א) ממעשה דתרי תלמידי דיתבי קמיה בר קפרא, ופרש"י (שם ד"ה ומלגלג), שברכת האדמה קודמת לשהכל. וראה גם תוס' (שם) שביארו משום שהיא חשובה ומבוררת יותר. וכ"פ הרשב"א (שם ד"ה ירושלמי), הרוקח (סי' שכט), המרדכי (סי' קכז), ועוד פוסקים, וכ"כ רבינו בהמשך הסי' בשם ר' דוד בר לוי וס' ההשלמה, וכ"פ הטוש"ע (ריא, ג). הרמב"ם השמיט דין זה, ועי' מש"כ על זה מאמר"ר (סק"ד), צל"ח (מא, א) וערוה"ש (שם, ג). ועי' תוס' (שם) שכתבו שיש להקדים האדמה לשהכל, גם אם השהכל חביב עליו יותר. וכ"פ המשנ"ב (ס"ק יד) ושא"פ.

קעב. התוס' (מא, א ד"ה אבל) כתבו שאם יש לפניו פרי העץ ופרי האדמה, כיון שהאחד אינו פוטר חבירו, גם ר' יהודה מודה שמברך על החביב תחילה, וכ"כ דעת

כתב הר' יונה ז"ל³⁴⁸ (על הרי"ף כח, ב ד"ה אבל) שאם בירך על פרי האדמה בורא פרי האדמה, ואחר כך הביאו לפניו פרי העץ, שצריך לברך³⁴⁹ בורא פרי העץ. אף על פי שאמרו (מ, א) אם³⁵⁰ בירך על פרי³⁵¹ האילן בורא פרי האדמה יצא, זה לא יצא, לפי שכשבירך על פרי האדמה, לא היה יודע ומתכוין³⁵² שיביאו לו מין זה הטעון בורא פרי העץ. אבל אם היה מתכוין ויודע³⁵³ שיביאו לו מין זה, ודאי יצא בברכת בורא פרי האדמה. וכן³⁵⁴ דעת³⁵⁵ הרשב"א ז"ל^{קע} (מא, א ד"ה וק"ל).

וכתב בה"ג³⁵⁶ (עמ' סז) שאם היו לפניו פירות האילן ופירות³⁵⁷ האדמה, שיש לו להקדים ברכת פירות האילן³⁵⁸, שהיא ברכה חשובה, שהיא פרטית לפרי האילן בלבד, אבל לא בורא פרי האדמה, שהיא כללית אף לפרי העץ, כמו שאמרו ז"ל (מ, א) בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה, יצא. ורוב הגאונים חולקין עליו³⁵⁹ על זה, ואומרים כי לעולם שיהיו³⁶⁰ פרי האילן ופרי האדמה משבעת המינין^{קע}, מקדים את החביב לו תחלה, כמו שכתבנו^{קע}³⁶¹.

348. ז"ל: א ב ה חסר 349. לברך: א לברך לפניו 350. אם: א ז"ל ב ה חסר 351. פרי: א ב ה פירות 352. ומתכוין: ה ומתכוון 353. היה מתכוין ויודע: ב היה יודע ומתכוין 354. וכן: א ב ג ה וכן נמי 355. דעת: א לדעת 356. בה"ג: א הב' הג' ב בה"ג ז"ל ה בעל ה"ג 357. ופירות: א ג ד ופרי 358. פירות האילן: ב ה בורא פרי העץ 359. עליו: ה חסר 360. לעולם שיהיו: ג ד כשיהיו ה לעולם כשיהיו 361. שכתבנו: ה שברנו

מהם: הברכ"י (ס"ק ה), מאמר מרדכי (ס"ק ג), פתח הדביר (ס"ק ד), וציינו שכן מבואר בהדיא ברבינו יונה וברשב"א. ועי' א"ר (ס"ק ב) שישב קושיית הט"ז על השו"ע, שאין לדייק שסובר שחייב דווקא שיהיה המין השני לפניו, אלא רק בא ללמד שגם בנמצאים לפניו, צריך שיתכוון לפוטרום בפירוש.

קעו. משבעת המינין - בכלבו ליתא.

קעז. רבינו כ"כ בריש הסי' בסתם. כבה"ג פסקו תוס' ר"י שירלאון (מא, א), ורקח (סי' שטט), סמ"ג (עשין כז), סמ"ק (סי' קנא), ועוד פוסקים. ולעומתם, התוס' (מא, א ד"ה אבל) והרא"ש (פ"ו סי' כה) כתבו שמשמע מרש"י שרשאי לברך על מה שירצה, והרא"ש הוסיף שכ"ד הרי"ף (כת, ב), ושכ"כ רבינו שמעיה בשם רה"ג. וכ"כ הרשב"א (מא, א), ושכן דעת רה"ג ורש"י. השו"ע (סי' ריא) פסק בסתם (בסעי' א) כשאר פוסקים, אך הביא (בסעי' ג) דעת בה"ג בשם י"א, ומשמע עיקר לדעתו שרשאי להקדים מה שירצה, אולם הרבה אחרונים (ראה משנ"ב ס"ק יח) כתבו שטוב לכתחילה לחוש לבה"ג.

דהני ממין ז' וכוסמין ושבולת שועל ושיפון לאו ממין ז' נינהו, מ"מ כיון דחשיבי, דעבדי מינייהו פת ומברכין עליהם המוציא וברכת המזון, נראה דברכותיהם קודמות". הב"י (שם, ו) כ"כ בשם ההגה"מ, והוסיף שכן מתבאר מדברי הרמב"ם, וכ"פ בשו"ע (שם).

קעה. בכלבו לא ציין שכ"ד הרשב"א. ראה שו"ע (רו, ב) שפסק שאם היו לפניו פרי האדמה ופרי העץ, ובירך האדמה והתכוין לפטור גם העץ בברכתו, יצא. ולכאורה משמע דווקא כשהמין השני לפניו מהני. אולם בסעי' ה פסק שאם בירך על מין אחד ברכתו, ואח"כ הביאו לו מאותו מין או ממין אחר שברכתו שווה, שאינו מברך שוב. ומשמע שפוטרו גם מין שאינו לפניו, ולכאורה ה"ה בפה"א שיפטור בפה"ע. ועי' ט"ז (ס"ק ב) שתמה על השו"ע בזה, וציין לרבינו יונה ורשב"א שפסקו שאף אם המין השני אינו לפניו, אם התכוין לפוטרו, יצא. וע"ע שאגת אריה (סי' כז) שדחה דבריו, שכאשר אין ברכותיהן שוות צריך שיהיו שניהם לפניו, ושיתכוון לפטור שניהם, ואין סתירה בשו"ע כלל. וכ"כ המטה יהודה (ס"ק ב). וכדעת הט"ז פסקו אחרונים רבים,

והרב דוד בר לוי ³⁶² ז"ל (מכתם מא, א) כתב, פסקא דמלתא כך הוא ³⁶³, דכי יש לפניו ³⁶⁴ מינין הרבה, כל היכא ³⁶⁵ דחד עיקר וחד טפל, מברך על העיקר ופוטר את הטפל, ואפילו בצנון וזית, דצנון ³⁶⁶ בורא פרי האדמה וזית בורא ³⁶⁷ פרי העץ משבעת המינין ³⁶⁸, אם הצנון עיקר והזית טפל, ברכת ³⁶⁹ הצנון פוטרת ³⁷⁰ את הזית קעט.

ואם אין שם טפל לחבירו, מברך על החביב לו ³⁷¹, ואפילו בצנון וזית מברך על הצנון ואחר כך על הזית קעט.

ואם ברכותיהן שוות, כגון אתרוג וזית, מברך על החביב, ופוטר את האחרים קפ. ואם אין ³⁷² אחד מהם חביב יותר, אם ברכותיהן שוות, מברך ³⁷³ על של שבעת המינין, ופוטר את ³⁷⁴ האחרים קפא.

ואם יש שם שנים ³⁷⁵ או שלש משבעת המינין, מברך על המוקדם בפסוק. ואם הם רמון ותמרים, מברך על התמרים, שהוא שני ³⁷⁶ לארץ אחרון שבפסוק. וכן נמי בזית ורמון, מברך על הזית קפב.

ואם היו שם ממין ³⁷⁷ שבעה ומשאר ³⁷⁸ פירות האילן, ושויין ³⁷⁹ בחביבותן, מברך על מין שבעה, ופוטר את האחרים קפג ³⁸⁰.

³⁸¹ ואם היו פירות האילן או פירות ³⁸² האדמה ³⁸¹, וכמהין ופטריות או ביצים או ³⁸³ שאר דברים ³⁸⁴ שברכתן שהכל, אין ראוי להקדים ברכתן משום חביבותן ³⁸⁵, דברכת שהכל לאו ברכה חשובה היא ³⁸⁶, ומברך תחלה על הפירות, דחשיבי וחשובה ברכתן קפד ³⁸⁷.

362. בר לוי: א ב"ר לוי ב ה בר הלוי 363. הוא: א ג ד היא 364. דכי יש לפניו: ג ד דכי יש ה כשיהיו לפניו 365. כל היכא: א כל ג דכל היכא ד דכל היכא 366. דצנון: א הצנון 367. בורא: ב חסר 368. משבעת המינין: ה חסר 369. ברכת: א ג ד חסר 370. פוטרת: ג ד פוטר 371. לו: א חסר 372. אין: ג ד ה אין שם 373. מברך: ג חסר ד מברך תחלה 374. ופוטר את: ג ד ואח"כ מברך על 375. שם: ג ה חסר 376. שני: ה שני בפסוק 377. היו שם ממין: ה היה מין 378. ומשאר: ב או משאר 379. ושויין: ה והם שויין 380. האחרים: ג האדמה 381. ואם... האדמה: ג חסר 382. או פירות: א ב ה ופירות 383. ביצים או: ג חסר 384. או שאר דברים: ב ה חסר 385. חביבותן: ב ג ד חשיבותן 386. היא: ב הוא 387. וחשובה ברכתן: ה וברכתן חשובה

קעט. משנה (מד, א), גמ' (מא, א), רמב"ם (פ"ג, ה), טוש"ע (ריב, א). ומשמע מדברי המכתם שהעיקר קודם אפי' הטפל חביב לו יותר, וכ"כ הא"ר (אות ג) בשם הכלבו ובה"ג, וכ"ה במשנ"ב (ס"ק ה). והרמ"א (שם) כתב שי"א שאם הטפל חביב עליו, שיברך עליו ואח"כ יברך על העיקר (אגור סי' רחצ בשם או"ז ח"א סי' קעו). קעט. ראה הערה קעב.

קפ. כ"ד הרמב"ם, ע"י הערה קע.

קפא. ע"י בעהרה שם, שהמח' היא כשיש מין שבעה

וחביב וברכותיהם שוות, אבל כשאין אחד חביב יותר, מין שבעה עדיף לכו"ע.

קפב. ראה הערה קסט.

קפג. בכלבו נוסף: ואם היו פירות האילן ופירות האדמה ואין שם משבעה המינין וגם אין שם חביב יותר, מברך על פירות האילן שחשובין יותר וחשובה ברכתן. וע"י הערה קעז.

קפד. ראה לעיל הערה קעא.

וכן דעת הרב בעל³⁸⁸ ההשלמה ז"ל קפה³⁸⁹ (לט, א), ומוכח לה מעובדא דמייתי בגמרא (שם, ב) מתרי תלמידי דיתבי קמיה דבר³⁹⁰ קפרא, ואייתו לקמייהו כרוב ופרגיות, וברכת כרוב³⁹¹ בורא פרי האדמה, וברכת פרגיות שהכל, שהן מין בשר. ופסק דחשוב עדיף, דהיינו כרוב, דחשוב בברכה, ואף על גב³⁹² דפרגיות הוו חביבי³⁹³ ליה³⁹⁴ טפי, כדאמרינן בגמרא.

קפו והרשב"א ז"ל³⁹⁵ (מא, א ד"ה וק"ל) כתב, היו לפניו אתרוג וזית, וקדם ובירך על האתרוג, אף על פי שאינו רשאי, אינו צריך³⁹⁶ לחזור ולברך על הזית, כיון שברכותיהן שוות. והוא שנתכוון לפטור את הזית בברכת האתרוג, אבל בלא מתכוון, לא, דאינו בדין שיפטור³⁹⁷ שאינו חשוב את החשוב דרך גררה, אלא דרך כוונה. ולפי פירוש זה, אם היה אוכל תפוחים³⁹⁸ ובירך עליהם, ואחר כך הביאו לפניו אגוזים, אם התפוחים חביבים לו, פטור³⁹⁹ את האגוזים,⁴⁰⁰ אבל אם אינן חביבים, אינן⁴⁰¹ פוטרינן את האגוזים⁴⁰⁰ אלא אם כן נתכוון להם מתחלה קפו, עכ"ל קפו.

כתב אחד מתלמידי צרפת קפה⁴⁰² על רבו, כמה פעמים ראיתי מורי הרב כשמביאין⁴⁰³ לפניו על השלחן בשר חדוש, או בשר⁴⁰⁴ מבושם, או ביצים מטוגנין בדבש, או דבר שהוא חביב⁴⁰⁵ בעיניו, נוטל אותו דבר ומברך עליו קודם שיברך ברכת⁴⁰⁶ המוציא, ואומר זה חביב עלי מן הפת⁴⁰⁷, ונוח לי לברך עליו תחלה לשבח את קוני במה שאני אוהב קפט. וגם ראיתי כשמביאין⁴⁰⁸ לפניו שני⁴⁰⁹ מיני פירות משבעת המינין בזה אחר זה, שמברך על השני, אף על פי שבירך על הראשון קפ.

388. וכן דעת הרב בעל: א והב' ב ג וכן דעת הב' ד וכן דעת בעל 389. ז"ל: א ג ד חסר 390. דבר: ב דרב 391. כרוב: ה הכרוב 392. ואף על גב: א חסר 393. הוו חביבי: ב היו חביבי ה היו חביב 394. ליה: א ב ה להו ג ליהו 395. ז"ל: ג ד חסר 396. אינו צריך: ב ד צריך ג חסר 397. שיפטור: א ב ה שיפטור את 398. תפוחים: ג ד תפוח 399. פטור: א ה פטר 400. אבל... האגוזים: ה חסר 401. אינן: א אין ב לו אינם 402. על: ג ד על שם 403. כשמביאין: ב כשהביאו 404. חדוש או בשר: ב חבשו או ג ד חבוש או בשר ה חסר 405. שהוא חביב: ה חשוב 406. ברכת: ג ד חסר 407. מן הפת: א ג ד יותר 408. כשמביאין: ג ד שמביאין 409. שני: א חסר

קפה. נזכר במכתם (שם).

קפו. והרשב"א... עכ"ל: ליתא בכלבו.

קפו. דברי הרשב"א הובאו בכ"י (רו, ב; ריא, ה), ונפסקו ברמ"א (ריא, סו"ס ה). וראה משנ"ב (ס"ק לב ולג).

קפה. מחז"ו (סי' עג), סידור רש"י (סי' קכד-קכה), שו"ת רש"י (סי' פו).

קפט. ע"כ הובא בד"מ (קעז אות א; ריא אות ב). הרמ"א (ריא, ה) פסק דלא כרש"י, וז"ל: "ברכת המוציא קודמת לברכת בורא מיני מזונות, וכ"ש לשאר ברכות, ואף על פי שהדבר השני חשוב או חביב עליו".

קצ. בסידור רש"י ומחז"ו (שם) כתוב כך: "ואילו מביאין

ליה מין פרי אחר לאחר שבירך על הראשון, חוזר ומברך עליו, כיון שלא היה לפניו בשעת ברכת הראשון, ליכא מאן דפטר ליה להאי". ומש"כ שאין מי שפטור בזה, ע"י טור (רו, ה) שכתב שאם בירך על פירות שלפניו, ואח"כ הביאו לו עוד מאותו המין - א"צ לברך עליהם, אע"פ שלא היו לפניו. וכתב הב"י (שם) שלא דווקא מאותו המין, אלא אפי' הביאו לו ממין אחר שברכתו שווה - א"צ לברך עליו. וכתב שכן מתבאר מהרשב"א (מא, ב) בשם המאור (כט, א), וכ"כ רבינו מנוח (פ"ד, י), ושכן משמע מהירושלמי (פ"ו ה"א מג, ב) מאמת המים, וכ"פ השו"ע (שם). וע"י מש"כ המשנ"ב (ס"ק כא) בשם האחרונים.

וכתב אחד מן הגאונים קצ"א⁴¹⁰, שמי שהיו לפניו שני מינין שאין ברכותיהן שוות, כגון צנון ואתרוג, ואינן⁴¹¹ ממין שבעה⁴¹², מברך על החביב תחלה, ואף על פי שאינו רוצה בו אלא בסוף⁴¹³, ויאכל ממנו מעט, ואחר כך⁴¹⁴ יברך על המיץ⁴¹⁵ האחר⁴¹⁶ ויאכלנו, ואחר כך⁴¹⁴ אוכל המיץ האחר⁴¹⁶ בלא ברכה כלל, שאין אכילת המיץ השני הפסק, אחר שדעתו היה לאכלו בסוף קצ"ב:

(כ"א) קצ"ג וכל זה⁴¹⁷ שאמרנו, הוא דיני ברכה⁴¹⁸ שלפניהם, אבל ברכה⁴¹⁹ שלאחריהם⁴²⁰, אם היו מינין הרבה, והיו בהן⁴²¹ ממין שבעה, מברך עליהם⁴²² על העץ ועל פרי העץ, ופוטר נמי⁴²³ שאר המינין, שהיא כוללת כל מיני פרי העץ קצ"ד. וכן כתב⁴²⁴ הרמב"ם ז"ל⁴²⁵ (פ"ח, טז) ורוב הפוסקים, כמו שביארנו קצ"ה⁴²⁶ (סי' יא).

ואם היו משאר מיני פרי⁴²⁷ העץ ופירות האדמה, הוי ברכה שלאחריהם⁴²⁸ בורא נפשות⁴²⁹, ופוטרת הכל קצ"ו.

אבל אם אכל פירות ממין שבעה, ובשר או ביצים⁴³¹ או שאר דברים שברכתן של אחריהם בורא נפשות⁴³⁰ ופוטרת⁴³², אין ברכת⁴³³ פרי העץ פוטרת⁴³⁴ השאר, ומברך על זה וחוזר ומברך על זה. וכן כתב הרמב"ם ז"ל קצ"ז (שם).

וצריך עיון במה⁴³⁵ שאמרנו קצ"ח⁴³⁶ דאפילו⁴³⁷ בצנון⁴³⁸ וזית, שאם⁴³⁹ היה הצנון⁴⁴⁰ עיקר, ברכת הצנון⁴⁴¹ פוטרת את הזית מברכה⁴⁴² שלפניהם, אם נאמר שיפטור אותו מברכה⁴⁴² שלאחריהם גם כן⁴⁴³, או לא. ואפשר דהוא הדין דפוטר אותה מברכה שלאחריו⁴⁴⁴ גם כן. כך פסק הרב דוד בר לוי ז"ל קצ"ט⁴⁴⁶ (מכתם מא, א):

410. מן הגאונים: ב מהגאונים ג ד מן הגאונים ז"ל 411. ואינן: ב ואין מביאין 412. שבעה: ה שבעה מינין
413. בסוף: ב לבסוף 414. יברך... ואח"כ: ב חסר 415. המיץ: א חסר 416. ויאכלנו... האחר: ה חסר
417. זה: ג ד מה 418. דיני ברכה: ג ד בברכה ה בד"ן ברכה 419. ברכה: א ב ג ד בברכה
420. שלאחריהם: א ב ה של אחריהם 421. והיו בהן: ה והיה מהן 422. עליהם: ג ד חסר 423. נמי: ה
חסר 424. וכן כתב: ב וכת' ג וכן נמי כתב 425. ז"ל: ג ד חסר 426. כמו שביארנו: ג ד ז"ל 427. מיני
פרי: א מיני פירו' ב פירות ה הפירות פירות 428. שלאחריהם: ב של אחריהן ג של אחריהם 429. בורא
נפשות: ג ד בנ"ר 430. ופוטרת... נפשות: ב ה חסר 431. ובשר או ביצים: א בשר או ביצים ג ובשר וביצים
432. בורא נפשות: ג ד בנ"ר 433. ברכת: א ברכת בורא 434. פוטרת: א ב ה פוטרת את 435. וצריך
עיון במה: א ב וצריך לעיין למה ה וצריך לעיין במה 436. שאמרנו: ב שאמרנו 437. דאפילו: ב ואפי' היה
ה שאפי' היה 438. בצנון: ב ג ד ה צנון 439. שאם: ג ד אם 440. הצנון: ג א ד צנון 441. ברכת
הצנון: ה חסר 442. שלפניהם... מברכה: ב חסר 443. גם כן: ב ה חסר 444. שלאחריו: ב ג של אחרי
445. גם כן כך: ב ה וכן 446. בר לוי ז"ל: ב הלוי ז"ל ג בר' לוי ז"ל ה בר' לוי

קצא. רבינו יונה (על הרי"ף כח, ב ד"ה אבל).
קצב. המשנ"ב (ס"ק י) כתב שכן משמע מדברי הפוסקים.
קצג. לשון המכתם (שם), ראה סוף הסי'.
קצד. ראה לעיל הערה קמא.
קצה. ורוב הפוסקים כמו שביארנו - בכלבו ליתא.
קצו. גמ' (מד, ב), רמב"ם (פ"ח, א), טוש"ע (רו, א).
קצז. גם ד"ז הובא לעיל (סי' יא), ועי' הערה קמא.
קצח. לעיל (סי' כ ד"ה והרב דוד).
קצט. הכלבו הביא כל זה, אך לא ציין שכ"פ הרי' דוד

(כב) ועל כל דבר שאין גדולו מן הארץ, כגון בשר, וגבינה, וחלב, וביצים, ודגים, ומלח, וחומץ, והזמית⁴⁴⁷ שקורין שלמויירא⁷, ועל יין תפוחים ורמונים ותותים וכיוצא בהן^{7א}, ועל הפת⁴⁴⁸ שעפשה, ועל היין שהקרים⁴⁴⁹, ובפירש רש"י ז"ל⁴⁵⁰ (ע"ז ל, א ד"ה דאקרים), שהחמין, ולא חומץ הגון⁴⁵¹, ופסק הרי"ף ז"ל⁴⁵² (פסחים כג, א) כרבי יוחנן^{7ב}, דכל שלשה ימים הראשונים ודאי יין, מכאן ואילך ספק ומברכין עליו שהכל^{7ב}, ועל תבשיל⁴⁵³ שעברה צורתו, ועל הפירות שנשרו קודם בשולן, והם⁴⁵⁴ הנקראין⁴⁵⁵ נובלות, ועל הגובאי, הוא מין חגבי^{7ג}, ועל כמהין ופטירות⁴⁵⁶, שהם מינין ידועים שנבראים משומן הארץ^{7ג}, על כל אלה מברכין⁴⁵⁷ שהכל יי.

ועל לולבי גפנים והעלין שלהם, כתבו חכמי צרפת (תוס' לו, א ד"ה לא נטעי) שאין מברכין עליהם רק⁴⁵⁸ שהכל. וזו⁴⁵⁹ וכן על הקורא, שהם ענפים רכים⁴⁶⁰ של דקל, אין מברכין עליהם⁴⁶¹ רק שהכל^{7ח}⁴⁵⁹. וזה הכלל, על כל עץ שהוא ראוי לאכילה כשהוא רך או כשהוא קשה, אין מברכין עליו רק שהכל^{7ח}⁴⁶². וכן על השקדים שדרך לאוכלן כשהן רכין^{7ח} מברך שהכל, לפי

447. והזמית: ה וזמית 448. ועל הפת: ה והפת 449. שהקרים: ג שהקדיש 450. ז"ל: ד חסר
 451. הגון: ה גמור 452. הרי"ף ז"ל: א הרי"ף ז"ל ב הרי"ף ז"ל ב הרי"ף ז"ל 453. ועל תבשיל: ב ה אבל התבשיל
 454. והם: ב ד ה והן 455. הנקראין: א ג ד הנקראות ב נקראות 456. ופטירות: ה או פטירות
 457. מברכין: א ג ד ה מברך 458. רק: ה אלא 459. וכן... שהכל: ה חסר 460. רכים: ב דקים
 461. עליהם: ב חסר 462. זה... שהכל: ב ה חסר

רד. כן פירש רש"י (מ, ב ד"ה גובאי). ובכלבו הגר: ארבה שיש לו ד' סימני טהרה.
 רה. משומן הארץ - בכלבו: משומן ומלחלווחית הקרקע, ויש מהן נבראין בעצים. פירושו זה הובא ברבינו יונה (על הרי"ף כח, ב ד"ה על הזמית) בשם הערוך, ונוכר בפרישה (רד אות ח), בא"ר (ס"ב) ובמשנ"ב (ס"ק ז).
 רו. גמ' (מ, ב), רמב"ם (פ"ח, א, ו), טוש"ע (רד, א).
 רז. וכן... שהכל: ליתא בכלבו. רק כתב: "וכן על חריות של דקל".

רח. גמ' (לו, א): "קורא - רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה; ושמואל אמר: שהכל נהיה בדברו. רב יהודה אמר בורא פרי האדמה - פירא הוא, ושמואל אמר שהכל נהיה בדברו - הואיל וסופו להקשות... ואף על גב דקלסיה שמואל לרב יהודה, הלכתא כותיה דשמואל". ופרש"י: "קורא - רך של דקל - כשענפיו גדלים בכל שנה ושנה כדרך כל האילנות, הנוסף בשנה זו רך ובשנה שניה מתקשה ונעשה עץ".

רט. רבינו הביא מהתוס' את ההלכה לגבי לולבי גפנים, קטע דבריהם בדברי הגמ' המדברת על הקורא (שהיא המקור לדברי התוס'), וכאן חוזר לדברי התוס'.
 רי. אולי צריך להוסיף: בקליפתן. ראה תוס' וכלבו שם.

בר לוי הבי" (ריב, א) הביא הסתפקות זו מהכלבו, וכתב שנראה פשוט שהעיקר פוטר את הטפל גם בברכה אחרונה, וכך משמע בהדיא מדברי רב פפא (מא, ב) שאמר שדברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה, אינם טעונים ברכה, לא לפנייהם ולא לאחריהם. וכך פסק בשו"ע (שם). וראה גם ד"מ (שם אות א) שציין שכן משמע מסו"ס רח. ושם כתב הטור בשם הרא"ש שברכת היין פוטרת את המים, הן מברכה ראשונה והן מאחרונה, אע"פ שהברכות אינן שוות. אולם ע"י ב"י (רח, טז) שכתב שהסמ"ק (סי' קנא) הסתפק בזה. ולפי"ז אפשר שאין משם ראייה.

ר. כן פירשו רש"י (לו, א ד"ה זמית) ור"ן (נדרים נה, ב ד"ה זמית), והם מי מלח. והא"י (ח"א סי' קעה) הביא שיש מפרשים כן, ובשם הערוך (ער' זמית) ור"ח כתב שמדובר במרק, וכ"כ הסמ"ג (עשין כז) בשם ר"ח. והטור (רד, א) בשם רה"ג פירש שהוא הקצף העולה על רתיחת הקדירה. בשו"ע (שם) הביא את שני הפירושים הראשונים. רא. יין תפוחים ורמונים ותותים וכיוצ"ב - בגמ' שם ליתא.

רב. פירש... שהכל: בכלבו ליתא.
 רג. ראה מחלוקת ר' יוחנן ורבי"ל בכ"ב (צו, א). גם הרמב"ם (תרומות פ"ה, כד) פסק כר' יוחנן.

שלא היתה נטיעתן של אלו על דעת כן, רק על דעת⁴⁶³ הפרי שעושיין לאחר זמן⁴⁶⁴, נמצא שאין זה הפרי⁴⁶⁵, ולפיכך אין מברכין עליהן⁴⁶⁶ רק שהכל ריא:

(כג) ועל הבוסר, שהוא פחות מפול הלבן, כתב הר"ם מקוצי ז"ל ריב⁴⁶⁷ (סמ"ג עשיין כו קיג ע"ג) שאין מברכין עליו בורא פרי העץ, אלא בורא פרי האדמה, שאין שם פרי עליו. ריב וכן נמי⁴⁶⁸ דעת הרשב"א ז"ל⁴⁶⁹ (לו, ב ד"ה ואמר). אבל שאר האילנות⁴⁷⁰, משעה שיוציאו, ואף על פי שהם קטנים מאד, מברכין עליהם בורא פרי העץ. וכן כתבו התוספות ריב⁴⁷¹ (שם ד"ה שיעורו).

ועל השקדים המרים, כתב הבה"ג⁴⁷¹ (עמ' סח) שהאוכלן בעודן רכים⁴⁷², מברך⁴⁷³ עליהן בורא פרי העץ, ולאחר גמר פריין⁴⁷⁴ אין מברכין עליהן אפילו שהכל, שאין דרך לאכלן כל עיקר מפני מרירותן⁴⁷⁵. וכן נמי פסק⁴⁷⁵ הרשב"א ז"ל ריב⁴⁷⁶ (שם, א ד"ה ואע"ג).⁴⁷⁶ ונראה שאם ממתקן במים חמין או על ידי דברים אחרים, מברכין עליהן בורא פרי העץ, כאלו היו מתוקין מתחלת ברייתן. וכן נמי פסק הרשב"א ריב⁴⁷⁶.

463. על דעת: א ה לדעת 464. זמן: ה כן 465. הפרי: ב הפרי עיקר 466. עליהן: ב עליו 467. ז"ל: ב חסר 468. נמי: ג ד חסר 469. ז"ל: ה חסר 470. האילנות: ה אילנות 471. הבה"ג: ב בה"ג ה בעל ה"ג ז"ל 472. רכים: ג ד קטנים רכים 473. מברך: א ג ד מברכין 474. ולאחר גמר פריין: ג ד גדולים 475. נמי פסק: א פסק נמי ד פסק 476. ונראה... פסק הרשב"א: ב ה חסר ר' ביאורים

שבדיעבר אם בירך בפה"א על פה"ע יצא, ומ"מ בכגון זה אין לאכול מהם כשיעור שחייב ברכה אחרונה אלא בתוך הסעודה, כיון שהוא ספק אם יברך אחריהם מעין ג' או בנ"ר. ומש"כ שבשאר אילנות ברכת הפירות בפה"ע גם כשהם קטנים ביותר, כתב שם: "ובלבד שלא יהא מר או עפוש ביותר עד שאינו ראוי לאכילה אפילו ע"י הדחק, דאז אין מברכין עליו כלל", מקו"ד הרא"ש שם. וע"ע ביה"ל (ד"ה ושאר) שהביא דעת הגר"א והפנ"מ שחולקים על פסק השו"ע, וכתב שיש לנהוג כך למעשה, שבוזה יוצא ממ"ג, אך הנוהג כפסק השו"ע והאחרונים שנמשכו אחריו – יש לו ע"מ שיסמוך. רטו. בכלבו נוסף: עם קליפתן.

רטו. בה"ג לפנינו כתוב כך: "שקדים המרים, בין קטנים בין גדולים, ולא כלום", ולא כתב כפי שציטט רבינו. אכן, ה"ר יונה (על הרי"ף כה, ב ד"ה ואומרים), הרשב"א (לו, א ד"ה אע"ג) והרא"ש (פ"ו סי' ג) כתבו בשמו כפי המובא כאן.

ריז. הכלבו לא ציין שכ"פ הרשב"א. כבה"ג (כפי המובא כאן) פסקו הסמ"ג (עשין כז), הסמ"ק (סי' קנא), המכתם, המאירי, הנימוק"י, הרשב"ץ (לו, א) והטוש"ע (רב, ה).

ריח. דעה זו שאם מתקן בחמין מברך בפה"ע מצינו ברבינו יונה, ברא"ש (שם), ברבינו ירוחם (נט"ז ח"ב

ריא. רבינו יונה (על הרי"ף כה, ב ד"ה ואומרים), ברכות מהר"ם (סי' ג), רשב"א (לו, א ד"ה ואע"ג; שו"ת ח"א סי' תכח ותרפו), רא"ש (פ"ו סי' ג), מרדכי (סי' קיד), אבודרהם (עמ' שלא), טוש"ע (שם). ריב. והובא בהגה"מ (פ"ח אות כ).

ריג. וכן... התוספות: ליתא בכלבו. ריד. כך למדו ראשונים רבים מהגמ' (לו, ב): "והתנן: מאימתי אין קוצצין את האילנות בשביעית? בית שמאי אומרים: כל האילנות משיוציאו; ובית הלל אומרים: החרובין משישרשו, והגפנים משיגרעו והזיתים משיניצו, ושאר כל האילנות – משיוציאו; ואמר רב אסי: הוא בוסר, הוא גרוע, הוא פול הלבן". וכ"כ תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ, רשב"ץ (על הגמ' שם), רא"ש (פ"ו סי' ה; בתוספותיו לו, ב ד"ה הוא), סמ"ק (סי' קנא), מרדכי (סי' קיד), תשב"ץ קטן (סי' שכב), מאירי (לו, א) ואבודרהם (עמ' שלב), וכ"פ הטוש"ע (רב, ב). ומאידך, יש שפסקו שמברכים על הבוסר שלא הגיע לפול הלבן שהכל. כ"כ שבה"ל (סי' קס) בשם תשובות הגאונים, ס' האורה (סו"ס מה), ראבי"ה (ח"א סי' ק), ס' הבתים (הל' ברכות שער ז סי' יג) ותניא רבתי (סי' כט). ומש"כ שעד פול הלבן ברכתו האדמה, כתב בשו"ע שם שמתוך שלא נודע לנו שיעור פול הלבן, לעולם מברך בפה"א, עד שיהיה גדול ביותר. וביאר המשנ"ב (ס"ק יד) משום

וגם⁴⁷⁷ דעת הר' יונה⁴⁷⁸ (על הרי"ף כה, ב ד"ה ואומרים) נוטה למה שכתב בה"ג, וזה לשונו⁴⁷⁹, אף על פי שאמרו שבשקדים המתוקים אין מברכין עליהן כשהן קטנים אלא שהכל, לפי שדרך⁴⁸⁰ נטיעתן לדעת הפרי, לא לדעת כן בשקדים המרים, שמברכין עליהן בורא פרי העץ כשהם קטנים, לפי שהמרים כשהן קטנים ראויים לאכילה יותר מן הגדולים, שעדיין אין מרירותן⁴⁸¹ ניכר⁴⁸² בהן, נמצא שנטיעתן היתה מתחלה⁴⁸³ על דעת⁴⁸⁴ כן, ומברכין⁴⁸⁵ עליהן בורא פרי העץ⁴⁸⁶. אבל המתוקין שאין נטיעתן אלא לדעת הפרי, אין מברכין עליהן רק שהכל. וכן בכל מידי דלא נטעי אינשי אדעתא דהכי, אין מברכין עליהן רק שהכל, דלא מקרי פרי. וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל⁴⁸⁶ (שם):

(ד) ועל גרעינין⁴⁸⁸ של אפרסקין, ושל גודגוניות ושאר מיני פירות, מברכין עליהן בורא פרי העץ. כך כתב הר' יונה ז"ל⁴⁸⁹ (שם ד"ה ומדלגבי), וכן נמי פסקו בעלי התוספות⁴⁹⁰ רכ"א (לו, ב ד"ה קליפי). והטעם, לפי מה שאמרו ז"ל⁴⁹¹ רכ"ב (ערלה פ"א, ח) שהגרעינין חייבין בערלה, וכיון⁴⁹¹ שיש להם דין פרי לענין ערלה, הוא הדין⁴⁹² לענין ברכה רכ"ג.

והרשב"א ז"ל (שם, ב ד"ה קליפי) כתב דאינו⁴⁹³ מחזור, לפי שאינן פרי לגבי ערלה אלא מרבויה דאת פריו, את⁴⁹⁴ הטפל לפריו רכ"ד, ע"כ.

477. וגם: ב וכן גם 478. יונה: ב יונה ז"ל 479. בה"ג ז"ל: א הבה"ג ז"ל ב ה בה"ג 480. שדרך: ג ד שדעת 481. אין מרירותן: ג ד מרירותן אינו 482. ניכר: ה נכרת 483. מתחלה: ב ה חסר 484. על דעת: א ג ד לדעת 485. כן ומברכין: ה שמברכין 486. אבל המתוקין... הרשב"א ז"ל: א ג ד חסר 487. ר' ביאורים הע' רכ ביחוס לתוספת מכ"י ב ה 488. גרעינין: ב ה גרעין 489. ז"ל: א ב ג ד חסר 490. נמי פסקו בעלי התוספות: א נמי פסקו הבעל התוס' ז"ל ג פסק ה' התספות ז"ל ד פסק הבעל התוספות ז"ל ה נמי פסקו בתוספות 491. וכיון: א וכיון שכן 492. ה"ה: א והוא הדין ה הכי נמי 493. כתב דאינו: ה שאינו 494. דאת פריו את: א ב ד דאת ג באת

רכג. וכ"פ ר"י שירליאון, רבינו פרץ (שם), או"ז ח"א סי' קסג), רא"ש (פ"ו סי' ד), מרדכי (סי' קיד), תשב"ץ קטן (סי' שכב), ועוד ראשונים. וכ"פ השו"ע (רב, ג). רכד. וכן הסכים הרשב"ץ (שם). אולם, החולקים על הרשב"א סוברים שגרעיני פירות חייבים בערלה, משום שהם עצמם נחשבים "פרי", ולא מהלימוד "את פרי" המתייחס רק לקליפת הפרי. הרשב"א לא כתב מה מברכים על הגרעינים, ונחלקו בזה ראשונים ואחרונים. המאירי (לו, א ד"ה חריות) הביא שיש אומרים שמברכים העץ, וי"א שמברכים שהכל. ומשמע סובר שלדעת החולקים על התוס' יש לברך על גרעיני פירות שהכל. וכ"כ בהדיא הרשב"ץ (שם) בדעת הרשב"א, וכ"כ הא"ר (ס"ק ז) והפמ"ג (א"א ס"ק ז). אולם האבודרהם (עמ' שלד) כתב בשם הרשב"א שברכתם האדמה, וכ"כ הדרישה (ס"ק ב), הצ"ח (שם) והמשנ"ב (ס"ק כג).

קמג ע"ג), וכן נפסק בטוש"ע (שם). ור' שנו"ס שענין זה הובא רק בכה"י א ג ד, אלא שבהמשך כתוב שכן פסק הרשב"א, ואנו לא מצאנו זאת בכתביו.

רט. רבינו יונה (שם) כתב שכשהם קטנים, עיקר אכילתם היא הקליפה, והיא אינה מרה, ועל דעת זה נטעו אותם, ולכן ברכתם בפה"ע.

רכ. ר' שנו"ס שם ציינו לתוספת מכת"י ב ו-ה. בתוספת זו שתי הלכות שהובאו בשאר כתה"י בתחילת סי' כח בסדר הפוך, תחילה דין הברכה על השבת ואח"כ דין הברכה על עשבי דברא. נר' ששם מקום אותן הלכות כיון שאינן עוסקות בפירות ובנלוה אליהם (הלכות שרבינו עוסק בהן כאן), ולכן ציינו שם את השנו"ס בכ"י ב ו-ה.

רכא. הכלבו לא ציין שכ"פ התוס'.

רכב. והובא בגמ' (לו, ב).

אבל אם הם מרים, אין מברכין עליהן⁴⁹⁵ כלל רכה. וכו' והרשב"א ז"ל⁴⁹⁶ (שם) כתב שאם ממתקן⁴⁹⁷ על ידי האור, מברך עליהם⁴⁹⁸ שהכל רכו', כך נראה לי, ע"כ⁴⁹⁹.

⁵⁰⁰ ועל הקפריסין, כתב הראב"ד ז"ל רכה דמברכין עליהם בורא פרי העץ. והרשב"א⁵⁰¹ (שם, א ד"ה ר' אליעזר) כתב דכיון דלגבי ערלה לא חשיבי פרי, לגבי ברכה נמי⁵⁰² לאו פירא הוא, ומברכין עליו⁵⁰³ בורא פרי האדמה רכט. וכן⁵⁰⁴ פסק הרי"ף⁵⁰⁵ ז"ל רל⁵⁰⁰ (כה, ב):

(כה) ועל הפלפל⁵⁰⁶ וזנגביל⁵⁰⁷, כתב הרי"ף⁵⁰⁸ ז"ל⁵⁰⁹ (שם), פלפלי רטיבתא בורא⁵¹⁰ פרי האדמה. וכן נמי⁵¹¹ כתב רבינו⁵¹² האיי גאון⁵¹³ ז"ל רלא. יבשתא ולא כלום, דלאו אוכלא⁵¹⁴ הוא רל. וכן

495. עליהן: ג ד חסר 496. ז"ל: ג ד חסר 497. ממתקן: ב ממתק אופן 498. עליהם: ה עליהו
499. כך נראה לי ע"כ: ג ד כנ"ל ה ע"כ 500. ועל... ז"ל: ב ה חסר 501. והרשב"א: א והרשב"א ז"ל
502. לא חשיבי פרי לגבי ברכה נמי: א חסר 503. עליו: א עליהם 504. וכן: א ג וכן נמי 505. הרי"ף:
א הרי"ף 506. הפלפל: א הפלפלין 507. וזנגביל: ג והזנגביל ה והזנגבילא 508. הרי"ף: א ב ה הרי"ף
509. ז"ל: ג ד ה חסר 510. בורא: א ב מברך בורא ג ד מברך עליהם בורא 511. נמי: ד חסר 512. רבינו:
א ה' ה רב 513. גאון: ב ה חסר 514. אוכלא: ג ד מיכלא ה אוכל

רכה. רבינו יונה, רא"ש, רשב"א, שו"ע (שם). רכו. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

רכו. וכ"פ השו"ע (שם). האחרונים הקשו עליו, שנראה סותר עצמו, שהרי בתחילת דבריו פסק כרבינו יונה, ומסתבר לומר לשיטה זו שאם מיתק הגרעינים, צריך לברך העץ ולא שהכל. וכ"כ האבודרהם (שם) בהדיא, שלדעה זו דין מיתק ע"י האור שווה למתוקים מעיקרא. ועי' מה שיישבו דבריו.

רכה. הוב"ד ברשב"א (שם), בס' הפרדס (שער ד) ובטור (רב, ו). וכ"כ הערוך (ער' צלף, ב), שו"ת הגאונים (הרכבי, סי' שעח), תוס' (לו, א ד"ה והלכתא) בשם הר"מ, רא"ש (פ"ו סי' ג), מרדכי (סי' קטו) בשם הר"מ מאיוורא, תוס' רבינו פרץ ורא"ה (לו, ב).

רכט. בגמ' (לו, א): "אמר רב יהודה אמר רב: צלף של ערלה בחוצה לארץ - זורק את האבינות ואוכל את הקפריסין. למימרא, דאבינות פירי וקפריסין לאו פירי! ורמינהו: על מיני נצפה, על העלים ועל התמרות אומר בורא פרי האדמה, ועל האבינות ועל הקפריסין אומר בורא פרי העץ! - הוא דאמר כרבי עקיבא; דתנן, רבי אליעזר אומר: צלף - מתעשר תמרות ואבינות וקפריסין, רבי עקיבא אומר: אין מתעשר אלא אבינות בלבד, מפני שהוא פרי... רבינא אשכחיה למר בר רב אשי דקא זריק אבינות וקאכיל קפריסין". ונחלקו הפוסקים אם הלכה כר"ע, והקפריסין אינם פרי כלל, או שאין הלכה כמותו, ורק בחו"ל נוהגים כמותו (שכל המיקל בארץ, הלכה

כמותו בחו"ל), ולעניין ברכה אין חילוק, והקפריסין נחשבים פרי.

רל. וכ"פ ראשונים רבים, מהם: רמב"ם (פ"ח, ו), ראב"ה (ח"א סי' ק), או"ז (ח"א סי' קסג), רמב"ן, מאורות, ריטב"א, נימוקי"ו ורשב"ץ (לו, א). ויש שפסקו לברך האדמה מספק. כ"פ רבינו יונה (שם), ס' הפרדס (שער ד), אגור (סי' ער) וטו"ש"ע (שם).

רלא. גם הרמב"ן והרשב"א (לו, ב) הביאו שכ"ד רה"ג. ובכלבו ליתא.

רלב. גמ' (שם, ב): "פלפלי - רב ששת אמר: שהכל; רבא אמר: לא כלום... מיתבי: היה רבי מאיר אומר: ממשמע שנאמר (ויקרא יט, כג): 'וערלתם ערלתו את פרי, איני יודע שעץ מאכל הוא? אלא מה תלמוד לומר עץ מאכל - להביא עץ שטעם עזו ופריו שוה, ואיזהו - זה הפלפלין, ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה... לא קשיא: הא ברטיבתא, הא ביבשתא". הסכמת הפוסקים שעל פלפל יבש אין מברכים כלל, וכדעת רבא בגמ'. וכ"פ הרי"ף (כה, ב), הרמב"ם (פ"ח, ז), התוס' (שם ד"ה ברטיבתא), הרא"ש (פ"ו סי' ו), המרדכי (סי' קיז), שבה"ל (סי' קס) והטו"ש"ע (שם, טז). ונחלקו בפלפל לח אם ברכתו העץ או אדמה, ועי' הטעם בסמוך (הערה רלד). וכדעת הרי"ף פסקו: ר"ח (לו, ב), רמב"ם (שם), ראב"ה (שם סי' קא), או"ז (שם סי' קסד), סמ"ג (עשין כז), תוס' ר"פ, השלמה, מאורות, מכתם, מאירי (לו, ב) והשו"ע (שם, יח). ויש מהראשונים שהבינו

נמי⁵¹⁵ פסק הרשב"א ז"ל רלג (שו"ת ח"א סי' ת). והוא ז"ל⁵¹⁶ נתן טעם בדבר⁵¹⁷, לפי שאין נוטעין אותן⁵¹⁸ אלא על דעת שיתייבשו רלד. וכן נמי זנגביל⁵¹⁹, רטיבתא בורא פרי האדמה, יבשתא ולא כלום רלד. ולסברא זו נוטים מקצת הגאונים⁵²⁰ ז"ל.

והר' יונה ז"ל⁵²¹ (על הרי"ף שם ד"ה פלפלי) כתב דאין⁵²² דין הפלפל והזנגביל⁵²³ שוה אלא ביבשתא, דאין⁵²⁴ מברכין כלל, אבל ברטיבתא⁵²⁵, על הזנגביל⁵²⁶ בורא פרי האדמה, ועל הפלפל בורא פרי העץ. ומביא ראיה לדבריו⁵²⁷ ממה שאמרו ז"ל (לו, ב) ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט, כג), לרבות את הפלפלין. הנה נראה בפירושו כי הפלפל נקרא עץ. ומלבד ראיה זו מביא⁵²⁸ כמה ראיות אחרות רלד שעל הפלפל הלח⁵²⁹ מברך בורא פרי העץ. וכן דעת הראב"ד ז"ל רלז⁵³⁰.

515. נמי: ד חסר 516. ז"ל: א ב ה חסר 517. דבר: ב ה לדבר 518. אותן: א ב ג ד אותו 519. זנגביל: א ב ה זנגבילא ג גינגיביל 520. הגאונים: א גאונים 521. ז"ל: ב חסר 522. דאין: א ב ה שאין 523. והזנגביל: ג והגינגיביל 524. דאין: א ב ג ה אין 525. כלל אבל ברטיבתא: ב כלל אבל רטיבתא ה על הכל רטיבתא 526. הזנגביל: ג הגינגיביל 527. לדבריו: א ב ה חסר 528. מביא: ה הביא 529. הלח: ב הוא 530. ר' ביאורים הע' רלז בדבר התוספת שבכ"י ב ה

מברך האדמה. וכ"כ בס' המכתם (שם) ובס' המאורות (שם) בפי' שני.

רלח. בגמ' (שם): "אמרי ליה רבנן למרימר: כס זנגבילא ביומא דכפורי - פטור. והא אמר רבא: האי המלתא (=תבלין מזנגביל) דאתיא מבי הנדואי - שריא, ומברכין עליה בורא פרי האדמה! לא קשיא: הא ברטיבתא, הא ביבשתא". ומגמ' זו מוכח שעל הזנגביל היבש אינו מברך כלל, ועל הלח מברך האדמה. וכ"פ השו"ע (רב, טז, יח; רג, ו).

רלו. לא מצאנו שרבינו יונה שם הביא ראיות נוספות. ומה שכתב להוכיח מהגמ', אכן מוסכם שלעניין ערלה דינו כעץ, אלא שחלקו לעניין הברכה. לרבי' יונה הדבר קובע גם לעניין הברכה, ולראשונים האחרים הכללים שונים. ועי' הע' רלד שם הבאנו דעת החולקים.

רלז. וכ"כ הרשב"א (לו, ב ד"ה לא) בשמו. ובכלבו לא כתב שכ"ד הראב"ד. וכ"פ הרא"ש (פ"ו סי' ו), הרא"ה (לו, ב), הריטב"א (עירובין כח, ב; סוכה לה, ב; הל' ברכות פ"א טז), הסמ"ק (סי' קנא), שבה"ל (סי' קס), המנהגות (לג, א) והטור (שם, יח). וכ"פ הגר"א (ס"ק ל). יש כאן תוספת ארוכה מכת"י ב, וה', בעניין ברכה על מרקחת, שהובאה בשאר כתה"י לקמן בסי' כח. כיון שנה' שמקום ההלכות הנכון הוא שם, הבאנו שם את השוואת הנוס'.

שמש"כ הרי"ף לברך האדמה, כוונתו לעץ עצמו של הפלפל, אבל על הפרי מברך העץ. וכ"כ לבאר דעתו ס' ההשלמה (שם) בשם י"א, המאורות (שם) בשם הראב"ד, והמאירי (שם) בשם גדולי המפרשים. וראה בסמוך דעת החולקים על הרי"ף ודעימיה.

רלג. בחידושו לגמ' (לו, ב ד"ה לא) הביא המח' ולא הכריע, אולם בשו"ת משמע שסובר שברכתו האדמה. וע"ע חי' הרשב"ץ (שם) שכתב שדעת הרשב"א נוטה לברך העץ.

רלד. עי' ב"י וכס"מ (שם) שהביאו דברי הרשב"א בתשובה שם, וז"ל: "כיון שאין נוטעין אותן אלא על דעת שיתייבשו ויאכלו רובן ביבשותן שחוקין בתבלין בלבד, ואינן נאכלין כן בפני עצמן אלא מיעוטן לפעמים - אין מברכין עליהן (=כשהם לחים) בורא פרי העץ, אלא פרי האדמה. וקרוב היה שלא יברכו עליהן אלא שהכל כקורא, אלא לפי שנאכלין המעט מהם ברטיבותן. ואדעתא דהכי נמי נטעי קצת - מברכין עליהם בורא פרי האדמה". וכעין טעם זה כתבו ההשלמה, המאורות, המכתם, המאירי והרשב"ץ (לו, ב). ועי' רבינו מנוח (שם) שכתב לבאר דעה זו, שאע"ג שנחשב אילן לעניין ערלה, כמבואר בגמ', כיון שעל העץ עצמו מברך האדמה, והפלפלין טעם עצו ופריו שוין - אף על הפרי

ר"ח וכתבו רבני צרפת (תוס' לו, ב ד"ה ברטיבא) כי כמו שאמרו בפלפול יבשתא⁵³¹ ולא⁵³² כלום, הוא הדין לכל דבר שהוא כיוצא בהן⁵³³, שאין דרך לאוכלן חיים כמו⁵³⁴ שהן, אלא שמערבין אותן עם דברים אחרים ר"ט.

כתב הר' יונה ז"ל⁵³⁵ (שם ד"ה וכתבו) שעל האגוז שקורין מושקא"דה⁵³⁶ מברכין בורא פרי העץ, ועל קנה שקורין קני"לא⁵³⁷ מברכין⁵³⁸ בורא פרי האדמה, ועל אותן שהן ספק⁵³⁹ מברכין שהכל. וכן נמי⁵³⁹ כתב⁵⁴⁰ הר"ח⁵⁴¹ ז"ל רמא.

ועל דבש⁵⁴² תמרים הזב מאליו, כתב הרשב"א ז"ל⁵⁴³ (לח, א ד"ה דבש) שמברכין⁵⁴⁴ עליו בורא פרי העץ, ולבסוף מעין שלש, ויש אומרים דאין⁵⁴⁵ מברך⁵⁴⁶ עליו רק שהכל⁵⁴⁷. אבל אם שרה התמרים במים ובשלן, כי האי גונא מברך שהכל, דלא הוי אלא זיעה בעלמא⁵⁴⁸. כך כתב רבינו האי גאון ז"ל⁵⁴⁹ בשם מקצת רבוותא⁵⁵⁰ ז"ל רמב⁵⁵¹.

ועל דבש קנים⁵⁵² שנקרא סוכר, מברכין⁵⁵³ בורא פרי האדמה רמג. וכן כתב בה"ג רמד⁵⁵⁴ (עמ' סו).

531. יבשתא: א ג ביבשתא ב ביבשתא 532. ולא: א ב לא 533. בהן: ה בו 534. כמו: ה כמות
535. ז"ל: ה חסר 536. מושקא"דה: א מוסקדה ב מוסקדה ג מושקאדה ה נושק"אדא 537. קני"לא: א ב
קנילא ג קנילא 538. מברכין: ה מברך 539. נמי: א ה חסר 540. נמי כתב: ב כת' 541. הר"ח: ב ה
ר"ח 542. דבש: ה דבש של 543. ז"ל: ב ה חסר 544. שמברכין: א ה שמברך 545. דאין: ה שאין
546. מברך: א מברכין 547. שהכל: ה שהכל וכן כת' ר"א ז"ל 548. בעלמא: ב ה חסר 549. גאון ז"ל:
א ז"ל גאון ב ה חסר 550. מקצת רבוותא: ב רבוותא ה רבוותא 551. ז"ל: ה חסר 552. קנים: א הקנים
ב ה של קנים 553. סוכר מברכין: ג סוכר ד צוק"ר 554. בה"ג: א הבה"ג

ר"ח. לשון רבינו יונה (שם ד"ה וכתבו).
ר"ט. וכ"כ הרא"ש (שם), המרדכי (סי' קיז) ופוסקים
נוספים, וכ"פ הטוש"ע (רב, טז).

רמ. נראה ש"ספק, הכוונה שלא ברור אם הברכה העץ,
האדמה או שהכל, דקיי"ל (שו"ע רו, א) שבספק העץ
או אדמה, מברך האדמה.

רמא. וכ"כ תוס', רא"ש, ראבי"ה, אר"ז, סמ"ג (שם),
הגה"מ (שם אות מ) ותשב"ץ קטן (סי' שכב), וכ"פ
הטוש"ע (רב, יז) והרמ"א (שם, יח). ובזמנינו לא
אוכלים את הקני"לא (=הקינמון) בפני עצמו כשהוא
יבש כלל, ולכן ברכתו שהכל. כן מתבאר מדברי
הרשב"א המובאים בהע' רלד. ועי' שבה"ל (סי' קס)

שכתב שעל הקינמון מברך שהכל אפי' כשהוא לח.

רמב. רבינו הביא כל זה מהרשב"א. ושם כתב בתחילת
דבריו שברכת הדבש הזב מהתמרים שהכל, ואח"כ הביא
דעת רה"ג שברכתו העץ. והביא סיוע לדברי עצמו, וכתב
שאפשר שאין זוהר ראייה והעיקר כה"ג. וכן הביא בשם
רה"ג: הרשב"ץ, הנימוק"י (לח, א) וס' הפרדס (שער ב).
מקור ד"ז בגמ' (לח, א): 'ואמר מר בר רב אשי: האי
דובשא דתמרי, מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו. מאי

טעמא? - זיעה בעלמא הוא". דעת ר"ח פ' שמדובר בגמ'
בדבש היוצא מהתמרים, וכ"כ הרמב"ם (פ"ח, ד), התוס'
(שם ד"ה האי) בשם ר"י, הסמ"ג (עשין כז), הסמ"ק (סי'
קנא), רבינו יונה (על הרי"ף כז, א ד"ה האי דובשא,
הובאו דבריו בסמוך), הרא"ש (פ"ו סי' יב) והרא"ה (לח,
א), וכ"פ השו"ע (שם, ח). ויש חולקים וסוברים שהגמ'
דיברה בכה"ג שנתן לתמרים מים, ולכן הברכה שהכל,
אבל בדבש היוצא מן התמרים - יש לברך העץ. וכ"כ
התוס' (שם) בשם בה"ג, וזה כדברי רה"ג המובאים כאן.
ועי' הג"א (שם) שכתב שי"א שמברכים עליו בורא פרי
האדמה, והב"י (שם, ט) כתב שכל הפוסקים חולקים
עליו.

רמג. וכ"פ ס' האורה (ח"א סי' מה), ס' הפרדס (שער
ה), ריא"ז (פ"ו ה"א אות יח), ריטב"א (לו, ב) ורשב"ץ
(שם, א), וכתב שכן נוטה דעת רבותינו הצרפתים.

רמד. וכן כתב רבינו יונה (על הרי"ף כה, ב) בשם רבני
צרפת בשם בה"ג, וכ"כ הרמב"ן (לו, ב) בשם בה"ג.
אולם הסמ"ג (עשין כז), הסמ"ק (סי' קנא) והרא"ש (שם
סי' ו) כתבו בשמו שברכתו העץ. בבה"ג לפנינו כתוב
שברכתו העץ, והביא י"א שברכתו האדמה.

ור"ח ז"ל⁵⁵⁵ אומר שמברכין עליו⁵⁵⁶ בורא פרי העץ, לפי שמוציאו מבשול הקנים המתוקים רמ"ה. והרמב"ם ז"ל רמ"ו (פ"ח, ה) כתב, ⁵⁵⁷הקנים המתוקים שסוחטין אותן ומבשלין מימיהן עד שיקפא וידמה למלח, רוב הגאונים אומרים שמברכין עליו בורא פרי האדמה, ומקצתן אמרו בורא פרי העץ. וכן אמרו שהמוצץ אותם קנים מברך בורא פרי האדמה. ואני אומר שאין מברכין עליו אלא שהכל, שאין זה פרי, שלא יהיה דבש הקנים שנשתנה על ידי האור גדול מדבש תמרים שלא נשתנה על ידי האור, ומברכין עליו שהכל רמ"ו, עכ"ל⁵⁵⁷.

ויש אומרים רמ"ה שאם הוא בעין מברכין עליו⁵⁵⁸ בורא פרי העץ, ואין דנין אותו לזיעה⁵⁵⁹. וכתב הר"י יונה ז"ל⁵⁶⁰ (על הרי"ף כז, א ד"ה האי דובשא) שאין זה נכון, דודאי זיעה בעלמא הוא, שהרי⁵⁶¹ לענין ערלה אינו חשוב משקה אלא היוצא מן הענבים⁵⁶² ומן הזיתים בפרק⁵⁶³ העור והרוטב (חולין קכ, ב), וכיון שאינו חשוב משקה לענין ערלה, הוא הדין לענין ברכה, ואין מברכין עליו⁵⁶⁴ אלא⁵⁶⁵ שהכל רמ"ט.

ויש שואלין, מפני מה אין מברכין על דבש תמרים⁵⁶⁶ כתמרים, ועל שכר שעורים⁵⁶⁷ כשעורים, כמו שמברכין על מי שלקות כשלקות. אם תמצא לומר שדבש⁵⁶⁸ תמרים אשתני לגריעותא, ולפיכך אשתני לברכה גרועה, אבל⁵⁶⁹ מי שלקות לא אשתני לגריעותא, ולפיכך מברכין עליהם⁵⁷⁰ כשלקות. תינח דבש תמרים, אבל שכר⁵⁷¹ שעורים מאי איכא⁵⁷² למימר, דהא אשתני לעלויא.

555. ז"ל: ה חסר 556. שמברכין עליו: ג ד שברכתו 557. הקנים... עכ"ל: א ג שעל הסוכר מברך שהכל לפי שאינו אלא מזיעה בעלמא ד שעל הצוק"ר... בעלמא 558. מברכין עליו: א ג ד מברך עליהן ב מברך עליו 559. ואין דנין אותו לזיעה: א ג ד ואם אינו בעין שהכל לפי שאין דנין אותו אלא לזיעה ה שאין דנין אותו אלא לזיעה 560. ז"ל: ב ה חסר 561. שהרי: ג ד דהא 562. הענבים: א הענבים בלבד 563. בפרק: ג ד כדאיאתא בפרק 564. עליו: א עליהן ה עליהם 565. אלא: א ב ג ד רק 566. תמרים: ה של תמרים 567. שעורים: ה של שעורים 568. שדבש: ה שדבש של 569. אבל: ה וכל 570. עליהם: ב עליהן 571. שכר: ה שכר של 572. איכא: ה אפשר

שבסוכר נטעו אותו אדעתא דהכי, ולכן ברכתו העץ, משא"כ דבש תמרים. הב"י שם כתב שדברי הטור דברי טעם הם, ואעפ"כ כיון שמחלוקת היא, יש לברך שהכל מספק, וכך פסק בשו"ע (שם), וכך הסכימו רוב האחרונים. וע"ע כס"מ (שם) שכתב להשיב על דברי הטור, ובט"ז (ס"ק יג) תמה על דברי הכס"מ, והסכים לטור. וע"ע ביה"ל (ד"ה על הסוקאר) בבאיור דעת הרמב"ם.

רמח. רבינו חזון לודן בדבש תמרים, וכ"כ בהדיא בכלבו. וכל הפיסקה הזו מרבינו יונה (שם).

רמ"ט. דעת הי"א מקורה בגאונים. וראה לעיל הערה רמב מחלוקת הפוסקים בעניין.

רמ"ה. וכ"ה בסמ"ק (שם) בשם ר"ח, וראה בהערה הקודמת שיש ראשונים שכ"כ בשם בה"ג. וכ"כ התוס' (לו, ב ד"ה ברטיבא), האו"ז (ח"א סי' קסד), המרדכי (סי' קיז) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ב), וכן הביא ההגה"מ (פ"ח אות ט) בשם מהר"ם.

רמ"ו. וכ"פ הסמ"ג (שם). המכתם (לח, א) הביא לשון הרמב"ם, ומשמע שסובר כמותו. וכן נראה שסוברים ס' הבתים (הל' ברכות שער ז סי' י), ס' השלחן (הל' סעודה שער ג) ואהל מועד (שער הברכות דרך ד נתיב ז).

רמ"ז. הב"י (רב, טו) כתב שנראה שהרמב"ם חולק בשני המקרים (בסוכר ובקנים). וראה טור (שם) שכתב להשיב על דברי הרמב"ם, שיש לחלק בין דבש תמרים לסוכר,

ויש לומר, שאין⁵⁷³ לדמות ענין שכר למי שלקות, לפי שמי⁵⁷⁴ שלקות לא יצאו מתורת אוכל, שכן דרכן של בני אדם לאכול פתן בהן כמו בשלקות, לפיכך דין הוא שיהיו חשובין כשלקות לענין ברכה. אבל שכר, שאינו עשוי כלל רק לשתייה, נמצא שיצא לו מכל וכל⁵⁷⁵ מתורת אוכל, לפיכך יצא לו מכלל⁵⁷⁶ השעורים לענין ברכה⁵⁷⁷, ואין מברכין עליו⁵⁷⁸ רק שהכל רנ.

והר' יונה ז"ל⁵⁷⁹ (על הרי"ף כז, ב ד"ה ומיא) כתב כי לפיכך⁵⁸⁰ יצא השכר⁵⁸¹ מכלל הברכה ראשונה⁵⁸², לפי שכבר יצאו השעורים האלה⁵⁸³ גם כן מכללם, שלא יוכלו עוד להגיע למעלה גדולה מזו. אבל שאר שעורים, נוכל לעשות מהן פת, ונברך⁵⁸⁴ עליהן המוציא. הלכך כיון שנעשו שכר, גרעי⁵⁸⁵ מהגיע אל מעלת הפת, גרעי⁵⁸⁶ גם כן לברכה⁵⁸⁷, ואין מברכין עליהן⁵⁸⁸ רק שהכל רנא:

(כ) ועל כל מיני ירקות, כגון כרוב, ותרדין, והחציר, והבצלים, והשומים רנב⁵⁸⁹, וכיוצא בהן, מברך⁵⁹⁰ בורא פרי האדמה, ולבסוף בורא נפשות רבות רנג⁵⁹¹.

וכתב הר"ש⁵⁹² ז"ל (ס' האורה ח"א סי' מה), כללא דמלתא⁵⁹³, איזהו מין⁵⁹⁴ עשב ואיזהו⁵⁹⁵ מין עץ⁵⁹⁶, כל אילן דנתרי⁵⁹⁷ טרפיה בסיתוא, ופיישן גוזזיה רנד⁵⁹⁸ ועייל מיא בגויה⁵⁹⁹, ומהנפק טרפיה מגוזיה⁶⁰⁰, אילן הוא, ומברכין על פירותיו⁶⁰¹ בורא פרי העץ. וכל אילן דיביש⁶⁰² בסיתוא, וכלו⁶⁰³ לגמרי גוזזיה וטרפיה⁶⁰⁴, והדר פארי⁶⁰⁵ משרשין דידיה, עשב הוא ומברכין על פירותיו בורא פרי האדמה רנא.

573. שאין: ב ג ד דאין 574. שמי: א חסר 575. לו מכל וכל: ה חסר 576. מכלל: ג ד מענין ה מתורת 577. ברכה: ג ד הברכה 578. עליו: א ב ד עליהן ג עליהם 579. ז"ל: ב ה חסר 580. לפיכך: ה לכך 581. השכר: א ג ד שכר 582. מכלל הברכה ראשונה: ה מתורת ברכה הראשונה 583. האלה: ב ה האלו 584. ונברך: א ג ד ה ולברך 585. שנעשו שכר גרעי: א ב ג ד שעשיית השכר גרעו 586. גרעי: א ב ג ד גרעו 587. לברכה: ה מברכה 588. עליהן: א עליה ג עליהם ה עליו 589. והשומים: ב ה חסר 590. מברך: א ב ג ד על כלן מברך עליהם 591. רבות: א ב חסר 592. הר"ש: ד הר"א ה רש"י 593. כללא דמלתא: ג ד כללו של דבר 594. מין: ב ה חסר 595. ואיזהו: ב ג ה ואי זהו 596. עץ: ב ה עשב 597. דנתרי: ה דנתר 598. גוזזיה: ה גוזיה 599. בגויה: א בגזיא ג ד בגזיא 600. מגוזיה: ג מגוזייה ד מגוזייה א מגויה 601. ומברכין על פירותיו: ב ומברכין עליו ה ומברך עליו 602. דיביש: ב ג ד דיבש 603. וכלו: א ב ג ד דכלו 604. גוזזיה וטרפיה: ד טרפיה וגוזזיה ה טרפיה וגוזזיה 605. פארי: א פרי

רנא. טעם זה נזכר גם ברא"ש (ראה בהע' הקודמת).
רנב. ראה שנו"ס שיש שלא גרסו: והשומים, ובכלבו הביא רק כרוב ותרדין. וראה גם בהמשך הסי'.

רנג. משנה (לה, א), רמב"ם (פ"ח, א), טוש"ע (רה, א). ועי' בהמשך הסי' מש"כ רבינו בשם רבינו יונה, שיש שלוש חלוקות בירק ופרי כשהוא חי או מבושל.

רנד. נדצ"ל: גוזזיה, וכ"ה בס' האורה ובכלבו.

רנה. המקור העיקרי להגדרת עץ או עשב הוא הגמ' (מ, א). הפוסקים נחלקו בהבנת הגמ', והביאו מקורות

רנ. נראה שמקור דברי רבינו מרבינו יונה (על הרי"ף כז, ב ד"ה ומיא). ובדומה לזה כתבו רבינו"ה (ח"א סי' צח וקד) ומרדכי (סי' קכה). ועי' רא"ש (פ"ו סי' יב) שהקשה כן, ותירץ: א. יש לשעורים עליוי אחר בפת (תירוץ זה הובא בסמוך בשם רבינו יונה). ב. המשקה צלול, ועיקרו על שם המים (ובסי' יח תירץ שאין למשקה היוצא מן הפרי טעם הפרי, אולם כאשר מבשלים אותו, המים מקבלים טעם הפרי). והרשב"א והרשב"ץ (לח, א) כתבו לתרץ, שרוב אכילת השלקות הוא ע"י שליקה, ולכן מי שליקתן כמותן, משא"כ תמרים (ושאר פירות).

כלל אחר יש⁶⁰⁶ בתוספתא רנ"ו (כלאים פ"ג, יג), כל שמוציא עלין מעיקרו⁶⁰⁷, עשב הוא, וכל שמוציא⁶⁰⁸ עלין מעצו, עץ הוא, עכ"ל.

רנ"ו וכן נמי⁶⁰⁹ דעת הרמב"ם ז"ל רנ"ח (כלאים פ"ה, כ). וזה הטעם⁶¹⁰ בספק ולא⁶¹¹ בודאי, כגון כרוב. וכן⁶¹² ביאר בירושלמי רנ"ו רנ"ט⁶¹³ (כלאים פ"ה ה"ז כז, ב).

והר"ם מקוצי ז"ל⁶¹⁴ (סמ"ג עשין כז) כתב כלל אחר, כל⁶¹⁵ דבר שנלקט הפרי⁶¹⁶ משנה לשנה, ונשאר העץ להוציא פריו בשנה האחרת⁶¹⁷, קרוי עץ, ומברכין עליו בורא פרי העץ. וכן נמי דעת הירושלמי רס"א. ואם כן, על מורא"ש⁶¹⁸ שבשדה רס"ב ועל מגופא"ש⁶¹⁹ מברך⁶²⁰ בורא פרי העץ, שמין⁶²¹ אילן הן רס"ב ורס"ג⁶²².

606. יש: א ב ה חסר 607. מעיקרו: ב מעיקרא 608. שמוציא: ה המוציא 609. נמי: ד חסר
610. הטעם: ב ה הכלל 611. ולא: ה לא 612. וכן: ב ה וכן נמי 613. ביאר בירושלמי: ה בירוש'
614. ז"ל: ב חסר 615. כל: ב דכל 616. שנלקט הפרי: ה הנלקט פריו 617. בשנה האחרת: ב לשנה
אחרת 618. מורא"ש: א ב ג מוראש ה מור"ש 619. מגופא"ש: א ג מגופאש ה מגופ"ש 620. מברך: ב
ה מברכין 621. שמין: ה שמיני 622. הם: א ה הן ב הוא

נוספים (תוספתא וירושלמי) בעניין. דעה זו שכתב כאן רבינו בשם הר"ש, מקורה בגאונים. לדעה זו, החילוק הוא האם הגזע והענפים נשארים לאחר החורף, או שהם כלים והאילן מתחיל לצמוח מחדש מהשורשים. וכ"א בבב"ג (עמ' טו), בשב"ה"ל (סי' קס) בשם ר"ח בשם הגאונים בשם רבותיהם, בראבי"ה (ח"א סי' קיג) בשם רבותינו בשם רבותיהם, באו"ז (ח"א סי' קיג) בשם הר"ף בשם הגאונים בשם רבותיהם (וברי"ף לפנינו ליתא), במרדכי (סי' קלא) בשם הגאונים, באבודרהם (עמ' שלב) בשם הר"ר יוסף טוב עלם בשם הגאונים ובטור (רג, ב-ג) בשמם.

רנו. דברי התוספתא הובאו בפוסקים רבים, מהם:

תשובת רה"ג (בתורתן של ראשונים, ח"ב עמ' נו), ר"ח, השלמה, מאורות (מ, א), רוקח (סי' שמא), ראבי"ה, או"ז, רא"ש ושב"ה"ל (שם). ומש"כ רבינו בשם הר"ש שהכלל של התוספתא שונה מהכלל המובא בגמ' (ואינו סותר אותו), כ"כ גם הרא"ש והמכתם (שם). ועי' ריטב"א (שם) שכתב שדברי התוספתא הם רק לעניין כלאים, ולא לעניין ברכות. וכ"כ הרא"ה (שם) בפי' ראשון, ובפי' שני כתב שדברי התוספתא זהים לדברי הגמ'. ועי' מש"כ הב"ח בביאור דברי התוספתא.

רנו. וכן... בירושלמי: ליתא בכלבו.

רנח. והובא כלל זה להלכה בטוש"ע (יו"ד רצו, טו).

בביאור שיטת הרמב"ם עי' מהר"י קורקוס (כלאים שם, יט), מראה הפנים (פ"ו סוף ה"א), צל"ח (מ, א) ונשמט אדם (כלל נא ס"ק ז).

רנט. בירושלמי (שם): "תני רבי חיינא בר פפא: את שהוא עולה מגזעו - מין אילן, משרשיו - מין ירק. התיבון, הרי הכרוב, הרי הוא עולה מגזעו. כאן בודאי כאן בספק". והוא כעין הכלל הנזכר בתוספתא (ראה חזו"א בליקוטין לערלה סי' יב, וכ"מ בכס"מ שם ובביאור הגר"א סי' רג, ועי' ר"א פולדא על הירושלמי שם). והובא להלכה בחזו"א (ערלה סי"ב סק"ג) וברוך אמונה (הל' כלאים פ"ה, כ), וכתבו שם: "אבל צ"ע מהו המכריע העושה ודאי ירק. ואפשר דממשו של ירק יש לו סוג מיוחד שאין כיו"ב בפרי אילן, כמו כרוב ובצל וכיו"ב. אבל יש בירקות הגדלין כעין פרי העץ, ובהן צריך בירור, ועליהן נאמר הכלל הזה".

רס. וכן... הן: ליתא בכלבו.

רסא. לכאורה צ"ע, שהרי הטעם הנזכר בירושל' שהובא לעיל (הע' רנט קנח) הוא מעין הטעם הנזכר בתוספתא (ר' הע' שם), וגם הכלבו לא כתב שכ"ד הירושלמי. אמנם מצאנו בראשונים בס' מצוות זמניות (לתלמיד הרא"ש, הל' ברכות השער השמיני) ובאבודרהם (הל' ברכת הריח) בשם הירושל': "כל שתמרתו נשארת משנה לשנה מברך עליו ב"ע בשמים", ואין הדברים נזכרים בירושלמי לפנינו. וניתן לכ' ללמוד משם לענייננו, שעל פרי העץ הזה יברכו בפה"ע. וממילא יצא לפי"ז שיש בירושל' זה שתי הגדרות לברכת פרי העץ.

רסב. דהיינו, תות שדה.

רסג. כדעה זו כתבו: תוס' (שם ד"ה איתיה), או"ז (שם) בשם ר"י, ושכן היה נוהג ר"ת בשם אביו רבינו מאיר,

ועל ירקות ועל⁶²³ מיני פירות שדרך לאכלן חייך או מבושלין, כתב הר' יונה ז"ל⁶²⁴ כלל גדול שאין דרך לנטות ימין ושמאל. יש דרך⁶²⁵ אכילתן חייך ולא מבושלין, ויש מבושלין ולא חייך, ויש חייך ומבושלין. ועל כולן כתב הר' יונה ז"ל⁶²⁶ (על הרי"ף כו, א ד"ה ושלשה) ששלשה⁶²⁷ דינין חלוקין הם⁶²⁸.

כל דבר שאינו נאכל כמות שהוא חי, כגון⁶²⁹ כרוב, ותרדין, ודלועין, ולפתות, וכיוצא בהן, שנעשין ראויין לאכילה על ידי בישול, אם אכלן חייך, מברך⁶³⁰ עליהן שהכל, ואם⁶³¹ אכלן מבושלין, בורא⁶³² פרי האדמה.

וכל דבר שנאכל כמות⁶³³ שהוא חי, ונגרע טעמו על ידי בישול, כגון⁶³⁴ צנון, וקשואים⁶³⁴, וחציר, ובצלים, ושומים, כל אלו גרועין כשמבשלין אותן בפני עצמן מבלי בשר ותבלין ושאר⁶³⁵ מטעמים⁶³⁵, אם אכלן חיים, מברך⁶³⁶ עליהן בורא פרי האדמה, ואם אכלן מבושלין, שהכל⁶³⁷.

וכל דבר שנאכל חי ומבושל, כגון חבושים וערמונים וכיוצא בהן, מברך⁶³⁸ עליהן בורא פרי העץ, בין חייך בין מבושלין. וכן⁶³⁹ דעת הרשב"א ז"ל⁶³⁹ (לה, ב ד"ה ואני):

623. ועל: א ה וכל 624. ז"ל: א ב ד ה חטו 625. דרך: ה חטו 626. ז"ל: ד ה חטו 627. ששלשה: ב שסתם ה שלשה 628. הם: ה חטו 629. כמות שהוא חי כגון: ב ה חי כמו ד כמו שהוא חי כגון 630. מברך: א ב ג ד מברכין 631. ואם: ה חטו 632. בורא: א ב ג ד מברכין עליהם בורא 633. כמות: ב כמו 634. וקשואים: ג ד וקשואין ה או קשואין 635. ושאר: ג ד ושאר מיני 636. מברך: א ב ה מברכין 637. שהכל: א מברך עליהן שהכל ג ד מברך עליהם שהכל 638. מברך: ב ה מברכין 639. וכן: ב ה וכן נראה

אומר: כל שתחלתו בורא פרי האדמה, שלקו - שהכל נהיה בדברו; וכל שתחלתו שהכל נהיה בדברו, שלקו - בורא פרי האדמה. בשלמא כל שתחלתו שהכל נהיה בדברו שלקו בורא פרי האדמה - משכחת לה בכרובא וסלקא וקרא; אלא כל שתחלתו בורא פרי האדמה שלקו - שהכל, היכי משכחת להו? אמר רב נחמן בר יצחק: משכחת לה בתומי וכתתי". דעת רוב הפוסקים בהבנת רב חסדא, שאין מחלוקת בין רב ור' יוחנן, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. כ"ד התוס' (לה, ב ד"ה משכחת), הרא"ש (פ"ו סי' טו), המרדכי (סי' קכב), הרמב"ם (פ"ח, ג), ועוד ראשונים, וכ"פ בטוש"ע (רב, יב; רה, א). אבל הרי"ף (כו, א) כתב שתומי וכתתי שבישלם, ברכתם האדמה. וכ"כ הטור (רה, א) בשם הגאונים, והרשב"א (שם) בשם רה"ג. והסביר רבינו יונה שם שלדעת הרי"ף יש בזה מח' בגמ', ולדעת רב ושמואל ור' יוחנן על כל שלקות מברך האדמה [ועי' מח' הטור והב"י שם בהבנת דברי הרי"ף]. ודעת

טור (שם) בשם ר"י, ושכן היה נוהג אביו הרא"ש (וכ"ה בפסקיו פ"ו סי' כג), מרדכי (שם) בשם מהר"ם, ברכות מהר"ם (סי' ד), תשב"ץ קטן (סי' שכב), סי' הפרדס (שער ד) בשם השר מקוצי, ריטב"א ומאירי (מ, א).

רסד. כ"כ בשם רבני צרפת.

רסה. ברבינו יונה לא הובאו הדוגמאות שכתב כאן רבינו, ובגמ' שם הובא: כרובא, סלקא וקרא.

רסו. שם הביא שתי דוגמאות (וכ"ה בגמ' לפנינו): תומי וכתתי.

רסז. שם כתב שאף אם השביחו ע"י הבשר וכיוצ"ב, אין לברך עליהם אלא שהכל, כיון שאין השבח בא להם אלא מחמת דבר אחר.

רסח. בכלבו לא ציין שכ"ד הרשב"א. מקור דינים אלו בגמ' (לה, ב): "דרש רב חסדא משום רבינו, ומנו - רב: שלקות מברכין עליהם בורא פרי האדמה; ורבותינו היורדין מארץ ישראל, ומנו - עולא, משמיה דרבי יוחנן אמר: שלקות מברכין עליהן שהכל נהיה בדברו; ואני

(כ) וכן על⁶⁴⁰ האגוזים שאדם מבשל אותם⁶⁴¹ בדבש, מברך בורא פרי העץ, כדינם קודם בישולן. ועל הדבש אין צריך לברך, שאין הדבש עיקר, שאינו רק לתת טעם, ולפיכך⁶⁴² אין מברכין רק על האגוזים רסט.

ויש אומרים שהדבש עיקר, ומברכין עליהן⁶⁴³ שהכל. ואפילו נאמר שהפרי עיקר, כיון שהאגוזים אין דרך לאכלן מבושלין בפני עצמן, והדבש הוא ממתקן ומכשירן לאכילה, אין מברכין עליהן רק שהכל ער.⁶⁴⁴ והראשון נראה עיקר. וכן האוכל חבושין או אתרוגים או שאר מיני פירות מרוקחין בדבש רעא⁶⁴⁴:

(כח) ערב⁶⁴⁵ ועל השבת שקורין אני"ש⁶⁴⁶ בלעז, ועל כוסברתא⁶⁴⁷ שקורין אילנדריי⁶⁴⁸ בלעז, ועל שבלילותא שקורין פיניגריי"ג⁶⁴⁹, כתב הבעל⁶⁵⁰ התוספות רעג שעל⁶⁵¹ כלן מברך שהכל, שאין דרך לאוכלן בפני עצמן עדר⁶⁵².

640. על: ה חסר 641. מבשל אותם: ה מבשלן 642. ולפיכך: ג ד ולכן 643. ומברכין עליהן: ב ה ומברך ג ד ומברך עליהם 644. והראשון... בדבש: א ג ד חסר 645. ועל השבת... דהכי: ב ה חסר ר' ביאורין 646. אני"ש: א ב ה אניט 647. כוסברתא: ב הכוצברתא 648. אילנדריי: א ג אילנדריי ב בלינדריי ה סוליינדרא 649. פיניגריי"ג: א ב פני גריג ה פגריג 650. הבעל: ה בעל 651. שעל: ב ה על 652. עצמן: ג עצמן והד"בש הוא

ע"ג) שהביא שתי הדעות, וכתב לחלק בין אגוזים גדולים לקטנים. גדולים - ברכתם העץ, וקטנים, שאינם ראויים כ"כ לאכילה - אם מטגנם בדבש, ברכתם שהכל. וכ"כ הב"י (רב, יד) לחלק מדנפשיה, וצייין לרבינו ירוחם. וכ"פ בשו"ע (שם, יג-יד).

ערב. ועל... דהכי: ליתא בכלבו. ראה שנו"ס, שבכת"י ב ו-ה סי' זה כולו חסר במקום זה, וההלכות שבו מופיעות במקום אחר. שתי ההלכות הראשונות (ד"ה על השבת; ד"ה ועל עשבי) הובאו בסדר הפוך באותם כ"י לעיל (סו"ס כג), וכאן ציינו בשנו"ס את השינויים באותם כ"י. ור' להלן הע' רעו.

רעג. הבעל התוספות - לא מצאנו במקור אחר.

עדר. וכ"כ הטור (רד, א) והאבודרהם (עמ' שלא) בשם הראב"ד בשם בה"ג, ונפסק בשו"ע וברמ"א (שם). וראה לעיל סי' כה לגבי תבלינים, שאם אוכלים אותם בפני עצמם, אין מברכים עליהם. ועי' ב"ח שעמד על סתירה זו. והמג"א (רד ס"ק יא) כתב שאין כלל דמיון ביניהם, ששם מדובר שאינם ראויים למאכל בעצמם, ולכן אין מברכים עליהם, אבל כאן מדובר שעריבים לחיך, אלא שאוכלים אותם בד"כ כתבלין, ולכן יש לברך עליהם שהכל.

הראב"ד (הובאה ברשב"א שם) שכל ירק או פרי שהוא ראוי חי או מבושל, אם בישלו - ברכתו שהכל, כיון שהשתנה. אבל התוס', הרא"ש והמרדכי (שם) כתבו שכל דבר שהוא טוב חי כמו מבושל, ברכתו שווה, בין חי בין מבושל. וכ"פ הרמב"ם והטוש"ע (שם). וכתב המשנ"ב (רב ס"ק סא) שגם אם הם טובים יותר כשהם מבושלים, כיון שכשהם חיים טובים ג"כ והרבה ב"א אוכלים אותם כך, ברכתם שווה.

רסט. תוס' (לח, ב סוד"ה משכחת), רבינו יונה (שם) בשם רבני צרפת, רא"ש (שם), טור (רב, יד).

ער. וכ"פ המנהיג (עמ' ריא) והרוקח (סי' שכט ושמב).

רעא. מסקנת רבינו לפי כ"י ב ה שמברכים במאכל זה העץ. ובספרי דבי רש"י מצאנו סתירה לכאורה. בס' האורה (ח"ב סי' קנד), במחז"ו (סי' סט) ובסידור רש"י (סי' קח) כתבו שרבים היה מברך עליו שהכל. אולם במחז"ו (סי' עג) ובסידור רש"י (סי' קכב) כתבו שברך העץ, והוסיפו, שאף שהיה נראה יותר לברך שהכל, כדאי הוא רבינו לסמוך עליו. ועי' ראב"ה (ח"א סי' קיז) ושבה"ל (סי' קסג) שכתבו בשם רש"י שמברכים שהכל, והאוי"ז (ח"א סי' קסח) ותשב"ץ קטן (סי' שכב) כתבו שהעיקר כמובא במחז"ו לברך העץ. וכ"כ האגור (סי' רפ), ושכן השיב רש"י. וע"ע רבינו ירוחם (נט"ז ח"ב

ועל עשבי דדברא שאין נזרעין, כתבו הגאונים ז"ל שאין⁶⁵³ מברכין עליהן רק שהכל, כי מאחר דלא זרעינהו⁶⁵⁴ אינשי, אינו נחשב כפרי ערה⁶⁵⁵, וזהו שאמרו ז"ל (לו, א) לא נטעי אינשי⁶⁵⁶ אדעתא דהכי ערב⁶⁴⁵.

רעו⁶⁵⁷ ועל כל מיני מרקחות שמביאין מארץ מרחק, ואין אנו יודעין⁶⁵⁸ אם יש בהן פרי העץ או פרי האדמה, מברכין עליהן מספק בורא פרי האדמה, שהיא כוללת פרי העץ. וכן אמרו ז"ל (מ, א), על כל פירות האילן, אם בירך בורא פרי האדמה יצא רעו⁶⁵⁹.

ויש אוסרין אותן המרקחות משום גיעולי גוים⁶⁵⁹, ואף על פי שסתם כליהם אינן בני יומן רעה, והיה לנו לומר שטעם לפגם הוא, ומותר בשאין⁶⁶⁰ האיסור בעין, באלו המרקחות הוי נותן טעם לשבח, לפי שהכלים משבחין המרקחות⁶⁶¹, ואפילו אינן בני יומן רעו⁶⁶².

והר' יונה ז"ל (על הרי"ף כה, ב ד"ה ומרקחת) כתב שאין טעם זה נכון, לפי שודאי טעם הכלי פוגם המרקחות אשר הוא ממתקן, ושבח המרקחות בהיותן חריפים, וכיון שכן מותרין הן, שכל נותן טעם לפגם⁶⁶² מותר כשאין האיסור בעין רעו⁶⁶³. ועוד יש ראייה להתיר ממה שאמרו ז"ל

653. שאין: א דאין 654. זרעינהו: ב ד ה זרעינה 655. כפרי: ב ה פרי 656. אינשי: ב אינשי 657. ר' ביאורים 658. יודעין: ד יודעי בהם 659. גוים: א חסר ב ד ה עכו"ם 660. בשאין: ב ג ד ה כשאין 661. המרקחות: ג ד את המרקחות 662. לפגם: א חסר

רעו. לשון המשנה (שם): "בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה - יצא, ועל פירות הארץ בורא פרי העץ - לא יצא", והובא להלכה ברמב"ם (פ"ח, י) ובטוש"ע (רו, א). ממשנה זו למדו הפוסקים שפרי שיש לגביו ספק אם ברכתו העץ או האדמה, יש לברך עליו האדמה. וכ"כ ס' האורה (ח"א סי' מה), תשב"ץ קטן (סי' שכב) בשם ר' יוסף, ס' הפרנס (סי' שעז) ורשב"ץ (מ, א). וכ"פ הטוש"ע (שם) והרמ"א (רב, יח). ואף שמשלשון המשנה מבואר שרק בדיעבד יוצא כשמברך על פרי העץ בפה"א, כאשר יש ספק - מותר לכתחילה, שהספק נחשב כדיעבד. וכתב המשנ"ב (ס"ק ד) בשם האחרונים שה"ה כשיש ספק בברכה מצד הדין (ולא רק מחמת המציאות), אבל אם הספק מחמת שלא למד, לא יאכל עד שילמד.

רעה. הסכמת הפוסקים, מלבד הרמב"ם, עפ"י הגמ' בע"ז (עה, ב). ראה ב"י וטוש"ע (יו"ד רכב, ו).

רעט. נראה כוונתו, שכיון שהמרקחות חריפות, טעם האיסור הבלוע נכנס בהן, אע"פ שאינן ב"י (ראה שו"ע יו"ד קג, ו).

רפ. ראה כנה"ג (הג"ה טור יו"ד קכב, כג) בשם שלה"ג שביאר העניין.

ערה. וכ"כ המנהיג (עמ' ריא) בשם תשובות הגאונים, וכ"פ השו"ע (שם). ולפי הטעם שכתב כאן רבינו, שכיון שלא זרעו אותם, אינם נחשבים פרי - משמע שבכל עניין ברכתם שהכל. וכ"פ החיי"א (נא, ד), הביאו המשנ"ב (ס"ק יח) להלכה. וע"ע שו"ת ראב"י אב"ד (סי' כ) שכתב שברכת עשבי דדברא שהכל, כיון שאין דרך לאוכלם. ומשמע מדבריו, שאם הם טובים וראויים לאכילה, ודרך בני אדם לאוכלם - יש לברך עליהם בפה"א. ויש עוד להעיר על מש"כ רבינו, שכל זה דווקא בעשבים, שאינם חשובין מצד עצמם וגדלים בלא זריעה. אבל פירות שהם טובים למאכל, אפילו גדלים ביערות מאליהם - יש לברך עליהם בפה"א. כ"כ המשנ"ב (ס"ק יט) בשם האחרונים.

רעו. כאמור לעיל (הע' ערב) ההלכות להלן עד סוף הסי' אינן בכלבו, והדברים לקוחים מרבינו יונה (על הרי"ף כה, ב ד"ה ומרקחת), ולהלן מזכירו במפורש. כ"כ הובאו הדברים בס' הפרדס (שער ה). בכת"י ב ו-ה מצויות אותן הלכות לעיל בסי' כה לפני ד"ה "וכתבו רבני צרפת" (בענין הפלפלין). ונר' שכאן מקום אותן הלכות, וכאן הבאנו את השוואת הנוס' בין אותם כת"י לאחרים.

(לו, ב) האי הומלתא, ליטואר"ו⁶⁶⁴ בלעז רפ"א, דאתיא מבי הנדואי⁶⁶⁵, פירוש שם מקום, ואין ישראל דרים שם, שודאי נראה⁶⁶⁶ שלא חששו כלל לכליהם, וש"ר רפ"ב.

וכמה יאכל אדם וישתה⁶⁶⁷, וצריך⁶⁶⁸ לברך לבסוף⁶⁶⁹

(טו) הסכימו כל הגאונים שעל⁶⁷⁰ דבר שאין בו כזית או אינו⁶⁷¹ בריה שלימה, אין מברכין⁶⁷² אלא לפניו בלבד, כדי שלא יהנה מן העולם⁶⁷³ בלא ברכה, אבל לאחריו אין מברכין כלל רפ"ב. והוא הדין למי ששתה איזה משקה ואין בו שיעור רביעית, דמברך⁶⁷⁴ לפנייהם ברכה הראויה להם, ואחריהם⁶⁷⁵ ולא⁶⁷⁶ כלום רפ"ד. וכן נמי⁶⁷⁷ כתב הרשב"א ז"ל (לה, ב ד"ה כיון).

ועל דבר שיש בו כזית, אף על פי שאינו בריה שלימה, או שהוא⁶⁷⁸ בריה שלימה, אף על פי שאין בו כזית, כגון גרעין של⁶⁷⁹ רמון או של ענב, או גודגניות⁶⁸⁰ וכיוצא בהן, מברכין⁶⁸¹

664. ליטואר"ו: א ה ליקטוארי ב ליקטוארי ג ליטוארי 665. הנדואי: א ג ד הנדוקיא ובגמ' לפנינו הנדואי ופרש"י שם - כושיים 666. שודאי נראה: א נראה בודאי 667. אדם וישתה: ב וישתה ה או ישתה 668. וצריך: א ב ה שצריך 669. לבסוף: א ב בסוף 670. שעל: א ז"ל שעל ג ד ז"ל שכל 671. אינו: ב ג ד ה אינה 672. אין מברכין: ה אינו מברך 673. העולם: ב ד ה העולם הזה 674. דמברך: ב מברך עליהן ה מברך 675. ואחריהם: א ולאחריהם 676. ולא: ב ג לא 677. נמי: ד חסר 678. שהוא: א ג ד שהיא 679. של: ב ה של חטה או של 680. גודגניות: ג ד גודגניות ה של גודגניות 681. מברכין: א ג ד מברך

רפ"א. וכן פרש"י שם, והוא תבלין זנגביל. הכלבו בשם השאלות שהאוכל פחות מכשיעור אינו מברך כלל, וכתב שאין דעת הפוסקים כמותו. רבינו הביא שתי דעות אלה בהל' סעודה (סי' כא). ע"ע תוס' (שם) ותוס' ר"י שירליאון (לה, ב) שהביאו בשם ר"י שברכת נפשות אינה צריכה שיעור, וחלקו עליו. והב"י (שם) כתב שמדברי הר"ף והרמב"ם מתבאר שאין לחלק בזה. וכך נראה מסתימת הפוסקים.

רפ"ג. בגמ' (לה, א): "תנו רבנן: אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה...". ושם (לה, ב): "אמר רבי חייה בר אבא: אני ראיתי את רבי יוחנן שאכל זית מליח וברך עליו תחלה וסוף... אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא: רבי יוחנן היכי מברך על זית מליח? כיון דשקילא לגרעיניה בצר ליה שיעורא! - אמר ליה: מי סברת כזית גדול בעינן? כזית בינוני בעינן...". מגמ' אלה למדו התוס' (לט, א ד"ה בצר), הרא"ש (פ"ו סי' טז) ורוב הפוסקים שני דברים: א. ברכה ראשונה א"צ שיעור, ויש לברך אפי' אכל כלשהו. ב. ברכה אחרונה צריכה שיעור כזית. ונפסק ברמב"ם (פ"א, ב; פ"ג, יב) ובטוש"ע (רי, א). וע"ע ב"י (שם) בשם רבינו יונה (על הרי"ף כז, ב) שהאוכל פרי פחות מכזית מברך שהכל, וכתב שלא משמע כן מדברי התוס' והרא"ש. והביא עוד בשם

רפ"ד. התוס' (סוכה כו, ב ד"ה ולא; יומא עט, א ד"ה ולא) כתבו שיש להסתפק בשיעור ברכה אחרונה במשקה אם הוא כזית או כביצה, ולא הזכירו רביעית. וכן הביאו ספק זה המרדכי (סי' כג וקעז), ההגה"מ (פ"ג אות י) והאגודה (סי' קלה). והרא"ש (פ"ו סי' כד) כתב שר"י הסתפק אם די בכזית בשתייה כמו באכילה או צריך רביעית (עי"ש טעם הספק), לכן טוב לזהר שישתה פחות מכזית או רביעית, להסתלק מן הספק. ובדומה לזה כתב בשו"ת (כלל ד סי' יד). וכ"פ השו"ע (קצ, ג; רי, א). והרמב"ם (פ"א, ב; פ"ג, יב) כתב ששיעור שתייה ברביעית, ולא הזכיר שיעור אחר, וכ"פ ראשונים רבים.

עליהן תחלה וסוף ברכה הראויה להן. והוא הדין אם שתי רביעית מאיזה משקה שישתה⁶⁸². וכן נמי כתוב⁶⁸³ בירושלמי רפ"ה (פ"ו ה"א מב, א).

ויש מקשין רפ"ו על זה ממה ששינונו בתלמוד (לח, ב), אני ראיתי את רבי יוחנן שאכל זית⁶⁸⁴ מליח, ובירך עליו תחלה וסוף. ומקשה התלמוד⁶⁸⁵ ולמה בירך לבסוף⁶⁸⁶, והלא אם יוציאו ממנו הגרעין⁶⁸⁷, לא ישאר⁶⁸⁸ בו שיעור כזית⁶⁸⁹, ובפחות⁶⁹⁰ מכזית⁶⁹¹ אין מברכין עליו לבסוף. ומשני, זית גדולה היה⁶⁹², שהיה בו שיעור זית בינוני בלתי הגרעין. ואם כן הוא, שאין להקפיד על שיעור בדבר⁶⁹³ שהוא בריה, מה לו⁶⁹⁴ להשיב ולתרוץ זית⁶⁹⁵ גדולה היה⁶⁹⁶, תיפוק לי שהיה⁶⁹⁷ בריה שלימה, וכמו כן תירץ הירושלמי, כדאמרינן התם (שם מא, סוע"ב) שלפיכך בירך⁶⁹⁸ רבי יוחנן לבסוף, לפי שהיא⁶⁹⁹ בריה שלימה.

והר"י יונה⁷⁰⁰ (על הרי"ף כז, ב ד"ה אני ראיתי) היה מעמיד תלמוד שלנו עם הירושלמי, ואומר⁷⁰¹ שאם הוא דבר שאין דרך לאכלו עם גרעיניו⁷⁰², כגון⁷⁰³ זית וכיוצא בו, צריך⁷⁰⁴ שיהיה⁷⁰⁵ בו שיעור לבד הגרעין⁷⁰⁶, שמאחר שאין דרך לאכלו עם הגרעין, לא ישאר בריה שלימה כשמוציאין ממנו הגרעין. ומפני זה הוצרך התלמוד להעמיד הדבר בזית גדול. אבל דבר שדרך לאכלו עם הגרעין, כגון פרידה של ענב או של רמון, או⁷⁰⁷ גודגדניות וכיוצא בהן, אף על פי שאין בו כזית בין הכל, דנין אותה⁷⁰⁸ לבריה שלימה, ומברכין עליו⁷⁰⁹ תחלה וסוף רפ"ו. וכן נמי⁷¹⁰ דעת הרשב"א ז"ל רפ"ה (לט, א ד"ה הוא):

682. שישתה: ה שיהיה 683. כתוב: א ג ד כתב 684. זית: ג ד ה כזית 685. התלמוד: ה בתלמוד
686. לבסוף: ב עליו לבסוף ה עליו לבסוף 687. ממנו הגרעין: א הגרעין ג ד הגרעין ממנו 688. לא ישאר:
א אין 689. שיעור כזית: ב שיעור זית ג ד כזית 690. ובפחות: ב ג ד ה ופחות 691. מכזית: ה מזית
692. היה: ג ד היתה 693. שיעור בדבר: ג ד דבר 694. לו: ג חסר ה לי 695. זית: ב ה שזית 696. היה:
ג ד היתה 697. שהיה: א ג ד ה שהיתה 698. בירך: ה בירך 699. שהיא: ב שהיה 700. יונה: ג ד
יונה ז"ל 701. ואומר: ב ה חסר 702. גרעיניו: ב הגרעין הא הגרעין 703. כגון: א ב ה כמו 704. צריך:
א ג ד שצריך 705. שיהיה: ה שהיה 706. הגרעין: ג ד הגרעינין 707. או: ב ג ד ה או של 708. אותה:
א ג ד אותו 709. עליו: א ג ד עליה 710. נמי: ג ד חסר

וכ"כ תוס' (יומא עט, א ד"ה ולא; סוכה כו, ב ד"ה ולא)
והגה"מ (פ"ג אות ט), וכ"פ הטוש"ע (רי, א).

רפו. כן הקשו תוס' ושאר פוסקים (שם).

רפו. הרא"ש (שם) כתב חילוק אחר: אם הובא לפניו הפרי שלם, אפילו השליך הגרעין ולא אכלו, כיון שאכל מה שדרכו לאכול, הרי זה בריה. אבל אם הובא לפניו בלא גרעין, אינו בריה.

רפח. הרשב"א (שם) כתב שאם אכל הפרי עם הגרעין, אף שאין דרכו לאכול, הרי זה בריה. ואם לא אכלו, אף שהובא שלם, אינו בריה. וממש"כ רבינו: "וכן נמי דעת הרשב"א", משמע שסובר שאין מח' בין רבינו יונה

רפח. ראה תוס' (לט, א ד"ה בצר) בשם רבינו יוסף, מכתם (לח, ב) ואגודה (ברכות ס"ו קלה) בשם יש גאונים, שכתבו שתלמוד דידן אינו חולק על הירושלמי (ראה בסמוך בשם רבינו יונה), ופסקו לברך על בריה פחותה מכזית. אבל הרי"ף (כז, ב) והרמב"ם (פ"ג, יב), נראה שסוברים שאין לברך על בריה, וכ"כ בהדיא ר"ח (לט, א), תוס' (שם), מאירי (לו, ב; לח, ב) בשם גדולי הדורות, והסכים לזה, וכ"פ המאורות (לו, א), הרי"ד, הרא"ה (לט, א) והריטב"א (הל' ברכות פ"א ה"ז). והרא"ש (שם) סיים דבריו, שירא שמים יחמיר שלא לאכול בריה פחותה מכזית, כדי להסתלק מן הספק.

(ז) רפ"ט אין מברכין על אוכל ועל משקה עד שיבוא לפניו. ואם בירך ואחר כך הביאו לפניו, צריך לחזור ולברך ר"ז:

(זא) ומי שבירך על הדבר ונפל מידו ואינו מוצאו, כתב הר"י יונה⁷¹¹ (על הרי"ף כח, א ד"ה ובירושלמי) שצריך לחזור ולברך⁷¹² כשאוכל מאותו המין. רצ"א וכן נמי⁷¹³ דעת הרשב"א רצ"ב ז"ל ורוב הפוסקים רצ"ג. וצריך לומר⁷¹⁴ ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד על הברכה הראשונה⁷¹⁵, שלא להוציא שם שמים לבטלה רצ"ד.

עומד אדם על אמת המים ומברך ושותה, אף על פי שהמים שהיו לפניו בשעת ברכה אינם המים⁷¹⁶ ששותה, כי לכך⁷¹⁷ נתכוון מתחלה רצ"ה רצה.

ונשאלה שאלה אל ר"ת ז"ל⁷¹⁸ (סה"י שו"ת סי' נד אות יא) על אדם שבירך על כוס אחד, ונפל מידו קודם שישתה⁷¹⁹, אם צריך לברך על כוס שני, והשיב דלא⁷²⁰ צריך רצ"ו.

711. יונה: ג ד חסר 712. שצריך לחזור ולברך: ב ה שחזור ומברך 713. נמי: ב ד ה חסר 714. לומר: ב ג ד ה לברך 715. על הברכה הראשונה: ב ה חסר 716. המים: א ג ד מים 717. כי לכך: ב לכך ה שלכך 718. אל ר"ת ז"ל: ג ד ה לר"ת ז"ל ה לר"ת 719. שישתה: ה שישתהו 720. דלא: ה שאין

מהני, כיון שאז לא היו לפניו ולא היה לברכה על מה לחול. ואין זה דומה לאמת המים שמברך אע"פ שהמים ששותה אינם לפניו בזמן הברכה, כיון שבוודאי יבואו המים אליו, והרי זה כאילו היו לפניו, אבל כאן הוא תלוי בדעת אחרים.

רצ"א. וכן... מתחלה: בכלבו ליתא.

רצ"ב. לא מצאנו דברים אלו במקורות הרשב"א שלפנינו. רצ"ג. וכ"ד הרא"ש (פ"ו סי' כ), הרא"ה (לה, ב) והריטב"א (הל' ברכות פ"ב, ח), וכתבו שצריך לחזור ולברך אע"פ שמונח מאותו המין לפניו, ומשמע אפי' התכוין לאוכלו. וכ"פ הטוש"ע (רו, ו). וסברתם, שעיקר ברכתו היה ע"ז שאוחז בידו, והשאר נגרר אחריו ממילא, וע"כ כיון שנפל ונאבד, צריך לחזור ולברך. ודעת ר"ת (הובא בסמוך) שאם מונח לפניו והתכוין גם לאוכלו, א"צ לחזור ולברך. והאבודרהם (עמ' שטז) כתב בשם הראב"ד שאפי' בסתמא אומרים שכוונתו גם עליו. וע"י ביה"ל (שם ד"ה רק) שכתב שספק ברכות להקל.

רצ"ד. גם זה מרבינו יונה (שם), וכתב שכ"ד הרמב"ם (וכ"כ רבינו בשמם בסמוך).

רצ"ה. ירושלמי, רמב"ם וטוש"ע (שם).

רצ"ו. הוב"ד גם בשו"ת מהר"ם (ד"פ, סי' שג) ובהגה"מ (פ"ד אות ז). מפשט לשון ר"ת משמע שאינו חוזר ומברך, גם כאשר הכוס השנייה לא הייתה מונחת לפניו. אולם, מלשון הראב"ה (ח"ב סי' חכג) שהביא דעת ר"ת,

והרשב"א כלל, והכל תלוי בשאלה אם כשאכל את הפרי אכל גם את הגרעין. ומש"כ: "אם אין דרך לאוכלו עם הגרעין", כוונתו שכיוון שכך יעשה בפועל, אין זה בריה שלימה. וע"י ד"מ (אות א) שהסתפק בזה. והמג"א (ס"ק ד) כתב שהרשב"א ורבינו יונה נחלקו, שלרשב"א העיקר שבפועל יאכל את הגרעין, ואין זה משנה אם דרך בנ"א לאוכלו. ולרבינו יונה אם אכל הפרי והגרעין שבתוכו, הוי בריה דווקא אם דרך בנ"א לעשות כן. וכ"כ המשנ"ב (שעה"צ ס"ק כב).

רפ"ט. סי' זה ליתא בכלבו.

רצ. רמב"ם (פ"ד, י). וכתב הכס"מ (וכ"ה בב"י רו, ה) שמקור דבריו בירושלמי (פ"ו ה"א מג, ב): "אהן דנסב פוגלא ומברך עילוי, והוא לא אתי לדידה - צריך למברכה עילוי זמן תניינות". ונפסק בטוש"ע (שם). אולם בפסקי ריא"ז (פ"ז ה"א אות כז) למד מדברי הירושלמי (שם) על אמת המים, שה"ה לנידון דידן - שא"צ לחזור ולברך, שהרי לכך הייתה דעתו מתחילה. והובא בשלטי הגיבורים (פ"ז לד ע"ב). וע"י ב"י (סו"ס רו) שכתב בשם שבה"ל (סי' קסו) שהירושלמי הנ"ל, טעמו משום הפסק בין הברכה לטעימה, וכך כתב בס"י קמ בשם האבודרהם. וראה גם ס' המאורות (מא, א) שכך כתב בשם הראב"ד לבאר הירושלמי, ושאינן הלכה כירושלמי. המשנ"ב (ס"ק יט) כתב בשם הגר"ז שאפילו אם כיוון דעתו בשעת ברכה על המאכלים, גם כן לא

כתב 721 הר' יונה ז"ל 722 (שם), מי שבירך ברכה שאינה צריכה, יש לו לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכן נמי דעת 723 הרמב"ם ז"ל רצו (פ"ד, י). ויש אומרים רחצ שזהו 724 אחר שאמר אלהינו מלך העולם, אבל אם עדיין לא הזכיר מלכות, אלא שאמר ברוך אתה ה', יש לו לסיים ולומר למדני חקיך, כדי שיראה כקורא פסוק, ולא יהיה זוכר 725 שם שמים לבטלה. וכן כתב הר' יונה 726 (שם) בשם גאון ז"ל רצט 727:

(לב) ואמרו ז"ל (מ, א) בריך 728 על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא, על פירות האדמה 729 בורא פרי העץ לא יצא ש. ועל כולן אם אמר שהכל יצא, ואפילו פת ויין ש:

(לג) שב לקח כוס של 730 שכר בידו, והתחיל הברכה על דעת לומר שהכל 731, וטעה ואמר בורא פרי הגפן, יצא ואין מחזירין אותו. והוא הדין בכל שאר הברכות. מפני שבשעה שהזכיר 732 השם והמלכות 733, שהם עיקר הברכה, לא נתכוון אלא לברכה הראויה לאותו המין, ולא היה בעיקר אותה ברכה 734 טעות, אף על פי שטעה בסופה, יצא ואין מחזירין אותו. כך כתב הרמב"ם ז"ל ש:

721. כתב: ה וכת' 722. ז"ל: ב ה חסר 723. נמי דעת: ב ה נמי כת' ד דעת 724. שזהו: א דזהו 725. זוכר: ה מזכיר 726. יונה: א ג ד חסר 727. ז"ל: ה חסר 728. בריך: ה שאם אמ' 729. האדמה: א ג ד ה הארץ 730. של: ב חסר 731. על דעת לומר שהכל: א אדעת' דשהכל ב ה אדעתא דהכל 732. שהזכיר: א ב ה שהזכיר את 733. והמלכות: א ב ואת המלכות ה ומלכות 734. ברכה: ה הברכה

(בשינויי הנוסח) שבשאר המקורות הגירסא: "יצא" כלפנינו, וכ"ה בספר ארם צובא שהוגה מפי הרמב"ם. שא. במשנה (מ, א): "ועל כולם, אם אמר שהכל נהיה בדברו - יצא". ובגמ' (שם, ב): "אתמר, רב הונא אמר: חוץ מן הפת ומן היין; ורבי יוחנן אמר: אפילו פת ויין". ופסקו כל הפוסקים כר' יוחנן, וכ"פ הרמב"ם והטו"ש (שם; קסז, י).

שב. סי' זה ליתא בכלכו.

שג. בגמ' (יב, א): "...היכא דקא נקיט כסא דשכרא בידיה, וקסבר דחמרא הוא, פתח ובריך אדעתא דחמרא, וסיים בדשכרא, מאי? בתר עיקר ברכה אזלינן, או בתר חתימה אזלינן?..." ונחלקו הפוסקים בגירסת הגמ' ובביאורה. דעת הרמב"ם, כפי שמביא כאן רבינו, שהעיקר מה שחשב בזמן עיקר הברכה, דהיינו כשאומר שם ומלכות. וכן ביאר רבינו מנוח (שם) דעת הרמב"ם. והבי' (רט, א) כתב שדעת הרמב"ם כרש"י (ראה הערה שו), ותמה עליו הפרישה (ס"ק א) שהרי דעתם הפוכה. ובביאור הגר"א (ס"ק א) כתב שלרמב"ם גם בטעה במחשבתו ואמר הברכה כראוי בשפתיו - מהני, וכדעת רש"י, אלא שסובר שגם להיפך יצא. וכ"ה במאירי וברשב"ץ (שם) בדעת הרמב"ם. וע"ע ס' המאורות (שם) שכתב שרש"י והרמב"ם הם דעה אחת, והעיקר לפי

משמע שמדובר שהכוס השנייה הייתה לפניו. וצ"ל שמש"כ ר"ת: "והביאו לו כוס אחר", הכוונה שהושיטו לו כוס אחרת, ולא שהביאו לו ממקום אחר. הרמ"א (שם) פסק שאם היה בדעתו לאכול ממה שלפניו, אין לחזור ולברך, וכדעת ר"ת. ועי' ביה"ל שם.

רצו. כ"א בירושלמי (שם), ונפסק בטוש"ע (שם). ומשמע מלשון הירושלמי והרמב"ם, שבאמירת בשכמל"ו מתקן ברכתו, ואינה לבטלה. אבל מלשון התוס' (לט, א ד"ה בצר) והרא"ש (שם) משמע שברכתו עכ"פ הייתה לבטלה.

רחצ. בכלכו הביא רק דעה זו, ובקיצור.

רצט. וכ"כ הרא"ש (שם), הריטב"א (לט, ב), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ב קמג ע"ג) וס' הפרדס (שער י'), ונפסק בטוש"ע (שם).

ש. רמב"ם (פ"ח, י), טוש"ע (שם, א). ויש מהפוסקים שגירסתם ברמב"ם, שאם בירך האדמה על פירות האילן לא יצא (בנוסח הרמב"ם לפנייהם המילה "יצא" בתחילת ההלכה הושמטה, כך שבשני המקרים לא יצא), וכ"ה ברשב"א (מ, א), ברמ"ך (שם), במהר"י קורקוס (ביכורים פ"ד, יב) ובב"י (שם). ובכס"מ (שם) כתב שמצא נוסחה ברמב"ם שיצא, וכ"נ שהיא נוסחת רבינו מנוח (שם) והגה"מ (שם אות פ). ובמהר"ד פנקל כתבו

(פ"ח, יא). וכן נמי⁷³⁵ פסקו הרי"ף דש⁷³⁶ (ו, א) והרשב"א ז"ל ש^ה.

ויש פוסקים⁷³⁷ דלא יצא, לפי שהכל הולך אחר חיתום הברכות⁷³⁸, וזהו גרסת הגאונים ז"ל⁷³⁹. והראב"ד ז"ל⁷⁴⁰ (בהג"ש) הגיה על הרמב"ם ז"ל, ואמר שהכל⁷⁴¹ הבל, שאין הולכין אלא⁷⁴² אחר הפירוש שהוציא בפיו ש⁷⁴³.

והרמב"ם ז"ל (שו"ת, פריימן, סי' רחצ; פאר הדור, סי' כה, הראשון) השיב לחכמי לונל, וביאר⁷⁴⁴ להם שזה ודאי בשכר היוצא מן הגפן, שאינו נראה בכוס אם שכר או יין, אבל בשכר של שעורים וכיוצא בו, שהוא ניכר, לא איירו ביה⁷⁴⁵ רבנן ש^י, עכ"ל⁷⁴⁶.

⁷⁴⁷ ולפי גרסת הגאונים, אם אמר בורא פרי הגפן, ובתוך כדי דבור חוזר ואמר שהכל, יצא ואין מחזירין אותו. פירוש תוך כדי דבור, כדי שאלת תלמיד לרב שלום עליך רבי. וכן כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' לה), כי אין לנו לעשות מעשה כנגד הגאונים לחייבו לחזור, ושב ואל תעשה עדיף כל זמן שחזר תוך כדי דבור ש^י, ע"כ.

והיכא דאכל תמרי וסבר דנהמא אכל, ופתח בריך בדנהמא וסיים בדתמרי יצא, מאי טעמא, תמרי נמי מיוזן זייני ש⁷⁴⁷.

(T2) מי ששכח והכניס אוכלין לתוך פיו ולא בירך, אם היו משקין, בולען ומברך ברכה של אחריהם⁷⁴⁸, אבל ברכה שלפניהם הלכה לה ש^י.

735. נמי: ד חסר 736. הרי"ף: ב הריא"פ ה הריא"ף 737. פוסקים: א פסקו ב שפסקו 738. הברכות: ג ד הברכה 739. וזהו גרסת הגאונים ז"ל: א ג ד חסר ה וזה הוא גרסת הגאונים ז"ל 740. ז"ל: ה חסר 741. שהכל: ב ה הכל 742. אלא: ה חסר 743. שהוציא בפיו: ג ד שהוציא מפיו ה היוצא מפיו 744. וביאר: ג ד וביאר ואמר 745. ביה: ה בה 746. עכ"ל: ד חסר 747. ולפי... זייני: א ד חסר 748. של אחריהם: ה שלאחריהן

שז. הכס"מ (ק"ש פ"א, ח) האריך לתמוה על תשובה זו, וכתב שהדברים סתומים, והעיקר בדעת הרמב"ם שהכל תלוי במחשבת האדם. וכ"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' אלף ותצו). ועי' גם בהג' הרמ"ך על הרמב"ם (הל' ברכות שם) שהביא התשובה הנ"ל, וכתב שמה שפירש ההלכה בשכר של ענבים, אינו כלום.

שח. הרא"ש (פ"א סי' יד) כתב שהעיקר כגירסת הרי"ף, והטעות היא בכל הברכה, אלא שמיד תוכ"ד תיקן, וכפי שכתב כאן רבינו לגרסת הגאונים. וכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף ו, א), נימוק"י (שם) בשם הגאונים, המאורות והמכתם (שם) בשם הראב"ד. וכ"פ השו"ע (שם, ב).

שט. גמ' (יב, א), שו"ע (רה, יז). ועי' ב"י (שם).

שי. גמ' (ג, ב): "אמר רב יהודה: שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה - מסלקן לצד אחד ומברך. תניא חדא: בולען; ותניא אידיך; פולטן; ותניא אידיך; מסלקן! - לא קשיא: הא דתניא בולען - במשקין, והא דתניא

שניהם המחשבה, ולא כפי שהבינו פוסקים רבים בדעת רש"י. ויש שביארו (ראה רבינו יונה על הרי"ף ו, א ורבינו ירוחם נט"ז ח"א) דעת הרמב"ם כהסבר הרא"ש לפי גירסת הרי"ף, ראה הערה שח. דש. וכן כתבו ההשלמה, הריב"ן והמאורות (שם), שדעת הרי"ף כרמב"ם.

שה. לא מצאנו התייחסות מפורשת ברשב"א לדעת הרמב"ם, וביחס לשאלה האם דעת הרמב"ם מתיישבת עם דעת רש"י אותה הביא הרשב"א, ר' לעיל הע' שג. שו. וכן הוא לפי פירוש רש"י שם, שהגמ' הסתפקה בכה"ג שהטעות הייתה במחשבה, ובשפתיו אמר הברכה כראוי. וכ"כ תוס' (שם ד"ה פתח), רשב"א, השלמה, מאירי, נימוק"י, רשב"ץ (שם) וטור (רט, א). השו"ע (שם) פסק בסתם כדעת הרמב"ם, שהעיקר תלוי במחשבה, והביא בשם י"א דעת רש"י, שהעיקר תלוי באמירה בפועל.

והראב"ד ז"ל שי"א (בהשג' פ"ח, יב) כתב⁷⁴⁹, דכי אמרינן במשקין בולען, דוקא כשאין⁷⁵⁰ לו עוד מאותן המשקין⁷⁵¹, דודאי מוטב שיבלעם ויברך ברכה שלאחריהם⁷⁵², ולא שיפסיד אותן ויפסיד המשקה והברכה⁷⁵³. אבל אם יש לו עוד מאותו משקה⁷⁵⁴, מוטב שיפלוט אותו ולא יהנה בלא ברכה, ויברך על השאר תחלה וסוף, ואין חוששין להפסד מלא פיו משקין שי"ב.

ואם הכניס אוכל⁷⁵⁵ לתוך פיו בלא ברכה, במידי דממאיס, מסלקן⁷⁵⁶ לצדדין ומברך, כדי שלא יהנה בלא ברכה. וכיון דלא אפשר, לא חיישינן לימלא⁷⁵⁷ פי תהלתך. ובמידי דלא ממאיס, פולט⁷⁵⁸ ומברך, וחוזר⁷⁵⁹ ואוכלו שי"ג:

(לה) האוכל חבושים או אתרוגים או מיני פירות מרוקחים בדבש ומתובלין בתבלין, אין מברכין אלא על הפרי, לפי שהוא העיקר והשאר טפל, ונפטר בברכת העיקר. והוא הדין באוכל⁷⁶⁰ המרקחות שעושין מן (הורדין) [הורדין]⁷⁶¹, שמברך על הורד, ופותר את הדבש או הצוקר⁷⁶², לפי שהכל טפל לורד שי"ד.

749. והראב"ד ז"ל כתב: ב והראב"ד כת' ה וכת' הראב"ד 750. כשאין: ב בשאין 751. מאותן המשקין: ב מאותן משקין ה מאותו משקה 752. שלאחריהם: ג ה של אחריהם 753. המשקה והברכה: א הברכה והמשקה ג ד הברכה 754. משקה: ב המשקה 755. אוכל: ה אוכלין 756. מסלקו: א ב ה מסלק 757. לימלא: ג למלא 758. פולט: א ב ה פולטו 759. ומברך וחוזר: ב וחוזר ומברך 760. באוכל: ה באוכל מן 761. (הורדין) [הורדין]: א ד הורדין ב ג ה הורדין 762. או הצוקר: א ג או הסוכר ב או הוורד ה חסו

דבריו להלכה, אולם המג"א (ס"ק א) ועוד כמה אחרונים כתבו שכן ראוי לנהוג. וכ"פ המשנ"ב (ס"ק ב). שיב. ראה הערה שי. מבואר, שלראב"ד מברך רק ברכה אחרונה לאחר הבליעה. וע"ע מאורות, ריטב"א, מכתם ורשב"ץ (שם) שכתבו בשם הראב"ד שמברך גם ברכה ראשונה. אולם בהשגות מבואר כפי שכ"כ רבינו. וכ"נ מדברי המאירי (שם) בשם גדולי המפרשים. ועי' ב"י וב"ח (שם) שהעירו על הסתירה בדברי הראב"ד.

שיג. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ב).

ש"ד. במשנה (מד, א): "זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה - מברך על העיקר ופותר את הטפלה", ונפסק ברמב"ם (פ"ג, ה) ובטוש"ע (ריב, א). ובטור (רד, יא) כתב שהיה נראה לו שעל ה"מורבא", שהוא חבושים או ורדים או מיני עשבים מרוקחים בדבש - יש לברך שהכל, כיון שהדבש עיקר, אולם ביטל דעתו מפני דעת חבריו, הסוברים שהפרי עיקר והדבש טפל לו. ונפסק בשו"ע (שם) שמברך בכל אלה הברכה הראויה להם (ולא שהכל), אפי' הם כתושים ביותר. ועי' משנ"ב (ס"ק נב). ועי"ש באח' שאין חילוק בזה בין פירות שברכתם בפה"ע לכאלה שברכתם בפה"א, ודלא כט"ז (רה ס"ק ג).

פולטן - במידי דלא ממאיס, והא דתניא מסלקן - במידי דממאיס". נחלקו הפוסקים לגבי משקין, אם מברך עליהן ברכה ראשונה לאחר שבולען. דעת ר"ח, הביאו הרא"ש (פ"ז סי' לג), שאינו מברך לאחר שבלע. וכ"נ דעת ריה"פ. והרא"ש (שם) חלק עליו, ולדעתו יש לברך עליהן ברכה ראשונה. ואין זה דומה למי שנזכר שלא בירך, שאינו מברך ברכה ראשונה לאחר אכילתו - שכאן נזכר בעוד המשקין בפיו, והוי כעובר לעשייתן. והב"י (קעב, ב) הסתפק בדעת הרמב"ם (פ"ח, יב) אם מש"כ: "ומברך בסוף", היינו ברכה אחרונה או גם ראשונה. בס' ההשלמה (שם) כתב שדעת הרמב"ם שמברך ברכה ראשונה, כרא"ש. ולעומתו - המאורות, המכתם, רבינו מנוח, המאירי והרשב"ץ (שם) כתבו שדעת הרמב"ם שמברך רק ברכה אחרונה, וכר"ח. השו"ע (קעב, א) פסק שאינו מברך ברכה ראשונה (ובכ"י כתב שמסתמא אף הרמב"ם סובר כן), והרמ"א פסק כרא"ש, וכן הסכימו כמה אחרונים. אולם המשנ"ב (ס"ק ה) כתב שדעת ריה"פ כשו"ע.

שיא. דברי הראב"ד הובאו ברשב"א (שם), וכתב שהוכיח כן מהירושלמי (פ"ו ה"א). השו"ע לא הביא

ולפי ענין זה כתב הר' דוד בר 763 לוי שטו ז"ל 764, וזה לשונו 765, אפשר לומר בזה, שנהגו ברוב המקומות לעשות מעט משתה יין בליל הברית, ופעמים 766 שמוציאין נוגא"ט שטו על ריקיין דקין, ואותן הריקיין 767 טפלים לנוגא"ט, שהדבר ידוע שאין באין שם לאכול לחם, ואותן ריקיין אינן באים אלא לדבק הנוגא"ט עליהן, כדי שלא יטנפו הידים בדבש, הלכך הריקין היא 768 טפלה 769, וברכת הנוגא"ט פוטרה שיו 770. ש"ח וכבר בארנו שאין מברכין אלא על האגוזים, ולא על הדבש ש"ח:

(לז) האוכל הורד או השותה 771 מי הורד, מברך בורא פרי העץ. ויש אומרים בורא פרי האדמה, דלאו פרי עץ נינהו 772, אלא כפרי 773 האדמה, מפני שהזרע שלו עיקר הפרי הוא, והעלין הם הפרחים ש"ח:

(לז) והאוכל או השותה 774 דבר לרפואה ולא להנאה כלל, והוא דבר שאינו מוטעם, אינו מברך עליו כלל, כיון דליכא הנאה בגרונו שכ 775, כמו שאינו 776 מברך על המים ששותה לא על

763. בר: ב ה בר' 764. ז"ל: ה חסר 765. ז"ל: ב ה חסר 766. ופעמים: א ג ד ולפעמים 767. הריקיין: ד ריקיין 768. היא: א הית' ה הוא 769. טפלה: ה טפל לנוגאט 770. פוטרה: ה פוטרו 771. השותה: ב שותה 772. נינהו: ה הוא 773. כפרי: ה פרי 774. השותה: ג ד שותה 775. בגרונו: ה חסר 776. שאינו: ג ד שאין

שיט. ראה גמ' (לו, א), ב"י ושו"ע (רב, ו) בעניין צלף, שמברכים בפה"א על העלים שלו. והטור (רד, יא) כתב שהיה נראה לו לברך על הורדים המרוקחים בדבש שהכל, משום שהדבש עיקר. אבל כיון שחבריו סוברים שיש לברך עליהם בפה"א, שהדבש טפל - ביטל דעתו מפני דעת חבריו. הב"י (שם) הביא מחלוקת זו בשם הכלבו, ובשו"ע (שם) פסק לברך בפה"א. ועי' גם טור וב"י (רטז, ג).

שכ. גמ' (לו, א): "הכא במאי עסקינן - בחושש בגרונו, דתניא: החושש בגרונו - לא יצערנו בשמן תחלה בשבת, אבל נותן שמן הרבה לתוך אניגרון ובלוע. פשיטא! מהו דתימא, כיון דלרפואה קא מכיין - לא לברך עליה כלל, קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי". ושם (לח, א) בעניין שתיתא: "וצריכא דרב ושמואל, דאי מהאי, הוה אמינא לאכילה קא מכיין ורפואה ממילא קא הויה; אבל הכא, כיון דלכתחלה לרפואה קא מכיין, לא לברך עלויה כלל - קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי". התוס' (לו, א ד"ה כיון) כתבו: "ונראין הדברים דאם אדם שותה משקין, אם המשקין רעים לשתות, דלית ליה הנאה מיניה - לא בעי ברוכי, ואי אית ליה הנאה מיניה בלא הרפואה - בעי ברוכי". ונפסק בטוש"ע (רד, ח) שיש לברך על מאכלים ומשקים

שטו. לא מצאנו הדברים במכתם שלפנינו. שטו. נוגא"ט - בכלבו: מרקחת, וכן בסמוך. שיו. ד"ז הובא בב"י (ריב, ב) בשם הכלבו, ונפסק בשו"ע (שם). והמאירי (מד, א) חולק, וז"ל: "ומכאן הורו רבים באלו המצות שעושין לשים עליהן הנוגא"ט, שאין מברכין על הפת. ומ"מ מנהג אבותינו ורבותינו לברך על המצה, ונראה לי הטעם, שאף היא חשיבותו גדול כערך אותו הנוגא"ט, ואף על פי שהוא בא בשבילו, כדי להניחו עליו לאכילתו שיהא אף הוא עיקר, ולא נאמרו הדברים בשהוא טפל לו מצד אכילתו, כלומר שהוא צריך לו מצד האכילה, אבל מצד ההנחה אינו כלום. ומצה זו אינה טפלה לו אלא מצד ההנחה, שאין המצה צריכה לאכילת אותו הנוגא"ט, וכל שכן שאינו חשוב כל כך במינו, שאינו מז' המינים". ובמג"א (ס"ק ה) כתב: "אבל במדינות אלו שמניחין המרקחת על הדובשנין שטובים למאכל, א"כ כונתו ג"כ לאכילת הדובשנים, ומברך עליהם". וכ"כ עוד אחרונים, והובא להלכה במשנ"ב (ס"ק יג).

שיח. וכבר בארנו... הדבש - לא ברור האם משפט זה לקוח מהמכתם או שזו לשון רבינו הא"ח. ולעיל (סי' כז) הביא הא"ח מחלוקת בזה. לדעה הראשונה שם מברכים העץ, ובדעה שנייה כתב בשם י"א שברכתם שהכל. ועי' בהע' שם.

הצמא⁷⁷⁷, אלא דחנקתיה אומצא שכא, כמו שביארנו (הל' סעודה ס"ו לז). שכב ויש אומרים שצריך לברך אף על פי שאינו נהנה ממנו, כגון⁷⁷⁸ מאכל מר. וכן דעת הירושלמי (פ"ו ה"ח ג, ב). וביאר דצריך⁷⁷⁹ להזכיר בברכתו רפואה שכב שכב.

אבל החושש בגרונו שכב, נותן שמן הרבה שכה⁷⁸⁰ לתוך⁷⁸¹ אניגרון, ומברך עליו בורא פרי העץ שכו⁷⁸².

777. על הצמא: ד לצמא 778. כגון: ה כמו 779. דצריך: ב ה עוד שצריך 780. הרבה: ב ה חסר 781. לתוך: א ב ג בתוך 782. העץ: ב ה העץ ע"כ שכחתי למעלה התוספת: "ע"כ שכחתי למעלה" לא ברורה

והסכים לו. אבל בה"ג (עמ' ע), רמב"ם, רשב"א ושו"ע (שם) סוברים שדווקא החושש בגרונו - כיון שמתכוין לרפואה, השמן עיקר אצלו, אבל כשאינו מתכוין לרפואה אלא להנאתו, מי השלקות הם העיקר, ומברך עליהם ולא על השמן. ועי' ט"ז (ס"ק ב).

שכה. עי' שנו"ס. בגמ' כתוב: "הרבה", אך אפשר שזה לאו דווקא, ואורחא דמילתא נקט (וראה מש"כ בזה הב"ח, הבאנו דבריו בהמשך ההערה). המהר"ם (הל' ברכות, שו"ת, דפוס ברלין, סי' תקפט), הרא"ה (לה, ב) והתשב"ץ קטן (סי' שכב) כתבו שצריך כמות מרובה של שמן כדי לברך בפה"ע, אולם מדברי הריטב"א (הל' ברכות פ"א, כב) מוכח שא"צ, וכנ"ל מדברי הרשב"ץ (לו, א). גם האחרונים נח' בזה. הב"ח (רב, ג) כתב: "התם (=בבריייתא) אתא לאורויי רבותא, דאפילו בנותן שמן הרבה, לא אסרינן ליה בשבת מטעמא דמיחזי כרפואה, אבל לענייני ברכה, אפילו בשמן מועט מברך בורא פרי העץ, דכיון דחושש בגרונו - השמן הוא העיקר". והט"ז (ס"ק ב) כתב שדווקא בשמן מרובה מברך בפה"ע, וכ"פ הא"ר (ס"ק ט). ומסתימת השו"ע (רב, ד) שלא כתב: "הרבה" משמע כב"ח. וכ"כ הפמ"ג (משב"ז ס"ק ב) והגר"א (ס"ק י) בדעתו.

שכו. גמ' (לה, ב - לו, א): "אמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ... אלא: דקא שתי ליה על ידי אניגרון... הכא במאי עסקינן - בחושש בגרונו. דתניא: החושש בגרונו - לא יערענו בשמן תחלה בשבת, אבל נותן שמן הרבה לתוך אניגרון ובלוע. - פשיטא! - מהו דתימא; כיון דלרפואה קא מכיין - לא לברך עליה כלל, קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכיי". ונפסק ברמב"ם (פ"ח, ב) ובטוש"ע (שם).

של רפואה, אם טעמם טוב והחיד נהנה מהם. וכתב המג"א (ס"ק יט וכד) שאם אין הנאה מהם, אין מברכים. והוסיף שעה"צ (ס"ק לז) בהבנת המג"א, שא"צ שטעמם יהיה טוב, אלא העיקר שאינם רעים והחיד נהנה מהם. וע"ע ב"י (שם) בשם הרא"ה, שאם טעם התרופה טוב - מברך שהכל, ולא את הברכה הראויה לאותו מין, וכ"פ הרמ"א (שם). ובבד"ה ובשאר אחרונים (שם) חלקו על הרא"ה, ופסקו שצריך לברך הברכה הראויה לאותו המין. וע"ע רבינו ירוחם (נט"ז ח"א קמג ע"ב) שכתב בשם הרמ"ה שכל דבר של רפואה, אין מברכים עליו. ותמה עליו הב"י שם, שהרי מפורש בגמ' שאם נהנה מברך. ובישועות יעקב (ס"ק ג) ובפנים מאירות (ח"ב סי' ז) כתבו שכונותו דווקא באוכל דבר איסור. ובסידור רש"י (סי' עז) ומחז"ו (סי' נד) משמע שבכל דבר רפואה, אם אין כונתו לאכילה, אין מברכים (וכפשט דברי רבינו ירוחם שם).

שכא. משנה וגמ' (מד, א-ב), רמב"ם (פ"ח, א), טוש"ע (רד, ז). ודעת רע"ג (הוב"ד בתוס' מה, א ד"ה דחנקתיה, ברבינו יונה על הרי"ף לב, ב ד"ה לאפוקי, ובעוד ראשונים) שאינו מברך לפני ששותה, אבל לאחר ששתה - צריך לברך.

שכב. ויש... רפואה: ליתא בכלבו.

שכג. ז"ל הירושלמי (שם): "א"ר אבון: השותה מי דקרים, מהו אומר? ברוך שברא מי רפואות". עי' הלכות הירושלמי להרמב"ם (ניו-יורק תש"ח, עמוד מב), והערות ר"ש ליברמן שם (אות ק).

שכד. נח' אם מה שאמרה הגמ': "החושש בגרונו" הוא דווקא. תוס' ר"י החסיד ותוס' רא"ש (שם) בשם ה"ר יוסף כתבו שה"ה כל אדם. וכ"כ הטור שם בשמו,

ברכת ⁷⁸³ הריח

(פז) שביעל כל עצי בשמים, כגון הדס והדומים ⁷⁸⁴ לו שכח, פירש רש"י ⁷⁸⁵ (מג, א ד"ה ועל), והדומים לו, שהעץ עצמו ⁷⁸⁶ מריח בלא שריפה, ויש מפרשים שכח והדומים לו, כגון ⁷⁸⁷ פלפל וזנגביל ⁷⁸⁸, נרד וכרכום, קנה וקנמון, וכיוצא בהן, מברך עליהן בורא עצי בשמים. ויש אומרים בפלפל ⁷⁸⁹ וזנגביל ⁷⁹⁰ ודומיהן, מברך בורא מיני בשמים ⁷⁹¹.

ורבינו האי גאון ז"ל שלא ⁷⁹¹ פירש והדומים לו ⁷⁹², פירוש ⁷⁹³, שיהא ⁷⁹⁴ עיקרו לריח כהדס, לאפוקי עצי אתרוג ותפוחים, שאין עיקר נטיעתן ⁷⁹⁵ לריח. וכן נמי ⁷⁹⁶ פירשו בתוספות (שם ד"ה ועל). וכן נראה ⁷⁹⁷ דעת הרשב"א ז"ל (שם ד"ה מתיבי). וכתב ה"ר יצחק בר ⁷⁹⁸ שמואל שמברך ⁷⁹⁹ עליהן אשר נתן ריח טוב בפירות ⁷⁹⁹ שלב. ויש מי שכתב ⁸⁰⁰ שמברך עליהן בורא עשבי בשמים ⁷⁹⁹ שלג.

ומר רב שמואל ז"ל שלד לא ⁸⁰¹ מברך בורא עצי ⁸⁰² בשמים אלא על הדס ⁸⁰³ שכח ⁸⁰³.
וכן על כמה שמנים שמערבין בהן ⁸⁰⁴ עצי בשמים, מברכין עליהן בורא עצי בשמים ⁸⁰⁵ שלה ⁸⁰⁵.

783. ברכת: ב ברכות 784. והדומים: א וכדומה 785. פרש"י: א פי' הר"ש ג ד פירש ז"ל 786. עצמו: א חסר 787. כגון: ה כמו 788. וזנגביל: ג וגניגביל 789. בפלפל: ב דבפלפל ה דפלפל 790. וזנגביל: ג וגניגביל 791. גאון ז"ל: ג ה ז"ל ד חסר 792. לו: ה להם 793. פי': א ג ד כגון 794. שיהא: ב ה שיהיה 795. עיקר נטיעתן: ב עיקרן ה עקרון 796. נמי: א ד חסר 797. נראה: ה נמי 798. ה"ר יצחק בר: ג ד הר"י בר 799. שמברך: א ג ד שמברכין 800. שכתב: א ב ג ד שכותב 801. ז"ל לא: ב לא ה אין 802. ב"ע: א עצי 803. הדס: ב ההדס ה בהדס 804. בהן: א ד עמהן ג עמהם 805. בורא עצי בשמים: ג ד חסר

שלג. שתי דעות אלה הביא ר' חייא בר שלמה אבן חביב (תלמיד הרשב"א) בספרו השולחן (הל' סעודה שער ד). ונראה שמשם העתיק רבינו, שלא מצאנו כן בראשונים אחרים.

שלד. מנהג מר שמואל, רבו של רב אחא משבחא, נזכר גם בבה"ג (עמ' עד), באשכול (מה, א) וברשב"א (שם), ונהג כן עפ"י הספרים הגורסים: "תיובתא" בגמ' שם, והמאירי (שם ד"ה הדס) כתב שכן נהגו מקצת גאונים.

שלה. גמ' (מג, א): "אמר רב אדא בר אבהו: האי כשרתא מברכין עלויה בורא עצי בשמים, אבל משחא כבישא - לא; ורב כהנא אמר: אפילו משחא כבישא, אבל משחא טחינא - לא; ונדרעי אמרי: אפילו משחא טחינא". ופרש"י: כשרתא - קושט, ומערבים או טוחנים אותו בשמן. והרמב"ם (שם, ג) פירש שמדובר בשמן זית שכתשו או טחנו אותו עד שחזר ריחו נודף, שמברך עליו בורא עצי בשמים, והובא להלכה בשו"ע (רטז, ה). ורבינו יונה (על הרי"ף לא, ב ד"ה וכשרתא) ורא"ש (פ"ו

שכו. על... הדס: בכלבו רק כתב - "על כל עצי בשמים כגון: פלפל, וזנגביל, נרד, וכרכום, קנה, וקנמון, וכיוצא בהן, מברך עליהן בורא עצי בשמים".

שכח. גמ' (מג, א): "כל המוגמרות, מברכין עליהן בורא עצי בשמים... מיתבי: אין מברכין בורא עצי בשמים אלא על אפרסמון של בית רבי, ועל אפרסמון של בית קיסר, ועל ההדס שבכל מקום". בנוסח הגמ' לפנינו כתוב לאחר הקושיא: "תיובתא", אבל בנוסח בה"ג (הובא גם בתוס' שם ד"ה ועל) הגמ' מתרצת: "תנא הדס וכל דדמי ליה".

שכט. לא מצאנו מי מפרש כך.

של. בחי' הרשב"ץ (מג, א) הביא מחלוקת אם מברכים עליהם בורא מיני בשמים או הנותן ריח טוב בפירות או בורא עצי בשמים. וראה מחזיק ברכה (רצו ס"ק ה).

שלא. הוב"ד ברשב"א (שם).

שלב. ראה לקמן ריש סי' מב.

והראב"ד ז"ל שלר⁸⁰⁶ כתב דוקא כשהעצים שם, אבל אם הוציאו משם העצים⁸⁰⁷, אין מברכין עליהם אלא בורא מיני בשמים של^ו.

ועל כל מיני עשבים שיש להם ריח טוב, מברך עליהם בורא עשבי בשמים של^ו.

שלט ירושלמי ש^מ, כל שתמורה שלו נשארית משנה לשנה כמו שאר אילנות, מברכין על פריו בורא פרי העץ, ועל עליו בורא עצי בשמים. וכל שתמורה שלו מתיבשת וכלה בימי⁸⁰⁸ החורף, מברך על פריו בורא פרי האדמה, ועל עליו⁸⁰⁹ בורא עשבי⁸¹⁰ בשמים ש^מ. ועל הספק, שלא נודע אם עץ אם עשב, מברך⁸¹² בורא מיני בשמים. וכן נמי⁸¹³ כתב הרמב"ם ז"ל ש^מ ב (פ"ט, ה):

806. ז"ל: ה ה חסר 807. משם העצים: ב ה העצים משם 808. בימי: א בימות 809. עליו: ה עצו
810. עשבי: ה עצי 811. אם: ב ה או 812. מברך: ה אומ' 813. נמי: ד חסר

שלט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.
שמ. בירושלמי לפנינו ליתא. דברי הירושלמי הובאו גם בס' המנהגות (לד, א) ובאבודרהם (עמ' שלח).
שמא. מבואר מדברי הירושלמי, שיש להשוות ברכת הריח לברכת הנהנין. וכן מצאנו בכמה פוסקים. הערוך (ער' חלף, ה) כתב בשם הראשונים שכל שתחילת ברייתו מוציא עץ, אילן הוא, ומברכים עליו בורא עצי בשמים. וכ"כ האו"ז (ח"א סי' קעט) בשמו, וכתב שכ"ד הרי"ף (ולפנינו ליתא). וכ"כ האשכול (עמ' מה) והרשב"א (מג, א) בשם גאון (והובא בס' הבא). אולם, יש מהפוסקים שכתבו שהעיקר תלוי בקלה, אם הוא רך או קשה. כ"כ הרא"ה, הריטב"א (מג, ב), המאירי (שם) בשם י"מ, השלטי"ג (פ"ו דף לא, ב) בשם ריא"ז, והובא להלכה בכנה"ג (הג' טור סי' רטז) ובמג"א (ס"ק ט). ועי' ביה"ל (ד"ה עצי) שהאריך בזה, וכתב שאם אין סימני אילן, יש לברך בורא מיני בשמים.

שמב. התוס' (מג, א ד"ה ועל) והמדרכי (סי' קמז) כתבו שי"א שבספק מברך "שהכל" (וכ"ה בתוס' ר"י שירליאון לו, א ובס' השולחן הל' סעודה שער ד), ובשם הר"מ מקוצי (סמ"ג עשין סי' כז) כתבו לברך "בורא מיני בשמים". וכ"כ רי"ד, מאירי (מג, ב), רבינו יונה (על הרי"ף לא, ב) וסמ"ק (סי' קנא), וכ"פ הטוש"ע (רטז, ב). ועי' משנ"ב (ס"ק יג) שהביא מח' אחרונים אם יוצא בדיעבד ב"שהכל". ועי' לקמן סי' מב שכתב רבינו בשם הרמב"ם שאם בירך "שהכל" על ריח, יצא ובברכ"י (רטז ס"ק ד) הקשה שלא מצאנו ברמב"ם שכתב כן. אכן בכת"ב ב וה שם אין זה מדברי הרמב"ם, אלא מר"י שירליאון, והכל מיושב.

סי' לו) פירשו בשם הערוך (ער' כשר א), כשרתא - שמן שמערבין בו כמה מיני עצים ומקבל הריח מהם, ומברכים עליו עצי בשמים (ועי' ערך קושט, שפי' כרש"י). וכ"נ דעת רבינו. ובתוס' (שם ד"ה משחא) כתבו בשם ר"ח בשם רבותיו, שכובשין שומשמן ומור ועצי בשמים, וקולטין השומשמן ריח של בשמים, וטוחנין אותו, ויש בו ריח של בשמים. ומשחא טחינא, קרוב לטחינתו נותנין עליהן עצי בשמים, ואינו קולט כל כך הריח.

שלו. הביאו דבריו: רבינו יונה, רא"ש (שם), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ב קמד ע"א), ס' הפרדס (שער ז) ואבודרהם (עמ' שלח).

שלו. וכתב הטור (שם, ו): "ולכולי עלמא בעינן שיהא עיקרן קיים קצת, הלכך אם סיננו אותו ואין בו כלום מהבשמים, י"א שאין מברכין על ריחו אלא בורא שמן ערב, כמו על האפרסמון, וי"א שאין מברכין עליו כלל, שאין עריבות זו ממינו, אלא שקולט אותו מדבר אחר". והב"י שם כתב שהסברא של מ"ד שאין מברכים עליו כלל היא סברת הרמב"ם (שם, ח), שריח שאין לו עיקר אין מברכים עליו, אולם לר"ח (הובא בתוס' מג, א ד"ה משחא) ולרשב"א (שם, ב ד"ה אמר מר) מברכים על קליטת הריח. השו"ע (שם) הביא המח', וכתב שכיון שספק הוא - נכון להיזהר מלהריח בו.

שלח. גמ' (מג, ב): "האי נרקום דגיננותא - מברכין עלויה בורא עצי בשמים, דברבא - בורא עשבי בשמים. אמר רב ששת: הני סיגלי - מברכין עלייהו בורא עשבי בשמים", ונפסק ברמב"ם (פ"ט, א) ובטוש"ע (שם, ב, ח, ט) שעל מיני עשבים מברך בורא עשבי בשמים.

(לט) שמג ועל עלה⁸¹⁴ שושן שקורין⁸¹⁵ רוש"א והוא הנקרא כרכום ופי' חבצלת השרון⁸¹⁵, מברך כשמריחין אותה עצי בשמים, שהן מין עץ.⁸¹⁶ כך דעת רבינו האי והרמב"ם ז"ל שדמ⁸¹⁶ (פ"ט, ו). ויש אומרים⁸¹⁷ אשר נתן⁸¹⁸ ריח טוב בפירות. וכן נמי פסק⁸¹⁹ הרשב"א שמה⁸²⁰ (מג, ב ד"ה אמר; שו"ת ח"א סי' תתכא; ח"ז סי' שעג) בשם הראב"ד שמו⁸²⁰ ונתן⁸²⁰ (בשו"ת שם) הטעם, מפני שנאכל במרקחות, הרי הוא כאתרוגים שמו⁸²¹, ע"כ. ועל השושן שקורין ליר"ו⁸²¹, מברך⁸²² בורא עשבי בשמים, מפני שהוא עשב שמה⁸²².

והרשב"א ז"ל (מג, א ד"ה מיתבי) כתב דעל⁸²³ נרקום דגנוניתא מברך⁸²⁴ בורא עצי בשמים, ועל של יער⁸²⁵ עשבי בשמים שמו⁸²⁵. הקושט, עצי בשמים שמו⁸²⁶. סימלאק⁸²⁶, שקורין יאסמין שנא⁸²⁷, ושכולת נרד, שקורין אשפיק, עצי בשמים שמו⁸²⁸. אף על פי שהן רכיין, הן מוציאיין עליין⁸²⁸ מעצן.

814. עלה: ה עלה של 815. רוש"א... השרון: א רוש"ה ב רושה והוא הנקרא נרקום ופי' חבצלת השרון ה רוש"ה והוא הנקרא כרכום ופי' חבצלת השרון 816. כך... ז"ל: ב ה חסר 817. וי"א: ב ויש מי שכותב 818. אשר נתן: א ג ד שמברך עליהם אשר נתן ב שמברך עליה שנתן 819. וכן נמי פסק: א וכן נמי כתבו ג וכן נמי כתב ד וכ"כ 820. הרשב"א... ונתן: א ג ד הראב"ד והרשב"א ז"ל וכתב הרשב"א ז"ל ה הרשב"א ז"ל בשם הראב"ד ונתן 821. ליר"ו: א ה ליר"י ב לירי ג לירא 822. מברך: ה חסר 823. דעל: ה ועל 824. מברך: ה חסר 825. יער: ה יער בורא 826. סימלאק: א ב סימלק ה סומלק 827. יאסמין: א ויאווילש ב יסמין ג ד ויאולאש ו' ביאוריים 828. עליין: ב עליהן

שמג. סי' זה ליתא בכלבו. שדמ. הרא"ש (פ"ו סי' לז) כתב שרה"ג סובר שמברכים על הורד "הנותן ריח טוב בפירות", ולא כפי שכ"כ רבינו בשמו. אולם בס' השולחן (הל' סעודה שער ד) ובס' כפתור ופרח (פרק מח) כתבו שדעת רה"ג שמברכים עליו "בורא עצי בשמים". וכן פסקו רוה"פ, מהם: רא"ש (שם), אשכול (עמ' מה), רוקח (סי' שמב), סי' המנהגות (לג, ב) ורבינו ירוחם (נט"ז ח"ב), וכ"פ הטוש"ע (שם, ג).

שמה. ראה הע' שדמ שהרא"ש כתב שכן דעת רה"ג, וכ"כ הטור (רטז, ג) בשם גאון. וכ"ה בס' המאורות (מג, ב) ובריטב"א (הל' ברכות פ"א, י; פ"ד, ד). שמו. הוב"ד גם במכתם (מג, ב).

שמו. לדעת הרמב"ם ודעימיה, מברכים על הורד "בורא עצי בשמים", כיון שאין הפרחים נחשבים פרי, שאין עיקרם לאכילה. ולדעת הראב"ד ודעימיה, כיון שנאכלים במרקחת, יש עליהם שם פרי, וברכתם "הנותן ריח טוב בפירות".

שמה. סי' המנהגות (לד, א), והוא שושן לבן שעמודו מתייבש, בשונה משושן אדום שאינו מתייבש בחורף.

שמו. (מג, ב): "האי נרקום דגנוניתא, מברכין ועשוי כעין גבעולי פשתן". והובא להלכה בשו"ע (שם).

שנב. גמ' (שם): "אמר רב חננאל אמר רב: הני חלפי דימא, מברכין עלייהו בורא עצי בשמים". ופרש"י: "חלפי דימא - בושם שקורין אשפיק, והוא שכולת נרד, ועשוי כעין גבעולי פשתן". והובא להלכה בשו"ע (שם).

וכן מצינו ⁸²⁹ בפשתן שהוא רך, ואף על פי כן הכתוב ⁸³⁰ קורא אותו ⁸³¹ עץ, דכתיב ⁸³² (יהושע ב, ו) ותטמנם בפשתי העץ, עכ"ל ⁸³³ בשם גאון ז"ל שנג.

ובתשובות ⁸³⁴ (ח"א סי' שצט) נתן טעם למה דגנוניתא ⁸³⁵ בורא עצי בשמים, מפני שהוא נעבד, ומשקין אותו וגדל ומתקיים, אף על פי שעצו מתיבש. דברא מתיבש ⁸³⁶ והולך לו כעשב שנג. ⁸³⁷ ועל סיגלי, שקורין וי"וליש בלעז, בורא עשבי בשמים שנה ⁸³⁷:

(מ) ועל המוסק ⁸³⁸, שהוא ממין ⁸³⁹ חיה, יש אומרים שהוא זיעת חיה, ויש אומרים שהוא נעשה בחטוטרת חיה ידועה, שמתקבץ על צוארה כמין ⁸⁴⁰ דם, ונקפא שם ⁸⁴¹ ונעשה מוסק ⁸⁴², ודאי מברכין עליו ⁸⁴³ בורא מיני בשמים שני.

שני ועל מי הורד שקורין איגרוש ⁸⁴⁴, והלבונה, והמסטיק ⁸⁴⁵, וכיוצא בהן, כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ט, ו) שמברכין עליהן בורא ⁸⁴⁶ עצי בשמים שנה. והראב"ד ז"ל שנט ⁸⁴⁷ כתב שעל מי הורד מברך אשר נתן ⁸⁴⁸ ריח טוב בפירות. וכן נמי ⁸⁴⁹ כתב הרשב"א ז"ל שם (מג, ב ד"ה אמר מר). יש

829. מצינו: א מצאנו 830. הכתוב: א ב ה הפסוק 831. קורא אותו: ה קורהו 832. דכתיב: א חסר ב שנה ג דכתי' ה שני' 833. עכ"ל: ה ע"כ 834. ובתשובות: א ובתשו' ב ה ובתשובה 835. דגנוניתא: ב דיגנוניתא 836. דברא מתיבש: ג ד חסר 837. ועל... שקורין וי"וליש... בשמים: א ג ד חסר ב ועל... ויאוליש... בשמי' 838. המוסק: ה המושק 839. ממין: א ב ג ד מין 840. כמין: ב ה כמו 841. שם: ב ה חסר 842. מוסק: ב מוצק 843. עליו: ב עליה 844. איגרוש: ב איגרוש ה אותו איגא רוש 845. והמסטיק: א ב והמסטיק ה ומסטי 846. בורא: ב חסר 847. ז"ל: ב ה חסר 848. מברך אשר נתן: 849. נמי: ד חסר ב מברך ה הנותן

שנג. ראה לעיל הערה שמא. שנה. הובא בכי" (שם, ט) ובאחרונים, ועי' משנ"ב (ס"ק לז) ושעה"צ (אות לג).

שנה. גמ' (שם, ב): "אמר רב ששת: הני סיגלי, מברכין עליהו בורא עשבי בשמים". ופרש"י: סיגלי - ויול"ש (דהיינו, סיגליות). ונפסק בטוש"ע (שם, ח).

שנו. גמ' (שם, א): "כל המוגמרות מברכין עליהן בורא עצי בשמים, חוץ ממושק, שמן חיה הוא, שמברכין עליו בורא מיני בשמים". ופרש"י (ד"ה שהוא) שהוא מן הרעי של חיה, והרמב"ם (פ"ט, א) כתב שהוא המור, מסממני הקטורת, והוא מן חיה. ובהל' כלי המקדש (פ"א, ג) כתב שהוא דם הצרור בחיה ידועה בהורו. וראב"ע (שמות ל, כג) כתב בשם רס"ג שהמור נעשה בגרונו של הצבי.

והראב"ד בהש' על הרמב"ם (שם) פירש שהוא מין עשב או אילן שריחו נודף. ורבינו יונה (על הרי"ף לא, ב) כתב שהמושק אינו המור הכתוב בתורה, אלא היא חיה ידועה שיש לה חטוטרת בצוואר, ולשם מתקבץ מתחילה

כעין דם, ואח"כ חוזר ונעשה מושק. וכ"ה ברא"ש (פ"ו סי' לה, ובתוספותיו שם), ובתחילה כתב שי"א שהוא מזיעת חיה, אך כתב שיותר נכון כפירוש הנ"ל.

שנו. בכלבו נוסף: ועל הורד, ובדומה לזה ברמב"ם.

שנה. וכ"ד רה"ג, הוב"ד ברשב"א (מג, ב) ובס' השולחן (הל' סעודה שער ד), וכ"פ הרא"ש (פ"ו סי' לז), המכתם, הנימוק"י (מג, ב), רבינו ירוחם (נט"ז ח"ב), אהל מועד (שער הברכות דרך ג) וס' הבתים (שער יא סי' ה), וכ"פ השו"ע (שם, ג).

שנט. הראב"ד לא השיג על הרמב"ם (שם), והכס"מ שם כתב בשם רבינו יונה שהראב"ד חולק (ועי' הע' בסמוך).

שס. דעה זו של הראב"ד הובאה ברשב"א (שם). הוא כתב בשמו שעל הורד מברכים "הנותן ריח טוב בפירות", והוסיף שנראה שה"ה מי הורד. וכ"ה בס' השולחן (שם) בשם הראב"ד והרשב"א. דעה זו לא הובאה בכלבו.

אומרים שסא שעל מי הורד, והלבונה, והמסטיק⁸⁵⁰, אין מברכין עליהן⁸⁵¹ אלא בורא⁸⁵² מיני בשמים. ונתן⁸⁵³ הר' יונה ז"ל⁸⁵⁴ (על הרי"ף לא, ב ד"ה וכתב) טעם לדברי הראב"ד ז"ל⁸⁵⁵, לפי שאין מי הורד באין מעץ הורד⁸⁵⁶, אלא מהפרי הנברא בתוכו. אמנם נוכל להעמיד דברי הרמב"ם ז"ל אחר שבאין מדבר⁸⁵⁷ שנברא⁸⁵⁸ בעצי הורד. אכן על כל דבר שלא נודע הברכה על נכון, טוב לברך בורא מיני בשמים, ויצא שסב.

כתב הרמב"ם ז"ל (שם, ד), אם היו לפניו עצי בשמים ועשבי בשמים, שמברך⁸⁵⁹ על זה וחוזר ומברך על זה, שאין האחד פוטר את חברו, אחר שאין ברכותיהן שוות שסג.

והראב"ד ז"ל שסד⁸⁶⁰ כתב שאם היו לפניו עצי בשמים ועשבי בשמים שסה, שמברכין⁸⁶¹ עליהן בורא⁸⁶² מיני בשמים, שהיא כוללת⁸⁶³ הכל שסו.

⁸⁶⁴ על המוגמר שסו, מברך עליו לפי מה שהוא. אם הוא מעץ או מין עץ, מברך עצי בשמים.

850. והמסטיק: א ב והמסטיק ה והמוסתכי 851. עליהן: ב חסר 852. בורא: ב ה חסר 853. נתן: ב ג ד ה וכן 854. ז"ל: ב ה חסר ג ד ז"ל נתן 855. ז"ל: ב ה חסר 856. באין מעץ הורד: ה חסר 857. מדבר: ב ה מהדבר 858. שנברא: ה הנברא 859. שמברך: ה מברך 860. ז"ל: ב ה חסר 861. שמברכין: ב ה שמברך 862. בורא: ב חסר 863. שהיא כוללת: א ג ד שכוללת ב שהיא כוללת על 864. על... בשמים: א ג ד חסר ר' ביאורים

שסג. כתב הכס"מ שם שד"ז פשוט. הפוסקים נחלקו בכה"ג שיש לפניו גם מין שברכתו "מיני בשמים", אם יברך על כל מין בפני עצמו או ש"מיני בשמים" פוטר הכל. דעת הטור (שם, י, עפ"י הבנת הב"י), וכך ביאר דעת הרמב"ם, שלכתחילה יברך רק "מיני בשמים", ויפטור השאר. ודעת רע"ג (הובא בטור שם) שצריך לברך על כל מין בפני עצמו. הב"י (שם) הקשה על הטור וחלק עליו, ומסקנתו שאין מח' בין הרמב"ם ורע"ג, והעיקר שיש לברך על כל מין בפני עצמו, ורק בדיעבד אם בירך "מיני בשמים" יצא, וכ"פ בשו"ע (שם). וע"ע פרישה (שם אות כג).

שסד. דברי הראב"ד הובאו ברבינו יונה (על הרי"ף לא, ב ד"ה וכשרתא), ברא"ש פ"ו סי' לו; בתוספותיו מג, א ד"ה משחא) ובאבודרהם (עמ' שלח), ונפקו בטוש"ע (רטז, ו).

שסה. בכלבו נוסף: מעורבין זה בזה, וכך נכון לגרוס, וכ"ה בפוסקים הנ"ל בשם הראב"ד.

שסו. ע"כ מרבינו יונה. עיי' שנו"ס שיש כאן תוספת, וכיון שברוב כתה"י הובאה בסי' הבא, לא הבאנו אותה כאן.

שסז. ר' שנו"ס כאן ולהלן העי' שנו"ס 872. הלכה זו מצויה בכה"י א ג ד להלן, אולם נר' שלאחרונה סבר רבינו שמקומה כאן.

שסא. דעה זו, שלפיה מברכים על מי הורד בורא מיני בשמים, הובאה כאן בשם י"א, ואותה הביא רבינו יונה (על הרי"ף לא, ב ד"ה וכתב) בשם הראב"ד. ברור שגם לרבינו זו דעת הראב"ד, שהרי מביא להלן את לשון רבינו יונה המבאר דעה זו, וכותב במפורש שזו דעת הראב"ד. הכלבו (שלא הביא את דעת הראב"ד לעיל) מביא דעה זו, ומציין במפורש, שזו דעת הראב"ד. אלא שיש קושי ביישוב דעה זו עם דעת הראב"ד בתחילת הפסקה. ור' גם ס' הפרדס (שער ז) מבית מדרשו של הרשב"א, שהביא את שתי ההוראות, אלא ששם ניתן לישב את הקושי. זאת משום שהרשב"א שם מביא את דעת הראב"ד רק ביחס לורדים עצמם, אלא שניתן לפרש שהרשב"א בתחילת הפסקה הוא זה שסבר שגם על מי ורדים מברכים בורא פה"ע, וממילא הדעה שמובאת בהמשך, היא דעת הראב"ד כפי שהבינה רבי' יונה. אולם בדברי רבינו הא"ח הדבר לא ניתן להיאמר כיון שבתחילת הפסקה נאמר שהראב"ד עצמו סובר שגם על מי ורדים מברכים הנותן ריח טוב, וממילא הנאמר בסוף בשמו שמברך בומ"ב סותר את הרישא.

שסב. רמב"ם (פ"ט, ה), שבה"ל (סי' קסד), סמ"ג (עשין כז), סמ"ק (סי' קנא), ריטב"א (הל' ברכות פ"ד, יא), רי"ד, מאירי, מאורות (מג, ב) וס' הפרדס (שער ז). וכ"פ הטוש"ע (שם, ב). וכ"כ לעיל סו"ס לח, ועי' הע' שמב.

ואם היה מין עשב, בורא עשבי בשמים. ואם היה ממוסק, בורא מיני בשמים שסח⁸⁶⁴:
(מא) ועל כל⁸⁶⁵ ריח טוב של איסור, כגון של עבודה זרה, או של⁸⁶⁶ בגדים מוגמרים⁸⁶⁷
בבשמים של היתר, שאין⁸⁶⁸ עיקר הבשם בהם⁸⁶⁹, אין מברכין עליהן כלל שסט⁸⁷⁰. ש"ע והוא הדין
לכל ריח טוב העשוי להעביר ריח רע, שלא נעשה להריח בעצמו של ריח ש"ע.

ויש אומרים דבגדים הצבועין בכרמז⁸⁷¹ שמריחין, שאין מברכין עליהן. ויש אומרים שמברכין
עליהן, כיון שהצבע בעין ויש לו עיקר ש"ע⁸⁷²:

(מב) והמריח תפוח, או אתרוג, או שאר פירות שיש להם ריח טוב, מברך⁸⁷³ ברוך אתה ה'
אלהינו מלך העולם⁸⁷⁴, אשר ש"ע נתן ריח טוב בפירות ש"ע. והני מילי כשלקחן להריח, אבל

865. כל: ה חסר 866. או של: ב או ה ושל 867. מוגמרים: ה שמגמרין אותם 868. שאין: ג ד שאין
שם 869. בהם: א ג ד ה חסר 870. כלל: ג ד כלל ע"כ 871. בכרמז: ה בקרמ"ז 872. עיקר: א ג ד
עיקר ועל המוגמר מברך עליו לפי מה שהוא אם הוא מעץ או מין עץ מברך עליו בורא עצי בשמים ואם הוא מין
עשב מברך בורא עשבי בשמים ואם הוא ממוסק בורא מיני בשמים ר' לענין בביאורים הני' שסז 873. מברך: ב
מברכין 874. אמ"ה: ה חסר

שענין הכושם בבגדים הוא כדי להעביר הריח הרע
שבהם, וזוה מפורש שאין מברכים [ולפי"ז לא בכל
עניין אין לברך על המוגמר שבבגדים, וצ"ע]. וע"ע יד
אפרים, בית מאיר (סי' ריז), אור שמח (פ"א, ב) ומגן
גיבורים (רטז ס"ק א) שהביאו מקור מהגמ' לשיטת
הרמב"ם.

ש"ע. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.
ש"ע. במשנה (שם): "ולא על הבשמים של מתים".
וביאה הגמ' (נג, א) משום שלא נעשו להריח, וה"ה
בבשמים של בית הכסא ובשמן שעשוי להעביר הזוהמא.
וכ"פ הרמב"ם (שם) והטוש"ע (שם, ב).

ש"ע. המאירי (מג, א) כתב: "ויש אומרים על צבע
הנקרא גאראנא, שמברכין על הבגדים הצבועים הימנה,
הואיל ומיני הצבע נבלעים שם. ולא יראה כן".

ש"ע. בגמ' לפנינו, ברי"ף (לא, ב), ברמב"ם (שם, א)
וברא"ש (פ"ו סי' לו) הנוסח: "שנתן", וכ"ה בראשונים
נוספים. ובבה"ג (עמ' עג) הנוסח: "אשר נתן", וכ"ה
בסמ"ג (עשין כז), בסמ"ק (שם), בתשב"ץ קטן (סי'
שמב) וברוקח (סי' שמב). השו"ע (רטז, ב) כתב בתחילת
הסעיף: "הנתן", ובסוף הסעיף: "שנתן", וברומה לזה
ברמ"א (שם, יד) לגבי המריח פת חמה. המשנ"ב (ס"ק
ט) כתב בשם הא"ר שמהגמ' והפוסקים משמע שצריך
לומר "אשר נתן", בלשון עבר.

ש"ע. גמ' (מג, ב): "אמר מר זוטרא: האי מאן דמורח
באתרוגא או בחבושא, אומר: ברוך שנתן ריח טוב

שסח. גמ' (מג, א): "כל המוגמרות מברכין עליהן בורא
עצי בשמים, חוץ ממושק שמן חיה הוא, שמברכין עליו
בורא מיני בשמים". וכתב הרמב"ם (פ"ט, יג) שאם היה
הנשרף עץ - מברך "עצי בשמים", ואם עשב - "עשבי
בשמים", ואם חיה וכיוצא ב - "מיני בשמים". וכ"כ הטור
(רטז, יג). וכתב הכס"מ שפשוט שמה שהגמ' אמרה
שכל המוגמרות "עצי בשמים", כוונתה דוקא
כשעשויים מעץ, אבל אם היו מעשבים, הברכה "עשבי
בשמים", וכ"פ בשו"ע (שם).

ש"ע. מש"כ שאין מברכים על בשמים של ע"ז, כן
מפורש במשנה (נא, ב): "...ולא על הנר ולא על
הבשמים של עבודה זרה", ונפסק ברמב"ם (שם, ח)
ובטוש"ע (ריז, ה). אבל מש"כ שאין מברכים על ריח
שבבגד, כיון שאין לו עיקר, אין ד"ז מובא בהדיא בגמ',
והוא מח' פוסקים. דעת הרמב"ם (שם) שאין מברכים
עליו, ודעת הטור (שם, ג) שמברכים, וכ"כ בהג' הרמ"ך
על הרמב"ם שם ובפסקי ריא"ז (פ"ח ה"ב אות ט).
למעשה, ראשונים רבים הביאו דברי הרמב"ם להלכה,
מהם: סמ"ג (עשין כז), סמ"ק (סי' קנא), רבינו יונה (על
הרי"ף לא, ב) ומאירי (מג, א), וכ"פ השו"ע (שם). ועי'
ב"י (שם) שהקשה על הטור, שבס"י רטז הביא י"א
הסובר כן, ולא כתב לחלוק עליו. ובסברת הרמב"ם, כתב
הב"י שם שריח אינו צורך הגוף כל כך, ולכן אם אין לו
עיקר, אינו מברך. ובס' הפרדס (סוף שער שביעי) ובס'
מצוות זמניות (הל' ברכות שער ח) כתבו לבאר דעתו,

אכלן⁸⁷⁵ או לקטן⁸⁷⁶ והעלו ריח, אינו מברך⁸⁷⁷ כל זמן דלאו לריחא⁸⁷⁸ עבידי שעה.
והמריח בפת ונהנה, מברך בורא מיני בשמים. ועל זה נהגו מקצת אנשים⁸⁷⁹ שאין להם הדס
במוצאי שבתות⁸⁸⁰, לברך עליו ולהריח בו⁸⁸¹ במקום הדס שש. שיש אומרים דאינו⁸⁸² נקרא
בושם, על⁸⁸³ כן טועה⁸⁸⁴ המברך עליו בורא מיני בשמים. כך כתבו רבוותא⁸⁸⁵ ז"ל.
⁸⁸⁶ ובהלכות הבדלה (סי' ז) תמצא עוד מזה שעה.

הנכנס לחנותו של בשם שיש בו מיני הרבה, מברך בורא מיני בשמים. ישב שם כל
היום, אינו מברך אלא אחת. נכנס ויצא נכנס ויצא, מברך על כל פעם ופעם ששעט.

וכתב בעל האשכול ז"ל שפ (מה, ב), מאן דמיסב שפא בין ביממא בין בליליא ומורח ריחא
דמוגמר, בין מבתי ישראל בין מבתי גוים, לא ליבריך. דגוים לא, דסתם הסבתן לעבודה

875. אכלן: ה לאכל 876. לקטן: א ג ד לקט 877. אינו מברך: ב ה אין מברכין 878. לריחא: א ג ד
לריח 879. מקצת אנשים: ב ה במקצת מקומות 880. שבתות: ג ד שבת 881. לברך עליו ולהריח בו: ב
להריח בו ולברך עליו 882. דאינו: ב ה שאינו 883. על: ב ועל 884. טועה: ה טועה הוא
885. רבוותא: ב רבוותא ג רבבותא 886. ובהלכות... עכ"ל: א ג ד חסר

שעז. ויש... ריח: בכלבו ליתא.

שעה. רבינו כתב (שם) בשם ר' יהודה מפרי"ש שאין
לברך "מיני בשמים" על הפת, שאין נקראת בושם. וכן
כתבו שו"ת ראב"י אב"ד (סי' פב) ורשב"ץ (מג, ב).
והמאירי (שם) כתב שיש מפקקים בברכה זו, ובדומה
לזה כתב הב"י (שם) שליכו נוקפו לברך על פת חמה,
כיון שלא נזכר בדברי התנאים והאמוראים. ומאידך, בס'
הפרדס (שער ט, הל' הבדלה) כתב שהמהר"ם נהג לברך
"מיני בשמים" על הפת בהבדלה כשלא היה לו בושם
אחר, והוסיף שכ"א בס' התשב"ץ, ושראה את מורו
עושה כן כמה פעמים. הרמ"א (רטז, יד) הביא שתי
הדעות בשם י"א, וסיים: "לכך אין להריח בו". וכתב
המשנ"ב (ס"ק נו) שאם הריח, לא יברך עליו.

שעט. גמ' (נג, א), רמב"ם (פ"ט, ה), טוש"ע (ריז, א).
בגמ' לא מבואר איזה ברכה מברך, וכתב הרמב"ם (שם)
שמברך "מיני בשמים", וכ"פ השו"ע (שם). והטעם לזה,
משום שיש בחנות מיני בשמים רבים, וברכה זו כוללת
הכל. וכתב הגהה"מ (שם אות ב) בשם מורו (המהר"ם)
שאם דעתו לחזור מיד, אין ביציאתו היסח הדעת, ואינו
חוזר ומברך. וכ"כ התשב"ץ קטן (סי' שכב) והמרדכי
(סי' קפח), ונפסק בטוש"ע (שם).

שפ. מקור דבריו בה"ג (עמ' עד).

שפא. דמיסב - בכה"ג: דמסגי.

בפירות". ונפסק ברמב"ם (שם), בטוש"ע (שם) ובכל
הפוסקים.

שעה. התוס' (שם ד"ה האי) כתבו שאם בא לאכול פרי
שיש בו ריח, אין לברך ברכת הריח, אלא רק ברכת
אכילה. וכעיי"ז כתבו המרדכי (סי' קמז) והגהה"מ (פ"ט
אות ד) בשמם. ולא פירשו מה הדין כשבא לאכול
ולהריח. והרא"ש (פ"ח סי' ג) כתב בהדיא שאם לקח
לאכול ולהריח, מברך גם על הריח. וכ"ה בתוס' ר"י
שירליאון (נג, א), וכ"פ השו"ע (רטז, ב). ועי' ביה"ל
(ד"ה או לאוכלו) שהאריך בזה, ונו"נ בדעת הגר"א (ס"ק
ד), שנראה שסובר שלדעת התוס' לא יברך (כך ביאר
דבריו בדמשק אליעזר). ומסקנתו, שאם לקח מתחילה
ע"ד לאכול ולהריח, יברך על הריח (גם לגר"א), וכל
שכן אם לקח ע"מ להריח ואח"כ לאכול. וע"ע חזו"א
(סי' לה ס"ק ד) שדחה דברי הביה"ל בהבנת הגר"א,
וכתב שסובר שרק כשמייחד פרי להריח בו ולא לאוכלו,
מברך על ריחו לדעת התוס'.

שעז. הב"י (סו"ס רצו) הביא ד"ז בשם הכלבו. וכתב
שנראה שכ"ז דווקא כשהפת חמה, שאז נהנה מריחה,
ושכן משמע לשון הכלבו: "ונהנה". והוסיף שכן כתב
האבודרהם (עמ' קפח) בשם ר' שמואל ב"ר גרשום.
אולם, שם נוסח הברכה: "שנתן ריח טוב בפת". וכ"כ
רבינו בהל' הבדלה (סי' ז) בשם י"א. וראה גם ד"מ (רטז
אות ד).

זרה. דישראל לא, דאיכא מיעוט נשים דמקטרין לכשפים, ואיכא מיעוט דמקטרין לגמר כלים, והוה ליה רובא דלא עביד לריחא, ולא מברכין עליה שפכ, עכ"ל⁸⁸⁶.

כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ט, א), ועל כולן אם אמר⁸⁸⁷ בורא מיני בשמים יצא שפכ. והרב רבי יהודה בעל התוספות ז"ל (לא, א סוד"ה אך תימה) כתב, ועל כולן אם אמר⁸⁸⁷ שהכל יצא, אפילו בברכות של ריח שזו שפכ⁸⁸⁸.

וכל⁸⁸⁹ ריח שבעולם, אין מברכין אחריו⁸⁹⁰ כלל. והטעם, לפי שכשפסקי⁸⁹¹ הריח⁸⁹² מחוטמו, עברה הנאתו, מה שאין כן באכילה שפכ. וכן נמי⁸⁹³ כתב הר' דוד בר⁸⁹⁴ לוי ז"ל שפכ⁸⁹⁵ (ס' המכתם מה, א).

שפכ⁸⁹⁶ אין מברכין על דבר שאין בו ממש, כגון קול ערב שפכ, אף על גב דכתיב (שה"ש ב, יד) כי קולך ערב, הוא על מה שחננך, והוא הדין לשאר דברים, ואין עריבות הקול נרמז בפרט מן התורה, כגון (בראשית כז, כז) ראה ריח בני כריח שדה.

טעם למה משנין ברכות הריח, שבאתרוג ותפוח מברך אשר נתן ריח טוב בפירות, ובמיני בשמים מברך מיני בשמים. הטעם, מפני שאתרוג ותפוח עיקרן לאכילה, ולפיכך

887. בורא... אמר: א ג ד חסר 888. בברכות של ריח: ה בברכת הריח 889. וכל: ב ולכל וכן בכלבו 890. אחריו: ב חסר 891. שכשפסקי: ב שכשפסקי ה שיפסק 892. הריח: ה חסר 893. נמי: ד חסר 894. בר: א ב בר' 895. ז"ל: ה חסר 896. אין... עיקרן: א ג ד חסר

ריחני". וכ"א בברכות (מד, ב). ופרש"י (נידה שם): "ריחני - מברכין עליהן בורא עצי בשמים, ואין טעון ברכה לאחריו, דהנאה מועטת היא". וכ"פ השו"ע (שם, א). והלבוש (סעי' א) כתב לבאר, שבאכילה ושתייה - המזון נמצא במעיו, משא"כ ריח, שכבר כלה. ותמה עליו הדברי חמודות (פ"ו אות קכ) מדוע לא פירש כרש"י. ועי' א"ר (ס"ק ב) שכתב ליישב שאף רש"י התכוון לזה, וכ"כ הב"ח והט"ז (ס"ק א). וע"ע עולת תמיד (ס"ק א) שביאר שבריה לא כלה הדבר שאותו מריחים מחמת ההרחה. וערוה"ש (סעי' ב) כתב לבאר, שברכה אחרונה צריכה שיעור, וזה שייך באוכל ולא בריח.

שפכ. בכלבו כ"כ בסתם, ולא ציין לר' דוד בר לוי.

שפכ. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

שפכ. הד"מ (רטז אות א) כתב בשם התוס' (פסחים נג, ב ד"ה אין מברכין) והמרדכי (סי' קפט) שאין מברכין אלא על דבר שגופו נהנה ממנו, ולכן נראה שמתעם זה אין מברכים על הקול. והמג"א (ס"ק א) הביא מש"כ הד"מ, וכתב שהמטה משה כתב שהטעם לזה הוא משום שאין בו ממש, וזה כטעם שכתב כאן רבינו.

שפכ. גמ' (שם): "תנו רבנן: היה מהלך חוץ לכרך והריח ריח, אם רוב נכרים - אינו מברך, אם רוב ישראל - מברך. רבי יוסי אומר: אפילו רוב ישראל נמי אינו מברך, מפני שבנות ישראל מקטרות לכשפים. אטו כולהו לכשפים מקטרין? הוה לה מיעוטא לכשפים, ומיעוטא נמי לגמר את הכלים, אשתכח רובא דלאו לריחא עביד, וכל רובא דלאו לריחא עביד - לא מברך". הרמב"ם (שם, ט) והטוש"ע (שם, ז) פסקו כת"ק, שברוב ישראל מברך, וברוב נכרים אינו מברך. ולכאורה צ"ע מדוע פסק האשכול כר' יוסי, ולא כת"ק. ואפשר שאין מחלוקת בין ת"ק ורש"י, שת"ק דיבר בסתם, שלא חוששים לנשים שמקטרות לע"ז, ורש"י דיבר במקום שמנהג הנשים כן, ולכן יש לחשוש לזה (נחל אשכול שם).

שפג. וכן כתבו סמ"ג (עשין כז), מאורות, מאירי (מג, ב), ספר הבתים (הל' ברכות שער יא סי' א), ועוד ראשונים, וכ"פ הטוש"ע (רטז, ב) והרמ"א (שם, י).

שפד. ראה לעיל הערה שמב.

שפה. במשנה (נידה נא, ב): "כל הטעון ברכה לאחרייו - טעון ברכה לפניו, ויש שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחרייו". ובגמ' (שם): "לאחרייו מאי?... לאחרייו

מברך על התוספת הנאה שנתן הב"ה בהן, והוא הריח. אבל הבשמים עיקרן לריחן, לפיכך מברך על עיקרן שפ"ט⁸⁹⁶:

(מג) היו לפניו שתי ברכות, אחת של טעם ואחת של ריח, נותן המין של טעם בימינו, ומברך עליו תחלה, לפי שהיא חשובה מאותה של ריח, שאותה הנאה של טעם נכנסת בגוף ונהנה ממנו, ואחר כך נוטל של ריח, ומברך עליו ש"ז.

ויש ללמוד מזה, שאנו יש לנו במוצאי שבתות כשמבדילין על הכוס לאחוז היין בימין ולברך בורא פרי הגפן, ואחר כך נוטלין⁸⁹⁷ הכוס בשמאל ואוחזין ההדס⁸⁹⁸ בימין ומברכין⁸⁹⁹ בורא עצי בשמים, שהדבר שמברכין עליו, ראוי לאחוז בו⁹⁰⁰ בימין בשעה שמברך ש"א.

ש"ב⁹⁰¹ אמרו ז"ל (ב"ק ל, א), האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דברכות. פירוש, שהם מתבוננין תמיד במעשה השם יתברך, ומברכין אותו בראותם החדושים שמתחדשים תמיד ביצורים⁹⁰², והתיקון אשר בהם בחי ובצומח⁹⁰³. וכן תקנו חז"ל⁹⁰⁴ ברכה על כל דבר לפי⁹⁰⁵ ענינו, כמו שאמרו ז"ל (נד, א), הרואה כך מברך כך⁹⁰¹:

ברכות ההודיה⁹⁰⁶, הן הברכות הבאות במקרה

(TM) ש"ג כתב הרמב"ם ז"ל (פ"י, ב), הרואה פרי שמתחדש⁹⁰⁷ משנה לשנה, מברך בתחלת ראייתו⁹⁰⁸ שהחינו ש"ד. ויש אומרים הני מילי אם נהנה בראייתו⁹⁰⁹, ואם אינו נהנה עד אכילתו, מברך על אכילתו ש"ה.

897. נוטלין: ה נוטל 898. ואוחזין ההדס: ב ה וההדס 899. ומברכין: א ומברך ה ומברך 900. לאחוז בו: ג ד שיהיה 901. אר"ז... כך: ב ג ד חסר 902. ביצורים: ב בייסורין 903. ובצומח: ב ובצומח ובדומם 904. חז"ל: ב חכמים 905. לפי: ב ודבר כפי 906. ההודיה: ה ההודאה 907. שמתחדש: ג ד שנתחדש 908. ראייתו: ב ראייתו 909. בראייתו: א ג ד מראייתו ה בראותו

בפירוש שני. השו"ע השמיט דין זה, והמג"א (ריא ס"ק יג), המשנ"ב (ס"ק לה) ועוד אחרונים הביאו להלכה. שצא. נראה שרבינו מצטט מהמכתם (שם). וכ"ה במרדכי (ס"י קמט) בשם הראב"ה (ס"י קכ) עפ"י הגמ' הנ"ל, והובא להלכה בשו"ע (רצו, ו). וראה גם שו"ע (רו, ד) שכתב שכל דבר שמברך עליו לאוכלו או להריח בו, צריך לאוחזו בימינו כשהוא מברך. שצב. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. שצג. כלבו (ס"י פז).

שצד. עכ"ל הרמב"ם, מקור דבריו עירובין (מ, ב): "כי אתאי בי רב יהודה אמר: אנה אקרא חדתא נמי אמינא זמן", וכדפירש רש"י: "אקרא חדתא - כשאני רואה דלעת חדשה משנה לשנה, אמינא זמן". וראה לקמן שהמהר"ם סובר שיש לברך דווקא בשעת האכילה, וכ"כ ראשונים רבים. שצה. סמ"ק (ס"י קנא), הביאו האגור (ס"י שיט), וכ"כ

שפט. שו"ת הרשב"א (ח"א ס"י רנא). ובדומה לזה כתב הרא"ש (פ"ו ס"י ו), והובא בלבוש (רטז, ג). שצ. גמ' (מג, ב): "תנו רבנן: הביאו לפניהם שמן ויין, בית שמאי אומרים: אחוז השמן בימינו ואת היין בשמאלו, מברך על השמן וחוזר ומברך על היין; בית הלל אומרים: אחוז את היין בימינו ואת השמן בשמאלו, מברך על היין וחוזר ומברך על השמן". ופירש רש"י, שמן בימינו, לפי שעליו מברך תחילה. הרמב"ם (פ"ז, יד; פ"ט, ד) והטור (ס"ו ס"י ריב) פסקו כב"ה, ולא ביארו העניין. ויש שכתבו שדווקא יין קודם לריח - או מפני שהוא חביב יותר מהשמן או מפני שהוא קובע ברכה לעצמו, ולפ"ז א"א ללמוד מכאן לנידון דידן. אולם ס' הבתים (הל' ברכות שער י ס"י טו) בשם הראב"ד, הרשב"א, המאירי והמכתם (מא, א) למדו מכאן שברכת שתייה קודמת לברכת הריח, וכ"כ הרא"ה והריטב"א

וכן על כל דבר המתחדש משנה לשנה, כגון גידולי קרקע⁹¹⁰, אבל אם אינו מתחדש משנה לשנה, אף על פי ששהה ימים רבים שלא אכל ממנו, אינו מברך שהחיינו שצו.

וכתב הר"ם נ"ע שצו (תשב"ץ קטן סי' שיט), לעולם אינו⁹¹¹ מברך שהחיינו על שום דבר בראייה, אלא כשהוא אוכלן שצו⁹¹². שצו⁹¹³ והרשב"א ז"ל כתב בתשובה (ח"א סי' רנא) כמו הרמב"ם ז"ל, דמשעת ראייה מברך זמן, שהרי אינו מברך אלא שהגיע לאותו⁹¹⁴ זמן, ולא מפני שהוא שלו, כבונה בית וקונה כלים חדשים. וכן מפורש בתוספתא⁹¹⁵ ע"כ⁹¹³:

(מח) היוצא בימי⁹¹⁶ ניסן וראה⁹¹⁷ אילנות שפורחין, מברך⁹¹⁸ ברוך שלא⁹¹⁹ חסר מעולמו^{918א} כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות⁹²⁰, ליהנות⁹²⁰ בהן בני אדם⁹²¹.

הרואה מקום⁹²² שנעשו בו נסים לישראל, פירוש⁹²², לכולן או לרובן⁹²², אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו⁹²³ במקום הזה⁹²⁴. ופירשו הראב"ד⁹²⁴ והרשב"א (נד, א ד"ה הרואה), דוקא פעם ראשונה חובה, מכאן ואילך רשות⁹²⁴. והרואה מקום שנעשה לו נס, אומר ברוך שעשה לי נס במקום הזה⁹²⁴.

910. כגון גידולי קרקע: א ג ד חסר 911. אינו: ד אין 912. אוכלן: ה אוכלו 913. והרשב"א... ע"כ: א ג ד חסר 914. שהגיע לאותו: ה כשהגיע אותו 915. ע"כ: ה חסר 916. בימי: א ב כיומי 917. וראה: ב ג ד וראה 918. מברך: ג ד אומר 919. שלא: ה אשר לא 920. ואילנות טובות: ה חסר 921. בהן: ב מהן ג ד מהם 922. שנעשו... לרובן: ג ד שנעשה לו נס 923. נסים לאבותינו: ג ד לי נס 924. ופירשו... הזה: ג ד חסר

תב. טובות - וכ"ה בגמ' לפנינו ובשו"ע (רכו, א), וברמב"ם: טובות ונאות. בכלבו הגירסא: נאין.

תג. ליהנות - בגמ' לפנינו: להתנאות, ופירש רש"י ליהנות. בראשונים, יש גרסו כך ויש שגרסו כך.

תד. גמ' (מג, ב; ר"ה יא, א), רמב"ם (פ"י, יג), טוש"ע (שם).

תה. כן פירש רבינו יונה (על הרי"ף מג, א ד"ה גמ' אניסא), והובא להלכה בטוש"ע (ריח, ב).

תו. משנה וגמ' (נד, א), רמב"ם (שם, ט), טוש"ע (שם, א-ב).

תז. הרשב"א שם ציין שכ"ד הראב"ד, והובא גם במכתם, ברשב"ץ, בריטב"א (שם), בס' המאורות (ס, א), בספר הפרדס (שער ח) ובס' הבתים (שער יג סי' א).

תח. אבל הטור שם כתב בשם הרא"ש (פ"ט סי' א) שמברך לעולם, אם עברו מהפעם הקודמת לי יום. וכ"כ: תוס' (שם ד"ה הרואה), תוס' ר"י שירליאון, תוס' ר"פ, רא"ה, מאירי, נימוקי (שם), אגודה (סי' קצד), מרדכי (סי' רח) ורבינו ירוחם (ני"ג ח"ב), וכ"פ השו"ע (שם, ג).

תט. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ד).

הריקאנטי (סי' עח) והאהל מועד (שער הברכות דרך ג נתיב ח).

שצו. סמ"ק (שם), וכתב שכ"ד רב שרירא גאון. וכ"ה בסמ"ג (עשין כז) בשם רב שרירא גאון, במרדכי (סוכה סי' תשעא) ובהגה"מ (פ"י אות ג), ונפסק בטוש"ע (רכה, ז).

שצו. הר"ם נ"ע - בכלבו: הרמב"ם, ונר' שהוא ט"ס, שהרי לדעת הרמב"ם מברך על הראייה (ותוקן במהד' פלדהיים, ושכ"ה בד"ר).

שצח. וכ"כ רבים מרבותינו הראשונים, שהמנהג לברך בשעת אכילה ולא בראייה, ראה: הגה"מ (שם) בשם תוס' (נט, ב ד"ה התם), רא"ש (שם פ"ג סי' ז) ורבינו ירוחם (ני"ג סוף ח"ב קד ע"ד), ונפסק בטוש"ע (שם, ג). והטור שם כתב שהמברך בשעת ראייה לא הפסיד, והובא להלכה ברמ"א (שם).

שצט. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

ת. כ"כ הרשב"א שם שדין זה מפורש בתוספתא, אולם תוספתא זו אינה לפנינו.

תא. מעולמו - וכ"ה בר"ה, אולם בברכות: בעולמו. בראשונים, יש שגרסו כך ויש שגרסו כך.

והבן מברך על נס⁹²⁵ שנעשה לאביו. והנכד, הוא בן הבן, מברך על נס שנעשה לזקנו⁹²⁶.
⁹²⁷ הבן מברך ברוך⁹²⁸ שעשה נס לאבי, והנכד אומר⁹²⁹ ברוך שעשה נס⁹³⁰ לזקני תי'. תיא ותו לא
 מברך תיב⁹²⁷. וכתב הרשב"א ז"ל (שם ד"ה ונסים),⁹³¹ מסתברא דלאו דוקא בריה ובר בריה, ותו
 לא, אלא כל יוצאי⁹³² ירכו, ואין⁹³³ להם הפסק, מפני שכולן כשותפין באותו נס תיג⁹³¹. ועל⁹³⁴
 נס רבו⁹³⁵ מברך, כרב חנא דברין⁹³⁶ אניסא דרב יהודה רביה תיא תיד.

⁹³⁷ ירושלמי (פ"ט ה"א סב, א), ועל נס של יחיד, הוא איש⁹³⁸ מסויים תטו, כגון יואב בן צרויה,
 או שנתקדש שם שמים על ידו, כגון חנניא, מישאל ועזריה, מברכין עליו תטו. ומסתברא
 באותו המקום שנעשה בו הנס תתי⁹³⁷.

הרואה מקום שנעשה⁹³⁹ נס לצדיק או לצדיקים, כגון כבשן האש וגוב אריות, אומר ברוך
 שעשה נס לצדיקים⁹⁴⁰ במקום הזה תיה:

925. נס: ב הנס 926. לזקנו: ה לזקנו ולזקנתו 927. הבן... מברך: ה חסר 928. ברוך: א חסר
 929. אומר: ב מברך 930. נס: א חסר 931. מסתברא... נס: א ג ד חסר 932. יוצאי: ב יוצא 933. ואין:
 ב דאין 934. ועל: א דעל 935. רבו: א ג ה רבו נמי ד נמי 936. דברין: א דמבר' 937. ירושלמי...
 הנס: א ג ד חסר 938. הוא איש: ב אם הוא אינו 939. שנעשה: ב ה שנעשה בו 940. לצדיקים: ה
 לצדיקים או לצדיק

תיג. וכ"כ הטור (שם) בשם י"מ, לפי גירסת רה"ג ורי"ף,
 וכ"פ רבינו יהונתן (נד, א), ריטב"א, נימוק"י (שם),
 אגודה (סי' קצד) ושור"ע (שם).

תיד. ראה גמ' (נד, ב). וכ"כ הטור (שם, ו), ושכן אמרו
 בירושלמי (פ"ט ה"א סב, א). הבי"י (שם) כתב שהרא"ש
 סובר שהבעיא בירושלמי נפשטה, והרמב"ן סובר שלא
 נפשטה, אבל בגמ' שלנו פשטו לגבי אביו, ולפי"ז ה"ה
 רבו (וכ"ה ברשב"א). וכן פסקו המאורות (נד, ב),
 הריטב"א, המאירי, הנימוק"י, הרשב"ן (שם, א),
 האבודרהם (עמ' שמ) והשור"ע (שם).

תטו. דהיינו, מפורסם.

תטז. הירושלמי לפנינו לא פשט הספק. וכתב המאירי
 (נד, א): "בקצת ספרי תלמוד המערב מצאתי בה, כדאי
 הוא לברך על מקום שנתקדש בו שם שמים. ואף בגמ'
 שלנו אמרו, ראה כבשן האש וגוב אריות, מברך".
 ובדומה לזה כתב הרא"ה (שם). ויש שהביאו דברי
 הירושלמי כהלכה פסוקה, ראה: רוקח (סי' שמב)
 וראבי"ה (ח"א סי' קמו). ורבינו ירוחם (ני"ג ח"ב) כתב
 שכן פשוט בירושלמי. ונפסק בטוש"ע (שם, ז).

תיז. עכ"ל הרשב"א.

תיח. גמ' (נד, ב), רמב"ם (שם), שור"ע (ריח, ז; רכד, ג).

תי. בגמ' (שם): "אניסא דיחיד - איהו חייב לברוכי".
 והרי"ף (מג, א) גרס: "אניסא דיחיד, איהו ובריה ובר
 בריה צריכי לברוכי, וכולי עלמא לא צריכי". וכתב
 הרא"ש (פ"ט סי' א) שכ"ה גירסת רה"ג. וכ"פ רוב
 רבותינו הראשונים, הרמב"ם (פ"י, ט) והטוש"ע (ריח,
 ד). ויש ראשונים שכתבו שהירושלמי (פ"ט ה"א)
 הסתפק בזה. וע"ע סידור רס"ג (עמ' צא) וס' הרוקח (סי'
 שמב) שכתבו שרק מי שנעשה לו נס מברך, ולא אחרים.
 וכן משמע בראב"ן (סי' קצו) ובראבי"ה (ח"א סי' קמו).
 ובנוסח הנכד, הרמב"ם (שם), הסמ"ג (עשין כז) ורבינו
 יונה (על הרי"ף שם) כתבו שמברך: "שעשה נס לאבותי
 במקום הזה", וברא"ה (נד, א) הנוסח: "שעשה נס לאבי
 אבא במקום הזה". ונזכרו נוסחים אלה במשנ"ב (ס"ק
 יז). ובשעה"צ (אות י) הביא נוסח הכלבו.

תיא. ותו... רביה: ליתא בכלבו.

תיב. גם המאירי (שם) כתב שדווקא בנו ובן בנו
 מברכים, כיון שהם נחשבים כעין דורו. וכן משמע
 מרבינו מנוח (פ"י, ט) ומריבב"ן (שם) שכתבו שבנו ובן
 בנו מברכים, משום שעד כאן רחמי האב על הבן. ובחי'
 הרשב"ן (שם) הביא המח' בזה, וכתב שיותר נראה
 כמ"ד שדווקא בנו ובן בנו מברכים.

(מ) הרואה בתי כנסיות בישובן, אומר ברוך מצייב גבול אלמנה. בחורבנן, אומר⁹⁴¹ ברוך דיין האמת תי"ט.

הרואה⁹⁴² בתי עבודה זרה תכ בישובן, אומר (משלי טו, כה) בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה תכא⁹⁴³. בחורבנן, אומר⁹⁴⁴ (תהלים צד, א) אל נקמות ה' תכב.

ויש אומרים תכג ברוך שעקר עבודה זרה מן המקום הזה. ואם הוא בארץ ישראל, אומר מארצנו. ובשתייהן אומר⁹⁴⁵, כשם שעקרת עבודה זרה מן המקום הזה, כן תעקור אותה מכל⁹⁴⁶ המקומות, והשב לב עובדיהן⁹⁴⁷ במהרה בימינו תכד.

תכה הרואה מקום שעובדין בו עבודה זרה, אומר ברוך שנתן⁹⁴⁸ ארץ אפים לעוברי רצונו תכו.

941. אומר: ה חסר 942. הרואה: ה חסר 943. ויצב גבול אלמנה: ה חסר 944. אומר: ה חסר 945. ובשתייהן אומר: א ב ואומ' בשתייהן 946. מכל: ב מן כל 947. עובדיהן: א עובדיהן לעבדך ג ד עובדיהן בלבב שלם ה עובדיה 948. שנתן: ה שהוא

ועובדיהם לעבדך. ובחוף לארץ אין צריך לומר: והשב לב עובדיהם לעבדך - מפני שרובה גוים. רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף בחוף לארץ צריך לומר כן, מפני שעתידיים להתגייר...". ופסקו הפוסקים כרשב"א. ובירושלמי (פ"ט ה"א סג, ב) חילק בין א"י לחו"ל, שבא"י אומר: מארצנו, ובחו"ל אומר: מן המקום הזה (כך הגירסא ברא"ש פ"ט ס"ו ו בפוסקים נוספים, אולם בירושלמי לפנינו חילק בין נעקר מכל המקומות בא"י לנעקר ממקום אחד, וכן העיר המעדני יו"ט שם אות מ). וכ"פ הרמב"ם (שם, ט) והטוש"ע (שם, ב).

תכה. בכלבו לא הביא ד"ר.

תכו. בגמ' (שם): "הרואה מרקוליס אומר: ברוך שנתן ארץ אפים לעוברי רצונו". וכתב רבינו יונה (על הרי"ף מג, א ד"ה הרואה) שיש מפרשים שהוא הדין לשאר עבודה זרה, אלא שאמר זו, שהיו עובדים אותה בימיהם יותר. ויש מפרשים שדווקא נקט מרקוליס, מפני שדרכן להשליך לה אבנים, ולאותם אבנים שמשליכים הם עובדים. ומפני שהעבודה זרה מתחדשת בכל יום, התקינו לברך עליה שנתן ארץ אפים לעוברי רצונו. והתוספות (שם ד"ה הרואה) כתבו תחילה שבתוספתא (פ"ו, ד) במקום: "הרואה מרקוליס" כתוב: "הרואה עבודה זרה", וא"כ לאו דווקא מרקוליס. ואחר כך כתבו בשם ר"י כפירוש השני שהביא רבינו יונה. להלכה, הרמב"ם (שם) והטוש"ע (שם, א) פסקו שמכריעים על כל ע"ז, וע"ז רמ"א ואחרונים. ונראה לומר בדעת רבינו, שברכה זו מתייחסת לע"ז עצמה, והברכה לעיל לבית העבודה זרה.

תיט. גמ' (נח, ב): "תנו רבנן: הרואה בתי ישראל, בישובן אומר - ברוך מצייב גבול אלמנה, בחורבנן אומר - ברוך דיין האמת". כן היא גירסת הגמ' לפנינו, וכ"ה ברמב"ם (פ"י, י) ובטוש"ע (רכד, י). וגירסת רבינו: "הרואה בתי כנסיות" היא כגירסת הרי"ף (מג, ב), וכ"ה במאירי (שם) ובס' מצות זמניות (הל' ברכות השער התשיעי). וע"י מה שתמה הבי"י (שם) על הרי"ף וביישוב דבריו, וכן בנו"כ השו"ע (שם).

תכ. וכן הגירסא במחז"ו (סי' תקכט), ובנוסח הגמ' לפנינו: "בתי עובדי כוכבים", וכ"ה ברי"ף (שם), ברמב"ם (שם, יט) ובטוש"ע (שם, יא).

תכא. הרי"ף (שם), הרי"ד (נח, ב) והסמ"ג (עשין כז) הביאו כל הפסוק: "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה". אולם ראשונים רבים הביאו רק תחילת הפסוק: "בית גאים יסח ה'", וכ"ה ברמב"ם ובטוש"ע (שם).

תכב. גמ', רמב"ם, טוש"ע (שם). הרי"ף והרמב"ם הביאו כל הפסוק: "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע", וכ"כ עוד ראשונים.

תכג. ראה הערה תכ שלדעת רבינו מדובר בבתי ע"ז בחורבנן, ולפוסקים אחרים מדובר בבתי גויים עובדי ע"ז. ולכן כתב י"א, ולשאר פוסקים החילוק הוא בין בתי ע"ז לבתים של עובדי ע"ז.

תכד. משנה (נד, א): "הרואה... מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה, אומר: ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו". ובגמ' (נד, ב): "מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים, אומר: ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו, וכשם שנעקרה ממקום זה כן תעקר מכל מקומות ישראל, והשב לב

הרואה תכו קברי ישראל, אומר ברוך אשר יצר אתכם בדין וכו' תכח⁹⁴⁹, וחותרם⁹⁵⁰ ברוך אתה ה' מחיה המתים תכט. ואומר⁹⁵¹ (ישעיהו כו, יט) יחיו מתין וגו' תל⁹⁵².

תלא⁹⁵³ וכתב הראב"ד ז"ל בתשובה תלב דברכה זו אינה כי אם משלשים יום⁹⁵⁴ לשלשים יום תלג, ואם חס ושלום נתחדש⁹⁵⁵ דבר, מברך על התוספת תוך שלשים יום תלד⁹⁵³:

(מ) ההולך לבקר את החולה, אומר המקום ירחם עליך בתוך חולי עמו ישראל תלה. ובהלכות בקור חולים (סי' א) אאריך בברכה⁹⁵⁶ זו ב"ה⁹⁵⁷:

(מז) הרואה את חבירו לאחר שלשים יום מברך שהחינו, לאחר שנים עשר חדש מברך⁹⁵⁸ מחיה המתים תלו. ולא אמרו אלא בחבירו החביב לו ושמח בראיתו תלו:

(מט) הרואה קברי אומות העולם⁹⁵⁹, אומר (ירמיהו נ, יב) בושא אמכם מאד חפרה⁹⁶⁰ יולדתכם הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה תלה⁹⁶¹. ויש אומרים גם כן⁹⁶² (ישעיהו כו, יד) מתים בל יחיו⁹⁶³ רפאים בל יקומו לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו תלט⁹⁶³.

949. וכו': א ודן אתכם בדין וכלכל אתכם בדין ואסף אתכם בדין ועתיד להחיותכם בדין ??? והוא עתי' להקימכם בדין ב ודן אתכם בדין וכלכל אתכם בדין והחיה אתכם בדין והמית אתכם בדין ועתיד להחיותכם בדין ה ודן אתכם בדין וכלכל אתכם בדין והמית אתכם בדין ועתיד להחיות אתכם בדין 950. וחותרם: א ב ה חסר 951. ואומר: ה חסר 952. מתין וגו': ב מתין ובלתי יקומו וגו' ה מתין נבלתי יקומו וכו' 953. וכתב... יום: ב ה חסר 954. יום: ב ד ה חסר 955. נתחדש: א נתחדש בו 956. בברכה: א ב ה על ברכה 957. ב"ה: א ה בע"ה ב בעה"י 958. מברך: ב אומ' ברוך ה חסר 959. אומות העולם: ד עכו"ם 960. מאד חפרה: א ב ג חפרה ד חרפ' 961. וערבה: ב חסר 962. גם כן: ב ה חסר 963. רפאים... למו: ה וכו'

תלג. הבי"י (ריח, ג) כתב בהבנת שיטת הראב"ד שרשאי לברך ברכות הראייה גם בתוך ל' יום, וכ"כ שו"ת מהר"ם חלאוה (סי' סד) בהדיא. וביד אהרן (הגה) ב"י (שם) כתב שגם הראב"ד סובר שאין לברך בתוך ל', ומש"כ רבינו מסייע לדבריו.

תלד. וכ"ה במאירי (נח, ב) בשם י"א ובשו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' תתקצט), וכ"פ אחרונים רבים.

תלה. כר' יוסי בשבת (יב, ב), ונפסק בטוש"ע (י"ד שלה, ו).

תלו. גמ' (נח, ב), רמב"ם (שם, ב), טוש"ע (רכה, א).

תלו. תוס' (שם ד"ה הרואה) בשם ר"י, תוס' ר"פ (שם), ראבי"ה (ח"א סי' קמו), סמ"ג (עשין כז), מרדכי (סי' ריג), הגה"מ (שם אות ב), נימוקי"י (שם), ועוד ראשונים, ונפסק בטוש"ע (שם).

תלה. גמ' (שם), רמב"ם (שם, ט), טוש"ע (רכה, יב).

תלט. כ"ה בסרע"ג (עמ' רמט).

תכו. הרואה - בכלבו: העובר בין.

תכה. נוסחאות שונות יש לברכה זו בבבלי, בירושלמי (פ"ט ה"ב), בתוספתא (פ"ו, ט) ובראשונים, וע"י גם שנו"ס. ובכלבו הנוסח: "ברוך אשר יצר אתכם בדין, והמית אתכם בדין, ועתיד להחיות אתכם בדין, ויודע מספר כלכם, והוא יגלה עפר מעיניכם לזמן התחיה, בא"י מחיה מתים". וראה סוף הע' תל.

תכט. גמ' (נח, ב), רמב"ם (פ"י, י), טוש"ע (רכה, יב).

תל. וכ"כ האבודרהם (עמ' שמג) וס' מצוות זמניות (הל' ברכות שער ט). ובכלבו חילק בין רואה הקברות שאומר פסוק זה, להולך בין הקברים שאומר הברכה. וכ"ה במחז"ו (סי' תקכט).

תלא. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

תלב. כ"א בשו"ת הראב"י אב"ד (סי' עד), המכונה הראב"ד השני בעל ספר האשכול, והוא חמוי של הראב"ד בעל ההשגות המכונה הראב"ד השלישי (ראה שם הגדולים ערך ראב"ד).

הרואה חכמי ישראל, אומר ברוך שנתן^{תמ} מחמתו ליריאיו. חכמי אומות העולם⁹⁶⁴, אומר⁹⁶⁵ ברוך שנתן מחמתו לבשר ודם. הרואה מלכי ישראל, אומר ברוך שחלק⁹⁶⁶ מכבודו ליריאיו. מלכי אומות העולם, אומר⁹⁶⁷ ברוך שחלק^{תמא 968} מכבודו לבשר ודם^{תמב}.

תמג וכתב הראב"ד ז"ל⁹⁶⁹ בתשובה תמר⁹⁷⁰, שכל מי שהוא חשוב בשולטנותו⁹⁷¹ ובנשיאותו⁹⁷² כמלך, וכן הורג במשפט ואין מי שימחה⁹⁷³ בידו, ואינו משנה דברו מלאו להן ומהן ללאו, אפילו מאומות העולם⁹⁷⁴, מברך עליו אחת⁹⁷⁵ לשלשים יום.

⁹⁷⁶ הרואה אוכלוסי ישראל, תמה⁹⁷⁶ פירש הרמב"ם ז"ל (פ"י, יא) שש מאות אלף רגלי בארץ ישראל^{תמו}, אומר ברוך חכם הרזים. אוכלוסי אומות העולם⁹⁷⁷, אומר בכל מקום תמו⁹⁷⁷ בושה אמכם וכי, תמח^{976 978}:

(J) תמט⁹⁷⁹ הרואה אדם שנשתנה מברייתו, כגון הכושי, פירש רש"י ז"ל (נח, ב ד"ה כושי) שחור הרבה. והגיחור, אדום הרבה^{979 980}. הלוקן, לבן יותר מדאי. הקפח, בטן גדול⁹⁸¹ בתוך עביו⁹⁸² מקופחת תנ⁹⁸³. דרניקוס⁹⁸⁴, ברוגו"שו תנא⁹⁸⁵. פאתי תנב ראש⁹⁸⁶, ששערותיו דבוקין⁹⁸⁷ זה בזה תננ.

964. אומות העולם: ד עכו"ם 965. אומר: ה חסר 966. שחלק: ה שנתן 967. אומר: ב ה חסר 968. ברוך שחלק: ה שנתן 969. ז"ל: ה חסר 970. בתשובה: ב חסר 971. בשולטנותו: ג ה בשולטנות ד בשולטנותו 972. ובנשיאותו: ג ד ובנשיאותו 973. שימחה: ה שמוחה 974. ואינו... העולם: ב ה חסר 975. אחת: א ג אחר 976. הרואה... וכי: ב ה חסר 977. אומות העולם: ד עכו"ם 978. וכי: א חפרה יולדתכם וכי ג וגו' 979. הרואה... הרבה: ב ה חסר 980. הרבה: ד חסר 981. גדול: ה גדולה 982. עביו: ב ה עיניו 983. מקופחת: ב ה מקופחות 984. דרניקוס: א דרנקוס ג ודרקינוס ד דרקינוס ה ודניקוש 985. ברוגו"שו: א וורוגוש ב ורוגוס ה רגו"ש 986. ראש: ב דש 987. ששערותיו דבוקין: א שערותיו נדבקי ב ששערותיו מעורבות ה שערותיו מעורבות

מברכים, רק הרמב"ם כתב כן. וכ"ה בסמ"ג (עשין כז) ובעוד כמה ראשונים. ועי' רבינו מנוח וב"י (רכד, ה) מהיכן למד הרמב"ם כן. השו"ע (שם) השמיט תנאי זה, וכתבו כמה אחרונים שהוא לא סובר בזה כרמב"ם.

תמו. בכל מקום - בגמ', ברמב"ם ובכלכו ליתא.

תמח. גמ', רמב"ם וטוש"ע (שם).

תמט. הכלבו הביא סי' זה בקיצור.

תנ. ברש"י (שם): "מתוך עוביו נראית קומתו מקופחת, לשון אחר: קפח - ארוך הרבה, ופרצופו שמוט ובולט, דמכוער הוי".

תנא. ראה שנו"ס, וברש"י לפנינו: רודא"ש (=מלא יבלות). וכפרש"י פי' ר"י מלוניל ומאירי (שם).

תנב. פאתי - בגמ' לפנינו: פתויי.

תנג. ר"י מלוניל, רא"ה, נימוק"י (שם), רבינו ירוחם (ני"ג ח"ב), טוש"ע (רכה, ח).

תמ. וכ"ה בכלכו. אבל בנוסח הגמ' לפנינו: שחלק. וברמב"ם (שם, יא) כתוב ככל הד' ברכות: שנתן, ובמאירי ובס' המאורות (שם) כתבו ככולן: שחלק. אולם בגמ' לפנינו, וכ"ה בראשונים רבים, יש חילוק בין ישראל לאוה"ע, שבישראל גרסו: שחלק, ובאוה"ע: שנתן. ועי' ב"י וב"ח (שם) הטעם.

תמא. וכ"ה בכלכו. ובנוסח הגמ' לפנינו: שנתן, וראה שנו"ס ובהע' הקודמת.

תמב. גמ' (שם, א), רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ו-ח).

תמג. דעת הראב"ד לא הובאה בכלכו.

תמד. כ"ה בשו"ת ראב"י אב"ד (סי' לב-לג), ואפשר שאליו התכוון רבינו. והובא בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' רצו).

תמה. בכלכו לא הביא פירוש הרמב"ם.

תמו. בגמ' לפנינו לא נזכר שדווקא בארץ ישראל

והראב"ד ז"ל⁹⁸⁸ פירש שוקע ראשו בחציו. ויש מפרשים רחב⁹⁸⁹ הראש, מלשון פותיא תנן⁹⁹⁰. ויש מפרשים דרניקוס⁹⁹¹, שקומתו ארוכה תנא. על כלן⁹⁹² מברך ברוך⁹⁹³ משנה הבריות תנא. ואם נשתנה על ידי בן⁹⁹⁴ אדם, מברך ברוך⁹⁹⁵ דיין האמת תנא.

⁹⁹⁶הרואה סומין, או קטועין, או מוכי שחין, או בהקנים תנא וכיוצא בהם, מברך ברוך דיין האמת⁹⁹⁶. ואם נולדו באותן מומין ממעי אמן, אומר ברוך משנה הבריות תנא.

וכתב הראב"ד ז"ל⁹⁹⁷ דאפילו על גוי⁹⁹⁸ מברך אותה תס. וכן נראה שהסכים הרב ז"ל⁹⁹⁹, והפליג¹ בדבר תסא.

וכיאר הראב"ד ז"ל דוקא פעם² ראשונה מברך, שהוא חדוש לו. וכן נמי בבריות³ טובות, דוקא בפעם⁴ ראשונה תסב. ויש מי שחולק עמו⁵ בבריות טובות תסג⁶:

988. ז"ל: ב פי' ה חסר 989. רחב: א ג ד רוחב 990. פותיא: ה פנתא 991. דרניקוס: א ב ג ברניקוס ה בדניקוס 992. על כלן: א ב כלולן ג ד לכלן 993. ברוך: ג ד חסר 994. בן: ה חסר 995. ברוך: א ג ד חסר 996. הרואה... האמת: ה חסר 997. ז"ל: ב ה חסר 998. גוי: א ד עכו"ם 999. הרב ז"ל: ב הר"מ ז"ל ה הר"ם במ"ז¹. והפליג: ב שלא הפליג ה ולא חלק 2. פעם: ה בפעם 3. בבריות: ה בריות 4. בפעם: ה פעם 5. עמו: ה עליו 6. טובות: ה טובות דוק בפעם ראשונה

כ) שכתב דלא פליגי, דמ"ש שאינו מברך על גוי, איירי בברכת דיין האמת שהיא ברכה על צער, ומ"ש שמברך על גוי, היינו בברכת משנה הבריות. ואכן כך כתבו המכתם והרשב"ץ (נח, ב). אכן, מהאבודרהם, הרא"ה (שם) וספר הבתים (הל' ברכות שער יג סי' ט) מוכח שדעת הראב"ד שאין לברך על הגוי גם משנה הבריות. תסא. צ"ע כוונתו. ועי' ברכ"י (שם) שהביא דברי רבינו כאן וכתב לפרש שהכל מדברי הראב"ד: "...וכן נראה שהסכים הרב, כונת הראב"ד על הרב חמיו הרב אברהם אב"ד בר יצחק שהוא סובר דמברכה על גוי... והוא חולק עליו, וזהו שכתב ז'הפליג בדבר, שדעתו שאין לברכה על גוי".

תסב. הביאו בשיטמ"ק (ד"ה הרואה) ובטור (שם, ט-י), וכדעתו פסקו הרא"ה, הריטב"א (נח, ב), רבינו מנוח (פ"י, יב), רבינו ירוחם (ני"ג ח"ב) וס' הבתים (הל' ברכות שער יג סי' ט), וכ"פ השו"ע (רכה, ט-י) גם בבריות משונות וגם בבריות נאות.

תסג. כן דעת הטור והמאירי שהביאו דברי הראב"ד וחלקו עליו וכתבו שמברך לפרקים כל ל' יום, אמנם הטור השיג על הראב"ד רק לגבי בריות משונות, ומשמע שבבריות נאות מודה לראב"ד (כן דייק הב"ח שם), וכן הגיה הרמ"א (שם, ט) על השו"ע רק לגבי בריות משונות. אמנם בשו"ת ראב"י אב"ד (סי' לג) כתב

תנא. ערוך (ער' פתי), רוקח (סי' שמג), מכתם, ריבב"ן (שם).

תנא. וכ"ה בערוך (ער' בדרן), וכן הביא המכתם (שם) בשם הערוך. ורש"י פירש כך 'קפח' בפי' שני, וכ"א בתוס' ר"י שירילאון ובנימוקי (שם).

תנא. גמ' (נח, ב), רמב"ם (פ"י, יב), טוש"ע (שם).

תנא. לא מדובר כאן באותם מומים המוזכרים לעיל שהם מומים מולדים, אלא במומים אחרים שקרו אחרי הלידה, וכמו שהגמ' (שם) מחלקת: "הא - ממעי אמו, הא - בתר דאיתליד". וכך כתב הרמב"ם (שם).

תנא. פירש רש"י, דומים לעדשים.

תנא. גמ', רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, ט).

תס. היא דעת הראב"י אב"ד (חותנו של של הראב"ד) בעל האשכול, וכ"כ בספרו (ח"א סי' כג עמ' 51). וכ"כ אבודרהם (עמ' שמג) ומאורות (נח, ב) בשמו, וכ"פ מאירי (נח, ב). אמנם הראב"ד (בעל ההשגות) כתב שרק על מי שמצטער מברך, ולכן על גוי אינו מברך, וכן הביאו בשמו רא"ה, מאירי, שיטמ"ק (נח, ב), טור (סי' רכה), ר' ירוחם (ני"ג ח"ב) וספר הבתים (הל' ברכות שער יג סי' ט) [נהובא בתשובות ופסקים לראב"ד (סי' רב)]. כל זה מוכח באבודרהם שהזכיר בפירושו את מחלוקתם של ראב"י אב"ד והראב"ד אם מברך על גוי, וכן הוכיח הברכי יוסף (ס"ק ט). כל זה דלא כא"ר (ס"ק

(א) הרואה בריות טובות ומתוקנות^{תס}, ואילנות טובות ונאות^{תסה}, ואומר⁷ בירושלמי (פ"ט ה"א סג, ב) אפילו פרה נאה^{תסו} 8, אומר^{תסז} ברוך שלא חסר מעולמו^{תסח} 9 כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות, ליהנות מהם¹⁰ בני אדם^{תסז}. 11 ואפילו על הגוים, דלא גרעי מבהמה יפה^{תסט} 11: (ב) ת"ע הבונה בית חדש, וקונה¹² כלים חדשים, בין יש¹³ לו כיוצא בהן, בין אין¹⁴ לו כיוצא בהן, מברך שהחיינו¹⁵. כך כתב הרמב"ם ז"ל^{תעא} (פ"י, א). ואף על פי שהם ישנים לאחרים^{תעב} 16.

7. ואומר: ה אומ' 8. אפילו פרה נאה: ה חסר 9. מעולמו: ד בעולמו 10. מהם: א מהן ב ה בהן 11. ואפילו... יפה: ד חסר 12. וקונה: א ב וקונה לו ה וקנה לו 13. יש: א ג ד שיש 14. אין: א ג ד שאין 15. מברך שהחיינו: א ג ד חסר 16. לאחרים: א ג ד לאחרים מברך שהחיינו

ברא בריות נאות בעולמו". בראבי"ה (ח"א, ס" קמו) מובאת בעניין לשון הבבלי, ולאחריה גרסתו בירוש': "ברוך שברא בריות נאות בעולמו ליהנות מהם בני אדם". ונר' שגי' רבינו הא"ח בירוש' הייתה זהה לנו' של הברכה על האילנות המלבלבים בדומה לגי' הראבי"ה בירוש'.

תסח. ראה לעיל הערה תא.

תסט. ע"ז (כ, א), ירושלמי (שם), והובא להלכה בטוש"ע (שם).

תע. ס"י זה הובא בכלבו בקיצור.

תעא. במשנה (נד, א): "בנה בית חדש, וקנה כלים חדשים, אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", ונפסק בטוש"ע (רכג, ג). ובגמ' (נט, ב) הובאה מח' רב הונא ור' יוחנן בשתי לישנות, האם מברך כשהיה לו בירושה וקנה, והאם מברך שקנה פעם אחת וקנה פעם שנייה. הרי"ף (מד, א) והרא"ש (פ"ט ס"י טז) פסקו כר' יוחנן בלישנא בתרא, שלא רק בהיה לו וקנה, אלא אפי' קנה וחזר וקנה, מברך. והרמב"ם פוסק כר' יוחנן בלישנא קמא שרק בהיה לו וקנה מברך אבל בחזר וקנה אינו מברך. ותמה עליו הרמ"ך מדוע לא פסק כל"ב, ועי' כס"מ ביישוב דעתו. להלכה פסקו בטוש"ע (שם, ד) כרי"ף ורא"ש. ורבינו הביא לשון הרמב"ם.

תעב. ירושלמי (פ"ט ה"ג סה, ב), והובא להלכה בתוס' (נט, ב ד"ה ורבי יוחנן), ברא"ש (שם), ברשב"א (שם) ד"ה בנה), במאירי (שם), בסמ"ג (עשין כז) ובטוש"ע (שם).

שמברך על כל כושי שרואה, אפי' רואה מאה ביום אחד. והמאירי (נח, ב) הביא דברי הראב"ד, וחלק עליו, וכתב שכל שרואהו לפרקים מברך. גם הטור שהביא דברי הראב"ד כתב שאחת לל' יום מברך. וכ"פ הרמ"א (שם). ויש להעיר שהטור השיג על הראב"ד בבעלי מומים, ולא בבריות טובות, ונחלקו האח' אם גם בזה חולק. המאמר מרדכי (ס"ק יב) כתב שהטור חולק גם בזה, והב"ח (שם) כתב שהוא מודה בזה לראב"ד. ולפי"ז מובן למה הרמ"א לא השיג על השו"ע (שם, י) שפסק כראב"ד בבריות טובות.

תסד. טובות ומתוקנות - בנוסח הגמ': טובות, וברמב"ם: נאות ומתוקנות ביותר. וכ"א בברכות מהר"ם (הוספות), בסמ"ג (ס"י כז) ובס' הפרדס (שער ח).

תסה. ונאות - ברמב"ם ליתא.

תסו. בירושלמי לפנינו: "גמל נאה סוס נאה חמור נאה", ולא הזכיר פרה. ובסמ"ק כתב בשם הירושלמי: "פרה נאה וחמור נאה". וכ"א בב"י (שם).

תסז. ברוך שלא חסר... בני אדם - לשון זו הובאה לעיל ס"י מה בעניין האילנות המלבלבים בניסן, ומקורה בגמ' (מג, ב), וכך הובאה בכל מקום. בעניין הרואה בריות טובות הרי שבגמ' לפנינו (נח, ב): "ראה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו". זו גם הלשון ברמב"ם (שם, יג) ובשו"ע (שם). והשאלה מניין מצא רבינו לשון זו המובאת גם בכלבו (ס"י פז) לרואה בריות טובות. אומנם נר' שלשון רבינו מתאימה לגרסתו בירוש'. בירוש' לפנינו (פ"ט סג, ב): "ברוך שכן ברא בריות נאות בעולמו", ובע"ז (פ"א ח, א): "ברוך שכן

ומברך משעת קנייה, ¹⁷ אף על פי שלא נהנה תע"ג. וכן נמיתע"ד פסק הריא"ף ז"ל (מד, א), דבין קנה כיוצא בהן ובין לא קנה, בין יש לו כיוצא בהן בין אין לו, צריך לברך. וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל (ס, א ד"ה לישנא) בשם רוב הפוסקים ז"ל תע"ה ¹⁷. לו ¹⁸ ולביתו, אומר הטוב והמטיב תע"ו.

וכן כתוב ¹⁹ בירושלמי (פ"ט ה"ג סה, ב), קנה, אומר שהחיינו. נתן ²⁰ לו במתנה, אומר הטוב והמטיב. לבש, אומר מלביש ערומים תע"ו. ומתוך גמריין ליכא חילוק בין קנה למי שנתן לו תע"ח ²¹. וכן דעת הראב"ד ז"ל תע"ט והרשב"א ז"ל (נט, ב ד"ה בנה).

וכתב רבינו ²² יהודה ז"ל תפ, ²³ שצריך ²⁴ שיהיו המלבושין חשובין, שיהיה ²⁵ לבו שמח בהן

17. אף על פי... ז"ל: א ג ד חסר 18. לו: א שלא נהנה לו ג נהנה לו ד נהנת לו 19. כתוב: ה חסר 20. נתן: ד נתנה 21. קנה למי שנתן לו: ג ד קנייה למתנה ה קנה בין ניתן לו 22. רבינו: א ג ד ה' ה ר' 23. שצריך... אבל: ה והמטיב לא 24. שצריך: ג ד וצריך 25. שיהיה: א ג ד שיהא

ברכות, זה דווקא בכלים וכיוצ"ב, שכ"א משתמש ונהנה מהם בעצמו, משא"כ שדה וכיוצ"ב, שמברכים עליה רק "הטוב והמטיב", שהנאה באה לשניהם יחד.

תעו. דברי הירושלמי הובאו בכמה ראשונים, מהם: תוס' (נט, ב ד"ה ורבי), רא"ש (פ"ט סי' טז), רשב"א, מאירי (נט, ב), אבודרהם (עמ' שמו), וכ"פ הטוש"ע (שם, ד-ה). וכתבו כמה אחרונים שאם לובש הבגד החדש בבוקר, יכול לפוטרו בברכת "מלביש ערומים" שמברך בברכות השחר. וכ"פ המשנ"ב (ס"ק יח). וע"ע יפה ללב (ס"ק ו) שכתב שלא נהגו לברך "מלביש ערומים" על בגד חדש.

תעו. וכ"ה בתוס' (שם) ובפוסקים נוספים, ומשמע שסוברים שתלמוד דידן חולק על הירושלמי, ויש לברך על מתנה "שהחיינו". אולם הרא"ש (שם) ביאר, שבמתנה ההטבה לא רק למקבל, אלא גם לנותן. במקבל עני - ההטבה לנותן שזיכהו השם וחננו ממון לעשות צדקה, ובמקבל עשיר - ההטבה ששמח במה שמקבל מתנתו. ועי' משנ"ב (ס"ק כא) וביה"ל (ד"ה שהיא) שהביא ראשונים ואחרונים הסוברים שיש לברך "שהחיינו" על מתנה - וכיון שיש ספק אם לברך "הטוב והמטיב" או "שהחיינו", יש לברך "שהחיינו".

תעט. נזכר ברשב"א (שם).

תפ. תוס' ר"י שיריליאון (נט, ב). וכ"כ התוס' (שם ד"ה ור' יוחנן), הרא"ה, הנימוק"י (שם), הסמ"ק (שם) בשם ר' יצחק, המרדכי (סי' ריד) והגה"מ (פ"י אות א). ולשון רבינו דומה ללשון הסמ"ק.

תעג. כ"כ הראשונים ע"פ הירושלמי (שם), ומהם הרא"ש (שם) והרוקח (סי' שמא), וכ"כ רשב"א, רא"ה וריטב"א (נט, ב) בשם הראב"ד. ורא"ה, ריטב"א, מכתם ומאירי (שם) כתבו שיש סוברים שמברך רק בשעת השימוש. ופסקו הטוש"ע (שם) שמברך בשעת הקניין. באחרונים נחלקו, המשנ"ב (ס"ק יז) פסק שמברך בשעת קניין, אא"כ נתן לאומן לתקנו, שאז יברך בשעת השימוש. אולם כה"ח (ס"ק ל) הביא ע"פ מאמר מרדכי (ס"ק ה) ועוד שהמנהג לברך בשעת לבישה, ודימו זאת לברכה על פרי חדש שהמנהג לברך בשעת אכילה.

תעד. לכאורה צ"ע מש"כ: "וכן נמי פסק הרי"ף", שהרי הרי"ף והרמב"ם נח' אם הלכה כל"ק או כל"ב, ראה לעיל הערה תעא. ונראה לומר דרבינו הבין ברמב"ם שפסק כל"ב דגם בקנה וחזר וקנה מברך (ודלא כפי שהבינו בו הרמ"ן וכס"מ), ומ"ש הרמב"ם: "בין יש לו בין אין לו", כוונתו גם אם יש לו ע"י קנייה שהרי לא חילק, וכן נראה, שאל"כ היה לו לפרש שבקנה וחזר וקנה לא יברך (וכ"כ נימוק מהרא"י בהבנת הרמב"ם).

תעה. הרשב"א כתב שהיה נראה לו יותר לפסוק כל"ק, אולם הביא דעת הפוסקים, ומשמע שמסכים למעשה לדבריהם.

תעו. סמ"ק (סי' קנא). והב"י (רכג, ה) כתב שמלשון הסמ"ק משמע שמברך שתיים: "שהחיינו" ו"הטוב והמטיב", אבל בשו"ע שם כתב שמברך "הטוב והמטיב" ולא הזכיר "שהחיינו", כיון שפוסקים רבים סוברים שמברך אחת. ואף הסמ"ק אפשר שסובר כן. ובפרישה (אות ז) כתב שהסמ"ק שכתב שמברך שתי

קצת. תפא וכתב הר"ף ז"ל (הג"ה סמ"ק מצוה קנא אות כח), ואז²⁶ מברך שהחיינו והטוב והמטיב תפב²⁷, אבל²³ באנפילאות ובמנעלים וכיוצא בהן, כגון חלוק ומכנסים וסתר פנים, לא. וכן נראה (בתוספתא) [בתוספות]^{תפג} (נט, ב ד"ה ור' יוחנן). ויש אומרים שעל כל אלו מברך²⁸ שהחיינו תפד.

ונהגו שהבונה בית עושה סעודה, ומזמן²⁹ עניים ועשירים. וכן מצינו על פסוק³⁰ (בראשית ב, ב) ויכל אלהים, כהדין דבנא ביתא³¹ ושכלליה³². כך עשה הקב"ה, בנה עולמו והשלימו³³, ועשה סעודה לאדם הראשון תפה:

(נג) שמע שמועות טובות לו ולאחרים, כגון שאמרו³⁴ לו ילדה אשתך זכר³⁵, מברך הטוב והמטיב. וכשהן טובות לו בלבד, מברך³⁶ שהחיינו. ועל שמועות רעות מברך³⁷ ברוך דיין האמת תפי.

הגיע אליו טובה או ששמע³⁸ שמועה טובה, אף על פי שהדברים נראין שהטובה זו גורם³⁹ רעה לאחר זמן, מברך הטוב והמטיב. וכן ברעה⁴⁰, אף על פי שהדברים נראין⁴¹ שהרעה זו תגרום⁴² טובה לאחר זמן, מברך⁴³ דיין האמת, שאין מברכין על מה שעתידי להיות, אלא על מה שאירע תפי:

(נד) אמרו לו מת אביו וירשהו⁴⁴, אם יש עמו אחים, מברך⁴⁵ תחלה ברוך דיין האמת, ואחר כך הטוב והמטיב. ואם אין עמו⁴⁶ אחים, מברך⁴⁷ שהחיינו תפח:

26. ואז: ג ד ואין 27. והמטיב: ד והמטיב אלא על מלבושים חשובים 28. מברך: ה מברכין 29. ומזמן: ב ה ומזמן 30. על פסוק: ב בפסוק 31. דבנא ביתא: א ב דבנה ביתיה 32. ושכלליה: א ב ג ד ואכל ליה 33. עולמו והשלימו: ה ביתו ושכללו 34. שאמרו: א ב ה אמרו 35. זכר: א ד ה בן 36. מברך: ג ד אומר 37. מברך: ג ד ה אומר 38. ששמע: ה שמע 39. שהטובה זו גורם: ה הטובה זו גורמת 40. ברעה: א ב אם הגיע לו רעה 41. ברעה אף על פי שהדברים נראין: ה אם הגיעה לו רעה אע"פ 42. זו תגרום: א ג ד גורם ה הזאת גורמת 43. מברך: א ב ה מברך ברוך 44. וירשהו: ג ד וירשהו ה ויורשו 45. מברך: א מברך ברו' ב ה מברך תחלה ברוך 46. עמו: ב לו 47. מברך: א מב' ה מברכין

תפא. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. תפב. ראה לעיל הע' תעו.

תפג. לא מצאנו מקור לדברים בתוספתא, ונר' שיש לגר': 'בתוספות', וכן מצאנו בסמ"ק מצוריק (מצ' קמח עמ' שכו הע' קנז) שמפנה לתוס' (ראה הערה תפ).

תפד. הרא"ש (פ"ט, סי' טז) סובר שהכל לפי מה שהוא אדם, והמאירי (שם) כתב שכל כלים במשמע. הבי"ר (רכג, ו) כתב בשם תרוה"ד (סי' לו) שאין לברך על כלים שאינם חשובים כלל. ובשו"ע (שם) פסק שעל דבר שאינו חשוב, אין לברך. אבל אם הוא עני ושמח בהם, יברך. והרמ"א (שם) כתב שאף עני לא יברך בזה, ושכן המנהג. האחרונים דנו בדעת השו"ע, אם סובר שאין מח'

בין תוס' לרא"ש וגם התוס' מודים שעני השמח בבגד לא חשוב יברך, או שיש מח' ביניהם, ופסק כרא"ש. עי' שו"ת הרדב"ז (ח"א סי' שצה) שלדעתו דברו התוס' בעשיר שאינו מחשיב בגדים פחותים ולא בעני. תפה. ראה תנחומא (בראשית סי' ב).

תפו. משנה וגמ' (נד, א; נט, ב), רמב"ם (פ"י, ג, ז), טוש"ע (רכב, א, ב; רכג, א).

תפז. גמ' (ס, א), רמב"ם (שם, ד), טוש"ע (רכב, ד). והרמב"ם בפיהמ"ש (פ"ט, ג) פירש, שאין לנו להסתכל לעתיד, שאפשר שלא יהיה כן.

תפח. גמ' (נט, ב), רמב"ם (שם, ז), טוש"ע (רכג, ב).

(נח) ירדו גשמים עד שעלו אבעבועות למעלה על פני המים שהולכות זו לקראת זו תפס, אם יש לו שדה, מברך שהחינו. ואם היתה שלו ושל אחרים⁴⁸, מברך הטוב והמטיב. ואם אין לו שדה, אומר מודים אנחנו לך ה' אלהינו⁴⁹ על כל טפה וטפה שהורדת לנו⁵⁰, ואלו פינו מלא שירה כים⁵¹ וכו', עד⁵² הן הן יודו ויברכו, ברוך אתה ה' ⁵² רוב⁵³ ההודאות ואל⁵⁴ התושבחות⁵⁵.

ויש אומרים שאין ברכת הגשם⁵⁵ נוהגת עתה בינינו, לפי שאנו תדירין במטר, ואין אנו מתאווים לו⁵⁶ ושמחים כדרך ששמחים⁵⁷ באותן הארצות⁵⁸ שיש להן יובש גדול ועצירה רבה עד שנצרכין לבקש רחמים על המטר. אבל אנו⁵⁹ אין אנו⁶⁰ נזקקין לכך, לפיכך אין ברכת המטר נוהגת בינינו⁶¹.

ארבעה⁶¹ צריכין להודות בפני עשרה, חולה שנתרפא⁶²,⁶³ וחבוש שיצא מבית האסורין, והולכי מדברות ודרכים⁶⁴, ויורדי הים⁶⁵,⁶⁶ כמו שכתוב למעלה בהלכות קריאת התורה⁶⁷ (דין מה שמוסיפין בב' וה' סי' כד-כה):

(נז) על הרוחות שנשבו בזעף, ועל הברקים, ועל הרעמים, ועל קול ההברה הנשמע⁶⁶ בארץ, כמו רוחות גדולות⁶⁸, ועל האור שבאוויר, כמו שיראו כאלו⁶⁷ כוכבים גדולים נופלים ורצים

48. היתה שלו ושל אחרים: ה' יש לו ולאחרים 49. ה' אלהינו: ג' חסר 50. לנו: א' ב' ה' חסר 51. כים: ה' חסר 52. הן... בא"י: א' ג' ד' חסר 53. רוב: ב' השם ה' רב 54. ואל: ה' וארון 55. הגשם: א' הגש' ג' ד' הגשמים 56. לו: ג' ד' חסר 57. ששמחים: ה' שהם שמחים בו 58. הארצות: ב' ה' ארצות 59. אנו: ב' חסר 60. אנו: א' ה' חסר 61. ארבעה: א' ד' הם ב' ארבעה הן 62. שנתרפא: א' חסר 63. וחבוש... הים: א' ג' ד' וכו' 64. ודרכים: ב' והולכי דרכים כהולכי מדברות 65. הים: ב' הים וכו' 66. ההברה הנשמע: ה' הברה שנשמע 67. כמו שיראו כאלו: ב' ה' כמו שיראו באלו ג' ד' שיראו כמו

"רוב ההודאות ואל ההודאות". והרמב"ם (שם, ה) כתב שחותם: "אל רוב ההודאות והתושבחות". ועי' ב"י (שם) שכתב שלא ידע למה תוספת זו של "והתושבחות". ויש נוסחאות ברמב"ם: "רוב ההודאות ואל התושבחות". וכ"כ רבינו. ועי' רמב"ם מהר' פרנקל שהביא כמה נוסחאות בזה, ובראשונים יש נוסחאות נוספות. השו"ע (שם, ב) כתב כנוסח הרמב"ן: "אל רוב ההודאות".

תצא. הסמ"ק (סי' קנא) כתב שברכת הגשם אינה נוהגת עתה, הביאו האגור (סי' שיט). ולא כתבו הטעם הנוכח כאן ובכלבו. והובא ד"ז בטעמו ברמ"א (שם, א).

תצב. עי' בהע' שם.

תצג. רוחות גדולות - ברמב"ם: ריחיים גדולים, והכוונה לרעידת אדמה. במשנה (שם): "על הזוועות מברך שכוהו וגבורתו מלא עולם", ובגמ' (נט, א) אמרו - היינו גוהא, ופרש"י: רעידת הארץ.

תפט. בגמ' (נט, ב): "מאימתי מברכין על הגשמים - משיצא חתן לקראת כלה". ופירש רש"י (ד"ה משיצא; תענית ו, ב ד"ה חתן), שהמים קבוצים על הארץ, וכשהטיפה נופלת עליה, טיפה התחתונה בולטת לקראתה. והר"ן (על הרי"ף תענית ב, א ד"ה אמר ר' אבהו) פירש, שירבו המים על הארץ, ויעלו אבעבועות מן המטר, וילכו זה לקראת זה. וכן פירשו הרמב"ם (פ"י, ו) והטוש"ע (רכא, א-ב). מהגה"מ וב"י (שם) משמע שפרש"י אינו כפי' הרמב"ם, ומהד"מ הארוך והב"ח (שם) משמע ששני הפירושים שווים.

תצ. משנה וגמ' (נד, א; נט, ב), רמב"ם, טוש"ע (שם). ובעניין נוסח החתימה: הר"ן (שם ד"ה אמר רב פפא) כתב בשם הרמב"ן שחותמים: "אל רוב ההודאות", וכ"כ הריטב"א והנימוק"י (שם) בשם התוס' והרמב"ם. הרי"ף (מג, ב; תענית ב, א), רבינו יונה (שם), הרשב"א (שם) בשם הגאונים, הריטב"א והנימוק"י (תענית שם) בשם הגאונים, התוס' (נט, א ד"ה הלכך), ועוד, כתבו שחותם:

ממקום למקום, או כמו כוכבים שיש להם זנב תצד, על כל אחד⁶⁸ מאלו מברך⁶⁹, ברוך שכחו תצח מלא עולם תצו או תצו⁷⁰ עושה בראשית תצח. והראב"ד ז"ל⁷¹ (בהשגות פ"י, יד) כתב שיש⁷² לו לומר⁷³ שתיהן, שכחו מלא עולם ועושה בראשית תצט.

^אומסיק עלה בירושלמי (פ"ט ה"ב סד, ב), היה יושב בבית הכסא, שאסור להזכיר⁷⁴ את השם, אם יכול לצאת תוך כדי דבור, פירוש⁷⁵, של רעמים, יצא⁷⁶. ואם לאו, לא יצא^ב.

כתבו הגאונים ז"ל⁷⁷ שאם יהיו בהתמדה פעמים הרבה בכל יום, די לו בברכה אחת על כולן⁷⁸, אבל אם אינן⁷⁹ בהתמדה, מברך על כל פעם ופעם. והראיה ממה שאמרו ז"ל⁸⁰ (נג, א) הנכנס לחנותו⁸¹ של בשם וישב⁸² שם כל היום, אינו מברך אלא⁸³ פעם⁸⁴ אחת. נכנס⁸⁵ ויוצא נכנס ויוצא⁸⁶, מברך על כל פעם ופעם.

⁸⁷וכן נמי אמרינן בירושלמי (שם), אי בטרודין, די בפעם אחת. ואי⁸⁸ במופסקין, מברך על כל

68. א': ב ה אחד ואחד 69. מברך: ה מברכין 70. או: ב ה או ברוך 71. ז"ל: ה חסר 72. שיש: ה יש 73. לומר: א ב לומר את 74. להזכיר: ב לזכור ה לזכור שם 75. פירוש: ה חסר 76. יצא: ב ג ה יוצא 77. ז"ל: ה חסר 78. על כולן: א ה על כלן ג ד לכלן 79. אינן: ב אינם 80. ממשז"ל: ב מה שאז"ל 81. לחנותו: א בחנותו 82. וישב: א ב ג ד ויושב 83. אלא: א ג ד כי אם 84. פעם: ה חסר 85. נכנס: ג ואם נכנס 86. ויוצא נכנס ויוצא: א ויצא נכנס ויצא 87. וכן... ופעם: ה חסר 88. ואי: ב ג ד ה ואם

קמו), סמ"ק (סי קנא), רשב"א (נט, א), רא"ש (פ"ט סי' יג) וטוש"ע (רכז, א).

תצט. במשנה (נד, א): "על הזיקין, ועל הזועות, ועל הרעמים, ועל הרוחות, ועל הברקים אומר: ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם. על ההרים ועל הגבעות, ועל הימים, ועל הנהרות, ועל המדברות אומר: ברוך עושה בראשית". ובגמ' (נט, א): "...אטו כל הני דאמרן עד השתא, לאו מעשה בראשית נינהו? והכתיב: 'ברקים למטר עשה'! - אמר אביי: כרוך ותני. רבא אמר: התם מברך תרתי, ברוך שכחו מלא עולם ועושה מעשה בראשית, הכא - עושה מעשה בראשית איכא, שכחו מלא עולם - ליכא". רוב רבותינו הראשונים כתבו שמברך אחת משתי ברכות, ומה שהגמ' אמרה תרתי, כוונתה אחת משתיים. כ"כ רי"ף (מג, ב), רמב"ם, תוס', ראב"ה, רא"ש, רשב"א (שם) בשם רה"ג, רמב"ם ותוס'. כראב"ד, שפירש שמברך את שתי הברכות, כן כתבו רס"ג (עמ' צ) ורש"י (כך דייק הב"י בדבריו), וכ"נ דעת ר"ח, ר"י מלוניל, ר"ד (נט, א) ורבינו ירוחם (ני"ג ח"ב).

א. בכלבו לא הביא דברי הירושלמי.

ב. דברי הירושלמי הובאו ברא"ש (שם) ובראשונים נוספים, ונפסקו בטוש"ע (רכז, ג).

תצד. בגמ' (נח, ב): "על הזיקין - מאי זיקין? אמר שמואל: כוכבא דשביט". ופרש"י: "כוכבא דשביט - כוכב היורד כחץ ברקיע ממקום למקום, וארוך כשבת שהוא יורה, ונראה כמו שפוחת רקיע". ושני הפי' שכתב הרמב"ם הובאו בס' הבתים (הל' ברכות שער יג סי' יב) ובהג' ר"פ לסמ"ק (סי' קנא אות ל). השו"ע (שם) הביא פירוש רש"י.

תצח. ברמב"ם נוסף: וגבורתו.

תצו. הרמב"ם הקדים ברכת "שכוחו", ומשמע שסובר שהיא עדיפה. והטוש"ע (רכז, א) הקדימו "עושה בראשית", ומשמע שסוברים שהיא עדיפה.

תצז. או - ברמב"ם: ואם רצה.

תצח. עכ"ל הרמב"ם (פ"י, יד). ובעניין נוסח סיום הברכה "עושה בראשית": כ"ה הגירסא במשנה, וכ"כ רבים מרבותינו הראשונים, מהם: בה"ג (עמ' פט), ר"ח (נט, א), רי"ף (מב, ב), רא"ה, מכתם, מאירי, נימוק"י (נט, א) וראב"ן (סי' קצט). ובגמ' (נט, א) לפנינו הגירסא: "עושה מעשה בראשית". וכן גרסו כמה ראשונים, מהם: תוס' (שם ד"ה רבא), ראב"ה (ח"א סי'

פעם ופעם⁸⁷. ופירוש טרודין, שאין שם הפסק. ופירש הרמב"ם ז"ל¹ שאף על פי שהברקים אינן⁸⁹ נראין זה אצל זה, אלא עכשו פעם אחת⁹⁰ ואחר שעה פעם אחרת, כיון שלא נפסקו העננים לגמרי, די לו בברכה אחת. אבל אם⁹¹ העננים הראשונים נפסקו, ושמים זכו בעיניו⁷, אם חוזר ורואה, מברך פעם אחרת. והוא מלשון (משלי כו, טו) דלף טורד⁷.

(TJ)^{8*} על ההרים הגבוהים⁹² והגבעות¹, והמדברות⁹³, והנהרות הגדולים⁹⁴, אם ראה אחד מהם אחת לשלשים יום⁸, מברך⁹⁵ עושה בראשית⁹. שכיון שאין משתנין מבריייתן, די לו בכך⁷.

הרואה את הים הגדול משלשים יום לשלשים יום, מברך⁹⁶ ברוך שעשה את הים הגדול^{8*}. הרואה את⁹⁷ הקשת בענן⁹⁸, אומר ברוך זוכר הברית, נאמן בבריתו, וקיים במאמרו⁹. והר"י⁹⁹

89. שהברקים אינן: ב שאין הברקים 90. עכשו פעם א': ה פעם נראין 91. אם: א ג ד ח טו 92. ההרים הגבוהים: א ב ההרים הגדולים ה הרים הגבוהים 93. והגבעות והמדברות: ב ועל הגבעות ועל המדברות ה והגבעות והמדברות הגדולים 94. והנהרות הגדולים: ה ח טו 95. מברך: ה מברך בורא 96. מברך: ב אומר 97. את: א ג ח טו 98. בענן: ג ד ח טו 99. והר"י: א ב והר"ד

ברכת שהחיינו על ראית חבר, שמברך אם לא ראהו לי יום. ומכאן למדו תוס' (נד, א ד"ה הרואה), רא"ש (פ"ט סי' א), מאירי (נד, א) ועוד פוסקים, לכל ברכות הראייה, וכתבו שכן מבואר בירושלמי. וכ"פ השו"ע (ריח, ג; רכז, יג).

ט. משנה (נד, א), רמב"ם (שם), טוש"ע (רכז, א).
י. טעם זה הובא במג"א (ריח ס"ק ה) ובמשנ"ב (ס"ק ג).

יא. משנה, רמב"ם, טוש"ע (שם). הלשון בטוש"ע: "עושה הים הגדול", אבל בנוסח הגמ' לפנינו, וכ"ה בכמה פוסקים, בלשון עבר: "שעשה את הים הגדול", וכפי שכתב כאן רבינו. בכלבו נוסף כאן: וכתב הר"מ שעל הנהרות שהן בעומק או ברוחב או בגובה מששת ימי בראשית, משלשים יום לשלשים יום מברך עושה מעשה בראשית.

יב. גמ' (נט, א): "הרואה את הקשת בענן... מאי מברך - ברוך זוכר הברית. במתניתא תנא, רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר: נאמן בבריתו וקיים במאמרו. אמר רב פפא: הלכך נימריניהו לתרויהו - ברוך זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו". נוסח זה מובא בראבי"ה (ח"א סי' קמו), במאירי, בריטב"א (שם) ובטור (רכט, א), וכ"ה ברוב דפוסי הרמב"ם (פ"י, טז). ויש שגרסו: "נאמן" (בלי וא"ו). כ"א בסידור רס"ג (עמ' צ), בר"ח (שם), ברי"ף (מג, ב), בסמ"ג (עשין כז), בסמ"ק (סי' קנא), במאורות וברא"ה (שם). וכ"ה בשו"ע (שם). יג. והר"י - בכלבו: והר"מ.

ג. דברי רבינו הם לשון רבינו יונה (על הרי"ף מג, ב ד"ה אם בטרודין) בשם רבינו חננאל. ואפשר שיש כאן ט"ס, ובמקום ר"ח נכתב רמב"ם.
ד. עפ"י איוב (טו, טו).

ה. דברי הירושלמי הובאו ברי"ף, ברא"ש (שם) ובראשונים נוספים, ונפסקו להלכה בטוש"ע (שם, ב).
ה*. ברפוס דילוג מסעיף נו לסעיף נח, ואנו הוספנו את הציון המתבקש "נו".

ו. האבודרהם (עמ' שדמ) כתב בשם רבינו שמשון שרק על ההרים והגבעות המשונים מברך, ונפסק בשו"ע (רכז, ג).

ז. משמע שעל כל הנהרות הגדולים מברכים, וכן משמע מסתימת חלק מהראשונים, ראה: רמב"ם (שם, טו), אשכול (מהד' אויערבך, ח"א עמ' 51), רוקח (סי' שמג), סמ"ק (סי' קנא) ואהל מועד (שער הברכות דרך ג נתיב ח). וכן כתב להדיא תשב"ץ קטן (סי' שכג) בשם מהר"ם, ושכן עשה מעשה. אולם יש מהראשונים שכתבו שדווקא על ארבע נהרות שזכרו בבראשית (ב, יא-יד), שהם: גיחון, פישון, חידקל ופרת, יש לברך. ראה: תוס' (נד, א ד"ה על), תוס' ר"פ (שם ובהג' לסמ"ק שם), ס' הפרדס (שער ח) בשם ר' משה בר' שניאור, נימוק"י (שם). וכ"פ השו"ע (שם, ב). ונראה סברתם, שברכה זו נתקנה על נהרות הקיימים מבריאת העולם, ורק בארבעה אלה אנו יודעים זאת בוודאות.

ח. בגמ' (נט, ב) מבואר שהרואה את הים הגדול מברך אחת לל' יום, ובדומה לזה (בגמ' נח, ב) מובא לגבי

בר"י כתב¹⁰⁰ בשם רבינו יחיאל¹⁰¹, ברוך נאמן בבריתו, וקיים במאמרו¹⁰², וזוכר¹⁰³ הברית ד'.
 ט' ונשאל ה"ר¹⁰⁴ אשר אשכנזי ז"ל¹⁰⁵ איך מסתכלין בקשת כשמברכין, והם ז"ל (חגיגה טז, א) אסרו להסתכל בו. והשיב, אין המסתכל כרואה, כי המסתכל מדקדק בהבטתו¹⁰⁶ יותר מן הרואה, ובודאי להסתכל¹⁰⁷ אסרו, אבל ראייה¹⁰⁸ בעלמא לברכה מותר ט'.¹⁰⁹ והטעם, אמרו ז"ל שלשה דברים מכהין עיניו של אדם, המסתכל בקשת ובפני הכהנים בדוכנן ובפני המת, ויש אומרים אף בפני הדיין כשדן¹⁰⁹.

הרואה לבנה בחדושה מברך, ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם¹¹⁰, אשר במאמרו וכו' פ'. בהלכות ראש חודש (דין ברכת הלבנה ופירושה סי' יד) כתבתיה עם פירושה.

הרואה חמה בתקופתה, פירוש¹¹¹ ביום תקופת ניסן תחלת מחזור של כ"ח ט', שהתקופה נופלת בתחלת ליל רביעי¹¹², כשרואה אותה ביום רביעי בבקר מברך, ברוך עושה בראשית¹¹³. פירוש אחר, בתקופתה, וככבים ומזלות כסדרן, בימות הגשמים בעת שהיו שלשה ימים מעוננים, ולא נראתה חמה בהם ולא ככבים ומזלות, אותו העת צריך לברך עליהם בעת שיתראו, וזולת זאת העת לא. ירושלמי (פ"ט ה"כ סה, א), אמר רב הונאה הדא דאת אמר בימות הגשמים ולאחר שלשה ימים, שנאמר (איוב לו, כא) ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם. כך פירש הבעל הערוך ז"ל כ"א¹¹³ (ער' חמה).

כ"ז וכן כשתחזור הלבנה בתחלת טלה בתחלת החדש, ולא תהיה¹¹⁴ נוטה לא לצד צפון ולא

100. כתב: ב ז"ל כת' 101. בר"י כתב בשם רבינו יחיאל: ה בשם ר' 102. במאמרו: ב מאמרו 103. וזוכר: ה בא"י וזוכר 104. ה"ר: ב החכם 105. אשר אשכנזי ז"ל: א ה אשר אשכנזי ב אשכנזי ר' אשר ז"ל 106. בהבטתו: ב בהבטה 107. להסתכל: ב להסתכל בו 108. ראייה: א ג ד ה לראיה 109. והטעם... כשדן: א ג ד ה חסר 110. בא"י אמ"ה: ב חסר 111. בתקופתה פי': א ג ד ה חסר 112. ד': ב רביעי ככוכב שבתאי בתחלת בריאתו 113. פי'... ז"ל: א ג ד ה חסר 114. תהיה: א ג ד ה שתהיה

עשרים ושמונה שנים, והדר מחזור ונפלה תקופת ניסן בשבתאי באורתא דתלת נגהי ארבע". וכפירוש זה פירשו רש"י, מאורות, מכתם, רא"ה ומאירי (שם), וכ"פ הטוש"ע (רכט, ב).

כא. הערוך הביא גם את הפירוש הנזכר לעיל. וכפירוש הערוך פירש ר"ח (שם), וציין שכ"ה בירושלמי, והובא ברבינו מנוח (פ"י, יח). בסמ"ק (שם) הובא הפירוש הראשון, ובהג' ר"פ (שם אות לה) הפירוש השני. וע"ע סידור רס"ג (עמ' צ) שפירש בתקופת תמוז, וכ"ה ברבינו בחיי (בראשית א, יד) ובס' שלחן של ארבע (שער א קה ע"ד).

כב. המשך לשון הרמב"ם שם.

יד. וכ"כ הגה"מ (פ"י אות נ), סמ"ג וסמ"ק (שם) בשם ר"י, ונימוק"י (שם) בשם תוס'. וכ"ה בתוס' ר"י שירליאון. וההגה"מ (שם) בשם הערוך (ער' קשת) כתב: "זוכר הברית, נאמן בבריתו, וקיים בשבועתו".

טו. שאלת ותשובת הרא"ש לא הובאו בכלבו.

טז. דברי הרא"ש הובאו באבודרהם (עמ' שדמ), הביאם הב"י (רכט, א), ונפסקו בשו"ע (שם).

יז. סנהדרין (מב, א), רמב"ם (שם), טוש"ע (תכו, א).

יח. לשון הרמב"ם (שם, יח).

יט. כ"ח - בכלבו: כ"ט, וזו לכאורה ט"ס.

כ. גמ' (נט, ב): "תנו רבנן: הרואה חמה בתקופתה... אומר ברוך עושה בראשית. ואימת הוי' - אמר אביי: כל

לצד דרום^{כז}, וכן בכל עת שיראה מזל טלה עולה מקצת^{כח} מזרח^{כט}, על כל אלו מברך עושה בראשית^ל. וכל זה ידוע לחכמים ולבקיאים^ל:

(פז) כתוב בבראשית רבה^{לז} (סג, י), ויגדלו הנערים (בראשית כה, כז), אמר רבי אלעזר צריך אדם ליטפל לבנו^{לח} שלש עשרה שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר^{לח} ברוך שפטרני^{לח} מעונשו של זה^כ. ויש מברכין^{לח} אותה בפעם ראשונה שעולה הבן לקרות בתורה. והגאון רב^{לח} יהודאי^{לח} ז"ל קם על רגליו בבית הכנסת, ובירך ברכה זו בפעם ראשונה שקרא בנו בתורה^{כט}: (טז) העושה ציצית לעצמו^{לח}, מברך לעשות ציצית^ל, ואחר כך מברך שהחיינו^{לא}. וכשהוא מתעטף מברך להתעטף^{לב}.^{לב} ואפילו מתעטף מאה פעמים ביום^{לד}, מברך על כל פעם ופעם^{לד}.

115. מזרח: ב מערב 116. ולבקיאים: ב חסר 117. בבראשית רבה: ב בב"ר במדרש 118. א"ר... שיאמר: א ג ד ה מי שיש לו בן והגיע ל"ג שנה צריך האב לברך 119. שפטרני: א אשר פטרני 120. ויש מברכין: ג ד ה ויש אומרים 121. ר': א רבי ב רבי' 122. יהודאי: א ב ג יהודה 123. לעצמו: א ג ד ה חסר 124. ביום: א חסר 125. ופעם: ב חסר

הרי"ף (ציצית יב, א), הרא"ש (ציצית סי' ט), הרמב"ם (ציצית פ"ג, ח) והטוש"ע (יט, א). וראה בסמוך. לא. תוספתא (פ"ו, טו), הובאה בתוס' (מנחות מב, ב ד"ה ואילו), ונפסקה ברמב"ם (פ"א, ט). ועי' ב"י (כב, א) שכתב בשם המהר"י אבוהב, שהטור שפסק שמברך "שהחיינו" על טלית בשעת הקניין, לא פסק כן משום שסובר כתוספתא, אלא כיון שהציצית מלבוש, לא גרע דינה משאר בגדים שמברכים עליהם שהחיינו בשעת קנייתם. וזה כבעל העיטור (שער ג ח"ב) הסובר שמברכים רק על מצוה המתחדשת מזמן לזמן. וכ"פ בשו"ע (שם). וע"ע ביאור הגר"א (שם) שחלק על הבנת המהר"א בטור, והסביר שהוא סובר כרמב"ם. ומה שאינו מברך בתפילין, כיון שהלובש אינו עושה אותם בעצמו כציצית (אלא הסופר ס"ם), ורק כשעושה בעצמו מברך. ולמעשה, נהגו לברך "שהחיינו" על ציצית בזמן ההתעטפות הראשונה, ולא בזמן הקנייה. כ"כ חסד לאלפים (רכג ס"ק ו), יפה ללב (שם ס"ק ו), בן איש חי (ראה ש"ר אות א), שו"ת משיב דבר (ח"א סי' מז), ועוד אחרונים.

לב. תוספתא (שם), גמ' (ס, ב), רמב"ם (שם), טוש"ע (ח, ה).

לג. דין זה לא הובא בכלבו. לד. פשוט כוונתו, שאפי' לא היה ביניהם היסח הדעת, מברך. ונראה שהמהר"ם (תשב"ץ קטן סי' רסג) הוא מקור דבריו, שכתב: "ובכל פעם כשמתעטף בטליתו מברך", והביאו האגור (סי' לד). הב"י (יד) הסיק

כג. ברמב"ם נוסף כאן: "וכן כשיחזור כל כוכב וכוכב מחמשת הכוכבים הנשארים לתחלת מזל טלה, ולא יהיה נוטה לא לצפון ולא לדרום".

כד. מקצת - צ"ל: מקצה, וכ"ה ברמב"ם ובכלבו.

כה. הכס"מ (שם) כתב שכן פירש הרמב"ם את המשך הברייתא (שם): "לבנה בגבורתה, וכוכבים במסילותם, ומזלות כסדרן".

כו. סי' זה ליתא בכלבו.

כז. לבנו - בב"ר: בכנו.

כח. ברכה זו לא נזכרה בש"ס וברוב הפוסקים. אולם יש שהביאו אותה להלכה, ראה תשב"ץ קטן (סי' שצ), סי' המנהגים (טירנא, הגהות המנהגים, מנהג של שבת, אות מא), מהרי"ל (הל' קרה"ת עמ' תנג) בשם מרדכי, ושכן נהג מהרי"ל. מהראשונים הנ"ל ומלשון רבינו משמע שיש לברך בשם ומלכות. אכן הד"מ (רכה אות א) הקשה כיצד ניתן לומר שם ומלכות בברכה שלא נזכרה בגמ' ובפוסקים. וסיים שטוב לברך בלא שם ומלכות, וכ"פ בהג"ה לשו"ע (שם, ב). המשנ"ב (ס"ק ח) כתב שרעת הגר"א בביאורו, שמאחר שהזכרה ברכה זו במדרש, והמהרי"ל עשה כן הלכה למעשה, יש לברך בשם ומלכות. וכתב בשם החי"א שהמברך לא הפסיד.

כט. המגן אברהם (ס"ק ד) בשם לחם חמודות כתב שעכשיו נהגו לברך בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה, שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה. ל. ירושלמי (פ"ט ה"ג סו, א). אולם בבבלי (מנחות מב, א-ב) מבואר שאין לברך על עשיית ציצית, וכן פסקו

והעושה ציצית לאחרים, מברך על עשיית ציצית¹²⁶. ויש חולקין על ברכה זו, כמו שנבאר למטה (סי' עג) בע"ה¹²⁷.

העושה מזוזה לעצמו, מברך לעשות מזוזה. ואם עשה אותה¹²⁷ לאחרים, מברך על עשיית מזוזה. וגם בזו¹²⁸ חולקין. כשהוא¹²⁹ קובעה, מברך לקבוע מזוזה¹³⁰. ויש אומרים על מצות מזוזה¹³¹.

העושה תפילין לעצמו, מברך לעשות תפילין. והוא הדין בשופר וסוכה ולולב שמברך¹³⁰ בדרך זה¹³¹ בעת¹³² עשייתן. וגם בכל אלה¹³³ חולקין, כי כל אלה¹³⁴ הברכות לדעת¹³⁵ הירושלמי (פ"ט ה"ג סו, א), אבל התלמוד שלנו (מנחות מב, א-ב) אינו כן¹³⁶. ולמטה (שם) אבאר כל הטעמים בעה"י¹³⁷.

המניח תפילין¹³⁸ של יד, מברך להניח תפילין. ועל של¹³⁹ ראש מברך על מצות¹⁴⁰ לט, ויש אומרים במצות¹⁴⁰ ואם שה¹⁴¹ בנתים, מברך על של ראש להניח ועל מצות. ויש אומרים שאם לא שח בנתים, די לו בברכה אחת להניח¹⁴², ואם שח מברך שתיים¹⁴³. וכל הני אלו הברכות של תפילין כתבתי¹⁴⁴ למעלה בהלכות תפילין (סי' טז-יז) בארוכה¹⁴⁵:

126. שנבאר למטה בע"ה: א שנתבאר למטה בע"ה ג ד ה שנפ' למטה ב"ה 127. אותה: ב חסר 128. בזו: ב בזה 129. כשהוא: א ב וכשהוא 130. וסוכה ולולב שמברך: א ובסוכה ולולב מברך 131. בדרך זה: א חסר 132. בעת: ב בשעת 133. וגם בכל אלה: א זה גם בכל אלה ג ד ה גם בזה 134. אלה: ג ד ה אלו 135. לדעת: א ג ד ה הם על דעת 136. כן: א ב נוטה לדעת זה כלל 137. בעה"י: א ג ד ה חסר 138. תפילין: ב תפילין על 139. תפילין ועל של: א ועל של ג ד ה ושל 140. וי"א במצות: ב חסר 141. שח: א סח 142. להניח: ב חסר 143. ואם שח מברך שתיים: א ואם שח בנתים מברך שתיים ג ד ה חסר 144. וכל הני... כתבתי: א וכל דין... כתבתי ג ד ה ובכל זה הארכתי 145. בארוכה: ג ד ה חסר

לח. כן הנוסח בירושלמי (פ"ט ה"ג סו, א), ובפרס (סי' נ) הביא נוסח בה"ג ורוב הפוסקים, וכתב שהעיקר כנוסח המובא בירושלמי. וראה הערה לה.

לט. כן נוסח הברכה בגמ' לפנינו (ס, ב; מנחות לה, ב), וכ"ה ברוב הפוסקים, ברמב"ם (תפילין פ"ד, ד) ובשו"ע (כה, ט).

מ. ראה שנו"ס, שבכת"י ב לא הביא י"א זה, וגם בכלבו לא כתב דעה זו. וראה לקמן (סי' עד), וכן בהל' תפילין (סי' טז), שהביא רבינו דעה זו. נוסח זה הובא בפוסקים נוספים, ראה: בה"ג (עמ' רסט), ספר הלכות קצובות (שימוש תפילין ועשייתן, אות יג), עיטור (הל' תפילין סב, א), רוקח (סי' שסג) ורא"ש (פסחים פ"א סי' י) בשם ספרים מדויקים.

מא. עי' בהערותינו שם.

בדעת מהר"ם שאף אם פשט על דעת ללבוש מיד צריך לברך, ודלא כטור (שם), וכ"פ בשו"ע (שם). והרמ"א (שם) פסק שא"צ לברך, וכ"פ המשנ"ב (סי' קלז), כה"ח (אות נב), ורוב האחרונים.

לה. הרמב"ם (פי"א, יא-יג) כתב שיש חילוק אם מברך לעצמו או לאחרים, ועי' כס"מ שהאריך לבאר דבריו. וראה גם שו"ת יחו"ד (ח"ו סי' מד).

לו. בכלבו לא ציין שיש חולקים בזה, וכן בסמוך לגבי מזוזה ותפילין.

לז. כן הנוסח בפוסקים רבים, מהם: בה"ג (עמ' רעב), שאילתות (עקב, שא"י קמה), שו"ת הגאונים (שע"ת, סי' קנז), סי' הלכות קצובות (סידור מזוזה ותיקונה, אות י), רי"ף (מזוזה ה, א), רמב"ם (פי"א, יב; מזוזה פ"ה, ז), רא"ש (מזוזה סי' ז), טוש"ע (יו"ד רפט, א).

(ט) הנכנס לבית המדרש אומר, יהי רצון מלפניך¹⁴⁶ ה' אלהינו^{מב}, שלא אכשל^{מג} בדבר הלכה, ולא אומר על¹⁴⁷ מותר אסור ועל אסור מותר, ועל טהור טמא ועל טמא טהור^{מד} 147, וישמחו כי חברי, ואני אשמח בהם^{מה}.

וביציאתו אומר, מודה אני לפניך ה' אלהי, שנתת^{מו} חלקי מיושבי בית המדרש, ולא נתת חלקי מיושבי קרנות. שאני¹⁴⁸ עמל, והם עמלים. אני עמל ומקבל שכר, והם עמלים ומקבלים פורענות^{מז}. אני משכים, והם משכימים. אני משכים לדברי תורה, והם משכימים לדברים בטלים^{מח}. אני רץ, והם רצים. אני רץ לחיי העולם הבא¹⁴⁹, והם רצים לבאר שחת^{מט}:

(טז) הנכנס לכרך, מברך² שתיים. בכניסתו אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהי¹⁵⁰, שתכניסני לכרך זה¹⁵¹ לשלום. נכנס לשלום אומר, מודה אני לפניך ה' אלהי, שהכנסתני לכרך זה לשלום. בקש לצאת אומר, יהי רצון מלפניך¹⁵² ה' אלהי, שתוציאני מכרך זה לשלום. יצא לשלום אומר, מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי¹⁵³, שהוצאתני מכרך זה לשלום, וכשם שהוצאתני ממנו¹⁵⁴ לשלום, כן תוליכני¹⁵⁵ לשלום, ותסמכני¹⁵⁶ לשלום, ותצעידני¹⁵⁷ לשלום, ותחזירני לביתי לשלום, ותצילני מכף כל אויב ואורב, בין בדרך בין בעיר¹⁵⁸, ונתני¹⁵⁹ לחן ולחסד¹⁶⁰ ולרחמים בעיניך¹⁶¹ ובעיני כל רואי, ברוך אתה ה' שומע תפלה¹⁶².

146. מלפניך: ב חסר 147. מותר... טהור: א טמא טהור ועל טהור טמא ועל האסור מותר ולא על המותר אסור ב הטמא טהור ועל הטהור טמא ועל האסור מותר ועל המותר אסור 148. עמל והם עמלים אני: ד ה חסר 149. העולם הבא: ג ד ה עולם הבא 150. יי' אלהי: א ג ד ה חסר וכן בסמוך 151. לכרך זה: ב חסר 152. מלפניך: א חסר ב מלפניך יי' אלהי 153. ואלהי אבותי: ב חסר 154. ממנו: ב חסר 155. ותצעידני: א ותסעדי 156. ותני: א ותתניני 157. ולחסד: ב לחסד 158. באי: א ברוך

מב. אלוהינו - בכלבו: אלהי ואלהי אבותי.
מג. אכשל - בכלבו: אבוש.
מד. בכלבו מובא להיפך, קודם טהור וטמא, ואח"כ מותר ואסור.
מה. גמ' (כח, ב), רמב"ם (פ"י, כג), טוש"ע (ק"י, ח). הנוסח שהביא רבינו שונה בכמה עניינים מנוסח הגמ': "יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". גם נוסח הרמב"ם שונה מעט מנוסח זה.
מו. שנתת - בגמ' לפנינו: ששמת. וכן בסמוך.
מז. ומקבלים פורענות - בגמ' לפנינו: ואינם מקבלים שכר.
מח. בגמ' לפנינו הסדר הפוך: משכימים וכו', ואח"כ עמלים וכו'.
מט. גמ' (שם), רמב"ם (שם, כד), טוש"ע (שם).

נ. מברך - בגמ' ובכלבו: מתפלל.
נא. בקש... לשלום: בכלבו ליתא.
נב. תוליכני - וכ"ה בגמ', ובכלבו: תוציאנו.
נג. ותסמכני - וכ"ה בגמ', ובכלבו: ותנחני.
נד. בין בדרך בין בעיר - בגמ' ובכלבו: בדרך.
נה. מכאן עד סוף התפילה ליתא בגמ'.
נו. בעיניך - בכלבו ליתא.
נז. גמ' (ס, א), רמב"ם (שם, כה), טוש"ע (רל, א). תפילה שאומר ביציאה מהכרך, מורכבת מהודאה לשעבר ותפילה לעתיד, והיא תפילת הדרך. ועי' משנ"ב (ס"ק ג) שהקשה, שהרי תפילת הדרך (הנוכרת בשו"ע ק"י, ד) אין בה הודאה לשעבר. ועוד, הרי אין אומרים אותה אלא לאחר שהחזיק בדרך (שם, ז), ולא מיד ביציאה מן העיר. ותירץ, שמדובר כאן שיוצא מכרך גדול שלן בו בלילה, ויש לו להודות שיצא ממנו בשלום, וגם צריך להתפלל תפילת הדרך משום מורא הדרך, וכוללם יחד. וכיון שצריך להודות מיד ביציאה, אומר

וכל התפלות האלו נכון¹⁵⁹ לאומרם רבים, אם יש חברים עמו^{נח}:

(ב) היוצא לדרך אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שתוליכנו¹⁶⁰ לשלום וכו'.^{נח} וכתב הר"מ נ"ע (תשב"ץ קטן סי' רמד) שאם רוצה ללכת ארבע מילין בספינה^ס, שיתפלל תפלה זו. פחות מכאן, אל יתפלל אותה. ואם יש לו ללכת פרסה ושכח לאומרה, יכול לאומרה עד פרסה^{סא}. ויתפלל אותה מעומד^{סב}. ובתוך פרסה יתפלל¹⁶¹ אותה ויחתום, ולאחר¹⁶² פרסה יתפלל אותה ואל יחתום, ע"כ^{סג}. ויש מפרשים עד כמה ירצה ללכת ויתחייב בברכה זו, עד פרסה. הא פחות מפרסה, אל יתפלל אותה^{סד}.

159. נכון: א ג ד ה ראוי 160. אלהינו שתוליכנו: ב אלהי שתוליכני 161. יתפלל: א ויתפלל 162. ולאחר: א לאחר

(סי' קעד), רשב"א (הובא בסמוך), ריטב"א, רא"ה, מאירי (שם) פסקו כרב ששת, שמעיקר הדין ניתן לאומרה מיושב, ורק מהיות טוב ראוי לעמוד. וכ"כ הבי"ק (ק', ד) בהבנת הרי"ף (כ, ב) והרא"ש (פ"ד סי' יח), וכ"פ בשו"ע (שם).

סג. בהערה סא ציינו שבתשב"ץ קטן מסתיים שם הציטוט מהמהר"ם, אולם מהלשון כאן משמע שע"כ דברי המהר"ם, וא"כ אין לפנינו מקור אחר לדברי מהר"ם אלו. ושמא יש כאן ט"ס, גם בכלבו לא נכתב "ע"כ".

סד. דעה זו לא הובאה בכלבו.

סה. גמ' (שם): "עד כמה? - אמר רבי יעקב אמר רב חסדא: עד פרסה". ופרש"י (שם ד"ה עד כמה), עד כמה זמנה להתפלל, עד פרסה, אבל לא לאחר שהלך פרסה. והביא (שם ד"ה עד פרסה) פירוש בה"ג, עד כמה יבקש ללכת שיהיה צריך להתפלל, אבל בפחות מזה, אין צריך להתפלל. כפרש"י פסקו רבינו יונה וריטב"א (שם), אך כתבו שיכול לברך גם לאחר פרסה, כל זמן שיש לו דרך רבה לילך. ורוב הפוסקים פסקו כבה"ג, מהם: סדר רע"ג (עמ' רמה), סידור רס"ג (עמ' פט), ר"ח (שם), סידור רש"י (סי' נו), מחז"ו (סי' מא), ראב"ן (סי' קעד) וסמ"ג (עשין יט). וכ"נ דעת הרא"ש (פ"ד סי' יח). ויש שהביאו שני הפירושים, ומשמע שחששו לשניהם. ראה: רי"ד, רבינו יהונתן, רשב"א ונימוק"י (ל, א), ראבי"ה (ח"א סי' פו), או"ז (ח"א סי' מח) ומרדכי (סי' צד). הטוש"ע (ק', ז) פסקו כבה"ג, והרמ"א (שם) כתב שלכתחילה יאמר אותה בפרסה ראשונה. ומשמע שמדינא מסכים לשו"ע, ורק לכתחילה חשש לפרש"י.

תפילת הדרך, ולא ממתין עד שיאחז בדרך. ושם מדובר שיוצא מעיר קטנה, שא"צ להודות על היציאה ממנה, אלא רק להתפלל על הדרך.

נח. אם יש חברים עמו - בכלבו ליתא. בגמ' (כט, ב): "אמר אביי: לעולם לישתף אינש נפשיה בהדי צבורא. היכי נימא? - יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שתוליכנו לשלום" וכו'. ופרש"י שיאמר בלשון רבים, שמתוך כך תפילתו נשמעת. ובדרך זו פירשו הראשונים שגם כשהולך לבד יאמר בלשון רבים. וכן בשו"ע (ק', ד). ולכאורה צ"ע על מש"כ רבינו: "אם יש חברים עמו", שהרי רש"י ודעימיה סוברים שיש לאדם לשתף עצמו עם הציבור גם כשהוא לבד. ואולי פירש רבינו "בהדי צבורא" בדרך מחודשת, שכאשר יש עמו חברים בדרך עדיף שיאמר בלשון רבים, ודלא כפרש"י.

נט. גמ', טוש"ע (שם).

ס. בספינה - בתשב"ץ קטן ליתא.

סא. עכ"ל התשב"ץ קטן שלפנינו, ור' להלן הע' סג.

סב. גמ' (ל, א): "והיכי מצלי לה? - רב חסדא אמר: מעומד; רב ששת אמר: אפילו מהלך. רב חסדא ורב ששת הוו קאזלי באורחא, קם רב חסדא וקא מצלי. אמר ליה רב ששת לשמעיה: מאי קא עביד רב חסדא? אמר ליה: קאי ומצלי. אמר ליה: אוקמן נמי לדידי ואצלי, מהיות טוב אל תקרא רע". התוס' (שם ד"ה והיכי) כתבו שה"ר יוסף פסק שיש לעמוד, כדעת רב חסדא. וכ"פ סמ"ג (עשין יט), סמ"ק (סי' יא), רבינו ירוחם (ני"ג ח"ב) ואבודרהם (עמ' שמח). ולעומתם, תוס' (שם), רבינו פרץ (הג' סמ"ק שם אות נח) בשם רבינו יחיאל, רבינו יונה (על הרי"ף כ, ב) בשם רבני צרפת, ראב"ן

ושאלו תלמידיו את ¹⁶³ הר"מ נ"ע (שם סי' רמג), למה תפלת הדרך חותמת בברוך, ואינה פותחת בברוך. ואמר ¹⁶⁴ שהוא סומך אותה לעולם לאחת מהברכות ¹⁶⁵ שפותחות בברוך, כגון אותן הברכות ¹⁶⁵ דאשר נתן לשכוי^{טו}.

וביאר עוד (שם סי' רמב), אדם ההולך חוץ לעיר, אינו צריך להתפלל תפלה זו כי אם פעם אחת בתחלת היום. ואפילו ינוח בעיר באמצע הדרך שעה אחת, כשיוצא ¹⁶⁶ משם אינו צריך להתפלל תפלת הדרך פעם אחרת^{טז}, עכ"ל.

והרב יצחק בעל המנהל^{טז} כתב, אבל אם דעתו ללון בעיר, ואחר כך נמלך ויצא ממנה לעבור חוצה לה או לשוב ¹⁶⁷ לביתה, צריך לחזור ולהתפלל אותה ¹⁶⁸ פעם אחרת^{טז}.

^{טז} והרשב"א ז"ל (ל, א ד"ה היכי) כתב שמתפלל ¹⁶⁹ תפלה זו ¹⁷⁰ אפילו מהלך. וברכה זו (כט, ב ד"ה כל) היא מהברכות שאינן פותחות בברוך, אף על פי שאינן סמוכות^{טז}.

ההולך במקום סכנה, מתפלל תפלה קצרה, צרכי עמך ישראל מרובין וכו'. ועוד יש תפלה אחרת הנקראת תפלת הדרך, והיא הבינונו. וכל דיני ¹⁷¹ אלו שתי התפלות תמצא בהלכות ¹⁷² תפלה (סי' קיא) באר היטב^{טז} ¹⁷³:

(ט) הנכנס לבית הכסא אומר, התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליון ותנו ¹⁷⁴ כבוד לאלהינו, ^{טז} שמרוני שמרוני, עזרוני עזרוני^{טז} ¹⁷⁵, המתינו לי ¹⁷⁶ עד שאכנס ואצא, שכן דרכן של בני אדם^{טז}.

163. את: א ג ד ה אל 164. ואמר: א ב ואומ' 165. שפותחות... הברכות: א ג ד ה חסר 166. כשיוצא: א כשיצא ג כיוצא 167. או לשוב: א ולשוב 168. אותה: ב חסר 169. שמתפלל: א שמתפללין 170. זו: ד ה חסר 171. וכל דיני: ג ד ה ה' אלקינו ודיני 172. שתי התפלות תמצא בהלכות: ג ד ה ה' תפלות מפורשים בהלכות 173. באר היטב: ג ד ה חסר 174. ותנו: ג ד ה תנו 175. עזרוני: ב עזרו 176. לי: א חסר

א חסר

ט. הב"י (שם) הביא ד"ז בשם הכלבו, ופסקו להלכה בשו"ע (שם), והד"מ (שם אות ב) כתב שכ"ה בהגה' סמ"ק (שם). וכתב המשנ"ב (ס"ק כו) שהטעם לזה, משום היסח הדעת.

ע. דברי הרשב"א לא הובאו בכלבו.

עא. ראה הע' סו.

עב. ע"י בהע' שם.

עג. שמרוני... עזרוני - בכלבו: שמרוני עזרוני.

עד. גמ' (ס, ב), רמב"ם (תפילה פ"ז, ה), טוש"ע (ג, א). הב"י (שם) כתב בשם האבודרהם (עמ' לג) בשם חידושי דב"ש, שאין לומר כן אלא מי שהוא ירא שמים וחסיד שהשכינה שורה עליו, אבל אחר לא יאמר, משום שנראה כיוהרא. וכתב שמפני זה נראה שאין אומרים זה כלל בדורות הללו. וכ"כ בשו"ע (שם). ובשע"ת (ס"ק א) כתב

סו. מנהג המהר"ם הובא בטוש"ע (שם, ו). וראה משנ"ב (ס"ק כח) שכתב שאם אין לו אפשרות להסמיכה לברכה אחרת, רשאי לאומרה כן, שיש לסמוך על הראשונים הסוברים שאינה סמוכה לחברתה. וע"ע תוס' (פסחים קד, ב ד"ה כל) שכתבו שאינה פותחת בברוך, כיון שהיא תפילה בעלמא. והראב"י (ח"א סי' פו) כתב שלא חשו חכמים להאריך במקום סכנה, והסתפקו בחתימה. ורבינו יונה (על הרי"ף א, א ד"ה אלא כך) כתב שכיון שבתפילת שמו"ע ברכת שומע תפילה סמוכה לחברתה - עכשיו שאינה סמוכה, א"צ לפתוח בה בברוך.

סז. וכ"כ ר"פ בהגה' לסמ"ק (סי' יא אות נט), ונפסק להלכה בטוש"ע (שם, ה).

סח. הוא ר' יצחק אורבילי תלמידו של ר' חיים מבלאייש מגדולי צרפת בתקופת ר' יחיאל מפריס.

ע"ה ויזהר שלא להפנות מזרח ומערב בכל מקום, דהלכה כרבי עקיבא ע"ה. ובירושלמי (פ"ט ה"ה סז, ב) פסק, ובלבד מקום שאין שם כותל, כלומר בבקעה. אבל בבתי כסאות שבבית, אין שם קפידא ע"ה. וכן נמי דעת הרשב"א ז"ל ע"ה 177 (סא, ב ד"ה ר"ע).

והנפנה, כשהוא מקנח 178, אל יקנח בימין אלא בשמאל, מפני שהימין קרובה לפה 179, ומראין בה טעמי תורה, וקושרין בה קשר של תפלין, ומפני התורה 180 שניתנה בימין, שנאמר (דברים לג, ב) מימינו אש דת למו ע"ה.

והיוצא מבית הכסא, נוטל ידיו ומברך אשר יצר ע"ה. ויש אומרים 181 שמי שנוטל ידיו לעסוק בתורה ולהתפלל, שיש לו לברך על נטילת ידים, קל וחומר מהנוטל ידיו לסעודה. ובהלכות נטילת ידים (סי' יב) הארכתי בזה:

(TU) הנכנס לבית המרחץ אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שתכניסני לשלום ותוציאני לשלום, ותצילני מזה ומכיוצא בזה 182 לעתיד לבא ע"ה.

183 וצריך העומד בבית המרחץ לפתוח פיו, דאמרו ז"ל (שבת מא, א) הבלא מפיק הבלא. ועוד אמרו ז"ל (שם) הרוחץ בחמין ולא שתה מהן, דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים. רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן, דומה לברזל שהסיקוהו באור ולא הכניסוהו במים. רחץ ולא סך מעיקרא, דומה למים על גבי חבית ע"ה. וכשהוא סך (שם סא,

177. ז"ל: ג ד ה חסר 178. כשהוא מקנח: ג ד ה חסר 179. לפה: ג ד ה לפת 180. התורה: א שהתורה 181. וי"א: ב ויש מי שאומר 182. בזה: א בו 183. וצריך... האיברים: א ג ד חסר

ולא חילק, נחלקו הפוסקים. הב"י (שם) הביין שאינו מקבל חילוק הירושלמי, וכ"כ הרשב"ץ (שם). אבל הב"ח והדרישה (ס"ק ב) כתבו שהרמב"ם מסכים לחילוק זה.

עח. גמ' (סב, א), רמב"ם (דעות פ"ה, ו), טוש"ע (שם, י).

עט. גמ' (ס, ב), רמב"ם (תפילה שם), טוש"ע (ו, א; ז, א).

פ. כ"ד הרמב"ם (פ"ו, ב) וסמ"ק (סי' קפא), אבל דעת ר"ת ורשב"א (ראה שו"ת הרשב"א ח"ז סי' תקלה) שאין לברך אלא בבוקר ולפני הסעודה.

פא. גמ' (שם, א), רמב"ם (פ"י, כ), טוש"ע (רל, ג). וכתב המשנה"ב (ס"ק ה) בשם האחרונים שעכשיו לא נהגו בתפילה זו, שלא נתקנה אלא בימיהם שהיו מסיקים האש בחפירה מלמטה ורוחצים באמבטיה מלמעלה, ויש חשש שתפחת ויפלו לתוכה, אבל בזמן הזה המרחץ לא בנוי כך.

פב. הנהגות אלו לא הובאו ברמב"ם ובטוש"ע.

בשם המחז"ב (ס"ק ב) בשם המצת שמורים (דף כח ע"ד) שיש לומר תפילה זו, וכן מהר"ם פאפרש כתב שהאר"י ז"ל חידש לומר כן גם עכשיו, ובוהו יינצל שלא יהרהר בד"ת בבה"כ. וכתב (השע"ת) שאפשר שלא נאמרו הדברים אלא ליחידים אשר תורתם אומנותם, ולא לזולתם. וע"ע ב"ח, ט"ז, מטה יהודה (ס"ק א), שכתבו שהמנהג שלא לומר. וכ"כ עוד אחרונים רבים.

עח. ויזהר... ז"ל: ליתא בכלבו.

עו. גמ' (סא, ב): "תנו רבנן: הנפנה ביהודה - לא יפנה מזרח ומערב, אלא צפון ודרום, ובגליל - לא יפנה אלא מזרח ומערב. ורבי יוסי מתיר... רבי עקיבא אוסר בכל מקום... רבה הווי שדיין ליה לבני מזרח ומערב, אזל אביי שדנהו צפון ודרום, על רבה תרצנהו. אמר: מאן האי דקמצער לי? אנה כרבי עקיבא סביא לי, דאמר: בכל מקום אסור...". ופסקו הרמב"ם (בית הבחירה פ"ז, ט) ושאר"פ כר"ע, וכ"פ הטוש"ע (שם, ה).

עז. וכ"פ תוס' (סא, ב ד"ה ר' עקיבא), רא"ש (פ"ט סי' כח) וטוש"ע (שם). ובדעת הרמב"ם (שם), שסתם דבריו

א), יסך של ימין ואחר כך של שמאל. והרוצה לסוך כל גופו, סך את ראשו תחלה, מפני שהוא מלך על האיברים¹⁸³.

והיוצא מבית המרחץ¹⁸⁴ אומר, מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שהצלתיני מן האור¹⁸⁵.
¹⁸⁵ היורד לטבול, מברך קודם שיטבול, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וציונו¹⁸⁶ על הטבילה. כן דעת הגאונים. וכן פסקו הרי"א¹⁸⁷ (פסחים ד, א), ור"ת (סה"י ח"י סי' תו), וה"ר שמשון. ואומר שהמעכב את הברכה עד אחר הטבילה, טועה. והוא הדין לנטילת ידים¹⁸⁸. והגר אינו מברך עד אחר עלייתו, כדאמרו ז"ל (נא, א), טבל ועלה, בעלייתו מברך, אבל לא קודם שיטבול, משום דאכתי גברא לא חזי, אבל בשאר טבילות לא. וכן נמי דעת ר"ח¹⁸⁹ (פסחים ז, ב) והרמב"ם ז"ל (פ"ו, ב; פ"א, ג). והרש"י¹⁸⁷ (פסחים ז, ב ד"ה דאכתי) ורבינו אפרים ז"ל¹⁹⁰ פסקו דהוא הדין לטבילת בעל קרי¹⁹¹. וכן נמי נראה דעת הראב"ד¹⁹².

184. מבית המרחץ: א ג ד חסר ה מן המרחץ 185. היורד... ליהרהר מאד: א ג ד חסר 186. בא"י אמ"ה אקב"ו: ה חסר 187. והרש"י: ה חסר

תיקן טבילה לבעלי קריין לדברי תורה, ומשום שהוא טבילה תקון בכל הטבילות ברכתן לבסוף. ורבינו שלא התייחס בדעת רש"י לשאר טבילות, בא רק לפרש את דברי הגמ': "חוץ מן הטבילה", ואה"נ לרש"י ה"ה בשאר טבילות. וכ"כ רבינו בהדיא בהל' טהרת הנדה וטהרת כלים (סי' יא) בשם רש"י.

פט. פסחים ז, ב): "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן... אלא אמר רב חסדא: חוץ מן הטבילה בלבד איתמר. תניא נמי הכי: טבל ועלה, בעלייתו אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה". הפוסקים נחלקו אם דווקא בטבילת גר הברכה לאחר טבילה (כיון דגברא לא חזי), או שמא גם בשאר טבילות הדין כן. ועוד נחלקו, האם מברכים על טבילת בעל קרי בזמן הזה. רבינו הביא כאן מח' ראשונים אם מברכים לפני או אחרי הטבילה, ולא התייחס לשאלה אם בעל קרי מברך בזמן הזה. מסתימת הרבה פוסקים שלא חילקו, משמע שסבורים שמברך גם בזמן הזה. אולם שו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' ו וקע וקעה), שו"ת הרי"ף (סי' רחצ), אבודרהם (עמ' רעט) בשם רב יהודאי גאון ורא"ש (יומא פ"ח סי' כד) פסקו שאינו מברך, שהרי בטלה תקנת עזרא, וגם אין מצוה לעלות לרגל, ובכל אופן א"א להיטהר מטומאת מת. וכ"פ הטוש"ע (תרו, ד).

פג. ד"ז לא הובא להלכה ברמב"ם ובטוש"ע, אך נזכר בד"מ (ב אות א), במשנ"ב (שם ס"ק ז) ובאחרונים נוספים.

פד. גמ', רמב"ם וטוש"ע (שם).

פה. אולם תוס' (פסחים ז, ב ד"ה על), ווקח (סי' שנ) בשם י"א, רא"ש (שם פ"א סי' י), מרדכי (סי' קצב), סמ"ק מצורף (ח"ב מצוה קעה), פרדס (שער ט) ואבודרהם (עמ' טו) כתבו לברך לאחר נטילה, קודם הניגוב. השו"ע (קנח, יא) בתחילת דבריו כתב לברך קודם נטילה, משום עובר לעשייתן. אולם בהמשך הסעי' כתב שהמנהג לברך לאחריה, כיון שלעיתים אין הידיים נקיות. ויש לברך לאחר שפשוף הידיים, קודם שנוטל שנית (וכרבינו ירוחם נ"ז ח"ו קמז ע"ב, הובא בבי"ש). והרמ"א כתב שאפשר לברך קודם ניגוב, כיון שהוא חלק מהמצוה. והוסיף שאם שכח לברך קודם ניגוב, יכול לברך אח"כ. וזה עפ"י האו"ז (הל' נטילת ידים סי' נט) שדין עובר לעשייתן הוא רק לכתחילה. וכ"כ ס' המנהגות (ל, א). וע"ע שו"ת יבי"א (ח"ח או"ח סי' כ) שהאריך בזה.

פו. וכ"ה בתוס' (שם) בשם ר"ח בשם גאון.

פז. לא מצאנו דעתו זו של רבי אפרים במקור אחר.

פח. רש"י (שם) כתב: "כגון טבילת בעלי קרי, דקיימא לן בברכות (כ, ב) שאסור בדברי תורה ובברכה, דעזרא

ויש אומרים¹⁸⁸ מזה, דנשים שאינן מברכות עד אחר הטבילה, דאין למחות בידן, כיון דאיכא שום טבילה שמברכין אחר הטבילה, כאשר מבואר בהלכות נטילת ידיים (סי' כז). וכשיררד לטבול, אסור להניח ידיו כנגד פניו של מטה, דאמרו ז"ל (שבת מא, א), כל המניח ידיו כנגד פניו של מטה, כאלו כופר בבריתו של אברהם אבינו. ודוקא כי נחית, פירוש, לנהר, שפניו כנגד הנהר, דאין כאן משום צניעות, אסור לכסותו, אבל כי סליק מותר משום צניעות. וכן נהגו רבנן דבי רב אשי, כי נחתי זקפי, כי סלקי שחו¹⁸⁹. וה"מ¹⁹⁰ שלא יגע בפניו, דאמרו ז"ל (שם; נידה יג, א) כל האוחז באמה ומשתין, כאלו מביא מבול לעולם¹⁹¹. על כן צריך לזוהר מאד¹⁸⁵.

הנכנס להקיז דם אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שיהא עסק זה¹⁸⁸ לרפואה ותרפאני¹⁸⁹, כי אל רופא חנם אתה¹⁹². ואחר ההקזה אומר¹⁹⁰, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, רופא חולים¹⁹¹.

¹⁹² ולא יקיז (שבת קכט, ב) דם ביום רביעי¹⁹² שבתחלת החדש או בסופו¹⁹³, ביום רביעי שהוא יום ארבעה עשר או יום ארבעה ועשרים¹⁹², מפני שהם¹⁹³ מסוכנים. ולא ביום שלישי, דקיימא¹⁹⁴ מאדים בזוויה¹⁹⁵. ולא בשני ובחמישי¹⁹⁵, ולא ביום ראש חודש¹⁹⁶ ושני לו¹⁹⁷ משום חולשה¹⁹⁸, ושלישי לו משום סכנתא¹⁹⁹. ולא בערב שבת²⁰⁰ ולא בערב שבועות²⁰⁰, כלהו

188. זה: ה לי 189. ותרפאני: א ותרפאני רפואה 190. אומר: א יאמ' 191. חולים: א ג ד חיים 192. שבתחלת... ועשרים: א ג ד אם הוא יום רביעי בתחלת החדש או בסופו ב אם הוא יום רביעי בתחלת החדש או ביום ד' דהוא י"ד או יום כ"ד 193. מפני שהם: ה שהן 194. דקיימא: ב דקאים ה דקאי 195. ולא בשני ובה': א ג ד חסר 196. ראש חודש: ה אחד עשר 197. ושני לו: א חסר 198. משום חולשה: א ג ד חסר 199. משום סכנתא: א ג ד חסר 200. שבועות: ה שבועות דהני

ומש"כ: "רופא חולים", כ"ה בכה"ג וברמב"ם, ובגמ' לפנינו: "רופא חנם", וכ"ה בכלבו. וראה שנו"ס. צז. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. צח. בגמ' שם נאמר: "אמר שמואל: ד' דהוא ד'... ד' דליכא ד' בתריה".

צט. דהיינו בשעה זוגית (שעה שמינית ביום), ושעה של זוגות קשה מפני שהשדים שולטים בזוגות. ומזל מאדים ממונה על החרב ועל הדבר ועל הפורעניות (ראה רש"י שם).

ק. הגמ' שם הסבירה שבשני וחמישי לא יקיז, משום שימים אלו הם ימי דין משותפים לבית דין של מעלה ושל מטה, ובימי דין עוונותיו של אדם נזכרים.

קא. צ"ע, שהרי לשמואל בגמ' (קכט, ב) אחד הזמנים הראויים להקזה הוא ערב שבת. אומנם בהמשך הגמ' שם שאלה על ההיתר להקיז בע"ש, שהמאדים משמש בו בשעות זוגות כמו ביום ג', בו אסרנו מאותה סיבה.

צ. כ"ד ר"י, הובא בתוס' (פסחים שם), וכ"כ הראב"ן (נידה סי' שכח). להלכה, פסק השו"ע (יו"ד ר, א) שיש לברך קודם טבילה, והרמ"א כתב שהמנהג לברך לאחריה. וראה בזה באורך בטהרת הבית (ח"ב עמ' תקז-תקט).

צא. ד"ז לא הובא ברמב"ם ובטוש"ע, והובא במשנ"ב (ב ס"ק א).

צב. וה"מ - נר' שיש לפתוח ראשי התיבות: "והני מילי", והכוונה שההיתר לכסות פנים של מטה קיים רק כשאינו נוגע שם.

צג. רמב"ם (איסור"ב פכ"א, כג), טוש"ע (ג, יד; אה"ע כג, ד).

צד. ראה שנו"ס, ובגמ' לפנינו הנוסח: זה לי.

צה. עי' בנוסח הגמ' לפנינו ובהגהת הגר"א.

צו. גמ' (ס, א), רמב"ם (פ"י, כא), טוש"ע (רל, ד).

סכנתא. וגזרו רבנן²⁰¹ כלהו²⁰² ערבי ימים טובים אטו ערב שבועות,²⁰³ והטעם, משום דנפיק ביה זיקא דשמייה טבוח²⁰⁴, דאי לא קבילו ישראל אוריתא, הוה טבח להו ולבשריהו ולדמיהו²⁰⁵.

ואמרו ז"ל (שם), הקיז דם, שתיה לאלתר, ואכילה עד הליוך²⁰⁶ חצי מיל. ועוד אמרו ז"ל (שם, א), כל המיקל בסעודת הקזה, מקילין לו מזונותיו מן השמים. על חייו לא חס, ואיך נחוס עליו. ואי אצטריך למיפק מביתא, לטעום מידי והדר ליפוק. דאי לא טעים, אי פגע בשכבא, ירקי אפיה, ואי פגע במאן דקטל נפשא, מיית. ואי פגע בדבר אחר, קשה לדבר²⁰³ [אחר] קב²⁰⁷.

והמקז דם²⁰⁸, לא יאכל חלב וגבינה, ולא ביצים, ולא דבר שמן²⁰⁹. ולאחר ההקזה²⁰⁹ לאלתר ישתה²¹⁰ מעט יין או מים קב²¹¹:

(סח) ההולך למוד גרנו אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שתשלח ברכה במעשה ידי²¹². התחיל למוד אומר, ברוך המשלח ברכה בכרי הזה²¹². מדד ואחר כך בקש רחמים, הרי זו²¹³ תפלת שוא קב. שכל הצועק²¹⁴ לשעבר, הרי זו²¹⁵ תפלת שוא קב²¹⁶:

(סו) הנכנס לבית²¹⁷ הכנסת אומר, (תהלים ה, ח) ואני ברוב חסדך וגו'²¹⁸. ויש אומרים²¹⁹ (במדבר כד, ה) מה טובו אהליך קב²²⁰. יצא משם אומר, (תהלים שם, ט) ה' נחני בצדקתך וגו' קב²²¹.

201. רבנן: ב ז"ל 202. כלהו: ה כל 203. והטעם... לדבר: א ג ד חסר 204. דשמייה טבוח: ב דשמייה טבוח הוא 205. להו ולבשריהו ולדמיהו: ה לכלהו 206. הליוך: ב חסר 207. [אחר]: א ב ג ד ה חסר ר' ביאורים 208. והמקז דם: א ה והמקז ב והמוקז 209. ההקזה: ה הקזה 210. לאלתר ישתה: א ישתה לאלתר 211. יין או מים: א מים ויין ב מים או יין 212. הזה: א ב ג ה זה 213. זו: ב זה 214. הצועק: ה הצועק 215. הרי זו: ב הרי זה ג ד חסר 216. שוא: ג ד ה שוא היא 217. לבית: ג בבית 218. וגו': ב אבא ביתה ה וכו' 219. ויש אומרים: ה חסר 220. אהליך: א אהליך וכו' ב אהליך יעקב ה אהליך יעקב וכו' 221. בצדקתך וגו': ב בצדקתך ג בצדקתך וגו' ד ה בצדקתך וכו'

מנעלים שברגלי ויספיק מהן צרכי סעודה. מאי צרכי סעודה? רב אמר: בשר, ושמואל אמר: יין. רב אמר: בשר, נפשא חלף נפשא. ושמואל אמר: יין, סומקא חלף סומקא. ומש"כ מים, לא נזכר בגמ' שם, ואפשר שלמד כן מהגמ' (שם, ב) שאמרה שיש לשתות לאלתר, ולא כתבה דווקא יין. קה. במעשה ידי - וכ"ה ברמב"ם, ובגמ' לפנינו: במעשה ידנו, ובטוש"ע: בכרי הזה. קו. תענית (ח, ב), ב"מ (מב, א), רמב"ם (פ"י, כב), טוש"ע (רל, ב). קז. משנה (נד, א), רמב"ם (שם), טוש"ע (שם, א). קח. דעת הי"א לא הובאה בכלבו. וראה סוף הל' ציצית שכתב רבינו אמירת פסוקים אלה. קט. בסרע"ג (עמ' רמד) כתב שאומרים ג' פסוקים אלה,

וענתה הגמ' שדשו בו רבים ולכן "שומר פתאים ה'". ומפ' רש"י שם (ד"ה מעלי שבתא) שהסיבה שנהגו להקז משום שהיו דחוקים, ורק בשבת אכלו דגים המועילים להקזת הדם. וכן כתב בחיד' הר"ן שבת (קכט, ב ד"ה כיון). בגליון הש"ס מפנה לתשו' תה"ד (סי' ריא). בתשובה שם דן באשה המוחזקת קטלנית האם מותר לשאת אותה. הוא מדמה זאת למובא אצלנו שהתירו משום ד"דשו בה רבים". אומנם אפשר שלדעת רבינו הא"ח, כיון שכיום מצויים יותר הדגים, אין להקל בהקזת הדם בע"ש, וממילא יש לחזור לאיסור המקורי. קב. אחר - הוספנו עפ"י הגמ'. ופרש"י: פגע בדבר אחר - חזיר, קשה לדבר אחר - צרעת. קג. נדרים (נד, ב). קד. שבת (קכט, א): "הקיז דם ואין לו מה יאכל - ימכור

הנכנס בבית²²² עבודה זרה^ק אומר, (עפ"י תהלים קלז, ח) אשרי שישלם לכם²²³ גמולכם. שמע צעקתם²²⁴ אומר, (שמות כב, יט) זובח לאלהים יחרם^ק. יצא ממנה אומר, (תהלים שם, ט) אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע²²⁵:

(טו) הנוטל צפרניו, מתחיל בשמאל^ק²²⁶ בקמיצה, ומסיים בגודל. ובימין²²⁷ מתחיל בגודל, ומסיים בקמיצה. ולא שתים זו אחר זו, מפני שקשה לשכחה²²⁸. ולא באמה, מפני שקשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע²²⁹, מפני שקשה לשם רע. אלא בקמיצה וגודל²³⁰. ומי שעושה כן משתמר דעתו^ק²³¹. והר"מ נ"ע אינו מקפיד ליטול צפרניו בסדר^ק²³¹.

ונוטל ידיו אחר נטילת צפרנים²³² מפני הארס^ק, ואחר כך קובר הצפרנים או שורפן, כדאמרין (נידה יז, א) שלשה דברים נאמרו בצפרנים, קוברן צדיק, מפני²³³ שזה דינן. שורפן חסיד. פירוש,

222. בבית: ב לבתי ה לבית 223. שישלם לכם: ה מי שישלמכם 224. צעקתם: ה זעקתם 225. את עולליך אל הסלע: א את עולליך וגוי ג וגוי ד חסר ה עולליך אל הסלע 226. בשמאל: א חסר 227. ובימין: ה בימין 228. מפני שקשה לשכחה: ה חסר 229. באצבע: ג בזרת 230. וגודל: ב ה ובגודל 231. והר"מ נ"ע... כסדר: א ג ד חסר ה והרמנ"ע... על הסדר 232. צפרנים: ג ד צפרניו 233. מפני: א ג ד חסר

לעבודה זרה, אומר (שמות כב, יט): 'זבח לאלהים יחרם'.

קיב. האבודרהם (עמ' שסח) כתב להתחיל בימין, ונראה סברתו מפני חשיבותה. והא"ר (רס ס"ק ו) והפמ"ג (א"א אות ב) כתבו בשם הכלבו שיש להתחיל בשמאל. וי"ל מדוע אין להעדיף את הימין. וביאר שו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' נג) עפ"י מה שאמר חז"ל (יומא טו, ב) שכל פניות יהיו אלא דרך ימין, שמתחיל ליטול בשמאל, כדי לפנות לימין.

קיג. עכ"ל מחז"ו (סי' תקכט).

קיד. תשב"ץ קטן (סי' תקכז). הרמ"א (רס, א) כתב שאין ליטול הצפרנים כסדרן, והביא הסדר המובא בספר המוסר (פ"ד סוד ההבדלה עמ' קיח), בשונה מהאבודרהם (שכתב שבימין הסדר אגבה"ד). והמג"א (ס"ק א) כתב בשם הכוונות שהאר"י לא היה נוהר בזה, ואף היה מלגלג על זה, ושכן דעת המהר"ם. אולם, למעשה כתב להיזהר בזה לכתחילה. וע"ע ברכ"י (ס"ק ה) שכתב שאין צריך להיזהר בזה כלל.

קטו. בתשב"ץ קטן (סי' רעו) כתב שאחד מו' דברים הצריכים נטילה זה הנוטל ציפורניו, ולא הובא הטעם. והוב"ד באבודרהם (עמ' שסח), וכ"ה במרדכי (סי' קצד). ונפסק בשו"ע (ד, יח). וראה פסחים (קיב, א): "...דשקיל טופריה ולא משי ידיה - מפחד חד יומא ולא ידע מאי קא מפחיד".

וכ"ה בתשובות הגאונים (עמנואל, סי' ט). ושם הקדימו "מה טובו" ל"ואני ברוב חסדך". ובסידור רש"י (סי' תיז) הביא פסוקים נוספים שאומרים בכניסה לבית הכנסת. וראה זוה"ק (הקדמה יא, א; ח"ג, ויקרא ח, ב) שכתב לומר "ואני ברוב חסדך" לפני שנכנס לביה"כ, והוא כנגד שלושת האבות, ואמרים אותו כדי להימלך באבות שתיקנו התפילה. גם בספר היראה (אות נא) כתב לומר פסוק זה בלבד, וכ"ה באבודרהם (עמ' שמט), וז"ל: "הנכנס לבית הכנסת אומר: 'ואני ברוב חסדך אבא ביתך' וגוי, וכשיצא אומר: 'ה' נחני בצדקתך' וגוי. ותמצא באלו ב' פסוקים י"ח תיבות, כנגד י"ח ברכות". המג"א (ריש סי' מו) כתב בשם הכתבים: "קודם בואו לבה"כ יאמר: 'ואני ברוב חסדך' וכו', ובכניסתו יאמר: 'בבית אלהים נהלך ברגש'".

קי. בשו"ת חיים ביד (סי' כו) כתב שאין להוכיח מדברי הארחות חיים שמתור להיכנס לבתי ע"ז, משום שאפשר לומר שנכנס באונס כדי להינצל ממיתה, וכמו שנפסק בשו"ע (יו"ד קנז, ג). וכן אפשר לומר שנכנס לחצר של בית ע"ז כדי להגיע למקום אחר, שאין בזה איסור (ראה רמ"א יו"ד קמט, ב).

קיא. מעי"ז בירושלמי (פ"ט ה"א סג, ב): "העובר לפני בתי עבודה זרה, אומר (משלי טו, כה): 'בית גאים יסח ה'. רבי יוסי כי רבי בון בשם רבי לוי ראה אותם מזבלין

משום הכי ²³⁴ נקרא חסיד, דאף על גב ²³⁵ דיודע ²³⁶ דשריפת צפרניו מזיק ²³⁷ לגופו, אפילו הכי שורפן, כדי ²³⁸ שלא יהיה ²³⁹ לעולם מכשול קטן ²⁴⁰. והנוטל צפרניו וזורקן לרשות ²⁴¹ הרבים מתחייב בנפשו ודמו בראשו, מפני שהאשה עוברה עוברת עליהן ²⁴² ומפלת קטן ²⁴³. ודוקא היכא דנפלי, אבל אי כניש להו בתר דנפלי, ושדי להו לבראי, לית לן בה, דכיון דאשתני אשתני קטן ²⁴³ קיה ²⁴⁴. ולא אמרן אלא דשקל ²⁴⁴ בגנוסטר ²⁴⁵, ולא אמרן אלא דשקל ²⁴⁶ דידיה ודכרעיה, ולא אמרן אלא דלא גז ²⁴⁷ מידי בתריהו, אבל גז מידי בתריהו, לית לן בה ²⁴⁸. ולא מילתא היא קטן ²⁴⁹.

הרואה חברו ²⁴⁹ שקם מחליו אומר, בריך רחמנא דיהבך לן, ולא יהבך לעפרא קטן ²⁵⁰. לעולם לישתתף איניש בהדי צבורא קטן ²⁵¹. כלומר, כשיתפלל תפלתו, יתפלל ²⁵⁰ עליו ועל הרבים קטן ²⁵¹. ולעולם יצעק ²⁵¹ אדם ויבקש רחמים על העתיד, ויתן שבח והודאה כפי כחו ²⁵² על ²⁵³ שעבר קטן ²⁵⁴.

(פז) וכל הברכות ²⁵⁴ שכתבנו, כתב הראב"ד ז"ל (השג' למאור מד, א; שו"ת תמים דעים סי' רמ) שאינן צריכות לא שם ולא מלכות, והביא ראיות לדבריו קטן ²⁵⁵. ורוב המפרשים קטן ²⁵⁶ כתבו

234. משום הכי: ב להכי 235. דאף על גב: א ה אע"ג 236. דיודע: א דידיע ב ה דידיע 237. מזיק: א ב מזיק לו ה קשה לו 238. כדי: א ב ה חסר 239. יהיה: ב ה יהיו 240. מכשול: ב למכשול 241. והנוטל צפרניו וזורקן לרשות: ה והזורקן ברשות 242. מפני שהאשה עובר' עוברת עליהן: א מפני שהאשה עובר' עוברת ב מפני שאשה עובר' עוברת עליהן ה שמא תעבור עליהו אשה מעוברת 243. ודוקא... אשתני: א ג ד חסר 244. דשקל: א דשקיל ג ד דלא שקיל 245. בגנוסטר: א חסר ב ג בגנוסטר 246. ולא אמרן אלא דשקל: א חסר ג ד ולא אמרן אלא דשקיל 247. דלא גז: א דגרמיה 248. בה: א בהו 249. חברו: א ב ג ד את חבריו 250. יתפלל: ב ג ד ה שיתפלל 251. יצעק: ב יצעק ה יתפלל 252. כפי כחו: ה חסר 253. על: א חסר 254. שכתבנו... שבכולן: א שכתבנו ג ד שאמרנו ה שכתבנו... שכלן

(ס"ק כ) עפ"י המג"א (ס"ק י) שזה דווקא בתפילה הקבועה לרבים, אבל כשאדם רוצה לבקש איזה בקשה בעד עצמו, אין צריך להתפלל בלשון רבים.

קכג. רמב"ם (פ"י, כו), והוסיף שם: "וכל המרבה להודות את ה' ולשבחו תמיד, הרי זה משובח".

קכד. דעת הראב"ד, שברכות שאינן קבועות והן נעקרות לפרקים, אינן צריכות שם ומלכות. אולם בסיום דבריו כתב שהאומר הזכרה ומלכות לא הפסיד. ועי' אבודרהם (עמ' שמט) שהביא ראיות הראב"ד ודחאן. ובכלבו לא ציין לדעת הראב"ד, רק כתב בסתם דעת רוב המפרשים. המאירי (נד, א) הביא המחלוקת, וכתב שיש הצריכות ויש שאין צריכות. וציין לברכת הגומל שצריכה שם ומלכות, כיון שנאמרת בפני עשרה בביהכ"נ.

קכה. תוס' (נד, א) ד"ה הרואה) בשם רבינו שמעיה, ר"ש ור"י, רמב"ם (שם, ט), רבינו יונה (על הרי"ף מג, א ד"ה

קטז. רש"י (שם) פירש שהוא עדיף מצדיק, שכאשר קוברין יש לחשוש שיחזרו ויתגלו. וכ"כ התוס' (שם ד"ה שורפן), והביאו בשם הערוך (ער' שלש) כפירוש המובא כאן.

קז. רבינו יהונתן גנימיק"י (מו"ק י, א) כתבו שזה משום מיאוס או כשפים.

קח. הובא במשנ"ב (רס ס"ק ו).

קיט. עכ"ל הגמ' שם.

קכ. גמ' (נד, ב): "רב יהודה חלש ואתפח, על לגביה רב חנא בגדתאה ורבנן, אמרי ליה: בריך רחמנא דיהבך ניהלן ולא יהבך לעפרא". ומבואר בגמ' שם שיוצא החולה בכרכה זו של חברו במקום ברכת "הגומל", אם יש עשרה ועונה אמן. והובא להלכה בטוש"ע (ריט, ד).

קכא. גמ' (ל, א), בהקשר עם תפילת הדרך.

קכב. והובא להלכה בטוש"ע (ק, ד). וכתב המשנ"ב

שבכולן²⁵⁴ צריך לומר בהם שם²⁵⁵ ומלכות, שהרי אמרו ז"ל²⁵⁶ (מ, ב), כל ברכה²⁵⁷ שאין בה הזכרת השם ומלכות שמים, לא שמה²⁵⁸ ברכה קבו. ואף מה שהביאו בתלמוד²⁵⁹ (שם), בריך רחמנא מריה דהאי פתא, (נד, ב) וברוך רחמנא דיהבך לן ולא יהבך לעפרא²⁶⁰, כבר פירשו המפרשים ז"ל²⁶¹ שהזכרת השם²⁶² ומלכות היו²⁶³ בהן, וכך היא²⁶⁴ הנסחא, בריך רחמנא אלהא²⁶⁵ מלכא דעלמא. ומשום כך נפטרין מברכות אלו, שאלמלא²⁶⁶ כך לא היו נפטרין מהן קבו.

קכו²⁶⁷ וכן נמי פסקו הרי"ף²⁶⁸ (כח, ב) והרשב"א (מ, ב ד"ה ורבי) ז"ל, דהלכה כרבי יוחנן דבעי מלכות קכו. וכן נמי פסק רבינו²⁶⁹ האיי גאון ז"ל קל, וזה לשונו, כללו של דבר היא, אמאי דעמא דבר היא ההלכה, וכמנהג עבדינן²⁷⁰ ולא משנינן, כדאמרינן בסוף פרקין (מה, א), אמר ליה בי רב חנן לאביי, הלכתא מאי. אמר ליה פוק חזי מאי עמא דבר. ורבי יוחנן מודה בברכה הסמוכה קלא, עכ"ל.

ובהדיא אמרו כן בירושלמי קלב (פ"ט ה"א סב, ב), דגרסינן התם על מתניתין דהכא, רבי יהודה בשם רב, כל²⁷¹ ברכה שאין בה מלכות, אינה ברכה. אמר רבי תנחומא אנא אמרית טעמא²⁷², (תהלים קמה, א) ארוממך אלהי המלך. אבא קלב אמר צריך לומר אתה, ושמואל אמר צריך לומר אלהינו קלד.

255. צריך לומר בהם שם: א צריך לומר בה הזכר/ ב צריך להזכיר הזכרת השם ה צריכין הזכרת השם 256. ז"ל: ג ד ה חסר 257. ברכה: א חסר 258. לא שמה: ב ה אינה 259. מה שהביאו בתלמוד: א מה שהביאו בתלמוד ב על מה שהביאו בתלמוד ד מה שהביאו בגמרא 260. ולא יהבך לעפרא: ב ג ד ה חסר 261. ז"ל: א ב ה חסר 262. השם: ג ד שם 263. היו: ב היה 264. היא: א ג ד ה חסר 265. אלהא: ה חסר 266. שאלמלא: ה שאלולי 267. וכן... ע"כ: ב ה חסר 268. הרי"ף: א הרי"ף 269. רבינו: א רב 270. עבדינן: א עבדי 271. כל: א כל הלכה 272. טעמא: ב ג ד ה טעמא דכתיב

ברכה, וכ"פ השו"ע (ריד, א). והרא"ש (פ"ו סי' כג) כתב שר"י הסתפק כמי ההלכה, ונ"מ אם לא הזכיר מלכות אם חוזר. וראה גם ספר הרוקח (סי' שסג), ששמע שהעיקר כרב, אלא שנוהגים לכתחילה כר' יוחנן.

קל. הובא ברשב"א, ברשב"ץ (שם) ובהגה"מ (פ"א אות א) בשם מורו.

קלא. וכ"כ הרמב"ם (פ"א, ה).

קלב. ירושלמי זה נזכר בכמה מהראשונים הנ"ל, הסוברים שיש להזכיר שם ומלכות בברכות השבח וההודאה.

קלג. דהיינו, רב. ובירושלמי לפנינו כתוב: רב, ולא אבא. קלד. מה שאמרו רב ושמואל שצריך לומר "אתה" ו"אלהינו", זה לכתחילה ולא לעיכובא, כ"כ המשנ"ב (ריד ס"ק ג-ד).

אמרי), רא"ש (פ"ט סי' א; שו"ת כלל ד סי' ג), רשב"א (שם ד"ה הרואה) ומרדכי (סי' רח). וכ"פ השו"ע (ריח, א).

קכו. כ"ד ר' יוחנן בגמ', אולם רב סובר שרק הזכרת שם שמים מעכבת. וראה להלן הערה קכט.

קכו. רבינו יהונתן (מג, א), רבינו יונה (שם), רא"ש (פ"ט סי' ג), ועוד ראשונים. וכ"פ השו"ע (קפז, א; ריט, ד).

קכח. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

קכט. בזה גם הראב"ד מודה, ונחלק עם שא"פ רק בברכות שאינן קבועות, כמו ברכות הראייה, וכאמור. בגמ' (מ, ב): "אמר רב: כל ברכה שאין בה הזכרת השם - אינה ברכה. ורבי יוחנן אמר: כל ברכה שאין בה מלכות - אינה ברכה". דעת רוח"פ (רבינו ציין כאן את הרי"ף, הרשב"א, ובהמשך את הרמב"ם, וכך סוברים פוסקים נוספים) כר' יוחנן, שצריך שם ומלכות בכל

ואף הרמב"ם²⁷³ (פ"א, ה) כתב כן, שכולן בשם ובמלכות.

והמלכות תמצא בפתיחה לעולם, ולא בחתימה קלה. וכן כתב הרב ראובן בר חיים בספר התמיד קלי²⁷⁴ שחבר. וכן נמי ביאר הרשב"א²⁷⁴ בפירוש ההגדות (מ, ב) בפירוש כל ברכה שאין בה הזכרת השם וכו'. וכן נמי כתב הר"י בר²⁷⁵ יקר קלי בפירוש התפלות (בביאור ישתבח דף יד) שחבר. וביאר שם, ואל תתמה על מהולל בתשבחות²⁷⁶ שיש בה מלכות, מה שאין כן בסוף ברכה אחרת. כי אין ההקפדה אלא כשאומר מלך העולם העושה כך וכך, וכן כל הברכות. אבל מלכות זה אינו אלא על התשבחות, ולא על עשייה כלל, ע"כ²⁶⁷:

(טו) קלה ואסור למברך לזרוק הברכה²⁷⁷ מפיו. פירוש, שלא יהא אומרה²⁷⁸ במהירות, שדומה עליו כמשאוי, אלא שחוק קבוע עליו קלט²⁷⁹. וכן לא יברך שום ברכה בלבו. ואם בירך יצא, ובלבד שיניע התיבות בשפתיו קמ:

(ו) אמרו ז"ל (מו, א), כל הברכות פותח בהן בברוך וחותם בברוך, חוץ מברכת הפירות, וברכת המצות, וברכה הסמוכה לחברתה, וברכה אחרונה של קריאת שמע, שיש בהן²⁸⁰ שפותחת בברוך ואינה חותמת²⁸¹, ויש חותמת ואינה פותחת קמא.

פירוש, ברכת הפירות וברכת המצות פותחות בברוך ואינן חותמות בברוך²⁸², לפי שהן מטבע קצר ודי להן בברוך שבפתיחה, דחדא הודאה היא. אבל בשאר מצות²⁸³ שמבקשין רחמים באמצעיתן, כגון בקדוש וכיוצא בו, פותחות בברוך וחותמות בברוך²⁸⁴, שהן מטבע ארוך קמב. וברכת הטוב והמטיב תקנה ביבנה לאומרה בברכת המזון על הרוגי ביתר קמג. ואף על פי

273. הרמב"ם: א הר"ם במז"ל 274. הרשב"א: א הרשב"א ז"ל 275. הר"י בר: א הר"י יהודה בר' 276. בתשבחות: א ג בתשבחות 277. הברכה: ב ה ברכה 278. אומרה: ב מברך 279. עליו: א חסר 280. שיש בהן: ה חסר 281. חותמת: ב חותמת בברוך 282. בברוך: א ב ה חסר 283. מצות: ב מצות 284. ג ד מצוה 284. פותחות בברוך וחותמות בברוך: א ג ד פותחת בברוך וחותמת

קלה. תוס' (מ, ב ד"ה אמר), רוקח (סי' שסג), שבה"ל (סי' קסה), מאירי (מ, ב), אבודרהם (עמ' כד). קלו. מלבד הפרטים שמסר כאן רבינו לא ידוע מי היה. קלו. ר"י בר' יקר - אחד משלושת רבותיו של רש"י. קלח. סי' זה ליחא בכלבו.

קלט. גמ' (מו, א) וכדפרש"י (שם ד"ה ולא יזרוק). ורבינו יונה (על הרי"ף לה, א ד"ה ולא) פירש: "אחר שהתפלל ונפטר מהחיוב, כשהחזן חוזר התפילה, אין לו לומר עם החזן חתימת הברכה, דהוי ליה ברכה לבטלה. אי נמי כגון שלא נפטר עדיין מחיוב הברכה, ורוצה עכשיו לפטור עצמו בעניית אמן, צריך שבשעה שיגיע החזן לחתימת הברכה, שלא יזכיר אותה עמו, שאם יאמר הברכה עם החזן ויאמר אמן אחר שיסיים אותה החזן, הוי ליה כעונה אמן אחר ברכתיו".

קמא. ראה רמב"ם (פי"א, א) וכס"מ.

קמב. ירושלמי (פ"א ה"ה יא, א), שו"ת הגאונים (עמנואל, סי' כח), אשכול (לו, ב), ראב"ד (בהשג' שם), אבודרהם (שם).

קמג. גמ' (מח, ב).

שהיא²⁸⁵ מטבע ארוך, אין חותמין בה, לפי שהמטבע שלה²⁸⁶ לא היה רק הטוב והמטיב, כמו שאמרו ז"ל (מח, ב), הטוב שלא הסריחו, והמטיב שניתנו לקבורה. וכיון שכן²⁸⁷, כולה חדא הודאה היא ומטבע קצר. אבל חכמים הוסיפו על המטבע שלה שלש הטבות ושלוש גמולות, ולא שנו במטבע שלה לחתום בה בברוך קמ"ד.

וברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך, לפי שדי לה בפתיחה הראשונה הסמוכה לה קמ"ה. וכן הדין בברכה אחרונה של קריאת שמע, שגם היא סמוכה לברכה ראשונה, ואף על פי שקריאת שמע בנתיים, דלא חשבינן לה הפסק, אחר שהברכות באות בשבילה קמ"ו. וברכת ישתבח אינה פותחת בברוך מטעם זה, שהיא סמוכה לברוך שאמר קמ"ז. וכן יהללוך סמוכה²⁸⁸ לברכת הלל קמ"ח.

וברכת²⁸⁹ אשר בחר בנו שאומר בשחרית²⁹⁰ לפני התורה, אף על פי שסמוכה²⁹¹ אל לעסוק בדברי תורה²⁹², פותחת בברוך, לפי שפעמים אומר אותה²⁹³ לבדה ואינה סמוכה, בקריאת²⁹⁴ התורה, שאומר²⁹⁵ אותה לפני הקריאה קמט²⁹⁶.

285. שהיא: ד ה שהוא 286. שלה: א ב ה שלה על התקנה 287. שכן: א שכן היא ג ד שכן הוא 288. סמוכה: ב סמוך ה שהיא סמוכה 289. וברכת: ב ה וברוך 290. שאומר בשחרית: ב שאומרי שחרית ה שאומ' שחרית 291. שסמוכה: ב שהיא סמוכה 292. בדברי תורה: א וסו ב ג ד בתורה 293. אומר אותה: א אומ' אותה ה אומרה 294. בקריאת: ה לקריאת 295. שאומר: א ב שאומרי' ה שאומ' 296. הקריאה: ג ד קריאת התורה

קמ"ד. וכן ביארו התוס' (מו, ב ד"ה והטוב), אבל הרשב"א (מו, א ד"ה תדע, השני) דחה דבריהם וכתב שאין חותמים בה, שלא לעשותה מעולה מהברכות שלפניה, שהן מן התורה. ורבינו יונה (על הרי"ף לו, א ד"ה ובכאן) כתב בשם רבני צרפת, שכל מה שאומר בברכה זו כמו עניין אחד הוא, שכולן שמות התואר הן (ואינה נחשבת ברכה ארוכה). ובדומה לזה כתבו התוס' בפסחים (קד, ב ד"ה הטוב).

קמ"ה. כן פירשו רש"י (פסחים קד, ב ד"ה ויש) ורשב"ם (שם ד"ה יש מהן), אבל תוס' (שם ד"ה חוץ) פירשו שחתימת הברכה הקודמת היא פתיחת ברכה זו. ולפי פירושם אין דין ברכה הסמוכה לחברתה אלא כשסמוכה לברכה ארוכה שחותמת בברוך, אבל כשסמוכה לברכה קצרה שאין בה חתימה, פותחת בברוך.

קמ"ו. בברכות (מו, א) ופסחים (קד, ב) איתא: "כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותרם בהן בברוך, חוץ מברכת הפירות, וברכת המצוות, וברכה הסמוכה לחברתה, וברכה אחרונה שבקריאת שמע...". ופירשו

קמ"ז. ראה ב"י וטוש"ע (נד, א).

קמ"ח. תוס' (מו, א ד"ה כל; פסחים שם), תוס' הרא"ש (מו, ב ד"ה ויש), מאירי (שם, א ד"ה ברך).

קמ"ט. תוס' הרא"ש (שם), רא"ה (יא, ב ד"ה מאי, השני), מאירי (מו, א ד"ה ויש מי), שו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' כז).

ואם תאמר ברכה אחרונה של קריאת התורה²⁹⁷, למה היא²⁹⁸ פותחת בברוך²⁹⁹, שהרי היא סמוכה לברכה שלפניה, כדין ברכה אחרונה של קריאת שמע. יש לומר, דכשנתקנה³⁰⁰ לא היה מנהגם שיברך את³⁰¹ שתייהן קורא אחד כמונו היום³⁰², אלא הראשון³⁰³ מברך לפניה, והאחרון מברך³⁰⁴ לאחריה ק"ב. ומפני זה פותחת³⁰⁵ וחותרמת, כדין כל הברכות שפותחות וחותרמות ק"ב.^א

וה"ר אהרן³⁰⁶ הלוי ז"ל³⁰⁷ (מו, ב ד"ה והטוב) כתב על ברכה אחרונה של מגלה שפותחת³⁰⁸, שאין מברכין אותה על המגלה, אלא על הנס, והיא עצמה תוכיח שאינה מדברת אלא על הנס, ולפיכך פותחת ק"ב³⁰⁹. אבל ברכה אחרונה של הפטרה שפותחת, אף על פי שהיא סמוכה, דליכא למימר בה כל הני טעמי, קשיא ק"ב, עכ"ל.

והרשב"א ז"ל ק"ב (יא, א; מו, א) כתב דהאי כללא לאו כללא הוא, דהא איכא ברכת אלהי נשמה, ותפלה³¹⁰ קצרה, וברכת³¹¹ הדרך, וברכת גשמים, דאף על פי³¹² שאינן סמוכות, אינן פותחות. ומסתברא דברכה אחרונה שבקריאת שמע³¹³ דכוותייהו. ק"ב וכן כתוב בתוספתא (פ"א, י). והטעם, לפי שהקריאה מפסקת³¹⁴ בין הברכה שלאחר המעשה לברכה שלפני המעשה,³¹⁵ ולא

297. התורה: ה המגלה 298. היא: א ה חסר 299. בברוך: א ג ד חסר 300. י"ל דכשנתקנה: א ג ד ויש לומר כשנתקנה 301. את: ב ה חסר 302. כמונו היום: ב ה חסר 303. הראשון: ה ראשון 304. והאחרון מברך: ג ד והאחרון ה ואחרון מברך 305. פותחת: ה פותחת בברוך 306. וה"ר אהרן: ג ד והר"א ה והר"א ה 307. ז"ל: ה חסר 308. שפותחת: ה חסר 309. ולפיכך פותחת: ה לזה היא פותחת בברוך 310. ותפלה: ה ועוד תפלה 311. וברכת: ג ד ה ותפלת 312. דאף על פי: א דאע"ג ה אע"פ 313. שבקריאת שמע: א ג ד ה של ק"ש 314. מפסקת: א ג ד מפסיק ב מפסיקא 315. ולא... המעשה: א ג ד חסר

ק"ב. מגילה (כא, ב): "תנא: הפותח מברך לפניה, והחותם מברך לאחריה. והאידיא דכולהו מברכי לפניה ולאחריה - היינו טעמא דתקינו רבנן: גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין".

קנא. וכ"כ התוס' (מו, א ד"ה כל) שמלכתחילה לא ברכו אלא הראשון והאחרון והיה הפסק גדול ביניהם, ואף "שתקנו שתייהן לכל או"א משום הנכנסין ומשום היוצאים, לא זזה ממקומה". וכ"כ הרא"ה (מו, ב ד"ה והטוב) והר"ן (על הרי"ף מגילה כא, ב ד"ה ברוך). והריטב"א (מגילה כא, ב ד"ה לאחריה) כתב שהקריאה אינה עניין אחד וכן המגילה, וקריאה בתורה, ומפסיר בנביא, "וגם אפשר להפסיק בנתיים לשיחה או לתרגום או כיוצא בהם, משא"כ באידך, ולכן לא נחשבת סמוכה, "והרי הוא כברכת מזון שפותחות בברוך אף על פי שקדמה לה ברכת הלחם, וכן ברכת כסוי, אף על פי שקדם לה ברכת שחיתה". ובדומה לזה כתב הרשב"א, הביאו רבינו בסמוך.

קנב. וכ"ה בר"ן (שם). ובדומה לזה כתב הריטב"א (שם) בתירוץ א' שהיא ברכת השבח על הנס. אומנם ברא"ה לפנינו מביא הסבר זה כתרין שני. וכהסבר ראשון מפרש שבחלק מהמקומות לא סיימו ברכה זו בברוך, ולכן התחילו בברוך, ואף שכעת מסיימים בברוך, השאירו את תחילת הברכה כך.

קנב. רבינו מצטט מכאן עד סוף הסי' מהרשב"א, והוא משני מקומות שונים. רבינו מתחיל לצטט מדף מו, א ועובר לדף יא, א.

קנה. מכאן רבינו מצטט מהרשב"א בדף יא, א.

תקרא סמוכה לברכה שלפני המעשה³¹⁵, דהא³¹⁶ ברכת התורה שלאחריה³¹⁷ פותחת אף על פי שכבר בירך קנו. וכן³¹⁸ ברכת המזון אף על פי שקדמה לה ברכת הלחם, וכן נמי ברכת כסוי³¹⁹, וכן ברכת מגלה, וכן כולן, אלא שהיא ודאי אינה סמוכה, ואפילו הכי לא ראו לפתוח בה בברוך.

וכן נראה מדברי הגאונים ז"ל³²⁰, כמר רב³²¹ יוסף, ורב³²² צמח, ורב³²³ האי, ורב יצחק בן גיאת ז"ל³²⁴, שאמרו שהברכות הראשונות של שמע אינן ברכות שמע, וברכה³²⁵ שלאחריה³²⁶ היא ברכת³²⁷ שמע קנו. ואף על פי שאמרו (נידה נא, ב) כל הטעון ברכה לאחריו, טעון ברכה לפניו, אינו כלל, ואין למדין מן הכללות, ואפילו במקום שנאמר בהן חוץ קני. ואם כן, דין הוא שתהא קריאת שמע³²⁸ מפסקת, כיון שהברכות שלפניה אינן ברכות של קריאת שמע. וכן ודאי נראה לי כדבריהם.

אלא דקשיא לי ברכת ישתבח ויהללך למה אין³²⁹ פותחות, שכל אותן פסוקים מפסיקין. ונראה לי דשאני הנך³³⁰ לפי שהברכות והקריאה כולן ענין אחד, הכל ענין³³¹ שבח וזמרה, ובענין אחד, ולפיכך אין הקריאה מפסקת, מה שאין כן בשאר ברכות קניט כברכת המגלה וקריאתה, שהקריאה ספור המאורע, והברכה לשבח והודאה על המאורע, וכן כולן, ולפיכך מפסיקין קפ.

וברכה שפעמים אומרים אותה³³² בפני עצמה, אף על פי שרוב פעמים היא³³³ סמוכה, אפילו הכי נהגו לפתוח בה³³⁴ בברוך, לפי שפעמים³³⁵ אינה סמוכה, כגון ברכת אשר ברא, דמברך³³⁶ לה לחודא בדליכא פנים חדשות. ודכוותה קדוש היום, אף על פי שסמוכה לברכת היין, דאם אוכל מבעוד יום וקדש עליו היום, אינו חוזר ואומר בורא פרי הגפן. ויש אחרות מלבד אלו, כדאיתא בירושלמי קסא (פ"א ה"ה י, ב), עכ"ל:

316. דהא: א ג ד ה והא 317. שלאחריה: ב ג של אחריה 318. וכן: ה וכן נמי 319. כסוי: ב כסוי הדם 320. ז"ל: ב ה חסר 321. כמר רב: ג ד מר רב ה כמר 322. ורב: ג ד ומר רב ה ומר 323. ורב: ג ה ורבי 324. ז"ל: ב ה זכ"ל 325. וברכה: ב וברכה אחרונה ה דברכה אחרונה 326. שלאחריה: ג של אחריה ה חסר 327. ברכת: ה של 328. קריאת שמע: ג ד הק"ש 329. אין: א ה אין 330. דשאני הנך: א ב ג דשאני הנך ה דשאני בהנך 331. ענין: ה חסר 332. אומרים אותה: ג ד אמרין אותה ה אומרה 333. היא: א ד ה היא 334. בה: א חסר 335. שפעמים: ג ד שלפעמים 336. דמברך: ג ד דמברכי ה

מברך

קנו. ראה לעיל הערה קנא. קנט. ברשב"א נוסף: המצות.

קנו. וכ"ה בשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' קב) בשם רה"ג, בשו"ת הרשב"א (המיוחסות סי' רב) ובחי' מהר"ם חלאוה (פסחים קיה, א). קנח. עירובין (כט, א), קידושין (לד, א). קס. ראה לעיל הערה קנא, שכע"ז כתב הריטב"א. קסא. וכ"כ הרשב"א (בשו"ת ח"א סי' שיו; במיוחסות שם). נימוק זה הובא ברי"ף (כתובות ב, ב), בר"ח (שם ח, א) וברש"י (שם ד"ה שמח).

(עא) קס"ב מקום שאמרו (יא, א) להאריך, אינו רשאי לקצר. לקצר, אינו רשאי להאריך. פירש הרשב"א ז"ל³³⁷ (שם ד"ה אלא), שאין ההקפדה³³⁸ ברבוי הנוסח ומיעוטו, אלא במטבע שטבעו חכמים, שיש ברכות שפותחות בברוך וחותמות בברוך, והיא הנקראת בכל מקום ארוכה. קס"ב מטבע ארוך פותח בברוך וחותם בברוך. ויש שפותחות ואינן חותמות, כברכת הפירות והמצות³³⁹, וברכת הזימון³⁴⁰, דהיינו ברוך שאכלנו³⁴¹, וברכה אחרונה של קריאת שמע קס"ד³⁴². ויש חותמות ואינן³⁴³ פותחות, כברכת הערב נא³⁴⁴, למאן דאית ליה שהיא ברכה בפני עצמה קס"ה, ותפלה קצרה קס"ו, וברכת³⁴⁵ הדרך קס"ז, וברכת גשמים קס"ח. וכן ברכה הסמוכה קס"ט. ואם היא³⁴⁶ סמוכה לברכות שיש להן סדר, כגון ברכות של שמונה עשרה קפ"ג, הרי אלו כמטבע ארוך קע"א. וכן ברכות אמצעיות שבברכת המזון קע"ב³⁴⁷. אבל אם הם סמוכות לברכות שאין להם³⁴⁸ סדר, כברכות שניות שלפני³⁴⁹ קריאת שמע דשחרית³⁵⁰ וערבית, דאלו³⁵¹ רצה להקדים ברכה לחברתה³⁵² מקדים, ואין בכך כלום קפ"ג, הרי אלו נקראות קצרות, והן כאלו מעיקרא נתקנו לחתום ולא לפתוח. וכל שכן³⁵³ אמת ויציב שאינה סמוכה, וכדעת הגאונים ז"ל, וכדמשמע³⁵⁴ בתוספתא (פ"א, ט), ואינה פותחת בברוך קפ"ד, והוא הדין לשתיים אחרונות של ערבית.

337. ז"ל: ג ד חסר 338. ההקפדה: ד ה הקפידה 339. והמצות: ב וכברכת המצות ה וברכת המצות 340. וברכת הזימון: א וברכת הזמן ב וכברכת הזן ה וברכת המזון 341. שאכלנו: ה שאכלנו משלו 342. של קריאת שמע: א שבק"ש 343. חותמות ואינן: ה שחותמות ולא 344. הערב נא: ב והערב נא ג ד ה הערב 345. וברכת: ב נמי דברכת ה נמי וברכת 346. היא: ב היא ברכה 347. שבברכת המזון: ה של ברכת מזון 348. להם: ג ד חסר 349. שלפני: א ג ד ה של 350. דשחרית: ה בשחרית 351. דאלו: ה ואלו 352. לחברתה: ה לחברתה היה 353. וכל שכן: ב וק"ש 354. ז"ל וכדמשמע: ה וכדאית'

קס"ב. סי' זה ליתא בכלבו. קס"ג. יש כאן חסרון הניכר, וז"ל הרשב"א: "וגרסינן בירושלמי אמר רבי יודן מטבע קצור פותח בברוך ואינו חותם בברוך". קס"ד. תוספתא (פ"א, ט). ברשב"א ובתוספתא לפנינו כתוב: שבברכת המזון, אולם בתוספתא (צוקרמנדל) הגירסא: שבקריאת שמע. קס"ה. הפוסקים נחלקו אם "הערב נא" היא ברכה בפני עצמה או המשך הברכה הראשונה. לדעת הרמב"ם (תפילה פ"ז, י) היא ברכה בפני עצמה, וכך סוברים ראשונים רבים. ולדעת תוס' (מו, א ד"ה כל; פסחים קד, ב ד"ה חוץ) היא המשך הברכה הראשונה, וכ"ד ראשונים רבים. הב"י (מז, ו) לא הכריע בין הדעות, וכתב לומר בוא"ו, עיי' שם ובשו"ע. קס"ו. גמ' (כט, ב), רמב"ם (תפילה פ"ד, יט), טוש"ע (ק"י, ג).

קס"ז. גמ' (שם), טוש"ע (שם, ד). קס"ח. גמ' (נט, ב), רמב"ם (פ"י, ה), טוש"ע (רכא, ב). קס"ט. ראה לעיל סי' ע. קע. פסק כפירוש רשב"ם. ראה טור, ב"י ושו"ע (ק"ט, ג). קע"א. ברשב"א נוסף: "שכל אחת כיון שהיא סמוכה לחברתה והראשונה פותחת בברוך, הרי אלו כולן כאלו פותחות בברוך". קע"ב. מדברי הרשב"א מבואר שיש סדר לברכות בה"מ, ואולי הסדר מעכב. וכן נראה דעת הרוקח (סי' שלז). וכ"כ להוכיח בכמה ראיות בשו"ת דבר שמואל (סי' קמז), ולא הזכיר רבותינו הראשונים. וזה דלא כערוה"ש (קפח, ט), שפסק שאין סדר לברכות. ועיי' שו"ת צ"א (חי"ג סי' טז).

קע"ג. ראה טור, ב"י ושו"ע (ס, ג). קע"ד. ראה לעיל בסי' הקודם.

ואחת ארוכה³⁵⁵ דקתני במתניתין (יא, א), היינו ברכה ראשונה שלפני קריאת שמע, בין בשחרית בין בערבית³⁵⁶. ואחת³⁵⁷ קצרה, השניות להן³⁵⁸, שאין להן דין ארוכה כמו שכתבנו. והוא הדין לשתיים אחרונות דערבית³⁵⁹ והאחרונה שבשחרית, שאינן³⁶⁰ סמוכות והן קצרות³⁶¹.

וכל הפותחת וחותרת בברוך, היא הנקראת³⁶² בכל מקום ארוכה³⁶³. וכן נמי³⁶⁴ כתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשניות³⁶⁵ (פ"א, ח), וכן נמי גרסינן³⁶⁶ בירושלמי (פ"א ה"ה יא, א), אמר רבי יודן מטבע קצר, פותח בברוך ואינו חותם בברוך. מטבע ארוך, פותח בברוך וחותר בברוך³⁶⁷. ומקום³⁶⁸ שאמרו להאריך, אינו רשאי לקצר, פירוש, שאם היה מטבע ארוך, שפותחת וחותרת, אינו רשאי לקצר, לפתוח ולא לחתום או לפתוח³⁶⁹, שהן מטבע קצר. ומקום שאמרו לקצר, היינו³⁷⁰ אם פותחת או חותרת לבד³⁷¹, אינו רשאי לפתוח ולחתום³⁷², כדי שלא ישנה המטבע, ויחזיר³⁷³ המטבע קצר³⁷⁴ להיות ארוך.

ולפירוש זה לא קשיא מידי מה שמוסיפין באמצע הברכות פיוטין או מה שמוסיפין בראש השנה ויום הכפורים זכרנו ומי כמוך. וכן נראה גם כן מדברי הראב"ד ז"ל קעה³⁷⁵. עכ"ל הרשב"א ז"ל קעי:

כלל לכל הברכות, איזו³⁷⁶ מהן מברך בלמ"ד, ואיזו³⁷⁷ מהן מברך בעל, ועל איזו מהמצות מברך³⁷⁹ בעשייתן, ועל איזו³⁸⁰ מברך שהחיינו:

(עב) קעי כתב הרמב"ם ז"ל (פי"א, ב-ג), על כל מצות עשה קעי³⁸¹, בין מצוה שהיא חובה, בין

355. ואחת ארוכה: ה ואמת ואמונה 356. בשחרית בין בערבית: א ג ד דשחרית וערבית ב בשחרית וערבית 357. ואחת: ב ב והאחת 358. להן: ב שהן ה הן 359. דערבית: ה של ערבית 360. שבשחרית שאינן: ה של שחרית שהן 361. והן קצרות: ה וקצרות 362. הנקראת: א ג ד נקראת 363. בכל מקום ארוכה: ה ארוכה בכל מקום 364. נמי: ד חסר 365. המשניות: ה המשנה 366. גרסינן: ה חסר 367. בברוך: א ג ד ה ד חסר 368. ומקום: ג ד ובמקום 369. לפתוח: ב לפתוח אינו רשאי 370. היינו: ג ד ה ד היינו 371. אם פותחת או חותרת לבד: ה חותרת ולא פותחת פותחת ולא חותרת 372. לפתוח ולחתום: ב לפתוח ולא לחתום ג ד לפתוח ולחתום שהן מטבע קצר ה חסר 373. ויחזיר: ה ויחזור 374. קצר: ה הארוך להיות קצר או הקצר 375. ז"ל: ב חסר 376. איזו: ה איזה 377. ואיזו: ג ואי זו ה ואי זה 378. מהן: א חסר 379. איזו מהמצות מברך: ה המצות שמברך 380. איזו: ב איזו מהן

קעה. נזכר גם בטור (סח, א). למעשה, השו"ע (סח, א) פסק שנכון שלא לומר פיוטים בברכות ק"ש, והרמ"א כתב שהמנהג לאומרם.

קעז. בכלבו (סי' צח) הביא את כללי הרמב"ם ברצף במנותק מהל' סעודה וברכת הפירות (סי' כד). בא"ח הביא כל כלל בנפרד, ודן בו בהשוואה לראשונים האחרים. ור' הללך הע' קעז.

קעה. ברמב"ם נוסף כאן: שבין אדם למקום. וכתב הכס"מ שר"ל שעל מצוות שבין אדם לחברו אין מברכים.

קעו. כדעת הרשב"א כתבו ראשונים רבים, והצדיקו המנהג להוסיף פיוטים באמצע הברכות. ראה: שו"ת הגאונים (חמדה גנוזה, סי' נ) בשם רב נטרונאי גאון, שו"ת הר"י מיגאש (סי' פז), תוס' (יא, א ד"ה אחת) בשם ר"ת, או"ז (ח"א סי' יט). ובשבה"ל (סי' כח) הביא פוסקים רבים הסוברים כן. אולם לדעת הרמב"ם (פ"א, ה; ק"ש פ"א, ז), להאריך, פירושו להוסיף בברכה, ולקצר להיפך. ומשמע שסובר שאין להוסיף פיוטים באמצע הברכות. וכך כתב להדיא בשו"ת (פאר הדור,

מצוה³⁸¹ שאינה חובה קטט, מברך עליה קודם לעשייתה קפ. וכל מצות עשה³⁸² מדברי סופרים, בין³⁸³ שהיא חובה, כגון מקרא מגלה,³⁸⁴ והדלקת נר שבת, והדלקת נר חנוכה³⁸⁴, בין שאינה חובה, כגון עירוב ונטילת ידים³⁸⁵, מברך עליה קודם לעשייתה³⁸⁶ אשר קדשנו במצותיו וציוונו לעשות קפא.

קפב והרשב"א ז"ל³⁸⁷ (שו"ת ח"א סי' יח; במיוחסות סי' קפט) כתב כלל אחר על איזו³⁸⁸ מברכין ועל איזו אין מברכין. כלל אמרו³⁸⁹, כל מצוה שאין בה מעשה, אין מברכין עליה³⁹⁰, כגון השמטת כספים וכיוצא בהן קפג³⁹¹. וכן אין³⁹² מברכין על מצוה שאינה³⁹³ תלויה כלה³⁹⁴ ביד העושה, מפני שאפשר שלא יתרצה בה חברו, ונמצא המעשה בטל, כמתנת עניים, והלואת הדלים³⁹⁵, ונתינת צדקה³⁹⁶, והעניקה, וכיוצא בהן. וכן כל³⁹⁷ דבר שהוא מסור לבית דין³⁹⁸, כגון עשיית הדינין, שמא לא יקבלו³⁹⁹ בעלי הדין קפד. וכן כל מצוה שהיא באה בעבירה קפה⁴⁰⁰, כגון השבת הגזלה, וחזרת⁴⁰¹ רבית, שלא צונו לגזול כדי להשיב⁴⁰², וליקח⁴⁰³ האם על הבנים כדי לשלחה קפי, וכיוצא⁴⁰⁴ באלו.

381. מצוה: א חסר 382. עשה: ה עשה שהיא 383. בין: ב ה חסר 384. והדלקת... חנוכה: א ונר חנוכה ושבת ב והדלקת נר שבת ונר של חנוכה ג ד והדלקת נר שבת ונר חנוכה 385. ידים: ד חסר 386. לעשייתה: א לעשה ב לעשייה ה עשייתה 387. ז"ל: ד חסר 388. איזו: ה אי זו וכן בסמוך 389. אמרו: ה חסר 390. עליה: ה חסר 391. בהן: ג ג ד בה 392. וכן אין: ג ד ואין 393. שאינה: ה שהיא 394. כלה: א ג ד ה כלל 395. הדלים: ב ה דלים 396. ונתינת צדקה: ב ונתינת הצדקה ה וצדקה 397. כל: א א ג על כל ד על 398. מסור לבית דין: ג ד מסור ביד אחר ה לבד 399. יקבלו: ה יקבלו עליהם 400. שהיא באה בעבירה: ה הבאה בעבירה 401. וחזרת: ה והחזרת 402. כדי להשיב: ב ה חסר 403. וליקח: ה וליקח רבית או ליקח 404. כדי לשלחה וכיוצא: ג ד וכן כל מצוה כיוצא

שמברכים ואינה אלא חשבון. ועי' שו"ת משנת ר' אליעזר ברכהן (או"ח סי' א) שספירת העומר עיקר הספירה בפה, וזוהי המצוה, משא"כ קביעת חרשים אצלנו, אינה אלא ידיעת החשבון בלבד. קפד. ד"ז נלמד מכתובות (מ, א): "אי אמרה לא בעינא, מי איתא לעשה כלל". ויש סוברים שעל מצות עשיית הדינים מברכים, שכן אמרו בירושלמי (פ"ו ה"א) שר' ירמיה ור' חגי הלכו לחנויות, קפז ר' חגי ובירך. אמר לו ר' ירמיה: יפה עשית, שכל המצוות טעונות ברכה. ויש שפירשו שחנויות היו המקום שדנים שם, ובירך על מצות עשה של "בצדק תפושט עמיתך". ראה: ה"א פולדא לירושלמי (שם), פאת השלחן (הל' א"י סי' ג אות לט), ושם בשם הגר"א שפי" כן. ועי' ס' מטבע הברכה למהר"ץ חיות (סי' ד) ושו"ת ח"ת"ס (חאו"ח סי' נד).

קפה. בעבירה - ברשב"א: מתוך עברה. קפו. בתמים דעים (שם) כתב שיש לברך על שילוח הקן, ואין כאן מצוה הבאה בעבירה כלל. וכ"כ הרוקח (סי'

קפט. הרמב"ם בתחילת ההלכה ביאר שיש שני סוגי מצוות. יש מצוות שהן חובה, דהיינו שאדם חייב לקיימן בכל מקרה, כמו תפילין. ויש מצוות הדומות לרשות, שאדם לא חייב לקיימן אלא בהתקיים מציאות מסוימת, כגון: מעקה או מזוזה - שאם אין לו בית, פטור מהן. קפ. פסחים (ז, ב).

קפא. שבת (כג, א): "מאי מברך? מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה. והיכן צונו? רב אויא אמר: מ'לא תסור. רב נחמיה אמר: 'שאל אביך ויגידך זקניך ויאמרו לך'".

קפב. דברי הרשב"א לא הובאו בכלבו, והם תשובת ר"י בן פלג לראב"ד, וכפי שציינ רבינו בסוף דבריו. והוב"ד בתמים דעים (סי' קעט), באהל מועד (שער הברכות דרך א נתיב ב) ובאבודרהם (עמ' יז).

קפג. האבודרהם כתב יסוד זה גם בסדר בדיקת חמץ (עמ' ריא), ובברכת המצוות ומשפטיהם (עמ' יט) כתב שה"ר גרשון ב"ר שלמה השיב ע"ז מספירת העומר,

וכן מתנות⁴⁰⁵ כהונה, אין מברכין עליהן קפ"ו⁴⁰⁶, דאין ישראל נותנן משלו⁴⁰⁷, דמשלחן גבוה קא זכו קפ"ה, ונתנית שקל בשנה⁴⁰⁸, וכיוצא⁴⁰⁹ בהן, דכתיב בהו⁴¹⁰ (דה"א כט, יד) כי ממך⁴¹¹ הכל ומידך נתנו לך. אבל על פדיון הבן, ועל הפרשת⁴¹² חלה ומעשרות, מברך, מפני שאינו⁴¹³ מברך על הנתנה, אלא על ההפרשה ועל הפדיון שתלויין בו קפ"ט.

ואין מברכין⁴¹⁴ על מצוה⁴¹⁵ שאין עיקרה מצוה, כגון חליצה ויבום, שהעיקר⁴¹⁶ משום פריה ורביה,⁴¹⁷ והיא אינה מצוה על פריה ורביה קפ"ז⁴¹⁷.

וכן על הגרושין, מפני⁴¹⁸ שיש מקצת גירושין שהן בעבירה, כגון שלא מצא בה ערות דבר ומגרשה⁴¹⁹, ששנוי המשלח קפ"א. ואף על פי שיש מצוה במקצתן⁴²⁰, כגון אותן שנשאו בעבירה שמצוה לגרשן, לא פלוג רבנן בגירושין, שיברך במקצת הגרושין ולא יברך במקצתן.

וכן אין מברכין על מיתות בית דין, לפי שהשם יתברך חס על בריותיו⁴²¹ ואינו⁴²² חפץ במיתתן של רשעים, ולפיכך אין מברכין עליהן. וכענין שאמרו⁴²³ (ר"ה לב, ב) אין אומרים הלל בראש השנה, מפני⁴²⁴ שהוא יום הדין. וכדאמרינן (מגילה לא, ב) אין מפסיקין בקללות, לפי שאין אומרים⁴²⁵ ברכה על הפורענות.

וכן על ביקור חולים, ותנחומי אבלים, והבאת שלום בין⁴²⁶ אדם לחברו, מפני שהן תלויות בדעת⁴²⁷ אחרים, דילמא לא⁴²⁸ מקבלין מיניה, ובידם לעקור ממנו מצוה זו⁴²⁹.

ומנא לן דלא מברכינן⁴³⁰ על מצוה הבאה בעבירה, דתניא (ב"ק צד, א) רבי אליעזר בן יעקב אומר, הרי שגזל סאה של חטים, וטחנן ואפאן⁴³¹ וכו', עד (תהלים י, ג) ובוצע ברך. וקאמר רבא, טעמיה דרבי אליעזר בן יעקב משום דהוה ליה⁴³² מצוה הבאה בעבירה.

405. מתנות: א ב ג ד במתנות 406. עליהן: ב עליהם כלל ה כלל 407. נותנן משלו: ה נותנין משלהן 408. בשנה: א ג ד בכל שנה 409. וכיוצא: א וכל כיוצא ב ה וכן כל כיוצא 410. בהו: א ב חסר ה בהן דכתי' 411. ממך: ב ג ה מידך 412. ועל הפרשת: ה והפרשת 413. מפני שאינו: ב ה לפי שאין 414. מברכין: ה מברך 415. מצוה: ג ד ה המצוה 416. שהעיקר: ה לפי שהעיקר 417. והיא... ורביה: ב ה חסר 418. מפני: ה חסר 419. ומגרשה: ב ה חסר 420. במקצתן: ב ה במקצת 421. חס על בריותיו: ב ה חפץ בבריותיו 422. ואינו: ה ואין 423. וכענין שאמרו: ג וכמו שאמרו ד וכמ"ש 424. מפני: ד לפי 425. אומרים: ב ה חסר 426. בין: א ב ג ד שבין 427. בדעת: ב בדבר א ג ד בדברים 428. דילמא לא: ה שמא אין 429. מיניה ובידם לעקור ממנו מצוה זו: ה נחמה ובידן לעקור מצוה זו ממנו 430. דלא מברכינן: ב ה דאין מברכין 431. וטחנן ואפאן: ב טחנן אפאן ג ואפאן ד חסר 432. דהוה ליה: ג ד שהיה ה דהוה ליה

שסו), העיטור (ח"ב ציצית שער ג) ושו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רפג) בשם י"א. וכ"פ ס' המקנה לקידושין (מא, א בר"ה מצוה בה) וערוה"ש (יו"ד רצב, י). ועי' ברכי יוסף (יו"ד סי' רצב) ושו"ת דבר אברהם (ח"ב סי' ה אות כב וכג). אכן, דעת רוה"פ שאין לברך. קפז. עליהן - ברשב"א: על נתינתן. קפח. ביצה (כא, א), יבמות (פז, א), קידושין (נב, ב), ב"ק (יג, א). קפט. וכ"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' תסו). קצ. וכ"כ העיטור (שם). קצא. ראה גיטין (צ, ב).

ומנא לן דכל מצוה⁴³³ דאפשר למעקרה, אף על גב דהשתא⁴³⁴ לא מעקרא, כמאן דמעקרא דמיא⁴³⁵. דתנן פרק אלו נערו (כתובות לט, א), כיצד שותה בעציו⁴³⁶, אפילו חגרת, אפילו⁴³⁷ סומא וכו', עד שאינה ראויה לבא עליה, שאינו⁴³⁸ רשאי לקיימה, שנאמר (דברים כב, יט) ולו תהיה לאשה, אשה⁴³⁹ הראויה לו. ואמרינן בגמרא (שם מ, א) וניתה עשה ונדחי⁴⁴⁰ לא תעשה. אמר ליה היכא אמרינן אתי⁴⁴¹ עשה ודחי⁴⁴² לא תעשה, כגון מילה בצרעת⁴⁴³, דלא אפשר דלא לקיומיה⁴⁴⁴ לעשה⁴⁴⁵, אבל אי אמרה⁴⁴⁶ לא⁴⁴⁷ בעינא ליה, מי⁴⁴⁸ איתיה לעשה⁴⁴⁹ כלל. אלמא כיון דאפשר לעקוריה⁴⁵⁰ לעשה, אף על גב⁴⁵¹ דאכתי לא עקריה, הוה ליה כמאן דליתיה, דהא לא קביע הואיל⁴⁵² ומשום הנאה דילה⁴⁵³ חייביה רחמנא למנסבא, וכיון דאמרה לא בעינא לה⁴⁵⁴ להאי הנאה, איעקר ליה⁴⁵⁵ מצות עשה. וגמרינן מינה למורא ולכבוד⁴⁵⁶ אב ואם ועמידה בפני רבו, הואיל ואפשר למיעקריה להאי עשה⁴⁵⁷ דידהו, דהרב שמחל על כבודו, כבודו⁴⁵⁸ מחול קצב.

ומנא לן דבמתנות כהונה אין מברכין עליהן, משום דאמרינן דכהנים משלחן גבוה קא זכו, וגבי גזילת הגר דהוא ממתנות כהונה, נמי אמרינן⁴⁵⁹ קנאו השם ונתנו לכהנים, וכדמברר⁴⁶⁰ בבבא קמא (יג, א), דשמעינן מינה קצב⁴⁶¹ כדכתיב (במדבר יח, ח) ואני הנה⁴⁶² נתתי לך את משמרת תרומותי. וכן השיב הרב יוסף אבן פלט⁴⁶³ להראב"ד ז"ל, עכ"ל⁴⁶⁴:

(ג) כתב הרמב"ם קצב⁴⁶⁵ ז"ל (פ"א, ה), העושה מצוה ולא בירך עליה, אם⁴⁶⁶ מצוה שעשייתה קיימת, מברך אחר עשייה, ואם דבר שעבר הוא⁴⁶⁷, אינו מברך. כיצד, הרי שנתעטף בציצית, או לבש תפילין, או שישב⁴⁶⁸ בסוכה, ולא בירך תחלה, חוזר ומברך אחר כן⁴⁶⁹, כל זמן שעשייתה קיימת, וכן כל כיוצא בזה. (שם, ו) אבל אם שחט בלא ברכה, או כסה דם⁴⁶⁹ בלא ברכה, וכיוצא באלו, שכבר נגמרה עשייתו⁴⁷⁰, אינו מברך קצב.

433. דכל מצוה: ה דמצוה 434. דהשתא: ב ה דעכשו 435. דמיא: ג ד דאמאי 436. בעציו: ב בעציון
ה בעציון 437. אפילו: א ג ד ה או 438. שאינו: ד בישראל שאינו 439. אשה: ה חסר 440. ונדחי:
ה וידחה 441. אתי: ג ד ניתי ה ייתי 442. ודחי: ג ד וידחה 443. בצרעת: ב בצרעת 444. לקיומיה:
ד ה לקיומי 445. לעשה: ה עשה 446. אמרה: א ה אמ' ב ג אמר 447. לא: ב דלא 448. מי: ב אי
449. איתיה לעשה: ה אתי עשה 450. לעקוריה: א ג ד לעקורי 451. אף על גב: ה אע"פ 452. קביע
הואיל: ה קבוע הוא 453. דילה: ב ה דילה 454. לה: ג ד ה ליה 455. ליה: ב ג ד לה 456. ולכבוד:
ה וכיבוד 457. להאי עשה: א לעשה 458. כבודו: ה חסר 459. נמי אמרינן: ג ד אמרי' נמי
460. וכדמברר: א ג ד וכמתברר ה וכן מתבאר 461. כדכתיב ואני הנה: א כדכתיב והנה ג ד כדכתיב הנה ה
דכתי' ואני הנה 462. את: ה חסר 463. יוסף אבן פלט: ב יוסף בן פלט ג ד אבן פלט ה יוסף בן פלט ז"ל
464. עכ"ל: ב ה חסר 465. אם: ה אם היא 466. דבר שעבר הוא: ה כבר עברה 467. שישב: ג ד ה ישב
468. אחר כן: א ד אח"כ ג אחר כך 469. דם: א ג ד חסר 470. עשייתן: ה עשייתה

קצב. ראה קידושין (לב, א) שנחלקו בזה רב חסדא ורב יוסף, ופסק כרב יוסף. וכ"פ הרמב"ם (ת"ת פ"ה, יא) והטוש"ע (יר"ד רמב, לב). קצב. ברשב"א נוסף: "דמאן דיהיב מתנות כהונה, לא יהיב ליה מדידה, אלא דרחמנא נינהו". קצד. מובא גם בכלבו (ס"י צח). ר' לעיל הע' קעז, שם עמדנו על ההבדל בין הכלבו ל"ח בסידור ההלכות. קצה. וכ"כ האבודרהם (עמ' טו) בשם המאור. ויש

והגר אינו מברך (שם, ז) על הטבילה עד אחר הטבילה, לפי שעדיין אינו יכול לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו, שעדיין לא נתקדש עד שיטבול, ולפיכך מברך אחר הטבילה קצ"ב. ובהלכות נטילת ידיים (סי' נו) כתבתי דעות הפוסקים על זה 471.

כל מצוה שעשייתה 472 (שם, ח) גמר חיובה, כגון מעקה, מברך בשעת העשייה. ושאיך עשייתה גמר חיובה, שיש 473 אחר עשייתה צווי קצ"ב 474, כגון העושה סוכה, או לולב, או שופר 475, תפלין, או ציצית 476, או מזוזה 477, אינו מברך עליהן בשעת העשייה, אלא בשעה שעושה 478 הצווי האחרון 479. כגון בסוכה 480, בשעה שישב 481 בה. כלולב 482, בשעה שמנענעו 483. בשופר, בשעה שישמע השופר 485. בציצית, בשעה שיתעטף בה קצ"ב. במזוזה, בשעה שיקבענה קצ"ב 484. וברירושלמי (פ"ט ה"ג טו, א) גרסינן, העושה סוכה לעצמו או לולב 486 לעצמו, וכיוצא בהן, מברך 487 בשעת עשייתן לעשות.

וכתב מפרש אחד ר"ה, וזה לשונו 488, והא מילתא לא אזלא אליבא דגמרא דילן, דהא בפרק התכלת 489 (מנחות מב, א) גבי ציצית, דמברך 490 לעשות ציצית, ואקשינן עלה, והא סוכה דכשרה בגוי 491, וישראל אין 492 צריך לברך עליה, דתניא העושה סוכה לעצמו, מברך שהחיינו, ואלו לעשות 493 לא קאמר. ורורב חסדא סבר כל מצוה שכשרה בגוי, ישראל 494 אין צריך לברך עליה 495. וסוכה כשרה בגוי 496, כדתניא (סוכה ח, ב) סוכת גנב"ך 497. הילכך אינו מברך 498 לעשות ר"ה, אלא שהחיינו. 499 וכדתניא בברייתא דהכא 500 לענין סוכה, העושה 501 סוכה לעצמו,

471. על זה: ג ד בזה 472. שעשייתה: ה שעשייתה הוא 473. שיש: א ג ד אחר שיש 474. צווי: ב חיוב 475. או שופר: א ג ד שופר ה ושופר 476. תפלין או ציצית: ג תפלין ציצית ד ציצית תפלין 477. או מזוזה: א ג ד ומזוזה 478. בשעה שעושה: ב בשעת שעושה ה בשעת מעשה 479. האחרון: ה חסר 480. בסוכה: ה סוכה 481. שישב: א ג ד שישב 482. כלולב: ה ולולב 483. שמנענעו: א שהוא מנענע ב שמנענע 484. בשופר... שיקבענה: ה וכו' 485. שישמע השופר: ב שישמע קול השופר ג ד שישמע 486. או: א ב ג ד חסר 487. וכיוצא בהן מברך: א ג ד מברך בכלהו ב מברך בכלהו 488. וז"ל: ב ז"ל וז"ל ה חסר 489. בפרק התכלת: ה חסר 490. דמברך: ה מברך 491. בגוי: ד בעכו"ם וכן בסמוך 492. אין: א ב ג ד ואין 493. ואלו לעשות: ה ולעשות סוכה 494. ישראל: ב ה וישראל 495. עליה: ב חסר 496. בגוי: ד בעכו"ם ה בגוי וישראל 497. גנב"ך: ב גנב"ך ה וכו' 498. אינו מברך: ב ה אין מברך עליה 499. וכדתניא... שהחיינו: ב חסר 500. דהכא: ה חסר 501. העושה: ה דהעושה

קצו. ברמב"ם ובכלבו נוסף כאן: אחר.
קצח. בכלבו נוסף כאן: בתפלין בשעת לבישתן, ובדומה לזה ברמב"ם.
קצט. מנחות (מב, ב).
ר. כלבו (סי' פז).
רא. כ"כ ההשלמה (סוכה מו, א), וכ"כ המכתם והמאורות (שם) בשמו.
רב. בכלבו נוסף כאן: "ואתמר בה תרי טעמי".
רג. בכלבו נוסף כאן: "ואיכא דאמרי כל מצוה שעשיתה

חולקים וסוברים שבדיעבד בכל המצוות, אם לא בירך עובר לעשייתן, מברך לאחר מכן. ולמדו כן מגר, שאינו יכול לברך קודם הטבילה, ומברך לאחריה. כ"ד האו"ז (ח"א סי' כה), והובא בהג"א (חולין פ"א סי' ב). והש"ך (יט ס"ק ג) האריך להוכיח בדעת הרמב"ם שאף בדיעבד אינו יכול לברך אחר העשייה. ועי' שאגת אריה (סי' נו) שהשיג עליו. ועי' פמ"ג (שכג ס"ק יג) שהסתפק בטבילת כלים, אם רשאי לברך בדיעבד לאחר קיום המצוה.
קצו. פסחים (ז, ב).

מברך שהחיינו⁴⁹⁹. נכנס לישב בה, מברך לישב בסוכה. והאידיא דלא מברכין⁵⁰² זמן בסוכה בשעת עשייה⁵⁰³, שמכנין אהא דרב אשי דאמר חזינא ליה⁵⁰⁴ לרב כהנא דמסדר לכלהו⁵⁰⁵ אכסא דקדושא⁷¹.

והראב"ד ז"ל⁵⁰⁶ (תשובות ופסקים סי' קצט ורטז) אומר⁵⁰⁷, מי שלא אכל⁵⁰⁸ בסוכה בליל ראשון של חג⁵⁰⁹ מפני הגשמים, למחר צריך לברך זמן לשם⁵¹⁰ סוכה, כי הזמן שבירך בלילה⁵¹¹ בכוס של קדוש⁵¹² חוץ לסוכה, לא עלתה לו כי אם ליום טוב בלבד, כיון שלא קיים בלילה⁵¹³ מצות סוכה⁷¹.

הלכך זמן דלילי⁵¹⁴ הפסח עולה ליום טוב, ולמצה, ולמרור⁵¹⁵, ולארבע כוסות. וזמן דלילי⁵¹⁶ חג הסוכות עולה ליום טוב ולסוכה, אם ישב בה בלילה, אבל אינו עולה⁵¹⁷ ללולב. וזמן דראש השנה עולה ליום טוב, ואינו עולה לשופר. דכיון דשופר ולולב אין⁵¹⁸ מצותן בלילה, זמן דיום טוב⁵¹⁹ שבירך בלילה⁵²⁰ אינו עולה להן⁷¹.

וזמן דלולב לא מברכין⁵²¹ לה⁵²² בשעת עשייה, ומברכין לה⁵²³ בשעת נטילה בשני ימים טובים, דומיא דסדורא דכסא דקדושא. מיהו אי⁵²⁴ בריך ליה זמן בשעת עשייה, תו לא בריך⁵²⁵ ליה בשעת נטילה⁷¹. ויש אומרים שאין אומרים זמן בנטילתו ביום טוב שני, כי אם ביום טוב ראשון בלבד⁵²⁶, לפי שלא מצינו שורש ועיקר לברכה⁵²⁷ זו אלא בשעת עשייתו בחול,

502. דלא מברכין: ב ה דמברכין ד דלא מברכין 503. בסוכה בשעת עשייה: ה בשעת עשיית סוכה 504. ליה: ב להו 505. לכלהו: א ליה לכלהו ב להו כלהו ג ד להו לכלהו 506. ז"ל: ה חסר 507. אומר: א כת' 508. אכל: ה ישב 509. של חג: ה חסר 510. זמן לשם: א שהחיינו לשם ג ד זמן בשם 511. בלילה: א ג ד הלילה 512. בכוס של קדוש: ה בכסא דקדושא 513. בלילה: א ב ג ד הלילה 514. דלילי: ה דליל 515. ולמרור: ה ומרור 516. דלילי: א ג ד ה דליל 517. אינו עולה: ה לא 518. דשופר ולולב אין: ב דלולב ושופר אין ג דשופר אין ד דאין 519. דיום טוב: ד וי"ט ה חסר 520. בלילה: ה בליל י"ט 521. לא מברכין: א לא מברכי' ה אין מברכין 522. לה: א ב ה חסר 523. ומברכין לה: א ומברכי' ליה ה ומברכין ליה 524. אי: ג ד אם 525. צריך: ב ה בריך 526. בלבד: ב לבד 527. לברכה: א ב ג ד בברכה

אינו גמר מצוה, אין צריך לברך עליה בשעת עשייתה, הלכך אינו מברך⁷¹.

רד. סוכה (מו, א), רמב"ם (שופר פ"ו, יב), טוש"ע (תרמא, א).

רה. וכ"כ בשמו הר"ן, המאורות (שם), רבינו מנוח (פ"ו, יב) וס' השולחן (הל' סעודה שער ז).

רו. וכ"כ ס' אהל מועד (שער סוכה ולולב דרך א נתיב ז) ומאירי (סוכה מו, א), וכ"פ הרמ"א (שם). והב"ח בתשובות (הישנות, סי' קלב) חולק, וכתב שהזמן שבירך בלילה, פוטר גם את הסוכה ביום. וכ"כ הדגמ"ד (שם).

וע"ע תשובות ופסקים לראב"ד (סי' ח) שתמה מדוע

מברכים זמן על הלולב ביום, ואין הוא נפטר בזמן שברכו בלילה. וע"ע.

רו. וכ"ד רוב הפוסקים. וע"ע שו"ת הר"י מיגאש (סי' רג) בשם ר"נ גאון, או"ז (ח"ב סי' קמ) בשמו, הובא בהג"א עירובין (פ"ג סי' י) ואוצה"ג (סוכה סי' קפב, מס' האגודה), הסוברים שאין מברכים שהחיינו על הלולב, לפי שלדעתם ברכת הזמן על הכוס בליל סוכות מן התורה, ופוטרת גם אותו. מה שאין כן בראש השנה, שברכת הזמן מדרבנן, שאינה פוטרת שופר שחיובו מן התורה.

רח. רא"ש (סוכה פ"ד סי' ב) בשם ר"ש מאיברא, הובאה דעה זו בר"ן (פ"ד דסוכה).

כשאוגדו ומתקנו, הלכך ברכה דיום טוב⁵²⁸ לא גרעה⁵²⁹ מברכה דבשעת⁵³⁰ עשייה רט'. והלכתא, אומרים⁵³¹ זמן בראש השנה ויום הכפורים ר'. ולא מבעיא בליל ראשון, דאפילו בליל שני אומרים⁵³² אותו. וכן השיב רבינו משולם בר' קלונימוס רי"א. אבל החכם רבי יצחק בר' רס"ו⁵³³ יהודה⁵³⁴ הצרפתי⁵³⁵ לא היה אומר אלא בליל ראשון רי"ב, וליתא. עכ"ל המפרש⁵³⁶. והבעל העטור⁵³⁷ (הל' שופר קד ע"ג) כתב, ורובא דעלמא נהגו שמברכין זמן⁵³⁸ בין ביום טוב ראשון בין⁵³⁸ ביום טוב שני רי"ב.

כתב הרמב"ם רי"ד ז"ל (פי"א, ט), כל מצוה שהיא⁵³⁹ מזמן לזמן, כגון שופר, ⁵⁴⁰סוכה, ולולב, ומקרא מגלה, ונר חנוכה רס"ו, וכן כל מצוה ומצוה שהיא קנין לו, כגון ציצית, ותפלין רס"ו, ומזוזה, ומעקה רי"ו, וכן מצוה שאינה תדירה ושאינה מצויה בכל עת⁵⁴¹, שהרי היא דומה למצוה

528. דיום טוב: א ג ד ב"ט 529. גרעה: ג ד ה גרעא 530. דבשעת: ה דשעת 531. אומרים: א א' ב' ה אומר' 532. אומרים: א ב ה אומ' ג אומר 533. החכם ר' יצחק בר' א ג ד ה ה' 534. יהודה: א ב ג ד יהודה ה' 535. הצרפתי: ה צרפתי 536. המפרש: ה המפרשים 537. והבעל העטור: א ג ד והבעל העתים ז"ל ה והרב בעל העתים ז"ל 538. בין ביום... בין: ה ח חסר 539. שהיא: ה הבאה 540. סוכה... הבן: א ב ה שופ' וסוכ' וכיוצא בהן או שאינה תדירה שדומה למצוה שהיא מזמן לזמן כגון מילת בנו ופדיון הבן וכן העושה ציצית תפלין ומזוזה ומעקה לעצמו 541. ושאינה מצויה בכל עת: א ה חסר

רטו. בסוכה (מו, א) מבואר שמברכים שהחיינו על סוכה ולולב, ובמגילה (כא, ב) על קריאת המגילה, ובשבת (כג, א) על נר חנוכה. וכתב הכס"מ ששופר לא נזכר בגמ', והרמב"ם למד כן מאותם שזכרו. ועי' או"ז (ח"ב סי' רעא) שכתב כן בשם הירושלמי (ר"ה סופ"ג), אולם בירושלמי לפנינו ליתא. והובא כ"ז להלכה בטוש"ע (תקפה, ב [שופר]; תרמא, א [סוכה]; תרנא, ו [לולב]; תרצב, א [מגילה]; תרעו, א [נר חנוכה]).

רטז. מש"כ שמברכים שהחיינו בציצית ותפלין, מקורו בתוספתא (פ"ו, טו). ויש חולקים וסוברים שאין מברכים עליהם: א. שברכת שהחיינו היא על דבר שיש בו שמחה והנאה לגוף (תוס' סוכה מו, א ד"ה העושה ואבורהם עמ' טז בשם הגאונים). ב. שאין מברכים אלא על מצוות הבאות מזמן לזמן, ואלו אינן תלויות בזמן (רוקח סי' שעא, ר"ן סוכה פ"ד). ויש שכתבו לחלק בין ציצית לתפלין, שבציצית מברכים, משום קניין הטלית, וכגון שלא בירך על הטלית בשעת הקניין, מה שאין כן תפלין. כ"כ הב"י (כב, א) בשם המהר"י אבוהב לדי' הטור, ונפסק בשו"ע (שם).

ריז. בגמ' לא נזכר שמברכים שהחיינו על מזוזה ומעקה, והרמב"ם למד מאותם שמפורש (כס"מ שם).

רט. רא"ש (שם) בשם רש"י, ר"י וגדולי ווירמיישא, ושכן נוהגים באשכנז, תשובת ר"ש בר שמשון (באו"ז ח"ב סי' שטז), ובמחזור (סי' שעד) התשובה ע"ש רש"י (ועי' בהערות למחזור מהד' הורוביץ עמ' 434, וכן במבוא שם עמ' 60, ועי' תשובת רש"י, ניו-יורק תש"ג סי' שנה, ובהערות המו"ל), טוש"ע (תרסב, ב). רי. כך מסקנת הסוגיא בעירובין (מ, ב).

ריא. וכן הביא העיטור (הל' שופר קד ע"ד) בשמו. וכ"ה בתשובת רש"י (ניו-יורק תש"ג, סי' קטז), הובאה ברא"ש (ר"ה פ"ד סי' יד) ובאו"ז (ח"ב סי' קמ). וכ"כ הרמב"ם בשו"ת (פריימן, סי' עב) ואו"ז (שם) בשם כמה ראשונים.

ריב. עיטור (שם). וכ"כ הרא"ש (שם) בשם הגאונים ובשם רבותיו של רש"י, וכ"כ הראב"ה (ח"ב סי' תקלד) בשם רשב"ם בשם רש"י, ושכן משמע מדברי ר' יצחק בר"ה הלוי, או"ז (שם) בשם ר"י בר יהודה, ועוד.

ריג. הטור (תר, ב) כתב בשם הרא"ש שטוב לצאת מספק ע"י בגד או פרי חדש, ושכן היה נוהג המהר"ם, וכ"פ השו"ע (שם), וכתב שאם אין לו בגד או פרי חדש, עכ"פ יברך שהחיינו.

ריד. מובא גם בכלבו (סי' צח), ר' לעיל הע' קעז, שם עמדנו על ההבדל בין הכלבו ל"א"ח בסידור ההלכות.

שהיא מזמן לזמן, כגון מילת בנו ופדיון הבן⁵⁴⁰, מברך עליהן בשעת עשייה⁵⁴² שהחיינו ר"ח. ואם לא בירך ר"ח שהחיינו⁵⁴³ בשעת עשייה, מברך שהחיינו⁵⁴⁴ בשעה⁵⁴⁵ שיוצא בהן ידי חובתו, אחר⁵⁴⁶ הברכה הקבועה בהן ר"כ⁵⁴⁷.

רכא⁵⁴⁸ אחד העושה (שם, י) מצוה לעצמו, ואחד העושה אותה⁵⁴⁹ לאחרים, מברך קודם עשייתה אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות, אבל אינו מברך שהחיינו אלא על מצוה שעושה אותה לעצמו ר"כ, עכ"ל הרמב"ם ז"ל.

טעם למה אין מברכין שהחיינו על ביעור חמץ וספירת⁵⁵⁰ העומר, לפי שאין מברכין ברכה⁵⁵¹ זו אלא אם כן המכוון מן המצוה נעשה בזמן הברכה. הלכך אין לברכה⁵⁵² על ביעור חמץ, לפי שהמכוון מן הביעור⁵⁵³ כדי לאכול מצה, לפיכך אין לברכה קבע עד⁵⁵⁴ אכילת מצה ר"כ.

542. עשייה: ב העשייה וכן בסמוך 543. שהחיינו: א זמן ב ה חסר 544. שהחיינו: א ב חסר 545. בשעה: ב ג ד ה בעת 546. אחר: ה חסר 547. בהן: א ב ה בהן ע"כ 548. אחד... ע"כ: א ב ה חסר 549. אותה: ג מצוה 550. וספירת: ב ועל ספירת 551. ברכה: א חסר 552. לברכה: ה לברך 553. מן הביעור: ג ד על ביעור חמץ ה מן הביעור אלא 554. קבע עד: א עד ב על ה אלא עד

רכא. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו. רכב. הבי' (תקפה, ב) הביא דעת הרמב"ם, וכתב שאין נוהגים כן. והוסיף, שאפשר שהרמב"ם התכוון דווקא למצוה שיש בה מעשה, אבל מצוה שאין בה מעשה, אלא דיבור או קול, מברך שהחיינו אפילו כשעושה אותה לאחרים. וכ"פ הרמ"א (שם). רכג. בראשונים הובאו כמה טעמים מדוע אין לברך שהחיינו על בדיקת וביעור חמץ. העיטור (הל' ביעור חמץ קכ ע"ג) בדעה ב', הרשב"א (בשור"ת ח"א סי' רכג וסי' שעט) והטור (סי' תלב) כתבו שמברכים שהחיינו דווקא על מצוה שזמנה קבוע. אבל בדיקת חמץ, שאין זמנה קבוע, שכן המפרש והיוצא בשיירה ודעתו לחזור, בודק ומברך אפילו בראש השנה - אין לברך עליה. הרא"ש (פסחים פ"א סי' י; שור"ת כלל כה סי' ג), הובא בטור (שם), כתב שהבדיקה היא לצורך הרגל, ונפטרת בברכת הזמן ברגל. והאבודרהם (עמ' יז) בשם הרמ"א כתב שאין מברכים אלא על מצוה שעשייתה היא גמר מצוה, והבדיקה אינה גמר המצוה, אלא שריפת החמץ. וכעין זה בשב"ל (סי' רז) בשם אהיר ר' בנימין, שעיקר המצוה הוא הביטול, והביטול בלב. והמאירי (פסחים ז, א) כתב שאין לברך שהחיינו על מצוה שלא באה אלא להרחיק מן העבירה, שלא ימצא חמץ בביתו. וכתב בשם ראשונים, וכ"ה באבודרהם (שם), שאין מברכים זמן אלא על דבר שיש בו קצת הנאה, ובביעור חמץ, אדרבה הוא מצטער באיבוד החמץ שנשאר לו, שצריך לכלותו מן העולם. וראה בסמוך דברי הרשב"א בשם המאור.

ריח. וכ"פ בהל' מילה (פ"ג, ג), ולמד כן מסוף פסחים, המדבר בפדיון הבן. וכ"כ הטור (יו"ד רסה) לגבי מילה. ויש חולקים וסוברים שעל מילה אין מברכים, כיון שהיא מצויה. אבל על פדיון, שאינו מצוי, מברכים. כ"כ תוס' (בכורות מט, א ד"ה לאחר) ורא"ש (שם סי' ח). ויש אומרים טעם אחר, שאין מברכים אלא על מצוה שיש בה שמחה, ובמילה יש צער לתינוק הנימול. אבל בפדיון הבן שיש לו שמחה, שבנו יצא מכלל נפל, מברכים. כ"כ האבודרהם (שם). ועיי' תוס' (סוכה מו, א ד"ה העושה) והגה"מ (מילה פ"ג אות ד) בשם י"מ שדחו ממת לו מת וירשו, שמברך שהחיינו אף על פי שיש לו גם צער, וכן דחה הרשב"א (בשור"ת ח"א סי' רמה), וכתב שאין הברכה על השמחה, אלא על התועלת שמגיעה לו, אף על פי שמתערב עמה צער. ריט. ברמב"ם נוסף כאן: על סוכה ולולב וכיוצא בהם, וכ"ה בכלבו.

רכ. אחר הברכה הקבועה בהן - ליתא ברמב"ם שלפנינו. בסוכה (מו, א) איתא שמברכים שהחיינו בעת עשיית הסוכה. ושם: "אמר רב אשי: חזינא לרב כהנא דמסדר להו אכסא דקידושא". וכתב המרדכי (שם סי' תשסט) שהיום לא נוהגים לברך שהחיינו על עשיית סוכה כמו שעשו בימי החכמים התנאים והאמוראים, משום שכל אחד היה עושה לעצמו, אבל עכשיו שאחד עושה למאה, לא שייך שיברך העושה, והשאר לא יברכו. ולכן מברכים שהחיינו על הכוס, וסומכים על רב כהנא שנהג כן. וכ"פ בשו"ע (תרמא, א).

והוא הדין על ספירת העומר, לפי שהמכוון מן הספירה⁵⁵⁵ לעשות⁵⁵⁶ חג שבועות⁵⁵⁷ ביום חמשים, לפיכך אין לברכה עד חג שבועות⁵⁵⁷. והכלל הזה מכוון בכל מה שמברכין שהחינו, ואין לפקפק בו.

והרשב"א ז"ל כתב בתשובה⁵⁵⁸ (ח"א סי' קכו), בספר המאור⁵⁵⁹ (פסחים כח, א) נמצא לגאונים רכו ז"ל⁵⁵⁹ בתשובה⁵⁶⁰, לא מצינו ברכת זמן אלא בדבר שיש בו הנאה, כגון נטילת לולב וסוכה שהיא לשמחה, ותקיעת שופר לזכרון⁵⁶¹ ישראל⁵⁶¹ לאביהם שבשמים⁵⁶², ומקרא מגלה דחס רחמנא עלן⁵⁶³, ופדיון הבן לפי שיצא⁵⁶³ מכלל נפל⁵⁶⁴, וספירת העומר אין בו זכר לשום הנאה, אלא לעגמת נפשנו⁵⁶⁵, לחרבן בית מאויינו, שיכנה במהרה בימינו, אמן. ובהלכות חמץ ומצה (סי' טו) תמצא עוד מזה:

(טו) כתב הרמב"ם⁵⁶⁶ ז"ל (פי"א, י), היו לפניו מצות הרבה, ⁵⁶⁶אינו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות, אלא⁵⁶⁶ מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה⁵⁶⁷.

כל העושה מצוה (שם, יא), בין שהיתה חובה עליו⁵⁶⁸ בין שאינה⁵⁶⁹ חובה עליו, אם עשה אותה⁵⁷⁰ לעצמו, מברך לעשות. עשה אותה לאחרים, מברך על העשייה⁵⁷¹.

555. מן הספירה: א ג ד מהספירה 556. לעשות: ה אלא כרי לעשות 557. ביום... שבועות: ה חסר
558. ז"ל כתב בתשובה: ב כת' בתשובה ג ד ז"ל כתבו בתשובות 559. ז"ל: ה חסר 560. בתשובה: א בתשו'
ג ד בתשובות ה תשובה 561. לזכרון ישראל: א ב שהיא לזכרון ישראל ה שהיא זכרון לישראל
562. שבשמים: ה חסר 563. שיצא: ב שיוצא 564. נפל: ה נפלים 565. נפשנו: ה נפש 566. אינו...
אלא: א ג ד חסר 567. בפני עצמה: ה לעצמה 568. חובה עליו: ב ה עליו חובה 569. שאינה: א ג ד
שלא היתה 570. עשה אותה: ג עשאה אותה ד עשאה

רכח. שם נוסף: ופרקינן.

רכט. מובא גם בכלבו (סי' צח). ר' לעיל (הע' קעז) שם עמדנו על ההבדל בין הכלבו לא"ח בסידור ההלכות.

רל. סוכה (מו, א): "תנו רבנן: היו לפניו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה. אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: הלכתא כרבי יהודה".

רלא. כן פירש הרמב"ם הסוגיא בפסחים (ז, ב), וכך כתב לחלק בהל' מילה (פ"ג, א). וההגה"מ (אות ו) כתב שר"ת וריב"א חילקו חילוקים אחרים בזה. והקשה מדוע מברכים "על מקרא מגילה" ו"על אכילת מרור", ולא מברכים "לקרות" ו"לאכול", כמו "לקרות ההלל" ו"להדליק נר של חנוכה" ו"להדליק נר של שבת". ובדומה לזה השיג הראב"ד (שם, טו). ועי' ר"ן (פסחים שם) שהקשה על הרמב"ם, שדבריו הם למ"ד שמברכים "לבער", אבל למאן דאמר שמברכים "על ביעור", אבי

רכד. המאור, הר"ן (על הרי"ף פסחים כח, א) והרוקח (סי' שעא) כתבו שמצוה זו בזה"ז אינה אלא משום זכר למקדש, ועל זכר בעלמא אין מברכים זמן. והאבודרהם (עמ' טז) כתב שכיון שהספירה אינה אלא לצורך הבאת הבכורים שמביאים בחג השבועות, די לו בברכת הזמן שיאמר על הכוס במועד. ושהל" (סי' רלד) בשם אחיו ר' בנימין כתב שזמן הספירה תלוי בקביעת הפסח, כמו שכתוב: "וספרתם לכם ממחרת השבת", לכן די לו בברכת הזמן של יום טוב עצמו (של פסח). וכ"כ האשכול (קנט, א).

רכה. הרשב"א לא הזכיר המאור בשמו, רק כתב שכבר נשאלה שאלה זו לראשונים, וכתוב עליה בספר בתשובת השאלה וכו' (וכ"ה באבודרהם (שם) בשם תשובות הגאונים). ורבינו ציין שכוננת הרשב"א למאור. דברי המאור הובאו בשמו גם בר"ן (שם).

רכו. הרשב"א כתב כן בשם הראשונים.

רכז. במאור וברשב"א נוסף: בין.

כיצד (שם, יב-יג), לבש תפלין מברך להניח, נתעטף בציצית מברך להתעטף, ישב בסוכה מברך⁵⁷¹ לישב בסוכה, וכן הוא מברך⁵⁷² להדליק נר שבת ולגמור את ההלל⁵⁷³. קבע מזוזה לעצמו מברך לקבוע מזוזה⁵⁷⁴, עשה מעקה לעצמו⁵⁷⁵ מברך לעשות מעקה⁵⁷⁶, הפריש תרומה לעצמו מברך להפריש, מל את בנו מברך למול. אבל אם קבע מזוזה לאחרים, מברך על קביעת מזוזה. עשה להם מעקה, מברך על עשיית מעקה. הפריש להם תרומה, מברך⁵⁷⁷ על הפרשת תרומה. מל בן חבירו, מברך על המילה. וכן כל כיוצא באלו⁵⁷⁸.

עשה המצוה (שם, יד) לו ולאחרים^{יב}, אם היתה מצוה שאינה חובה, מברך על העשייה, לפיכך מברך⁵⁷⁹ על מצות עירוב^{יג}. היתה חובה, ונתכוון להוציא עצמו ולהוציא אחרים⁵⁸⁰, מברך לעשות, לפיכך מברך לשמוע קול שופר^{יד}⁵⁸¹.

⁵⁸² ולפירוש כלל זה צריך לברך לאכול מצה בלילי פסח ולאכול מרור בלמ"ד⁵⁸².

ויש עושין⁵⁸³ כלל אחר, כל מצוה דלא סגי דלא עביד, מברך בלמ"ד. על כן⁵⁸⁴ הם מברכין לאכול מצה ולאכול מרור^{יז}.

והרב ר"ת (סה"י חיד', סי' שמ) עושה כלל אחר, כל מצוה שלא נגמרה מיד, אלא נשארה⁵⁸⁵ עשייתה קיימת, כגון ציצית, תפלין, הלל, וכיוצא בהן, מברך בלמ"ד. וכל שעשייתה נגמרת מיד, כגון מילה, ושחיטה⁵⁸⁶, ועירוב, ופדיון הבן⁵⁸⁷ וטבילה, מברך בעל. ולפי זה הכלל,

571. מברך: ה חסר 572. הוא מברך: ה חסר 573. את ההלל: א ג ד ההלל ב הלל 574. מזוזה: א ג ד חסר 575. לעצמו: ב ג ד חסר 576. מעקה: א ב ג ד חסר 577. מברך: ה חסר 578. וכן כל כיוצא באלו: ב וכן כל כיוצא בוה ה חסר 579. מברך: ג ד חסר 580. ולהוציא אחרים: ד ולאחרים 581. שופר: א ג ד והמברך אחר שעשה... שלא יעשה ברכה לבטלה ע"כ ר' ביאורים הנ' רלה ולהלן שנו"ס 595 582. ולפי... בלמ"ד: א ג ד חסר ר' ביאורים הנ' רלה 583. ויש עושין: ב ויש שעושין ה וכן עושין 584. על כן: ה לפי 585. נשארה: ב שנשארה ה שנשאר 586. ושחיטה: ה ושחיטה וכסוי 587. הבן: א ג ד חסר

רלד. וכ"כ הרא"ש (ר"ה פ"ד סי' י) בשם הירושלמי. רלה. ר' שנו"ס כאן ולהלן (הע' 595) בכתה"י א ג ד מובא כאן המשך הציטוט מדברי הרמב"ם, אולם בכתה"י ב ה הועבר המשך הציטוט להלן, וכאן הובאו הראשונים החולקים על הכלל של הרמב"ם בלמ"ד "ויעל". כמו"כ נוספה בכ"י ב ה מסקנת רבינו לקמן ביחס ללשון הברכה על אכילת מצה ומרור בליל פסח. נר' שנוסח ב ה שהוא מהדורה בתרא נכון יותר, ולכן העברנו את המשך דברי הרמב"ם להלן.

רלו. ראה מאירי (שם) שהביא דעה זו בשם גדולי הדורות, וברבינו ירוחם (נ"ה ח"ד) בשם יש מי שכתב, ושכן נר' סברת הרי"ף, ושכן כתב הרי"י, וכ"ה באבודרהם (עמ' כב), ושכן הנוסח בסרע"ג (עמ' קנו וקסה).

הבן שמל ג"כ מברך "על המילה". וכן פירש רש"י (שם), וז"ל: "והלכתא על ביעור חמץ, וגבי מילה נמי לא שנא אבי הבן שמל מאיניש דעלמא, דהא להבא משמע, ועל המילה נמי כלמול דמי". גם בספר יראים (סי' יט) כתב שאפילו אם המל הוא אבי הבן, מברך "על המילה". וכן כתב ההגה"מ (פ"ג מהל' מילה אות ב) בשם רבינו שמחה, ושכן עמא דבר. השו"ע (יו"ד רסה, ב) כתב שאם אבי הבן הוא המוהל בעצמו, מברך למול את הבן לדעת הרמב"ם. ומשמע שפוסק כרמב"ם, שלא הביא חולק. והרמ"א (שם) כתב שיש חולקים, וכן נהגים שלא לחלק. וע"ע שו"ת יחוד (ח"ו סי' מד). וע"ע לעיל סי' נט.

רלב. ברמב"ם נוסף: כאחד.

רלג. וכ"כ האר"ז (ח"ב סי' שמו) בשם הירושלמי.

מברכין על תקיעת שופר ר"ז.

ר"ח ולכל הפירושים⁵⁸⁸ קשיא מאי שנא תפלין של ראש שהם⁵⁸⁹ בעל, ושל יד בלמ"ד⁵⁹⁰. ואית⁵⁹¹ דאמרי בשל ראש במצות תפלין, וכן⁵⁹² היא נוסחת הגאונים ז"ל ר"ט⁵⁹³. ובהלכות תפלין (סי' טז) כתבתי תירוץ הבעל⁵⁹⁴ התוספות על זה:

⁵⁹⁵ כתב הרמב"ם ז"ל (פי"א, טו) והמברך אחר⁵⁹⁶ שעשה בלא ברכה, מברך על העשייה. לפיכך, נטל את הלולב, מברך על נטילת לולב, דמדאגבהיה נפק ביה ר"מ, אבל אם בירך קודם שיטול, מברך ליטול את הלולב, כמו לישב בסוכה ר"מ.

אבל נטילת⁵⁹⁷ ידים ושחיטה, הואיל ודברי⁵⁹⁸ הרשות הם, אפילו שחט לעצמו, מברך על השחיטה, ועל כסוי הדם, ועל נטילת ידים. וכן הוא מברך⁵⁹⁹ על ביעור חמץ, בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים, שמשעה שגמר בלבו לבטל, נעשית מצות ביעור ר"מ⁶⁰⁰.

וכל דבר (שם, טז) שהוא מנהג נביאים, אין מברכין עליו ר"מ.

588. הפירושים: ה הפירושים והכללות 589. שהם: ה חסר 590. בלמ"ד: א ב ה בלמ"ד להניח 591. ואית: ה איכא 592. וכן: ב ה וכן 593. ז"ל: ב חסר 594. הבי: ג ד חסר ה בעלי 595. כתב הרמב"ם... לבטלה ע"כ: א ג ד חסר ר' ביאורים לעיל הע' ולה ובהנ' שנו"ט 581. 596. אחר: ג ד חסר 597. נטילת: א ב ה על נטילת 598. ודברי: א ב וכדברי 599. מברך: ה מבער 600. ביעור: ב ה הביעור

רמב. המאירי (פסחים ז, ב) תמה על הרמב"ם, שהרי אינו גומר בדעתו לבטל את החמץ אלא לאחר שבודק ומצניע את החמץ שצריך למחר. ונתן טעם אחר, משום שמאחר שהברכה היא על הביעור, והוא אינו נעשה עד למחר, אין ראוי לברך בלמ"ד, שנוסח זה משמעו שהמעשה נעשה תיכף אחר הברכה. אבל "על ביעור" משמעו על כלל המצוה, ולא רק על המעשה הפרטי הזה. ועוד הביא פירוש אחר, שביעור חמץ דומה לברכת הרשות, שהרי אם הוא יודע שלא נשתמש חמץ בביתו, אין צריך לבדוק. הלכך מברך "על" ככל מצוה שאינה חובה אלא רשות. אבל כתב שאין זה טעם נכון, שהרי מכל מקום, במקום שצריך לבדוק, חובה היא.

רמג. לשון הרמב"ם כאן ארוכה יותר. וכ"כ הרמב"ם גם בהל' מגילה וחנוכה (פ"ג, ז), ולמד כן מסוכה (מד, ב): "חביט ולא בריך, קסבר מנהג נביאים הוא". וכן כתב רש"י בתשובה (הובאה במחז"ו סי' רכז), שאין לברך על קריאת הלל בראש חודש, הואיל ואינו אלא מנהג, כמבואר בתענית (כח, ב). וראה גם פרש"י (סוכה שם ד"ה מנהג). וכן כתבו בשמו המהר"ם בתשב"ץ קטן (סי' רו) והרא"ש (פ"ב סי' ה). אולם תוס' (סוכה שם ד"ה כאן) כתבו בשם ר"ת שיש לברך על קריאת ההלל בראש חודש, ואין ראייה מהמנהג של חיבוט ערבה, שהרי אין

ר"ז. הובא בתוס' שאנץ (פסחים ז, ב ד"ה והלכתא) וברא"ש (שם פ"א סי' ז).

ר"ח. מכאן ליתא בכלבו.

ר"ט. וכן הביא רבינו לעיל (סי' נט). נוסח זה הובא בפוסקים נוספים, ראה: בה"ג (עמ' רסט), ספר הלכות קצובות (שימוש תפלין ועשייתן אות יג) עיטור (הל' תפלין סב, א), רוקח (סי' סג), רבינו ירוחם (ני"ג ח"א) ורא"ש (שם) בשם ספרים מדויקים. וראה גם ספר הפרדס (שער ט) שכתב: "מצאתי תשובת שאלה מכתיבת הגאונים ז"ל, על של יד מברך להניח תפלין, ועל של ראש במצות תפלין. וגם כן בתשובה אחרת מהגאונים ז"ל. וכן מצאתי בכל גמרות קטלוניא".

רמ. סוכה (מב, א).

רמא. הראב"ד השיג על הרמב"ם, ונחלקו האחרונים בכוונת דבריו. הכס"מ ביאר שהראב"ד רוצה לומר, שכשאמרו בגמרא שלולב כיון דאגבהיה נפק ביה, ולכן מברך "על נטילת לולב", דווקא בלולב אמרו כן, שכיון שהגביהו נפטר ממנו כל היום, ולכן מברך עליו "על". אבל ציצית ותפלין שמצוותן כל היום, אפילו אחר שלבש ונתעטף, מברך בלמ"ד. ולדעת הרמב"ם אין לחלק. והמגדל עוז כתב שהרמב"ם מסכים לחילוק שכתב הראב"ד, וכך כתב בהדיא בהל' ה.

וכל דבר שיסתפק לך אם הוא טעון ברכה אם לאו, עושין אותו בלא ברכה, שלעולם צריך אדם להיות נוהר שלא יעשה ברכה לבטלה רמ"ד, ע"ב⁵⁹⁵ 601.

נשלמו הלכות ברכות ת"ל⁶⁰²

601. ע"כ: ב ה עכ"ל 602. נשלמו הלכות ברכות ת"ל: א חסד

רמ"ד. עד כאן העתקה כמעט מדויקת מלשון הרמב"ם. וכ"כ הרא"ש (פ"ג סי' טו) בשם השאילתות. ועיי' כס"מ (שם) שהקשה על הרמב"ם ממה שכתב בפ"ב מהל' ק"ש, שבספק קרא ק"ש, חוזר גם על הברכות. עיי"ש מה שתירץ.

שם אלא טלטול בעלמא, אבל אמירת ההלל, שהיא שבח והודאה לקב"ה, מנהג חשוב הוא, שראוי לברך עליו. ודבריו הובאו בספר הישר (סי' תקלז). וכן כתב הראב"ד בהשגותיו (שם). והרא"ש והר"ן (שם) כתבו שפשט המנהג אצלם לברך על קריאת ההלל בראש חודש, וכן כתב בשו"ת הריב"ש (סי' קיא). השו"ע (תכב, ב) כתב שהמנהג בא"י וסביבותיה שלא לברך, והרמ"א כתב שמנהג אשכנז לברך. וע"ע שו"ת יחוד (ח"ד סי' לא).

[דברי מוסר ומדות]*

² ואחר האכילה ילך לעסקיו, כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ³, ועוד שלא יוכל לעבוד¹ בוראו כראוי אם לא יטרח לבקש² מזונותיו. וכן אמר דוד המלך ע"ה³ (תהלים קכח, א-ב) אשרי כל ירא ה' ⁴ ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך⁴.

ויהיו עסקיו מרוחקין מדבר שקר⁵, ומלשון חלקות ופתויין, ומלהוציא דבה. וירחיק עצמו מאנשים רעים וממושכ לצים. ויהיה אוהב שלום, ורודף שלום, אוהב את הבריות⁷, ומשים שלום בין כל אדם⁷.

ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב, שנאמר (שם לד, יד) נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה⁶. ויזהר⁷ גם⁸ מרכילות⁹ ומלשון הרע, שכל המספר לשון הרע כופר בעיקר, שנאמר (שם יב, ה) אשר אמרו ללשונו נגביר¹⁰ שפתינו אתנו מי אדון לנו¹. ואמרו ז"ל (סוטה מב, א) ארבע כתות אין¹¹ מקבלות¹² פני שכינה, כת ליצים, כת חנפים, כת שקרים¹³, כת מספרי לשון הרע. ולא יהא¹⁴ גאה, לפי שהוא תועבה לפני המקום, שנאמר (משלי טז, ה) תועבת ה' כל גבה לב, ונאמר (דברים ח, יד) ורם לבבך ושכחת¹.

ולא יהא שונא את חבריו, שנאמר (ויקרא יט, יז) לא תשנא את אחיך. ובית שני לא נחרב אלא מפני שנאת חנם שהיה ביניהם⁷, ושנאת חנם היא¹⁵ מביאה לידי¹⁶ כל עבירות שבתורה¹⁰. ולא¹⁷ ילבין פני חבריו ברבים¹⁸, שהוא מהדברים¹⁹ שאין להם חלק לעולם הבא²⁰, ואין תשובתו תשובה עד שירצה²¹ את חבריו^א.

1. לעבוד: א ב לעבוד את 2. לבקש: ב אחר 3. אמר דוד המלך ע"ה: א אמ' דוד ב דוד הע"ה אומ' ג אמר דע"ה 4. ההולך... לך: א ההולך בדרכיו ג ד ה וגו' 5. שקר: ג ד ה קשה 6. ושפתך מדבר מרמה: א ומ"מ ג ד ה וגו' 7. ויזהר: א ויזהיר 8. גם: ב ג"כ 9. מרכילות: ג ד ה מהרכילות 10. אשר אמרו ללשונו נגביר: ג ד ה חסר 11. אין: ב אין 12. מקבלות: א ג ד ה מקבלין 13. חנפים כת שקרים: ד ה שקרים כת חנפים 14. יהא: א ב יהיה וכן בסמוך 15. ושנאת חנם היא: ב והיא 16. לידי: א ב אל 17. ולא: ב ואל 18. ברבים: א ג ד ה חסר 19. מהדברים: ב מן הדברים 20. לעולם הבא: א חסר 21. שירצה: ב שיתרצה ג ד ה שרצה

- א. [דברי מוסר ומדות]: בכתה"י ובדפוס לא מצאנו כותרת להלכות דלהלן, אולם בדפוס בלוח המפתחות שבסוף ח"א הובאה כותרת זו המתאימה לתוכן ההלכות.
- ב. ואחר האכילה... בסבר פנים יפות: הלכות אלה אינן בכלבו. רוב דברי רבינו בפסקאות אלה מבוססים על ספר היראה לרבי יונה.
- ג. אבות (פ"ב, ב).
- ד. שם (פ"א, יב).
- ה. סנהדרין (ו, ב).
- ו. ערכין (טו, ב).
- ז. ראה סוטה (ד, ב).
- ח. יומא (ט, ב).
- ט. בגמ' (שם) איתא ששנאת חינום שקולה כנגד ג' עבירות: ע"ז, ג"ע וש"ד.
- י. ב"מ (נח, ב), רמב"ם (דעות פ"ו, ח; תשובה פ"ג, יד).
- יא. יומא (פה, ב).

ולא יצער כל איש ישראל, בין בדברים בין במעשה, שנאמר (שם כה, יז) ולא תונו²², ולשון אונאה הוא לשון צער, שנאמר (ישעיהו מט, כו) והאכלתי את מוניך את בשרם. ואונאת דברים חמורה מאונאת ממון, שזה ניתן להשבון²³, וזה לא²⁴ ניתן להשבון²⁵. ואם יש לו עסק עם הגוי²⁵, יהיה באמונה, כדי שלא יתחלל שם שמים על ידו²⁶.

ואל יצא לריב מהר²⁷, ואל יבא אצל בני אדם המתקוטטים יחד, אם לא להפרידם מקטטה. ואל יהא²⁷ בעל שחוק והתול, ולא עצב ואונן, אלא שמח, כמה שאמרו ז"ל (אבות פ"ג, יג) שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם²⁸ לערוה.

ולא יהא²⁹ בעל תאוה, ובעל קנאה, ובעל קטטה, ולא רודף אחר הכבוד, שכך אמרו ז"ל (שם פ"ד, כא) הקנאה, והתאוה, והכבוד, מוציאין את האדם מן העולם. (שם פ"א, טו) ויהא³⁰ מקבל את כל אדם³¹ בסבר פנים יפות³².

ולא יהא³² גרגרן³³, אלא אוכל מאכל הראוי לו. ולא יהא³³ רודף למלאת כריסו כאלו שממלאין כריסן³⁴, ועליהן נאמר (מלאכי ב, ג) וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם, אלו³⁵ בני אדם שעושיין כל ימיהם כחגים³⁶.

ולא יאכל אלא בכיתו ועל שלחנו, ולא בשוק, ולא בחנות, אם לא לצורך גדול³⁷. ולא ישתה אלא לצורך. ויזהר שלא ישתכר, שכל המשתכר מגונה ומפסיד³⁶ חכמתו. ולא ישתה בצהרים, אלא אם כן היה בכלל אכילה³⁸.

ולא ינבל פיו בדברי הבאי, אפילו בינו לבין אשתו³⁷, שאפילו שיחה קלה עתיד ליתן עליה את הדין³⁹.

22. תונו: א תונו איש 23. להשבון: ג לחשבון וכן בסמוך 24. לא: א אינו 25. הגוי: ד ה העכו"ם
26. על ידו: א ג ד ה עליו 27. יהא: א יהיה 28. את האדם: א ג חסר 29. יהא: א יהיה 30. ויהא:
א ויהיה 31. אדם: א האדם 32. יהא: א יהיה 33. יהא: א ג יהיה 34. כריסן: א את כריסן מאכל
ומשקה עד שיתפח כריסן 35. אלו: א ואלו 36. ומפסיד: ב ג ד ה ומאבד 37. לבין אשתו: א לאשתו

יב. ב"מ (שם), רמב"ם (מכירה פ"ד, יח), טוש"ע (חור"מ רכח, א).
יג. במקורות נוספים הובאה החובה להתנהל עם הגוי באמונה, כדברי רבי יונה שמביא כאן רבינו הא"ח, וכך בסמ"ג (עש' עד; ל"ת קע). ניתן לראות מקור לכך בגמ' ב"ק (קיג, ב), שם אמרו שאבידתו מותרת, ואעפ"כ: "תניא, ר' פנחס בן יאיר אומר: במקום שיש חילול השם, אפי' אבידתו אסור". אומנם אפשר לדחות שהגמ' מדברת דווקא כשברור שיש חילול ה'. אולם בפיהמ"ש לרמב"ם (כלים פ"ב, ו) כתב שאסור לרמות את הגוי, "אמרו... (חולין צד, א) אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הגוי, וכל שכן אם היא תלוי חילול השם שאז יהיה העון חמור יותר". הוא למד א"כ שההלכה, שאסור לגנוב דעת הבריות, כוללת גם את הגויים.

יד. עפ"י משלי (כה, ח).
טו. ולא... בעסקיו: ההלכות דלהלן אינן בכלבו, ומקורן ברמב"ם (דעות פ"ה). הנהגות אלה נאמרו ביחס לת"ח. טז. ראה מסכת דרך ארץ זוטא (פ"ו).
יז. שבת (קנא, ב). וכו"ה בס' חסידים (סי' ג).
יח. קידושין (מ, ב), ירושלמי מעשרות (פ"ג ה"ב), מס' ד"א רבה (פ"ו). וברומה לזה בכלה רבתי (פ"י), ושם נאמר שדווקא פת וכל דבר הנראה כרעבתנות, אבל לא שאר דברים. וכו"כ התוס' (שם ד"ה ויש), והוסיפו שכל זה בסתם אדם, אבל ת"ח לא יאכל גם שאר דברים.
יט. אבות (פ"ג, י), אבדר"נ (נ"א פכ"א). וראה סנהדרין (ע, ב): "מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים ואומרים למה לנו אל".
כ. חגיגה (ה, ב), טוש"ע (או"ח רמ, ט; אה"ע כה, ב).

ויתנהג בצניעות גדולה. ואפילו כשיכנס לבית הכסא יהא³⁸ צנוע, ולא יגלה בגדיו עד שישוב, ויתרחק מכל אדם, ויכנס חדר בחדר. ואם נפנה אחרי³⁹ הגדר, ירחיק⁴⁰ כדי שלא ישמע חברו קולו אם נתעטש. ולא ידבר כשהוא נפנה. וכדרך שיתנהג⁴¹ ביום, יתנהג⁴² בלילה. ולעולם ילמד אדם עצמו להפנות שחרית וערבית, כדי שלא יתרחק⁴³.

ולא ילך בקומה זקופה בגרון נטוי²², ולא ילך עקב בצד גודל בנחת כנשים וגסי הרוח²³. ולא ירוץ ברשות הרבים ויתנהג בשגעון. ולא יכפוף קומתו כבעל חטוטרט²⁴, אלא מסתכל⁴⁴ למטה²⁵, ומהלך בשוק²⁶ כאדם שהוא טרוד בעסקיו²⁷.

ולא יהא כעסן, שהכעסן במהרה חוטא, ואין לבו נכון לשם, על כן אמרו⁴⁵ (כט, ב) לא תרתח ולא תחטא⁴⁶. ולהטיל אימה בתוך⁴⁷ ביתו, מותר להראות עצמו כעוס, ותהיה דעתו מיושבת עליו²⁸. ולא יטיל אימה יתירה בתוך ביתו, ולא יקרע⁴⁸ כליו בחמתו, ולא יפזר מעותיו, שהעושה כן כאלו עובד עבודה זרה, שנאמר (תהלים פא, י) לא יהיה כן אל זר, איזהו⁴⁹ אל זר שהוא בגופו של אדם, הוי אומר זה יצר הרע²⁹.

כללו של דבר, בכל מדה ומדה יהיה⁵⁰ כוונתו לשם שמים, שנאמר (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו³⁵.

ובשובו מעסקיו אל ביתו, אל ישב בטל, שהבטלה מביאה לידי שעמום ולידי הרהורים רעים³⁶, ועוד, כי תלמוד תורה אין לו שיעור³⁷.

על כן יעסוק בתורה עד שעת המנחה, וכשיגיע תפלת המנחה יתפלל אותה בזמנה:

38. יהא: ב ג ד ה יהיה 39. אחרי: א אחורי 40. ירחיק: א ירחיק עצמו 41. שיתנהג: א שהוא מתנהג
42. יתנהג: א מתנהג 43. יתרחק: ב ד ה תרחק 44. מסתכל: ב ג ד ה יסתכל 45. אמרו: א אז"ל
46. תחטא: א תחטי 47. בתוך: א שלא לצורך לתוך 48. יקרע: א יקרע את 49. איזהו: א ג א זהו
50. ומדה יהיה: ב ג ד ה שיהיה

כא. הדינים הנזכרים כאן מקורם בגמ' (סב, א-ב).
כז. רמב"ם (דעות פ"ב, ג), ס' חסידים (סי' קמה). ועי'
ר"ח (שבת קה, ב) וס' החינוך (מצ' תקט), שפירשו כן
בגמ' (שבת שם). ובדומה לזה כתב ספר היראה, וז"ל:
"ואך להטיל אימה בתוך ביתו, מצוה להראות עצמו
כעסן, ודעתו מיושבת ורוחו נחה".
כח. שבת (שם), ושם נאמר שאם קורע וכד' כדי
להטיל אימה על אנשי ביתו, מותר.
כט. אבות (פ"ב, יב), אבדר"נ (נ"א פי"ז), טוש"ע (רלא,
א).

כב. גמ' (מג, ב).
כג. שבת (סב, ב), יומא (ט, ב).
כד. סוטה (כב, ב) ורש"י (ד"ה כי מדוכיא).
כה. ברמב"ם (שם, ח) נוסף: כמו שהוא עומד בתפלה.

ל. המשך לשון ספר היראה.
לא. כתובות (פ"ה, ה), כלה רבתי (פ"ט, כ).
לב. משנה פאה (פ"א, א).

דין תפלת המנחה^א

(א) ² כתב הרמב"ן ז"ל (שמות יב, ו ד"ה ויתכן), מנחה, מלשון מנוחת השמש והשקט אורו הגדול, כדמתרגמינן¹ (בראשית ג, ח) למנח יומא, והן מנחה גדולה ומנחה קטנה².

תפלת המנחה זמנה בתשע שעות ומחצה, שבאותה שעה היה קרב תמיד² של בין הערבים³. ולפי שבערב פסח שחל להיות בערב שבת³ שוחטין את התמיד בשש שעות ומחצה⁴, אמרו ז"ל (כו, ב) שהמתפלל אותה אחר זמן זה יצא, וזו היא הנקראת מנחה גדולה¹.

וזמן המנחה עד שישאר מן היום שעה ורביע, ולפי שאין אדם יכול לכוין את זה, אמרו ז"ל שיתפלל אותה עד שתשקע החמה¹.

¹ ועל זה תמצא (שם, א) מחלוקת בין רבי יהודה ורבנן. דרבנן אמרי תפלת המנחה⁴ עד הערב, פירוש עד צאת הכוכבים⁵, ורבי יהודה אומר עד פלג המנחה, ולא עד

1. כדמתרגמינן: ב ג ד ה כדאמרינן 2. תמיד: ג חסר 3. בערב שבת: ב ג ד ה בשבת 4. המנחה: א ג מנחה

א. כלבו (סי' כז).
ב. דברי הרמב"ן לא הובאו בכלבו.

ג. ראה תוס' (פסחים קז, א ד"ה סמוך) שדנו למה נקראת תפילה זו "מנחה", אם על שם המנחה שהייתה קריבה עם תמיד של בין הערבים, הלא גם בתמיד של שחר הייתה קריבה. וביארו, שתפילת שחרית, כיון שיש לה שם אחר מחמת הזמן שלה, קראו לה על שם זמנה. ועוד כתבו, שנקראת "מנחה" משום שזמנה בעת רצון, שאף אליה לא נענה אלא בשעת תפילת המנחה, ושמא בשעת הקרבת המנחה היה. והרמב"ם בפיהמ"ש (פ"ד, א) כתב: "מנחה, שם נופל על עת מעתותי היום, והוא כשנשאר ביום שעתים ומחצה זמניות. ונקראת התפילה השנייה מנחה, לפי שתחילת זמנה באותו עת".

ד. פסחים (נח, א).

ה. שם. והקדימו, משום שהיו צריכים לצלות פסחיהם בערב הפסח, שהצלייה אינה דוחה את השבת (רבינו מנוח שם).

ו. לשון הרמב"ם (פ"ג, ב) בשינויים קלים. לדעתו, מנחה גדולה היא בדיעבד, ולכתחילה יש להתפלל מנחה קטנה. ומאידך, דעת הר"ף (שו"ת סי' שכ) והרא"ש (שו"ת כלל ד סי' ט) שהיא לכתחילה, ואדרבה עדיפה היא על מנחה קטנה (משום ירויזין מקדימין למצוות),

וכ"כ הריטב"א (יומא כח, ב) והמנהיג (עמ' קיז). השו"ע (רלג, א) פסק כדעת הרמב"ם, ועי' משנ"ב (ס"ק א).

ז. ז"ל הרמב"ם (שם, ד): "וזמן מנחה קטנה מתשע שעות ומחצה עד שישאר מן היום שעה ורביע. ויש לו להתפלל אותה עד שתשקע החמה". וצ"ע כוונתו. הכס"מ (שם) כתב שרומז למ"ש הרא"ש בשם גאון (הוב"ד בסוף הסי' בשם הרשב"א) שאין לנהוג כשתי השיטות, שהן תרתי דסתרי. ורבינו, נראה שמבאר דבריו, שאף לדעת חכמים, לכתחילה יש להתפלל עד פלג המנחה. אולם כיון שקשה לשער זמן זה, מותר להתפלל עד השקיעה. ועי' ברשימות ושיעורים לגרי"ד סולובייצ'יק ברכות (ט, א) שחייב התפילה לדעת ר' יהודה הוא עד הפלג, אולם ביחס לקיום התפילה ניתן להתפלל עד השקיעה, ולרבינו הא"ח קבעו כך, משום הקושי לכוון עד פלג המנחה.

ח. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

ט. מה שכתב רבינו כאן: "עד צאת הכוכבים" לכאורה סותר למה שכתב לעיל: "עד השקיעה". ואפשר לומר, שקודם הביא לשון הרמב"ם, וכאן כתב דעתו. ועוד אפשר לומר, ששקיעה היינו צאת הכוכבים, כפי שמצאנו לעניין זמן הדלקת נר חנוכה, שהגמ' בשבת (כא, ב) אמרה: "מצוותה משתשקע חמה", והסבירו ראשונים רבים שמדובר בצאת הכוכבים. ובדומה לזה בתענית (יב,

בכלל', והוא כשעברו מן היום אחת עשרה שעות פחות רביע. ופסק התלמוד (כו, א) ואמר, השתא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד. פירוש, דעבד כרבנן והתפלל מנחה עד צאת הכוכבים, עבד. ודעבד כרבי יהודה⁵ והתפלל ערבית מאחת עשרה שעות פחות רביע ולמעלה, עבד⁶. ובלבד שיקרא את שמע בעונתה⁷.

וכתב הרשב"א ז"ל⁸ (שם ד"ה השתא), ובלבד שלא יעשה פעם כרבי יהודה ופעם כרבנן. וכתב הר' האי גאון ז"ל⁹ שאם התפלל אדם פעם אחת מנחה⁶ כרבנן בערב¹⁰, שוב אינו יכול להתפלל ערבית בפלג המנחה, והוא הדין אם עשה פעם אחת כרבי יהודה¹¹. וכתב הרשב"א

5. יהודה: א יהודה עבד פר"ש ז"ל דעבד כר' יהודה 6. מנחה: ב ג ד ה ח טו 7. כרבי: ב ד ה ח טו

בנרבנא. ורבינו יונה (על הרי"ף א, ב) הביא בשם רה"ג שקורא ק"ש ללא ברכות קודם ערבית, כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, ולאחר צה"כ יקרא ק"ש בברכותיה. ומאידך, מצאנו שיש סוברים שיש לקרוא ק"ש בברכותיה עם הציבור קודם צה"כ. כ"מ מפרש"י (ריש ברכות), וכ"כ הראב"ד (השג' על המאור ריש ברכות; שו"ת תמים דעים סי' קיח; שו"ת הראב"ד סי' קמז), ורבינו יונה (שם) ורבינו מנוח (ק"ש פ"א, ט), אך כתבו שמברך ברכת "אהבת עולם" בלילה. וכ"פ הרשב"א (שו"ת ח"א סי' מז), וכתב שכן הסכימו הגאונים, והסביר שאין הברכות לבטלה, כיון שאינן ברכות של ק"ש ממש, אלא נתקנו בפני עצמן, ותקנו לברכן קודם ואחרי ק"ש. והוב"ד להלכה בחי' הרשב"ץ (ריש ברכות), ושכ"כ מקצת מחכמי פרויבניציא. השו"ע (רלה, א) פסק כרש"י ורשב"א, שיקרא ק"ש בברכותיה עם הציבור קודם הלילה, ולאחר צה"כ יקרא שוב ק"ש בלי הברכות.

יג. עד סוף הסי' מהרשב"א שם.

יד. וכ"כ בשמו: ספר העיתים (סי' כה), ההשלמה, המכתם, הנימוק"י (ברכות שם), ספר הבתים (הל' חפלה שער ג סי' ו), אהל מועד (שער התפלה דרך ב נתיב ב).

טו. בערב - נדצ"ל: עד הערב, וכ"ה ברשב"א (שם).

טז. דהיינו, שאם התפלל ערבית בין פלג המנחה לצאת הכוכבים, לא יתפלל מנחה אלא עד פלג המנחה. משמע שאין לעשות כלל תרתי דסתרי, ולא רק באותו היום. וכן מתבאר בדברי רבינו יונה (שם) ומפוסקים נוספים שהביאו דעת רה"ג. ויש שחילקו בין כשמתפלל מנחה וערבית אחר פלג המנחה ביום אחד, לבין כשעושה כן ביום אחר. כ"כ המאירי (כו, א) בהדיא, וכן משמע דעת הרא"ה (שם).

א): "כל תענית שלא שקעה עליו חמה - לא שמייה תענית", שמבואר בכמה פוסקים ובשו"ע (תקסב, א) שמדובר בצה"כ, ולא בשקיעה. למעשה, נחלקו הפוסקים אם מנחה עד השקיעה או עד צה"כ. רבינו יונה (על הרי"ף יח, א ד"ה תפלת המנחה) כתב שזמן מנחה עד השקיעה, וכן מבואר בסמ"ג (עשין סי' יט), בסמ"ק (סי' יא) ובמאירי (ריש פ"ד). ומאידך, שבה"ל (סי' מח) בשם הראב"ד, ס' המנהיג (עמ' קטז), הראב"ה (ריש ברכות), ההגה"מ (פ"ג אות ח), שו"ת מהרי"ק (שורש קעג) והריקנאטי (סי' ו) כתבו שזמנה עד צה"כ. וברעת רש"י (כו, א ד"ה עד הערב) שפירש: "עד הערב - עד חשיכה", נחלקו האחרונים. בתפארת ישראל (בפיהמ"ש שם) כתב שכוונתו עד השקיעה, ובשו"ת שאגת אריה (סי' יז) כתב שכוונתו עד צאת הכוכבים. הרמ"א (רלג, א) פסק שאפשר להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים, וכן משמע מלשון הטוש"ע (שם). וע"ע משנ"ב (ס"ק יד) שכתב שיש להחמיר להתפלל מנחה רק עד השקיעה, והוסיף שעדיף להתפלל מנחה ביחידות קודם השקיעה, מאשר להתפלל במניין לאחר השקיעה. וע"ע שו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' מח).

י. גמ' (כו, ב).

יא. הובא להלכה בטוש"ע (שם).

יב. הרא"ש (פ"א סי' א) והרשב"א (ריש ברכות) הביאו תשובת רה"ג, שהמתפלל עם ציבור המתפללים תפילת ערבית וק"ש קודם צה"כ, ואינו יכול לעכבם, יש לו להתפלל ערבית ללא ק"ש וברכותיה, וישלים אותם לאחר צה"כ. וכתב שעדיף לנהוג כן, ולא להתפלל ביחידות בצה"כ ולסמוך גאולה לתפילה. ולכאורה, משמע מדבריו שלא קוראים ק"ש כלל קודם זמנה. וכתב המגן אבות (סי' יא) שזה מנהג גדולי הקדמונים

ז"ל (שם), ומינה, אגן דנהגין לצלויי⁸ תפלת המנחה עד הערב, תו לית לן לצלויי⁸ של ערב עד דתתפני יומא⁷, ע"כ:

(ב) ו"אסור להתחיל להסתפר סמוך למנחה עד שיתפלל. וכן אסור ליכנס למרחץ, ולבורסקי, ולאכול, ולדון. ואם התחילו אין מפסיקין, אלא גומרין ויתפללו⁹. ובלבד שיהיה⁹ שהות ביום לגמור קודם שיעבור זמן מנחה¹⁰.

ולענין תספורת שלנו¹¹, לפי דעת רוב המפרשים ז"ל¹² מתחילין עד מנחה קטנה, ולפי דעת הרי"ף¹³ (שם ד, א) והרב ר' יונה ז"ל¹⁴ אין מתחילין¹⁵ מתחלת שעה שביעית¹⁶ ולמעלה¹⁷. ולדברי הכל, אם התחילו, אפילו¹⁷ לאחר מנחה קטנה, אין מפסיקין¹⁷.

ולכתחלה אמאי לא, שמא ישבר הזוג¹⁷. יש מפרשים שהזוגות שלהם היו שני סכינין בחתיכה אחת, ואסור. אבל זוגות שלנו, שהסכינין מחוברין במסמר, ונוח לתקן במהרה¹⁸, מותר¹⁷. ויש מפרשים דוקא כשאין לספר אלא זוג אחד, אבל יש לו זוגות אחרים, מותר¹⁷.

8. תפלת... לצלויי: ב ג ד ה חסר 9. שיהיה: ה שיהא 10. מנחה: א ה המנחה 11. שלנו: ה חסר 12. ז"ל: ה חסר 13. הרי"ף: א הרי"ף ז"ל ה הרי"ף 14. ז"ל: א חסר 15. אין מתחילין: ב ג ד מסתפרין 16. שעה שביעית: ה שבע שעות 17. אפילו: ה חסר 18. במהרה: א מהרה

שם ג, ב, וכתב שכן פסק ר"ח, ריטב"א (שבת שם, וכתב שכ"ד הגאונים), אשכול (אוייערבך, ח"א עמ' 57, ובאלבק ליתא), ר"י מלוניל, השלמה, מאורות (שבת שם), והגה"מ (שם) בשם רבינו משולם. השו"ע (שם) פסק כדעת הרי"ף והרמב"ם, ועי' רמ"א שם.

כד. התוס' (שם ד"ה ואם), הר"ן והמרדכי (שם) כתבו שאפי' התחילו באיסור אין מפסיקים, וכ"פ הטוש"ע (שם), ועי' נו"כ שם. וראה ריטב"א, השלמה ומאורות (שבת שם), שכתבו שאפי' התחילו לאחר זמן החיוב (דהיינו קודם מנחה קטנה), אפי' למנחה קטנה אין מפסיקים. ומשמע שאם התחילו לאחר מנחה קטנה, מפסיקים. וכ"פ התרומה (סי' רטז). והמאירי (שם) והאהל מועד (שער התפלה דרך ג סוף נתיב יא) פסקו שאפי' התחילו לאחר מנחה קטנה, אין צריך להפסיק, וכפי שכתב כאן רבינו. וצ"ע מדוע כתב רבינו דכו"ע מסכימים בזה. ואפשר שכונתו לאותן דעות שהתייחס אליהן, ולא לכלל דעות הראשונים.

כה. גמ' (שם).

כו. הובא בברכ"י (רלב ס"ק ד) בשם רבינו. כז. כ"כ המג"א (שם ס"ק ג) מדנפשיה, ובברכ"י (שם) כתב שקדמו הארחות חיים. והא"ר (אות ג) חולק על המג"א, ומטעם לא פלוג רבנן. ובברכ"י לא הסכים למעשה ל"מ הראשון שהביא רבינו, אך כתב שאפשר להקל כ"מ השני, עי"ש נימוקו.

יז. וכן דעת ריה"פ, שאין לעשות תרתי דסתרי כלל. אולם, דעת ר"ת להקל, הוב"ד בתוס' (ב, א ד"ה מאימתי), ברא"ש (פ"א סי' א), ברשב"א (ב, א), במרדכי (סי' א), ובעוד ראשונים. וכתבו שסובר שתפילה שאני, ואפשר לעשות בה תרתי דסתרי. הטוש"ע (רלג, א) פסקו כדעת ריה"ג ודעימיה. ועי' נו"כ שם.

יח. סי' זה ליתא בכלבו. יט. משנה שבת (ט, ב), רמב"ם (פ"ו, ה), טוש"ע (רלב, ב). כ. תוס' (שם ד"ה אין), רא"ש (שם פ"א סי' יח), ר"ן (על הרי"ף שם ג, ב), מרדכי (שם סי' רכד). והב"י (שם) כתב שכן משמע ברמב"ם (שם). והובא להלכה בטוש"ע (שם).

כא. שאינה של בן אלעשה (כל"ב, ולא כל"ק בגמ'). ופרש"י: "חתנו של רבי היה, ופזר מעות ללמוד תספורת של כהן גדול (נדרים נא, א), שהיה מספר כל ראשו, ולא לגמרי, אלא מניח כל השערות קצת, כדי שיהא ראשו של זה בצד עיקרו של זה... ומימשיך טובא".

כב. וכ"כ בשמו הרא"ש והטור (שם).

כג. בגמ' (שם) הובאו שתי לישנות בהבנת המשנה, ובפוסקים נאמרו כמה פירושים. כדעה הראשונה שהזכיר רבינו, פסקו: תוס' (שם ד"ה בתספורת), תרומה (סי' רטז), הגה"מ (פ"ו אות ו) בשם הגאונים, ושכן פסקו רבינו שמחה, רבי"ה (ח"ה סי' תתקסט) וסמ"ק (סי' יא). וכדעה שניה פסקו: רמב"ם (שם), רמב"ן (מלחמות

והתחלת תפלת משיניח הסודר לקבל השער הנגזז כח¹⁹.

והתחלת מרחץ²⁰ משיסיר הסודר מעל ראשו²¹, והרמב"ם ז"ל (פ"ו, ו) אומר בגד הסמוך לבשרו^ל.

והתחלת בורסקי, פירש רש"י ז"ל (שבת ט, ב ד"ה משיקשור) משיקשור בתי זרועותיו מאחוריו²¹ בין כתפיו, שלא יפלו על ידיו. ויש אומרים²² משיניח²² סודר לפניו²³ שלא יתלכלכו בגדיו²⁴, וקושרין אותו על הצואר כדי שלא יפול.

והתחלת אכילה, לבני ארץ ישראל משיטול ידיו, ולבני בבל משיתיר חגורו, שהם²⁵ קושרין חגורתם בדוחק מפני הצנה שיש שם²⁶, ולא יוכלו לאכול עד שיתירו חגורתם.

והתחלת דין²⁶ משיטעטפו הדיינין, שהן²⁷ מתעטפין מפני השכינה העומדת עליהם²⁸. ואם כבר דנו דין אחר, היא התחלה משיתחילו בעלי הדין²⁸ לסדר טענותיהן²⁹.

ומי²⁹ ששכח ולא התפלל מנחה או³⁰ שטעה בה, תמצא כל דינם מבואר³¹ בהלכות תפלה (סי' קה):

(ג) וזה סדר תפלת מנחה³², אומר אשרי וקדיש זוטא³³. ויש אומרים שאין לומר³³ תהלה לדוד במנחה עד שישלימו לבא עשרה, כדי שיאמר עליו קדיש של תפלת המנחה³⁴. ומתפללין

19. הנגזז: ה שנגזז 20. מרחץ: א המרחץ ג מרחץ משיתחיל 21. מאחוריו: א ה לאחוריו 22. משיניח: א ב ג ד משיניחו 23. לפניו: א ב ג ד לפניהם 24. בגדיו: א ב ג ד חסר 25. שהם: א ה כי הם 26. דין: ה הדין 27. שהן: א ה כי הם 28. הדין: ה דינין 29. ומי: ה מי 30. או: א ה או מי 31. מבואר: ב ג ד חסר 32. מנחה: ה המנחה 33. לומר: א אומ' ה אומרי' 34. תפלת המנחה: א מנחה

פי' כהסבר ראשון, שדווקא בני א"י היו חגורים, ובני בבל לא.

לג. כך פרש"י (י, א ד"ה דינין): "מאימת שכינה", אך הוסיף: "ושלא יפנו ראשן לכאן ולכאן, ותהא דעתן מיושבת עליהם".

לד. גמ' (שם י, א): "מאימתי התחלת דין? רבי ירמיה ורבי יונה, חד אמר: משיטעטפו הדיינין, וחד אמר: משיפתחו בעלי דינים. ולא פליגי, הא - דעסקי ואתו בדינא, הא - דלא עסקי ואתו בדינא". ורבינו ירוחם (נ"ג ח"ד כו ע"ד) כתב שלדידן התחלת הדין משישבו לדון, והובא להלכה בשו"ע (שם).

לה. כ"כ הרמב"ם (פ"ט, ח), וכ"א בסידורי הגאונים והראשונים. לו. בכלבו כאן נוסף: ולכן פירש רב עמרם ז"ל שיש לחזן לומר ישתבה בתפלת שחרית לפני התיבה מעומד, כדי לומר עליו קדיש, כך מצאתי. ודברי רבינו, וכן מה שהוסיף בכלבו, הם לשון גהה"ר פ"פ לסמ"ק (סי' יא אות קיח), והובא להלכה ברמ"א (רלד, א). ועי' מח' ט"ז ומג"א (ס"ק א) הדין אם אמר "אשרי" בלא מניין.

כת. לשון הגמ' (שם): "משיניח מעפרות של ספרין על ברכיו". כט. בגמ' (שם): "משיערה מעפרתו הימנו", ופירוש רבינו הוא כפרש"י שם, וטעמו שהוא הראשון להפשטת בגדיו. וכן פירשו הר"ן (שם ד, א ד"ה מאימתי), רבינו ירוחם (נ"ג ח"ד כו ע"ד), הר"י מלוניל והנימוק"י (שבת שם), וכ"כ הטוש"ע (שם).

ל. הוא הבגד האחרון להפשטת בגדיו. וכ"כ ר' פרחיה (שבת שם), ספר השלחן (הל' תפלה שער ג) וספר הבתים (הל' תפלה שער ו סי' ב).

לא. מעי"ז פירש הריבב"ן (שם). והמאירי (שם) פירש: "עור רך שמעמיד בפני כל חיקו, שעליו סומך המקל שבו חובט את העור".

לב. בגמ' (שם): "מאימתי התחלת אכילה? רב אמר: משיטול ידיו. ורבי חנינא אמר: משיתיר חגורה. ולא פליגי. הא - לן, והא - להו". ופרש"י ז"ל: "בני בבל היו חוגרין את עצמן בחזק, וכשאוכלין - צריכין להתירם, ובני ארץ ישראל לא היו נוהגין כן בהתרת חגורה קודם נטילת ידים". אומנם ברבי' חננאל (שם ד"ה ולא יכנס)

שמונה עשרה בלחש, ואחר כך חוזר שליח צבור התפלה³⁵ בקול רם, כדי להוציא מי שאינו בקי³⁷:

(ד) כתב הר"ש ז"ל³⁸ (ספר האורה ח"א סי' לב), ושליח צבור שנכנס³⁶ לבית הכנסת ומצא צבור שהתפללו בלחש, והוא צריך לעבור לפני התיבה לאלתר, יורד לפני התיבה³⁷ ומתפלל בקול רם, והוא אינו צריך לחזור ולהתפלל בלחש. לאחרים מוציא, לעצמו לא כל שכן. ואין בזה משום המשמיע³⁸ קולו³⁹, כיון³⁹ דעל ידי הדחק הוא עושה⁴⁰, אין⁴⁰ בזה משום קטני אמנה⁴¹:

(ה) וצבור שנתאחרו ולא התפללו, ואין שהות ביום להתפלל הצבור בלחש ולירד שליח צבור לפני התיבה, אף על פי שאסור לבא לידי כך, אפילו הכי יוצאין הצבור ידי חובתן בתפלת שליח צבור. וצריכין הצבור לעמוד על רגליהם אחריו בשעה שהוא יורד מראש התפלה ועד סופה, כאדם שהוא מתפלל⁴¹ לעצמו, ואין מפסיקין, ואין משיחין, ועונין קדושה, וגומרין תפלתן עמו. ואחר כך נופלין על פניהם, ואומרים תחנה, ואחר כך אומר⁴² קדיש שלם⁴²:

35. שליח צבור התפלה: ב ג ד התפלה ש"ץ 36. שנכנס: ב ד הנכנס 37. יורד לפני התיבה: ה חסד
38. המשמיע: א ה משמיע 39. כיון: ה חסד 40. אין: ה ואין 41. שהוא מתפלל: א ב ג ד שמתפלל
42. אומר: ב ג ד ה חסד

מב. מדברי רבינו משמע שהציבור יוצא בתפילת ש"ץ המתפלל בקול רם, ואינם מתפללים בעצמם. וכן נראה דעת הרמב"ם (שו"ת, מהר" פריימן, סי' לה; מהר" בלאו, סי' רנו), וכע"ז כתב בשו"ת הרשב"ש (סי' נו). והב"י (רלב, א) הביא משה"ל (סי' מז) בשם רבינו אפרים בשם רה"ג שכאשר הזמן דחוק, יתפללו בלחש, ואח"כ יתפלל הש"ץ בקול עד לאחר "האל הקדוש", ופוסק. והוב"ד באשכול (ליקוטים מהל' תפילה לט, א), וכן מבואר באריכות בשו"ת הגאונים (הרכבי, סי' רנו), וכ"פ השו"ע (שם). והד"מ (שם אות ב) ציין לסי' קכד (אות ג), ושם כתב שנוהגים שהציבור מתפלל יחד עם הש"ץ, והוא מתפלל בקול רם עד סוף ברכת "אתה קדוש", כדי שיענו הציבור קדושה. ומקור דבריו במהרי"ל (עמ' תלט), והובא להלכה בהג"ה (קכד, ב; רלב, א). וע"ע ב"י (רלד, א) שכתב שמנהג הספרדים בתפילת מנחה בכל יום, שלא לקיים חזרת הש"ץ, אלא שליח ציבור מתפלל עם הציבור בקול רם, ואומר קדושה וברכת "אתה קדוש", ואח"כ אומר האמצעיות בלחש עם הציבור, ומברכת "רצה" עד סוף העמידה חוזר לומר בקול רם. וכתב שאין לנהוג כן, אלא יש להתפלל בלחש ואח"כ לקיים חזרת הש"ץ.

לז. במשנה ר"ה (לג, ב) נחלקו חכמים ורבן גמליאל אם כל יחיד חייב להתפלל בעצמו או שש"ץ מוציאו. ובגמ' (שם לד, ב) מבואר שלדעת חכמים תקנו חזרת הש"ץ כדי להוציא את שאינו בקי. ומסקנת הגמ' שהלכה כר"ג בברכות של ר"ה ויו"כ, אולם בברכות של שאר ימות השנה הלכה כחכמים. וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, ט) והשו"ע (קכד, א).

לח. מקור הדברים בשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' קכ) בשם רה"ג, וכ"ה בשו"ת הרי"ף (סו"ס שכ). והב"י (שם, ב) כ"כ בשם הכלבו בשם הר"ש.

לט. בשו"ת הגאונים שם נוסף: הרי זה מקטני אמנה. והוא מהגמ' (כד, ב): "המשמיע קולו בתפלתו - הרי זה מקטני אמנה". ופרש"י ז"ל: "הרי זה מקטני אמנה - כאילו אין הקדוש ברוך הוא שומע תפילת לחש, ומגביה הרבה". והובא להלכה ברמב"ם (פ"ה, ט) ובטוש"ע (קא, ב).

מ. בשו"ת הגאונים שם נוסף: ומפני צורך צבור.

מא. דין זה הובא להלכה בשו"ע (קכד, ד), ובמשנ"ב (סי' ד) כתב שזה דווקא כשאין בהם אחד שיוכל להתפלל לפני העמוד, שאם לא כן אין נכון שהוא יתפלל להם בקול רם, כיון שלא התפלל מתחלה בלחש בשביל עצמו.

דין תפלת ערבית*

(א) תפלת ערבית, אף על פי שאינה חובה², המתפלל אותה, צריך להתפלל אותה מתחלת הלילה עד שיעלה עמוד השחר³. וקודם התפלה קורין את שמע ומברכין לפנייה ולאחריה⁴. ומאימתי קורין אותה, משעת צאת הכוכבים עד שיעלה עמוד השחר⁵. וכבר ביארנו כל משפטי¹ קריאת שמע בהלכותיה².

וקודם שיתחיל ברכות קריאת שמע, פותח החזן ואומר (תהלים עח, לח) והוא רחום וגו'³, כל הפסוק¹. ופירושו כל חמתו, כלל⁴ מחמתו, כמו⁵ (ש"ב יב, ג) ולרש אין כל¹.

1. משפטי: א דיני 2. בהלכותיה: ה והלכותיה 3. וגו': ב ג ד חזר 4. כלל: א ב ג ד כלל כלל 5. כמו: ב ג ד כגון

א. כלבו (סי' כח).
ב. גמ' (כו, ב): "תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות".

ב. גמ' (כו, ב): "תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות".
ג. גמ' (כו, ב): "תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות".
ד. ראה רמב"ם (פ"ט, ט).
ה. נחלקו ר"ג וחכמים במשנה (ב, א) אם זמן ק"ש של ערבית כל הלילה או עד חצות, ובגמ' (ח, ב) אמר רב יהודה בשם שמואל הלכה כר"ג, שזמנה כל הלילה. ר"ח (ט, א), תוס' ר"י שירליאון (ח, ב), ראבי"ה (ח"א סי' א וכה), רא"ש (פ"א סי' ט), רשב"א (ט, א) וטור (רלה, א) פסקו שזמנה לכתחילה כל הלילה. ומאידך, הרמב"ם (ק"ש פ"א, ט) והסמ"ג (עשין סי' יח) פסקו שזמנה לכתחילה עד חצות, ורק בדיעבד אפשר לקוראה כל הלילה (ועי' ב"י, ב"ח וגר"א בכיאר דעתם). וכ"פ הרמב"ן (מלחמות, ריש ברכות), הסמ"ק (סי' קד) ורבינו ירוחם (ג"ג ריש ח"ב). השו"ע (שם, ג) פסק שלכתחילה יש לקוראה מיד בצה"כ, וזמנה עד חצות, ובדיעבד אפשר לקוראה כל הלילה. ועי' ביה"ל (ד"ה וזמנה).

ו. אמירת "והוא רחום" נזכרה בזה"ק (ח"ב, תרומה קל, א), בסרע"ג (עמ' פג), בסידור רס"ג (עמ' כו), ובשאר סידורי הגאונים והראשונים. וכ"ה ברמב"ם (פ"ט, ט) ובטור (רלו, א).

ז. וכן פירשו מחז"ו (סו"ס צט), ס' המנהיג (עמ' קיט), רוקח (סידור, עמ' תמג) ואבוררה (עמ' קלז). והובא בא"ר (רלו, א) בשם הכלבו. ורש"י פירש (עה"פ בתהלים שם): "וואף אם נפרע מהם, לא העיר עליהם כל חמתו, כי אם מעט מעט". וכ"ה במדרש תהלים (שם) ובילקו"ש (שם רמז תתכ).

ב. גמ' (כו, ב): "תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות".
ג. גמ' (כו, ב): "תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות".
ד. ראה רמב"ם (פ"ט, ט).
ה. נחלקו ר"ג וחכמים במשנה (ב, א) אם זמן ק"ש של ערבית כל הלילה או עד חצות, ובגמ' (ח, ב) אמר רב יהודה בשם שמואל הלכה כר"ג, שזמנה כל הלילה. ר"ח (ט, א), תוס' ר"י שירליאון (ח, ב), ראבי"ה (ח"א סי' א וכה), רא"ש (פ"א סי' ט), רשב"א (ט, א) וטור (רלה, א) פסקו שזמנה לכתחילה כל הלילה. ומאידך, הרמב"ם (ק"ש פ"א, ט) והסמ"ג (עשין סי' יח) פסקו שזמנה לכתחילה עד חצות, ורק בדיעבד אפשר לקוראה כל הלילה (ועי' ב"י, ב"ח וגר"א בכיאר דעתם). וכ"פ הרמב"ן (מלחמות, ריש ברכות), הסמ"ק (סי' קד) ורבינו ירוחם (ג"ג ריש ח"ב). השו"ע (שם, ג) פסק שלכתחילה יש לקוראה מיד בצה"כ, וזמנה עד חצות, ובדיעבד אפשר לקוראה כל הלילה. ועי' ביה"ל (ד"ה וזמנה).

ג. גמ' (שם): "תפלת הערב אין לה קבע. מאי אין לה קבע? אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא - ליתני תפלת הערב כל הלילה! אלא מאי אין לה קבע? כמאן דאמר: תפלת ערבית רשות". וכתב רבינו יונה (על הרי"ף שם) שלומדים מהמילים "אין לה קבע" את שני העניינים: שהיא רשות, ושזמנה כל הלילה. וכן פסק הרמב"ם (פ"ג, ו) ומדבריו משמע שלכתחילה מותר להתפלל ערבית לאחר חצות, ורק לגבי ק"ש כתב שיקרא לכתחילה קודם

וואמרינן^ט (במ"ר כא, כא), לעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון, שתמיד הבקר מכפר עונות הלילה, ותמיד הערב^ז מכפר עונות היום^ז. ולכן תקנו^ז ערבית ושחרית לחלות פני המקום שיכפר^ח עונותינו יומם ולילה^ט. שחרית אנו אומרים אותו בסדר^י קדושה. ותקנוהו נמי בפסוקי דזמרה, בשביל ליל שבת שאין אנו^{יא} אומרים אותו, לפי שאין איברי תמיד^{יב} הערב קרבים בשבת^{יג}, דכתיב (במדבר כח, י) עולת שבת בשבתו, ולא עולת^{יד} חול בשבת, וכן^{טו} כיום טוב^{טז}. ולכן לא תקנו לומר והוא רחום בערבית בשבת ויום טוב^{טז}.

ויש אומרים הטעם, לפי שלא ניתן^{יז} רשות למלאכי חבלה^{יח} לחבל כשאר ימות החול שניתן^{יט} להם^כ רשות לחבל^{כא}, כמו שכתוב^{כב} (תהלים קד, כ) בו תרמוש כל חיתו יער. ולפיכך אנו קורין והוא רחום^{כג}, מפני^{כד} ששלש כתות נרמזות^{כה} בו, משחית, אף וחמה. משחית, דכתיב ולא ישחית. אף, דכתיב^{כז} להשיב אפו. חמה, דכתיב ולא יעיר כל חמתו^{כח}. ומשעה שקדש היום, אין רשות למחבלים לחבל^{כט}.

ויש אומרים לפיכך^ל אנו אומרים בתפלת ערבית^{לא}, מה שאין כן בתפלת שחרית ומנחה^{לב}, לפי שבאותן התפלות היו מקריבין תמידין והיו מכפרין, ובתפלת ערבית אין מי יכפר, ותקנו

6. הערב: ה של ערב 7. תקנו: א ב ג ד תקנוהו 8. שיכפר: ה לכפר 9. יומם ולילה: ה ביום ובלילה
10. אותו בסדר: ה בו סדר 11. אנו: א ה חסר 12. תמיד: ה חסר 13. עולת: ה של 14. וכן: ה וכן לא
15. ולכן לא תקנו... בשבת וי"ט: א ולכן לא תקנו לומי בערב והוא רחום בשבת וי"ט ב ג ד חסר
16. ניתן: א ה נתן 17. למלאכי חבלה: א ה למחבלים ג למלאכי חבלים 18. שניתן: א ה שנתן 19. להם:
- א בהם 20. לחבל: ב ג ד חסר 21. כמ"ש: ה שני 22. רחום: ב ג ד חסר 23. מפני: ב ד לפי
24. נרמזות: ה רמזות 25. משחית... חמתו: ה חסר 26. דכתיב: א שני והרבה 27. לפיכך: א ה כי לפי
28. בתפלת ערבית: ה אותה בערבית 29. מה... ומנחה: א מה שאין כן בתפלת מנח' ולא בשחרית' ה ולא במנחה ולא בשחרית

ולא בשחרית

בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תע) כתב שיש מחלוקת מנהגים בזה, והכל לפי המנהג. וע"ע סי' העיתים (סי' קלז) שכתב לאומרו בשבת. ובזוה"ק (ח"ב, תרומה קל, א) מובא שלא לומר, וכ"ה בשו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' פ), בסידור רש"י (סי' תעה) וברוקח (סי' מט).

טו. ויש... למחבלים לחבל: ליתא בכלבו.

טז. רבינו בחיי (שמות כ, ח) הביא מדרש זה, וכתב שהוא נמצא לרז"ל בספר הנקרא: מסכת גן עדן או פרקי גן עדן. וראה טור (רסז, ג) שכתב בשם מדרש שבשבת א"צ שמירה, שהשבת שומרת, ולכן אין אומרים: "שומר עמו ישראל לעד". וכ"ה בוהר (ח"א, מח ע"א; ח"ב, רה ע"א). וע"ע רוקח (סי' מט) שכתב שהטעם שאין אומרים "והוא רחום" בליל שבת, שאין מתפללים תחנונים בשבת.

ח. ואמרינן... חטאו: הובא בב"י (רלז, א) בשם הכלבו. ט. וכ"א בשיהש"ר (א, ט) ובתנחומא (פנחס, יג). י. דווקא אם עשו תשובה מכפר, דאל"כ הוי זבח רשעים תועבה (שו"ת חת"ס ח"ז סי' לד). יא. לשון סי' המחכים (עמ' 3). וכ"ה במחז"ו (שם) ובאבודרהם (עמ' קלז). יב. בשבת - בכלבו: בליל שבת.

יג. סי' המחכים (שם). מקור דרשה זו בשבת (כד, ב; קלג, א) ופסחים (נט, ב; פג, ב), והובאה להלכה ברמב"ם (תמידין ומוספין פ"א, ז).

יד. בס' המנהיג (עמ' קיח) כתב שמנהג ספרד לומר פסוק זה בשבת ויו"ט, בהתאם לטעם שהאמירה באה במקום קרבן, ובשבת אין קרבן כלילה. ומנהג צרפת ופרובינציה שלא לומר, בהתאם לטעם שאמרו "והוא רחום" כשהיו מלקים את החייבים, ובע"ש לא הלקו. גם

בה לומר³⁰ והוא רחום. ועוד שכל היום אדם חוטא, ובערב צריך לבקש כפרה על חטאוי³¹. ובעוד שהחזן מאריך לומר והוא רחום, אומרים הקהל בלחש³² כי אל רחום ה' אלהינו לא ירפנו ולא ישחיתנו³³ ולא ישכח את ברית אבותינו כאשר³⁴ נשבע להם, כמו שכתוב (דברים ד, לא) כי אל רחום ה' אלקיך³⁵ לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך (כאשר) [אשר]³⁷ נשבע להם³⁶. וחוזרין ואומרים והוא רחום³⁷. ואומר³⁸ החזן ברכו, והצבור אומרים בלחש ברכי נפשי וכו'. וקורא³⁹ קריאת שמע⁴⁰ בברכותיה, וברוך ה' לעולם עד⁴¹ על⁴² כל מעשיו^ט, וקדיש⁴³ קצר^ב:

(ב) וסומך גאולה לתפלה, דאמר רבי יוחנן (ד, ב; ט, ב) איזהו⁴⁴ בן העולם הבא, זה⁴⁵ הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית. ואף על גב דבעי למימר⁴⁶ השכיבנו, כיון דתקיננו⁴⁷ רבנן בגאולה, כגאולה אריכתא דמיא^כ.

וכתב הבעל⁴⁸ האשכול (י, ב) בשם מרן⁴⁹ לוי^כ כי השכיבנו מעין גאולה, כי בעת שיצאו ישראל⁵⁰ ממצרים ואכלו את הפסח, ואמר להם (שמות יב, כב) לא תצאו איש מפתח ביתו עד

30. בה לומ': א ב ג ד לומר בה 31. חטאו: ה חטאיו 32. אומרים הקהל בלחש: א אומרי' הקהל ב ד הצבור אומרים בלחש ג הצבור אומר בלחש 33. אלהינו... ישחיתנו: ב ג ד אלקינו לא ישחיתנו ולא ירפנו ה אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך 34. אבותינו כאשר: ה אבתיך אשר 35. כמ"ש כי אל רחום ה' אלקיך: ה חסר 36. לא... נשבע להם: ב ג ד וגו' ה חסר 37. (כאשר) [אשר]: א כאשר 38. ואומר: ה וגו' ואומ' 39. וקורא: א וקורי' 40. קריאת שמע: ה את שמע 41. עד: ב ג ד ועד 42. על: א חסר 43. וקדיש: א קדיש ה ואומ' קדיש 44. דאמר רבי יוחנן איזהו: ה דאמרי' אי זהו 45. זה: ה חסר 46. למימר: א לומ' 47. דתקיננו: א דתקנוה ה דתקיננו יתיה 48. הבעל: ה הרב בעל 49. מרן: ה מר 50. ישראל: ב ג ד חסר

לאומרו, לפי שאין מעריב במקום קרבן לכפר. שני טעמים אלה הובאו גם בס' הרוקח (בהקדמה להל' ברכות), ובשבה"ל (סי' מט) הובאו שלושת הטעמים. יח. מחז"ו (סי' קמה), וראה סי' המנהגים (טירנא, סדר ערבית). יט. ראה סי' ג.

כ. וקדיש קצר - בכלבו ליתא.

כא. נח' בזה בגמ' (שם). לר' יוחנן צריך לסמוך גאולה לתפילה בערבית, ולריב"ל אין צריך. בה"ג (עמ' לג), רי"ף (ריש ברכות), רמב"ם (פ"ז, יח) וטוש"ע (רלו, ב) פסקו כר' יוחנן. ומאיידך, תוס' (ד, ב ד"ה דאמר) בשם רע"ג וטור (שם) בשם רב נטרונאי גאון (וע"ע פרישה אות יא) פסקו כריב"ל. וכ"כ או"ז (ח"א סי' א) לבאר בדעת רש"י, וכן הביא המאירי (ב, א; ד, ב) בשם י"א, אולם להלכה כתב שיש לסמוך גם בערבית.

כב. מרן לוי - באשכול ובכלבו: ר' יצחק בן מרון הלוי.

יז. שני טעמים אלה הובאו בספרי דבי רש"י (מחז"ו סי' קא; סידור רש"י סי' תכה; ליקוטי הפרדס יד, ב), והביאו טעם נוסף, לפי שנהגו להלקות החוטאים קודם תפילת ערבית, ומיד שלקה מבקשים עליו רחמים ואומרים "והוא רחום" שלוש פעמים. הטעם הראשון הובא שם בשם ר' אליעזר הגדול, והקשה עליו המחז"ו (שם), שהרי תמיד של שחר מכפר עוונות הלילה, ותפילת שחרית כנגד תמיד של שחר נתקנה, ומדוע צריך לאומרו בערבית. ובמגן האלף על סרע"ג (ר"ס צא, עמ' קצא) כתב ליישב קושייתו עפ"י מה שנתבאר בסוכה (נג, א) שהיו מתפללים גם בזמן הבית, ותמיד של שחר היה מכפר על עבירות הלילה, ותמיד של בין הערבים על עוונות של היום, אבל לא היה מכפר אלא על מה שנעשה עד שעת זריקת הדם, שהוא עיקר כפרה, וכיון שנשחט ונזרק הדם בשמונה שעות ומחצה, מאותה שעה היו חסרים כפרה עד הלילה, ולכן אמרו: "והוא רחום וכפר עוון". וגם בזמן הזה שהתפילה במקום קרבן, צריך

בקר, וגם הבטיחם (שם, כג) שלא יתן המשחית לבא אל בתיהם לנגוף, היו מתפללין⁵¹ זאת הברכה ואומרים⁵² השכיבנו⁵³, והסר שטן מלפנינו ומאחרינו⁵⁴, ושמור⁵⁵ צאתנו ובואנו מעתה ועד עולם⁵⁶, שהוא מן הענין שאנו⁵⁷ צריכין. הלכך בדין הוא שיהא⁵⁸ גאולה אריכתא⁵⁹:

(ג) ורבנן בתראי⁶⁰ תקינו למימר⁶¹ ברוך ה' לעולם⁶² ויראו עינינו, ומחתם עליהו⁶³ המולך בכבודו⁶⁴ עלינו⁶⁵ לעולם ועד ועל כל מעשיו. והחותם תמיד ימלוך עלינו⁶⁶ טועה, כי לא מצינו⁶⁷ נוסח חתימה כזאת באחת מכל הברכות, כי כל החתימות הם דרך הודאה לשי"ת, וזאת תהיה דרך תפלה⁶⁸.

⁶⁹ ומשום דאקבע הלכה דתפלת ערבית רשות, ומפסיקין בקדיש, דמשמע דגמר הכל, ומי שרוצה⁷⁰ לילך ילך⁷¹, שמוציאין עצמן מתפלת ערבית באותן הפסוקים שבברוך ה' לעולם⁷², שיש בהן י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שבתפלה, הואיל ואינה חובה. וכיון שאמרו כל אלו הפסוקים, תקנו גם כן ברכה לאחריהם, יראו עינינו. וכל זה תקנו להקל מעליהם, כדי שלא יתאחרו בלילה בבית הכנסת מפני המזיקין,⁷³ מפני שבתי כנסיות שלהן היו⁷⁴ רחוקים מן הישוב⁷⁵. ועל כן יש לתמוה

51. מתפללין: א או'. 52. זאת הברכה ואו': ב ג ד זאת הברכה ה אותה ברכה ואומ' להם 53. ומאחרינו: א ומלאחרינו 54. ושמור: א ב ג ד שמור 55. עולם: ה עולם לפי 56. שיהא: ה שתהא 57. תקינו למימר: א תקינו לומ' ה התקינו 58. לעולם: א ה לעולם אמן ואמן 59. עליהו: ה עליה 60. עלינו: ב ג ד עליו 61. עלינו: ה עלינו לעולם ועד 62. מצינו: ג ה מצאנו 63. ומי שרוצה: ב ג ד ומי שירצה ה והרוצה 64. לעולם: ה חסר 65. כנסיות שלהן היו: ב ג ד כנסיותיהם ה כנסיותיהם היו 66. מן הישוב: ג מהיישוב

נוספים לחתימת ברכה זו. ובטור (רלו, א) כתב: "המלך בכבודו" וכו', ויש נוסחאות בטור: "המולך בכבודו", ובדומה לזה בשו"ע (רלו, ד) שכתב: "המולך בכבודו" וכו', ויש דפוסים שכתוב: "המלך בכבודו". וכרבינו, שכתב שאין לחתום "הוא ימלוך", כ"כ הגה"מ (שם אות 1), והובא בד"מ (רלו אות א) בשמו שכך נהג המהר"ם, ושכ"כ רש"י בס' הפרדס.

כט. ומשום... ילך: המשך לשון האשכול (שם), ומסיים: "אבל השתא קבעו כולי עלמא תפלת ערבית עליהו חובה". ורבינו כתב כן בתחילת הסי' הבא.

ל. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו.

לא. הגאונים והראשונים כתבו כמה טעמים להוספה זו. הטור (רלו, א) כתב בשם רב נטרונאי גאון שתיקנו לומר כן כדי לרמוז שנסיימה התפילה, והרוצה לצאת יצא. והתוס' (ב, א ד"ה מברך; ד, ב ד"ה דאמר) כתבו שתיקנו כן בשביל המאחרים לבוא, שבתוך כך יתפללו גם הם, ולא ילכו הצבור מבית הכנסת עד שיגמרו כולם את התפילה. והרא"ש (פ"א סי' ה), הביאו האבודרהם (עמ' קמא), כתב, לפי שהיו יראים להתעכב שם עד אחר התפילה מפני המזיקים, לכן היו אומרים נוסח זה שהוא

כג. באשכול ובכלבו נוסף כאן: ה' אלהינו לשלום. כד. שאנו - באשכול: שהיו.

כה. המטה משה (סי' שפה) הביא דברי האשכול, וציין שכ"כ רבינו יונה (על הרי"ף ב, ב ד"ה ואע"ג). הבי" (רלו, ב) כ"כ בשם רבינו יונה, והובא במשנ"ב (סי' ג). כו. מנהג אמירת "ברוך" ו"יראו עינינו" לא נזכר בתלמוד, ונוסד על ידי הגאונים. ראה רוקח (סי' שכו) ושבה"ל (סי' נב). והובא ברבים מסידורי הגאונים והראשונים, מהם: סרע"ג (עמ' פה) ורמב"ם (סדר תפילות כל השנה).

כז. לשון האשכול (יא, א). רבינו מוסף על דבריו, ולאחר מכן ממשיך לצטט ממנו.

כח. בסרע"ג (שם) החתימה: "המולך בכבודו תמיד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד". ברמב"ם (סדר תפילות כל השנה): "המולך בכבודו חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד". באשכול (שם): "המולך בכבודו תמיד". במחז"ו (עמ' עט): "המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו". בסי' חסידי אשכנז: "המולך בכבודו תמיד עלינו לעולם ועד" וכו'. ובשבה"ל (סי' נב וסה): "בא"י מלך אל חי לעד וקיים לנצח". וישנם נוסחים

מפני מה לא פתחו בברכה של אחריהם בברוך⁷³. כך כתב הרשב"א ז"ל (ד, ב ד"ה מסייע):
(T) ועכשיו קבלו עליהם כל אחד תפלת ערבית כחובה^{72, 67}, ומתפללין י"ח ברכות, ותקנת ברוך
ה' לא זזה ממקומה, ואומר⁶⁸ הכל⁷⁴. אמנם אומר קדיש אחר יראו עינינו, להכיר⁷⁵ שאינה
חובה⁷⁶.

⁷⁷ והרבה מן הגדולים נמנעו שלא לאומרה⁶⁹ כלל⁷⁰. כך כתב הרשב"א ז"ל⁷¹ (שם) בשם
התוספות, שכתבו בשם רבינו שמואל שלא היה אומרה כל עיקר. וכן נמי⁷² כתב הרמב"ן
ז"ל⁷³ לח⁷⁴ שאין אומרים⁷⁴ אותה⁷⁵ כלל. וכן שמעתי בשם הר"א⁷⁶ הלוי תלמידו ז"ל שלא היה
אומרה, ואוסר לאמרה⁷⁷.

וכן נמי דעת הר"י⁷⁸ נתן ז"ל (מחכים עמ' 11), וזה לשונו, ראיתי מאדוני מורי נ"ע⁷⁹ בשם רבינו
עזריאל זקנינו שלא היה אומרה, משום הא דרבי יוחנן⁸⁰ (ד, ב), איזהו בן העולם הבא וכו'⁸¹.

67. כחובה: ה חובה 68. ואומר: א ואומ' ה ואומרין 69. לאומרה: ה לאמרו 70. כלל: א לעו'
71. ז"ל: א חסר 72. נמי: ב ד חסר 73. ז"ל: ה בשם התוספות 74. שאין אומרים: א ה דאין אומרין
75. אותה: א ב ג ד אותן 76. הר"א: א ה"ר אהרן ה הרא"ה 77. שלא היה אומרה ואוסר לאמרה: א שאין
לאומרן כלל ב ג ד שאוסר לאומרן 78. דעת הר"י: ה כת' ר' 79. מאדוני מורי נ"ע: א חסר ג מאס נ"ע ה
מאמנ"ע 80. הא דר' יוחנן: א ה מ"ש ר' יוח' 81. וכו': ה חסר

תפילה גמורה. ובדומה לזה כתבו הרשב"ן (שם)
והאבודרהם (עמ' קמא).

לג. רי"ף (יט, א) ורמב"ם (פ"א, ו), ועי' ריש סי' א
ובהערה שם.

לד. וכ"כ רבינו יונה, רא"ש (שם), וראשונים נוספים
שהזכירו אמירת פסוקים אלה.

לה. להכיר - בכלבו: להזכיר.

לו. כלומר, קדיש זה נתקן לאחר "יראו עינינו", כיון
ששם סיימו התפילה, ועכשיו שמתפללים תפילת עמידה,
לכאורה היה מקום לבטלו. ומבאר רבינו שאעפ"כ
אומרים אותו, כדי שיהיה היכר שערבית אינה חובה.
ועי' הערה מ.

לז. מכאן עד סוף הסי' ליתא בכלבו, מלבד דברי ר' נתן
שהובאו בכלבו בסי' יב.

לח. וכ"כ בשמו רבינו יונה (שם) וריטב"א (ד, ב).

לט. גם האבודרהם (שם) וס' הבתים (תפלה שער א סי'
ד) בשם רי"צ"ג כתבו שאין לאומרה משום הפסק, וכ"כ
הרשב"ן (ד, ב) שהרבה גדולים נמנעו לאומרה מטעם
זה. ועי' מאירי (שם) שכתב שיש מוחים באמירה זו, וגם
בעלי התוס' העידו על גדוליהם שלא היו אומרים אותה.

כעין שמונה עשרה, ואומרים קדיש והולכים לבתיהם.
וכ"כ הטור (שם). והאבודרהם (שם) בשם הראב"ד כתב
שלפעמים אדם בא עי"ף מן השדה ואינו יכול להתפלל,
מתפלל תפילה זו שיש בה י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות.
והרשב"א (שו"ת ח"א סי' יד) והאבודרהם (שם) בשם
בעל המנהגות כתבו שבימי השמד שגזרו שלא להתפלל,
עמדו ותיקנו אותה ברכה שיש בה י"ח אזכרות, כנגד
י"ח ברכות שבתפילה. והאבודרהם (עמ' ז) בשם ר"א בן
שושן כתב, לפי שבתפילת ערבית אין שליח ציבור חוזר
על התפילה, לפיכך תיקנו לאחר השכיבנו י"ט פסוקים
וחתימה בסוף. מדברי רבינו מבואר שפסוקים אלה
נאמרו במקום תפילת ערבית. וכ"כ הטור (שם) בשם רב
נטרונאי, הרא"ש (שם), רבינו יונה (על הרי"ף ב, ב),
רבינו מנוח (פ"ז, יח) וס' הבתים (הל' תפלה שער א סי'
ד). אולם, הרשב"א והריטב"א (ד, ב) כתבו שבבית היו
משלימים תפילת עמידה של ערבית. ומדברי התוס' (שם)
שכתבו שנתקנו כדי לעכב התפילה, משמע שתיקנו
פסוקים אלה בנוסף לתפילה.

לב. המאירי (ד, ב ד"ה וסמיכת) כתב שאינה מתחילה
בברוך, כיון שהגאונים עשו אותה כסמוכה לברכות
ק"ש, ואעפ"כ שפסוקים אלה נתקנו במקום תפילה, אינה

ולולי כי פשט⁸² המנהג כל כך, בטלום כבר, ואף קדיש לא היה ראוי לומר כמו בשחרית⁸². ואנו⁸³ אחריו לבלתי אומרה⁸⁴, אך כשאנו מתפללין בצבור⁸⁵, נקטינן⁸⁶ סוגיא דעלמא, שלא להיות מן המתמיהין⁸⁷, ע"כ.

והר"ש ז"ל כתב בתשובה (שו"ת רש"י סי' צא), ויראו עינינו אסור לאומרה כל עיקר, לפי שאינה כתובה בתלמוד, והוא ברכה לבטלה⁸⁷, ע"כ⁸⁷:

(ה) ואין מתפללין תפלת ערבית אלא בלחש, שאין החזן חוזר התפלה לאומרה⁸⁸ בקול רם כשאר תפלות להוציא מי שאינו בקי, לפי שהיא רשות⁸⁹:

(1) ורבינו האי ז"ל⁸⁹ מד⁸⁹ כתב, וצבור דמצלו תפלת ערבית, וקרו⁹⁰ קריאת שמע⁹¹ קודם צאת הכוכבים, ולא יכיל איניש לעכובינהו ולאחרינהו, דבעונות כמה קהלות אקילו על נפשיהון⁹² בכך, ומצלו קודם צאת הכוכבים, אי זה⁹³ עדיף, ליצלי איניש בהדי צבורא י"ח ברכות, משום (משלי יד, כח) דברוב עם הדרת מלך, ושביק קריאת שמע וברכות שלפניה ושלאחריה⁹⁴ עד צאת הכוכבים, או לעכובינהו עד צאת הכוכבים⁹⁵ ומתפלל ביחיד, וסמיך⁹⁶ גאולה לתפלה כרבי

82. ולולי כי פשט: א ולולא כי פשט ב ג ד ולולי שפשט 83. ואנו: ב ד ואנו נהגנו 84. אומרה: א א אמרם 85. בצבור: א חסר ובמכתם שלפינו חסר 86. נקטינן: א ה נקטינן 87. ע"כ: ב ג ד חסר 88. לאומרה: א ואומ' ה ואומרה 89. ז"ל: א ב ג ד חסר 90. וקרו: ב ד וקאמרי ג וקאמ' 91. קריאת שמע: ב ג ד ה את שמע 92. נפשיהון: ה נפשותן 93. אי זה: ב ג ד איזהו ה אי זהו 94. ושלאחריה: א ושל אחריה 95. או לעכובינהו עד צאת הכוכבים: א ג ה חסר 96. וסמיך: א ב ג ד דסמיך

הפסוקים והברכה, ואין זה הפסק, דכגאולה אריכתא דמיא. וכ"ה במחז"ז (סי' קא וקב) ובסידור רש"י (סי' תעה). וצ"ע משו"ת רש"י הנזכר כאן, שכתב שאין לומר "יראו עינינו". ועי' מג"ד (או"ח סי' מו) שכתב שברכה שלא נזכרה בגמרא והגאונים תקנוה, אם יש מנהג לאומרה - אין מבטלין אותה, שאפשר שהיה לגאונים סמך מן התלמוד. וכיון שהוא מנהג, אין כאן ברכה לבטלה, כיון שמזכיר השם דרך ברכה, אעפ"י שאינו חייב. ולפי דעתו של הרדב"ז בתשובה (סי' רמא) בברכת השבח אין ברכה לבטלה.

מג. רמב"ם (פ"ט, ט), טוש"ע (רלו, א). וכתב הרשב"ץ (כו, ב ד"ה והאידינא) שאע"פ שקיבלו עליהם ערבית חיובה, מ"מ לא קיבלו על עצמם להטריח הציבור לחזור על התפילה. וכ"כ דברי חמודות (פ"ד אות לב), הובא במחצית השקל (ס"ק א).

מד. שו"ת הגאונים (שערי תשובה, סי' עו; מוסאפיה, סי' עח; עמנואל, סי' צג), אוצה"ג (כו, ב). והובא גם ברא"ש (פ"א סי' א), ברשב"א (ריש ברכות ד"ה ונשאל), ובראשונים נוספים.

מ. נראה מדברי רבים מרבתינו הגאונים והראשונים שאמירת הקדיש והפסוקים היא תקנה אחת. ראה: סרע"ג (שם), רמב"ם (פ"ט, ט), תוס' (ד, ב ד"ה דאמר), רבינו יונה (על הרי"ף ב, ב), שבה"ל (סי' נב). ולכאורה, אם לא אומרים הפסוקים וברכת "יראו עינינו", היה מקום לבטל גם אמירת הקדיש. ותיירץ בשו"ת בנימין זאב (סי' קעה) שאף הקדיש נחשב כגאולה אריכתא, ורק בערבית אומרים אותו, כיון שמתחילה נקבעה רשות, והוב"ד בכנסת הגדולה (הג' ב"י רלו). ועניין זה שהקדיש כגאולה אריכתא נזכר כבר בראשונים, כ"כ הראב"ן (סי' קמ) והמכתם (ד, ב; כז, ב). וראה גם ערוה"ש (רלו, ח) שכתב שהשאיירו הקדיש מפני קדושתו, ומפני שהוא עיקר הגאולה.

מא. הברכ"י (רלו ס"ק ד) הביא דברי רבינו, וביאר ש"מתפללין בצבור", נראה כוונתו, כשהם יורדים לפני התיבה, אז מוכרחים לאומרה, אבל כשהם מתפללים בביה"כ עם הציבור ואינם שלוחי ציבור, לא אומרים אותה. והוסיף שכן ראה שכתב הר"ש בן הרשב"ץ שזה היה מנהג מהר"ם מרטנבורק. מב. עי' שבה"ל (סי' נב), שכתב בשם רש"י שאומרים

יוחנן (ד, ב). דבארץ ישראל הכין עבדין⁹⁷, מצלין⁹⁸ של ערבית, ובתר הכי כי מטא זמן קריאת שמע⁹⁹ קרו, ולא איכפת להו¹⁰⁰ למסמך גאולה לתפלה של ערבית. ואנחנא הכי חזי לנא¹⁰¹, דבקריאת¹⁰² שמע בעונתה¹⁰², וסימן לדבר צאת הכוכבים דאורייתא, וטפי עדיפא מלמסמך¹⁰³ גאולה לתפלה¹⁰⁴. ואי חזי לצלויי ראשונה דבהדי צבורא רשות ושניה חובה, שפיר דמי¹⁰⁴.

וכתב הר' אשר¹⁰⁵ ז"ל¹⁰⁶ (ס' המנהגות ח, ב), והמדדקין קורין את שמע בלא ברכותיה¹⁰⁷, ובצאת הכוכבים קורין אותה בברכותיה. ואף על פי שאין סומכין גאולה לתפלה, אין בכך כלום. ונראין הדברים שלא נאמרה סמיכות¹⁰⁷ גאולה לתפלה אלא לשחרית¹⁰⁸, דאם כן דבתפלת ערבית נמי¹⁰⁹ אמרינן הכי, אמאי אמרינן קדיש בין גאולה לתפלה. ועוד שאומר אחר¹¹⁰ השכיבנו ברוך ה' לעולם אמן ואמן¹¹¹.

והריא"ג ז"ל¹¹² חבר בהלכותיו, ומי¹¹³ שקרא קריאת שמע¹¹⁴, ויתפלל פעם אחרת ויסמוך¹¹⁵ גאולה לתפלה בביתו, הרי זה משובת. אבל צריך כוונה גדולה לזה¹¹⁶ שהתפלל בבית הכנסת וחוזר ומתפלל בביתו¹¹⁷ פעם אחרת¹¹⁸, בעבור¹¹⁸ שהיא תפלה יתירה¹¹⁹. ובהלכות קריאת שמע (ס' ב) כתבתי דעות הפוסקים בארוכה על זה¹¹⁹:

97. דבארץ ישראל הכין עבדין: ה והכין עבדין בארץ ישראל 98. מצלין: ב ג ד מצלין 99. זמן קריאת שמע: א זמנא דק"ש 100. להו: ג ליהו ה ליה 101. לנא: א לן 102. בעונתה: ה בערבית 103. מלמסמך: ה למסמך 104. דמי: ב ג ד דאמי 105. הר' אשר: א הרא"ש 106. ז"ל: ה חסר 107. שלא נאמרה סמיכות: ה שאין אומרי 108. לשחרית: א ב ג ד בשחרית 109. נמי: ה לא 110. אחר: ה חסר 111. לעולם אמן ואמן: ב ג ד לעולם ה חסר 112. ז"ל: א ה חסר 113. ומי: ה מי 114. קריאת שמע: א ב ג ד את שמע 115. ויסמוך: ה לסמוך 116. לזה: ב ג ד למי 117. בביתו: א חסר 118. בעבור: א בביתו בעבו' 119. בארוכה על זה: א ה על זה בארוכה

מה. דבקריאת - בכלבו: בקריאת.
מו. בשו"ת הגאונים: דק"ש בעונתה טפי עדיף.
מז. שם נוסף: היכא דלא אפשר.

מח. משמע מדברי רה"ג שלכתחילה אין לקרוא ק"ש בברכותיה קודם זמנה. וכתב המגן אבות (ס' יא) שכ"ה מנהג גדולי הקדמונים בנרבנא. ורבינו יונה (על הרי"ף א, ב) הביא בשם רה"ג שקורא עם הצבור ק"ש בלא ברכות קורא פסוקים קודם ערבית, כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, ולאחר צה"כ יקרא ק"ש בברכותיה.

מט. בס' המנהגות נוסף: ומתפללין עם הצבור.

נ. ראה לעיל הערה מ. ויש מגדולי רבותינו הראשונים הסוברים שיש לקרוא ק"ש בברכותיה עם הציבור קודם צה"כ. כ"מ מפרש"י (ריש ברכות), וכ"כ הראב"ד (השג' על המאור ריש ברכות; שו"ת תמים דעים ס' קיח;

שו"ת הראב"ד ס' קמז), רבינו יונה (שם) ורבינו מנוח (ק"ש פ"א, ט), אך כתבו שמברך ברכת "אהבת עולם" בלילה. וכ"פ הרשב"א (שו"ת ח"א ס' מז), וכתב שכן הסכימו הגאונים. והסביר שאין הברכות לבטלה, כיון שאינן ברכות של ק"ש ממש, אלא נתקנו בפני עצמן, ותיקנו לברכין לפני ואחרי ק"ש. והוב"ד להלכה בחי' הרשב"ץ (ריש ברכות), ושכ"כ מקצת מחכמי פרובינציא. השו"ע (רלה, א) פסק כרש"י ורשב"א, שיקרא ק"ש בברכותיה עם הציבור קודם הלילה, ולאחר צה"כ יקרא שוב ק"ש בלי ברכות.

נא. וכ"כ הטור (רלה, א) בשם אביו הרא"ש (שו"ת כלל ד ס' יג).

נב. וכ"כ הב"י (רלה, א) בשם ריא"ג וכלבו. דברי הריא"ג מקורם בס' המנהגות (שם).

(I) כתב הר"ש ז"ל (שו"ת רש"י סי' רעב; ס' האורה ח"א כט דין מצא צבור שמתפללין), היכא דעל איניש לבי כנשתא, וצלו מנחה כבר, וקמו צבורא למצלי¹²⁰ תפלת ערבית, קאים איהו ואתי¹²¹ ומצלי בהדי צבורא¹²², אף על גב דלא קרא את שמע¹²³ דאורייתא¹²⁴, ולא בירך¹²⁴ לפניה ולא לאחריה. ובתר דמצלי¹²⁵ בהדי צבורא, קרי את שמע בשתים¹²⁴ לפניה ולאחריה כהלכתו¹²⁶ עד"כ¹²⁷:

(II) ואחר תפלת שמונה עשרה אומר קדיש שלם¹²³, (תהלים פג) שיר מזמור¹²¹, קדיש יהא שלמא רבא, עלינו לשבח¹²¹. ויש מקומות¹²⁸ אומרים¹²⁹ קודם שיר מזמור (שם קכד) שיר המעלות

120. למצלי: א לצלו ה לצלווי ג לצלות 121. ואתי: א ה חסר 122. בהדי צבורא: א ה בהדיהו תפלת ערבית 123. את שמע: ה ק"ש 124. לפניה... בשתים: א חסר 125. דמצלי: ה דצלי 126. כהלכתו: ה כהלכתה 127. עד"כ: א חסר 128. ויש מקומות: א ב ד ה ויש 129. אומרים: א ב ג ד אומרים בלילה

שאומרים "שיר מזמור" לאחר קדיש בבוקר ובערב, לפי שיש בו עשרה עממין, ואנו מתפללין לעוקרן אחר שהתפללנו בעשרה. ונוכר לאומרו גם בס' המנהגות (יד, ב), בס' המחכים (עמ' 29), הביאו הכלבו (סי' מב), בפ' התפילות לר"י ב"ר יקר (עמ' עז), במאירי (לב, ב) וברבינו מנוח (פ"ט, ה). אולם במחז"ו (סי' יב) כתב: "יש מקומות שאומרים 'שיר מזמור לאסף', אבל כל ערי אשכנז אין אומרים אותו". ועי' ד"מ (יר"ד שפד אות ג) בשם הכלבו (סי' קיד), שאין אומרים בבית האבל "שיר מזמור". ובהג' והע' על הטור (שם אות כו) כתב שכפי הנראה הכוונה לשיר של יוס, שנקרא כן בס' התפילה לרמב"ם (בסוף ספר אהבה).

נז. מנהג אמירת 'עלינו לשבח' נזכר ברקח (סו"ס שכד, ובסיד' עמ' תקפ), בתשב"ץ קטן (סי' רנג), במחכים (עמ' 13) ובטור (סי' קלג). ויש שהזכירו אמירתו בברכת מלכויות בתפילת מוסף של ראש השנה, ראה סידור רס"ג (עמ' רכא), רמב"ם (סדר תפלות כל השנה, נוסח הברכות האמצעיות) ואבודרהם (עמ' ער). ועי' מהר"י אבוהב (סי' קלג) שכתב בשם צרור החיים לומר "עלינו" רק שחרית וערבית, לפי שאנו מייחדים שמו כמו בק"ש, ערב ובוקר. ובמג"א (קלב ס"א) כתב בשם הכתבים (האריז"ל) שאומרים אותו לאחר כל תפילה. וכ"כ עטרת זקנים (שם ס"א) בשם הריעב"ץ בס' לחם מן השמים (יט, ב), ור' תפילה לדוד (לאדר"ת, עמ' קס). וע"ע משנ"ב (שם ס"א ז) שכתב בשם המגן גבורים בשם סדר היום: "וכן נוהגים במדינתנו (=לומר ג"פ ביום), מלבד בבתי כנסיות גדולים שמתפללין תפילת מעריב סמוך למנחה, אין אומרים 'עלינו' אחר גמר תפלת מנחה, ד'עלינו' שיאמרו אחר תפלת מעריב קאי גם אמנחה".

נג. דאורייתא - בשו"ת רש"י תיבה זו חסרה, ותיקן המהדיר: דאורתא. כך מסתבר יותר, והדבר מוכח מס' האורה שם נכתב: דאורתא.

נד. נר' שהמדובר שאיחר לערבית, והציבור כבר קראו את שמע, שמצטרף אליהם לעמידה, וכך ברור מהכותרת בס' האורה הלכה זו: "דין מצא צבור שמתפללין". ד"ז נפסק בשו"ע (רלו, ג), והב"י למד כן מדברי רה"ג (שהובא לעיל), וכתב שכך יש לנהוג גם לדעת התוס' והרא"ש, הסוברים שאין להפסיק לכתחילה בין גאולה לתפילה בערבית, דשאני תפילה בציבור, שהיא עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה בערבית. וכ"פ הרשב"א (ריש ברכות). וכתב המשנ"ב (ס"ק יב) שאפילו אם הציבור מתפללים מבעוד יום, אפ"ה יתפלל עמהם ויקרא ק"ש וברכותיה כשיגיע זמנה (ראה מג"א ס"ק ג ושעה"צ אות ט). אבל כ"ז דווקא כשהוא משער שלא יוכל להשיג אח"כ מניין להתפלל עמהם, דאל"ה אין לו לבטל מצות סמיכת גאולה לתפילה. וע"ע כה"ח (ס"ק כב) שכתב שלפי המקובלים, בכל אופן יש להקדים ק"ש וברכותיה לערבית, ועדיף להתפלל ביחידות, ולא להפוך הסדר. ויש שכתבו שאף לדעת המקובלים יש חילוק בין שחרית וערבית, ובערבית מוסכם שיש לנהוג כפי המבואר בשו"ע, ראה כה"ח פלאגי (סי' ב אות ב).

נה. רמב"ם (פ"ט, ט), מחכים (עמ' 5). ובכלבו: קדיש תתקבל, וכ"ה באבודרהם (עמ' קמב).

נו. הכוונה ל'שיר מזמור לאסף...' (תהלים פג). בס' השלחן (הל' תפילה שער ה) ובס' הבתים (סוף שער ט) הזכירו אמירת מזמור זה בתפילת ערבית. וראה מש"כ רבינו בהל' תחינות ומזמורים לאחר י"ח (סו"ס ד),

לולי¹³⁰ ה' שהיה לנו¹³¹, כל המזמור^{נח}, ואחריו אומרים¹³² שיר מזמור¹³³:

(ט) וגם יש¹³⁴ מקומות שאומרים לעולם מינט כאלהינו^ס ופטום הקטורת^{סא}, בין בערב^{סב} בין בבקר, אחר שיר מזמור¹³⁵, והכל הולך אחר המנהג. ובאותם המקומות שאומרים מי כאלהינו, יאמרו בסוף הקדיש לעולם על ישראל ועל רבנו, ואחר כך אומרים עלינו לשבח:

130. שיר המעלות לולי: א שיר המעלות לולא ב ג ד לולא 131. לנו: ה לנו וכו' 132. אומרים: א או' ג אומר 133. אומרים שיר מזמור: ה כל המזמור 134. וגם יש: ה ויש 135. בערב בין בבקר אחר שיר מזמור: ב ג ד בבקר בין בערב

נח. לא מצאנו מקור אחר לאמירת מזמור זה.

נט. בסדר רע"ג (עמ' לט) כתב "מי כאלהינו" קודם "אין כאלהינו", וכ"ה במחז"ו (סי' קלד), וכן נראה מלשון רבינו. אולם הרמב"ם (סדר תפילות, נוסח הקדיש), סי' המנהיג (עמ' לא), סי' המחכים (עמ' 24) ואבודרהם (עמ' קעז) כתבו "אין כאלהינו" קודם "מי כאלהינו".

ס. המנהג לומר "אין כאלהינו" בכל יום נזכר בסדר רע"ג (שם, והובא בטור סי' קלג בשמו), ברמב"ם (שם) ובאבודרהם (עמ' קכד), והובא ברמ"א (קלב, ב). והמנהיג (עמ' ל) כתב שראה שמנהג צרפת לאומרו אחר התפילה בשבת, וטעמם, להשלים מאה ברכות, אך דחה סברתם, וז"ל: "ולפי דעתי, אין שורש וענף לזה המנהג, שהרי אין כאן הזכרת השם ומלכות" (ורק במוצ"ש כתב לאומרו). וכן הביא מנהג זה מחז"ו (שם), והסביר ששבח זה ניתן כנגד י"ח ברכות שבכל יום, שיש בו ד' פעמים "אין", "מי", "נודה" - ר"ת אמן, שה"כ י"ב, ולבסוף "ברוך", "אתה", נמצא י"ב ברכות החסרות בשבת, שהרי אומרים ד' במקום י"ט, עי"ש. וכן כתבו בשם רש"י: סידור רש"י (סו"ס א), פרדס (סי' ה), שבה"ל (סי' א) ותניא רבתי (סי' א). והובא עוד בס' המחכים (שם), בכלבו (סו"ס לו), וברבינו (ענייני שבת, סדר תפילת מוסף סי' ד, עי"ש ובהע').

סא. אמירת פיטום הקטורת שחרית וערבית לא נזכרה ברמב"ם ובכלבו (ועי' בסוף ההערה), אולם רע"ג (עמ'

לט-מ) הביאה, וכתב שהיא זכר למקדש, וזמן הקטורת הוא לאחר דם התמיד (יומא לג, א). ומה שנהגו לומר פיטום הקטורת גם לפני התפילה, הוא עפ"י הסוד (מג"א קלג ס"ק ג בשם השל"ה, והובא במשנ"ב קלב ס"ק יד), והט"ז (קלב ס"ק ב) כתב טעם לזה עפ"י הנגלה. מנהג נוסף הביא רבינו (ענייני שבת, סדר תפילת מוצ"ש סי' י), לאומרה במוצ"ש, שכך מלווים את הכלה ומבשמין אותה. וכתב שי"א אותה כל השבוע, ובצרפת אומרים בשבת בשחרית. וביאר שאומרים אותה במוצ"ש לסימן טוב, לפי שהיא מעשרת. ובמנהיג (עמ' ר) הזכיר רק מנהג זה, ושהוא מנהג פרובינציה (והעתיקו אבודרהם עמ' קצא), וכ"כ בכלבו (סי' מא).

סב. "בערב", הכוונה בפשטות בתפילת ערבית. וכ"ה בסרע"ג (שם), שאומרים אותה לאחר ערבית, וכ"כ הטור (סי' רלו). ובשו"ע (קלג, ב) כתב לומר פיטום הקטורת ערב ובוקר אחר התפילה, והמג"א (קלב ס"ק ג) נדחק לפרש דבריו, שכוונתו לאחר תפילת מנחה או קודם לה, מפני שעפ"י הסוד אין לאומרה בלילה. אמנם פשט דברי השו"ע, שמקורם ברע"ג וטור, שאומרים לאחר ערבית, וכ"כ הפרישה (קלג ס"ק ט). ומה שהקשה המשנ"ב (קלב ס"ק יג) שאת הקטורת לא היו מקטירין בלילה, תירצו האחרונים עפ"י הגמ' במנחות (כו, ב): "הקטורת... מעלן ומקטירין מבוא השמש, ומתעכלין והולכין כל הלילה" (מגן האלף, בסדר רב עמרם השלם עמ' 328).

דין קריאת שמע סמוך למטתו*

(א) כשיכנס אדם לישן על מטתו בלילה, צריך לקרות קריאת שמע¹ סמוך למטתו, ואף על פי² שקראה בברכותיה, שנאמר (תהלים ד, ה) אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה³. ואמרו ז"ל (ה, א) כל הקורא את שמע³ על מטתו, כאלו אווז חרב פיפיות⁴ בידו, שנאמר (תהלים קמט, ו) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם⁵.

ואם תלמיד חכם הוא שתורתו אומנותו, אינו צריך, אבל אומר פסוק אחד מפסוקי דרחמי, כגון⁶ (שם לא, ו) בידך אפקיד רוחי⁶. ויש אומרים דוקא⁷ כשקראה בעונתה, שהוא⁸ צאת הכוכבים, אבל אם לא קראה בעונתה, אפילו הוא תלמיד חכם, צריך לקרותה על מטתו⁹.

כתב הר' אשר⁹ (ס' המנהגות ח, ב), ונהגו כל ישראל שאין אוכלין, ואין שותין, ואין מדברין אחר קריאת שמע שאומרים על מטתן¹⁰, וסמכו על האי קרא, אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה¹.

וקודם¹¹ שיקרא את שמע, אומר ברכה זו, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, המפיל חבלי

1. קריאת שמע: ה את שמע
2. ואף על פי: ה ואע"ג
3. את שמע: ה ק"ש
4. פיפיות: א של פיפיו
5. כגון: ב ג ד כמו
6. רוחי: ה רוחי וכו'
7. דוקא: ב ג ד חסר
8. שהוא: א ב ג ד הוא
9. הר' אשר:
10. שאומרים על מטתן: ה שאומר על מטתו
11. א הרא"ש

א. כלבו (סי' כט).
ב. גמ' (ד, ב), רמב"ם (תפילה פ"ז, א-ב), טוש"ע (רלט, א).

ג. הובא ברי"ף (ג, א), ברא"ש (פ"א סי' ו) ובראשונים נוספים.

ד. כגון - כ"ה בגמ' לפנינו, וראה מאירי (שם) שכתב: "כגון בידך אפקיד רוחי וכיוצא ב". אולם בה"ג (עמ' לד) כתב: "וצריך למימר האי קרא", ומשמע דווקא פסוק זה. וכ"ה במחז"ו (סי' עו).

ה. בגמ' (ה, א): "אמר רב נחמן: אם תלמיד חכם הוא, אין צריך. אמר אביי: אף תלמיד חכם מיבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי, כגון (תהלים לא, ו): 'בידך אפקיד רוחי פדיתת אותי ה' אל אמת'". ופרש"י משום שגורס בה תמיד. ולכאורה משמע כוונתו, שק"ש שעל המיטה עניינה שישן מתוך דברי תורה, ולכן ת"ח אינו צריך. והר"ר יונה והמאירי (שם) פירשו שתורתו משמרתו. ומשמע שסוברים שעניינה שמירה. הרמב"ם והטוש"ע (שם) השמיטו דין זה, ועי' מעשה רוקח (על הרמב"ם שם). העמק שאלה (שאי' קמג ס"ק ד) ופתח הדביר (רלט ס"ק ד) מה שכתבו לבאר בזה.

ו. וכ"א במכתם ובמאירי (שם) בשם יש מפרשים. וכן מבואר בס' אהל מועד (שער ק"ש דרך א נתיב ב). וכתב המאירי שמספיק שיאמר פרק אחד, ושלא בברכה.
ז. וכ"כ הרוקח (סי' שכז), רבינו מנוח (תפילה פ"ז, ב), רבינו ירוחם (נ"ג ח"ב כג ע"ג) ולקט יושר (עמ' מה). והובא בב"י (שם) בשם הכלבו, ונפסק ברמ"א (שם) ובשאר אחרונים.

ח. בגמ' (ס, ב) משמע שקורא ק"ש ואח"כ מברך "המפיל". וכ"ה ברי"ף (מד, א), ברא"ש (פ"ט סי' כג), במאירי (שם ד"ה הנכנס), בתשב"ץ קטן (סי' רנט-רסא) ובעוד פוסקים. אולם ברמב"ם (שם) ברכת "המפיל" לפני ק"ש, וזה כדי שישן מתוך ק"ש [ועי' מעשה רוקח (שם)], שכתב שאפשר שגירסת הרמב"ם בגמ' שונה. ועי' הגה"מ (שם אות ג) שהביא ראייה לרמב"ם מהירושלמי, והוסיף שכ"ד רבינו ניסים גאון. וכ"כ האבודרהם (עמ' לא) בשם רה"ג. בטוש"ע (שם) קריאת שמע לפני "המפיל", והאחרונים נחלקו כיצד נכון יותר לנהוג בזה למעשה, ואכמ"ל. ועי' לקמן (סי' ב), שהביא רבינו שי"א שמברך "המפיל" לאחר ק"ש.

שינה על עיני, ומשקיע שנת תרדמה על עפעפי, ומאיר לאישון בת עין. יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שתשכיבני לשלום במטתי¹¹, ואל יבהלוני חלומות רעים והרהורים רעים, ובשרני בחלומות טובים¹², והרחק יצר הרע¹³ ממני וממאתים וארבעים ושמנה¹⁴ איברים שבי¹⁵, ותהא מטתי שלימה לפניך, והאירה עיני פן אישן המות, ברוך אתה ה' המאיר לעולם כלו¹⁶ בכבודו^ט.

ואומר פסוקי דרחמי^ז, כגון ברוך ה' ביום, ברוך וכו'¹⁷, (זכריה ג, ב) ויאמר ה' אל השטן וגו'¹⁸, (תהלים קכא, ז) ה' ישמרך מכל רע וגו', (שם לא, ו) בידך אפקיד רוחי¹⁹, ברכת כהנים²⁰. וקורא פרשה²⁰ ראשונה של קריאת שמע^{21,22}. ויש קורין²² כל הפרשיות²³, שיש בהן רמ"ח תיבות כנגד רמ"ח איבריו, ישמרם²⁴ השם בזכות הקריאה²⁵.

ויש מי שכותב²⁵ שלפני קריאה זו של שמע מברך ברכה זו, ברוך אתה ה' אלהינו מלך

11. לשלום במטתי: א ה במטתי לשלום 12. טובים: א טובו' 13. הרע: א רע 14. וארבעים ושמנה: א ה ושמנה וארבעים 15. שבי: ה שיש בי 16. לעולם כלו: ב ג ד ה לכל העולם 17. ברוך וכו': א ה וכו' ג וגו' 18. א ה וכו' וכן בסמוך 19. רוחי: ה רוחי וכו' 20. וקורא פרשה: ג וקודם פרשת וכו' ג וגו' 21. קריאת שמע: א שמ' 22. קורין: ב ג ד מי שכותב לפני קריאה קורין ה שקורין 23. הפרשיות: ה השלשה פרשיות 24. ישמרם: ב ג ד שישמרם 25. שלפני: ב ג ד לפני

ישראל' עד 'והיה אם שמוע'. ואומר 'ברוך המפיל חבלי שינה על עיני...'". מפשט לשון הגמ' משמע שיש לומר רק פרשה ראשונה של ק"ש. וכ"כ רס"ג (בסידור עמ' פז), רי"ף (ג, א), רש"י (ב, א ד"ה עד סוף; סידור סי' תכט), תוס' (ד"ה מאימתי), אשכול (שם לה, א), ראבי"ה (ח"א סי' קמו), רוקח (סי' שכו ושמה), רא"ה, מכתם ומאירי (ד, ב), וכ"פ הטוש"ע (שם). ודעת ר"ח (הובאה ברא"ש פ"ט סי' כג, באו"ז ח"א ריש הל' ק"ש, ובעוד פוסקים) שיש לומר שתי פרשיות ראשונות של ק"ש. ואפשר שנוסחה אחרת הייתה לפניו בגמ' (רא"ש שם) או שהסביר "עד והיה אם שמוע" - עד ועד בכלל (ראה חיד' הגה' לטור שם אות א). והטור (שם) כתב שכך נהג אביו הרא"ש.

יד. כ"כ רבינו יונה בספר היראה (מהד' אשכול, עמ' קפב), הובא בבאורי מהרש"ל לטור. והמג"א (ס"ק א) כתב שכ"כ רבינו ירוחם (ג"ג ח"ב). וכ"ד האריז"ל (שעה"כ, ריש דרוש ה מדרושי הלילה), והובא בכמה אחרונים.

טו. בכלבו כ"כ בשם הרמב"ם, ושם הוא ט"ס שם ורבינו תיקנה כאן, שלא נראה שהרמב"ם סובר כן (ראה שו"ת הרמב"ם פאר הדור סו"ס ק; מהד' בלאו סי' קפב). וראה בסמוך שכתב רבינו הסוברים כן.

ט. נוסח ברכה זו מובא בגמ' (שם). הגאונים והראשונים הביאו נוסחים שונים, וכנראה גרסאות שונות היו להם בגמ'. וראה הגהות והערות לטור (אות ב), שהביא כמה הבדלים בכתה"י ודפו"ר.

י. בגמ' (ה, א): "אמר אביי: אף תלמיד חכם מיבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי, כגון (תהלים לא, ו): 'בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' אל אמת'". ועי' סרע"ג (עמ' פז), אשכול (ליקוטי הל' תפילה לה, א), תשב"ץ קטן (סי' רס) וטוש"ע (שם) שהביאו מנהגים שונים באמירת הפסוקים בק"ש שעל המיטה. וראה ריש הסי' הבא, שהביא רבינו פוסקים נוספים שאומרים לאחר ק"ש.

יא. אין זה פסוק, אלא רומז לפסוק. וז"ל הרוקח בפ"י לסידור (פב עמ' תסח) על ברכת "יראו עינינו": "ברוך ה' ביום - זהו: (תהלים סח, כ) 'ברוך ה' יום יום', בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו. ברוך ה' בלילה - דכתיב (שם מב, ט): 'יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי', כדוד. ברוך ה' בשוכבינו - כשאנו שוכבים על מיטותינו, אנו מברכים המפיל שינה. ברוך ה' בקומינו - כשאנו עומדין, אנו מברכין המחזיר נשמות לפגרים".

יב. טוש"ע (שם).

יג. בגמ' (ס, ב): "הנכנס לישן על מטתו אומר מ'שמע

העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרוא ²⁶ את שמע, כדי לקבל עליו עול ²⁷ מלכות שמים שלימה, ולהמליכו עלינו ²⁸ בלבב שלם ^{טז}.

וכן נמי ²⁹ כתב הרשב"א ז"ל (ב, א ד"ה ולענין) בשם הבעל ³⁰ התוספות, ורב עמרם, והר"י בר' ³¹ אשר ז"ל ^ל. וגם הביא מה שכתב ר"ת ז"ל ³² שאין לברכה זו שורש ועיקר כלל ^ל, וחשש לברכה לבטלה, דאם איתא להאי ברכה, הוה לן למימרא בעיקר קריאה דשחרית וערבית, עכ"ל. והוא ז"ל לא פסק כאחד ³³ מהם, אלא שהביא שתי הלשונות ³⁴:

(ב) ואחר קריאת שמע אומר (תהלים צ, יז) ויהי נועם עד (שם צא, טז) בישועתי ³⁵. ויש מתחילין בראש המזמור (שם, א) יושב בסתר עליון ³⁶, ואומר ³⁷ עד (שם, ט) כי אתה ה' מחסי, ולא עוד ³⁷. ³⁸ ולפיכך ³⁹ אומר מזמור זה, לפי שהוא ³⁸ שיר ⁴⁰ של פגעים ³, יצילהו השם מכל פגע רע בקריאתו. ויאמר גם כן (דברים כח, א) והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך ⁴¹, (שיה"ש ג, ז) הנה מטתו, השכיבנו בלא חתימה ^{כא}, מימיני אל וכו', (תהלים לב, ז) אתה סתר לי ^{כב}. וחוזר ⁴² ומאריך בפסוקי דרחמי כאשר ⁴³ ירצה ^{כג}.

26. לקרוא: ג לקרות 27. עליו עול: א ה עלינו 28. עלינו: ב ג ד ה עליו 29. נמי: ב ד חסר 30. הבעל: ה הרב בעל 31. בר': ב ג ד בר 32. ז"ל: א ה חסר 33. כאחד: ה חסר 34. הלשונות: ה לשונות 35. בישועתי: ה ואראהו בישועתי 36. עליון: א חסר 37. ואומר: ה חסר 38. ולפיכך... שהוא: א וא' זה המזמור לפי שהו' 39. ולפיכך: ב ג ד ולפיכך הוא 40. שיר: ה חסר 41. אלהיך: ב ג ד חסר 42. וחוזר: א ה פנים ואחור 43. כאשר: ב ג ד כמו

טז. מלשון רבינו משמע שיש לברך בכל אופן על ק"ש שעל המיטה לדעה זו, גם בכה"ג שיצא יד"ח בק"ש של ערבית בתפילה. וכ"מ מנימוקי"י (ריש ברכות) לדעה זו, שמצות ק"ש זו היא כאשר מצוות שיש לברך עליהן. ומרשב"א (מובא בסמוך), רא"ש (פ"א סי' א), מאירי ורשב"ץ (ריש ברכות) משמע לדעה זו, שדווקא אם קרא ק"ש קודם הלילה יש לברך, כיון שבא לצאת עתה יד"ח ק"ש דאורייתא, אך אם קרא בזמנה, גם לדעה זו אין לברך. וראה ספר הבתים (תפילה שער י סי' א) שהביא ג"כ מח' זו. וע"ע שו"ת הרשב"ש (סי' קעד) מש"כ בזה.

יז. וכ"כ הרא"ש (פ"א סי' א) בשם, וכן הביאו ריטב"א (ג, א סוד"ה ולענין) וריקאנטי (סי' ו) בשם רב עמרם ור"י בר אשר. וראה גם שלטה"ג (פ"א, ג ע"א) שכתב שלדעת רע"ג, ריצ"ג, ריב"א ורש"י קריאת שמע שעל המיטה עיקר, וצריך לברך עליה.

יח. וכ"פ תוס' (ברכות שם; חולין קה, א סוד"ה מים), ראב"ן (סי' קכב) והגה"מ (תפילה פ"ז אות א), וסברתם שענין ברכה זו הוא שמירה מפני המזיקים, ואין שייך לברך על דבר שנועד לתועלת האדם. והרמב"ם (בשו"ת

טז. מלשון רבינו משמע שיש לברך בכל אופן על ק"ש שעל המיטה לדעה זו, גם בכה"ג שיצא יד"ח בק"ש של ערבית בתפילה. וכ"מ מנימוקי"י (ריש ברכות) לדעה זו, שמצות ק"ש זו היא כאשר מצוות שיש לברך עליהן. ומרשב"א (מובא בסמוך), רא"ש (פ"א סי' א), מאירי ורשב"ץ (ריש ברכות) משמע לדעה זו, שדווקא אם קרא ק"ש קודם הלילה יש לברך, כיון שבא לצאת עתה יד"ח ק"ש דאורייתא, אך אם קרא בזמנה, גם לדעה זו אין לברך. וראה ספר הבתים (תפילה שער י סי' א) שהביא ג"כ מח' זו. וע"ע שו"ת הרשב"ש (סי' קעד) מש"כ בזה.

יז. וכ"כ הרא"ש (פ"א סי' א) בשם, וכן הביאו ריטב"א (ג, א סוד"ה ולענין) וריקאנטי (סי' ו) בשם רב עמרם ור"י בר אשר. וראה גם שלטה"ג (פ"א, ג ע"א) שכתב שלדעת רע"ג, ריצ"ג, ריב"א ורש"י קריאת שמע שעל המיטה עיקר, וצריך לברך עליה.

יח. וכ"פ תוס' (ברכות שם; חולין קה, א סוד"ה מים), ראב"ן (סי' קכב) והגה"מ (תפילה פ"ז אות א), וסברתם שענין ברכה זו הוא שמירה מפני המזיקים, ואין שייך לברך על דבר שנועד לתועלת האדם. והרמב"ם (בשו"ת

טז. מלשון רבינו משמע שיש לברך בכל אופן על ק"ש שעל המיטה לדעה זו, גם בכה"ג שיצא יד"ח בק"ש של ערבית בתפילה. וכ"מ מנימוקי"י (ריש ברכות) לדעה זו, שמצות ק"ש זו היא כאשר מצוות שיש לברך עליהן. ומרשב"א (מובא בסמוך), רא"ש (פ"א סי' א), מאירי ורשב"ץ (ריש ברכות) משמע לדעה זו, שדווקא אם קרא ק"ש קודם הלילה יש לברך, כיון שבא לצאת עתה יד"ח ק"ש דאורייתא, אך אם קרא בזמנה, גם לדעה זו אין לברך. וראה ספר הבתים (תפילה שער י סי' א) שהביא ג"כ מח' זו. וע"ע שו"ת הרשב"ש (סי' קעד) מש"כ בזה.

יז. וכ"כ הרא"ש (פ"א סי' א) בשם, וכן הביאו ריטב"א (ג, א סוד"ה ולענין) וריקאנטי (סי' ו) בשם רב עמרם ור"י בר אשר. וראה גם שלטה"ג (פ"א, ג ע"א) שכתב שלדעת רע"ג, ריצ"ג, ריב"א ורש"י קריאת שמע שעל המיטה עיקר, וצריך לברך עליה.

יח. וכ"פ תוס' (ברכות שם; חולין קה, א סוד"ה מים), ראב"ן (סי' קכב) והגה"מ (תפילה פ"ז אות א), וסברתם שענין ברכה זו הוא שמירה מפני המזיקים, ואין שייך לברך על דבר שנועד לתועלת האדם. והרמב"ם (בשו"ת

טז. מלשון רבינו משמע שיש לברך בכל אופן על ק"ש שעל המיטה לדעה זו, גם בכה"ג שיצא יד"ח בק"ש של ערבית בתפילה. וכ"מ מנימוקי"י (ריש ברכות) לדעה זו, שמצות ק"ש זו היא כאשר מצוות שיש לברך עליהן. ומרשב"א (מובא בסמוך), רא"ש (פ"א סי' א), מאירי ורשב"ץ (ריש ברכות) משמע לדעה זו, שדווקא אם קרא ק"ש קודם הלילה יש לברך, כיון שבא לצאת עתה יד"ח ק"ש דאורייתא, אך אם קרא בזמנה, גם לדעה זו אין לברך. וראה ספר הבתים (תפילה שער י סי' א) שהביא ג"כ מח' זו. וע"ע שו"ת הרשב"ש (סי' קעד) מש"כ בזה.

יז. וכ"כ הרא"ש (פ"א סי' א) בשם, וכן הביאו ריטב"א (ג, א סוד"ה ולענין) וריקאנטי (סי' ו) בשם רב עמרם ור"י בר אשר. וראה גם שלטה"ג (פ"א, ג ע"א) שכתב שלדעת רע"ג, ריצ"ג, ריב"א ורש"י קריאת שמע שעל המיטה עיקר, וצריך לברך עליה.

יח. וכ"פ תוס' (ברכות שם; חולין קה, א סוד"ה מים), ראב"ן (סי' קכב) והגה"מ (תפילה פ"ז אות א), וסברתם שענין ברכה זו הוא שמירה מפני המזיקים, ואין שייך לברך על דבר שנועד לתועלת האדם. והרמב"ם (בשו"ת

כ" ויש אומרים ברכה⁴⁴ של קריאת שמע וקריאת שמע קודם לכל דבר, ואחר כך אומר פסוקי דרחמי והמפיל^{כ"ה}.

והר"מ נ"ע (תשב"ץ קטן סי' רנט) היה נוהג כשמשיב עצמו לישן ביום לומר ויהי נועם, כדאיתא במסכת שבועות (טו, ב), רבי יהושע בן לוי⁴⁵ קרי להנהו⁴⁶ פסוקי וגאני⁴⁷, ואינו אומר המפיל חבלי שינה כו⁴⁸:

(ג) ויש נותנים טעם לקריאת שמע על מטתו, כדי לצאת ידי חובת קריאה בעונתה, שהיא⁴⁹ צאת הכוכבים. ולפי שמקדימין לקרות קודם זמן זה, לפי שנוזקין לתפלת המנחה קודם שקיעת⁵⁰ החמה מעט, שאם יפסיקו אחר כך להמתין עד צאת הכוכבים, אפשר שיתרשלו בה⁵¹ וילכו איש לאוהליו⁵² ותבטל⁵³ הקריאה לגמרי. וכשיכנס לישן על מטתו יקראנה, ויצא ידי קריאה בעונתה^{כ"ז}.

ואם תאמר, אם כן, שאין עונת הקריאה כשיקראנה סמוך לשקיעת החמה⁵⁴, איך לא חששו כשקורין אותה בברכותיה לברכה לבטלה. ותירץ הרב בעל⁵⁵ ההשלמה^{כ"ח} (ב, א ד"ה ירושלמי), דהא דאמרינן⁵⁶ (י, ב) הקורא מכאן ואילך^{כ"ט} לא הפסיד בברכותיה, הוא הדין לקורא קודם זמנה מעט. מכל מקום יש לתמוה, אם כן יקראנה על המטה בברכותיה ובכל פרשיותיה⁵⁷, וצ"ע ל'.

ויש אומרים^{ל"א} כי שעכשיו שקורין אותה לפני צאת הכוכבים, סמכו על אותן החכמים נתנו שיעורם בגמרא (ב, ב) עוד היום גדול, וכדי הם לסמוך עליהם בשעת הדחק. רצה לומר, מפני חשש בטלה לגמרי, כדאמרן.

ומי ששכח לקרוא קריאת שמע עד שנכנס למטתו⁵⁸, תמצא דינו בהלכות קריאת שמע (סי' י):

44. ויש אומרים ברכה: ה וברכה 45. בן לוי: א ג ה חסר 46. להנהו: ה להו 47. וגאני: א ה וגני
48. חבלי שינה: ב ג ד ה חסר 49. שהיא: ב ג ד ה שהוא 50. שקיעת: ה לשקיעת 51. בה: ד ה חסר
52. לאוהליו: ב ד לאהלו ג לאהלה 53. ותבטל: ה ותבטל 54. החמה: ה המנחה 55. הרב בעל: א ב
ג ד הבעל 56. דאמרינן: ב ג ד אמרינן 57. ובכל פרשיותיה: א ובפרשיותיה 58. למטתו: א ב ג ד במטתו

כד. דעה זו ליתא בכלבו.

שדחו דבריו וראיתו. ולדעתם, עיקר הטעם של ק"ש שעל המיטה הוא שמירה מפני המזיקים.

כח. הביאו המכתם (שם).

כט. דהיינו, לאחר שלוש שעות מתחילת היום. ועי' רמב"ם (ק"ש פ"א, יג) וטוש"ע (נח, ו).

ל. תמיהה זו מהמכתם, ולא מבעל ההשלמה. וכן הקשו התוס' (שם) וש"פ.

לא. תוס' (שם) בשם ר"י, מאור (ב, א) ומאירי (שם) ד"ה מעתה). וראה הל' ק"ש (סו"ס ב), שהביא רבינו סברת ר"ת, שאפשר להקדים לקרוא ק"ש לכתחילה שעה ורבע קודם הלילה, שהלכה כר' יהודה שמפלג המנחה הוי לילה לתפילה, וה"ה לק"ש. והובא בתוס' (שם).

כה. בשונה מהדעה הקודמת - שמברך "המפיל", אומר פסוקים, קורא ק"ש ואומר פסוקים נוספים, לדעה זו - ברכת "המפיל" בסוף, ולפניה אומרים ק"ש וכל הפסוקים יחד. וראה לעיל הערה ח.

כו. הובא בב"י (שם) בשם הכלבו ובמטה משה (סי' שע), וכתב שכן נהג מהרי"ו. והובא במשנ"ב (רלט ס"ק ח) בשם הפוסקים. ועי' כנה"ג (הג' ב"י אות א) שכתב שלא ראה עכשיו נוהגים כן.

כז. כ"ד רש"י (ב, א ד"ה עד סוף), וכתב שכן איתא בברייתא בירושלמי. ועי' תוס' (שם ד"ה מאימתי) במה

סדר הטבת חלום*

(T)² הרואה חלום (נה, ב) ונפשו עגומה, יטיבנו בפני שלשה³, ויאמר בפניהם שלש פעמים⁷, חלמא טבא חזאי, חלמא טבא חזאי, חלמא טבא חזאי, ויענו לו המטיבים¹, חלמא טבא חזית, חלמא טבא חזית, חלמא טבא חזית⁷. חלמא דידך² טבא הוא, וטבא³ ליהוי, רחמנא לשוייה לטב. שבעה זמנין¹ יגזרון עלוהי⁴ מן שמיא דליהוי⁵ טבא ויהא טבא⁶. ויאמר כסדר הזה שלשה פעמים או חמשה או שבעה¹.

ואחר כך אומר שלש הפוכות, ושלוש שלומות. שלש הפוכות, (תהלים ל, יב) הפכת מספדי⁸ וגו'⁹, (ירמיהו לא, יב) אז תשמח בתולה במחול וגו'¹⁰, (דברים כג, ו) ולא אבה ה' אלהיך וגו'¹¹. שלש פדיות, (תהלים נה, יט) פדה בשלום נפשי וגו'¹², (ישעיהו לה, י) ופדויי ה' ישובון וגו', (ש"א יד, מה) ויאמר העם אל שאול היונתן ימות וגו'¹³. שלש שלומות, (ישעיהו נו, יט) בורא ניב שפתיים¹⁴ שלום שלום לרחוק ולקרוב וגו'¹⁴, (דה"א יב, יט) ורוח לבשה את עמשי וכו'¹⁵, (ש"א כה, ו) ואמרתם כה לחי וגו'¹⁶, (תהלים כט, יא) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום^ט.

1. המטיבים: א א ה חטו 2. חלמא דידך: ה חטו 3. וטבא: ה טבא 4. יגזרון עלוהי: א אליגורו ליה ג לגזרון עליה ה לגזרו עליה 5. דליהוי: ג דלהוי ה דיהוי 6. טבא ויהא טבא: א לטב ויהא לטב ב ג ד טבא טבא הוא וטבא ליהוי 7. פדיות: א פדויי 8. מספדי: א א מספדי למחול לי 9. וגו': א ב ד ה וכו' 10. וגו': א א ה וכו' 11. אלהיך וגו': ג א אלהיך לשמוע אל בלעם וגו' 12. וגו': א א ה וכו' וכן בסמוך 13. היונתן ימות וגו': א א ה וכו' ג היונתן ימות וגו': א א ה וכו' ג היונתן ימות אשר עשה הישועה וגו' 14. שלום... וגו': א א ה וכו' 15. עמשי וכו': ג עמשי ראש השלושים

א. כלבו (סי' ל).
ב. סי' זה מתחיל באות ד, כיון שהוא המשך הנושא הקודם (דין של ק"ש סמוך למתן).
ג. בגמ' (שם) נזכרו שני סדרים של הטבת חלום: אחד הנאמר בפני שלושה, ואחד הנאמר בשעת ברכת כהנים (הראשון נאמר כשזוכר החלום הרע, והשני כשאינו זוכרו או כשאינו יודע אם הוא טוב או רע). רבינו הביא שני הסדרים, וכ"א ברא"ש (פ"ט סי' ה) ובטוש"ע (קל, א; רכ, א). הרי"ף (מג, א) השמיט הסדר הנאמר בפני ג', והביא רק הסדר הנאמר בשעת ברכת כהנים, והרמב"ם השמיט שני הסדרים. רבינו כתב שיאמר ההטבה בפני שלושה, ולא ציין שיהיו מאוהביו. אולם, הרא"ש (שם), הרוקח (סי' ריב), המאירי (נה, ב) ורבינו ירוחם (ני"ג ח"ב) כתבו שיאמר כן בפני שלושה מאוהביו, והובא בטוש"ע (רכ, א). אכן, בגמ' לפנינו לא נזכר שצריך שיהיו מאוהביו (ועי' דק"ס שם), והיפה

ללב (ס"ק ג) כתב שנראה שהרא"ש והטור גרסו כן בגמ'. ובמעדני יו"ט (על הרא"ש שם אות ד) כתב שאע"פ שאינו בגמ' לפנינו, סברא הוא.
ד. שלש פעמים - בגמ' לפנינו ליתא.
ה. חלמא... חזית: בגמ' לפנינו ליתא, וכן לעיל ולהלן שינויים נוספים.
ו. ראה בהע' הבאה אם "שבעה זמנין" מנוסח ההטבה.
ז. התוס' (שם ד"ה שבע) כתבו שי"א שצריך לומר כל זה שבע פעמים, אבל ר"י היה אומר רק שלוש פעמים (ו"שבעה זמנין" מנוסח ההטבה). גם מחז"ו (סי' עט), תוס' הרא"ש, ריטב"א ומאירי (שם) כתבו שאומרים הנוסח ג' פעמים, וכפי שנהג ר"י. אולם הטור והב"י (שם) כתבו שהמנהג לאומרו שבע פעמים. וכ"כ הרוקח (שם). ועי' מג"א (ס"ק ב) ומשנ"ב (ס"ק ד).
ח. רא"ש וטוש"ע (שם).
ט. פסוק זה לא נזכר בגמ' שם.

ואחר כך אומר לו¹⁶, (קהלת ט, ז) לך אכול בשמחה לחמך¹⁷ ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלקים את מעשיך¹⁷.¹⁸ וכתב הר"ם נ"ע בשם רבי¹⁹ יהודה החסיד זצ"ל²⁰ שאין לאומרו, לפי שיש בראשי תיבות אבל, "אכול", "בשמחה", "לחמך"¹⁸ ו"גו". והאידינא נהגו לומר, לך בשמחה אכול לחמך, ושתה בלב טוב יינך²¹.

הרואה חלום (גמ' שם) ולא ידע מה ראה²², יעמוד בפני הכהנים כשנושאים כפיהם²³ ויאמר, רבון העולמים, אני שלך וחלומותי שלך, חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא, אם טוב ואם רע. אם טוב הוא²³, חזקהו ואמצהו כחלומות של יוסף הצדיק ע"ה²⁴. ואם צריך²⁵ רפואה, רפאהו²⁶ כרפואת מי מרה על ידי משה²⁷, וכמי יריחו על ידי אלישע, וכמרים מצרעתה, וכחזקיה²⁸ מחליו. וכשם שהפכת קללת בלעם בן בעור²⁹ לברכה³⁰, כן תהפוך³¹ עלי כל חלומותי³² לטובה ולברכה, לחיים ולשלום. אמן³³. ויסיים ברכה זו כשיסימו הכהנים ברכת כהנים, כדי שיענו כל העם³⁴ אמן³⁵.

ואם אין נשיאות כפים, יאמר³⁵ הבקשה בעת³⁶ שיענו הצבור אמן אחר שליח צבור. ויש אומרים אותה כשאומר שליח צבור ברכת כהנים³⁶.

16. לו: ב ג ד חסר 17. ושתה... מעשיך: א ה וכו' 18. וכתב... לחמך: ה חסר 19. ר': ב ד ה' ג הר' 20. רבינו החסיד זצ"ל: א ה חסיד 21. וגו'... יינך: א ה חסר 22. מה ראה: ה מהו 23. הוא: ב ג ד ה חסר 24. כחלומות של יוסף הצדיק ע"ה: א כחלומותיו של יוסף 25. צריך: א צרי' ב ד צריכ' ג צריכים 26. רפאהו: ב ג ד רפאם 27. משה: א ב ג ד משה רבינו ע"ה 28. וכחזקיה: א ג ה וכחזקיהו 29. בן בעור: א הרש' 30. לברכה: ב ג ד לטובה ולברכה 31. תהפוך: ה הפוך 32. חלומותי: ב ג ד חלומות 33. לחיים ולשלום אמן: א ה חסר 34. העם: ה העם עם גמרתו 35. יאמר: ה יאמ' זאת 36. שיענו... כהנים: ב ג ד שייסיים ש"צ ברכת כהנים

יד. גמ', רי"ף, רא"ש (שם), טוש"ע (קל, א). וכתבו התוס' (סוטה לט, ב ד"ה אם) שהיא שעת רצון. ובגמ' (שם) מובא: "ואי לא - לימא הכי: אדיר במרום שוכן בגבורה, אתה שלום ושמך שלום, יהי רצון מלפניך שתשים עלינו שלום", והובא בטוש"ע (שם). ונחלקו בפירוש העניין. יש שפירשו, שאם רואה שלא יכול להאריך לומר התפילה, יאמר נוסח זה (אגודה שם). ויש שפירשו, שאם גמר התפילה קודם שסיימו הכהנים, ועניית אמן של הצבור לא תהיה על תפילתו, יאמר נוסח זה (ראה אחרונים שם).

טו. הד"מ (קל אות א) הביא בשם רבינו יונה (על הרי"ף מג, א) שאם אין נשיאת כפים, יאמר הנוסח בשעה שהש"ץ אומר "שים שלום", ויסיים עמו, ויענו הציבור אמן. וכ"פ בהג"ה (שם). ובס' המאורות (נה, ב) כתב שיאמר כן בשעה שהש"ץ אומר ברכת כהנים. ועי' שנו"ס כאן.

י. ספר חסידים (אזהרות נוספות לצוואת ר"י החסיד, אות יב).

יא. וכ"כ הבי"י (שם) בשם הכלבו. וכן פסקו עולת תמיד (ס"ק א), מג"א וא"ר (ס"ק ב). אולם החיד"א (ברכ"י ס"ק א) כתב בשם המהר"י צמח שיש לומר הפסוק כסדר, עי"ש טעמו, וכתב כה"ח (ס"ק יא) שכן המנהג. ועי' פתח הדביר (ס"ק ד) שכתב בשם הסולת בלולה להפוך סדר הפסוק או להוסיף את המילה "את", דהיינו לומר: "אכול בשמחה את לחמך".

יב. בגמ' (שם): "ולא ידע מאי חזא", ופירשו הרי"ף, הרא"ש והרא"ה (שם) שאינו יודע אם טוב או רע. השו"ע (שם) כתב לשון הגמ', והמשנ"ב (ס"ק ב) פירש כנ"ל. ועי' מהרש"א (חד"א שם).

יג. כ"ה בבבלי (שם), אבל בירושלמי (פ"ה ה"א לז, ב) לא נזכר שיש לומר כן דווקא בברכת כהנים, וגם הנוסח שם מעט שונה.

וּמִזָּאת הַבְּרִיחָה שֶׁל בְּרִכַּת כֹּהֲנִים יוֹצֵא שֵׁם שֶׁל כ"ב אוֹתִיּוֹת, כִּנְגַד כ"ב אוֹתִיּוֹת הַתּוֹרָה, וְהוּא.³⁷ וְהָאוֹמְרוֹ דֶּרֶךְ תְּפִלָּה טוֹב מְאֹד בְּזֶה הַדֶּרֶךְ, אֵל נָא קִרְבֵּנוּ תְּשׁוּעַת מִצְפִּיךָ. פַּחַדְךָ סֵר תּוֹצִיאֵם מִמָּאֶסֶר. פְּדֵה סוֹעִים פֶּתַח סוֹמִים יִשְׁעֶךָ מִצְפִּים. דְּלֵה יוֹקְשִׁים וְקִבֵּץ נְפֻצִים סְמוּךְ יִקּוֹק מִפְּלַתְנוּ. אִמֵּן י"ו:

תָּמוּ תְּפִלוֹת חוֹל, תְּהִלּוֹת לֵאלֹהֵי הַמְּבַדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לַחוֹל.
וְנִתְחִיל הַלְכוֹת שַׁבַּת, בְּעֶזֶר אֲשֶׁר מִמְּלֹאכְתוֹ שַׁבַּת י"ז³⁷:

37. וּמִזָּאת... שַׁבַּת: א חֲסֵר הַנְּשִׁלְמוֹ הַלְכוֹת בְּרִכּוֹת וְתִפְלוֹת

טז. מִכַּאן עַד סוֹף הַסִּי' לִיתָא בְּכַלְבוּ. יז. וְכ"ה בְּצִרּוֹר הַמּוֹר (פֶּרֶשֶׁת נִשְׂא) וּבִשְׁל"ה (שֵׁם אוֹת לֵב), וְהוּבָא בְּמִג"א (קִכּוֹ ס"ק ג).

מפתח מקורות

תנ"ך

59	ז, א-יא	47	כב, כד - כג, יט		
59	ז, ג	13	כג, ב	56	א, א-ה
59	ז, יא	105	כד, א	296	ב, ב
59	ז, יב-יז	64	ל, יא-טז	333	ג, ח
60	ז, יח-כג	50, 18	לב, יא-יד	50	כא, א-לד
60	ז, כד-כט	35	לב, יב	51	כב, א-כד
60	ז, נד	68	לב, טו	223, 29	כד, א
60	ז, פט	33	לב, כא	301	כה, כז
60	ח, א-ד	33	לב, כה	286	כז, כז
47	ט, א-יד	34	לב, לה	223	כז, לג
93	טו, לא	53, 47	לג, ז	139	לב, כא
321	יח, ח	68, 47	לג, יב	223	לג, יא
65	יט, א-כב	53, 47	לג, יב - לד, כו	173	מט, י
65	יט, י	50	לד, א-ג		
102	יט, יד	18	לד, א-י		
86	כא, יח	47	לד, א-כו	217	ג, יז
86	כא, יט	35	לד, ו	69	ו, ט
309	כד, ה	50	לד, י	66	יב, א-כ
100	כה, יג	53	לד, יח	45	יב, יד
62	כה, א-ג	87	לד, כז	45	יב, כא-נא
62	כה, ג			340	יב, כב
62	כה, ה			341	יב, כג
61	כה, ט	51	טז, א-לד	46	יג, א-טז
19	כה, ט-י	51	יח, א-ל	48	יג, יז - טו, כו
339, 62	כה, י	330	יט, יז	35	יד, יד
62, 61	כה, יא-טו	263	יט, כג	35	יד, לא
46	כה, טז-כה	22	כא, ח	35	טו, ג
47, 46, 18	כה, יט-כה	52, 46	כב, כו - כג, מד	35	טו, יא
48		63	כד, מד	35	טו, יז
62	כה, כג	331	כה, יז	35	טו, יח
49	כה, כו-לא			66	יז, ח-טז
51	כט, א-ו			35	יז, יד
51	כט, ז-יא	81	ה, כב	49	יט, א - כ, כג
52	כט, יב-טז	59	ו, כב	208	כ, ח
52	כט, יז-יט	59	ז, א	310	כב, יט

בראשית

שמות

ויקרא

במדבר

106	ג, טו	14	לב, כט	52	כט, כ-כב
61	ז, מ-נ	14	לב, מ	53	כט, כג-כה
60	ז, נא	14	לב, מג	53	כט, כו-כח
52	ח, ב-כא	306	לג, ב	53	כט, כט-לא
57	ח, כב-נג	100	לג, ד	53	כט, לב-לד
54	ח, נד-סו	166	לג, כג	54	כט, לה - ל, א
54	ח, סו	57	לד, א		
		15	לד, ה		
		15	לד, יב		
	מלכים ב				דברים
88	ב, ג			218	ד, א
64	יא, יז		יהושע	91, 88	ד, ט
64	יב, א	57	א א-ו	49	ד, כה-מ
46	כג, א-ו	57	א, א	340	ד, לא
46	כג, כא	91, 85	א, ח	38	ד, מד
46	כג, כה	57	א, ט	88, 84	ה, א
		282	ב, ו	208	ה, טו
		46	פרק ה-ו	107, 88	ו, ז
	ישעיהו			224	ז, ב
207	א, כז			254	ח, ח
31	א, כח		שופטים	206, 193, 174, 167	ח, י
35	ו, ג	106	ה, י	222	
48	י, לב - יב, ו	237	יט, כ	330	ח, יד
80	כו, ב			88	יא, יט
291	כו, יד	51	א - ב, י	55, 53, 49, 48	יד, כב
291	כו, יט	351	יד, מה	49, 48	טו, יט - טז, יז
351, 173	לה, י	65	יד, נב	53	
96	מב, כא	65	טו, ב-לג	54	טז, יד
331	מט, כו	65	טו, לד	54	טז, טו
40	נב, ג-ה	63	כ, יח-מב	54	טז, יז
70	נה, ו	351	כה, ו	321	כב, יט
50	נה, ו - נו, ז			351	כג, ו
51	נו, יד - נח, יד		שמואל ב	65	כה, יז-יט
351	נו, יט	70	ז, כג	35	כה, יט
54	נח, ח	338	יב, ג	55	כו, ד
208	נח, יא	48	כב, א-נ	166	כז, ה
35	נט, כא	48	כב, ט	81	כז, טו
67	סא, י - סב, ה	48	כב, כז	349	כח, א
141	סה, יא	48	כב, נא	54	ל, יא
63	פרק סו	102	כג, ה	101	ל, יב
				107	לא, יט
				14	לב, ז
			מלכים א	14	לב, יג
82	ז, יא	106	ג, יב	14	לב, יט

310	קלז, ח	309	ה, ח	49	ח, יג - ט, כג
310	קלז, ט	309 ,83	ה, ט	92	ט, יא-יב
52	קלט, ז	320	י, ג	81 ,77	כח, ו
312	קמה, א	330	יב, ה	51	לא, א-יט
251	קמה, ב	235	טז, ב	351	לא, יב
206	קמה, טז	123	כד, א	107	לא, כ
347	קמט, ו	223	כד, ה	291	נ, יב
		351	כט, יא		
	משלי	351	ל, יב		יחזקאל
106	א, ט	348 ,347	לא, ו	49	א, א-כח
223	ג, ד	81	לא, כד	49 ,35	ג, יב
332	ג, ו	349	לב, ז	65	לו, טז-לו
106	ג, ח	197 ,167	לד, ד	47	לז, א-יד
14 ,13	ג, יא	330	לד, יד	53	לח, יח - לט, טז
101	ג, טו	108	לט, ג	166	מא, כב
92	ג, יח	351	נה, יט	66	מה, יח - מו, טו
99	ג, לה	170	סו, ח		
108	ד, ב	49	סח, יח		הושע
106	ד, כב	188 ,170	סח, כו	88 ,87	ח, יב
86	ה, יט	142	עא, ח		
104	ז, כו	338 ,21	עח, לח		יואל
101	ח, טו	332	פא, י	99	ג, ה
102	יא, ב	345	פג		
343	יד, כח	83	פד, ח		חבקוק
290	טו, כה	100	פט, לז	49	ב, כ
330	טז, ה	349	צ, יז	49	ג, א-יט
102	כג, כא	349	צא, א	49	ג, ג
99	כו, ח	349	צא, ט		
299	כז, טו	349	צא, טז		זכריה
178	לא, ו	60	צב, ו	207	א, טז
		290	צד, א	61	ב, יד - ד, ז
	איוב	116 ,113	קד, יד	348	ג, ב
141	כ, כא	339	קד, כ	52	יד, א-כא
99	כ, כו	98	קיב, ג		
300	לז, כא	108	קיט		מלאכי
		99	קיט, כ	331	ב, ג
	שיר השירים	7	קיט, קכו		
21	ב, ד	348	קכא, ז		תהילים
286	ב, יד	345	קכד		
104	ב, טו	330	קכח, א-ב	98	א, ב
349	ג, ז	96	קכח, ב	347	ד, ה

דברי הימים א		אסתר		רות	
351	יב, יט	35	ח, טז	38	ד, ז
38	כט, יא-יג	35	י, ג		
320	כט, יד				קהלת
		עזרא		102	ב, ט
		23	ח, כח	58	ז, יח
				14	ח, ג
		נחמיה		352, 69	ט, ז
		30	ח, ג	87	יב, יא
		13	ח, ח		

משנה

105, 103	פ"ד, יב	101, 87	פ"ב, ה	חלה	
331	פ"ד, כא	331	פ"ג, יג	132	פ"א, ה
		96	פ"ד, ה	261, 132	פ"א, ח
		102	פ"ד, ט		אבות
		101	פ"ד, י	331	פ"א, טו

מסכתות קטנות

13	פ"ג ה"ז	דרך ארץ זוטא		דרך ארץ (היגר)	
89	פ"ה ה"ט	86	פ"ח	125	פ"ד, ה
13	פ"ו ה"ד	סופרים		דרך ארץ רבה	
228	פי"ח הי"א	10	פ"א ה"ד	126	פ"ו
62	פ"כ בסופו	10	פ"ב ה"א	126	פ"ז
	שמחות	139	פ"ג הי"ד	126	פ"ט
86	פ"ד				

תוספתא

מגילה		כלאים		ברכות	
22	פ"ג, יג	267	פ"ג, יג	317, 315	פ"א, י
78	פ"ג, טז			234	פ"ו, כ

מדרשים

פסיקתא רבתי		איכה רבתי		ספרי	
60	ו	216	ב, ד	92	דברים פיס' מא
		תנחומא		מדרש רבה	
		60	פקודי, יא	105	בראשית נו, ב
		שוחר טוב		301	בראשית סג, י
		81	תהלים לא, ח	339	במדבר כא, כא
				106	שה"ש א, ט

תלמוד בבלי

312	נד, ב	,154 ,148 ,137	מב, א	ברכות	
352 ,351	נה, ב	250 ,160		350	ב, ב
147 ,145 ,144	נט, ב	142 ,137	מב, ב	344 ,342 ,340	ד, ב
102	סג, ב	142	מג, א	108	ה, א
83	סד, א	152	מד, א	347	הא, א
	שבת	,200 ,198 ,193	מה, א	229	ו, ב
		312 ,201		340	ט, ב
45 ,44	כד, א	,182 ,167 ,78	מה, ב	350	י, ב
45 ,44	כד, ב	202 ,201 ,187 ,185		318 ,317 ,168	יא, א
308 ,306	מא, א	313	מו, א	333	כו, א
306	סא, א	160	מו, ב	333	כו, ב
80	קוט, ב	179 ,120 ,75 ,74	מז, א	334	כז, א
309	קכט, א	,199 ,197 ,192	מח, א	332	כט, ב
309 ,308	קכט, ב	200		203	ל, א
		,217 ,216 ,209	מח, ב	234 ,124 ,123	לה, א
	עירובין	314 ,219 ,218		182 ,157	לה, ב
		218 ,215	מט, א	270	לו, א
180	מ, ב	212	מט, ב	271 ,263 ,245	לו, ב
106	נד, א	,189 ,188 ,187 ,183	נ, א	243 ,237 ,133	לז, א
		211		131	לז, ב
	פסחים	189 ,165 ,164 ,141	נ, ב	272	לח, ב
137	לז, א	307 ,166 ,163	נא, א	274 ,270 ,255 ,244	מ, א
97	נ, ב	203 ,175 ,163	נא, ב	312 ,168	מ, ב
125	פז, ב	111	נב, ב	254 ,254	מא, א
128	קב, א	298	נג, א	,181 ,156 ,149	מא, ב
182	קג, ב	80 ,73	נג, ב	257	
179	קו, א	287 ,102	נד, א		

359		מפתח מקורות		שנט
	סנהדרין	38	לב, א	קז, א
141	צב, א		180	קיא, ב
93	צט, א		141	
103	קי, א	228	יח, ב	יומא
	שבועות			107
350	טו, ב	300	טז, א	160
77	לו, א	53	יח, א	251, 29, 7
	הוריות			סוכה
109, 101	יג, א	173	ז, א	322
108	יג, ב	172	ח, א	229
	זבחים	225	ח, ב	230, 201
62	פט, א	321	לט, א	76, 75
	מנחות	321	מ, א	71
322	מב, א	100	קג, ב	
302	מב, א-ב			ביצה
	חולין			43
251	קו, א	94	כא, ב	
265	קכ, ב	29	מ, ב	ראש השנה
99	קלג, א	29	מא, א	50
	ערכין	330	מב, א	70, 68
195	ד, א			320
	תמורה			תענית
7	יד, ב	25, 24	נט, ב	107
	תמיד	9, 8, 7, 5	ס, א	
139	כז, ב			מגילה
	נידה			13
308	יג, א			202
310	יז, א			45
316	נא, ב			19
				50, 36, 4
				40
				61
				63, 57, 54
				320, 63

תלמוד ירושלמי

	חלה	פ"ו ה"ח נ, ב	147, 144		ברכות
132	פ"א ה"ג ז, א		278	160	פ"א ה"א ו, א
	שבת	פ"ז ה"א נא, א	185	200	פ"א ה"ד ו, ב
210	פ"טו ה"ג עה, ב	פ"ז ה"ב נג, ב	198	84	פ"א ה"ה ט, ב
	יומא	פ"ז ה"ב נד, א	196, 193	316	פ"א ה"ה י, ב
2	פ"ז ה"א לו, ב	פ"ז ה"ה נה, ב	188	318	פ"א ה"ה יא, א
	סוכה	פ"ז ה"ה נו, א	204	12	פ"ב ה"ג טו, ב
217	פ"ה ה"א כג, א	פ"ח ה"ה ס, א	23	201	פ"ג ה"ג כו, א
	מגילה	פ"ט ה"א סב, א	289	98	פ"ג ה"ה כח, א
12	פ"א ה"ט כו, ב	פ"ט ה"א סב, ב	312, 210	102	פ"ה ה"א לז, ב
14, 13	פ"ג ה"ז כו, ב	פ"ט ה"א סג, ב	294	79	פ"ה ה"ד מ, ב
16	פ"ג ה"ז כו, ב	פ"ט ה"ב סד, ב	298	27	פ"ה ה"ד מא, א
32	פ"ד ה"א כז, ב	פ"ט ה"ב סה, א	300	272, 235	פ"ו ה"א מא, ב
17	פ"ד ה"ב כט, ב	פ"ט ה"ג סה, ב	295	272	פ"ו ה"א מב, א
34, 33	פ"ד ה"א לג, ב	פ"ט ה"ג סו, א	322, 302	119, 115	פ"ו ה"א מג, ב
	גיטין	פ"ט ה"ה סז, ב	306	124	
27, 26	פ"ה ה"ט לב, ב			118	פ"ו ה"א מד, א
		כלאים		236, 155	פ"ו ה"א מה, א
		פ"ה ה"ז כז, ב	267	246	פ"ו ה"א מה, ב
		תרומות		142	פ"ו ה"ו מט, ב
		פ"א ה"ד ו, ב	174		

גאונים וראשונים

ההפניות סודרו לפי א"ב של שמות המחברים

ר' אברהם בן יצחק	161	פ"ד, ז	ר' אברהם בן דוד -
מנרכונה, הראב"ד	275	פ"ח, יא	הראב"ד
השני - ס' האשכול	276	פ"ח, יב	השגות למאור
י, ב	298	פ"י, יד	ברכות מד, א בדפי
מב, ב		שו"ת תמים דעים	הרי"ף
מד, ב	197	סי' א	השגות על הרמב"ם
מה, ב	311	סי' רמ	ברכות
נט, ב	323	סי' קצט	פ"א, יט
מהר' אויערבך, ח"ב עמ'	323	סי' רטז	פ"ב, יב
י, ב	239	סי' כט	פ"ד, ה
34			

ר' יהודה בן יצחק
שירליאון
ברכות לא, א ד"ה אך
תימה 286

ר' יהודה בר יקר
פני התפילה בכיזור
ישתבח דף יד 313

ר' יהונתן הכהן
מלוניל
ברכות נא, ב 203
מגילה יב, ב 4
מגילה כא, ב 22
מגילה כח, א 90

ר' יום טוב בן
אברהם אלשבילי -
ריטב"א
סוכה נא, ב ד"ה כיון 76

ר' יונה בן אברהם
גירונדי

אגרת התשובה
אות ז וסח, מהד' שפתי
חכמים 92

ברכות (בדפי הרי"ף)
כה, ב ד"ה ואומרים 261
כה, ב ד"ה וכתבו 264
כה, ב ד"ה ומדלגבי 261
כה, ב ד"ה ומרקחת 270
כה, ב ד"ה פלפלי 263
כו, ב ד"ה על כן 130
כז, א ד"ה האי
דובשא 265
כז, א ד"ה ומזה 133
כז, א ד"ה ושלשה 268
כז, ב ד"ה אני ראיתי 272
כז, ב ד"ה ומיא 266

ר' דוד בן לוי
מנרבונה - ס'
המכתם
ברכות מא, א 258, 256
ברכות מה, א 286
ברכות מה, ב 203

ר' דוד קמחי -
רד"ק
ישעיהו נח, יא ד"ה
ועצמותיך 208

הלכות גדולות
עמ' סו 264
עמ' סז 255
עמ' סח 260
עמ' עט 185
עמ' פד 188
עמ' פו 77
עמ' ק 213
עמ' קיב 204
עמ' רסה 34

ר' זרחיה הלוי -
בעל המאור
ברכות יב, א 201, 192
שבת יא, א 44
פסחים כח, א 326

ר' חייא בן שלמה
אבן חביב - ס'
השולחן
הל' סעודה שער ג 145
הל' סעודה שער ה 172

ר' חננאל בן
חושיאל - הר"ח
פסחים ז, ב 307

סה, ב 35
סו, ב 54, 50
סז, א 15
סח, ב 28
סט, א 37, 25

ר' אברהם בן נתן -
ס' המנהיג
הל' אירוסין ונישואין עמ'
תקלה 229

ר' אהרן בן יוסף
הלוי מברצלונה -
הרא"ה
ברכות מו, ב ד"ה
והטוב 315

רב אחאי גאון -
השאלות
שאלתא כו 207
שאלתא נד 159

ר' אליעזר בן
שמואל ממיץ - ס'
היראים
ס' רנג 193

ר' אשר בן שאול
מלוניל - ס'
המנהגות
ח, ב 347, 344
כז, ב 129
ל, ב 124
לא, א 117
לב, ב 230, 217, 118
לג, א 249
לד, ב 134

324 קד ע"ג
48 קלו ע"ד

**ר' יצחק מקורביל -
הסמ"ק**

82 מצוה יא
86 מצוה קה
מצוה קט 138, 184, 200,
203
מצוה קנא 129, 146, 204
מצוה קנה 31

**ר' מאיר בן ברוך -
מהר"ם מרוטנבורג**

שו"ת דפוס פראג סי'
תקה 27

**ר' מאיר בן שמעון
המעילי - ס'
המאורות**

ברכות יב, א 249

ר' מנוח

רמב"ם הלי' ס"ת פ"י, ו 98

**ר' מנחם בן שלמה
מאירי - בית
הבחירה**

ברכות נט, ב ד"ה היו 145

**ר' משה בן יעקב
מקוצי - הסמ"ג**

עשין יט קב ע"ד 50
עשין כז 123, 267
עשין כז קיא ע"ב 247
עשין כז קיא ע"ד 156
עשין כז קיג ע"ג 260

**ר' יצחק אבן גיאת
- ריא"ג**

הלי' ת"ב עמ' לא 50

**ר' יצחק אלפסי -
הרי"ף**

ברכות
ד, א 335
ו, א 275
יב, א 192
כה, א 240
כה, ב 262
כו, א 242
כח, ב 312
ל, א 142
לב, א 247, 238
לב, ב 239
לד, א 185
לה, ב 197, 196, 191
209
לו, ב 191
לז, א 184
מ, א 214
מד, א 295

שבת

י, ב 207
יא, א 44

פסחים

ד, א 307
יט, ב 129
כא, א 162
כג, א 259

גיטין

כח, א 90
מגילה יג, א 36

**ר' יצחק בן אבא
מארי ממרסיליה -
ס' העיטור**

סה ע"ג 226

כח, א ד"ה

ובירושלמי 274, 273
כח, ב ד"ה אבל 255
כט, ב ד"ה אמר ר"פ 154
לא, ב ד"ה וכתב 283
לב, א ד"ה
ובירושלמי 237
לב, א ד"ה ונראה 241
לג, א ד"ה ונראה 201, 202
לג, ב ד"ה ונמצינו 79
לה, א ד"ה אבל
נראה 200
לה, ב ד"ה ואפי' 196
לה, ב ד"ה ובשבת 208, 210
לו, א ד"ה ובכאן 222
לז, א ד"ה הכי קתני 184
לז, א ד"ה ומפני 190
לז, ב ד"ה אנו 164
לז, ב ד"ה חי 165
לח, א 165

**ר' יעקב בן מאיר
תם**

ספר הישר

חידושים

סי' רטז 44
סי' שמ 327
סי' תו 307
סי' תכה 156
סי' תכח 165
שו"ת

סי' נד אות יא 273

תוספות

ברכות לז, א ד"ה
הכוסס 242
ברכות לז, ב שם ד"ה
לחם 131
מגילה כג, א ד"ה חד 36, 50

96	פ"ג, י	283	פ"ט, ד	ר' משה בן מימון -
96	פ"ג, יא	280	פ"ט, ה	רמב"ם
101	פ"ג, יב	282, 281	פ"ט, ו	משנה תורה
102	פ"ג, יג	294	פ"י, א	הל' ברכות
99	פ"ד, א	287	פ"י, ב	פ"א, ה 313
97	פ"ד, ב	292	פ"י, יא	פ"א, טו 73
100	פ"ד, ד-ה	318	פ"יא, ב-ג	פ"א, טז 77
102	פ"ד, ט	307	פ"יא, ג	פ"א, יז 79
103	פ"ה, א-ב	321	פ"יא, ה	פ"א, יח 79
103	פ"ה, ב-ד	321	פ"יא, ו	פ"א, יט 194
105	פ"ה, יא-יב	322	פ"יא, ז	פ"ב, ט-י 224
	הל' תפילה	322	פ"יא, ח	פ"ב, י 227, 225
43	פ"ב, טו	324	פ"יא, ט	פ"ב, יב 211
4	פ"ב, טז	328	פ"יא, טו	פ"ב, יג 213
33	פ"ב, יא	328, 251	פ"יא, טז	פ"ב, יד 122
29	פ"ב, יח	326, 325	פ"יא, י	פ"ג, ב 242
26	פ"ב, יט	326	פ"יא, יא	פ"ג, יג 246
	סדר תפילות	327	פ"יא, יב-יג	פ"ד, א 238, 214, 203
69	המפטיר בנביא	327	פ"יא, יד	פ"ד, ב 122
	פירוש המשניות		הל' כלאים	פ"ד, ג-ה 127
	ברכות	267	הל' ספר תורה	פ"ד, ה 252, 205
318	פ"א, ח		פ"ז, יד	פ"ד, ט 145, 144
	שו"ת	89	פ"ח, ד	פ"ד, י 274, 120
	בלאו	10, 8	פ"י, א	פ"ד, יא 151
89	סי' רסח		הל' קריאת שמע	פ"ה הי"א 184
5	סי' רצד	122	פ"ב, יג	פ"ה, ז 201, 198, 197
	פאר הדור		הל' תלמוד תורה	202
89	סי' ז	88	פ"א, א-ג	פ"ה, ח 196, 193
5	סי' ט	88	פ"א, ג-ה	פ"ה, טו-טז 201
252	סי' כג	89	פ"א, ו	פ"ה, יב 188
275	סי' כה, הראשון	91	פ"א, ז-יב	פ"ו, ב 307, 162
	פריימן	94	פ"א, יג	פ"ו, ו 336
89	סי' ה	94	פ"ב, א	פ"ז, ג 115, 114
252	סי' מט	95	פ"ב, ב-ג	פ"ז, ד 129
275	סי' רחצ	96	פ"ב, ה	פ"ז, טו 177, 165
	ר' משה בן נחמן	96	פ"ב, ז	פ"ז, יא 141
	גירונדי - רמב"ן	100	פ"ג, א-ב	פ"ח, ה 265
	חידושים	97	פ"ג, ג	פ"ח, טו 249, 247
	ברכות יא, ב ד"ה כבר	97	פ"ג, ה	פ"ח, טז 258
79	היה	101	פ"ג, ו	פ"ח, יא 275
		101	פ"ג, ז-ח	פ"ט, א 286

305 כט, ב ד"ה כל
 305 ל, א ד"ה היכי
 ,260 לו, א ד"ה ואע"ג
 261
 242 לו, א ד"ה ובכרות
 241 לו, א ד"ה קימחא
 262 לו, א ד"ה ר' אליעזר
 260 לו, ב ד"ה ואמר
 ,261 לו, ב ד"ה קליפי
 262
 243 לז, א ד"ה תיובתא
 264 לח, א ד"ה דבש
 137 לח, א ד"ה האי
 268 לח, ב ד"ה ואני
 116 לח, ב ד"ה והילכתא
 271 לח, ב ד"ה כיון
 272 לט, א ד"ה ההוא
 251 לט, א ד"ה נתן
 168 מ, ב ד"ה והא
 312 מ, ב ד"ה ורבי
 ,255 מא, א ד"ה וק"ל
 257
 154 מא, א ד"ה וקשיא לי
 182 מא, ב
 150 מא, ב ד"ה א"ר פפא
 מא, ב ד"ה ואני
 152 מסתפק
 152 מא, ב ד"ה וכלל
 249 מא, ב ד"ה מהא
 ,134 מא, ב ד"ה נמצא
 155, 154
 מא, ב ד"ה שלא; ד"ה
 151 נמצא
 135 מב, א ד"ה והא
 157 מב, א ד"ה יין
 ,143 מב, ב ד"ה איבעיא
 144
 מב, ב ד"ה מתני'
 ,137
 138
 מג, א ד"ה איכא
 251
 מג, א ד"ה מיתיבי
 281
 מג, א ד"ה מיתיבי
 279

29 ער' חתן

רב סעדיה גאון

מקיצני נרדמים
 70 עמ' תלא אות ד

סידור
 35 עמ' שסט

סדר רב עמרם גאון

עמ' קטז 45
 עמ' קסז 162
 עמ' קפג 50
 עמ' רכד 43
 עמ' רלז 59

ר' פרץ בן אליהו

הגהות סמ"ק
 מצוה יא אות קח 84
 מצוה קט אות לה 200
 מצוה קנא אות ח 204
 מצוה קנא אות ט 129
 מצוה קנא אות יא 146
 מצוה קנא אות כח 296
 מצוה קפא אות יג 128

הגהות תשב"ץ קטן

סי' רצג 140
 סי' רצז 149
 סי' שו 169
 סי' שי 250

ר' שלמה בן אדרת

- רשב"א

חידושים

ברכות

ב, א ד"ה ולענין 349
 ד, ב ד"ה מסייע 342
 יא, א ד"ה אלא 317
 יא, א ד"ה והא דלא 315
 כז, א ד"ה השתא ,334
 335

230 כתובות ח, א
 כתובות ח, א ד"ה ומצינו

עוד 226
 כתובות ח, א ד"ה

עוד 227, 226
 ב"ב קכא, ב ד"ה יום

שנתנו 217
 ע"ז ל, א ד"ה ונ"ל 239

מלחמות ה'

ברכות לט, א (בדפי
 הרי"ף) 177

פירוש לתורה

שמות יב, ו ד"ה
 ויתכן 333

ר' משולם בן משה

מבדריש - ס'

ההשלמה

ברכות ב, א 350
 ברכות לט, א 257
 ברכות מה, ב 186
 פסחים קא, א 147

תשובות רב נטרונאי

גאון (ברודי)

או"ח סי' מז 37
 או"ח סי' פה 36

ר' נתן בן יהודה -

ס' המחכים

עמ' 11 342
 עמ' 25 18
 עמ' 34 48
 עמ' 36 50
 עמ' 46 57

ר' נתן בן יחיאל -

ס' הערוך

ער' זמלסטר 109
 ער' חמה 300

12	סי' רלו	מגילה	281	מג, ב ד"ה אמר
13	סי' רלח	כג, א ד"ה ולא	282	מג, ב ד"ה אמר מר
	תוה"ב הארוך	כז, א ד"ה ירושלמי	248,	מד, א ד"ה ולענין
239	ב"ה ש"ג נא, ב	כתובות	249	
	ר' שלמה יצחקי -	ח, א ד"ה ואין	247	מד, א ד"ה רב
	רש"י	ח, א ד"ה מכאן	238	מד, א ד"ה רב חסדא
	ספר האורה	ב"ב	194,	מה, א ד"ה מתני'
	ח"א סי' כט	צז, א ד"ה וכל	195	
345	ח"א סי' לב	פירוש ההגדות	182	מה, ב ד"ה הא
337	ח"א סי' לה-לו	ברכות	186	מה, ב ד"ה ולענין
74	ח"א סי' מב-מג	מ, ב	79	מה, ב ד"ה לא קשיא
118	ח"א סי' מד	שו"ה החדשות מכת"י		מו, א ד"ה כל
127, 121	ח"א סי' מה	סי' יג	315	הברכות
266	פירוש לש"ס	סי' לט	168	מו, א ד"ה עד
	ברכות	שו"ת	180, 117,	מז, א ד"ה אמר
241	לו, ב ד"ה כס	ח"א סי' אלף קסז	192	מח, א ד"ה הא
279	מג, א ד"ה ועל	ח"א סי' יג	200	מח, א ד"ה ולית
78	מה, ב ד"ה הא	ח"א סי' יח	196	מח, א ד"ה ולענין
113,	מה, ב ד"ה מצוה	ח"א סי' לה	210	מח, ב ד"ה מתחיל
182, 167	מז, א ד"ה חטופה	ח"א סי' ככו	210	מט, א ד"ה ברוך
75	מז, א ד"ה יתומה	ח"א סי' קמט	219,	מט, א ד"ה ואידי
76	מח, א ד"ה בוצין	ח"א סי' רנא	220	
199	מח, א ד"ה עד	ח"א סי' שצט	218	מט, א ד"ה רב
192	שיאכל	ח"א סי' ת	211	מט, ב ד"ה לא
209	מח, ב ד"ה ובשבת	ח"א סי' תפז	213	מט, ב ד"ה שבתות
165	נא, א ד"ה חי	ח"א סי' תקמג	212	מט, ב ד"ה תפלה
163	נא, ב ד"ה אין	ח"א סי' תרמו	185	נ, א ד"ה אחד
62	נא, ב ד"ה תדיר	ח"א סי' תשלג	185	נ, א ד"ה קמ"ל
73	נג, ב ד"ה אבל	ח"א סי' תתכא	164, 163,	נא, א ד"ה אמר
292	נח, ב ד"ה כושי	ח"א סי' תתכג	166	נא, א ד"ה וכתב
	שבת	ח"ז סי' ט	166	נא, א ד"ה חי
336	ט, ב ד"ה משיקשור	ח"ז סי' שעג	177	נב, א ד"ה ולענין
122	כג, א ד"ה רבא	שו"ת המיוחסות	73	נג, ב ד"ה בעידן
44	כד, ב ד"ה ככל	לרמב"ן	205	נג, ב ד"ה מחלוקת
	פסחים	סי' קפה	288	נד, א ד"ה הרואה
307	ז, ב ד"ה דאכתי	סי' קפו	289	נד, א ד"ה ונסים
	סוכה	סי' קפט	295	נט, ב ד"ה בנה
201	לח, א ד"ה בן	סי' קצט	295	ס, א ד"ה לישנא
		סי' רל	306	סא, ב ד"ה ר"ע
		סי' רלב		שבת
			122	כג, א ד"ה רבא
			43	כד, ב ד"ה ולית

